

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felölős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: CSÚRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár vezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, RÓZSA GYÖRGY, az Országos Történeti Múzeum munkatársa, WESSETZKY VILMOS, a történettudományok kandidátusa, az Országos Szépművészeti Múzeum munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, HOLL BÉLA könyvtáros, Vác, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, SZENTKUTY PÁL tudományos kutató, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MOLNÁR ISTVÁN, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FREY TAMÁSNÉ, a Műszaki Egyetem Könyvtárának munkatársa, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, SASVÁRI DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZABÓ MARGIT, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATUS LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BEREZKY LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGYNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

1957 - cs. köp!

550.013

44 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXIII. ÉVFOLYAM
1957

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása	228
<i>Csapodi Csaba</i> : A legrégebb magyar könyvtár belső rendje	14
<i>Csűry István</i> : A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései	1
<i>Dezsényi Béla</i> : L'abréviation des titres de périodiques	222
<i>Domanovszky Ákos</i> : Nagybetű-használat a címleírásban	325
<i>Fazakas József</i> : A sárvár-újszigeti nyomda papirosai	116
<i>Gombocz István</i> : Az UNESCO könyvtári munkája	209
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései	311
<i>Kókay György</i> : Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785)	347
<i>Rózsa György</i> : A Birckenstein-féle metszeteskönyv	25
<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárai- nak bekötési tábláiban	105
<i>Schütz Ödön</i> : Misztótfalusi Kis Miklós szolgálata az örményeknek	335
<i>Soltész Zoltánné</i> : Blutfogel Boldizsár miniátor	247
<i>V. Windisch Éva</i> : Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből	136

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből	360
<i>Busa Margit</i> : Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról	379
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban könyvomóintézet felállítására	381
<i>Dezsényi Béla—P. Lakatos Éva</i> : Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében	175
<i>Donáth Regina</i> : Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből	375
<i>Durzsa Sándor</i> : Wessprémi István levelei Pray Györgyhez	166
<i>D. Gál Ágota</i> : Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez	388
<i>Gergely Pál</i> : Arany János és az Akadémia Könyvtára	384
<i>Herepei János</i> : A Heltai-nyomda sorsa	55
<i>Herepei János</i> : Hol volt a gyulafehérvári collegium academicum papirosmalma?	364
<i>Herepei János</i> : A legyeződiszes könyvkötés kolozsvári mestere	155
<i>Hernády Ferenc</i> : Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból	172
<i>Holl Béla</i> : Egy névtelen fordító a XVII. században	59
<i>Kókay György</i> : Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez	271
<i>Mátrai László</i> : Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora : Juan Huarte és Aeschacius Minor (= Joachim Caesar)	265
<i>Mátrai László</i> : Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez	374
<i>Molnár István</i> : Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja	67
<i>Nagy Dezső</i> : A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjáró társaság	179
<i>Nagydiósi Gézané</i> : Női olvasómozgalom a múlt század közepén	66
<i>Péter László—Reguli Ernő</i> : A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége	275
<i>Soltész Zoltánné</i> : Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok	49
<i>D. Szemző Piroska</i> : Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke	69
<i>Szentkúty Pál</i> : M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi	63
<i>Szentmihályi János</i> : Czwittinger „Specimen”-jének egyik forrásáról	372
<i>Takács Béla</i> : A második sárospataki nyomda első terméke	171

<i>Tóth András</i> : Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása.....	61
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Még egyszer a rablókiadásokról	61
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A régi magyar könyvek lapszámozása.....	165
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Szerző és nyomdász.....	266
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Utolsó kiadás	170
<i>Valkó Arisztid</i> : Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez.....	178
<i>Végh Ferenc</i> : Hoffgreff György életéhez.....	154
<i>Vértessy Miklós</i> : Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa.....	368
<i>Vértessy Miklós</i> : Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei	52
<i>Wessetzky Vilmos</i> : Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben	47

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlásai	419
<i>Csapodi Csaba</i> : Bartonic Emma (1894—1957).....	405
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája.....	282
<i>Dezsényi Béla</i> : A svájci sajtóbibliográfia.....	91
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Régi térképek a helytörténeti kutatás szolgálatában.....	411
<i>Frey Tamásné</i> : A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban	73
<i>Haraszthy Gyula</i> : A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseire	406
<i>Husztai Sándor</i> : A bibliofília védelmében.....	183
<i>Kutas László</i> : A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatai.....	416
<i>Kovács Máté</i> : A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében	399
<i>Kovács Máté</i> : Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül.....	297
<i>Markos Béla</i> : A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái	290
<i>Pálvölgyi Endre</i> : A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai.....	82
<i>Pataky Ernő</i> : Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása a Magyar Enciklopédia szerkesztésében.....	287
<i>Sasvári Dezső</i> : Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban	89
<i>Tombor Tibor</i> : Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén	408
<i>Tóth András</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei	186

SZEMLE

Állam- és jogtudományi bibliográfia (Ism. <i>T. J.</i>).....	104
Beliczay András—Windholz Tamás—Galántay Jenő : A vegyi irodalom tájékoztatója (Ism. <i>Falvy Alfréd</i>).....	208
Bibliographie der Schweizer Presse (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>).....	422
Bibliographie der versteckten Bibliographien (Ism. <i>G. A.</i>).....	95
A Catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>).....	193
Chwalewik, Edward : Exlibrisy polskie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>).....	429
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. (Ism. <i>Szabó Györgyné</i>).....	204
Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit : A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (Ism. <i>Pajkossy Györgyné</i>).....	103
Dresler, Adolf : Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift (Ism. <i>Kókay György</i>).....	94
Eybel, Hans-Werner : Die Technik des Leihbuchhandels (Ism. <i>Tauber Anna</i>).....	429
Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról (Ism. <i>Nagydiósi Gézné</i>).....	426
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, IV. (Ism. <i>Bereczky László</i>).....	100
Fuchs, Hermann : Kommentar der Instruktionen für die alphabetischen Kataloge (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>).....	430
Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike (Ism. <i>Kutas László</i>).....	96
Handbook on the international exchange of publications (Ism. <i>Gombocz István</i>).....	195
Három bolgár bibliográfiai kiadvány (Ism. <i>Markos Béla</i>).....	97
Kemény G. Gábor : Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (Ism. <i>Rácz Gyula</i>).....	307

Kunze, Horst : Bibliotheksverwaltungslehre (Ism. Szabó Margit).....	302
Larsen, Knud : Les services bibliographiques nationaux (Ism. Szabó Margit)	92
Lingenberg, Walter : Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken (Ism. Hajdu Elemérné).....	428
Néhány szó az „egyetemi” bibliográfiákról (Ism. Szentmihályi János).....	305
Osborn, Andrew D. : Serial Publications (Ism. Pajkossy Györgyné).....	427
Polzovics Iván : Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest (Ism. Simon Mária Anna)	304
A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1955. (Ism. Tóth András).....	102
Ritter, François : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XV ^e et XVI ^e siècles (Ism. Süveges Ilona).....	192
Sallai István—Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve (Ism. Domanovszky Ákos)	198
Szokurova, M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih knig — Maskova, M. V. — Szokurova, M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih periodicseszkih (Ism. Wendelin Lidia)	423
World List of Scientific Periodicals (Ism. Rau Jenő).....	420

A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései

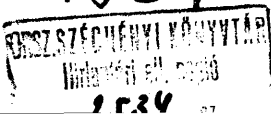
1. Eredmények és tanulságok

Történeti visszapillantás

E tanulmány megírására részint azok az eredmények ösztönöznek, amelyek a hazai nagy tudományos könyvtárak sorozatos módszertani felülvizsgálatának hatására eddig létrejöttek, részint pedig az az igény, amely hasonló felülvizsgálatok további folytatása iránt magukban a könyvtárakban jelentkezik. Ennek előrebocsátása azért látszott szükségesnek, mert a további teendők, módszerek és szempontok kidolgozása megköveteli az eddigi tapasztalatok együttes elemző értékelését. Mivel pedig — a dolog természetéből következően — több figyelmet kell fordítanunk a könyvtárvizsgálat hiányainak, mint pozitív vonásainak elemzésére, előre el kell háritanunk azt a hamis látszatot, mintha annak eddigi eredményeit, értékeit kedvezőtlenül ítélnénk meg. Előjáróban kell megemlítenünk azt is, hogy nem szándékozunk a felülvizsgálat valamennyi formájával (pl. a felettes szervek vagy hálózati központok hivatalos tisztéből folyó rendszeres ellenőrzéssel) foglalkozni, bár arra törekszünk, hogy leszűrhető eredményeink a könyvtárvizsgálat minden szintjén értékesíthetők legyenek. Érdeklődésünk a könyvtári munka tudományos igényű elemzésére, a hivatalvizsgálat keretein túlmutató szakértői tanulmányozására összpontosul.

Ilyen tudományos igényű felülvizsgálatra hazánkban először 1951 őszén került sor, ekkor vizsgálta meg a Népművelési Minisztérium megbízásából Kovács Máté elnöket levezető egy tiztagú szakértői bizottság a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárat, majd egy másik bizottság — ugyancsak Kovács Máté vezetésével, de a Köznevelési Minisztérium megbízása alapján — a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárát. Ettől számíthatjuk a hazai könyvtárvizsgálatok első, 1952 közepéig terjedő szakaszát, amelynek folyamán további öt egyetemi könyvtár (Budapest, Debrecen, Pécs, a Műszaki és a Közgazdaságtudományi) és az Országos Széchényi Könyvtár helyzetének és működésének felmérésére került sor. A vizsgálat mindenik esetben a Köznevelési Minisztérium kezdeményezésére és az akkor még működő szakmai felügyeleti szerv, az Országos Könyvtári Központ tevékeny együttműködésével ment végbe.

1951 és különösen 1952 nagy tudományos könyvtáraink erőteljes fejlesztésének éve, érthető tehát, ha a felettes hatóságok éppen ekkor igyekeztek alaposan megismerni a gondjaikra bízott intézményekkel, javítani munkájukat, és az addigi — jórészt adminisztratív — irányítás helyett, működésüket korszerű könyvtárpolitikai alapon ellátni. A könyvtárügyet újonnan szabályozó 1952. évi minisztertanácsi határozat megszüntette a szakmai felügyelet addigi rendszerét, de egészen az 1956-os könyvtári alaprendelet megjelenéséig nem történt megfelelő gondoskodás annak továbbviteléről,

egyértelmű átruházásáról. Ennek hatását a felülvizsgálatok történetén is végigkövethetjük: további rendszeres felülvizsgálati tevékenységre 1954 végéig nagy tudományos könyvtáraink vonalán nem került sor. (Mindössze néhány alkalmoszerű akcióról van tudomásunk, mint amilyen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának felülvizsgálata volt 1953-ban.) A Népművelési Minisztérium ugyanis csak lépésről lépésre vehette föl az 1952-ben elejtett fonalat, vállalhatott magára bizonyos szakmai felügyeleti funkciókat. Úgy, amint azt az élet diktálta, hiszen a különféle tárcák alá tartozó könyvtárak gondozását nem ruházták rá egyértelmű jogszabályok, míg végül 1956 elején a könyvtári alaprendelet hivatalosan is megállapította a N. M. szakfelügyeleti jogkörét. 1954 októberétől eddig az időpontig hét nagyobbarányú felülvizsgálat anyaga áll rendelkezésünkre. (Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára, Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár szerzeményezési munkája, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Szeged könyvtárügye.)

Az említett két időszak folyamán tehát sor került úgyszólván valamennyi lényeges nagykönyvtár működésének megvizsgálására, sőt bizonyos szempontból összetartozó könyvtárak helyzetének csoportos felmérésére is történt kísérlet (Szeged). A könyvtárvizsgálatok részletes történetének megírása nem feladatunk, s így azok felsorolásában sem törekedtünk teljességre. Ahhoz azonban, hogy elvi, módszertani szempontból megbízható tanulságokat vonjunk le, a fenti összeállításban szereplő könyvtárak megvizsgálásának dokumentumai is elegendő anyagot szolgáltatnak.¹

Célok

A hazai könyvtárvizsgálatok céljaira és indítékára már az eddig előadottak is utalnak. Azokat minden alkalommal valamelyik felettes hatóság rendelte el és szervezte meg, és pedig elsősorban azért, hogy betekintést nyerjen a könyvtárak munkájába, felmérje eredményeiket, működésük gátló tényezőit, valamint azt is, hogyan valósulnak meg a gyakorlatban az általa kiadott könyvtárpolitikai, módszertani, szervezeti, ügyviteli stb. irányelvek, utasítások. Már említettük, hogy a vizsgálatokra a konkrét hazai szükségletek számbavételével került sor, a követendő szempontok és módszerek tekintetében azonban mindjárt a kezdet kezdetén hasznos segítséget nyújtottak a szovjet könyvtárügy idevágó tapasztalatai. Szovjet útmutatásokból merítették a könyvtárügy irányítói azt az ösztönzést is, hogy szakítani kell az ellenőrzés hivatalvizsgálatszerű, terméketlen formájával, és hogy nem elegendő a megvizsgált szerv hibáinak feltárása: saját munkájukra vonatkozólag is le kell vonniuk a megfelelő tanulságokat. „A könyvtári munka megvizsgálása — írja ПОТАПОВ — módot ad a vezető szerveknek ahhoz, hogy ellenőrizzék saját

¹ A felsorolt könyvtárak felülvizsgálati jelentéseit részint a Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztálya, részint pedig az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya volt szíves a szerző rendelkezésére bocsátani. További értékes tájékoztatással szolgáltak az érintett könyvtárak vezetői, valamint Kovács Máté, a egyetemi tanár és HAVASI Zoltán, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem rektorhelyettese. Néhány felülvizsgálatba a szerző személyes részvétel alapján nyert betekintést.

határozataik helyességét, reális voltát, életképességét és meghatározhatóságát, hogy határozataik mennyire konkrétak, teljesek, mennyire érthetőek a könyvtári dolgozók számára a különböző utasítások, irányelvek, instrukciók.”²

Való, hogy a tájékozódás igénye nem szorította háttérbe a segítő, javító szándékot. Így kívánták ezt a vizsgálatok elrendelői, és a kartársiasság, a közös célok szolgálata szellemében látták el tisztüket a kiküldött szakértői bizottságok is. Az a tény azonban, hogy a kezdeményezés minden esetben felülről indult ki, kétségtelenül rányomta bélyegét a vizsgálati szempontokra, és még inkább az érintett könyvtárak viszonyulására. A könyvtárak általában nem idegenkedtek ugyan a felülvizsgálat gondolatától, várakozásteljes izgalommal fogadták a kiküldött bizottságokat, és a dolgozók, főként a vezetői beosztásúak, meg is adták a tőlük kért segítséget. De nem alakult ki a tevékeny együttműködés szelleme, némelyek időrablónak találták a vizsgálatot, és az értékelésnél nem egyszer nézeteltérések támadtak, s a könyvtárosok keserű szájjal távoztak a felülvizsgálati jelentés felolvasásáról.³

Persze, más kérdés, adva voltak-e egyáltalán a feltételei a könyvtárvizsgálat egyéb lehetőségeinek, ezek között is a saját kezdeményezésen alapuló, a könyvtárak által megadott szempontokból kiinduló tudományos felmérésnek. Véleményünk szerint nem. A könyvtárvizsgálatok első, 1952 előtti szakaszában könyvtáraink többsége még csak tanulmányozta, próbálgatta a ma már széltében alkalmazott új módszereket és lehetőségeket, a másodikban pedig főleg egyes újabb alapítású vagy más nehézségekkel küzdő, segítségre szoruló könyvtárak helyzetének felmérésére került sor. A Szegedi Egyetemi Könyvtár 1951-ben még „kézzel írja a katalóguslapokat, mindegyiket külön-külön. (A lapok eltérő mérete eleve lehetetlenné tette a sokszorosítást.)”⁴ A Pécsi Egyetemi Könyvtár 1952-ben elemi iskolai végzettségű dolgozót foglalkoztatott szakozói munkakörben.⁵ A Kertészeti Főiskola Könyvtára könyvkötőműhelyét az olvasóteremben rendezte be.⁶ A szegedi Somogyi Könyvtár szervezésbeli járatlanságára jellemző az a mód, ahogy egymással igen kevésbé rokon munkaköröket kapcsolt össze egy-egy csoport feladataként. (Feldolgozó-módszertani és szerzeményező-olvasószolgálati csoport)⁷. Ilyen körülmények között mind a működés szakmai alapfeltételeinek biztosítása és előmozdítása, mind a könyvtárpolitikai törekvések kellően magyarázták és indokolták a felülről kiinduló kezdeményezést, fejlődésünk mai fokán azonban helyes, ha megfontoljuk és értékesítjük a fent említett tanulságokat.

² ПОТАПОВ, М.: *Hogyan ellenőrizzük a könyvtárak munkáját.* (Kak proverjat rabotu bibliotek.) Bibliotekar, 1951, 10. sz. 34–39. l. [Bp. 1951, Házi sokszorosítás.] [OKK szakfordítás, 510.] 1. l.

³ A felülvizsgálatok fogadtatására, hatására és eredményeire vonatkozó értesüléseket részint személyes tapasztalat útján, részint az alábbi könyvtárak vezetőinek szíves levélbéli tájékoztatásaiból szereztük: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti, Pécsi és Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, valamint a gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára.

⁴ *Jelentés a Szegedi Egyetemi Könyvtár felülvizsgálásáról.* 1951. december 13–14. [Félfoldalas gépírás.] 15. l.

⁵ *A Pécsi Egyetemi Könyvtár felülvizsgálata.* 1952. május 6–9. [Félfoldalas gépírás.] 34. l.

⁶ *Jelentés a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Könyvtárának felülvizsgálatáról.* 1955. febr. 17–márc. 22. Bp. 1955, Népművelési Minisztérium. Tudományos könyvtári és módszertani osztály. [Sokszorosítás.] 12. l.

⁷ *Jelentés Szeged megyei jogú város könyvtárügyének felülvizsgálatáról.* 1955. dec. 5–10. Népművelési Minisztérium Könyvtári Főosztálya. [Félfoldalas gépírás.] 24. l.

Módszerek

Történetileg hasonlóan indokolt szempontok érvényesültek a felülvizsgálatok módszereinek kialakításában, a vizsgálat során elemzendő problémák és munkaterületek kijelölésében, valamint a munkábaállított szakértői bizottságok összeállításában is. A módszerek már a kezdet kezdetén kialakultak, és mindvégig lényegesebb módosítás nélkül érvényesültek. A felülvizsgálatra kiküldött bizottság elnökét és javaslatára annak tagjait a felettes hatóság, illetőleg a szakfelügyeleti szerv (az első szakaszban főleg a Közköztartásügyi, a másodikban a Népművelési Minisztérium) jelölte ki, éspedig a megvizsgálandó könyvtár nagyságával arányos létszámban (6–12 fő). Mindig jelen volt a vizsgálatot elrendelő hatóság képviselője. Az elnök és a tagok megválasztásánál arra törekedtek, hogy a megvizsgálandó működési területek mindenikére jusson lehetőleg egy-egy megfelelő szakember. A fejtegetéseink alapján szolgáló 15 felülvizsgálaton résztvevő 75 személy közül 16 a különféle minisztériumokat és felügyeleti szerveket képviselte, 47 volt a könyvtári és 12 az egyéb szakemberek száma. Ez utóbbi szakemberek csaknem kivétel nélkül a könyvtárat fenntartó vagy annak használatában érdekelt intézmények képviselői voltak, tehát nem mérnökök, szervezési vagy pénzügyi szakértők, akik pedig igen jó szolgálatot tehetek volna az ügy érdekében. Feltűnő a könyvtárosok nagyonis magas száma. Az említett 47 könyvtáros közül nyilvánvalóan csak egynéhány tekinthető specialistának a könyvtári munka üzemszervezési, kultúrpolitikai vonatkozásaiban, vagy alkalmasnak a közkeletű módszerek és ismeretek alkotójellegű továbbfejlesztésére, a vizsgált terület tudományos igényű elemzésére. Mégis helyeselnünk kell a minél több könyvtáros bevonásának módszerét: így vált lehetővé, hogy végül is kiválasztódjék a könyvtárvizsgálatok törzskara. Emellett elsőrangú lehetőség nyílt a tapasztalatcserére: nemcsak a megvizsgált könyvtárat ismerhették meg a kevésbé tájékozottak, hanem sokat tanulhattak a legképzettebb bizottsági tagoktól. Persze, a könyvtárvizsgálat tapasztalatcsere jellegének a továbbiakban mindinkább háttérbe kell szorulnia.

Helyes volt a vizsgálatok menete és módszere is: az, hogy mindennek előtt a könyvtári kollektívát tájékoztatták a vizsgálat céljáról, majd a bizottság kidolgozott munkaterv alapján látott hozzá feladatához. Maga a vizsgálat a következő menetben folyt le:

1. Az általános tájékozódást célzó megbeszélés a könyvtár vezetőjével.
2. A részterületek helyszíni tanulmányozása és a referátumok elkészítése.
3. A bizottság összeegyezteti a rész-referátumokat, és kialakítja a felülvizsgálati jelentés szövegét. Minden megállapítás és javaslat a bizottság kollektív állásfoglalásaként jön létre.
4. A jelentés megvitatása a könyvtár vezetőjével, ennek alapján esetleges módosítások.
5. A jelentés ismertetése és megvitatása a könyvtár egész kollektívájának részvételével.

Keveselljük azonban a vizsgálatokra fordított időt, főként ami annak előkészítő stádiumát (tervezés, adatok, dokumentumok gyűjtése) és a jelentések, javaslatok kidolgozását illeti.

A vizsgálat területei

Az első két felülvizsgálat bizottságának⁸ köszönhetjük a tanulmányozandó problémák, jelenségek és munkaterületek kijelölését és a bizottságok munkamegosztásának, a jelentések szerkezetének ezekhez mért kialakítását. Csekély változtatásokkal a területnek ezt a felosztását tették magukévá a későbbi bizottságok is:

1. A könyvtár feladatai.
2. Története, mai helyzete, további perspektívái.
3. Vezetés, ügyintézés.
4. Munkaszervezet, tervezés, ellenőrzés.
5. Hálózati munka. Központ és fiókok.
6. Személyzet.
7. Gyűjtőkör, könyvvállomány, gyarapítás.
8. Feldolgozás, katalógusok.
9. Olvasószolgálat.
10. Bibliográfiai és tudományos munka, szakmai képzés.
11. A könyvtár kapcsolatai más szervekkel.

Csak szórványosan találkozunk e felsorolásban nem szereplő kérdések behatóbb vizsgálatával. (Könyvtári helyzet a területen 3, a forgalom és az olvasók összetételének elemzése 4, ill. 1, könyvtári propaganda 5, politikai munka 2, épület 5, felszerelés, technika 1, különgyűjtemények 3, raktározás 4, módszertani munka 3, csere 1 alkalommal.) Alig részesültek figyelembe a pénzügyi problémák s a könyvtárközi együttműködés kérdései, nem vizsgálták meg technikai szempontból s a korszerű üzemszervezés igényével az épület és a technikai felszerelés fejlesztésének lehetőségeit, a munkafolyamatok, az ellenőrzés és a statisztika rendszerének elemzése nem volt elég mélyreható, és így tovább.

Igen beszédes a következőesen megvizsgált és az elhanyagolt vagy éppen mellőzött területeknek ez az összevetése. Az eddigi vizsgálatok jellegéből, célkitűzéseiből logikusan következett egyrészt a könyvtárpolitikai vonatkozású kérdéscsoportok elsőbbsége a módszertani, üzemszervezési és technikai vonatkozásokhoz képest, másrészt az az igény, hogy az alapvető könyvtári munkaterületek (gyarapítás, feldolgozás, olvasószolgálat) vizsgálata során főként a szakmai ismeretek elterjesztése és országosan egységes eljárások propagálása kerüljön előtérbe. Valóban ez a történetileg helyes sorrend. Mindaddig, amíg a könyvtárak jellegét, működési területükhöz mért funkcióit és feladatkörét az országos hálózatban szilárd elvi alapon nem tisztázták, iránytalan tapogatózás lett volna egyes kiragadott munkaterületek mélyrehatóbb elemzése. Csak most, miután az egyes könyvtárak működésének egészét felmértük és értékeltük, miután — nagyrészt éppen a felülvizsgálatok hatására — a munka szakismereti megalapozása megtörtént, vállalkozhatunk szűkebb területek, egyes igényesebb vagy bonyolultabb kérdéscsoportok tanulmányozására.⁹

⁸ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: 1951. nov., Szegedi Egyetemi Könyvtár: 1951. dec.

⁹ A vizsgálat szempontjából érdekes területek felsorolásában nem törekedtünk teljességre. Bővebbet: TAUBER, Maurice F.: *Surveys by librarians*. College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 192—193. l.

Amit elmulasztottunk

Az eddig végrehajtott vizsgálatok célkitűzéseit, módszereit, a kiküldött bizottságok összetételét és a vizsgált munkaterületek kijelölését illetően összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azok teljes összhangban voltak könyvtárügyünk történetileg meghatározott állapotával, és jól körülhatárolható, egységes vonásaik átgondolt, következetes könyvtárpolitikai törekvések eredményeként alakultak ki. Ha fel is hívtuk a figyelmet a tevékenység bizonyos egyoldalúságaira, igyekeztünk kimutatni ezek indokait, történeti szükségszerűségét. Hiányos lenne azonban az értékelés, ha rá nem mutatnánk a vizsgálatok néhány történetileg nem magyarázható fogyatékos-ságára.

Főleg a felülvizsgálati javaslatok végrehajtásával kapcsolatban kell néhány észrevételt tennünk. A megkérdezett könyvtárvezetők egyöntetűen kiemelték tájékoztatásukban, hogy a költségkihatásokkal járó javaslatokat általában nem sikerült megvalósítani. Ez egyrészt a reális anyagi helyzet gondosabb mérlegelésére figyelmeztet, másrészt pedig arra, hogy a vizsgálatot elrendelő szerveknek nemcsak az elvi, hanem a pénzügyi tanulságokat is érvényre kellett volna juttatniok. Némely javaslat pedig a végrehajtás ellenőrzésének hiányában maradt jámbor szándék, vagy helytelen értelmezés alapján rossz vágányra terelődött. Mindössze három olyan esetről van tudomásunk, amikor másodszori felülvizsgálat derítette föl az előző óta elért eredményeket, és egy olyan esetről, amikor a vizsgáló bizottság tagjai a könyvtárvezető meghívására később ismét látogatást tettek a megvizsgált könyvtárban. Pedig éppen a könyvtárak munkájának másodszori megvizsgálása adta volna meg a lehetőséget a könyvtári vezetés és a minisztériumi felügyelet tevékenységének behatóbb elemzésére és értékelésére.

Még 1952-ben felmerült az a gondolat, hogy a felülvizsgálati jelentések alapján összefoglaló helyzetképet kellene rajzolni a magyar könyvtárügyről, általánosítani a jó tapasztalatokat és a generálisan alkalmazható javaslatokat. Ilyen központi értékelés máig sem készült, pedig három szempontból is hasznos lenne: a) Növelné a felettes szervek tájékozottságát, és áttekinthetőbbé tenné a könyvtárügy élő problémáit. b) Publikálása esetén előmozdítaná a vizsgálati eredmények közkinccsé tételét. c) Hozzájárulna éppen a könyvtárvizsgálatok során annyira nélkülözött normatívák kialakításához. (Pl. a lakosság és könyvvállomány, lakosság és könyvtárhasználat kívánatos aránya, a könyvtári költségvetés helyes megoszlása, minimális szakmai vagy technikai szint könyvtártípusonként stb.) Ilyen normatívák hiányában a könyvtárvizsgálatok során a kelleténél jobban érvényesülhetnek a szubjektív mozzanatok.

Eredmények

E módszertani felülvizsgálatok kétségtelenül a hazai könyvtárügy újabb fejlődését leginkább előmozdító tényezők egyikének tekinthetők. Kedvező hatásuk a könyvtári munka úgyszólván valamennyi területén kimutatható. Itt azonban elég, ha csak azokat az eredményeket említjük, amelyek legszorosabban összefüggenek a felülvizsgálati módszer sajátosságaival.

1. „Érvényesültek a kívülálló szakemberek napi munkától és munkafeladatoktól nem befolyásolt nézőpontjai.”¹⁰ A helyi hagyományoktól és korlátoktól mentes szemlélet hatolt be könyvtárainkba.

2. Az elismert tekintélyek figyelme versengésre, munkájuknak a javaslatokon is túlmenő megjavítására ösztönözte a könyvtárosokat.

3. A haladó irányelvek, korszerű módszerek és egységes eljárások terjesztése szempontjából igen termékeny volt az a lehetőség, hogy a legjobb szakemberek személyesen, a helyi adottságokra támaszkodva adhatták elő javaslataikat.

4. Élményszerűbbé vált az egyes könyvtárak munkájának értékelése.

5. A bizottságok tekintélyük súlyával is előmozdították egyes fogósabb problémák, konkrét nehézségek megoldását.

Még szaporíthatnánk és konkrétumokkal is kiegészíthetnénk a könyvtárvizsgálatok vívmányainak számát.¹¹ Helyesebb azonban, ha ezt a fentebb hiányolt, összefoglaló referátum elkészítőjére bízva, hatodikként a legfontosabb vívmányt emeljük ki: az egyes könyvtárak, sőt könyvtárhálózatok társadalmi szerepének tisztázását. Utólag talán természetesnek látszhat, de a már jellemzett kezdeti viszonyok között, a szükséges magyar könyvtárelméleti szakirodalom hiányában, tiszteletre méltó könyvtárpolitikai érzékre, elvi éleslátásra vall az a szemlélet, amely a könyvtárnak mint egésznek, mint meghatározott társadalmi funkciót betöltő intézménynek vizsgálatát állította az érdeklődés előterébe. Ennek köszönhető, hogy a vizsgálatok során a részletek is helyes megvilágítást nyertek, hogy könyvtártani sémák helyett az egyes könyvtárak sajátos viszonyainak megfelelő javaslatok segítették elő a helyi problémák megoldását. Ez adott ösztönzést az egyes könyvtáraknak funkciójuk, gyűjtőkörük elemzésére, arra, hogy megtalálják szerepüket működési területükön, de a felettes szerveknek is a fejlesztés és hálózat-szervezés elvi alapjainak kidolgozására.¹² És végül: ez az a terület, amelyen a hazai módszertani felülvizsgálatok többet tudtak nyújtani, mint egyes nyugati országok megfelelő hagyományokkal rendelkező és fejlett módszereken alapuló könyvtárvizsgálatai. A könyvtárak társadalmi szerepének elemzése a vizsgálatok során ott meglehetősen háttérbe szorul, egyéb irányú értékes, főleg módszertani tapasztalataikból azonban sokat meríthetünk, és néhányat e fejtegetések során is felhasználunk.

¹⁰ Idézet VARJAS Béla 1956. ápr. 7-én kelt leveléből.

¹¹ Pl. a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára a felülvizsgáló bizottságtól nyert támogatást szakkönyvtári funkciójának kiépítéséhez, a gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára a vizsgálati jelentés felhasználásával tudta meggyőzni felettes szerveit a fejlesztés bizonyos alapfeltételeinek szükségéről, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának életében a felülvizsgálat után s részben annak eredményeként gyökeresen új fejlődés indult meg, és így tovább.

¹² Nem kívánjuk e tekintetben az egész érdemet a könyvtárvizsgálatoknak tulajdonítani. A magyar könyvtárügy elvi alapjainak, korszerű szervezetének kidolgozása egyaránt foglalkoztatta kultúrpolitikánk felelős vezetőit és a könyvtárosok széles rétegeit. Kovács Máténak *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései* c. tanulmánya (A Debreceni Kossuth L. Tud. Egyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. 59–136. l.) a társadalmi funkció elemzésével jelentős mértékben előrevitte a hálózati problémák megoldását.

2. A könyvtárvizsgálat időszerű feladatai és módszerei

Eltérnénk kitűzött célunktól, ha a könyvtárvizsgálattal kapcsolatos tudnivalókat itt próbálnánk összefoglalni és rendszerezni. Ez monografikus igényű vállalkozás volna.¹³ Viszont az alapvető szempontok, módszerek és eljárások körvonalazása nélkül nehéz lenne javaslatot tenni a konkrét teendőkre, és az eddigi eljárások revíziója sem lenne teljes. A továbbiakban tehát a könyvtárvizsgálatnak főként azokra a lehetőségeire kívánunk rámutatni, amelyekkel eddig nem éltünk vagy nem élhettünk eléggé, illetőleg amelyeknek értékesítése most válik időszerűvé. (Emellett azonban, aktualitásuktól függetlenül, néhány általánosságot is érintenünk kell, hiszen hazai viszonylatban először itt kerül sor az egész problémakör áttekintésére.)

Már az előzőekben többször is utaltunk arra, hogy a megváltozott körülmények a könyvtárvizsgálatot is új feladatok elé állítják. Ebből a szempontból fejlődésünk jelenlegi fokára az jellemző, hogy a könyvtárak funkcióit, az országos könyvtári szervezet keretében és működési területükön betöltendő szerepüket törvényerejű rendelet szabályozza, és hogy szakismereti, módszertani téren is jelentős haladás mutatkozik. A vizsgálatok során tehát többé nem annyira a könyvtárpolitikai alapok alkotójellegű földerítésére, mint inkább érvényes rendelkezések megvalósulásának ellenőrzésére lesz szükség. Ismeretterjesztés helyett több idő jut a konkrét tényezők elemzésére, több készséggel találkozunk igényesebb javaslatok végrehajtására. Előtérbe kerülhet a megnövekedett feladatokhoz mért pénzügyi, technikai és szervezésbeli feltételek megvizsgálása. A vizsgálatok hatásának, a javaslatok végrehajtásának ismételt vizsgálatok formájában történő ellenőrzése is lehetővé, sőt szükségessé válik a Népművelési Minisztérium szakmai felügyeleti jogkörének gyakorlása során.

A könyvtárvizsgálat fogalmának és rendeltetésének tágabb értelmezése

A fentebb ismertetett gyakorlat alapján úgy határozhatnánk meg a könyvtárvizsgálatot, mint a felettes szervek szakértők bevonásával végrehajtott tájékozódó és ellenőrző tevékenységet, pontosabban: az ellenőrzés fejlettebb formáját, amely a tájékozódást összekapcsolja a vizsgált intézmény működésének előmozdításával és az ellenőrző szerv tevékenységének revíziójával. A kedvező tapasztalatok arra ösztönöznek, hogy a könyvtárügy kormányzásának e módszerét továbbra se ejtsük el, sőt tegyük intézményesebbé. Mégis azt kell mondanunk, hogy a könyvtárvizsgálat ennél több lehetőséget rejt magában, amelynek kiaknázása érdekében a fenténél általánosabb meghatározásból kell kiindulnunk. McDIARMID szerint a könyvtárvizsgálat a könyvtári viszonyok gondos, kritikai és ténybeli elemzése, a könyvtárról szóló tájékoztató eszközök, amely a tények elemzése és interpretációja révén jövőendő tökéletesbítések alapjául szolgál.¹⁴ E tömör, de kimerítő meghatározás nézetünk szerint a könyvtárvizsgálat valamennyi lehetőségére és válfajára alkalmazható, és annak rendeltetése, különböző célkitűzései tekintetében sem szab korlátokat. Így a fent jellemzett kormányzati célok szolgálata mellett

¹³ A téma teljes kifejtésére nézve l.: McDIARMID, E. W.: *The library survey. Problems and methods*. Chicago, 1940. American Library Ass. XV, 244. l.

¹⁴ Kivonatos fordítás i. m. 2. l.-ről.

az egyes könyvtárak belső szükségleteihez mért és azok érdekében igényelt könyvtárvizsgálati feladatokat is kellő hangsúlyhoz juttatja.¹⁵ Hazai viszonyainknak megfelelően főként az alábbi három igény kielégítésére gondolunk :

1. Üzemszervezési vagy műszaki vonatkozásban, sőt a szűkebb könyvtári szakterületen is, gyakran merülnek fel olyan problémák, amelyekre a könyvtár munkatársai között nincs megfelelő specialista. Ilyen esetben a feladatok sokrétűségéhez és arányaihoz mért korszerű, technikailag szakszerűen, illetőleg tudományosan megalapozott megoldás csak külső erők bevonásával érhető el.

2. Az egyes könyvtárak anyagi ellátottsága, személyi és technikai fejlesztésének mértéke ma még sokban függ a könyvtárvezető élelmességétől vagy a fenntartó szerv megértésétől. Ugyanilyen esetlegességek módosítják az egyes könyvtárak működésének megítélését is. Nyilvánvaló, hogy az elfogulatlan külső szakértők jó szolgálatot tehetnek a könyvtáraknak mind a közvélemény és a felettes szervek tájékoztatása, mind pedig érdekeik, szükségleteik támogatása terén.

3. A könyvtermelés és az olvasói igények differenciálódása a könyvtári szolgáltatások és ezek módszerbeli, technikai és egyéb feltételeinek állandó fejlesztését teszi szükségessé. Viszont ugyanez a munka intenzitásának állandó növelésére, nem ritkán maximális erőfeszítésre kényszeríti a személyzetet. Így a napi feladatok terhe alatt legtöbbször épp arra nem jut idő, ami e terhek csökkentéséhez s egyben a munka színvonalbeli emeléséhez elengedhetetlen : a feladatok elmélyedő átgondolására, új megoldások keresésére, a könyvtári szakirodalommal és technikával való lépéstartásra. E kedvezőtlen körülmény leküzdése terén sokat várhatunk az önerőből végzett belső felmérések rendszerezésétől, amelyek mintegy kényszerítenék a könyvtári kollektívát arra, hogy saját problémáiban jobban elmélyedjen.

Az a készség, amellyel könyvtáraink a hozzájuk tapasztalatcserére vagy más céllal ellátogató kartársakat fogadják, arra utal, hogy az említett igények valóban élnek is a köztudatban. És a könyvtárvizsgálat szerepkörének kiterjesztése révén ez a készség a vizsgálathoz való viszonyulásra is átvihető. A személyzet érdekelt félként vehet részt a vizsgálatban, önként kialakul az oly szükséges kooperatív légkör, szívesebben rászánják az időt és fáradságot mind a vizsgálatra magára, mind pedig a felvetődő javaslatok végrehajtására.

A könyvtárvizsgálat típusai. Kik végezzék?

A célkitűzések fenti tisztázásával egyben a könyvtárvizsgálat két alapformáját is megjelöltük. Nyilvánvaló tartalmi és módszerbeli eltérések jönnek létre aszerint, hogy ki a kezdeményező fél : valamely felettes hatóság-e vagy maga a könyvtár. De e két lehetőségen belül is célszerű, ha megkeressük a vizsgálat közvetlen rendeltetésének, valamint a vizsgálandó területek jellegének leginkább megfelelő formát. A vizsgálat tárgya lehet :

1. a könyvtár életének egy problémája (pl. személyi politika, műszaki fejlesztés),
2. valamely szűkebb munkaterület,

¹⁵ Vö. HOWARD, Paul : *Consequences of management surveys*. Library Trends, 2. vol. 1954. 428. l. — MORRIS, T. D. : *The management consultant in the library*. College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 198. l.

3. egy nap munkája a könyvtár egészében vagy valamely munkakörben,

4. az egész szervezet működése,

5. a könyvtár állapota, teljesítménye, munkaaeredményei,

6. az előzőek különféle kombinációi.

Az 1–6. alatt felsorolt lehetőségek határozzák meg az alkalmazandó eszközöket, módszereket, valamint a vizsgálat végrehajtására alkalmas személyek kiválasztását is. Így a korábban ismertetett bizottsági megoldás helyett sor kerülhet egyetlen könyvtári szakember vagy más specialista (üzemszervező, mérnök, az olvasóréteg szempontjait képviselő szaktudós stb.) meghívására, vagy a könyvtári személyzet által végzett belkörü vizsgálatra. Ami pedig az eszközöket illeti, személyes, helyszíni tanulmányozás helyett olykor a célnak megfelelő eredményt hozhat egy-egy könyvtár helyzetének kérdőívek vagy más írott dokumentumok alapján történő felmérése is.¹⁶

A vizsgálat menete

A célok tisztázását, a szakértők kiválasztását és a vizsgálat típusának meghatározását voltaképpen mára a munka első fázisának tekinthetjük. A könyvtárvizsgálat nálunk meghonosodott bizottsági formájának munkamenetét előbb már ismertettük, és jól átgondoltnak, logikusnak találtuk. Ha azonban mélyebbre kívánunk hatolni a terület megismerésében, az eddiginél határozottabban kell érvényesítenünk a felmérés tudományos jellegét, több gondot kell fordítanunk a tanulmányozás tervszerűségére, tényekkel, dokumentumokkal történő alátámasztására. Szükségesnek tartjuk, hogy a munka első fázisa, a kutatás még a helyszíni tanulmányozás előtt jelentősen előrehaladjon. Feltételezve, hogy a tervezés során nemcsak a vizsgálat célját és menetét sikerült körvonaloznunk, hanem azt is kidolgoztuk, milyen információkra lesz szükség, és gondoskodtunk ezek egy részének megszerzéséről, az előzetes kutatásnak nem lesz akadálya. A könyvtárral kapcsolatos irodalom, a különféle statisztikák, jelentések, működési utasítások áttanulmányozása során nemcsak a könyvtárvizsgálat célkitűzéseinek megfelelően összeállítandó problémajegyzéket egészíthetjük ki, nemcsak a helyszíni tájékozódást tehetjük ökonomikusabbá, hanem a jelenségek összefüggéseit, történeti hátterét is tisztázhatjuk. Az így nyert információt a könyvtárhoz és az olvasókhoz intézett kérdőívek kibocsátásával és feldolgozásával, majd helyszíni tanulmányozással és a szóbeli érdeklődésre kapott felvilágosításokkal kiegészítve, bőséges és változatos tényanyagra támaszkodhatunk. E tények elemzése és értékelése, a megoldandó problémák kijelölése és a javaslatok részleteinek kidolgozása ismét olyan feladat, amely nem teszi szükségessé a szakértőknek a helyszínen való tartózkodását. Jelenlétükre sokkal inkább a vizsgálat eddig elhanyagolt vagy mellőzött befejező szakaszán van szükség, amikor a jelentés ismertetésére, a javaslatok megvitatására és megvalósítására kerül sor. A szakértők úgy végezhetnek eredményes munkát, ha jelen vannak és részt vesznek az új megoldások bevezetésére vonatkozó tervek kidolgozásában, a szükségessé váló kísérletekben és betanításban.¹⁷

¹⁶ Vö. McDIARMID, E. W.: *I. m.* 3–4. l. — MORRIS, T. D.: *I. m.* 196. l.

¹⁷ Vö. McDIARMID, E. W.: *I. m.* 5–10. l. — MORRIS, T. D.: *I. m.* 199. l. — TAUBER, Maurice F.: *I. m.* 196. l.

A javaslatok

Hangsúlyoztuk, hogy a könyvtárvizsgálat megállapításai tudományos gonddal alakítandók ki, tényekkel és adatokkal dokumentálандók. A tények és adatok azonban önmagukban semmitmondóak, sőt megtévesztők, ha nem teszünk különbséget az esetlegesek és a valóban tipikusak között, ha kiragadjuk őket összefüggéseikből, a könyvtár működését meghatározó alapelvek és helyi tényezők hálózatából. Az eddigi felülvizsgálatok közül nem egy adós maradt a tények és adatok módszeres gyűjtésével, de ezek csoportosítása és interpretációja tekintetében csaknem mindig helyesen jártak el. Csaknem ugyanezt mondhatjuk a javaslatokról, amelyek az egyes könyvtárak funkcióinak, működési körülményeinek számbavételével születtek, de elvi megalapozottságukhoz nem mindenütt társult a gyakorlati szempontok kellő érvényesítése. Ez utóbbiak közül a javaslatok időszerűségének és végrehajthatóságának követelményét szeretnénk elsősorban kiemelni. Felhívjuk továbbá a figyelmet a javaslatok végrehajtásának üzemszervezési és lélektani vonatkozásaira. Ezzel kapcsolatban jól megfontolandó a javasolt új megoldások száma és terjedelme: a könyvtárnak tovább kell működnie, nem alakulhat át kísérleti teleppé, s emellett a dolgozóknak is időt és nyugalmat kell biztosítani, hogy az újat megemészthessék és alkotóan, értelemszerűen alkalmazhassák.¹⁸ És végül: fordítsunk több gondot a javaslatok végrehajtásának költségvetési feltételeire.

Ez utóbbiak nem köthetik ugyan gúzsba a javaslattevő vizsgálat, de a felmérés egyik legfontosabb feladatákként állítják előtérbe a gazdaságosság szempontjainak érvényesítését. Másrészt arra is figyelmeztetnek, hogy a könyvtárvizsgálat nem tekinthető az érintett intézmény belügyének: eredményei kormányzati szinten is számbaveendők. Számbaveendők pedig egyrészt azért, mert rendszerint épp a legnagyobb horderejű javaslatok nem valósíthatók meg a felettes hatóság anyagi vagy egyéb támogatása nélkül, másrészt mivel a felettes szerv ellenőrző és önellenőrző tevékenységében maga sem nélkülözheti a könyvtárvizsgálatok tanulságait. Ez a megállapítás arra ösztönöz, hogy elvi és módszertani fejtegetéseink hasznosítása érdekében befejezésül néhány intézkedés gondolatát is felvessük.

A Népművelési Minisztérium szakmai felügyeleti jogköre lehetővé teszi a könyvtárvizsgálatok átgondolt irányelvek és előzetes országos terv alapján történő, szervezettebb folytatását. Nézetünk szerint mindenekelőtt a megvizsgálандó területek, időszerű könyvtári problémák kijelölésére, a vizsgálatok tervének elkészítésére, valamint az alapvető módszertani instrukciók kidolgozására lenne szükség. Ezek olyan közérdekű feladatok, amelyek az Országos Könyvtárügyi Tanács figyelmét is megérdemlik. Rendezni kellene továbbá a szükséges személyi és anyagi feltételeket, mert enélkül állandósulna a könyvtárvizsgálatok műkedvelő és rögtönzés jellege. (Részint talán az anyagiak hiányával is összefügg, hogy könyvtáron kívüli szakemberek — pl. mérnökök — eddig nem vehettek részt a vizsgálatokban.) Ha könyvtári viszonyaink magasabb színvonalának figyelembevételével a továbbiakban nem tekintjük a vizsgálatot egyúttal tapasztalateserének is, az alkalmas szakemberekből

¹⁸ L. még: KINGERY, Robert E.: *What happens when the management engineers leave?* College and Research Libraries, 15. vol. 1954. 204. l. — HOWARD, Paul: *I. m.* 433. l.

kialakítható a hivatott könyvtárvizsgálóknak egy viszonylag állandó csoportja. (Főfoglalkozású könyvtárvizsgálókra két okból nem gondolunk: egyrészt mert a rendszeres könyvtári gyakorlat hiánya gyöngítene a szakértők valóságérzékét, másrészt mert a magyar könyvtárhálózat méreteit tekintve, állandó foglalkoztatásukra amúgy sem kerülhetne sor.) Végül: a Népművelési Minisztérium hivatása lenne az is, hogy a könyvtárakat fenntartó minisztériumokat és más szerveket tájékoztassa a könyvtárvizsgálatok szerepéről. Ez a tájékoztatás az egész könyvtárügy szempontjából kedvező hivatalos álláspont kialakítását is előmozdítaná, hozzájárulna ahhoz, hogy a felettes szervek könyvtárügyi intézkedéseikben, költségvetésük megtervezésében használják fel a könyvtárvizsgálatok eredményeit.

A könyvtárvizsgálat természetesen nem veszi le a hivatásos vezetők és a könyvtárosok vállairól a problémákban való önálló elmélyedés gondját. De az eddigi kedvező tapasztalatok és a még ki nem aknázott lehetőségek ismeretében a szervező és irányító munka nélkülözhetetlen segédeszközének, fejlődésünk egyik ösztönzőjének tekinthetjük, és rendszeresítésétől a könyvtári munka színvonalának további emelését várjuk.

CSÚRY ISTVÁN

ISTVÁN CSÚRY: AKTUELLE FRAGEN DER METHODOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DER BIBLIOTHEKSARBEIT IN UNGARN

1951 bis 1955 wurde die Arbeit der bedeutendsten ungarischen Bibliotheken durch fachmännische Kommissionen planmässig untersucht. Die Untersuchungen übten eine förderliche Wirkung auf das Leben der betreffenden Bibliotheken aus, obwohl sie hauptsächlich zum Informieren der Obrigkeit bestimmt waren. Diese Bestimmung ist auch in den Zielsetzungen (Dienst bibliothekspolitischer Interessen des Landes), im Eigenart (Kontrolle als vorherrschender Gesichtspunkt) und in den Methoden der Untersuchungen nachzuweisen. In der Mehrzahl der Fälle wurden die folgenden Gebiete analysiert:

1. Die Aufgaben der Bibliothek.
2. Geschichte, gegenwärtige Lage, weitere Perspektiven.
3. Verwaltung.
4. Organisation, Planung, Kontrolle.
5. Zentrale Aufgaben. Hauptbücherei und Zweigstellen.
6. Personal.
7. Sammelkreis, Bestände, Erwerbung.
8. Bearbeitung. Kataloge.
9. Öffentlicher Dienst.
10. Bibliographische und bibliothekswissenschaftliche Arbeit. Berufsausbildung.
11. Beziehungen der Bibliothek zu anderen Organen.

Die finanziellen Probleme und die höchst zeitgemässen Fragen der Kooperation zwischen Bibliotheken wurden wenig beachtet. Die Entwicklungsmöglichkeiten der Gebäude und der Ausstattung wurden nicht nach technischen Gesichtspunkten und mit dem Anspruch moderner Betriebsorganisation untersucht. Die Analyse der Arbeitsvorgänge, der Kontrolle und der statistischen Methoden war nicht tiefgehend genug. Auch die Ausführung der Vorschläge, die auf Grund der Untersuchungsergebnisse durch die Kommissionen gemacht worden sind, liess noch manches zu wünschen übrig. Am seltensten gelang es die finanziell bedingten Vorschläge in Wirklichkeit umzusetzen. Ein anderer Teil der Vorschläge scheiterte wegen Mangel an Kontrolle, oder wegen unrichtiger Auffassung derselben. Bedauerlich ist weiterhin, dass die Veröffentlichung der Untersuchungsberichte unterblieb.

All diese Bemerkungen schwächen aber die positiven Ergebnisse der Untersuchungen nicht ab, von welchen die folgenden hervorzuheben sind:

1. Die Gesichtspunkte ausserstehender und durch die Tagesarbeit unbeeinflusster Fachleute kamen vielfach zur Geltung. Dieser Umstand erleichterte die Überwindung örtlicher Beschränktheiten und entwicklungswidriger Traditionen.

2. In Anbetracht der Verbreitung fortschrittlicher Grundsätze, moderner Methoden und einheitlicher Arbeitsverfahren erwies sich die Möglichkeit als sehr günstig, dass die besten Fachleute auf Grund persönlicher Erfahrungen und mit Rücksicht auf die örtlichen Verhältnisse ihre Meinungen und Vorschläge hervorbringen konnten.

3. Die Kommissionen waren imstande, die Lösung mancher schwierigen Probleme auch durch ihre Autorität zu unterstützen.

4. Jede Bibliothek wurde als organische Einheit, als eine bestimmte soziale Funktion erfüllende Institution betrachtet. So konnten auch die Einzelheiten der Arbeit und die spezifisch örtlichen Verhältnisse richtig und prinzipiell interpretiert werden.

Von der Kritik der bisherigen Ergebnisse ausgehend, weist der Verfasser darauf hin, dass es unrichtig wäre, die Rolle der Bibliotheksuntersuchungen auf den Dienst behördlicher Kontrolle zu begrenzen. Man kann auf Grund einer allgemeineren Definition McDIARMIDS die darin steckenden Möglichkeiten besser ausnützen. Die Bibliotheksuntersuchung sei demnach ein Mittel der Information über die Bibliothek, die auf Grund kritischer Analyse und Interpretation der Tatsachen den künftigen Vervollkommnungen dient. Diese Definition lässt die verschiedenen Formen der Untersuchung restlos durchsetzen. So auch die Untersuchungen, die von den einzelnen Bibliotheken selbst ausgehen und im eigenen Interesse und inneren Bedürfnissen entsprechend beansprucht werden. In solchen Fällen nimmt die Bibliothek als interessierte Partei an der Untersuchung Teil und ermöglicht eine tiefere Analyse ihrer Verhältnisse.

Die weiteren Bibliotheksuntersuchungen sollen auch in methodischer Hinsicht und in Betreff der untersuchten Gebiete eine grössere Mannigfaltigkeit aufweisen. Statt allgemeiner Untersuchung der Zustände können auch die einzelnen Problemkreise der Tätigkeit (z. B. Personal, Technik, Finanzen) und die engeren Arbeitsgebiete (z. B. Sammelstätigkeit, Auskunftsdienst) für sich und eingehend analysiert werden. Was die Verbesserung der Untersuchungsmethoden betrifft, verdient die Vorbereitungsperiode der Arbeit eine grössere Aufmerksamkeit: das Einverlangen statistischer Angaben und sonstiger Dokumente, das Erforschen der öffentlichen Meinung und die vorhergehende Auswertung all derselben. Der Erfolg der Untersuchungen wiederum soll durch die wissenschaftlich anspruchsvollere Abfassung des Berichtes und durch die Teilnahme der Kommissionsmitglieder, bezw. einzelner Fachleute am Durchführen der Vorschläge und an der Einführung neuer Verfahren und Methoden gesichert werden. Die finanziellen Bedingungen der Vorschläge sollen sorgfältiger berücksichtigt werden. Es wäre in der Zukunft wünschenswert, wenn sich die Aufsichtsbehörden der Bibliotheken beim Entwerfen neuer Etatsvoranschläge und Investitionen der Ergebnisse und Beiträge der Bibliotheksuntersuchungen folgerichtiger bedienen würden.

A legrégibb magyar könyvtár belső rendje

(Pannonhalma a XI. században.)

Középkori könyvtárainknak nemesak kódexállománya semmisült meg vagy szóródott szét, hanem a rájuk vonatkozó forrásanyag is — legalábbis a XV. századnál korábbi időkre vonatkozólag — lesújtóan kevés. A történelem kevesebb viharának kitett nyugati országokban ma is számos esetben eredeti helyükön őrzik a korai középkor kolostorainak könyveit, vagy ha más gyűjteményekbe kerültek is, százával és ezrével vannak olyan kódexek, amelyeknek a provenienciája megállapítható; a fennmaradt középkori könyvtári katalógusok pedig vaskos köteteket kitevő forráspublikációkban láttak napvilágot. Mi meg örülünk, hogy az ÁRPÁD-kor ezer meg ezer kódexéből néhány darab ma is megvan, de még ezek is részben külföldön. Állami életünk első négy századából mindössze egy olyan hiteles vagyonleltárt ismerünk, amely egy kolostor könyveit is felsorolja. Pedig a több száz bencés, ciszterci, premontrai, domonkos, ferences, ágostonos, pálos, klarissza és egyéb kolostoroknak bizonyára mindegyiknek megvoltak a szokásoknak és rendi előírásoknak megfelelő könyvjegyzékeik, amelyek a könyvekkel együtt pusztultak el.

A pannonhalmi bencés monostor birtokainak, kincseinek királyi összeírása és vagyonjogi megerősítése az 1083—1095 közti időből az az oklevél, amely ezt az egyetlen könyvjegyzéket tartalmazza.¹ Az oklevélnek minket

¹ Az oklevél eredetijét a pannonhalmi levéltár őrzi. Régebbi kiadásait I. SZENTPÉTERY Imre: *Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. k. 12. l. Az ott főlemelteteken kívül a könyvjegyzéket tartalmazó részt közölték még KUNZE és DANKÓ is a *Magy. Könyvszle* 1878. (168—169. l.) és 1888. (112. l.) évfolyamában. Legmegbízhatóbb kiadása: *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* (ezentúl röviden *Pannonh. rendtört.*) I. k. 590. l. A keltezetlen oklevelet a *Pannonh. rendtört.* 1083—1095. közé teszi, SZENTPÉTERY (i. h.) KATONA István után 1093-ra. — Meg kell itt jegyezni azt a könyvtártörténeti irodalmunkba becsúszott tévedést, mintha itt elpusztult könyvek helyett adott királyi könyvadományról lenne szó. Az oklevél világosan megmondja, hogy meglevő vagyonnak, hosszú idő alatt összegyűlt korábbi adományoknak összeírása és megerősítése a cél. A király nem is adományozhatott volna nagyobb mennyiségű könyvet, hiszen királyi másolóműhely éppen úgy nem volt, mint könyvkereskedelem. — Köszönetet mondok CSÓKA Lajos pannonhalmi levéltárosnak, aki az oklevél fényképmásolatát megküldte. — Van még egy állítólagos XI. századi oklevél, amely szintén vagyonösszeírással kapcsolatban ad könyvleltárt is: a pécsváradai kolostor alapítólevele 1015-ből (erre is gyakran hivatkozik irodalmunk). Ez azonban csak a XIII. században készült hamisítvány. (L. SZENTPÉTERY: *i. m.* 4. l. — Érdemes itt megjegyezni, hogy a dolog természetének megfelelően egyetlen hiteles szövegű kolostori alapítólevelünk sem tartalmaz könyvjegyzéket.) — Az 1055-ből való tihanyi alapítólevél hátára utólag, de még valószínűleg a XI. század végén följegyezték néhány könyvnek a címét, de ez nagyon kevés ahhoz, hogy az ottani könyvállomány teljes jegyzékének tarthassuk.

érdeklő része a következőképpen hangzik : „... beatissimus rex Stephanus suique successores reges, duces, pontifices, comites, ceterique religiosi homines et ego rex ladislaus monasterium sancti Martini supra montem pannonie situm, prout regium ius concessit, multis condonavimus opibus. Unde vero ne per violentiam aliorum, vel fraudem, seu per negligentiam aliquid depereat, ego rex ungarie, I. consilio omnium regni mei primatum, curavi dinumerare ac commendare huic carte scriptum. Et ut propter antiquitatem negligentia ne daretur, iussimus, ut ad memoriam posteris per succedentia tempora observaretur. Que autem tradita sunt, queque adquisita eidem sancte dei ecclesie ab his praefatis hominibus cum cunctis suis redditibus in terra, in aqua, in tributo et omni videlicet substantia et facultate, continentur sub hac denotatione. VIII. Capse cum altaribus, quarum due auro parate, una here deaurato, III. argentee, due vero ossee. XIII. Cruces, quarum decem auree, lapidibusque preciosis optime compte, una ex integro argentea, tres heree deaurata ex quibus vero adhuc quatuor in processione ferende cum deargentatis manubriis. VI. *Textus evangeliorum cum totidem plumaciis*. Una tabula electro parata, in qua signum domini teneretur, alia ossea. XXIII. Calices ... (itt még hosszan folytatódik az egyházi szerelvények, ruhák felsorolása). ... Superpellicea sunt XI. Tres sunt lineae aulee. V. sunt tapeta. VI. *Missales*. I. *Bibliotheca*. IIII. *Nocturnales*. IIII. *Antiphonaria*. IIII. *Gradalia*. II. *Sequentiales cum trophis*. IIII. *Baptisteria*. III. *Collectarii*. IIII. *Ymnarii*. II. *Regule*. unus super regulam. II. *lectionarii*. I. *Breviarius*. III. *Omelie*. II. *libri sermonum*. I. *Collationes*. II. *Passionales*. *liber Sententiarum*. *Actus apostolorum*. *liber Prosperi de activa et contemplativa vita*. et *Isidorum*. *Ordo*. *Amalarius*. *Pastoralis*. *Dialogorum*. *Epistole pauli*. II. *Moralia iob*. *Scintillarium*. *Interrogatio petri*. *Invective ciceronis*. *lucanus*. II. *Donati*. *Genesis seduli*. III. *Catonis*. *Paschasius*. *Vita sancti martini*. *Vita patrum*. *Psalterium gallicanum*. *ebaycum* : *grecum*. *Sermo sancti augustini*”.² (Eddig a felsorolás folyamatos, ezután új bekezdésben következik az ingatlanok jegyzéke.)

A mi szempontunkból nagyon fontos, hogy az oklevél teljes vagyonelektár. Ebből következik, hogy a leltározott könyvek egyúttal az egész könyvállományt jelentik, darabról darabra. Ennyiben tehát szerencsésebb helyzetben vagyunk, mintha külön könyvtári katalógus vagy leltár maradt volna ránk. A középkori kolostor könyveit ugyanis általában nem együtt, a „fő”-könyvtárban őrizték, hanem a használatuknak megfelelő helyeken. Máshol voltak az istentisztelethez szükséges liturgikus könyvek, máshol az egyéni olvasmányul (lectio divina) szolgálók, ismét máshol az iskola könyvei, sőt ahol külön úgynevezett külső és belső iskola volt a leendő szerzetesek, illetve más ifjak számára, ott az iskolai könyvek is a kolostornak két különböző helyén voltak megtalálhatók. De lehettek könyvek a káptalanteremben, a refektóriumban, az apátnál stb. Éppen ezért a középkori kolostori könyvjegyzékek legtöbbször a könyvállománynak csak egy-egy részét foglalják magukban, a teljes állományt felölelő leltárak ritkák.³

² A *Collationes* és a *Passionales* közt egy szónyi üres hely van, valószínűleg hibásan írt szó kivakarása (rasura) folytán.

³ CHRIST, Karl: *Das Mittelalter*. Ergänzt von Anton KERN (MILKAU: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. kiad. 3. k. 277–278. l.) és LEYH, Georg: *Das Haus und seine Einrichtung*. (U. o. 1. kiad. 2. k. 5. l.)

Az oklevél alapján tehát ismerjük *darab szerint* a pannonthalmi könyvtár teljes állományát a XI. század végén: 80 kötet.⁴ Külföldi kolostorokhoz viszonyítva elég csekély állomány, közel egy százados fönnállás után, de érthető, ha tekintetbe vesszük azt, hogy Magyarországon a XI. század még a térítések kora, a pannonthalmi szerzetesek is nyilvánvalóan inkább térítéssel, pasztorációval voltak elfoglalva, mint csöndes könyvmásoló munkával. A másológyműhely pedig bizonyára elsősorban az ekkor alakuló püspökségek, plébániák, kolostorok mindennapi használatára szolgáló, legszükségesebb könyvek előállításán buzgólkodott, mint nagy kolostori könyvtár létrehozásán. Jellemző, hogy a XI. századból fönnmaradt magyarországi kódexek mind liturgikus könyvek.

Kötetenként tehát ismerjük a pannonthalmi könyvtár állományát, mert vagyoneletről van szó; de éppen, mert vagyoneletről van előttünk és nem katalógus, magukat a *műveket*, amelyeket a kötetek tartalmaztak, csak részben ismerjük, hiszen a középkori kódexek igen nagy része különböző, egymás után másolt műveknek, nem ritkán nyolc-tíznek is a gyűjteményéből áll. A 80 kötet is tartalmazhatott vagy 200 művet.

Hogy ezek a könyvek hol és milyen módon voltak *elhelyezve*, hogyan voltak föllállítva, arról az oklevél nem ad fölvilágosítást. Mégis a szöveg figyelmes vizsgálatával sikerülhet bizonyos nyomokat fölfedezni, amelyek közelebb visznek ahhoz, hogy megismerhessük ennek a legelső magyar könyvtárnak belső rendjét. Mint leltár, a leltározó munka folyamatát tükrözi. Nyilvánvalóan nem egyszerűen egy meglevő katalógust írtak át az oklevélbe, hanem helyről helyre menve írták össze az ingóságokat, darabról darabra, s azután ezt az összeírást másolták be a végleges formában kiállított oklevélbe. Így kellett készülnie a könyvek leltárának is.⁵

Mindenekelőtt föltűnik, hogy az oklevél a könyveknek egy tömegben való fölsorolása előtt, azoktól elkülönítve, az egyházi fölszerelési tárgyak kereszték, kelyhek stb. közt említi a *VI. Textus evangeliorum cum totidem plumaciis*-t, vagyis 6 evangéliumoskönyvet ugyanannyi párnával. Előtte is, utána is értékes ötvöstarányakat sorol föl. Maga a „textus evangeliorum”, szemben az egyszerű evangéliumoskönyvvel, az evangeliariummal, különös értékű, műkinceszámbe menő, arannyal, ezüsttel írt, drágakövekkel díszített arany-, ezüst- vagy elefáncsont táblába foglalt példányokat szokott jelenteni, amelyek a perikopákat, vagyis az egyes misékre előírt evangéliumszövegeket tartalmazzák, az egyházi évnek megfelelő sorrendben. A kódexek közül főleg éppen az evangéliumoskönyvek készültek annak idején ilyen különlegesen pompás kivitelben, és kerültek uralkodói megrendelés és ajándékozás folytán egy-egy kolostor birtokába. Mint Krisztus szimbólumát hordozták az ilyeneket a virágvasárnapi körmenetben.⁶ Ezt a célt szolgálhatták az

⁴ Az egyes címek mindig világosan ponttal vannak elválasztva (a darabszámokat jelző számok után is pont van, ez azonban nem sorszámot jelent). Egyetlen esetben van kétség. A *Psalterium ebraycum* és *grecum* közt úgy látszik a fénykép szerint, hogy nem pont, hanem kettőspont van, ami talán összekapcsolást jelent, tehát *Psalterium Hebraicum-Graecum* lenne, s ebben az esetben nem 80, hanem csak 79 kötet az állomány.

⁵ Hogy a középkori könyvleltár valószínűleg „Standortsregister”, tehát helyrajzi napló, mert a leltár rendjére a legnagyobb irányítást a könyvek elhelyezésének, föllállításának kellett gyakorolnia, arra CHRIST is fölhívja a figyelmet (i. m. 272. l.).

⁶ *Lexikon für Theologie und Kirche*. Hrsg. v. M. BUCHBERG. Freiburg iB. 1930–1938. (Ezentúl röviden: *Lexikon f. Th.*) 3. k. 877–878. h.

oklevelünkben velük együtt említett, azonos számú tollpárnák. Hogy a pannonhalmi kolostornak is voltak ilyen, drágakövekkel díszített, arany betűkkel írt kódexei, annak közvetlen bizonyítéka, hogy egy ilyen könyv, annyi viszontagság és pusztulás után, még 1604-ben is megvolt.⁷

Az ilyen különleges kincsnek számító könyveket más kolostorok leltáraitban is a könyvek felsorolása helyett az egyházi szerek közt találjuk.⁸ Nyilvánvalóan az az oka ennek, hogy ezeket a könyveket nem a többi könyvek közt tartották, hanem az egyházi fölszerelés, arany-ezüst tárgyak közt őrizték. Hiszen ezeket kellett a legerősebben biztosítani, veszedelem elől biztonságba helyezni, — s természetesen ezeket érte leginkább a háborús rablás-pusztítás; azért is maradt belőlük napjainkra olyan kevés.

Így kellett ennek lennie Pannonhalmán is. A „textus evangeliorum” őrzési helye nem lehetett más, mint az egyházi szerek legtermészetesebb és legbiztosítottabb helyei, a sekrestye vagy a templom szentélye (chorus), ahol valószínűleg a középkor legfontosabb bútordarabjaiban, ládákban, jelen esetben jól elzárható ládákban, esetleg szekrényekben voltak elhelyezve.⁹

A 80 pannonhalmi kötetből 6 darabnak az elhelyezése tehát elég pontosan megállapítható. A többi 74 kötet közül a felsorolás sorrendjében elég világosan elhatárolódnak az istentisztelethez (miséhez, közös zsolozsmához) használt liturgikus könyvek: 6 missales, 1 bibliotheca, 4 nocturnales, 4 antiphonaria, 4 gradualia, 2 sequentiales cum trophis, 4 baptisteria, 3 collectarii, 4 hymnarii, 2 leccionarii, 1 breviarius.

Vegyük sorra ezeket a könyveket: A *missale*-k valószínűleg nem teljes misekönyvek, ún. plenariumok, hiszen ez a műfaj még csak akkor kezdett terjedni. Korábban az ünnepélyes miséhez több, legalább négyféle szerkönyvre volt szükség: sacramentarium (imádságszövegek), lectionarium (szentírási olvasmányok, tehát lecke és evangélium), graduale (énekes részek), antiphonale (a kar részéről énekelt feleletek). Voltak azonban már az V. század óta kisebb terjedelmű, egy vagy több mise szövegét tartalmazó misekönyvek a csendes vagy magánmise számára (libelli missae), és voltak ugyancsak kisebb úti-misekönyvek.¹⁰ Az említett 6 missale tehát három különböző műfajból kerülhetett ki: sacramentarium, libellus missae és úti-misekönyv. Hogy az utóbbi változatból is lehettek a pannonhalmi gyűjteményben, erre abból következtethetünk, hogy a pannonhalmi apát rendelkezett az úton való misézés (altare viaticum) kiváltságával, és a kolostor szolgáló népei közt találunk külön kápolna- vagy oltárhordozókat (sacriferi).¹¹ Viszont plenariumokat nemigen kereshetünk köztük, hiszen még a kb. egy évszázaddal később, a boldvai bencések számára készült *Pray-kódex* is csak sacramentarium.^{11a} A magyar bencések tehát még száz év múlva sem teljes misekönyveket, plenariumokat másoltak.

⁷ Az 1604-ben fölvett leltárban. (*Pannonh. rendtört.* 4. k. 751–753. l.)

⁸ Például a füsseni (augsburgi egyházmegye) bencés kolostor XI. századi leltárában ugyanúgy, mint a pannonhalmi jegyzékben, a könyvektől külön, az egyházi szerek, kelyhek, ruhák közt van „Plenaria III, unum deauratum et deargentatum”. (RUF, Paul: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands*. 3/1. k. München 1932. 117–118. l.)

⁹ CHRIST: *i. m.* 277. l.

¹⁰ *Lexikon f. Th.* 7. k. 214–216. h.

¹¹ *Pannonh. rendtört.* 1. k. 139. l.

^{11a} RADÓ Polikárp: *A Pray-kódexről*. Irodalomtörténet, 1944. 49–55. l.

A *lectionarius*-t 2, a *graduale*-t 4 példányban találjuk meg, ugyancsak 4 *antiphonale* is van. A név alapján ezek éppen úgy lehetnének a miséhez, mint a zsolozsmázáshoz tartozó könyvek, vagy mind a két célt szolgálók, mert régebben nem tettek különbséget a kétféle antifonale közt. Minthogy azonban a fősorolásban ugyanitt *graduale*kat is említenek, ami nem más, mint a *mise-antiphonale*, az összeírás *antiphonarius*ai csak a zsolozsma antifonáit tartalmazó könyvek lehetnek.¹² Miséhez használt szerkönyvek még a 2 *sequentialis* (cum trophis, helyesen tropis) és a 3 *collectarius*. Kétségtelenül a szerzetesek közös zsolozsmázásának könyvei a 4 *nocturnalis* (éjjeli zsolozsma) és a 4 *hymnarius* (itt valószínűleg a nappali zsolozsma könyvei).¹³ Az ugyancsak 4 példányban meglevő *antiphonaler*ről már megemlékeztünk.¹⁴

Beilleszkedik a szerkönyvek sorába a 4 *baptisterium*, vagyis névleg a keresztelezés szertartásait, a valóságban valószínűleg a szentségek kiszolgáltatását és más szertartásokat tartalmazó liturgikus könyvek. Nagy számukat és éppen a keresztségre vonatkozó névmegjelölésüket talán ismét a kor adta helyzet, a térítések kora s a bencéseknek azokban játszott elsődleges szerepe magyarázza meg. A *breviarium* nem a későbbi értelemben vett breviárium, az csak később alakul ki, hanem az istentiszteleti szertartások rendjét megszabó könyv (ordo, directorium).¹⁵

A sorozatból egy könyv ütközik ki látszólag: a *bibliotheca*. A kifejezés a kor nyelvhasználatában a teljes *Szentírást* (vagy legalább az egész ó- vagy újszövetségi *Szentírást*) jelenti.¹⁶ Hogy miért találjuk a „*bibliotheca*”-t éppen a liturgikus könyvek közt, annak magyarázatát abban a szokásban kereshetjük, hogy a korai középkorban nem külön könyvből (evangelium), hanem a teljes *Szentírásból* olvasták föl a mise evangéliumának és leckéjének megfelelő szakaszait, amelyeknek jegyzékét a *Szentírást* végéhez csatolt jegyzék tartalmazta. Ez a szokás sok helyen később is fennmaradt¹⁷ — talán Pannonhalmán is, s ezért került a *Biblia* a liturgikus könyvek közé.

A most fősorolt 35 könyv tehát mind a szerzetesek istentiszteletéhez használt mű. Zárt egységben vannak fősorolva, így valószínűnek tarthatjuk egy helyen való elhelyezésüket is. Az egységes képet csak a 4 *hymnarius* és a 2 *lectionarius* közt említett „2 regule” és „unus super regulam” zavarja; ezekről alább lesz szó. Hogy a mise, zsolozsma és egyéb szertartások könyvei össze vannak keverve egymással, az természetes, és éppen közös, vegyes fősorolásuk, — de meg másrésről a más természetű könyvektől való elkülönülésük, — ad módot arra, hogy őrzési helyükre következtethessünk. Bizo-

¹² Erre a körülményre RADÓ Polikárp volt szíves figyelmemet fölhívni.

¹³ Himnuszokat önállóan tartalmazó könyv nagyon ritkán készült, inkább a zsoltárok könyvével, a psalteriummal egyesítették. (*Lexikon f. Th.* 5. k. 219. h.) Mint-hogy pedig jegyzékünkben a liturgikus könyvek csoportjában éppen az egyik legfontosabb, a psalterium nem szerepel, bizonyára inkább psalteriumokat kell a *hymnarius* kifejezésben keresnünk: ugyanabban a könyvben a himnuszok megelőzték a zsoltárokat, azért kerültek a könyvek a leltárba mint *hymnarius*ok.

¹⁴ Nem látszik véletlennek, hogy a *graduale*, *antiphonale*, *nocturnale* és *hymnarium* mind 4–4 példányban van meg. Valószínűleg az énekekben résztvevő szerzetesek számából következett ez. Három-három embernél több nem igen tekinthetett bele énekeskönyvbe, mert a nagyméretű liturgikus könyvek ideje sokkal későbbi. 12 énekesnél többet tehát nem igen tételezhetünk föl. Ez is igazolni látszik azt a kis létszámot, amelyről később még lesz szó.

¹⁵ *Lexikon f. Th.* 2. k. 552. h.

¹⁶ *Uo.* 3. k. 877–878. h.

¹⁷ *Uo.* 2. k. 326. h.

nyára a mise és zsolozsma közös helyén, a templomnak a szerzetesek számára elkülönített részében, a szentélyben (chorus) vagy annak közvetlen közelében, a sekrestyében őrizték ezeket a kódexeket. Mind a két esetre találunk példákat a középkorban.¹⁸ Ez lenne a pannonhalmi könyvtár második részlege. A megőrzés helyisége tehát ugyanaz, mint az egyházi szereké és kincseké, bennük a könyvvállomány első részlegével, de a liturgikus könyvek, a könyvállomány második részlege el volt különítve az elsőtől.

A könyvjegyzék harmadik rétege, az olvasmányul szolgáló könyveket tartalmazza. A bencés rend szabályai kétféle olvasmányt írtak elő a zsolozsmázáson kívül: egyéni olvasmány és közös olvasmány. SZENT BENEDEK kb. napi 4 órai olvasásra kötelezte rendjének szerzeteseit, de ehhez járult még a fölolvadás étkezés közben és az ún. „collatio”.¹⁹

A collatio azt jelenti, hogy a szerzetesek összegyűltek a káptalanteremben, ott fölolvastatást hallgattak a martirologiumból (vértanúk élete), megemlékeztek a necrologium alapján a nap halálozási évfordulóiról, meghallgattak egy fejezetet a rendi szabályokból és egy homiliát (buzdító beszéd), épületes olvasmányokat, szentírásrészletet az apát magyarázataival. A közös olvasmánynak ez a szokása Johannes CASSIANUSnak erre a célra alkalmazott *Collationes* c. munkájáról kapta a nevét.²⁰ A collatióhoz használt könyvek szinte sohasem találhatók a középkori könyvtári katalógusokban, mert azok nem a könyvtárban, hanem a használat helyén, a káptalanteremben voltak megtalálhatók.²¹ A pannonhalmi leltár tehát éppen teljes vagyoneleltár voltánál fogva ebben a tekintetben is szerencsés példány.

A collatióról elmondottak segítenek ahhoz, hogy a könyveknek egy újabb csoportját tudjuk helyhez kötni. A liturgikus célú könyvek után ti. közvetlenül a következő címekkel találkozunk: 3 omeliae, 2 libri sermonum, 1 collationes, 2 passionales. Tehát pontosan azok a könyvek, amelyeket a collatio anyagaként használtak (homiliák, szentbeszédek, CASSIANUS *Collationes*-a, passionales = vértanúk élete). Ebből arra következtethetnénk, hogy a collatio könyvanyaga együtt volt elhelyezve a káptalanteremben. Csakhogy másrészt föltűnik az, hogy a collatio egyik nélkülözhetetlen darabja, a rendi szabályok könyve (regula) nem ezek közt, hanem valamivel előbb, a liturgikus könyvek végefelé található meg: a 4 hymnarius és a 2 lectionarius közt „2 regule, unus super regulam”. Tehát két példányban a rendi szabályok és egy a szabályokról szóló magyarázat. Ez az utóbbi majdnem bizonyos, hogy anianeai SZ. BENEDEK *Codex Regularium*-a és a mindig hozzácsatolt *Exhortatio ad sponsum Christi* volt.²²

¹⁸ CHRIST: i. m. 277. l.

¹⁹ SCHMITZ, Philibert: *Geschichte des Benediktinerordens*. 2. k. Übertr. v. Ludwig RÄBER. Einsiedeln-Zürich 1948. 55, 72. l.

²⁰ CHRIST: i. m. 277. l., *Lexikon f. Th.* 2. k. 1012–1013. h.

²¹ CHRIST: i. h.

²² MADZSAR Imre: *Szent Imre herceg legendája* (Századok 1931. 50–52. l.) c. cikkében ui. kimutatja, hogy a legendában egy egész hosszú rész majdnem szó szerinti átvétel az *Exhortatióból*. Ez a munka pedig, melyet tévesen SZ. ATHANÁZnak tulajdonítottak, de csak a IX. század elején bukkant föl, anianeai SZ. BENEDEK *Codex Regularum*-ának függeléke volt. MADZSAR szerint a legenda a XII. század elején Pannonhalmán készült, s így az *Exhortation*nak itt meg kellett lennie. A pannonhalmi jegyzéknek „unus super regulam” kitétele alig egy-két évtizeddel a legenda keletkezése előtti időben, éppen úgy megerősíti MADZSAR következtetését, amint MADZSAR föltevése teszi lehetővé egy cím pontos megállapítását a jegyzék hozzátételének megjegyzése helyett.

Hogyan magyarázható meg már most a collatiós anyagnak ez a kettőssége : részben külön, elkülönítve a magánolvasmányoktól, részben belekeverve a liturgikus könyvek közé? Az ok nyilvánvalóan nemcsak az volt, hogy a regulára a szertartások során is szükség volt (fogadalomtétel), mert akkor érthetetlen a „super regulam” ott szereplése, hanem hogy a liturgikus és a collatiós könyvanyag a többi könyvektől ugyan elkülönítve de egymással összefüggően volt elhelyezve, a sekrestyében vagy a templom szentélyében. Ennek magyarázata pedig nemcsak az lehetett, hogy a káptalanterem egészen közel volt a sekrestyéhez, illetve a templomhoz, hanem még valószínűbb, hogy a XI. században nem is volt külön káptalanterem Pannonhalmán, hanem a collatio a chorusban folyt, vagy pedig a templom szentélye mellett közös helyiség szolgált sekrestye és káptalanterem céljaul. Sajnos Pannonhalmán első épületének alaprajzát egyáltalán nem ismerjük, de kétségtelennek tarthatjuk hogy a csekély számú szerzetes számára kisebb terjedelmű, szerény épület készült, amelyben nem kell minden helyiség meglétével úgy számolnunk, mint későbbi korok nagyszabású épületeiben.

A pannonhalmi könyvtár második részlegét tehát ki kell terjesztenünk a collatio könyveire is. A kétféle könyvek közös szekrény polcain fekhettek. Szekrényt kell föltételeznünk, nem pultot, mert a pult később jött divatba, akkor is csak a főkönyvtárban. A ládákban való elhelyezés ellen pedig nemcsak az szól, hogy az az állandó, napi használatot akadályozta volna, hanem az is, hogy az itt szereplő könyvek során bizonyos finomabb rend körvonalai érezhetők : egymás mellett a homiliák és a sermones, a regula és a super regulam. Ilyen pontosabb tagolás pedig ládában nem képzelhető el.

A collatio könyvei után a leltározás a könyvtár harmadik részlegéhez érkezik el : a tulajdonképpeni olvasás, az egyéni olvasmányok anyagához, a könyvanyag leginkább könyvtárnak nevezhető részlegéhez. Ahhoz a napi 4 órai egyéni olvasmányhoz, amelyről fentebb megemlékeztünk, könyvek voltak szükségesek. Pannonhalmán mindössze 13 darab olyan könyvet (nem művet, hanem kötetet!) találunk, amely ilyen olvasmányoknak megfelelően, megint zárt sorban egymás után : liber sententiarum;²³ actus apostolorum, liber Prosperi de activa et contemplativa vita,²⁴ Isidorus,²⁵ Ordo,²⁶ Amalarius,²⁷

²³ ZOLTVÁNYI Irén : *A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt* (Pannonh. rendtört. I. k. 352. l.) őszötvetségi szentírási részek, a *Lexikon f. Th.* szerint (9. k. 477. h.) egyházatyákból vett tételek rendszerezése. PETRUS LOMBARDUS közismert munkája itt nem jöhet szóba, mert ez csak a következő században keletkezett.

²⁴ Igazi szerzője JULIANUS POMERIUS. Tévesen tulajdonították az V. századi PROSPERNAK. (*Lexikon f. Th.* 8. k. 504 – 505. h.) A könyv megvan több osztrák kolostor középkori könyvanyagában is. (Pl. GOTTLIEB : *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs* I. k. 236. l.)

²⁵ Több műve közül vagy a *Regula monachorum*ra, vagy a nagy *Etymologiae*-ra gondolhatunk (ZOLTVÁNYI : *i. m.* 136. l. és ZALÁN Menyhért : *A Pray-kódex forrásaihoz*. Magy. Könyvszle, 1926. 249. l.)

²⁶ A szertartások végzéséhez való utasítás (más néven ordinarius vagy libellus), ugyanúgy, mint a fentebb említett breviarus. Mivel a liturgikus könyvek közt már találkoztunk egy brevariusszal, itt valószínűleg egy más művet vagy műveket tartalmazó kötet elejére másolt ordo-ról lehet szó. Ebből a föltételezésből kiindulva vettük az olvasmányok közé, különben ez az egy darab némileg kiütözik az olvasmányoszerű könyvek közül.

²⁷ *De ecclesiasticis officiis*, a liturgiáról szóló munka, a középkorban nagy tekintély. (*Lexikon f. Th.* I. k. 333. h.)

Pastoralis, Dialogorum,²⁸ Epistolae Pauli, 2 Moralia Job,²⁹ Scintillarium,³⁰ végül Interrogationes Petri.³¹ Ehhez járul még néhány hasonló könyv a jegyzék végén. Ezekről később.

Bizony szegényes könyvanyag, ha a nyugati nagy kolostorok gazdag könyvtáira gondolunk. Például az egyházatyákat mindössze NAGY SZ. GERGELY és ISIDORUS néhány könyve képviseli, míg a külföldön többnyire szerzők szerinti külön csoportokban fölállítva találjuk a hatalmas patrisztikai anyagot. De a minimális rendi szükségletnek meg kellett hogy feleljen. Elegendő volt annak a tizenkettőnél aligha sokkal több magyar bencésnek, akik minden két-három évben nagy fáradsággal és buzgósággal végigolvasták ugyanazokat a latin könyveket.

Ebben a fölsorolásban ismét nemcsak az a föltűnő, hogy az olvasmányanyag együtt van, tehát együtt is lehettek elhelyezve ezek a könyvek, hanem hogy ugyanúgy, mint az előző könyvescsoportban, itt is bizonyos részletesebb tagolás körvonalai is derengenek: az első két könyv szentírási részlet (a később következő *Epistolae Pauli* nem okvetlen maga a szöveg, hanem lehet olyanféle munka is, mint SZ. GELLÉRTnek SZ. PÁL zsidókhöz írt leveléről írt műve, vagy talán éppen az is!); rokon tartalmúak lehetnek PROSPER műve a szerzetesi életről és ISIDORUSÉ is (ha itt a *Regula monachorum*-ról van szó); egymás közelében van, részben közvetlenül egymás mellett a fölsorolásban NAGY SZ. GERGELY három műve is. Tartalmilag rokon körök pontos megállapítása természetesen lehetetlen, mert hiszen az egyes kötetek részletes tartalmát nem ismerjük. Lehet, hogy a leltározáshoz éppen az első helyre bemásolt mű címét jelölték meg, viszont ugyanabban a kötetben tárgyilag és terjedelem tekintetében sokkal fontosabb munka is volt. Így például az „Ordo” valószínűleg nem a szertartások rendjét megadó kis könyvecske magában, hanem valami más gyűjteményes kötet elejére volt csak bemásolva, a többi, kolligált munkát azonban mi már nem ismerjük.

Itt is arra kell gondolnunk, hogy az olvasmányanyag a rend biztosítására alkalmasabb szekrényben s nem ládában volt elhelyezve. Az pedig bizonyosnak látszik, hogy el volt különítve a második csoportban megismert könyvektől. Próbáljunk most megfelelni arra a kérdésre, hol volt megtalálható a pannonhalmi könyvtárlományának ez a része.

Külön könyvtárszobát 13 kötet számára ne keressünk a kolostor épületében. Könyvtárterem és másolóműhely csak egészen nagy kolostorokban volt, ott is inkább későbbi időkben. De meg azután ne felejtjük el, hogy még ez a tucatnyi könyv is körülbelül mindig használatban volt. A bencés rend szabályainak értelmében minden évben, nagyobbjt elején ünnepélyesen kiosztották az egyéni olvasmányul szolgáló könyveket.³² Minthogy Pannonhalmán aligha lehetett ilyen könyv több, mint ahány szerzetes, az olvasásra előírt órákban a könyvek nagyjából mind kézben voltak. Külön könyvtárhelyiségre tehát már csak ezért sem lehetett szükség. Viszont az egyes szerzetesnek sem volt arra helye, ahol a számára használatra engedett könyvet őrizze, egyéni celláik a bencéseknek nem voltak. A kolostori élet szintere nagyrészt

²⁸ A *Pastoralis* és a *Dialogorum* NAGY SZ. GERGELY művei.

²⁹ Ugyancsak N. SZ. GERGELY műve: *Expositio in Jobum, sive Moraliū libri*.

³⁰ *Scintillarium de virtutibus et vitiis*, megvan több középkori osztrák kolostorban (pl. Aggsbachban. I. GOTTLIEB *i. m.* 1. k. 588. l.).

³¹ Ismeretlen munka.

³² SCHMITZ: *i. m.* 73. l., CHRIST: *i. m.* 276. l.

az úgynevezett keresztfolyosó (kerengő) volt, az egyik oldalával a templom falához közvetlenül hozzásimuló, négyszögletes udvart körülzáró folyosó. Itt végezték egyéni olvasmányaikat, itt dolgoztak a világos ablakfülkékben a másolók, és itt tartották, ajtóval elzárt falfülké polcain a mindennap használt könyveket.³³ Így lehetett ez Pannonhalmán is a XI. században.

Még egy utolsó könyvcsoport különíthető el a leltárban: *Invectivae* Ciceronis, Lucanus, 2 Donatus, Genesis Seduli, 3 Cato, Paschasius, Vita patrum, Psalterium Gallicanum, Hebraicum, Graecum, Sermo S. Augustini. A csoport első fele a világi irodalom, ami általában a végén szokott lenni a középkori könyvtárjegyzékeknek. DONATUS *Ars minor*a (a latin nyelv grammatikája), CICERO CATILINA elleni beszédei, LUCANUS, CATO mind az alsófokú oktatás anyagához is tartozhattak. De hogy kerül ide a többi könyveim? SEDULUS vagy SEDULIUS kettő is volt: az egyik a középkorban is népszerű ókori költő, a másik IX. századi szerzetesíró. Egyiknek sem ismerjük a *Genesis*-ről szóló munkáját, viszont van egy középkori verses *Genesis*-földdolgozás, amelyet, úgy látszik, a jegyzék tévesen tulajdonít SEDULIUSNAK. A IX. századi bencés PASCHASTIUSNAK több munkája is van, többek közt néhány szentnek az életéről is írt. Ha tekintetbe vesszük a közvetlenül utána következő címeket, akkor talán nála is ezekre gondolhatunk: vagy a *Vita Adelhardi*-ra, vagy *Passio Rufini et Valterii*-ra. Ezek a könyvek semmiképpen nem illenek bele a világi irodalom csoportjába, hanem ismét olvasmányanyagok. Mi lehet az oka ennek? A feleletet talán a következő, még kevésbé ide illő darabok adják meg: a háromféle *Psalterium*. Mit keres a zsoltároskönyv itt, messze elválasztva természetes környezetétől, a többi liturgikus könyvtől? Ez csak akkor érthető meg, ha mindezekben a pannonhalmi iskola, a szerzetesnövendékek könyveit keressük. HAJNAL István kutatásaiból világosan látjuk ma már a középkori Európa olvasás- és írástanításának menetét, s tudjuk, milyen szerepet játszott az oktatás első fokán „Európa első ábécés-könyve”, a zsoltároskönyv.³⁴ Ahogyan a francia klerikusok, ugyanúgy a pannonhalmi iskola fiatal növendékei is a zsoltároskönyv betűzgetésével, éneklésével sajátították el az olvasás elemeit. Ezért találjuk itt a *Psalterium Gallicanum*ot, ami nem francia nyelvű zsoltárokat jelent, hanem a latin zsoltároskönyvnek egy bizonyos elterjedt változatát. Vajon a görög psalteriumban korábbi vagy egyidejű görög szerzetesek nyomát lássuk-e Pannonhalmán is, mint ahogyan KOMJÁTHY Miklós Tihanyról megállapította,³⁵ az a mi esetünkben, ilyen kevés adat alapján nyitott kérdés marad. A *Psalterium Hebraicum* szerepe sem világos.³⁶ Azt sem tudjuk, hogy a *Sermo S. Augustini* Sz. ÁGOSTONNAK számos munkája közül melyik lehet, s így ennek szerepét sem tudjuk tisztázni. A többi azonban így, ahogy együtt van, a pannonhalmi könyvtár negyedik részlege, az iskola, a szerzetesnövendékek, a klerikusok könyvei, amelyek helyileg is máshol lehettek, mint a másik három könyvcsoport: a használat helyén, az iskola számára szolgáló helyiségben, illetőleg ott, ahol a szerzetesnövendékek voltak elhelyezve.

³³ CHRIST: i. m. 277. l.

³⁴ HAJNAL István: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Bp. 1954. (Studia historica 7.) 14–32. l.

³⁵ KOMJÁTHY Miklós: *A tihanyi apátság alapítólevelének problémái*. (Levéltári Közl. 1955. 27–47. l.)

³⁶ Vö. 4. jegyzet.

Érthetetlen hiánynak tűnhetik föl azonban, hogy a könyvjegyzék átvizsgálása során számos olyan mű címével nem találkoztunk, amelyeknek meglétére pedig biztosan számítanánk: például Sz. ISTVÁN első legendája, az *Intelmek*, Sz. ZOERÁRD és BENEDEK legendája, esetleg krónikák. De ne felejtsük el, hogy a címek hiánya egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek a művek nem voltak meg. Hiszen már a bevezetőben hangsúlyoztuk, hogy csak a köteteket és nem a műveket ismerjük a pannonhalmi könyvtárból.³⁷ A kötetekénél jóval nagyobb számú mű meglétével kell számolnunk; az említett művek különben is olyan röviddek, hogy önálló kódexek semmiképpen nem lehettek, hanem más művek kódexeibe lehettek bemásolva. Krónikák hiánya meg éppen nem föltűnő. A történelmi érdeklődés eleinte mindig csekély a kolostorokban. Az ún. *Pannonhalmi évrendi följegyzések* néhány sornyi szövegének rövidsége (bemásolva a *Pray-kódexbe*) is erre vall.³⁸

A pannonhalmi leltár tehát végeredményben négy önálló, helyileg is elkülöníthető részleg megkülönböztetését teszi valószínűvé: 1. könyvkincsek, 2. liturgikus és collatiohoz való könyvek, 3. olvasmányok, 4. növendékek könyvei. Szerény állomány, a meglevő könyveknek nagyobb fele a liturgiát szolgálja, kevés az olvasmány is, alig több, mint a minimális szükséglet, tudományos foglalkozásnak nyomai még nem igen fedezhetők föl, de ez általános jelenség a X–XI. századi bencés életben, ahol a liturgia túlsúlyba jutott a korábbi tudományos irányzattal szemben.³⁹ A könyvek nagy része már helybeli másolás eredménye lehetett, erre vallanak a több példányban meglevő szerkönyvek és olvasmányok. De ez a másolói tevékenység kicsi, a kevés számú szerzetes keze alatt lassan gyarapszik a könyvtár. Mégis a szűkszavú jegyzék sorai mögött ott érezhetjük a legrégibb magyar könyvtár egyik első könyvtárosának gondos, lelkiismeretes, rendszerető munkáját, amely megérdemli, azt, hogy feledésbe ne merüljön, amint az oklevél bevezető szavai mondják: „ne per violentiam aliorum, vel fraudem, seu per negligentiam aliquid depereat”.

CSAPODI CSABA

CSAPODI CSABA: DIE INNERE ORDNUNG DER FRÜHESTEN BIBLIOTHEK VON UNGARN. PANNONHALMA (SANKT—MARTINSBERG) IM XI. Jh.

Während der Türkenherrschaft — im XVI. und XVII. Jh. — wurde nicht nur der überwiegend grösste Teil der mittelalterlichen Kodexe von Ungarn vernichtet, sondern auch die hierauf bezüglichen Inventare. Aus den mehreren hundert Klöstern der ungarischen Benediktiner, Zisterzienser, Franziskaner, Dominikaner und anderen Mönche des XI—XIV. Jhs. kennen wir nur ein einziges volles und glaubwürdiges Inventar, das auch alle Bücher eines Klosters enthält. Dieses Inventar ist in einer Urkunde des Benediktinerstiftes von Pannonhalma zu finden, die aus den Jahren 1083—1095 da-

³⁷ Ez teszi bizonytalanná a könyvállomány tartalmi értékelését. Az értékelést megkísérelte MÁLYUSZ Elemér (*Árpád-házi B. Margit. Károlyi Á.-emlékkönyv. 1933. 347—351. l.*) Vö. ez utóbbira IVÁNKA Endre kritikai megjegyzéseit (*László mester esztergomi prépost könyvtára. Theologia 1937. 223. l. l. j.*)

³⁸ SZILÁGYI Loránd szerint (*Irodalmunk kezdetei. Magyar művelődéstörténet 1. k. 440. l.*) a *Pray-kódexben* fennmaradt évrendi följegyzések I. ENDRE uralkodásának végéig kétségtelenül egykorúak, és minden valószínűség szerint Pannonhalmán készültek, a *Pray-kódexbe* átmásolták ezeket.

³⁹ CSÓKA Lajos: *Cluny-i szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században?* (Regnum 1942/43. 141—176. l.)

ganze Vermögen desselben Klosters aufzählt, darunter 80 Handschriftenbände. Aus der Urkunde erfolgen keine näheren bestimmten Angaben über Aufstellung und Unterbringung der Bücher, die genaue Untersuchung des Textes, das Nacheinander und der inhaltliche Zusammenhang der einzelnen Büchertitel liefert aber gewisse Anhaltspunkte, mit deren Hilfe wir die innere Ordnung dieser ältesten ungarischen Klosterbibliothek nach Analogien des Auslandes rekonstruieren können. Die Schlussfolgerung dieser Untersuchung ist die folgende: Die Bibliothek von Pannonhalma bestand damals aus vier Teilen. Den ersten Teil bildeten die kostbarsten Bücherschätze, 6 Prachtwerke, die unter anderen liturgischen Kostbarkeiten (Kelchen, Kreuzen usw.), wahrscheinlich in Kisten im Sanktuarium der Klosterkirche aufbewahrt wurden. Der zweite und grösste Teil bestand aus liturgischen Bücher des Gottesdienstes, insgesamt 35 Bände. Diese Bücher und die der sogenannten „Collatio“ waren vermutlich alle auf einem Orte, auf den Brettern eines Schrankes in der Sakristei oder im Sanktuarium untergebracht. Als dritten Teil des Bücherbestandes können wir die Bücher der für die Mönche vorgeschriebenen individuellen Lektüre unterscheiden. Diese Bücher wurden wahrscheinlich in einer Nische des Kreuzganges, wo auch die Pulte der Skriptoren zu finden waren, aufgestellt. Den vierten und letzten Teil der Bibliothek bildeten die Bücher für Schule und Mönchsbildung. Der ganze Bücherbestand ist nicht zu gross, wir dürfen aber nicht vergessen, dass das Kloster von Pannonhalma damals noch nicht hundert Jahre alt und die Hauptbeschäftigung der Mönche nicht das Bücherschreiben, sondern vielmehr die Verbreitung ihrer Glaube war.

A Birckenstein-féle metszeteskönyv

(Justus van der Nypoort magyar vonatkozású művei.)

BIRCKENSTEIN geometriai tankönyve a XVI–XVII. században rendkívül népszerű műfaj, az ún. „emblematis irodalom” kései terméke. Az emblematis írók eredetileg közmondásokat, tanító célzatú velős mondásokat sorakoztattak egymás mellé, és a mondanivalót — a középkori „biblia pauperum” mintájára — képekkel illusztrálták. A rendelkezésre álló emblémakészlet korlátozottsága miatt azonban később szükségessé vált, hogy az anyagot különféle ötletekkel frissítsék fel, tegyék érdekesebbé, változatosabbá. Matthäus MERIANNak a műfaj élete meghosszabbítására szolgáló újítását legkövetkezetesebben a XVII. század első felében megjelent *Thesaurus philopoliticus* élelmes szerzői, Eberhard KIESER és Daniel MEISSNER valószínűítették meg, akik a közmondásokat illusztráló jeleneteket azokkal semmiféle eszmei kapcsolatban nem álló városábrázolásokkal élenkítették.¹ Ez a kiadvány eredeti oktató és nevelő rendeltetését háttérbe szorította ugyan, másrészt azonban számtalan értékes veduta keletkezésére vezetett. BIRCKENSTEIN könyvénel megmaradt a tanító célzat, de a szerző már nem erkölcsi hatásra, hanem tudományos ismeretek közlésére törekedett. Mértankönyvében a geometriai ábrák unalmas egyhangúságát a kép alsó felét elfoglaló veduták ellensúlyozzák, amelyek XVII. századi magyar várakat és városokat ábrázolnak. Ilyen módon a magyarországi látképeknek olyan sorozata gyűlt össze, amelyhez hasonlóval nem találkozunk a XVII. században keletkezett magyar vonatkozású, metszetekkel díszített könyvek tömegében. Topográfiai és művészettörténeti kutatóink korán felismerték a könyv értékét, és fel is használták forrásként látképeit. Az egyes illusztrációk előterében látható jelenetek pedig, amelyek a XVII. századi élet egy-egy mozzanatát közvetlen valószerűséggel állítják elénk, a magyar művelődés, fegyver, viselet stb. kutatója számára nélkülözhetetlen dokumentumok. A könyvvel mint egészszel azonban senki sem foglalkozott behatóan. Általában a hazai tudományos irodalomban nem vált gyakorlattá régi metszeteskönyvekkel kapcsolatban a könyvészeti, művészettörténeti és topográfiai szempontokra egyaránt kiterjedő feldolgozási módszer. BIRCKENSTEIN könyvének sem szenteltek nagyobb figyelmet, pedig ez a gyakrabban forgatottak közül való, illusztrációi művészi tekintetben is kiemelkednek az átlagból, és forrásértékük is nagy. Így történetelt, hogy az illusztrációk felhasználói közül senki sem vette észre réz-

¹ Vö.: Daniel MEISSNERS *Thesaurus Philopoliticus*. Neu herausgegeben und eingeleitet von Fr. HERRMANN u. L. KRAFT. Heidelberg, 1927. — Fr. BACHMANN: *Die alten Städtebilder*. Leipzig, 1939. 16–22. l.

karcolójuk, a nálunk többször foglalkoztatott holland művész szignatúráját, amely most, a könyv alaposabb tanulmányozásának eredményeképpen előkerült.

A magyar szempontból rendkívül érdekes mű első kiadásának címe így hangzik: „Ertz-Herzogliche/ Handgriffe/ Dess/ Zirckels vnd Linials,/ Oder/ Ausserwehlter Anfang/ zu denen Mathematischen/ Wissenschaftten,/ Worinnen man durch eine leichte vnd neue Art ihm/ einen geschwinden Zutritt zu der Feldmesserey, vnd andern darauss entspringenden Wissenschaftten, machet./ Beschrieben von Dero/ Röm. Kayserl. Mayestät/ bestellten/ Feld- vnd Land-Ingenieurn dess Königreichs Böhaimb,/ Obristwachtmeistern, etc./ Anthoni Ernst Burekhard von Birckenstein./ Wienn,/ Mit Röm. Käyserl. Majest. Befreyung./ In Verlegung dess Verfassers./ Gedruckt bey Johann van Ghelen, ANNO M.DC. LXXXVI.” A címlapot „Amling sculp: Monachij.” — szignatúrájú rézmetszet előzi meg, amely allegorikus alakok társaságában, trónörökösként ábrázolja a későbbi I. JÓZSEF császárt. A címkép egészen más stílusú, mint a többi illusztráció. A címlapot 6 számozatlan lapon a trónörököshöz szóló ajánlás követi. Ebben a szerző elmondja, hogy tanítványát, JÓZSEF főherceget — ezért *Erzherzogliche Handgriffe* a könyv címe — ezeknek az alapelemeknek segítségével vezette be a hadi tudományokba. A trónörökös tanítója nyilván a császári háztól kapott támogatást könyve megjelentetéséhez. Az 1–6. számozott lapokon bevezetés következik a geometria jelentőségéről. A 7–142. lapon egyes geometriai fogalmak magyarázatát, illetve egy-egy feladat szövegét találjuk. Néhány címloldal kivételével a szövegoldalakkal szemben, jobb vagy bal felső sarkukon a szöveggel megegyező lapszámmal ellátott ábrák foglalnak helyet, amelyek a mértani feladatok megoldását illusztrálják. A már említett címkép nélkül az összes illusztrációk száma 122, ebből 12-n nincs veduta, a fennmaradó 110 egy-egy látéképet tartalmaz a XVII. századi Magyarország várairól és városairól. Az ábrák rézkarc technikával készültek, — néha rézmetszettel vegyesen, — lemezméretük általában 17,3 × 11,3 cm. Az egyes helységek neve szószalagra írva az ábrázolás felett olvasható. A városképekkel kísért geometriai ábrák sorával a könyv véget is ér.²

A könyv többi kiadásának megállapításánál a budapesti nyilvános könyvtárak rendelkezésemre álló anyagára és az eddigi irodalom adataira támaszkodtam. Elképzelhető, hogy magántulajdonból vagy külföldi könyvtárakból az alább felsoroltakon kívül még más kiadások is előkerülnek. A rézkarcok lemez-állapotának változásából azonban fő vonásaiban így is sikerült a könyv történetét megállapítani. Az esetleg újonnan előkerülő, számomra eddig ismeretlen kiadások a könyv sorsára vonatkozó ismereteinket gazdagíthatják ugyan újabb adatokkal, de a minket legjobban érdeklő látképek lemezeinek fejlődéséről itt vázolt képet lényeges vonásaiban nem változtathatják meg.

² A kiadást leírja: APPONYI, A.: *Hungarica*. II. München, 1903. 1217. sz. Adatait annyiban kell helyesbíteni, hogy a városképekre vonatkozó magyarázatot és regisztert később köthették példányához. Az 1686-os kiadás egyéb ismert példányaiiban ugyanis ezek a részek nincsenek meg, másrészt a magyarázatban olyan események is szerepelnek, amelyek 1687-ben és 1688-ban történtek. Amint látni fogjuk, ezek a részek az 1689-es kiadásban jelentek meg először. Vö. még: MAYER, A.: *Wiens Buchdrucker-Geschichte*. I. köt. Wien, 1883. 326. l.

A második kiadás 1689-ben jelent meg Augsburgban Jacob KOPPMAYER kiadásában. Az eltérő tipográfiájú, de egyébként azonos cím a következőképpen végződik: „Samt einem/ Anhang oder Beschreibung/ Derer in den Geometrischen Kupffer-Figuren beygefügt/ ten Ungarischen Städte, Vestungen und Schlösser, unter welchen/ nicht wenige, so bisshero in keinen Reiss- und Land-Beschreibungen/ dess Königreichs Ungarn vor Augen gestellet/ worden.” Az ajánlást követően a 8 évre szóló privilégium szövegét iktatták be. A 7—18. számozatlan lapon „Vorbericht An den Respective geehrten Leser” olvasható, amelynek egyik utolsó mondata a látképeknek a könyvben elfoglalt szerepére, népszerűségükre és az ebben a kiadásban először közölt, hozzájuk fűzött magyarázatokra vonatkozik. Érdemes idézni: „Belangend nun den Anhang, so der zweyten Edition dieses hochnutzlichen Werkes beygefügt worden, so ist solches beschehen, weilen bisshero von vielen Liebhabern eine Beschreibung derer den Kupffer-Figuren, zu Erfüllung dess ledigen Raums beygezeichneten Ungarischen Städten, Vestungen und Schlösser, verlangt worden, als hat man auch hierinn willfahren, und von derselben Gelengenheit, Veränderungen und iezigen Zustand einige Meldung thun wollen, verhoffende, weilen doch viel Plätze darunter begriffen, welche bisshero wenig oder gar nicht bekannt gewesen, damit nichts unangenehmes gethan zuhaben.” A 143—186. lapokra terjedő magyarázat teljes címe a következő: „Kurtz-verfasste Beschreibung derer Vestungen und Schlösser, mit welchen die Geometrische Kupfer-Figuren dieser Ertz-Hertzoglichen Handgriffe gezieret.” Az egyebekben az első kiadással azonos tartalmú és beosztású kötetet a 186. lap után „Register” egészíti ki.

1697-ben és 1698-ban a könyv újból megjelent. Címe kisebb eltérésektől eltekintve, — amelyek közül a legfontosabb az, hogy a szerző nevét „A.E.B.V.P.” betűkkel jelölték meg, — nem változott. Lényegében azonos maradt a tartalom is, csak az ajánlást és a privilégiumot hagyták el, mivel már elvesztették aktualitásukat. Eltér az 1689-es kiadásétól az újabb kiadások tipográfiája is, de a lapszámozás nem változott. Így a látképek lemezei 1698-ig változatlan állapotban kerültek lenyomtatásra. Ez a két kiadás szintén KOPPMAYER-nél jelent meg Augsburgban.

A lemezanyag értékesítése jó üzlet volt a kiadó számára, a könyv példányai kelendők lehettek, mert 1699-ben újabb kiadással találkozunk.³ Ennek tartalma és a képek lapszámozása változatlan maradt. De a lemezek alján a sorrend biztosítására az ábécé betűit is felírták, először egyenként, majd kettőzve, hármasával stb. A számozásnak ez a módszere egészen a „dddddd” jelig (Sopron) halad. Az eredeti sorrendbe téves számozás révén csak a 114—119. lapok között (aaaaa-fffff) került egy kis zavar. Meg kell jegyezni, hogy egyes képeken a bal felső sarokban a kiadás rendjétől eltérő jelölés nyomai is

³ MAJLÁTH B.: *Budapest történetének irodalma*. Bp. 1886. 330. sz. alatt egy állítólag 1690-ben megjelent kiadást említ Enea LANFRANCONI gyűjteményéből. Ezzel a kiadással másutt nem találkoztam. Az Országos Széchényi Könyvtárban 222644. sz. alatt találtam a könyvnek olyan példányát, amelynek címlapján az évszám utolsó számjegye hiányzik, csak „169.” látható, tehát az 1690-es évek egyikéből származik. Mivel azonban 1698-ig a lemezek változatlan állapotban kerültek újranyomtatásra, ebben a példányban pedig a számozáson kívül betűjelzéssel is találkozunk, ez a kiadás későbbi az 1698-asnál. De ebben az esetben feltétlenül 1699-ben kellett megjelennie, mert később az évszám már 17-tel kezdődne. Mivel a most ismertetett, Széchényi könyvtári példány a LANFRANCONI gyűjtemény bélyegzőjét viseli, MAJLÁTH feltehetőleg ezt írta le, de az évszám kiegészítésében tévedett.

felfedezhetők, így pl. „n. 10.” a 46. lapon (Szigetvár). Ezt a jelölést később elvetették, levakarással igyekeztek eltüntetni, de nyomai eléggé olvashatóan mégis megmaradtak. Vajon egy eddig nem ismert kiadásra vallanak-e ezek a jelek, vagy csak egy meg nem valósult, eltérő beosztási kísérlet nyomaiként kísérik tovább a lemezeket későbbi életük folyamán, — jelenleg nem tudjuk eldönteni. Még valami szembeötlik az 1699-es kiadásban. A 73. lap (Nagykanizsa) lemezének széle valószínűleg megsérült vagy letörött, mivel a keretig körülvágták. Így az eredeti lapszám is elveszett. Ezért a „73” számot a kereten belül újra ráírták, valamint az új jelölést is, „kkk” jel formájában.

A következő kiadások évszáma 1713 és 1731. Mindkettő Augsburgban látott napvilágot. Az eddigi augsburgi kiadót, KOPPMAYERT most Daniel WALDER, majd 1731-ben David Raymund MERTZ és Johann Jacob MAYER kiadók váltották fel. A cím, beosztás és tartalom lényegében változatlan maradt; az új kiadások címlapjai némileg eltérnek egymástól. Az 1713-as címe így kezdődik: „Herrn Burekhard von Pürckenstein/ Weyland/ JOSEPHI I./ Dess Grossen/ Römischen Kaysers/ Mathematici/ Ausserwöhler [!] Anfang zu denen höchst-nutzlich/ Mathematischen/ Wissenschaften”. Ezután a régebbi szöveg megy tovább kis változtatásokkal. A címben a képek számát is feltüntetik, és 1713-ban tévesen 125-ben, 1731-ben pedig helyesen 123-ban jelölik meg, a címlappal együtt. A lemezek állapotában — 1699-hez képest — ennél a két kiadásnál semmi változtatás nem történt. A szövegoldalakon a szemben levő képen ábrázolt hely nevét is feltüntették. Ismeretes még egy, az eddigieknél későbbi kiadás is. Címe: „Anweisung/ Zum/ Zirkel und Lineal Gebrauch/ so wohl/ vor die Jugend als Professionisten/ und Handwerker./ Verlegt in Augsburg/ von Johann Georg Hertel.” Pontos keletkezési évét nem ismerjük, címlapján nincs évszám. Valószínűleg a XVIII. század második felében jelent meg. A kiadó, HERTEL élete ugyanis erre az időre esik.⁴ Késői megjelenésére mutat a gót betű helyett a latin ábécé alkalmazása és a lemezek állapotában bekövetkezett újabb változások is. Ennek a kiadásnak egyetlen példányát a Magyar Történelmi Képcsarnok őrzi. Bár a példány csonka, de a belőle kiemelt lapokat hiány nélkül sikerült megtalálnom a gyűjtemény metszetanyagában. A könyv beosztása lényegesen megváltozott. 244 számozott lapot tartalmaz; a képek eredeti sorrendjét megtartották. Még az 1699-es kiadásba becsúsztott számozási hibát is korrigálták. A képek mindig a jobb, páros oldalra kerültek, ezért rajtuk a lapszámozás mindig a jobb felső sarokban látható. A jobboldalra eső régi számokat lecsiszolták a lemezről, ritkán, de előfordul az is, hogy az új számot a régi átjavításával sikerült létrehozni. A baloldalon gyakran látható a régi számozás nem teljesen eltüntetett nyoma. A már említett „n”-es jelölés maradványai is megtalálhatók. Megmaradtak a lapalji betűjelzések is. A mindig páratlan oldalra jutó szöveget, nyilván papírtakarékossági okokból, a megelőző kép hátára nyomtatták. Ez nagyon fontos körülmény, mert az eddigi összes kiadásokban a képek háta üres volt. Ebben a kiadásban a szöveget rézmetszet-technikával nyomtatták, a megfelelő méretű rézlemez széle mindenütt meglátszik.

Az ismertetett nyolc kiadásban tehát a geometriai ábrák s velük együtt a látképek lemezeinek három állapotát különböztethetjük meg.

I. Első állapot. Az eredeti számozás a felső bal vagy jobb sarokban. Hátlap üres. 1686, 1689, 1697, 1698.

⁴ THIEME — BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 16. köt. Lpz. 1923. 552. 1.

II. Második állapot. Az eredeti számozást új jelzés egészíti ki az ábécé betűi segítségével. Hátlap üres. Nagykanizsa lemezének széle levágva. Egyes lapokon eltérő, „n”-es jelzés nyomai. 1699, 1713, 1731.

III. Harmadik állapot. Új számozás a betűjelzés megtartásával és a régi számozás teljesen el nem tüntetett nyomaival. Hátlapon rézre metszett szöveg. A lapszám mindig a jobb felső sarokban. HERTEL-féle kiadás a XVIII. század második feléből.

Miután ilyen hosszasan foglalkoztunk a könyvvvel, érdemes lesz röviden megemlékeznünk szerzőjéről is. Anton Ernst Burckhard von BIRCKENSTEINTől a következő adatokat tudjuk. 1683-ban császári hadmérnök lett. 1684-ben Esztergom erősítésében, majd Buda ostromában vett részt. 1686-ban alezredesi ranggal Győr főmérnöke lett, itt 1699-ig tudjuk nyomon követni. 1687-ben Budán találkozunk nevével. 1702-ben tagja a Hofkriegsratnak. Ezután még hosszú ideig élhetett, mivel 1740-ből és 1744-ből egy másik geometriai tárgyú könyvét ismerjük, EUCLIDES-fordítását.⁵ Exlibrisét a soproni Műszaki Egyetem könyvtárából ismerjük. Valószínű, hogy könyvtára egy részét a selmecbányai (Baňská Štiavnica) bányászati főiskola szerezte meg. Onnan került Sopronba.⁶ Sajátkezű rajzai közül csak egy maradt fenn Karlsruheban. Érsekújvár (Nové Zámky) alaprajzát ábrázolja, nem készült művészi igényekkel.⁷

A sok kiadást megért könyvből bennünket elsősorban a geometriai ábrákat díszítő látképek érdekelnek. Eredetileg csak az üresen maradó felület kitöltésére, dekoratív célból kerültek a könyvbe, tehát szerepük mellékes volt. A sok kiadásból mégis úgy látszik, hogy nagyban hozzájárultak a könyv népszerűségének emeléséhez már keletkezésük idején is. A látképek 110 várat, kastélyt vagy várost ábrázolnak a XVII. századi Magyarország területéről. Alább közöljük a terjedelmére nézve párját ritkító vedutagyűjtemény részletes jegyzékét.⁸

⁵ Címe: *Deutsch—/ Redender Euclides... In teutscher Sprach eingerichtet und bewiesen/ Durch/ Ant. Ernst Burckh. von. Pirckenstein./ Wien in Oesterreich./ Peter Conrad Monath, 1740.* Az 1744-es kiadást az Universitätsbibliothek, Wien szívésségből ismerem.

⁶ ERRE GYULAY Zoltán professzor hívta fel figyelmemet, amiért ezúton köszönetet mondok.

⁷ A rajz fényképe: Építészeti Tanács Titkársága Műemléki Csoport C/491. Közli: GLASER L.: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga.* Bp. 1932. 33. sz. BIRCKENSTEIN életére vonatkozó adatok ugyanott 123. l.

⁸ A listában az eredeti számozást tartottuk meg. Azok a példányok, amelyeken csak az itt megadott számok találhatók, az első négy kiadás egyikéből valók. Ha a fenti számokhoz a lap alján betűjelzések is csatlakoznak, akkor a rézkarc az 1699-es, 1713-as vagy 1731-es kiadás megcsonkításából származik. Ha a BIRCKENSTEIN-féle rézkarcok a második oszlopban szereplő megnevezéssel, de az itt megadottól eltérő és kivétel nélkül a jobb felső sarokban elhelyezett számozással, hátlapjukra nyomtatott szöveggel kerülnek elő, akkor a HERTEL-féle utolsó kiadás példányaival van dolgunk. A jegyzék rövidítései: A: Ausztria; CSR: Csehszlovákia; J: Jugoszlávia; m: vármegye; R: Románia; SSSR: Szovjetunió.

Lap- szám	Név	Mai név	Magyar név
Birckensteinnél			
9	Caschau	Košice (ČSR.)	Kassa
15	Papa	Pápa (Veszprém m.)	Pápa
19	Temeswar	Timișoara (R.)	Temesvár
20	Tokay	Tokaj (Borsod-Abauj-Zemplén m.)	Tokaj
21	Erla	Eger (Heves m.)	Eger
24	Gyula	Gyula (Békés m.)	Gyula
25	Vesprin	Veszprém (Veszprém m.)	Veszprém
28	Lansee	Landsee (A.)	Lánzsér
29	Waradein	Oradea (R.)	Nagyvárad
32	Griechisch-Weissen- burg	Beograd (J.)	Belgrád
33	Tirna	Trnava (ČSR.)	Nagyszombat
34	Galanta	Galanta (ČSR.)	Galánta
35	Buiak	Buják (Nógrád m.)	Buják
36	Munkatsch	Munkacsevo (SSSR.)	Munkács
37	S. Nikolaus	Törökszentmiklós (Szolnok m.)	Törökszentmiklós
38	Rozgon	Roshanovce (ČSR.)	Rozgony
39	Stulweissenburg	Székesfehérvár (Fejér m.)	Székesfehérvár
40	Palotta	Várpalota (Veszprém m.)	Várpalota
41	Eperjes	Prešov (ČSR.)	Eperjes
42	S. Martinsberg	Pannonhalma (Győr-Sopron m.)	Pannonhalma
44	Babotsch	Babócsa (Somogy m.)	Babócsa
46	Sigeth	Szigetvár (Baranya m.)	Szigetvár
47	Letava	Lietava (ČSR.)	Zsolnaltva
48	Prespur	Bratislava (ČSR.)	Pozsony
49	Kismarton	Eisenstadt (A.)	Kismarton
50	Leva	Levice (ČSR.)	Léva
51	Frakno	Forchtenau (A.)	Fraknó
52	Eczet	—	Ecsed vára
53	Sente	Šintava (ČSR.)	Sempste
56	Funfkirchen	Pécs (Baranya m.)	Pécs
57	Dotis	Tata (Komárom m.)	Tata
58	Hatwan	Hatvan (Heves m.)	Hatvan
59	Teplicze	?	?
60	Leka	Lockenhaus (A.)	Léka
62	Vgod	Ugod (Veszprém m.)	Ugod
63	Deveczer	Devecser (Veszprém m.)	Devecser
64	Neüheüsel	Nové Zámky (ČSR.)	Érsekújvár
65	Zatmar	Satu-Mare (R.)	Szatmárnémeti
66	Beczko	Beckov (ČSR.)	Beckó
67	Szadvara	Szögliget (Borsod-Abauj-Zemplén m.)	Szögliget (Szádvár)
68	Filleck	Fil'akovo (ČSR.)	Fülek
69	Weitzen	Vác (Pest m.)	Vác
70	Calo	Nagykálló (Szabolcs-Szatmár m.)	Nagykálló
71	Zolnok	Szolnok (Szolnok m.)	Szolnok
72	Hegyesa	Hegyesd (Veszprém m.)	Hegyesd
73	Canischa	Nagykanizsa (Zala m.)	Nagykanizsa
74	Pest	Budapest (Pest m.)	Budapest
75	Buda	Budapest (Pest m.)	Budapest
76	Serinwar	—	Zerinvár, Új-Zrinvár
77	Comora	Komárno (ČSR.)	Komárom
78	Raab	Győr (Győr-Sopron m.)	Győr
79	Leopoldstatt	Mestečko (ČSR.)	Lipótvár (Újvároska)
82	Keopczin	Kitsee (A.)	Köpcsény
83	Dobraniva	Dobronivá (ČSR.)	Dobronya
84	Rapos	?	?
85	Varda	Kisvárdá (Szabolcs-Szatmár m.)	Kisvárdá

Lap- szám	Név	Mai név	Magyar név
	Birckensteinnél		
86	Gran	Esztergom (Komárom m.)	Esztergom
87	Vicegrad	Visegrád (Pest m.)	Visegrád
88	Streczen	Strečno (ČSR.)	Sztrecsény
89	Giarmat	Balassagyarmat (Nógrád m.)	Balassagyarmat
90	Novigrad	Nógrád (Nógrád m.)	Nógrád
91	Lindva	Dolnja Lendava (J.)	Alsólendva
92	Schambock	Zsámbok (Pest m.)	Zsámbok
93	Sisek	Sisak (J.)	Sziszek
94	Bicze	Bytča (ČSR.)	Nagybittse
95	Arva	Orava (ČSR.)	Árva
96	Simontorna	Simontornya (Tolna m.)	Simontornya
97	Lenti	Lenti (Zala m.)	Lenti
98	Varano	Vranov (ČSR.)	Varannó
99	Belatinz	Beltinci (J.)	Belatine
100	Ozora	Ozora (Tolna m.)	Ozora
102	Oesseck	Osijek (J.)	Eszék
103	Kalastrom	Kloster-Marienber (A.) ?	Klastrom (Borsmonostor) ?
104	Kopany	Törökkoppány (Somogy m.)	Törökkoppány
105	Tomasi	Tolnatamási (Tolna m.)	Tolnatamási
106	Zolyom	Zvolen (ČSR.)	Zólyom
107	Eleskő	Biksard (ČSR.)	Éleskő (Bikszárd)
108	Vigles	Vigl'as (ČSR.)	Végles
109	Nagy Heflan	Grosshöflein (A.)	Nagyhöflány
110	Tabor	?	?
112	Sengrot	Zalaszentgrót (Zala m.)	Zalaszentgrót
113	Nembti	?	?
114	Giszing	Güssing (A.)	Németújvár
115	Rechnitz	Rechnitz (A.)	Rohonc
116	Fekete Varos	Purbach (A.)	Feketeváros
117	Czobancz	Csobánc (Veszprém m.)	Csobánc
118	Riczo	Hričo (ČSR.)	Hricsó
119	Cziczva	Čicava (ČSR.)	Csicsva
120	Czecznk	Csesznek (Veszprém m.)	Csesznek
121	Wirowitiza	Virovitica (J.)	Verőce
122	Verebel	Vráble (ČSR.)	Verebely
123	Berencz	Podbranč (ČSR.)	Berencs
124	Gesztes	Várgesztes (Komárom m.)	Várgesztes
125	Domanis	?	?
126	Sobotis	Sobotište (ČSR.)	Szobotist
127	Schwarzenbach	Schwarzenbach (A.)	—
128	Keresztur	Deutsch-Kreutz (A.)	Sopronkeresztur
130	Czagkathurn	Čakovec (J.)	Csáktornya
131	Warasdien	Varaždin (J.)	Varasd
132	Coppreüniz	Kaprivnica (J.)	Kapronca
133	Petrinia	Petrinja (J.)	Petrinja
134	Presnitz	Berzence (Somogy m.)	Berzence
135	Wihitsch	Bihač (J.)	Bihács
136	Sarvos	Szarvas (Békés m.)	Szarvas
137	Sabaz	Šabaz (J.)	Szabács
138	Neitra	Nitra (ČSR.)	Nyitra
139	Ung. Altenburg	Mosonmagyaróvár (Győr-Sopron m.)	Mosonmagyaróvár
140	Sendre	Szendró (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)	Szendró
141	Lakompak	Lackenbach (A.)	Lakompak
142	Oedenburg	Sopron (Győr-Sopron m.)	Sopron

A könyv látképei hitelességének, megbízhatóságának kérdése nem dönthető el egyöntetűen. Ehhez hosszú kutatómunka szükséges. Össze kell gyűjteni az egyes helységekre vonatkozó összes ábrázolásokat, és pontosan meg kell határozni keletkezési körülményeiket. Tipológiai csoportokba kell őket rendezni, hogy az időbeli egymásután és az átvételek tisztázása révén meg lehessen különböztetni az eredeti felvételeket és azok sokszorosítását az egyszerű másolatoktól. Végül, de nem utolsósorban szükség van a sorozatban szereplő várak, városok fekvésének, környezetének, épületeinek ismeretére is. A kutatómunka ezen a téren még egyáltalán nem mondható lezártnak. Annyit azonban már most is megállapíthatunk, hogy BIRCKENSTEIN könyvének látképei hitelesség szempontjából nem egyforma értékűek. Vannak olyan képek a sorozatban, amelyek első pillantásra elárulják, hogy nem a helyszínen felvett rajzok alapján készültek, hanem széles körben elterjedt típusokat vesznek át és visznek tovább. Ezeknél topográfiai és művészettörténeti forrásértékről csak közvetett értelemben beszélhetünk. Más esetekben a látkép nem egyszerű ismételése egy korábbinak, hanem beállításban vagy egyes részletekben újat mond. Ilyen, a rekonstrukció szempontjából felhasználható, forrásértékű vedutákat találunk a könyvben Balassagyarmatról,⁹ Esztergomról,¹⁰ Nógrádról, Vácról, Visegrádról stb. Szerepelnek a sorozatban olyan helyek is, amelyekről a BIRCKENSTEIN-féle képeken kívül más ábrázolás nem maradt fenn, de mégsem érezzük őket megbízhatóknak. Ezeknél a hitelesség kérdését minden esetben a speciális helytörténeti kutatásnak kell eldöntenie. Már a könyvben szereplő helynevek azonosítása sem könnyű feladat. Sokszor kevésbé ismert, kisebb kastélyokat mutatnak be az illusztrációk, amelyeknek hadászati jelentőségük nem volt. Nehézséget okoz a nevek idegen, németes írásmódja vagy az azóta bekövetkezett névváltoztatás is. Több helység a könyv megjelenése óta teljesen elpusztult.

Láthatjuk tehát, hogy a könyv szerzője nem törekedett feltétlenül hiteles veduták közlésére, hiszen nem is ez volt a célja, s a látképek csak mellékes jelentőségűek. Ha mégis találunk köztük természet után készületeket, az azt bizonyítja, hogy a művész járt Magyarországon, s egyes esetekben azt örököltette meg, amit látott. Természetes azonban, hogy nem juthatott el személyesen mind a 110 helyre. Ez túl nagy anyagi áldozatot rótt volna a könyv kiadójára, másrészt a háborús helyzet miatt nehezen megoldható feladat lett volna. Viszont a könyv illusztrálandó fejezeteinek száma adott volt, s a látképek mennyiségének ehhez kellett alkalmazkodnia. Ezért olyan helységeket is fel kellett vennie a sorozatba, amelyeket csak közvetve, idegen forrásból ismert. A látképek előterében elhelyezett staffázsalakok azonban a valóság közvetlen megfigyeléséről tanúskodnak, s a könyvvel kapcsolatban foglalkoztatott művész magyarországi tartózkodásának újabb bizonyosságai. Elsősorban a katonák életének eseményeit ábrázolják ezek a jelenetek, ami a képek keletkezési idejét tekintetbe véve érthető is. Tanulmányozhatjuk az előtéri alakokon a XVII. századi magyar gyalogos és lovaskatonák viseletét, fegyverzetét.¹¹

⁹ Képe: GENTHON István: *Nógrád megye műemlékei*. Bp. 1954. 119.

¹⁰ Képe: LEPOLD A.: *Esztergom régi látképei*. Bp. 1944. A Szent István Akadémia II. Történelem-, Jog- és Társadalomtudományi osztályának értekezései. III. köt. 5. sz. XV. tábla.

¹¹ 35. lap, képe: SZENDREI J.: *A magyar viselet történeti fejlődése*. Bp. 1905. 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet*. Bp. é. n. 3. köt. 232. l. — 67. lap, képe: SZENDREI: *í. m.* 131. l. — 72. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet*. 3. köt. 232. l.

Igen sok a staffázsként alkalmazott csatajelenet.¹² A hosszú harcokban mind török, mind magyar részről estek foglyok.¹³ A hadifoglyokkal szemben kölcsönösen előfordult a kegyetlenség.¹⁴ Nem volt ritka jelenség a fosztogató katona sem.¹⁵ Egyik képen közelről tanulmányozhatunk egy ágyúállást, amelyre a gyakori ostromok alkalmával volt szükség.¹⁶ De megtaláljuk a képeken a katonaelet vidámabb oldalait is. A táborban mulatozó katonák képe többször visszatér.¹⁷ Kedvelt időtöltés lehetett — a képekből következtetve — a kártyázás¹⁸ és a kockajáték.¹⁹ Rendkívül érdekes, egyedülálló a kuruc fegyvertánc kisméretű képe.²⁰

Természetes, hogy a hosszú háború a polgári életre is rányomta bélyegét. Leginkább a parasztság szenvedett az egyre súlyosodó terhek alatt. A menekülők magukat fogták be a székérbe, hogy családjukat, kis vagyonukat biztosabb helyre juttassák.²¹ A paraszt felfegyverkezve ment munkába.²² Igen értékes képes dokumentum az ásóval, kapával foglalatосkodó parasztok ábrázolása.²³ De parasztok képével ezeken kívül is többször találkozunk.²⁴ Úgy látszik, a művészt érdekelték a cigányok, mert többször foglalkozott romantikus alakjukkal.²⁵ A cigánykovács képében igen értékes munka-ábrázolást hagyott ránk.²⁶ De a törökök sem kerültek el figyelmét. Az előkelő török úr mellett²⁷ megtaláljuk a látképek előterében az utazó török kereskedőt.²⁸ Bemutatja a művész a kocsi különféle formáit is.²⁹ A 110. lapon persze egyéb érdekes, figyelemre méltó részletek is vannak, de jelenleg nem sorolhatjuk fel valamennyit. A XVII. századi magyar társadalom életének mintegy keresztmetszetét találhatjuk meg a könyvben. A pontos megfigyelésre valló és a látottakat valósághűen bemutató, feltétlenül forrásértékű genreképek egyetlen hiányossága kicsiny méretük, de még így is nélkülözhetetlenek a XVII. század kultúrtörténetének kutatója számára.

A mutatós és érdekes sorozat természetszerűen felkeltette az egykorú és a későbbi századokban élt művészek figyelmét. A BIRCKENSTEIN-könyv egésze vagy egyes lapjai hatásának teljességre törekvő feldolgozása, a források

¹² Pl. 66. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 130. l. — 28. lap, képe: AMBRÓZY Gy.: *A magyar csatakép.* Bp. 1940. 84. l. — 41. lap, képe: *uo.* 85. l. stb.

¹³ 57. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 251. l. — 136. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 89. l.

¹⁴ 99. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 37. l.

¹⁵ 115. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 343. l.

¹⁶ 91. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 132. l.

¹⁷ 98. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 630. l. — 107. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 348. l. — 123. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 342. l.

¹⁸ 76. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 131. l.

¹⁹ 127. lap.

²⁰ 132. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 133. l.

²¹ 108. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 337. l.

²² 93. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 346. l.

²³ 109. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 163. l.

²⁴ 59. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 178. l. — 63. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 340. l. — 114. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 340.

²⁵ 105. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 126. l.

²⁶ 119. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 133. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 197. l.

²⁷ 125. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 95. l.

²⁸ 96. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 214. l. — 104. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 210. l.

²⁹ 38. lap, képe: SZENDREI: *i. m.* 129. l.; *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 181. l. — 94. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 181. l. — 139. lap, képe: *Magyar Művelődéstörténet.* 3. köt. 354. l.

kutatásához hasonlóan, nem könnyen és gyorsan megoldható feladat. Jelenleg meg kell elégednünk néhány jellemző példa kiragadásával. A könyv 107. lapjának staffázsalkjait használta fel — metszetek közvetítésével — Francesco GEFFELS a Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött olajfestményén, amely Buda ostromát ábrázolja és 1686-ban keletkezett.³⁰ Még a XVII. században, két évvel az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* megjelenése után, 1688-ban adták ki Frankfurtban és Lipcsében a *Das/ Ehmals Gedrückte, vom Türcken berückte, nun trefflich erquickte/ Königreich Hungarn...* című könyvet. Ebben több lap a BIRCKENSTEIN-féle veduták másolata. A XVIII. század közepén, 1746–8-ban jelent meg Bécsben Johann Georg SCHWANDTNER *Scriptores rerum Hungaricarum* című forráskiadványa. Az iniciálékból ismert rézkarokon szintén könyvünk képeinek hatását fedezhetjük fel. De még a XIX. században is ismerték és használták BIRCKENSTEIN vedutasorozatát, amint azt *Az Ország Tükre* című folyóirat 1865-ös évfolyamának néhány litografált látképe bizonyítja.

A művészetben tehát BIRCKENSTEIN könyve a megjelenését követő kétszáz éven át eleven hatást gyakorolt. A tudományos irodalomban gyakran hivatkoztak ugyan rá, mindmáig nem sikerült azonban az illusztrációkat készítő művész személyét meghatározni. Történtek ugyan a kérdés megoldására különböző kísérletek, de mindegyik tévútra vezetett. A kutatók egyik csoportja a magyar veduták első érdemes összegyűjtőjének, BUBICS Zsigmondnak nyomdokain haladt. BUBICS a könyv címképének szignatúrájából kiindulva az egész művészi díszítést Karl Gustav AMLING (1651–1702) bajor udvari rézmetszőnek tulajdonította.³¹ A régi metszeteskönyvek ismerői számára azonban nem szorul bizonyításra, hogy a könyvek dekoratív címképeit és a tulajdonképpeni tartalmat jelentő illusztrációs anyagot nem kellett szükségképpen ugyanannak a művésznek készítenie. Számos példával lehetne ezt bizonyítani. S ha bizonyos esetekben a szignálatlan metszetek attribúálása problémát okozhat, BIRCKENSTEIN könyvével kapcsolatban nem ez az eset, mert a címkép és az illusztrációk egészen más stílust képviselnek. Más a rajzi megoldás, a technika, az emberi alakoknak a háttérhez való viszonya.³² A magyar tudományos irodalomban BUBICS tévedése mégis számos követőre talált, meghatározását gyakran szó szerint átvették.³³ A kutatók egy másik csoportja BIRCKENSTEINT tette meg a látképek rézkarcolójának.³⁴ BIRCKEN-

³⁰ A metszeteket lásd: KELÉNYI B. O.: *Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korából*. Bp. 1936. Klny. a Fővárosi Könyvtár évkönyve VI. kötetéből. 145 (képpel) és 150. sz. Az utóbbi képe: HORLER M.: *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 52. l. A festmény leltári száma a Magyar Történelmi Képcsarnokban 1202.

³¹ BUBICS Zs.: *Magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei*. Bp. 1880. 93. l.

³² A grafikai szakirodalomban AMLING művei között természetesen csak a címkép szerepel: MEYER, J.: *Allgemeines Künstler-Lexikon*. I. köt. 2. kiad. Lpz. 1872. 51. sz.

³³ TRAGOR I.: *Vác vára és képei*. Vác, 1906. 61–66. sz. — SZENDREI-SZENTIVÁNYI: *Magyar képzőművészek lexikona*. I. köt. Bp. 1915. 28. l. — SCHOEN A.: *Budapesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében*. Bp. 1936. 26–7. sz. — DORNYAI B.: *Régi tatai várképek*. Tata, 1936. 39–41. — BARCSAY-AMANT Z.: *Eger vár és város régi ábrázolásai*. Eger, 1938. 37. sz. — AMBRÓZY: i. m. 84. l. — DARNAY-DORNYAI B.: *Képes ábrázolások a Balatonról és vidékéről*. Bp. 1943. Klny. a „Balaton” 1943. évfolyamából. 8. — CSATKAI E.—DERCSÉNYI D.: *Sopron és környéke műemlékei* 2. kiad. Bp. 1956. 157. l. — GERŐ L.: *Magyarországi váreépítészet*. Bp. 1953. 436. l.

³⁴ LEFOLD: i. m. XV. tábla aláírásában. — BALOGH J.: *Az esztergomi Bakócz kápolna*. Bp. 1955. 112.

STEINnek, a könyv írójának művészi tevékenységéről azonban semmit sem tudunk. Egyetlen ismert rajza, Érsekújvár erődítési műveinek katonai felvétele alapján nehezen tételezhetnénk fel, hogy a könyv gyakran sokalakos, ügyesen megoldott kompozícióit ő készítette volna. Végül még egy téves megállapítást kell helyesbíteniünk. A *Magyar Művelődéstörténet* című, gazdagon illusztrált kiadványban, amely bőségesen merít BIRCKENSTEIN könyvének képanyagából, a kötetről egyik helyen részletesebben megemlékeznek. A könyv 99. lapjával kapcsolatban ezt írják: „A tehetséges művész csak egy képén, az itt bemutatott jelenet alatt nevezi meg magát a következő módon: H. C. Etter del. Sajnos, az irodalomban nevét nem tudtuk megtalálni. Mivel azonban képei a magyar életviszonyok, viselet és jelleg igen beható ismeretét árulják el, talán szabad benne, német neve dacára, honfitársat sejteni.”³⁵ A szóban forgó képen azonban, amelynek nagyított reprodukciójáról az idézett megjegyzés szól, a leggondosabb kutatással sem tudjuk a szignatúrát felfedezni a fűszálak között.

A mesterkérdés megoldásához az Ugod látképét feltüntető 62. lap (I. tábla) bal alsó sarkában található „Nypoort” szignatúra vezet. Mivel

pedig — a címképet nem számítva — a könyvben szereplő 122 kép művészi megoldása ugyanarra a kézre vall (ember és táj viszonya, technika, feliratok stb.) megállapíthatjuk, hogy az egész könyv illusztrációs anyagát a Magyarországon egyébként is foglalkoztatott németalföldi festő és rézkarcoló, Justus van der NYPOORT készítette. De a bizonyítást a szignatúrán kívül stílusanalógiák segítségével is megerősíthetjük. NYPOORT egyéb, jelzett és datált művei és a BIRCKENSTEIN-könyv egyes részletei között feltűnő egyezéseket sikerült felfedeznünk.

Az 1683-ban keletkezett nagyszombati kalendárium címlapján, az alsó részen a város (Trnava) látképe látható.³⁶ A lapot a jelzés szerint NYPOORT rajzolta Nagyszombatban, és ő maga sokszorosította is. (VI. tábla 1. kép) Az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* 33. lapján ugyanezt a vedutát látjuk viszont, valamivel gyengébb kivitelben, kisebb, jelentéktelen változtatásokkal. (VI. tábla 2. kép) Új az előtérben a lovasok csoportja, amely a későbbi kompozíció szerves részévé vált. Nehezen képzelhető el, hogy a művész, aki ilyen ügyesen komponál, idegen minták szolgai másolásához folyamodnék. Saját régebbi képét viszont, az új rendeltetésnek megfelelően, könnyen átalakíthatta. A párkányi csatát ábrázoló, feltehetően 1683-ban keletkezett képen³⁷ az előtérben látható, lóra szálló alakhoz nagyon hasonlót találunk a *Handgriffe* 126., Szobotistot ábrázoló lapján. Legszembetűnőbb különbség a ruházat magyarrá változtatásában mutatkozik. J. C. FEIGIUS *Wunderbarer Adlerschwung...* című, Bécsben 1694-ben megjelent műve második részében NYPOORT névével három magyar vonatkozású képen találkozunk. Esztergom

³⁵ *Magyar Művelődéstörténet*. 3. köt. 634. l.

³⁶ RMK. II. 1530. — PATAKY D.: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 1. sz.

³⁷ J. M. LERCH-hel együtt adták ki, valószínűleg önálló lapként. BUBICS: *i. m.* 175. sz. — LEPOLD: *i. m.* 119. sz. (képpel). — PATAKY: *i. m.* 4. sz.

ostromán³⁸ a párkányi csatát ábrázoló, már említett kép beállítását tartja meg. Az előtér tollas-kucsmás hajdúja Buják képéről ismerősünk.³⁹ Érsekújvár látképen⁴⁰ (III. tábla) a BIRCKENSTEIN-könyv több elemét is felhasználja. A jobb sarokban látható cigány jósnő a 105. lapról származik. (II. tábla 2. kép)⁴¹ A baloldalt kockázó katonák csoportját egy másik (II. tábla 1. kép),⁴² az őket körülvevő, mulatókat ábrázoló jelenetet ismét egy másik képről vette át. (II. tábla 3. kép)⁴³ Az utóbbi helyről származik a táncoló pár dobossal, az őket néző, háttal ülő nő és az előtte álló férfi, meg a háttérben a lovassal beszélgető markotányosnő. A kockázó katonákat, a táncolókat kísérő dobost és a lovaskatona ruházatát a későbbi, 1694-ben megjelent képen németesítette. A kockázók mellett álló katona sem puskát fog már a későbbi képen, hanem alabárdot. Nándorfehérvár (Beograd) ostromjelenete⁴⁴ szintén több elemből alakult ki. (V. tábla) A cigánykovács Csicsva képéről való. (IV. tábla 1. kép)⁴⁵ A mellette földön ülő, nyárson sütő katonával és a markotányosnővel fordított beállításban könyvünk 123. lapján találkozunk.⁴⁶ (IV. tábla 2. kép) A hordó mellett ülő alak ruházata itt is németesítve van a későbbi kiadásban.

Az eddig említetteken kívül NYPOORT magyar vonatkozású műveinek sorát még hárommal egészíthetjük ki. Az egyik Esztergom 1685-i ostromát ábrázolja.⁴⁷ A másik az 1686-os ostrommal kapcsolatban keletkezett budai alaprajz.⁴⁸ A harmadik a siklós-mohácsi (nagyharsányi) csatát mutatja be 1687-ből.⁴⁹ A magyar vonatkozású művek között művészi szempontból ez a legkiemelkedőbb. Karl Joseph JUVIGNY lotharingiai származású császári hadmérnök rajza alapján készült.

Az irodalom egy részében következetesen NYPOORTnak tulajdonítanak egy másik Buda ostromát ábrázoló képet is.⁵⁰ Szignált példány meglétéről

³⁸ A 2. kötet 120. l. mellett. — THIEME—BECKER: *i. m.* 25. köt. Lpz. 1931. 544. l. — LEPOLD: *i. m.* 121. sz. — PATAKY: *i. m.* 7. sz.

³⁹ BIRCKENSTEIN könyvének 35. lapja, Buják.

⁴⁰ FEIGIUS könyvében a 2. köt. 187. l. mellett. — PATAKY: *i. m.* 9. sz.

⁴¹ BIRCKENSTEIN könyvének 105. lapja, Tolnatamási.

⁴² Uo. 127. l., Schwarzenbach.

⁴³ Uo. 107. l., Éleskő.

⁴⁴ FEIGIUS 2. köt. 392. l. mellett. — THIEME—BECKER: *i. m.* 25. köt. Lpz. 1931. 544. l. — KELÉNYI B. O.: *i. m.* 106. sz. Tévesen Buda ostromának tartja. — A lap két lemezállapotban ismert, szöveg nélkül és a jobb felső sarokban „BELGRAD” felirattal.

⁴⁵ BIRCKENSTEIN könyvének 119. lapja, Csicsva.

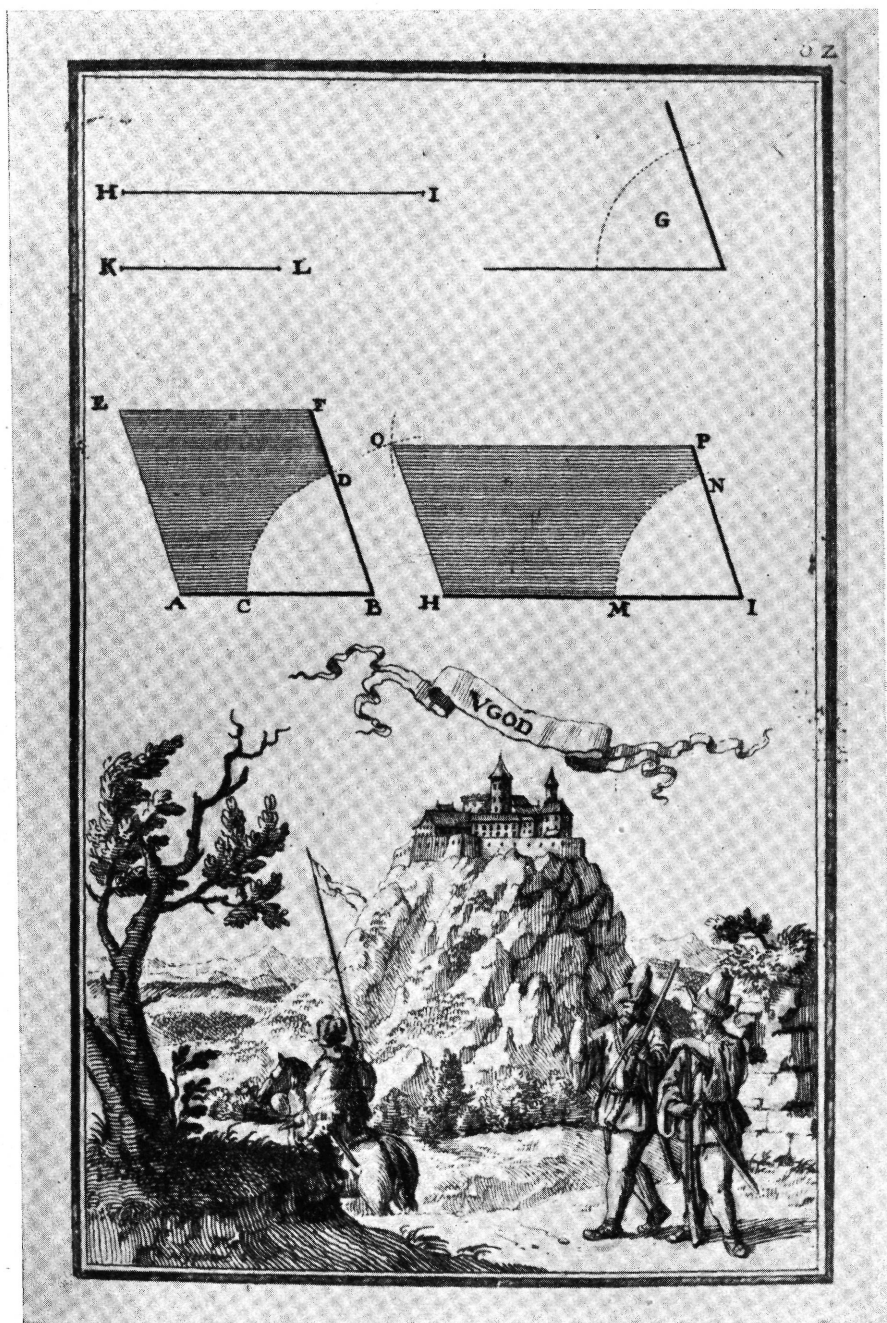
⁴⁶ Uo. 123. l., Berencs.

⁴⁷ LEPOLD: *i. m.* 152. sz. — HUBAY I.: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban.* Bp. 1948. 968. sz. — PATAKY: *i. m.* 6. sz. — NYPOORT kompozícióját Johann ATZELT másolta. Vö. LEPOLD: *i. m.* 154. sz. (képpel).

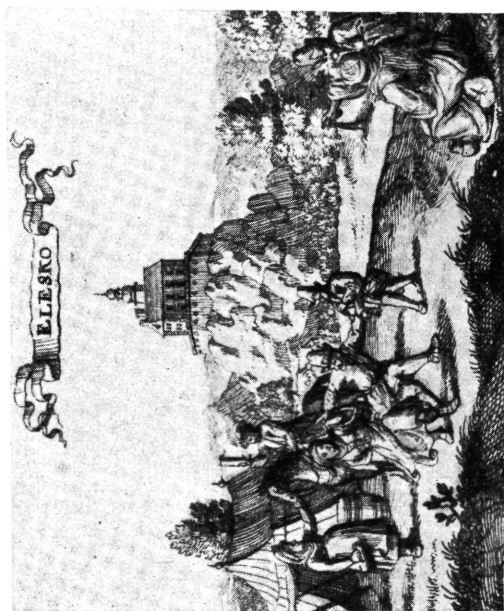
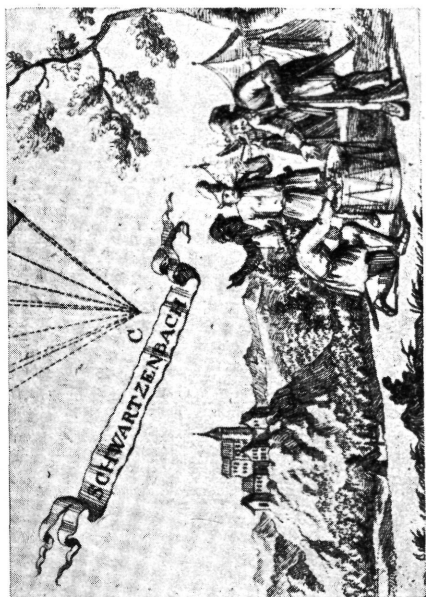
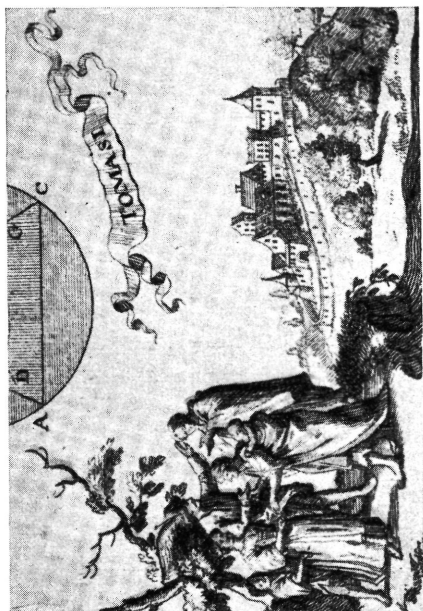
⁴⁸ A példány a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályán van meg, lt. sz. 28213. — KÖZLI KELÉNYI: *i. m.* 208. sz., de a szignatúra hiányos olvasása miatt nem mint NYPOORT művét, pedig a nála közölt jelzésen kívül a lapon balra fent „Nypoort f.” szöveg is olvasható.

⁴⁹ A lap ajánlása KOLLONITS Lipót győri püspöknek szól. — WURZBACH, A.: *Niederländisches Künstler-Lexikon.* 2. köt. Wien—Lpz. 1910. 25. sz. — GLASER: *i. m.* 389. sz. JUVIGNY uo. 127. l. — Fotokópiája a Rijksmuseum, Prentenkabinet, Amsterdam szíveségéből a Magyar Történelmi Képesarnokban.

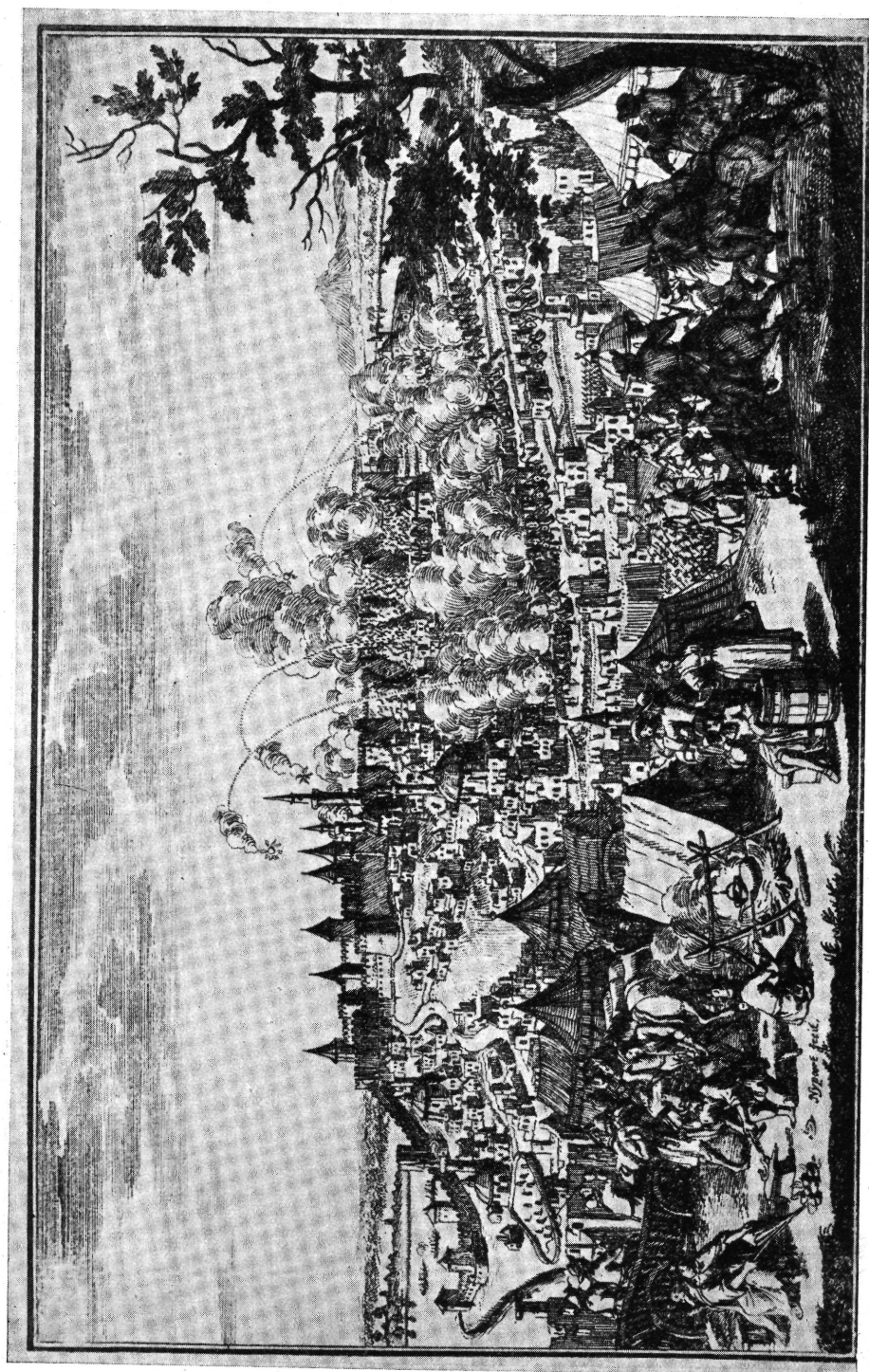
⁵⁰ BUBICS: *i. m.* 57. sz. (Még ismeretlen mester műveként közli.) — SCHOEN: *i. m.* 28. sz. (NYPOORT). — KELÉNYI: *i. m.* 149. sz. (NYPOORT). — HUBAY: *i. m.* 921. sz. (KELÉNYI és SCHOEN alapján NYPOORT.) — FEKETE L.: *Budapest a törökkorban.* Bp. 1944. XXVII. t. (NYPOORT, képpel). — PATAKY: *i. m.* 5. sz. (NYPOORT.)

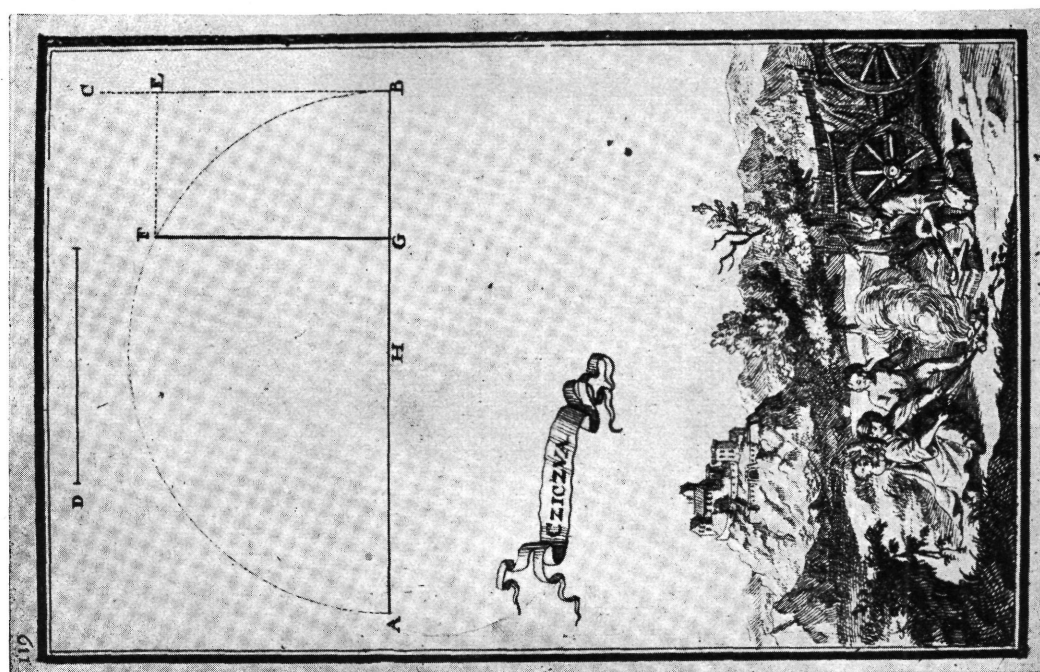
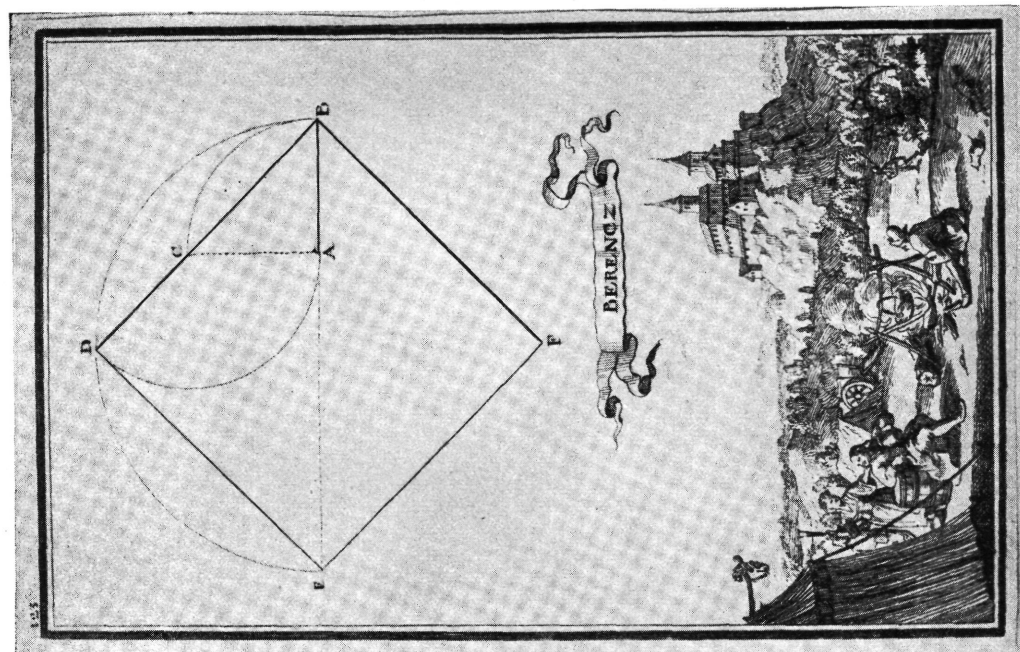
NYPOORT : A BIRCKENSTEIN-könyv 62. lapja a szignatúrával

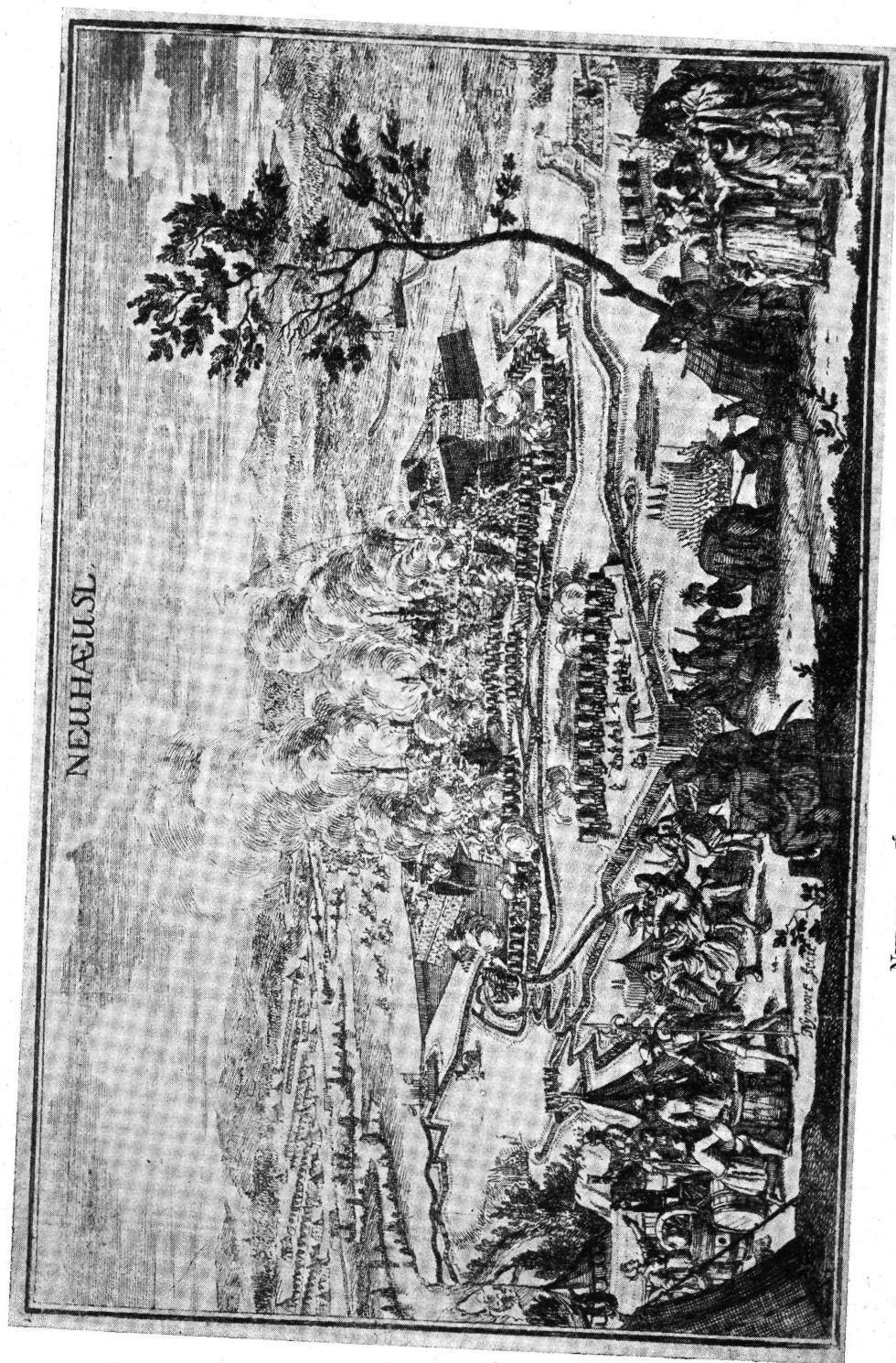

1-3. NYPOORT : Részletek
a BIRCKENSTEIN-könyv 127.,
105. és 107. lapjáról. 1686.

NYPOORT: Belgrád ostroma Feigius könyvéből. 1694.

NYPOORT : Érsekújvár ostroma Feicus könyvéből. 1694.

azonban sehol sem történik említés, a művész jelzését mindig mint kiegészítést közlik a leírások. Mivel a lap NYPOORT egyéb, biztos műveinél gyengébb kvalitású, szignatúra hiányában ki kell rekesztenünk a holland művész magyar vonatkozású művei közül.⁵¹

A BIRCKENSTEIN geometriai könyvének illusztrációit készítő holland festő és rézkarcoló, Justus van der NYPOORT életéről nem sokat tudunk.⁵² 1625 körül született Utrechtben. Pieter van PORTENGEN tanítványa volt. 1672-ben Jan van BUNNICK-kal és Andries de WIT-tel dolgozott együtt Reesben. Johann Weikhard VALVASOR (1641–1693), a hírneves polihisztor, Karintia és Krajna topográfusának grafikai gyűjteményében számos rajza maradt fenn, ezeket nyilván az alatt az idő alatt készítette, amíg az ő szolgálatában, a topográfia-kötetek művészi díszítésére életre hívott műhelyben dolgozott.⁵³ A dátumokból következtetve ez az idő 1675-től 1681-ig terjedt. Közben résztvett az 1679-ben megjelent *Topographia Duc. Carniolae Moderna* című kiadvány illusztrálásában. Magyar vonatkozású művei az 1683-tól 1687-ig terjedő időben keletkeztek. A nagyszombati kalendárium címképét Nagyszombatban szignálta. Ezen az alapon, a BIRCKENSTEIN-könyv természet után készült látképei és genrejelenetei, de egyéb művei alapján is biztosra vehetjük, hogy megfordult és dolgozott Magyarországon. 1691-ből és 1692-ből morvaországi működéséről vannak adataink.⁵⁴ Itt Georg Matthias VISCHER-rel (1628–1696), az ausztriai topográfia-kötetek szorgalmas szerzőjével került összeköttetésbe.⁵⁵ 1692 után nem tudunk többet róla.⁵⁶

Eddig ismert grafikai oeuvrejének legnagyobb része BEGA és OSTADE modorában készült rézkarc. A parasztok életének jól megfigyelt jeleneteit valóságghű kifejezési eszközökkel állítja eléink. A XVII. századi holland művészet népies ágának tipikus képviselői ezek a humorral teli, kissé szatirikus ízű jelenetek.⁵⁷ Ebbe a csoportba tartoznak festményei is, amelyeket autopszia hiányában nem tudok bővebben jellemezni. Készített mitológiai és vallásos tárgyú kompozíciókat is. Mezzotinto eljárással készült arcképei

⁵¹ Ugyanígy nem tarthatjuk NYPOORT munkájának stíluskritikai alapon a LEPOOLD-nál, *i. m.* 122–3. sz. alatt említett esztergomi csataképeket sem. Valószínűleg az utóbbi azonos a PATAKYNÁL, *i. m.* 8. sz. alatt szereplő Esztergom melletti csatával. Az uo. 2. sz. alatti vácszentendrei csatát nem sikerült azonosítanunk.

⁵² THIEME–BECKER: *i. m.* 35. köt. Lpz. 1931. 544–5. l. — Emellett műveire vonatkozóan lásd WURZBACH: *i. m.* 247–8. l.

⁵³ THIEME–BECKER: *i. m.* 34. köt. Lpz. 1940. 88–9. l. — STELÈ, F.: *Valvasorjev krog in njegovo grafično delo*. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. IX (1928) 5–50. l.

⁵⁴ PROKOP, A.: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung*. IV. köt. Wien, 1904. 1083., 1138., 1231., 1295. l.

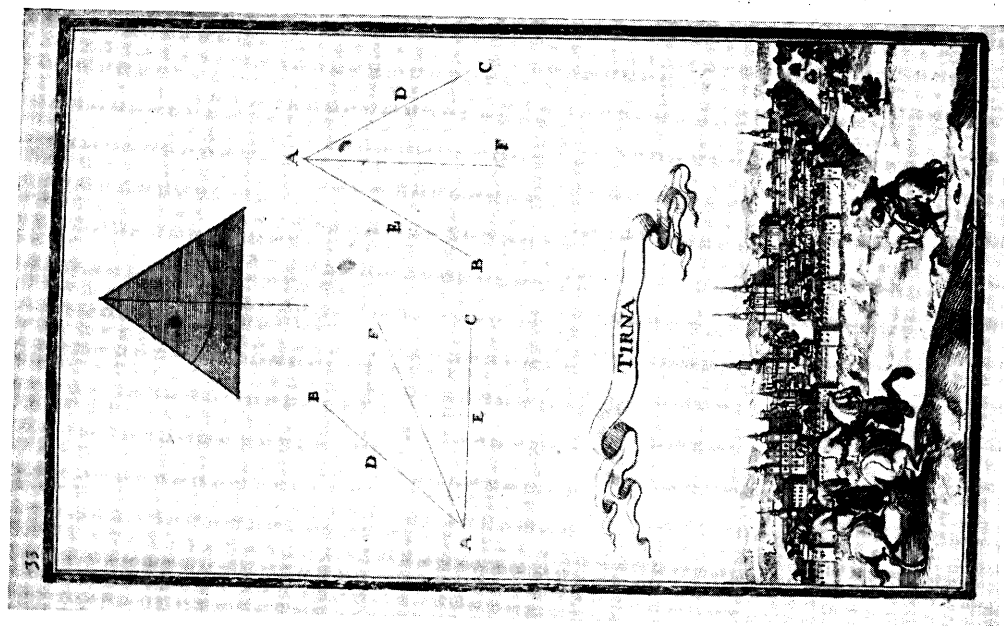
⁵⁵ THIEME–BECKER: *i. m.* 34. köt. Lpz. 1940. 416. l.

⁵⁶ Ennek nem mond ellent a FEIGIUS-féle, már említett könyv megjelenési éve, 1694 sem, mert az illusztrációkat korábban is elkészíthette. Egyéb támpont hiányában ebből az egyetlen adatból nem lehet arra következtetnünk, hogy a művész még ebben az időben is életben lett volna.

⁵⁷ Megjegyzendő, hogy WURZBACH: *i. m.* 9. sz. alatt említett, Köszörűs-t ábrázoló lap dátuma a cégéren, a szemüveg mellett olvasható: 1680. A leírt szignatúráján kívül ismerjük olyan későbbi állapotban is, amelynek jelzése: „Frantz Prechler exc. Pragae.” (Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztály, lt. sz. 36814.) WURZBACH 14. sz. alatti karcon ugyanilyen jelzést találunk, így feltehetjük, hogy NYPOORT több lemeze a művész halála után Prágába került. Franz PRECHLER életére ugyanis 1698–1721 között vannak adataink. Vö. THIEME–BECKER: *i. m.* 27. köt. Lpz. 1933. 365. l.

1. NYPOORT : A nagyszombati kalendárium címlapja. 1833. 2. NYPOORT : A BIRCKENSTEIN-könyv 33. lapja

egyszerűek és közvetlen hatásúak.⁵⁸ Csataképei nem érik el a holland késő-barokk legkiválóbb rézkarcolójának, Romeyn de HOOGHE-nak (1645–1708) művészi színvonalát, bár az övéhez hasonlóan kisméretű csatajeleneteiben nála sem tagadható CALLOT hatása. HOOGHE mozgalmas, sokalakos kompozícióit tökéletes anatómiai tudással oldotta meg. NYPOORT sokkal otthonosabban mozog a kis méretek szabta határok között. Az *Ertz-Herzogliche Handgriffe* látképeinek formátumára és stílusára kétségtelenül hatottak Alain Manesson MALLET francia hadmérnöknek nem sokkal előbb megjelent met-szeteskönyvei. Az egyik hadtudományi tankönyv,⁵⁹ a másik népszerű földrajzi mű.⁶⁰ VALVASOR és VISCHER topográfiai munkáinak illusztrációi is rokonságban vannak NYPOORT képeivel. Náluk ugyan az egyes épületek ábrázolása volt a főcél, és ennek megfelelően művészettörténeti forrásértékük is jóval nagyobb, de vedutáikon a staffázsalakok nem játszanak olyan nagy szerepet.⁶¹ A művészi nivó szempontjából ezek a látképek nem hasonlíthatók NYPOORT magyarországi sorozatához. VALVASOR és VISCHER vedutái a való-ságnak hű másolatai, de a kompozíció művészi volta csak másodlagos. NY-POORT feladatát megnehezítette a megszabott keret. A geometriai ábrák művészietlen foltjainak és az előtér jeleneteinek összehangolását mégis ügye-sen oldotta meg. Az álló forma nem kedvezett a fekvő formátumot kívánó tájképeknek, bár a kis méretek megkönnyítették a művész feladatát. Elő-terein a holland népelet megfigyelése közben szerzett tapasztalatait értékesí-tette, ezért olyan elevenek a staffázsként elhelyezett jelenetek.⁶² A magyar

⁵⁸ NYPOORT egy eddig ismeretlen művét, egy arcképet találtam a következő műben: *NOVUS SKENDERBEG / Seu ILLVSTRISSIMVS DOMINVS, / DOMINVS COMES / DON PETRUS / RICEJARDI... a PAULO RITTER...* App. H. 2129., RMK. III. 3170/a. — A 31 × 20,6 cm lemez méretű, mezzotinto arckép nagyobb, mint a könyv mérete, lehet, hogy utólag került a valószínűleg 1682-ben kiadott könyvbe, amely az ábrázolt RICEJARDI életét dicsőíti distichonokban. — A kép jelzése: „F: D: N: Pinxit. — Nypoort fecit.” Az ovális kép keretében fent a „SEMPER SUB ARMIS” jelmondat látszik. A bajszos, markánsarcú férfi teste kissé balra, feje jobbra fordul. Ruhája magyaros, bal kezét csipőre teszi, a jobban buzogányt tart. A kép alatt négy-négy sorban latin vers olvasható. Lehet, hogy azonos a THIEME–BECKER-nél: *i. m.* 25. köt. 544. l. felsorolt ismeretleneket ábrázoló arcképek valamelyikével. Ugyanez vonatkozik KOLLONITS Lipót eddig ismeretlen arcképére is. Felirata: „EMINENTISSIMO / ET REVERENDISSIMO / PRINCIPI AC DOMINO DOMINO / LEOPOLDO SACRAE ROMANAE ECCLESIAE / CARDINALI Â KOLLONIZ &c: EPISCOPO IAVRINENSI, / EIUSDEMQUE LOCI ET COMITATVS SVPREMO AC PERPE- / TUO COMITI, SANCTI IOANNIS HIEROSOLYMITANI ORDINIS / PRIORI, ET COMMENDATORI AEGRAE ET MAYLBERGAE &c: PRIN- / CIPI AC MECOE- / NATI SUE CLEMENTISSIMO EFFIGIEM HANCCE / Humilime Dedicat / Justus Vander Nypoort.” Mezzotinto, körülvágott, a kép mérete kb. 30,2 × 24,3 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok lt. sz. 2557.

⁵⁹ MALLET, A. M.: *Les travaux de Mars...* Paris, 1671. és 1684–5.

⁶⁰ MALLET, A. M.: *Description de l'univers...* Paris, 1683., Frankfurt, 1684–5.

⁶¹ VISCHER látképeihez hasonló formátumú látképek ismertek magyar, főleg dunántúli helységekről is. Eddig több, mint 60 darabot sikerült ebből az érdekes sorozatból összeszednem. A kvalitásban VISCHER munkáinál kissé gyengébb képek egy-egy lapon kettesével foglalnak helyet. Sajnos sem mesterüket, sem összeállítójukat nem sikerült eddig megállapítani. Azt sem tudjuk, hogy egy kész kötet különálló lapjai-e, vagy csak tervezett, de meg nem valósult műhöz készültek. Feltűnő, hogy sok az ESZTERHÁZY birtokban levő vár és kastély képe köztük. Ezt egyébként már BRCKENSTEIN sorozatáról megállapította APPONYI *i. h.* Az itt említett sorozat egyes lapjait reprodukálják: *Magyar Művelődéstörténet*. 3. köt. 156. l. — BUBICS Zs. — MERÉNYI L.: *Herceg Esterházy Pál*. Bp. 1895. Magyar Történeti Életrajzok. passim.

⁶² Erre már SZENDREI is utalt a művész ismerete nélkül (*i. m.* 132. l.).

vonatkozású és hasonló rendeltetésű, illusztrált művek közül a Jacobus PEETERS kiadásában Amsterdamban megjelent, közel egykorú sorozat kínálkozik az összehasonlításra, amelynek Gaspar BOUTTATS a mestere.⁶³ Itt a lapokon természetesen hiányzanak a geometriai ábrák; a várak, városok képe ennek következtében nagyobb méretű. Az előtér alakjai viszont meglehetősen sablonosak, magyar viseletű kevés akad köztük. Gyakran a staffázs-alakot is ugyanarról az előképről veszi át, amelytől a látképet kölcsönzi. Hitelesség szempontjából NYPOORT az elsőség, de művészi színvonal tekintetében nincs nagy különbség a két sorozat között.

A BIRCKENSTEIN-féle rézkarcsorozat mesterkérdésének megoldása több irányú következtetések levonását engedi meg. A helytörténeti kutatás számára rávilágít arra, hogy a sorozatban megjelent látképeknél nem elég az illető helysége vonatkozó kép vizsgálata, az egész sorozatot vagy könyvet figyelembe kell venni mint összefüggő alkotást, ha az egyes lapok keletkezési körülményeit maradéktalanul ki akarjuk deríteni. Viszont a művész nevének ismerete még akkor sem garancia az egész könyv valamennyi képének hitelességére, ha az illető művész magyarországi tartózkodásáról biztos tudomásunk van.

A régi könyvekkel foglalkozó kutatók számára BIRCKENSTEIN könyvének története jó példa arra, hogy a rézmetszetű illusztrációk lemezállapotának gondos vizsgálata a könyv sorsának felderítésében milyen fontos támpontot nyújthat. Végül a művészettörténet, speciálisan a grafikatörténet számára az elmondottak Justus van der NYPOORT oeuvre-jének 122 rézkarccal való kibővítését jelentik. Az újonnan felfedezett veduták és az életből ellesztett alakok történeti forrásértéke vitán felül áll, de a sokat vándorolt holland rézkarcolónak a lapok művészi színvonala miatt sem kell szégyenkeznie.

RÓZSA GYÖRGY

GYÖRGY RÓZSA: THE ENGRAVINGS OF J. v. NYPOORT IN THE GEOMETRY-BOOK BY BIRCKENSTEIN

In his geometry book (*Ertz-Herzogliche Handgriffe Dess Zirckels und Linials...* Wien, 1686) Anthoni Ernst Burckhard von BIRCKENSTEIN included the view of 110 Hungarian fortresses and towns of the XVIIth century. The figures filling up the foreground of the landscapes are important sources for the history of Hungarian national costume and arms. The book enjoyed great popularity, eight different editions are known. The etchings were published in three different states: I. The original pagination appeared in the upper right or left corner of the page. II. The new marking, letters of the alphabet, appeared at the bottom of the page. III. With new pagination diverging from the original and text on the back of the page.

According to the signature on page 62 the etchings were made by the Dutch painter and etcher Justus van der NYPOORT. That this is so is supported by the analogy in style, inasmuch as the author succeeded in discovering striking similarities between other signed works of the painter and some details in the illustrations of the BIRCKENSTEIN book.

The authenticity of the landscapes is questionable in the case of some of the etchings. Certainly there are some among them made after nature, which seem to prove that the artist had visited Hungary. This fact is also apparent from the signature seen on the title page of the "*Calendarium Tyrnaviense*" from the year 1683 (Just: vd: Nypoort delin:

⁶³ App. H. 2359. Valószínűleg 1684-ben jelent meg.

et sc : Tyrnau :). His sojourn in Hungary can be said to have taken place sometime in the course of the years 1683 to 1687, that is in a period between his activity in Carinthia and Moravia.

NYPOORT's hitherto known works of art have been described most fully by WURZBACH (*Niederländisches Künstler-Lexikon*. Vol. 2, Wien—Leipzig, 1910). The etching mentioned by him under No. 9 entitled "Grinder" — the original date of creation: 1680 to be read on the sign-board — exists also at the Graphical Department of the Museum of Fine Arts in Budapest, bearing the inscription "Frantz Prechler exc. Pragae". From his oeuvre another similarly marked work (WURZBACH, No. 14) is also known; it is, therefore, probable that after the artist's death several of his copper plates were taken to Prague. The author came across two NYPOORT mezzotinto portraits so far not mentioned in the literature treating of his oeuvre: one shows Peter RICEJARDI and was published in P. RITTER's book *Novus Skenderbeg*; the other is the portrait of Cardinal Leopold KOLONITS in the Hungarian Historical Gallery (for details on the portraits see Note No. 57).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben. Minden tudománynak megvan a maga sajátos munkamódszere. Tudományágak, illetve a kutatók terület természete szerint mások a források, a segédeszközök, más a gyűjtött adatok feldolgozásának a módja. Felvethető azonban az a kérdés, hogy lehetséges és célszerű-e az általános gyakorlat szerint való munkamódszer megváltoztatása az eredményesebb munka érdekében. A kérdés megvilágosítására olyan munkaterületről szolgáltathatunk példát, amelyen jellemző módon mutatkoznak lehetőségek, mert két módszert egyesítő feldolgozást kíván meg.

A könyvészetnek és könyvtártörténetnek gazdag irodalmában feltűnően elmaradottnak tekinthető az a terület, amely pedig a legjelentősebbek közé tartozik, mert a kezdet kérdéséhez vezet. A rendszerezett, írásba foglalt emberi tudás bölcsője az ókori Kelet kultúráiban nyugszik. Itt találjuk a könyvnek és könyvtárnak első emlékeit. A kérdés taglalásánál elég arra a területre utalnunk, amelyet az eddigi egyiptológiai és könyvtári irodalom is mostohán kezelt, az óegyiptomi könyvre és könyvtárra vonatkozó eddigi ismereteinkre.

UHLENDAHL 1932-ben megjelent egyik műve¹ Egyiptomra a következő megállapítást rögzíti: „Von Sammlungen zum wissenschaftlichen Zwecken und zum öffentlicher Benützung, also von Bibliotheken, wissen wir aus dem vorhellenistischen Ägypten nichts.” Egy nagy kultúra eredményeinek tagadását jelentené ez a mondat, ha nem tudnók, hogy mi húzódik e kételkedés mögött. Egyiptom szellemi gazdagságának tényét ismerve természetesen tűnt fel az egyiptomi könyvtárak, illetve könyvtárosok ismeretének kérdése. Gondoljunk csak arra, hogy LIPSIUS² már 1602-ben felvetette az egyiptomi könyvtárak kérdését. Az újabb korban egy szinte lázasnak mondható keresés eredményeként E. C. RICHARDSON 21 óegyiptomi könyvtárost sorolt fel,³ hogy annál nagyobb legyen a kiábrándulás, amikor egy egyiptológus azután mindegyikről kimutatta, hogy a nevezettek egyike sem nevezhető valójában könyvtárosnak.⁴

A nézetekben található ilyen ellentét már arra int, hogy a kérdést könyvtártörténeti és egyiptológiai szempontból egyaránt mérlegelnünk kell, és ha egy kutató nem egyésmagában e kívánalmakat, akkor a szakemberek együttműködésében és nem ellentétben keresendő a helyes kutatómódszer. E hiba kiküszöbölésére és egyben annak az úrnak kitöltésére, amely az emberiség első nagy írásgyűjteményéről ismereteinkben táton-

¹ H. UHLENDAHL: *Bibliotheken gestern und heute*. Deutsches Museum, 1932, 9

² LIPSIUS: *De Bibliothecis Syntagma*. (1. kiad. 1602, 2. kiad. 1607.)

³ E. C. RICHARDSON: *Old Egyptian Librarians*. New York, 1911.

⁴ F. VOGELSANG: *Altägyptische Bibliothekare?* Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXX. 1913, 17–22.

gott, egy neves könyvtártörténész, MILKAU vállalkozott.⁵ Posthumus műve sok újat nyújtott a régiekkel szemben. Figyelembe veszi az egyiptológiai irodalmat is, — műve mégsem vezet teljesen megnyugtató eredményekhez. Nagy szkepticizmus húzódik végig a munkán, amely mintegy igazolni látszik a tételt, hogy ahol a régészeti leletek csődöt mondanak, ott további kutatásra nincs remény. Néhol részletesebb, de alapjában csak MILKAU nyomán halad KAMPMANN is.⁶ Újabban, a *Handbuch der Orientalistik* első kötetében, témája szerint S. SCHOTT elsősorban egyiptológiai szempontból foglalkozik az egyiptomi könyvvel.⁷

Minden szakember érezte, hogy az óegyiptomi könyv- és könyvtárügy sokkal többet rejt magában, mint amennyit eddig feltártak. Az eredménytelenség egyik oka a már említett kettős szempont mellőzése volt. Volt azonban egy talán még jelentősebb hiba is, amelyet általában mindkét szak művelői gyakran elkövettek. Nevezük ezt egyszerűen nyugati beállítottságnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy ókori keleti művelődéstörténeti problémáról van szó, amelyet alapvető tévedés lenne csak a mi szemszögünkből vizsgálni. Anélkül, hogy részletesebb összehasonlítást tennénk, megállapíthatjuk, hogy más az ókori keleti és más a mai ember világszemlélete. Az első, a mindig aktív nyugatival szemben passzívnak látszik; a keleti ember egységekben látja a jelenségeket, a nyugati részletező és egyéni. Ezek az egyéni és mégis mélyreható különbségek egyedül is elégségesek arra, hogy a mi beállítottságunkkal értelmetlenül álljunk olyan kérdésekkel szemben, amelyek az ókori egyiptomi előtt egész természetesen látszottak. A minket érdeklő kérdésben a „mai” álláspontot a következőkben összegezzük: mégha a lezárt, egészet alkotó papirusztekercs-műre vonatkoztatható is a „könyv”-fogalom, nem ismerjük az igazi, címmel, lehetőleg fejezetekkel is ellátott, a szerzőt feltüntető könyvet, nem ismerjük az óegyiptomi könyvtárost, sőt magát a könyvtárat sem! Ilyen értelemben óegyiptomi könyvtárkérdésről nem is beszélhetnénk, azonban a látszat-ények mögött egészen más a realitás, a valóság.

A legérdekesebb a szerző kérdése, mert ez valóban hiányzik az egyiptomi műveknél. De egy-két kivételt leszámítva nem ismerjük az egyiptomi szobrász- és festőművészeket sem, pedig csodáljuk műveiket. Nehéz megértenünk, de tényként kell elfogadnunk, hogy e miénktől eltérő felfogás szerint a művek által kifejezett célt tekintve teljesen közömbös az azt létrehozó egyén személyisége. Valóban hiányzik a műveknek a mi értelmünkben vett címe is, azonban annál gyakrabban található a bevezetésben az egész munka rövid összefoglalása vagy a lényegét kifejező rövid formulák alkalmazása. Hogy a külső, formai beosztástól mennyire idegenkedett az egységet kereső, egyiptomi szerző vagy írók, annak bizonyítékául szolgál, hogy még a költeményeket sem szakította szakaszokba vagy sorokba az egyiptomi költő, bár kétségtelenül kimutatható a költői műveknek,⁸ ugyanúgy mint a filozófiai munkáknak⁹ tervszerű felépítése.

A könyvtáros személyénél is érvényesül az a már említett egyiptomi elv, amely szerint az egyén a háttérben marad. Az írásmű természete és nem az azt rendező könyv-

⁵ F. MILKAU: *Geschichte der Bibliotheken im alten Orient*. Leipzig, 1935.

⁶ A. A. KAMPMANN: *Archieven en bibliotheken in het oude Nabije Oosten*. Handelingen van het Zesde Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen. Gent. 1940. (Megj. Antwerpen, 1941.) 159–174. l.

⁷ *Handbuch der Orientalistik*. I. Handbuch der Ägyptologie. Literatur. Buch- und Bibliothekswesen. Leiden, 1952. 220–230. l.

⁸ A. ERMAN: *Die Literatur der Ägypter*. Leipzig, 1923, 9. H. GRAPOW: *Sprachliche und schriftliche Formung ägyptischer Texte*. Leipziger Ägyptologische Studien. Heft 7. 1936.

⁹ W. CZERMAK: *Vom grossen Gedanken Ägyptens*. Archiv für Ägyptische Archäologie. 1938. 205. Ua.: *Zur Gliederung des I. Kapitels des „Totenbuches“*. Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. LXXVI. 1940. 9.

táros személye a fontos, bár téves az a felfogás, hogy nem ismerünk óegyiptomi könyvtárost.¹⁰ Ami pedig a könyvtár épületét illeti, nem csodálkozhatunk azon, hogy ugyanott talált otthonra, ahol a klasszikus világ könyvtára is, — a templomban. Nehogy a korai középkor párkötetes templomi és kolostori könyvtáraitra gondoljunk. Monumentális épületoportok ezek a templomépítmények, hozzájuk tartozó gazdasági épületekkel, raktárakkal, könyv- és levéltárakkal.

E szempontokkal szabadabb lesz a kutatandó terület, azonban a helytelen nézetek kiküszöbölésével még nem végeztünk eredményeket is felmutató munkát. Mire támaszkodtak az eddigi kutatások? Az ókori keleti könyvtártörténet eddigi eredményei jóformán teljesen régészeti leletekhez kapcsolódtak. Az asszír—babylon kultúrában aránylag gazdagabb, a többiben (egyiptomi, hetita, perzsa stb.) az írott anyag gazdagságához képest szegényesebb — könyvtártörténetileg jelentős — leletek kerültek napfényre. Még a tízezernyi ékirásos agyagtábla épségben maradása sem elégséges azonban olyan kérdések tisztázására, mint a könyvtárak berendezése, a könyv- és egyéb írott anyag elhelyezése, magánkönyvtárak kérdése, a könyvtáros működési köre, még sok más könyvészeti és könyvtártörténeti kérdéssel együtt. Kétségtelenül hibásak az első, e szempontból legjelentősebb ásatások. A feltárások gyakran tervszerűtlenek voltak; sokszor egyenesen csak a leletek értékszerű kizsákmányolása vezette az alkalmi feltárókat. Könyvtárosi szempontokat éppenséggel nem vettek tekintetbe. Ha az így nyert eredmény nem kielégítő, annál inkább elengedhetetlen új módszer keresése.

Kultúrtörténeti kérdésről van szó. Történeti adatok nem csupán a helyszínen, az épületek között találhatók. Bármennyire is természetes ez a megállapítás, sok kérdésben kiaknázatlanok maradtak az adatkereső lehetőségek. A teljességre törekvő újabb kutatás viszont meglepő eredményekkel szolgálhat. Az alapvetéshez elegendő segítséget nyújt maga a nyelv. Szilárd útmutatónak vehető ez a könyvek, írásfajták különböző elnevezéseinek felkutatásában, a nevek etimológiájának vizsgálata útján pedig az írásműfajták megkülönböztetésében. Leletek hiányában nyelvi és képanyag ad felvilágosítást a könyvek védelméről és elhelyezéséről (pl. az iratokat tároló eszközök alkalmazása) vagy az írásmű anyagáról. Nyelvészeti segítséggel előbbre jutunk a könyvtárosi teendőket végző tisztviselői címek vizsgálatában. Jelentős adatkiegészítésekhez vezet a történeti források tüzetesebb kutatása és felhasználása is. (Az egyiptomi szövegekben olvasható „régí iratok megtalálása” viszont kritikával értékelendő.)

Az egyiptomi könyv- és könyvtár-kérdés természete szerint régészeti probléma is, feltéve és remélve, hogy az ásatások az eddigieknél többszempontúak lesznek. Amikor azonban az adatok elégtelensége miatt az eddigi kutatási módszerektől eltérő új utat is választunk, és a két módszer közül a második a filológiai módszer, illetve vizsgálat, akkor sok kérdés eredményes vizsgálatához tulajdonképpen az első és legfontosabb lépést tettük meg.

WESSETZKY VILMOS

Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok. A hely és nyomda megnevezése nélkül megjelent könyvek nyomdászának megállapítása gyakran nem könnyű feladat; éppen ezért szükséges megemlékeznünk azokról a lehetőségekről, amelyek megkönnyítik az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározását.

¹⁰ Itt és a következőkben közelebbi adatok nélkül kéziratok munkámra utalok (*Az óegyiptomi könyv és könyvtár*), amelyben az egyiptomi könyvtártörténet alapvetésére törekedtem.

A nyomdász felkutatásának legbiztosabb módszere a tipográfiai összehasonlítás. Igen eredményesen hasznosítható a könyvek meghatározásánál a szöveg helyesírásának tanulmányozása is.¹ A tipográfiai és a helyesírási egybevetés azonban sokszor bonyolult, hosszadalmas feladat. Figyelmet érdemelnek tehát azok a segédeszközök is, amelyek megkönnyítik, szűkebb területre korlátozzák az ilyen irányú vizsgálódásokat. Gyors útbaigazítást ad az impresszum nélküli könyvek meghatározásában a korabeli könyvdíszek ismerete, s nem egyszer a papiros vízjegyének tanulmányozása is.

A XVI. század második felében a könyvdíszek egy része hazánkban is kliséről készült. A könyvdísz-klisék mellett azonban minden igényesebb nyomdának ebben az időszakban is megvoltak a maga jellegzetes fametszetei. Ezek a díszek — iniciálék, zárómetszetek — nagymértékben elősegítik a nyomdász neve nélkül megjelent könyvek meghatározását. Csupán egy-két fametszetre támaszkodva természetesen nem dönthető el minden esetben, hogy hol jelent meg a kérdéses nyomtatvány; egyetlen könyvdísz is helyes irányba terelheti azonban a tipográfiai vizsgálatot, s így megkönnyíti a nyomdász felkutatását.

A metszetek segítségével történő könyvmeghatározás lehetőségeit az alábbi meghatározatlan vagy tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványokkal kívánjuk szemléltetni:

1. DECSI Gáspár *História az Dávid királynak Uriásnak feleségével való vétkéről* című művének hely nélkül megjelent, XVI. századi kiadása (RMK. I. 357.) az iniciálé tanúsága szerint kétségtávolan kolozsvári nyomtatvány. Ez a 19×19 mm nagyságú D iniciálé a HELTAI-nyomda legegyszerűbb iniciálékészletének ismert darabja. Az iniciálé útbaigazítását alátámasztja a nyomtatvány papirosának Kolozsvár címerét ábrázoló vízjegye.

2. CSANÁDI Demeter *Vita Joannis Secundi electi Hungariae regis* című munkájának SZABÓ Károly két 1571. évi kiadását említi, s TOLDYRA hivatkozva az egyik kiadást debreceninek (RMK. I. 88.), a másikat kolozsvárinak veszi fel (RMK. I. 89.). Mindkét kiadásban a mű 4 levélen, címlap és kolofon — tehát nyomtatási hely, év és nyomdász megnevezése — nélkül jelent meg. Az RMK. I. 88. szám alatt leírt kis füzet valóban debreceni nyomtatvány, de nem 1571-ben, hanem HOFFHALTER Rudolf debreceni tevékenysége idején készült.² Az is nyilvánvaló, hogy a SZABÓ Károly szerint Kolozsvárt nyomtatott első kiadás (RMK. I. 89.) tipográfiailag eltér az előbbi kiadástól. A két füzetet azonban ugyanaz a C iniciálé díszíti. A 19×19 mm nagyságú, kettős keretbe foglalt iniciálében stilizált virágos ág húzódik a fekete betűtest mögött. Ilyen típusú iniciáléja nem volt a kolozsvári HELTAI-nyomdának. A debreceni nyomda azonban hosszú időn át alkalmazta ennek az iniciálé-készletnek többi darabját is.³

Hasonló eredményre vezet a füzet papirosának vizsgálata. A papír vízjegye fekvő nyolcasokkal díszített kettős keretben bárdot ábrázol. Ilyen vízjegyű papirost később is használt a debreceni nyomda (RMK. I. 221.). Fentieket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy CSANÁDI Demeter II. János királyról szóló kis munkájának mindkét kiadását a debreceni nyomda hozta forgalomba.

3. CHIAKOR György *Epistola... de morbo et obitu Stephani regis Poloniae* című levele címlapján CLAVDIOPOLI megjelöléssel, év és nyomdász megnevezése nélkül

¹ TRÓCSÁNYI Zoltán: *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása*. Bp., 1938. 13–14. l.

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. 146. l.

³ RMK. I. 117., RMK. I. 127., RMK. I. 163., RMK. I. 193., RMK. I. 206., RMK. I. 218., RMK. I. 221., RMK. I. 225., RMK. I. 280., RMK. I. 290., RMK. I. 313. stb.

jelent meg. CHIAKOR György BÁTHORI István lengyel király magyar titkára volt, s ezt a fejedelem haláláról tudósító levelét KOVACSÓCZY Farkas erdélyi kancellárhoz írta. A levél kelte: Grodnae 19. Kalendas Januarii 1586. A levélnek ugyanesak KOVACSÓCZY-hoz intézett, s CHIAKOR *Epistolájával* együtt megjelent bírálata „Claudiopoli Transylvaniae Idib. Februarij 1587”-ről kelezett.

GULYÁS Pál CHIAKOR *Epistoláját* — a fametszetek eltérő jellege miatt — nem tudta megnyugvással a HELTAI-nyomtatványokhoz sorolni, s ezért a kis füzetet a feltételezett XVI. századi jezsuita-nyomda kiadványának vélte.⁴ Mikor azonban meggyőződött arról, hogy a XVI. században Kolozsvárt jezsuita sajtó nem működött, CHIAKOR *Epistolájának* kiadására visszatérve a következőket írta: „ifj. Heltai Gáspár pedig 1587-ben, de természetesen neve elhallgatásával kinyomtatatta Chiakor *Epistoláját*...”⁵

SZABÓ Károly és GULYÁS Pál is 12 levél terjedelműnek ismertette az *Epistolát*. E műnek azonban egy variáns-kiadása is megmaradt az Országos Széchényi Könyvtárban.⁶ Ebben az A₂₋₃ levélen a mű kiadójának, BRONIOVIUS Mártonnak CARNICOVIUS Szaniszló gneseni érsekhez intézett ajánlása olvasható. Ez a két levél a másik kiadásból (RMK. II. 196.) hiányzik; itt a címlap után az A₄ signaturájú levél következik, ami SZABÓ Károly figyelmét elkorlárta. A teljesebb kiadás tehát 14 levélből áll; a variáns-kiadás példányaiba nem ragasztották be a kiadó külön fél ívre nyomtatott ajánló levelét.

A címlap szövege és tipográfiai elrendezése mindkét példányban azonos; a címlapmetszet azonban különböző. Az RMK. II. 196. szám alatt leírt kiadást egy 32 × 45 mm méretű, háromszög alakú metszet díszíti. A teljesebb kiadás címlapmetszete nagyobb méretű (47 × 47 mm), négyszög alakú fametszet. Ennek a kiadásnak a Széchényi Könyvtárban őrzött példánya három — BÁTHORI fejedelem gyógykezeltetésére és halálára vonatkozó — művel van egybekötve.⁷ Mindhárom nyomtatvány címlapján a következő kolofon olvasható: „CRACOVIAE. 1588. Typis Alexii Rodecii.” Ezekben a krakkói nyomtatványokban ismertük fel azokat a metszeteket, amelyek a CHIAKOR *Epistola* variáns-kiadásaiiban a címlapot díszítik.⁸ A CHIAKOR-levél után lenyomtatott *Examen* szövegkezdő L iniciáléja ugyanesak megvolt RODECKI fametszet-készletében.⁹ Néhány RODECKI-kiadvány alapján tehát az *Epistola* két variáns-kiadásának három fametszetét sikerült azonosítanunk. RODECKI többi nyomtatványában bizonyára fellelhetők a CHIAKOR-kiadvány egyéb könyvdíszai is.

Az *Epistola* két variáns-kiadása tehát a címlapon levő „CLAVDIOPOLI” megjelölés ellenére sem Kolozsvárt, hanem RODECKI krakkói nyomdásznál jelent meg. Erre a megállapításra jutott már APPONYI Sándor is, aki az *Epistolát* az említett krakkói nyomtatványok vizsgálata után tanulmányozta.¹⁰ A mű variáns-kiadását azonban nem ismerte.

⁴ I. m. 103. l.

⁵ I. m. 209. l.

⁶ Jelzete: App. H. 517.

⁷ [SQUARCIALUPUS, Marcel]: *Simonis Simonii Lucensis... Summa religio... Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii.* — BUCCELLA, Nicolaus: *Refutatio scripti Simonis Simonii Lucensis, cui titulum fecit, D. Stephani primi Polonorum regis etc. sanitas, vita medica, aegritudo, mors.* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii. — BUCCELLA, N.: *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad Epistolam Georgii Chiakor... de morte Stephani I. Poloniae regis...* Cracoviae, 1588. Typis Alexii Rodecii.

⁸ A teljesebb kiadás metszete az első nyomtatvány 23. levelét, az RMK. II. 196. sz. alatt leírt kiadás címlapmetszete pedig a kolligátum második darabjának b 1b lapját díszíti.

⁹ L. BUCCELLA *Refutatiojának* b 4b lapján.

¹⁰ APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* München, 1928. 364. l. 517. sz.

4. DÁVID Ferenc *Defensio... in negotio, de non invocando Iesu Christo in precibus* című munkájának hely, év és nyomdász nélküli második kiadását SZABÓ Károly kolozsvári nyomtatványként ismertette (RMK. II. 168.). A mű első kiadása 1581-ben Baselben jelent meg (RMK. III. 702.). A második kiadásból csak egy csonka példányt volt alkalomunk megvizsgálni.¹¹ A C levéllel kezdődő példány könyvdíszzei közül egy sem azonosítható a kolozsvári nyomda könyvdíszzeivel.

A címlapmetszetet Sebastian STERNACKI krakkói és rakovi nyomdász használta.¹² Négy iniciálé méretre és stílusra is megegyezik, tehát azonos iniciálékészletből való. A 16 × 16 mm nagyságú keretezetlen iniciálékban levelek, fürtös virágok vesznek körül a fehér betűtestet. Az o 6b lap N iniciáléját Sebastian STERNACKI, a készlet több betűjét pedig Alexius RODECKI krakkói nyomdász kiadványaiban ismertük fel.¹³ A 24 × 23 mm nagyságú, sávozott stilizált levelekkel díszített N iniciálé is bizonyára megvolt RODECKI fametszet-készletében, aki egyik nyomtatványában ugyanilyen méretű és típusú L iniciálét alkalmazott.

A fametszeteknek a kiadvány eredetére vonatkozó útbaigazítását megerősíti a papiros vízjegye. Ez a három koronát ábrázoló vízjegy BRIQUET szerint a krakkói káptalan papírmalmának jele.¹⁴ Ugyanilyen vízjegyű papiroson jelent meg 1588-ban a krakkói RODECKI-nyomdában Nicolaus BUCCELLA *Confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis ad epistolam Georgii Chiakor* című munkája. A HELTAI-nyomda kiadványai viszont a század utolsó évtizedeiben már többnyire kolozsvári papiroson készültek.

Ellene mond a kiadvány feltételezett kolozsvári eredetének a mű h 5a lapján olvasható következő megállapítás is: „Sequitur iudicium ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis, in questione de vera hominis Iesu Christi, filii Dei viventis invocatione, prius impressum solum Claudiopoli in officina relictæ Casparis Helti, Anno 1579...” Bizonyára nem így hangzott volna ez az utalás, ha a mű második kiadása is Kolozsvárt jelenik meg. Nagyon indokolt azonban ez a HELTAI-nyomdára vonatkozó pontos meghatározás akkor, ha az 1582 táján forgalomba hozott második kiadás — mint az a fametszetek és a nyomtatvány papirosa alapján joggal feltehető — Alexius RODECKI krakkói nyomdájában készül.

E néhány példa is eléggé meggyőzően tanúsítja, milyen eredményesen hasznosítható a könyvdíszek ismerete és a papiros vizsgálata az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározásában.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei. Az 1558-ban született grádeci HORVÁTH STANSIT Gergely azoknak a főuraknak a kis csoportjához tartozott, akik a tollforgatásban és a tudományban tűntek ki. Tizenhatéves korától kezdve hét esztendeig állandóan a külföldet járta, felkereste Németország, Hollandia, Svájc és Olaszország városait, hosszabb ideig látogatta a wittenbergi, strassburgi, baseli és

¹¹ A csonka példányt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.

¹² SOCINUS, Faustus: *Ad Andreæ Dudithium Epistolæ*. Racoviae, 1635. Ex officina Sternaciana.

¹³ SOCINUS, Faustus: *Ad Iacobi Palaeologi librum, cui titulus est, Defensio verae sententiae de magistratu politico etc.* Pro Racoviensibus responsio. Racoviae, 1627. Typis Sebastiani Sternacii. — A kérdéses RODECKI nyomtatványokat a 6. sz. jegyzetben felsoroltuk. (Első két mű.)

¹⁴ BRIQUET, C. M.: *Les filigranes*. Genève, 1907. 1189. sz.

genfi egyetemet. Hazatérése után a felső-cőri vagy más néven strázsai, neerei kastélyában felsőfokú gimnáziumot állított fel, nagy ösztöndíjakkal segítette a szegény tanulókat, maga is beállt a tanárok közé, és dialektikát, etikát, retorikát adott elő.

Fő törekvése az evangélikus egyház megerősítése volt. A magyarországi katolikusok száma ebben az időben igen kevésre csökkent, és pillanatnyilag nem látszottak veszélyesnek a protestantizmusra. Így HORVÁTH elsősorban a saját egyházában fellépő különböző irányzatok, különösen ZWINGLI tanításai ellen harcolt. Ezért állította fel iskoláját, ezért vett részt különböző hitvitákon, ezért folytatott hosszú, latin nyelvű polemiát AMBROSIVUS vagy más néven LÁM Sebestyén késmárki prédikátorral. Ez a vita több kötetben nyomtatásban is megjelent, magyar nyelvű könyvét azonban eddig nem ismertük.

Nemrégén került az Egyetemi Könyvtár birtokába egy három műből álló kolligátum. Ebből kettő HORVÁTH munkája. Egyik sem önálló, de szervesen egészítik ki ismert hitvitáit. Az elsőnek címe *Az Christus testének, vérének az évgyakorában jelen voltáról*. Martin CHEMNITZnek, a híres lutheránus hitvitázónak *Repetitio sanae doctrinae de vera praesentia...* című munkája egy részének fordítása. Tárgya pontosan ugyanaz, mint HORVÁTH Gergelynek AMBROSIVUSSzal folytatott polemiájáé: JÉZUS valóban jelen van-e az úrvacsorában?

„Ha az Isten haláloamat halasztja,” — írta a fordító a kolofonban — „s látom, hogy a mi Magyar nemzetünk ilyen munkáczkámát meg nem utállya, lassan az többit-is, az én elmémnek kised volta szerint utánna fordítom.”

Ezt az ígéretét annyiban váltotta be, hogy a következő évben CHEMNITZnek *Examen concilii Tridentii* című munkájából is lefordított egy rövid részt, — a 4. pars, 3. locus, 3. sectio 9., 10., és 11. pontját — *Az képekről való tudomány* címmel. A kis mű elítéli azokat a túlzó reformátorokat, akik a képeket, szobrokat teljesen ki akarják tiltani a templomokból. Nyilván ennek a nyomtatványnak is része volt abban, hogy ellenfelei később bálványimádónak bélyegezték.

A fordítások szövege teljesen hű az eredetihez, mondatról mondatra követi azt. Hangzásbelileg sem rossz, bár magyarossága sok helyen kívánni valót hagy hátra. Ezt HORVÁTH maga is érezte, mert *Az képekről való tudomány* előszavában bevallotta, hogy „az fordítás pedig oly, kinél magam-is magyarabbat kívánnék, de a mint Isten engedte úgy fordítatot”. Nem a maga elméjét kívánta mutogatni hanem — saját szavai szerint — „fő oka... ez fordításnak nemely kereztieneknek kívánsága, es más meg háborodot feiöknnek tébolygása, kik az Képekn minden méltó ok nélkül valo beszegezésére, rontására, ki-hányására, először, es ozton lassan Christus vég Vaczoráia, személye, es egyéb kereztieni vallások felöl valo igaz tudománnak megbontására, vagy magok, vagy mások által indétatnak”.¹ Fordítói lelkiismeretességére vall, hogy a címlapokra gondosan kinyomatja az eredeti mű címét is.

Mindkét könyvecske Bártfán jelent meg. A nyomdász neve hiányzik róluk, de egy pillanatig sem kétséges, hogy az GUTGESEL Dávid. KLÖSS Jakab csak később állította fel műhelyét, de egyébként GUTGESEL adta ki HORVÁTH latin nyelvű könyveit is. A fordítások tárgya beillik az ő ortodox evangélikus irányzatú kiadványai közé, mert — a bártfai tanács jelentése szerint — „sem sacramentarius, sem ariánus, sem anabaptista könyvet nem nyomtatott, sem más heretikus iratot, mely a katolikus vallás vagy a felső-magyarországi öt városnak I. Ferdinánd által approbált hitvallásának tanaival ellentézik”.²

¹ *Az képekről való tudomány*. A₂ versója.

² GULYÁS: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV–XVI. században*. Bp., 1931. 199. l.

De nincs szükség ilyen közvetett bizonyítékokra, hiszen a két HORVÁTH fordításban található összes betűtípus és tipográfiai dísz megtalálható GUTGESEL egyéb kiadványaiban, így mind az öt betűfajta, valamint a virágdíszes S és V kezdőbetű az 1596-os megjelenésű STÖCKEL *Postillában*, *Az képekről való tudomány* címlapján szereplő ornamentális dísz keretezi be STÖCKEL 1578-as *Formulae*ját, és végül egy szárral ellátott levélkét ábrázoló dísz fellelhetünk az *Examen thesium*ban.

A két kis könyvvel a ránk maradt GUTGESEL kiadványok száma negyvennyolcra, s ezen belül a magyar nyelvűeké tizenegyre emelkedett.

Könyvészeti leírásuk:

AZ CHRISTUS / TESTENEK, VERENEK AZ VEG / Vaczorában ielen vóltáról; ugyan azonnak hozzá- / iáro emberektől tefti fzáyal valo vételéről: Az há- / rom Euangélistákból és S. Pálból D. Chemnitz / Mártontúl egybe fzedet írásnak Magyar / nyelvűre fordítása. / STANSIT HORVAT GERGELY által. / Ecclesiast: 4. / Lelkődért az igazat meg mondani // ne fzégyenled. / BARTPHAE. [A margón:] In libro Repeti: / fanae doctrinae / de vera praeferen- / tia. Negyedré, [A - E]⁴ = 20 számozatlan levél. Egyhasábos, custos van minden lap alján. A címlap versóján 5 soros rövid latin ajánlás és ugyanennek kibővítése 18 sorban magyarul. A szöveg az A₂ rectójától az E₄ rectójáig terjed. Az E₄ versója üres. Kolofon: Abfolui in Strasa, aliter Neerer, 14, Iunii, Anno 1587. // hora post m: 4. Soli Deo Patri gloria, & Iesu Christo / filio, ac Spiritui sancto ab vtroque procedenti. Amen.

AZ KEPEKRŐL / VALO TVDOMANY, MELY DO- / ctor Chemnitz Márton írából, kit deákul ki bo- / czátot, minden embernek iauára, Magyar / nyelvűre fordítot: / STANSIT HORVAT GERGELY / által. / Gala: 2. / Az hamis atiafiak kőzünkbe mázkáltanak vala, hogy meg / kémle nék az mi fza badfágunkat, mely mi nekünk vagyon az / Christus Iesusban, hogy minket rabságos szolgálatra kélze- / ritenének, kiknek egy fzőmpillantásig sem adtunk helyt, / hogy engedtünk volna nekik: Hogy az euangéliomnak / igazfága helyén maradná tū- / nállatok. / BARTPHAN / Nyomtatattot 1588. Eztendőben. [A margón:] In Examine / Concilij / Tridentini. Negyedré, összesen négy számozatlan levél A⁴ ívjelzéssel. A címlap versóján ajánlás, maga a szöveg az A² rectójától az A⁴ versójáig terjed. Kolofon: 26. Februarij felefen Iften fegitfégéből ennek fordítását el- / végeztem... / AMEN.

A szedéstükör mindkét könyvnél 163 × 105 mm, egy lapon 29 sor van, 20 sor magassága 129 mm.

A kolligátum harmadik darabja FRANKOVICH Gergely 1588-ban megjelent *Hasznos és fölötté szükséges könyv* című munkája (SZABÓ I. 223). Ebből eddig csak egy példány volt ismeretes, az Akadémia könyvtárában. FRANKOVICH könyvében találjuk időrendben a második csoport legrégibb magyar rézmetszetet.³ Az ismeretlen művész tíz metszetet készített, de ebből az Akadémia példányában csak hat maradt ránk. Az Egyetemi Könyvtár példányában ugyancsak hat metszet van, de ezek közül kettő más.

Az A betűvel jelölt metszet FRANKOVICHOT ábrázolja, amint álmából egy angyal felriasztja, s így menti meg attól, hogy egy kígyó a szájába másszék. Elöl a Zala folyik, a háttérben fák, virágok, két legelésző ló. Az égből egy nyitott könyv, evvel a felirattal: IESVS / NAZAR / ENVIS / REX IU / DEORUM. A C metszeten virágos réten középen nagy fa, mellette egy szarvas és egy csőrével kígyót tartó gólya látható. A háttérben dombok és egy ház tetején álló, ugyancsak kígyót tartó gólya.

A kolligátum latin szöveggel teleírt pergamenlapba van kötve, a kötés a XVII. század utolsó éveiben készülhetett. Raktári jelzete RMK I 32/a, b, d.

VÉRTESY MIKLÓS

³ L.: PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp., 1951. 17. és 255. l.

A Heltai-nyomda sorsa. JAKAB Elek Kolozsvár múltjáról írott kiváló munkájában — öregbik RÁKÓCZI György fejedelem korát tárgyalva — a HELTAI-nyomda sorsáról a következő megállapítást tette: „Még egy nagy következményű tettét kell megemlítenem. I. Rákóczi György arra is előkészítette az utat, hogy a Heltai-féle nyomda az unitáriusok befolyása alól a reformált hitvallásúak kezébe menjen át, a mi meg is történt [Heltai] vejének Raw Mátyásnak áttérése következtében. A fejedelem már 1635-ben pártfogása alá vette a nyomdát, a mit igazol június 15-n a kolozsvári tanácshoz intézett levele, melyben parancsolta, hogy a mely betűöntéshez való matrixok ott volnának, küldten-küldje hozzá Gyula-Fehérvárra, hogy a kik arra valók lesznek, betűket öntethessen benne és annakutána megküldhesse nekik.”¹

Jeles tudósunknak sajnálatosan téves megállapítása is, bizony, meglehetősen hozzájárult a RÁKÓCZIRÓL alkotott kép hamis színeihez. Hiszen JAKAB Elek e kijelentését többek között GÁL Kelemen is átvette a kolozsvári unitárius kollégium történetéről írott munkájába, csak hogy az átvételkor néhány szó kihagyása s mások betoldása miatt még sokkal kirívóbbá vált a vád RÁKÓCZI ellen.² A JAKAB Elek után induló összes többi értekezőnél is megtaláljuk ezt a beállítást, hol vád-, hol pedig csak egyszerű kijelentésképpen, miként ENDES Miklósnak a közelebbi múlt évtizedekben megjelent érdemes könyvében is így olvashatjuk: „a reformátusok megkapták Szörös (:Raw:) Mátyás nyomdáját is”.³

Szegény öregbik RÁKÓCZI György fejedelem, mennyi igaztalan váddal terhelik jószándékú, becsületes jellemét! Éppen ezért JAKAB Elek szavainak megcáfolására szükségesnek tartom mindkét állítását rendre vennem.

Bár valóságképpen állapíthatjuk meg azt a helyzetet, hogy e könyvnyomtató műhely utoljára a Szörös-családra szállott, csak hogy odáig még meglehetősen sok időnek kellett eltelnie, hiszen idősebb Szörös Mátyás nem leánya, hanem déd-unokája utáni veje volt a nyomdaalapító idősebb HELTAI Gáspárnak. Az azonban már nem felel meg a valóságnak, hogy akár idősebb, akár pedig ifjabb Szörös Mátyás elhagyta volna hitét, hiszen az előbbi, aki városi tanácsos volt, az 1637. évben unitáriusként halt meg, hasonlóképpen Mátyás nevű fia, bár egyházának vezetői ellen nyílt vádat kovácsolva, árulóként lépett fel ellenök, azonban végtére is fejedelmi kívánságra, kölcsönös megbékélés után visszanyerte és el is foglalta a kolozsvári unitárius egyházközség keretében megelőzőleg betöltött százsz papi tisztségét, s mint ilyen is halt meg 1661-ben. A hitehagyással kapcsolatban egyedül az a valóság, hogy idősebb Szörös Mátyásnak András nevű kisebbik fia, aki bátyja cselszövéseiben maga is részt vett, akkor, amikor már régóta elsimult a tőlük felkavart hullámok minden gyűrűje, fiaival együtt 1644-ben csakugyan áttért a reformátusokhoz, s egyúttal nemzetiségét is elhagyva, magyarrá lett. Ehhez azonban RÁKÓCZINAK a legesekélyebb köze sem volt; e mellett leghatározottabban az a helyzet tanúskodik, hogy a nyomda éppen a Szörösök tulajdonába való átszállása óta a legkevesebbet sem fejlődött, ellenben eleinte fokozatosan, nemsokára azonban rohamosan hanyatlott, mígnem 1660-ban végtére is teljesen megszűnt. Bizonyos tehát, hogy sem fejedelmi, sem egyházi pártfogásban egyáltalában nem részesült! Ellenkező esetben ugyanis nem kellett volna FOGARASI Mátyás kolozsvári diáknak se a váradi nyomdához fordulnia, hogy az APÁCZAI professzor elnöklése alatt tartott bölcészeti tárgyú vitatkozását 1658-ban nyomtatásban is megjelentesse.⁴

¹ JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. II. 639. l. (Hivatkozással a városi levéltár Fasc. III., 305. sz. okiratára.)

² GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. II. 181. l.

³ ENDES Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. 231. l.

⁴ *Régi Magyar Könyvtár*. II. 918.

Kétségtelen valóság, hogy öregbik RÁKÓCZI György egyházát szerette, és érette sok áldozatra kész volt, de se törvényellenes tetteket nem vitt végbe, se fondorlatos eljárásokat nem eszelt ki. Az a tényállás pedig, amit JAKAB Elek idéz, semmi mást nem jelent, minthogy az egykori körülményes utánpótlási viszonyokra való tekintettel egyszerűen csak kölesön kívánta venni a kolozsvári nyomdának talán még a XVI. századból eredő matricakészletét, hogy a megfelelő típusokat kiválasztva, a szükséges mennyiséget kiöntethesse. Ennek megtörténte után a kölesönvett öntőtöveket — természetesen — vissza szándékozott adni a kölesönadó Kolozsvárnak. Ezt azután egészen bizonyosan meg is cselekedte. E megoldást pedig csakis átmeneti kiegészítésül szánta vagy ómaga, vagy még inkább a fehérvári kollégium nyomdájának ügyeit irányító ALSTED professzor. Lehetségesnek tartom, hogy még az 1635. évben szedetni kezdett, de csak 1636-ban megjelent *Öreg Gradual*⁵ öregbetűs szövegéhez e kevésbé használatos betűalakok, vagy pedig az általában véve ritkán előforduló hangjegyszedéshez kellett a kolozsvári nyomda hangjegy-matricái. A fehérvári nyomda hihetőleg ezzel nem rendelkezvén, válhatott szükségessé nem is a kiöntött készletnek magának, hanem csakis a matricáknak kölesönvétele.

A fehérvári könyvnyomtató műhely felszerelését BETHLEN GÁBOR az 1622. év végén hozatta külső országokból, ezt azután 1629 őszén bizonyos lengyelországi műszerekkel kiegészítette,⁶ azonban TÓTFALUSI KIS Miklós 1698. évi írásából azt olvassuk, hogy „idegen országból örökké defectusokkal hozták még eddig a' Typust (melly miá a, Debreczeniek ma sem élhetnek némelly Typusok nemeivel)”,⁷ nem csoda tehát, ha még a fejedelmi nyomda betűkészletében is mutatkoztak sorozathiányok.

Fentebbi értelmezésünk aligha szorul további bizonyításra, mégis megemlítem azt a helyzetet, hogy ALSTED professzorék semmiképpen sem tervezhették végleges megoldásnak a fehérvári nyomda típusainak netalán közel száz esztendővel megelőzőleg divatos betűformákkal való kiegészítését. Ezt különben nyomatékosan megerősíti az a körülmény is, hogy 1638. július 18-ára végtére megérkezett „Christophorus Vham, Vrunck betw meczceöje”.⁸ Ezután most már egészen bizonyosan a tőle készített patricák öntvényeivel szereltetett fel a fehérvári akadémia tipográfiája, a kolozsvári matricák pedig ekkorra már régóta haza is küldettek.

Ezek után feltehetjük azt a kérdést is, mégis miként történhetett, hogy a fejedlem rendelet-alakban vehette kölesön a HELTAI-nyomda tulajdonát képezett betűöntőtöveket! E kérdésre könnyű felelnünk. Mindentől eltekintve ugyanis, még a kor felfogásával sem ellenkezett a magántulajdonnak közérdekből való ilyenszerű kölesönvétele, ha azzal a tulajdonos érdeke nem szenvedett csorbát. De még e kijelentésünket is megszoríthatjuk. Ugyanis ha megfigyeljük, hogy a HELTAI-nyomda bárha magántulajdon volt, egyúttal azonban magának Kolozsvár városának hivatalos tipográfiája lévén, ezért a kölesönvétel maga minden aggályoskodás nélkül megtörténhetett rendelet alakjában. Különben e nyomda hivatalos jellegét további fejtegetéseim szempontjából is szükségesnek tartom bizonyítani.

Egy másik dolgozatocskámban említettem volt, hogy a XVII. század második tizedében, amikor e könyvnyomtatóműhely már ifjabb HELTAI Gáspár vejének : Hosszú Tamásnak volt a tulajdonában, MAKAI NYÍRÓ János leendő nyomdavezetőt a városi tanács küldötte ki külföldre a betűöntés elsajátítása céljából, s ezért költségeit is —

⁵ Szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 14. 1.

⁶ I. h. 10., 12. 1.

⁷ M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének ... *Mentsége*. (1902. évi kiadás.) 35. 1.

⁸ Szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 17. 1.

természetesen — maga a város fedezte.⁹ Ez tehát nem történhetett másképpen, hacsak a város és a nyomda között némileg olyasfajta viszonyt nem tételezhetünk fel, mint volt ugyancsak a város és annak hivatalos vallása : az unitárius egyházköztség között. Vagyis bár külön vagyonnal s így külön jövedelemmel rendelkezett, a gondoskodás azonban a város közönségét terhelte. E hivatalos jelleget bizonyítja az az 1655-re visszautaló egykori adat is, amely néhai ABRUGYI Györgyöt e város tipográfusának nevezi : „Anno 1655 Tempore Combust(ionis) Civitatis Colosvar Scriptum et Compactum est hoc gradual a Georgio Abrugj quondam Typographo eiusdem Civitatis.”¹⁰

A felsorolt bizonyítékok alapján megállapíthatjuk, hogy az öreg fejedelemnek semmiféle szándékában sem volt a HELTAI-nyomdát eredeti rendeltetésétől eltéríteni. Ehhez a kijelentésünkhöz fűzzük hozzá annak a helyzetnek a megjelölését is, hogy a tulajdonos SZÖRÖS Andrásnak és fiainak reformátussá lételeével a nyomda mégsem ment át sem a református egyház, sem a református hírverés szolgálatába. Ezt azzal a körülménnyel bizonyíthatjuk, hogy továbbra is az unitárius vallást követő ABRUGYI György deák maradt a vezetője, sőt a tulajdonosok 1644-ben történt áttérése utáni időből ismeretes többleveles nyomtatványok jórésze is tartalmuknál fogva unitárius vonatkozásúak, legutolsónak tudott 1660. évi nyomdaterméke is éppen unitárius egyházi használatra készült temetési énekgyűjtemény.¹¹ A továbbforgó időben, 1660 után pedig már csak azért sem következhetett be e nyomda szellemének átváltása, mert — amiként már FERENCZI Zoltán is nagyon helyesen érvelt — 1661–69. évekből kolozsvári kiadású nyomtatvány egyáltalában nem is ismeretes,¹² sőt nem is volt.

TÓTFALUSI Kis Miklós a *Maga személyének, életének, és különös tselekedetinek Mentségére* 1698-ban írott könyvében olvassuk, hogy Belgiumból „én azért jöttem haza, hogy Hazánkknak az előttemi nagy boldogtalanságát azaránt (minthogy 100 esztendeig vagy még tovább-is usuáltak egy rendbeli Typust és tsunya vólta miatt minden szomszéd Keresztény nemzetek között ugyan példabeszéd és tsuf volt a' Magyarok által való nyomtatás) orvosoljam”.¹³ Nagyon valószínű, hogy TÓTFALUSI a száz vagy még több esztendeig tartó egyazon rendbeli betűkészlet használatát elsősorban is a HELTAI-féle könyvnyomtató műhelyre értette, mert bár a HELTAI Gáspártól 1550-ben létesített nyomda — SZABÓ Károly szavai szerint — eredetileg „igen szép betűkkel csinos initia-lékkal, diszitményekkel s hangjegyekkel is fel volt szerelve”,¹⁴ azonban az idő forgása felette sem állott meg, s ezért a tudós PÁPAI PÁRIZ Ferenc a XVIII. század elején jogosan verselhetett ilyenénképpen :

„Ott vala a Műhely, míglen mind elkopa,
Ki meg-újjíthatná, Mestere nem vala.”¹⁵

Soroljuk ehhez még azt a körülményt is hozzá, hogy a XVII. század derekáig az egész magyar területen mindössze csak hat olyan nyomda volt üzemben, amelynek eredete a XVI. századba vezethető vissza, úgy mint Brassó 1534., Kolozsvár 1550., Debrecen 1562., Nagyszében 1575., Bátfá 1578., Nagyszombat 1578. alapítási évvel.¹⁶

⁹ Szerző : *Enyedi György Explicationes c. munkájának 1619/20. évi magyar nyelvű kiadása.* (Kéziratban.)

¹⁰ Szerző : *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez.* 3. 1.

¹¹ RMK. I. 956.

¹² FERENCZI Zoltán : *A kolozsvári nyomdászat története.*

¹³ Tótfalusi ... *Mentsége.* 21. 1.

¹⁴ SZABÓ Károly : *Magyarországi régi nyomtatványok.* (Könyvkiállítási Emlék. 1882.) 138. 1.

¹⁵ Bod Péter : *Erdélyi Feniks.*

¹⁶ SZABÓ Károly. 136–49. 1.

Ezeknek jórésze azonban közben-közben újíttotta betűkészletét, míg a kolozsvárié, legalább is MAKAI NYÍRÓ János deák nyomdavezető működése, vagyis az 1610-es évek óta bizonyosan egészen változatlanul maradt. Így tehát, bárha e műhely valamikor betűöntődével (fusoria) is fel volt szerelve,¹⁷ MAKAI óta több szakembere aligha lévén, nem csoda, ha a derék ABRUGYI sem tudta megakadályozni ennek a nagymúltú intézménynek pusztulását. A helyzet romlását különben az is siettette, hogy maga ABRUGYI nem volt tulajdonosa, hanem csak alkalmazottja a nyomdának, viszont a tulajdonos Szörös András meg János nevű fia nem rendelkezett kellő tőkével, sőt a református egyház-községnél adóssága meg záloga is volt,¹⁸ emellett azután bizonyosan hiányzott a kellő vállalkozási szellem is, s ezért a leromlott üzem körül a megrendelők nem nagyon tolonghattak. Valóban — ha megfigyeljük — az 1650-es évek folyamán nagyon kevés kolozsvári nyomdatermékre találunk, s már e körülményből is visszakövetkeztethetünk e tipográfia alig menthető hanyatlására. De még e hanyatlásban is találunk fokozatot. Ugyanis 1655-től kezdődőleg éppen csak tudunk lételéről, s így szinte elesodálkozunk, mikor *In ezequijs defunctorum canendae. Halotti Temetéskorra való Enekek* című könyvön mégis a következő nyomdai jelzést találjuk: *Colosvarban, Nyomtattatot Helthus Gáspár Műhelyében 1660. esztend.*, kolofonjául pedig: *Apud Johannem Ravium impressit Georgius Abrugi, 1660.*¹⁹

Meglehet, hogy ugyanitt nyomtatták az 1659. december 31-én elhunyt és a következő év január 9-én eltemetett APÁCZAI CSERE János professzor emlékére szerzett gyászverseket is.²⁰ Így ezt a nyomtatványt is a HELTAI-nyomda utolsó termékei közé sorolhatjuk.

Jól ismerjük Kolozsvár polgári életének azt a szomorú eseményét, hogy 1655. április 3-án délután néhány óra alatt (Monostor- és Magyar utcák alsó felének kivételével) az egész belváros leégett. E sorsra kellett jutnia a HELTAI-nyomda épületének is, amely az Óvárba vezető utcácska keleti sarkán állott. E környék pedig hiába volt emeletes pincékkel aláépítve, a déli várfal felől kiindult pusztulás annyira váratlanul és annyira gyorsan terjedt, hogy aligha volt idő az egész nyomdai berendezésnek és felszerelésnek megmentésére. Ezért nagyon valószínű, hogy ha talán egyéb nem is történt volna, de a tűz fejlesztette nagy hőségben az ólombetűk anyagának legalábbis egy része megolvadva, használhatatlanná torzult, siettetve e műhelynek már amúgyis megindult romlását. E feltevésünkkel magyarázhatjuk meg azt a körülményt is, hogy ugyan miért kellett ABRUGYI nyomdavezetőnek kézzel leírnia reánk maradt unitárius zsoltáros könyvét!²¹

Az elmondottakból — azt hisszük — eléggé világosan kitűnik a HELTAI-nyomda sorsa, JAKAB Elekkel szemben megállapítva, hogy felszerelése még az alapító késői utódainak vallásváltoztatása¹ árán sem ment át a református egyház tulajdonába, hanemha a szedésre már használhatatlan s jórészből talán össze is olvadt ólom-anyagot készpénz ellenében meg nem vásárolták. Ennélfogva bátran kimondhatjuk, hogy a HELTAI-féle könyvnyomtató műhely, miután jó száz esztendő elfolyása alatt közművelődésünknek mérhetetlen becsű szolgálatot tett, az 1660. év táján nyomtalanul megsemmisült. Hiába erőltetnők, még a jóhangzás kedvéért sem tudnók életét vagy bár beolvadását a további századokra kinyújtani.

HEREPEI JÁNOS

¹⁷ Szerző: *Enyedi György*.

¹⁸ 1664. évi vagyonleltárkönyv. 2/B., 4/B. levél. (A kolozsvári református egyház-község levéltárában.)

¹⁹ *RMK.* I., 956.

²⁰ SZILÁGYI Sándor: *Vértanúk a magyar történetből*. 148. l.

²¹ Szerző: *Adatok*. 3. l.

Egy névtelen fordító a XVII. században. SZABÓ KÁROLY a *Régi Magyar Könyvtár* I. 745. száma alatt gazdagon kiállított és fametszetekkel bőven illusztrált imádságoskönyvet tart számon. A címlapján ezt olvassuk: Officium B. M. Virg. az-az, Aszszonyunk SZÜZ MARIA-nak Három külömb időre-valo SZOLOSMAJA. Melly ki-bocháttatott Ötödik PIUS, és Nyólczadik URBAN Pápa parancholattyából. A' Ngos Lippai György Esztergami Ersek Urunk engedelméből, Nyomtattatott Posonban; 1643.

A könyvecske keletkezésére, történetére vonatkozó gyér adatot csupán a pozsonyi könyvnyomtatónak 1643. február 16-án, Julianna napján kelt ajánlásában találunk, melyben ESZTERHÁZY Juliannának, ESZTERHÁZY Miklós nádor NYÁRI Krisztinától született leányának ajánlja munkáját. Nem derül ki azonban, hogy a középkortól nagy népszerűségnek örvendő Mária-kisofficiumnak ki a magyar fordítója.

A kérdés megoldását RÁTTKAY Györgynek 1652-ben Bécsben megjelent *Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae et Sclavoniae*...¹ című munkájában találjuk. Ernek 250–51. lapján DRASKOVICH János horvát báró és magyar nádorról ezeket írja: „... Lubet hic ipsius pietati tantisper immorari: ut Virginis Deiparae frequentiori recoleret memoria devotionem, ejus Officium non solum pie attenteque recitabat, sed e Latina etiam in Vngaricam transtulit linguam, quo Latinae linguae ignaris pietati prodesset, ac Patrem Jacobum Nemethium Societatis Sacerdotem, ut praelo Posoniensi, occultato suo nomine subjiceret, suppeditato aere, petivit...”

A szövegben említett *Officiumban* a leírt kis könyvecsket véltük felfedezni, melyet DRASKOVICH János (1603–1648) a latinul nem tudók használatára NÉMETHI Jakab jezsuitával, a pozsonyi nyomda vezetőjével névtelenül kiadat.

RÁTTKAY adatának hitelességét alátámasztja a *Memoria Regum* ajánlásának és bevezetésének néhány megjegyzése. Az „Epistola dedicatoria”-ban, mely ZRÍNYI Miklós horvát bánnak és öccsének, a vértanúhalált halt ZRÍNYI Péternek szól, ezt olvassuk: „Historicum de rebus Illyricis Opus, Drascouicio Pro-Regi a me destinatum, Tibi Pro-Rex Illustrissime Superi annuerunt; e voto coeli dignitatem accepisti, honos ipsi debitus vt sequatur, aequum est: nempe & Gentilium more quod arae vni sacrificandum destinabatur, nefas alteri admouere ducebatur...” A „Prologus ad Lectorem” pedig így kezdődik: „Petiuerat a me Johannes Drascouicius Prorex illustrissimus, imo Jure suo, quod in me Banus habuerat, exigebat; ut quod priuata de rebus nostris Historiarum lectione pro me collegeram, breui pagella, Regum, ac Banorum praesertim originem, seriem atque gesta in historiologiae formam redacta, e tenebris excitarem, & saltem utilitati posterorum nostrae gentis aperirem...” Majd alább szerénykedve így folytatja: „... Fruere proinde opere industriae Drascovicianae, beneuole Lector, & si quid tibi profuisse cognoueris, ipsi acceptum referas: nam & nos, si quem animum in superstitem indueramus, minime in defunctum exuimus...”

Tehát RÁTTKAY György (1612–1666) zágrábi kanonok, később kalocsai nagyprépost könyvének megírására a megbízást kortársától és földijétől, DRASKOVICH Jánostól kapta; vele közelebbi ismeretségben volt, és így az *Officiumról* idézett adatát a legkövetlenebb forrásból meríthette. Ezért állításának hitelességében nincs okunk kételkedni.

Egyébként több XVIII. századi kisebb történelmi összefoglaló munka is – rendszeren RÁTTKAY alapján – megemlékezik DRASKOVICH János fordítói tevékenységéről. Így a Nagyszombatban 1737-ben megjelent *Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae* című, doktori fokozatok elnyerésére készített ún. „libellus gradualis” majdnem betűszerint idézi RÁTTKAYT: „... Officium, ut dicimus MARIANUM latine conscriptum,

¹ RMK. III. 1794.

in Ungaricum idioma ipse transtulit, utque tacito suo nomine Posonii typis mandaretur, P. Jacobo Némethio Soc. J. commendavit . . .”² MUSZKA Miklósnak 1739-ben Kassán és SCHMITTH Miklósnak 1753-ban Győrben megjelent hasonló tárgyú könyvecskéi szintén említik ezt az adatot, de nem kifejezetten officiumról, hanem könyörgésekről („preces Dei parae sacras e latino in Hungaricum a se per otium versas . . .”) beszélnek.³ Ugyancsak így ír KATONA István is: „Concinnauit Preces DEI parae sacras idiomate Hungarico; vulgauit etiam Viennae libellum Christiano-politicum . . .”⁴

A felsorolt források nem szabatos szóhasználata okozza, hogy bibliográfiánk nem találva ilyen imádságoskönyvet, ezzel az adattal nem tudtak mit kezdeni. SZINNYEI például KATONA István fenti idézetére megjegyzi: „... én azonban egyiket sem ismerem . . .”⁵ — Határozatlan SOMMERVOGEL is. NÉMETHI Jakab irodalmi munkásságával kapcsolatban STOEGER bibliográfiáját⁶ idézi: „Edidit lingua hungarica librum elegantium precum”. Majd hozzáteszi: „C'est, sans doute, l'ouvrage dont parle le P. Nic-Schmitth, a la p. 123 de la 2e partie de: Palatini Regni Hungariae (1753) . . .”. Majd hozzá az általunk is fentebb közölt idézetet SCHMITTH könyvéből és megjegyzi: „... D'après cela le livre n'est pas du P. Nemethi. Je ne trouve pas cet ouvrage dans Szabó”.⁷ Közel jut már a kérdés megfejtéséhez, de a pontatlan kifejezések miatt egészen megoldani nem tudja.

Milyen szerepe volt a kiadásban NÉMETHI Jakabnak? — Tudjuk róla, hogy 1644-ben, hetvenhároméves korában Pozsonyban halt meg. 1626-tól a pozsonyi nyomdának nagyteknétyű prefektusa volt. PRAY György feljegyzéseiben, az 1635. évről olvassuk: „P. Jacobus Némethy Typographio Cardinalitio praeffectus erat, qui Pazmani conciones, et controversias Hungaricas exterorum opera vulgavit . . .”.⁸ 1640-ben az ő kérelmére LIPPAY György esztergomi érsek a pozsonyi nyomdának engedi át FERENCZFFY Lőrincnek a királyi kancellária elhunyt titkárának bécsi nyomdáját. Ennek betűanyagát NÉMETHI restauráltatja.⁹ DRASKOVICH János tehát a legilletékesebbnek, NÉMETHINEK adja át fordítását és a kinyomatás költségeit fedező összeget.

Felmerülhet a kérdés hogy a „Pozsonyi könyvnyomtató” DRASKOVICH fordítását miért éppen ESZTERHÁZY Juliannának ajánlja. Feltételezzük, hogy a fordítótól kapott erre is utasítást. Erre vall a közöttük levő többszörös rokon kapcsolat. ESZTERHÁZY Julianna édesanyja ugyanis mint THURZÓ Imre özvegye ment újra férjhez ESZTERHÁZY Miklóshoz. THURZÓ Imre viszont testvéröccse volt DRASKOVICH János feleségének, THURZÓ Borbálának. A rokon szálak ezen az egyszerű sógorságon túl is bonyolódnak. ESZTERHÁZY Julianna ugyanis NÁDASDY Ferencnek, az 1671-ben lefejezett országbírónak lett a

² I. m. 175. l. — Szerzőnek Carolus WAGNER *Syllabus Regentum . . . et eorum Auctorum Enumeratio qui sub Anonymo, et qualia Opera edderunt* című, Pannonhalmán található kézirat KÉRI Bálint rhétort mondja. (ALSZEGHY Zsolt közlése.)

³ MUSZKA, Nicolaus: *Palatium Regni Hungariae . . . Cassoviae M.DCC. XXXIX.* (Az idézet a 123. lapról.) — SCHMITTH, Nicolaus: *Palatini Regni Hungariae . . . Jaurini M.DCC.LIII.*

⁴ *Historia Critica.* XXXII. 907. l.

⁵ *Magyar Írók.* II. 1079. — A „libellum Christiano-politicum” a Grázban, és nem Bécsben, 1610-ben megjelent GVEVARA-fordítás (*Horologium Principum*), melyet azonban a mi DRASKOVICH Jánosunk azonos nevű apja adott ki. KATONA összeeszeréli őket.

⁶ STOEGER, I.: *Scriptores Provinciae Austriacae Soc. J. Viennae-Ratisbonae*, 1856.

⁷ SOMMERVOGEL, C.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles—Paris, 1894—1900. Tome V. 1621.

⁸ Budapesti Egyetemi Könyvtárban. Pray, XVIII. 2. sz. kézirat.

⁹ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A királyi magyar egyetemi nyomda története.* Bp. 1927. 40—41. l.

felesége; leányai közül pedig kettő DRASKOVICH János fiaihoz ment férjhez.¹⁰ Az *Officium* ajánlásában azt olvassuk, hogy a fordítás „több aitas Uri Asszonyok” ismételt kérésére készült. A kérelmezők között bizonyára első helyen a DRASKOVICH János hitvestársát, Borbála asszonyt katolikus hitre térítő sógornő ESZTERHÁZY Julianna állott, akit 1643. február 16-án névünnepeán az ízlésesen kiállított Mária-officiummal lepett meg.¹¹

HOLL BÉLA

Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása. 1733-ban jelent meg az 1686. évi ostromban lerombolt Buda fejlődéséről beszámoló *Neu aus seinem Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen, oder kurtze Beschreibung wie diese königliche Hungarische freie Hauptstadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Buda, 1733. 8° IV. 87 l. c. mű,* melynek hazánkban (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtártól nyert értesülés szerint) egyetlen példánya a Budapesti Történeti Múzeum ujkori osztályának állományában van.

A művet az eddigi irodalom névtelenként tartotta nyilván. Buda város tanácsülési jegyzőkönyveiben (Budapesti l. sz. Állami Levéltár) két oly feljegyzésre bukkanunk, melyek alapján — valamint annak figyelembevételével, hogy 1733-ban tudomásunk szerint más budai topográfiai jellegű mű nem jelent meg — kétségtelenül megállapítható, hogy a mű szerzője VÁNOSSY Ferenc budai polgár, szenátor és polgármester, akit nem sokkal a könyv megjelenése után meglehetősen zajos körülmények között távolítottak el a polgármesteri székből.

A két feljegyzés szövege a következő:

I. 1732. szeptember 1. (Budai tan. ül. jkv. XXXIV. 266.): „Nachdeme H. Vanossy die von ihme componirte Beschreibung der Statt Ofen und Baädern dem Rath dedicirt, also wird solche sumptibus civitatis drucken zu lassen.”

II. 1733. február 6. (Budai tan. ül. jkv. XXXV. 49.): „Nottenstein Johann Georg bittet die 800 St. gedruckte exemplaria der Beschreibung jezigen Standes über hiesige König. Freye Haupt Statt Ofen, darinnen befindlichen warmen Baaderen und Capellen so 45 fl. Austrag anzuweisen. *Deliberatum:* Das Ober Camer Ambt hat die 45 fl. zu bezahlen.”

A feljegyzésekből a szerző nevén kívül a nyomda neve, a példányszám és az előállítási költség is kétségtelenül megállapítható.

TÓTH ANDRÁS

Még egyszer a rablókiadásokról. A magyar rablókiadások kérdésével nem először foglalkozom (vö. *Magy. Könyvszle* 1938. 158–160. és 1956. 244. l.). A XVIII. század, ez az eredeti és fordított magyar szépirodalmi művekben 1772-ig, BESSENYEI György fellépéséig oly szegény század, régi magyar művek új kiadásával elégitette ki a magyar közönség olvasási szomját. Új, szórakoztató művek alig jelentek meg. A bevándorolt német nyomdászok nemcsak iparosok voltak, hanem a hazánkban is kezdődő kapitalizmus vállalkozói, akik felfedezve a könyvkiadásban rejlő üzleti lehetőségeket,

¹⁰ NAGY IVÁN: *Magyarország családai*. Pest, 1857–68. III. 390. l., IV. 82, VIII. 19. l., XI. 202. l.

¹¹ Az ajándékozásnak legközvetlenebb bizonyítékát abban a jelenleg hozzáférhetetlen ezüsttokos példányban sejtjük, melyet SZABÓ Károly a Nemzeti Múzeum régiségtárában tartott számon.

egymás után kutatták fel azokat a régi magyar műveket, amelyeknek kiadásával pénzüket haszonnal megforgathatták. *A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók* című cikkemben (Magy. Könyvszle 1938. 158–160. l.) közöltem azoknak a műveknek jegyzékét, amelyeket e század nyomdái, főként magán nyomdászai e korban kiadtak (BREWER, LANDERER, TRATTNER, SIESS, ENDTNER, SPAISER, STRAIBIG, WEBER, NOTTENSTEIN stb.), pontosabban *utányomtak*, vagy a múlt század első évtizedének szavával élve, „*alányomtatattak*”. A Salamon és Markalról szóló tréfás elbeszélés a XVI–XVII. században megjelent sokszor, ötször bizonyosan (l. SZABÓ: RMK), a XVIII. században is hat-szor bizonyosan, de valószínűleg többször is, mert például a tulajdonomban levő, 1738-as kiadást PETRIK nem ismeri. Ez utóbbi kiadásnak a címlapján ez olvasható: „Mostan újjobban az előbenyi bótú-fogyatkozásokból másodsor az Budai Typographia költsé-gével nyomtatásban ki-adatott. — Nyomtatott Budán Veronica Nottensteiné [!] Özvegynél, 1738. esztendőben.” Tehát ezt megelőzőleg is lehetett egy XVIII. századbeli (sajtóhibával teli) kiadása, melynél NOTTENSTEINNÉ jobbat akart nyújtani a magyar olvasóközönségnek.

Az általa kiadott *Salamon és Markal*, ha nyelvi, helyesírási szempontból nem kifogástalan is, de nem is bosszantóan rossz kiadás. Mert van ilyen is. Nem a nyomdai betűk a rosszak, hibásak, hanem a szöveg. Nemcsak a helyesírásban vannak hibák, hanem az értelemben is, ami gyakran teljesen el is vész.

Lássuk például GYÖNGYÖSI István *Porából meg-éledett Phoenix Avagy ... Kemény János ... emlékezete* című mű 1693-i, lőcsei és 1758-i, budai kiadását, amely utóbbi LANDERER Leopold Ferenc vállalkozásában és nyomdájában jelent meg. Az 1693-i kiadás adatait a BADICS Ferenc-féle akadémiai új kiadásból vesszük (RMKöltTára, GYÖNGYÖSI. II. 1921.).

Lőcse, 1693

Kezdette Annával mint ösméretséget (14)
A' Lónyai-háznak választott virági (15)
A' többinél hővebb ragyogvánt viselő (16).
Igy a' vig tavasz-is sok virág nevelő (16).
De kösztők a' Rósa kedvesb s-eléb kelő (16).
Mindeneknél drágább ára, s böcsössége (16).
Mint az éh madarak a' szemes szőrőre (17).
.... Bocskai Istvánnak (18).
Az Hadadi testnek szomorú torából (20).
Aklában vezette a pásztor-is nyáját (21).
A mulató üdőt a' setét el-zárván (22).
De a' jó Istenek talán nékem hatták (28).

Buda, 1798

Kezdeté Annnyával mint ésméretségét (A2)
A Lonyi házának ... (A2v).
A többinél hővebb ragyogván viselő (A3).
Igy a' vig tavasz-is sok virágra velő (A3).
De közöttök Rósa kedvesb 's alább kelő (A3)
Mindeneknél drágább ára, 's böcsessége (A3)
Mint az éh madarak a' szemei szűrre (A3v).
.... Bocshori Istvánnak (A3v).
Az Haláli testnek szomorú torából (A4v).
Ablakán (A4v).
A mulató üdőt a' szelet elzárván (A5v).
De a' jó Igennek talán nékem hatták (A8).

Nem szaporítjuk a példákat. Ennyiből is nyilvánvaló, hogy a vállalkozó német nyomdász, LANDERER Leopold Ferenc vagy az az alkalmazottja, akit a mű sajtó alá rendezésével vagy korrigálásával megbízott, sem a magyar nyelvet nem tudta, sem a magyar történelmet nem ismerte. Magyar ember nem hagyta volna meg a szövegben BOCSKAI nevének BOCSHORI, a LÓNYAI háznak LONYI házának alakját és ilyen értelmetlenségeket, mint „a vig tavasz-is sok virágra velő” vagy: „Mint az éh madarak a szemei szűrre” stb.

LANDERER Leopold Ferenc nem mint a kultúra terjesztője jött Magyarországra, hanem mint vállalkozó, s nem a magyar kultúra felvirágoztatása lebegett szeme előtt, hanem a jó üzlet. S ezért nem fogadott magyar kiadványaihoz magyar tanult embert, akinek fizetnie kellett volna, hanem egy-egy nyomtatott könyvnek új kiadását vagy maga, vagy családjának valamelyik magyarul kissé már tudó tagja rendezte sajtó alá.

Nem olyan nyomdász volt, mint a XVI. században HELTAI Gáspár, aki bár szintén nem volt magyar eredetű, igyekezett nyelvi és helyesírási szempontból az első kiadásnál tökéletesebb utánnymóást előállítani (pl. WERBÓCZI új kiadását), és ez sikerült is neki. LANDERER Leopold Ferenc és bevándorolt nyomdásztársai később nagy szolgálatot tettek a magyar könyvkiadásnak, de első nyomtatványaikkal aligha érdemelték ki a magyar olvasóközség elismerését.

Ha idegen volt is a nyomda tulajdonosa, már a XVII. században is tudott pontos magyar szöveget adni vagy a szerző, vagy a nyomdában alkalmazott korrektor segítségével. KÁLDI György biblia-fordítása Bécsben jelent meg 1626-ban, a „Coloniai udvarban”, FORMICA Máténál, s pontosabb szedést, nyomást e korban aligha találunk. Számos régi magyar könyv jelent meg Krakkóban, Bécsben, Grácban, Amszterdamban, Frankfurtban stb., s az olvasó sokszor nem is érzi, hogy magyarul nem tudó idegenek közreműködésével. Ha a szerző nem volt is jelen e művek szedésénél, korrigálásánál, bizonyára jelen volt a fizetett magyar szedő és korrektor. LANDERER Leopold Ferenc 1758-ban még nem tudott jól magyarul, de elbizakodott nyomdász volt, bízott magában, hogy nyomtatott idegen nyelvű szöveget pontosan át tud szedni.

Ritka eset volt, hogy az új kiadás pontos mása lett volna a régi kiadásnak. ILLYÉS István *Fasciculus Miscellaneus* (Nagyszombat, 1710) című művének tizenöt évvel később megjelent új kiadásáról (Nagyszombat, 1725) első rátekintésre azt hittem, hogy címlapkiadás, alaposabb megvizsgálása alapján azonban megállapítottam, hogy — bár a második kiadásban benne van az első kiadás sajtóhiba-jegyzéke, bár a sorvégződés, lapvégződés, az őrszók kevés eltéréssel azonosak — az új kiadás újraszedés alapján készült. Egyébként érdekes megemlíteni, hogy a sajtóhibák jegyzékében felsorolt hibákat a második kiadás részben kijavította, részben benne hagyta, részben új sajtóhibákat követett el.

A XVIII. század végén jelent meg *A Jó illatú Rózsás kert* című könyv, először Egerben, a Püspöki Oskola nyomdájában, 1775-ben, másodszor Pesten „Trattner betűivel”, 1795-ben. A két szöveg, jelentéktelen eltéréseket leszámítva, azonos, de helyesírásban és egyes szóalakokban különböző. Az egri püspöki nyomda kiadásában megjelent *Rózsás kert* helyesírása katolikus (fonetikus), a TRATTNERÉ református (etimologikus), de mind a két szövegben vannak átütések egyik helyesírásból a másikba. Hogy a század végén egy katolikus imakönyvet református helyesírással nyomtattak ki, azt RÉVAI Miklós hatásával lehet magyarázni.

A század végén a bevándorolt német nyomdászok már éppen olyan jó nyomdai munkát végeznek, mint a magyar tanári felügyelet alatt levő egyházi nyomdák (Eger, Nagyszombat, Pécs, Debrecen, Kolozsvár stb.).

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi. 1940-ben megjelent *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* című tanulmánykötetemben szó esik az 1723-ban kiadott első magyar nyomdai „betűmintakönyvről vagy füzetéről”. E kiadvány létezéséről a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának katalógusa tanúskodik. Ott egy katalóguscédulán ez áll: „Specimen typorum, quorum matricea prostant apud heredes Nicolai Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli, die 6. Januarii 1723., per Sam. Pap Telegdi, typogr. In 4°.” TELEGDI PAP, a kolozsvári ref. eklézsia nyomdájának akkori, M. TÓTFALUSI KIS Miklóst követő vezetője tehát a nyomda betűiből, melyek egytől egyig TÓTFALUSI KIS úthozon alkotott betűi, valamiféle mintasorozatot készített. Ez a kiadvány azonban, mint azt már említett tanulmányomban sajnálattal megállapítottam, abban a kolligátumban, melyben könyvtári helyrajzi száma alatt benne kellett volna lennie — nem volt meg. Könyvem készül-

tekor a magyar betűmintakönyvek ez elsejének és legfontosabbikának föllelése érdekében az ország minden számottévvé közkönyvtárával leveleztem. Hiába. A keresett nyomdai mintakönyv vagy füzet nem került elő. Most, különös véletlenből, e tárgy köztem s egy, az előzményekről mit sem tudó, jeles gyűjtőnk között megkésve történetesen szóba került — és az illető „miért nem szóltál előbb!” megjegyzés kíséretében, a legtermészetesebb mozdulattal elővette azt gyűjteményéből. Leggondosabb gyűjtőnaplójának följegyzése szerint 1909-ben szerezte Nagybányán. Azonnal engedélyt kértem e rég keresett ritka darab publikálására. S azt a legnagyobb készséggel meg is kaptam. Köszönet érte.

Ez érdekes nyomtatvány első megpillantásakor azonnal megállapítottam, hogy TELEGDI PAP Sámuelnek ez a M. TÓTFALUSI KIS Miklós betűit tartalmazó *Specimene nem nyomdai úton sokszorosított külön nyomtatvány*; nem *Specimen* a szó szokásos könyvtörténeti értelmében — hanem nyomdai házi használatra készült, különböző könyvek kivágataiból tetszőlegesen összerótt s egy ívrétű írópapírra felragasztott betűminta-lap. Minden kétséget kizáróan igazolja ezt egyrészt némely lap alján alkalmazott s a következő oldal vagy lap kezdőszavát jelezni szokott *őrszó*, vagy egyebütt egy-egy *ív-jelzet*, másrészt — éles megvilágításban — minden lap másik oldaláról (verzójáról) a fölragasztáson is áttetsző nyomtatás. Hyszerű betűkollekció összeállításával, M. TÓTFALUSI KIS íthoni nyomdászai működésének egy lapra sűrített bemutatása s amsterdami *Mintalapjával* való összehasonlítása céljából M. *Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja* c. tanulmányom (Magy. Könyvszle. 1942. 370. l.) mellékletén magam is kísérleteztem. Föltehető, hogy TELEGDI, minthogy néhány saját s a nyomda Kis idejéből való régebbi kiadványát már úgys föláldozta földarabolásra — nem egy ilyen *Speciment* ragasztott össze, hanem mingyárt többet. Ezeket a kivágatokat azután, a betűk különböző típusainak megfelelően, nyomdász szak-címekkel látta el — *kézírással*. Hogy a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egykori példánya is ilyen lehetett, abban semmi kétségem. E példány címe ui. a katalógus pontos címfölvétele szerint betűről betűre megegyezik itt bemutatott (1. kép) példányunk címével. Ezek alapján, minden kétséget kizáróan megállapíthatónak vélem, hogy TELEGDI PAP soha külön, nyomtatott „*Speciment*” nem készített! S ennek nem is lett volna különösebb értelme. Hiszen a húsz esztendeje váltig egyazon, jócskán megkopott betűkkel dolgozó nyomda még ilyen „reklámyomtatvány” csábítása révén sem igen számíthatott volna nagyobb rendelőkörre. S ha ezt elérte volna is — vajon fokozhatta volna-e teljesítő-képességét ez a kicsinyke-kis „üzem”? Az eklézsia s a „külső” rendelők gyérescske nyomtatásbéli szükségletének: tankönyveknek, naptáraknak, imakönyveknek, halotti beszédeknek nyomtatási mintájául, *választásra* pedig néhány, leginkább használatos szöveg-betű (nyomdásznyelven: kenyérbetű) s verzális régebbi, kész könyvben való bemutatása is megtette volna. Erre pedig elegendő lett volna akármilyen, a nyomdában heverő kész könyv vagy rontott lap. TELEGDI azonban mégis összeállított házi használatra ilyen mutatványlapot. Hogy ebben a nagy elődre való kegyeletos visszaemlékezés s a vele és jeles betűivel való büszkélkedés is közrejátszhatott az utódban, még ilyen házi használatra készülő betűmutatványlap összeállításában is, azt — becsületére! — meg kell állapítanunk TELEGDIRŐL. Már maga az a tény, hogy — merőben szokatlanul és szükségtelenül ilyen *Speciment egyáltalán* készített, arra mutat, hogy *követe Kis példáját*, ki, mint tudjuk, még Amsterdamban kiadott (valóban: *kiadott!*) egy ilyen hatalmas *Mintalapot* (mását l. a Magy. Könyvszle 1942. évi IV. füzetének mellékletén), fuzóriája nemzetközi hírének öregbítésére, s *valóban* rendelőkörre növelése céljából. S hogy TÓTFALUSI KIS Miklósnak ez az amsterdami betűmintalapja nem volt ismeretlen TELEGDI előtt, azt joggal föltételezhetjük. Másképp hogyan jutott volna eszébe éppen Kolozsvárt *holland nyelvű* kéziratok fölírásokkal látni el *Specimenje* egyes betűcsoportjait? Teljesen betűhűen Kis nyomán. Hogy miért nem lett terjedelmesebb ez a betűmintalap, s miért

csak 8—9 betűfélét mutogat? Egyszerűen: nem volt többre szükség, s kész könyve vagy megmaradt, heverő íve sem igen volt több a nyomdában — fölszabdalható. A héber nyelvű szövegrész — egyébként még TÓTFALUSI KIS egy 1699-ben megjelent tisztára héber nyelvű nyomtatványából (maradt belőle elég példány a nyomdában!) — szerepeltetése a hevenyészett mintalapon, csak annak megmutatása kedvéért történt, hogy a nyomdának íme héber betűje is van! S teljesíteni tudja netáni héber-idézetes biblikus tanulmány kinyomtatását.

A kivágott és erre a *Mintalapra* fölragasztott nyomtatványrészek — már amenyire megállapíthattam — a következő könyvekből valók:

1. A *(Canon Romei)n* és a *Clein Canon Cursiv* valamilyen megállapíthatatlan nyelvkönyvből valók. Ezek a betűk egyébként a *Mintalap* legszebb betűi. S bár mind KISÉI, az amsterdami kánon-betűkhöz, különösen annak kurzíváihoz nem foghatók. A hosszú s gracilitása itt már elesetlenedik. S általában a betűk öblei tágabbak az amsterdamiakénál. Pedig hiszen éppen az egyes betűk tömörsége az, ami KIS amsterdami sorainak sűrűségét megadta, s az egyenletes pergést biztosította.

2. Az *Augustin Romein* és az *Augustin Curs(iv)* betűk szövege egy iskolai latin — magyar imakönyvből van kivágva.

3. A *Median Rom(ein)* s az azzal egy kivágaton szereplő verzálisok Michael SZATHMÁRI: *Physica contracta, in usus Collegii S. P. Maros-Vasarhelyensis*, Claudiopoli, impr. Sam. P. Telegdi 1719. c. könyvéből valók. A verzálisokkal nyomtatott *Ajánlás KÖLESÉRI Sámuelnek* szól. (Azonos íven — §₁ & §₄ — a Bevezetés végével.)

4. A *Median Cursiv* egy Mária Magdalénáról szóló népies széphistóriás énekből való.

5. A *Descendian Romein* és a *Descend(ian) Cursiv* egy latin nyelvtanító könyvből, egy *Vestibulum Latinitatis*-ből származik.

6. A *Desc(endian) Quotae vel Notae* egy imakönyv énekes részéből való. PAP itt eltér KIS holland nyelvű fölírásától. Az amsterdami mintalapon az ilyen kottanyomásnak *Descendian Nooten* a fölírása.

7. A *Desc(endian) Hebr(aeus)* a *Breviarium Biblicum sive quatuor priora capita Geneseos Hebraice edita*. Claudiopoli, ex off. Nic. Kis de Tótfalu, anno 1699. (R. M. K. II. 1953.) című, teljesen héber betűkkel nyomtatott könyv első lapja (a₂ ív).

8. A *Garmondt* [sic!] *Romein* betűmutatvány egy naptár *Prognosticon* függelékéből való.

9. A *Garm(ond) Cursiv* egy imádságoskönyv tartalomjegyzékéből.

Más kérdés persze, hogy TELEGDI PAP nyomdászalkészültsége méltó-e KIShez — s mégis csak azokhoz a kopottas, de mégiscsak KIS-féle s ennél fogva szép betűkhöz is? S tudott-e csak megközelítően is úgy nyomtatni, mint nagy elődje? Ha ezt a szegényes kis mintakollekciót egybevetjük M. TÓTFALUSI KIS amsterdami, rendkívül gazdag és mesterien nyomtatott betűmintalapjával, lehetetlen azonnal meg nem állapítanunk az óriás különbséget a nagy nyomdász és a kis utód között — bárha mindkettő ugyanazokkal az eszközökkel élt is. KIS *nyomtatásképe* mind e mintalapján, mind amsterdami *Bibliájában*, de még hazai nyomtatványaiban is páratlanul szép: a tükör tömörsége, a szavak egymástól való *kicsiny* távolságának szedéstörvénye, mely, mióta csak az ő nyomdászat meghozta, fönnáll, KISnél *mindig* hibátlanul érvényesül. Ettől a leglényegesebb nyomtatáskompozíciós elvtől soha el nem tért! Ezzel szemben TELEGDI PAP ennek a nyomtatásetztétikai főtörvénynek tökéletes elhanyagolója — vagy nemismerője. Sorai túlságosan lazák. Ahelyett, hogy tömörítené a sorokat, teljesen indokolatlanul, fölöslegesen nagy szóközöket iktat szövegébe, s ezzel föltagolja, megbontja a sor egységét, hézagos tükröt hozva létre. Kitészik ez e mintalap néhány példájából is, s ezért is mind közül legszebb tükre a még KIS nyomtatta héber szövegnek van. Egyszóval,

mint azt már *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* c. tanulmányomban megállapítottam: „a rajongás a nyomtatóművészetért, a mesterségbeli gondosság — Kis jellemző saját-ságai — egészen kialudni látszottak az utódban...”

Mégis örülnünk kell, hogy ez a *Specimennek* titulált összeállítás előkerült, mert így legalább kiderült, hogy TELEGDI PAP nem nyomtatott mintalapot, s ezzel tisztázódott az első magyar betűminta-mutatóvány — igaz, hogy csak általam vitatott — kérdése. De még azért is, mert ezzel az itt ismertetett s bemutatott darabbal amúgyis gyér nyom-dai műhelyemlékeink száma ismét gyarapodott eggyel. S ez az egy — ha közvetve is — halhatatlan Kísünk emlékét idézi.

SZENTKÚTY PÁL

Női olvasómozgalom a múlt század közepén. A magyarországi női lapok tanulmányozása közben a *Nők Lapja* 1871. évi 28. számában (aug. 9. 230. l.) érdekes közlemény hívta magára figyelmemet. Ez a rövid közlés a „tordai olvasó nőegyletet” ismerteti. A lap előző számában ui. a szerkesztő, b. EGLOFFSTEIN Amália *Utinapló*-jában (219 l.) megemlékezik az egyesület „szép kis könyvtára”-ról, „melyben hazánk irodalma és a külföld termékei (ezek fordításban) képviselve vannak”. A szerkesztő — talán Tordáról kapott sürgetésre — ezt a szűkszavú méltatást kívánja, úgy látszik, kiegészíteni, amikor a következő számban ismerteti a szóbanlevő „olvasó nőegyletet”.

Az olvasóegyesületek akkor már nem újdonságok Magyarországon, de női olvasó-egetlet nem sok működhetett. — Az egyesület könyvtárának jegyzékét minden évben kiadták, de sem ezeket a jegyzékeket, sem az alapszabályokat nem sikerült felkutatni. Az alapszabályokat tehát csak az említett cikkből ismerjük. Eszerint az egyesület célja: „olvasás és művelődés terjesztése minden irányban, de csak magyar nyelven”. A 2. §. szerint tagja csak nő lehet; a 3. §. a „részvényt” szabja meg, ami abban az időben évi 3 forint volt; a 4. §. az egyesület igazgatásmódját állapítja meg, míg az 5. §. a könyvtárnak kötelességeit részletezi. Volt még egy „pótlékcikk” is, mely az olvasókat illető szabályo-kat tartalmazta.

Torda nem nagy város, lakosainak száma 10 000 alatt volt,¹ de Erdélynek népes-ségben ötödik városa, és nagy történelmi múltja, valamint kiemelkedő közművelődési szerepe van. Nagy felkészültséggel és komolysággal tárgyalja ezt ORBÁN Balázs *Torda város és környéke* c. 1889-ben megjelent monográfiája. E könyv foglalkozik² a tordai olvasó nőegylettel is. „*Ez egyesület 1844-ben alakult*” — mondja — „tehát a miként a tordai casino ez is *első volt Erdély ilyenmő egyletei közt*”. — Érdekes, hogy ORBÁN, aki Erdélyről, ill. a Székelyföldről több művet írt, alapos ismerője az erdélyi viszonyoknak, és mintegy a kortárs szemével is nézi az eseményeket, figyelmen kívül hagyja a kolozsvári „főasz-szonyságok olvasótársaságát”, amely pedig 1839-ben alakult.³ Nehezen hihető, hogy ORBÁN Balázs ne tudott volna erről a kolozsvári hasonló egyesületről. Valószínűleg az „ilyenmő” szón van a hangsúly, mikor az elsőséget említi. A „főasszonyságok” könyvtára, amint a neve is mutatja, inkább arisztokratikus egyesülés, ami megvalósulhatott Erdély

¹ LÁNG József—JÉKELFALUSSY József: *Magyarország népességi statisztikája*. Bp. 1884. 131. l., mely szerint az 1880-as népszámlálás Tordán 9434 lakost talált.

² 470. l.

³ SZEMZŐ Piroska: *A kolozsvári „főasszonyságok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1940. 171—172. l.

fővárosában, Kolozsvárott. A tordai olvasó nőegylet feltétlenül demokratikusabb intézmény volt. 1871-ben 87 tagja van. Ilyen taglétszám a 7 000 magyar lakost sem számoló városban (KELETI Károly népsz. statiszt. szerint ennek a létszámnak is csak a kisebb fele nő, és az írni-olvasni tudó csupán 44 %) csak úgy képzelhető el, ha a polgárság szélesebb rétegei számára is megnyitották az egylet kapuit. — Lehet az is, hogy ORBÁN az „ilyenmű” egylet kifejezést azért használja, mert a tordai olvasó nőegylet kizárólag magyar nyelvű irodalmat kíván támogatni, ami a kolozsvári hasonló intézménnyel ellentétes. A „főasszonyságok” olvasótársaságának célja ui. „a honin kívül minden műveltebb nyelveken írt s tagjai ízlése szerint választandó” könyvek gyűjtése volt.

Az első elnöknő, gróf THOROCZKAY Miklósné halála után 1851-ben az új elnök, PUHL Ignácné erélyes fellépésével elérte a reakciós osztrák tisztviselőknél, hogy a tordai női olvasó egyletet „újból megerősítsék”, de a gyűléseket csak hivatalos személy jelenlétében tarthatták meg. A forradalom és a szabadságharc alatt az egyesület „írómányaiban és könyveiben jelentékeny kárt szenvedett”.⁴ Bizonyára elsősorban a haladó szellemű könyvek estek a reakciós kormányzat tisztogatásának áldozatául. A könyvtár azonban szépen fejlődött tovább, mert 1871-ben már 1140 műből álló 2021 kötetre terjedt. Szép szám ez, ha tekintetbe vesszük, hogy csupán magyar nyelvű műveket foglalt magában. Az egyesületnek „számos hírlap és folyóirat is járt”.

Ha összehasonlítjuk a kolozsvári „főasszonyságok” könyvtárának 10 forintos évi „részcényét” a tordai olvasó nőegylet sokkal kisebb 3 forintos évi „részcényével”, csak elismeréssel adózhatunk az egylet vezetőségének, amely ilyen szerényebb anyagi eszközökkel is szép eredményeket ért el. Igaz, hogy alaptölkjét a már említett PUHL Ignácné 1010 forintos alapítvánnyal növelte, úgy hogy ORBÁN már 1910 forintot kitevő alaptölkét említ; „... ennek kamatait és a tagdíjakból bejövő jövedelmet hogy mily nemesen használják fel, már abból is kitűnik, hogy az Erdélyi közművelődési egyesületbe 200 frt-tal lépett az egylet az alapítók közé”⁵.

Az olvasás mint a műveltség terjesztésének legjelentősebb tényezője már több, mint 100 évvel ezelőtt is mozgalmakat hívott életre. Hogy milyen jelentősége volt egy ilyen mozgalomnak, azt ORBÁN Balázs szép szavakkal fejezi ki. A tordai olvasó nőegylet „Torda város egyik legáldásosabban ható kulturális intézménye, mely a fiatal nemzedék műveltségének és hazafiságának leghathatósabb ápolója... mert csak emelkedett lelkületű anyák tudják fiaikat hőssé és hazaszerető polgárokká növelni. Arra, hogy Torda 1848/49-ben oly sok kiváló hőst adott a hazának: nem kis befolyást gyakoroltak e városnak hazafias szellemű művelt lelkű női, kiknek szívére és kedélyvilágára főlemelőleg és nemesítőleg hatott és hat a Tordai olvasó nőegylet.”

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Eminecu, a könyv szenvedélyes barátja. (Emlékezés halálának évfordulójára alkalmából.) A magyar-román sorsközösség ellenére olvasóközönségünk csak a második világháború után ismerhette meg széles körben a román költészet egyik legnagyobb mesterének alkotásait. EMINESCU-ról magyar kortársai nem tudtak, habár a forrongó korszak, amelyben élt, a századvég, melyet a költő írásaiban némileg a maga képére formált, román viszonylatban megfelel a magyar romantikának, az egyre erélyesebb eszközökkel utat kereső reformerszmék korszakának. Pedig ez a tartalmi egység alapja lehetett volna a termékeny együttműködésnek. A kapcsolat a kor magyar íróival, költőivel

⁴ *Nők Lapja*, i. h.

⁵ ORBÁN: i. m. 470. l.

vel szellemi kapcsolat maradt, az azonos körülmények közt élő, hasonló eszmék megvalósulásáért küzdő emberek közös gondja, sorsa.

Formailag csak egy mozzanat kapcsolja a román verselés nagy mesterét Budapesthez. A sors különös játéka, hogy a tizenhat éves verselgető diák — Mihail EMINOVICI — első verseit a Budapesten élő román hazafi és irodalmár Josif VULCANNak küldte meg, hogy közölje a magyarországi románság legelterjedtebb irodalmi folyóiratában, a *Familiában*. A ifjú költő első zsenéi oly mértékben hatottak a minden újért lelkesedő szerkesztőre, hogy egyiküket már a legközelebbi számban közölte. (*De aşi avea...* [Ha nekem volna...] *Família* 1866. febr. 25. M. EMINESCU : *Opere*. Ed. Ion CREȚU. Bucureşti, 1939. 537. l.) A vers alá azonban a szláv hangzású EMINOVICI helyett a romános EMINESCU-t írta. A fiatal költőnek eszé ágában sem volt tiltakozni, hiszen a nemzeti szellem e szilaj vívódásainak napjaiban így könnyűszerrel megválhatott attól a névtől, melynek végső néhány betűjét a pravoszláv egyház valamelyik papja önhatalmúlag ragasztotta őseinek nevéhez, és amely annyira idegen hangzású volt a népies irányt képviselő román hazafi számára. (*Istoria literaturii române*. Volum alcătuit de cîră Institutul de Istorie Literară şi Folclor al Academiei R. P. R. 1954. Bucureşti, 82. l.)

Diákéveit a csernovici zord kaszánya-kollégiumokban, penészes falú diákszállások nyomorúságában tölti el. A meleg szívre, humánus bánásmódra vágyó, álmodozó lelkű költőt az iskola belső életének, nevelési rendszerének spártai ridegsége fogadja. A száraz magolások, a dorgálások és fenytések undora elől két ízben is megszökik az iskolából. Végül is nyugalomra talál szeretett tanára, Aron PUMNUL otthonában. Az ő megbízásából kezeli az iskola román diákjainak könyvtárát. A könnyv iránti szeretetét még az ipotesti szülői házból hozza magával. Megbizatását lelkesedéssel, rajongással látja el. Nem csupán őre a könyvtárnak, hanem szenvedélyes olvasója, különösen a régi könyvek áhitatos lapozója, később maga is a műgyűjtő mohóságával vásárolja ezeket, és cipeli magával vándorlásai közben.

A csernovici diákéletet végleg megelégteli, akárcsak ARANY és PETŐFI, és egy vándor színésztársasághoz csatlakozik. Nyugtalan szellemét a nyomorúság felkorbácsolja, és bolyongásra készíti, az egyre erősödő román nemzeti szellem fellegvárába, Balázsfalvára vándorol, majd Szeben, Brassó és az Ókirályság kisebb-nagyobb városai nyújtanak neki menedéket s ideig-óráig sovány kenyeret.

A XIX. század egyre erősödő feudálkapitalista társadalmában a művészek számkivetett napjait morzsolgatja: hol színházi sűgő, Botoşaniban írrok, másutt szállodai portás avagy hajóhordár, húszéves sínes, s már sok minden megtörtént vele. Nevét ismerik, az irodalmi szócsatákban tanúsított szellemi fölényét mindenki megcsodálja. Lelkesedését, hatalmas felkészültségét ravasz politikusok csalafinta ügyeskedésekkel megkísérlik propagandájuk vitorlájába fogni, így lesz EMINESCU újságíró.

Apja a „semmirevaló” költő-fiából mindenáron rendes polgárembert akar nevelni. EMINESCU a bécsi, majd a berlini egyetemen tanul. Külföldi éveit arra használja, hogy olthatatlan tudázzomját csillapítsa: foglalkozik filozófiával, társadalomtudománnyal, közgazdaságtannal, nyelvészettel, irodalommal stb. Hatalmas tudásra, felkészültségre tesz szert, mégis diploma nélkül tér haza. Titu MAIORESCU, az akkori idők politikai életének jelentékeny szereplője egyetemi tanári állással kecsegteti, ha doktori diplomát szerez. EMINESCU megretten a magas pártfogó csábításaitól, akinek politikai nézeteit elítéli. Habár a honvágy győtri, pártfogásért mégis régi barátaihoz fordul. Levelében így ír: „Kérdezhetnéd, vajon miért nem fordulok pártfogásért nálad befolyásosabb személyekhez, — de minél befolyásosabb valaki, annál inkább meg kellene alázkodnom előtte... az ilyen emberek elvárják, hogy egyetlen megszólításukat magas kitüntetésnek vedd.” (A már idézett *Istoria literaturii* 88. l.) A „Romîna-Jună” nevű diákszövetség még bécsi tartózkodása alatt — 1871-ben — bizottságába választotta mint könyvtárost. EMINESCU

1874 szeptemberében visszatér Jasiba. Pártfogóinak segítségével a Jasi-i Központi Könyvtár vezetője lesz. (Alexandru ELIAN : *Eminescu și vechiul scris romînesc*. — Studii și Cercetări de Bibliologie. 1955. 136. l.)

A huszonnégy éves ifjú a román kultúra írásos emlékeinek megmentését tekinti legfontosabb feladatának. Fáradhatatlanul igyekszik felkutatni és összegyűjteni a régi román kézzel írott és nyomtatott könyveket. 1874. október 15-i keltezéssel jegyzéket állított össze azokról a régi könyvekről, amelyeket megvételre ajánlott. Első összeállítása csak kezdet volt, rövid két éves működése alatt számtalan bizonyítékát adta szakértelmének, ügyszeretetének. Jegyzékei igen pontosak, és részletes adatokat tartalmaznak a könyvekről: felsorolja a könyvek kiadási évét, helyét, a szerző nevét, a mű címét, adatokat közöl a mű terjedelméről és tartalmáról, és közli a könyv általa fölbecsült értékét. E jegyzékek több olyan művet tartalmaznak, amelyek az idők folyamán elkallódtak, és ma már csak EMINESCU lajstromaiból tudjuk, hogy valaha léteztek.

A könyvtárat fenntartó hatóságok szűkmarkúsága következtében sokszor arra kényszerült, hogy saját szűkös keresetéből vásároljon meg egy-egy ritkaságot. Nyugati tapasztalatait felhasználva, megkísérelte, hogy a könyvtár munkáját korszerű, tudományos szinten szervezze meg. A politikai harcok és ellenfeleinek gáncsoskodása következtében azonban elhagyja a könyvtárat. Hosszabb-rövidebb hányódtatás után Bukarestben találjuk mint lapszerkesztőt. Alkalmazói a jobb ügyért minden áldozatra kész, hiszékeny költőt kegyetlenül kizsárolják. Míg ők hús nyaralókban pihenik fondorlatos tevékenységük fáradalmait, EMINESCU erejét felőrli a város forgalma, tikkasztó levegője. A megfeszített munka, tépelődései megbontják lelki egyensúlyát. A súlyos beteg költőt idegszanatóriumba szállítják. Világos pillanataiban barátjának írt levelében is éhbérén vásárolt könyveinek sorsa után érdeklődik. 1889. június 15-én szívroham ölte meg. Szegényen, hozzá hasonló nincstelen barátai kísérték utolsó útjára. Ion Paun PINCIO írja emlékezéseiben: „Néhány hónappal a költő halála után egy reggel a botosani Színház utcában kiárusítottak néhány tárgyat: egy kanapét, egy pár ruhadarabot és könyveket. Eminescu hagyatéka volt. Boldogtalan nővére is elhalálozott, és most már csak pár darab kopott, öreg holmi tanúsítja a világ előtt, hogy milyen mérhetetlen nyomorban és szegénységben tengette életét az emberiség egyik nagy fia...”

MOLNÁR ISTVÁN

Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke. 1901. febr. 19-én TÖMÖRKÉNY István levelet intézett SCHÖNHERR Gyulához, a *Magyar Könyvszemle* akkori szerkesztőjéhez. Leveléhez közölni valót is mellékel a megjegyzéssel: „Nálunk, ahol hol képész, hol régész, hol érmész, hol természetrajzész és bogarászati tetvész az ember, alig van ideje könyvtárnoknak is lenni — ez okból bizony, bár akarnám, de egyébbel nem szolgálhatok, csak ily aprólékossággal.”¹ Ebből az következik, hogy SCHÖNHERR valószerűleg cikket kért a folyóirat számára TÖMÖRKÉNYTŐL, aki abban az időben már a szegedi Somogyi Könyvtárban működött.

SCHÖNHERR az író személyesen ismerhette, minthogy szerkesztői tisztsége idején a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének titkári teendőit is ellátta, és adminisztrálta azt a könyvtárosi tanfolyamot, amelyen TÖMÖRKÉNY is részt vett.²

TÖMÖRKÉNYnek mint cikkírónak a nevével a *Magyar Könyvszemle* hasábjain először annak a nekrológnak a kapcsán találkozunk, amelyet elődjének, REIZNER Já-

¹ Levél és cikk az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. *Analecta*. 1948/180.

² *Magy. Könyvszle.* 1900. 334. l.

nosnak 1904. január 19-én bekövetkezett halálakor írt. Ettől kezdve a Somogyi Könyvtár igazgatója, és mint ilyen a *Magyar Könyvszemlé*ben csupán az évről évre beküldött — és a folyóiratban közzétett — jelentések alá írta nevét.³ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött cikke ma, több mint fél évszázad távlatában, ezért is érdekes. Ezt *A kötelességek példányok a vidéken* c. írást SCHÖNHERR nem közölte; okát nem tudjuk, csupán annyit, hogy a kéziratra rájegyezte: „ebben az alakban nem közölhető”. Lehetséges, hogy a szigorúan tudományos folyóirattól távol akarta tartani a TÖMÖRKÉNY-íráskor akkor már ismert szociális hangját, mely cikkéből ezúttal sem hiányzott. Kora könyv-, nyomdász- és sajtótörténeti adatait Csongrád, Csanád, Torontál megyék és a Bácska területén vizsgálva, egy pillanatra sem szűnik meg — akár az ellenzéki *Szegedi Napló* lapjain — a társadalom hibáinak bírálója lenni.

A cikk bevezetőben elmondja, hogy a szegedi főügyészség négy megye: Csongrád, Csanád, Torontál és a Bácska nyomdáinak terméséből egy-egy példányt kap, amelyeket a kötelességek-törvény értelmében, 1900 eleje óta, egy esztendei késedelemmel átad a Somogyi Könyvtárnak. Kb. 70 nyomda terméséről van szó. A nyomdák nagyobb része városokban, kisebb részük falvakban helyezkedik el. A nyomdák helyének és számának megállapítása után, bemutatja a nyomdatulajdonosok és nyomdászmunkások helyzetét s azt is, hogy a könyv és az időszaki sajtótermék mennyiségi és minőségi szempontból függvénye a kapitalizmus által teremtetett helyzetnek.

A négy megye nyomdái különböző módon foglalkoznak és foglalkoztatnak. „A nagyobbajta, motoros nyomdák mellett ott vannak a mezővárosok és a falvak nyomdái az ő apró gépeikkel, régies szerszámaikkal, amelyek a haladó nyomdászat révén kerültek oda. A nagyobb városokban az üzleti verseny megköveteli a maga új gépeit s az új beszereztetvén, túl kell adni a régin, a „becsületesen”, amelyet annak idején még a Jánosnak, a kerékhatónak izmai mozgattak. Az öreg gép, bár rozogán, a falvakba kerül... Az ódon gép, melyből modern nyomdában gyakran találkozik egy-egy, részletfizetésre is kínáltatja magát, áraban különben is olcsó, mert ócska vasnak még olcsóbb volna: a gép hát kimegy. A nyomda vándorol. Bár egyik helyről a másikra való haladása közben a lendítő-kerék darabjai ellenséges viszonyba elegendnek is egymással, az mit sem határoz, mert zsinagógáknak, madzagoknak és különféle drótoknak alkalmazása által azért a lendítő kerék mégis csak forgalomba tétetik. — A kép ugyanaz, ami száz esztendővel ezeknek előtte volt. Késő esti munkáknál a fagyos mécsesekben nem a tatar ég ugyan már, ellenkezőleg büszkén világít a petróleumlámpa.”⁴

A kép valóban ugyanaz: a százéssztendő előtti, nem géphez szokott, egyszerű nyomdászok munkája a fekete festék és a hajóba kötött betűcsomók körül, de a munka körülményei jócskán megváltoztak. A millénium „jólétében” fürdőző városi polgárok között foglalnak helyet a nagyobb városok részvényes nyomdatulajdonosai is, akik örömmel szemlélik vagyonuk állandó gyarapodását, mely nyomdák sokirányú foglalkoztatásával arányosan növekszik. A városi nyomda — akár részvénytársaság, akár gazdag magánosok tulajdonában — új, külföldi, modern nyomdagépeivel vígan verseng egy-egy „jófogásért”: a nagyhozamú hatósági megrendelésekért, nevesebb szerző könyvének kiadásáért vagy a „nagytekintélyű” napilapért társaival.

A másik fronton: „a falvakban, ahová az olyan régi, kis nyomdák költözködnek, alig van a számukra dolog. Látni a havonta beküldött köteles nyomtatványokból, hogy az egész hónapi munkája némelyiknek csak egy kisebb forma községi hirdetés, meg egy névjegy. Így hát áll a kis gépecske, a „gyorsajtó” s mert munka nincsen, csinálni kell.

³ Magy. Könyvszle. 1900. 405. l., 1904. 126—127. l., 475—478. l., 1905. 267. l., 1906. 65. l., 258—261. l., 1907. 58. l.

⁴ *Id. cikk.* — A tatar tájszó értelmezése: rongyból sodort mécsébél.

Ennek egyik módja a lapindítás. Így keletkezik a kisedet hetilap, amelyet valamely pennaforogató ember, vagy ilyen vállalkozó nem létében maga a nyomdász szerkeszt. A lap, megesik, hogy nem sokáig marad egymagában. Valamely párt nagy érdeksoron lévén, annak az elveit hangoztatja s a másik párt megütődve tapasztalja, hogy ez így nem jól van : neki is kell lapot csinálnia, amellyel amaszt ellensúlyozhassa. Így támad aztán a másik lapocsksa, ha az egyik Közlöny, akkor a másik Hírlap, vagy megfordítva.”⁵

TÖMÖRKÉNY az idézett négy megye területén 84 lapot tart számon, s a fentebb ismertetett okokkal indokolja, hogy a kis helységekből — a nagyokhoz viszonyítva — sok és egy időben több lap is él.⁶ A gazdag városi lap- és nem ritkán ugyanakkor nyomdatulajdonost is nem fenyegeti kockázatos vállalkozása esetében sem csőd ; míg a — bár gombamódra szaporodó — falusi lapocskák a szegénység áldozatai : efemer jelenségek.

Az író a lapok vizsgálatakor a mennyiségi kérdés mellett a minőségit társadalmi szempontból is analizálja ; a nemzetiségi és szociális problémákat felvető lapokról külön szol : „Úgy a nyomdák, mint a hírlapok dolgában erősen képviselve van a szerbség, leginkább Újvidéken és Nagy-Kikindán. Akadnak köztük mérges újságok, nemzetiségi, vagy szociális irányzattal, míg a német lapok egyaránt csendes irányzatúak s olvasóik léterdekeihez illően leginkább gazdasági kérdésekkel foglalkoznak... Torontál megyében s Csanádban laknak ugyan oláhok, de oláh nyelven sem hírlap, sem nyomtatvány nem lát napvilágot.”⁷ A „mérges lapok” gyűjtésének fontosságát különösen hangsúlyozza : „A nemzetiségi vagy szociális irányzatú lapoknál meg éppen ezek a számok volnának érdekesek s annak idején a kutatónak hasznára válók, amelyekben lázító, izgató, vagy egyébfajta törvényellenes cikkek foglaltatnak. Ezek azonban nincsenek itt, mert a bepanaszolt cikket tartalmazó lapszámot, mint bizonyítékot, a peresomókhoz mellékelik s az ott is marad.”⁸ — Világosan látja, hogy a kor társadalmának története — ha a vizsgált négy megyére korlátozva is — ott rögződik a „krónikások” számára ezeknek a lapoknak a hasábjain : „E lapok így együttesen, idővel mindenesetre érdekes gyűjtemény lesznek, amennyiben a négy megyében történt legapróbb mozgalmak s események is megtalálhatók bennük.” Az idők szavahihető tanúi ők, árulkodni fognak majdan azokra, akik a szabadság és a haladás kerékkötői voltak. Már az egykorú kutató is ezeket a lapokat keresi : „Tréfa-e, nem tréfa-e — írja — de elégszer lehet tapasztalni, hogyha valamely kutató valamit egy csonka hírlapban keres, rendszerint arra a számra volna szüksége, amelyik hiányzik.”

⁵ Uo.

⁶ TÖMÖRKÉNY nyomda- és sajtóstatistikai adatai : a) Nyomdák. *Csongrád megyében* 17 : Szeged 8, Váshárhely 3, Szentcs 3, Csongrád 2, Mindszent 1. *Csanád megyében* 5 : Makó 3, Battonya s Nagylak 1—1. *Torontál megyében* 10 : Beeskerek 3, N. Kikinda 3, Módos, Perjámos, Török-Becse, N. szt. Miklós 1—1, míg a *Bácska* 28 (Szabadka 5, Újvidék 4, Baja 3, Zombor, Ó-Becse, Apatin, Zenta, Hódcság 2—2) nyomdatulajdonost foglalkoztat ; a többi nyomda kisebb községekben van. — b) Lapok. *Csongrád megyében* Szegedre csik 8, köztük 4 napilap, a hetilapok között egy szerb, amely azonban csak pár hétig élt, azóta két újabb hetilap keletkezett ; továbbá egy színházi újság, egy *Mi Újság* c. néplap, melynek mindössze az első száma látott napvilágot. Hódmezővásárhelyen 3 heti vagy hetenként kétszeres lap van, egy napilapja éppen megszűnt. Szentcsen 4 lap van, Csongrádon 2, Mindszenten 1. *Csanád megyében* csak Makón van lap, ahol 3 jelenik meg. Van ugyan Nagylakon egy *Nagylak és Vidéke* c. nyomda, de hogy a címnek megfelelő hírlapot adna ki, arról nincs tudomása. *Torontálban* és *Bácskában* sok az újság, napilapok azonban csak Nagy-Beeskereken és Szabadkán vannak. Ezzel szemben azonban egészen apró helységekből is megvannak a maguk hírlapjai, némelyiknek kettő, vagy három. Nagy-Beeskereken 3, Nagy-Kikindán 7, Perjámoson 3, Zomborban 6, Szabadkán 7, Baján 2, Apatinban 3, Újvidéken 10, Adán 2, Ó-Becsen 2, Zentán 3 lap jelenik meg.

⁷ Id. cikk.

⁸ Az idézett helyek a TÖMÖRKÉNY-cikkből valók.

A hiányosan beérkező kötelespéldány-periodikák reklamálásának meddőségéről szólva, kiterjeszti a problémát a hasonló önálló művekre is. Bár a könyvek száma sokkal kisebb, mint a négy megyében kiadott periodikáké. Itt általában két csoportról beszél: a megjelenő jó és rossz művekről. Természetesen a jó, a könyvpiacra keresett műveket szolgáltatják be hiányosan. A szép kötésben levőkről még a kötetstáblát is képes leszedni, vagy azzal fel sem szerelni a művet a beszolgáltatásra kötelezett nyomdász. A figyelmeztetésre azzal a közismert válasszal találja magát szemben a Somogyi Könyvtár, hogy a pontos, hiánytalan beszolgáltatás megtörtént, a reklamált mű valószínűleg a postán elveszett. TÖMÖRKÉNY úgy véli, hogy ezen a téren csak úgy lehetne rendet teremteni, ha az illetékes nyomdákba hatósági ellenőrző közeget állítanának, mert még a nyomdakönyvek ellenőrzése sem tárja fel tisztán a nyomdák termését.

A könyvekkel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül a könyvtermés minőségi bírálata, mely egyben a Somogyi Könyvtárnak négy megyéből történő kötelespéldány-gyarázkodására is rávilágít. „Iskolai értesítőkből, egyleti szabályokból azonban szép tömeg gyűlik. Érdekes gyűjtemény képződik a szindarabokból. Egy másik, elég szomorú érdekességű a ponyvairodalom, amely néhány ájtatos énektől eltekintve, tisztán emberölések és rablógyilkosságok históriájával mulattatja a népet. A svábságnak, szent énekeket kivéve, nincsen ponyvairodalma, a szerbséget pedig az újvidéki nyomdák látják el szellemi táplálékkal, azonban ez sokkal jobb (történelmi) irányú, mint a magyar ponyva.” Nemesak a kultúrpolitikus könyvtáros vádoló sorai ezek; TÖMÖRKÉNY a parasztság, a földművelésszegénység írója figyelmeztet a magyar művelődéspolitikai hibáira, nemtörődömségére: a tanyavidéki parasztok — ha megtanultak olvasni — ezekből a sívár ponyvákból vagy hasonló színvonal nélküli naptárírodalomból táplálkoznak. A várostól elszigetelt faluk lakói, mintha csak idegen bolygókon élnének, ennek következtében is távol esnek a fejlődéstől.

TÖMÖRKÉNY a nyomdász-munkaadó helyzetén lemérte a nyomdászmunkását is: „A nyomdászatnál, jól tudjuk, a munkaerőt tekintve megvan a túltermelés, ami az ipartörvény kevésbé szigorú ellenőrzése folytán onnan támad, hogy az anyagiakban nehéz sorsú nyomdatulajdonos — ez elsősorban a kisnyomdákra vonatkozik — több inast fogad fel, mint amennyit a segédek arányához képest neki tartania szabad volna, mivelhogy az inas két éven át ingyen s a harmadik évben is csak csekély bérért dolgozik. Az ilyen erőszakoskodás támasztja a szakmában a munkástöbbletet s ennek a többletnek azután az a része, amelynek némi kis anyagi erő is van a háta mögött, kimegy a községekbe, szülőfalujába s önállósul.” Vagyis a kész, képzett nyomdászmunkást szakmája csak abban az esetben tartja el, ha nagyobb nyomda régi, bevált dolgozója, vagy összekuporgatott filléreire vásárolt ócska nyomógéppel felszerelve, valamelyik kisközségben szerencsésen letelepedhetik. Ez a sors várta tehát azt a sok nyomdászintást is, akiknek a számát éppen — mint TÖMÖRKÉNY soraiból is kiviláglott — a nyomdatulajdonosok ugrásszerűen szaporították, hogy ingyenmunkaerőre tegyenek szert.

Tizenkét 16-rét lapocskán fogalmazta meg cikkét TÖMÖRKÉNY a *Magyar Könyvszemle* számára; többet mondott bennük kora társadalmáról, mint sok kortársa kötetekben. Könyvtárosi, muzeológiai tevékenységét vizsgálva, akárcsak írói minőségében, a leghaladóbbak sorába tartozik. Méltán mondotta róla minden téren utóda, MÓRA Ferenc: „...Tömörkény egész életét adta a nagyablakos háznak [a kultúrpalotának], amelyiknek ő volt a legnevezetesebb látnivalója. Bizony mondom, nála nagyobb mecénása nem volt Szegednek.”⁹

D. SZEMZŐ PIROSKA

⁹ MÓRA Ferenc: *A mecénások*. Szegedi Napló. 1919. máj. 3. 99. sz.

FIGYELŐ

A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban. A könyvtári tájékoztató szolgálat „határai”-nak problémakörével nem foglalkozhatunk addig, amíg nem tisztáztuk, mit értünk a könyvtári tájékoztató vagy dokumentációs szolgálat fogalmán. E kérdésben idézhetjük BISHOP angol könyvtáros találó meghatározását: „...„A tájékoztató munka... segítség a kutatásban, de nem jelenti magát a kutatást.” (*The reference librarian in university, municipal and specialised libraries*. Ed. by James D. Stewart, London, 1951. 28. l.) A tájékoztatás tehát a könyvtárak részéről olyan szolgálat, amely messzeszemű segítséget nyújt az olvasóknak a legegyszerűbb könyvtárhasználati kérdésektől kezdve egészen a bonyolult tudományos problémák irodalmának felkutatásáig, sőt kiterjed ez a segítség a kutatás módszertanának ismeretetésére és a dokumentumok tartalmi feltárására is.

Miért van szükség a könyvtári tájékoztató szolgálatra? Abból az általános könyvtári tapasztalatból kell kiindulnunk, hogy minden olvasó tájékozatlan. Ám a gyakorlatban ez az általánosság meglehetősen *differentiált* képet mutat: az olvasók tájékozatlanságának különböző minőségi fokozataival állunk szemben.

Ezek a fokozatok oly jellemzőek, hogy a tájékoztató szolgálat gyakorlatában mint reference kérdés-típusok realizálódnak.

A kérdések irányulhatnak:

1. a könyvtárral, főleg a könyvtári segédeszközökkel kapcsolatos tudnivalókra;
2. irodalom kérésére;
3. tudományos vagy egyéb tények felderítésére.

A tájékoztatás másik mozzanata: az olvasók kérdéseinek megválaszolása.

A válaszadás módszerét, tartalmát és tudományos értékét tekintve a könyvtári tájékoztatás *formái* ugyancsak eltérőek lehetnek.

Megkülönböztethetők:

1. felvilágosítás (gyors tájékoztatás), amikor a könyvtáros abban a szerencsés helyzetben van, hogy az olvasó kérdésére képes azonnal válaszolni;
2. irodalomkutatás (néha probléma-kutatás), amikor az olvasó kérdését a könyvtáros nem tudja vagy nem látja célszerűnek azonnal elintézni, mert a válaszadás igényes felkészülést, kutatást kíván a könyvtárostól.

A fenti két esetben a könyvtáros választ ad az olvasók kérdéseire. E mellett a *passzív* tájékoztatás mellett találkozunk a tájékoztatás olyan formáival is, mikor maga a könyvtáros a kezdeményező (egyszemélyben a kérdező és felelő).

Így adódnak a tájékoztatás *aktív* formái:

3. Figyelőszolgálat (bibliográfiai adatokra vagy tényekre). Rendszerint már nemcsak „egy olvasó” igényeinek kielégítését célozza, hanem szakemberek és tudományos kutatók csoportjainak munkáját kívánja szolgálni. Célja: figyelni a megjelenő

könyv, folyóirat és egyéb dokumentációs termékeket, néha tényeket is, s a megfelelő információt — külön kérés nélkül — a megfelelő olvasócsoporthoz eljuttatni.

4. Bibliográfiák, esetleg címtárak, adattárak.

Az eddigiek áttekintésére szolgáljon a következő táblázat :

Az olvasó kérdéseinek tárgya	A könyvtári tájékoztatás formái			
	passzív tájékoztatás		aktív tájékoztatás	
	Felvilágosítás	Irod. probl. kutatás	Figyelőszolgálat	Bibliográfia, adattár szerk.
A könyvtár használata	Felvilágosítás a segédeszközök használatára vonatkozóan		Havi stb. időközben megjelen- tetett könyv- tári újság, híradó	Prospektusok stb. szerkesztése
Irodalom	Bibliográfiai fel- világosítás	Irodalom- kutatás	Figyelőszolgálat címeiről (Új szerzeményi jegyzékek stb.)	Bibliográfiák szerkesztése
Tények	Adatszolgáltatás	Probléma- kutatás	Figyelőszolgálat adatokról	Adattárak szerkesztése

Az olvasók szükségleteit kifejező kérdés-típusok összessége tehát az az egyik objektív tényező, amely megszabja egy könyvtár tájékoztató szolgálatának helyes arányú kialakítását, differenciálásának határait és módszereit. Azaz : hogy egy könyvtárban a könyvtárhasználók részéről a fent említett kérdés-típusok közül mely kérdéscsoportoknak a tömeges jelentkezése kíván állandó szolgálatot a könyvtár részéről, — ez döntően meghatározza az adott könyvtár tájékoztató szolgálatának kiépítését.

Világos, hogy csak olyan mértékben szabad differenciálnunk a tájékoztató szolgálatot, amilyen mértékben erre objektíve szükség van, tehát ameddig emeli és nem terheli az adott könyvtár kapacitását. Ma, a szocializmus építésének idején, amikor a néptömegek kulturális forradalmát éljük, amikor a technika olyan iramú fejlesztésében kell részt vennünk, mint a múltban sohasem, — nyugodtan állíthatjuk, hogy nincs Magyarországon olyan nagykönyvtár, amely saját tájékoztató szolgálatának megszervezése elől kitérhetne. Továbbmenően, nincs olyan szakkönyvtár, amely tájékoztató szolgálatának differenciálását elmulasztathatná anélkül, hogy ez károsan vissza ne hatna a könyvtár, közvetve pedig a tudomány és technika fejlődésére. Elemizzük ezek után az egyes olvasói kérdés-típusokat, és ezzel kapcsolatban a könyvtári tájékoztató szolgálat feladatait.

A passzív tájékoztatás

Minden nagykönyvtár felvilágosító szolgálatának állandó és fontos feladata e kérdések megfelelő megválaszolása. Miért van erre szükség ? A fejlődés során a nagykönyvtárak dokumentumanyaga tömegük és tartalmuk sokrétegűségénél fogva „elidegenedett” az olvasótól. A nagykönyvtárak raktára ma már a legtöbb országban nem nyájas „bön-

gészde", hanem a dokumentumok tömegét valamilyen szigorú elv szerint magában foglaló *tároló és megőrző hely*, amely nemcsak *helyileg, de tartalmilag is megközelíthetetlen az olvasók számára.*

Szükség van tehát *közvetítő segédeszközökre* a könyvtár anyaga és az olvasók között. E célt szolgálják a katalógusok és egyéb könyvtári segédeszközök.

De vajon *elegendő-e* ez az „*automatikus*” *kapcsolat* a könyvtár anyaga és az olvasók között? Észlelhetjük-e, hasznosíthatjuk-e a könyvtár anyaga és az olvasók találkozásában jelentkező kölcsönhatásokat másképpen, mint emberi megfigyelésekkel?

Nyilvánvalóan, nem. Szükség van tehát a szakemberre, a jól képzett könyvtárosra, aki hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy a könyvtár „*elidegenedett*” dokumentumanyagát „*magánvalóból*” „*neki való*”-vá változtassa azzal, hogy a katalógusok és egyéb segédeszközök használatára megtanítja, tehát a könyvtári kutatás első lépcsőfokára felsegíti.

Bibliográfiai felvilágosítás. Az olvasót első fokon tájékoztató könyvtárosnak — a könyvtárra vonatkozó kérdéseken kívül — általában két tipikus kérdésre kell válaszolnia: Megvan-e egy bizonyos mű a könyvtárban? Milyen művek vannak a könyvtárban és a világirodalomban egy bizonyos témára vonatkozóan? E kérdések sikeres megválaszolására két eszköz áll a könyvtáros rendelkezésére: a *katalógusok* és a *bibliográfiák*. E két tipikus olvasói kérdéson kívül a felvilágosítónak az olvasói kérdések még számos további variációjára is felf kell készülnie, melyeket a kéznél levő fontosabb bibliográfiai segítségével röviden megoldhat. Pl. az olvasó nem tudja a szerző nevét, helytelenül jegyezte fel az általa keresett dokumentum bibliográfiai adatait, nem tudja az irodalomban megadott rövidítéseket feloldani, nem tud az egyes kiadványfajták között a keresés szempontjából különbséget tenni stb.

Adatszolgáltatás. Továbbmenően a felvilágosító feladatkörébe tartozik azoknak a ténykérdéseknek a megválaszolása is, melyek egy-egy kézikönyv megfelelő helyen történő felütésével elintézhettek. Pl. Mikor született JEDLIK Ányos? Ki építette az Operaházat?

A válasz sikerének feltételei. Hogy e példákkal illusztrált esetekben sikeres lesz-e a válasz, több tényezőtől függ. Ezek a következők lehetnek:

1. a könyvtáros könyvtártechnikai és bibliográfiai tudása,
2. a rendelkezésére álló dokumentációs bázis szélessége,
3. a dokumentumanyag könyvtári feltárásának mértéke és minősége.

A felvilágosító könyvtáros az olvasóval szemben passzív szerepet játszik: adott feladatot kell megoldania. Mégis azt kell állítanunk, hogy a könyvtári tájékoztatás határait megszabó tényezők alakításában a felvilágosító könyvtáros is részt vehet.

A könyvtáros képzettsége. Tájékoztatni csak az tud, aki maga is állandóan tájékozódik. Tehát a könyvtáros folyamatos ideológiai és szakmai továbbképzése szükséges ahhoz, hogy feladatát jól elláthassa. Hangsúlyoznunk kell itt azt is, nem közömbös, mennyire ismeri a felvilágosító könyvtáros saját könyvtárának anyagát, hiszen ezzel jelentősen megnövelheti munkája értékét, *kiszélesítheti az általa adott tájékoztatás határait.*

A könyvtár dokumentumanyaga második tényezőként szerepel. A felvilágosító könyvtárosnak fontos feladata figyelni az olvasók reflexióit a könyvtár anyagára, beszerzéseire vonatkozóan. A felvilágosító a könyvtár beszerzési osztályának külső megfigyelője szerepét tölti be akkor, amikor közvetíti az olvasók meglegedését vagy panaszait, kéréseit a könyvtár beszerzési osztályához. Igen értékesek ezek az információk, mert a könyvtárat látogató szakemberek egy sokszemű ellenőrző berendezés szerepét töltik be, akik ismerői és értékelői az egyes szakterületeken megjelenő szakkönyveknek, és feltehetően többet tudnak róluk, mint a könyvtáros. Így az egyes könyvekről mondott véleményük, észrevételeik fontos segítséget jelentenek mind a beszerzési osztály, mind a felvilágosító könyvtáros számára. Ilyenformán a felvilágosító könyvtárosnak módjában

áll a szakemberek véleményére támaszkodva javaslatokat tenni a könyvtár dokumentációs bázisának ilyen vagy olyan irányú bővítésére. Vagyis: *a tájékoztatás határainak bővítéséhez ily módon a felvilágosító tevékenyen hozzájárulhat.*

A tájékoztatás határait befolyásoló harmadik tényező a *dokumentumanyag könyvtári feldolgozásának mértéke és minősége*. E téren majdnem minden nagykönyvtárnak sok a pótolnivalója, hiszen még nem dicsekedhetünk azzal, hogy könyvtáraink dokumentumanyaga a modern könyvtári feldolgozási és feltárási követelményeknek megfelelően van nyilvántartva. (Gondolok itt a decimális rendszer vagy más modern rendszerek szerinti feldolgozásra, indexek, témakartotékok készítésére, a rejtett bibliográfiák feltáráására stb.) Fontos feladata tehát minden nagykönyvtár feldolgozási apparátusának az e téren mutatózó adósság törlesztése, mert ezzel szélesíthetik ki — szinte előre nem látható mértékben — egy könyvtár dokumentációs bázisát és az ott folyó tájékoztatás határait. Az e téren végzett munka a könyvtár kapacitását nem egyenes arányban, de ennél nagyobb mértékben képes megnövelni. Hangsúlyoznunk kell tehát: *a jó tájékoztatás az egész könyvtári együttes jó munkáján alapszik.* Levonhatjuk a következőt: a könyvtári feldolgozás mértéke és minősége döntő tényező a tájékoztatás határainak kérdésében.

A felvilágosító szolgálat pedig tegyen javaslatokat, hogy az olvasói szükségletek hol kívánják a feldolgozás megjavítását vagy a részletekbe menő tartalmi feltárást.

Irodalomkutatás (problémakutatás). Mint már az előző fejezetben említettük, az irodalomkutatás az olvasói kérdések azon típusához tartozik, melyekre a választ a könyvtáros csak alapos felkészüléssel adhatja meg.

SZENTMIHÁLYI János *A könyvtári tájékoztatás módszereiről* (Magy. Könyvszlc. 1956. 1—13. l.) c. cikkében kimerítően foglalkozik az irodalom és problémakutatás (l. „tájékoztató bibliográfia” és „adatszolgáltatás”) kérdéseivel, a tájékoztatás módszereinek történeti kialakulásával és mai korszerű módoszataival. SZENTMIHÁLYI cikkében közölt három „téma-megközelítési” módszert (kronológiai, topográfiai, biográfiai) könyvtárunk gyakorlata kiegészíti még néhány egyéb irodalomkutatási eljárással, pl. megközelítés egy rokontémán, alkalmazási területen stb. keresztül (vö. SEBESTYÉN Géza: *A tájékoztatás. 2. rész. Irodalomkutatás.* A Könyv, 1955. 548—550. l.). A fenti cikkekre való hivatkozás felment bennünket attól, hogy részletesebben foglalkozzunk az irodalomkutatás problematikájával. A mi szempontunkból most az a fontos, mennyiben módosulnak a tájékoztatás határai.

A lényeges változás — a felvilágosításhoz viszonyítva — az, hogy ez esetben a határoknak nem „horizontális” tágitására törekszünk, hanem elsősorban a kutatás elmélyítését, finomítását tűzzük ki célul, — tehát „vertikális” irányban végezzük a határok kitolását.

Még nagyobb hangsúlyt kap ez a változás a problémakutatásban, ahol a kutatás szempontjait a könyvtáros nagy részben önállóan határozza meg, és a tájékoztatás gondolat tartalmi határait több irányban is kénytelen keresni és elmélyíteni.

Az aktív tájékoztatás

Figyelőszolgálat. A tudományos és szakkönyvtárak tájékoztatási munkájának egyik igen sikeres formája.

Általában az a típus ismeretes, amelyen keresztül bibliográfiai adatokat közlünk, egyes könyvtárak új szerzeményeiről vagy a világirodalmi termésből bizonyos szempontok szerint válogatott új dokumentumokról adunk hírt a kutatóknak.

Hazai könyvtáraink ma már egyre gyakrabban alkalmazzák ezt a tájékoztatási formát. Nemcsak olyan nagy könyvtárak példája említhető itt, mint az Országos Műszaki

Könyvtár, amelynek cédulaformában sokszorosított, népszerű „figyelő-kartonjai”-n keresztül ma már több mint 1000 téma új irodalmáról értesülhet folyamatosan a megrendelő, — hanem a vállalatok és kutatóintézetek kis könyvtárai is megszervezték figyelőszolgálatukat. (L. Csepeli Vas- és Fém-Művek könyvtára.) Megjegyzendő: a figyelőszolgálat népszerűsítése terén nagy érdemei vannak a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója* c. szakkönyvtári lapnak, mely sorozatosan közölt ismertetéseket a figyelőszolgálat korszerű, kis könyvtárakban is alkalmazható módozatairól.

Mi a figyelőszolgálat jelentősége a könyvtári tájékoztatás határainak kiszélesítését illetően?

A felvilágosítástól és irodalomkutatástól eltérően — ahol az olvasó a kezdeményező — a figyelőszolgálatnál a könyvtár önálló kezdeményezésén van a hangsúly (aktív dokumentáció). Feltételei (elsősorban a műszaki könyvtárak szempontjából):

a) A szakkönyvtáros legyen tisztában a tudomány és ipar jelen (aktuális) feladataival, problémáival.

b) A tudományágak és a technika jövőbeli, előrelátható fejlődési irányjaival. Hogyan érhető ez el?

a) A szakkönyvtáros éber figyelemmel kíséri a sajtóban és szaklapokban megjelenő közleményeket és az irodalomkutatási olvasói kérések témájának alakulását.

b) A szakkönyvtáros az irodalomkutatásban szükséges passzív magatartást mellőzve, tervszerűen és tudatosan kutatja a megjelenő bel- és külföldi dokumentumanyagban a tudományos kutatás új irányait.

Tehát a könyvtáros tájékozódása a figyelőszolgálat egyik feltétele. Ez azonban az olvasók tájékoztatásának nagyobb célja érdekében történik: a tájékozódás során nyert „holt anyagot” az élet, a tudomány és technika számára tájékoztatássá kell aktivizálni!

A figyelőszolgálat ezek szerint olyan szolgálat a könyvtárak részéről, amely az olvasóknak vagy olvasócsoporthozaknak nemcsak aktuális problémáik megoldásához kíván irodalmi segítséget nyújtani, hanem továbblépve, „gondolatébresztő” szerepre vállalkozik, felhíva az olvasók figyelmét az egész világon folyó tudományos kutatások tényeire, eredményeire, irányaira.

A figyelőszolgálaton keresztül a szakkönyvtáros így nemcsak választ, hanem témát is adhat olvasóinak, — azaz a könyvtári tájékoztatás határainak kiszélesítésével elősegíti a tudomány és technika kutatási területének növekedését.

A figyelőszolgálat tárgyalásánál nem szabad elfelejtkeznünk a szolgálat kevésbé ismert formáiról sem, így röviden megemlítjük a nálunk is szükséges „könyvtári híradók, újságok” típusát és a PROKOF'EVA által ismertetett „figyelőszolgálat tényekről, adatokról” formát is. (*A főiskolai könyvtárak figyelőszolgálatata*. Bibliotekar' — Könyvtáros. 1953. 33 — 34. l.)

Bibliográfiák. A könyvtári tájékoztatás e formájának típusai ismeretesek, problémakörük pedig oly kiterjedt, hogy külön értekezés tárgyát alkothatnák, ezért nem foglalkozunk velük részletesen. De utalnunk kell arra, hogy a bibliográfiák a figyelőszolgálat mellett az aktív tájékoztatás másik ágát képviselik. A tájékoztatási gyakorlatban az irodalomkutatás alapjául szolgálnak.

A tájékoztatás határait illetően különleges jelentőségük van, elsősorban az olvasó önálló tájékozódása szempontjából, mert tartalmi gazdagságuknál és rendszerezett jellegük-nél fogva alkalmasak arra, hogy a kutató a könyvtáros állandó segítségével nélkül is képes legyen a bennük összegyűjtött irodalomanyagot hasznosítani.

Az egyes formákkal való ismerkedés után fel kell vetnünk a kérdést: hogy viszonyulnak ezek a formák egymáshoz, s mikor melyiknek kell szerepet juttatni? Különösen fontos kérdés: mi az „aktív” és „passzív” tájékoztatás viszonya?

Tévedés lenne azt hinni, hogy az úgynevezett aktív tájékoztatás a magasabbrendű (aktív jellegénél fogva), s pótolhatja a passzív tájékoztatást.

A magyarországi szakkönyvtárak közül az Országos Műszaki Könyvtár járt az élen az aktív dokumentáció szakkönyvtári ágának meghonosításában és kifejlesztésében. Mindnyájan ismerjük az általa kiadott iparági bibliográfiák sorozatát. E kiadványok szerkesztésében a könyvtár bibliográfiai osztálya arra törekedett, hogy a választott témának szinte teljes irodalmát nyújtsa az olvasóknak.

A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy e kiadványok nem voltak oly sikeresek, mint a beléjük fektetett munka megkívánta volna. Miért?

1. Mert nem minden olvasó képes e bibliográfiákat önállóan hasznosítani.
2. Kevés olyan olvasó akadt, akinek e bibliográfiák témájának irodalmára volt szüksége.
3. Témájuk túlságosan általános jellegű, vagy ellenkezőleg, túl speciális volt.
4. A bibliográfiai teljességre törekvés megzavarta az irodalmi kutatásban járatlan olvasókat.

E tapasztalatokat mérlegelve az Országos Műszaki Könyvtár csökkentette az ilyen jellegű bibliográfiai kiadványok számát, és a passzív dokumentáció irodalomkutatási ágát helyezte előtérbe.

Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív tájékoztatás sem pótolhatja az aktív tájékoztatást.

Könyvtáraink ma irodalomkutatással oldanak meg számos kérdést, mert nem rendelkeznek megfelelő bibliográfiákkal. Hazai viszonylatban hiány mutatkozik a nagyobb méretű, igényesebb bibliográfiák terén, melyek elsősorban az olyan kutatók számára nyújtanának segítséget, akik egy téma tudományos, történeti feldolgozására vállalkoztak és képesek. De nem kielégítő a helyzet a folyóiratmutatók, szakreferáló lapok tekintetében sem. Gondoljunk itt a *Műszaki Lapszemlékre* vagy a *Magyar Folyóiratok Repertóriumára*, melyekhez még most, 10 éves fennállásuk után sem készítettek mutatókat, holott a könyvtárak tájékoztató szolgálata elsősorban ezeket nélkülözi leginkább.

A bibliográfiák hiánya, és — tegyük hozzá — a már feldolgozott irodalomkutatási kérdések nyilvánosságának hiánya természetesen energiapazarlásra vezet, elsősorban a könyvtári tájékoztatás területén.

Mi hát a passzív és az aktív dokumentáció viszonya? Alárendeltség, fölérendeltség, mellérendeltség? Abszolút értelemben sem egyik, sem másik. Mert a tájékoztatás mindkét formája nélkülözhetetlen, a közöttük levő viszony mindig dialektikus, és az adott körülményeknek megfelelően alakul.

Itt vethetjük fel az „illetékesség” kérdését: melyik könyvtár milyen tájékoztatási formát használjon, azaz ésszerű-e, ha minden könyvtár a tájékoztatás mindegyik formájának gyakorlására igényt tart? Kiindulva a könyvtári tájékoztatási formák objektív előfeltételeinek meglétéből avagy hiányából, a következőket állapíthatjuk meg:

1. *Felvilágosítást* (gyors tájékoztatást) minden könyvtár adhat, sőt feladatunk az, hogy a könyvtári tájékoztatás határait az esetben „horizontálisan” kiszélesítsük, vagyis: minden könyvtár feladatává tegyük.

2. *Irodalomkutatás* (problémakutatás). E tájékoztatási forma előfeltételei már csak jól felszerelt szakkönyvtárakban vannak meg, tehát a tájékoztatás határai itt horizontálisan szűkülnek. Melyek az előfeltételek?

- a) Szakkönyvtári tájékoztató személyzet.
- b) Szakszerű dokumentációs bázis.
- c) A kutatás szakkönyvtári segédapparátusa (kézikönyvtár, katalógushálózat, a dokumentációs anyag megfelelő színvonalú feldolgozása stb.).

3. *Aktív dokumentáció.* Működési előfeltételei még szigorúbbak, mint az előző formaké. Országos méretű szervezetséget, tervszerű irányítást kívánnak mind személyi, mind szakkönyvtári, sőt a dokumentációs termékek nyilvántartása vonalán is. Ez érthető, hiszen az aktív dokumentáció olyan szakkönyvtári tevékenység, amely a legmagasabb fokú hozzáértéssel és tudatossággal kíván elébe menni a tudomány és technika részéről felmerült és előreláthatólag felmerülő szükségleteknek.

A tájékoztatás határai

Az előzőekben a könyvtári tájékoztatás határainak kérdését az olvasók kérdéseinek és a könyvtári tájékoztatás formáinak keresztmetszetében vizsgáltuk. E fejezetben részben összefoglaljuk a vizsgálat eredményeit, részben pedig kiegészítjük eddigi megállapításainkat néhány új szempont szerint.

A könyvtári tájékoztatás határainak kérdésével foglalkozva tehát megállapíthatjuk: vannak olyan objektív jellegű tényezők, amelyek döntően módosítják a könyvtári tájékoztatás határait általában, és egy adott könyvtár által nyújtott tájékoztatás tartalmát és formáját különösen. Ilyen általános érvényű tényezők:

1. Az olvasó személye és szükséglete.
2. A könyvtárak kapacitása és feladatköre.
3. A szervezetség foka.

1. *Az olvasó személye és szükséglete.* A passzív és aktív dokumentáció tárgyalásánál már röviden utaltunk arra, hogy az olvasók speciális szükségletei milyen módon módosítják a tájékoztató könyvtáros munkáját. Nem foglalkoztunk azonban részletesen az olvasó személyének kérdésével, az olvasó szükségleteivel és kérdéseinek fontosságával.

Kik fordulhatnak irodalomkutatási igényekkel a könyvtárak bibliográfiai osztályához?

a) Jogi személyek: egyetemi tanszék, kutatóintézet, nagy és kis iparvállalatok, egyéb állami vállalatok és intézmények.

b) Magánszemélyek: egyetemi hallgatók, egyetemi tanszemélyzet, iparban vagy kutatóintézetben alkalmazott kutatók, akademikusok stb.

Az országos könyvtári hálózatban a könyvtárak jellege és feladatköre bizonyos mértékben már meghatározott, következésképpen minden tudományos nagykönyvtárnak tudnia kell, kik azok az olvasók, akiket az olvasók más kategóriáival szemben előnyben kell részesíteniök, kéréseiket megkülönböztetett módon kell kielégíteniök.

Ez a tervszerűség ma már nemcsak a kialakult gyakorlaton alapszik, hanem pl. az egyetemi könyvtárak esetében miniszteri rendelet mondja ki, hogy a könyvtár fő feladata az egyetemi tanszemélyzet igényeinek kielégítése s az egyetemi hallgatók tájékoztatása. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy pl. a Műszaki Egyetem Központi Könyvtára egyáltalában nem dolgozhat ki bibliográfiát egy hozzáforduló ipari nagyvállalat részére, — fontos csak az, hogy tudatában lévén feladatkörének, helyes arányérzékkel vállaljon ilyen jellegű megbízásokat. Ugyancsak természetes az is, hogy vannak olyan magán- vagy jogi személyek, akiknek kérését minden könyvtár egyformán a legfontosabbak közé kell hogy sorolja: így pl. az akademikusok vagy más állami vagy tudományos életünkben fontos pozíciót betöltő személyek.

Ezek szerint a könyvtár jellege mellett az *olvasó személyének fontossága* döntően módosíthatja egy könyvtár bibliográfiai osztályának szolgáltatási határait.

Itt azonban még újabb megszorításokat kell alkalmaznunk.

Nem mindegy ugyanis, hogy az irodalomkutatást kérő személy *milyen fontosságú kéréssel* fordul a bibliográfiai osztályhoz, és a kérdésnek *mely részletességig* menő dokumentációját kívánja.

A kérdés fontosságát nem ítéldhetjük meg minden esetben abból, hogy kitől kaptuk, de legtöbb esetben az is segítségünkre van, ha tisztában vagyunk nemcsak az illető személy tudományos munkásságának értékével, hanem a tudomány vagy ipar területein a kérdéssel összefüggő kutatások jelentőségével is.

Ebből következik, hogy az olvasói kérések ilyen nemű értékelését csak olyan könyvtári személy végezheti, aki erre szakképzettségénél és tájékozottságánál fogva alkalmas.

Hogy a dokumentáció részletes vagy kevésbé részletes legyen, azt gyakran maga az olvasó szabja meg. Mint már említettük, az OMK iparági bibliográfiáinak esetében az olvasók egyik kifogása az volt, hogy a dokumentált téma irodalom-anyaga túlságosan bő, részletes, s így az olvasók elvesznek a keresésben.

A végzendő irodalomkutatás határait tehát legtöbb esetben az olvasó *szükséglete is korlátozza*, nemcsak terjedelem, hanem sokszor nyelvi és műfaji tekintetben is.

Végül az olvasó személyével kapcsolatos kérdéseknél kell megemlítenünk azt, hogy irodalomkutatást egyetemi hallgatók részére még az egyetemi könyvtárak sem vállalhatnak, ellenben nagy fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a hallgatókat — egyetemi éveik alatt — az irodalomkutatás módszereivel megismertessük.

2. *A könyvtárak feladatköre és kapacitása.* Az olvasó személye és szükséglete mellett a könyvtári tájékoztatás határait e tényező szabja meg döntő módon. Azaz: hogy egy könyvtár milyen téma dokumentálására, a tájékoztatás melyik fokán illetékes, — függ az adott könyvtár jellegétől, az országos könyvtárhálózatban kijelölt feladatkörétől és végül az adott könyvtár kapacitásától.

Részletesebben kell foglalkoznunk a könyvtárak kapacitásának kérdésével — méginkább kérdéskomplexumával —, mert e téren van a legtöbb lehetőségünk arra, hogy belső tartalékaink feltárásával, személyi és dokumentációs alapunk korszerű szempontok szerinti fejlesztésével könyvtáraink egyénileg is megnövelhessék tájékoztatási apparátusuk használhatóságát, színvonalát, — másrészt tudatosan felkészülhessenek arra a szerepre és feladatra, amelyet a jövőben az aktív dokumentáció országos szervezetében számukra kijelölnek.

Kétségtelen, hogy egy szakkönyvtár költségvetésének igen nagy megterhelését jelenti az, ha bibliográfiai osztályát a korszerű követelményeknek megfelelően kívánja kiépíteni, tehát szakkádereket alkalmaz. Különösen érvényes ez a műszaki könyvtárak viszonylatában, ahol a szakemberek alkalmazása létkérdés.

A tájékoztató könyvtáros személyén, szakképzettségén, tájékozottságán, az olvasókkal való kapcsolatán múlik, hogy adott alkalmakkor a könyvtár összes dolgozóinak munkája milyen sikeresen dokumentálódik. Egy amerikai könyvtárigazgató azt írja a szakbibliográfusról, hogy „ő az a bizonyos X tényező”, akin áll vagy bukik egy szakkönyvtár sikere. Ezt igazolja a tapasztalat, hiszen a szakbibliográfustól függ, hogy egy könyvtár „holt” dokumentumanyagát adott alkalmakkor az olvasók számára mennyire képes aktivizálni, életre kelteni. Azaz: irodalom- és problémakutatás esetén a kutatás területének milyen mértékű és értékű kiszélesítésére, gazdagítására képes.

Bármilyen fontos azonban a tájékoztató személye, adottságai és egyéni felkészültsége, természetesen mégsem elegendő feltétele a szakkönyvtári tájékoztatásnak. Szüksége van más előfeltételekre is, melyeket egy könyvtár összes osztályainak együttes jó munkája képes csak számára megteremteni. Mert a legkiválóbb tájékoztató sem képes eredményesen dolgozni, ha

a) rossz a könyvtár beszerzési politikája, és nem biztosítja számára a megfelelő dokumentációs bázist, amely nemcsak a felmerülő szükségletek kielégítésére alkalmas, hanem a jövőben jelentkező igények megoldására is lehetőséget nyújt (aktív és passzív szerzeményezés!);

b) a könyvtár nem fektet súlyt dokumentációs bázisának megfelelő minőségű feldolgozására (e téren van a legtöbb tennivalónk, — és a legtitkosabb tartalékaink);

c) nincs korszerűen kiépítve és felszerelve a könyvtár kutatási segédapparátusa (segédkönyvtár, kézikönyvtár, dokumentációs kartotékok stb.);

d) a könyvtár vezetősége szem elől téveszti a könyvtár feladatkörével járó kötelezettségeket. De ez már átvezet a szervezettség kérdéséhez.

3. *A szervezettség.* Hogy hogyan jelentkezik a szervezettség kérdése a d) pontban jelölt esetben, azt két példán szeretném illusztrálni.

Megtörténik, hogy egy közművelődési könyvtár bibliográfiai osztályától egy odavetődött olvasó irodalmat kér a „vaskohászat legmodernebb eszközeiről”.

Vagy: a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tájékoztatási osztályához azzal a kéréssel fordul egy olvasó, hogy bibliográfiát kér Rózsa Sándor alakjának irodalmi feldolgozására vonatkozóan.

Más példa: A Fővárosi Könyvtárat nemcsak az általános műveltségre törekvő olvasók keresik fel, de igen nagy számban egyetemisták is, elsősorban orvostanhallgatók. Ennek a fura jelenségnek az az oka, hogy az Orvostudományi Egyetem Könyvtára csupán kölcsönöz, minthogy még ma sincs nyilvános olvasóterme. A Fővárosi Könyvtár engedve az orvostanhallgatók részéről megnyilvánuló nagy nyomásnak, sok orvosi könyvet szerzett be, hogy kielégítse a kéréseket. Ezzel mintegy átvette azokat a funkciókat, melyek elsősorban az Orvostudományi Egyetem Könyvtárának feladatkörébe tartoznak.

Illetékesek-e az első példában említett könyvtárak a hozzájuk intézett kérdések megválaszolására? Természetesen nem. Mi a helyes eljárás az ilyen esetekben? Az olvasók figyelmét udvariasan felhívni arra, hogy kérésükre szakszerű választ csakis ebben vagy abban a könyvtárban kaphatnak.

Szigorúan kell itt őrizni magunkat attól a fajta káros hiúságtól, hogy „minden kérdésre meg tudunk felelni”. Ez bizonyos mértékig igaz lehet, hiszen a segédkönyvtárak segítségével valóban széles tudományterületekre tehetik be — hangsúlyozzuk: avatatlantul — lábukat a tájékoztató könyvtárosok. De vajon gazdaságos-e hogy egyes könyvtárak bibliográfusai — akik a könyvtárak legjobban fizetett dolgozói közé tartoznak — oly kérdések megoldásával foglalkozzanak, amelyeknek megfelelő dokumentációjára képzettségük és a rendelkezésükre álló dokumentációs anyag jellegénél fogva lényegesen több időt kell pazarolniuk, mint a megfelelő szakkönyvtár bibliográfusának?

Mindezekből következik, hogy a bibliográfiai tájékoztatás határait — az adott esetekben — *szükségszerűen korlátozni kell a tervszerűség és szakszerűség magasabb szempontjainak érdekében.*

A másik példa ugyancsak ezt az elvet támasztja alá. A megoldás természetesen nem az, hogy a Fővárosi Könyvtár, amelynek meghatározott gyűjtőköre és feladatköre van, — fejlessze gyűjtőkörét, tájékoztató szolgálatát az orvostudományok irányában, hanem oda kell hatnunk, hogy szakkönyvtári hálózatunk egészségesen kiépüljön orvosi vonalon is, lépést tartva az orvosképzés fejlesztésével.

Vizsgáljuk meg ezek után a könyvtárak közötti együttműködés jelentőségét a tájékoztatás határai szempontjából.

GRAWELL írja: „...a tájékozottság a találmány atyja... A feltalálás fejlődésének iránya még jobban kidomborította a tájékoztatásnak, mint alapvető tényezőnek fontosságát. A kutatásra vonatkozó tényeknek egyre nagyobb ismeretét tette szükségessé az áttérés az empirikus módszerekről az elméleti módszerekre, az esetlegesről a szándékosra, az egyéni erőfeszítésről a kollektív kutatásra. A tökéletesítő találmányok területe teljesen a szervezett kutatás birodalmává vált...” (GRAWELL, F. W. *A tájékoztatás a találmány atyja. A könyvtárosok és a műszakiak kapcsolatainak erősödése.* Könyvtári Tájékoztató. 1955. 8. sz. 23—32. l.)

GRAWELL szavai arról tanúskodnak, hogy a nyugati könyvtári szakemberek is felismerték: könyvtáraink csak akkor képesek a növekvő szükségleteket kielégíteni, a tájékoztatás lehetőségeit és határait megnövelni, ha tudatosan szervezkednek a feladatok végzésére, ha megszüntetik az egyes könyvtárak elszigeteltségét, és egyéni erőfeszítéseiket egy nagy kollektív szervezet biztos és szakszerű irányításával fejtik ki. Ennek az országos szervezetnek a feladata a tudományos és szakkönyvtárak munkájának összehangolása, kapacitásának racionális felhasználása és a végzendő kutatások szervezése, tervszerűsítése.

Káros, egészségtelen helyzetet teremt, és gazdaságilag megengedhetetlen pazarlásra vezet szakkönyvtáraink elszigeteltsége. Nincs nyilvántartásunk arról, mely könyvtárak milyen kérdésben folytattak és folytatnak irodalomkutatást, állítottak össze témakartotékokat, sőt nem ismerjük maradéktalanul egymás bibliográfiai kiadványait sem. Ezért elkerülhetetlen a párhuzamos irodalomkutatás, és megengedhetetlenül nagy a könyvtárosok tájékoztatatlansága.

Más példa: Nincs megfelelő folyóirat lelőhely-jegyzékünk a Magyarországon meglevő külföldi folyóiratokról. Vállalatok, kutatóintézetek embereket alkalmaznak arra a célra, hogy egy-egy régebbi folyóiratszámért vagy más kiadványért sorrajárják az egyes könyvtárakat. Komikus és egyben szomorú, hogy arról tájékoztatni tudjuk kutatóinkat, hogy Anglia könyvtáraiban milyen folyóiratok mely évfolyamai találhatók meg, de arra nem tudunk olvasóinknak felelni, hogy Magyarországon egy külföldi folyóirat 1935 előtt hol található?

Mindezek a problémák elsősorban a műszaki szakkönyvtárosok, a műszaki dokumentáció és végső soron a kutatók problémái. Könnyelműség volna azonban e hiányokat szó nélkül hagyni, hiszen az elégtelen tájékoztatás forrása a tudományos területen végzett felesleges kutatásoknak, s az iparban alkalmazott elavult termelési eljárásoknak.

Mindezekből láthatjuk, a könyvtári tájékoztatás határainak kérdésében az előzőleg említett két tényezőtől kívül egy harmadik, döntő fontosságú tényezővel kell számolnunk: és ez a *szervezettség*.

Könyvtáraink célja az, hogy a tudományos és kulturális életben vállalt feladataikat a legmesszebbmenően teljesítsék. Ezért a könyvtári tájékoztatás határainak kérdését is elsődlegesen e cél szempontjából vizsgáltuk, törekedve annak felderítésére: milyen tényezők akadályozzák jelenleg a tájékoztatás határainak kiszélesítését, hogyan tudjuk ezeket a korlátokat ledönteni, milyen lehetőségeink vannak könyvtáraink kapacitásának növelésére.

Tisztában lévén azzal, mely irányban szükséges tovább bővítenünk a könyvtári tájékoztató munka kereteit, és mely irányban ésszerű a határok szűkítésének politikáját alkalmazni, a gyakorlatban sohasé tévesszük szem elől, hogy a határoknak mind bővítése, mind szűkítése csak akkor indokolt, ha ezzel olvasóink érdekét szolgáljuk.

FREY TAMÁSNÉ

A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai. A könyvtári tájékoztató munka az elmúlt évtizedben gyors fejlődésnek indult Magyarországon is, mind több könyvtárunkban állítottak fel külön osztályt vagy részleget a megnövekedett igények kielégítésére. A mennyiségi növekedés érthető módon a kérdések minőségi differenciálódásával, formai gazdagodásával járt együtt. Ez egészen természetes folyamat, gondoljunk pl. arra, hogy az egyes eseményekre, adatokra stb. vonatkozó kérdések – mint ún. „nem könyvtári jellegű kérdések” – megválaszolása csak a XX. század

elején került be a tájékoztató szolgálat feladatai közé,¹ mégis ma már az elméleti kérdéseket tárgyaló munkák is a felvilágosító munka egyik legfontosabb ágaként említik.²

Az igények növekedése és a munka területének kiszélesedése szükségessé teszi, hogy a tájékoztatás színvonalának megőrzése, ill. emelése, valamint az olvasók zökkenőmentes kiszolgálásának biztosítása érdekében megvonjuk azokat a határokat, melyeken túl a szolgálat munkája nem terjedhet.

A vélemények és az egyes könyvtárak gyakorlata e kérdésben korántsem egységes, ami már önmagában is arra utal, hogy az elhatárolással komolyan foglalkozni kell. Az alábbiakban megkíséreljük egységes, valamennyi nagykönyvtárunk számára elfogadható szempontok kialakítását anélkül, hogy a kérdések megválaszolásának módszereit érintenők.³

1. *A kérdés benyújtásának formája.* A kérdés a tájékoztató szolgálathoz érkezhet szóban (személyesen, telefonon) vagy levélben. Nyilvánvaló, hogy a nem személyesen feltett kérdésekre adandó válasz elől sem zárkozhat el a szolgálat, mégis a levélben vagy telefonon érkező kérdések megválaszolásának vannak specifikus sajátosságai. A levelek sokszor hiányos adatokat tartalmaznak, vagy fogalmazásuk nem elég világos. Ilyenkor a válasz általános jellegű, és csak a pontosan körvonalazott kérdés beérkezésekor kerülhet sor a speciális adatok közlésére. A külföldről érkező leveleket a leg gondosabb figyelemben kell részesíteni, tekintettel arra, hogy az ilyen levelezés nemzetközi kapcsolataink fejlesztése szempontjából jelentős szerepet tölt be.⁴

A telefonkérdésekkel már bonyolultabb az eljárás. Ezek sokszor komoly munkát rónak a szolgálat munkatársaira, elsősorban azért, mert rendszerint azonnali választ igényelnek, és így nem iktathatók be a napi munka rendjébe. Telefonon érdeklődhetnek egyrészt valamely szerző pontos neve, bizonyos mű címe, impresszumadatai, megjelenésének példányszáma, ára, első kiadása, másrészt statisztikai adatok, események, rejtvénykérdések megfejtése iránt. A telefonáló sokszor azt is tudni kívánja, megvan-e bizonyos könyv a könyvtárban, mi a jelzete és nincs-e kikölcsönözve. Egyesek még azt is megkínálják, hogy a kért könyvet a kölcsönzőbe nevükre készítsék elő.⁵

A telefonon beérkező kérdésekre minden esetben udvarias választ kell adni, ezen belül azonban szükséges bizonyos elhatárolás. Részletes tájékoztatás telefonon nem adható, hosszabb szöveg a telefonba nem olvasható be. Ilyen kérdés esetén a könyvtáros

¹ Heinrich UHLENDAHL: *Auskunftserteilung*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Hrsg. von Fritz MILKAU. Bd. 2. Leipzig, 1933. 445., 460–1. l.

² V. N. DENISZEV: *A tömegkönyvtár munkája*. Bp., 1953. 157. l., H. ROLOFF: *Die Auskunftstätigkeit der wissenschaftlichen Bibliotheken*. Zbl. f. Bibl.-wesen. 1954. 86. l., N. PAVLOV: *Goszudarsztvennaja Politehnicseszkaja Biblioteka na szluzsbe nauki i tehniki*. Bibliotekar'. 1947. 2. sz. 14–21. l., James D. STEWART: *Introductory. The reference librarian in university, municipal and specialised libraries*. Ed. by James D. Stewart. London, 1951. 13–4. l.

³ A kérdések megválaszolásának módszerére vonatkozóan l.: SZENTMIHÁLYI János: *A könyvtári tájékoztatás módszereiről*. Magyar Könyvszle. 1956. 1. sz. 1–13. l., SZENTMIHÁLYI János–Török Bálint: *A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről*. Magyar Könyvszle. 1955. 1–2. sz. 37–9. l., SEBESTYÉN Géza: *A könyvtári munka*. A tájékoztatás. 1. rész. Felvilágosítás. A Könyv. 1955. 11. sz. 495–7. l., 2. rész. Irodalomkutatás. A Könyv. 1955. 12. sz. 548–50. l., 3. rész. Figyelőszolgálat. A Könyv. 1956. 1. sz. 21–3. l.

⁴ H. REESER: *Het inlichtingenbureau van de universiteitsbibliotheek*. Bibliothek-leven. 1954. 149–63. l.

⁵ Az egyik amerikai public library statisztikája szerint az ilyen ún. állományra vonatkozó kérdések az összes kérések 1%-át teszik ki (James Williams CHASE: *An analysis of reference questions received at the Bremerton, Washington, Public Library*. Washington, 1954, 17–20. l.). Hazai gyakorlatunk, sajnos, ennél jóval magasabb százalékarányt mutat.

annak közlésére szorítkozzék, hogy a kérdéses anyag a könyvtárban megtalálható-e vagy sem. Azonosítások, meghatározások (pl. rovarok, művészeti alkotások meghatározása) nem végezhetők el.⁶ Általános szabály, hogy telefonkérdésre csak sürgős esetben kell válaszolni; ilyen sürgős átlagban a kérések 10 százaléka.⁷

2. A kérdés megválaszolásának forrása. A referenszkérdések megválaszolásának eszközei lehetnek a) a segédkönyvtár, b) a katalógusok, c) a könyvtár egész könyv- és folyóiratanyaga és d) a könyvtár állományán kívüli anyag.

Kimondható-e, hogy csak azokra a kérdésekre kell a szolgálatnak választ adnia, melyek a segédkönyvtár segítségével megoldhatók? Mind az elmélet, mind az általános gyakorlat azt mutatja, hogy ez a tétel tarthatatlan. Sokszor a legegyszerűbb kérdésre sem adható válasz pusztán a segédkönyvtárra támaszkodva. A szakirodalom nem ismer ilyen elhatárolást. Minden könyv referenszkönyv,⁸ a könyvtár egész anyagát igénybe kell venni a felvilágosításhoz.⁹ Statisztikai adatok szerint 687 kérdés közül 283-ra a segédkönyvtár, 206-ra a teljes állomány alapján adtak választ.¹⁰

A könyvtár katalógushálózata, mint a tájékoztató szolgálathoz érkező kérdések megválaszolásának eszköze, igen jelentős helyet foglal el mind minőségileg, mind mennyiségileg. A katalógusok alapján megválaszolható kérdéseknek két főcsoportja van: a) bizonyos tárgyra vonatkozó irodalom kiválasztása, b) megvan-e a könyvtárban bizonyos könyv, ill. mi a jelzete?

A mű szerzőjének ismeretében az olvasónak egyedül is meg kell találnia a keresett könyv jelzetét megfelelő tájékoztatás után, melyet a szolgálattól kapott. Ebből következik, hogy a tájékoztató szolgálat feladatai közé tartozik az olvasók tájékoztatása a katalógusok használatában.¹¹ Ezzel azonban nem ér véget a tájékoztató könyvtáros munkája. Ha ui. az olvasó megfelelő könyvtári jártasság hiányában vagy más ok miatt (pl. ha az illető nem tud személyesen bemenni a könyvtárba, valamint bonyolultabb esetekben, ha az — szokatlan nehézsége miatt — szakképzett keresést igényel) a szolgálathoz fordul, akkor az általános útmutatásnál tovább kell menni.¹² A szabály egyszerűbben így fogalmazható: „A szolgálatot teljesítő tanácsadó-bibliográfusok segítenek a nem szakember olvasónak a szükséges művek kikeresésében és kiválogatásában.”¹³

Mindezeket szem előtt tartva a könyvtárosnak azon kell fáradoznia, hogy az olvasót a katalógus használatában önállóságra nevelje, de maga sem zárkozhat el a jelzetkeresés elől. Mindamellett, tekintettel arra, hogy a jelzetre és az állományra vonatkozó kérdések megválaszolása 90 százalékbán nem igényel hivatásos könyvtári ismereteket,¹⁴ a szolgálat szakképzett munkatársainak megkímélése a felesleges jelzetkereséstől annak érdekében, hogy képességeiket hasznosabban értékesíthessék, és magasabb színvonalon támogathassák a tudományos kutatást, napjainkban mindinkább előtérbe kerül. Tudósok és műszaki szakemberek megfeszített erővel fáradoznak azon, hogy az embert ne csak a testi erőfeszítéstől, hanem a gépies szellemi munkától is felszabadítsák.

⁶ Mary N. BARTON — Ellen F. WATSON: *General reference department staff manual*. Baltimore, 1950. 44. l.

⁷ REESER: *i. m.* 149 — 63. l.

⁸ J. D. STEWART: *i. m.* 9. l.

⁹ E. A. SAVAGE: *Special librarianship in general libraries*. London, 1937. 155. l.

¹⁰ CHASE: *i. m.* 33. l.

¹¹ BARTON — WATSON: *i. m.* 18. l., CHASE: *i. m.* 10. l.

¹² BARTON — WATSON: *i. m.* 42. l.

¹³ N. PAVLOV: *i. m.* 14 — 21. l.

¹⁴ A jelzetkeresés a referenszmunka tetemes részét teszi, CHASE szerint az összes kérdések 45%-a ebbe a kategóriába tartozik (*i. m.* 17 — 20. l.), DARSIE statisztikájában a kérdéseknek csak 46,9%-ában van szükség maguknak a könyveknek ismeretére, a többi kérdés a könyvtár szervezetére és egyes könyvek helyére vonatkozik (Helen H. DARSIE: *Measuring the results of reference service*. Amer. Library Ass. B. 1935. 605. l.).

Nem kétséges, hogy a mechanikus jelzetkereső apparátusok vagy egyéb gépi berendezések előbb-utóbb ezt a könyvtári munkát feleslegessé teszik.

Vizsgáljuk meg röviden azt is, véget ér-e a kutatás a könyvtár állományában megtalálható könyvek és folyóiratok konzultálásával? Semmi esetre sem. Ki kell derítenie a szolgáltatnak azt is, melyik másik könyvtárban található megfelelő anyag, és azt, ha kutatóintézeti könyvtárról van szó, könyvtárközi kölcsönzés útján meg kell szereznie, tekintettel arra, hogy ezek a könyvtárak általában nem állanak a nagyközönség rendelkezésére.¹⁵

Mivel a válasz forrása nem segített előbbre problémánk megoldásához, újabb szempontokat kell bevonnunk vizsgálódásunk körébe.

3. *A személyzet létszáma.* Vegyük először szemügyre a szolgálat munkatársainak számát. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a tényező, sajnos, konstans. A szolgálat dolgozóinak számban korlátozott köre elé nem állíthatók erejüket meghaladó feladatok.¹⁶ Elmélyült kutatómunkát, hosszabb időt igénylő feladatot a szolgálat nagyonis korlátolt számban és keretek között vállalhat.¹⁷ Annak érdekében tehát, hogy minél több magas színvonalú bibliográfiai munkát végezhesen, szükséges egyrészt személyzetének ésszerű felhasználása, másrészt a felesleges, időtrábló munkától való megkímélése. Ehhez jelentős segítséget nyújt, ha a könyvtáros tájékoztató munkáját a kérdést feltevő személyétől bizonyos mértékig függővé teszi.

4. *A kérdést feltevő személye.* A szolgálathoz forduló olvasók különböző csoportokba tartoznak: átlagolvasó, egyetemi hallgató, egyetemi tanszemélyzet tagja, tudományos kutató, gyakorlati szakember stb.. A tájékoztatásból természetesen nem zárhatjuk ki egyik csoportot sem. Még egyetemi könyvtáraink sem köthetik ki, hogy csak az egyetemi hallgatók és a tanszemélyzet kérdéseire válaszolnak, legfeljebb elsőbbségi jogot biztosítanak ezeknek.¹⁸ Ugyanakkor azonban a könyvtár „olvasóit egyénileg szolgálja ki”, ennek megfelelően „a magas kvalifikációjú olvasók megkülönböztetett kiszolgálásban részesülnek”.¹⁹ Ezek kérdéseire több időt és fáradságot fordíthat a szolgálat, tekintettel azok általános érdekére.

Egyetemi hallgatók szakdolgozatához szükséges anyag összeállítását viszont a referensz-osztály nem végzi el. Ha megtenné, a hallgató nem tanulná meg a tudományos munkához szükséges anyag összegyűjtésének módszereit, a könyvtár és a referensz-könyvek használatát. A szükséges információkat a hallgatónak magának kell összegyűjtenie, de ehhez a munkához a szolgálat legmesszebbmenő segítségét adja.²⁰ Ez természetesen nem pótolhatja a bibliográfiai ismeretek oktatásának valamennyi karon történő bevezetését. A legelemibb szakhavágó segédkönyvek — bibliográfiák, lexikonok — ismeretének teljes hiánya, ami nálunk szinte általános az egyetemi hallgatók között, komoly figyelmeztetés: ezt a hibát a legsürgősebben orvosolni kell!

A kérdező személye tehát fontos segítséget ad, de inkább csak abban, milyen részletes lesz a válasz és nem abban, válaszolunk-e a kérdésre vagy sem. A személyi

¹⁵ BARTON — WATSON : *i. m.* 3. 1.

¹⁶ Helyes törekvés pl., ha a könyvtár az olvasó kérésére a kívánt tárgyra vonatkozó cikkeket, könyveket az olvasó nyelvismeretének megfelelően le is fordítja. Ez azonban csak ott lehetséges, ahol megfelelő személyzeti létszámmal rendelkeznek.

¹⁷ A szolgálat természete és kiterjedése EDWARDS szerint (Lucy I. EDWARDS : *Reference work in municipal libraries*. The reference librarian ... Ed. by James D. Stewart. 62. 1.) függ a könyvtár terjedelmétől és a személyzet létszámától.

¹⁸ REESER : *i. m.* 149 — 63. 1. Az oktatásügyi miniszter 16/1956. (O. K. 4.) O. M. számú utasítása az egyetemi és főiskolai könyvtárak szervezeti szabályzatáról. Oktatásügyi Közl. 1956. 4. sz. 3. §. (2). bekezdés.

¹⁹ N. PAVLOV : *i. m.* 14 — 21. 1.

²⁰ BARTON — WATSON : *i. m.* 52. 1.

szempont végeredményben önmagában nem sokat jelent. Az imént említett „közérdek” és a szakdolgozatokkal kapcsolatos kérdések világosan mutatják: mindez csak függvénye a következő pontnak.

5. *A kérdező célja.* A tájékoztató szolgálat a kérdés megválaszolását, illetve a megválaszolásra fordítható időt függővé teszi a kérdező céljától.²¹ Közérdekű, tudományos célú kérdéseknek nagyobb figyelmet szentel, mint valamely komolytalan tárgyra vonatkozó speciális érdeklődésnek. A döntésnél fokozottan kell ügyelni arra, hogy komolytalannak látszó kérdés háttérében komoly és fontos végcél rejtőzhet.²²

Nyilvánvaló azonban, hogy keresztrejtvény, pályázat- és rádiórejtvény-kérdések megoldására a tájékoztató könyvtáros nem pazarolhatja idejét.²³ Egyes könyvtárakban külön nyomtatványt készítettek, melyet azoknak adnak át, akik ilyen kérdéssel fordulnak a szolgálathoz. Ebben, hivatkozással arra, hogy a könyvtár komoly munkájának megkárosítása nélkül ilyen kérdésekre nem válaszolhat, valamint arra, hogy a rejtvény a megfelelő egyéni fáradozásán alapul, minden ilyen kérést elutasítanak.²⁴ Helyes, ha ezt a gyakorlatot hazai könyvtáraink is magukévá teszik, és ha a rejtvény-cél megállapítást nyert, a kérdést udvarias formában visszautasítják. Ugyanakkor felhívhatják az olvasó figyelmét arra, hogy a rendelkezésre bocsátott könyvek segítségével a kérdést maga oldja meg.

Itt kell megemlítenünk az olyan kérdéseket, melyek a szolgálatot arra igyekeznek felhasználni, hogy más munkáját végezze el. Ha pl. a kutatómunkának végcélja az anyaggyűjtés (bibliográfia-összeállítás), vagyis ha a kutató jogi és pénzügyi szerződés alapján valamely intézmény részére bizonyos téma könyvtári kutatását köteles elvégezni, abban az esetben a szolgálat nem végezheti el ezt a munkát helyette.

6. *A megválaszolás ideje* ugyancsak tekintetbe veendő az elhatárolás szempontjából. Az az időmennyiség, melyet a szolgálat egy kérdéssel eltölthet, függ a keresés természetétől és attól, mennyi segítségre van szüksége az olvasónak.²⁵ Ezenkívül a pillanatnyi helyzet is megszabja a keresés időtartamát. Olyankor, mikor nagy a forgalom, a szolgálat egy-egy kérdésre kevesebb időt fordíthat, mint mikor szabadok a könyvtárosok. A tájékoztatónak fel kell ismernie, hogy hétköznapi, érdektelen kérdésekre vagy állandó kérdőökre csak az őket megillető időt szabad szánnia. Fontos, hogy helyesen ítélje meg, mennyi ideig folytathatja a keresést (pl. egy pontatlanul megjegyzett idézet felkutatása pusztán kíváncsiság kielégítésére nem tarthat korlátlan ideig).²⁶ A legtöbb esetben több szempont együttes mérlegelése szükséges. A kérő személye, a kérdés célja, a pillanatnyi forgalom stb. együttesen eredményezik a döntést. A gyakorlat egyébként azt mutatja, hogy ha a keresés bizonyos ideig nem vezet eredményre, a kutatást — közös megegyezéssel — abbahagyják. Ennek az időtartamnak az egyes kérdésfajtákra vonatkozó megállapítása szabványszerűen lehetetlen. CHASE statisztikája szerint a kérdések 85 százaléka 10 percen belül megválaszolható.²⁷ Vannak azonban olyan kérdések, melyekre indokolt esetben több napot is rászánhat a könyvtáros.

Az eddig elmondottak — reméljük — meggyőzően bizonyítják: nem találunk olyan szempontot vagy szempontokat, melyek segítségével akár a kérdésfeltevők, akár a kérdések számottevő csoportját kirekeszthetnők a szolgálat munkájából, és nincs

²¹ BARTON — WATSON : *i. m.* 42. 1.

²² EDWARDS : *i. m.* 62. 1.

²³ EDWARDS : *i. m.* 62. 1.

²⁴ Enoch Pratt Free Library, Baltimore, 1. : BARTON — WATSON : *i. m.* 54. 1.

²⁵ EDWARDS : *i. m.* 62. 1., BARTON — WATSON : *i. m.* 42. 1.

²⁶ BARTON — WATSON : *i. m.* 42. 1.

²⁷ CHASE : *i. m.* 18. 1.

lehetőség arra, hogy a szolgálat valamennyi hozzáérkező kérdést el ne fogadja. A kivételek — rejtvény stb. — száma elhanyagolható.

A szakirodalom a megválaszolatlan kérdéseknek két fajtáját ismeri: 1. amelyek az anyag hiánya, ill. a tájékoztató képességei következtében²⁸ és 2. amelyek a kérdés természetéből maradtak megválaszolatlanul. CHASE statisztikája szerint a megválaszolatlan kérdések 85 százaléka az első kategóriába tartozik. A második kategóriába sorolja CHASE az általunk fentebb komolytalannak, a tudomány, ill. a közönség szempontjából érdektelennek nevezett kérdéseket.²⁹

Nyilvánvaló tehát, hogy nem utasíthatunk el senkit, aki kérésével a szolgálathoz fordul. A nyílt elutasításnak különben is káros következményei lehetnek: az olvasó udvariasságnak tekintené, ez pedig bizalmatlanság légkörét teremtheti olvasó és könyvtáros között, ezenfelül kényelmességre, elzárkózásra szoktatná a könyvtárost. „Nagyon rossz vért szül az, ha a könyvtáros könnyedén vagy türelmetlenül »eltanácsolja« az ügyet”.³⁰

Azt jelenti ez, hogy nincs lehetőség meggátolni, hogy egyesek a köz kárára foglalkoztassák a szolgálat dolgozóit olyan munkák elvégzésével, melyekért esetleg pénzt vesznek fel, vagy amelyek semmiképpen sem a szolgálat feladatához tartoznak? Ezt semmiképpen sem jelentheti. Az elhatárolás bizonyos rugalmas formája lehetséges, azonban nem a kérdés, hanem a felelet formájának segítségével.

7. *A felelet formája.* Abból kell kiindulni, hogy bármilyen kérdéssel fordul az olvasó a szolgálathoz, az adott válasz formája mindig *bibliográfia*,³¹ ha nem is a szó legszorosabb értelmében. Ha ui. adat- vagy ténykérdésről van szó (pl. „mikor uralkodott IV. Béla?”), nem a lexikon vagy más segédkönyv címét kell megadni, melyben az adat megtalálható, hanem legtöbbször magát az adatot, mivel így egyszerűbb, gyorsabb és kényelmesebb. Több adat, esemény stb. esetében azonban már a konzultálandó mű vagy művek kiválasztása a feladat. Lényegbeli eltérés nincs a kettő között, az írásb-foglalás ténye pedig másodlagos szempont.

Előbbre jutott-e ezzel az elhatárolás ügye? Feltétlenül. Ha a válasz bibliográfiai jellegű, akkor a szolgálat nyilvánvalóan nem ír értekezéseket megadott témáról, nem végez adatkeresést olyan mennyiségben, amilyenre nincs ideje. Ehelyett csak a forrásokat bocsátja az olvasó rendelkezésére. A határ megvonása, vagyis annak eldöntése, hány adatot keres ki a könyvtáros, esetenként változik, a korábban említett szempontok figyelembevételével. Az ilyen kérdésre pl. „Hol vannak magyar vonatkozások Shakespeare műveiben?” csak abban az esetben adható válasz, ha már valaki feldolgozta a kérdést, és ez a feldolgozás bocsátható az olvasó rendelkezésére. Ha ilyen nincs, a könyvtáros nem tanulmányozza át SHAKESPEARE összes műveit, mert ez már nem bibliográfiai válasz volna.

Tételünk igazolására idézzük DENISZEV-et:³² „A jogi vagy ehhez hasonló jellegű felvilágosításokat a könyvtár legtöbbször szintén bibliográfiai tájékoztatás formájában adja meg, vagyis megadja a címét annak a törvényhozási anyagnak, amiből az olvasót érdeklő kérdésre meg lehet kapni a feleletet.” (Kiemelés tőlem. P. E.).

²⁸ Pl. nem minden irodalmi idézet található meg idézetgyűjteményekben.

²⁹ Pl. „Melyik regényben szeret bele egy férfi egy nőbe annak képe alapján, és igyekeznek azután őt megtalálni?”, „Lehet-e valakit esküvőre meghívni telefonon?” (CHASE: *i. m.* 52. l.). L.: SZENTMIHÁLYI János: *i. h.*

³⁰ KÁPLÁNY Géza: *Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése*. 1. köt. Bp., 1943. 124. l.

³¹ SZENTMIHÁLYI János: *Olvasószolgálat*. [Egyetemi jegyzet.] Bp., 1955. 152–4. l.

³² DENISZEV: *i. m.* 157. l.

Mind az elmélet,³³ mind a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a rejtvény jellegű vagy más „komolytalan” kérdéstől a legbonyolultabb problémáig nem találunk olyat, melyre a szolgálat bibliográfiai formában ne tudna választ adni.

Fel szokás vetni a kérdést: végez-e a referenz-szolgálat kutatómunkát? Vizsgáljuk meg, nincs-e ellentmondásban a kutatásról kialakított vélemény fentebbi állításunkkal? BISHOP az egyetemi könyvtár által nyújtott referenz-szolgálatot így definiálja:³⁴ „A szolgálat segítséget nyújt mindenféle kutatáshoz. Ez azonban nem a kutatás maga — ezt az olvasó végzi... Az olvasónak nyújtott segítség a tudományos kutatás bármely ágában: ez az, amit referenz-munkának nevezünk... A referenz-munka tehát a kutatás segítése, de nem maga a kutatás.”

BUSHNELL szerint³⁵ ez a megállapítás tarthatatlan, az angol egyetemi könyvtárak ui. „rendszeresen végeznek olyan munkát, mely csak kutatómunkaként határozható meg.” Ez első pillanatra megcáfolni látszik az általunk felállított szabályt is. A továbbiak során azonban kitűnik, hogy BUSHNELL kutatómunkán ugyanazt érti, amit RANGANATHAN „nagyterjedelmű referenz-munká”-nak nevez.³⁶ Mit jelent ez? BUTLER szerint a „kutatás” vagy „hosszadalmas keresés” nem más, mint bizonyos tárgyról megjelent könyvek, folyóirate cikkek, forrásanyag, kéziratok stb. összeállítása bibliográfiák, könyvtárkatalógusok, folyóiratindexek felhasználásával.³⁷ CHASE is említést tesz „kutató kérdés”-ről, melynek megválaszolása számos referenz-szolgálat konzultálását teszi szükségessé, pl. indexek, referenz-könyvek, katalógusok stb.³⁸

A kérdés körüli zavart — mint a fentiekből kitűnik — a helytelen szóhasználat és BUSHNELL okozta. BUSHNELL ui. ragaszkodik a „kutatómunka” kifejezéshez, de elmulasztja annak definiálását. Helyesebb BARTON és WATSON szövegezése: anyagkeresés (vagy ha jobban tetszik anyagkutatás) akár valamely tárgy teljes irodalmáról, akár annak bizonyos szempontok szerinti kiválogatásáról van szó.³⁹

Vizsgáljuk meg befejezésül, milyen álláspontra helyezkedhetik a könyvtáros, ha a kért segítség túllépi az anyagkeresés határait, vagyis ha a kérdésre bibliográfiai válasz nem adható? Ez BUSHNELL szerint vitatható. Igen kétséges, mondja, vajon köteles-e a könyvtáros segíteni egy tanulmány, értekezés összeállításával, megfogalmazásával kapcsolatos munkában. Sokan határozottan kijelentik: ilyen segítséget nem adunk. Mások (köztük BUSHNELL) szerint a könyvtárosnak magának kell eldöntenie, milyen kérdésre ad választ.⁴⁰ STEWART szintén nem javasol határozott megoldást. Elfogadott dolog — mondja —, hogy a könyvtáros munkájának határait ő maga szabja meg.⁴¹

³³ ROLOFF: *i. m.* 86., 88. l., UHLENDAHL: *i. m.* 460–1. l., O. GRZSIBOVSKAJA: *Metodiceszkaja i bibliograficeszkaja rabota Pszkovskoj Oblaszti noj Biblioteki. Bibliotekar'*. 1953. 9. sz. 18–23. l., Z. OBRZUD: *Stużba informacyjno-bibliograficzna w Bibliotece Śląskiej. Bibliotekarz*. 1954. 1. sz. 21–5. l., M. MICHONSKA: *Stużba informacyjno-bibliograficzna w wojewódzkich bibliotekach publicznych. Bibliotekarz*. 1953. 2. sz. 43–7. l., Louis Round WILSON—Maurice F. TAUBER: *The university library*. Chicago, 1948. 195. l., Pierce BUTLER: *The reference function of the library*. Chicago, 1943. 12–4. l., BARTON—WATSON: *i. m.* 47. l., CHASE: *i. m.* 9–10. l.

³⁴ William Warner BISHOP: *The theory of reference work*. K. T. Moody: *The library within the walls*. New York, 1929. Idézi George H. BUSHNELL: *Reference work in university libraries. The reference librarian...* Ed. by James D. Stewart. 27. l.

³⁵ BUSHNELL: *i. m.* 27., 28. l.

³⁶ S. R. RANGANATHAN—C. SUNDARAM: *Reference service and bibliography*. vol. 1. Madras, 1940. 259. l.

³⁷ BUTLER: *i. m.* 12–4. l.

³⁸ CHASE: *i. m.* 9. l.

³⁹ BARTON—WATSON: *i. m.* 47. l., nálunk az „irodalomkutatás” kifejezés használatos. L.: SEBESTYÉN: *i. m.* A Könyv. 1955. 548. l.

⁴⁰ BUSHNELL: *i. m.* 48. l.

⁴¹ STEWART: *i. m.* 15. l.

Ez utóbbi megállapítást valamennyi felmerülő kétes esetre kiterjeszthetjük, és az eddig ismertetett szempontok alkalmazásánál általános szabályként használhatjuk.

Összefoglalva az elmondottakat, a következőket állapíthatjuk meg: A tájékoztató szolgálat feladatainak elhatárolására az a megoldás kínálkozott, hogy a fentebb sorra vett szempontok alapján meghatározzuk, melyik kérdésre válaszol a szolgálat, melyikre nem. De vajon találtunk-e az eddigiéik során olyan szempontot, melynek segítségével megvonhatjuk azt a határt, melyen túl a szolgálat által vállalható feladatok nem terjedhetnek? Azt mondhatjuk, hogy nem találtunk. Megállapítottuk ugyan, hogy előnyben részesítjük a magas kvalifikációval rendelkező olvasókat, kutatókat, egyetemi könyvtár esetében az egyetemi tanszemélyzetet, hallgatókat stb.; a választ függővé tesszük a kérdező céljától (ha ugyan meg tudjuk állapítani), és nem válaszolunk rejtvényekre, komolytalan kérdésekre; a kutatást bizonyos időn túl nem folytatjuk. Mégis mindezek alárendelt jelentőségűek. A válasz formájának mindig bibliográfiai jellegűnek kell lennie, ez a legfontosabb szempont, mely minden esetben alkalmazható a tájékoztató szolgálat munkájának elhatárolásában.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban. A modern fűzés nélküli könyvkötési eljárás több szempontból különbözik a régi, ún. égetett kötésnél.

Az új eljárásnál a könyv gerincét nem fűrészelik be, és nem helyeznek összekötő fűzőspárgát a fűrészelt vajatokba. Az égetett kötéseknel a vastag enyvrétegen kívül még a vajatokba helyezett fűzőspárga is összetartotta a könyv lapjait. A fűzőspárgának a könyv gerincének szélességénél pár cm-rel meghagyott hosszabb részeit a könyv tábláihoz erősítették, ezáltal igyekeztek a normálisan fűzött könyvek technológiáját követni, és az ilyen kötés tartósságát bizonyos maximális fokra fejleszteni.

Ezt az eljárást még ma is alkalmazzák, főleg újságok és folyóiratok kötésére, bár hátránya, hogy a vastag enyvezés következtében rendkívül merevvé válik a könyv gerince. Az ilyen enyvezés pár év után megszárad, töredezik, és ezáltal a lapok szétesnek. Újrakötés esetén a régi enyvezett réteget le kell tisztítani, ami komoly és nehezen megoldható feladatot jelent a könyvkötő számára. Előfordulhat azonban, hogy az enyvréteget nem lehet letisztítani, ez esetben vágógéppel kell levágni, és a beégetést és enyvezést újra alkalmazni. A vágás következtében a könyv margója keskenyedik, miáltal új beégetést és enyvezést legfeljebb egyszer vagy kétszer lehet alkalmazni ugyanazon a könyvön.

Az új fűzés nélküli kötés eljárásnál a gerincen nem fűrészelnek vajatokat, és nem fűznek a vajatokba fűzőspárgát. Ez azért lehetséges, mert az alkalmazott ragasztóanyagok nem száradnak ki, s nem merevednek úgy meg, mint az enyv, sokkal elasztikusabbak, és erős kötési tulajdonságuknál fogva a könyv lapjait jól összetartják. Ha az ilyen eljárással készült kötést újra kell kötni, a régi ragasztóanyag megfelelő oldóanyaggal leoldható, tehát nem kell a ragasztott részt géppel levágni, és így nem keskenyedik a könyv margója.

Az Országos Széchényi Könyvtár könyvkötészetében kísérletképpen kb. fél éve alkalmazzuk ezt az új fűzés nélküli eljárást hírlapok, bizonyos fajta folyóiratok, könyvek és telefonkönyvek bekötésére. Az ilyen fajta új kötési eljárásnál ragasztóanyagként a cipőiparban használatos „Movolit” ragasztót vagy „Színtelen izzólámpalakkot” használjuk, az előbbi benzollal, az utóbbit acetonnal hígítjuk megfelelő sűrűségűre. A „Movolit” ragasztó az olcsóbb, az izzólámpalakk a drágább anyag, hogy melyik mennyire tartós, azt az elkövetkezendő idők fogják megmutatni. Más anyagokkal még nem kísér-

leteztünk, mert jelenleg nem kaphatók. Vegyiparunk nagymérvű fejlődése bizonyára lehetővé fogja tenni a jövőben egyéb és talán még jobb műanyagragasztók használatát.

A fűzés nélküli ragasztott kötéseknél azonban már egy tanulságot leszűrhetünk, mégpedig azt, hogy csak megfelelő szívóképeségű papíroknál alkalmazható. A kréta- és csontpapírok nem szívják magukba a ragasztóanyagokat, tehát ilyen papíroknál ez az eljárás nem használható, a ragasztás leperreg róluk. További tapasztalatunk, ha a gerincet nem gömbölyítik meg, és egyenes hát marad, mint ez az ilyen ragasztott kötéseknél általában szokásos, akkor a könyv gerince egy pár hónap múlva homorodik, és a könyv teste elől kihasasodik. Könyvtári szempontból még egy hátránya van az ilyen kötésnek. Ugyanis a normális szortiment vagy könyvtári kötéseknél az áthajtott előzéklap, a fűzőspárga-szárazak, az ereszvászson csik, a betáblázó csik és a kötészvászson vagy bőr tartják össze a könyv testét a táblával. A fűzés nélküli eljárásnál csak az első és utolsó laphoz hozzáragasztott, nem áthajtott előzék és a gerincen alkalmazott fűzőszövet kötik a könyv testét a táblához. Az ilyen eljárás megfelelhet kiadói kötésnél, mely nem könyvtári célra készült, de könyvtári kötésnek semmiképpen sem elég tartós. Rövid idő után kiszakadna a könyv teste a táblából.

Több hónapos kísérletezés után az Országos Széchényi Könyvtárban kidolgoztunk egy új, a könyvtári speciális céloknak megfelelőbb, fűzés nélküli technológiát. Ez a következő munkafázisokból áll.

A présbe helyezett könyv gerincét bekenjük a ragasztóanyaggal, utána ráhelyezzük a gerincenél mindkét oldalon 2–3 cm-rel szélesebb fűzőszövetet, rádörzsöljük, és a ragasztóval ismét átkenjük. Száradás után a könyv gerincét kalapáccsal meggömbölyítjük, mint a rendes könyvkötésnél. Ezt a műveletet nyugodtan elvégezhetjük, mert a kétszeres ragasztással és a fűzőszövet alkalmazásával a könyv gerince nemcsak hajlékonyra, hanem megfelelő erősségűvé is válik. Az így meggömbölyített könyv gerincét újra présbe helyezzük, átkenjük a ragasztóval, és a fűzőszövet szélességének megfelelően egy vászonzonesíkot ragasztunk a gerincére. Így a tábla beakasztásával a könyvtestet az előzékeken és a fűzőszöveten kívül teljes ereszhosszában a vászonzonesík is mindkét oldalon a táblához erősíti. Ezáltal sikerült körülbelül a szortiment kötés tartósságát elérni. A gerinc gömbölyítésével pedig megakadályozzuk a gerinc homorodását, illetőleg a könyv testének hasasodását. Ezt a kötési eljárást kísérletképpen alkalmazzuk, és minden kötetet, melyet ilyen eljárással kötöttünk be, tábláján belül megjelöltük, és állandóan figyelemmel kísérjük tartósságát az olvasótermi használatban. Az első ilyen köteteket kb. féléve készítettük, és állandó használatuk ellenére semmiféle károsodás nem mutatkozik.

Miután ez az új kötési eljárás csak szívóképes papíroknál alkalmazható, különösen hírlapok és folyóiratok bekötésénél lehet igen széles körben alkalmazni. Ami a munkaidőt illeti, a mi gyakorlatunkban az időnyereség még nem nagy. Ennek oka az, hogy a kötésre kerülő anyag legnagyobb része különböző nagyságú és vastagságú, tehát itt éppen úgy megmutatkozik az a munkaidőkülönbség, mely a Széchényi könyvtári szortiment kötések és a nagyüzemi kötések munkaideje közt áll fenn. Nagyüzemi vonatkozásban, ahol 10–20 ezer kötetet kötnek egyszerre egyféle nagyságban és vastagságban, valóban komoly munkaidő-megtakarítás érhető el.

A könyvkötés nagyüzemi technológiájának fejlesztése terén még nagy lehetőségek vannak előttünk. Ha műanyagiparunk olyan formálható anyagokat fog produkálni, melyek kiváló ragasztóképeségük mellett a hideget és meleget is egyformán állják, akkor nem utópia az, hogy a nagyüzemi könyvkötés terén idővel forradalmi változások várhatók. Pl. nylonpapír, PVC könyvkötő-anyagok, műgyanta-ragasztók stb.

SASVÁRI DEZSŐ

A svájci sajtóbibliográfia. Az 1955 szeptemberében tartott római történész-kongresszus nyomtatásban kiadott anyagának hetedik kötete¹ Fritz BLASER referátumát közli a svájci időszaki sajtó bibliográfiájának eddigi munkálatairól.

A munkát a Nemzetközi Történettudományi Bizottság keretében 1929-ben alakított külön sajtóbibliográfiai bizottság (Commission pour la bibliographie rétrospective de la presse) indította el. Ennek a bizottságnak a megbízásából 1934-ben Wilhelm MOMMSEN, a bizottság titkára meg is szerkesztette az egyes nemzeti sajtóbibliográfiák szabályzatát. A második világháború miatt a nagy vállalkozás elakadt, és nem lehet tudni, hogy mennyire haladt az egyes országokban a munka.

BLASER beszámolójából most megtudjuk, hogy a svájci anyag feldolgozását Werner NÄF professzor vezette, és 1940-ben, BLASER szerkesztésében meg is jelentette Svájce történelmi forrásainak a sorozatában a svájci sajtó történetének bibliográfiáját. Amint a sajtótörténet tudományos forrásainak bibliográfiája megjelent, rögtön munkába vették maguknak a sajtótermékeknek a bibliográfiáját is a MOMMSEN által még 1934-ben készült alapelvek szerint, de néhány, a svájci sajtó különleges helyzetéből folyó módosítással. A svájci sajtóbibliográfia csak 1803-ig tartalmazza majd az összes periodikákat, azontúl csak a politikai és hirdetési lapokat, valamint a Szövetség és a kantonok hivatalos orgánumait. Viszont az anyaggyűjtést nem zárják le 1914-gyel — mint azt a Nemzetközi Történettudományi Bizottság eredetileg tervezte —, hanem napjainkig folytatják. A tulajdonképpeni Svájc mellett Liechtenstein hercegség sajtóját is feldolgozzák, és bevonják a külföldi hírlapokat is akkor, ha azokat Svájcban nyomtatták, illetve sokszorosították. Ez utóbbi szempont *nemzeti bibliográfiáknál*, akár könyvekről, akár periodikákról szóljanak is azok, máshol is magától értetődő volna; Svájcban azonban a belöldön készült, de külföldi érdekű lapok száma különösen jelentős. Egyedül Genfben a következő külföldi érdekltségű nyomdák álltak fenn a múlt század második felében: I. (= Imprimerie) Commerciale Serbe, I. Anglaise, I. Orientale de l'Atsume Gusa, I. de l'Ouvrier Israélite, I. du Courrier Serbe, I. du Journal Français, I. du Rabotnik, I. Jeune Turquie, I. Italiense, I. Nabat, I. Polonaise, I. Russe, I. Slave, I. Ukranienne. A PFEFFER és PUKY-féle magyar nyomdát talán csak azért mellőzte felsorolásából BLASER, mert az lapot nem, csak röpiratokat adott ki.

Az egyes lapokat egyetlen betűrendben közli majd a bibliográfia, ad azonkívül külön mutatót a nyomtatási helyekről és a lapokat előállító nyomdákrol. Szakmutatóra úgy látszik nem gondolnak, legalább BLASER előadásában nem említi, hogy ilyen is készülné a bibliográfiához. És — legalább egyelőre — lemondtak a svájciak a *külföldi újságok* svájci könyvtárakbeli lelőhely-bibliográfiájának elkészítéséről is, amelyet pedig a MOMMSEN-féle tervezet szintén ajánlott. (A *folyóiratok* svájci lelőhely-bibliográfiája nemrég jelent meg!)

Egészítsük ki BLASER fejtegetéseit azzal, hogy a magyar hírlap- és folyóirat-bibliográfia munkája is a Nemzetközi Történettudományi Bizottság felhívása nyomán indult meg a harmincas évek végén. A feldolgozás *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* címmel jelent meg, de befejezetlen maradt. A munka, részben a Könyvtártudományi Főbizottság támogatásával, 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtárban folyik tovább, s első eredménye az 1945 és 1954 közti évek sajtójáról szóló összeállítás, amely 1956-ban jelent meg. Készül a teljes retrospektív magyar hírlapbibliográfia is, valamint a sajtóra vonatkozó irodalom bibliográfiája.

DEZSÉNYI BÉLA

¹ Comitato Internazionale di Scienze Storiche. X. Congresso Internazionale di Scienze Storiche. Roma 4—11 Settembre 1955. Riassunti delle Comunicazioni. Volume VII. 111—114. 1.: F. BLASER: *Eine Bibliographie der Schweizer Presse*.

S Z E M L E

Knud Larsen : Les services bibliographiques nationaux. Création et fonctionnement. Ouvrage rédigé conformément aux recommandations du Comité consultatif international de bibliographie. ([Traduit de l'anglais] Paris, 1955). Unesco.

A könyv szerzője a koppenhágai Handelshøjskolens Bibliotek igazgatója, aki évek óta foglalkozik a tudományos bibliográfia kérdéseivel hazai viszonylatban és nemzetközi síkon egyaránt. Műve az Unesco 1950. nov. 7–10. Párisban tartott, a bibliográfiai munka megjavítását célzó nemzetközi konferenciájának ösztönzésére jött létre. Az előszóban a szerző megjelöli könyve célját : általános irányelveket adni a nemzeti bibliográfia funkcióját, szervezetét és technikáját illetőleg minden országnak, de főként azok számára, amelyek még nem alakították ki megfelelő arányban nemzeti bibliográfiai szolgáltatukat. A bevezetésben megjegyzi, hogy kézikönyvében szándékosan mellőzi a bibliográfia tudományának elméletét, nem adja meghatározásait, és nem méltatja jelentőségét. Kifejezetten csak a gyakorlat fölvetette kérdések tárgyalására szorítkozik, általános áttekintést kíván nyújtani a tárgyról, de nem törekszik annak kimerítésére. Annak, hogy elérjük azt a föltétlen kívánatos állapotot, hogy a kutató tudomást szerezzen minden, kutatási körét érintő dokumentumról a rendelkezésre álló szakkibibliográfiák segítségével, az általános bibliográfiák létrehozása, illetőleg folyamatban tartása az előfeltétele. Ugyancsak megjegyzi, hogy a bibliográfiai világközpont fölmerült eszméje az egyre szorosabbá váló nemzetközi kulturális együttműködés ellenére sem bizonyult életrevalónak, a cél érdekében sokkal inkább a nemzeti bibliográfiai szolgálatok kiépítése, illetőleg megerősítése kívánatos.

LARSEN könyve 11 fejezetre tagolódik. Az 1. fejezet ismerteti a nemzeti bibliográfiai központ funkcióját általában, amelynek szerepét egy arra alkalmas intézménynek (könyvtárnak) kell betöltenie. Fő funkciói : 1. Megadni minden olyan tájékoztatást (felvilágosítást) hazai és külföldi könyvekről és egyéb kiadványokról egyaránt, amelyek más forrásból nem szerezhetők meg. 2. Tájékoztatást nyújtani azon hazai és külföldi művekről, amelyek megtalálhatók valamely hazai könyvtárban. Ennek érdekében nemzeti bibliográfiát és központi katalógust kell szerkesztenie.

A 2. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiák tartalmi elemeivel foglalkozik, ezen belül a nemzeti bibliográfia földrajzi és nyelvi határaival, a könyvek, a nyomtatványok egyéb kategóriái, a folyóiratok, újságok bibliográfiáival és a válogatott bibliográfiákkal. A 3. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiák formáját tárgyalja. Ennek keretében kitér a bibliográfia és a katalógus közti szükségszerű különbségre, ismerteti a művek bibliográfiai leírásának módjait, az osztályozás szóhajóható módszereit, a tárgyszavas és a decimális megoldást, végül a folyóiratcikk-repertórium szerkesztési elveit és gyakorlatát. A 4. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfiához szükséges anyag összegyűjtésének különböző forrásait mutatja be. Az 5. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfia szerkesztésének

és kiadásának műhelytitkaiba vezeti be az olvasót. A 6. fejezet a kurrens nemzeti bibliográfia terjesztésével kapcsolatos problémákat tárgyalja. A 7. fejezet a retrospektív nemzeti bibliográfia tartalmával, formájával, anyaggyűjtésével, szerkesztésével, kiadásával és terjesztésével foglalkozik.

A 8. elég terjedelmes fejezetet a központi katalógusnak szenteli. Bevezetőben meghatározza a fogalmat, majd funkcióit, különböző típusait, a katalógusszerkesztés módszereit mutatja be. A továbbiakban a központi katalógus kivitelezésére vonatkozó terv megvalósításának egymásra épülő fokozatait tárgyalja részleteiben, majd a szerkesztés módját, végül a vele kapcsolatban felmerülő költségeket és az elérhető megtakarítást. A 9. fejezet a könyvtártudományi és a bibliográfiai munka területén nélkülözhetetlen évkönyvek és kalauzok (könyvtári tájékoztatók, folyóiratok és hírlapok összefoglaló bibliográfiai, kiadók, nyomdák és könyvkereskedések évi jegyzékei, tudományos intézmények, tudós társaságok évi kimutatásai stb.) szerkesztésével és kiadásával foglalkozik. A 10. fejezetet a tájékoztató szolgálatnak szenteli, amely a következőképpen tagolódik tovább: *a.* bibliográfiai tájékoztató szolgálat (megadott tárggyal kapcsolatban), *b.* könyvtárközi kölesőzés (nemzetközi kölesőzés), *c.* a folyamatban levő kutatómunkák összehangolása, *d.* a beszerzés összehangolása, *e.* a központi beszerzés, központi katalógizálás, *f.* a könyvtári statisztika szempontjainak összehangolása. A 11. fejezet a nemzeti bibliográfiai központ adminisztrációját teszi vizsgálat tárgyává. Ezen belül a következő kérdésekkel foglalkozik: *a.* helyiség, *b.* technikai felszerelés, (katalógus-szekrények, állványok, íróasztalok, írógépek, sokszorosító berendezések), *c.* referenzsegédkönyvtár, *d.* elhelyezés, *e.* személyzet, *f.* felmerülő költségek.

Az I. sz. függelékben a szerző példákkal kíván szolgálni a nemzeti bibliográfiai szolgálatok működésére. Be akarja mutatni, ahogy bevezetőben megjegyzi, hogy a különböző országok hogyan oldják meg az ebben a kézikönyvben taglalt problémákat, tekintetbe véve hagyományaikat és a rendelkezésükre álló feltételeket. Példának az Észak-Amerikai Egyesült Államokat, Dániát és San Domingót veszi, mint egymástól több szempontból lényegesen különböző államokat, és bibliográfiai szolgálatuk szervezetét teljes részletességgel tárgyalva megállapítja, hogy ezen országok egyike sem rendelkezik olyan bibliográfiai központtal, amely minden funkciót ellátna, mégis lényegében egyetlen feladat sem marad megoldatlan, mert különböző intézmények vállalják és végzik. A példának felhozott államok közé célszerű volna a Szovjetuniót is felvenni, amelynek nemzeti bibliográfiai szolgálata egészen sajátos, tanulságos és figyelemre méltó. A II. sz. függelék a kötelespéldány-beszolgáltatást szabályozó törvényeket és rendeleteket ismerteti Nagy-Britanniában, Franciaországban és Dániában. A függelékhez egy tárgykörök szerint és azon belül abc-rendben csoportosított bibliográfia csatlakozik, s a művet tipográfiaiilag is jól áttekinthető alfabetikus mutató zárja be.

LARSEN kézikönyve igen szép anyagot rendszerez, sok érdekes szempontot vet föl, s az Unesco céljainak megfelelően hathatós segítséget ad bibliográfiai szolgálatuk kiépítésében nemcsak az e téren elmaradt államoknak, hanem a fejlett bibliográfiai apparátussal rendelkező országoknak is. Bár bevezetőben eleve hangsúlyozza, hogy célja kizárólag gyakorlati, mégsem helyeselhetjük, hogy az elméleti alapvetést szinte teljesen mellőzi, minthogy az elmélet és a gyakorlat a valóságban egészen egybefonódik. Ezt a hiányosságot célszerű lenne a második kiadásban pótolni. A mű értékét nem csekély mértékben növeli, hogy újabb ösztönzést ad a nemzeti bibliográfiai szolgálatok nemzetközi együttműködéséhez, és ezáltal jelentős mértékben előmozdítja a népek közötti béke és kulturális kapcsolatok megerősödését.

SZABÓ MARGIT

Adolf Dresler : Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift. München, Pohl und Co. 1953. 24. l. 2 t.

Az egyetemes sajtótörténet legtöbbet vitatott kérdései közé tartozik az, hogy mikor és hol jelent meg a legrégebb nyomtatott újság. A vitára és a különböző véleményekre nemcsak az újonnan felfedezett régi hírlapok adtak okot, hanem az a körülmény is, hogy a sajtótörténészek az újság fogalmát nem értelmezték egységesen. Abban azonban általában egyetértettek, hogy az első valóban rendszeresen megjelenő újság az 1609-ben indult *Relation* és az *Aviso* volt. Adolf DRESLER kis művében egy eddig figyelembe nem vett lapra, a Bodeni tó mellett elterülő kis svájci városkában, Rorschachban 1597-ben megjelent újságra hívja fel a figyelmet, amelynek teljes évfolyamát az augsburgi Staats- und Stadtbibliothek-ban találta meg. (További nyolc füzet található még a müncheni Bayrische Staatsbibliothekban is.) Ez a hírlap tizenkét évvel a *Relation* és az *Aviso* előtt, szabályos időközökben: havonként jelent meg, vagyis a legrégebb eddig ismert rendszeresen megjelenő újsággal állunk szemben. A lapon — az 1609-es hetilapokkal ellentétben — megtaláljuk a szerkesztőnek, Samuel DILBAUMnak és a nyomdásznak, Leonhard STRAUBnak a nevét. A negyedréti nagyságú füzet terjedelme 6—12 lap között ingadozik. A cím az egész oldalt elfoglalja, a hónap nevével kezdődik és mint a *Neue Zeitung*oknál, itt is a tartalom rövid kivonatát adja. Az egész évfolyam részére utólag éves címlapot is készítették, amelynek ezt a címet adták: „Annus Christi, 1597. Historische erzöhlung/ der fürnembsten Geschichten vnd handlungen /so in diesem 1597. Jahr/ vast in gantzem Europa, denckwürdig abgelauffen.” E cím alatt egy fametszet látható, az alatt pedig a nyomdász neve.

A *Rorschacher Monatsschrift* (DRESLER e címet adta az egyébként számonként különböző és terjedelmes címmel megjelenő újságnak) két ember együttműködéséből jött létre. Az egyik STRAUB Leonhard, a nyomdász, aki a zürichi FROSCHAUERTól és a bási FROBENTől tanulta ki a nyomdászatot, majd szülővárosában, St. Gallenben rendezett be nyomdát. Itt többször összeütközésbe került a cenzúrával tiltott iratok kinyomása miatt, míg végül 1584-ben, családjával együtt kiutasították St. Gallenből. Ezután Tübachban folytatta működését, de kiadványain „Rorschach am Bodensee”-t tüntetett fel megjelenési helyként, ahol papír- és könyvkereskedést rendezett meg. Itt adta ki 1597-ben a *Rorschacher Monatsschrift* is. A szerkesztő, Samuel DILBAUM, korának egyik legjelentősebb publicistája volt. A wittenbergi egyetem elvégzése után Augsburgban előbb tanárként működött, majd később könyvkereskedést nyitott. 1594-től kezdve aktuális eseményekről szóló jelentéseket (*Neue Zeitungokat*) kezdett publikálni. Ilyeneket egyébként a nyomdász STRAUB is adott ki. Mindketten foglalkoztak könyvkereskedéssel is; valószínűleg ilyen minőségben kerültek közelebbi kapcsolatba egymással. Bár több mint kétszáz kilométer távolságban voltak egymástól, kettejük együttműködését az Augsburg és Kelet-Svájc között meglévő kiépült kapcsolatok nagymértékben elősegítették.

DRESLER az újonnan felfedezett újságot be is iktatja az időszaki sajtó fejlődésének láncolatába. Visszautasítja azt a véleményt, amely a *Neue Zeitung*októl elvitatta az újság-jelleget. A kontinuitásra szerinte az első példát nem a *Messrelatiok*, hanem az ún. „számozott” *Neue Zeitung*ok adják. 1566-tól kezdve ugyanis többször megkísérelték, hogy az addig csak egyetlen alkalommal megjelent újságlapokat folytatólagosan, sor-számozva adják ki. Erre azért volt szükség, mert főleg a török háborúkról folyamatosan érkeztek hírek, ezeknek közlése céljából jelentették meg többször is, sorszámmal ellátva e *Neue Zeitungokat*. E számozott újságlapok azonban a szabályos időközönként való megjelenéshez vezető következő lépést már nem tudták megtenni. De a nem periodikus *Neue Zeitung*októl a periodikus lapokhoz vezető átmenet-típust DRESLER szerint a tavaszi és őszi vásárok alkalmával kiadott *Messrelatiok*ban se kereshetjük, mert ezek

meg az aktualitást nélkülözik, hiszen régi, 2–5 hónapos híreket közölnek. E vásári relációkat az évkönyvek és kalendáriumok közé sorolja, amelyek csupán a könyv és az újság között alkotnak átmenetet. A sajtó fejlődésében ezt az oly nagy jelentőségű lépést elsősorban a *Rorschacher Monatsschrift* tette meg. Formailag és tartalmilag egyaránt még sok szál fűzi a *Neue Zeitung*okhoz, de a rendszeres, havonkénti megjelenés már a periodikus lapokhoz kapcsolja. Az időszaki sajtó fejlődése a *Rorschacher Monatsschrift*től DRESLER szerint egyrészt az 1609-es hetilapokhoz, másrészt pedig azokhoz a folyóiratokhoz vezet, amelyek közül eddig a legrégebbnek a lipcei *Acta Eruditorum*ot tekintjük 1682-ből.

KÓKAY GYÖRGY

Bibliographie der versteckten Bibliographien aus deutschsprachigen Büchern und Zeitschriften der Jahre 1930–1953. Bearb. v. d. Deutschen Bücherei. Leipzig 1956, VEB Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 371 l. 27 cm.

A *Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei* harmadik köteteként megjelent tekintélyes munka az 1930–1953 években megjelent rejtett — azaz könyvekben, gyűjteményekben, folyóiratokban közölt — bibliográfiákat veszi számba, s felöleli Németországon kívül a külföldön megjelent német nyelvű irodalom rejtett bibliográfiáit is. A munka alapját a Deutsche Bücherei felvilágosító szolgálata számára készülő katalógus képezte, melyet 1930 óta vezetnek a rejtett bibliográfiákat tartalmazó kiadványokról. Ezt a felvilágosító szolgálatban kitűnő szolgálatokat tett segédeszközt dolgozták át, egészítették ki a megjelent kötetben.

Tekintetbe vették minden kiadványfaj rejtett bibliográfiáit, tehát zeneművek és térképek stb. címjegyzékeit is. Figyelmen kívül hagyja a mű a bibliográfiákkal rokon kézikönyvekben: mint enciklopédiákban, szaklexikonokban, irodalomtörténetekben szükségszerűen közölt bibliográfiai adalékokat, kiadói katalógusokat, újdonságjegyzékeket, valamint esetleges jellegük miatt a folyóiratok ismertetési rovatában közölt bibliográfiai adalékokat, továbbá a folyóiratok mutatóit, szabadalmi leírások jegyzékeit; végül az ellenőrző tanács rendelete értelmében a militarista, nemzeti szocialista, a szövetséges hatalmak ellen írott és a gyarmati irodalom rejtett bibliográfiáit.

Ami a rejtett bibliográfiák terjedelmét illeti, általában csak a 60 címenél nagyobb irodalomjegyzékeket vették fel. Ehhez a határhoz azonban nem ragaszkodtak mereven, hanem az aktuális, jelentős, feltáratlan témák kisebb terjedelmű irodalomjegyzékeit is feldolgozták. Hasonló esetekben itt-ott 1930 előtti rejtett bibliográfiákat is figyelembe vettek, azon célkitűzés megvalósítására, hogy a még aktuális tudományos irodalom minél tökéletesebb számontartását előmozdítsák.

Az adatok elrendezése a tárgyszavak — és pedig a lehetőleg szűk tárgyszavak — betűrendje. A rokonértelmű szavakról, a rokonterületek tárgyszavairól bőségesen ad utalást a munka. A homonimák zárójelben megkülönböztető magyarázatot kapnak. Az egyes bibliográfiai adalékokat egyetlen helyen közlik. Feltalálásuk könnyű: a gondos utalások és a kötet végén közölt, a *Deutsche Nationalbibliographie*-ből ismert szakszavakban adott tárgyszómutató alapján. A címléírások természetesen a bibliográfiát tartalmazó mű leírását adják, közelebből meghatározva a bibliográfia helyét a műben (kötet, lapszám, egyes fejezetek végén, lábjegyzetben stb.). Közlik a bibliográfia elrendezését (szisztematikus, időrendi), kiterjed-e folyóiratcikkekre, felölel-e nemzetközi irodalmat stb.

A rejtett bibliográfiák számbavételét a Deutsche Bücherei 1954. évtől *Jahresverzeichnis der Bibliographien des deutschen Schrifttums* címen folytatja. Ebben a lényegesen kisebb számú önállóan megjelent bibliográfiákkal együtt rendszeresen közölni fogja a német nyelvű tudományos irodalom rejtett bibliográfiáit. G. A.

Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike. Ured. Mate UJEVIĆ. Zagreb 1955, 440 l. (Anali Leksikografskog Zavoda FNRJ Sv. 2.)

A Jugoszláv Federatív Népköztársaság Lexikográfiai Intézete, amely Zágrábban működik, nagyarányú és jelentős tudományos vállalkozásba kezdett, midőn elhatározta, hogy elkészíti a *Jugoszláv periodikák központi katalógusát és bibliográfiáját* (*Bibliografija i Centralni katalog jugoslavenske periodike*). A munka elvégzését elsősorban az teszi szükségessé, hogy nem áll rendelkezésünkre semmiféle összefoglaló áttekintés a délszláv népek sajtójáról. A felszabadulás utáni sajtótermékek jegyzékét közli az 1950-ben Belgrádban megjelent *Bibliografija jugoslovenska listova i časopisa*, 1950-től kezdve pedig folyamatosan a *Bibliografija Jugoslavije*. Az 1945 előtti periodikákra vonatkozóan azonban csak egyes adalékok találhatók az egyes népek összefoglaló bibliográfiáiban (l. Magy. Könyvszle, 1956, 159—60. l.) és a Belgrádban 1911-ben megjelent *Jugoslovenska Štampa* című kiadványban. Az elmúlt években elkészült a bosnyák (PEJANOVIĆ, Đorđe : *Štampa Bosne i Hercegovine 1850—1941*, Sarajevo 1949) és a horvát sajtó bibliográfiája (BLAŽEKOVIĆ, Tatjana : *Fluminensia croatica*, Zagreb 1953), az összefoglaló délszláv sajtóbibliográfiát azonban az említett kiadványok együttesen sem pótolhatják.

A rendkívül bonyolult és hosszadalmas munkát a Lexikográfiai Intézet számos külső szakember közreműködésével végzi. Mindenekelőtt a jugoszláviai könyvtárak periodika-állományát vették számba, s ennek a rész munkálatnak az eredményét tették közzé az intézet évkönyvei második köteteként.

A *Grada* célkitűzése kettős : egyrészt adalékokkal kíván szolgálni a készülő végleges periodika-bibliográfiához, s tulajdonképpen nem más, mint annak első, részleteiben még ki nem dolgozott és nem teljes változata ; — másodszorban pedig a teljes bibliográfia megjelenéséig kézikönyvet óhajt adni a sajtó kutatóinak kezébe.

Az intézet munkatársai 777 jugoszláviai könyvtár periodika-állományát dolgozták fel, s betűrendben több mint 10000 címet közölnek. A jegyzékben szerepelnek az összes Jugoszláviában kiadott újságok, folyóiratok, periodikák (bibliográfiák és egyéb periodikusan megjelenő sorozatos kiadványok is), a délszláv nyelveken kiadott külföldi sajtótermékek s a külföldön, nem délszláv nyelveken, de délszlávok által kiadott vagy délszláv vonatkozású periodikák (pl. az amerikai kivándorlósajtó). A kiadvány elsősorban lelőhelyjegyzék, s csak a legrövidebb címleírást adja : a címen s az esetleges alcímen kívül közli a megjelenési helyet és az első évfolyam (vagy ha a könyvtárakban az nem található meg, akkor a meglevő évfolyam) megjelenési idejét. Számos esetben feltünteteti a címváltozásokat is, de ebben a tekintetben igen messze van a teljességtől. A könnyebb kezelés végett jó lett volna a változott címekre is utalni a betűrendes felsorolásban. Semmiféle adatot nem közöl a jegyzék a szerkesztőkre és az egyes kiadványok életartamára vonatkozóan. A kiadvány nagy tudományos gyakorlati értékét s használhatóságát annak köszönheti, hogy valamennyi cím után feltünteteti, hogy az illető periodika melyik jugoszláviai könyvtárban található meg, s a legtöbb esetben a jelzetet is közli. Ezzel nagymértékben megkönnyíti a kutatók munkáját, s igen nagy szolgálatot tesz a nemzetközi tudományos csere területén is, mert a külföldi kutatóknak pontos tájékoztatást ad arról, hogy a szükséges anyagot hol találhatják meg.

Igen érdekes a partizánsajtó bibliográfiája, amelyet a könyv végén külön közölnek. Ebből kiderül, hogy a népi felszabadító háború idején több mint 1200 különböző sajtótermék jelent meg Jugoszláviában.

A *Grada* magyar szempontból is számos értékes adatot tartalmaz : az 1918 előtt Magyarországon megjelent délszláv periodikákat és az 1919 és 1945 között Jugoszláviában megjelent magyar nyelvű újságokat és folyóiratokat (186 magyar címet közöl).

Az utószó hangsúlyozza, hogy ez a bibliográfia csak kísérlet a jugoszláv sajtó felmérésére, s természeténél fogva számos hiánya van : adatai nem teljesek, nem vég-

legesek. Hiszen egyik főfeladata éppen az, hogy segítségével megállapíthassák a hiányokat, kiegészíthessék és kijavíthassák a pontatlan felvételeket. A *Grada* segítségével már meg is indult a munka második szakasza, amelynek során — reméljük minél előbb — elkészül a teljes és végleges jugoszláv sajtóbibliográfia.

Az összefoglaló sajtóbibliográfia a magyar bibliográfiának is régi és súlyos adósága. Elkészítése igen gondos előkészületeket, pontos szervezést, számos részletmunka összehangolását és nagy munkatársi gárda mozgatását kívánja. Ezen a téren számos hasznos tapasztalattal szolgálhat számunkra a zágrábi Lexikográfiai Intézet nagy vállalkozása. Reméljük, hogy ezeket a tapasztalatokat minél előbb alkalmunk lesz hasznosítani. Mivel népeink sajtótörténete sok tekintetben összefonódik, s tekintélyes kiegészítő anyaggal és részletadalekkel szolgálhatunk egymásnak, kíváncsian lennénk, ha a jugoszláv és magyar sajtóbibliográfia és sajtótörténet munkálatai között szorosabb együttműködés jönne létre.

KATUS LÁSZLÓ

Három kiadvány a Bolgár Népköztársaságban folyó bibliográfiai munkáról.

(*Bolgarszkij Bibliograficeszkij Insztitut im. Elina Pelina. Deszjátiletnjaja dejatel'noszt' 1945—1955.* [Az Elin Pelinről elnevezett Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenysége. 1945—1955.] Szofia, Nauka i Iszkussztvo, 1955. 29. l. — *Kakvo da csetem po bibliotecsno delo i bibliografija. Preporocsitelna bibliografija.* [Mit olvassunk a könyvtárügyről és a bibliográfiáról? Ajánló bibliográfia.] Szofia, Nauka i Iszkussztvo, 1955. 47 l. — *TRENKOV Hr.: Szpravocno-bibliografszkata rabota v maszovata biblioteka. Rökovodszto za nacsinaescija bibliotekar.* [Bibliográfiai tájékoztató szolgálat a tömegkönyvtárakban. Tankönyv kezdő könyvtárosok számára.] (Szofia, 1953.) Nauka i Iszkussztvo, 97 l.)

Az a három kiadvány, amelyet itt ismertetünk, a Bolgár Népköztársaságban folyó bibliográfiai munkáról közöl adatokat, s olyan részleteket világít meg, amelyek nálunk is érdeklődésre tarthatnak számot. Mindhárom kiadvány szerzője, illetőleg összeállítója Hriszto TRENKOV, a kiváló bolgár könyvtári szakember, a Bolgár Bibliográfiai Intézet tudományos titkára.

Az *Elin Pelinről elnevezett Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenységéről* szóló beszámoló többet mond, mint amennyit címe elárul, mert nemcsak az 1955-ben lezárult tíz esztendő eredményeit közli, hanem kitér a bolgár könyv és a bolgár bibliográfia történetére is.

Az 1852. évi első bolgár bibliográfiai jegyzék csak szerény kezdet volt, a jóval később meginduló rendszeres bibliográfiai tevékenység igénytelen előhírnöke. A rendszeres bibliográfiák kiadását az 1897-ben kiadott kötelespéldány-beszolgáltatási törvény megjelenése tette lehetővé. A Szófia Nemzeti Könyvtár bibliográfiai jegyzékekben számolt be a kötelespéldányként birtokába jutott új bolgár nyomdatermékekről. Néhány lelkes könyvtári szakember látott hozzá ehhez a munkához, amely az állam részéről sem elismerésben, sem támogatásban nem részesült, s a társadalom közönyével találkozott az a kezdeményezés is, amellyel 1918-ban sikertelenül kísérelték meg egy kulturális egyesület formájában működő bibliográfiai intézmény megalakítását. A szépen elgondolt terv megvalósítását két évtizeddel később az tette lehetővé, hogy Cvetana SZABEVA-RASEVA végrendeletében egyik ingatlanát a megalakítandó Bolgár Bibliográfiai Intézet céljaira hagyományozta. Az intézet ekkor meg is alakult, s a szükséges állami jóváhagyás elnyerése után 1941-ben meg is kezdte működését, amely az adott nemzetközi helyzetben csak igen szerény keretek között mozoghatott. 1941-től 1944-ig egyetlen szakember dolgozott az intézetben, s ez idő alatt az intézet kiadásában mindössze négy kiadvány látott napvilágot.

A felszabadulás után a helyzet lényegesen megváltozott. A bolgár nép új állama megértve a bibliográfiai munka kulturális jelentőségét, lényeges támogatást folyósított az intézetnek, s végre megindulhatott az a céltudatos munka, amelynek ma is tanui vagyunk.

Az intézet T. BOROV professzornak, a szófiai egyetem könyvtártudományi és bibliográfiai tanszéke vezetőjének igazgatása alatt kezdetben autonóm tudományos intézet volt, 1948 óta azonban állami intézményként működik, s 1949-ben vette fel címébe ELIN PELIN, a nagy bolgár író nevét.

Az intézetben, amelynek felettes hatósága a Népművelési Minisztérium, jelenleg 43 státusba sorozott alkalmazott dolgozik. Az igazgató és helyettese, a tudományos titkár irányításával külön osztályok foglalkoznak a folyó bibliográfiákkal, a retrospektív bibliográfiákkal, a marxi—lenini irodalom bibliográfiájával, a bibliográfiai statisztikával és a bibliográfia módszertani kérdéseivel. Az intézetnek saját nyomdája is van. Az igazgató munkájában egy tudományos és egy adminisztratív ügyekben illetékes tanácsadó testület támogatja.

Az intézet feladata kezdetben csupán a Szófiai Nemzeti Könyvtár által kiadott *Bölgarszki Knigopisz* szerkesztésében való közreműködés volt, 1953-ban azonban az intézet vette át annak szerkesztését, s ugyancsak az intézet adja ki már 1952 óta a bolgár folyóiratok és hírlapok cikkeinek havonta megjelenő bibliográfiai jegyzékét is.

Nagy munkát végez az intézet a bolgár könyv 75 esztendő (1878—1953) repertóriumának összeállításával. Az összegyűjtött anyag eddig mintegy 130 ezer könyv és folyóirat adatait tartalmazza. Az anyaggyűjtés 1953-ra készült el, jelenleg a szerkesztés és a hiányok kiegészítésének munkája folyik.

A Bolgár Kommunista Párt V. kongresszusa után vette kezdetét a marxista—leninista irodalom bibliográfiájának kiadása.

Az intézet bibliográfiai módszertani segítséget nyújt a könyvtárosoknak és az olvasóknak, s 1952 óta számos esetben adott statisztikai tájékoztatást a bolgár könyv- és folyóiratkiadásról.

Az intézetnek saját könyvtára van, bibliográfiai, könyvtártudományi és könyvtártechnikai könyvekből, s ez a könyvtár 25 000 kötet könyvvel és 250 rendszeresen előfizetett külföldi szakfolyóirattal ma az ország legnagyobb könyvtártudományi közgyűjteménye.

Egy ideig járulékos feladatként hárult az intézetre a könyvtárosképzés is. Ezt a feladatot 1950-ben a tömegkönyvtárosok szakképzését illetően az Állami Könyvtári Intézet vette át, a tudományos könyvtárosok szakképzése pedig 1953 óta a szófiai egyetem történeti-filozófiai fakultásán folyik, ahol ekkor könyvtártudományi és bibliográfiai tanszéket létesítettek.

Járulékos feladatként végezte az intézet 1949-től 1953-ig az ajánló bibliográfiák kiadását is, amely ekkor a Szófiai Nemzeti Könyvtár hatáskörébe került. Ugyancsak e könyvtár intézi most a nemzetközi könyveserét is, amelyet 1946—1953 között az intézet bonyolított le.

Az 1945—1955-ig terjedő évtizedben a Bolgár Bibliográfiai Intézet 12 bibliográfiai kiadványsorozatában 103 önálló tanulmány és bibliográfiai jegyzék jelent meg 110 580 példányban. Ezek mellett került rendszeres kiadásra a már korábban említett két bibliográfiai folyóirat, a *Bölgarszki Knigopisz* és a *Letopisz na Periodicsnija Pecsat*, amelyekből az intézet kiadásában eddig összesen 273 szám jelent meg.

A közeli jövő nagy feladataiként a bolgár könyv és a bolgár folyóiratok 15 kötetes nagy repertóriumának sajtó alá rendezése, az elmúlt 100 esztendőben megjelent bolgár periodikák legfontosabb cikkeinek analitikus feldolgozása, egy bolgár bibliográfiai szótár

összeállítása s a Bulgáriáról szóló külföldi kiadványok adatainak összegyűjtése és kiadása áll az intézet előtt.

A Bolgár Bibliográfiai Intézet 10 éves tevékenységéről szóló jelentés komoly eredményekről és figyelemre méltó tervekről számol be, s rávilágít arra a céltudatosan irányított fejlődési folyamatra is, amelynek során az intézet a legfontosabb bibliográfiai feladatokat magára vállalva, s a profiljához nem tartozó teendőket az azokra illetékesebb szervezeteknek átengedve odáig jutott, hogy mind szervezetében, mind funkcióiban mintaszerű bibliográfiai szerv legyen.

Mit olvassunk a könyvtárugyról és a bibliográfiáról című füzet célja: megkönnyíteni a könyvtári szakra készülők tanulmányait, s gyakorlati és tudományos segítséget nyújtani a bolgár könyvtárak bibliográfiai munkája számára. A jegyzék az 1955. május 15-ével zárult utolsó 3–4 esztendő könyv- és folyóiratanyagát közli. Az egyes címleírások a megfelelő fejezeteken belül fontossági sorrendben követik egymást, s a fontosabb címek után rövid annotációkat találunk.

A legtöbb címet a könyvpropagandáról és az olvasók irányításáról szóló fejezetben találjuk (60 cím). A bolgár könyvtárugyre 44 cím vonatkozik, s 25 a Szovjetunió könyvtárugyéről, 14 pedig a népi demokráciák könyvtárugyéről szól. Ez utóbbiak között magyar vonatkozású címleírást is találhatunk (*A könyvtárak fejlődése Magyarországon*, Vaszil Kolarov Állami Könyvtár 1951. évi értesítője, 64–69. l.). A bibliográfiai munkáról a füzet 24 címleírást közöl.

A bibliográfiai jegyzék után rövid tájékoztató cikk következik arról, hogy a szakemberek hol találhatják meg a jegyzékben nem szereplő régebbi bolgár és szovjet szakirodalom adatait, s hogyan használhatják fel munkájukban a Bibliográfiai Intézet kiadványait és bibliográfiai tájékoztató szolgálatát.

Hriszto TRENKOV: *Bibliográfiai tájékoztató szolgálat a tömegkönyvtárakban* című könyve a bolgár Tudományos Művészeti és Kulturális Bizottság kiadványsorozatában 2 000 példányban jelent meg. Ahogy belső címlapja is mondja: kézikönyv a kezdő könyvtárosok szakmai oktatásához.

Bevezető részében definiálja a bibliográfiai tájékoztató tevékenységet, foglalkozik annak fontosságával, s beszámol a bibliográfiai tájékoztató szolgálat fejlettségéről a Szovjetunió könyvtáraiban. Ezután részletesen megmagyarázza, hogy a könyvtárosnak milyen segédkönyvekre van szüksége bibliográfiai tevékenységében. Foglalkozik a bibliográfiai munka módszereivel és formáival, kitér az ajánló bibliográfiák összeállításának részleteire, közli a címleírási szabályokat, az annotációk készítésének módját, s felsorolja a helyes könyvpropaganda legfontosabb eszközeit. Az utolsó két fejezet a bibliográfiai tájékoztató munka megszervezésére vonatkozó hasznos tanácsokat ad. A könyv számos helyen utal arra a nagy segítségre, amelyet a tömegkönyvtárak bibliográfiai tájékoztató munkája számára az Elin Pelin Bolgár Bibliográfiai Intézet s annak kiadványai jelentenek.

A füzet függelékében két igen hasznos bibliográfiai jegyzéket találunk. Ezek közül az első a bibliográfiai munka elméletére és gyakorlatára vonatkozó könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiai adatait közli. A második azoknak a legfontosabb bolgár és szovjet kiadványoknak szakok szerint csoportosított jegyzéke, amelyeknek a tömegkönyvtár segédkönyvtárában helyet kell foglalniuk.

A második jegyzékben felsorolt 445 cím között a mi szempontunkból is különös érdeklődésre tarthatnak számot a szótárak, hiszen korszerű bolgár szótárakkal a mi könyvtárainkban is csak ritkán találkozunk. A jegyzékben felsorolt szótárak kivétel nélkül a legutóbbi 10 esztendőben jelentek meg, s szerepel közöttük több olyan orosz-, német-, angol-, francia-, és olasz-bolgár szótár is, amelyeknek egyikét-másikát a mi könyvtárainkban is szívesen látnánk.

Az enciklopédiák terén azonban már lényegesen rosszabb a helyzet. A felszabadulás óta eltelt évtizedben nem jelent meg új bolgár lexikon. A bolgár könyvtárak két régi bolgár enciklopédiát használnak, az egyik a DANCISOV-féle (1720 l.) amely 1936-ban jelent meg, a másik KASZOROV háromkötetes enciklopédiai szótára, amelyet 1899 – 1907-ig adtak ki. Bár az új bolgár enciklopédia összeállításának munkálatai már megindultak, a tájékoztató szolgálatot végző bolgár könyvtáros számára egyetlen korszerű lexikon áll rendelkezésre, a kitűnő szovjet *Bolszaja Enciklopédia*, amely minden nagyobb bolgár könyvtárban megtalálható.

MARKOS BÉLA

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV. (1949–1954) Bp. 1955.
Egyetemi ny. 154 l. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve XVI.)

Hat évi szünet után újból megjelent a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve*. 1949–1954 sajátos módon egy lezárult fejlődési szakasz két szélső dátuma mind az ország, mind a Szabó Ervin Könyvtár történetében. Hatalmas arányú fejlődés és sok hiba jellemezte ezt a korszakot országos és könyvtári viszonylatban is. Az *Évkönyv* mindkettőt híven tükrözi és pontot tesz a hatéves időszak végére.

1949 szinte teljesen új szakaszt nyitott a könyvtár életében. Ettől kezdve egy új típusú könyvtárral állunk szemben, amely hatalmas részt vállalt a kulturális forradalom harcából. A „Sturm und Drang” kora volt ez a könyvtár életében. 1954-ben ez a korszak véget ért, s a nem véletlenül 1955-ben megjelent *Évkönyv* végleg lezárta, hogy kezdetét vegye egy új, nyugodtabb, minőségileg nagyobb igényű fejlődés.

Az *Évkönyv* első része beszámoló az 1949–1954-es évek munkájáról. A beszámoló tárgyilagosságra törekszik; az eredmények mellett nem feledkezik meg a hibákról sem. Imponáló számok tükrében mutatja be a jelentési időszak alatt megtett hatalmas utat: a könyvtár sikerrel birkózott meg a feladattal, hogy egész Budapestet átfogó közművelődési könyvtárhálózatot hozzon létre. A fiókhálózatot kellett legelőször gyarapítani, az új fiókokat megfelelő könyvekkel és könyvtárosokkal ellátni. A könyvtár sikerrel hajtotta végre a feladatot, hat év alatt 23 új fiókot létesítettek, főleg a munkáslakta kerületekben. 1950-től kezdve fokozatosan leváltak és önállósultak a fiókkönyvtárak, 1954-re ez a folyamat teljesen befejeződött. Ezzel a munkával párhuzamosan kellett magát a központi könyvtárat is fejleszteni, és meg kellett találni helyét a budapesti könyvtári hálózatban. Ezt a nem könnyű problémát is megoldotta a könyvtár: „Központunk nyilvános városi könyvtár, amely legmagasabb szintű közművelődési igényt elégít ki és a társadalomtudományok, a pedagógia és a Budapesttel kapcsolatos táji feladatok területén a tudományos kutatást szolgálja.” Az eredmények nem egy csapásra, hanem kísérletezgetések, eredményes és sikertelen akciók után születtek meg. A jelentés őszintén elemez minden nagyobb munka-mozzanatot, amely a hat esztendő során megvalósult vagy kudarcba fulladt. Ez az őszinteség nagy erénye a jelentésnek, és segítője lesz a további munkának is.

A jelentés után a könyvtár fennállásának 50 éves évfordulójáról számol be az *Évkönyv*. Elmondja az előkészületeket, az ünnepség lefolyását, és kivonatossan közli az elhangzott beszédeket. Ugyanebben a részben közöl nekrológokat a könyvtár halottairól.

Az *Évkönyv* második része a könyvtár dolgozóinak cikkei tartalmazza.

Az első tanulmány történeti tárgyú, a címe: *Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtárpolitikus ellen*. Szerzője, REMETE László nagy anyagismerettel fogott hozzá a munkához, a tanulmány mégis magán viseli a sematikus történetírás bélyegét, főleg a módszert illetően. Érződik, hogy a cím volt meg először, és a szerző a forrásanyagból ehhez keresett idézetet; ha nem talált odavágót, a kommentárral alakította megfelelővé. A WLASSICS beszédeiből kiragadott három idézetből például senki más nem jutna

olyan messzemenő következtetésekre. A másik hiba, hogy SZABÓ Ervint úgy állítja be, mint aki jóformán egyedül küzd a közművelődési könyvtárak ügyéért, eltekint a SZABÓ Ervin által annyit emlegetett külföldi példáktól, és egy szóval sem említi például FERENCZI Zoltánt. Ebből az elszigetelésből következik paradox módon, hogy magát SZABÓ Ervint is megrágalmazza: „Hogy Szabó Ervin 1904-től vezetője, 1911-től — 1918-ban bekövetkezett haláláig — igazgatója lehetett és maradhatott a Fővárosi Könyvtárnak, azt mindenekelőtt elméleti tévedéseinek »köszönhetjük« — írja, és nagy óvatosan utal egy jegyzetszámmal RÉVAI SZABÓ Ervin tanulmányára. Éppen REMETÉNEK, aki sokat foglalkozott a kérdéssel, és dokumentumok álltak rendelkezésére, kellett volna ezt az állítást cáfolni, még ha el is hangzott volna. Sokkal jobb és SZABÓ Ervin emlékéhez méltóbb lenne a tanulmány, ha szerzője kétségtelenül nagy anyagismeretét a problémák konveniómentes kidolgozására használja fel.

A második tanulmány, ZOLTÁN József tollából, a könyvtár bibliográfiai munkásságáról számol be. Vázlatosan áttekinti a könyvtár felszabadulás előtti bibliográfiai tevékenységét, s kritikus szemmel vizsgálja meg az 1946 utáni munkát. Rámutat a különböző bibliográfiatípusok elemzése során a fontosabb elvi és gyakorlati kérdésekre, s ennek kapcsán felvázolja az új, nagyobb igényű tervek és a jövő feladatait. A szűkszavú tanulmány világos, áttekinthető képet nyújt a bibliográfiai osztály nagyarányú munkájáról.

Talán a legértékesebb, mindenesetre a legérdekesebb és a legtöbb munkát igénylő tanulmány a G. NYILAS Márta vezette munkaközösség tanulmánya: *Az új magyar irodalom olvasása a kerületi könyvtárakban*. Három, különböző könyvállománnyal és olvasóközönsséggel bíró kerületi fiókban végzett a munkaközösség felmérést. Az eredményt három táblázatba dolgozták bele, melyek több oldalról, nagyon szemléletesen világítják meg a kérdést. De nem állnak meg a táblázatoknál, hanem következtetéseket vonnak le belőlük a műfaji megoszlást, a keresettséget, a népszerűséget, a könyvpropaganda hatásfokát illetően és egy sor más, a könyvtárost, kiadót és írók egyaránt foglalkoztató kérdésben. Ezek a következtetések jók és elgondolkodtatók, de a munkaközösség nem tette meg a következő lépést, nem vizsgálta meg az adatokat, főleg nem a közölt olvasói véleményeket magasabb, művelődéspolitikai és olvasás-pszichológiai szempontból. Pedig ezt a felhalmozott s az utóbbi években egyedülállóan szép anyag indokoltta tette volna. Kézenfekvő a következtetés, hogy helytelen irányba, irodalomellenesen irányítottuk az olvasók érdeklődését nem is a tartalom, hanem a pusztá történet felé. Ebből két dolog következett: egyrészt politikai képletek illusztrálását várják a művektől, másrészt úgy tekintik az irodalmi alkotást, mint nyomtatott pletykát, s ezért szeretik jobban a „magán”, mint az „üzemi” tárgyút. Ezzel függ össze, hogy nem vonták le a következtetést olvasóközösségünk műveltségét és irodalom-fogalmát illetően. A tanulmány így is nagyon értékes, és egy elkövetkező felmérésnél bizonyára tovább is lépnek, mint most.

Budapest története bibliográfiájának tervezetét ismerteti a következő tanulmányban ZOLTÁN József. A Fővárosi Könyvtár állított fel először az országban helyismereti gyűjteményt. A *Budapest Gyűjtemény*ből már a 20-as, 30-as években jelentek meg részletbibliográfiák. Most, hogy a helyismereti bibliográfiák összeállításának ügye előtérbe került, a Szabó Ervin Könyvtárnak sokkal könnyebb helyzete volt, mint többi könyvtárunknak, melyek ilyen munka elvégzését vállalták magukra. 1954-ben indult meg a munka, s az *Évkönyv* már jelentős eredményekről számolhat be. A tervezet sokkal higgadtabb, körültekintőbb, mint az eddig ismert hasonló tervezetek. Az elhatárolások világosak, a szempontok teljesen kialakultak.

Módszertani szempontból nagyon érdekes kísérletről számol be ROMÁN József: a könyvtár marxista—leninista tárgyszavas katalógusáról. A katalógus „megkísérli egye-

síteni a tárgyszó-katalógus könnyű áttekinthetőségét a decimális katalógus rendszerességével". Az elgondolás és az eddigi gyakorlat szerint az egyes fogalmakat a legáltalánosabb tárgyszóra vezetik vissza, s a további fejlesztés a decimális szisztéma módján az általánostól az egyéni felé halad.

Érdekesen, példákkal illusztrálva ír BIKÁCSI Lászlóné a Szabó Ervin Könyvtár gyermekkönyvtáraiban folyó csoportos foglalkozásokról. 18-féle csoportos foglalkozásról számol be a tanulmány, a még kísérleti stádiumban levő módszerekről nem is szólva. Könyvtárosi és pedagógiai szempontból elemzi és bírálja a foglalkozásokat. Igen értékes útmutatásokkal szolgál az egyre színvonalasabbá váló gyermekkönyvtári munka számára.

A könyvelhelyezés, raktározás, leltározás problémáiról szól KONDOROSI Sándor tanulmánya. Bár csak a Szabó Ervin Könyvtárral foglalkozik, mégis minden könyvtár számára tanulságos, hiszen végső soron a problémák mindenütt hasonlóak, s a kísérletezés munkatöbbletét lehet megtakarítani egy-egy másutt kipróbált rendszer alkalmazásával vagy elvetésével. Még inkább általános érdeklődésre tarthat számot a tanulmány második fele, mely a leltározás és a kézikönyvek feldolgozásának és besorolásának modern módszereit ismerteti.

TISZAY Andor tanulmánya *A könyvtári kiállítások fejlődéséről* zárja a dolgozatok sorát. Néhány közlés a könyvtár ritkaságaiból (Elzevirek stb.), tudósítás a készülő könyvészeti szakszótárról és két nyelvű (orosz, francia) összefoglalás teszi teljessé az *Évkönyvet*.

BERECZKY LÁSZLÓ

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955. Bp., 1956, (Ráday Gyűjtemény), 161. l. (Sokszorosított).

A legfiatalabb magyar tudományos közgyűjtemény, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye – mely 1955. január 1-én létesült a nagyhírű Ráday Könyvtár és az egyházkerületi levéltár egyesüléséből – lép *Évkönyvével* a nyilvánosság elé, hogy tudományos munkájáról beszámoljon. Az *Évkönyv* biztató kezdetet, elmélyült és módszeres tudományos munkásságot, ötletes és széleskörű témaválasztást jelez. A tanulmányok különösen kitűnnek alapos levéltári megalapozottságukkal. Egyes értékezések sajnálatos rövidsége előadás-jellegükből következik.

BENDA Kálmán, (a levéltár vezetője) *Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései 1598–1622 c. értekezésében* ismerteti a XVII. századi magyar függetlenségi harcok egy eddig ismeretlen forrását, vázolja – széleskörű egyetemes-történeti kitekin-téssel – a forrás keletkezését, és közli (magyar fordításban) a feljegyzések szövegét. SEGESVÁRY Viktor a Ráday Könyvtár XVIII. századi, RÁDAY Pál és Gedeon alatti fejlődéséről számol be; kitér a gyűjtés területeire, a beszerzés technikájára, az anyag tudományszakonkénti jellemzésére és a nyilvánosság kérdésére – mindmegannyi oly kérdésre, melyek (különösen magánkönyvtár esetében) elsőrendűen érdekesek. ZSINDELY Endre általánosságban foglalkozik RÁDAY Gedeon életpályájával, tudományos, kultúr- és egyházpolitikai tevékenységével. A RÁDAY-ak arcképét különleges színekkel egészítik ki HUSZÁR Lajos *Az éremgyűjtő Ráday Gedeon* és MÁLYUSZSNÉ CSÁSZÁR Edit *A Rádayak és hazai színjátszásunk* c. értekezéseikkel. A Gyűjtemény történetével és jelenlegi helyzetével foglalkozik PAP László főigazgató beszámoló jelentése az 1955-ben végzett munkáról, és BENDA Kálmán, aki a történeti kutatás és a magyar levéltárügy számára rendkívül tanulságosan és alaposan ismerteti a levéltár történetét és állományát, külön kitéréssel az 1710–1867 közti időben központi kormányzervek mellett működő egyházi megbízottak iratanyagát tartalmazó ún. „ágensi levéltár”-ra. Könyvtártörténeti és bibliográfiai szempontból jelentős a *Ráday Könyvtár ősnymtatványainak és antiqua*

könyveinek jegyzéke. CSÁJI Pál értekezése (*Csáder Szabó Pál lelki éneke*) egyház- és irodalomtörténeti érdekességű. NÉMETH Balázs cikke (*Munkácsi Albert. Ormányság forradalmi lelkésze 1848/49-ben*) politikai történeti szempontból jelentős: TÁNCSICS Mihály forradalmi hatásának kérdésével foglalkozik.

Érdeklődéssel várjuk az értékes *Évkönyv* további köteteit — tartalmához méltóbb kiállításban, tehát nyomtatásban.

TÓTH ANDRÁS

Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit : A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1955. Bp., 1956, Művelt Nép. 159, 1 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 36.)

A Széchényi Könyvtár most megjelent sajtóbibliográfiája nemes hagyományokat követ: hírlaptára időszakai sajtónk egyedüli teljesnek mondható tárháza, és vezetői SZINNYEI óta sajtóbibliográfiáink összeállítói. A nagyszabású tervből, mely az 1705—1940 évek sajtóját lett volna hivatott feltárni, csak a bevezető kötet és két részlet jelent meg a második világháború okozta nehézségek miatt. Ezt a vállalkozást folytatja 1952 óta újból a Széchényi Könyvtár, és három kötetben (1705—1919, 1920—1944, 1945—1954) kiadja a magyar időszakai sajtó teljes visszatekintő bibliográfiáját. Ha e három kötet megjelenik, előnyösebb helyzetben leszünk nálunknál sokkal fejlettebb sajtójú és nagyobb bibliográfiái múlttal rendelkező országoknál, amelyek ugyan egyes koroknak nagyszabású bibliográfiáival rendelkeznek, teljes időszakai sajtójukról azonban bibliográfiai áttekintésük nincsen.

Vizsgáljuk meg e nagy bibliográfiai vállalkozás elsőnek megjelent kötetét azzal a különös gonddal, amely ilyen nemzetközi viszonylatban is jelentős műnek kijár. A bibliográfia az 1945—54 évek sajtótermékeit betűrendes elrendezésben közli; a függelék az egyetlen számban megjelent sajtótermékek és az idegen nyelvű lapok jegyzékét adja, valamint szak-, név- és földrajzi mutató. A nemzetközi megállapodások szerint közli az adatokat eddigi bibliográfiáinknál is nagyobb alapossággal és bőséggel: elsősorban az alcím- és szerkesztőváltozások pontos feltüntetésével tesz jó szolgálatokat. Mintaszerű kiadvány, éppen ezért sajnálatos az a kiadói szűkkeblőség, amely több helyen is megnyilvánult. Visszatekintő bibliográfiák hosszú időkre szólnak, standard munkának szánják, ezért hibáztatható, hogy helyszűke miatt meg kellett csonkítani a bibliográfiát. Ez elsősorban a mutatókra vonatkozik, melyek köztudomásúlag a bibliográfiák használhatóságát nagymértékben emelik. Ez a helyhiány okozta, hogy a szakmutató csak erősen válogatott folyóiratokat tartalmazhat, és hogy az egyetlen számban megjelent sajtótermékek csak a függelékben szerepelhetnek bibliográfiai adataik nélkül. Ez az oka nyilván annak is, hogy kronológiai mutató nem készült.

Inkább a következő kiadványok érdekében szeretnénk még néhány megjegyzést tenni. A bibliográfia adatai közt nem szerepel a sajtótermék jellegének ismertetése; közlése — úgy hisszük — segítené a kutatónak. Ugyancsak a kutatást segítené elő, ha a sajtótermékek fő munkatársainak nevét is közölnék, mint tette pl. a nemrég megjelent olasz sajtóbibliográfia (RIGHINI, B.: *I periodici fiorentini 1597—1950*. Ennek az adatnak a felvétele nemcsak a bibliográfia használhatóságát, hanem, sajnos, terjedelmét is növelné.) A bibliográfia adatainak áttekinthetőségét mozdítaná elő, ha a sajtótermék indulásának és megszűnésének időpontját kiugró szedéssel nyomtatnák.

Végezetül még egyszer rá szeretnénk mutatni arra a nagy munkára, melyre a Széchényi Könyvtár hírlaptára vállalkozott: sajtótermékek gyűjtése, feldolgozása nagy feladat, sőt nagy felelősség. E munkában a Széchényi Könyvtár hírlaptára egyelőre

egyedül áll, többi könyvtárunknak még nincsen módja hírlapjaink gyűjtésére, — éppen ezért illeti köszönet, hogy a sajtótermékek gyűjtésén, megőrzésén túl, modern, nagy-igényű bibliográfiát is adott a kutatók kezébe.

PAJKOSSY GYÖRGYNÉ

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1954—1955. (Összeállította: NAGY Lajos) Bp., 1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 161 l. (Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 10. sz.)

Az *Állam- és Jogtudományi Bibliográfia* most megjelent kötete az 1954—1955. évek jogirodalmának terméséről ad beszámolót. Az *Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtárának* sorozatában most már 1952-től kezdődően szervezett áttekintést kapunk az ország területén bármely nyelven kiadott vagy az országon kívül megjelent, de magyar vonatkozásokat tartalmazó, az állam- és jogtudományt érintő anyagról. A gyűjtés kiterjed a jogi tárgyú nyomtatott könyvekre és folyóiratokra, a sokszorosított egyetemi jegyzetekre, a fontosabb jogszabály-gyűjteményekre, a kandidátusi értekezések téziseire és a bibliográfiai összeállításokra.

A jogi szakbibliográfia kiadását a jogtudomány elméleti munkásai és az államigazgatásban dolgozók egyaránt örömmel fogadják. Gyűjtési köre, periodicitása, szakszerű, gyakorlati csoportosítása és anyagának felbontása egyaránt indokolja önállóan való megjelentetését.

A szakbibliográfia harmadik kötetét is NAGY Lajos állította össze, igen jó rendszerezésben, érvényesítve az első két kötet bírálataiban felvetett szempontokat. A bibliográfiában való tájékozódást, annak gyakorlati használhatóságát bőséges jegyzet- és utalóanyaga, a három nyelvű tájékoztató, a rövidítések jegyzéke, az Egyetemes Tizedes Osztályozásnak megfelelő szakjelzetek alkalmazása, a névmutató és a magyar—oros—francia nyelvű tartalomjegyzék mozdítják elő. A szakágak felosztása gyakorlati célokat szolgál. Címei tömörek, az elhatárolások logikusak és precízek, ami az átfedések elkerülését teszi lehetővé. A szerkesztés figyelembe vette az átírási, címleírási, bibliográfiai hivatkozási és folyóiratcím-rövidítési szabványok előírásait. Mindent összevetve mind a szakmai, mind pedig a bibliográfiai igényeket jól elégíti ki.

A bibliográfia két fő részre: általános és szakbibliográfiai részre oszlik. Az általános rész — természetesen — rövidebb, s a törvénytárakat, jogszabály-gyűjteményeket, sorozatokat, gyűjteményes munkákat és bibliográfiákat foglalja magában. A szakbibliográfiai rész tizenkét fejezetben foglalja össze az egyes jogágazatok irodalmát: az állam- és jogelméletet, az állam- és alkotmányjogot, az államigazgatási jogot, pénzügyi jogot, polgári jogot, munkajogot, mezőgazdasági jogot, családjogot, büntetőjogot, törvénykezési jogot, nemzetközi jogot és a jogtörténetet. A tizenharmadik fejezet a jogágazati felosztáson kívül az oktatás, a jogászszervezetek és a jogi dokumentáció jelentősebb irodalmával, tehát a tartalmifelosztáson túl, a gyakorlati igények kielégítése érdekében, formai, szervezeti szempontokkal is operál.

Vitatható a bibliográfia összeállítójának a joggal határos területekkel kapcsolatos rezerváltsága. Kétségtelen azonban, hogy a határterületek feldolgozásának mellőzése igen gazdaságos helykihasználást jelent. Lehetővé teszi egyúttal két év anyagának egy — az eddigieknél nem is jelentősen nagyobb — kötetben való kiadását, és emeli a munka gyakorlati használhatóságát. A kutatómunkához azonban kevesebb segítséget ad, mintha a határterületekkel is foglalkoznék. Mindamellett a munka, elsősorban a jogásztársadalom számára, szinte nélkülözhetetlen segédkönyvet jelent. (T. J.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1956. X. 15. — Példányszám: 1000 — Terjedelem: 9 (A/5) ív + 6 old. melléklet

41110/57 Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlőczy utca 2. — Felelős vezető: Puskás Ferenc

TARTALOM

<i>Csűry István</i> : A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései — Aktuelle Fragen der methodolgischen Untersuchung der Bibliotheksarbeit in Ungarn	1
<i>Csapodi Csaba</i> : A legrégebb magyar könyvtár belső rendje — Die innere Ordnung der frühesten Bibliothek von Ungarn	14
<i>Rózsa György</i> : A Birckenstein-féle metszeteskönyv — The Engravings of J. v. Nypoort in the geometry-book by Birckenstein	25

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Wessetzky Vilmos</i> : Munkamódszerek kérdése az óegyiptomi könyvtártörténetben	47
<i>Soltész Zoltánné</i> : Tévesen nyilvántartott XVI. századi nyomtatványok.....	49
<i>Vértesy Miklós</i> : Horváth Gergely ismeretlen XVI. századbeli magyar könyvei	52
<i>Herepei János</i> : A Heltai-nyomda sorsa	55
<i>Holl Béla</i> : Egy névtelen fordító a XVII. században.....	59
<i>Tóth András</i> : Budai vonatkozású mű szerzőjének megállapítása	61
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Még egyszer a rablókiadásról	61
<i>Szentkúty Pál</i> : M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi	63
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Női olvasómozgalom a múlt század közepén.....	66
<i>Molnár István</i> : Eminescu, a könyv szenvedélyes barátja.....	67
<i>D. Szemző Piroska</i> : Tömörkény István és a Magyar Könyvszemlének szánt cikke	69

FIGYELŐ

<i>Frey Tamásné</i> : A tájékoztató szolgálat határai a tudományos nagykönyvtárakban	73
<i>Pálvolgyi Endre</i> : A könyvtári tájékoztató szolgálat feladatainak határai.....	82
<i>Sasvári Dezső</i> : Tapasztalatok a fűzés nélküli kötés alkalmazásánál az Országos Széchényi Könyvtárban	89
<i>Dezsényi Béla</i> : A svájci sajtóbibliográfia	91

SZEMLE

<i>Larsen, Knud</i> : Les services bibliographiques nationaux (Ism. <i>Szabó Margit</i>) ...	92
<i>Dresler, Adolf</i> : Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift (Ism. <i>Kókay György</i>)	94
<i>Bibliographie der versteckten Bibliographien</i> (Ism. <i>G. A.</i>)	95
<i>Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike</i> (Ism. <i>Katus László</i>).....	96
<i>Három bolgár bibliográfiai kiadvány</i> (Ism. <i>Markos Béla</i>)	97
<i>A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV.</i> (Ism. <i>Bereczky László</i>).....	100
<i>A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955.</i> (Ism. <i>Tóth András</i>)	102
<i>Dezsényi Béla — Falvy Zoltán — Fejér Judit</i> : A magyar sajtó bibliográfiája 1945 — 1954. (Ism. <i>Pajkossy Györgyné</i>)	103
<i>Állam- és jogtudományi bibliográfia</i> (Ism. <i>T. J.</i>)	104

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>Csüry István</i> : Expériences et buts actuels des commissions d'enquête chargées de la révision officielle du travail dans les bibliothèques de Hongrie (Avec résumé en allemand)	1
<i>Csapodi Csaba</i> : La disposition intérieure de la plus ancienne bibliothèque hongroise (Avec résumé en allemand)	14
<i>Rózsa György</i> : Les gravures du livre de géométrie de Birkenstein (Avec résumé en anglais)	25

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Wessetzky Vilmos</i> : Questions de méthode dans la recherche historique sur les bibliothèques de l'ancienne Egypte	47
<i>Soltész Zoltánné</i> : Quelques erreurs dans la description bibliographique des imprimés hongrois du XVI ^e siècle	49
<i>Vértesy Miklós</i> : Deux livres inconnus du XVI ^e siècle, traductions de Gergely Horváth	52
<i>Herepei János</i> : L'héritage de l'imprimerie transylvaine de Gáspár Heltai	55
<i>Holl Béla</i> : Un traducteur anonyme au XVII ^e siècle	59
<i>Tóth András</i> : L'identification de l'auteur d'un ouvrage relatif à Bude	61
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A nouveau sur l'édition contrefaite	61
<i>Szentkúty Pál</i> : Les caractères typographiques employés par M. Tótfalusi en Transylvanie	63
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Société de lecture pour femmes vers le milieu du siècle dernier	66
<i>Molnár István</i> : Eminescu, le grand bibliophile	67
<i>D. Szemző Piroska</i> : István Tömörkény et son article destiné à Magyar Könyvszemle	69

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>Frey Tamásné</i> : Les tâches du service d'information dans nos grandes bibliothèques	73
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Les limites du travail dans le service d'information des bibliothèques	82
<i>Sasvári Dezső</i> : L'application de la reliure sans brochage à la Bibliothèque Nationale Széchényi	89
<i>Dezsényi Béla</i> : La bibliographie de la presse suisse	91

COMTES-RENDUS CRITIQUES

<i>Larsen, Knud</i> : Les services bibliographiques nationaux (<i>Margit Szabó</i>)	92
<i>Dresler, Adolf</i> : Die älteste periodische Zeitung und Zeitschrift (<i>György Kókay</i>)	94
Bibliographie der versteckten Bibliographien (<i>G. A.</i>)	95
Grada za bibliografiju jugoslavenske periodike (<i>László Katus</i>)	96
Trois publications bibliographiques bulgares (<i>Béla Markos</i>)	97
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve IV. (<i>László Bereczky</i>)	100
A Rádai Gyűjtemény Évkönyve 1955. (<i>András Tóth</i>)	102
Dezsényi Béla—Falvy Zoltán—Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954. (<i>Olga Pajkossy</i>)	103
Állam- és jogtudományi bibliográfia (<i>T. J.</i>)	104

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, FAZAKAS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉGH FERENC, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TAKÁCS BÉLA, a Tiszamelléki Ref. Egyházkerület Debreceni Nagykönyvtárának munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VALKÓ ARISZTID, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY DEZSŐ, a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa, HUSZTI SÁNDOR, az Állami Könyvterjesztő Vállalat munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÜVEGES ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZABÓ GYÖRGYNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALVAI ALFRÉD, a Cukoripari Kutatóintézet könyvtárosa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 339–162/165

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban

A magyar zsidóság középkori szellemi életéről — pontosabban könyv-kultúrájáról — nagyon keveset tudunk. Nem maradtak meg a könyvek, még említés is alig esik róluk. Újabban bukkantam a nagyszombati zsidók lefoglalt vagyonának 1539-ből származó összeírására, amely három héber könyvet („tres libri hebraici”) említ, mint GLASER Simon elkobzott tulajdonát (Országos Levéltár. Urbaria et conscriptiones, fasc. 75, n. 30.).

Maguk a könyvek elpusztultak, jó esetben a város vagy az egyház kezére kerültek, amely az erős pergamenlapokat kéziratok, könyvek, levéltári anyag bekötési táblájául használta fel.

Már KOHN Sámuel leírt néhány héber kézirat-töredéket, amelyekről világosan látható, hogy bekötési táblaként maradtak meg, s lefejtésük után kerültek a M. N. Múzeum könyvtárába.¹ ÁBEL Jenő felhívta a figyelmet arra, hogy a bártfai Szt. Egyed templomának könyvtárában egy mű (Johannes GERSON : *Opera*. III. Strassburg, 1494) kötés-bordájában héber kézirat van. Minthogy a kötés a Georgius PETRI-féle, kétségtelen, hogy a kézirat a XVI. század első évtizedében Magyarországon volt.² A könyv azóta a Történeti Múzeumba került, s Budapesten megvizsgálhattam a kötéséhez felhasznált héber kéziratot. Talmudi töredékről van szó.³ Ovidius FAUST levéltáros közölte, hogy a pozsonyi városi levéltár 1439-ből való telekkönyve Móse COUCY *Széfer Micvot Gádol* című törvénykönyvének pergamenlapjába van kötve.⁴ BÜCHLER Sándor a keszthelyi FESTETICH-könyvtárban XIV. századi illusztrált hártyalevelet talált, egy héber Biblia-kódex részét,⁵ amelyről megállapítottam, hogy szintén bekötési táblául szolgált. Ugyanő a körmendi BATTHYÁNY-levéltárban JÁKOB b. ÁSER *Túr* című törvénykódexének kéziratostöredékére lelt, amely már 1541-ben a BATTHYÁNYak tulajdonában volt, és úrbéri össze-

¹ KOHN Sámuel : *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai*. Bp., 1877. 23–24. l. No. VII.

² ÁBEL Jenő : *A bártfai Szt. Egyed temploma könyvtárának története*. Bp., 1885. 152–153. l. No. 20–21.

³ Pótlándó a magyarországi talmudi kéziratok listájához : *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955–1956. 472–482. l.

⁴ Ovidius FAUST : *Zur Geschichte der Juden in Bratislava*. Jüdische Volkszeitung. X. 1928. No. 38. (Ábrával).

⁵ BÜCHLER Sándor, *Líbanon*. VII. 1942. 65. l. (Ábrával). Ma a M. Zsidó Múzeumban van.

írás bekötési táblájaként szerepelt náluk.⁶ Nyilván Sopronból került oda az 1526-os kiűzetés után.

Ezek előzték meg rendszeres kutatásaimat, amelyek a középkori magyar zsidóság könyvkultúrájáról világosabb képet nyújtanak. A bekötési táblákként talált héber kéziratok egy részéről ugyanis valószínűsíthető a magyarországi proveniencia.

Még 1949 végén tudomásomra jutott, hogy a soproni levéltárban 72 lapnyi héber kódex-töredéket bontottak le. Eredetük világos. Már 1528-ban panaszkodnak a két évvel korábban kiűzött zsidók: „Item sinagogam nostram devastavere, libros hebraicos exportavere”.⁷ Ezeknek néhány a város tulajdonába került, és számadáskönyvek, gyámszámadások, adójegyzékek, bortizedjegyzékek stb. bekötési táblájaként használták fel. A lebontott kódex-fragmentumokat a XIII–XIV. században másolták. A soproni zsidóság műveltségének értékes emlékei. Még az évben Sopronba utaztam, és röviden hírt adtam az anyagról.⁸ Az 1951–53-as években ugyanott újabb héber bekötési táblák bukkantak elő, szám szerint 24 lap.⁹ A soproni levéltár után sorra jártam a fontosabb magyarországi könyv- és levéltárakat, amelyeknek héber kézíratairól összefoglaló beszámolót kívánok nyújtani. Ezúttal a *Biblia*, *Bibliafordítás*, *Exegesis* és *Liturgia* anyagának katalógusát teszem közzé.¹⁰

I. Biblia

1. *Gen. X. 29–XI. 7.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: 6.)

NACHMANIDES *Tóra-kommentárja* ősnymtatványának (S. I., 1490.) végére — a könyvet védendő — héber *Biblia*-kódex egy pergamen levelét kötötték. Minden pontozatlan bibliai vers után pontozatlan *Tárgum*.

1a. *Gen. XXVII. 1–12; XXIX. 15–27.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: B. 1.)

Felsőmagyarországi latin kézirat 1460 körül készült kötési táblájából került elő. Két kézirat-csík a *Bibliából*. Minden pontozott bibliai vers után pontozott *Tárgum*.

2. *Gen. XXXVI. 35–43.* Kalocsai Főszékesegyház könyvtára. (Jelzete: 12018.)

A *Fasciculus morum* (Lipsiae, 1493.) című ősnymtatvány végére, hogy az utolsó lapot védje, *Tóra*-példány egy darabját kötötték. A könyv a bécsi egyetem tulajdona volt, ezt bizonyítja a bejegyzés: „Facultatis philosophicae Vienna. 1686.”

3. *Gen. XLII. 16–38.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Kézirattár VII/5.)

⁶ BÜCHLER Sándor: *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 311. l. (Ábrával). A töredék ez idő szerint lappang.

⁷ POLLÁK Miksa: *A zsidók története Sopronban*. Bp., 1896. 116. l. UA.: *Die Geschichte der Juden in Oedenburg*. Wien, 1929. 46. l. HÁZI Jenő: *Sopron... története*. I. 7. Sopron, 1929. 284. l. No. 228. *Monumenta Hungariae Judaica*. II. Bp., 1937. 547. l.

⁸ SCHEIBER, *Historia Judaica*. XIV. 1952. 157–158. l.

⁹ *Új Élet*. XI. 1955. 4. szám.

¹⁰ Köszönetet mondok DÖRNYEI Sándornak, aki számos héber bekötési táblára figyelmeztetett.

Biblia-kódex egy levele. Minden bibliai vers után *Tárgum*. A *Tárgum* — akár a bibliai szöveg — neginával van ellátva.¹¹

4. *Gen. XLIII. 5–7*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : P. o. lat. 1652.)

Melchior GUTTWIRT : *Amores Mariani* (Linci, 1690.) bekötési táblája. A bejegyzés szerint a szakolcai jezsuitáké volt 1694-ben, onnan JANKOVICH Miklóshoz került, s tőle az Orsz. Széchényi Könyvtárba. Kéthasábos *Biblia*-kódex, minden vers után *Tárgum*. Ez a töredék bizonyíték arra, hogy már a középkorban volt zsidó település Szakolcán. Ennek van más támasztéka is. Az az 1398-ból datált sírkő, amelynek szövege Móse SZÓFÉR egy responzumában olvasható (*J. D. 337.*), s amelynek budai eredetét BÜCHLER Sándor tévesen következtette,¹² Szakolcáról való. Ezt már KLEIN Sámuel professzor fél évszázada bebizonyította,¹³ csak nem tartotta számon a tudományos kutatás. A sírkő megvan — vagy legalábbis 1910-ben megvolt — a szakolcai zsidó temetőben.

5. *Ex. XII. 41–XIII. 19*. Országos Levéltár. (Jelzete : Lymbus III. f. 7–8.)

Az érsekújvári zsoldfizetés egy kettéhajtott hártyalapba van kötve. A hártyalével külső felén az 1581-es évszám olvasható. Ebben az évben került a beléköttött anyag burkoló táblájául. A vastag zsoldfizetési jegyzék is megerősíti ezt : „Solutio stipendii dominorum Equitum Uwarien[sium] ad Mediet[at]em Martii a die 16 Mensis Martii inchvan[do] Anno 1581.” Háromhasábos, művészien írt *Biblia*-kódex. Minden bibliai vers után *Tárgum*, marginális *Másszorával*. Valószínűleg a környék középkori — s az idő tájt már elpusztult — hitközségeinek egyikéből (Nyitra, Galgóc) vetődött oda ez a héber hártyalap. [*I. tábla.*]

6. *Ex. XXVI. 25–36*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : S. 348.)

M. Georgius DRAVDIUS : *Bibliotheca Classica, sive Catalogus Officinalis* (Francofurti ad Moenum, 1626.) bekötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kézirat, *Tárgummal*, marginális *Másszorával*.

7. *Lev. VII. 36–VIII. 15*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Med. g. 390.)

Jo. HISKIAS CARDILUCIUS : *Heilsame Artzney-Kräfte des Nürnbergischen Wild-Bades* (Nürnberg, 1681.) kötési táblája. A bejegyzés (Bibl. Hung. Jankovichiana) tájékoztat provenienciája felől : JANKOVICH Miklóstól jutott az Orsz. Széchényi Könyvtárba. Bekötési táblája háromhasábos *Biblia*-kézirat.

8. *Lev. XXII. 26 – XXIII. 6*. Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : J. 427.)

Balthasar MENCII *Historia de septem electoribus Saxoniae* (Wittenbergae, MDCXI.) kötési táblája. Kéthasábos *Biblia*-kódex maradványa. [*II. tábla, I. kép.*]

9. *Num. V. 8–16; V. 26–VI. 5; VI. 16–26*. Kőszegi Levéltár. [Jelenleg a Szombathelyi Állami Levéltárban.] (Jelzete nincs.)

Félbevágott *Tóra*-tekercs egy darabja. A kétrét hajtott pergamen külső, üres lapján gót betűkkel ez áll : „Zapffen Mass” [csappénz]. Tehát a bormérési jogért fizetett adódíjak bekötési táblája volt. [*IV. tábla, I. kép.*]

¹¹ KOHN Sámuel : *i. m.* 24. 1.

¹² BÜCHLER Sándor, *Múlt és Jövő*. XXV. 1935. 207. 1.

¹³ KLEIN Sámuel, *Egyenlőség*. XXIX. 1910. 45. szám.

ZSIGMOND 1393-ban kelt oklevele megengedi a zsidók Kőszegen való letelepedését.¹⁴ „Hogy telepedtek-e le akkor és hányan Kőszegen, arról tudomásunk nincs.”¹⁵ Ez a *Tóra*-töredék bizonyítja, hogy éltek itt zsidók a középkorban, és a mohácsi vész után kézírataik némelyikét a város magához vette, és felhasználta levéltári anyaga kötéséül. Kőszegen az 1583–1693 évek-ből való városi jegyzőkönyvek legtöbbje kódexlapokba vagy oklevelek pergamenjébe van kötve. Közöttük van az egyik legrégebbi németalföldi nyelvemlék is a XIV. század elejéről.¹⁶

10. *Num. VII. 3–12.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : F. 318.)

Johannis WANCKELI *Ad Quaestionem in solemnitate Academica propositam respondentis dissertatio* (Wittenbergae, MDCXII.) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex, *Targum*mal, marginális *Másszorával*. Minden bibliai vers után egy mondat *Targum*. [II. tábla, 2. kép.]

11. *Num. XI. 23.* Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : MSS. III. 155.)

Register über das Lieder Buch (1773) bőrkötésében *Biblia*-kódexből vágott csíkok vannak.

12. *Deut. XII. 27–XIII. 10.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Kézirattár VII/5.)

Biblia-kódex egy levele. Minden bibliai vers után *Targum*. A *Targum* — akár a bibliai szöveg — neginával van ellátva.¹⁷ A 3. számú kézirat egy része.

13. *I. Sám. XV. 11–22.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapesti Gyűjtemény. (Jelzete : B. 0941/264–29 748.)

M. Blasius LAUBICH : *Historia von dem Heiligen... Krakawischen Bischöffe und Martyrer in Polen Stanislaw* (Gratz in Steyr, MDXCV.) kötése. Főlió alakú, háromhasábos *Biblia*-kódex, amelyből két hasáb vehető ki.

14. *II. Sám. XX. 12–19.* A pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtára. (Jelzete : 118. F. 33.)

A PAINTNER-kéziratok között egy latin nyelvűnek kötési táblája. Főlió alakú, háromhasábos *Biblia*-kódex, *Targum*mal, *Másszorával*.

15. *II. Kir. VII. 10–VIII. 25; X. 32–XII. 12.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Kézirattár VII/4.)

Kéthasábos *Biblia*-kódex két levele.¹⁸

16. *II. Kir. XII. 5–17.* A budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete : XX. I. 10.)

M. Cyriac. SPANGENBERG : *Antigallus. Rettung Wahrer Rechter Reiner Lutherischer Lere* (1589) bekötési táblája. Főlió alakú, kéthasábos *Biblia*-kódex. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A Központi Papnövelde Könyvtárába sok mű az 1774-ben, illetve 1786-ban feloszlatott szerzetesrendek könyvtáraiból került. Magyar kolostorok könyvei ezek, feltehetően magyarországi héber kéziratokba kötve.

17. *II. Kir. XXV. 25–30.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : A. 414.)

¹⁴ *Monumenta Hungariae Judaica*. I. Bp., 1903. 106–107. l.

¹⁵ BERNSTEIN Béla, *Magy. Zsidó Szle.* XXXI. 1914. 278. l.

¹⁶ VISNYA Aladár, *Magy. Könyvszle.* LXIV. 1940. 416. l.

¹⁷ KOHN Sámuel : *i. m.* 24. l.

¹⁸ KOHN Sámuel : *i. m.* 24. l.

Jacobi HORSTII D. *De aureo dente Maxillari Pueri Silesii* (Lipsiae, 1595.) kötési táblája. *Biblia*-kódex töredéke a *II. Királyok könyvének* végével (az utolsó két szó hiányzik).

18. *Ezékiel XXIII. 29–49.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 19 413.)

Alphonsi de VARGAS Toletani *Relatio* (1636) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex töredéke. A könyvön KOLLONICH érsek exlibrise van.

19. *Ezékiel XXVI. 8–12, 16–19; XXVII. 3–18.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : RMK. I. 478.)

VÁSÁRHELYI Gergely : *Iesvs † Maria. Eztendeo által az aniazentegihaztol rendeltetel vasarnapokra, es innep napokra Epistolak, Es Azoknak Symmaia* (Beczbe, 1618.) kötési táblája.

Kéthasábos, pontozott *Biblia*-kódex töredéke. A bejegyzés szerint : „Ex libris P. Pauli Ebeczy”.

20. *Joel I. 14–II. 10; II. 16–26.* A budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete : XX. I. 10.)

M. Cyriac. SPANGENBERG : *Antigallus* (1589) kötési táblája. Fólió alakú, kéthasábos *Biblia*-kódex. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A 16. számú kézirat egy része.

21. *Zsoltárok CXIX. 83, 84, 90.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 14 105.)

Casparis BARLAEI Antverpiani *Poematum Pars II* (Francofurti et Lipsiae, 1689.) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex, *Tárgummal*, marginális *Másszorával*. Minden bibliai vers után *Tárgum*.

22. *Énekek éneke. I. 3–17; III. 8–IV. 8.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 20 992.)

Latin kéziratos liturgiai kódex (*Breviarium Chartusianum*) hátsó védőlapja. A *Breviáriumot* GERGELY karthausi szerzetes másolta 1452-ben az osztrák axpachi kolostorban.¹⁹ Utolsó lapként van beillesztve egy kéthasábos *Biblia*-kódex töredéke. A bibliai szöveget marginális *Másszora* kíséri. A másoló a héber *Biblia* széles margóján folytatta a latin szöveget.

23. *Ezra. IV. 2–3; 8–9.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára. (Jelzete : J. 837.)

Stephanus TARNOCZY : *Idea coronata sive Vita S. Stephani* (Viennae Austriae, MDCLXXX.) kötési táblája. Kéthasábos *Biblia*-kódex, marginális *Másszorával*.

24. *I. Krón. I. 7–39.* Keszthelyi Festetich-Könyvtár. [Jelenleg a M. Zsidó Múzeumban.] (Jelzete nincs.)

Fólió alakú, *Másszorával* ellátott, háromhasábos *Biblia*-kódex egy levélnyi töredéke. Egy hasáb le van belőle vágva. A *Krónikák könyvének* eleje, apró héber betűkből kialakított illusztrációval : Éva egyik kezével olajfa-levél-csokrot tart maga elé, a másik kezével almát nyújt Ádám felé, akinek csak egyik keze és egyik lába látható. Közepütt fa, amelyre kígyó tekerőzik. Úgy látszik, hogy a díszes kiállítású kódexben²⁰ minden bibliai könyv előtt

¹⁹ RADÓ, Polycarpe : *Répertoire Hymnologique*. Bp., 1945. 8. l. No. 35. ; UA. : *Miscellanea Liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg*. II. Roma, 1949. 363–364. l. No. 32.

²⁰ BÜCHLER Sándor (*Libanon*. VII. 1942. 65. l.) tévesen azt írja, hogy „históriát feldolgozó kódexnek fennmaradt darabja.”

volt egy illusztráció. A hajtásaiból világosan kivehető, hogy könyv kötési táblája volt sokáig. A bordán levő cím nagyon halvány, és nem betűzhető ki. [III. tábla.]

II. Bibliafordítás

25. *Targum ad Ex. XX. 11–XXII. 8; XXXIII. 6–XXXIV. 8; XXXVII. 11–XXXVIII. 10.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 12093.)

Alphonsus de SPINA : *Fortalitium fidei* (Basileae, 1475.) című ősnymtatványnak elejére és végére — a könyv kíméléseért — pergamen-lapokat kötötték be. Az elülső lap *Targum*-kódexből került ki olyan módon, hogy nyolc lapból csináltak egy fóliót, de még így sem bizonyult elég nagynek, és ezért egy latin kéziratból ragasztottak hozzá alul is, oldalt is margót. A héber kódex ONKELOSZ *Targumát* tartalmazza, az egyes héber kezdőszavak után folyamatosan adja az aramot. Az ősnymtatvány egy bécsi apáca-kolostor tulajdona volt, erről tanúskodik a megrongált bejegyzés : „Iste liber est conventus Beatae Mariae Virginis... In Vienna Austriae”.

26. *Targum ad Lev. XXII. 7–23; XXV. 47–XXVI. 6.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 12 014.)

ANTONINUS FLORENTINUS : *De censuris* (S. a. et l.) című könyv hátsó táblájának belső részére *Targum*-kódex két-két lapja van ragasztva. ONKELOSZ *Targumát* tartalmazza a fenti módon : az egyes héber kezdőszavak után következik folyamatosan az aram szöveg. A leragasztott két lap szövege nem olvasható.

III. Exegesis

27. *Rasi ad I. Kir. XX. 33–II. Kir. IV. 1.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete nincs.)

Egy latin *Biblia* (Nürnberg, 1480)²¹ első lapja előtt fólió alakú héber kézirat volt bekötve, amely — kibontása után — a kéziratárba került. A 3–3 hasábos héber kódex-töredék RASI *Biblia*-magyarázatát tartalmazza.²² Első lapján ez a bejegyzés áll : „Liber B. V. Mariae in Lubens”, az ősnymtatvány első lapján pedig : „Caenobii B. M. V. in Lubens Ordinis Cisterciensis”. Ez arra mutat, hogy a leubusi (Szilézia, Breslau kerületében) cisztercita apáca-kolostorból került Magyarországra.

IV. Liturgia

28. *Imakönyv. A hétköznapi-éjszakai imával.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 21 553.)

M. Joh. CAMPIANI *Vodniani Odarum Sacrarum Liber Posterior* (Pragae, 1612.) kötési táblája héber imádságos könyv egy részletéből került ki.

29. *Imakönyv. Erev Ros Hassana Szelichotjával.* Soproni Levéltár. (Jelzete : 18.)

²¹ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. IV. Leipzig, 1930. 103–104. l. No. 4243.

²² SCHEIBER, *Studies in Bibliography and Booklore*. II. 1955. 37–39. l. (Ábrával.)

Az 1424-ből származó *Steuer-Register* burkoló lapja. Nagyünnepi imádságos könyv négy lapja, Erev Ros Hassana *Szelichot*jának következő darabjaival [IV. tábla, 2. kép.]:

יְרֵמְיָהוּ אֲנִי שְׂתַחַח שִׁיחָה הָקֵן²³ (Eleje hiányzik.)

שָׁכַחְנוּ אֶת רֹב טוֹבוֹתֶיךָ²⁴

וַעֲתָה אֱלֹהֵינוּ אַחֲרֵי שִׁבְיֵנוּ²⁵ (Vége hiányzik.)

30. *Imakönyv. Erev Jóm-Kippur délutánjának és estjének Tefillájával.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: B. 2.)

Izsák b. ISSZÁCHÁR BEER *Mislé-kommentárja* (Wilmersdorf, 1718.) bekötési táblája volt. Nagyünnepi imádságos könyv négy lapja.

31. *Imakönyv. Jóm-Kippur Muszáfjával.* Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Eb. 352.)

Victorini STRIGELII *De circulis coelestibus et aliis* (Lipsiae, 1564.) kötési táblája. Főlió alakú, nagyünnepi imádságos könyv egy levele az *Álénu* előtti és utáni részlettel.

SCHEIBER SÁNDOR

ALEXANDER SCHEIBER: MEDIEVAL HEBREW MANUSCRIPTS AS BINDING BOARDS IN THE LIBRARIES AND ARCHIVES OF HUNGARY

We know very little about the book culture of Hungarian Jewry during the Middle Ages. No books are extant, and they are not even mentioned. It seems that many books belonging to the expelled Jews were seized by the City Councils, the Church, etc. and the strong parchment leaves were used up for the binding covers of manuscripts, books, and archival materials.

The writer has during the last decade examined all the important libraries and archives of Hungary, and identified the binding boards made from the Hebrew codices. In his present paper he describes 32 codices, 25 being the remnants of Biblical MSS, 2 of Targum MSS, 1 of exegetical MS, and 4 of liturgic MSS. Part of the MSS are proved to be of Hungarian provenance.

²³ I. DAVIDSON: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. II. New York, 1929. 317–318. l. No. 1310.

²⁴ I. DAVIDSON: *i. m.* III. New York, 1930. 461. l. No. 1164.

²⁵ I. DAVIDSON: *i. m.* II. 201. l. No. 473.

1. kép

2. kép

1. kep

2. kép

A sárvár-újszigeti nyomda papirosai

A Mohács utáni magyar szellemi élet egyik jelentős eseménye volt a sárvár-újszigeti nyomda megalapítása és működése. Ez volt az első magyar nyelvű nyomda, itt jelent meg SYLVESTER János magyar–latin nyelvtana és *Új Testamentum*-fordítása.¹ E két nagybecsű munka sokszor foglalkoztatta irodalomtörténészeinket, nyelvészeinket és több más tudományág művelőit. Nagy jelentőségük folytán különös érdeklődéssel fordultak kutatóink a nyomda felé is, és ennek belső életéről és működéséről mind többet és többet sikerült feltárniuk.² Éppen ezért hasznosnak látszik, hogy a nyomda történetének egy eddig még nem vizsgált, de semmiképpen sem érdektelen részletével foglalkozzunk, és vizsgálat tárgyává tegyük a nyomda által használt papirosokat.

A papírtörténet Magyarországon ma még egyike a legelhanyagoltabb segédtudományoknak. Nagyobb, modern papírtörténeti tanulmány eddigelé még csak egy jelent meg hazánkban, s az is félszázaddal ezelőtt³; néhány régi dolgozaton kívül csupán egy valóban tudományos értékű és magas színvonalú könyvfejezet, néhány vízjegy-közlés és itt-ott egy-egy mellékes utalás mind-az, amit hazánkban ez a tudományág mindeddig felmutathat.⁴

A papír használata Magyarországon a XIV. század elején kezdődik. Hosszú ideig behozatalra szorul az ország, külföldről kell ellátni a kancelláriákat, a különböző hatóságokat, világi és egyházi intézményeket. Papírgyártásunkat illetően legkorábbi adataink a XVI. század első felére vonatkoznak.

¹ SYLVESTER János: *Grammatica hungaro-latina* (1539. RMK I. 14), *Új Testamentum magyar nyelven* (1541. RMK I. 15).

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. s az ott felsorolt tanulmányok. FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. 184–194. l. A legújabbak közül SOLTÉSZ Zoltánné: *A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszei*. Magy. Könyvszle. 1955. 192. l., uo. a nyomdára vonatkozó részletes irodalom is megtalálható.

³ SZÖNYI I. László: *14. századbéli papiros-okleveleink vízjegyei*. Bp., 1908.

⁴ FITZ József: *Hess András, a budai ősnymondász*. Bp., 1932. E monográfia több helyén vannak vízjegy-kutatási fejtegetések, az egyik fejezet pedig (*Honnan szerezte Hess nyomdája a papírt?*) teljesen papírtörténeti tárgyú. A régebbi tanulmányok bibliográfiáját l. ugyanennek a műnek a jegyzeteiben (182. l.). Meg kell még említenünk két vízjegygyűjteményt, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárban vannak. Az egyik SZÖNYI I. Lászlóé, amely levéltári papirosokról, a másik TODORESZKU Gyuláé, amely az ő általa gyűjtött régi magyar könyvek papirosairól készült vízjegy-ábrákat tartalmaz. SZÖNYI csak a XIV. századi anyagot rendezte és adta ki. További anyaga, amely főleg XV–XVII. századi vízjegyeket tartalmaz, valamint TODORESZKU gyűjteménye is feldolgozatlan maradt. Dolgozatunkban felhasználtuk TODORESZKU vízjegy-ábráit, ezek azonban természetesen csak a kiindulást jelentették kutatásaink számára.

Régebbi magyar papírgyártásról csak feltevésekben találkozunk.⁵ A régi magyar papírgyártás és a magyar papírbehozatal történetét illetően egyelőre monografikus jellegű részletekutatásokra van szükség.

Egy nyomda papirosainak a vizsgálatánál a nyomda valamennyi nyomtatványa és a nyomtatványok valamennyi fellelhető példánya érdekli a kutatást.⁶ Minél többet ismerünk meg a felhasznált papirosokból, annál teljesebb képet nyerhetünk a kérdéses nyomda papirosainak eredetéről. A sárvár-újszigei nyomdának mindössze két nyomtatványa maradt fenn. SYLVESTER nyelvtanából csupán egy példányt tart számon az irodalom, bibliafordításából viszont legalább 21 meglevő példánnyal kell számolnunk. Ezekből a *Grammatica* unikuma és a bibliafordítás 12 példánya Magyarországon van.⁷ Lássuk, mi állapítható meg a hazai példányok alapján.

A *Grammatica* papirosainak a vizsgálatára csupán az unikum 48 levele állhatott rendelkezésünkre. Ez a 48 levél — tekintve, hogy nyomtatványunk nyolcadrét alakú — hat ívet s következésképpen ugyanannyi vízjegyet őrizhetett volna meg számunkra, ha a szedés teljes ívekre készült volna. A szedés azonban általában félievek felhasználásával történt, s így több olyan félieves füzet jutott fennmaradt példányunkba, amely egy-egy ív vízjegy nélküli feléből készült. Teljes íves füzetünk csupán egy van, s az is vízjegy nélküli, vagy legalábbis vízjegynek semmi nyoma sem látható rajta. Így csak négy olyan füzetet találtunk, amelyeken vízjegyek részletei felfedezhetők

⁵ HAIN Gáspár: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica*... Kiad. a Szepes-megyei Történelmi Társulat. Lőcse, 1910. 47. l. E szerint 1530. november 24-én KOSZTKA Miklós árvai kapitány zsoldosai több más épülettel együtt egy papírmalmot is felégették Lőcsén. (Erre az adatra BOGDÁN István volt szíves felhívni a figyelmemet.) Eszerint a XVI. század első harmadában volt egy papírmalom Lőcsén, de hogy mikor létesült és hogyan működött, arról semmi adatunk sincsen. Az első olyan papírmalom, amelynek a papirosát és vízjegyét is ismerjük, Brassóban létesült 1546-ban. L. KEMÉNY József: *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*... (Magazin für Geschichte, Literatur... Siebenbürgens. Kronstadt, 1844. 134—162. l.) 146. l. 1513-tól kezdve több mint száz éven át találkozunk különböző kettőskeresztes vízjegyekkel ellátott papirosokkal, amelyeket Lengyelországban és Magyarországon használtak. Ezekben KEMÉNY József a magyar címer kettőskeresztjét sejtí, és magyar vízjegyeknek tartja őket (*i. m.* 140—146. l.). Hasonlóképpen vélekedik ÁBEL Jenő is (*A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Bp., 1885. 118. l.), sőt C. M. BRIQUET is lehetségesnek tartja ezek bizonyos csoportjának magyar eredetét (*Les filigranes*, Genève, 1907. II. köt. 337. l.), ami azonban még egyáltalán nincs tisztázva. — FITZ József feltevése szerint már a XV. században is voltak papírmalmok Magyarországon. L. a fentebb idézett HESS-monográfiát.

⁶ Alfred SCHULTE kíváncsúnak tartja olyan tanulmányok megírását, amelyek egy-egy nyomda papirosait teszik vizsgálat tárgyává (*C. M. Briquet's Werk und die Aufgaben seiner Nachfolger*. The Briquet Album, Hilversum, 1952. 52—53. l.).

⁷ A magyarországi példányok a következők: az Orsz. Széchényi Könyvtár két példánya (a Mossó-zi-példány és a TODORESZKU-könyvtár egyik példánya), az Egyetemi Könyvtár példánya (TODORESZKU második példánya), az Akadémiai Könyvtár három példánya, a Ráday-Gyűjteményben levő, volt kecskeméti ref. főiskolai példány, a Keszthelyi Helikon Könyvtár példánya, a gyöngyösi Tudományos Könyvtár példánya, a debreceni és a sárospataki vonyakönyvtárak egy-egy példánya és a szarvasi gimnázium példánya. (A példányokra vonatkozólag l. Révész Imre: *Erdősi János*... Debrecen, 1859. 33. l. és SZABÓ Károly megállapításait RMK I. 15. alatt.) BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor kartársaim útján még 7 külföldi példány vízjegyeiről is tudomást szerezhettem. E példányok a következők: a kolozsvári volt unitárius kollégium 4, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1, a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár 1 és a bécsi Nationalbibliothek 1 példánya. E példányokban ugyanazok a vízjegy-típusok találhatók és körülbelül ugyanolyan elhelyezkedésben, mint az általam látott 12 hazai példányban. Ezek az újabb adatok tehát még jobban megerősítik megállapításaimat.

voltak. A könyvecske füzetbeosztása különben a következő: [2] A⁸ B⁴ C⁴ D⁴ EF (vagy FE)⁴ G⁴ H⁴ I⁴ K⁴ L⁴ M². Amint látható, az A-füzetet teljes ívre nyomtatták, míg a többiek félvívesek, nem számítva a könyv elején és a végén levő két-két levelet. A félvíves füzetek vizsgálatánál nem várhatjuk egymás után ugyanazon ív két felét, mert hiszen az ívek felezésével azok általában végleg elszakadnak egymástól, és különböző példányok azonos jelű füzetébe kerülnek. Ebből érthető, hogy miért következhetnek egymás után vízjegy nélküli füzetek. Unikumunk papirosai különben három esetben is bizonyítják, hogy különböző ívekből való félvívek kerülnek egymás mellé. A D- és az EF-füzetben ugyanazon vízjegy-típusnak láthatjuk egy-egy példányát, amiből az következik, hogy e két félví két különböző ívből való, mert az ívnek mindig csak az egyik felén volt vízjegy. Másik felület azonban hiába keressük a szomszédos C- és G-füzetekben. Ez utóbbi füzetek papirosai ugyanis jóval vastagabb, durvább és drapp színű papirosok, szemben a D- és az EF-füzet vékony, finom és még ma is fehér papirosaival, nem is beszélve a keresztbordák térközeinek eltéréseiről. Hasonló az eset az L-füzetnél is. A félvíves nyomtatás e példány papirosainak meghatározását megnehezítette, bár elméletileg meg is könnyíthette volna, ha példányunkba történetesen több vízjegyes felű félví került volna, mint ahogy ilyen példányok valószínűleg voltak is. Így a megtalált vízjegyek csak 16 levélről adnak közvetlen felvilágosítást.

Mint hogy a papirosok kétharmad részén nincsen vízjegy, egyéb szempontokból is meg kellett vizsgálnunk ezeket a papirosokat. Tanulmányoznunk kellett vastagságukat, színüket, vízszintes bordázatukat és keresztbordatávolságaikat. Így sikerült meghatározni az L-füzet papirosát, amely ugyanúgy vékony, áttetsző és fehér, mint a D- és az EF-füzeté, keresztbordatávolsága ugyancsak átlag 33 mm, mint emezeké, vízszintes bordázata is ugyanolyan sűrűségű, vagyis 20 borda kb. 20 mm szélességű teret foglal el.

A többi vízjegy nélküli papirost vizsgálva megállapítottuk, hogy azok — az előbbiekkel szemben — mind vastag, át nem tetsző, drapp színű papirosok, s a bordázatuk néhol egészen elmosódó. Talán éppen e minőségük miatt nem sikerült sehol vízjegy nyomát felfedeznünk rajtuk, még a teljes A-íven sem. E papirok nagyjából megegyezni látszanak a vízjegyek által meghatározott H- és K-füzetek papirosaival, mind vízszintes bordázatuk sűrűsége (20 borda kb. 20 mm), mind keresztborda-távolságuk (35—38 mm), mind pedig vastagságuk és színük tekintetében. Mindezek ellenére sem állíthatjuk azonosságukat, főleg a teljes egészében itt levő A-ív miatt, amelyen nem sikerült vízjegyet felfedeznünk. Márpedig ha ezen valóban nincsen vízjegy, akkor semmiképpen sem azonosítható vízjegyes papirossal. Csak arra az esetre tartható fenn az azonosság lehetősége, ha a papír mégis vízjegyes volna, és csupán a vastagsága és sötét színe miatt nem látszana a vízjegy. A félvíves füzetekben levő többi vastag papirost illetőleg mindenesetre nagyobb a valószínűsége az azonosságnak. Így e könyvecske papirosait az előbbi fenntartásokkal két vízjegy-típus köré sorozhatjuk: az egyik csoportba 12 levél tartozik, a másikba 36. Az első csoportbeliek összetartozása bizonyos, a második csoportba tartozókból viszont 28 levél eredete bizonytalan. Lássuk most már a vízjegyeket.

Az első csoportba tartozó papirosok vízjegye: kör, fölötte hatágú csillaggal (I. tábla, I. kép).⁸ BRIQUET csupán annyit állapít meg erről a vízjegy-típusról, hogy

⁸ BRIQUET: *i. m.* (a továbbiakban: Br.) 3120. ábra és az I. köt. 212. lapján a 3119—3123. csoportra vonatkozó megállapítások.

valószínűleg olasz eredetű. Ha összehasonlítjuk ezt BRIQUET horgonyos vízjegyeinek egyik csoportjával, rokonságuk azonnal szembetűnik. A körbe rajzolt és fönt csillaggal díszített horgonyos vízjegyek közt van két olyan is, amely mind nagyságra, mind vonalvezetésre nézve nagyon közel áll a mi vízjegyünkhöz, s a mienk lényegében csak annyiban tér el ezektől, hogy a kör itt üres.⁹ Ezek a horgonyos vízjegyek velencei eredetűek, amit nemcsak BRIQUET megállapítása, hanem felhasználási adataik is igazolnak: az egyik Páduában, a másik Veronában, tehát mindkettő a velencei köztársaság területén került felhasználásra. A csillag különben is velencei eredetre vall. Mindezek alapján a mi vízjegyünk is lehet velencei eredetű. Unikumunkban kétszer fordul elő: az EF-füzetben tisztán és a D-füzetben homályosan. Amint már az előzményekből látható, ide tartozik a vízjegy nélküli L-füzet négy levele is. Unikumunkban így 12 levélnyi szöveg van erre a papírra nyomtatva.

A másik csoportba sorozott papirosaink vízjegye: ökörfej, szemek nélkül, a szarvak közt egy felfelé nyúló vonallal, amelyet fönt egy ferde vonal keresztesz (III. tábla, 2. kép). A szemek nélküli ökörfejes vízjegyek — BRIQUET megállapítása szerint¹⁰ — majdnem kivétel nélkül németek, közelebből pedig az a típus, amelyhez a mi vízjegyünk tartozik,¹¹ nagyobb részét ravensburgi¹² (Württemberg). Ebből, a változatokban nagyon is gazdag csoportból — ti. a szemek nélküli ökörfejes vízjegyekből — majdnem 200 típust gyűjtött össze BRIQUET, de művének korlátozott terjedelme miatt — sajnos — csak 41-et közölhetett. Talán éppen ezért nem határozható meg tökéletesen a mi vízjegyünk sem. Az ide tartozó papirosokat BRIQUET több szempontból is jellemzi. Általában elég közönséges minőségűeknek tartja őket, sok köztük a szürkés színű. A mienk szintén durva minőségű és erősen drapp árnyalatú, eredetileg valószínűleg szintén szürkés papiros, amilyennek BRIQUET a saját papirosait mondja („grisâtre”). Papirosunk sötét színe különösen szembetűnő a szép fehér, velenceinek tartott papír mellett. A papiros ívmérete szintén megfelelni látszik a BRIQUET által megadott méreteknél, bár a méreteket egy nyolcadrétű, körülvágott könyvnel csak egészen hozzávetőlegesen lehet megállapítani. A bordasűrűségben kisebb eltérés észlelhető, amennyiben a mi papirosunkon 20 borda kb. 20 mm-t foglal el, míg BRIQUET minket érdeklő tíz vízjegyen 23–30 mm-t. E kisebb jelentőségű eltérés mellett inkább az a tény késztet óvatosságra, hogy ezt a ravensburgi eredetű formát állítólag sok helyen utánozták. 1544-ben ugyanis, amikor Ravensburg városi tanácsa megrótt a joghatósága alá tartozó papírkészítőket a papiros silány minősége miatt, ezek azzal védekeztek, hogy mindenütt gyártanak ökörfejes papírt, tehát nem felelhetnek minden ökörfejes papírért, s ezért új vízjegy engedélyezését kérik, amit aztán meg is kaptak.¹³ Papirosunk minden valószínűség szerint német, mégpedig bizonyára délnémet papírmalomból kerülhetett ki, talán éppen ravensburgi gyártmány. Ez a vízjegy kétszer fordul elő unikumunkban, mégpedig két hasonló változatban: a H- és a K-füzetben. Amint az előzmények-

⁹ Br. 485. és 527. ábra és a vonatkozó jegyzetek (I. köt. 40., 42–43. l.). Az 527. ábrának mellékjele is van.

¹⁰ I. m. IV. köt., 716. l.

¹¹ Br. 15 228–15 269.

¹² Br. IV. köt. 762–763. l.

¹³ Br. i. m. IV. köt. 763. l. és HÖSSLE, Friedrich von: *Württembergische Papiergeschichte*. Biberach a. d. Riss, [1926].

ben már láttuk, lehetséges, hogy ide tartozik unikumunk 28 vízjegy nélküli levele is, s így összesen 36 levél, vagyis e példány háromnegyed része délnémet papiros felhasználásával készült, szemben a csupán egynegyed résznyi velenceinek tartott papirossal.

Az *Uj Testamentum* papirosainak a vizsgálata e nyomtatvány nagyobb terjedelme és 12 magyarországi példánya alapján természetesen több eredményre vezetett. Hazai példányainkban 18 fő vízjegy-típus változatai fordulnak elő. Az egyes papirosfajtáknak a különböző példányokban való eloszlása nagyon hasonló egymáshoz. Ezért könnyen vonhatunk le az egész kiadványra érvényes általános következtetéseket. Így megállapítható, hogy a kötetnek több, mint a fele úgynevezett *P-papírra* van nyomtatva.

A gótikus és a latin P-betű változatai már a XIV. század elejétől fogva láthatók olasz, majd nemsokára francia papirosokon, a XV. századtól kezdve pedig már Németországban is használják ezt a közkedvelté vált márkát, amely eredetileg valószínűleg egy olasz papírgyártó nevének a kezdőbetűje volt, később azonban már senki sem tudta, mit jelent, csak a megbecsült minőség jelét látta benne.¹⁴ A mi P-papirosaink ötféle változatot mutatnak: van négy gótikus és egy latin P-betűs papírunk (*II. tábla*). A latin P-n és az egyik gótikuson semmi más jel nincsen, a másik három vízjegyen viszont különböző tartalmú pajzsok nyugszanak a betű fején. Az egyiknek a pajzsában horgony van, fent, a horgony szárának a végén András-keresztrel, a másikéban egy háromlábú bak, amelyhez fönt ugyancsak András-keresztrel ellátott szár kapcsolódik, a harmadiknak a pajzsában pedig egy S-betű látható. Ezek a P-papírok nyomtatványunkban részben egymással összekeveredve, részben egymás mellett is megtalálhatók, amiből az következik, hogy a nyomtatás idejében nagyjából egy csomóban voltak, tehát együtt, azonos minőségű papírként kerültek a nyomdához attól a kereskedőtől, akitől NÁDASDRÉK a papírt beszereztek.

P-papírjaink végső forrását keresve, kutatásaink számai Bajorországba, közelebbre a Svábföldre vezettek. Így a horgonyos pajzzsal ellátott P-betűs vízjegyet augsburginak tartjuk. Ez a pajzs ugyanis már ismeretes a vízjegy-irodalomban más kombinációkban: egyszer az Augsburg címerét ábrázoló fenýőtobozhoz,¹⁵ egy másik esetben pedig az Augsburgra utaló A-betűhöz kapcsolódva jelenik meg.¹⁶ Ezenkívül önállóan is előfordul, mégpedig egyik változatában olyan papiroson, amelyet Augsburgban, 1530-ban használtak fel.¹⁷ Így joggal feltehetjük, hogy a P-betűs kombináció esetében is augsburgi vízjeggyel van dolgunk, hiszen az említett augsburgi felhasználás még megerősíti előbbi érveinket: egy papírgyártó központban természetesnek tarthatjuk, hogy saját papirost használtak.

Ezzel a határozottan augsburgi papirossal keveredik nyomtatványunkban az S-betűs pajzzsal ellátott P-papirosunk.¹⁸ Az S-betű magyarázata ismeretlen, s így meg kell elégednünk azzal a feltevéssel — amelyet az augsburgi papírokkal való keveredettségre alapítunk —, hogy talán ez a papirosunk is délnémet eredetű.

¹⁴ Br. i. m. III. köt. 454. sk. I.

¹⁵ Br. 2125.

¹⁶ HÖSSLE, Friedrich von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1926. 118. l., 215. ábra.

¹⁷ Br. 9908.

¹⁸ Br. 8855.

S-betűs mellékjelű papirosunk keveredik továbbá nyomtatványunkban a mellékjel nélküli, egyszerű gótikus P-papírjainkkal. Ez az egyszerű P-papír igen gyakori volt ebben az időben, Bajorországban, Ausztriában és Magyarországon egyaránt használták.¹⁹ Valószínűleg több papírmalom is készített ilyen vízjeggyel ellátott papirost. BRIQUET felhasználási adatai között három nagy papírgyártó központ neve is szerepel: Augsburg, Kempen és Memmingen. Ebből ismét az következik, hogy mivel ezeken a helyeken valószínűleg elsősorban saját papírt használtak, mind a három helyen gyártottak is ilyen papirost. Habár vízjegyüket pontosan lokalizálni nem is tudjuk, annyi bizonyos, hogy bajorországi gyártmány vízjegye.²⁰

Negyedik P-betűs típusunk, amelynek a pajzsában háromlábú bak látható, fölötte András-keresztel, valószínűleg szintén erről a vidékről származik,²¹ mégpedig talán Kaufbeurenből. Ugyanez a pajzs megtalálható ugyanis ökörfejhez kapcsolva egy olyan papiroson is, amelyet Kaufbeurenben használtak fel 1546-ban.²² Mindenestre bajor vízjegy.

Utolsó, latin P-betűs típusunk — sajnos — teljesen ismeretlen. Egyetlen vízjegyet találtunk csak, amelyhez némileg hasonlítható, s ez egy K-betűs címerpajzzsal ellátott latin P: ez pedig minden valószínűség szerint kempteni papiros márkája.²³ Hasonlóságuk azonban nem elég nagy ahhoz, hogy a mienket is kempteninek tarthassuk.

A XVI. században az alpesi országokban különös kedveltségnek örvendett a *pajzsos papiros*, az úgynevezett „schiltl-papier”. Bécsben is híres és kelendő volt a kaufbeureni mestereknek ez a kitűnő terméke, amelynek márkájaként a város címerét használták fel.²⁴ Magyarországon is szívesen vásárolták. Ebbe a kategóriába tartozik — bár kaufbeureni eredete egyáltalában nem bizonyos — a mi nyomtatványunkban a különböző példányokban 7–8 ívvel szereplő pajzsos papír is, amelyen egy kisméretű pajzsban egy ferde pályával elválasztott két mező mindkét felében egy-egy négyágú csillag vagy András-kereszt látható (*III. tábla, 1. kép*).²⁵ E papirosoknak mellékjegye is van az ívek sarkában: egy kis háromlevelű lóhere.²⁶ Vízjegyük csak annyiban tér el a megállapított kaufbeureniektől, hogy a mienken a csillagoknak nem hat, hanem négy águk van, és hogy a vízjegyet mellékjegy is kíséri. Ami a csillagok négyágú voltát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy ismeretesek olyan kaufbeureni vízjegyek is, amelyeken a csillag vagy a csillagok olyan eredetileg négyágú csillagoknak is értelmezhetők, amelyek egy szárra vannak tűzve s ezért látszanak hatágúaknak.²⁷ Meg kell még említenünk azt is, hogy egy kaufbeureni vízjegyen szintén feltűnik a lóhere, de ott már nem mellékjegyként, hanem mint díszítő motívum, a kigyó fején.²⁸ A lóherés és ahhoz hasonló mellékjegyek

¹⁹ BR. 8564.

²⁰ BR. i. m. III. köt. 459. l.

²¹ BR. 8791.

²² BR. 15 353.

²³ BR. 8849 és a 469. lapon levő megjegyzés.

²⁴ BR. 1008–1014. L. még THIEL, Viktor: *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*. Biberach a. d. Riss, 1940. 22. l.

²⁵ BR. 1015.

²⁶ A mellékjegyről BRIQUET nem tud. Lehet, hogy elkerülte a figyelmét.

²⁷ HÖSSLE, Fr. von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1926. 238–239. l.: 267., 268. és 270. ábra. — Vannak különben öt- és hétágú csillagokkal ellátott kaufbeureni címerpajzsos vízjegyek is. L. uo. 239–240. l.: 273., 275. és 276. ábra.

²⁸ BR. 1014.

általában olasz papirosokon láthatók, nagyjából betűkkel kombinálva, amire az olaszországi, főleg pedig a velencei papírmalmok esetében volt szükség, hogy meg lehessen különböztetni a sok különböző gyár portékáit.²⁹ A mi vízjegyünknel két valószínű lehetőséget látunk: vagy olasz papirossal van dolgunk, amit a mellékjegy alapján joggal gondolhatunk, vagy pedig délnémet, talán éppen kaufbeureni papirossal. Az utóbbi esetben arra gondolhatunk, hogy a lóherét olasz mintára alkalmazták mellékjegyük a német papírgyártók. Sajnos, a kérdést nem áll módunkban eldönteni.

Nyomatványunk vízjegyei között még egy másik városi címer képe is megtalálható, a felsőbajorországi Schrobenhausen városka címeréé: egy vágással kettéosztott címerpajzs, alul az óbajor rutás címerrel, felül koronás medvefej-jel (III. tábla, 4. kép).³⁰ Ez a papirosunk tehát, amelyből néhány ív van példányainkban, pontosan megállapítható helyen, a schrobenhauseni papírmalomban készült, mégpedig valószínűleg az idősebb Martin LANG működése idején (1535–1579).³¹

Nyomatványunk hat íve *H-betűt* ábrázoló vízjeggyel van ellátva (III. tábla, 3. kép). Erről a papirosról — sajnos — nem tudunk biztos meghatározást adni, mert ezzel teljesen egyező típust sem BRIQUET-nél, sem más vízjegytudományi szakmunkában nem találtunk. Van azonban egy valószínűnek látszó feltevésünk. BRIQUET-nél szerepel egy nagyságra és vonalvezetésre is igen hasonló, *H-betűt* ábrázoló vízjegy három variációban,³² amely jóformán csak annyiban különbözik a mienktől, hogy annak a keresztvonalából egy kis kereszt nyúlik felfelé, míg a mienken egy félkör alakú kidudorodás látható. A hasonlóságot még fokozza az, hogy a mi *H-betűnk* is — elég szokatlan módon — fekvő helyzetben van, ugyanúgy, mint az egyik BRIQUET-változat. A három variáns eredetéről csak annyit mond BRIQUET, hogy németek, mégpedig talán salzburgiak. MITTERWIESER viszont ezeket a típusokat az Innviertelben levő Braunau papírmalmához kapcsolja,³³ ami tulajdonképpen csak pontosabb lokalizálása BRIQUET feltevésének, aki a Braunau szomszédságában levő Salzburg vidékét gyanította vízjegyei származási helyének. A hasonlóságok alapján feltehető, hogy a mi papirosaink is braunauiak, ami pedig azt jelenti, hogy bajorok. Braunau ugyanis 1778-ig bajor terület volt, s csak azóta tartozik Ausztriához.

Lássunk most három olyan vízjegyet, amelyeknek az eredetét egészen más vidéken sejtjük. Ezek nyomtatványunk nyolc egymás után következő ívén, több változatban láthatók: öt íven egy *medvés* (IV. tábla, 1–2. kép),³⁴ utána egy íven egy diadémós *koronás* (V. tábla, 1–3. kép),³⁵ majd végül két íven egy *ökörfej* vízjegy (IV. tábla, 3. kép),³⁶ ahol az ökörfejen keresztre

²⁹ Br. 514, 513, 518, 589, 2557.

³⁰ Br. 2233. A vízjegy címerében levő állatfaj önmagából közelebből nem határozható meg, de a heraldikai előírás szerint medvefejnek kell lennie. L. SIEBMACHER's *Grosses und allg. Wappenbuch*, I. Bd., 4. Abt. (Städtekirchen), 45. Tafel és 23. lap.

³¹ HÖSSLE, Friedrich von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1924. 294. l.

³² Br. 8235, 8236, 8238.

³³ MITTERWIESER, Alois: *Frühere Papiermühlen in Altbayern ... Gutenberg-Jahrbuch*, 1933. 12. I. Ua.: *Die alten Papiermühlen von Landshut an der Isar und Braunau am Inn*. Gutenberg-Jahrbuch, 1939. 36. l.

³⁴ Br. 12 371.

³⁵ Br. 4996 és 4982.

³⁶ Br. 15. 441.

csavarodó kígyó látható. E vízjegyek eredetét BRIQUET — sajnos — nem tudta meghatározni. A magunk részéről csupán egy feltevéssel remélünk közelebb jutni a kérdés megoldásához.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy BRIQUET mind a három vízjegy-típusból ismer IG-monogrammal ellátott változatot.³⁷ A két betűből álló monogramok általában a papírmalmos nevét jelölték, mégpedig főleg olyan vidékeken, ahol sok papírmalom volt, s azt a célt szolgálták, hogy az egyes malmok termékeit — amelyek közös vízjegyábrákat használtak — megkülönböztessék egymástól. Ez volt a szokás például a velencei köztársaság területén, és ezt a gyakorlatot követte többek között Elzász-Lotharingia is. Minthogy a mi három vízjegyünk közül csak a medvés típus két változatán és a koronás vízjegy egyik változatán van meg az IG, illetve a GI monogram, nem állíthatjuk, hogy ökörfejes típusunk és koronás vízjegyünk más változatai is ugyanabból a papírmalomból kerültek ki. Azt azonban igen valószínűnek tartjuk, hogy azonos vidékről származnak. Az IG-monogram eredetét nyomozva azt találjuk, hogy ez a betűkombináció még más vízjegyekhez kapcsolódva is előfordul. Ezeknek eredete nem ismeretes ugyan, de a papirosaik felhasználási adatai egy-egy esetben arra mutatnak, hogy valószínűleg Elzász-Lotharingiában készültek. Így például megtaláljuk ezt a monogramot egy olyan P-betűs papíron, amelyet a lotharingiai Remiremont-ban (Vosges département) használtak fel 1538-ban.³⁸ Ugyancsak IG-monogram látható egy birodalmi alma mellékjeként, amelynek papirosára a lotharingiai Epinalban (dép. Vosges) 1537-ben írtak.³⁹ Egy harmadik hasonló monogram — amely ugyan inkább IC-nek olvasható — az elászi Cernay sur la Thour címere mellett szerepel mellékjeként.⁴⁰ Megerősíteni látszik feltevésünket az is, hogy medvés vízjegyünk hasonlít a határozottan lotharingiai, kürttel ellátott medvés típusokhoz,⁴¹ továbbá ökörfejes vízjegyünk is mutat némi hasonlóságot egy kürttel ellátott, BRIQUET szerint valószínűleg lotharingiai vízjegyhez.⁴² Megjegyzendő még az is, hogy koronás vízjegyünk A-monogramos változatához nagyon hasonló vízjegyekkel kapcsolatban BRIQUET az A-betűben a lotharingiai archesi (Vosges département) papírmalom kezdőbetűjét gyanítja.⁴³ Mindezek alapján feltehető tehát, hogy a mi medvés, koronás és ökörfejes vízjegyeink szintén Elzász-Lotharingiából származtak.

A medvés vízjegyek tárgyalása során még egy másik medvés vízjegyről is meg kell emlékeznünk, amely nyomtatványunknak csupán három példányában és azokban is csak egy-egy íven fordul elő (*V. tábla, 4. kép*). Az előbbiekhöz hasonlóan ez is menő medvét ábrázol, de míg ott a menő medvéhez képest

³⁷ Br. 12 371, 4995–96 és 15 439.

³⁸ Br. 8862.

³⁹ Br. 2975.

⁴⁰ Br. 2289.

⁴¹ Br. 12 356–67 s ezek közt főleg a 12 361. számú vízjegy.

⁴² Br. 15 427.

⁴³ Br. 4977–81. számú csoport, II. köt. 299. l. — A mi A-betűs vízjegyünk — amelyet BRIQUET valószínűleg tévedésből ez után a csoport után külön regisztrál (4982.) — szintén ismeretes lotharingiai felhasználásban, méghozzá két esetben is (Epinal, 1538–39 és Epinal, 1546). Ez szintén a lotharingiai eredet valószínűsége mellett szól. — Az M-betűs mellékjellel ellátott ökörfejes vízjegyünkkel kapcsolatban BRIQUET felveti azt a lehetőséget, hogy az M-betű esetleg Memmingen városra is vonatkozhatik, ezt azonban annyira óvatosan teszi, hogy szinte mentegetőzik miatta. A magunk részéről nem hisszük, hogy itt erre kellene gondolni. (L. Br. i. m. IV. köt. 770. l.)

az ív a szokásosabb vízszintes helyzetben áll, addig itt függőleges. Ennek a vízjegynek — sajnos — semmi olyan sajátossága sincs, amelynek az alapján valamely ismert típushoz hozzákapcsolható volna, s így gyártási helye egyelőre nem állapítható meg. Amint ismeretes, medvés vízjegyet először a Bern közelében levő Thal községbeli papírmalomban használtak, ahol a medve Bern város beszélőcímerére utalt.⁴⁴ A berni papirost hamarosan nagyon megkedvelték mindenütt, és ezért utánozni is kezdték, először Bázelen, Lotharingiában és Szavojában, később másutt is. Az utánzások miatt Bern város tanácsa több ízben panaszt is emelt az illetékes hatóságoknál, de — úgy látszik — nem sok eredménnyel, mert a berniek végül is kénytelenek voltak a teljes városi címet, a pajzsban elhelyezett medvét alkalmazni vízjeggyül, amelynek az utánzásához már nagyobb merészség kellett volna.⁴⁵ Az egyszerű medvés papír, az ún. „Bärenpapier” utánzása mind általánosabbá vált, úgyhogy számos papírmalomban, különböző vidékeken készítették, az előbb említettekén kívül Dél-Németországban is.⁴⁶ A mi vízjegyünkről annyit megállapíthatunk, hogy semmi esetre sem berni. Egy valószínűleg Genf-vidéki típushoz némi hasonlóságot mutat ugyan, de nem hasonlít hozzá annyira, hogy odakapcsolhassuk.⁴⁷ Lehetséges, hogy elzász-lotharingiai, mint amilyenek másik típusunkat sejtjük, de az is lehetséges, hogy valamely délnémet papírmalom terméke.

Vízjegyeink következő csoportját a *kulcsos* vízjegyek képezik. Nyomatványunkban négyféle kulcsos vízjegyet találtunk, amelyeknek mindeike két keresztbe tett kulcsot ábrázol, részben pajzsban, részben anélkül (*VI. tábla*). Ezek a vízjegyek közös eredetűek: egyrészt alakbeli hasonlóságaik, másrészt az egyes példányokban váltakozó előfordulásuk — amelyből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatás idején össze voltak keveredve egymással — arra mutat, hogy ha nem is azonos papírmalomból, de mindenesetre ugyanazon vidékről származnak. Nyomatványunk egy-egy példányában átlag 6–7 ívet találtunk ezekből a papirosokból. A keresztbe tett két kulcs több városnak és számos egyházi szervnek volt a címere. HÖSSLE éppen ezért óvatosságra int a kulcsos vízjegyek meghatározásával kapcsolatban.⁴⁸ Ez a figyelmeztetés azonban a mi esetünkben nem jelenti azt, hogy számtalan lehetőséget kellene figyelembe vennünk. A sárvári nyomda szempontjából ugyanis csak olyan papírmalmokra gondolhatunk, amelyekben nagyobb mennyiségben és exportra is gyártottak papirost. A mi szempontunkból számbavehető, ilyenfajta kulcsos vízjeggyel ellátott papírokat készítő malmok ebben az időben csak három helyen voltak: Regensburgban, az akkori sziléziai Legnicában és a lengyel Poznanban. Lássuk most, mit mutatnak e három város papirosai a mi kulcsos vízjegyeinkhez viszonyítva.

BRIQUET 14 regensburgi kulcsos vízjegy-típust ismer a XVI. századból.⁴⁹ Ezek formái azonban nem mutatnak rokonságot a mieinkkel, de különben is egy kivétellel⁵⁰ — amelynek egyes változatait 1541-ben felhasznált papirosokról ismerjük, — mind későbbi felhasználásúak. A regensburgi papírmalom

⁴⁴ BR. i. m. III. köt. 614. l. és I. köt. 88. l.

⁴⁵ BR. 1056–1072.

⁴⁶ BR. i. m. III. köt. 615. l.

⁴⁷ BR. 12 329–330.

⁴⁸ HÖSSLE, Fr. von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1924, 3891.

⁴⁹ BR. 1138–1150, 8758.

⁵⁰ BR. 1138.

1539-ben létesült⁵¹, és így korainak látszik, hogy a malom már akkor vagy legkésőbb a következő évben négy különböző típusú kulcosos vízjeggyel ellátott papirost szállított volna Bécsbe, amelyre aztán Magyarországon mindjárt nyomtattak volna, akkor, amikor az első regensburgi papirosra nyomtatott regensburgi nyomtatvány csak 1541. április 13. után jelent meg, s amelynek nyomtatása tárgyi okból nem is kezdődhetett el korábban ennél az időpontnál.⁵²

Legnicában 1535-ben alapítottak papírmalmot,⁵³ Poznanban pedig már a XVI. század elejétől fogva volt papírgyártás.⁵⁴ Legnicai papirosok felhasználásáról 1539-től kezdve hiteles adataink vannak: a sziléziai sasos címerrel kombinált kulcosos városi címet ábrázoló vízjegyekkel ellátott papirosok.⁵⁵ A BRIQUET által poznaninak tartott vízjegyek eredete azonban éppen a minket érdeklő időben nem látszik bizonyosnak.⁵⁶ Egy 1539–40-ben, Poznanban felhasznált papirosokon levő, BRIQUET szerint poznani vízjegy-típust ugyanis HÖSSLÉ legnicainak tart.⁵⁷ Ez a vízjegy éppen abban az időben került felhasználásra, amikor Poznanban BRIQUET szerint is használtak Legnicából importált papirost.⁵⁸ Ez némileg megerősíteni látszik HÖSSLÉ állításainak helyességét. Ha pedig HÖSSLÉnek igaza van, akkor joggal kételkedhetünk más, ez idő tájt felhasznált és ide sorolt kulcosos vízjegyek poznani eredetében is, lehetségesnek tartva, hogy némely ide sorolt vízjegy — lengyelországi előfordulása ellenére (Poznan, Gniezno) — ugyancsak legnicai eredetű. Minthogy a HÖSSLÉ által legnicainak minősített vízjegyen csupán két kulcs van a címerpajzsban, a sas nélkül, meg kell állapítanunk azt is, hogy ha HÖSSLÉ nem téved,⁵⁹ a sziléziai sas nem elmaradhatatlan tartozéka a legnicai vízjegyeknek. Mindezekből az következik a mi számunkra, hogy vízjegyeink eredetét nemcsak Poznanban, hanem Legnicában is kereshetjük.⁶⁰ Pontosabb eredményre azonban — sajnos — egyelőre nem juthattunk, mert sem a legnicai, sem a poznani, de más kulcosos vízjegyek vizsgálata során sem találtunk olyan hasonlósági elemeket, amelyeknek az alapján a mi vízjegyeinket lokalizálni tudtuk volna.

⁵¹ Br. i. m. I. köt. 94. l.

⁵² SCHOTTENLOHER, Karl: *Das Regensburger Buchgewerbe im 15. und 16. Jahrhundert*. Mainz, 1920. 29. l. (Veröffentl. d. Gutenberg-Gesellschaft, 14–19.)

⁵³ Br. I. köt. 94. l.

⁵⁴ Br. II. köt. 242–243. l.

⁵⁵ Br. 1151–57.

⁵⁶ A Br. 3904, 3890 és 3891. sz. vízjegyeivel ellátott papirosok 1532–1540 között kerültek felhasználásra. BRIQUET többi poznaninak tartott vízjegye (3905–3909.) már később, 1569–1600 között felhasznált papirosokról való.

⁵⁷ Br. 3904. HÖSSLÉ, Fr.: *Alte Papiermühlen der Provinz Schlesien*. Der Papierfabrikant, 1935. 358. l.

⁵⁸ Br. 1151. — Egyébként 1541–43-ban, 1546–48-ban, sőt az ötvenes években is használtak legnicai papírost Poznanban, de Lengyelország más városában is (Gniezno).

⁵⁹ Alfred SCHULTE, az újabb idők legkiválóbb német papírtörténésze († 1944), kénytelen volt megállapítani HÖSSLÉ-ről, hogy nagy érdemei mellett hibája, hogy adatai nem mindig megbízhatóak; különösen idősebb korában írt műveit kritikával kell használni. (*Papiermühlen- und Wasserzeichenforschung*. Gutenberg-Jahrbuch, 1934. 11–12. l.)

⁶⁰ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül HÖSSLÉnek azt a megállapítását sem, amely a poznani papírhányra utal: „Die Provinz Posen hatte zu wenig Papiermühlen und daher allzeit Mangel an Papier . . .” (*Alte Papiermühlen der preussischen Provinzen West- und Ostpreussen mit Danzig auch Posen*. Der Papierfabrikant, 1934. 234. l.) Ilyen körülmények között lehet-e arra gondolni, hogy Poznan egy időben többféle papírt is készített volna kivitelre?

Vízjegyeink utolsó csoportját *körvonalas* vízjegyeink alkotják. Két ilyen típus szerepel nyomtatványunkban: egy birodalmi alma talpas keresztrel (*I. tábla, 2. kép*) és egy egyszerű körvonalas vízjegy vízszintes átmérővel és felfelé nyúló szárral, amely András-keresztben végződik (*I. tábla, 3. kép*).

A *birodalmi almát* ábrázoló vízjegy példányainkban átlag öt-öt íven fordul elő. BRIQUET nem ismeri ezt a típust, de közül olyan vízjegyeket, amelyek némi hasonlóságot mutatnak a mienkkel. Vízjegyünk talán ahhoz az észak-olaszországi csoporthoz áll legközelebb, ahol a talpas kereszt hosszú, kettős vonalú száron nyugszik.⁶¹ A hosszú szártól eltekintve, a kereszt formája, valamint a körvonalnak a szár felé nyitott volta rokonságra enged következtetni. A mi keresztünk talpának kissé virágserű karéjozódása bizonyos fokig az egyik olasz vízjegynél is megfigyelhető,⁶² szemben egy más eredetű (lausitzi vagy csehországi) csoport ábráival,⁶³ ahol a kereszt talpai kifejezetten homorú hajlásúak. Összehasonlítható még vízjegyünk azokkal a típusokkal is, amelyek a talpas kereszt egyvonalas száron nyugszik. A mienk ezek közül is leginkább azokhoz hasonlít, amelyek határozottan észak-olaszországiak.⁶⁴ BRIQUET félholdas vízjegyei között is találhatók birodalmi almás típusok, amelyek szintén hasonlítanak a mi vízjegyünkhöz: ezeket ugyancsak észak-olaszországi, mégpedig velencei eredetűeknek tartja BRIQUET.⁶⁵ Mindezeknek az alapján a mi vízjegyünket is észak-olaszországinak tartjuk.

*András-kereszt*es körjeles vízjegyünk szintén észak-olaszországi eredetűnek látszik. Ez a típus mindenestre ott volt használatos, és nincs adatunk arról, hogy másutt is használták volna. A papiros, amelyet ezzel⁶⁶ és ehhez igen hasonló változatú vízjegyekkel⁶⁷ láttak el, igen kedvelt papirosfajta volt Olaszországon kívül is. Svájcban, Bajorországban és más németországi vidékeken, Ausztriában és Magyarországon is használták. Bizonyos változataiból különösen sokat találunk Tirolban. Az innsbrucki kancellária a XVI. század elején az ugyancsak tiroli Bozenből hozatott papirost, de — amint BRIQUET megállapítja — nem valószínű, hogy azt ott is gyártották volna. A bozeniek nyilván csak közvetítették az olasz papirost, amelynek eredetét BRIQUET valahol a Garda-tó partján sejtí, amely abban az időben a velencei köztársasághoz tartozott.⁶⁸ Ez a papiros tehát, amely nyomtatványunk példányaiban átlag 3–3 íven fordul elő, szintén Észak-Olaszországban, közelebből pedig talán szintén velencei területen készült.

Miután az egyes papirosfajtákkal részletesen foglalkoztunk, próbáljuk meg összesíteni megállapításainkat.

Az egyetlen példányban fennmaradt *Grammatica* papirosai mintegy háromnegyed részben délnémet eredetűeknek tekinthetők, egynegyed részben pedig határozottan olaszok, közelebből talán velenceiek. Az *Uj Testamentum* papirosainak a vizsgálata hasonló eredményre vezetett. Itt ugyanis megállapíthattuk, hogy a felhasznált papirosoknak több mint kétharmada

⁶¹ Br. 2992, 2997–98.

⁶² Br. 2992.

⁶³ Br. 3001, 3009–3010. Ehhez a csoporthoz tartozik még a 3000. sz. vízjegy is, ez azonban még kevésbé hasonlít a mienkhez, mert nem talpas kereszt van rajta, hanem sima vonalú latin kereszt.

⁶⁴ Br. 3039–51.

⁶⁵ Br. 5243–47.

⁶⁶ Br. 3077 és a hozzá tartozó csoport: 3069–77.

⁶⁷ Br. 3056–68.

⁶⁸ Br. I. köt. 210. l.

(68—77 %) délnémet, mégpedig nagyjából bajor eredetűnek tekinthető. A fennmaradó rész viszont három különböző vidékről származó papírost tartalmaz. Az egyik csoportba tartozó papírosok olasz, mégpedig valószínűleg velencei eredetűek (8—16 %), egy másik csoportot képeznek azok a papírosok, amelyek valószínűleg Elzász-Lotharingiából származnak (8—9 %), egy harmadikat pedig azok, amelyeknek az eredetét illetően legkevésbé sikerült határozottabb eredményre jutnunk: ezek talán az akkori Sziléziában vagy Lengyelországban készültek (7 %).

Papírosaink tehát mind külföldiek, mégpedig Közép-Európa több különböző vidékéről valók.

A papírosok eredetének vizsgálata után lássuk most már, miként kerülhettek ezek a papírosok Sárvárra. Maga az a tény, hogy az *Új Testamentum*-ban 18-féle vízjegy-típust találtunk, arra mutat, hogy nagykereskedőtől vásárolták a papírost, aki természetesen sokféle eredetű és minőségű árut tartott raktáron.⁶⁹ Ilyen nagykereskedők legközelebb Bécsben voltak. NÁDASDY és udvari emberei sokszor megfordultak Bécsben. NÁDASDY ekkor FERDINÁND király belső titkos tanácsosa és 1540-től kezdve országbíró volt, s így hivatalos teendői gyakran kötötték a császári városhoz. Háza is volt ott, amely nemcsak lakásra, hanem gazdasági célokra is be volt rendezve. Tudjuk, hogy igen kiváló gazda volt, aki állatot és gabonát szállított külföldre, és bornyagykereskedést is folytatott.⁷⁰ Ilyen körülmények között természetesnek tarthatjuk, hogy a nyomdájával kapcsolatos beszerzések ügyében Bécsben jártak el emberei. Johannes SINGRENIUSzal, a bécsi nyomdászatnak igen hírneves és ebben az időben egyetlen képviselőjével kapcsolatban állott a sárvári nyomda.⁷¹ Maga a SINGRENIUS-cég is foglalkozott papíreladással,⁷² tehát nem lehetetlen, hogy a sárvári nyomda talán éppen nála szerezte be papírszükségletét. Ez azonban csak egy lehetőség több más mellett.

Bécsben ekkor már hosszú múltra visszatekintő papírkereskedelem volt. A bécsi hivatalok helyben szereztek be papírosszükségletüket, azoknál a bécsi kereskedőknél, akik papíreladással foglalkoztak. Tudomásunk van arról, hogy a bécsi nagykereskedők papírost is tartottak raktáron. Viktor THIEL körülbelül erről az időről szólva Stephan SCHER, Leopold RAUCHENBERGER, Franz LACKNER és Hans REICHARDT nevét említi meg azok közül a nagykereskedők közül, akikről tudjuk, hogy papírost árusítottak. A nagykereskedőkön kívül még más helyen is lehetett papírost vásárolni. Három iparág foglalkozott mellékesen papíreladással: a könyvkereskedők, mint például Urban ALANTSEE és Paul STRASSER, a könyvnyomdászok, akik közül ekkor csak SINGRENIUS működött és végül a kártyafestők. A bécsi nagykereskedelem különben nemcsak a helyi szükségletet látta el, hanem a Magyarország felé történő kivitelről is gondoskodott.⁷³ NÁDASDYÉKNAK tehát nem okozhatott különösebb gondot a papíros beszerzése.

⁶⁹ Vö. Br. I. kötet. 9. l.

⁷⁰ HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 138. l.

⁷¹ L. SYLVESTER Jánosnak 1538. május 22-én NÁDASDY Tamáshoz intézett levelét: *Régi Magyar Költők Tára* II. 489—491. l. — A sárvári nyomdának SINGRENIUSzal való kapcsolatairól érdekes újabb megállapításokat találunk SOLTÉSZ Zoltánné i. munkájában.

⁷² THIEL, Viktor: *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*. Biberach a. d. Riss, 1940, 19. l.

⁷³ Uo. 19—20. l.

Bécs és Ausztria kezdetben majdnem kizárólag Olaszországból hozatott papirost. A XV. század közepétől kezdve azonban mindinkább kiszorítja ezt a délnémet kereskedők által behozott bajor és svábföldi papír. A XVI. század derekán már csak kevés olasz papíráru talál piacra Bécsben.⁷⁴ Ez a megállapítás a mi sárvári nyomtatványainkon is megfigyelhető. A *Grammatica*-ban csak egynegyed résznyi, az *Uj Testamentumban* pedig legfeljebb 16%-nyi olasz papiros található, míg mindkét kiadvány nagyjából délnémet papiroson készült.

A sárvári nyomda papírvásárlásáról — sajnos — csak egy adatunk van, és az sem árulja el a beszerzés helyét. ABÁDI Benedek írja NÁDASDY Tamásnak 1541. május 29-én kelt levelében, hogy az *Uj Testamentum* második részét, a teljes mű kiadása után, SYLVESTER Jánosnak Mihály nevű testvérével együtt ismét kinyomtatták a saját költségükön, 25 példányban. Erre a papírt SÁRKÁNY Antallal vétették meg.⁷⁵ Arra azonban már — sajnos — nem tér ki, hogy hol és kitől vásárolta meg SÁRKÁNY a papirost. Ha nem tudunk is tehát semmi közelebbit a sárvári nyomda papiros-vásárlásairól, annyit mindenesetre feltételezhetünk, hogy valamelyik bécsi kereskedőnél szerezték be a szükséges papirost.

Megállapításaink csupán a kezdetét jelentik azoknak a kutatásoknak, amelyeket a régi magyar papírtörténet terén folytatnunk kell. Hosszú és mélyreható vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy fényt derítsünk gazdaság- és művelődéstörténetünknek erre a területére, amelyre eddig oly kevés figyelmet fordított a magyarországi kutatás. A hazánkban felhasznált papirosok vizsgálata nemcsak papírbehozatalunk történetét fogja megvilágítani, hanem előre fogja vinni a régi magyar papírgyártás eddig még oly kevésbé ismert múltjának a feltárását is. Mindezek pedig elősegítik azt is, hogy a vízjegykutatás, mint segédtudomány, minél nagyobb segítséget nyújthasson a történetírásnak és az irodalomtörténetnek.

FAZAKAS JÓZSEF

JÓZSEF FAZAKAS: LES PAPIERS DE L'IMPRIMERIE DE SÁRVÁR-ÚJSZIGET

L'imprimerie de Sárvár-Újsziget jouait un rôle important dans la vie intellectuelle hongroise du XVIe siècle. Cette imprimerie était la première où l'on imprimait en hongrois dans notre pays. Elle enrichit la littérature hongroise de deux publications remarquables : une *Grammatica hungaro-latina* (1539) et un *Nouveau Testament* traduit en hongrois (1541), tous les deux oeuvres de Jean Sylvester.

La valeur d'un examen fait sur les papiers d'une imprimerie dépend du nombre d'exemplaires des imprimés auxquels le chercheur avait accès. En ce qui concerne notre imprimerie, la situation était bien favorable, puisque des deux produits subsistants de l'imprimerie, dont on ne connaît plus qu'environ 21 exemplaires, 20 exemplaires étaient accessibles.

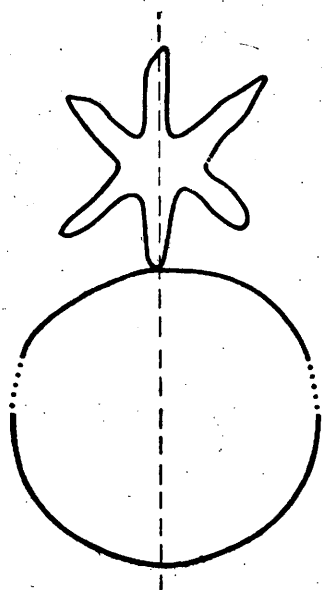
Dans les papiers examinés se trouvent 20 types principaux de filigranes, dont 8 sont inconnus à B r i q u e t. Quant à l'origine de nos filigranes, nous pouvons faire les constatations suivantes. Trois quarts des papiers de l'exemplaire unique de la *Grammatica* provinrent vraisemblablement de l'Allemagne du Sud et un quart de l'Italie, peut être de la république de Venise. En ce qui concerne le *Nouveau Testament*, plus de deux tiers (68—77%) de celui-ci furent imprimés sur des papiers de l'Allemagne du Sud surtout de la Bavière ; 8—16% sur papiers italiens, probablement de Venise ; les papiers de

⁷⁴ *Uo.* 15—22. l.

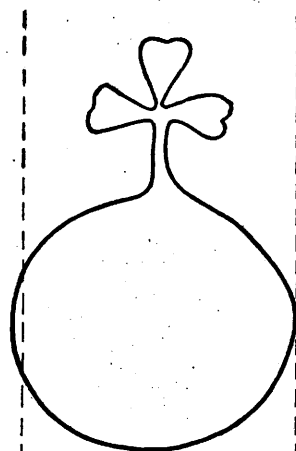
⁷⁵ Irodalomtört. Közlem. 1893. 93. l.

8—9% provinrent vraisemblablement de l'Alsace-Lorraine ; quant aux 7% du reste, on peut supposer qu'ils furent fabriqués dans l'ancienne Silésie ou bien en Pologne. Nos papiers sont donc tous d'origine étrangère et les lieux de leur fabrication se trouvent dans plusieurs régions de l'Europe Centrale.

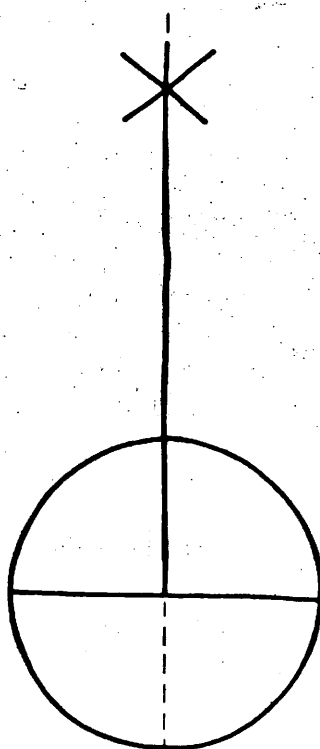
En considérant le fait que dans les papiers du *Nouveau Testament* seul il y a 18 types principaux de filigranes en plusieurs variétés, on peut constater que notre imprimerie avait acheté les papiers nécessaires de quelque commerçant en gros. Le propriétaire de la typographie, Thomas Nádasdy — conseiller royal et haut dignitaire de l'État (*judex curiae regiae*) — avait séjourné fréquemment à Vienne pour s'occuper d'affaires publiques et de ses propres affaires économiques. C'est là qu'il se fit procurer le matériel nécessaire lors de l'installation de son imprimerie. Le typographe Jean Singrenius, avec qui Nádasdy était en relations suivies, s'occupait aussi de la vente de papier, et ainsi il est possible que c'est de lui que proviennent les papiers des imprimés analysés.

1

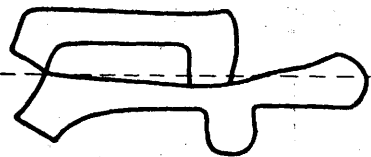

2

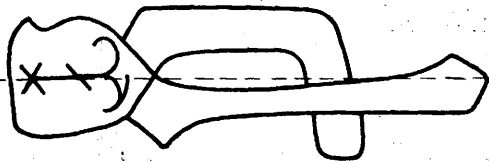

3

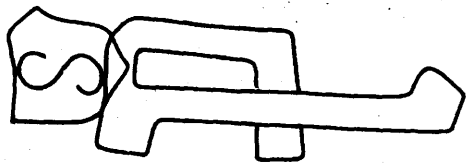
II. TÁBLA

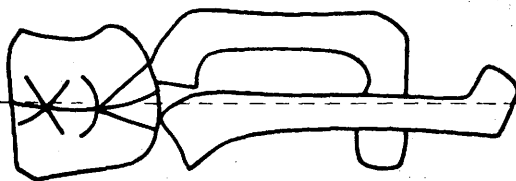
1

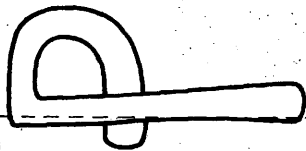
4

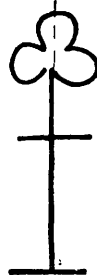
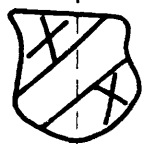
2

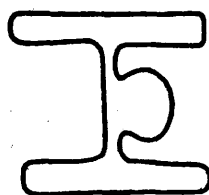
5

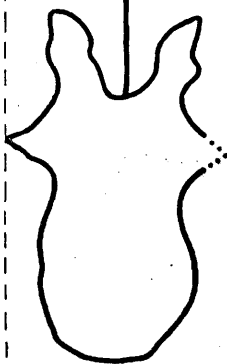
3

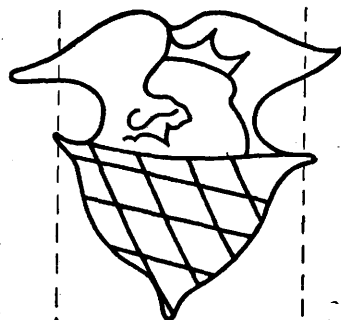
1

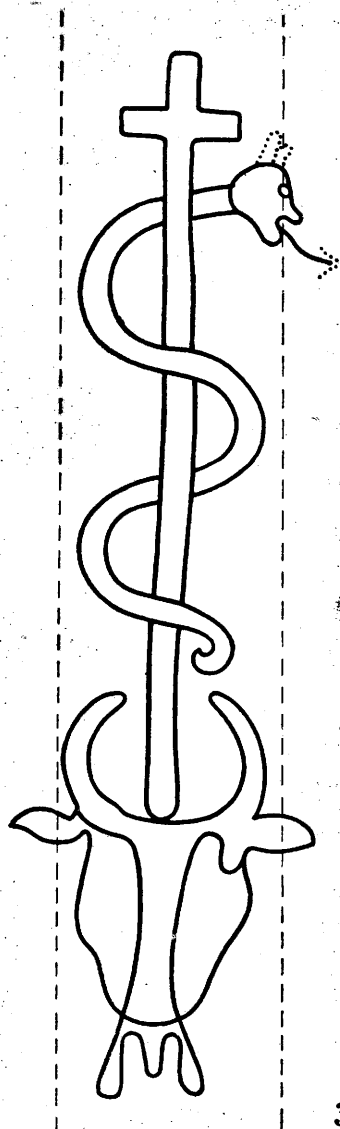
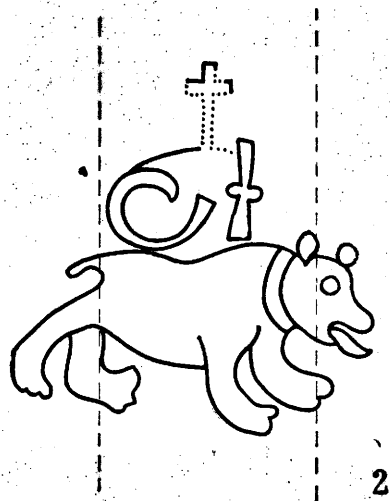
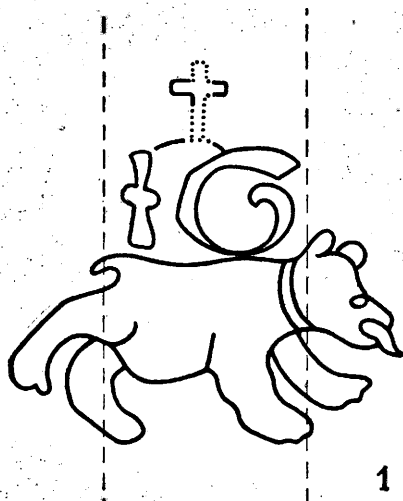
3

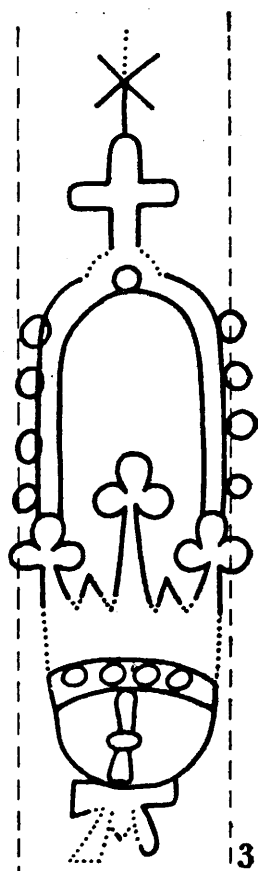
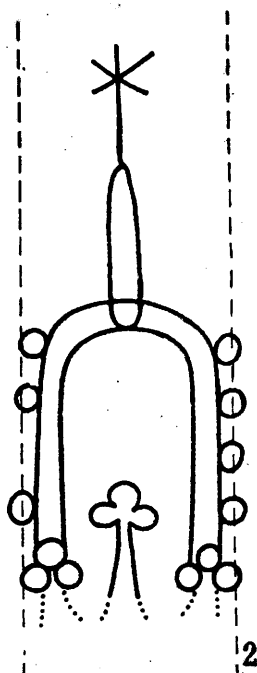
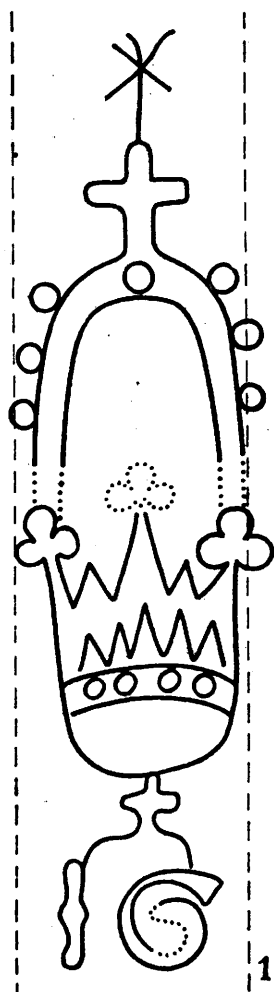

2

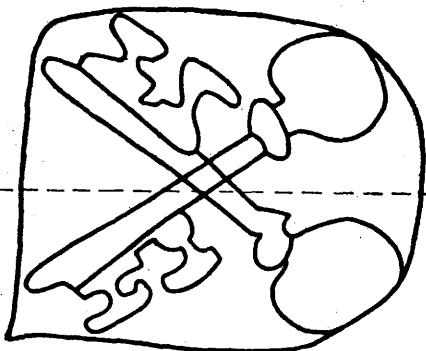

4

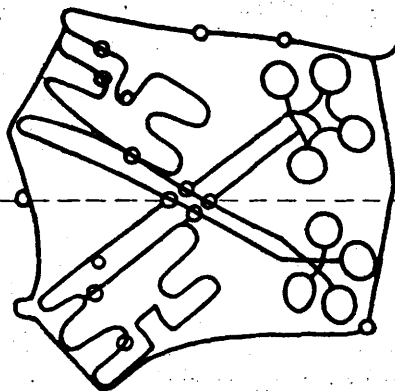

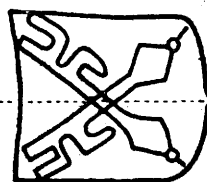
2

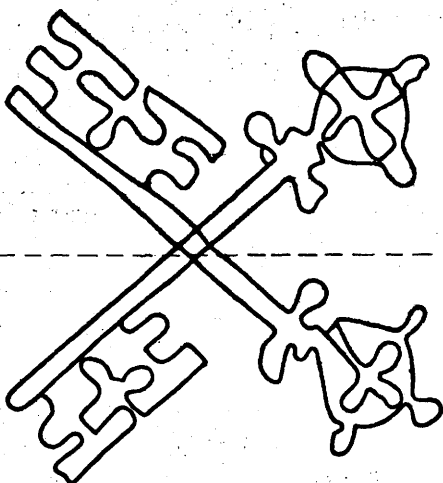
4

3

1

Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből

1

Ünneplő versek, hírlapi cikkek, meghatott hangon írott levelek tömege üdvözlöi a XIX. század fordulóján SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtáralapítását. A tudományos világ a tudomány fellendülésének előfeltételét és biztosítékát látja az új intézményben, az írók a magyar költészet emlékeinek összegyűjtésétől az irodalom megerősödését, hagyományokkal való gazdagodását várják, a vármegyék a nemzeti ügy újabb diadalát ünneplik.

A könyvtár alapításának azonban a nemzet kulturális hasznától eltekintve még egy kézzelfogható jelentősége van az egyre fokozottabb mértékben laicizálódó értelmiség számára. Az új könyvtárat könyvtárosok fogják gondozni; s ez a körülmény egy új pálya egyelőre szűkre szabott útját nyitja meg a hivatalával elégedetlen vagy éppen elhelyezkedni nem tudó értelmiségiek előtt. Még a formális alapítás megtörténte előtt bekopogtat levelével SZÉCHÉNYIhez KOVACHICH Márton György, a fejlődő magyar tudomány egyik legkonceptuózusabb képviselője s a Debrecenbe visszahúzódott CSOKONAI — a későbbi években újabb és újabb jelentkezők sora fogja őket követni, nyílt vagy burkolt formában kérve alkalmaztatást Magyarország egyetlen országos jellegű tudományos intézeténél.¹

A fiatal magyar értelmiség számára a XVIII—XIX. század fordulója nehéz éveket jelent. II. JÓZSEF uralkodásának kezdetére kialakul a városokban egy olyan világi, többségében nem nemes eredetű réteg, mely az egyetem elvégzése után nem tud tudásának és képzettségének megfelelő álláshoz jutni — egyfajta szellemi proletariátus. II. JÓZSEF rendelkezései a felsőbb oktatásban való részvétel megszorításával, a gazdasági természetű pályák előnyeinek hangoztatásával igyekeznek a bajon segíteni, melynek valóságos oka egyrészt az, hogy a tanári állásokat jórészt a fennálló vagy eltörölt szerzetesrendek tanárai tartják elfoglalva, másrészt hogy a hivatalok amúgyis szűkre szabott kereteit részben idegenek, a monarchia más területéről ide helyezett elemek töltik meg; s végül, de nem utolsósorban az, hogy a kulturális fejlődés igényeivel és lehetőségeivel a gyarmati kizsákmányolás álla-

¹ KOVACHICH 1802. júl. 4-én írt levelét ismerteti KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*. I. k. Bp. 1905. [Több nem jelent meg.] 75—76. l. KOVACHICH elpanaszolja nyomorúságos helyzetét, s arra kéri SZÉCHÉNYIT, mint „kegyes pártfogóját”, hogy most, amikor könnyen találhat módot megsegítésére, érvényesítse befolyását. CSOKONAI 1802. szept. 14-én írt terjedelmes levelét közli HARSÁNYI István és GULYÁS József CSOKONAI Vitéz Mihály *Összes művei*. II/2. 714—726. l.

potában élő ország kulturális intézményeinek fejlődése nem tud lépést tartani. E kor tudósainak, az értelmiségieknek a levelezése hemzseg az egzisztenciális problémáktól. VÁLYI András, a kiváló földrajztudós 1790-ben reménytelenül kilíncsel Bécsben valamilyen alkalmaztatásért;² a Pest-Budán élő, biztos-jövedelmű, valamennyire ismert hivatalnokoknak ismeretlenek küldenek állásért, segítségért könyörgő leveleket;³ TERTINA Mihály, a hányatott életű költő kijelenti: protektor nélkül senki sem boldogulhat Magyarországon, aki szegény és nemtelen,⁴ s így reménye sincsen arra, hogy képzettségének megfelelő álláshoz jusson.⁵ A példákat szaporíthatnánk. KOVACHICH, akihez e leveleket írták, hatalmas arányú tudományos terveinek csak töredékét tudja megvalósítani, nem kis részben azért, mert nem képes többre vinni a kamarai regisztratúra egy szerény állásánál; CSOKONAI sorsának hányatottságáról, álláskereső próbálkozásainak hiábavalóságáról is olvashatunk leveleiben s a kortársak visszaemlékezéseiben.⁶

Ilyen körülmények között válik érthetővé az a tudományos érdeken túlmenő, személyes érdeklődés, amellyel a kor tudósai, írói közül néhányan SZÉCHÉNYI alkotása felé tekintenek. A nyilvános könyvtár megalapításával az értelmiség számára új foglalkozási ág nyílik: megjelenik a könyvtári munkájáért rendszeresen fizetett, elvben csak könyvtári munkájából élő könyvtáros.

A könyvtárosi pályának természetesen vannak már előzményei Magyarországon. Az egyik — inkább elvi jelentőségű — kezdemény a pécsi püspöki könyvtárban játszódik le. Ezt KLIMÓ György püspök 1774-ben megnyitotta az olvasóközönség számára, s ugyanekkor 10 000 forintos alapítványt tett egy könyvtáros és egy „szolga” fizetésére.⁷ A könyvtár azonban KLIMÓ, majd ESTERHÁZY püspök halála után felügyelet nélkül maradt, s néhány évre nyilvánossága is megszűnt; csak 1808-ban nevezték ki új könyvtárosát egy pécsi egyházmegyei pap személyében.⁸ Ez a könyvtár tehát nem lehetett tényező a világi könyvtárosságra kialakulásában.

Összehasonlíthatatlanul nagyobb ennél a könyvtárosság kialakulása szempontjából a Budára, majd Pestre helyezett Egyetemi Könyvtár jelentősége. Főfoglalkozású könyvtárossal vezető állásban ugyan itt sem találkozunk: a könyvtár az egyetem tanácsának alárendelt intézmény, bizonyos fokig testületi könyvtár jellegével, s az igazgató és az első ór mindig az egyetemi tanárok köréből kerül ki, bár kivételes esetek átmenetileg előfordulnak. Alárendeltebb beosztásban levő alkalmazottak részére azonban itt már jelenthet főfoglalkozást a könyvtárosság. 1774-ben KOVACHICH Márton György és SZATMÁRI András írnokként nyerne alkalmazást,⁹ 1779-ben pedig Henrich

² 1790. dec. 16-án írt levelét I.: KOVACHICH, Martinus Georgius: *Commercium Litterarium*. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 43. [A továbbiakban: Quart. Lat. 43.] VI. k. 290. f.

³ Pl. uo. VII. k. 56. f.

⁴ Uo. IX. k. 3–4. ff.

⁵ Uo. VII. k. 148. f.

⁶ GAÁL László följegyzései CSOKONAI VITÉZ Mihályról. OSzK, Kézirattár, Fol. Hung. 2162. passim.

⁷ *Klimó György pécsi püspök élete*. (Munkálatai a pesti növendékpapság magyar iskolájának. V. k. Budán, 1838.) 330–332. l.

⁸ Uo. és VASSKÓ Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratjai*. Pécs, 1934. 14. l.

⁹ PAULER Tivadar: *A Budapesti Magyar Kir. Tudomány-Egyetem története*. Bp. 1880. 107. 172. l. és MÁRKAI József: *Könyvtári nefelejtés, vagy a Budapesti M. K. Tudomány-Egyetem Könyvtárának rövid ismertetése*. Bp. 1874. 25–26. l.

Gottfried BRETSCHNEIDER volt temesi bánsági alkapitányt, a kalandos múltú felvilágosodott íróit nevezik ki a könyvtár harmadik őrének állására.¹⁰ Az ő könyvtárosi karrierje — néhány hónap leforgása alatt átmenetileg a könyvtár élére kerül — a korszakban magában álló, s úgy látszik, hogy a könyvtárat addig vezető PRAY és LAKICS lemondása mellett a helytartótanács felvilágosodott jellegű könyvtárpolitikai kezdeményezéseivel áll összefüggésben.¹¹ Az alsóbb állásokból azonban általában nem vezet út felfelé: SZATMÁRI még 1782-ben is kancellista, s helyzete megváltozására nincs is kilátása.¹² KOVACHICH már előbb eltávolzik a könyvtártól, de 1794 elején benyújtja pályázatát a megüresedett igazgatói állásra; végül is azonban nem őt, hanem az egyetemen is előadó SCHÖNVISNERT nevezik ki, akit azonkívül, hogy egyetemi állása is ajánl, úgy látszik, hatalmas pártfogók támogatnak. A legmagasabb körök támogatása ekkor elengedhetetlen egy könyvtári állás betöltésénél is.¹³

E két, illetve gyakorlatilag egy könyvtár gondozóinak helyzete azonban egyedülálló Magyarországon. Nyilvános — még a fentiekhez hasonlóan korlátozott nyilvánosságú — könyvtár sincsen több az Országos Széchényi Könyvtár megalapítása előtt. A különböző felekezetek iskoláinak könyvtárai, szerzetesrendek, főurak, főpapok nagymúltú, gazdag könyvtárai csak a tulajdonosnak vagy a tulajdonos testületnek állanak rendelkezésére, s így gondozásuk nem igényel egész embert. A csekély forgalom mellett a könyvtár gyarapítását, bizonyos fokú rendezését a főúr titkára, a püspöki udvar vagy a szerzetház egy papja, az iskola, kollégium valamelyik fiatal tanára más tennivalói mellett is kielégítően elláthatja.

Ez az általános gyakorlat a könyvtári pálya egyik speciális sajátosságára hívja fel a figyelmet. Nemcsak Magyarországon, de Európa többi államában sincsen még ekkor kialakult könyvtárosgárda: a könyvtárosok a legkülönbébb múlttal és előképzettséggel rendelkező személyek köréből toborzódnak. Vannak közöttük udvari emberek és tudósok, írnokok és kalandorok.¹⁴ Egyesek közülük csak átmenetnek tekintik könyvtári állomáshelyüket más, politikai vagy tudományos szempontból nagyobb jelentőségű pozíciók felé; mások tudományos vagy irodalmi munkásságuk zavartalan kifejtéséhez szükséges bűvőhelyet keresnek a könyvtár csendes termeiben; ismét mások

¹⁰ BRETSCHNEIDER budai tevékenységére vonatkozólag l.: SZENT-KIRÁLYI Margit: *H. G. Bretschneider első budai évei 1777–1782*. Bp. 1938. és SZABÓ Margit: *H. G. v. Bretschneider budai tartózkodása 1782–1784-ig*. Bp. 1942.

¹¹ Vö.: BRUCKNER János: *A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár (1780–1784)*. Magy. Könyvszle. 1956. 112–136. l.

¹² KOVACHICHhoz írja 1782 decemberében: „Sed bone Deus! jam fere decimus vertitur annus, servio fideliter, aetas etiam sensim ingravescit, necessaria magis accrescunt, et adhuc haec immobilis sum, nihil aut consolationis aut melioris accessit. O durum constantiam! servitutum, imo mancipatum potius dixissem, nisi et Amico scriberem, et, quibuscum onus haec sustinui, amicos mihi esse persuaderem.” Quart. Lat. 43. II. k. 208–209. ff.

¹³ Vö. KOPPI Károly levelét KOVACHICHhoz, i. h. X. k. 185. f. KOPPI ekkor egyetemi tanár, s befolyásos ismerőseit mozgatja meg KOVACHICH érdekében, minthogy elismert dolog: „huic statione debetur Kovatsich, et illa Kovatsitsio.” „Sed et cito agendum, et quidem maxime apud Palatinum, apud Szaparium et Eszterházi: se certo per litteras acturum Viennae, dum sciat, quando res agi ceperit, quomodo, ubi.” Mindennek ellenére marad le KOVACHICH a SCHÖNVISNERRel való versenyben.

¹⁴ A könyvtárosi pálya múltjáról igen röviden ír: MILKAU, Fritz, *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1933. II. k. 648–650. l. A XIX. századra vonatkozólag vö. még: GLAUNING, Otto: *Ein Jahrhundert bibliothekarischer Vergangenheit*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1923. 1–18. l.

a rájuk bízott könyvanyagot mellékesen, más hivatali funkciók végzése mellett gondozzák. Martin SCHRETTINGER müncheni könyvtáros, a XIX. századi könyvtári technika egyik úttörője még 1814-ben is arról panaszkodik: ahogyan régen az ifjúság nevelését a szerzetesek mellékfoglalkozásként végezték, úgy a könyvtárosi állásokat még most is rendszerint mellékfoglalkozásként bízzák egy professzorra, egy írónkra vagy akár tisztartóra, házmesterre vagy más hasonló személyre.¹⁵ A könyvtárosoknak ez a kétlakisága — mint magyar vonatkozásban már érintettük — egyfelől a fejedelmi, főúri, egyházi és egyetemi könyvtárak túlsúlyára vezethető vissza: a könyvtár nem a közművelődést általában szolgáló intézmény, hanem egy személy vagy testület javainak kiegészítő része; s így a könyvtáros nem mint egy önálló jelentőségű intézmény objektív feladatokkal felruházott kezelője, hanem mint a könyvtár tulajdonosának személyes megbízottja nyer alkalmazást; a könyvtáros bizalmi állására más szolgálatokkal szerzett érdemeket, s e szolgálatokat megbízója a könyvtár ügyeinek ellátása során is többé-kevésbé megkívánja tőle; — másfelől arra, hogy a nem túl nagy könyvtárak egyszerű felállítása és a szűkkörű használat adminisztrációja nem jelent teljes embert igénylő elfoglaltságot. Ez az utóbbi körülmény magyarázza azt is, hogy a tudományos igényű könyvtárak élén többnyire a tudomány valamely ágát művelő tudósok állhattak — sőt természetes is volt, hogy ők álljanak, hiszen a könyvtárosság külön szakképzettséget nem igényelvén, úgy látszott, hogy a könyvek emberei, a könyveket legtöbbet forgató történészek, statisztikusok, nyelvészek, irodalmárok ezen a téren mindenkinél jobban megállhatják a helyüket. Ennek az elgondolásnak kétségtelen előnyei mellett megvolt azonban a maga árnyoldala is: a tudósok saját szakmájuk művelése mellett nem mindig szakítottak időt maguknak a rájuk bízott könyvtár ügyeibe való elmélyedésre; sokakat, mint a GRIMM-fivérek, csak anyagi okok vittek könyvtári szolgálatba, s ők ellopottnak éreztek minden percet, melyet valóban nagyértékű tudományos munkájuk helyett a könyvtár adminisztrálására fordítottak.¹⁶ Nem egy könyvtáros vallotta a Wolfenbüttelben könyvtároskodó LESSING elvét: használni a könyvtárat, s nem használtatni általa.¹⁷

Ezt az állapotot egyfelől a könyvanyag számbeli gyarapodása, s ennek folytán a könyvtári technika bonyolultabbá válása, másfelől a nyilvános jellegű könyvtárak előtérbenyomulása törte át Európa-szerte. A fejlődés döntő szakaszai a XVIII. században játszódnak le. Az anyagi és szellemi síkon egyaránt felfelé törekvő polgárságot nem lehet többé megállítani az uralkodói, főúri könyvtárak bezárt kapui előtt; mint írók, felvilágosodott irányú írásaikkal töltik meg a polcokat, melyeken eddig jobbra a feudális rendszer képviselőinek művei sorakoztak; mint olvasók, hozzá kívánnak jutni mindahhoz, ami az elmúlt századok alkotásaiból értéket jelent. A könyvtárak nyilvánossá

¹⁵ Idézi PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-Lehrfach*. (Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg LEYH. Leipzig, 1950. Zentralblatt für Bibliothekswesen, Beiheft 75.) 172. l.

¹⁶ ZOEPE, Ludwig: *Die Brüder Grimm, als Bibliothekare*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1928. 123—137. l.

¹⁷ HESSEL, Alfred: *Geschichte der Bibliotheken*. Göttingen, 1925. 88. l. Egyébként LESSING komoly tevékenységet fejtett ki a könyvtár újjarendezése, különösen a duplumok felülvizsgálata területén. Vö. SCHNEIDER, Heinrich: *Neue Beiträge zur Geschichte der Bibliotheca Augusta zu Wolfenbüttel*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1923. 185—197. l.

válásának, nemzeti könyvtárak kialakulásának sok útja van: egyeseket felvilágosodott uralkodói gesztus nyit meg, mint a francia királyi könyvtárat 1735-ben, — ugyanezt a könyvtárat nem egészen hatvan év múlva a forradalom fogja nemzetivé nyilvánítani. A három nagy magángyűjtemény egyesítéséből létrejött British Museumot 1759-ben adják át a közönségnek, — 12 évvel korábban vált nyilvánossá az olasz terület egyik legnagyobb könyvtára, a firenzei Magliabechiana. A kolostori könyvtárak egy részének anyagát a XVIII. század végi, XIX. század eleji szekularizációk teszik közkinccsé.¹⁸ Az új, nemzeti jellegű könyvtárak kialakulása és megszilárdulása mindennél a polgári és nemzeti fejlődés egy jelentős állomása: nemcsak a tudományok fellendülését segíti elő a könyvtár, de mint a fokozódó nemzeti érzés és polgári öntudat megnyilvánulása, meglétével erősíti is létrehozót.

Az írók és olvasók számának megsokszorozódásával a könyvtárosok feladatai nemcsak megnőnek, de minőségileg is megváltoznak. Szükségessé válik e feladatok pontosabb körülírása, a könyvtári munka részletekbe menő elemzése: a növekvő állományú könyvtárak rendezésének új és új módszereit dolgozzák ki a nagy számban megjelenő könyvtártani kézikönyvek, s megnyilván a könyvtárak kapui az olvasóközönség előtt, szükségessé válik az is, hogy a könyvtáros idejének nagy részét a könyvtárban töltsse, rendelkezésére álljon az olvasóközönségnek. A könyvtárosi pálya ezzel lényegében kialakult; most már csak az van hátra, hogy a kialakuló munkakört tudományosan képzett, a könyvtárosi pályát főfoglalkozásnak tekintő könyvtárosok töltsék be, akik azután kivívják maguknak azt a társadalmi és anyagi megbecsülést, amely munkájukért megilleti őket, s elfoglalják helyüket az egyre jobban specializálódó értelmiség széles táborában.

E fejlődés ismeretében válik világossá, hogy Magyarországon a könyvtárosi pálya kialakulásában a döntő mozzanatot SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtáralapítása jelenti. Az Egyetemi Könyvtárban — mint láttuk — dolgozik ugyan néhány főfoglalkozású könyvtáros; s a XIX. század első felében SZÉCHÉNYI könyvtára feladatait számos körülmény folytán csak kismértékben s időnkénti hosszas megszakításokkal látja el, úgyhogy gyakorlati fontossága ekkor nem mérhető össze az Egyetemi Könyvtáréval; az egyetemhez kötött, s elsősorban az egyetemi oktatás hagyományos anyagát őrző Egyetemi Könyvtárnak e korszakban mégsem lehetett akkora hatása a foglalkozási ágak tényleges alakulása, s az erről alkotott öntudat fejlődése terén, mint a nemzet egészének felajánlott, a nemzeti érdekű anyag gyűjtésének célkitűzésével induló intézménynek.

Az új könyvtár gondozóját a nemzeti könyvtáralapítás tényéből fakadó újszerű szempontok mérlegelésével kellett kiválasztani. A választás joga az alapító kezében van. SZÉCHÉNYI olyan embert kíván az élen látni, aki — az első elképzelés szerint alárendelve ugyan az Egyetemi Könyvtár könyvtári gyakorlattal már rendelkező vezetőjének — „önállóan szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak”, „miután az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második ór egyúttal nyilvános tanár is” s így „abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összekötetnék az egyetemi könyvtár valamelyik őri állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkeznék, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztet-

¹⁸ MILKAU: *í. m.* III. k. 637., 880—881., 995., 1009—1010. l.

hető”¹⁹ — írja SZÉCHÉNYI az alapítólevél kibocsátását megelőző felterjesztésében.

A könyvtáros személyének megválasztását SZÉCHÉNYI nemcsak magának, hanem leszármazóinak is fenn kívánja tartani: a könyvtárosokat első-sorban a SZÉCHÉNYI-család nevelőinek köréből szándékozik kiválasztani, s minden alkalommal három jelöltet terjeszt majd az uralkodó elé, aki ezek közül nevezi ki a könyvtárort. E javaslat kétségkívül azt is kívánja biztosítani, hogy a könyvtár ne kerülhessen méltatlan, hozzá nem értő személyek kezére: a család bizonyára csak olyan valakit fog a könyvtár élére kijelölni, aki nevelői munkája során tanújelét adta tudásának, szorgalmának. A javaslat így, a könyvtár állami jellegének bizonyos megszorítása árán ugyan, a könyvtárosi szakképzés hiányát igyekszik pótolni.

Az első kinevezett könyvtárőr azonban mégsem a SZÉCHÉNYI-család nevelőinek köréből kerül ki. SZÉCHÉNYI MILLER Jakab Ferdinándot, a nagyváradi akadémia nyugalmazott tanárát helyezi a könyvtár élére — azzal a soha nem érvényesített fenntartással, hogy ha fiai nevelői bevégezik munkájukat, nekik kell helyét átengednie.

Mi lehet az oka annak, hogy SZÉCHÉNYI olyan kiváló jelentkezők mellett, mint CSOKONAI vagy KOVACHICH, azt a MILLERT részesíti előnyben, aki még magyarul sem beszél tökéletesen, s aki számos kisebb-nagyobb röpiratot és történeti munkát tett ugyan közzé, de mind ezek, mind kortársai tanúsága szerint középszerű, minden szélesebb koncepciót nélkülöző egyéniség?²⁰ CSOKONAIval SZÉCHÉNYI évek óta kapcsolatban állott, s költői munkásságát sokra becsülte; KOVACHICH a könyvtáralapítás egyik mozgatója volt, s a felajánlott könyv- és kéziratgyűjtemény nem egy értékes darabja az ő közvetítésével került az alapító birtokába. KOVACHICHOT fiatal korától kezdve vonzotta a könyvtári munka.²¹ Néhány évet töltött is az Egyetemi Könyvtárban, s fennmaradtak tervezetei a magyar könyvtárügy fellendítésére vonatkozólag.²² Ami kettejük ellenében a mérleget mégis MILLER javára nyomta le: az CSOKONAI protestáns vallásán és a KOVACHICH és SZÉCHÉNYI között az elmúlt évek során felmerült, bár már lezárult ellentéteken túlmenően — nem lehetett más, mint MILLER sokoldalú könyvtárosi gyakorlata, mely az új könyvtár szakértő vezetését eleve biztosítani látszott.²³ MILLER három évet

¹⁹ Az iratot részletesen ismerteti KOLLÁNYI: *i. m.* 64–65. l.

²⁰ TERTINA írja KOVACHICHhoz Nagyváradról, 1801. nov. 17.: „Notandum: Noster Jacobus Ferdinandus de Miller, iubilatus Professor, ignarus linguae slavicae, in hungarica non usquequaque versatus, in theologia nullus, quam ne a limine salutavit, uti nec jura: hic palam publicat se futurum Censorem Budensem.” Quart. Lat. 43. XVII. k. 135. f.

²¹ HIDAS Ferenc írja KOVACHICHhoz 1776. dec. 6-án: „De accomodatione Dominationis Vestrae sincere gaudeo; semper si bene meminere ad stationem publicae Bibliothecarii animum intendebat, en! jam in semita est eandem consequendi, ubi simul eruditae suae in Librorum Lectionem propensioni potest satisfacere...” Quart. Lat. 43. I. k. 107. f.

²² *Memoriale de Instituto Historico Diplomatico sive instruenda Bibliotheca Publica rerum Hungaricarum Regnicolari és Cogitationes pro Plano erigendae Bibliothecae Nationalis* címen. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 144. és Fol. Lat. 2565.

²³ SZÉCHÉNYI választását a kor könyvtártudományi írói bizonyára helyeselték volna. SCHRETTINGER még 1829-ben is így ír: „Man wähle mit grösster Vorsicht einen Mann zum Bibliothekare, der a) nebst einem hohen Grade allgemeiner literarischer Bildung die Bibliothekwissenschaft theoretisch und praktisch inne hat, b) weder Fachgelehrter noch Schriftsteller von Profession ist...” (Martin SCHRETTINGER: *Versuch*

töltött a bécsi udvari könyvtárban KOLLÁR Ádám könyvtáros mellett, utóbb BATTHYÁNY József érsek pozsonyi könyvtárának, majd a nagyváradi akadémia könyvtárának volt őrre.²⁴ 1815-ig tartja kézben a könyvtár ügyeit; akkor váltja fel HORVÁT István, miután MILLERT már 1812-ben a könyvtárat, a régészeti és természettudományi gyűjteményt magában foglaló Nemzeti Múzeum igazgatásával bizza meg a nádor. Hogy SZÉCHÉNYI választása szerencsés volt-e, s hogy MILLER működése javára vagy kárára vált-e az új könyvtárnak, — erre csak részletesebb, érdemeit és tagadhatatlanul súlyos hibáit egybevető elemzés adhatna választ. MILLER könyvtárhozi, illetve múzeumigazgatói tevékenysége mellett más hivatalt nem tölt be, HORVÁT István azonban egyéb tudományos és hivatali elfoglaltsága mellett két egyetemi katedrát is ellát, s a könyvtárosok kettős, sőt többszörös elfoglaltságának kérdése még hosszú időn át nem nyer egyértelmű megoldást. — A kor értelmiségének egzisztenciális problémáit az a néhány állás, mely az új intézményben betöltésre vár, természetesen nem tudja megoldani, annyi azonban kétségtelen, hogy a könyvtárosság most már kilép alárendelt helyzetéből, s megindul az a fejlődés, mely a könyvtárosi szakma, a könyvtárosi hivatás kialakulásához vezet.

2

A nemzeti könyvtár első könyvtárosa mellett megjelennek az egymást gyors ütemben váltogató segéderők. MILLER mellett egy írnok — PETRAVICH Ignác — s egy „szolga” nyer alkalmazást. PETRAVICH mint SZÉCHÉNYI Pál volt nevelője kerül a könyvtárhoz, s előképzettségéről semmit sem tudunk; PAVONICHOT latin, magyar és német nyelvtudása, sőt ezenfelül francia és olasz ismeretei ajánlják a könyvtárszolgai állásra. A mérték tehát magas, a kiválasztás azonban mégsem minden esetben szerencsés: PETRAVICH személyi okokból már 1805-ben elhagyja a könyvtárat. Utódja GRUBER Károly Antal, magyarországi származású német író, a nógrádi főispán volt titkára lesz, aki már 1802-ben felajánlotta SZÉCHÉNYINEK szolgálatait. GRUBER kezdetben ambícióval lát hozzá a munkához, de utóbb, elsősorban MILLERREL való ellentétei folytán, elkedvetlenedik, s 1806-ban távozik az intézménytől. Utána STRÁZSAY József ügyvéd következik, akit bizonyára német, francia és olasz nyelvtudása ajánl SZÉCHÉNYINEK. STRÁZSAY, aki lajstromozó, majd regisztrátor címen működik, nem bizonyul megfelelőnek, feladatát hanyagul, fegyelmezetlenül látja el, s 1812-ben végleg kilép a szolgálatból. Mindezek a változások nem válnak a könyvtári munka előnyére, s amikor MILLER 1812-ben a kialakuló Nemzeti Múzeum igazgatói székét nyeri el, beköszönt az a veszély, hogy a könyvtár gazdátlanul marad, s a rendezés, nyilvántartás terén eddig végzett munkák is veszendőbe mennek. A problémát HORVÁT István 1815. évi kinevezése fogja hosszabb időre megoldani. HORVÁT műkö-

eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft . . . II. k. München, 1829. 196. l.) Pontosan ezt a gondolatot ismétli CONSTANTIN tíz évvel később írott művében: „Peut-être même qu'un homme doué d'un grand esprit d'ordre, de l'amour du travail et d'assez d'intelligence pour classer les livres, sera d'une plus grande utilité à une bibliothèque qu'un profond savant ou un grand poète, étrangers aux travaux de ce genre.” (CONSTANTIN, L. A.: *Bibliothéconomie* . . . Nouvelle édition, Paris, 1841. 20 — 21. l. Az első kiadás 1839-ben jelent meg.)

²⁴ Levelét SZÉCHÉNYIHEZ ismerteti KOLLÁNYI: *i. m.* 80 — 81. l.

désének első éveiben KOVACHICH József Miklós, KOVACHICH Márton György fia adjunctusi címmel kerül a könyvtárhoz; néhány évvel utóbb azonban ő is lemond hivataláról, s a könyvtár ügyeit HORVÁT István sok egyéb tevékenysége mellett évtizedeken át a „szolga” és egy időnként alkalmazott napidíjas írnok segítségével intézi.

A XIX. század első évtizedének rendezetlen, a könyvtár fejlődését károsan befolyásoló személyzeti viszonyai nem egyedül az idős MILLER összeférhetetlen természetének róhatók fel. Hogy a többé-kevésbé jól képzett alkalmazottak, akik közül néhányan tudományos vagy irodalmi ambícióval, a könyvtár ügye iránti lelkesedéssel indulnak, miért hagyják el néhány éves szolgálat után sorra a könyvtárat: ennek egyik oka a könyvtári munka számukra szokatlan természetűben, a nyilvános könyvtár létrejöttével felmerülő feladatok megoldásának üttörő jellegű nehézségeiben keresendő.

A XIX. század elején végzett könyvtári munka részletei a MILLER által benyújtott szolgálati szabályzat-tervezetből,²⁵ a könyvtári ügykezelés során keletkezett egyéb aktákból, s az Egyetemi Könyvtár részére még a XVIII. század végén kiadott utasításokból ismeretesek. Anélkül, hogy ezeket itt bővebben ismertetni kívánnánk, megállapíthatjuk, hogy a könyvtári munka igen sokoldalú felkészültséget követelt a könyvtárostól. Ez az a néhány évtizednyi szakasz a könyvtárosi pálya fejlődésében, amikor a könyvtárosnak polyhistorból szakszerű szabályok alapján dolgozó szakemberré kell válnia; az új feladatok már megjelentek, anélkül hogy a régi típusú könyvtárosi tudói követelmények már érvényüket veszítették volna. Ehhez járult a könyvtáron belüli — részben személyzethiány miatt is lehetetlen — munkamegosztás teljes hiánya. A könyvtári technika adott fejlettségi fokán a könyvtárosnak a könyvek kezelésének manuális módszereitől kezdve a könyvtárban kifejezhető tudományos tevékenységig a könyvvel való bánásnak, a könyvhöz való viszornak minden ágazatát ismernie kellett; mindazt, amin a modern könyvtári gyakorlatban könyvtárosok egész sora osztozik meg. A hazai és külföldi könyvpiac szemmel tartása, a kiválasztott könyvek megszerzése, nyilvántartása, rendezése, a katalógusok, leltárak és lajstromok készítése éppúgy a könyvtárban dolgozó egy-két őr és írnok feladata volt, mint a kutatók tájékoztatása, a könyvtár bemutatása, a kéziratok meghatározása, esetleg lemásolása, a térképek, metszetek jegyzékbe foglalása vagy az adminisztráció, a hatóságokkal való levelezés, az anyagi ügyek. És másfelől feladatuknak kellett tekinteniök azt is, hogy a hazai tudomány valamely ágának fellendítésén fáradozzanak, hogy a tervbe vett múzeumi aktákban értekezéseket publikáljanak, a könyvek és kéziratok nyomtatott katalógusait folyamatosan elkészítsék; sőt felvetődött az a terv is, hogy a régi oklevelek olvasásába, a diplomatikába, bibliográfiába, heraldikába a könyvtárőrök vezessék be a könyvtárban őrzött kulturális kincsek iránt behatóbban érdeklődő ifjúságot.²⁶

E széleskörű munkaterv kivitelezéséhez az Egyetemi Könyvtárban és a magánkönyvtárakban kialakult gyakorlat csak részben szolgáltatta a mintát. SIMONCHICZ Ince, MILLER barátja, levelében tiszteletre méltó, de fáradságos és még senki által ki nem próbált feladatnak nevezi az új könyvtár-

²⁵ A könyvtári személyzetre vonatkozó adatokat l. KOLLÁNYI: *i. m.* megfelelő helyein. A szabályzat-tervezet ismertetése *ui.* 211–222. l.

²⁶ *Uo.* 244. l.

igazgatói állást²⁷. Újdonságot jelentett magában véve az anyag nagyarányú gyarapodása, s ennek folytán a régi nyilvántartási rendszerek elégtelensége, a II. JÓZSEF alatt elrendelt, s 1802-től kezdve az új könyvtárat illető kötelező példánybeszolgáltatás, a használat növekedése, s végül, de nem utolsósorban az a körülmény, hogy a könyvtár hivatallá válik, s a hivatalos ügykezelés bonyolult hálózatába kell beilleszkednie. A problémákra egyelőre nincsen kielégítő válasz. Bizonyos technikai kérdések megoldására tesz kísérletet KOVACHICH Márton György 1791-ben kiadott *Institutum Diplomatico-Historicum* c. művében, ahol az elenchusok és indexek készítésének könyvtári és levéltári tapasztalatokból leszűrt módszerét ismerteti részletesen.²⁸ MILLER kezdettől fogva törekszik arra, hogy szolgálati szabályzatokban rögzítse le a könyvtári munka főbb pontjait, s a tízes évek elején sikerül is neki a szabályzattervezetnek többé-kevésbé érvényt szerezni. Ezek nem terjednek ugyan ki minden részletre, s nem számolnak le a túlzott követelményekkel, de némi-képp rendezik a könyvtári munka sokféleségének eddigi zűrzavarát.²⁹

Természetes, hogy a követelményeknek egy ember számára — a tudomány adott fejlődési fokán — úgyszólván már teljesíthetetlen halmaza, részben egyéb tudományos intézmények hiányában zsúfolódva össze a könyvtár területére, a más pályáról érkező, kezdő könyvtárosokat inkább elriasztotta, mint vonzotta. Elkedvetlenedésüket nem kis mértékben kellett fokoznia annak a körülménynek, hogy a maximális követelményektől távol álló, de felelősségteljes és bonyolult mindennapi munkájuk nem részesült abban az anyagi és erkölcsi megbecsülésben, mely pedig őket — mint jogosan gondolták — megillette volna. HORVÁT írja később, visszatekintve az első könyvtárosok működésére; ezek az emberek reményvesztetten, csalódottan, s egyben adóságokba merülve távoztak el az intézettől.

A könyvtárosok elégtelen díjazásának szokását a korszak közkönyvtárainak fenntartói Európa-szerte a magánkönyvtárak uraitól örökölték. Minthogy a magánkönyvtárak gondozói a könyvtár tulajdonosát rendszerint nemesak könyvtárosi vonatkozásban szolgálták, könyvtárosi fizetésük csekély, s öletszerűen megállapított volt. A Magyarországon először állami fizetést húzó egyetemi könyvtárosok fizetésének összegét szintén az a körülmény befolyásolta, hogy a vezető állásokat egyetemi tanárok töltötték be. Egyes kivételektől eltekintve, úgy látszik, hogy a könyvtárossá kinevezett tanárok ezen a címen évi 200 forint pótlékot élveztek — egyetemi fizetésük 600—800 forint között mozgott —; az írnokok illetménye ugyanitt 1778-ban évi 300, a szolgáké 100 forint.³⁰ Az újonnan létesült könyvtárban MILLER évi 600, PETRAVICH 400 forint fizetést húz, az ún. múzeumi alap létrejöttéig az egyetemi alaphól, természetbeni lakásuk elfoglalásáig pedig évi 200, illetve

²⁷ „... verebar, ut tu tam honorificum et laboriosum, neque adhuc ulli tentatum munus valetudinis caussa assumas.” 1803. márc. 7. (*Autographae Litterae... ad Iacob. Ferdin. de Müller datae*. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 781. III. k. 15—16. ff.)

²⁸ A mű 93—122. lapjain *De methodo conficiendi Elenchos ac Indices* c. fejezetben.

²⁹ A könyvanyaggal kapcsolatos munkálatok nehézségeire vonatkozó megjegyzés található pl. SZATMÁRI András KOVACHICH-hoz írott levelében, akiakkor a gimnáziumok és akadémiák könyvtárait válogatja át: „... hic quidem labor insperatus licet nobis non sit, difficilis tamen, ac multo molestior propter multas circumstantias, quae non prius quam in ipso opere se se manifestabunt, adeo erit, ut ipsum Herculem etiam affatim defatigare, deterreque valeat.” Quart. Lat. 43. II. k. 209. f.

³⁰ PAULER: *i. m.* 107, 172. l.

100 forint lakáspénzt. A szolga 200 forint illetményben és 50 forint lakbérkiegészítésben részesül.³¹ Ez az összeg, tekintetbe véve különösen a rohamos pénzromlást, nem mutatkozott elégségesnek a könyvtári alkalmazottak megélhetéséhez. MILLER kezdettől fogva harcol a fizetés összegének felemeléséért, és a saját személyére vonatkozólag sikeresen: 1806-ban, majd a következő év tavaszán fizetését lakbér és személyi pótlék címén összesen 300 forinttal felemelik. A többi alkalmazott helyzete még nehezebb. GRUBER távozásának egyik oka az, hogy 500 forintnyi évi fizetésből — mint maga mondja — a legnagyobb takarékoság mellett sem tud megélni, s az 1812-ben távozó STRÁZSAY szintén súlyos anyagi gondokra, adósságokra hivatkozik. Pedig ekkor már mint lajstromozó lakbérrel együtt évi 800 forintot keres; 1809-ben MILLER fizetését 1500 forintra emelik, s a többiekét is javítják 100–200 forinttal.

Csakhogy a fokozódó infláció elnyeli ezeket az összegeket is, s az időnként juttatott segélyek csak pillanatnyilag enyhítenek a helyzeten. Kisebb fizetésjavítást jelent olykor egy-egy alapítvány azzal a célzattal, hogy kamatait a könyvtári alkalmazottak fizetéséhez csatolják. MILLER a további években sem szűnik meg a fizetések rendezését szorgalmazni, de a kérdés az 1811-es devalváció után is csak átmenetileg jut nyugvópontonra. Ekkor az igazgató fizetését 2000, az örökét 1200, a segédörökét 1000, az írnokokét 700–800, a kancellistákét 500–600, a szolgálákét pedig 200–400 forintban állapítják meg,³² ami azt jelenti, hogy az igazgató a nádori kancellária vezetőjével, az örök és segédörök a nádori hivatal titkáraival, az írnokok a nádori kancellária expeditoráival, a kancellisták a kancellária jegyzőjével azonos fizetésben részesülnek, velük tekintetnek egyenlőknek. Ha tehát speciális tudásuk, tudományos tevékenységük nincsen is díjazva e fizetések által — annyit legalább sikerült elérniük, hogy a múzeumi tisztviselőket a közigazgatási hivatalnokokkal egyenlő elbánásban részesítsék.

Úgy látszik, hogy a fizetésrendezéssel párhuzamosan szilárdul meg a könyvtárörök társadalmi helyzete is. Míg kezdetben az alapítólevél értelmében SZÉCHÉNYI szava döntő súlytal esik latba a kinevezéseknél, HORVÁT István SZÉCHÉNYI által történő kinevezésének 1812-ben már nincs gyakorlati jelentősége, s HORVÁT csak 1815-ben, a nádori kinevezés alapján foglalhatja el helyét. A Nemzeti Múzeum megalapításától kezdve az intézmény feletti főhatóság a nádoré, aki ezt a legkisebb részletekre is kiterjedő gondossággal gyakorolja. A fejlődésnek ezt az irányát MILLER is magáévá teszi, sőt — nem éppen a legszerencsésebb eszközökkel — elő is mozdítja: így a tízes évek elején nyíltan szemére veti SZÉCHÉNYINEK, mennyire hátrányos számára az, hogy a köztudatban nem mint állami tisztviselő, hanem mint SZÉCHÉNYI alkalmazottja szerepel.³³ A könyvtár közintézményi, könyvtárosainak közalkalmazotti jellege már ekkor megszilárdul — bár a SZÉCHÉNYIEK a század végéig megtartanak jogokat néhány alkalmazott kinevezése körül.

A könyvtárosok munkakörének kialakulása, társadalmi helyzetének megszilárdulása megindítja azt a belső fejlődést is, melynek folyamán — természetesen sok évtizeddel az itt tárgyalt korszak után — a könyveket szerető,

³¹ KOLLÁNYI: *i. m.* 84–86. l. A fizetésekre vonatkozó további adatok a 146., 184., 196–197., 206., 266., 282. lapokon.

³² Az adatok a Nemzeti Múzeumba tartozó mindhárom intézményre vonatkoznak.

³³ KOLLÁNYI: *i. m.* 279. l.

irodalomhoz vagy történelemhez értő tudósokból kialakul a speciális feladatait ismerő hivatástudattal rendelkező könyvtáros.

Erről a hivatásról a XVIII. század végén, a XIX. század elején a kívül-állók s maguk a könyvtárosok is — küzködve a kezdet sokoldalú nehézségeivel — csak bizonytalan körvonalú elképzeléseket alkothattak. Ez a kép inkább negatívumokból tevődik össze anélkül, hogy a nyilatkozattevők határozottan véleményt alkotnának a könyvtárosság természetéről. A nyughatatlan, kalandos múltú BRETSCHNEIDER, amikor könyvtárosi kinevezéséről tudósítja Friedrich NICOLAIT, az Allgemeine Deutsche Bibliothek szerkesztőjét, hozzáteszi: kétségtelen, hogy olyan légkörbe kerül, amelyben szívesen dolgozik, „de annál a kérdésnél, vajon bírja-e mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel a könyvtárosnak rendelkeznie szükséges, nem szívesen időzik hosszabban”.³⁴ HORVÁT István, aki joghallgató korában gyakran látogatta a könyvtárat, kedvetlenül nyilatkozik MILLERŐL és társairól: bármennyire becsületesek, szolgálatkészek is valamennyien, ez magában véve kevés: „a mi a tisztségre való nézve az alkalmatosságot illeti, könyvtárőrzőknek közönségesen nem születtek”. MILLER tudása sokoldalú, de felületes; PETRAVICH nála is tudatlanabb, beosztásával is elégedetlen.³⁵ FERENCZY János joghallgató, HORVÁT barátja a magyar érzelmű közvélemény felháborodásának ad hangot GRUBER kinevezésekor: „A Nemzet tsufságára vagy az, hogy Szétsényi gróf uram Miller és Gruber németeket, sok elmés magyarokat meg

³⁴ NICOLAIHOZ írja Versecről, 1778. nov. 20-án. Idézi SZENT-KIRÁLYI: i. m. 27. l.

³⁵ 1805. jan. 19-én jegyzi be HORVÁT naplójába: „Dél előtt tíz órától fogva 12.-tőig a nemzeti Könyvtárban olvastam. Miller Jakab Ferdinánd Úr betegsége miatt jelen nem volt. Petrovits Ignátz Úr dolgozott a könyveslajstrom készítésben. Pavonits Jakab íródeák hasonlóképpen el maradt, mind a könyvtárőrző. Ezekről, ha minden irgalom nélkül ki akarom mondani az igazat, ezeket lehet föl jegyzeni: 1. A mi a jószívűséget illeti, igen derék, őszinte s egyenes szívű férfiak. De 2. a mi a tisztségre való nézve az alkalmatosságot illeti, könyvtárőrzőknek közönségesen nem születtek. Miller semmi tudomány nemében sem egészen járatos; igen sokat ír, de hibákkal rakva; kritikája józan nintsen; vidéki az igazi Magyar Literaturában; öregebb kora miatt lusta; szóval: tsak valaki nagyon ditsérje kézíratait, nem gondol vele, akár török, akár szakad a világ. Morális karaktere azomban, a mint föllebb is közönségesen mondtam, czer-szerce bötsőbb, tökéletesebb Schwartner Úr karakterénál. — Petrovits tudományra nézve még félannyival sem bír, mint Miller Úr. Ő mélylyen gondolkodó nagyon, kivált azóta, mióta Írnoknak, s nem második őrzőnek nevezték a Tituláris kalendáriomban. Igen szívére vette ezen történetet. Ha ezt előre megszagullhatta volna, bizonyosan el nem hagyta volna a kis Szétsényi Grófotskának Praefektusságát. Ezt érdemlette-e Szétsényi Ferentztől több esztendei hív szolgáltatáért? Mondják, hogy Tibold (ki neki nem legjobb barátja, a Grófnak pedig legjobb embere) intézte így állapotát. Neki szokván a grófi asztalnak, mostanában egy kevéssé meg lustult, és úgy látszik: hogy tsak a jó ízű evés és ivás üdvössége. E' nem vészett izlés ugyan, akár mit mondjanak Aesthetikusaink: de még is egy könyvtár őrzőnek ne legyen legkedvesebb foglalatossága. — Pavonits Jakab íródeák jól tud írni, és néműnemű tudományynal is bír, azomban irtoztató nagy Melancholikus. — Ritka ditsősségekre válik mindannyajoknak: hogy akár-kinek is örömet szolgálnak mind mindenféle könyvekkel, mind pedig kézírásokkal. Azok a miket föllül előszámoltam, reájok szennyet nem vonnak, mert ki lehet el minden gyöngeség, hiba, tökéletlenség nélkül? Én azokat le írtam, nem azért: hogy őket nem szeretném vagy bötsülném; hanem hogy ott is az igazságot el ne temessem. Ők bizony nem tsekélyen le köteleztek engemet, mikor a nekem szükséges könyveket, előbb hogy sem helyőkre rakattak, a külömbféle ládákba nagy munkával ki fürkésztek. Áldás reájok vagy köszönet nekik!” (HORVÁT István *Mindennapja*. 1805. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézírtattár. Quart. Hung. 466. I. k. 35—36. ff. Részben közölve: Irodalomtört. Közl. 1912. 70. l.)

vetvén a Haza Könyvtartója őrizetévé tette.”³⁶ A magyarországi német származású GRUBER ezekben az években már komoly erőfeszítéseket tett a magyar kultúra értékeinek megismerésére és megismertetésére, — FERENCZY felháborodása azonban megmutatja: a közvélemény sok más követelmény mellett, sőt előtt, azt kívánta a könyvtárostól, hogy munkásságával és egész magatartásával kifejezze csatlakozását azokhoz a célkitűzésekhez, amelyeket a nemzet fennmaradása és fejlődése érdekében ezekben az évtizedekben maga elé tűzött.

E negatív állásfoglalások mellett már ezekből az évekből is rendelkezünk a könyvtárossághoz szükséges követelmények néhány konkrétabb megfogalmazásával. KOVACHICH jóval a Széchenyi Könyvtár alapítása előtt írt, nemzeti könyvtár felállítását sürgető memorandumában a könyvtárostól elsősorban tudományos képzettséget, történelmi, közjogi, általában hazai vonatkozású ismereteket követel; szerinte a könyvtár vezetője lehetne az ország hivatalos történetírója.³⁷ A könyvtárosi állás társadalmi megbecsültetését úgy véli biztosítani, hogy a vezetőt a főrangúak köréből kellene kiválasztani, alárendeltjeit pedig az elszegényedett nemesek közül. CSOKONAI SZÉCHÉNYIHEZ írt folyamodványában történelmi, irodalmi, könyvészeti ismeretei mellett hazaszeretetét és a tudományok iránti vonzódását említi, mint ami őt a könyvtárosságra alkalmassá teszi; kérését azzal indokolja, hogy kevesen vannak, akiket ez a gyűjtemény „nagyobban interesszálna”, mint éppen őt: „nem sok van — írja — a ki nálam abban több gyönyörűséget találna”. Megígéri, hogy munkásságával — melynek végzéséhez a „bibliothékánál való lakás” elengedhetetlen — hazai tudományokat, a nemzet dicsőségét fogja szolgálni.³⁸ SZÉCHÉNYIT — mint láttuk — a szakszerűség, a könyvtári gyakorlat szempontjai vezetik a könyvtárőr személyének kiválasztásánál. MILLER szolgálati szabályzat-tervezeteiben azt kívánja, hogy a könyvtárban csak alapos képzettségű személyeket alkalmazzanak, akik tudományos munkásságot is képesek kifejtetni, s akik előbb már valamilyen vármegyei vagy városi állásban vagy tudományos intézetnél teljesítettek szolgálatot, s így megbízhatóságukról már tanúságot tettek. E megbízhatóság érdekében látja MILLER szükségesnek azt is, hogy az alkalmazottak nemesi származásúak legyenek, vagy apjuk közhivatali szolgálatban álljon. E formális, a kor nemesi gondolkodására jellemző kíváncsol mellett viszont javaslatot tesz MILLER arra is, hogy a könyvtárosokat már fiatalon válasszák ki erre a pályára, hogy így az intézettel együtt fejlődve, ennek szolgálatában öregedjenek meg.³⁹

E javaslatok több szempontból is tanulságosak. Szakmai vonatkozásban a könyvtárosság régi típusú felfogását árulja el valamennyi, KOVACHICH nyilatkozata, aki a könyvtár ügyét a történeti kutatások szolgálatába kívánja

³⁶ *Napi Jegyzések Ferenczy János, a Törvénynek harmadik esztendőbeli hallgatója által.* Pesten, 1805 — 1806. Orsz. Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 463. 64. f.

³⁷ KOVACHICH 1774. évi emlékiratát I. Orsz. Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 86. Ismerteti KOLLÁNYI: *í. m.* 41. l. A KOVACHICH által felállított követelmények nemesak könyvtári vonatkozásúak: ő a könyvtárat ekkor egy nagyszabású művészeti, gazdasági, technikai múzeum egy részének képzelte el (lényegében a későbbi Nemzeti Múzeum terve). A könyvtár feladata ebben az intézetben elsősorban a magyar történet és közjog művelése lett volna, s a könyvtár gyűjtőkörét is ennek értelmében kívánta megszabni. Későbbi terveiben azután a tervezett tudományos intézményeket másképpen csoportosítja: egyrészt támogatja SZÉCHÉNYI könyvtáralapítási törekvését, másfelől megkísérli egy jogtörténeti intézet és iratgyűjtemény felállítását.

³⁸ CSOKONAI levele SZÉCHÉNYIHEZ. Debrecen, 1802. szept. 16. *I. h.*

³⁹ KOLLÁNYI: *í. m.* 230. l.

állítani, éppúgy, mint CSOKONAIÉ, aki a nemzeti irodalom és tudomány művelését érzi a leendő könyvtáros fő kötelességének. MILLER és KOVACHICH megjegyzései emellett olyan szilárd nemesi életszemléletről tanúskodnak, melyen a szakszerűség, tudományosság szempontjai még nem tudnak diadalmaszkodni. FERENCZY megjegyzései — úgy látszik — a fiatalabb nemzedékek véleményét tükrözik, s világot vetnek arra, hogy a kortársak a nemzeti könyvtárat s a vele kapcsolatos tennivalókat nemzeti ügynek tekintették. A polgári-nemzeti Magyarország megteremtésén munkálkodó értelmiségiek meg voltak győződve arról, hogy a könyvtár felállítása és gondos kezelése a nyelv, irodalom, művészetek, tudomány művelése terén is meginduló nemzeti törekvések egy nem jelentéktelen tényezője. Ebből a meggyőződésből fakad az az élénk érdeklődés, amellyel a könyvtár fejlődését kísérik, s a szigorú kritika, amellyel a könyvtár gondozóit bírálják, ha úgy találják, hogy működésük során a nemzet érdeke sérelmet szenved. Ez a körülmény teszi kétszeresen nehézé és felelősségteljessé a könyvtárosok feladatát ebben a korszakban; s ebből folyik az is, hogy akkor, amikor a könyvtárosok saját belső és külső problémáik megoldásán fáradoznak, egyben a nemzeti haladás ügyét is szolgálják.

3

A könyvtárosi pálya kialakulása során természetszerűleg merült fel az a követelmény, hogy az új hivatás képviselői elhatárolják magukat az értelmiség többi csoportjaitól; hogy gyakorlati feladataikból elvonják azt, ami e pálya lényegét teszi, s megrajzolják az ideális könyvtáros alakját. Így születik meg GRUBER kis tanulmánya *De Praefectis Bibliothecarum*, a könyvtárak vezetőiről.⁴⁰ GRUBER röpirata sok vonatkozásban elszakad a régi elképzelésektől, a könyvtárvezető érdemét elsősorban nem a birtokában levő tudásanyagban, hanem a könyvtár használóihoz és könyvtári beosztottjaihoz való viszonyán mérve le.

A németajkú GRUBER — mint láttuk — 1805-ben nyert a könyvtárnál alkalmazást, miután a korszak hányatott sorsú, helyét nem találó értelmiségére jellemző változatos pályát futott be. Polgári és katonai hivatalnokoskodás, s felvilágosodott, közelebbiből jozefinista szellemű írói tevékenység után kapcsolatba kerül Michael DENISSzel, az ausztriai bárdköltészet mesterével, a bécsi udvari könyvtár őrével, — azzal a DENISSzel, aki SZÉCHÉNYI Ferencnek is theresianumbeli tanára volt, s egyéb könyvészeti vonatkozású művei mellett SZÉCHÉNYI könyvtárának katalógusához a bevezetést írta. DENIS hatása nemcsak GRUBER további költői fejlődésének szab irányt, hanem — úgy látszik — az ő vezetése alatt ismeri és szereti meg az ekkor már negyven év körüli, s a szilárd egyszisztenciát még mindig nélkülöző költő a könyvtári munkát is.⁴¹

⁴⁰ A latin nyelvű kézirat az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárának Quart. Lat. 566. jelzetű, *Ederianae Chartae plurimum argumenti historici* c. kolligátumának 42–46. fólióin található, s valószínűleg a Kézirattár első rendezései során keveredett a másjellegű anyag közé, mellyel együtt azután be is köttették. GRUBER a művet KOVACHICHnak ajánlja, s arra kéri, használja tetszése szerint, ha jónak látja, nyomtatásban is kiadhatja. Tudtommal a publikálás nem történt meg; talán az tette időszertelenné, hogy GRUBER eltávozott Magyarországról.

⁴¹ GRUBER irodalmi tevékenységének legérdekesebb darabjai fiatalkori, felvilágosodott drámái. *Die Neger* c. darabja a néger rabszolgák embertelen szenvedéseit, a gyarmatosítók gonoszságát ábrázolja romantikus történeten keresztül. A francia protestánsüldő-

GRUBERT magyar vonatkozású tudományos és írói törekvései mellett nyilván DENISSzel s utódjával, Johannes MÜLLERrel való kapcsolatai ajánlották könyvtári alkalmazásra. A főváros értelmisége — mint láttuk — kezdetben bizalmatlanul nézi, hogy MILLER mellett a második helyet is német származású könyvtáros foglalja el, de csakhamar sikerül GRUBERnek baráti kapcsolatokat kiépítenie, többek között HORVÁT Istvánnal is. Anyagi és személyi okok folytán GRUBER egyévi szolgálat után elhagyja a könyvtárat. Pesti tartózkodása végén írja meg KOVACHICHhoz intézett kis munkáját DENIS és MÜLLER működésének megfigyeléséből származó tapasztalatai alapján, nem azzal a célzattal — mint bevezetésében írja —, hogy megcáfolja azokat, akik „a könyvtárvezetői hivatalt vagy teljesen megvetik, vagy legalább is silány dolognak tartják”, mert ezekre nem is érdemes szót vesztegetni, hanem hogy elejét vegye annak, hogy ezek az éretlen vélemények „a tudomány ügyének kárára elterjedjenek és megrontsák az ifjak gyengéd lelkét”.

A kis mű nem tárgyalja kimerítően a könyvtáros szakmai kötelezettségeit — ezeket illetőleg „híres bibliográfusainkra”, nyilván DENISre és a Magyarországon is ismert többi XVII—XVIII. századi könyvtártani íróra utal —, egyedül az ideális könyvtárvezető tudományos és emberi kiválóságainak felsorolásával foglalkozik, különös súlyt helyezve arra, hogyan érintkezők a vezető a könyvtár látogatóival.

„Hogy milyen nagy méltóságot viselnek azok, akik a könyvtárak élén állanak — írja GRUBER —, kiderül abból is, hogy többnyire csak azokat emelik a megbecsülésnek erre a fokára, akik másokat mind a tudományok iránti szeretetben, mind tudásban, mind erkölcsi téren, mind emberségben felülmúlnak.

Szükséges, hogy az a férfi, aki erre a méltóságra áhítozik, már érdemeket szerzett legyen a tudományok világában; hogy jól ismerje a bibliográfia tudományát és a tudományok történetét, kiváló emlékezőtehetséggel legyen megáldva, s ismerje annyira mind a régi, mind a modern nyelveket, hogy ne csak a könyvek és kéziratok címét tudja nehézség nélkül elolvasni és megérteni, hanem az ezekben foglaltakba mélyebben is be tudjon hatolni, és hogy végül tanácsával, s ha a dolog úgy hozza magával, tudományos képzettségével is, külföldieknek és idegeneknek feltűnés és üres dicsőséghajhászás nélkül segítségére lehessen.

Úgy gondolom, ebből következik, hogy a könyvtár vezetőjének mindenki mást meg kell előznie emberségességben és nyájasságban. Tartozik mind-

zések korában játszódó műve bátor kiállítás a tolerancia, s általában a gondolat- és politikai szabadság mellett. Később, a reakció megszilárdulásának éveiben GRUBER már politikailag közömbös tárgyakat dolgoz fel drámáiban és regényeiben — kivétel a TELMONDA feldolgozása, — s művei irodalmilag is jelentéktelenek. A katonaságtól való visszavonulás és a színi pályán Bécsben tett sikertelen kísérletek után BATHYÁNY József mellett titkárkodva, GRUBER fokozódó érdeklődéssel fordul a magyar nyelv és irodalom felé. 1802-ben és 1804-ben jelenik meg két magyar vonatkozású epikus-lírai költeménye: *Hymnus an Pallas Athene* és *Hymnus an Pannonia*. Az első költemény még a bécsi költészetet és tudományt ünnepli, csak néhány sort szentel a magyar költészetnek, BATSÁNYI és VIRÁG nevét említve — a jegyzetben BATSÁNYIT hazája legnagyobb költőjének nevezi, amivel KAZINCZY körében általános felháborodást kelt —, a *Hymnus an Pannonia* már teljes egészében a magyar föld, magyar költészet és tudomány magasztalása. GRUBER tervbe vette a magyar költészet történetének megírását is, ez azonban nem jött létre. 1830-ban latin nyelven kiadott kis összefoglalása a magyar nyelv és irodalom történetéről már a maga korában is elavult munka volt. (LUDWIGNÉ SZEPESSY Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly Anial hazai német író élete és irodalmi működése*. Bp. 1922. Német philologiai dolgozatok XXIV.)

azokat, akik a szent küszöbököt átlépik, személyválogatás nélkül nyájasan és szerényen fogadni, s még azokat sem szabad kevésre becsülnie, sőt kinevetnie, akik csak mellékes külsőségek kedvéért keresik fel a könyvtárat.”

Ezután néhány szóval kitér arra, milyen nagy hiba az, ha a könyvtáros saját személyéről, műveiről való fecsegésével elriasztja a látogatókat, hiszen feladata éppen az, „hogy az odajövőkbe a tudomány szeretetét csepegtesse, a tudósok serénységét előmozdítsa, az elmék kísérleteit támogassa, egyszóval... minden különbség nélkül egyenlő buzgalommal viseltessen minden tudomány és nyelv iránt, még akkor is, ha eggyel ezek közül a többinél behatóbban foglalkozik”. Ezt a körülményt GRUBER nagy nyomatékkal hangsúlyozza: „ugyanis mi alkalmatlanabb annál, mint ha a férfi, akire a könyvek változatos gyűjteménye bízott, megvetvén a többi tudományokat, csak annak kedvez, melynek leginkább lekötötte magát; úgy gondolom, hogy ez helyesebben cselekszik, ha elhagyván ezt a tisztséget, magának él... A könyvtáros becsüljön és gondoljon minden könyvet, bármilyen legyen is a tartalma, bárminő szakmához is tartozzék”.

Ezek után GRUBER felhívja a könyvtáros figyelmét arra, létesítsen kapcsolatokat Európa tudósaival, különösen a könyvtárak igazgatóival s a nagyobb könyvkereskedőkkel, olvassa a hírlapokat, készítse el és tegye közhasználatúvá a könyvek katalógusát, ismertesse meg a tudományos világgal a könyvtára kéziratait, régi és ritka nyomtatványait. Tudományos munkáit nagy gonddal készítse elő, s törekedjék arra, hogy hibátlanok legyenek. A könyvtárvezető csak akkor számíthat megbecsülésre, ha „saját előnyével nem törődve, hivatali kötelességeinek teljes egészében eleget tesz”. Gondolnia kell arra is, hogy beosztottjaival megkedveltesse magát, s legyen azon, „hogy azok, akik ugyanezt a szolgálatot látják el, meg ne gyűlöljék munkájukat, valamennyien a kitűzött célra törekedjenek, s a teher egy részét szívesen vegyék vállukra”. Ne mutakozzék előttük sem túlságosan szigorúnak, sem túlságosan könnyelműnek, „a tévedőket szelíden és emberségesen intse meg, értsen ahhoz, hogy legjobb törekvéseiket előmozdítsa, álljon előttük példaként szorgalmával és tudományával, józan és a tárgyra tartozó tanácsaikat ne vesse el”, s érdemeiket méltányolja.

Mindebből látható, fejezi be GRUBER értekezését, milyen nehéz a könyvtárvezető feladata. „Nem elég tehát e hivatalra törekedni, vagy kérelem útján elérni, meg is kell érdemelni és méltósággal megőrizni.”

Ami GRUBER művéből a könyvtáros képzettségére, feladataira vonatkozik, nem jelentett újdonságot a kérdést ismerők előtt. Ezeket a részleteket GRUBER DENISTől vagy bármely más XVIII. századi könyvtártudományi írótól kölesönözhette. Újdonságként hat azonban az, amit GRUBER a könyvtáros emberi magatartásáról, a látogatókhoz és az alárendeltekhez való viszonyáról mond. Ezek a felvilágosodott, demokratikus jellegű követelmények arra vallanak, hogy GRUBER felismerte azt az igazságot, hogy a könyvtári munka nem önmagáért, a könyvtár nem kevesek kedvtelésére való, hanem arra, hogy a műveltséget, tudást az adott viszonyok között elképzelhető leg szélesebb körben előmozdítsa és gyarapítsa.

GRUBER állásfoglalásának ezek a részei is beleilleszkednek a korszak világnézetének összefüggéseibe. A könyvtár közönségszolgáló funkcióinak kihangsúlyozása a XIX. század elejének más könyvtártani műveire is jellemző. Friedrich Adolf EBERT, a wolfenbütteli, később a drezdai könyvtár őre 1820-ban a könyvtárosok képzéséről írott munkájában kárhoztatja a könyvtárak

elzárkózását az olvasóközönségtől. A könyvtárak használatának megkönnyítése érdekében hangoztatja azt is, hogy a könyvtárosság nem tekinthető mellékfoglalkozásnak: nyilvános könyvtár vezetését csak olyan, szellemileg és erkölcsileg kiváló személy láthatja el, aki önmeztagadóan, saját érdekeiről megfeledkezve állítja teljes munkaerejét e feladat szolgálatába. EBERT magasrendű könyvtárosi hivatástudatára jellemző jelmondata: Aliis inserviando consumidor.⁴² Ezzel a gondolatvilággal rokon, de úgy látszik, önállóan megalkotott megnyilatkozás GRUBER műve is.

A kis értekezés megírásának indítékai között nem szabad megfeledkezünk egy személyes természetű körülményről. GRUBER nem állott jó viszonyban MILLERrel, aki kezdetben bizalmatlanul fogadta, s átmeneti nyugalom után hamarosan ellentétek támadtak közöttük, úgyhogy GRUBERT nem kis részben ez a helyzet bírta arra, hogy állásáról lemondjon.⁴³ A kis irat valószínűleg burkolt támadás kíván lenni MILLER ellen; a hibák, amelyeket kipellengérez, legalábbis részben — mint ezt HORVÁT István már ismertetett jegyzeteiből megállapíthatjuk — MILLER hibái voltak. A DENISSzel való együttműködés után GRUBER számára természetesen adódott az összehasonlítás. Ez a körülmény azonban nem csökkenti a kis munka érdekességét: ha kedvezőtlen tapasztalatok, személyes indulatok is közrejátszottak abban, hogy az eszményi könyvtáros alakját megrajzolja, művével mégis a magyar könyvtárugy fellendülését kívánta szolgálni. Az irat nem terjedt el szélesebb körben, de nem lehetetlen, hogy azok között az ösztönzések és tanácsok között, melyeket a fiatal HORVÁT István kapott GRUBERTől, s amelyekre hálásan emlékezik később vissza, ott voltak a könyvtáros kötelességeire, hivatására vonatkozó eszmefuttatások is.⁴⁴

A könyvtáros hivatásának gondolata GRUBERT később is foglalkoztatta. 1811-ben APPONYI Antal gróf alkalmazza könyvtárában, s amikor 1827-ben a gróf a könyvtárat — talán éppen GRUBER kezdeményezésére — Pozsonyba helyezi, s nyilvánossá teszi, a megnyitáson a könyvtáros beszédet mond „a könyvtáros kötelességeiről a könyvtárat látogató vendégek iránt”.⁴⁵ A beszédben részben az 1806-os röpirat gondolatait fejtegeti, utal a könyvtár látogatási szabályaira, de elhangzik néhány megjegyzés a könyvtáros és az ifjúság viszonyáról is. A könyvtáros mint barát és tanácsadó fogadja a fiatal olvasókat, legyen azon, hogy a könyvtár használata által egykor majd jobban szolgálhassák a tudomány és a haza ügyét. Nem ritkán az is előfordul — mondja GRUBER —, hogy a fiatal olvasó nem tud a könyvek között választani. „Az ilyen habozás alkalmával a könyvtáros vizsgálja meg és fürkésze ki szorgalmasabban az ifjak törekvéseit és elméjét, hogy ezt megismerve, meg tudja állapítani, ki az a szerző, akit ők haszonnal olvashatnak. Ugyanis nemcsak a professzornak, hanem a könyvtárosnak is feladata, hogy az ifjúság gyengéd lelkét a tudományok szeretetére ösztönözze...”

*

⁴² LEYH, Georg: *Friedrich Adolf Ebert, zum 100jährigen Todestag.* (G. LEYH: *Aus vierzig Jahren Bibliotheksarbeit.* Wiesbaden, 1954.) 129–135. l.

⁴³ KOLLÁNYI: i. m. 148. l.

⁴⁴ LUDWIGNÉ: i. m. 95. l.

⁴⁵ *De officiis bibliothecarii erga hospites bibliothecam invisentes.* A *Collectio Monumentorum quae in memoriam Bibliothecae Apponianae custodita sunt* c., Pozsonyban 1827-ben megjelent kötet 23–26. lapján.

Kétségtelen, hogy első könyvtárosaink nem mindenben feleltek meg a legmagasabb követelményeknek. MILLER hibáiról már hallottunk. Beosztottjai gyorsan váltották egymást, nem szerették meg munkájukat annyira, hogy az úttöréssel járó nehézségeket, az anyagi bajokat is vállalták volna; voltak közöttük fegyelmezetlen, rosszul dolgozó elemek. Ezekben az években a sűrűlőadások, nézeteltérések is napirenden voltak a könyvtárban: nemcsak SZÉCHÉNYIvel szemben való magatartásában követett el MILLER hibákat, rosszul választva meg az utat, mely a könyvtár bizonyos magánjellegének csökkentéséhez vezetett, de a könyvtárosok egymás közötti viszonya sem nélkülözte az ellenségeskedést, rágalmazást. Felvetődik — bár eddigi ismereteink alapján nem igazolható formában — a hűtlen kezelés vádja is.⁴⁶ Ezek a negatívumok azonban nem feledtethetik velünk azt, hogy ennek a néhány embernek kétségtelen érdemei vannak az anyag begyűjtése, megóvása, első rendezése terén, s hogy ők voltak azok, akik az Egyetemi Könyvtár könyvtárosai által taposott nyomokon továbbhaladva, kialakították Magyarországon — gyakorlatban és elméletben — az önálló, csak munkájának élő könyvtáros fogalmát, legalább nagy vonásokban kidolgozták munkakörét, s olyan — bár szerény — társadalmi és anyagi pozíciót vívtak ki a könyvtárörök számára, amelyen a további fejlődés megindulhatott.

Az itt elmondott, nagyobbára már ismert adatokkal a könyvtárosi pálya kialakulásának néhány problémájára szerettük volna felhívni a figyelmet. Az elmúlt korszak könyvtári irodalma megfelelkezni látszott arról, hogy a könyvtár nemcsak könyvekből, állványokból, katalógusokból áll, hanem emberekből is, akik e könyvek, állványok, katalógusok gondozásában élik le életüket. A könyvek, épületek, cédularendszerek túléltek azt a másfél évszázadot, ami könyvtárunk alapítása óta eltelt; az emberek azonban csak akkor válnak számunkra újból élökké, ha a ránk maradt apró adatokból 150 év előtti képüket magunk próbáljuk meg felrajzolni.

V. WINDISCH ÉVA

ÉVA V. WINDISCH: DIE ANFÄNGE DES BIBLIOTHEKARISCHEN BERUFES IN UNGARN

Die im Jahre 1802 gegründete Nationalbibliothek Széchenyi war der Ausgangspunkt zur Entwicklung des bibliothekarischen Berufes in Ungarn. In den vorhergehenden Jahrhunderten wurden die Privatbüchereien in Ungarn, genau wie im Auslande, nebenamtlich durch Lehrer, Mönche und Privatsekretäre der Aristokraten verwaltet. Am Ende des 18. Jahrhunderts waren die führenden Stellungen in der nach Budapest verlegten Universitätsbibliothek mit einem Lehrstuhl an der Universität verbunden. Die Entwicklung des Bibliothekarentums im Sinne eines selbständigen Berufes knüpft sich an die Gründung der öffentlichen Bibliotheken. Ferenc Széchenyi, Gründer der Nationalbibliothek, behielt anfänglich das Recht zur Ernennung der Angestellten sich selbst vor und berief Jakob Ferdinand Miller als im Hauptamte tätigen Bibliothekar, unter Berücksichtigung fachmännischer Anforderungen, zur Leitung der Sammlung. Das wissenschaftliche Verdienst Millers war nicht bedeutend, er hatte jedoch eine gewisse Erfahrung in

⁴⁶ A cikk megírása (1954) óta folytatott kutatások során előkerült adatok ezt a gyanút teljes mértékben igazolni látszanak. A kérdést részleteiben egy következő tanulmányban kívánjuk megvizsgálni.

der bibliothekarischen Tätigkeit. Der neue Leiter machte den Versuch, die mit den wachsenden Beständen und Funktionen einer öffentlichen Bibliothek verbundenen neuartigen Aufgaben entsprechend zu lösen; diese erwiesen sich jedoch als zu kompliziert, da die Arbeitsteilung innerhalb einer Bibliothek noch unbekannt war und angesichts der ungünstigen Personal-Verhältnisse — in den ersten Jahren betätigten sich nicht mehr als ein bis zwei sich schnell nacheinander abwechselnde Hilfskräfte — auch nicht durchführbar gewesen wäre. *Miller* fasste seine Vorstellungen zur Lösung der gestellten Aufgaben in einigen Statut-Entwürfen und Vorschriften zusammen und schuf damit die Umrisse des neuen Berufes.

Die Bibliothekare mussten auch Schwierigkeiten materieller und sozialer Art bezwingen. Ihr Gehalt war zufolge der sich am Anfang des Jahrhunderts abspielenden Inflation und Devaluation unzulänglich und obzwar es zeitweise gelang eine Regelung der Gehälter zu erzielen, sahen sich die Bibliothekare veranlasst nebenamtliche Dienste zu leisten. Im Jahre 1812 übernahm *Miller* die Leitung des neugegründeten Nationalmuseums, das durch Vereinigung der Bibliothek mit den Naturwissenschaftlichen- und Altertums-Sammlungen entstand. Sein Nachfolger, István *Horvát* hatte neben seinem bibliothekarischen Amte auch zwei Universitäts-Lehrstühle zu versehen. Zur Festigung der sozialen Lage der neuen Bibliothekare trug jedoch der Umstand bei, dass in diesen Jahrzehnten die amtliche Oberaufsicht des Institutes dem Palatin anvertraut wurde, wodurch das Institut nebst Einschränkung der Rechte des Gründers, einen staatlichen Charakter gewann.

In diesen Jahren wurden auch Versuche gemacht für den bibliothekarischen Beruf eine prinzipielle Grundlage zu schaffen. In den Erklärungen und Briefen der zeitgenössischen Intelligenz stossen wir zum ersten Mal in Ungarn auf die Abfassung der Anforderungen die einem Bibliothekar gestellt werden können. Im allgemeinen wird eine vielseitige wissenschaftliche Bildung, insbesondere auf dem Gebiete der Geschichte, der Wissenschafts- und Literaturgeschichte und in manchen Fällen — den damaligen gesellschaftlichen Vorstellungen gemäss — eine adelige Abstammung gefordert. Es finden sich auch Äusserungen die im Einklang mit den zeitgenössischen nationalen Bestrebungen Aufgaben von nationalem Interesse andeuten.

Die erste zusammenfassende Schrift, die sich auf den bibliothekarischen Beruf bezieht, ist die lateinisch abgefasste Broschüre *De Praefectis Bibliothecarum* des ungarländischen deutschen Dichters Karl Anton *Gruber*, der in den Jahren 1805–1806 das Amt eines Bibliothekars in der Nationalbibliothek Széchényi bekleidete. Nebst Fähigkeiten eines Polyhistor vom alten Typ betont *Gruber* auch schon die Aufgaben der Bibliothekare gegenüber den Lesern. Er verrät damit eine Geistesverwandtschaft mit bedeutenden ausländischen Verfassern, die in demselben Zeitalter sich über Fragen des Bibliothekswesens geäussert haben, namentlich mit Fr. A. *Ebert*.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Hoffgreff György életéhez. Az erdélyi szászok irodalmának és történelmének múlt századbéli feltárója, J. TRAUSCH, 1847-ben kiadta három erdélyi szász tanácsostag (bíró, prédikátor) krónikáját, melyet a XVI. század derekától a XVII. század első feléig vezettek, részben régebbre is visszanyúlva.¹

E mű első kötetének 56. lapján az alábbi értesítés olvasható HONTERUS, az 1549 elején meghalt nagy szász reformátor sírfelirataról:

„Epitaphium eiusdem [ti. Honteri] in gratiam Clarissimi Amici, Georgii Hoffgravii a Gasparo Bunschio, Poeta Laureato,² conscriptum.

Hic cubat Honterus, vates, descriptor et orbis,
Et fidus praeco, maxime Christe tuus,
Qui Transylvaniae doctrina praeftuit atque
Exemplo et vitae dexteritate suis.
Hunc tu, Christe DEUS, tua in inclita regna vocatum
Nectare nunc tecum pascis et ambrosia.
Ante aram summa tumulatus in aede quiescit;
Tali ubi spectatur signatum Epigrammate bustum:
Conditus hic recubat, post tot monumenta laborum
Honterus, patriae provida cura suae.”

Nem látszik merész következtetésnek, ha a fent említett „Georgius Hoffgravius”-t HOFFGREFF Györggyel azonosítjuk.

A kolozsvári HOFFGREFF – HELTAI nyomda történetének kutatói eddig még nem tudtak megfelelni arra a kérdésre: honnan jött HOFFGREFF Kolozsvárra. A *Chronicon* adata azt mutatná, hogy HOFFGREFF 1550 előtt Brassóban élt. Ez az adat GULYÁS Pál igazát bizonyítja, aki – szemben FERENCZI Zoltánnal – azt állította, hogy a kolozsvári nyomda első termékének, a *Ritus explorandae veritatis* nyomdásza, s így a nyomda első tulajdonosa nem HELTAI volt, hanem HOFFGREFF.³ Már a jelölt helyen annak a feltevésének adott hangot GULYÁS, hogy HOFFGREFF valószínűleg Németországból, s talán éppen Wittenbergből jött Erdélybe. A *Chronicon* adata ezt a feltevést megerősíti.

Ha a HONTERUS-nyomda tevékenységét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az 1546-os évben hirtelen vége szakad a görög nyelvű nyomtatványoknak 1549-ig. Sőt, a nyomda

¹ Joseph TRAUSCH: *Chronicon Fuchsio – Lupino – Ollardinum sive annales Hungarici et Transsilvanici*. I – II. Brassó, 1847.

² BUNSCHUS Gáspár nevű koszorús költőről mitsem tudnak a korabeli és későbbi irodalmi lexikonok, oklevelek és krónikák.

³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. 73 – 4. l.

1546-ban teljesen szünetelt — legalábbis nem maradt ránk ebből az időből semmi termése. Fel kell figyelniünk arra a tényre, hogy a kolozsvári nyomda termésében sem találunk görög nyelvű nyomtatványra HOFFGREFF működése alatt. (MELANCHTON *Responsio*-ja, melyben voltak görög szedésű idézetek, nem kolozsvári kiadás. SZABÓ Károly az RMK. II. kötet 12. lapján ugyan annak tartja, mert DÁVID *Dialysis*-ével egybekötve maradt ránk egy példánya. De már ő is megjegyzi, hogy ugyanebben az évben egy brassói kiadás is megjelent. GULYÁS pedig⁴ azt bizonyítja, hogy a *Responsio* betűtípusai nem mindenben egyeznek meg a korabeli kolozsvári kiadások típusaival.) Tehát úgy látszik: HOFFGREFF nem tudott görögül.

Mielőtt Kolozsvárra került volna HOFFGREFF, Brassóban működött, a jelek szerint 1547-től 1549-ig, HONTERUS haláláig, annak műhelyében. Talán a mester halála ösztönözte arra, hogy önállósuljon, s minthogy a szász városokban már volt nyomda (HONTERUSÉ WAGNER Bálint vezette, Szebenben pedig a városi tanács vezette a nyomdát), Kolozsvárra ment. Itt mint mester alapította meg könyvnyomtató műhelyét, és MARTINUZZI segítségét kérve kezdte meg a munkát. Csak 1550 derekán társult hozzá HELTAL.

VÉGH FERENC

A legyeződiszes könyvkötés kolozsvári mestere. A magyar könyvkötészet történetében a kolozsvári kompaktorok megérdemelten előkelő helyet foglalnak el, bár kétségtelen, hogy munkáik tökéletességben nem versenyezhetnek a francia, olasz, holland meg német iparosok alkotásával,¹ azonban provinciálizmusukban is bájos, sőt pompás kötéstábláik a mi tetszésünkhöz annál közelebb állanak, mivel nyomtatott díszítményeik a kor és a nemzedék ízléséből fakadtak, mesterségük kellékei és eszközei pedig itthoni készítmények.²

A kolozsvári könyvkötészet legvirágzóbb kora a XVII. század utolsó harmada volt. E nagyszerű kivirágzáshoz két kellék volt szükséges: könyvszerető és megbecsülő mecénás, valamint ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötőmester. A mecénást könnyű megtalálnunk az inkább tudósnak, mint uralkodónak termett I. APAFI Mihály fejedelemében, valamint mind a közház, mind az egyház, mind pedig a gazdaság iránt egyaránt érdeklődő, cselekedeteiben fegyelmezett magatartású BORNEMISZA Anna fejedelemasszonyban. Az ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötő mestert azonban elégséges adat hiányában eddigelé nem ismertük, de kilétét következtetés útján ma már mégiscsak lehetséges megállapítanunk.

A korábbi kutatások eredményeképpen csak a kolozsvári könyvkötés díszítéseinek eredetét sikerült kimutatnunk és a biztos forrást meghatározni az 1667. év első felében elhunyt SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám váradi, majd kolozsvári, végül pedig szebeni könyvnyomdász személyében, akinek éppen élete utolsó évében készített kötése szolgált útmutatóul.³

CSONTOSI János egyik tanulmányában helyesen állapította meg, hogy a könyvkötés ornamentikája többé-kevésbé mindenhol conservatív. Így a gyöngyösi ferencrendiek és a kolozsvári jezsuiták által a XVIII. században könyvtáblák díszítésére használt

⁴ I. m. 81. l.

¹ TOLNAI Gábor: *Legyező-diszes könyvkötések Erdélyben*. Magy. Könyvszle. 1939. 247. l.

² Szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 32., 39. l.

³ I. h. 28–32. l. (Újabb adat az erdélyi legyeződiszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához.)

(ma is meglevő) vaslemezekről és bélyegzőkről kétségtelen, hogy száz évnél tovább voltak használatban.⁴ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy nemcsak az életelen tárgy, de az azt használó kézműves, különösen előrehaladottabb korára maga is maradvánnyá válik, hihető tehát, hogy a könyvkötők is részben lelki, részben pedig gazdasági okokból szívósan ragaszkodtak az ifjú korukban elsajátított eljárásokhoz. Éppen ezért nagyon valószínűtlen, hogy késő öregkorukban vettek volna át egészen új stílust, és tanultak volna bele annak alkalmazásába.

Az ötvenedik életévét töltő KOVÁCSNAI Péter, kolozsvári református pap, aki Váradnak török kézbe való jutásáig az ottani egyházközségnek volt lelki tanítója, s így a SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám gondviselésére bízott nyomda és személyzete minden körülményének közvetlen ismerője, TELEKI Mihály kővári főkapitányhoz 1666. június 14-én intézett levelében említi, hogy „Szenczi uram eő keg[yelm]e mar öregseghez kezelit”.⁵ Ennek következtében alig hihető, hogy SZENCZI, mint akire célozva, maga öregbik RÁKÓCZI fejedelem még 1647-ben aképpen emlékezett meg, hogy „Váradon jo compactor vagyon”,⁶ a legyeződísszel jellemzett könyvkötési módot csak az 1667. évet közvetlenül megelőző időben kezdette volna alkalmazni,⁷ ellenben bizonyos, hogy működését még mindig nem kutattuk fel eléggé, s ezért munkáit is alig ismerjük, vagy legalábbis még nem azonosítottuk. Ennélfogva nagyon könnyen meglehet, hogy ő már sok évvel korábban eltanulta és azután átfórmálva alkalmazta e díszítő eljárást.

TÓTFALUSI KIS Miklós a maga személyének, életének és különös cselekedetinek 1698-ban Kolozsvárt kiadott *Mentségében* többek között arról emlékezik meg, hogy „a Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak, a kik azt a mesterseget is szorgalmatosan űzván, ugy iparkodtak (minden materialek és eszközök akkor oltsók lévén, és az eleség is) hogy nekik igen kevésbé tölt”.⁸

Valóban, ha nemcsak a helyi viszonyok között tekintünk széjjel, hanem más nyomdák összetételét is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomda 1628–1634. évi vezetője: a külső országokból behozott LIGNICER EFFMURDT Jakab impresszumában nevét egy ízben mint „Fejedelem Vrunck Könyvniomtato es Compactora” megjelöléssel látta el.⁹ A váradai könyvnyomdáról sárdi NAGY János nyomdászlegénynek 1669. február 4-én tett vallomásából értesülünk, hogy csaknem az összes typographiai és compactori műszereket és eszközöket sikerült a töröktől elfoglalt Várad várából kihalozniok, s azok mind Kolozsváron, mind pedig Szebenben továbbra is hiánytalanul megmaradtak.¹⁰ A sárospataki RÁKÓCZI-nyomda 1666., 1669. és 1674. évi leltáraiból megállapítható, hogy bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötőszerszámmal.¹¹ Kassáról is ismeretes, hogy a városi nyomdának könyvkötő műhelye is volt, amelyet az 1656-ban elhunyt GEVERS Bálint nyomdabérlő hasonlóképpen üzemből tartott,¹² sőt a nevezetes löcsei nyomdával kap-

⁴ CSONTOSI János: *Egy hamisított Corvin-codex a müncheni könyvpiacon*. Magy. Könyvszle. 1888. 300. l.

⁵ Teleki-levéltár. Missilisek. 838. köteg. Közli KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1891. 22. l.

⁶ ILLYÉSY János: *Nyomdatörténeti adatok*. Magy. Könyvszle. 1898. 276. l.

⁷ Vö. még szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 30. l.

⁸ M. TÓTFALUSI KIS Miklósnak ... *Mentsége*. (GYALUI Farkas 1902. évi kiadása.) 40. l.

⁹ Szerző *i. h.* *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez* című fejezetben. 8. l.

¹⁰ b[arabás] s[amu]: *A nagyszebeni nyomda történetéhez*. Történeti Tár. 1890. 399–400. l. és SZALÁRDI János *Sívalmas magyar krónikája*. 575. l.

¹¹ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.

¹² ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok a kassai könyvsajtó történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

esolatosan is tudjuk, hogy tulajdonosa, BRÉVER Lőrinc typographus, az 1662. év táján az ottani könyvkötő céhnek céhmestere vagy legalábbis jegyzője vala.¹³

Ha ezek után visszatérünk TÓTFALUSI kijelentéséhez, és sorra vesszük a kolozsvári nyomdászokat is, azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a nyomda idősebb, meg ifjabb HELTAI Gáspár, valamint HELTAI Anna HOSSZU Tamásné tulajdonában volt, a kötetzet egészen bizonyosan különálló foglalkozási ág, s mint ilyennek mind a XVI., mind a XVII. századbéli mestereit is ismerjük.¹⁴ Mihelyt azonban a nyomda tulajdonjoga a HELTAI-család leányági leszármazottaira szállott, akik a nyomda vezetését 1630-ban ABRUGYI Györgyre bízták, a két különböző iparág itt is egy kézbe került. Ugyanis ABRUGYI-ról már megállapíthattuk, hogy 1660 után bekövetkezett haláláig könyvkötő műhelyt is tartott üzemben.¹⁵

E nagymúltú HELTAI-féle könyvnyomtató műhelyről a tudós PÁPAI PÁRIZ Ferenc-től arról értesülünk, hogy betűi rendre mind elkoptak, mivel senki sem volt, aki azokat újra önthette volna.¹⁶ Tehát az 1660-as évek legelején megszűnt a nyomda, sőt, az idős kort ért nyomdavezető-könyvkötő is nemsokára kidúlt az élők sorából, könyvkötő műhelye azonban valamelyik legénye személyében mégiscsak továbbfolytatóra találhatott, legalábbis erre engednek következtetni egyes, később tárgyalandó jelenségek.

Ismerjük ABRUGYI-mak egynehány alkotását;¹⁷ hihető, hogy ugyanebben az ízlésben dolgozott tovább könyvkötőmesterségét folytató utóda is. Ennek legjellegzetesebb formája: egymáson belüli sokszorosan keretezett vaknyomásos tükör, keretébe beleszórt emberfejes érmecskékkal. Ha azután tekintetünket ezekről a kötetstáblákról a tíz év múltával ugyanitt megjelenő, gazdagon aranyozott, legyeződíszes kötetstáblákra fordítjuk, messziről szemünkbe kell tűnnie a közöttük levő nagy különbségnek. Bizonyos tehát, hogy itt semmi átmenet nincsen, hanem új emberek új stílust hoztak magukkal!

Ennek megállapítása után térjünk vissza arra a helyzetre, hogy 1667 első felében Szebenben utód hátrahagyása nélkül elhunyt SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám, s kompaktóriával felszerelt tipográfiaja fejedelmi elhatározás következtében a következő évben Kolozsvárra került. Minthogy pedig az új könyvkötő-stílus eszközei magukkal hozták azok használatát, ezért a SZENCZI-től meghonosított pompás díszítmények alkalmazása itt is föltétlenül sorra került. A kérdés most csupán az, hogy Kolozsvárott vajon ki vette kezébe a SZENCZIéből kihullott műszereket!

Irodalmilag régóta ismeretes, hogy a fejedelem 1667. július 5-én és augusztus 4-én kelt rendeleteivel e nyomda kezelését UDVARHELYI Mihály képzett tipográfusra bízta,¹⁸ tőle azonban — működésével nem lévén megelégedve — már 1668 őszén vissza is vette. Utódául VERESSEGYHÁZI SZENTYEL Mihályt választotta ki s alkalmazta rendes évi járandósággal. Mint rendszeres salláriumot élvező udvari tipográfusnak szolgálati ideje 1668. szeptember 27-én kezdődött.¹⁹

Itt most már felmerülhet a kérdés, hogy ki is volt és miképpen került ez az új nyomdavezető eléggé jelentőségteljes működési helyére, s vajon értett-e a könyvek kötéséhez! E kérdésekre jórészen az eddig is ismert adatok csoportosításával egészen biztos feleletet adhatunk.

¹³ I. h. Összevetve az egykori lőcsei kiadványok impresszumával.

¹⁴ Szerző: *Kolozsvár XVI–XVII. századi könyvkötői*. (Kéziratban.)

¹⁵ Szerző: *Abrugyi György kolozsvári könyvkötő*. Erdélyi Múzeum 1943. 481–83. l.

¹⁶ Bod Péter: *Erdélyi Féniks*.

¹⁷ Szerző: *Abrugyi*. I. h.

¹⁸ NEMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története*. Magy. Könyvszle. 1901. 292. l. — KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok*. Protestáns Közlöny. 1891. 30. l. — SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. I. 453–54.

¹⁹ I. Ápafi Mihály nyomdászának conventiója. Magy. Könyvszle. 1880. 94. l.

A kolozsvári sáfárpolgárok 1646. évi számadáskönyvéből idézem az alábbi adatot : „november 20.-án Erkezek Bathorbol Veres Egyhazi Janos, Fejeruari Mester, Vagion maga 3 magaua, keseri Bettlen Istuan szolgálja Oltomany Giörgj masod magaua... Megien Fejeruara”.²⁰ Ezt az idézetet a következőképpen fejthetjük meg: VERESEGYHÁZI János, aki bizonyosan BETHLEN István volt fejedelem alumnus-diákja lévén, valószínűleg külső országokbeli akadémiákról történt hazatérésekor jelentkezett patrónusánál Nyírbátorban. Jóltevője azután innen kísértette Fehérvárra, minthogy a jeles készségű ifjat a püspök a fehérvári kollégiumhoz rendelte iskolamesterül.²¹ Ugyanez az ifjú 1648-ban tanárkodásának harmadik esztendejét töltötte a fejedelmi székvárosban. Ekkor jelentette meg VERESEGYHÁZI SZENTJEL János teljes neve alatt *Myrotechium Spirituale az az Lelki Patika* című munkáját. E könyvben az olvasóhoz intézett előszó után buzdító magyar versek következnek, ezeket pedig „Mich[ael] Apafi de Apanagfalva N[obilis] T[ransilvanus] [szerzette] nekem hűséges Praeceptoromhoz... hala ado szeretetemnek... jelöl”.²² Nos, tehát feltételezhetjük, hogy a diák APAFI Mihállyal együtt a fejedelem APAFI Mihály sem volt háládatlan. Ámbátor VERESEGYHÁZI Mihály – az idő rövidsége miatt – fia mégsem lehetett a praceptor Veresegyházi Jánosnak, ellenben annak mégsem látjuk semmi akadályát, hogy ne tarthassuk testvérének, avagy unokaöccsének. Aki azután a fejedelem figyelmét erre a VERESEGYHÁZI Mihályra felhívta, lehetett akár a bátyja: a már fehérvári pap VERESEGYHÁZI János s az ő révén a fejedelem udvari papja, TOFAEUS Mihály, valamint netalán maga a püspök, KOVÁSZNAI Péter, a volt váradi, most pedig kolozsvári lelkipásztor is. Erre vonatkozó célzást találunk a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelében. Eszerint ugyanis panaszkodván a mostani rossz könyvnyomtatóra, aki két év alatt sem tudott egy reája bízott könyvet kinyomtatni, ezért helyette egy másik, a papoktól dicsért könyvnyomtatót kell behozatni.²³

E kitérés után állapítsuk meg, hogy a váradi nyomda Szebenből még UDVARHELYI idejében tétetett át Kolozsvárra, s így VERESEGYHÁZI egyenesen e városba rendeltetett. Ezt látjuk APAFINAK 1669. február 13-án és 14-én kelt rendeleteiből, melyek szerint elbocsátásakor UDVARHELYI a kolozsvári nyomdából többféle eszközt véve magához, magával vitte Enyedre. Ezek között apróbb kompaktóriai műszerek is voltak, sőt egy praelumot (sajtót, prést) már el is adott.²⁴ Feltételezhető, hogy azok az eszközök, amelyeket UDVARHELYI elidegenített, még a letartóztatást is kilátásba helyezett fejedelmi parancs következtében²⁵ végtére mégiscsak visszakerültek a nyomdához, s így a váradiak tipográfiája ismét abba az állapotba jutott, mint amilyenben SZENCZI Ábrahám idejében volt.

E nyomda azután 1672. október 12-én tulajdonjogilag az enyedi és a kolozsvári kollégium közös tulajdonául adományoztatott, s valószínűleg hozzácsatolták az elpusztult fehérvári fejedelmi nyomdának hihetőleg csak egészen romjaiban megmaradt anyagát, valamint GHILLÁNYI Gergelytől, APAFI fejedelem sógorától, a kollégium számára szerzett és ajándékozott tipográfiát is.²⁶

²⁰ *A Kolozsvár-városi sáfárok 1646. évi számadáskönyve.* 138., 212. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

²¹ RMK. III. 1712.

²² *I. h.* I. 810.

²³ GERGELY Sámuel: *Teleki Mihály levelezése.* Erdélyi Múzeum. 1909. 43. l.

²⁴ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez.* (GYÁRFÁS Tihamér: *Batthyaneum.* II. 159–61. l.)

²⁵ BEKE Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt.* Történelmi Tár. 1896. 51. l.

²⁶ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története.*

1668-tól kezdve egészen 1684-ig volt VERESEGYHÁZI Mihály ennek a kibővült nyomdának a vezetője s mint ilyen, a nyomdával kapcsolatos köteteknek is irányítója, sőt egészen bizonyosan kézműves mestere is. Ezért tehát nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a kolozsvárnak mondott legyeződíszes kötések is az ő, meg az ő irányítása mellett dolgozó könyvkötőlegény kezéből kerültek ki.

E tételünkhöz a nagy valószínűség mellé bizonyító adatokat is kívánok felsorakoztatni.

TÓTFALUSI Kis Miklós 1698-ban írott *Mentségében* kitér arra a körülményre, hogy a papi renden levők rossz néven veszik tőle, amiért bár teológiát is végzett, most azonban foglalkozásilag csak egyszerű „vasműves” létére a templomban a papok székébe szokott ülni. Felteszi a kérdést: „Ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott, én miért ne?”²⁷ Ez a kérdés, jobban mondva állítás arra céloz, hogy VERESEGYHÁZINAK is megülehetett a jogcíme a papok székében való ülésre, s így bizonyosan legalábbis hazai teológiát kellett végeznie. Képzettségének, tanultságának bizonyítékát kereshetjük abban a körülményben is, hogy SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály kolozsvári pap, esperes 1679-ben Kolozsvárt megjelent munkájának előszavában „Veres Egyházi Szentyel Mihály Typographus”-t atyjafiának nevezi,²⁸ már pedig SZATHMÁR-NÉMETHIRŐL tudjuk, hogy olyan családból származott, amelynek minden tagja tanulmánygyűjtésével és tudományos képzettségével Szatmár és Németi polgárainak sorából magasan kivált.²⁹

Mindössze csak ennyit sejtethetünk VERESEGYHÁZI előképzettségére vonatkozólag, ellenben kézműves-képességéről már valamivel több utalást gyűjthettünk össze.

A váradai nyomda átvétele utáni egy esztendő múlva, pontosabban 1669. szeptember 2-án, Kolozsvárt kelt VERESEGYHÁZI Sz. Mihálynak Nagybánya város főbírájához intézett levele. Ebben kéri, hogy egyik ottani adósát hívassa magához, s fizettesse meg vele tartozását. Ez annál is időszerűbb lenne, mivel VERESEGYHÁZI felesége most ott van, sőt házanépének szükségképpen még kinn kell maradnia.³⁰ E levélből az tűnik ki, hogy VERESEGYHÁZINAK nem kevés köze lehetett Nagybánya városához, hiszen családjának — ismétlem — talán nem csekély időre szükségképpen ott kinn kellett maradnia. Ennek okát pedig abban a helyzetben kereshetjük, hogy nem találván alkalmas lakást, még mindig nem költözhetett be Kolozsvárra. E helyzet tisztázása érdekében feltesszük azt a kérdést is, hogy ha Kolozsvár benn van Erdélyben, a fejedelem uralma alá tartozó Nagybanáról VERESEGYHÁZI mégis miért mondja, hogy ott kinn van! E kérdésre egyszerű a felelet: Nagybánya nem Erdélyben, hanem a Részekben (Partiumban) van! És itt emlékezzünk vissza a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelére, ebben ugyanis többek között azt a szándékát fejezi ki, hogy UDVARHELYI helyett egy másik könyvnyomtatót kell behozatniok.

De vajon csakugyan lehetséges-e, hogy a tipográfus VERESEGYHÁZI Kolozsvárra való jövetele előtt nagybányai lakos volt, és ott folytatta mesterségét! Ez a helyzet azért látszhatnék kétségesnek, mert föltétlenül bizonyos, hogy az egész XVII. század folyamán ott nyomda nem volt, jóllehet Kassa városa jegyzőkönyvének 1669. augusztus 3-i bejegyzéséből könnyen ennek ellenkezőjét gyaníthatnók. Ugyanis „Nagybányán lakozó Veresegyházy Szentgyörgyi Mihály typographus tartatja az bertenházban Kys Péter nevű compactor legényt, mivel ő kegyelmétül szökve jött el s meg is károsította,

²⁷ TÓTFALUSI. 41. l.

²⁸ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály: *Sz. Dávid Psalteriuma*.

²⁹ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály és Sámuel temetési kártái a kolozsvári Farkasutcai templomban. — TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collégium története*. I. 88—96. l.

³⁰ SCHÖNHERR Gyula: *Egy XVII. századi magyar könyvnyomtató emlékezte*. Magy. Könyvszle. 1888. 279—80. l.

melyet meg is fog bizonyítani. Mindaddig tartatja peng, míg ő kegyelmét káráról meg nem elégti”³¹

E nagybányai tipográfusban tehát a kolozsvári könyvnyomtatóra kellene ismer-nünk, ha a helyzet eldöntésében két körülmény megfontolásra nem késztetne. Az egyik a kassai feljegyzés szerinti SZENTGYÖRGYI vezetéknev. Ezzel szemben azonban, ha ele-mezni kezdjük a kolozsvári nyomdász SZENTYEL családnevét, mégiscsak meg kell álla-pítanunk, hogy tökéletesen megegyezik a Marostorda megyei Erdő-, meg Mezőszengyel községek nevével, ezek pedig – régi adatok tanúbizonysága szerint – nem mások, mint „Szent Gyergy” (Sanctus Georgius) névben végbement t+gy = ty~gy hasonu-lással és a szóvégi lágyhangnak folyékonyhang utáni lekopásával előállott népnyelvi szóváltozatok. Ezért feltételezhető, hogy SZENTYEL nevének feloldását maga VERES-EGYHÁZI eszközölte, értelmezve ezt a tájnyelvi alakot, amelyet Erdélyben s a Partiumban még megérthettek, ellenben a felvidéki Kassán aligha.

Másik tisztázandó körülmény az évszámban mutatkozó ellentmondás volna, hiszen VERESEGYHÁZI e jegyzőkönyvi bejegyzés megtörténte előtt már csaknem egy egész esztendő óta kolozsvári könyvnyomtató, ellenben Kassán még ekkor is nagy-bányai lakosnak tudják. Ezt a látszólagos ellentmondást azután csakis úgy magyaráz-hatjuk, hogy Kys Péter könyvkötőlegény még akkor állott VERESEGYHÁZI szolgálatában, amikor neki csakugyan Bányán volt műhelye, elfogatása pedig azért történhetett csak mostan, mivel gazdájának csak későre sikerült megtudnia megszökött legényének tar-tózkodási helyét.

Ilyeténképpen feloldva a látszólagos ellentmondásokat, megállapíthatjuk, hogy a kassai adat azért is különösen fontos, mert belőle kétségtelenné válik, hogy VERES-EGYHÁZI 1669 előtt csakugyan nagybányai lakos volt, továbbá bár Nagybányán nem volt tipográfia, s hogy őt mégis tipográfusnak jelzik, ez annak a bizonyysága, hogy ere-deti foglalkozásának a nyomdászságnak kellett lennie, végül pedig hogy Bányán kom-paktor-legényt tartott, ez a körülmény amellettt tanúskodik, hogy itt neki magának is föltétlenül ezt a mesterséget kellett folytatnia!

E megállapításnak még kétségtelenebbé tételére más adatot is idézhetünk. Ugyanis HORTI István nagybányai református pap 1668. március 28-án Nagybányán kelt leve-lében arról értesíti TELEKI Mihály kővári főkapitányt: „... Erkezven a Kglmed levele, mingyart hivatam a könyvkötőt, s tudakoztam tőle kised formában valo Magyar Biblia felől; de se maganal nincsen, se masnal eladot nem tud. Magam sem tudok senkinel is. Kertem rea, hogy szerezzen, en is vigyazok alkalmatosságokra, hogy ha lehet, kegyelmednek kedvet teszszük...”³² Ez a meg nem nevezett könyvkötő pedig csakis VERESEGYHÁZI lehetett, hiszen kérdés tárgyát sem képezheti az, hogy amikor Besztercenek, e forgalmas városnak, egyetlen könyvkötője sincsen, Nagybanya, ez a jóval kisebb, bár vagyonos bányaváros semmi körülmények között sem bírhatott volna meg két kompaktoriát s ezzel együtt értendő könyvkereskedést, jóllehet Szatmár és Máramarosziget közelsége ellenére is szépen virágzó középiskolája valamelyes forgalmat mégis csak biztosított számára.

Hogyan kerülhetett VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály könyvkötő Nagybányára, biztosan megállapítani nem tudom, csupán feltételezem, hogy megelőzőleg vagy az I. RÁKÓCZI Györgytől alapított és Zsigmond hercegtől, meg édesanyjától üzembe helye-ztetett sárospataki tipográfiának lehetett tagja, s miután BÁTHORI Zsófia özvegy fejedelem-

³¹ ifj. K[EMÉNY] L[ajos]: *Szentyel Mihály nagybányai könyvnyomtató*. Magy. Könyvszle. 1901. 421. l.

³² Teleki-levéltár: Missilisek. 741. köteg. (Közlí KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1888. 206. l.)

asszony mostoha bánásmódja következtében e szép intézmény is sorvadásra ítéltetett, jobbnak látta netalán saját vagy felesége hazájában keresni megélhetést. Vagy még inkább gondolhatunk arra, hogy nem Patakon, hanem Váradon volt a SZENCZI Ábrahám vezetése alatti tipográfia legénye, s még ott sajátította el mindazt az ismertet és ízlést, amelyet VERESEGYHÁZI kolozsvári működésében fellelhetünk! Bármelyik is az igazság, tételünk lényegén már annál kevésbé változtat, mivel csaknem egészen bizonyos, hogy a pataki nyomda működésének megindítása is magára SZENCZI Ábrahámra vezethető vissza. Ilyenképpen VERESEGYHÁZI, ha netalán közvetlenül nem is, ellenben közvetve mégiscsak tanítványa lehetett a jeles váradi mesternek. Ezt az állításunkat MEDGYESI Pál udvari papnak RÁKÓCZI Zsigmondhoz 1649. október 22-én intézett levelére alapozom. Eszerint „... igen jó volna ha Nagyságtok Typographiának erectiója felől is gondolkodnék Patakon: az idvezült urunk sok szép Typusi csak rosdában állanak: hiszen egy ház nem sokat tenne Nagyságtoknak, és holmi famüszerebeli segéttetés. Találkoznék a ki Conventio nélkül is örömet fel vállalná ezt a hivatalt, — mint szintén Váradon; sőt az Váradi is örömet segéte erectiojában, csak Nagyságtok kívánná s venné; pro tempore Typographust is mindjárt illendőt találának bele.”³³ Igaz ugyan, hogy typographiáról és typographusról szólva, külön egyik idézetünk sem emlékezik meg a compactoriáról s a compactorról, ennek azonban — amiként láttuk — az a magyarázata, hogy a XVII. század java-idejében a könyvkötészet csak egyik üzemága volt az egységes könyvnyomtató műhelynek, s így talán mindenik hazai könyvnyomtatónak egyformán volt tanult mestersége mind a betűszedés, mind a nyomtatás, mind pedig a könyvkötés, éppen ezért annak idejében ezt sehol sem kellett külön hangsúlyozni.

Ilyeténképpen egészen bizonyos, hogy a nagybányai könyvkötő, VERESEGYHÁZI értett a nyomdászathoz is, illetőleg éppen ez lehetett a főmestersége, hiszen máskülönben aligha választották volna ki fejedelmi könyvnyomtatóul. De vajon lehetségesnek tart-hatjuk-e azt a körülményt, hogy az egykor egységes typographia-compactoriában dolgozó mesterlegény függetlenítve magát, habár csak átmenetileg is, de egy időre mégiscsak a kisebb, de sűrűbb jövedelmet biztosító könyvkötés-mesterség gyakorlását válassza! Erre is találunk példát, mégpedig Kassa városában. Ugyanis GEVERS Bálint nyomda-vezető 1655-ben kelt végrendeletében a tipográfiát azzal a feltétellel hagyta a feleségének, hogy vagy váltsa meg a várostól, vagy adja át másnak. Az özvegy csupán a könyvkötő műhelyt tartotta meg.³⁴

Mindezek után már nem látnám kétségesnek, hogy SZENCZI Ábrahám könyv-kötészetének, valamint a tőle meghonosított kötetészeti eljárásoknak és stílusnak VERESEGYHÁZI Mihály a folytatója, ha csak be tudnók bizonyítani, hogy ő Kolozsvárra való átköltözése után sem hagyott fel e mesterséggel, illetőleg nem választva szét a sokszorosító ipar e két ágát, más műhelynek nem adta át ennek folytatását! Szerencsére e kételyre is jó bizonyítékkal tudunk megfelelni. Egyik adatunk szerint, amelyet — mint már lát-tuk — TÓTFALUSI KIS Miklós szolgáltatott; az ő előtte működött „Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak”.³⁵ Eszerint tehát bizonyos, hogy a könyvkötészet VERESEGYHÁZinak is üzemből kellett tartania. Másik adatunkból ismerjük a fejedelemnek azt a kikötését, hogy VERESEGYHÁZinak, mint állandó évi jövedelmet élvező fejedelmi könyvnyomtatónak „mikor számunkra munkálkodik (az előállított munkáért) felényi fizetést adunk, mint mások szoktak adni”.³⁶ Nagyon természetes tehát, hogy

³³ SZILÁGYI Sándor: *Medgyesi Pál levelei*. Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. 320. l.

³⁴ ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok*. Magyar Könyvszle. 1901. 67. l.

³⁵ TÓTFALUSI. 40. l.

³⁶ Magyar Könyvszle. 1880. 94. l.

APAFI ilyenképpen nemcsak a nyomtatást, hanem a könyvek köttetését is az évi járandóságokkal javadalmazott udvari tipográfussal végeztette el, s minthogy éppen a fejedelem s a fejedelemasszony könyvtárából származó kötetek őrizték meg legnagyobb számban a legyeződíszes kötéstáblákat, kétségtelen, hogy azok készítője csakis ez az udvari könyvnyomtató lehetett. — Harmadik adatunkat KOVÁSZNAI Péter kolozsvári pap és püspök TELEKI Mihály fejedelmi belső tanácsoshoz 1671. május 14-én intézett levelében szolgáltatta. Eszerint „Bibliothekát még nem találtam, bibliát adtam a könyvnyomtatónak, de nem lehet bekötni s rézkapocsosul megcsinálni, mert úgy éppen ismét el kellene bontani, ha meg akarná ember aranyozni s magában az exemplárban is fogyatkozás esnék, hanem Kglmed Uram, a mint beköttetni akarja, ahhoz képest küldjön hozzája való szerszámot,³⁷ instruálván bennünket s mindjárt megkészül”.³⁸

Ennek az idézetnek az alapján most már egészen félreérthetetlenül megállapítható a kolozsvári kompaktor személyazonossága, aki az egykori Erdély könyvgyűjtőit a szebbnél szebb „aranyos” könyvkötésekkel gyönyörködtette. A megtalált adatokhoz nekünk csak a nevet kell hozzáfűznünk, hogy teljes legyen a kép: VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály könyvnyomtató!

VERESEGYHÁZI kolozsvári működése — úgy látszik — megbeesülésben és a fejedelmi pártfogás alatt zökkenőmentesen folyt tovább. A nagyjában felvázolható körvonalon belüli részletek azonban még felkutatásra várnak. Egyelőre csupán az eddig ismeretes nyomdai termékek nyomdai jelzéséből tudunk annyit, hogy VERESEGYHÁZI Mihályt a nyomdavezetésben 1683 után NÉMETI Mihály váltotta fel. Majd az 1689. évi fehérvári zsinat VERESEGYHÁZI Istvánra bízta a kolozsvári tipográfiát.³⁹ Megbízása bizonyosan csak átmeneti volt, s csak arra az időre szólhatott, amíg az Amstelodamból hazafelé készülődő TÓTFALUSI Kis Miklós megérkezik, s a nyomda anyagát teljesen rendbe szedve, az átöntött típusokkal megkezdi működését. TÓTFALUSI 1690-ben haza is érkezett, de sokféle akadályozása miatt csak 1693-ra végezte be a tipográfia átalakítását. Ezzel azután be is fejeződve VERESEGYHÁZI István megbízása, mindjárt meg is vált a nyomdától.

E tíz esztendő eseményeinek gerincét megjelölve, egyúttal meghúztuk e tipográfiahoz kapcsolt kompaktória életidejét is. Ezen belül most már számos megoldásra váró kérdést jelölhetnénk meg. Elsősorban megfejtendő feladatképpen áll előttünk, hogy 1684-ben ugyan mi is történhetett VERESEGYHÁZI Mihállyal. Vajon meghalt-e? Ha pedig bevégezte életét, utána ki folytatta tovább azt a könyvkötészeti stílust, amelynek Kolozsvárott való felvirágoztatását az ő nevéhez fűzhetjük!

Nevére utoljára egy 26 év múlva feljegyzett adatocskában akadtam, mégpedig a kolozsvári szabó céhtől eltemetett „idegen”, vagyis nem céhükbeli halottakról vezetett számadáskönyvükben 1710. augusztus 7-én azt jegyezték fel, hogy „Temet[tük] Veresegyházi Mihály Uramat [percipialtunk] flo. 1.”⁴⁰ Különbben ebben az esztendőben — miként CSEREI Mihály feljegyezte — „a pestis grassála az egész országban . . . Kolosvárat kezdődék el juniushan . . . egy nap ötven hatvan testet is kivittenek, míg utoljára ötödfél ezer meghalván, úgy szűnt meg”.⁴¹ Ebben a rettenetes pusztulásban azután — HARTMANN EHRENFRIEDT János bibliopégus szerint — egytől-egyig mindenik kolozs-

³⁷ Exemplar alatt itt magát a nyomtatványt, szerszám alatt pedig a kelléket vagy anyagot értjük, a jelen esetben éppen a fémveretet.

³⁸ KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok*. Protestáns Közlöny. 1891. 40. l.

³⁹ [KONCZ József]: *Pataki József kolozsvári nyomdász levele* (1753). Protestáns Közlöny. 1891. 35. l. — RMK. I. 1300., 1335.

⁴⁰ *A kolozsvári szabó céh exactorainak Ratio-ja*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.)

⁴¹ CSEREI Mihály: *Históriája*. 441 — 42. l.

vári könyvkötő halálát lelte.⁴² Ilyeténképpen könnyűszerrel gondolhatnánk arra a körülményre, hogy VERESÉGYHÁZI Mihály 1684-ben megváltván nyomdavezetői állásától, önállósította magát, s ettől kezdve most már csupán a könyvkötés mesterségét folytatta tovább, egészen késő öregkoráig: 1710-ben bekövetkezett haláláig. Igen ám, de TÓTFALUSI 1698-ban írt *Mentségében* múlt idejű jelenségekppen rögzítette le, hogy „ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott [a papi székben], én miért ne [ülhetnék ugyanott]?” Ebből tehát bizonyos, hogy VERESÉGYHÁZinak 1698 előtt már föltétlenül el kellett távoznia az élők sorából. Ebben az esetben azután elfogadhatónak tarthatjuk, hogy az 1710. évi temetéssel kapcsolatosan a feljegyző tévedésből írta Mihálynak az István keresztnévet, vagyis annak a férfinak a nevét, aki az 1689–1692. években volt a nyomda vezetője. Róla ugyanis biztosan tudjuk, hogy nyomdavezetői állásának megszűnése után is Kolozsvárt élt: 1697-ben a református konzisztórium tagjává választották, s ugyanettől az évtől egészen 1706-ig a harangoztatógazdai tisztséget is viselte.⁴³ Ezzel szemben inkább hihető, hogy vagy az 1690-ben hazaérkező és Kolozsvárt letelepedő TÓTFALUSINAK, vagy legalábbis az 1686. évben kettős árvaságra jutott és ugyanekkor Kolozsvárra véglegesen beköltözött SZÉKELY Máriának, TÓTFALUSI jövendőbeli feleségének, VERESÉGYHÁZI Mihályt még életben levőként kellett ismernie, s ezért tudhatta mesterségbeli elődjének jogos megbecsülését. Ezt a körülményt különben a következő adatokkal igyekszem támogatni.

Kolozsvár városának 1685. május 9-én összeírt adójegyzéke felsorolja, hogy a Luporum Intra Moeniában, vagyis a várfalon belüli Farkas utcában levő Paterek háza mellett, tehát az utca nyugati végétől számított második ház a (református) Ecclesia háza, ennél a tételnél azután odaíratott: „Ibi Veresegyházi Mihály [adója] 90 den[ár].” Ennél azután azt is megjegyezték, hogy „Sol[vi]t”, vagyis kifizette. Közvetlenül alája „Konw niomtato Mihály deak” neve van bevezetve, az ő adója hasonlóképpen „90 den[arius]”, amelyet ő is kiegyenlített („Solvit”).⁴⁴ Ez az idézet azt jelenti, hogy az egyházközségnek ebben a házában volt a tipográfia, de ugyanitt lakott maga VERESÉGYHÁZI Mihály is, akit felév táján lakásában NÉMETI Mihály deák váltott fel. E cserélődés azután akár azért történt, mert VERESÉGYHÁZI időközben meghalt, akár pedig azért, mert a nyomda kötelékéből kivált, életének határát az eddig tudott 1683–84. éveknél mindenesetre valamivel tovább tolta ki. Ezen kívül van még két másik adatsorunk is, amely még nagyobbacska időközt ölel fel.

A helybeli szabó céhtől eltemetett halottak utáni jövedelmek elszámolásakor 1680. május 10-én feljegyeztetett, hogy „az keonyvnyomtatóné temetéseért perci[piáltunk] fl. 2. d. 25.” E halottnak tehát VERESÉGYHÁZI Mihály feleségével kell azonosnak lennie. Ezután hat év múlva, 1686. április 10-én a következő bevétel számoltatott el: „Veres [egyház] Ur [am] Anna temeteseteol [percipiáltunk] fl. 2. 25.”⁴⁵ Tehát ha VERESÉGYHÁZI Mihályné 1680-ban hunyt el, akkor VERESÉGYHÁZI uram 1686-ban meghalt anyját aligha vehetnők egynek a VERESÉGYHÁZI István anyjával, hanem csakis a Mihályéval; minthogy pedig az 1686. évi idézetnél VERESÉGYHÁZI neve nincsen „néhai” megszorítással ellátva, nagyon valószínű, hogy neki még ekkor is életben kellett lennie. Ezzel párhuzamosan egy másik adatsorozatot állíthatunk bizonyítékul. Ugyanis

⁴² DÉZSI Lajos: *Adalékok a könyvkötészet történetéhez Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1899. 414. l.

⁴³ *Series rerum* című konzisztóriumai jegyzőkönyv. 50., 51., 62., 69., 97. l. és *Veresegyházi István harangoztatógazdai számadáskönyve* az 1697–1704. évekről. (Mindkettő a kolozsvári református egyházközség levéltárában.)

⁴⁴ *Kolozsvár város 1685. évi Dica-jegyzéke*. 53. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁴⁵ *A szabó céh Ratio-ja*.

az 1676–1709. évekbeli unitárius egyházfiak számadáskönyvükben felsorolják „az [nagypiaci] Templom körüli ualó kamarak es keő Boltok [főcim alatt] a' Szöczök es a' Szigyarto Szinnyek alatt valo Boltbeli proventusrol valo Perceptio"-t. E között 1676-tól 1682-ig minden évben hol „Veres Egi hazi Mihali"-nak, hol pedig „Könyvnyomtato Veresegyhazi Mihaly Uram"-nak nevezik az egyik, 4 forintot fizető bérlőt. Ugyanőt 1683-ban keresztnév nélkül „Veres Egy hazi konju nyomtato"-nak írják, míg 1684–1686. években egyszerűen csak „Veres egj hazi" név alatt vételezik be az évi bérösszeget. Majd 1687-ben ugyan még megemlítik e nevet, de utána írják, hogy „Üres, nemetek [vagyis katonák] birjak".⁴⁶ Ezek után most már mindegy, hogy akár haláleset, akár pedig üzlet- (műhely-) helyiség változtatása miatt ürült-e meg ez a bolt, hiszen csupán csak az a lényeges, hogy még abban az időben is VERESEGYHÁZI néven állott fenn, amikor a kollégium nyomdáját már nem ő, hanem NÉMETI Mihály vezette. Ekkor pedig más már semmiképpen sem lehetett benne, mint csak könyvkötészet és könyvkereskedelem, amely hihetőleg VERESEGYHÁZI Mihálynak, avagy netalántán feltételezhető fiának: VERESEGYHÁZI Istvánnak, az 1689–1693. évekbeli nyomdavezetőnek volt magántulajdonában.

Így állván a helyzet, megállapíthatjuk, hogy akkor, amikor a nyomda a kollégiumok tulajdonába ment át, hihetőleg megszűnt a nyomdavezetőnek fejedelmi tipográfusi jellege is, s ettől az időtől kezdve VERESEGYHÁZI továbbra is akár élvezett valamelyes ellátmányt, akár nem, 16 esztendeig tartott nyomdavezetői működése alatt akkora megrendelő-tábort gyűjthetett maga köré, hogy utoljára is kényelmesebb és mégis jövedelmezőbb helyzetnek láthatta, ha magát függetlenítve, csupán a könyvkereskedelemmel egybekapcsolt köteteket mint önálló iparágat tartja meg foglalkozásképpen. Az ő elhunytja után bizonyosan VERESEGYHÁZI Istvánra szállott a tulajdonjog. E feltevés szerint tehát az idősebb VERESEGYHÁZINAK a nyomdától való megválása után sem került idegen kézbe az új stílusú pompás kötéstáblák és aranymetszések előállítására, s így e költési módnak jó néhány évtizedes virágzását kizárólag a VERESEGYHÁZI névhez fűzhetjük.

Ilyen körülmények között NÉMETI Mihály deáknak, az 1684–1689. évi nyomdavezetőnek a könyvkötészet körüli szerepe tisztázásra vár. Ha TÓTFALUSNAK már idézett szavaiból nem értesültünk volna arról a megszakítatlannak látszó sorozatról, hogy az ő előtte itt működött tipográfusok egyúttal a kompaktóriát is folytatták, arra gondolhatnánk, hogy VERESEGYHÁZI bizonyosan magához váltva a nyomda kötetészeti berendezését és felszerelését, NÉMETI idejére ez az üzemi ág a nyomdánál szünetelőben maradt. De úgy látszik, hogy másképpen áll a helyzet, ezért feltételezhetjük, hogy ő mint a nyomdának VERESEGYHÁZI Mihályt követő vezetője, megelőzőleg bizonyosan mint nyomdász és könyvkötőlegény, akkor is itt volt alkalmazásban. Tehát VERESEGYHÁZI neveltje, akinek netalán sohasem is volt vágyakozása az önálló vezetői feladatra, hiszen felváltása után, VERESEGYHÁZI István idejében ismét mint egyszerű segéd, tovább is itt működött, sőt tőle még TÓTFALUSI is átvette mint nyomdászlegényt, azaz artis typographiae cultort.⁴⁷ Tehát kétség sem fér hozzája, ha az ő kezéből az 1684–89. években netalán kerültek is ki aranyos megvaknyomásos legyeződíszes könyvkötések, azok nem lehettek mások, mint a mestertől eltanult módoknak a tanítványtól készített utánzatai.

Az elmondottakból következik, hogy VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály működésének felkutatására és munkáinak értékelésére az eddiginél jóval nagyobb gondot kell

⁴⁶ *A kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyve.* (Az egyházközség levéltárában.)

⁴⁷ TÓTFALUSI KIS Miklós temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai református templomban.

fordítanunk, mert — bár mint könyvnyomtató a jó közepesnél sokkal többre nem vitte, meg sem közelítve a tudományosan képzett és alkotásaiban utolérhetetlen eredeti Tótfalusi Kis Miklóst — azonban mint könyvkötő, SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám méltó utóda és művészetének felvirágoztatója. Érdemeit eddig azért nem vettük észre, mert — szerencsétlenségére — működési idejére nézve, két jeles tipográfus-mester közé kerülván, eszünkbe sem juthatott az ő tevékenységét is vizsgálat alá vennünk.

HEREPEI JÁNOS

A régi magyar könyvek lapszámozása. A régi magyar könyvekben eleinte nem volt lapszámozás. A lapok sorrendjét az ívek és az ívek lapjainak jelzete mutatta: A, B, C, D, ... A, A2, A3, A4, ... Aa, Aa2, Aa3, Aa4, ... Bb, Bb2, Bb3 ... Ezt a számozást látjuk még a XIX. század elején megjelent magyar könyvekben is, a számokkal való folyamatos lapszámozás mellett, ami már XVI. századi régi magyar könyvekben is előfordult, és azóta az ívszámozással együtt a legtöbb régi magyar könyvben megvolt.

A lapszám elengedhetetlen tartozéka minden könyvnek: ez mutatja — az ívjelzés mellett — az ívek és lapok egymásutánját a könyvkötőnek, ez adja tudtára a katalógusban a vásárlónak, vagy könyvtárban a kikölcsönzőnek a könyv terjedelmét, vastagságát, ezzel jelezzük, hogy egy-egy könyvből vett idézetünk annak hányadik lapján található. Tudományos munkákban a forrás pontos megadása kötelező, nemcsak cím szerint, hanem a lapszám megadásával is, s ha a lapszám eltévesztett, s valaki az idézetet valamiért ellenőrizni akarja, de a jelzett helyen nem találja, kénytelen a művet végig olvasni. A nyomdász, a szedő és korrektor feladata a „paginálás”, s általában nem is szokott baj lenni vele, de vannak bosszantó kivételes esetek régi magyar könyvekben is, maiakban is. Lássunk néhány régi magyar könyvet:

KÁROLYI Gáspár *Vj Testamentom*-ának 1645-iki, amszterdami kiadásában több lapszámozási hibát látunk. A 186. lap után például a következő lapszámokat találjuk: 193, 188, 189, 196, 199, 192, 193, 192, 195, 196, 197; — az ezután következő lapokon a lapszámozás helyesen megy tovább. Tehát — amint látjuk — van két 192-es, 193-as és 196-os lap. Ha a kutató az első 193-as lapról idéz, és kritikusa a második 193-as lapra nyit rá, hogy ellenőrizze az idézetet, megállapíthatja a szerzőről, hogy felületesen dolgozik, idézete megbízhatatlan. Ugyane mű 264 lapjának jelzése sajtóhiba folytán 164, — római számjegyű I-essel. A könyvben tehát két 164-es lapszám van.

CZEGLÉDI István *Baratsaghi Dorgalas* (Kassa, 1663) című művében is sok lapszámhibát látunk: az 5. lap száma hibásan 9, a 24-e 4, a 108-e 128, a 197-e 98, a 210-e 110, a 211-e 96.

SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály *Halotti centuria* (Kolozsvár, 1683) című műve a lapszámozás rendtelenségében felülmúlja az előbbieket. Már SZABÓ Károly is észrevette, hogy a lapszámozásban hiba van, és e mű bibliográfiai leírásában a lapszámot ekként adja meg: „596 lap (valósággal 708)”. A könyv valóban az 596. lapszámmal végződik, — a lapszámozás el van benne tévesztve. A 208. lapszám után ugyanis a 109. lapszám következik, s ez folytatódik a 268-as lapszámmig. Ennek következtében a 109–208-as lapszámok kétszer vannak meg. A 268. lapszám után megint hibás lapszámok következnek, így: 169, 260, 268, 162, 263, 764, 265. Ez utóbbi szám után a lapszámozás a szabályos számozási sorrendben halad az 596 lapig, de egyes lapokon találkozunk szám-tévesztéssel: 226 helyett 826, 264 helyett 764, 316 helyett 416.

ILLYÉS András *Megrővidítet Ige* (Nagyszombat, 1691) című művében rendkívül sok a sajtóhiba. Van ugyan sajtóhiba jegyzéke, de a kiigazításra figyelmeztető jegyzékben levő sajtóhibákon felül is igen sok maradt benne. Egy helyen észrevette a lapszámozásbeli sajtóhibát is, de azt sem javította ki helyesen.

ILLYÉS András lapszámozási hibái a következők: 520 után a lapszám 513, s a lapszámozás ez után a tévesztett szám után folytatódik 527-ig, mely után a lapszám 538, és a számozás helyesen folytatódik tovább, egy sajtóhibával: 547 helyett 754 van. „A' Nyomtatásban eset fogyatkozásoknak Jobbitása” figyelmeztet a lapszámozási hibára: „Post pag. 520. Hi sunt errores consequenter: 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520”. Amint látjuk, a lapszámozásbeli hibát csak részben javíttatja ki.

A katalogizáló könyvtárost nehéz feladat elé állítja a könyv terjedelmének, azaz lapszámának megállapításánál PADÁNYI BIRÓ Márton hatalmas prédikáció-gyűjteménye: *Ünnep-napokon... mondatott... sok szép prédikációk...* (Győr, 1761). Ennek az a különossége, hogy a lapszámozás és az ívjelzés (számozás) más-más végeredményt ad. Több prédikációnak külön címlapja van a kolligátumban, sőt szerzői dedikációja is, mely lefoglal néhány lapot. E lapokon az *ívjelzés* – például K, K2, L – pontosan és szabályszerűen halad, *lapszámozásuk* azonban nincsen. A *Trisagon... Szent Háromság* című prédikációnak a Qq *iv első lapján* (pagináján) külön címlapja van, s bár a Qq jelzés rányomtatva nincsen, mégis nyilvánvaló, hogy az ívszámozásba a címlapot tartalmazó levél is bele van számítva, mert az előző levél *ívjelzete* Pp2 és a címlap után következő levél *ívjelzete* Qq2. A *lapszámozás* azonban átugrik rajta. A *Trisagon* címlapja előtti lap száma 125 (a páratlan szám már a baloldalra került, a verso lapra), a címlap utáni következő lapszám 126 (a páros szám a levél recto lapjára) került.

A Zzzzzzzzzzz (egy nagy Z és tizenegy kis z) jelzetű ív második levele után látjuk az *Esther* című prédikáció címlapját. Az utána következő levél ívjelzése Aaaaaaaaaaaaaa 2 (egy nagy A, tizenkét kis a, plusz egy kettes számjegy). Tehát e címlap levelének ívjelzete Aaaaaaaaaaaaaa (egy nagy A, plusz tizenkét kis a), amely az *Esther* című prédikáció címlapján nincs kinyomtatva. A Zzzzzzzzzzz 2 (egy nagy Z, plusz tizenegy kis z, plusz 2) első lapjának felső száma, azaz *lapszáma* 1069. Ennek a lapnak versoján, valamint a következő, címlapos levélen nincs lapszámozás, így három lap (pagina) számozatlan. (Az Aaaaaaaaaaaaaa 2 ívjelzésű lap [felső] *lapszáma* 1070.) Ily lapszám-hiányok eredménye az, hogy a prédikációs könyv 1099 lapszámot mutat, – a páratlan lapszám a páros lapra, a versora került. A tartalomjegyzék (*Sommás értelem*) ezen felül van még. Az ívjelzés csak a Hhhhhhhhhhhh 2-ig (egy nagy H, plusz tizenkét kis h, plusz 2-es számjegy) jut el, ami azt jelenti, hogy az ívek száma az ábécé betűinek (itt 23) teljes tizenkétszerese és még az ábécé nyolc betűje, azaz még nyolc kettedrét ív.

Minthogy a kettedrét alakú ív négy lapból áll, a nyomdai lapszámozásnak 1136 lapot kellene eredményeznie, az előszó és tartalomjegyzék nélkül ($23 \times 12 = 276$, plusz 8 ív = 284 kettedrétű ív. A 284 ívet megszorozva az egy kettedrétű ív lapjainak számával, 4-gyel, – jön ki az 1136 lapszám).

A végeredmények közötti különbség onnan származik, hogy a könyv a lapszámozást a D2 ívjelzetű lapon kezdi, tehát már az elején elvész a lapszámozásból az ívjelzéssel szemben 15 lap (pagina). Hogy az ívjelzésekben hol, mennyi a tévedés, nem számoltam meg, – de itt is van.

Amíg a könyvtári dolgozó egyetlen ilyen bibliográfiai adatot felvesz, beletelhetik egy-két munkanapja.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Weszprémi István levelei Pray Györgyhöz. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Ritkaságtárában, a KAPRINAY-gyűjteményben őrzik WESZPRÉMI István 15 levelét, amit 1775 és 1780 között írt PRAYHOZ.¹ A levelek szinte kivétel nélkül a *Succincta medico-*

¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár. G. 116/III.

rum biographia-ra vonatkoznak, és kiegészítéseket, adatokat kérnek a munka folytatásához.

Mint ilyenek, első olvasásra nem tűnnek különösen érdekesnek. Kiderül belőlük, hogy WESZPRÉMI CORNIDES Dániel biztatására kereste fel PRAYT első levelével, és kérte támogatását. PRAY elsősorban régi magyar orvosokról küldött neki irodalmi anyagot.

A XVIII. században az adatgyűjtők szokásos együttműködési formája a tudós levelezés. Nagy távolságokat hidal át, sok irányú kapcsolatot létesít, és bővíti a többé-kevésbé elszigetelt tudósok tájékozottságát. CZWITTINGER Altdorfban még azért panaszkodott, hogy munkájához nem tudott levelezéssel anyagot gyűjteni, követői viszont már bőven éltek az anyaggyűjtésnek ezzel a módjával. A század második felében a nagy irodalmi, könyvészeti vállalkozások forrásai között előkelő helyet foglal el a levelekből nyert tudományos értesülés.

A levél természetesen csak másodkézből vett adatokat nyújthat. Így ezeknek az adatoknak a megbízhatóságához sokszor fér kétség. Érdekes módon jelentkezik a tudományos hitelesség kérdése e tekintetben WESZPRÉMMÉL. PRAYHOZ 1779. márc. 20-án írt levelében a következőket olvassuk: „Posteaquam litteris tuis ultima vice ad me humanissime exaratis candide me edocuisses Ladislaum filium Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem circa an. 1419. Physicum Sigismundi, diversum prorsus esse a Ladislao Episcopo Varadiensi, . . . nunc iterum Te, Fautor optime, ea qua par est animi submissione rogo, quam fieri potest enixissime, dignabere utriusque Instrumenti litterarii a Te verbo indicati et in scriniis tuis delitescantis initium saltem et clausulam describendam ad me transmittere, ut Lectoribus meis certo constare possit documento, Biographiae meae inserendo, Ladislaum Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem anno 1419. exstitisse Sigismundi Regis Physicum, non absimiliter etiam expresso Diplomate Episcopum Varadiensem Ladislaum nomine Ludovici I. Physicum fuisse. Iterum ac tertio per communia Reip. litterariae Hungaricae nostrae sacra Te obtestari non desino, ut duo illa indicata Instrumenta litteraria de duobus his Ladislais Physicis Regiis sonantia mecum communicare dignabere; constitui enim apud animum utriusque huic Ladislao in sequente Biographiae meae parte propediem prelo subiicienda locum adsignare: eos tamquam Medicos haud quaquam audeo in lucem litterariam educere, nisi certis instrumentis tales revera illos exstitisse comprobavero: hac lege et methodo Te quoque in Annalibus Regum Hungariae conscribendis usum fuisse legimus. . .”² Az idézett levélrészletből két következtetést vonhatunk le. Az első az, hogy WESZPRÉMI szigorúan csak orvosszerzőket sorolt be biográfiájába, a második, hogy munkájában bizonyos adatokat csak úgy hajlandó hitelesen olvasói elé tárni, ha eredeti dokumentumokra hivatkozhatik.³ A magyar bibliográfiatörténeti kutatás nem vizsgálta még a módszerek, közelebbről az anyaggyűjtés módjának alakulását a XVIII. században. A fellendülő

² PRAYTÓL nem kaphatott kielégítő választ, mert ugyanebben az ügyben 1781. aug. 27-én CORNIDEShez fordult. Levelében erről a következőket írta: „Fac quaeso, Virorum optime, ut antiqua litteraria illa instrumenta utraque in litteris hisce tuis indicata primo quoque tempore a te accipiam integra ad verbum exscribenda, quae ad uberiorum Ladislai Demédy Medici notitiam pertinere iudicas: licet quidem tertius Biographiae meae tomus iam prelum reliquerit Tratnerianum, dabitur tamen forte mihi occasio, ut impetratis illis instrumentis tuis nodus ille Demendyanus satis intricatus accedente hac opera tua olim curatius expediatur.” M. Tud. Akadémia Könyvtára. Irodalmi levelezés 156.

³ Hogy ez a törekvés mennyire tudatos nála, az levelezéséből másutt is kitűnik, pl. BENKŐHÖZ 1779. máj. 20-án: „Iterato instálom édes Barátom Uram Kegyelmedet, hogy mutassa meg valamely documentummal, hogy Balog Sellyei a tatár rab Med. Doctor lett légyen; nem különben ama híres Gyulai Pált is hogy Medicus lett volna. . .” (Közölte SZABÓ Károly az *Erdélyi Protestáns Közlöny* 1873. 7. számában.)

történetírás forrásgyűjtési és feldolgozási módszerei határozzák meg az irodalomtörténeti, biobibliográfiai munkásság metodikai színvonalát. Míg azonban a kortárs HORÁNYI eszébe sem jut, hogy levelezéssel gyűjtött anyagának hitelességéhez kétség is férhet, WESZPRÉMINél meghatározóan kerül előtérbe ez a szempont. A kérdés csak az, hogy HORÁNYI maradt el a fejlődés általános nivójától, vagy WESZPRÉMI előzte meg azt?

WESZPRÉMI tudományos lelkiismeretességéről beszél a PRAYhoz írt levelek még egy adata. 1777. dec. 6-án kelt levelében azt írja, hogy megakadt a *Biographia* második *Centuriájának* kiadása, a „*medicinae studiosi Hungari*” korrektor távolléte miatt. Nyilvánvaló ebből, gondja volt arra, hogy Bécsben kiadandó munkáját magyar korrektorral és egyben az orvostudományhoz is értő korrektorral gondoztassák. Minden korok számára megszívlelendő tudományos tisztesség és alaposság!

Érdekes adata bukkantunk WESZPRÉMI 1776. aug. 16-án kelt levelében. PRAY egy linzi tudós kérését közvetítette ez idő tájt WESZPRÉMIhez. Ez a tudós meg akarta írni az ausztriai irodalom történetét, és magyar anyagot kért tervezett munkájához. Álljon itt a levél legfontosabb része mint érdekes dokumentuma annak, hogy a XVIII. század második felében mit válaszolhatott egy magyar tudós ilyenfajta kérésre.

„... Ut petito Viri eruditi Linciensis, de quo ad me scripsisti, quodammodo satisfacere videar, haec accipe: consulat scilicet Vir iste optumus Czvittingerum, qui ut notum est scripsit *Historiam litterariam*, nec non M. Rotaridem in *Lineamentis*... Altonae an. 1745... edit. Adjungat illis Petri Bodii *Athenas Hungaricas* anno 1766. vernaculo sermone publicatas, atque Alexii Horányii *Memoriam Hungarorum et provincialium Posonii nuper admodum publicari coeptam*: ego vero en in usus Viri illius litteratissimi unum *Biographiae* meae exemplum in manus tuas exmitto... commoda occasione ad eum transmittite: et quia in *Ephemeridibus* eruditissimis Lipsicis germanico idiomate anno 1775. Nro XIV. vulgatis, nec non in *Vindobonensibus*... anni ejusdem Part. XXXIV. item in *Commentariis de Rebus in scientia nat. et med. gestis* vol. XX. Part. IV. pag. 638 et alibi non prorsus sinistrum de hoc opusculo meo ferri animadverterem virorum eruditorum iudicium, alteram quoque centuriam *Biographiae* meae coepi adornare, eiusque partem priorem his ipsis diebus Vindobonam in manus typographi jam exmisi... In centuria prima praeter Danielelem Perliszium, et in altera centuria praeter Davidem Gömöri omnes mortui sunt. Adtexui alteri huic meae centuriae Medicorum patriae nomina fere trecentorum, qui subsequentibus meis centuriis argumenta suppeditabunt: placet illa in gratiam optumi illius biographi Linciensis hic adponere, qui eorum mortui sunt, + notabantur.” A levél szélére írva: „Si haec erudito auctori litteratam Austriam edere volenti placuerint, reliquosque Hungariae medicos, quantumquid mihi innotuerunt, nominum tenus libentissime...” (A szöveg a továbbiakban olvashatatlan.)

E levél elolvasása után elsőnek az a kérdés merül fel bennünk, hogy ki volt a tudós linzi férfiú, aki meg akarta írni Ausztria irodalomtörténetét? Erre egyelőre nem tudunk válaszolni. PRAY nyilvánvalóan csak saját anyagát kérte WESZPRÉMITŐL, CZVITTINGERT, ROTARIDEST, BOD Pétert és HORÁNYIT ő is ajánlhatta volna a linzi tudósnak. Naiv tudományoskodás íratja WESZPRÉMivel czekeket a sorokat, vagy szerénységből kezdi az elődökkel, mielőtt saját anyagáról beszélne? — A levélből mintha fény derülne a centuriák csoportosítási elvére is: az első kettőben egy-egy kivétellel nem kortársakat tárgyal. — Kutatóink figyelmét érdekes módon elkerülte eddig, hogy a *Succincta medicorum biographia* első centuriájának több kiadási változata van. Szerintünk a legkorábbi az, amelynek előszavát BÉL Károly András írta, utolsó, 100. cikkelye pedig WESZPRÉMI önéletrajzát tartalmazza. A második változatnak két előszava van: BÉL előszavához WESZPRÉMI is írt egyet. Az utolsó, WESZPRÉMI-cikkely ebből a változathoz hiányzik és a 202. laptól a 216. lapig a szöveg eltér az eredetitől. Zavar van a lapszámozásban is,

mert a 216. lap után a 207. és 208. lapok zárják a kötetet. A harmadik változat megfelel a másodiknak azzal a különbséggel, hogy hiányzik belőle BÉL előszava. Erről az utolsó változatról WESZPRÉMI így ír PRAYnak 1778. aug. 22-én kelt levelében : „Hoc ipso mercatu anniversario nostro adlata sunt Vindobon. tandem aliquando Biographiae meae nonnulla exemplaria, eorum tibi unum legendum et severiori censurae tuae subiiciendum offero . . . testaturus meam in Te observantiam feci Venerandi Nominis quoque tui nonnullis locis mentionem, eamque tamen, ut debui, honorificentissimam : adjunxi illi praeterea comitem primam quoque Centuriam, ex qua Praefationem Belianam et ultimum ut vides articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile poteris conjectura adsequi . . .”

Ami Pray számára nyilvánvaló lehetett, az számunkra egyáltalán nem az, és igazán csak mi vagyunk konjektúrákra utalva, ha e változtatások okait keressük.

Miért hagyta ki a *Succincta* első centuriájából WESZPRÉMI az önéletrajzi cikket? Az első változatban ezen a helyen csillag alatt jegyzi meg, hogy nem ő az egyetlen orvos, aki saját életrajzát megírta. Johannes Jacobus BAIERUS⁴ nyomán felsorolja azokat az orvosokat, akik megírták életük történetét. Hozzáteszi még a következőket : „ . . . Nuntiatum est per Epistolam, celebrem . . . Medicinae Professorem . . . Ernestum Gottfriedum Baldingerum, articulum hunc Particulae IV. Biographiae a se editae nuper admodum inseruisse.” BALDINGER munkája⁵ feleslegessé tette a mű első kötetének 100. tételét. Erre vall az is, hogy egykorú források WESZPRÉMIRŐL szólva BALDINGER művére hivatkoznak, és nem az első centuria önéletrajzi cikkelyére.⁶ De WESZPRÉMI maga is BALDINGERRE utal később, és nem az első változat önéletrajzi részére, pl. a BENKŐHÖZ írt, már idézett levelében.

Arra a kérdésre pedig, hogy az utolsó változathoz miért hagyta el WESZPRÉMI BÉL előszavát, minden idevágó adat hiányában csak egy feltevést kockáztathatunk meg. BÉL és WESZPRÉMI közt megromlott a kapcsolat, mégpedig azért, mert a lipcei *Acta Eruditorum* nem emlékezett meg a *Succincta* megjelenéséről, pedig ekkor éppen BÉL Károly András volt a szerkesztője. WESZPRÉMI általunk ismert leveleiben két alkalommal is pontosan felsorolja, hogy milyen folyóiratok, mely számukban, hol közöltek művéről ismertetést. Szemmel láthatólag a külföldi visszhangnak nagy fontosságot tulajdonított, hiszen a munka folytatása is a tudományos világ véleményétől és fogadtatásától függött. Tehát minden bizonnyal érzékenyen érintette, hogy az *Acta Eruditorum* ismertetése elmaradt. Érdekes azonban, majdnem két évtized múltán ismét büszkélkedve említi, hogy műve első részéhez BÉL Károly írta az előszót.⁷

Végezetül még egy észrevételt kell tennünk a most tárgyalt levelek alapján. Az eddigi kutatás⁸ 1769. jan. 20-ban állapította meg azt a dátumot, amely fordulópontot jelent a *Succincta* megírásának történetében. Ekkor kereste fel ugyanis első levelével WESZPRÉMI CORNIDEST, ettől az időponttól vette kezdetét kiterjedt, mások segítségére is jobban számító anyaggyűjtése. Két nappal később kelt levelében pedig RÁDAY Gedeonnak jelezte, hogy „in modum Czvittingerianum vagy is inkább Boernerianum” készül művét

⁴ BAIERUS, Johannes Jacobus : *Biographiae Professorum Medicinae. Norimbergae et Altdorfii*, 1728.

⁵ BALDINGER, Ernst Gottfried : *Biographien jetztlebender Aerzte und Naturforscher*. Jena, 1772.

⁶ Vö. a *Pressburger Zeitung* 1776. 80. sz.-ban megjelent recenzióval.

⁷ L. a BLUMENBACHHOZ 1793. júl. 20-án kelt levél egykorú másolatát. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fol. Lat. 3175.

⁸ DEÉSY DADAY András : *Weszprémi mint biographus*. Népegészségügy, 1927. 1052. l.

összeállítani.⁹ A dátum abszolút jelentősége azonban erősen vitatható. Mint a fentebbiekből kiderült, PRAYjal például csak hat évvel később került levelező viszonyba, és a *Succincta medicorum biographia* létrejöttében ennek a kapcsolatnak is van jelentősége.

DURZSA SÁNDOR

Utolsó kiadás. BARÓTI SZABÓ Dávid költeményei és fordításai több kötetben és több ízben jelentek meg. *Költeményes Munkái* első kötetének (1789) előszavában mentegetődzik: eddig kiadott munkáinak tökéletességét ő maga sem ígérte, mások sem remélhették. „Idővel érik meg a’ gyümölcs. Az új találmányok egyszerre nem hágna a fő pontra.” Csak sok mindenféle próbatétel és tapasztalás után „szokott talpra épülni mindenféle mesterség”. Kevés ideje volt verseinek kidolgozására. Csak amennyire iskolai elfoglaltsága és többnyire gyöngye egészségi állapota engedte, „huladék-időtskében” szerzette verseit.

Szerzeményeinek „hamarább-történt” első kiadására barátai unszolták, de sürgette „édes Hazánkhoz-való” szeretete is. Példát akart mutatni a magyaroknak a klasszikus versmértékben való verselésre. Ezért adta ki 1777-ben az *Új mértékre vett külömbféle Verseknék* három könyvét, 1779-ben a *Paraszi majorságnak* I., 1780-ban a II. részét, 1786-ban a *Verskoszorút*, (valamennyit Kassán, LANDERER Mihály betűível). Most felülvizsgálta elhamarkodott költeményeit, megadta nekik a szükséges csinosgatást, hogy netalán valaki „éppen Hazám feddhetetlen nyelvére költse a’ heánosságnak szennyét”.

Bővebben mondja el mentegetődzését *Költeményes Munkái* első kötetének előszavában, s megismétli a második kötet elé írt, címnélküli, előszó szerű versben. Önérettel állapítja meg, hogy eddig oly „hangzatokon” múlatta hazáját, „Mellyeket elsőben általam halla Hazám”. E hangzatokat sokan szerették, dicsérték, zsengeit örömmel vették, ámbátor látták, hogy a sietés „tél-túl durva hibákat hagyott” bennük. De olyan is akadt kettő-három, aki „fene” mérget okádott rájuk; ami jó volt bennük, elhallgatták, ami rossz, azt rendre kiszedték, s ezzel iparkodtak „nagyra nevelni magok”. „Tsúf szarvát hordozza fején a’ Kőszegi Bajnok¹ Társainak kormos légyen örökre nevők”, — zengi haraggal ellenei felé. — S hogy hazája „kedvét még jobban megnyerje”, újra munkába vette verseit „Mindenek új színben jönek utólszor elő.” S hogy miért nem adott még több piperét nekik? — kérdi a költő. Azért, mert egyéb elfoglaltsága miatt nem ért rá, s ajtajában „állt már az Halál”.

Nehezen gyűrte be a magyar gondolatokat a klasszikus versmértékbe, s nem mindig sikerült a szükséges prozódiai alaknak megfelelő szót találnia. A versmérték kedvéért sokszor használt más árnyalatú szót, mint amilyet az értelem megkívánt. Ezért aztán újra szorosabb vizsgálatnak vetette alá már megjelent költeményeit, újra megadta nekik a szükséges „egyengetést” és „tsinosgatást”.

Nem volt könnyed tollú poéta: sokat csiszolta költeményeit, melyeken gyakran érzik az erőltetettséget. Első megjelenésükkor ő maga is érezte ezt, s ezért addig csinosgatta és egyengette őket, míg végre 1789-ben megelégedetten bocsátotta olvasói elé, olyan formában, melyen többé nem fog javítani. Ez — a címlap állítása szerint — az „utolsó”, (többénem változó verseket nyújtó) kiadás. De BARÓTI SZABÓ Dávid nyugtalan költői lelkiismerete nem tudott megnyugodni az utolsónak, véglegesnek mondott kiadásban sem, és 1802-ben Komáromban *Megjobbított és bővített költeményes munkái* címen adta ki újra költeményeit.

⁹ A RÁDAY Gedeonhoz írt, 1769. jan. 22-i keltezésű levél most került elő, jelenleg az Orvostörténeti Könyvtár birtokában van.

¹ RAJNIS József.

Ám lehetséges, hogy BARÓTI SZABÓ Dávid az utolsó kiadással nem azt akarta mondani, hogy ez a kiadás végleges formájukban tartalmazza a költeményeket, hanem — burkolt reklámképpen — arra figyelmeztette a könyvvásárlót, hogy ne szalassza el az alkalmat, most vegye meg e művet, mert e kiadás olyan utolsó kiadás, mely után több már nem jelenik meg.

A KÁLDI György *Biblia*-fordítása először Bécsben jelent meg 1626-ban, Több, mint száz esztendő múlva másodszor is megjelent 1732-ben, Nagyszombatban és harmadszor is 1782-ben, Budán. Hogy harmadik kiadás, az a címlapon nincs feltüntetve, helyette ez olvasható: „Leg utolsó nyomtatás.” Az Egyetemi Nyomda ezzel nem azt akarta közölni a vevővel, hogy ez a *Biblia*-fordítás soha többé nem fog megjelenni, hanem azt, hogy ez a legújabb, tehát legjobb kiadás. Nem is volt ez sem „legutolsó” kiadás, mert a XIX. században, átdolgozva többször is megjelent.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A második sárospataki nyomda első terméke. A LORÁNTFY Zsuzsánna fejedelemsasszony által 1650-en alapított első sárospataki főiskolai nyomda, a Kollégiumnak Patakról 1671-ban való eltávozásával megszűntette működését. A nyomda-felszerelést a menekülő diákok magukkal vitték Debrecenbe, ahol 1705-ben az osztrák csapatok teljesen elpusztították.

Az időközben Sárospatakra visszatért Kollégiumnak egészen 1805-ig nem volt nyomdája. Ekkor nem is a Kollégium, hanem egy magánember, SZENTES József kapitány, SZENTES János sárospataki tanár vállalkozó szellemű fia állított fel nyomdát, amelynek első terméke egy 16 sornyi nyomtatvány volt. A nyomtatvány szövegét idézi SZINYEI Gerzson a főiskolai nyomda 100 éves fennállásának alkalmából írt cikkében, mint ritka és különös tartalmú írást.¹

A szöveg így hangzik:

„Az ember fogantatott és tápláltatott
egy asszonytól csudálatosan.
Megérkezik, hall lát
és mégsem veszi észre a csalárdságot.
Kiván, kér, hullajtja könnyeit.
Megutáltatik, tiszteltetik,
szerencsében és veszedelemben jár.
Hisz, kételkedik, gyanakodik.
Tanít, semmitse, mindent igaznak hisz.
Épít ront, szüntelen fárasztja, emészti magát.
Alszik, vigyáz, hizik, apad
s hord fején fekete és ősz haját.
Mindezek tartanak, ha sokáig tart, 80 esztendeig,
akkor lefekszik az ő atyái közé
és nem jó többé vissza.
— Irta, nyomtatta Sárospatakon Szentes kapitány. 1805.”

A nyomtatvány szerint a szöveget maga SZENTES József írta és nyomtatta. Kénytelenek vagyunk azonban SZENTES József előbbi állítását kétségbe vonni, ugyanis az általa „írt” szöveg nem más, mint Mathias CLAUDIUS német költő (1740–1815) Az

¹ *Sárospataki Ref. Lapok*. 1905. I. évf. 26. sz.

ember című versének szó szerinti fordítása. Mathias CLAUDIUS verse KOSZTOLÁNYI Dezső műfordításában² így hangzik:

„Az ember

Foganta és nevelte
Csodásan asszony őt,
jó és nem érti lelke
e siralommezőt,
vágódik és epekszik,
bus könnyeket törül,
bőségbe, gondba fekszik
és reszket és örül,
sejt, oktat irgalomból,
Mindent, Semmit se hisz,
épít, dühöngve rombol
tűnődik éjben is,
nő, sorvad, alszik, ébred,
sötét haján penész
és él vagy nyolcvan évet,
addig tart az egész.
Aztán a sírba dől le
és ott marad örökre.”

Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy mi indította SZENTES Józsefet a vers plagizálására, — annyi azonban biztos: az idézett szöveget nem ő írta, így csak a fordítás és nyomtatás érdeme lehet az övé.

TAKÁCS BÉLA

Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból. BALOGH Károly, a *Pécsi Aurora* szerkesztője hagyatékából került elő az alábbi öt levél.¹ A levelek világot vetnek az akkor — 1840–41-es tanévben — elsőéves joghallgató BALOGH szervező munkájára, s egyben arra, hogy milyen visszhangra talált terve a magyar írók között. A lelkes fiatal-ember leveleket intézett kora ismertebb irodalmáraihoz, és közreműködésüket kérte tervezett almanachja számára.

A fennmaradt levelek írói válaszukban általában örömmel üdvözlük az új évkönyvet, mert a magyar irodalom erősödését várják tőle. SZILÁGYI István, ARANY barátja, egyenesen „az elhunyt Aurora” fölélesztésének² mondja BALOGH kezdeményezését, és „hazafi örömmel” jelentkezik a maga és társai nevében.³ PÉCZELY József hivatali munkájára és gyöngye egészségére hivatkozva nem ígérheti meg az együttműködést, Czuczor

² *Idegen költők.* Bp. 1942. 273. l.

¹ A leveleket BALOGH Margit festőművésznő (Budapest) és dr. KONCZ Miklós (Szentlőrinc, Baranya m.), BALOGH Károly unokáinak szívességeiből közlöm. — Itt jegyzem meg, hogy BALOGH Margit emlékezete szerint egy KÖLCSEY-levelet is volt a hagyatékban, amelyet ő maga adott el az Országos Széchényi Könyvtárnak 1917–1922 között. A könyvtár nyilvántartásában ez a kézirat nem szerepel. Talán máshová került.

² BAJZA *Aurorája* 1837-ben szűnt meg.

³ SZILÁGYITÓL a *Föltámadás* című hazafias óda jelent meg a *Pécsi Aurorában* (46–50. l.).

Gergelyt és KAZINCZY Gábort pedig másirányú elfoglaltsága akadályozza meg a részvételben. KAZINCZY Gábor annyit mégis kilátásba helyez, hogy a következő években igyekszik munkákat küldeni a *Pécsi Aurorába*. Az évkönyv azonban csak egyszer jelent meg, így KAZINCZY Gábor ígéretének teljesítésére nem kerülhetett sor.

BÁSTHY József levelével együtt néhány verset is küld BALOGHnak, bár eredetileg a *Nemzeti Almanachba* szánta őket.⁴ Együttal nyolc példányt jegyeztet elő a *Pécsi Aurorából*, hogy anyagilag is támogassa az új évkönyvet.

BÁSTHY leveléből az is kiderül, hogy hírlapokban szintén jelent meg felszólítás a magyar írókhoz és a nagyközönséghez a pécsi almanach támogatására.⁵ A levelek különböző címzése és eltérő megszólítása arra enged következtetni, hogy a felhívást hárman írták alá: BALOGH Károly, a szerkesztő, WEIDINGER Alajos, a kiadó⁶ és NAGY Benjámint, a lyceumi nyomda faktora.

Az új irodalmi vállalkozást üdvözlő levelekből háromnak a záró sorai a kivétel nehézségeire céloznak, amikor két esetben „béketűrést”, egy ízben pedig „kitartó türelmet” kívánnak a szerkesztőnek és a kiadónak a „chinai részvétű polgártársak tespedése ellen”. A klikkszellem sem lehetett szokatlan jelenség akkoriban a folyóiratok berkeiben. Nyilván ezért kíván KAZINCZY Gábor „személyérdektelen szigorságot a társak ellenében.”

A levelek szövege a következő:

„Nemzetes úr,

Bizodalmas felszólítását az iránt, hogy a „Pécsi Aurora” cím alatt kiadandó munkába holmi dolgozatokat küldjek, valamint egy részről nagyon becsülöm: úgy más felől sajnálkozva kell jelentenem, hogy többféle, hivatalos és felvállalt munka állván jelenen előtttem, az említett munkához járulásomat bizonyosan nem ígérhetem. Mindazonáltal ha körülményeim engedendik, részvéteimet kijelenteni íparkodom.

Többnyire magamat további bizodalmaiba ajánlván vagyok Kegyednek

kész szolgálja

Győr télhó 11. 1841.

Czuczor Gergely

[Kívül címzés:]

„Nemes nemzetes Nagy Benjámint urnak a pécsi lyceum Könyvnyomó intézete Factorának Pécssett. [BALOGH kezeirásával:] Czuczortúl. Jan. 16a 841.”

Debrecen. Télhó 29. 1841.

„Tisztelt uraságtok!

Valódi hazafi örömmel olvasám a felhívást, melyet t. c. uraságtok f. h. 20. költ levelekben hozzám intéztek. A vállalat szép; s az elhunyt Aurora, — melynek köszönhetjük

⁴ BÁSTHY verseit BALOGH nem vette be almanachjába.

⁵ Erről a felhívásról a BÁSTHY levelében közöltekén kívül más adatot még nem sikerült találnom.

⁶ WEIDINGERről érdemes itt megemlítenünk, hogy ő volt az első pécsi újság, a *Fünfkirchner Zeitung* és magyar melléklapja a *Pécsi Tárogató* kiadója és egyben tulajdonosa 1848. június 11-étől a lap megszűntéig, 1848 szeptemberének végéig. L. KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színeszt története*. Pécs, 1932. 22–23. l.

⁷ Betű- és központoszáshú közlés, a keltezések sorrendjében.

literatúránk terjedelmesebbülését — méltó hogy fölébressztessék. T. c. uraságtok szózata a o. nálam visszhangra talált; s soraim kereskedjenek önök megnyugtatóására, hogy mint én, úgy több társaim is, a legelső, — mint remélem hírlapi — f. szolításában közre-teendő utóhatárnakra, alkalmas munkákkal — a vállalat létesítésére, elő állandunk.

Többire a munkához erőt, egészséget, béketűrést ohajtva vagyok
t. uraságtoknak

kész szolgálja
Szilágyi I. m. b.
költészet-tanító

[Kívül címzés:]

Nemes Balogh Károly urnak
teljes tisztelettel

Pesten által

Pécsett.

(Weidinger Alajos könyvtárosnál.)

[Postai bélyegzővel:] Debreczin

Fünfkirchen 6. Febr.⁸

„T. cz. Szerkesztő Ur!

Nagybecsű levelét tisztelettel vettem. Örvendek a' szép válalatnak; 's azt részemről is elősegíteni készségemen épen nem múlték, hazafi köteletségemnek ösmérve, minden hasonló nemes törekvést gyámolítani: de éngem gyenge egészségem, hivatalommal együtt járó sokféle elvonattatásim a' legjobb akarat mellett is igen korlátoznak; ennél fogva, bár bizodalmával igen megtisztelve érzem magamat, nem merem ígérni a' tisztelt dolgozó társak' diszsorában megjelenhetésemet. Ki többire sikert, érdemlett pártoltatást szívemből kívánva, telyes tisztelettel maradtam

Tisztelt Uraságnak

Debreczen 28 febr. 841

alázatos szolgálja
Péczely József

[Kívül címzés:]

Tudós Balog Károly Urnak, a' 'Pécsi Aurora' szerkesztőjének, telyes tisztelettel
Pécsett''

„Tisztelt szerkesztő ur⁹

Becces sorait (tavaszeli 12d.), nem levén pesti lakos többé, e napokban vettem. A mily bizelgő volt csekélységem' öntudatának Ön' felszólítása egy nagy érdekű vállalat' részvételére, ép annyira kell, és csak magam részeről sajnálnom, hogy elhalmozott, politícai inkább, mint litt. dolgaim nem teljesíthető ígéretet tiltanak a tavaszutói vég-határnap rövidsége miatt. Csekélységemhez aránylag nem szeretnék kirívó szerepet játszani a „Pécsi Aurora” dolgozóinak szép füzérében.

De fogadja Ön az ígéretet, hogy a következő évfolyamokra nézve örömmel fogom tenni mind azt, mit ügyekvéseim lehetitnek.

⁸ Lezárva címeres vörös pecséttel.

⁹ Külső címzés nélkül. Feltehetően borítékban küldték.

Kitartó türelmet chinai részvétü polgártársaink' tespedése, s személyérdektelen szigorúságot a társak' ellenében ohajtva, vagyok szives hálával
Önnek

szolgabaráta
Kazinczy Gábor

Berettő, a zemplényi felföldön, apr. 2dikán, 1841."

„627¹⁰
1841

Pestrül Sz. György hava 28^{án}
1841^{ik} Évben.

Nagytiszteletre méltó Kiadó úr!¹¹

Örvendetes részvétellel értettem a' hirlapokból hogy e folyó Évben a' tudós T. Balogh Károly úr Szerkesztése következtében Pécsi Aurorát kiadni méltóztatik — mely dicséretes vállalatját Anyagilag és Szellemileg parányi tehetségemhez képpeszt gyámolítani óhajtván, imé egy néhány Vers koszorut, mellyeket a' Nemzeti Almanachba kívántam volt bé adni — Születendő Almanachja számára küldöm — ha hogy használandja kérem tudósítson, ha pedig nem — ezeknek vissza küldettetésekért esdeklem. Hogy pedig valamennyire Anyagi segedelemmel is járuljak ki tűzött iparához, jelentem, hogy 8 példányt magam részemről elválnálni magam' kötelezem. —

Töbnyire tisztetem a' széplelkű Balog Urat — czélba vett iparaikhoz sok szerencsét, békétűrést 's fényes dicsőségi aratást kívánván, állandó tisztelettel maradok szóval, tettel, és irással
Ön!

tisztelő hazafi szolgája
Básthy József több külf. érdem
jelek ura, Táblabíró
és Kir. táblai Jógvéd."

HERNÁDY FERENC

Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. SZINNYEI életrajzi lexikona, meg a negyvennyolcas forradalomról szóló legtekintélyesebb forrásmunka, HORVÁTH Mihály történelmi könyve nyomán több modern feldolgozásba s végül a Történettudományi Intézet munkaközössége által összeállított egyetemi tankönyv tervezetbe is bekerült az az adat, hogy 1848. március 15-én a pesti ifjúság felszabadító küldöttsége TÁNCSICS mellett még egy rabot talált a budai vár börtönében, aki éppúgy a sajtószabadságért folyó küzdelem áldozata lett volna, mint TÁNCSICS maga.¹ Az állí-

¹⁰ BÁSTHY írásával. Valószínűleg levelezésének iktatószáma.

¹¹ L. a 9. jegyz.

¹ HORVÁTH Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*. Genf. 1865. I. köt. 20. l. SZINNYEI: *Magyar írók*. IX. köt. 417–418. l. JANCsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dákó-román törekvések*. Bp. 1895. 65–70. l. BERZEVICZY Albert: *A absolutizmus kora Magyarországon 1848–1865*. Bp. (1921–1937.) I. köt. 25. l. DEZSÉNYI Béla–NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 87. l.

HORVÁTH Mihályt kivéve az egykorú röpiratok, valamint az egykorúak emlékiratai a TÁNCSICS–MURGU kapcsolatról nem tudnak. — Csak mint kuriozumot említjük meg SZANA Tamás (*A sajtó felszabadulása*. Bp. 1898. 53. l.) adatát, aki szerint TÁNCSICS rabtársa, akit március 15-én vele együtt szabadítottak ki, — CZUCZOR Gergely volt.

tólagos rab neve MURGU Euthym (Eftimie) bölcséleti doktor, ügyvéd, akit állítólag négy évi börtönre szóló ítélettel zártak ugyanabba a börtönbe, ahová TÁNCICSOT 1847-ben hurcolták.

Azonban SZINNYEI s mindazok, akik tőle ezt az adatot átvették, tévedtek. Az egykorú újságokból kiderül, hogy MURGUT valóban a márciusi fiatalok szabadították ki a börtönből — ahová egyébként nem sajtóvétség, hanem a román jobbágyság felszabadítása érdekében folytatott agitáció miatt került² —, de nem március 15-én, hanem csak április 8-án. És börtöne nem a budai vár volt, mint TÁNCICSNAK, hanem a nem kevésbé hírhedt pesti újépület.

MURGU Rudarián született³ a Szörényi-bánságban, apja a határőrezred hadnagya volt. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte, azután Iaşiban adott elő filozófiát, majd Bukarestbe ment. Itt 1840-ben összeesküvésben vett részt, amelynek célja a független román köztársaság és a társadalmi egyenlőség megvalósítása lett volna. Bukarestből való kitoloncolása után Aradon tanított. Itt tartóztatták le 1845-ben, s ítélet nélkül tartották két és fél évig a pesti börtönben.

Kiszabadulását a *Márczius Tizenötödike*⁴ így adja elő :

„Pest april 8. 1848.

Martius 15-ke óta erősen hiszem a feltámadást. —

A nép szava ma ismét feltámasztott egyet a zsarnoklott kormányrendszertől, a szabad szólás, szabad írásért elevenen négy fal koporsóba szegezett halottaink közül.

A másodszor született polgártárs Murgó [!] Emmanuel, születésére Krassó megyei, hitére görög nem egyesült, nyelvére oláh, magyar, ügyvéde a magyar, oláh, német törvénynek, jog és philosophia tanár, az európai mivelt népek nyelvén beszél, természetesen magyarul is.

Pest megy. gyűlésén felmerülvén a politikai foglyok iránti királyi válasz, Pap Sigmond⁵ görög nem egyesült lelkész felemlíté, hogy tudtára az új épületben maig is kinoztatik egy politikai fogoly Murgó Emmanuel, hogy igazság legyen a királyi szó, követelte annak szabadon bocsájtását.

A megye az ügyet a városhoz utasítá. A központi választmány pedig a ministeri bizottmányhoz fordult. Ez megint a helytartótanács felszollitását rebesgette. (Éljen a Pontiusztól Pilátushoz utasító politica) Az ügybarát, Pap Sigmond lelkész, kinek szavára nép ezrei támadhattak, nem tágitott, figyelmeztetett, hogy a ministeri bizottmány küldetése a csend és rend fentartása, s felette áll a helytartótanácsnak, melly amugy is csak név, test, lélek nélkül : a királyi szó legyen szent a nép előtt.

Mínhogy tehát az igazságot kívánótól nem kell megtagadni a beleegyezést, a ministeri bizottmány tétova nélkül kiadta a rendeletet, hogy Murgó Emmánuel szabad.

A városi bizottmánytól kiküldettek Rottenbiller polgármester, Patai József, Pap Sigmond, kik elmenvén az új épületbe, s itt a pattantyus ezredes velők, s mögöttük szegény magam is a kinyílt börtön szobában a foglyot meglátogattuk.

A fogoly szabadsága hírét először Patai Józseftől hallá meg.

És első teendőjének hitte szabadságát a tekintetes hazának meg köszönni.

² MURGU életrajza : G. BOGDAN-DUIČĂ : *Eftimie Murgu*. Bucuresti. 1937.

³ SZINNYEI szerint 1811-ben, BOGDAN-DUIČĂ szerint 1805-ben.

⁴ 1848. ápr. 11. L. még : *Pesti Hírlap* ápr. 12., *Pesti Divatlap* ápr. 15. 480. l., *Reform* ápr. 13., *Budapesti Híradó* ápr. 13., *Der Ungar* ápr. 11., *Nemzeti Újság* ápr. 8., *Organulu Luminarei* ápr. 14. 384. l.

⁵ PAPP Zsigmond (Sigismundu POP, 1817—1889) belényesi gimn. tanár, majd országgyűlési képviselő ; 1848-ban az *Amiculu Poporului* c., a magyar kormány kiadásában megjelenő román nyelvű néplap szerkesztője.

Patai József értesíté a derék férfiut, hogy a tekintetes szó mind örökre megszűnt. És gondoltuk magunkban, ha a tekintetésekre lett volna hagyva ezen ügy, e derék ember akár holtig tömlőczbe maradhatott volna.

A kocsiba ültetett szabadságmartyr lovait a nép kifogta még az uj épület tágas udvarán s az tartá magát szerencsésnek ki a kocsizhoz férhetett, azt huzhatta, tolhatta, a zászlókat a diadalmenet előtt és a koei felett lobogtathatta.

Örömittas éljenzések árjain a városházhoz érvén a menet, a szabadság-tér teleded teli nép ezreivel.

Az ünnepelt polgár, testtel lélekkel jelen bemutatott a küldöttség jelentésével a közönségnek, melly látni, hallani akarván kívánta, hogy a szabadságmartyr álljon fel a zöld asztalra, ki is engedvén a nép óhajításának, a zöld asztalról most már folyékony magyar beszédben megköszönte a népnek, hogy őtet szabaddá tette, kit Metternich üldözöbe vett s rabbá tétetett azért, hogy az orosz hatalomnak foglalásai ellen az austriai birodalom és Magyarország érdekében a föld népét felvilágosulásra tanította. Elmondá, hogy éjjel oroszva támadtatván meg, rabságra hurczoltatott Oláhországból, a magyar katonai vidékre, s innét Krassó megyének átküldetett ; de a megye nem férhetvén hozzá igazságában, a lázzitási vád alól felmentette.

Ez égbekiáltó sérelem ellen az 1844-diki magyar országgyűlés elégtételt kere-sendő Posonyba felment és ügyét több lelkes követek fölkarolandók valának ; de Metternich a hatalmas, kinek intésére 300,000 ember vált tetszése szerint szuronnyá, félt a fegyvertelen egyes, csak lélekben gazdag, vagyonban szegény Murgótól. ...1845-ben ismét elcsipette azt, ki az igazságért élt, s azt bátran kimondani, tanítani, s terjeszteni meg nem szűnt, s hogy a világot azzal is bolondítsa, Murgót mint lázitót kürtöltette ki a német közönséges ujságban Tánocsicsal együtt, s 1845. évtől — april 8-káig ítélet nélkül tömlőczöztetett Murgó polgártársunk. ...

Egyébiránt a nap hőstét üdvözlött oláh pesti fiatalág egy szivvel lélekkel azon kijelentéssel nyujtá kezét Murgó polgártársunknak, hogy magyarhonnal és nemzetteli egységben áll üdvük, azért kötelesség mindent, vért is áldozni. ...

Mi úgy tekintjük Murgó polgártársunkat, mint ki a szót szabadon kimondani, leirni bátor volt az önkény ellen is, — ki ítélet nélkül annyi évekig méltatlanul élte a fogság kinszenvedéseit, politikai véleményeért, és azon meggyőződésének bátran kimondásaért ; — tehát a közrészvétre érdemes. ...

Pukolay D."

MURGU tehát nem volt TÁNCSICS rabtársa, és nem volt a cenzúra áldozata, vagy legalábbis közvetlenül nem volt az. Agitációs működésének részletes elemzése éppen ezért nem is tartozik ide. Életéből még csak annyit kell negyvennyolc kapcsán feljegyeznünk, hogy 1851. október 7-én az osztrák haditörvényszék négy évi fogságra ítélte. Az ítélet⁶ a következőképpen szólt :

„28. Murgu Euthym, esk. k. román-bánsági határezredre kerületi ruderiai szül., 40 éves görög-nem egyesült, nőtlen ügyvéd és Krassó-megye volt képviselője, az 1848. oct. 3-i legfelsőbb manifestumról tudomásvétel után is megmaradt a törvénytelen magyar országgyűlés tagja, üléseiben és szavazataiban részt vett ; a forradalmi conventet Debrecenbe követte, Szegeden is megjelent és a napi díjak — valamint a képviselőség egyéb előnyeiben mindvégig részesült. Az 1848. április 13-iki tanácskozmányban Kossuth Lajos felségstértó indítványát : Magyarországnak Austriától elszakadását s a dynastia trónvesztését és száműzetését illetőleg jóváhagyó szavazattal támogatta. A demokrata republikánus párt gyűléseiben részt vett ; 1849. jul. 17-én Karánsebesen,

⁶ Magyar Hírlap, 1851. 581. sz. 2670. l.

mig a főkelőktől elfoglalva tartatott egy a törvénytelen országgyűlésre követválasztás céljából rendezett népgyűlésen jelen volt, s a rácsott választást elfogadva, végre még 1849. augusztus havában Szemere miniszterelnök fölhívására az erdélyi románok kibékitését a forradalmi kormánnyal komolyan megkísértette, és e fölött 1849. aug. 15-én Facseten Bem főkelő tábornokkal tanácskozó összejövetelt tartott.”

Az ítéletben szereplő „bűnlista” alapján az elnyomók nagyra „értékelték” MURGU tevékenységét a magyar—román kiengesztelődés érdekében. És ők bizonyára tudták, hogy miért. Amikor tehát március 15-ének történetéről a magyar történetírásban megörögződött téves adatot most végre le kívánjuk választani, egyúttal még nyomatékosabban rá kell terelnünk a figyelmet a BÁLCESCUVAL s az egykorú román haladó értelmiség legjobbjaiával kapcsolatot tartó MURGU jelentőségére magyar vonatkozásban is.

DEZSÉNYI BÉLA—P. LAKATOS ÉVA

Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. Az Országos Levéltárban őrzött miniszterelnökségi iratok egykori anyagában érdekes feljegyzéseket találunk MÁTYÁS király könyvtárának idegenbe került néhány darabjáról. Négy remekmű 1869-ben került vissza hazánkba, amikor FERENC JÓZSEF a török császárt meglátogatta, s ez uralkodónkat a remekművekkel megajándékozta. A kéziratos könyveket LE BIDART könyvtörténész vizsgálta meg a Serailban és hitelességüket megállapította.

A művek: *Augustinus De civitate Dei*; *Georgius Trapezontinus Rhetor*; *Polybius* és *Plautus* feliratot viselik.

A könyveket hajón szállították Triesztbe, majd onnan Budapestre. FERENC JÓZSEF a könyveket a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, átvételüket MÁTRAY Gábor, a Széchényi Könyvtár őre nyugtázta. Egyidejűleg PULSZKY Ferenc köszönétét fejezte ki az uralkodónak. Az értékes műkincseket közszemlére tették ki.

1877-ben ABDUL HAMID török szultán ajándékozott Corvin-kódexeket a budapesti egyetemnek. A corvinákat TAHIR bey vezetése alatt hozta Budapestre egy küldöttség. A hazatérő „Softa” küldöttséget török földön tüntetések között fogadták. Ennek a mozgalomnak magyar részről egy VARJASSY nevű elcsapott katonatiszt volt a szervezője és irányítója.

Könyvtártörténeti szempontból nem érdektelen az az adat sem, melyet a konstantinápolyi követség jelentéséből ismerünk meg: 1842. évben egy LOFTUS nevezetű angol tudós engedélyt nyert ABDUL MEDZSID akkori szultántól, hogy az öreg Serail könyveit átkutathassa. Köztudomás szerint sok került ide az alexandriai könyvtárból. Kísérője AHMED VEFIKS pasa volt. A padlástérben egy megvasalt faladában öreg pergamenteket találtak, majd kódexek kerültek elő. AHMED VEFIKS a műveket darabonként vizsgálta meg, s az összetartozókat egybegyűjtötte. Ezekben volt az a kódex is, melyet 1869-ben FERENC JÓZSEF kapott ajándékba.¹

VALKÓ ARISZTID

¹ Forrásadatok: (Osztrák-magyar követség jelentése ANDRÁSSY miniszterelnökhöz) „Konstantinopel, 26, November 1869. — Hochgeborener Graf! Ich habe die Ehre anzuzeigen dass ich mit dem Morgen nach Triest abgehenden Lloyd-Dampfer eine Kiste unter Euer Excellenz Adresse absende, welche vier aus der Bibliothek des Königs Mathias Corvinus herrührende Manuscripte enthält.

Der Sultan gestattete die Auswahl von vier Manuscripten aus den zwölf, deren Herkunft aus der erwähnten Bibliothek unzweifelhaft constatirt ist.

Die Auswahl wurde im alten Serail selbst durch den Herrn Sekretär Dolmetsch von *Le Bidart* und durch den in der Bibliographie wohlbewanderten Direktor der hiesigen

A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjárató társaság. 1920–29. Nem minden volt rossz, ami a múltban történt, — hagyományaink között számos értékes kezdeményezést követhetünk nyomon. Ilyen példamutató hagyomány a szegedi Múzeum Barátainak Társasága 1920–25, majd az ezt felváltó és hagyományait folytató Szegedi Múzeumbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülete 1924–29. közt.

A szegedi Somogyi Könyvtár történetét kutatva megtaláltuk a könyvtár kézirat-anyagában — I. e. 957 sz. alatt. — az említett két alkalmi intézmény összes iratait, pénztárkönyveit, egyéb okmányait. A múzeum és könyvtár 1950-ig közös vezetés alatt álló intézmény volt, így a fenti két társadalmi segédintézmény közvetlen kapcsolatban volt mind a könyvtárral, mind a múzeummal.

1. Múzeumbarátok Egyesülete. 1920–25. Az Egyesület MÓRA Ferenc igazgatása idején és kezdeményezésére jött létre MÓRA személyes barátaiból, a kultúra és a közművelődés iránt érdeklődő és erre áldozni tudó polgári személyekből és intézményekből. Az első pénztárkönyvi bejegyzés 1920. február 10-én történt. Az Egyesület pénztárosa és titkára dr. SEBESTYÉN Károly lett, aki a Kultúrpalotában MÓRA helyettese volt. A tagdíj 1920–21-ben, a korona inflációja előtt évi 250 korona. A taglétszám változott ugyan, de általában 100-on felül volt, a névsor legmagasabb száma 133. A tagdíjakat — a pénz romlása következtében — a későbbi években emelték: 1923-ban 500–30 000 korona, 1924–25-ben évi 50 000 korona volt. Hogy milyen komoly összegek gyűltek össze tagdíjakból, adományokból, bizonyítja az 1923-as évi elszámolás, mely 962 307 koronás egyenleggel zárult. Időnként gyűjtéseket is rendeztek az Egyesület számára, és egy ilyen gyűjtés, melyet a *Szegedi Új Nemzedék* kiadóhivatala rendezett, 73 400 koronát eredményezett.

A befolyt összegekből metszeteket, rajzokat, fényképeket és fényképlemezeket, olajfestményeket, valamint könyveket vettek, melyeket mind a könyvtár, mind a múzeum besorozott adományként gyűjteményeibe. De ebből az összegből szerezték be a könyvtári nyomtatványokat, kartotékokat, fizették a könyvek köttetését, valamint időnként a múzeumi szolgák tiszteletdíját. Érmek, plakettek is ezen az úton kerültek a múzeumi gyűjteményekbe. De a legjelentősebbek mégis a könyvvásárlások. Mint a dokumentumokból kitűnik, főleg bibliofil kiadványok megszerzésére specializálták magukat az Egyesület intézői. Mindjárt kezdetben beléptek a Magyar Bibliofil Társaságba alapító tagként, és ezt a tagságot mindvégig fenntartották. Néhány jelentősebb kiadvány, mely az Egyesület révén jutott a Somogyi Könyvtárba: 30 kötetes GOETHE

Österreichisch-Ungarischen Schule dr. Dethier, welchen S. E. der Herr Botschafter hiezu bestimmt hatte, vorgenommen.

Die vier Manuscripte sind :

St. Augustin (gewählt als das einzige, welches auf den Spangen des Deckels das Corvinische Wappen trägt)

Georg von Trapezunt Rhetorik (ausgezeichnet durch die Miniaturen des Titelblattes)

Fünf Bücher Polybius (trägt auf dem letzten Blatte eine Notiz eines Ibrahim, wahrscheinlich Renegaten)

Plautus Comödien (mit schönen Initialen).

Diese vier Manuscripte scheinen den erwähnten Herrn auch deshalb die interessantesten, weil sie sämtlich das Corvinische Wappen tragen.

Genähmigen Eure Excellenz den Ausdruck meiner gezeichneten Verehrung".

(OL. Miniszterelnökségi iratok (M. E. 1685/1869) MÁTRAY Gábor nyugtája, 1869 dec. 13. (M. E. 1685/1869). A török szultán levele 1877. ápr. 16. (M. E. 714. IV./1877). A Képviselőház jegyzőkönyvi köszönete 1877. máj. 5. (M. E. 899/1877). Softa küldöttség és izgatások 1877. jún. 13. (M. E. 714 és 1241 IV/1877.).

kiadás, LABMRECHT HERMANN Ottóról szóló munkája, a Tevan-nyomda CSOKONAI kiadása, a bibliofil *Kámaszutra* kiadás, KNER bibliofil kiadványai stb.

Mint érdekességet megemlíti még, hogy maga MÓRA Ferenc is tagja volt az Egyesületnek családjával együtt, és a tagdíjakat pontosan befizették.

Az utolsó bejegyzés a pénztárkönyvben 1925. dec. 8-án történt. A fokozódó infláció lassanként illuzóriussá tette a Egyesület anyagi alapját, bár az utolsó évben megkísérelték bevételeiket a banknál, heti – kosztpénz – kamatra elhelyezni, ezek a pénzügyi manőverek sem értek semmit az inflációval szemben. Az egyesület 1925 végével csendben kimúlt, de nem a lelkesedés, mely szülte és létrehozta. Ez tovább munkálkodott, és új formákat keresett és talált a Könyvtár további segítésére, a tagok önművelődésére. Így jött létre a Múzeumbarátok Egyesületének megszűnésével egyidőben 1924 decemberében a folyóiratjáratók alkalmi egyesülése.

2. *Műbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülése. 1924–29.* A világháború ránk nézve keserű következményei között nem állt utolsó helyen a nyugati kultúrközösségtől való elszakadás sem. A műveltség bizonyos fokon álló és tovább is művelődni vágyó emberek ösztönös védekezése volt az az akció, melyet a volt Múzeumbarátok tagjai és újabb érdeklődők kezdeményeztek Szegeden. Ezek a lelkes, művelődnivágyó emberek TARDOSS TAUSZIG Ármin kezdeményezésére – és MÓRA Ferenc támogatásával – elhatározták, hogy létrehoznak egy alkalmi egyesületet, melynek célja a Somogyi Könyvtár külföldi folyóiratokkal való ellátása lenne. Ehhez hozzátartozik az, hogy a Somogyi Könyvtár anyagi ellátottság híján kénytelen volt leállítani a külföldi folyóiratok beszerzését.

A szervezők elgondolásukat az újságokon keresztül is nyilvánosságra hozták.

„A világkultúráról való tájékozódás legolcsóbb eszköze a háború kitöréséig az illusztrált folyóirat volt, amelyhez Szegeden még a szerényebb anyagi viszonyok között élő intelligens ember is könnyen és bőséggel hozzájuthatott, akár a kávéházakban, akár a Somogyi könyvtárban. Tíz év óta erről a kultúrzsükségletéről lassankint teljesen le kellett mondanunk. A háború lehetetlenné tette az angol, francia, olasz folyóiratok járatását, a béke pedig megfizethetlenné tette a német és a magyar folyóiratokat. Magánemberek ma nem is gondolhatnak arra, hogy több folyóiratot járassanak, amikor egyet is csak kevesen járatnak. A kávéházak és klubok is beszüntették a folyóiratok előfizetését, sőt a Somogyi könyvtár is lemondott erről az erejét meghaladó szükségletéről. Ilyen körülmények között ma Szegeden az európai értelemben vett kultúrember, akinek kulturális szükségleteit a „Tolnai Világlapja” még sem elégítheti ki, valósággal szellemi blokád alatt van. Ennek a szellemi blokádnak az áttörését célozza az az akció, amely művészeti, irodalmi és társadalmi folyóiratok beszerzésére alkalmi egyesületet kíván összehozni. Ha csak huszonöten kötelezik magukat arra hogy havonta fizetendő 30.000 koronát áldoznak erre a célra, tizennégy különböző magyar és külföldi folyóirat beszerzését teszik lehetővé... a folyóiratok megjelenésüktől kezdve egy hónapig a Somogyi könyvtárban állnának a közönség rendelkezésére, azután egy-egy hétig házihasználatra vihetnék ki az akció részesei, végül a könyvtár tulajdonába kerülnének. [Kiemelés tőlem. N. D.]

A terv megvalósulása esetén Szeged lenne az első város az országban, amely így, társadalmi egyesüléssel ezt az elsőrangúan fontos kulturális kérdést megvalósítaná. Aki az akcióban résztvesznek, azok nemcsak a maguk kultúrzsükségletét elégítik ki, hanem a köznek is megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek áldozatkészségükkel.” (Eredeti gépírat és a *Szeged* c. napilap 1924. május 4. száma alapján.)

Az akciónak már kezdetben is nagy sikere volt a szegedi értelmiség és polgárság körében. Néhány nap alatt negyvenen jelentették be hozzájárulásukat, és írták alá a kötelező nyilatkozatot, így nemcsak a felhívásban említett 14, hanem újabb 14 folyóirat megrendelése is lehetővé lett. Természetesen igyekeztek minél szélesebb alapokra fektetni az akciót. A Városi Nyomda például a lapok beszerzését vállalta magára, mert beszerzési áron kapta meg a folyóiratokat. A város tanácsától pedig azt a segítséget

várták, hogy az egyre értéktelenedő koronával szemben nemes valutában kifizeti a megrendelendő külföldi folyóiratok egész évi előfizetését. Hogy valóban ilyen alapon oldották meg ezt a problémát, bizonyítják a pénztári elszámolások: font, svájci frank, líra, dollár átszámításai is.

Sokan kételkedtek a városban, hogy sikerül-e az alkalmi egyesülés terve. Az eltelt hónapok a szervezőket igazolták. Sokkal több jelentkező akadt, mint amennyire eredetileg számítottak, úgyhogy több folyóiratot járathattak. 80 taggal indult az akció, egy félévre rá már 95 tagja volt. (A 30 000 korona havi hozzájárulás a pénz fokozatos inflációja folytán mindössze 2 békeidőbeli koronának felelt meg.) E magas tagszám egyenes következménye volt az a 24 angol, német, francia, magyar folyóirat, mely ott tarkállott a Somogyi Könyvtár külön olvasóasztalán.

Népszavazás a folyóiratrendelésre. 1925-re az akció szervezői „népszavazást” rendeztek tagjaik között, hogy milyen folyóiratokat rendeljenek meg. Sokszorosított levelet küldtek a résztvevőknek a járatandó folyóiratok címével, és felkérték a tagokat, hogy húzzák ki azokat a folyóirat-címeket, melyek megrendelését nem kívánják. A többségi elv döntött a megrendeléseknél. Az alábbiakban ismertetjük e körözüvény szövegét:

„Igen tisztelt tagtársunk!

Félesztendeje múlt annak, hogy — az Ön szíves támogatásával is — megindult Szegeden az az akció, amely célul tűzte maga elé, hogy áldozatkész kultüremberek önkéntes tehervállalásával és a Somogyi könyvtár bevonásával legalább egy évre külföldi lapokhoz és folyóiratokhoz juttatja Szeged intelligens társadalmát. Az első félév lezárásával örömmel hozzuk szíves tudomására, hogy az akció nemcsak bevált, de meg is haladta a hozzá fűzött reményeket. Nemcsak alapító tagjaink tartottak ki, hanem új tagok is jelentkeztek, úgy hogy az akciónak ma 95 részese van s az érdeklődés egyre fokozódik a járatott lapok iránt, amelyek nem csak a Somogyi könyvtár e célra rendelkezésre bocsájtott helységében olvasásra a hivatalos órák alatt, hanem megfelelő biztosíték mellett rövid használatra haza is kölcsönözhetők.

Igen t. tagtársunk, amikor szíves tudomásulvétel végett bejelentjük, hogy az eredeti intencióhoz képest a járatott folyóiratok ez év végével átadatnak tulajdonul a Somogyi könyvtárnak, hogy bekötetésükről gondoskodva, mint értékes könyvtári anyagot, s mint a szegedi társadalom áldozatkészségének dokumentumait őrizze meg őket, egyben jelentjük azt is, hogy az akció megerősödése most már lehetővé teszi eddigi keretek kibővítését és újabb folyóiratok megrendelését is. Mielőtt azonban a megrendeléseket megtennénk, ildomosnak látjuk kikérni tagtársaink véleményét, amelyhez lehetőleg alkalmazkodni óhajtunk. . . .” (Sokszorosított körözüvényből.)

Az egyik helyi lapban MÓRA Ferenc is nyilatkozott arról a kérdésről, hogy a nagyközönség milyen módon juthat hozzá az akció által járatott folyóiratokhoz:

„Kezdetben a tagok asztaláról egy hét múlva az olvasóterembe kerültek a lapok, azonban azt tapasztaltuk, hogy itt fűzött állapotban mindjárt tönkremennek, a Somogyi könyvtárnak semmi megőrizni valója nem marad. Tapasztaltuk azt is, hogy igen vagyonos emberek itt használják a lapokat, akiknek pedig megengednek az anyagi viszonyaik, hogy az akcióban is részt vegyenek a rájuk nézve igazán nem jelentős tagsági díjjal. Ezért aztán az akció vezetősége azt a határozatot közölte velem, hogy a folyóiratok csak az esztendő végén, bekötött állapotban kerülnek a könyvtár birtokába, olvasótermi használatra és megőrzésre.” (Szeged. 1924. nov. 30.)

Bár az évek során a tagok között volt bizonyos fluktuáció, 80–90 résztvevő mindig volt az akcióban; egyre emelkedett azonban a megrendelt folyóiratok száma, mely 1926-ban elérte az 58-at. Ezzel a számmal, mint a helyi lap írja „egyetlen hazai város sem dicsekedhet,” majd így summázza az egyesülés működésének eredményét:

„Az évről-évre megújuló, egyetlen fillér adminisztrációs költség nélkül dolgozó szabadegyesülés a két év alatt több mint 60 millió korona értékű folyóirattal gazdagította a Somogyi könyvtárt.” (Délmagyarország. 1926. május 23.)

Ezek az adatok magyarázatot adnak a Somogyi Könyvtár vidéki viszonylatban valóban jelentős külföldi folyóirat-gyűjteményének gazdagságáról.

Az állandóan járatott lapok között vannak divatlapok, általános érdeklűek, művészeti vonatkozásúak, több ipari és szigorúan tudományos érdeklődésű folyóirat: *Ars Una*, *Berliner Tageblatt*, *Belvedere*, *Die Dame*, *Deutsche Kunst und Dekoration*, *Elite*, *Elegante Welt*, *Fliegende Blätter*, *Illustrierte Zeitung*, *Jugend*, *Innere Dekoration*, *L'Illustrazione Italiana*, *L'Illustration*, *Die Kunst*, *Kunst und Künstler*, *Literarisches Zentralblatt*, *Larousse Mensuel*, *Ma Este*, *Moderne Welt*, *Nyugat*, *Neue Freie Presse*, *Radio für Alle*, *Sport im Bild*, *The Studio*, *Die Woche*, *Zeitschrift für Buchkunde*, *L'Art et les Artistes*, *Le Temps*, *Színházi Élet*. *Próbaszámokat rendeltek a következőkből*: *Frühlicht*, *Kunstwart*, *Westermanns Monatshefte*, *Neue Rundschau*, *Berliner Leben*, *Reigen*, *Schönheit*, *Farbe*, *Archiv für Socialwissenschaft*.

A számlákon még a következő lapcímeket találtam: *Vogue*, *Die Muskete*, *Velhagen und Klasings Monatshefte*, *Das Werk*, *Münchener Illustrierte Presse*, *Simplicissimus*, *Meggendorfer Blätter*, *Moderne Bauform*, *Die Koralle*, *Querschnitt*, *Dedalo*, *Das Theater*, *Múlt és Jövő*, *Napkelet*, *Új Idők*, *Szabad Egyetem*, *Das Interessante Blatt*, *Keleti Újság*, *Schweizerische Bau Zeitung*, *Photografische Rundschau*, *Reclams Universum*, *Die Cicerone*, *Illustrated London News*, *Borsszem Jankó*, *Magyar Grafika*.

A folyóiratokat járató alkalmi egyesülés 5 évig működött. Hasznos és eredményes működése folytán a folyóiratok járatásával és a Somogyi Könyvtárnak való átadásával gazdagította az országos viszonylatban is jelentős könyvtár anyagát, egyben példáját adta annak, hogy provinciális helyzetben is kapcsolatot lehet létesíteni a külvilággal, ha van kezdeményező akarat és lelkesedés az önként vállalt feladat elvégzésére. A „palánk mögött élő” szegedi értelmiségiek és polgárok kezdeményezése értékes részlete a Somogyi Könyvtár történetének. A bemutatott két alkalmi intézmény, mely egymást váltotta a Múzeum és Somogyi Könyvtár segítségével, jelentős tényező volt a hivatalos hatóságok által alig támogatott intézmény munkájában. S mindezen alkalmi intézményekben ott érezzük munkálni felejtethetetlen elődünk, MÓRA Ferenc tevékeny alkotó szellemét.

NAGY DEZSŐ

FIGYELŐ

A bibliofilia védelmében. Megérett az idő, hogy beszéljünk a bibliofiljáról. Kell is, meg érdemes is. Az olvasók egyre növekvő tömege és igényének egyre hangosabb követelődése — úgy hisszük — kiformalja a magyar könyvkiadás arculatát, és hozzá a lágyabb, megszépítő vonásokat a bibliofilia rajzolja. Ám, hogy az összhangot ne zavarja semmi kisiklás, hogy ez az arc mindig mosolyogjon s felüldítsen bennünket, szeretnénk néhány dolgot elmondani a bibliofiljáról.

Amióta GUTENBERG összeillesztette az első betűsort, és ezzel az irodalom elterjedésének szinte végtelen lehetőségét tárta fel, nagyon sokan gyűjtöttek könyvet. Egyre többen olvastak, mert olcsóbban, könnyebben jutottak hozzá. Gomba módjára szaporodtak a nyomdák Európában, és termelték a szükséges műveket, melyek addig kevesek féltett kincsei voltak. Az olvasók, könyvvásárlók egymás mellé rakosgatták a szerzett darabokat, de egyiknek sem jutott azért eszébe, hogy bibliofilnek címeztesse magát. Csak mi, a késői unokák mondjuk rájuk, ha történetesen szóba kerülnek. Könyvtárak alakultak. Vagy azért, mert a tulajdonos szívesen olvasgatott, vagy a családi címer nagyobb dicsőségét remélte az összehordott ritkaságoktól, vagy maga is az irodalom területén munkálkodott. Ma sincsen másképpen. Ha szükségünk van egy könyvre, akkor igyekszünk megszerezni, sokszor akármilyen áron, és mégsem követeljük magunknak a megtisztelő bibliofil jelzőt.

Idők folyamán pusztultak a könyvek, könyvtárak. Minél régebben jelent meg a könyv, annál ritkábban is fordult elő. Ráadásul még ha valaki említésre méltó, különleges könyvanyagot gyűjtött össze, többnyire vagy valamelyik közintézményre hagyományozta, vagy az örökösök adták el annak első vevőként. Megpihent ott, és ahhoz magánember igazán kivételes esetben juthatott. Jelentéktelen része került csak piacra. Ilyenkor azután élelmes könyvkereskedők óriási lármát csaptak körülötte, átugrálták, mint mesebeli törpék a tüzet az erdőben. Árveréseket nyitottak, összezsúfolták a világ minden könyvgyűjtőjét. Ha nem jött személyesen, csábító árjegyzékben mutatták be neki az anyagot, hogy ki ne maradjon a szertartásból. Dőltek is azok seregestől, szálltak a hiénák és a privátok ígéretei a levegőben, hogy amikor a legkecsesetűbb elhangzott, lecsapódják a kalapács. A könyv új gazdája boldogan vonult el a zsákmánnyal.

Idő telt idő után, egyre ritkultak az árverések, egyre kevésbé tűntek fel különleges értékű ritkaságok a kereskedések polcain, hiszen azok végül is érdemes helyükre, könyvtárakba kerültek. S lassanként nem maradt más mentsvár, ahol valami „könyvszagot” szívhattak be, mint némely antikvárium: kiesi ablak volt, melyen át a könyvpiac csendesülő, tarka forgatagára kileskelődhetek.

Akármilyen könyvre vágyott különben a gyűjtő, legfőbb értékmérő előtte a mű ritkasága volt. S addig nem is találhatunk törekvésében kivetni valót, amíg az egyetemes emberi tudás egy-egy dokumentumát eredeti formájában igyekszik megmenteni. Vigyázza,

védi a különleges becsű darabokat, hogy az utókornak ugyanolyan féltő gonddal, szeretettel adja tovább, amilyennel maga vette körül. Csak ebben az esetben ismerhetjük el a könyvgyűjtés jogosságát, a múlt kincseinek ilyen felelősségteljes megőrzése nézetheti el velünk a gyűjtés sok apró különbségét.

A századfordulón nyert a *bibliofil* szó elismert jogot, és terjedt el általános használatban. De éppen a bibliofil jelző az, ami már megcsönkítja a gyűjtés szabadságát, önkéntességét és kollektívizmusát. S a gyűjtőből egyben magára maradt egyént nyomorít, a közösségi emberből gyanakvó ellenséget fegyverez. Alig hihetjük, hogy ennek a jelenségnek okát kizárólag a gyűjtésre érdemes könyvek ritkulásában kell keresni. Hozzájárul a polgárság ösztönös menekülési vágya is a társadalomból. Ahogyan a bibliofil jelző megkülönbözteti viselőjét az „utca emberé”-től, aki nem bibliofil, ugyanúgy választja el a könyvgyűjtő tevékenység az egyént a társadalomtól. Elrejtőzni valami csendes zugba a hűséges és igazmondó könyvek közé, ez a vágy töltötte el a modern bibliofil. Olyan kiadványokat szerezni, melyeknek bírása elzárja a tömeg többi tagjától, de amely biztosítja különleges, egyedülálló helyzetét a többi gyűjtővel szemben is. Lenézni, megvetni azokat, akik nem találnak kéjes örömet a díszes kötésben, a habtisza rugalmas papírban, és hivalkodva dicsekedni azok előtt, akik maguk is különlegességeket szaglászva járkálnak a könyvkereskedéseket.

Az egymással sokszor szembeforduló, titkolózó és nem ritkán torzsalkodó bibliofileket társadalmi egyesülések fogták össze. Magyarországon is működött kettő, mely nevében és programjában hordozta a bibliofiliát akár görögül, akár magyarul: a Magyar Bibliofil Társaságról és az Egyetemi Nyomda Könyvbarátairól szólnak.

Miben mutatkozott a bibliofilia elsekélyesedése, hogyan oldotta meg a polgári társadalom a gyűjtők „anyagellátását”-nak feladatát?

Egyszerűen úgy, hogy létrehozta a számozott luxuskiadványokat. Mivel bódítja el híveit, milyen szenvedélyt táplál, és miért tartjuk annyira veszedelmesnek a könyvkiadás ilyen formáját? Elmondjuk, mert ma már legtöbbször fel sem tudják fogni, miért fáradoztak a közelmúlt „könyvdühöncsei” — ahogyan a téma egyik szellemes kutatója nevezi a gyűjtés mákonyától megszárdultakat — a számozott darabok megszerzésén.

Valamikor úgy volt, hogy a kiadó megjelentetett egy bizonyos munkát — mondjuk — 2000 példányban. Ebből százat merített, nehéz papírra nyomtatott, bőrbe kötött, sorszámot illesztett rá, és a szerzővel aláíratta. Az árát pedig jóval magasabbra szabta, mint a maradék 1900-ét. Az első húszat elajándékozta különböző hatalmasságoknak és pártfogóknak, a többi piacra dobta. Lehet, hogy a nagy tömegű újságpapíron készült példány szinte teljesen a nyakán maradt, de a 80 luxusdarab elfogyott. Megvették a bibliofilek, de azok is főként azért, mert számozott volt.

Volt tehát a gyűjtőnek egy könyve, mely azt a hazug látszatot keltette, mintha pl. negyvenediknek került volna ki a sajtó alól. Többszörre a címlap verzőjén helyezkedett el a jelzés, és itt nyerhettünk felvilágosítást arról is, hány számozott példány készült belőle egyáltalán. Hogy valóban annyit nyomott s egyetlen darabbal sem többet, a kiadó lelke rajta. Mert bizony találkoztunk már sok olyan kiadvánnyal, melyen a szám helye üresen tátongott, várva, hogy beleírjanak valami alacsony jegyet. Nem csoda, ha ezek után meginog a bizalmunk a már berajzolt számok hitelességében is.

A tőkés országok könyvkiadása teljes erejével vetette most rá magát az „unikumpótló” számozott példányok gyártására. Válogatás nélkül nyomja a szerzők műveit, hozza forgalomba váratlan egyénítő jelölésekkel és a papirosfajták minden lehetőségét kihasználva. A nehezebb papiroktól haladva a silányabb minőségűek felé, mindegyiken készítenek 20–40 példányt a műből. De mivel a papírválaszték nem olyan gazdag,

hogy elég nagy példányszám elkészítését biztosítsa akárhogy is kevergessék azokat, megtöbbszörözik az azonos papírosfajtára nyomott példányok mennyiségét, és a számokat betűjelek hozzáadásával duzzasztják.

Miért ez az aprólékos, kényelmetlen hókuszpókusz? Nagyon jól tudják, hogy a könyvnyomtatás csak akkor jövedelmező, ha nagy példányszámot húznak le a szedésről. A papírosfajták korlátozott volta miatt a példányszám emelésével szaporodik az azonos papírra nyomottak száma is. Tehát egyfajta papíron sok darab készül, 200 esetleg 300. A sokjegyű számmal ellátott példány birtoklása viszont már nem dicsősége a bibliofilnek. A fejlődőképes, szolgálatkész kiadó nem viszi hát tovább a számozást 20–30-nál, de melléír egy betűjelet. A következő adag számozása megint eddig fut, társa azonban már más betű. Így a példány egyszerre elválik az azonos papírra nyomott sok darabtól. Az árjegyzékekben mindig megtaláljuk – s hozzá előkelő helyen – a cég luxuskiadványainak felsorolását. Nem kerülheti el figyelmünket az az érdekes tény, hogy a bibliofil kiadványok zöme Franciaországból indul el.

De nemcsak a kiadók jegyzékét forgattuk át, hogy a jelenséget megvizsgáljuk. Az csupán az ajánlatot, az eladási szándékot mutatja. Meg kellett nézni a fogadtatást. Lemérni a kelendőséget, áttekinteni a piacot. A külföldi árverések összefoglalt eredményei hozzánk is elérkeznek. Ez az évkönyv egybeszedi a meghatározott időszakban a művek egyes példányainál elért árakat. Vagy minden ráigérést, vagy csak a szélső értékeket közli. Jól tudjuk, hogy az árverések forró légkörében néha a valóságos kereskedelmi ártól eltérően cserél gazdát a darab. Mégis támaszkodhatunk az adatokra, hiszen szinte a Föld minden sarkából beérkező eredményeket dolgozzák fel és vetik egybe. S ezek az értékjelzések a legkülönbözőbb összetételű vevőközönség előtt lezajlott árveréseken rögzítődtek. Arról tanúskodnak az évkönyvek, hogy az árveréseken az ősnymtatványok, a XVI–XVIII. század szépen illusztrált és nyomott könyvei, meg az ebben az időszakban megrikkult egyéb kiadványok felbukkanó példányai, tehát a valóságosan értékes darabok ára csökkent. Alacsonyabb lett a régebben elért átlagokhoz képest. Megnőtt viszont a csak pénzben kifejeződő becse a XIX. század fametszetekkel díszített francia könyveinek. De ami igazán megdöbbentő, az a számozott példányok, a többnyire fél vagy egész pornográf anyagot hozó külénkiadások uralkodása az árakon. Ijesztő összegekkért cserélnék gazdát ezek az értéktelen, iparszerűen gyártott „ritkaságok”.

Minden bizonnyal nem ez a mostani az első elítélő bírálata a bibliofília elfajzásának. Akár szóban, akár írásban többször elhangozhatott a kérdés: jogosult-e a példányok erőszakos ritkítása, igazságos-e a tömegek kizárása a könyvművészet termékeinek birtoklásából. Mert készen tartogatják a bibliofilek a csattanós választ, ha valaki az anyag különlegességének imádatával vádolja őket. Aldus MANUTIUST, a renaissance nagy nyomdászmasterét hívják tanúul, aki egyik kiadványából téresebb, színes papírfelületre is nyomott, persze csak néhány példányt, a szedésről. De korántsem azért tette, hogy valamikor egy bibliofil vágyálmában felrévüljön, hanem művésze volt a betűnek. Kísérletezett, kereste a nyomdászat kifejezősmódját.

Ha meg azt vetik szemükre, hogy a megszerzett ritkaságokat vagy vélt értékeket nem használják, csak kirakatban tartják és bámulják, nem szégyenülnek meg, hanem visszavágnak. Azt, hogy a porcelángyűjtő sem herendi csészéjéből issza a reggeli kávé.

Megpróbáljuk lecsendesíteni a vitatkozó feleket. Úgy gondoljuk, aki könyvet gyűjt, nem feledkezhet meg a könyv sajátos helyzetéről az iparcikkek, az iparművészet termékei körében. Sokkal közelebb áll a festmény keretéhez, mint az ólomkristály vázához. Mert a könyv elsődlegesen és egyben korlátlanul reprodukálható szellemi alkotás hordozója, s csak másodsorban művészi díszítőösszton anyaga. És így is kell vele bánni.

A könyv olvasásának, élvezésének és birtoklásának kifinomultabb formája a bibliofília. Szenvedély ez már, de nemes és felemelő szenvedély. Másképpen nyúl a könyv-

höz a bibliofil, mint az átlagos könyvolvasó, aki csupán a szellemi alkotás befogadására, megtartására igyekszik, és nem gondol annak külső állapotával. Nem rójuk meg a bibliofilt, ha maradandó értékű szellemi kincsnek méltó, megtisztelő keretet kíván. Természetes emberi ösztönnek engedelmeskedik, egészséges esztétikai érzék hatására cselekszik, mikor az annyi gyönyörűséget okozó írásművet minél díszesebbnek, pompázóbbnak akarja látni.

Ha viszont felcserélődik a fontossági sorrend, s a külsőség, a köntös tisztelete uralkodik el a gyűjtőtevékenységen, gondolkodóba kell esnünk a bibliofília értelmét és jövőjét illetően. Mikor a felszínes, látszólagos, képzelt értékelés, a mesterségesen támasztott ritkaság, röviden formalizmus elnyomja a megszerzés, birtoklás, gyűjtés tartalmi, eszmei elsődlegességét, habozás nélkül tagadjuk a bibliofília létjogosultságát.

A szép, a művészi alkotás megkívánja a maga élvezőközönségét. A műnek mindig van mondanivalója az egyénnek és az emberiségnek egyaránt. A műélvezet tehát sohasem arisztokratikus, hanem mélységesen és követelőően demokratikus. Ebből következik, hogy minden olyan törvény, megszorítás, elzárkózás, mely a tömegeket kirekeszti a szép könyv adta öröm részességéből, tarthatatlan.

Márpedig a Magyar Bibliofil Társaság ezt folytatta. Programja még széles, nagy csoporton nyugvó könyvkultúra ápolását ígéri. Kiadványai valóban hozzáértéssel, nagy műgonddal készültek. Azonban — és itt követték el a legsúlyosabb hibát — korlátozott számban jelentek meg, és azok is számozva. Könyveivel az elzárkózásra, a számozott példányok gyűjtésére, azok különleges megbecsülésére bízta, nevelte tagjait. Amikor kiadványaival a számozott példányok jogosultságát, mondhatni társadalmi igazságosságát bizonyította, reklámot csapott, fogyasztóközönséget szállított a kiadónak, melyek azonnal vállalkoztak a közönségestől, a tömegeknek szánttól eltérő, kevés példányban nyomott és főként számozással ellátott darabok gyártására.

Nem a Magyar Bibliofil Társaság tehet róla, hogy mégis van olyan biztató jelenség könyvtörténetünk közelmúltjában, amelyből elindulva mai bibliofiliánk pompás sikereket mutathat fel. A békéscsabai Tevan és a gyomai Kner nyomda működése mindig emlékezetes marad azok előtt, akik valaha is beleédesednek a szép könyvek gyűjtésébe. A szöveg többnyire igényes kiválogatásával, a nyomdászat adta művészi lehetőségek kihasználásával és alkalmazásával olyan egyéni tipográfiai stílust teremtettek, ami nem található meg a két háború közötti magyar könyvtermelés egyetlen más részénél sem.

Nagy ritkán megmutatta a budapesti Athenaeum, Egyetemi Nyomda, Franklin, Genius és Hungária is, hogy tudna kiválót készíteni. Olyan mesterdarabok ezek, melyekkel régen a vizsgázó iparossegédek bizonyították szakmai ügyességüket és felkészültségüket. De miért csak ritka alkalmakra készültek ezek a művek, s akkor is kevés példányban? Miért nem gazdagították vele az egyetemes magyar olvasótábort?

A szép könyv már nem program többé. Természetesen fejlődött ki a könyv művészi tartalmán csiszolódott esztétikai szükséglet erejével. Nem feltétel az alantas ösztönök felbízgatása, nem a társadalmi valóság megtagadása, hogy bibliofilek támadjanak. Van belőlük olyan sok, hogy csak győzzék ellátni a kiadók az igényes, kritikus közönséget. Könyvet, minél több szép könyvet kívánnak csupán. *A magyar könyv 10 éve* c. kiállítás óta eltelt idő is meggyőz bennünket, hogy könyvkiadásunk iparművészeti, bibliofil színvonala emelkedett, és fejlődésének iránya megnyugtató, biztató.

HUSZTI SÁNDOR

A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratári katalógusának utolsó, a pótlásokat is tartalmazó

kötete 1907-ben jelent meg. Az azóta eltelt fél évszázad alatt állományba iktatott kéziratok anyagról a hazai és külföldi tudományos kutatás — kivéve az egyes kiemelkedő érdekességű anyagról írt tanulmányokat — nyomtatásban hozzáférhető tájékoztatást nem kapott. A könyvtár szükségesnek tartotta, hogy erről az anyagról — egyelőre négy példányban gépelt s a kéziratárban hozzáférhető — kiegészítő katalógus útján nyújtson tájékoztatást, hogy így ez az 1907 óta beszerzett anyag is élő részévé váljék a tudományos kutatómunkának.

Az alábbiakban az eddig elkészült három ilyen kiegészítő katalógus (*Libri manuscripti*: MSS; *Litterae et epistolae originales*: LEO; *Litterae coeales*: LC) anyaga alapján, tárgyi és ezen belül időrendben adunk számot a gyarapodás kiemelkedő darabjairól; készülő és a tervek szerint nyomtatásban is megjelenő új kódex-katalógusunknak hagyva hátra a kódex-gyarapodás részletes ismertetésének feladatát.

Jelentőség és mennyiség szerint először a történelmi vonatkozású anyagot vesszük számba. Elsősorban azt a közel 100 darab Mohács előtti oklevelet, melyek eddig a könyvtár katalógusaiban nem szerepeltek, s melyek többsége PETHEŐ János hagyatékaként került a könyvtárba (LEO 614—). Az oklevelek egy része a különböző nagy oklevél-publikációkban, ill. regeszta-gyűjteményekben már napvilágot látott (elsősorban vonatkozik ez az ÁRPÁD- és a korai ZSIGMOND-kori oklevelekre); az ANJOU-kori anyagban azonban több eddig kiadatlan oklevél található. Ugyanez a helyzet természetesen fokozott mértékben a MÁTYÁS- és a JAGELLÓ-kori anyag tekintetében. Az oklevelek többsége eredeti (a legrégebb 1256-ból); másolat és átírás (a legrégebb: 1216) kisebb számban szerepel. Az anyag túlnyomó többsége a csallóközi ősi Karcsa községek birtokviszonyaira vonatkozik; Mohács után különösen gazdag a gyűjtemény az ezen a területen később örökség folytán birtokos derghi SOMOGYI, várkonyi AMADÉ és gyarmati BALASSA családok, ill. birtokaik történetét illetően.

A Mohács előtti anyag egy másik jelentős csoportja az óbudai klarissza-kolostor történetére vonatkozik (17 db oklevél az 1384–1492 közti időből, benne egy-egy 1296-ból, ill. 1359-ből származó átírás). Publikációikra a fent mondottak vonatkoznak.

Oklevéltani szempontból fel kell hívni a figyelmet a gyűjtemény függőpecsételés darabjaira, melyek közül a legrégebb a pozsonyi káptalan egy 1262. évi pecsétje (LEO 617), a legszebbek pedig (1526 előttről): Johannes TREFNANT pápai legátusi közjegyző 1384-ből (LEO 629), a nyitrai káptalan 1385-ből (LEO 630), MÁTYÁS király 1485-ből és 1489-ből (LEO 671 és 672), valamint Óbuda város 1493-ból (LEO 675) származó pecsétjei.

Időrendben tovább haladva, SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványok* c. gyűjteménye kéziratának egy eddig a SZILÁGYI-féle limbusban rejtőző részét (pp. 347–480) kell megemlítenünk. (LEO 1358.)

A függetlenségi harcok egyik jelentős dokumentuma a magyar rendek által a BOCSKAI-szabadságharc alkalmával kiadott deklaráció angol szövegének londoni példányáról készített XX. századi kézirat másolat (MSS G. 505. — Vö.: RMK III/1. 1021. sz.).

Várostörténeti szempontból érdemel figyelmet két kolozsvári statutumgyűjtemény (MSS G. 317 és 328); a bennük közölt XVI–XVII. századi anyag egyes tételei még nem jelentek meg nyomtatásban. A két gyűjteménnyel DONÁTH Regina kéziratot tanulmánya foglalkozik.

Rendkívül gazdag a LEO-gyűjtemény az I. és II. RÁKÓCZY György korabeli fejedelmi, elsősorban birtok- és gazdaságtörténeti szempontból számba jövő levelezésben. Ezt az anyagot SZILÁGYI Sándor gyűjtötte egybe. Politikai történeti szempontból érdekesek az 1645. évi linzi békét megelőző lampertsdorfi preliminárek fogalmazványi példányai I. RÁKÓCZY György sajátkezű javításával (LEO 933a).

Pár érdekes PÁZMÁNY-vonatkozású okmányunk közül említést érdemel PÁZMÁNY és I. RÁKÓCZY György levelezésének egy-két darabja (LEO 843, 867, 883, 895,

1312), valamint V. PÁL pápának egy PÁZMÁNY érseki kinevezésével kapcsolatos titkos levele (LEO 1308).

A XVI–XVII. századi magyar történetre vonatkozó okleveles anyag túlnyomó része SZILÁGYI Sándor volt könyvtárigazgató hagyatékából került a könyvtár állományába. Ennek az anyagnak nagy része forráskiadványaiban meg is jelent. Új katalógusunk ebből a szempontból inkább csak az eredetiek holléte szempontjából tanulságos. (P. o.: a BOCSKAY és AHMED szultán közti tárgyalások (LEO 825), BETHLEN Gábor és FRIGYES cseh király kapcsolata (LEO 840a), BETHLEN Gábor és román fejedelmek levélváltása (LEO 844–852), az 1646. évi tokaji tárgyalások (LEO 935b), REYNINGER Simon konstantinápolyi császári követ levelei (LEO 1033a).

Kiemelkedően érdekes azonban a SZILÁGYI-gyűjtötte anyagból az a missilis-anyag, mely a *hódoltsági terület* Várad 1660-ban történt eleste utáni történetét világítja meg a magyar kapitányok és török parancsnokok levelezésén keresztül. A levelezés közepontjában CSAKY Ferenc országos főkapitány személye, valamint a hódoltsági magyar jobbágyszervezetek, ill. hajdúvárosok keserves sorsa áll (LEO 1053–, 1285–).

A függetlenségi harcok történetének egy másik érdekes dokumentuma a ZRINYI-összeesküvésben részes CZEGLÉDY István kassai református lelkész bűnügyében tartott 1671-i vizsgálat jegyzőkönyvének 1769-ben kelt hiteles másolata (LEO 1228).

A XVI–XVII. századi magyar történelem kutatói számára érdekes segédeszköz lehet a korszak *titkos írásai* feloldásáról készített SZILÁGYI-féle feljegyzések gyűjteménye (LEO 1292), valamint az a két, Erdély és Magyarország történetére vonatkozó okmányokat tartalmazó kéziratkötet, mely a HEVENESSY-gyűjtemény kiegészítéseként a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kézirattárából került 1934-ben a könyvtár állományába (MSS G. 521–522.).

GYIMÓTI István ref. lelkész élet-, ill. önéletrajza elsősorban a Duna–Tisza köze 1686–1690 közti történetére tartalmaz nem sok, de újszerű adatot (LEO 1297.).

Az Országos Levéltár *Bíróági levéltárak* c. alapsorozata 44. tsz.-hoz ad kiegészítést a *Series causarum tabularium sub termino generalium Regni judicorum* c. sorozat 1758–1760-ból származó három kötete (MSS B. 152).

Újkori vonatkozású gyarapodásunk egyik legérdekesebb darabja Gerhard van SWIETEN sajátkezű, részben RAMSAY-rendszerű gyorsírással készített jegyzetei az általa cenzúra-célból a XVIII. század második felében elolvasott művekről (MSS J. kötete. kötet az Österreichische Nationalbibliothek Cod. 11.394 jelű kéziratának első 81.). A Gyorsírástörténeti értékelésével MAKOLDY Sándor kéziratos értékezése foglalkozik.

A HORIA-felkelésre vonatkozóan kiemelkedő MALOM János borbereki református lelkész missilis-beszámolója (LEO 1244), valamint az egyik erdélyi főispán hivatalos összefoglaló jelentése (LEO 1243).

Egyetemes történeti vonatkozású az 1813. évi oroszországi francia visszavonulásról szóló emlékirat (MSS G. 300), mely a magyar és német bibliográfiák tanúsága szerint nyomtatásban nem jelent meg.

Az 1848/49. évi szabadságharcot követő *önkénturalom* szomorúan kedves emléke a fogságot szenvedett IVÁNKA Imre *Album von Königrätz* c. rajz- és versgyűjteménye fogságmélekeiről (MSS G. 538).

A kiegyezés utáni kor társadalomtörténetének érdekes dokumentuma a *Budapesti Francia Kőr* 1880–1883 évi iratanyaga (MSS J. 92), valamint könyvtárának jegyzéke (MSS J. 147).

A szlovák tudományos világot különösen érdekeltetik azok az oklevélmásolat-gyűjtemények, melyeket SASINEK V. Ferenc állított össze SZILÁGYI Sándor részére a felvidéki köz-, egyházi és családi levéltárak anyagából (LEO 1367–1372), több Mohács

előtti oklevél másolatával. A két tudós kapcsolatáról SASINEKnek SZILÁGYIHOZ intézett két levele nyújt felvilágosítást (LEO 1347).

A Horthy-korszak politikai és társadalomtörténetére vonatkozóan említést érdemel a TELEKI Pál által 1938-ban betiltott Táj- és Népkutató Intézet kiállításának fényképalbuma (MSS C. 9); a Horthy István Kollégium tagjai által 1943-ban végzett közigazgatási-szociográfiai adatgyűjtés anyaga (MSS B. 164), valamint a magyar–cseh-szlovák határ 1938. évi kiigazításával kapcsolatos feljegyzések és térképek (MSS G. 509).

Oktatástörténeti szempontból elsőrendűen érdekes a pozsonyi oktatásügyre vonatkozó kézirat-csoport (MSS F. 256–263), mely a pozsonyi tankerület, ill. gimnázium 1766–1844. évi történetére vonatkozóan tartalmaz adatokat. Mikrofilm-másolatát a könyvtár az 1956. évi pozsonyi tanulmányi kirándulás alkalmával az ottani egyetemi könyvtárnak átadta.

A *pesti egyetem* története szempontjából nem érdektelen a XVIII. századi tudománypolitikában jelentős szerepet játszott SCHAFFRATH Lipót báró professzor és dékán egyetemtörténeti iratgyűjteménye (MSS F. 252).

Bizonyos fókig ide, másrészt a természettudományok történetének vonalába tartoznak a nagyszombatiegyetem *meteorológiai* megfigyelő állomásának az 1763. és 1766. évek napjairól szóló, a hőmérsékleti, felhőzet- és csapadékadatokat feltüntető táblázatai (LEO 614/1).

Az orvostörténelem hasznosan forgathatja azt az 1836. évi egyetemi jegyzetet, melyet STÁHLY Ignác protomedicus professzor előadásai alapján állítottak össze (MSS D. 88.).

Egyháztörténeti szempontból az alanti tételek érdemelnek említést: 1. Az 1688. évi felvidéki lutheránus-üldözéssel kapcsolatos levelek és kérvények (LEO 1146–1163); 2. a trencsényi alesperesnek a nyitrai püspökhöz a környékbeli anabaptisták ügyében 1710-ben tett jelentése (LEO 1193); 3. egy *Querelae Hungariae* gerinc-című gyűjteményes kötet (valószínűleg HEVENESSY gyűjteményéből), mely a XVI–XVII. századi felekezeti küzdelmekre tartalmaz irat- és röpiratanyagot, valamint LUTHER Mártonnak az eperjesi és környékbeli evangélikusokhoz 1544. április 21-én írt, a nagy LUTHER-kiadás megfelelő kötetében (*Briefwechsel* Bd. 10. Weimar, 1947. 557–558. l. 1985. sz.) nem említett másolatát foglalja magában (MSS G. 321.); 4. három egyházi énekgyűjtemény a XVIII. századból, részben PETRÓCZY Sándor ajándékaként (MSS A. 267–268), részben a VAY-család hagyatékából (MSS H. 128).

Irodalomtörténeti szempontból érdemelnek említést: 1. BAÁNYI-HUNYADI Benedeknek az egyik XVI. századi pestisjárvány alkalmával írt verses elmélkedései (MSS D. 98); 2. RÁDAY Pál *Lelki meghódolás avagy a keresztény embernek imádságbeli kötelessége* c. kézírata (MSS H. 104. Vö.: FERENCZI Sári: *Ráday Pál „Lelki meghódolás” című imádságos könyvének első kézírata*. Bp. 1909., valamint PAPP László: *Ráday Pál ismeretlen egyházirodalmi munkássága*. Református Egyház, 1953 [V.] 17–22. l.); 3. CSERGITS Simonnak az 1797. évi insurrekcióról írt, a kéziratmásolat szerint 1798-ban Pozsonyban megjelent, viszont SZINNYEI, GULYÁS és KOSÁRY által nem említett verses pamfletje (MSS G. 516); 4. egy politikai *pasquillus-gyűjtemény* a napoleoni háborúk korából (MSS H. 110); 5. TOMPA Mihály *Olcsóság* c. versének autográf kézírata (MSS H. 132); 6. KISFALUDY Károly 24 rajza A. J. CARSTENS után (*Az Argonauták története*).

Nyelvtörténeti szempontból jelentős egy-egy XVII. századi vend, ill. horvát nyelvemlék (előbbi egy bűnbánati ima, utóbbi egy egyházi dráma töredéke), melyeket a kézirat-tári limbusból KIRÁLY Péter emelt ki (MSS H. 148).

Jelentős új dokumentumokról adhatunk számot a magyar könyvtártörténet szempontjából.

Időrendben első, kora miatt érdekes egy 1470 körüli lőcsei plébánosi feljegyzés a káplánnak kölcsönadott könyvekről (LEO 1385), melyet BORSA Gedeon fedezett fel a limbus-anyagban. Komoly jelentőségű az a kéziratanyag, mely a II. JÓZSEF-kori rend-feloszlatások alkalmával *állami tulajdonba került könyvanyag* jegyzékeit tartalmazza (MSS J. 87 – 88, 94, 98 – 107). Az anyag – mely teljesnek nem mondható és a bécsi könyvtárakba került könyvekre nézve nem nyújt felvilágosítást – egyrészt (szerzetesrendek szerint csoportosítva) az egyes feloszlatott rendházak könyvtárainak katalógusait, másrészt azok szétoztási jegyzékeit foglalja magában.

Az *Egyetemi Könyvtár történetével* kapcsolatos régi irattári jellegű anyag csoportja szintén jelentős. Elsősorban a könyvtár irattárát említjük meg (MSS J. 156), mely 1786-tól szinte folyamatosan a magyar könyvtártörténet egyik legértékesebb forrása. Emellett kiemelendők 1. gyarapodási naplók 1877-től (MSS J. 145); 2. az első szakcímterek a múlt század közepéről, részben TOLDY Ferenc kézírásával (MSS J. 83); 3. kölcsönnaplók 1843–1886 (MSS J. 112–116); 4. a közel egy évszázadon át egyedüli betűrendes címtár 25 kötetben (MSS J. 111); 5. fényképes személyzeti törzskönyv 1896–1899 (MSS J. 124), valamint kölcsönzői névjegyzékek, gazdasági elszámolások gyűjteményes kötetei stb.

A *legújabbkori magyar könyvtártörténet* jelentősebb emlékei: 1. az 1882. évi könyvkiállítás címanyaga (MSS J. 110); 2. BAJZA József két 1914–1918 közti kézírata: az egyik (MSS J. 95) Horvátország és Bosznia-Hercegovina nyomtatványainak gyűjtésével, a másik (MSS J. 96) egy horvát háborús bibliográfia anyagával foglalkozik; 3. a *Tanácsköztársaság* könyvtárügyének értékes dokumentuma a dr. EMMER Kornél budai ingatlanának és könyvtárának állami tulajdonba adására vonatkozó irat-, levél- és fényképanyag (MSS G. 518); 4. a budai királyi Vár (MSS J. 108) és a kenderesi HORTHY-kastély (MSS J. 109) elpusztult könyvtárainak címtárai.

A levéltárak történetére vonatkozó anyagból a következőket említjük meg: 1. tájékoztatás a Dunántúli Református Egyházkerület levéltárának 1876-i állapotáról (LEO 1342); 2. a HORVÁTH-család nagyőri levéltára 1877-ben (LEO 1343); 3. a SZÜLLŐ-család levéltára 1899-ben (LEO 1391).

Két érdekes *kézírtas térképpel* is gyarapodott kéziratárunk. Az egyik Guastalla környékének selyemre festett térképe a XVIII. századból (LEO 1359a), a másik a perui Huanuco környékének 1762-ből való jezsuita eredetű, város- és tájrajzos térképe (LEO 614/8).

A különleges könyvtári műfajok közül említést érdemel egy *Bolondok országgyűlése* című úgynevezett *politikai zsebkendő* (vászonanyagra nyomtatott képek és szöveg), mely minden valószínűség szerint az 1869. évi országgyűlési választásokkal, ill. az országgyűlés megnyitásával kapcsolatos (LEO 614/36).

Céhlevélgűjteményünk a nyomtatott katalógusok megjelenése óta 11 darabbal gyarapodott, melyek közül jelentősebbek a feketevárosi (Puerbach) kovácsok részére 1651-ben ESTERHÁZY László által kibocsátott céhlevél (LC XXV/54), a szakolcai vargák 1637-ből származó szlovák nyelvű privilegiumának másolata (LC LIX/72), valamint a körösi takácsok 1700-ból való magyar nyelvű céhlevele (LC LX/63).

Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának egyik feladata az *egyetem elhunyt professzorai (és más tudósok) kézírtas hagyatékának gyűjtése*. Ebből a csoportból említésre méltóak (betűrendben): 1. sipeki BALÁS Károly közgazdász (MSS C. 1); 2. KOLLARITS Jenő vegyes hagyatéka, benne BABITS Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső és EÖTVÖS Loránd 1–1 autográf levele (MSS G. 328); 3. PANAJOTH Gyula jogtudós (MSS B. 165); 4. PAULER Gyula történettudós (kiegészítés – MSS G. 320A); 5. PERTIK Ottó orvos-tanár (kiegészítés – MSS D. 91, benne az 1900. évi párisi világkiállítással kapcsolatos szervezési feljegyzések); 6. PÉTERFY Jenő irodalomtörténész (MSS F. 64 és G. 512)

hagyatékai; 7. Emile PILLIAS francia történésznek II. RÁKÓCZI Ferenc történetére vonatkozó kéziratai (MSS G. 512); 8. REICH Emil történész (MSS G. 329 — örökletét); 9. SZÉKELY István theológus (MSS A. 264); 10. WENZEL Gusztáv jogtörténész (MSS B. 166); 11. ZORN Vilmos jogtudós (MSS B. 158–159; F. 250) hagyatékai.

Végül megemlítjük, hogy kéziratárunk — egyebek mellett — állandóan gyarapszik azokkal a gépelt kéziratok *disszertációkkal*, melyeket szerzőik a Tudományos Minősítő Bizottság előtt tudományos fokozat elnyerése céljából védenek meg.

TÓTH ANDRÁS

A szerkesztőségi kézikönyvtárakról. Kevés szó esett eddig újabb könyvtár tani irodalmunkban a szerkesztőségek könyvtáiról. E hiányt pótolja némileg BONYHÁDI Jenőnek a *Magyar Sajtó* 1956. évf. 4. számában megjelent cikke, amelyben a szerkesztőségi kézikönyvtárak jelentőségével és összetételével foglalkozik. A jól felszerelt kézikönyvtárat nemcsak a szerkesztőségek hasznos segédeszközének, hanem a megbízható újságírás egyik fontos előfeltételének tekinti, amelynek segítségével az újságíró hivatásának jobban meg tud felelni. Az újságíró ugyanis napi munkája közben minduntalan olyan, számára ismeretlen fogalmakba, személyi adatokba ütközik, amelyeket a leguniverzálisabb elme sem ismerhet kívülről. Ilyen esetben hasznos, ha a szerkesztőségnek jól felszerelt könyvtára van, ahol a megfelelő kézikönyvben pillanatok alatt megtalálhatja a keresett adatot. A kézikönyvtár összetétele természetesen függ a lap jellegétől; a cikk írója néhány általános művet mégis megemlít, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az újságíró napi munkájához. Ilyeneknek tartja a különböző lexikonokat, enciklopédiákat, a fontosabb társadalomtudományi munkákat (köztük elsősorban a marxizmus–leninizmus klasszikusainak műveit), a helyesírási szabályzatokat, atlaszokat, a leíró földrajzi műveket, a magyar- és a világtörténelmet, a különböző statisztikákat, életrajzi lexikonokat, törvénytárakat, évkönyveket stb. A kézikönyvtár szerves része ezenkívül természetesen a lap régi évfolyamainak kötött példányai, az ún. „vaskötetek” is. Eme általános jellegű kézikönyvek között talán még említsük meg a különböző bibliográfiákat és repertóriumokat, amelyek közül sokat szintén nagy haszonnal használhatnak szerkesztőségeink munkatársai valamely tárgyra vagy személyre vonatkozó irodalom keresésénél. A cikk írója végül arról ír, hogy minden újságírónak ismernie kell a fontosabb kézikönyveket, és gyakorlottnak kell lennie azok használatában. (E gyakorlatot talán jó lenne már az egyetemen megszereztetni az újságíró-szakos hallgatókkal éppenúgy, mint ahogy azt a könyvtár-szakos hallgatókkal teszik.) Ha valamennyi lapunk szerkesztőségének jól felszerelt kézikönyvtára és e kézikönyvtárat alaposan ismerő újságírója lesz, egyre kevesebb lesz időszaki sajtónkban azoknak az időnként bosszantó „sajtóhibák”-nak a száma, amelyeket talán nem is mindig a nyomdász követ el.

KÓKAY GYÖRGY

S Z E M L E

Ritter, François : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XVe et XVIe siècles. Strassbourg—Paris 1955. Le Roux, XVI, 631 l., 1 t.

A könyv 1955-ben jelent meg a *Publications de l'Institut des Hautes Études Alsaciennes* 14. köteteként.

Az ősnymdászok dicséretével kezdi : a XV. és XVI. század nyomdászai művészek voltak — írja, — s munkáiknak, nyomtatványaiknak szakemberek és laikusok egyaránt osodálattal adóznak. Hiányolja, hogy nincs egy összefoglaló nagy mű, mely minden nyomdászt megemlítené, a kevésbé jelentőseket éppen úgy, mint a nagy neveket. A meglevő részlettanulmányok nem pótolnak egy ilyen teljes monográfiát.

Könyvét a nagyközönség számára írta, ezért a jegyzetekbe és függelékbe helyezte azokat az adatokat, melyek csak a nyomdászati anyaggal foglalkozó kutatókat érdeklik. A függelék a könyvben előforduló szerzők, korrektorok életrajzi adataival egészítette ki, így a legfontosabb adatokat egy helyen megtalálhatja az érdeklődő. Mielőtt anyaga tulajdonképpeni tárgyalásához kezdene, röviden összefoglalja, miben is áll a könyvnyomtatás, hogyan készült a könyv a XV. században. Ezzel kapcsolatban kiemeli a korrektor szerepét, s pár híres nevet is felsorol : ERASMUS, GERBEL, LUSCINIUS.

Könyvét — a két század szerint — két nagy részre osztotta ; e két részen belül fejezetenként ismerteti az egyes nyomdászok életét és működését. Az első fejezetet GUTENBERGnek szenteli mint az első strassburgi nyomdásznak. GUTENBERG életéről szólva megemlíti a még máig sem tisztázott problémát : hol élt GUTENBERG 1444. márc. 12. és 1448. okt. 17. között. Szerinte, ha ezt tisztázni tudnák, sok ehhez kapcsolódó probléma megoldódna.

A következő két fejezetben az egymás után meginduló nyomdákról és tulajdonosaikról beszél, a 4. és 5. fejezetben pedig a fametszetes könyvillusztrációnak az elzászi nyomdászatban való bevezetéséről és fénykoráról. A 6. fejezetben a jelentéktlenebb nyomdászokat és nyomdákat sorolja fel, s végül ennek a résznek zárófejezetében a külföldre vándorolt, de elzászi eredetű nyomdászok életét és munkásságát tárgyalja.

A könyv második része nagyjából az első rész beosztását követi. A következő hat fejezetben tovább folytatja a strassburgi nyomdászok seregszemlét, utoljára hagyva itt is a kevésbé jelentőseket. Külön fejezetben beszél a Strassburgban nyomtatott francia nyomtatványokról. Ezek legnagyobb része vallásos tárgyú, s a protestantizmus franciaországi elterjedésével áll kapcsolatban. Felsorolja az általa ismert műveket, lehetőleg pontosan megjelölve, hogy ki nyomtatta.

Ezzel a fejezettel zárja le a strassburgi nyomdászatról írottakat. Két fejezetben ismerteti ezután a többi elzászi nyomda történetét, s végül az utolsó fejezetet Elzász híres illusztrátorainak szenteli. Az egyes mesterek műveinek felsorolását az illusztráció fejlődéséről írt rövid áttekintés vezeti be. Megállapítja, hogy egy külön elzászi iskola

jött létre a hagyományos gótikus művészet befolyása alatt, s csak a XV. sz. végén, a XVI. sz. elején jelennek meg az első figyelemre méltó munkák. Legszebb közöttük — szerinte — az 1502-ben megjelent VERGILIUS-kiadás illusztrációi. Ezután tér át az egyes mesterek életének és működésének ismertetésére.

A könyv végén RITTER még egy utolsó, általános összefoglalást ad a nyomdászat kezdeteiről, nyomon követve a világi könyvek fokozatos térhódítását. Érdekes statisztikát ad az 1480–1500 között megjelent könyvekről, mely szerint a vallásos irodalom 50, a népkönyvek 15, az orvosi, történeti és tudományos művek 25, a humanista könyvek pedig 10 százalékát alkották e kor könyvtermelésének. Megemlíti azt is, hogy a reneszánsz, mely Elzászban a XVI. sz. elején élte virágkorát, erős hatást gyakorolt a nyomdászatra. A század nagy nyomdászai: SCHOTT, SCHÜRER, ANSHELM egymással szövetkezve adták ki a görög és latin klasszikusokat, gondos kiállításban.

A befejező rész utolsó néhány oldalán a nyomdászattal kapcsolatos egyéb ipari és gazdasági kérdésekkel foglalkozik: papírgyárakkal, könyvkötéssel, a vásárok szerepével a könyvterjesztésben, az első kiadó-nyomdászokkal s végül a könyvtárak alakulásával.

A jól megírt és alapos gonddal összeállított kötetet függelék, betűrendes mutató, rövidítés-jegyzék és bibliográfia egészíti ki. A kötet végén található két táblával még további értékes segítséget nyújt az olvasónak: az egyik a nyomdászok kronologikus táblázata, a másik pedig Strassburgot ábrázolja, a könyvben szóba került helyek megjelölésével.

SÜVEGES ILONA

A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge, compiled by J. C. T. OATES. Cambridge, 1954. xiii, 898 l.

A cambridge-i Egyetemi Könyvtár közel négy és félezer ősnymotatványt őriz, és így a világ tíz legnagyobb ősnymotatvány-gyűjteménye közé tartozik. Azzal, hogy e rendkívül gazdag állományt nyomtatott katalógusban részletesebben feltárták, igen értékes segítséget nyújtottak a könyvnyomtatás első korszakával foglalkozóknak. Már 1870-ben felmerült az a gondolat, hogy a könyvtár ősnymotatvány-katalógusát nyomtatásban közreadják. A részletes, leíró katalógus helyett — az időközben megindult *British Museum Catalogue (BMC)* és *Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW)* miatt — 1926–38 között H. R. CRESWICK jegyzékkatalógust készített. Ezt ellenőrizte és konkoranciákkal látta el, végül a gyűjtemény történetével egészítette ki J. C. T. OATES.

A vaskos kötet igen nagy szakértelemről és egyben mértéktartásról tesz tanúságot. Megtalálható benne minden lényeges adat, akár a gyűjteményt közvetlenül kívánja valaki használni, akár más ősnymotatvánnyal kapcsolatos problémához keres benne tájékoztatást. Ugyanakkor elkerül minden felesleges ismétlést vagy szószaporítást.

Az előszó a katalógus összeállításának és a leírásoknak a szempontjait ismerteti. Utána a gyűjtemény rövid története következik, amely természetesen elválaszthatatlan az egész könyvtár történetétől. A könyvtár — első fennmaradt katalógusa szerint — 1667-ben már 16 000 kötetet számlált, és ebből több mint 350 ősnymotatvány volt. A gyűjtemény gyarapodásának mindenkor jelentős forrása volt az ajándékozás. Az első nyomtatvány ily módon 1475 májusában került a könyvtárba Thomas ROTHERHAM jóvoltából. A nagylelkű mecénások egész sora követte őt, I. György királyon keresztül (1715) egészen a GASELLE-hagyatékgig (1934). A bevezető történeti rész ismerteti egy-egy ritkább és érdekesebb példány megszerzésének körülményeit. Igen sok ősnymotatvány került a könyvtárba a múlt század második felében tartott nagy árverésekből. A gyűjtemény ma is gyarapszik: 1952-ben 11, a következő évben 10 új ősnymotatványt szerze-

ményeztek. A történeti hűség kedvéért felsorolja a régi, történeti gyűjteményekből (Rotherham, Old Library, Royal Library) ma már hiányzó 22 művet is. Megismerjük végül a gyűjtemény elhelyezését, felállítását, katalógusait és a vele foglalkozó jelentősebb könyvtárosokat.

A könyvtártörténetet az ősnymtatványok feldolgozásánál használt 76 legfontosabb segédkönyv jegyzéke követi, mely felér az ősnymtatvány-bibliográfiák és katalógusok gondosan összeválogatott bibliográfiájával.

A tulajdonképpeni katalógus felsorolja a könyvtár valamennyi ősnymtatványát (hét táblanyomat és hat egyleveles nyomtatvány is található a gyűjteményben), és 4374 tételt foglal magában. A rövid címléírás a következő adatokat tartalmazza: szerző (vagy rendsző), cím, formátum, lap magassága (mm-ben) és a dátum (ha ez a könyvből kiderül). Nyomdai kolligátumok esetében csak az első művet említi, a többire a később említésre kerülő szerzői betűrendes mutatóban utal. A címléírás után a bibliográfiai hivatkozás (PROCTOR, BMC, HAIN és GW) következik. (A BMC hiányzó részét DUFF, CAMBELL, HAEBLER stb. speciális bibliográfiai helyettesítik.) PÓLAIN-t, PELLECHET-t, COPINGER-t és REICHLING-et csak akkor említi, ha a BMC nem közli az illető nyomtatványt. Ha a könyvet bárhol máshol már leírták, akkor arra csak utal, a le nem írt nyomtatványokat ellenben röviden leírja.

A bibliográfiai utalást a kolláció, levélszám (megjelölve az üreseket), a használt betűtípusok, a sorok száma laponként, a szükséges szövegközlések (itt megkülönbözteti az s és f, valamint az r és l betűket) követik. Ezután felsorolja a példány esetleges hiányosságait, provenienciáját, a bejegyzéseket és röviden jellemzi a kötést. Utoljára adja — szögletes zárójelben — a növedéki számot.

Az ősnymtatványok leírásai nyomdatörténeti, vagyis ún. PROCTOR-rendben sorakoznak egymás után.

A szorosabban vett katalógust három mutató követi: szerzői betűrendes, nyomdász, illetve nyomdahely szerinti és proveniencia szerinti. A szerző, illetőleg rendsző megállapításában nem merev: nem követi mindenben a GW szabályzatát, ezért nem is mindig következetes. Sok esetben először határoz meg — betűtípus alapján — nyomdászt. A proveniencia-mutató különösen példás: közli a monogramokat és a névtelen mottókat is, továbbá a volt tulajdonosok születési és halálozási évszámát.

A mutatók után találjuk a négy konkordanciát, melyben saját sorszámaint összeveti HAIN, a GW, CAMBELL és DUFF katalógusainak számával.

A cambridgei Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusa a már említett két év szerzeményeinek jegyzékével zárul.

A 8 tábla és 9 szövegközi kép főleg a könyvtártörténet illusztrálására szolgál. A könyvek közül egy *Biblia pauperum*, a COSTER-féle *Doctrinale*, egy CHAUCER-kötet és egy ritka ibériai (Braga) bűnbocsánati levél szerepel reprodukcióban. Ezenkívül három eddig ismertelen betűtípussal szedett szövegrészt is közread.

A kötet 154 leírása közül 71 eddig teljesen ismeretlen volt. A más bibliográfiák által említett, de le nem írt 83 leírása (ebből kilenc a GW pótlása, illetve javítása!) is rendkívül nagy segítség az ősnymtatványkutatók számára. A fenti kiegészítéseken kívül számos esetben említ variáns, közöl kollációt vagy határoz meg, illetve korrigál nyomdászt. A már említett mutatók és konkordanciák a kötet használhatóságát igen nagy mértékben növelik.

A katalógus ismertet néhány magyar szempontból érdekes darabot is. A volt tulajdonosok sorában találjuk APPONYI Lajos grófot, kitől három ősnymtatvány került 1892-ben a könyvtárba. NAGY István és SZENDEFFY gyűjteményéből egy-egy kötetet őriz ma ez a híres angol egyetemi könyvtár. A magyar szerzők közül MICHAEL DE HUNGARIA művei szerepelnek a legnagyobb számban (9 kiadás 14 példányban). TEMES-

VÁRI Pelbártnak három (RMK. III. 42, 76, 78), THURÓCZY Jánosnak egy (RMK. III. 15.) és GEORGIUS DE HUNGARIA-nak ugyancsak egy műve (RMK. III. 81.) szerepel a katalógusban. A magyar vonatkozású művek közül megemlítendő: egy pálos missale (RMK. III. 33.), Jóhann MUNTZ-nak a budai meridiánra készített 1495. évi naptára (BALLAGI 46.) és Jacobus MONTANUS angol nyelvű műve magyarországi SZENT ERZSÉBET-ről (részlet HAIN 4701. műből).

A nyomtatványok meghatározásában csupán egy ellenvéleményünk lenne, mégpedig a pálos missale (RMK. III. 33.) esetében, melyből eddig csupán egyetlen csonka példányt ismertünk az Országos Széchényi Könyvtárban. (A cambridge-i példány ezt — szerencsés módon — kiegészíti.) OATES szerint a könyv Brünben STACHEL & PREINLEIN nyomdájában készült. Ezzel szemben HUBAY Ilona szerint (*Missalia Hungarica*. 64. l.) a kötet a baseli AMERBACH nyomda terméke. Mi — a betűtípusok alapján — inkább HUBAY véleményéhez csatlakozunk, bár el kell ismerni, hogy a brünni nyomda tevékenységi köréhez jobban talál egy missale, mint a baseliéhez.

BORSA GEDEON

Handbook on the international exchange of publications. Second ed. edited and revised by dr. Gisela von BUSSE. UNESCO, Paris, 1956. 507 l.

A világszerte megjelenő tudományos irodalom óriási áradata nélkülözhetetlenné teszi a nemzetközi kiadványcserének mint beszerzési módnak az igénybevételét, nélküle a nemzetközi tudományos együttműködés hiányos lenne. Az UNESCO igen hasznos munkát végzett tehát azzal, hogy kibocsátotta a nemzetközi kiadványcsere kézikönyvének második, jelentősen bővített és javított kiadását, és ezzel nagyot lendített a határon át folyó kulturális és tudományos érintkezés korábban akadozó gépezetén.

Az angol, francia és spanyol nyelvű 500 oldalas kézikönyv — eltérően az első kiadástól — két nagy részre oszlik: az első a nemzetközi kiadványcsere általános tudnivalóit tárgyalja világos csoportosításban és alapos részletességgel, a második 114 ország 3500 intézményének több mint 10 000 kiadványát sorolja fel. A kézikönyv tulajdonképpen célját kétségkívül a második rész valósítja meg, mert hiszen gazdag választékot nyújt a cserélni kívánó könyvtárak számára.

A cserére vonatkozó alapvető ismeretek és általános elvek tanulmányozása nélkül viszont igen nehéz külföldi kapcsolatokat kezdeményezni, ez tehát az első rész fontosságát húzza alá. Ennek első fejezete a nemzetközi kiadványcsere fogalmát és főbb elveit a következőkben határozza meg: A nemzetközi kiadványcsere olyan szerződés vagy megállapodás, melyben a különböző államokhoz tartozó felek ígéretet tesznek arra, hogy egymásnak sajtótermékeket fognak adni. Lényeges elem a kölcsönös akaratnyilvánítás, a forma mellékes, a megállapodás, ha csak nem többoldalú, egyszerű levélváltás útján is létrejöhet. Sajtótermékeken természetesen a könyveken és folyóiratokon kívül ezek reprodukált formái is értendők, melyek a térképekkel, metszetekkel stb. együtt tárgyai lehetnek a cserének. Csak a politikai vagy erkölcsi szempontból bizalmas jellegű irodalom jelent kivételt. Kézikönyvünk csakis a tudományos kiadványok cseréjével foglalkozik és hangsúlyozza, hogy a cserénél a gazdasági elem, a haszonra való törekvés háttérbe szorul. Lényege, hogy a kereskedelmi úton egyáltalában nem vagy csak nehézségek árán beszerezhető kiadványokat biztosítja, különösen az olyan könyvtárak számára, melyeknek vagy nincs külföldi devizájuk, vagy csak kevés. Ajánlatos, hogy a cserélők hasznosulás nélkül folytassák a cserét mint a tudományos eszmecsere formáját, és módszereikben azt az elvet kövessék, hogy ne minél több, hanem minél megfelelőbb cserétársat keressenek maguknak, és azokat ne merev szabályok alapján, hanem lehetőleg egyénileg kezeljék.

Az első fejezet további részei külön-külön foglalkoznak az *akadémiák és tudományos intézetek, az egyetemek és a könyvtárak közötti cserével*. Mindhárom kategóriánál szó van arról, hogy miként tanácsos a cseretársakat kiválasztani, a kicserélt értékeket elszámolni és a cserét technikailag lebonyolítani. Az egyetemekről szóló részben rövid áttekintést kapunk a kiadványcsere történetéről, egy közbeiktatott hasznos táblázat az egyetemi dolgozatok és disszertációk legfontosabb nemzeti katalógusait sorolja fel. Az elszámolást illetően saját kiadványok cseréje esetében a mérleget tekintjük eleve kiegyensúlyozottnak, tekintet nélkül a küldött és a kapott anyag arányára. Folyóiratok esetében tanácsos az egyet-az-egyért elvet követni. Az esetleg mégis szükséges zsinórmérték háromféle lehet: a) a kötetek és folyóiratok száma; b) lapszám; c) súly.

Nagyvonalúság mellett is szükség van azonban nyilvántartásra. A cseretársakról felállított kartonlapokon fel kell tüntetnünk a küldött és kapott anyagot az elfogadott elszámolás szerinti egységekben. Ez nélkülözhetetlen a mindenkori helyzet áttekintéséhez és annak megállapításához, hogy tartozásaink vagy követeléseink vannak-e túlsúlyban. Az intézményen belül a cserével foglalkozó munkatársak lehetőleg alkossanak külön csoportot, de működjenek szorosan együtt a beszerzést intézőkkel. Ez a csoport azután rendszeresítheti bizonyos formalevelek használatát, és gondoskodnia kell a közvetlen vagy valamely hazai központon keresztül történő postázásról.

A *duplumcserének* az a nagy jelentősége, hogy segítségével a könyvtárak devizakiadás nélkül olyan régebbi anyagot szerezhettek, amely háborús pusztítások folytán vagy valamely más okból hiányzik gyűjteményeikből. Az újonnan keletkezett könyvtárak különösen sok hasznót meríthetnek a cserének ebből a fajtájából, melyet az UNESCO 1955 végéig központosítottan bonyolított le, azóta azonban az egyes nemzeti csereközpontoknak adott át. A duplumanyag felajánlásának különböző módjai közül a legelterjedtebb a sokszorosított jegyzékek alapján történő igénylés, melynél viszont az egymást fedő igények kielégítése során a kézikönyv által ajánlott módszerek valamelyikével a sorrendiség kérdését kell megoldani. Fokozottan előtérbe lép itt a nagyvonalúság követelménye: sokszor nem is kapunk semmit a küldött anyagért, mások viszont mi vagyunk a megajándékozottak. Nyilvántartásokra itt is szükség van.

A *hivatalos kiadványok cseréjének* évtizedek óta megoldatlan kérdésével bőven foglalkozik a kézikönyv. Túlhaldottsága és eredeti hibái miatt elmarasztalja az 1886-os brüsszeli egyezményt, az új, többoldalú nemzetközi egyezmény megkötéséig pedig kétoldalú egyezmények kötését tanácsolja, és meghatározza ezeknek legfontosabb tartalmi elemeit.

A második fejezet a csere lebonyolításának módjaival foglalkozik. A *közvetett* csere egy-egy nemzeti központon keresztül történik, a *közvetlen* csere pedig a cseretársak között, minden más szerv közbeiktatása nélkül. Mindkét megoldásnak vannak előnyei is, hátrányai is. Maga a kézikönyv a csereközpontok igénybe vételét tartja előnyösebbnek, hangsúlyozva azok megnövekedett fontosságát és szerepkörét. A modern csereközpontok ma már nem egyszerű továbbító szervek, hanem el kell vállalniuk az információs és tanácsadó irodák szerepét is. Természetesen továbbra is fontos feladatuk, hogy segítséget nyújtsanak országuk cserélő intézményei számára a szállítás, vámtoltatás, kiviteli és behozatali engedélyek megszerzése stb. terén, és gyűjtőküldemények alkalmazásával ezentúl is kötelességük minél nagyobb megtakarításokat elérni a portóköltésekben. A kézikönyv szerint azonban a központok ezen munkájukon kívül nyilvántartják országuk cseréseit, egyeztetik a kapcsolatokat, figyelik a külföldi helyzetet, kezdeményezik az elhanyagolt országok és tudományterületek cseréjét, címanyagukkal mindenkor a cserét indító rendelkezésére állanak, összehoznak cseretársakat, foglalkoznak a csere elméleti és gyakorlati kérdéseivel stb.

A közvetlen csere is jól működhetik, különösen olyan országokban, ahol a postai és vámkedvezmények általánosak. Ilyen helyeken a központ megtakarító szerepe felesleges, a kiadványok sokkal gyorsabban továbbíthatók, a cserések között melegebb együttműködés fejlődik ki stb. Mindenesetre a duplumcserét és a hivatalos kiadványok cseréjét ajánlatos központok útján végeztetni, melyek fontos szerepet töltenek be minden kiadványkategóriára nézve azokban az országokban, ahol a tudományos kiadvány-csere még csak kialakulóban van.

A fejezet két utolsó pontja az *OEEC* (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) és az *UNESCO Könyvtári Központjának* cseretevékenységét ismerteti. Az utóbbi, már említett szerv világviszonylatban töltötte be a kliringállomás szerepét, melynek során a háború utáni években 3500 könyvtár csereajánlatait 55 ország között közvetítette, és így 12 000 kiadvány cseréjét tette lehetővé.

A harmadik fejezetben áttekintést kapunk a csereegyezmények három fő típusáról: a már említett, formaság nélküli kétoldalú megállapodásokról, a többoldalú, kormányok közötti egyezményekről és az általános tárgyú, két- vagy többoldalú kulturális egyezményekről. A *kétoldalú megállapodások* köréből az egyszerű levélváltással létrejöttéken kívül ki kell emelni azokat, amelyeket két kormány a hivatalos kiadványok cseréjének rendezése céljából köt. Ezeknek a megállapodásoknak, illetőleg szerződéseknek tartalmi kellékeit a kézikönyv itt megismétli, majd mintaként közli az Egyesült Államok és Franciaország kormányai között 1945-ben létrejött szerződés szövegét. A fejezet végén találjuk a hivatalos kiadványcsere tárgyában az egyes államok között kötött kétoldalú szerződések felsorolását.

A *többoldalú egyezmények* közül a fejezet teljes szövegükkel közli az 1886-os brüsszeli, az 1902-es és 1936-os amerikai-keleti egyezményeket és megállapítja, hogy ez a két utóbbi, bár nem kizárólagosan a nemzetközi kiadványcsere rendezése érdekében jött létre, több vonatkozásban pótolja a brüsszeli egyezmények hiányosságait, és egyúttal használható mintaként szolgál hasonló regionális egyezmények megkötésére. A két- vagy többoldalú *kulturális egyezmények* rendszerint olyan keretszerződések, melyek konkrétan nem rendezik a csere ügyét, inkább kötelezettséget vagy legalábbis biztatást adnak részletes csere megállapodások kötésére. A kulturális egyezmények részletes felsorolása nagyban emeli a kézikönyv használhatóságát.

A negyedik fejezet felhívja az államok figyelmét arra, hogy a ki- és behozatali engedélyek, bürokratikus formaságok, vámok és magas postaköltségek milyen nagy mértékben akadályozzák a kiadványokban foglalt emberi gondolatok szabad áramlását, és ezért milyen rendkívülien nagy fontosságú lenne ezeknek a korlátoknak minél teljesebb felszámolása. A kézikönyv alapos tájékoztatást nyújt a szállítás különböző módjairól, a postázás egyes fajtáinak (nyomtatványok, csomag, teheráru stb.) előnyeiről és hátrányairól, a vámügy terén fennálló helyzetéről stb. Jelentős előrehaladás történt azáltal, hogy az UNESCO kezdeményezésére 1950-ben létrejött a *Nevelésügyi, tudományos és kulturális kiadványok behozataláról* szóló nemzetközi többoldalú egyezmény, mely 1952 óta 20 állam között már érvényben is van, és számos kedvezményt biztosít vámügyi és postázási téren a cserélő intézmények számára.

Említettük, hogy a gazdag adattár a második részben sorakozik, itt valósul meg a kézikönyv célja: a lehetőségek bőséges választékát nyújtani a világ bármely részén működő bármilyen tudománnyal foglalkozó intézmény vagy könyvtár számára. A csere megindításához nem kell mást tenni, mint a kézikönyv által erre a célra felállított 16 szakcsoport közül a megfelelő megállapítani és azután az ezen szakszám után sorakozó intézményeket kikeresni mindazoknak az országoknak a fejezeteiben, melyekkel cserekapcsolatot kívánunk teremteni. Ha például egy magyar agrobiológiai intézet a saját kiadványai ellenében szeretné megkapni a külföld hasonló tárgyú kiadványait, fellapozza

az öt érdeklő országokat, és ott a 13-as és a 15-ös számszámok alatt felsorolt intézmények között addig keresi, amíg megtalálja az öt érdeklő kiadványokat kibocsátó intézményeket.

A francia nyelvű betűrendben sorakozó országok egyes fejezetei a következőket tartalmazzák: a) a nemzeti csereközpont címét és tevékenységének vázlatát; b) a nemzeti bibliográfiai tájékoztató központ nevét és címét; c) az illető országban esetleg megjelenő periodikus bibliográfia megnevezését, amely a hivatalos kiadványokat sorolja fel; d) az egyes országok által kiadott és az ottani cserelhetőségeket, illetőleg intézményeket tartalmazó kézikönyveket és végül e) az említett 16 szakcsoportba osztott intézményeket, könyvtárakat stb. címeikkel és kiadványaikkal együtt. A szakcsoportokon belül az intézmények városok szerint sorakoznak, mindegyik ország fejezetének végén külön index található, mely a városokra utal. A rövidítéseket természetesen külön táblázat oldja fel, a szak- és országmutató pedig a kötet végén található. Magyarország viszonylag nagy terjedelemben szerepel, az 1954. év végének megfelelő állapot megközelítő teljességével.

Hibája a könyvnek, hogy az általános bevezető rész túl hosszú, helyenként ismételi, és nem tesz világos különbséget a jelenleg érvényben levő tényleges állapot és az elérni kívánt eredmények között. Az adattár helyenként elhanyagolja az intézmények pontos címének közlését. Lehetséges, hogy lesznek olyan könyvtárak, melyek az első kiadás szerkezetét jobban tudták használni, az ugyanis az ETO-ra épült, és csak az ETO főosztályain belül oszlott tovább országokra. Ez a kiadás fordított rendszerű: a főfejezeteket az országok adják, ezeken belül pedig egy speciális 16-os szakrend nyert alkalmazást. A hosszabb használat fogja eldönteni azt, hogy melyik rendszer előnyösebb. Az első kiadásnál mindenestre összehasonlíthatatlanul gazdagabb az új; sokkal több ország könyvtára, intézménye és ennek megfelelően sokkal több cserélhető kiadvány szerepel benne. Minden remény megvan arra, hogy eredményesen fogja szolgálni a könyvtárak nemzetközi együttműködésének és a tudományok korlátokat nem ismerő szabad áramlásának ügyét.

GOMBOCZ ISTVÁN

Sallai István—Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve. Budapest, 1956.

Művelt Nép. 576 l.

Gyors ütemben fejlődő könyvtárügyünk útján újabb mérföldkő ez a könyv. Könyvtárosaink serege, az olvasótábor, a könyvtárakkal szemben támasztott követelmények, mind hatalmasan megnövekedtek az utolsó 12 év folyamán, — teljesen igazuk van a szerzőknek, amikor könyvük bevezetőjében megállapítják, hogy nagyon szükségünk volt már egy új könyvtártani kézikönyvre, mert a régebbi érdemes művek (amelyek között érthetetlen módon nem említik KÁPLÁNY Gézáét) már nem elégítik ki a ma szükségleteit. Könyvük nemcsak terjedelmével szárnyalja messze túl a régebbi magyar kézikönyveket, hanem alaposságával és természetesen azzal is, hogy a kor színvonalán áll, s gondosan számba veszi a mai magyar élet sajátos jelenségeit és szükségleteit. Nemcsak könyvtártani irodalmunk számára komoly nyereség, hanem a gyakorlat, az élet számára is, — nem kétséges, hogy azzal a komoly segítséggel, amit fiatal könyvtárosainak nyújt, számottevő mértékben hozzá fog járulni könyvtárügyünk nagy, új vívmányainak megszilárdításához, s emellett nyilván igen jó szolgáltatokat fog tenni az egyetemi oktatásnak is.

A szerzők a bevezetésben hangsúlyozzák, hogy különféle könyvtár-típusok dolgozóinak az igényeit igyekeztek kielégíteni, és rámutatnak arra is, hogy ez csak bizonyos határok között sikerülhetett. A bevezetés szerint főleg két ponton szorították korlátok közé mondanivalójukat: rendszerint megelégedtek a kérdések általános bemu-

tatásával, és a többenél behatóbban foglalkoztak a felszabadulás óta szervezett könyvtári intézmények, vagyis a közművelődési könyvtárak problémáival. Az első korlátozás magától értetődő: általános kézikönyv legfeljebb kivételesen mehet el a kivitel apró részleteiig. A második azt jelenti, hogy a tudományos és főleg a nagykönyvtárak szempontjai háttérbe szorulnak a közművelődési könyvtáraké mögött.

Világos, hogy az optimális megoldás: külön kézikönyv a közművelődési könyvtárak és külön a tudományos könyvtárak részére, az utóbbi főleg a nagykönyvtárak igényeit tartva szem előtt. Egy másik lehetséges megoldás: mindkét típus szükségleteinek és szempontjainak párhuzamos figyelembevétele; ez nem gazdaságos, mert igen nagy terjedelmet kíván, s egy nagyon drága könyvet kényszerít a könyvtárasra, amelynek az egyik felére nem kíváncsi. Mindkét megoldás luxusos, s így nem csoda, ha kis országban egy harmadikra: a kompromisszumos megoldásra esik a választás. Ez történt a mi esetünkben is. Persze ez a megoldás csak a tartalom bizonyos egyenetlenségei révén valósítható meg, akármilyen gonddal történjék is az anyag összeválogatása, megrostálása.

Ezek az egyenetlenségek az előttünk fekvő könyvön is kiütözköznek. A kérdések egy részét olyan szinten tárgyalja, amely a nagykönyvtárak dolgozóinak igényeit is kielégíti. Általában áll ez a könyvtári munka fő ágait tárgyaló fejezetekre (állománygyarapítás, katalógusok, raktározás és részben az olvasószolgálat és a tájékoztató munka), — sőt ezeknek nem egy részlete kizárólag a nagykönyvtáraknak szól, így például a beszerzendő művek kiválasztásáról mondtak. Viszont másutt az az olvasó benyomása, hogy kifejezetten a közművelődési könyvtárosok számára készült művet olvas, — így a különgyűjteményekről, a könyvtárak vezetéséről, a könyvtárügyről szóló fejezetekben, de a könyvről és a könyvtárról szóló bevezető fejezetben is. A közművelődési könyvtárak szempontjának nagyobb súlya persze azt is jelenti, hogy a gyakorlati kérdésekre esik a hangsúly, s ennek — nyilván anyagi okok nyomása alatt — az a további következménye, hogy a történeti vonatkozások teljesen a háttérbe szorulnak. Írástörténetről egyáltalában nincs a könyvben szó, az a kevéske pedig, amit könyvtártörténetről, az egyes munkamódszerek fejlődési folyamatáról mond, az a közepes közművelődési könyvtár dolgozóját sem elégítheti ki. Persze a történeti vonatkozások ilyen mértékű mellőzése mellett helyesebb lett volna a könyvnek szerényebb címet adni, pl.: *A gyakorlati könyvtártan kézikönyve* vagy *A modern könyvtárkezelés kézikönyve*.

Mindez persze mit sem változtat azon, hogy a könyv — korlátozott célkitűzései ellenére — nagy nyeresége könyvtárügyünknek, és azt sem jelenti, hogy e célkitűzést helytelenítőnk: egyszerűen csak körvonalazni kívánjuk a könyvnek ebből a célkitűzésből fakadó jellegét.

A rájuk bízott feladatot a szerzők igen jól oldották meg. Nemesak a magyar szakirodalomban nincsen munkájuknak párja, de a külföldön sem egyhamar találunk kézikönyvet, amely a könyvtárkezelés összes gyakorlati kérdéseit ilyen kimerítő részletességgel, amellet ilyen világosan és könnyen hozzáférhetően tárná a tájékozódni kívánó könyvtáros elé. A könyv gazdag tartalma áttekinthetően rendszerezve a könyvtári munka minden gyakorlati vonatkozását számba veszi, a költözködésig és a vállalati könyvtárak folyóirat-körözéséig bezárólag. Különösen jók a technikai vonatkozások: a szerzők nagy gondot fordítanak a megfelelő munkaeszközök, a munkafolyamatok helyes technikájának ismertetésére.

A jó eredmény túlnyomórészt SEBESTYÉN érdeme, aki a könyv kétharmadrészét írta, benne a legfontosabb fejezeteket (SALLAI a 10 fejezet közül a könyvtár épületéről és berendezéséről, az olvasószolgálatról, a könyvtár vezetéséről szóló három fejezetnek a szerzője és a könyvtárügyről szóló fejezet társszerzője). SEBESTYÉN kvalitásai éppen ezekben a központi fontosságú fejezetekben érvényesülnek a legjobban, itt mutatkoznak

meg a legelőnyösebben egyrészt nagy szakképzettsége, másrészt széleskörű gyakorlati tapasztalatai, áttekintése a könyvtári üzem egész problematikájára fölött. Kis terjedelemben gazdag anyagot ad, a kézikönyv megszabta részletesség határai között teljesen kimeríti a tárgyat, fontos szempontokról nem feledkezik meg. Előadása is kitűnő. Jól exponálja a lényegét, logikusan és világosan fejti ki a témát, velősen, röviden formuláz, mindig fegyelmezett, arányérzéke biztos. Kifogást csak egyet emelhetünk ellene: azt, hogy hébe-hóba harcosabb, mint amennyire ez a kézikönyv műfájának tárgyilagosságához illenék. Így például a melléklapok rendszavának aláhúzása, illetve fejelése alternatívájáról beszélve, értékelése mindössze ennyi: „Az egyszerűbb, gyorsabb eljárás az első” (184. l.). Vagy: „A kartotékleltár nem hátrányosabb a könyvleltárnál, hanem annál sok tekintetben előnyösebb is”, s ezután az előnyöket részletesen tárgyalja, a hátrányokat nem (128. l.).

A következőkben a könyv egyes részleteire, illetve megállapításaira vonatkozó kritikai megjegyzéseinket tesszük meg, a fejezetek sorrendjében.

A bevezető fejezet a könyvről, könyvtárról, könyvtártudományról szól. Nagyönis vázlatos történeti áttekintéseiben itt-ott hiba is akad: a bőrkötés aranyozása Európában nem MÁTVÁS király kódexein jelenik meg először (12. l.); a táblanyomatos népkönyvek, naptárak, iskolakönyvek európai megjelenésének időpontját a XIV. sz. végével a kellenél korábbra teszi (13. l.). A nyomdatechnikáról többet beszélhetne, — a síknyomás, sztereotípus, offset, mélynyomás, rotáció terminusokat használja, de nem magyarazza meg. Helyes, hogy statisztikai adatokkal némi képet igyekszik adni a könyvtermelés növekedéséről, — helytelen, hogy a táblázatában közölt magyarországi adatokból a kezdő azt a konzekvenciát vonhatja le, hogy a világ könyvtermelésének 7%-át Magyarország produkálja, s mögötte Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok is elmaradnak (15. l.). Kategorizálásnál tanácsos megmondani, hogy mi a célja, — hogy a kategóriák mögött a valóságnak egymástól lényeges dolgokban különböző jelenségei állanak, tehát hogy például a kis-, a közép- és a nagykönyvtár megkülönböztetésének értelmét e könyvtár-kategóriák feladatainak és munkamódszereinek különbségei adják meg, s egyben persze vázolni ezeket a különbségeket. A népkönyvtár és a tudományos könyvtár régi kategóriáját szerző elveti, s nagyjából az általános könyvtár és a szakkönyvtár megkülönböztetését állítja a helyükbe, úgy azonban, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárat és az Akadémia könyvtárát a szakkönyvtárak csoportjába sorolja (43–44. és 533–542. l.), míg a Széchényi Könyvtár az általános könyvtárak csoportjába kerül, amelyben rajta kívül a területi könyvtárak foglalnak helyet a falusi könyvtárakig bezárólag, továbbá a szakszervezeti és a tömegszervezeti könyvtárak. Az ilyen kategóriáknak nyilván nincs semmi funkciója, és így felállításuknak sincs értelme.

A könyvtár épületéről és berendezéséről szóló fejezet első része kissé bürokratikus ízű (például pontokba foglalja, hogy az épület előtervének mit kell magában foglalnia; az irányszámokra is túlzottan nagy súlyt fektet), és emellett nem ment a közhelyektől és a szubjektív véleménynyilvánításoktól sem, pl.: „kerülni kell a túl drága megoldásokat” (56. l.), „törekedjünk otthonosságra, kerüljünk minden túldíszítettséget” (57. l.). A fejezetnek a berendezésről szóló második fele már egyértelműbb dicséretet érdemel: olyan dolgokat mond el, amikre minden könyvtárosnak szüksége van. A fejezet végén beszámol a tömör raktározás külföldi változatairól. A szerzők általában — nagyon helyesen — gondosan ismertetik a külföldön feltűnt legmodernebb technikai megoldásokat, akkor is, ha azok itthon még egyáltalában nem vagy alig nyernek alkalmazást (lyukkártyák, mikrokártyák, mikronyomatok stb.).

Az állománygyarapításról szóló kitűnő fejezet sikerülten vázolja az optimálisan működő és optimális helyzetben levő nagykönyvtár ezirányú munkáját. A leltározás tárgyalásánál kifogásolható, hogy a csoportos és a címleltár egymás melletti használatát

a 125. lapon mint egyedül lehetséges megoldást állítja be („... a könyvtárban a leltározás két párhuzamos nyilvántartás által történik...”), a 127. lapon ismerteti, hogy mit kell tenni, ha csoportleltár nincs, a törlésnél pedig már megint úgy beszél, mintha csoportleltár föltétlenül lenne (132. l.). Az ilyesmi megzavarja a kezdőt. A csoportleltár hasznosága mellett felhozott érvei nem meggyőzőek. A kartotékleltár iránti elfogultságáról már beszéltünk.

A könyv törzse a katalógusokról szóló hatalmas fejezet. Amit SEBESTYÉN itt a katalógus alakjáról, a sokszorosításról, a címleírásról, az osztályozásról, a tárgyi és a külön katalógusokról, a többdimenziós katalógusról ír, azt ebben a keretben jobban megírni aligha lehet. Az egyetlen, amit még javítani lehetne, az elméleti keret, amelybe a részletek beleilleszkednek, s amelynek az utóbbiak helyét, jelentőségét, összefüggését kell megvilágítania, a részletek fölötti áttekintést kell megkönnyítenie. Az átlagos kezdő általában elvész a részletekben, s éppen az alapvető dolgok maradnak előtte homályban; ha hall is róluk, nem figyel fel, mert a saját részletmunkájával ezek nincsenek közvetlen kapcsolatban, s annak az önerejéből való felismerésére, hogy munkájának a szabályait közvetve éppen ezek az alapvető tények határozzák meg, még nincs meg a kellő áttekintése. Ezért fontos, hogy a kezdő előtt nagyon nyomatékosan és mindig újra hangsúlyozzuk az alapvető tényeket és összefüggéseket, és mindig megindokoljuk, hogy mit miért kell tennie. Ezért lett volna jobb, ha a szerző a katalógusfajtákról szólva, még a különböző szempontból csoportosított katalógusfajták felsorolásai előtt hosszán, behatóan, példákkal illusztrálva hangsúlyozná, hogy a könyvtáros, a lényeg tekintve, két katalógusfajtával dolgozik: a formális, leíró („betűrendes”) és a tárgyi katalógussal. Ezért lett volna jobb, ha a címleírásról szóló szakasz élén nemcsak formális felsorolását adta volna a címleírás alapkövetelményeinek, olyan felsorolását, amely egymás mellett említi a) az egységességet, b) a megfelelő adatok összeválogatásának és c) az áttekinthetőségnek a követelményeit, — hanem mindenekelőtt azokat a tényezőket világította volna meg, amelyek megszabják a címleírás tartalmát, vagyis azt, hogy mely címleírási adatok „megfelelők”; ezt a kérdést SEBESTYÉN csak futólag érinti, amikor a címleírási adatok két céljáról beszél, és egyáltalában nem meríti ki (159. l.). Ezért lett volna jobb, ha a címleírás legfőbb problémáit illető nagyon tartalmas és helyes mondanivalóit nem egy önkényes és esetleges felsorolásban (*A címleírás 10 fontos kérdése*) mondta volna el, hanem megpróbált volna organikus kapcsolatot teremteni a címleírás céljai és a megtárgyalt részproblémák között, rámutatva arra, hogy a megtárgyalt problémák miért valóságos problémák, és az általa ajánlott megoldások miért a helyes megoldások.

Amit a szerző az „olvasói” katalógusról mond, az pontosan és világosan összegezi a könyv megírásakor érvényben volt hivatalos álláspontot, — nem a szerző hibája, hogy azóta ez az álláspont megváltozott, és ma a kérdést már egészen másképpen fogalmaznók meg. A szerzőt itt legfeljebb egy kifogás érheti. A letűnt hivatalos álláspont nyíltan hirdette, hogy az olvasói katalógust az ideológiai nevelés szempontja követeli meg, másrészt azonban elég logikátlanul mégis lehetőleg igyekezett elfátyolozni azt a nyilvánvaló tény, hogy ezt a nevelési célt azzal éri el, hogy az ideológiailag nem kívánatos könyveket hozzáférhetetlenné teszi az olvasók számára, illetve hogy ez a negatív funkció adja meg az olvasói katalógus létjogosultságát. Ez az ellentmondás és a benne rejlő hipokrizis persze teljesen átlátszó volt, — s éppen ezért helytelen, hogy a szerző ezt is átveszi, például amikor arról beszél, hogy az olvasói katalógust gyakorlati szempontok is szükségessé teszik (az itt felhozott szempontok csak a külön közönségkatalógus szükségességét támasztják alá, a szelektált olvasói katalógusét nem), vagy még inkább akkor, amikor azt írja, hogy „Az olvasói katalógus legfontosabb kérdése, hogy mi kerüljön bele és mi ne. Az előbbi a fontosabb” (139. l.).

A fejezet egyes részletkérdéseihez még a következőket jegyeznők meg. A tárgyszó-katalógusban ajánlható földrajzi tárgyszavak felsorolásánál (228. l.) nem hangsúlyozza, hogy ez a felsorolás csak általános gyűjtőkörű könyvtárra érvényes, — speciális könyvtárakban, a könyvtár jellegének megfelelően, mások lesznek a szempontok. A rendszerező tárgyszó-katalógusról beszélve, nem említi meg, hogy ez a megoldás csak kis, főleg közművelődési könyvtárak esetében használható, melyek tárgyszó-rendszerüket előre kidolgozhatják, — előre kidolgozott tárgyszójegyzék nélkül a könyvek témájának átfogóbb fogalmak alá való subsummálása föltétlenül következtetlenségekre vezet. A szótár-katalógus túlságosan rövidrefogott ismertetésénél nem említi a szerző, hogy ez az Egyesült Államok speciális és tipikus katalógusformája (234 — 235. l.). Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy nem tartottuk volna feleslegesnek, ha a szerzők a könyvtári munka különböző ágainak tárgyalásánál kissé több helyet szenteltek volna az egyes jellegzetes nemzeti megoldásmódok ismertetésének és összehasonlításának. Ez nemcsak színesebbé tette volna a képet, hanem tágitotta volna az olvasó látókörét is, megmutatta volna, hogy a feladatok többféleképpen is megoldhatók, s hogy az a megoldás, ami az egyik szempontból föltétlenül elvetendő, más viszonyok között esetleg egyenesen kívánatos lehet.

A raktározásról szóló fejezetben a többen is jobban hiányzik a történeti alapozás, tekintettel arra, hogy a nagykönyvtárak jó részének raktári rendszere ma is magán viseli évszázados kialakulási folyamatának bélyegeit. Egy ilyen történeti bevezetés során szó került volna arról is, hogy a szakrendi, illetve szakcsoportos raktározáson belül a tagolásnak milyen széles skáláját produkálta a gyakorlat. A numerus currens ismertetésénél hiányzik a sorozatok és a befejezetten befutó többkötetes művek kérdésének tárgyalása. A raktári ellenőrzésről szóló szakasz kissé körülményes (pl. : a munkafolyamat leírása, jegyzőkönyv-minta közlése stb.); körülményes az ajánlott eljárás is, — mire jó például az ellenőrzés megtörténtének hatalmas munkatöbblettel járó három helyen való feljegyzése (305 — 310. l.).

Az olvasószolgálatról szóló fejezet nem éri el a világosságnak és az előadás fegyelmezettségének azt a fokát, amelyhez a megelőző SEBESTYÉN-féle fejezetek hozzászoktattak. A „kartotékos kölesőzés” (értsd : könyvkártyás kölesőzés) ismertetése az olvasónak nem egy ponton okoz nehézségeket, nem tartalmi, hanem fogalmazási hibáival, — így például az olvasójegy és a személyi lap szerepének vagy a kétkártyás kölesőzésnek a tárgyalásánál. A különböző megoldások előnyeinek és hátrányainak mérlege és ezek összehasonlítása sem eléggé sokszempontú és sikerült. A nagykönyvtárak problémái ebben a fejezetben már sok helyütt erősen háttérbe szorulnak ; nincs szó a nagy forgalomból és a nagy raktárból adódó speciális technikai problémákról. Annál alaposabb a kiskönyvtárak speciális problémáinak a tárgyalása, l. az intézmények könyvtárainak olvasószolgálatáról és a könyvtár propagandamunkájáról szóló terjedelmes — talán túl terjedelmes — paragrafusokat.

Külön ki kell emelni a tájékoztató munkáról szóló fejezetet, amely e munka egyes ágainak éles megkülönböztetésével, a módszerek sikerült példákkal illusztrált jó ismertetésével kitűnő, nemcsak eleven, de mélyenszántó képet ad a könyvtári munkának erről az ágáról. Meglepő viszont, hogy ennek a fejezetnek a bibliográfiák szerkesztéséről szóló alfejezetében, néhány bevezető általános megjegyzéstől eltekintve, csak az ajánló bibliográfiákról esik szó. Már az is meglepő, hogy a könyvnek nincs külön fejezete, amely rendszeresen foglalkoznék a bibliográfiákkal és azoknak a könyvtári munka minden területén játszott előkelő szerepével. Amit szétszórtan kapunk, az rendszertelen, rosszul van tálalva, és semmi esetre sem elég, — még akkor sem lenne elég, ha a könyv egyedül a közművelődési könyvtárak dolgozóihoz szólna.

A különgyűjteményekről szóló fejezet már túlnyomórészt a közművelődési könyvtáros-szelvények igényeit tartja szem előtt. Ez áll a régi és ritka könyvekről szóló

alfejezetre is, amely csak a legelemibb alapfogalmakat foglalja össze ügyesen és tömören ugyan, de annyira vázlatosan, hogy pl. a XVI. századi egyleveles nyomtatványokat és a relációkat nem is említi. A zeneművekről, térképekről és az időszaki kiadványokról szóló rész viszont még a közművelődési könyvtárosok számára is kevés, — itt pl. a megyei könyvtárak szempontja több gyakorlati útbaigazítást kívánt volna. A mikrofilmekről szóló sikerült paragrafusban kifogásoljuk a következő passzust: „Mikrolapok beszerzésével tehát a címleírás stb. munkája elmarad, felesleges. Hogy ez milyen jelentős, nem szükséges hangsúlyozni: gondoljunk csak a feldolgozás költségeire” (471. l.). Nyilvánvaló, hogy a helyes megoldás az, ha a mikrolapokra vett könyvet ugyanúgy dolgozzuk fel, mint az eredetiben beszerzettet, a feldolgozás költségei tehát nyilván nem lehetnek alacsonyabbak a könyvénl, legföljebb valamivel magasabbak.

A könyvtár vezetéséről szóló fejezetben a szerző többnyire szocialista könyvtárvezetést emleget, olyankor is, amikor a legáltalánosabb érvényű megállapításokat teszi, vagy pláne egyszerűen csak szabadjára engedi szóbőségét. Például: „A szocialista könyvtárvezetésnek éppen az a feladata, hogy a könyvtár funkcióinak megfelelően a korszerű szervezet megteremtésével biztosítsa a fellépő és várható igények kielégítését” (479. l.) — vagy: „A szocialista könyvtár dolgozója önállóan és teljes felelősséggel dolgozik munkaterületén” (480. l.). Ennek az az eredménye, hogy előadásából nem domborodik ki kellőképpen, melyek a szocialista könyvtárvezetés valóban jellemző vonásai.

E fejezet legnagyobb hiányosságának azt érezzük, hogy nem foglalkozik a könyvtárvezetésnek éppen a legfontosabb szakmai teendőjével: a célkitűzések, a rendelkezésre álló anyagi eszközök és a munkaprogram összehangolásának feladatával. A költségvetésről beszél ugyan, de eléggé formálisan, főlöszlegesen hosszan ismertetve a magyar állami költségvetés alaki rendjét (499–500. l.), viszont arról nem szól, hogy a költségvetés alakulása befolyásolja a célkitűzéseket is, és főleg hogy döntő hatással van a munkamódszerekre. A kézikönyv az előzőkben a könyvtári munka egyes ágainak legmegfelelőbb módjait ismertette — a könyvtárvezetésről szóló fejezetben viszont arra kellett volna rámutatnia, hogy az elvégzendő konkrét feladatok rangsorát az általános célkitűzések, a könyvtárral szemben támasztott elismert igények határozzák meg, viszont a rendelkezésre álló anyagi eszközök döntik el, hogy a feladatok megvalósításában a rangsor melyik pontjáiig mehetünk el. A helyes rangsor megállapításához ítélőképesség kell — hiába hajtunk végre valamely rendszabályt az elvileg legtökéletesebb módon, ha le kell mondanunk miatta valamilyen más, az adott helyzetben fontosabb és sürgetőbb intézkedésről; és az is gyakran előfordul, hogy egy bizonyos konkrét feladatnak a tökéletes megoldásával követ el a könyvtárvezetés hibát, viszont a tökéletlenebb, primitívebb megoldást választva jár el helyesen. Ennek a hangsúlyozása nem fölösleges: a kézikönyv célkitűzései elsősorban gyakorlatiak, s így meg kell őriznie kapcsolatát a valósággal, nem maradhat meg végig elvi síkon.

Részletesebben kell kitérnünk arra, amit szerző a munkanormák sokat vitatott kérdéséről mond (491–494. l.). Helyes az a megállapítása, hogy a legfontosabb munkákban (szakozás, címleírás) csak tapasztalati, statisztikai normák lehetségesek. Viszont ha a szakozást és a címleírást normázhatóknak tartja, akkor honnan veszi a biztonságot, amellyel a tudományos könyvek kiválasztásában adott tanácsnak és a levelek fogalmazásának a normázhatatlanságát leszögezi? Nyilvánvaló, hogy a szakozással és a címleírásnál is csak a nagy számok törvénye, tehát hosszabb idő teljesítményének figyelembevétele alapján beszélhetünk a normázás lehetőségéről, — ez a törvény azonban a tudományos tanácsadásra és a levélfogalmazásra is érvényes. Nyilvánvaló az is, hogy az ilyen alapon nyert eredményeket helyesebb szerényebben irányszámoknak nevezni és nem normáknak, már csak azért is, mert az igazi normák másik ismertetőjele, a bérrel való közvetlen

kapcsolat, hiányzik belőlük. Ugyancsak helyes az a másik megállapítása is, hogy a munkaszervezet különbözősége miatt az egyik könyvtár munkanormái nem alkalmazhatók más könyvtárakra (persze a munkaszervezet különbözősége mellett a feladatok, a könyvanyag, a munka színvonalának különbözőségét is meg kellett volna itt említenie), – de ha ez így van, akkor eleve jobb lett volna lemondania a Csűrű-féle „iránynormák” közléséről. Ez egyébként azért is helyesebb lett volna, mert a Csűrű-féle számok egyike-másika más szempontból is kifogás alá esik.

A statisztikáról szóló paragrafusban túlzott a statisztikai alapfogalmak ismertetésére szánt nagy terjedelem (504–512. l.). A statisztikai adatszolgáltatás egységességének fontosságát hangsúlyozva közölnie kellett volna, hogy ennek előfeltétele, a központi szabályozás, nálunk még hiányzik. A belső munka statisztikáját nem tartja fontosnak (513. l.), holott a belső ellenőrzésnek ez az egyedüli szilárd alapja. A hálózati központ központi szerzeményi munkájának megszervezéséről és ennek lehetséges variánsairól nem ártott volna részletesen szólnia. A letéti könyvtárak letéti nyilvántartásának a szerző által ismertetett módja eléggé nehézkes és célszerűtlen (520–522. l.). A „módszer-tani munka” kifejezést a szerző a nálunk szokásos módon helytelenül használja: nemcsak a könyvtári munkamódszerekkel való elméleti foglalkozást érti alatta, hanem a gyakorlati szakmai irányító, tanácsadó munkát is.

A *Könyvtárügy* című fejezet kezdők számára jó képet ad a magyar könyvtárügyről, de az egyes nagykönyvtárak leírásánál a törzsállomány összetételét is ismertetni kellett volna. Ez egyrészt hozzátartozik egy könyvtárnak könyvtáros részére adott jellemzéséhez, másrészt gyakorlati szempontból is fontos a könyvtáros-olvasó számára. Ezen a réven nyilván a budapesti Egyetemi Könyvtár jelentősége is más megvilágításba került volna.

A fenti megjegyzéseink sora tájékozatlan olvasónak hosszúnak tűnhetik. Nem szeretnők, ha ez félrevezetné őt: e megjegyzések száma a könyvben érintett témák számához viszonyítva elenyésző; megjegyzéseink a könyv tartalmának csak egy apró töredékére vonatkoznak, s így egyáltalában nem állnak ellentétben a könyv értékéről fentebb mondottakkal. Ha fel akarnók sorolni azt is, hogy a könyv mely részeit tartjuk jónak és sikerültnek, akkor bíráló megjegyzéseink soránál hasonlíthatatlanul hosszabb listát kapnánk.

A kiadót köszönet illeti a komoly, színvonalas, hézagpótló kiadványért; a nyomda munkája is elismerésre méltó. Kár, hogy hitvány papirost és gyalázatos, érintésre elkenődő nyomdafestéket használtak. Alapvetően fontos, évtizedes használatra szánt könyvről lévén szó, ez teljességgel megbocsáthatatlan.

DOMANOVSKY ÁKOS

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. Debrecen, 1955, Házi soksz. 468 l.

Lassan már kialakult hagyományt követ a Debreceni Egyetemi Könyvtár, amikor évről évre megjelenteti évkönyvét. Ezek az évkönyvek egyre fontosabb szerepet töltenek be, a bennük található fontos elvi tanulmányok miatt a magyar könyvtártudomány gyarapodásának igen értékes segítői.

Nem is kíséreljük meg a gazdag, vaskos kötet tartalmi ismertetését, inkább néhány vitatható pont kiemelésével szeretnénk a felvetett kérdésekre reflektálni abban a reményben, hogy az észrevételek felszínen tartanak majd bizonyos problémákat.

Tartalmánál fogva, de terjedelme miatt is Kovács Máté értekezése látszik a kötet legfontosabb írásának. Igen érdekes és egyre lényegesebb kérdésnek szentelt majdnem négy ívet: *Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kap-*

csolatai címen a magyar könyvtárpolitika néhány időszerű elvi kérdésével foglalkozik. Cikke egy tanulmányorozat harmadik részét képezi. Rövid történeti visszapillantás után csoportosítja az újabb könyvtárügyi jogszabályok idevonatkozó rendelkezéseit, az elengedhetetlen követelményeket, ismerteti az egyetemi és főiskolai könyvtárak jelenlegi állapotát, majd a gyűjtemények helyét vizsgálja a magyar könyvtárügy országos helyzetében. Bár — érzésünk szerint — a tanulmány jó része inkább általánosságokat rögzít, mégis fontosnak tűnik mindazon rendelkezések és követelmények feltüntetése, melyek a problémakör említésekor számba jöhetnek. Így tanulságosak az egyetemeken belül kialakított önálló könyvtári szervezeti egységről írottak, és sohasem eléggé hangsúlyozható a tájkonnyvtári funkció fontossága. Kovács Máté is szakít azzal az egy időben erőltetett gyakorlattal, mely a felsőoktatási könyvtáraknak véglegesen közművelődési feladatokat szánt, ugyanakkor igen érdekesen és meggyőzően fejti ki a felsőoktatási és nyilvános közkönyvtári funkció dialektikus kölcsönhatását.

Azonban két kérdésben nem érthetünk egyet a tanulmányíróval: mégpedig a hálózati szervezés és a könyvtári dolgozók tudományos munkájának kérdésében.

A különféle könyvtári tömbök kialakításának veszélye a túlzott centralizáció éveinek maradványa. A cikk is említi, hogy a mezőgazdasági és erdészeti, valamint a múzeumi és művészeti könyvtári hálózat egyesíti a felsőoktatási könyvtárakat, azonban „e szerteágazó, sok különböző rendeltetésű könyvtári hálózat tervét sokkal inkább igazgatási szempontok, mintsem szakmai megfontolások és szükségletek alakították ki”. Ebből a szomorú tényből azonban nem az a tapasztalat szűrődik le a cikk soraiban, hogy ilyen esetben tehát a hálózat fenntartása és tovább alakítása felesleges, hanem — megkísérelve a lehetetlent — az, hogy „Éppen ezért fennforog a veszély, hogy ezek a hálózatok valóságos szakmai együttműködés helyett itt hivatali jellegű, formális kapcsolatoknál rekednek meg” (51. l.). Azaz: nem lesznek képesek tovább fejlődni a gyümölcsöző tudományos együttműködés felé. De hiszen ez — heterogén szakkönyvtárakról lévén szó — nem is lehetséges! Zeneművészeti és képzőművészeti szakkönyvtárak nehéz lesz pl. valaha is közös szerzeményezési politikára szoktatni. (Sajnálatos egyébként, hogy a szakkönyvtárak esetében nem emlékezik meg a filmművészet központi szakkönyvtáráról, csak arról, hogy „esetleg” szükségessé válhat a Színház- és Filmművészeti Főiskola anyagának tudományági szakkönyvtárrá való fejlesztése. Ezen a téren egyébként a szomszédos népek is előttünk járnak.)

A mindenáron szervezés és a gyakorlati adottságok között nagyobb a szakadék, mint azt a tanulmányból sejteni lehetne. Nem vehető észre az a problémásorozat, mely pl. a tanszéki könyvtárak egységes irányításával kapcsolatban felmerült. Önmagában csak üdvözlőni lehet ezt a törekvést, de általában az a helyzet, hogy a szükséges anyagi és szakmai lehetőségek hiányában a szép tervek egyelőre csak fokozzák a nehézségeket. A tanszéki könyvtárak egységes címfelvételezése, modern katalógusok felállítása, a szerzeményezés tökéletes megszervezése, a felhasználható összegek egyesítése még korántsem áll azon a fokon, ahogy azt a tanulmány sejteni engedi. Nem is szólva arról, hogy a könyvtár és a tanszékek egyenjogúságának megőrzése is komoly probléma, és éppen ezért látszik meghökkentőnek az a Debrecenben folytatott gyakorlat, mely szerint ott már megindult nemcsak „az előadásokhoz tartozó szakirodalom és jegyzetek gyűjtése”, hanem „a tanszékeken folyó kutatómunkára vonatkozó szakirodalom összeállítása stb.” is! (50. l.) Elképzelhetetlen, hogy egészséges és szakmailag kielégítő legyen ez a gyakorlat.

A cikkírónak a könyvtári dolgozók tudományos munkásságáról alkotott véleményével sem érthetünk egyet. Ő ideálisnak azt tartja, ha a legtöbb dolgozó kizárólag könyvtártudományi munkásságot folytat. „Egyik-másik egyetemi könyvtárunkban” ugyan „olyan tudományos kutató is dolgozik, aki ... más szaktudományi kutatásokat

végez". „Ha ez csak szórványosan fordul elő... akkor ez egyáltalában nem hátrány.” (48. l.) Ezeknél a mondatoknál a recenzió adta szűk lehetőségek mellett is meg kell állnunk egy pillanatra. Igaz, hogy a könyvtártudomány kérdéseit könyvtárosoknak kell kutatniok, de az is igaz, hogy nem látszik hihetőnek egy életművet tudományos súllyal csak a könyvtári normák vagy az olvasói katalógus problémájára felépíteni.

Ha a könyvtári munka technikai részletkérdéseit nem tekintjük, s a nyomdászat-történet, sajtótörténet, könyvtártörténet, cenzúra stb. kérdéseit a „könyvtártudomány” fogalmai alá helyezzük is, akkor sem tagadható, hogy e kérdések kutatása nem képzelhető el öncélúan s főleg más tudományágakban szerzett alapos jártasság nélkül. Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva más tudományágakban öregbítik a könyvtár hírnevét, s akiket éppen ezért sok kérdés megoldására fel lehet használni. Az elmúlt évek praktikizmusával szemben egyre inkább az a felfogás jut diadalra, hogy a sokoldalúan képzett szakemberek révén kell a szerzeményezéstől az olvasószolgálatig a legkülönbözőbb feladatokat ellátni. (Ezt mutatja az a tény is, hogy az egyszakos könyvtárosképzés nem vált be.) Ez hoz színvona-emelkedést a könyvtári munkában is, és nem azok az öncélú munkaközösségek, melyek hihetetlen energiával kutatják és dolgozzák fel — mondjuk — egy könyvtárpépület fejlődésére vonatkozó összes adatot, jogos kétségeket hagyva a munka intenzitásának és az elért eredmények arányát vizsgálóban.

Messzire vinnének ezek az észrevételek. Mindenesetre úgy látszik, hogy a könyvtárban folyó tudományos munkák irányelvűl talán azt lehetne elfogadni, hogy a könyvtár-adta lehetőségek és a könyvtártudomány oldaláról járuljon hozzá az egyes tudományágak fejlődéséhez, azaz a nemzeti kultúra gyarapításához.

Ennek a felfogásnak egyébként akaratlanul az *Évkönyv* is igazságot szolgáltat, hiszen a benne közölt tanulmányok közül elsősorban EMBER Ernő és BERTÓK Lajos tanulmánya tarthat számot időtálló és többoldalú érdeklődésre.

EMBER Ernő *A debreceni időszaki sajtó 1867–1900* című tanulmány I. részével igen értékes adatokat szolgáltat a város gazdasági és kulturális képéről. A részletes, adatokat bőven szolgáltató dolgozat remélhetőleg sok más könyvtári kutatót is ösztönözni fog hasonló munkára. BERTÓK Lajos szintén hasznos adalékokkal szolgált nemcsak a debreceni, hanem az egész magyar kultúrtörténet egyik jelentős korszakának megismeréséhez *Debreceni könyvkiadványok példányszáma, ára, kelendősége Tóth Ferenc provizorsága idején (1817–1832)* című tanulmányával. A nemzetközi tekintélynek örvendő HANKISS János igen érdekes és fontos kérdés gyakorlati megvalósítására tesz kísérletet *Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban* című összeállításával. A magyar vonatkozású könyvek rendszeres gyűjtésére eddig a szórványos kísérleteknél több nem történt, pedig HANKISS meggyőzően bizonyítja, hogy kevés fáradsággal igen érdekes anyag gyűjthető össze. Mégis nehéz lenne országos tervet és kétévenként megjelenő indexet e gyűjtéshez elképzelni, hiszen a gyűjtőmunka általában egy-két széleslátókörű kutatóra szűkülhet le csupán, mivel közös, általános szempontokat a munkára megállapítani meglehetősen nehéz lenne. Méginkább zűrzavart eredményezne az értékben vegyes anyag tárgyszavakkal történő ellátása, hiszen már az egy kutató által összegyűjtött és példaként közölt név- és tárgymutató is a címszavak olyan mértékű keveredését mutatja, mely a teljes eligazodást csak a gyűjtő személyének teszi lehetővé, s gyakorlati értéke — bármennyire sajnálatos is — vajmi kevés.

A változatos tartalmú *Évkönyv* reflektál arra az eredményre is, melyre a tájbibliográfiák érdekében összehívott ankét jutott 1955-ben. MÓRIS László *A magyarországi tájbibliográfiák ügye* cím alatt vitába száll az értekezleten elhangzottak egy részével. E folyóirat egyik korábbi számában DURZSA Sándor már foglalkozott e kérdésekkel,

s ezért tárgyalására nem akarunk bővebben kitérni. Az a lendület, mellyel a vitacikk szerzője a tájbibliográfiák ügyét védelmezi, nyilván segítséget fog adni a reális megoldások megtalálásához. Reméljük, hogy a könyvtárak anyagi ellátottságának javulásával, s a másutt már széles körben alkalmazott technikai eljárások igénybevételevel — többek között — az átkölesönzés kérdése is megoldódik majd. Véleményünk szerint inkább ilyen jellegű megoldásokon kellene gondolkodni a tájbibliográfiák érdekében, nem pedig régi példák felsorakoztatásával, mely szerint az Országos Széchényi Könyvtár régen minden akadályoztatás nélkül kölesönadott mindent. Nem valószínű ugyanis, hogy ilyen érvelés más gyakorlatra szoktatja nemzeti könyvtárunk megszigorított kölesönzési politikáját, mellyel — nyilvánvaló módon — csak amúgyis állandóan romló állományát védi.

Nagy jelentőségű CsÜRY István elmélyült tanulmánya a *Tárgyi katalógusok és a szakkibliográfia* viszonyáról, melyben a tudományos könyvtári tájékoztatás egyes problémáit veszi szemügyre. A terjedelmes dolgozat főleg azért jelentős, mert számol azokkal a változásokkal, melyek a tárgyi katalógusok funkcióit illetően az elmúlt időben történtek, s melyek bebizonyították, hogy a tárgyi katalógusnak koránt sincs olyan mindent megoldó szerepe, mint azt hívei korábban állították. A mechanikus és meglehetősen alacsony színvonalú tájékoztató-szolgálat támaszkodhatott csak a jól-rosszul felállított és rendszerezett tárgyi katalógusra. A katalógusok használatáról készített, igen tanulságos statisztika megmutatja, mennyivel fontosabbnak bizonyul a szerzői betűrendes és szakkatalógus. CsÜRY igyekszik megmenteni a tárgyi katalógusból mindazt, ami jó, és ezért igen megszívlelendő tanácsokat ad főleg az időrendi szétválasztás, valamint a tárgyi katalógusok és szakkibliográfiák szétválasztásának kérdésében. A régóta folyó vita időszerű lezárásához közelítünk ezzel.

A nagy tapasztalati anyagot és érdekes javaslatokat felsorakoztató tanulmány után VARGA Zoltánné írását olvasva, érdeklődésünk alábbbonyolódik. *Mit olvasnak olvasóink?* címmel tanulságos összeállítást vártunk az olvasószolgálat fontos kérdéseiről. Ehelyett néhány általánosság után az elmúlt évek hibás kinövésére bukkanunk. Nehéz a könyvtár olvasószolgálatáról kielégítő képet kapni a 163. lapon közölt statisztika alapján, ahol részint egy tételként szerepelnek „Magyar és külföldi klasszikus írók művei (főleg XIX. sz.)” és a „Felszabadulás előtti haladó külföldi és magyar irodalom (XIX. sz.)”. Nem egyezik az általánosan elfogadott rendszerezéssel a többi tétel sem, hiszen pl. a nyugati irodalmak terén ködös megkülönböztetéseket tesz, és egyáltalán nem derül ki, mit ért „mai haladó nyugati irodalom” és „Egyéb: útleírás, polgári regényirodalom” alatt. Kétségeink csak fokozódnak, amikor nyilvánvalóan nem sajtóhibából a XX. sz. magyar írói közé sorolja MIKSZÁTH Kálmánt és TOLNAI Lajost, TAMÁSI Áron és KRUDY Gyula mellé. ILLYÉS Gyulát, úgy látszik, nem olvasnak Debrecenben (a gyakorlat azért ott is nyilván mást mutat), de ismerik E. STILLT, akiről viszont a világ más táján nem tudnak semmit, ha csak nem A. STILRŐL van szó.

Kiemelkedő elvi tanulmányok, érdekes történeti fejtegetések, helyes és hibás könyvtárpolitikai elképzelések színes gyűjteménye az 1955-ös *Évkönyv*. Ismertetésünkben csak néhány kérdést érintettünk, azt is vázlatosan. De talán ennek ellenére is sikerült szándékunk szerint végigvezetni az olvasót legnagyobb vidéki könyvtárunk tekintélyes és lényegében igen értékes tanulmány-kötetén, mely nemcsak tanulságos, de lelkesítő is, és összképében csakis tiszteletre méltó. Végezetül meg kell említeni, hogy a rotaprint-előállítás ellenére, kevés ilyen gondosan kiállított kötetet találkoztunk.

Beliczay András—Windholz Tamás—Galántay Jenő: A vegyi irodalom útmutatója. Budapest 1956. Műszaki Könyvkiadó, 171 l.

A világ műszaki irodalmának szédlő iramú növekedése a gyakorlati, de főleg a kutatómunka eredményessége érdekében egyre inkább megköveteli a gyors és rendszeres tájékozódást az adatok, elméletek és eljárások tengerében. A műszaki irodalom körén belül elsősorban a kémia szorul rá, rendkívüli bonyolultságában, a szakszerű és módszeres dokumentációra, melynek anyagi jelentősége is tekintélyes. BELICZAYÉK könyve ilyen dokumentációs segédkönyv, s e nemben úttörő. Nem bibliográfiai gyűjtemény, nem is könyv- vagy folyóiratkatalógus, hanem a gyakorló vagy kutató vegyész szakirodalmi segédkönyve.

A munka a kémiai dokumentációs munka mindennapos igényei szempontjából ismerteti hazai könyvtáraink működési rendjét és szolgálatait, eléggé átfogó tájékoztatást ad a vegyészet egyes ágaiban megjelenő bel- és külföldi ún. standard- és referáló folyóiratokról, bő annotált jegyzéket a legfontosabb hazai és idegen kémiai szakmunkákról, kézi- és tankönyvekről és monográfiákról, végül szemléltető példák útján megmutatja egy-egy konkrét vegyészeti szakkérdés irodalmi feltárásának útját. Kétség ne essék: az első fejezetek jelentős része — így pl. hogy mely könyvekben, folyóiratokban keressen a vegyész megoldást egy-egy konkrét kérdésre — a szakmájában begyakorlott vegyész vagy könyvtáros számára általában nem lesz probléma, de azt, hogy *hogyan* kell végezni rendszeres irodalmi kutatást, azt a vegyész és könyvtáros szakembernek, de különösen a kezdőnek, az egyetemi hallgatónak itt olyan módszeres formában nyújtják a szerzők, ahogyan azt a képzett dokumentátortól meg kell követelnünk. Ma már közhely, hogy szakirodalmi kutatás nélkül nincs gyakorlati kutatás és eredmény, s ez áll a kémián kívül a fizikára, orvostudományra és az összes többi természettudományra. Mégis sokan vannak, akik a következetlen tallózási módszereket többre tartják a rendszeres dokumentációs tájékozódásnál, holott elég egy pillantást vetni az ismertebb vegyészeti enciklopédiákra vagy a *Chemical Abstracts* évi 60 000 referátumára, hogy belássuk: a szakirodalom rendszeres, ernyedetlen feltárása nemcsak kötelesség, hanem a kutatómunka leggazdaságosabb módja is.

Örvendetes, hogy BELICZAYÉK könyve, az átfogó adatgyűjtő munkának ez a terméke megjelenhetett és kíváncsok, hogy korszerű könyvtáraink munkatársai mind módszertani, mind könyv- és folyóiratállományi tekintetben felmérjék a szerzők javaslatait. Pedagógiai szempontból a könyv újabb igazolása annak, milyen fontos kelléke az idegen nyelvek ismerete műszaki és tudományos felemelkedésünknek.

FALVAI ALFRÉD

TARTALOM

<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban — Medieval Hebrew Manuscripts as Binding Boards in the Libraries and Archives of Hungary	105
<i>Fazakas József</i> : A sárvár-újszigeti nyomda papirosai — Les papiers de l'imprimerie de Sárvár-Újsziget	116
<i>V. Windisch Éva</i> : Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből — Die Anfänge des bibliothekarischen Berufs in Ungarn....	136

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Végh Ferenc</i> : Hoffgreff György életéhez	154
<i>Herepei János</i> : A legyeződiszes könyvkötés kolozsvári mestere	155
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A régi magyar könyvek lapszámozása	165
<i>Durzsa Sándor</i> : Wespriemi István levelei Pray Györgyhez	166
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Utolsó kiadás	170
<i>Takács Béla</i> : A második sárospataki nyomda első terméke	171
<i>Hernády Ferenc</i> : Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból	172
<i>Dezsényi Béla</i> — <i>P. Lakatos Éva</i> : Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében	175
<i>Valkó Arisztid</i> : Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez	178
<i>Nagy Dezső</i> : A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjáró társaság ...	179

FIGYELŐ

<i>Huszár Sándor</i> : A bibliofília védelmében	183
<i>Tóth András</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei ..	186
<i>Kókay György</i> : A szerkesztőségi kézikönyvtárakról	191

SZEMLE

<i>Ritter, François</i> : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XV ^e et XVI ^e siècles (Ism. <i>Süveges Ilona</i>)	192
A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	193
Handbook on the international exchange of publications (Ism. <i>Gombocz István</i>)	195
<i>Sallai István</i> — <i>Sebestyén Géza</i> : A könyvtáros kézikönyve (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	198
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. (Ism. <i>Szabó Györgyné</i>)	204
<i>Beliczay András</i> — <i>Windholz Tamás</i> — <i>Galántay Jenő</i> : A vegyi irodalom útmutatója (Ism. <i>Falvai Alfréd</i>)	208

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>S. Scheiber</i> : Manuscrits hébreux du moyen âge retrouvés dans les reliures des bibliothèques et archives de Hongrie	105
<i>J. Fazakas</i> : Les papiers de l'imprimerie de Sárvár-Újsziget	116
<i>É. V. Windisch</i> : Les débuts de la profession de bibliothécaire en Hongrie	136

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>F. Végh</i> : Notes biographiques sur György Hoffgreff	154
<i>J. Herepei</i> : Un maître de la reliure en style évantail à Kolozsvár	155
<i>Z. Trócsányi</i> : La pagination des anciens livres hongrois	165
<i>S. Durzsa</i> : Lettres de István Wessprémi à György Pray	166
<i>Z. Trócsányi</i> : „Dernière édition”	170
<i>B. Takács</i> : Le premier imprimé sorti de la seconde imprimerie de Sárospatak	171
<i>F. Hernády</i> : Lettres inédites provenant des dossiers de la rédaction de l'annuaire „Pécsi Aurora” (1841)	172
<i>B. Dezsényi</i> — <i>É. P. Lakatos</i> : Rectification d'une erreur de l'historiographie hongroise concernant le rôle de Mihály Táncsics et d'Eftimiu Murgu dans les événements du 15 mars 1848	175
<i>A. Valkó</i> : Contribution à l'histoire du rapatriement de quelques manuscrits de la bibliothèque de Mathias Corvin	178
<i>D. Nagy</i> : L'Association des Amis du Musée et la Société des Abonnés de Szeged	179

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>S. Huszti</i> : En défense de la bibliophilie	183
<i>A. Tóth</i> : Nouvelles acquisitions du département des manuscrits de la Bibliothèque de l'Université de Budapest	186
<i>Gy. Kókay</i> : Sur les livres de référence dans les rédactions	191

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

<i>Ritter François</i> : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XV ^e et XVI ^e siècles (<i>I. Süveges</i>)	192
A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (<i>G. Borsa</i>)	193
Handbook on the international exchange of publications (<i>I. Gombocz</i>)	195
<i>Sallai István</i> — <i>Sebestyén Géza</i> : A könyvtáros kézikönyve (<i>A. Domanovszky</i>) ..	198
<i>A. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve</i> , 1955. (<i>Gy. Szabó</i>)	204
<i>Beliczay András</i> — <i>Windholz Tamás</i> — <i>Galánthay Jenő</i> : A vegyi irodalom útmutatója (<i>A. Falvai</i>)	208

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BERLÁSZ JENŐ az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a szegedi Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, REGULI ERNŐ, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA tudományos kutató, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PATAKY ERNŐ, a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének munkatársa, KOVÁCS MÁTÉ egyetemi tanár, SZABÓ MARGIT, a szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SIMON MÁRIA ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, RÁZSÓ GYULA, a Hadtörténeti Intézet munkatársa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest V. Alkotmány utca 21)

Az UNESCO könyvtári munkája

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított intézményei közül a könyvtárosokat az UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete) munkája érinti közelebbről. A Szervezet nemrég ünnepelte megalapításának 10. évfordulóját, időszerű tehát, hogy a világ könyvtárainak érdekében végzett működését összefoglaljuk.

Az Unesco általános céljairól az Alapokmányon kívül is számos nyilatkozat és ünnepélyes megemlékezés tájékoztat, melyek rövid foglatatban így összegezhetők: a világsszervezet arra törekszik, hogy egyesítse mindazokat az erőket szerte a világon, amelyek a tudás, a kultúra és a tudomány haladásáért dolgoznak az emberiség békéjének és jólétének érdekében.¹ Az Alapvető Program² elvei szerint minden nemzet szent kötelessége, hogy állampolgárait ránevelje az igazság, a szabadság és a béke eszméire, és hogy a kultúrát minél szélesebb körben terjessze. A békét, ha egyáltalában megvalósítható, az emberiség szellemi és erkölcsi szolidaritására kell felépíteni.

Kétségtelen, hogy a szervezet elődjének tekinthető népszövetségi Institut International de Coopération Intellectuelle szerényebb igényű kezdeményezése óta az Unesco az első nagyarányú nemzetközi erőfeszítés a szellem és a kultúra szolgálatában. Univerzalitása majdnem fedi az ENSZ-ét: 1946. november 4-én, az Alapokmány életbelépésekor 20 állam csatlakozott hozzá, míg napjainkban már 76 tagállama van.

Jelentőségét fokozza az a kevésbé ismert tény, hogy a nevelésügy, kultúra és tudomány terén az Unesco a legfelső fokú nemzetközi szerv, amelynek tagjai maguk az államok, és így csúcsát alkotja a sok száz hasonló célú kisebb-nagyobb nemzetközi nem államközi szervezetből, irodából, tanácsból álló gúlának. Igyekszik is ezeket összefogni, működésüket egyeztetni, velük a legszorosabban együttműködni.³

Ne gondoljunk az Unescóra mint öncélú fogalomra: amit végez, azt a tagállamok pénzéből, a tagállamok által és azok érdekében teszi, céljából tehát annyi valósul meg, amennyit tagjainak együttes erőfeszítése megenged. Legfőbb szerve a kétévenként összeülő Közgyűlés, amely az elvégzendő feladatokat határozatokba foglalja, ezeknek végrehajtásával a Főigazgatót bízta meg, akinek elvi ügyekben az évenként kétszer ülésező Végrehajtótanács, a gyakorlati munkában pedig a több mint 1000 főt foglalkoz-

¹ HUXLEY, Julian: *Unesco. Its purpose and its philosophy*. Paris, Unesco, 1946.

² *The Basic Programme*. Paris, Unesco, 1950. (Unesco and its programme II.)

³ *Report of the Programme of the Unesco*. Paris, Unesco, 1946.

tató párizsi Titkárság áll rendelkezésére. Ez a nagy apparátus, bár önmaga is igen sokat kezdeményez, lényegében közvetítőszolgálatot végez: az évenként 11 millió dollár körüli költségvetés segítségével munkát, energiát, szakértelmet szív fel a tagállamokból, majd mindezt összefoglalva, megvitatva és feldolgozva kézikönyv, szakértőküldés, anyagi segítség vagy ösztöndíj formájában adja vissza tagjai részére. Tíz év alatt ezernél több kiadvány látott napvilágot 28 különféle nyelven, százakra rúg a kiküldött szakértők és ösztöndíjasok száma és sok-sok millióra a felszerelések formájában juttatott anyagi segítség.

Az általános feladatokhoz igazodnak a Titkárság főszervei: Nevelésügyi, Természettudományi, Társadalomtudományi, Kulturális, Tömegtájékoztatási főosztályok működnek, melyekhez még különféle szervek és irodák csatlakoznak. A természettudományok terén látszólag távolosó kérdésekkel is foglalkozik az Unesco (atomenergia békés felhasználása, sivatagi területek termékennyé tétele). Önkéntelenül is felmerül a kérdés: nem marokolt-e túl sokat? Az aránylag szerény költségvetés egyensúlyban van-e a vállalt feladatok seregével? A gazdaságilag elmaradottabb ázsiai, latin-amerikai és afrikai országok egész sora bizonyára kedvező válaszokat fog adni ezekre a kérdésekre, hiszen az Unesco egész tevékenységének még mindig jellegzetes vonása az, hogy az országok közötti óriási színvonal-különbségek csökkentésére és a szellemi, kulturális és tudományos egyensúly megközelítésére törekszik⁴.

Munkájában legfőbb támaszai tagállamainak Nemzeti Bizottságai, melyek országaikat a világszervezettel összekötik, munkájának eredményeit saját lakosságuk hasznára fordítják.

1. A könyvtárügy helye az UNESCO szervezetében és munkájában

Az Alapokmány tűzi ki a fő célt: az Unesco a nemzetközi együttműködés eszközeinek igénybevételével kövessen el mindent, hogy a világ népei akadálytalanul hozzájuthassanak a bármelyikük által készített sajtótermékekhez. Nehéz lenne megmondani, hogy hol kezdődnek és hol végződnek az e cél megvalósítása érdekében kifejtett erőfeszítések. *A feladatok egymásba kapcsolódnak:* az Unesco nevelésügyi programja keretében az analfabetizmus leküzdéséért harcol, hiszen napjainkban is az emberiségnek csak a fele tud írni és olvasni. Évenként mintegy 25 millió ember szerzi meg ezeket az elemi ismereteket, és minthogy jelentős részükben felébred az Unesco által is ösztönzött érdeklődés a könyv iránt, számukra olvasnivalóról és könyvtárakról kell gondoskodni. Elő kell tehát mozdítani megfelelő minőségű és mennyiségű sajtótermék megjelenését, el kell hárítani az ezek szabad áramlásának útjában álló akadályokat, szorgalmazni kell a könyvtárosok kiképzését, és törekedni kell arra, hogy minél több országban minél több könyvtár nyissa meg kapuit a művelődni, tanulni és egymást a határokon túl is megismerni vágyó tömegek előtt. Julien HUXLEY, az Unesco első főigazgatója mondotta: arra kell törekedni, hogy az emberek számára a könyvtárba-menés mindennapos ügyé váljék.

⁴ *Report of the Director General on the activities of the Organization in 1955.* Paris, Unesco, 1956.

Nagy célok ezek, de vannak a világszervezetnek még más könyvtárügyi gondjai is: nagyarányú fordítási programmal kívánja csökkenteni a nyelvi akadályokat, a könyvtári munkamódszerek nemzetközi egységesítésére és a modern technika elterjesztésére törekszik, sokat fáradozik a személyek és a kiadványok minél sürűbb cseréje és bibliográfiai feltárása érdekében, biztosítani igyekszik a kulturális kincsek védelmét, és így tovább.

A könyvtári munkánál is érvényesül a máshol is alkalmazott megkülönböztetés: az *általános feladatok* (együttműködés a nem kormányzati nemzetközi szervezetekkel, nemzetközi tapasztalatesere, bibliográfiai, fordítói munka, nemzetközi egyezmények ügye és az Unesco saját könyvtárának működtetése) nem változnak évről évre, míg a *különleges feladatok* (kulturális kincsek nemzetközi védelme, könyvtár- és múzeumfejlesztés stb.) olyan munkálatokat jelentenek, melyek egy-egy konkrét cél kitűzésével függnek össze, és időnként megújuló tartalommal töltendők ki⁵.

E sok feladatot viszonylag szűk területet foglal el az Unesco nagy műhelyében. A könyvtárügy adminisztratív ügyeivel a 72 személlyel dolgozó Kulturális Főosztály egyik csoportja, a *Könyvtári, Dokumentációs és Levéltári Osztály* (Division of Libraries, Documentation and Archives — Division des Bibliothèques, Documentation et Archives) foglalkozik. Az egész évi költségvetésnek aránylag kis része jut kulturális tevékenységre, a szorosan vett könyvtárügynek még ezen is osztotnia kell a Szerzői jogok, a Filozófiai és humán tudományok, a Műemlékek és múzeumok, a Művészetek és irodalom osztályaival és a Titkárság saját könyvtári és felvilágosító szolgálatával.

Maga a könyvtári osztály 3 részre oszlik: a) közművelődési és nemzeti könyvtárak, b) bibliográfiai kérdések és c) a nemzetközi kiadványcsere csoportjaira. Legújabban szó van arról, hogy az utóbbi két csoportot összevonják. A csoportok együttesen működtették a *Könyvtárak Tájékoztatási és Csereirodáját* (Clearing House for Libraries — Centre d'Information à l'Intention des Bibliothèques), melynek tevékenységi köre 10 év alatt hol bővült, hol szűkült. Az 1946-os program még azt tervezte, hogy felállítják a Könyvtári és Bibliográfiai Világközpontot, és reá hárítanak olyan nagyigényű feladatokat, mint a folyóiratok világ KC-ja, a könyvtárközi kölcsönzés központosítása, széleskörű könyvtári szabványosítás, számos szakbibliográfia kiadása stb. Sőt, eleinte könyvvalapot is létesítettek a háborús pusztulások pótlására, és innen kezdeményezték néhány elpusztult könyvtár felépítésének nemzetközi munkáját is (pl. Valognes, Strasbourg). Később azonban szükségtelennek bizonyult ez a túlzott központosítás, a Clearing House munkaterülete is tisztább körvonalakat kapott. Legfontosabb feladata az, hogy tájékoztatásaival a világ minden könyvtárának rendelkezésére álljon, elsősorban beszerzési kérdésekben. Ezt a munkát főleg a *Könyvtári Közöny*⁶ c. havi folyóirat kiadása útján végzi, mely 1957-től kezdve orosz nyelven is megjelenik. Ez a közöny az Unesco legrégibb folyóirata.

⁵ *Proposed programme and budget for 1957–58*. Paris, Unesco, 1956.

⁶ *Unesco Bulletin for Libraries — Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques*.

2. A nemzetközi szervezetek támogatása

Néhány könyvtári jellegű, nem kormányzati nemzetközi szervezet eredményes múltra tekintett vissza már akkor, amikor az Unesco megalakult. Természetes, hogy velük már a kezdet kezdetén felvette az érintkezést, munkájukra azóta is épít, működésüket programjával egyezteteti, és aktivitásukat két módon is sikerrel fokozza: egyrészt rendszeres évi szubvenciót nyújt számukra, másrészt konkrét feladatok végrehajtására szerződéseket köt velük.

A *Nemzetközi Dokumentációs Szövetség* (FID) együttműködése az Unescóval szoros és eredményes. Tekintettel a FID amúgy is erős anyagi helyzetére, az évi támogatás összege nem jelentős, főcélja pedig három kiadvány folyamatos megjelentetése: *Index Bibliographicus*, *Guide des services de photocopie et de microcopie*, *Manuel de reproduction et de sélection de documents*.

A *Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége* (FIAB-IFLA) a FID-éhez hasonló összegű évi támogatást egyrészt kalauzáinak megjelentetésére kapja, másrészt olyan alkalmakra, mint az általa rendezett 1955. évi brüsszeli könyvtáros világtalálkozó. Az Unescóval kötött szerződése értelmében megbízást vállalt bizonyos könyvtártechnikai kérdések kidolgozására.

Nagyobb támogatást kapnak a következők: a *Nemzetközi Szabványügyi Szervezet* (ISO), melynek szerződései vannak az Unescóval, és a FID-del is szorosan együttműködik, továbbá a *Levéltárak Nemzetközi Tanácsa* (ICA), melyet főleg az Unesco javaslatára szerveztek néhány évvel ezelőtt. Anyagi segítséget nyújt az Unesco a *Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete* számára is, elsősorban a Nemzetközi Zenei Forrásgyűjtemény (RISM) megjelentetése érdekében.

Ugyancsak az Unesco fogja össze és támogatja a következő szervezeteket: Mezőgazdasági Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Egyesülete, Teológiai Könyvtárosok Nemzetközi Egyesülete, Orvosi Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Egyesülete stb.

3. A közművelődési könyvtárak létesítése és támogatása

A könyvtári munkán belül a közművelődési könyvtárak felállításának és fejlesztésének ügyébe fektette az Unesco a legtöbb energiát. Bár a tagállamok önálló kezdeményezéseinek az eredményei megmutatkoztak határaikon túl is, mégis idejekorán felismerték, hogy nemzetközi erőket kell mozgásba hozni ahhoz, hogy különösen a visszamaradottabb országok könyvtári élete is virágzásnak induljon. Természetes követelményként állították fel az Unesco számára, hogy felhasználva egyes tagállamok tapasztalatait és szakembereit, az Alapokmányában és Alapvető Programjában lefektetett elveknek megfelelően minél szélesebb körű tervet dolgozzon ki a világ legkülönbözőbb részein felállítandó vagy fejlesztendő közművelődési könyvtárak ügyében⁷.

Elsőként rögzítették a modern közművelődési könyvtár lényegét és céljait, s kibocsátották a *Közművelődési könyvtári manifesztumot* öt nyelven.

⁷ Unesco: *Ten years of service to peace*. Paris, Unesco, 1956.

Ez hitet tesz arról, hogy a könyvtárak a köznevelés éltető erői, nélkülük az elemi oktatás eredményei elvesznek, az általános művelődés céljai nem valósulhatnak meg.

1948 szeptemberében *Manchesterben és Londonban* összeült a közművelődési könyvtárak ügyében tartott első szeminárium. A négy hétig tartó tanácskozásokon 20 ország 50 résztvevője főleg azzal a problémával foglalkozott, hogy miként válhatnak a könyvtárak a nevelésügy hatékonyabb eszközeivé, és hogyan állíthatók a nemzetközi együttműködés szolgálatába. A kérdések áttekintése és részleges megoldása folytatódott az 1950-i *malmői* (Svédország) szemináriumon. Itt főleg az iskolán kívüli oktatás szempontjaiból vizsgálták a könyvtárak fontosságát, különös tekintettel a tanulatlan felnőttek művelődési igényeire.

E szemináriumok tapasztalatait és eredményeit az Unesco Titkársága azonnal összegezte *Közművelődési Könyvtári Kézikönyvek*⁸ c. sorozatában, mely világszerte igen hasznos kiadványnak bizonyult. Az időközben felgyülemlett vitaanyag az 1951-es *Sao Paulo-i* (Brazília) konferencia elé került, ahol új problémaként főleg az foglalkoztatta a résztvevő 16 ország képviselőit, hogy miként kell az analfabetizmust gyorsan leküzdő rétegek számára a legmegfelelőbb olvasmányokról gondoskodni. 1953-ban a nigériai *Ibadanban* ismét szemináriumot tartott 18 ország, témájuk az afrikai könyvtárak helyzetének megvitatása volt. A kézikönyvsorozat egy-egy kötetet szentelt a braziliai és az afrikai összejöveteleknek⁹.

A sok tanácskozás és az elmélet ismételt kidolgozása után elérkezett a tettek ideje. 1951-ben az Unesco és az indiai kormány közös erőfeszítéseként létrejött *Delhi Közművelődési Könyvtára*. Ünnepeles és jelentős aktus volt a könyvtár megnyitása az Unesco életében, hiszen itt nyílt először alkalom annak bebizonyítására, hogy miként válnak be a világszervezet általános könyvtári elvei a gyakorlatban. A kísérlet sikerült: az utóbbi években Delhi Közművelődési Könyvtárában 30 000 rendszeres olvasó évenként egy millió kötetet használt. Az eredeti tervek összevetése az eredményekkel az 1955-ben Delhiben tartott közművelődési könyvtári *szeminárium* 12 országból jövő résztvevőire hárult. Felmérték az új könyvtár országszerte gyakorolt nagy hatását, felállították a gyermek- és ifjúsági részlegeket, foglalkoztak az indiai könyvtárügynek a közoktatásban elfoglalt szerepével. A *Közművelődési Könyvtári Kézikönyvek* c. sorozat 7. kötete a delhi Szeminárium eredményeit összegezi, a 8. kötet pedig Delhi Közművelődési Könyvtárának munkáját és az ebből levonható általános könyvtárszervezési tanulságokat elemzi¹⁰.

Delhi Közművelődési Könyvtárát az Unesco nagy eredménynek tartja és példaként emlegeti. A nép által és annak érdekében működtetett demokratikus intézmény jött létre, mely nyitva áll a lakosság minden rétege számára fajra, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül.

Ez a siker a Világszervezetet arra készítette, hogy Dél-Amerika elmaradt művelődésű néprétegei számára hasonló mintalétesítményt (pilot project)

⁸ *Public Library Manuals — Manuels des bibliothèques publiques*. Paris, Unesco, 1947—1957.

⁹ *Development of Public Libraries in Latin America*. The Sao Paulo Conference. Paris, Unesco, 1952.—*Development of Public Libraries in Africa*. Paris, Unesco 1954.

¹⁰ *Public Libraries for Asia*. The Delhi Seminar. Paris, Unesco, 1956. — GARDNER: *The Delhi Public Library*. Paris, Unesco, 1957.

hozzon létre. 1954-ben az Unesco támogatásával a kolumbiai *Medellin*ben új közművelődési könyvtárat állítottak fel, mely esztendőnk alatt megkétszerezte számszerű eredményeit. Láncreakcióként emlegetik azt a hatást, amit ez a könyvtár Dél-Amerika egyéb részein is kiváltott.

A mintalétesítmények sora Afrikában fog folytatódni. Máris megtörténtek az előkészületek egy *kelet-nigériai* könyvtár felállítása érdekében, amely meg fogja előzni a Libériából, a Francia-Egyenlítői Afrikából és Egyiptomból kapott hasonló jellegű kérések kielégítését.

Az utóbbi években az ENSZ megindította a *Technikai Segítség* néven ismert nagyarányú program végrehajtását¹¹. Ez nem műszaki jellegű támogatás, hanem az elmaradtabb területek gazdasági és szellemi természetű általános megsegítése, amelyben 1956 folyamán az Unesco 5 millió dollárral vett részt. A segítség főleg közoktatási célokat szolgált, de jutott belőle kisebb mértékben könyvtárfejlesztésre is. Ennek a programnak keretében már nem tettek különbséget közművelődési és nemzeti vagy egyetemi könyvtárak között. Könyvtári ösztöndíjak, számos szakértő kiküldése és ezeknek nyomán intézmények létesítése, illetőleg támogatása jelzi a munka eredményességét. (Pl. közművelődési könyvtár az indiai Connemarában, INSDOC Dokumentációs Központ, izraeli könyvtárosképzés, könyvtári felszerelés Görögország, Jordánia, Burma és Sziám részére stb.)

Világszerte forgatják az Unesco két könyvtári témájú *keskenyfilmjét*. Az egyik *A könyvekhez vezető út* címmel a svéd közművelődési könyvtárhálózatot ismerteti, a *Könyvet mindenki számára* című pedig az analfabetizmus leküzdéséért folytatott harc kapcsán elvezet a modern közművelődési könyvtárig, és főleg Delhi Közművelődési Könyvtárának működését mutatja be.

Az európai közművelődési könyvtárak alig részesültek az Unesco különböző jellegű programjainak előnyeiben, hacsak ide nem számítjuk a háború utáni újjáépítési munkát és néhány olasz és svájci könyvtárosegyesület támogatását. Legújabbban a változás jelei mutatkoznak: a Titkárságon belül átszervezéssel létrehozták a *Tagállamokkal kapcsolatokat fenntartó irodát*, mely hangsúlyozza, hogy a jövőben kevésbé fognak megkülönböztetést tenni a fejlett és a művelődésükben visszamaradottabb országok között.

Közelről érinti a könyvtárakat a *Kultúrkincsek védelme fegyveres összecsapások esetén* című nemzetközi egyezmény¹². Az Unesco négy évi előkészítő munkája után 1954-ben 37 ország írta alá Hágában, az eddigi 9 ratifikáló állam pedig a következő: Burma, Egyiptom, Magyarország, Mexikó, Lengyelország, San Marino, Jugoszlávia, Szovjetunió és Ukrajna. A „kulturális vöröskereszt”-ként emlegetett egyezményben a csatlakozók kötelezettséget vállaltak arra, hogy fegyveres konfliktus esetén a hadműveletek területén kímélni fogják a műemlékeket, múzeumokat, könyvtárakat és egyéb kulturális intézményeket. Ennek feltétele, hogy a megfelelő épületek, szobrok stb. feltűnő jelzéseket (pl. kék zászló) viseljenek.

Az 1956 őszen tartott közgyűléstől számított két év könyvtárfejlesztési céljai közül a már említetteken kívül figyelemre méltó a *nemzeti könyvtárak* valamelyik kelet-európai országban tervezett szemináriuma, a könyvtárosképzés erőteljesebb előmozdítása és egy kézikönyv megjelentetése, amely a trópusok övezetében kialakítandó könyvtári élet sajátos vonásaival foglalkozik.

¹¹ *Chronique de l'Unesco*. (Mars 1956 — Janvier 1957) Paris, Unesco.

¹² *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*.

4. Bibliográfia és dokumentáció

Míg a könyvtárfejlesztési program elsősorban az ázsiai, latin-amerikai és afrikai országokban hozott gyümölcsöket, az Unesco bibliográfiai és dokumentációs programja a fejlett országok könyvtárügye számára is sok hasznót eredményezett. Már az Alapokmány is előírja, hogy az Unescónak minden eszközzel elő kell mozdítania az emberiség szellemi alkotásainak minél egyszerűbb hozzáférhetőségét, minél szélesebb körű cseréjét és minél tisztább áttekinthetőségét. A tagállamokat arra kell ösztönöznie, hogy bibliográfiai és dokumentációs tevékenységgel a lehető legszélesebb néprétegek számára tárják fel sajtótermékeiket. Minimális program a nemzeti bibliográfiák megjelentetése, ezt azonban sokrétű szakbibliográfiákkal tanácsos kiegészíteni.

Mik az eredményes bibliográfiai munka előfeltételei? Hogyan függ össze a bibliográfiai tevékenység a dokumentáció ügyével? Ezeknek a kérdéseknek a kidolgozására az Unesco 1949-ben tudományos dokumentációs konferenciát hívott össze Párizsban, majd 1950-ben ugyanott a bibliográfiai munka megjavításának módjai ügyében tartott konferenciát. Ez utóbbinak jelentős eredménye volt a *Nemzetközi Bibliográfiai Tanácsadó Bizottság*¹³ létrehozatala, mely ma már eredményes működésre tekint vissza, és jelenleg is legfőbb nemzetközi szerve a bibliográfiakészítés ügyének.

A 14 tagú Bizottság feladatköre 3 csoportra oszlik: a) a tagállamok számára közvetlen formában vagy szakkönyvek terjesztése útján módszertani tanácsokat, anyagi segítséget és programjavaslatokat ad, b) irányítja és felügyeli az Unesco saját bibliográfiai tevékenységét, c) évről évre jelentést bocsát ki a világ országainak bibliográfiai munkájáról. Ezeket a feladatokat a Bizottság a Könyvtári Osztály útján hajtja végre.

Közvetlen segítséget nyújtott Kolumbiának a bibliográfiai szolgálat kiépítésében, közreműködött a mexikói, törökországi, egyiptomi és iráni tudományos bibliográfiai és dokumentációs központok felállításában, ösztöndíjakat adott chilei, egyiptomi, pakisztáni, jugoszláv stb. bibliográfusok részére. Az elvi kérdések terjesztésének legjobban bevált módszere a *Bibliográfiai Kézikönyvek*¹⁴ c. sorozat folyamatos kibocsátása. E sorozat első tagja¹⁵ mindazon országok számára, amelyeket hagyományos formák nem kötnek, a következő minimális követelményeket állítja fel: az állandóan duzzadó óriási kiadványanyagban a legképzettebb bibliográfus sem ismerheti ki magát, ezért az államok igyekezzenek *bibliográfiai tájékoztató központokat* felállítani, lehetőleg nemzeti könyvtáraik keretében. Csak így tudnak ugyanis feleletet adni a bárhonnan jövő és bármilyen jellegű irodalomra vonatkozó kérdésekre. Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy ez a központ szerkessze, vagy legalábbis felügyelje a nemzeti bibliográfiát, kezelje a központi címjegyzékeket, és fel legyen szerelve a tudományos intézmények, kiadók stb. címtáraival és kézikönyveivel.

A fontos kézikönyvek terén maga az említett sorozat járt elől jó példával, amennyiben második tagjaként megjelent *Vocabularium Bibliothecarii*

¹³ International Advisory Committee on Bibliography — Comité Consultatif international de bibliographie.

¹⁴ Unesco Bibliographical Handbooks — Manuels bibliographiques de l'Unesco. Paris, Unesco, 1947—1957.

¹⁵ LARSEN, Knud: *National Bibliographical Services*. Paris, Unesco, 1953.

címmel a könyvtári szakkifejezések többnyelvű szótára, majd a *Nemzeti bibliográfiai tájékoztató központok kalauza* címmel¹⁶ a már működő nemzeti bibliográfiai felvilágosítószolgálatok kalauza. A sorozat hatodik tagja L. BRUMMEL munkája a központi katalógusok céljairól, problémáiról és szervezetéről.

A Nemzetközi Bibliográfiai Tanácsadó Bizottságnak e széleskörű módszertani munka keretében természetesen az egyes országokban folyó bibliográfiai tevékenység összehangolására, a párhuzamosságok kiküszöbölésére és a bibliográfiaszerkesztés módszereinek egységesítésére is törekednie kell. Mindezekben a területeken igen fontos az illetékes nem kormányzati nemzetközi szervezetekkel fennálló jó együttműködés (FID, IFLA, ISO stb.)

Ami a b) alatti munkaterületet illeti, a Bizottság feladata itt is az elvi irányítás: az *Unesco saját bibliográfiai kiadványai* számára program kidolgozása, ezek szakmai felügyelete, hatásosságuk vizsgálata. Az egységes szerkesztési elvek kidolgozásával egy dán könyvtárost, a nemzetközi bibliográfiai elvi problémáinak feldolgozásával pedig MEYRIAT francia bibliográfust bízták meg.

Az Unesco valóban sok nemzetközi szakbibliográfiát adott ki különféle tudományágak területéről. Különösen jelentős a *Documentation in the Social Sciences — Documentation dans les sciences sociales* c. sorozat, amely kiadta a jogi dokumentumforrások katalógusát, a társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékét, a nemzetközi gazdasági bibliográfiát stb. Igen nagy azoknak a nemzetközi szakbibliográfiáknak a száma, amelyeket nem közvetlenül az Unesco bocsátott ki, hanem az illetékes nemzetközi szervezet az Unesco támogatásával. Ezeknek két hiányosságuk van: egyrészt bizonyos tudományterületeket nem ölelnek fel, másrészt nem eléggé nemzetköziek, amennyiben inkább csak néhány ország kiadványait foglalják magukban. Ezek magyarázhatók ugyan nyelvi korlátokkal és transliterációs nehézségekkel, mégis kiküszöbölendő fogyatékoságok. Az Unesco által kiadott folyóiratok közül a következők tartalmazznak bibliográfiákat: *Education Abstracts*, *Bulletin for Libraries*, *International Social Science Bulletin*, *International Copyright Bulletin*.

A Tanácsadó Bizottság munkájának c) pont alatt említett része abban áll, hogy időről időre felméri a világ bibliográfiai tevékenységét, a bibliográfiai és dokumentációs központok és különféle tájékoztatószolgálatok működését, és minderről évi jelentést tesz közzé. Az 1951–53. évek anyagának első két jelentése a *Bibliográfiai Kézikönyvek* sorozatában jelent meg, a harmadik jelentés külön kiadványként látott napvilágot, az 1955–56. éveket fellolelő negyedik jelentés pedig most készül¹⁷. Ezekből a jelentésekből megtudjuk, hogy egy-egy országban van-e bibliográfiai bizottság, nemzeti bibliográfia, folyóiratindex, melyek a legfontosabb szakbibliográfiai sorozatok, hogyan állnak a retrospektív bibliografizálással és a bibliográfusok kiképzésével stb.

A Bizottságon keresztül az Unesco azt szorgalmazza, hogy minden országban létesüljön egy *nemzeti bibliográfiai csoport*, mely fenntartja a kapcsolatot a nemzetközi fórumokkal, terjeszti a belföldi bibliográfiai munka

¹⁶ LEMAËTRE, H. — THOMPSON, A.: *Vocabularium Bibliothecarii*. Paris, Unesco, 1954. — *Guide des centres nationaux d'information bibliographique*, Paris, Unesco, 1953.

¹⁷ MALELES, I. N.: *Les services bibliographiques dans le monde. Premier et second rapports annuels*. Paris, Unesco, 1954. — COLLISON, R. L.: *Bibliographical services throughout the world*. Third annual report. Paris, Unesco, 1955.

eredményeit külföldön és a nemzetközietek belföldön. E csoportok tagjainak, továbbá a Bizottság tagjainak állandó tájékoztatása céljából a Könyvtári Osztály időről időre kiadja a *Bibliográfiai Hírek*¹⁸ c. tájékoztatót, mely 1957-től kezdve orosz nyelven is megjelenik.

A jobb bibliográfiai és dokumentációs módszerek vizsgálata ma már elkerülhetetlenül a *gépesített megoldásokhoz* vezet. A világszervezet ösztönzi e kutatásokat, és támogatja a gépek alkalmazását.

5. Az irodalom nemzetközi forgalma és az olvasóhoz vezető útja

Az a legfőbb cél, hogy a világ minden táján élő emberek számára lehetőleg mindenütt és mindig rendelkezésre álljon az érdeklődésüknek és törekvéseiknek megfelelő irodalom, könyvtárak létesítésével és ezek anyagának bibliográfiai feltárásával még nem valósul meg. Az Unescónak figyelnie kell az irodalom létrejövetelét, egyengetnie kell lehetőleg arányos elosztását, támogatnia kell a szellemi termékeknek az egész világra kiterjedő cseréjét, és erőfeszítéseket kell tennie a nemzetközi kiadványforgalom akadályainak megszüntetésére¹⁹.

A világ könyvtermelésének adatait az Unesco részletes *statisztikákban* rögzíti. A *Könyvet mindenkinek*²⁰ c. kiadványból kitűnik, hogy a nemzetközi statisztikai összesítéseket nemcsak a hiányos adatszolgáltatás nehezíti, hanem az is, hogy a könyv fogalmának máig sincs egységes nemzetközi definíciója. A könyv meghatározása országról országra más, és ez a statisztikát megtévesztővé teszi. Az Unesco a következő meghatározást ajánlja: könyv az a nem periodikus kiadvány, amelynek 49 vagy ennél több lapja van.

Néhány adat az Unesco statisztikákból²¹: a világon évente hozzávetőleg 250 000 könyv jelenik meg kb. 5 milliárd példányban. Az 1955-ös adatok szerint a Szovjetunió vezet 30 811 egységgel, utána következik Japán 21 653-mal, majd Anglia, Nyugat-Németország, Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Hollandia és még 9 ország, melyek 1955-ben mind 4000 tételnél többet bocsátottak ki. A világ évi könyvtermésének eloszlása viszont egyáltalában nem kedvező. Távolról sem jut minden emberre két könyv, ahogy az az öt milliárdból következne, mert hiszen a könyvek java-részt iskolákban használják, még nagyobb részük pedig könyvtárakban van. Az ezer főre egy év alatt eső új könyvek száma szerint a sorrend így alakul: Hollandia (673), Svájc (649), Ausztria (558), Belgium (512), Svédország, Portugália, Csehszlovákia, Anglia, Magyarország (341 az 1953. évi adatok szerint), Jugoszlávia, Nyugat-Németország, Lengyelország, Franciaország, Argentína, Olaszország, Japán, Sziám, Szovjetunió, Spanyolország, Egyesült Államok, Brazília, India, Kína. Ezen a téren is szükség van tehát az Unesco arányokat javító munkájára.

A könyvek áramlásának egyik legnagyobb akadálya a nyelvek különbözősége, ezért a Világszervezet nagy fontosságot tulajdonít a *fordítás ügyének*. Az eloszlás ugyanis ezen a téren szintén egyenlőtlen: a fordítások-

¹⁸ *Bibliographical Newsletter — Nouvelles Bibliographiques.*

¹⁹ *Access to books.* Paris, Unesco, 1952. (Unesco and its programme, IX.)

²⁰ BARKER, R. E.: *Books for All.* Paris, Unesco, 1956.

²¹ *The Unesco Courier*, 1956—57.

nak 70 százaléka angolból, oroszból, franciából, németből, olaszból és spanyolból készül. Éppen azokat a nyelveket fordítják tehát más nyelvekre leginkább, amelyeken amúgy is a legtöbb művet írják. Az aránytalanságokat az Unesco többek között azzal igyekszik kiigazítani, hogy a kisebb elterjedésű nyelveken írt irodalmi remekműveket világnyelvekre fordíttatja le. Az eddigi eredmény elég szerény: 30 ilyen művet fordítottak le 10 év alatt, további 62-nek fordítása jelenleg folyik. Jelentősebb siker ezen a téren az *Index Translationum* évenként történő kiadása. Ez országok és azokon belül az ETO főosztályai szerint csoportosítva közli az eredeti nyelvből történt fordításokat, legutolsó kötete 48 ország 22 000 bibliográfiai egységét sorolta fel.

Ahhoz, hogy a könyv simán eljusson a könyvtárakba vagy a könyvkereskedelembé, rendezni kell a vele kapcsolatos *szerzői jogot* is. Bár nemzetközi egyezmények eddig is voltak, sok állam nem csatlakozott hozzájuk, és a kiadvány-kategóriák szaporodása (fotókópiák, mikrofilmek, lemezek stb.) folytán amúgy is elavultak. Nagy eredmény volt tehát az Unesco által tető alá hozott Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény, mely 1955 szeptemberében lépett életbe. Lényege, hogy az Egyezményt elfogadó államok (számuk ma már 40 felé jár) ugyanabban a védelemben részesítik a külföldi műveket, mint amilyent a hazaiaknak biztosítanak.

A könyv mozgásának ezenkívül *gazdasági sorompók* is útját állják. Az *ismeretek terjedésének kereskedelmi korlátai* c. Unesco-kiadvány²² részletesen elemzi ezeket az akadályokat, melyek a közül a fontosabbak: postai szállítási díjak magassága, különféle behozatali és kiviteli vámok, továbbá az igen sokféle alkalmazott valutakorlátozások. A világ országainak 12%-a alkalmaz behozatali vámot, 40 százaléka illetéket vet ki, 70 százaléka pedig valutakorlátozásoknak veti alá a külföldi irodalom behozatalát. A világhelyzet ismertetése után az Unesco általános többoldalú nemzetközi egyezmény megkötését javasolta azzal a céllal, hogy legalább a kirívó korlátokat lefaragják. Így jött létre az *Egyezmény a Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Anyag Behozataláról*²³, melyhez 1955 végén már 33 ország csatlakozott. Lényege a könyvekre, folyóiratokra, zeneművekre stb. kimondott vámentesség, továbbá az a kikötés, hogy a behozatali adó ne lépje túl a belföldi anyagra kivetett adót, az illeték pedig a kezelési költséget. A nevelésügyi, tudományos és kulturális jellegű auditív és vizuális anyag nemzetközi forgalmának megkönnyítéséről szóló egyezmény ugyancsak az Unesco kezdeményezésére jött létre és 1954 óta érvényben van²⁴.

A világszervezet eredményesen tárgyalta a *postai díjak* csökkentése érdekében az Egyetemes Postai Unióval (UPU), melynek következtében az 1957-es ottawai UPU konferencia az eddigi 50 százalékos önkéntes kedvezmény kötelezővé tételéről fog tárgyalni. Sikerült a vasúti és tengeri szállítási díjak csökkentését és a légi szállítás kiterjesztését is elérni.

Sokféle igen népszerű az Unesco *nemzetközi könyv-szelvény akciója*, mely különösen az ún. puha valutájú országok számára teszi lehetővé a kemény valutájú országok könyveinek megvásárlását. A lebonyolítás a következő: az illető ország központi szerve szelvényeket vásárol az Unescótól,

²² *Échanges culturels et barrières commerciales*. Paris, Unesco, 1952.

²³ *Accord pour l'importation d'objets de caractère éducatif, scientifique ou culturel*, 1952.

²⁴ *Accord visant à faciliter la circulation internationale du matériel visuel et auditif de caractère éducatif, scientifique et culturel*. 1954.

és ezeket magánosainak vagy könyvtárainak saját pénzmemében adja el. A vevők a szelvényeket elküldik az eladó ország könyvkereskedéseinek, mely szállítja a könyveket, és azután elszámol az Unescóval. 1956-ban 38 ország vett részt ebben az akcióban, a szelvények értékének teljes összege 9 millió dollár volt.

Az államok közötti szellemi kapcsolatok fenntartásának egyik legrégibb és leghatásosabb módja a *nemzetközi kiadványcsere*, melynek óriási jelentőségét az Unesco már kezdettől fogva felismerte, fokozása és kiterjesztése érdekében azóta is állandóan nagy erőfeszítéseket tesz. A Könyvtári Osztály Tájékoztatási és Csereirodájának munkája ezen a területen is adatgyűjtéssel, majd kézikönyv kiadásával kezdődött. Már 1950-ben megjelent a *Nemzetközi Csere Kézikönyve*, melynek 1955-ös 2. kiadása²⁵ részletesen ismerteti a nemzetközi kiadványcsere történetét, fajtáit s gyakorlatát, tulajdonképpeni feladatát pedig azzal tölti be, hogy 90 ország könyvtárainak és intézményeinek 35 000 cserélhető kiadványát sorolja fel.

Bár a Clearing House elejétől fogva szorgalmazta a nemzeti csereközpontok felállítását, a *nemzetközi duplumcsere* ügyét eleinte mégis önmaga karolta fel. 1951-ben még 21 ország 48 könyvtára által ingyenesen vagy cserében felajánlott mintegy 280 000 duplumot és fölőspéldányt foglalt jegyzékbe, és ezeket sokszorosítva 1900 könyvtárhoz juttatta el, többek között azzal a céllal, hogy a háború során megtépzott állományú könyvtárak hiányait pótolja, illetőleg, hogy az újonnan keletkezett könyvtárakat a beszerzés munkájában segítse.

Az 1954 végén megindított decentralizálás során 48 országgal kötött megállapodást arra, hogy ezentúl azok *nemzeti csereközpontjai* vállalják a duplumcsere lebonyolítását és mindazoknak a feladatoknak az ellátását, amelyek az újfajta központok munkájához tartoznak. A Tájékoztató és Csereiroda a jövőben fokozottan kívánja támogatni ezeket a nemzeti központokat, melyeknek tevékenységi köre sokkal szélesebb, mint a múlt századi brüsszeli egyezmény alapján létesült csereirodáké. Ezt a támogatást főleg a *Könyvtári Közöny* útján látja el, mely hónapról hónapra közli a beküldött csereajánlatokat és ajándéklistákat, és ezzel mintegy folyamatosan kiegészíti a nemzetközi csere kézikönyvét.

Ma már vitán felül áll, hogy a Brüsszelben 1886-ban kötött nemzetközi csereegyezmény mindenképpen elavult, hiányosságait az azóta megkötött néhány többoldalú regionális egyezmény sem pótolja. Ezért az Unesco megtette az előkészületeket ahhoz, hogy új, *általános, többoldalú nemzetközi egyezmény* jöjjön létre a kiadványcsere szabályozása ügyében. Az egyezmény elvi előkészítését elősegítették a nemzetközi csere ügyében összehívott kubai, jugoszláviai és a Fülöp-szigeteken tartott szemináriumok, valamint az 1956 elején Párizsban összehívott nemzetközi szakértői értekezlet.

A szellemi termékek egyszerűbb és gyorsabb hozzáférhetőségét az Unesco a mikrofilmezésnek és a mikrokártyák alkalmazásának terjesztésével is igyekszik előmozdítani. Kikölcsönözhető mikrofilmberendezése jelenleg Dél-Amerikában dolgozik. Egy másik akció azzal foglalkozik, hogy miként lehetne a könyvtárak és levéltárak anyagát iskolai célokra egységes fotóreprodukciós módszerekkel hozzáférhetővé tenni. Szó van a bármely országban használható nemzetközi olvasójegy rendszeresítéséről is.

²⁵ *Manuel des échanges internationaux des publications*. 2e éd. Paris, Unesco, 1956.

6. Szakértők kiküldetése és a könyvtári ösztöndíjak

Már eddig is szóba került az Unesco segítő munkájának az a rendkívül fontos része, hogy egyrészt konkrét feladatok megoldására szakértőket küld ki olyan országokba, ahol ennek szüksége mutatkozik, másrészt rendszerint ugyanezen országok könyvtárosai számára külföldi tapasztalatszerzés céljaira ösztöndíjakat ad, hogy a szakértők által megindított tevékenységet eredményesen folytathassák. 1950 óta 45 különböző nemzetiségű könyvtári szakember járt 24 Unesco-tagállamban. Fennállása óta a világszervezet 67 könyvtáros számára nyújtott ösztöndíjat²⁶.

Akár a szakértők útjainak felsorolását, akár az ösztöndíjasok listáját futjuk át, első pillantásra szembetűnik, hogy egy-két kivételtől eltekintve a gazdaságilag és kulturálisan elmaradottabb országokról van szó. Néhány példa: dél-afrikai könyvtáros szervezte meg a Brazil Dokumentációs Központot, kubaiak és argentinok működtek közre a Kolumbiai Közművelődési Könyvtár felállításában, ausztrál szakértő dolgozik a guatemalai műszaki könyvtárban, kanadai és angol szakértők irányították az INSDOC szervezését, az indiaiak Burmában dolgoztak. Josef STUMMVOLL, a bécsi Nemzeti Könyvtár igazgatója Iránban adott könyvtárszervezési tanácsokat, Georges BOURGEOIS, a berni nemzeti könyvtár vezetője pedig a szíriai egyetemi könyvtár felállításában segédkezett. Az európai országok közül csak Törökország és Jugoszlávia kapott Unesco kiküldötteket.

1949 óta — néhány szórványos esetet nem számítva — európai könyvtárosok közül csak jugoszlávok kaptak ösztöndíjakat. Leggyakrabban indiai és latin-amerikai könyvtárosok folytattak különböző időtartamú tanulmányokat főleg Nyugat-Európában és Észak-Amerikában.

7. Magyar vonatkozások

Magyarország 1948. szeptember 14-e óta tagja az Unescónak. Az első években könyvtári síkon is megindult az együttműködés, aminek egyik példája a világszervezettől kapott mikrofilmberendezés. A Titkárság főleg az OKK-val tartott fenn kapcsolatot, ez volt az elképzeléseinek is megfelelő magyar bibliográfiai és csereközpont. A háborús veszteségek pótlására jelentős mennyiségű könyvanyagot is átvettünk, résztvettünk az angliai közkönyvtári szemináriumon, felhasználtuk a könyvszervezési akcióban rejlő előnyöket. Az Unesco munkájában való közreműködés később könyvtári téren is ellankadt, és újabb erőre csak 1955 folyamán kapott. Előbb a magyar csereközpont jött létre az Országos Széchényi Könyvtár keretében, mely a duplumcserét is megszervezte, majd fokozatosan sor került a különféle célú kérdőívek megválaszolására, a kiadványok magyar fejezeteinek összeállítására s a *Könyvtári Közöny* rovatain való szereplésre. E tevékenységek egybeestek M. BÄMMATE Unesco különmegbízott 1955 decemberében tett látogatásával, melynek nyomán a Magyar Nemzeti Unesco Bizottság is újjáalakult. A Könyvtári Osztály egyik vezetője, H. C. CAMPBELL 1956-ban magánjelleggel, Luther EVANS főigazgató pedig hivatalosan jött hazánkba. Létrejött a Nemzeti

²⁶ *Études à l'étranger. Répertoire international des bourses et échanges. Vol. VIII. Paris Unesco, 1956.*

Bizottság keretében a Könyvtári és Bibliográfiai Albizottság a legnagyobb magyar könyvtárak vezetőiből. A Külügyminisztériumban Unesco-referens működik, Párizsban pedig állandó megbízottunk van. Jelentős fordulat volt a könyvtári kapcsolatok terén MALLER Sándornak, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetőjének 1957 elejével kezdődő megbízatása a párizsi Titkárság Könyvtári Osztályának egyik vezető állásában.

Mindez azonban nem elegendő. Többször hangsúlyoztuk az Unescónak azt az érthető, de bizonyos vonatkozásaiban mégis vitatható politikáját, mellyel elsősorban a fejletlenebb országokra fordítja energiájának javarészét. Hogy ez a régi európai kultúrállamok, köztük hazánk előnyére megváltozzék, rajtunk is múlik. Jobban meg kell ismernünk az Unescót, becsülnünk eredményeit, közölnünk kifogásainkat és javaslatainkat. Élénkebb tevékenységre kell serkentenünk az Albizottságot, mely kérni is, adni is tudna. Kérnivalónk sok akadna, különösen könyvtártechnikai felszerelés terén, ugyanakkor azonban évszázados múltú, gazdag könyvtári életünk és munkánk tapasztalatait az Unesco és rajta keresztül a világ könyvtárosainak rendelkezésére bocsáthatnánk.²⁷

GOMBOCZ ISTVÁN

ISTVÁN GOMBOCZ: UNESCO'S WORK IN THE FIELD OF LIBRARIANSHIP

The article is a general survey of the services rendered by UNESCO for the benefit of libraries throughout the world in the ten years of its existence. The author was led in first line by the intention of supplying details to Hungarian librarians about those features and achievements of the Organization of which Hungarian librarians have not yet been sufficiently made aware.

A general outline of Unesco's main tasks and of its structure is followed by a chapter explaining how the library work fits into the programme of Unesco and which are the main organs within the Secretariat charged with the carrying out of services and rendering assistance in the field of librarianship. The outstanding gap-filling services of the *Unesco Bulletin for Libraries* are particularly emphasized.

The second chapter is devoted to international nongovernmental organizations in close collaboration with Unesco (FID, IFLA, ISO, etc.). This is followed by a chapter dealing with the establishment and promotion of public libraries all over the world. The description of the chronological process starts with the declaration of the *Public Library Manifesto* followed by an outline of the seminars in England, Sweden, Nigeria and India and by the Conference in Sao Paulo. The series entitled *Public Library Manuals* is considered as one of the most significant outcomes of these seminars and particular attention is drawn to the Delhi Public Library and to the Public Library in Medellin. Future pilot projects and the role of the Technical Assistance Programme are mentioned as further achievements. The chapter ends with information on Unesco's library films and with a short evaluation of the Unesco-sponsored Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.

The fourth part of the study treats of the bibliographical work of the Organization. It is shown that activities are grouped around the International Advisory Committee on Bibliography which is responsible for Unesco's help to member states and the Organization's work in the field of bibliography. The effectiveness of the series *Unesco Bibliographical Handbooks* is particularly stressed. Despite some shortcomings, Unesco's own bibliographical publications and the ones published by other organs but subventioned by the Organization, are equally considered to be of importance. The usefulness of the *annual reports* on bibliographical services throughout the world and of the *Bibliographical Newsletter* is pointed out as well.

A special chapter affords detailed information on Unesco's efforts to overcome various difficulties obstructing the free flow of information and publications. Some basic

²⁷ A cikk általában az 1956. évi helyzetet tükrözi.

statistics are indicated on book production and on translations with emphasis on considerable disproportions in this field.

A description of Unesco's outstanding achievements follows: Universal Copyright Convention, evaluation of the present situation through publications (*Trade barriers to knowledge*), international conventions concluded with a view to facilitating the circulation of different materials, coupon-system. Special attention is given to the international exchange of publications sponsored by Unesco ever since its creation, such as the work of the Clearing House for Libraries promoting the exchange of duplicates, its endeavours regarding the establishment of exchange centres within member states and its future aim to call into being a new general Convention.

In describing the work of library experts and documentalists sent on field missions and of fellowships granted to librarians, the author points to the disproportionateness with regard to the participation of countries in these benefits.

The article ends with a short survey on the relations maintained between the Organization and Hungarian librarianship. After a period of impassiveness more interest has recently been shown to the library and documentary work of the Unesco; if the Subcommittee of Libraries and Bibliography set up within the Unesco National Committee of Hungary will succeed in increasing its activity, a more extended collaboration may be hoped for on either side, both regarding the expected technical assistance, as well as the contribution of Hungarian librarianship to help realize Unesco's aims.

L'abréviation des titres de périodiques

I

La question de l'abréviation des titres de périodiques est un des problèmes de la documentation et de la bibliothéconomie qui touchent du plus près la coopération scientifique au plan national aussi bien qu'au plan international.

Un système unifié, universellement compréhensible des abréviations de titres serait appelé à simplifier le travail des catalogues collectifs, des bibliographies d'articles de périodiques, ainsi qu'en général les citations bibliographiques, la rédaction des notes de référence. Les organismes compétents de la coopération internationale — anciennement l'Institut International de Coopération Intellectuelle, plus récemment l'UNESCO — ainsi que l'organisation internationale de la normalisation (ISO) se sont constamment occupés de la question, et leurs efforts ont abouti en tant que les problèmes les plus importants de l'abréviation furent réglés par accord international.¹

On doit la mise au point théorique de la question à M. S. R. RANGANATHAN.² L'abréviation selon M. RANGANATHAN est utile tout d'abord pour de simples raisons d'économie : si le titre d'un périodique peut être exprimé par 2 lettres au lieu de 20, nous obtenons une économie de 90 % non seulement en frais de copie ou de multiplication (impression), mais aussi chaque fois que nous prononçons le titre en question. Et en dehors de cela, l'abréviation des titres met un accent particulier sur ce qu'on considère comme essentiel ; cette valeur symbolique de l'abréviation est en elle-même déjà un avantage inestimable pour l'économie du travail intellectuel.

M. RANGANATHAN passe en revue d'une façon raisonnée les diverses méthodes acceptables sur le plan international d'abréviation des titres. Que l'abréviation soit « acceptable sur un plan international », est indispensable, car — même au cas où les règles d'abréviation ne seraient valables

¹ La *Recommandation ISO R4* peut être considérée actuellement comme servant de directive dans la question. Les stipulations de la *Recommandation ISO R4*, aussi bien que celles des normes nationales préalables à celle-ci (p. ex. la norme française No. Z 44—002, intitulée *Code d'Abréviation des titres de périodiques en langue française*) remontent en grande partie aux règles d'abréviation des titres de périodiques publiées en 1930 par l'Institut International de Coopération Intellectuelle (Cf. *La Coopération Intellectuelle*. 1930. t. 2. pp. 194—197.) et au système d'abréviation employé dans le *World List of Scientific Periodicals* depuis 1925—1927. Pour la Hongrie, les règles d'abréviation de titres de périodiques ont été codifiées par la norme *MNOSZ 3404—51*.

² *Abbreviated Titles of Periodical Publications*. ABGILA. Annals of the Indian Library Association. 1951. 2. année. No 4. pp. 81—89.

que pour un pays, voire pour une seule entreprise ou institution — elles auraient toujours une certaine portée internationale, vu que même les bibliographies, catalogues, ou autres publications strictement nationales contiennent régulièrement aussi des titres étrangers ou en langues étrangères. Et, au surplus, il faut que dans les catalogues, listes et bibliographies en question les abréviations figurent à l'endroit de l'alphabet où les usagers seraient censés de chercher les titres, si ceux-ci n'étaient pas abrégés.

Ces exigences ne laissent qu'un jeu assez limité aux possibilités de l'abréviation, et en effet, la *Recommandation ISO R4*, ainsi que la plupart des normes nationales ont pour principe fondamental que l'abréviation ne doit pas dépasser un degré qui permette encore de reconstruire le titre original sans explications. Aussi l'abréviation consiste-t-elle en général à retrancher une ou deux des dernières syllabes des mots, à omettre les articles, les conjonctions et éventuellement les prépositions superflues.

Une limite dans l'utilisation des normes élaborées à l'instar de la *Recommandation ISO R4*, de même que de celles qui ont précédé ladite recommandation, consiste en ceci, que les listes d'exemples formant annexes à ces normes contiennent non pas des titres, mais seulement des mots — mots qui figurent ou peuvent figurer souvent dans des titres de périodiques. Il va sans dire qu'une telle liste de mots ne peut avoir qu'un effet restreint — même quand elle est aussi précise et détaillée que p. ex. celle de la norme indienne *IS 18—1949* —, car elle ne pourrait jamais contenir tous les mots de toutes les langues qui peuvent figurer dans des titres de périodiques et parce qu'une dizaine d'années peut déjà rendre périmée une bonne partie des mots d'une pareille liste.

Finalement, et c'est le plus important, la *Recommandation ISO R4* non plus que les normes nationales, ne permettent pas ou ne permettent qu'exceptionnellement d'utiliser au lieu d'abréviations, de simples initiales, polygrammes, ou sigles.

II

Le désir et la nécessité de pousser plus loin l'avantage économique attaché à l'emploi des abréviations, ainsi que l'importance de la valeur symbolique de celles-ci pour plusieurs branches scientifiques, a fait naître des solutions qui dépassent les bornes fixées par la réglementation internationale. Certains périodiques indiquent eux-mêmes l'abréviation sous laquelle ils entendent figurer dans les citations et références bibliographiques. Et ces abréviations vont en général beaucoup plus loin que celles concédées par les diverses normes nationales et par la *Recommandation ISO R4* — elles se réduisent le plus souvent à de simples polygrammes ou sigles. Dans certaines disciplines des sciences naturelles aussi bien que des sciences historiques, la connaissance et l'emploi des sigles remplaçant le titre des périodiques les plus usités sont comptés parmi les exigences méthodologiques élémentaires. On compte sur une seule page de la revue linguistique hongroise intitulée *Magyar Nyelv* (fasc. septembre 1956) 21 abréviations se substituant en proportion égale à des titres de périodiques et des titres de manuels. Bien que d'après la norme hongroise *MNOSZ 3404—51* le titre de la revue *Magyar Nyelv* doive être abrégé en *Magy. Nyelv*, la revue elle-même emploie régulièrement les sigles *MNy.* L'exemple est suivi par les autres périodiques linguis-

tiques hongrois : *Nyör* = *Magyar Nyelvör*, etc. En Hongrie ce sont peut-être les linguistes et les ethnographes qui font le plus largement usage de l'abréviation en sigles. Sans doute, quand il faut donner une référence bibliographique complète à-propos d'une question d'étymologie ou de coutume populaire, l'importance de la matière typographique à économiser justifie largement ce procédé.

Un autre procédé qui s'est développé récemment et qui obtient une popularité de plus en plus grande est celui où déjà le titre primitif des périodiques contient une abréviation : l'abréviation de la branche scientifique intéressée ou de la société ou institution éditrice du périodique. Les premières colonnes de la lettre A dans la 3e édition (1952) du *World List of Scientific Periodicals* contiennent exclusivement des titres consistant primitivement d'abréviations, à commencer par *A. A. Journal* et *A. A. S. Bulletin* et pour finir aux sigles bien connus du périodique allemand *ATZ*.

Une troisième modalité du progrès aurait dû être mentionnée en premier lieu, car elle a déjà obtenu le sanctionnement d'une annexe à la *Recommandation ISO R4*. C'est celle qui permet une abréviation plus radicale ne retenant pour la plupart des cas que les premières lettres des mots, mais seulement pour les «Noms génériques de périodiques», c'est-à-dire pour les mots signifiant en général «journal», «revue», etc.

III

Toutes ces tendances semblent prouver qu'il faudrait continuer d'un pas énergique le chemin dans lequel on s'est engagé. Il faudrait permettre d'une façon générale l'emploi de l'abréviation en sigles qui de toute façon ont obtenu la sanction de l'usage. Mais il est naturel aussi que cela exige d'établir et de tenir à jour des listes (index) nationales et internationales des abréviations. L'utilité de pareilles listes a déjà été soulignée par M. RANGANATHAN. Ces listes ne contiendraient plus des mots isolés, comme les listes existantes, mais des abréviations de titres complètes donnant dorénavant la possibilité d'employer, selon le cas, ou des abréviations conformes aux normes existantes, ou des abréviations en forme de symboles proprement dits, donc des initiales, c'est-à-dire des polygrammes ou des sigles.

Car le but d'une réglementation qui permettrait qu'on use de sigles pour abréger le titre d'un certain nombre de périodiques très répandus ou qui comptent à être très répandus et utilisés intensivement par un public international — qui permettrait donc d'abréger certains titres d'une façon contradictoire à l'un des principes les plus essentiels de la *Recommandation ISO R4* ainsi que des normes nationales, à savoir au principe que l'abréviation doit être limitée à un degré qui permette encore de reconstruire facilement le titre original sans explications, clés ou légendes — ne pourrait être autre que l'énumération complète des titres en question, ainsi que la codification de leurs abréviations. Il y aurait donc lieu d'établir la liste de ces titres et de la renouveler périodiquement. Il n'y a pas d'autre solution qui permette aux usagers et aux manipulateurs de tels périodiques l'identification des titres, étant donné que le terme «généralement connu» ou même celui figurant à la norme hongroise *MNOSZ 3404*, art. 3. 15. «connu des spécialistes de la même branche» ne correspond à la réalité dans la plupart des cas que pour un nombre plus ou moins restreint de savants ou de techniciens. Mais il est impossible

que les bibliothécaires et les documentalistes par exemple (et c'est pourtant à eux qu'on s'adresse forcément quand on se heurte au cours du travail à une abréviation incompréhensible) connaissent les abréviations de tous les titres des périodiques du monde dans toutes les branches de la science.

IV

Dans la situation actuelle et sur la base des résultats déjà obtenus, les intérêts scientifiques et les exigences accrues de la documentation demanderaient d'arriver par degrés à un accord international sur les points suivants :

1. Il faudrait compléter la *Recommandation ISO R4* — comme on l'a déjà fait par les «noms génériques» — par une annexe qui permettrait l'usage général des abréviations radicales, jusqu'à ne garder que les initiales des mots du titre, de réduire ainsi selon le cas les abréviations à des sigles ou expressions symboliques du titre.

2. Dans chaque pays, une organisation ou une autorité nationale (p. ex. l'institut membre de l'ISO ou de la FID, ou — et ce serait peut-être encore plus utile — la Commission Nationale de l'UNESCO) serait chargée de tenir à jour — sur la base des déclarations des directeurs ou des sociétés éditrices des périodiques — la liste des abréviations, l'organisation nationale compétente aura soin d'accorder les sigles entre eux, d'écarter les sigles qui feraient double emploi et de publier périodiquement les abréviations agréées.

3. Une liste internationale des abréviations agréées par les autorités nationales serait tenue à jour par un organisme international désigné pour ce fait (p. ex. l'UNESCO ou l'organe ou institut agissant en son nom) ; cet organisme éliminera les doubles emplois sur le plan international et publiera régulièrement la liste des abréviations agréées sur le plan international.

4. Il va sans dire que partout où ni les périodiques eux mêmes, ni les représentants d'une branche scientifique particulière ne forment le vœux d'employer des abréviations radicales (en sigles), les stipulations de la *Recommandation ISO R4* resp. des normes nationales antérieures resteraient en vigueur ; le cas est identique pour les périodiques qui ont cessé de paraître. Les abréviations conformes à la *Recommandation ISO R4* et les normes nationales primitives seraient utilisées aussi dans les listes alphabétiques de titres, si l'ordre de l'alphabet ne pouvait être maintenu autrement.

Nous sommes d'avis que le projet ci-dessus est motivé aussi bien par l'économie à obtenir (et qui serait plus importante que celles qui ont déjà été réalisées) que par l'exigence des branches scientifiques diverses auxquelles les normes en vigueur ne peuvent satisfaire qu'en partie.

BÉLA DEZSÉNYI

DEZSÉNYI BÉLA : A FOLYÓIRATCÍMEK RÖVIDÍTÉSE

A cikk áttekintést ad a folyóiratcímek egységes rövidítésére irányuló nemzetközi törekvések fejlődéséről az egykori Népszövetség keretében működő Szellemi Együttműködés Bizottságának ilyen irányú tevékenységétől kezdve egészen napjainkig. A nemzetközi szabványügyi szervezet (ISO) által kiadott ún. ajánlás — amely a címrövidítések módszerének jelenlegi nemzetközi kódexe s amelynek alapján az egyes nemzeti rövidítési szabványok is készültek — általában csak olyan rövidítéseket enged meg, amelyek önmagukban is világosan érthetők, feloldásukhoz segédeszköz (rövidítésjegyzék stb.) nem kell. A tudományos gyakorlatban (pl. folyóiratcímek jegyzeteiben) meg a doku-

mentációban azonban a címeket még radikálisabban rövidítik, csak betűjeleket, sziglat, szimbolumokat használnak a cím jelölésére (pl. *ATZ*, *MNy.*, *Nyör* stb.).

A cikk ezeknek az egyre inkább terjedő s a jelenlegi szabványosítás által nem szabályozott rövidítéseknek rendezésére tesz javaslatot. Eszerint általában meg kellene engedni a betűjelekkel való rövidítést, amelyet egyes szabványok (pl. a magyar *MNOSz* 3404–51.) csak kivételesen tesznek lehetővé egyes „szakmailag közismert” folyóiratok számára. De figyelemmel kell lenni a dokumentalisták és főleg a könyvtárosok munkájára is, akikhez legtöbbször fordulnak a kutatók, ha számukra érthetetlen rövidítéssel állnak szemben. Mivel a legtájékozottabb könyvtáros sem ismerheti valamennyi szak „közismert” folyóiratait, gondoskodni kell a rövidítések központi nyilvántartásáról. A cikk azt javasolja, hogy a rövidítéseket országonként és nemzetközileg is foglalják jegyzékbe, s az így készülő rövidítési kódexeket időnként tegyék közzé.

Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása

A közelmúlt években az Akadémiai Könyvtár kéziratára nagy átalakuláson ment keresztül. Az új elhelyezésben és berendezésben megmutatkozó külső változás tényei könyvtárosaink és kutatóink körében már közismertek. Annál kevésbé ismeretesek azok az újítások, amelyek a kéziratár egész belső rendjének (szervezetének, rendszerének, konzerváló, tároló, feldolgozó és gyarapító tevékenységének) átalakulásához vezettek. Ezekről a vonatkozásokról tájékoztatást adni annnyival inkább szükségesnek látszik, mivel ilyen átfogó jellegű, a kéziratár-gondozás minden részletére kiterjedő reformra közgyűjteményeinkben még nem történt kísérlet.

Az új kéziratári rend létrehozása 1948–1949 fordulóján kezdődött. Kiinduló pont az akkori főkönyvtárnoknak és munkatársainak az a felismerése volt, hogy a kéziratár az Akadémiához méltatlan, elhanyagolt állapotban van, s ezt okvetlenül meg kell változtatni. Ezt még 1949 elején nyomon követte a teendők körvonalazása; a felállított program elsősorban új kéziratári helyiségek és új berendezés létesítését tűzte ki, ezt követően pedig a gyűjtemény megőrzését és tudományos használhatóságát biztosító olyan új rend kialakítását, amely messzemenően megfelel a korszerű kívánalmaknak.¹ Az egyes feladatok részlettervei a teendők logikus sorrendjében szakaszosan készültek el. Hasonlóképpen részletekben, évek folyamán került sor e terveknek az Akadémia támogatásával történő megvalósítására.

Beszámolónkban először a régi kéziratár hagyományos helyzetét, rendjét és működését mutatjuk be, mint az újító törekvések indítékait, és csak ezután térünk rá a végrehajtott reformok részletes ismertetésére.

I.

1. A *kéziratár* 1949 decemberéig a könyvtár dunaparti főraktárának első udvari benyílótermében volt elhelyezve, ugyanott, ahol 1865-ben, a palotába való beköltözéskor helyet kapott. Ez a helyiség hosszú téglalap alakú, 12,5×4,3 m alapterületű, mintegy 5 m magas szoba három ablakkal. Főbejárata a könyvtárból, mellékbejárata az egykori főtitkári hivatalhoz vezető,

¹A könyvtár újjászervezésének terveit KERESZTURY Dezső főkönyvtárnok egy belső tanácsadó testület közreműködésével dolgozta ki. A tanácsnak GYÖRKÖSY Alajos, MORAVEK Endre, NYIREŐ István és SIMONYI Dezső voltak tagjai. A kéziratári reformtervek elkészítésében cikkíró is részt vett.

tavaly lebontott romantikus csigalépcső előteréből nyílt. A terem sem raktárnak, sem munkahelynek nem volt alkalmas; többnyire nappal is villanyfényre szorult, és télen-nyáron egyaránt hűvös, huzatos volt; az 1940-ben bevezetett központi fűtés nem működött kielégítően.²

A berendezés rendkívül igénytelen és ijesztően zsúfolt volt. A falak mentén köröskörül 4,80 m magas, nyitott, polcos, festett faállványok sorakoztak, amelyek még a múlt század hetvenes éveiben készültek, s hasonlóak voltak a könyvtárbeli állványokhoz. A zsúfoltságot az okozta, hogy a századforduló után lassanként a terem közepét is beállványozták: a hossz tengely mentén további két állványsort helyeztek el úgy, hogy egyik sor az udvar, másik sor a főraktár felé nézett.³ A felső polcokat csak létrával lehetett elérni. Az összes férőhely legutoljára mintegy 340 polc méter volt.⁴

A kéziratanyag teljes egészében ezeken a nyitott állványokon volt elhelyezve, ugyanolyan módon, mint a könyvek: kötetek és kötegek álló helyzetben sorakoztak egymás mellett. Még a legbecsesebb kincsek, a középkori magyar nyelvemlékek és a latin kódexek sem jelentettek kivételt. Portól, illetéktelen kezekről és egyéb veszélyektől semmi sem védte az anyagot. Egyetlenegy egészen jelentéktelen befogadó képességű zárt tere volt csak a kéziratárnak: egy régi, valószínűleg XIX. század eleji kovácsolt vasláda. Ebben őrizték az ARANY- és PETŐFI-leveleket s még néhány elsőrangú értéket. A láda kéziratári használata valószínűleg HUNFALVY Pál főkönyvtárnoksága idején kezdődött.⁵

2. A kéziratok felállítási rendszere is könyvtári minta után igazodott: az anyag tudománysszakok szerint volt csoportosítva. 1949-ben még csaknem érintetlenül fennállt az a szakrendszer, amelyet a kéziratár múlt századi két érdemes rendezője, RÓMER Flóris és JAKAB Elek hozott létre. A rendszer tervét RÓMER dolgozta ki, s kisebb részben ugyanő valósította meg 1861–1871-ig terjedő kéziratárassága idején. Munkáját 1876-tól JAKAB Elek folytatta, s 1891 végén fejezte be. RÓMER és JAKAB rendszerüket 16 főszakra, osztották, mégpedig: 1. *Magyar nyelvtudomány*, 2. *Magyar és latin kódexek*, 3. *Népköltészet és színművészet*, 4. *Magyar irodalom (levelezés)*, 5. *Könyvészet*, 6. *Magyar irodalom (Régi és újabb írók művei)*, 7. *Vegyes*, 8. *Történelem*, 9. *Egyház és bölcsелем*, 10. *Orvostan*, 11. *Mennyiségtan, mértan, építészet*, 12. *Természet-, ásvány- és vegytan*, 13. *Ipar, kereskedelem, gazdaság*, 14. *Hadtudomány*, 15. *Jogtan* és 16. *Oklevélgyűjtemény* című szakra. Két szakcsoportot, a Történelmet és a Jogtant további alszakokra tagolták. A Történelemnek 10 alszakját (*Oklevéltan, Címertan, Genealogia, Pecséttan, Régészet, Éremltan, Naplók, Chronologia, Statisztika és Földrajz*), a Jogtannak 5 alszakját (*Általános jogtan, Politika, Országgyűlés, Vármegye, Város*) alakították ki. Eszerint tehát a rendszer összesen 36 szakból állt. További tagolás adódott a nagyság szerinti csoportosításból. Minden szak — az alszakok is — elvileg 4 (folio,

² A kéziratár helyiségét HUNFALVY Pál főkönyvtárnok 1868. évi jelentése említi *Akad. Ért.* 1868. 34. l. — A központi fűtésről. *Akad. Ért.* 1941. 136. l.

³ Az eredeti berendezés elkészüléséről l. JAKAB Eleknek a Könyvtári Bizottsághoz intézett, 1879. jan. 23-án kelt jelentését: *Akadémiai Levéltár* (jele ezután: AL) 1022/1879. — A terem közpén álló utolsó állványokat Török Pál kéziratárassága idején, az 1930-as években helyezték el. (GYÖRKÖSY Alajos szíves közlése.)

⁴ 1948. évi felmérésünk adata.

⁵ Jelentés a M. Tud. Akadémia Könyvtárának 1898. évi működéséről. *Magy. Könyvszle.* 1898. 193. l.

quarto, octavo, duodecimo), gyakorlatilag azonban többnyire csak három (folio, quarto, octavo) nagyságcsoportra oszlott.⁶

Ez a rendszer a következő félszázad folyamán lényegében változatlan maradt. A második világháború végéig négy kéziratáros követte egymást a gyűjtemény kezelésében (HEINLEIN István 1905-től 1915-ig, MÉSZÖLY Gedeon 1916-tól 1922-ig, FÓGEL József 1922-től 1926-ig és TÖRÖK Pál 1926-tól 1943-ig),⁷ de a hagyományos keretet egyikük sem bontotta meg. Legfeljebb annyi történt, hogy időnként — a szükséghez képest — egy-egy új szakkal toldották meg az eredeti sorozatot. Így jött létre századunk huszas-harmincas éveiben a *Pályaművek*, a *Könyvtári iratok*, a *Képek* és az *Irodalmi Levelek* című pótszak.⁸

Ami a kéziratoknak a szakokon belül való elrendezését és tárolását illeti, RÓMER és JAKAB módszere az volt, hogy ugyanazon szerző kézirateit előbb szakok, aztán nagyság, végül tárgy szerint csoportosították, az így nyert csoportokból adódó iratcsomókat pedig kötegekké formálták. A nagy terjedelmű kéziratok művek általában külön kötegekbe kerültek, a néhány lapos analekták és levelek ellenben többnyire tömegesen, gyakran százas csomókban alkottak egy-egy köteget. Ha azonos szerzőtől származó vagy tárgyilag összetartozó analektákból (kiskéziratokból) nem telt ki egy csomó, akkor különmemű kéziratokat foglaltak egy kötegbe. Ebből azonban sok zavar származott, mert az ilyen fasciculusokat nehéz volt közös cím alá vonni, már pedig a katalogizálás — mint látni fogjuk — sommásan történt.

Az ilyen módon kialakított egyes kötegek — homogén és heterogén tartalmúak egyaránt — rögzített, zárt egységek; feldolgozás után tehát a bennük levő kéziratok rendje és száma nem volt megváltoztatható. Kivételt eredetileg csak a 16. szak, az oklevél-gyűjtemény jelent. Ebben módosítható a rend. Az egyes oklevéltartó dobozokba bármikor be lehet illeszteni valamely új szerzeményű darabot, mivel az egész szak egyetlen összefüggő sorozatot alkot. Itt ugyanis rendező elvként kizárólag az időrend (az oklevelek kelte) szerepel, tekintet nélkül a személyi és tárgyi vonatkozásokra. Később hasonló mozgatható rend szerint alakították ki a fent említett *Irodalmi Levelek* c. szakot.

Ennek az elrendezésnek gyengéit a használat hamar megmutatta, úgy-hogy 1905 után, főleg a különmemű analektákat tartalmazó kötegeken belül számottevő átrendezést kellett végrehajtani. A rend egészének megváltoztatására azonban nem került sor.⁹

⁶ *Jelentés a M. Tud. Akadémiai kéziratár bevégzett rendezéséről.* Teljesebb szöveg: *Akad. Ért.* 1892. 132—139. l., kivonatos szöveg: *Magy. Könyvszle.* 1891. 315—322. l.

⁷ L. a *Magy. Tud. Akadémiai Almanach* megfelelő évi köteteit.

⁸ A *Pályaművek* c. szaknak csak az anyaga gyűlt össze, de kéziratári feldolgozására nem került sor. Az egyes darabok a főtítkári hivatal eredeti jelzeteivel voltak ellátva, kéziratári jelzetet 1952-ig nem kaptak. — A *Könyvtári iratok* nevű szak tulajdonképpen nem a könyvtári iratokat öleli fel, hanem csak a könyvtári adminisztráció egyes segédkönyveit (növedéknaplókat, olvasó és kölcsönző nyilvántartásokat stb.). A könyvtári irattár 1896 óta szabályszerűen iktatott, évenként külön csomagokban (dobozokban) tárolt, a kéziratári szakrendszeren kívül álló anyag. — Az *Irodalmi levelek* c. szak tartalma sem felel meg a nevének. Legnagyobb részt egyes tudománytörténeti levelezések anyagát tartalmazza.

⁹ A JAKAB-féle feldolgozás első bírálatát l. *Magy. Könyvszle.* 1898. 194. l. Ezenkívül igen érdekes HEINLEIN István idevágó nyilatkozata MELICH János főkönyvtárnokhoz intézett, 1944. nov. 5-én kelt levelében: *Akadémiai kéziratár* (rövidítése a következőkben: AK) Irodalmi levelek.

3. Az ilyen módon elrendezett és felállított anyagról JAKAB Elek két katalógust készített: egy szakrendit és egy betűrendest.

A szakkatalógus szakonként a felállítás rendjében tartalmazza a katalógus-lapokat. Minden kötegről vagy kötetről egy-egy lap tájékoztat nagyon hiányosan és következetlenül. Az egyes lapok a raktári jelzeten kívül csak elnagyolt címeírást adnak, legtöbbször csupán a szerzőt és címet tüntetik fel, a kutatást érdeklő többi fontos adatot részben vagy egészen elhagyják. Hasonlóképpen ki nem elégítők az analekta-csomók és a leveleskötegek lapjai; az előbbiek csak összefoglaló címen, részletezés nélkül vannak felvéve, az utóbbiak pedig csak a levélíró és a címzett nevét, a levélváltás évét vagy éveit és a levelek darabszámát tüntetik fel, de korántsem mindig. Voltaképpen tehát ez a katalógus — bár főkatalógusnak volt szánva — inkább csak leltári nyilvántartás céljára volt alkalmas, semmint az anyagban való tájékozódásra.¹⁰

Még szerényebb igényről tanúskodik az eredeti betűrendes katalógus, mivel — mint másodrendű segédlet — még a szakkatalógusnál is vázlatosabb címeírást adott.¹¹ Érthető tehát, ha már századunk elején felmerült a kívánság, hogy egy teljesen új betűrendes katalógus készüljön, olyan, amely az egyes kötegekről és kötetekről nemcsak egyetlen címfelvételt nyújt, hanem annyit, amennyi a bennük foglalt kéziratok száma. Csakis ezzel a második, 1905 és 1915 között HEINLEIN István által elkészített katalógussal jutott a kéziratár olyan apparátus birtokába, amely a rendszeres kutatást lehetővé tette, s amelyet érdemes volt folytatni. S valóban, ez a folytatás szüntelenül tartott egészen a legutóbbi évekig.¹²

Szerkezetileg ez a katalógus két önálló részből áll: egyik rész a szűkebb értelemben vett kéziratanyag (kötetes kéziratok és analekták) mutatója, másik a levélgyűjteményé. Az oklevélgyűjteményről úgy látszik szintén külön katalógust akartak készíteni, de erre nem került sor. A lapok — negyed-rét alakú (21×18 cm méretű) merített fehér papíroslapok — könyvszerűen felállított dobozokban vannak elhelyezve. Az egész katalógus 72 dobozt tölt meg.¹³ A felvételek zöme kézirat, kisebb része, amely az 1930–1950-es években készült, gépírással.

A szak- és betűrendes katalógus mellett a HEINLEIN-időszakban készülöben volt egy harmadik katalógusfajta, — időrendi katalógus is —, de félbe-maradt. Csak az analekták egy része került feldolgozásra.

4. *A kéziratár gyűjtőköre* 1948-ban csakúgy, mint korábban bármikor, meglehetősen határozatlan volt. Szükségszerűen következett ez abból, hogy a gyűjtemény mind létrejövetelét, mind gyarapodását legfőképpen ajándékozásoknak köszönhette. DÖBRENTÉNEK és TOLDYNAK az akadémiai gyűjtemények szervezését elindító buzgólkodásától kezdve egész a XIX. század

¹⁰ A JAKAB-féle szakrendi katalógus mindmáig helyrajzi katalógus gyanánt szolgál a régi szakcsoportokhoz.

¹¹ A JAKAB-féle betűrendes katalógus már mintegy 40 év óta használaton kívül áll. Megtalálható: AK Ms. 334 jelzet alatt.

¹² A katalógus egyes rétegei autográfia alapján különböztethetők meg. A lapok óriási többségét HEINLEIN csaknem rajzolt betűs, szép írása teszi felismerhetővé. A MÉSZÖLY által készített lapok szállás folyóírásúak. FÖGEL úgy látszik nem katalogizált, mert tőle származó katalóguslapot nem találtunk. TÖRÖK Pál és a negyvenes években mellette dolgozó SCHILLER Pálné többnyire írógéppel katalogizáltak; lapjaik piros — fekete írásúak. 1949-ben WEÖRES Sándorral ismét kézzel írtuk a felvételeket; géppel csak 1951-től kezdve dolgoztunk.

¹³ 1948-ban még csak 54 volt a katalógusdobozok száma.

végéig egymást érték azok a tudós társasági felhívások, amelyek hol nyelv- emlékek, hol meg általában kézírásos régiségek felkutatására és beküldésére serkentették a hazafias társadalmat; e felhívások nyomán szinte szakadatlanul áradt az Akadémia felé a sok különféle régi írás. Nemcsak szellemi alkotás számba menő írások és kulturális életünk alkotó személyiségeitől származó levelek fordultak elő, vagyis olyan emlékek, amelyek a kézirat fogalmi körébe tartozóknak tekinthetők, hanem mindennemű irományok: oklevelek, országos iratok, hatósági és hivatalos akták, gazdasági és pörös iratok, számadások, jelentéktelen személyektől származó missilisek, sőt olykor egész családi levéltárak is.¹⁴ Az Akadémia a fiatal intézmények mohóságával mindent elfogadott és bekebelezett gyűjteményébe. Ebből az következtetett, hogy a kéziratár túllépte a kéziratgyűjtemény határait: a különböző családi és köziratok sokasága miatt félig-meddig levéltárrá alakult. Ebben a felemás fejlődésben csak a XX. század eleje hozott fordulatot. Ekkor ugyanis egyrészt lelohadt a nagy nemzeti gyűjtőláz, másrészt az Akadémián is belátták, hogy nem minden irat kézirat, és a kéziratár gyűjteményéből (1902-ben) nagy mennyiségű aktaanyagot adtak át az Országos Levéltárnak.¹⁵

Hogy az Akadémia kéziratára a XIX. században is megőrizte rendeltetészerű gyűjteményi jellegét, az nem annyira tudatos gyarapító tevékenységén, mint inkább a nagy főúri mecénások könyvtárajándékain és az elhunyt akadémiai tagok kézirat-hagyatékain múlt. Az előbbieket XVII. századi írók és XVIII. századi tudósok közzétételre szánt, de nyomtatásban meg nem jelent műveivel, az utóbbiak pedig a XIX. századi írói és tudományos műhely mindenfajta termékével újból meg újból jelentékenyen megerősítették az akadémiai gyűjtemény kéziratári „profilját”.

Tervszerű gyarapítás nyomai a kéziratár múltjában nem igen figyelhetők meg. Nemesak a szükséges költségkeret hiányzott ehhez, amely állandó, széleskörű kéziratvásárlásokat tett volna lehetővé, hanem a programalakító gondolat is. Több mint egy évszázad múlt el anélkül, hogy rendtartásszerűen tisztázódott volna: mit kell gyűjtenie a kéziratárnak és hogyan.

5. Az idők folyamán jobbra nemzeti ajándékként összegyűlt értékes *kéziratanyag kezeléséről* a következőket lehet megállapítani. A múlt századi gondozás sok jó szándékot, figyelemre méltó áldozatkészséget, de kevés érzéket és hozzáértést mutatott. Valószínűleg HUNFALVY főkönyvtárnok érdeme, hogy a kéziratár az Akadémiától jelentős anyagi támogatást nyert a kéziratok megóvását szolgáló tékák költségeire. Így vált lehetővé, hogy a JAKAB Elek-féle rendezés általános állományvédelemmel járhatott együtt. Minden kéziratcsomó szakiparos által készített könyvtáblaszerű, szalagokkal összeköthető borítólapot kapott; ez nemesak az összekeveredés és szétszóródás, hanem a gyűrődés, beszakadás, bepiszkolódás és egyéb rongálódás ellen is védelmet nyújtott a gyűjteménynek. Nem volt szerencsés a romlásnak indult darabok megjavítására irányuló törekvés. Szakszerű könyvtári konzerválásról vagy restaurálásról akkoriban még a fejlettebb kultúrájú országokban sem igen lehetett szó, annál kevésbé nálunk. A századfordulóig végzett e nemű munkák mindmáig elrettentő példái a kegyeletnélküli irat- és kötéskezelésnek. Beszakadt

¹⁴ Ilyen volt pl. a BOSSÁNYI-család levéltára, amelynek egy része szétcsoportosítva ma is gyűjteményünkben van. *Magy. Könyvszle.* 1891. 318. l.

¹⁵ Az Orsz. Levéltárnak 1902. ápr. 28-án átadott iratok jegyzékét l. AK Könyvtári iratok c. szakcsoportban 18. jelzet alatt.

vagy szétszakadozott kéziratlapokat házilag vastag papíroscsík ráragasztásával vagy kasírozással igyekeztek megmenteni. A baj az volt, hogy ezekhez a műveletekhez enyvet használtak ragasztószerül, ami többé-kevésbé hasznavehetetlenekké tette a „restaurált” darabokat. A kisebb kárból nagyobb kár származott. A kasírozás vagy papíroscsík alól kiszorult enyvréteg ugyanis összemocskolta, összekeményítette, részben olvashatatlanná tette a kéziratokat.¹⁶

De nemcsak a kéziratáros tett csupa jó szándékból efféle kárt, hanem a könyvkötő is, ha bekötésre vagy átkötésre kopottas, szakadozott kódexeket, egyéb kéziratok könyveket adtak át neki. Az ilyen restaurálás rendszerint a történeti kötések lefejtésével, új divatos díszítésű kötéstáblák felrakásával, sőt, sok esetben a kódex lapjainak széles kerületben való körülvágásával, a lapszélek aranyozásával vagy „márványozásával” járt.¹⁷ A legsajnálatosabb az, hogy az efféle károk főleg éppen a XVI-XVII. századi anyagot érték; a XVIII–XIX. századi kéziratok és kötések, mint — akkori felfogás szerint — különösebb gondozást nem érdemlő darabok, elkerülték a kártevő javítást.

A századforduló után a kéziratkezelés tekintetében is megváltozott a helyzet. Egre inkább összeszűkülő költségfedezet, majd teljes fedezethiány s ebből eredően növekvő igénytelenség, szegényesség jellemzi a kilencszázas évekbeli állapotokat. A két világháború időszakában — beleértve a huszasharmincas éveket is — teljesen megszűnt a korábban szokásos gondozás és minden velejáró jó és rossz. A szakiparossal végeztetett köttetésnek és tékakészíttetésnek ebben az időszakban éppoly ritkán találjuk nyomát, mint a házi javítgatásnak. A feldolgozott gyarapodás csomagoló- vagy újságpapírba göngyölgetve, zsineggel átkötve került a raktári polcra, esetleg hulladékdobozokból házilag összeállított tékák vagy kiselejtezett könyvtáblák között. Amely kézirat, kötés vagy téka pedig a hosszas használat következtében elszakadt, elrongyolódott vagy bármiképp megrongálódott, az úgy is maradt; rendbehozására nem került, minden bizonnyal nem is kerülhetett sor.¹⁸

6. A kéziratári teendők között a gyűjtemény használatának megindulása óta fontos szerepük volt bizonyos *adminisztratív feladatoknak* is. Ilyen volt az új szerzeményű anyag állománybavétele, valamint a kutatókiszolgálás és kölcsönzés.

Az *állománybavétel* eredetileg a könyvtár általános növedéknaplójában történt. 1870-ben nyitotta meg HUNFALVY főkönyvtárnok a különálló kéziratári növedéknaplót. A naplózás igen egyszerűen folyt: a szerzeményezés keltének és módjának, valamint a szerzett kézirat címének megjelölésén kívül egyébire nem terjedt ki, de még az idevágó adatok sem mindig voltak kielégítőek. A szerzeményezés módjáról pl. legtöbbször csak annyit jegyeztek fel, hogy a kéziratot az Akadémia titkári hivatala adta át a kéziratárnak, de a felajánló személy neve s egyéb adatai rejtve maradtak. A beírások szerint az évi gyarapodás meglehetősen csekély volt: 1870 és 1907 között csak 5–6, 1908 és 1917 között 14–18, 1926 és 1940 között átlag 30–32 tétel. 1918-tól 1925-ig a nyilvántartást messzemenően elhanyagolták, úgyhogy rengeteg

¹⁶ A javító munkákról maga JAKAB Elek is megemlékezik: *A M. T. Akadémia kéziratárának ismertetése*. Bp. 1892. 42. l.

¹⁷ Legkirívóbb példái ennek az *Érsekújvári-codex* és a *Czech-codex* (KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságos könyve).

¹⁸ Ezeket a nyomokat alább ismertetendő állománygondozásunk már nagyrészt eltüntette.

naplózatlan anyag gyülemllett fel; ezt a mulasztást a második világháborúig csak kis részben sikerült jóvátenni.¹⁹

A *kézirathasználatról* nem naplót vezettek, hanem abécé-rendes nyilván-tartó könyvet. Helybenkutatást és kölcsönzést egyképpen ebben jegyezték fel. A fennmaradt kötetekből kitűnik, hogy a kéziratár kutatóforgalma igen lassan növekedett.²⁰ A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben a helyben kutatók és kölcsönzők száma együttvéve évente átlag 100 fő körül mozgott, századunk első két évtizedében ez a szám visszaesett 25–50 főre, és csak 1930 táján ugrott fel 400–500-ra, majd 1936 és 1942 között 1000–1200-ra. A használt kötegek száma kétszerese-háromszorosa volt a kutatók számának.²¹

*

Az itt felvázolt körkép 1948 októberében, amikor a kéziratár felügyeletét átvettük, természetesen nem vált egyszeriben ilyen világossá. Ez annál kevésbé volt lehetséges, mivel a gyűjtemény Török Pálnak 1943-ban történt halála óta gazdátlan volt, sőt a második világháború utolsó éveiben és azt követően is jó darabig elcsomagolva feküdt különböző rejtékhelyeken. A kicsomagolás és helyre rakás csak 1948 nyarán ment végbe.²² Hosszú hónapok múltak el, amíg az első ismerkedés lezajlott; a mélyebb megismeréshez, a részletekben való tájékozódáshoz pedig évek kellettek. Amikor a reform első terve elkészült, ebbe nem igen lehetett általánosságokon kívül egyebet felvenni. Csak azt tudtuk, hogy új helyiségre, új berendezésre és felszerelésre, új rendszerezésre, új katalógusra, új kezelési eljárásokra, új adminisztrációra van szükség, de hogy ez az új rend részleteiben milyen legyen, s hogy a feladatok milyen sorrendben valósuljanak meg, azt csak lépésről lépésre sikerült tisztázni.²³

II.

1. A kéziratár megújulásának első alapvető ténye *alkalmas helyiség biztosítása* volt. Erre a célra sikerült megszerezni a palota I. emeleti délre néző udvari szárnyát, a főtitkári hivatal történelmi múltú helyiségeit. Itt három egymásba nyíló, összesen 18,8 × 9,4 m. alapteretű szoba állt rendelkezésre, tehát kb. háromszor akkora terület, mint a régi kéziratáré. Az alapterület növekedésével azonban nem értük be, a teret magasságban is kihasználni igyekeztünk; elhatároztuk a több mint 5 m magas szobák északi felének földem-mel való kettéosztását. A gondolat NYIREŐ Istvántól eredt, s az ő irányításával

¹⁹ Mindezekre nézve l. az 1870-ben megkezdett növedéknaplót.

²⁰ AK Könyvtári iratok c. szak 19/1 és 19/2 sz. kötet.

²¹ Vö. az *Akad. Ért.* és a *Magy. Könyvszle.* köteteiben közzétett könyvtári jelentésekkel.

²² Ezt a munkát GYÖRKÖSY Alajos és MORAVEK Endre végezték el. Róla 1948. augusztus 5-én kelt jelentésük számol be. AK Kéziratári adminisztratív iratok.

²³ A kéziratár vezetésével 1948 őszén KERESZTURY Dezső főkönyvtárnok cikk-író bízta meg. Munkatársul ugyanekkor HARTAY Aliszt rendelte mellé, 1949-ben pedig HARTAY gyakori betegeskedése miatt WEÖRES Sándort. 1950 nyarától SCHER Tibor könyvtárvezető HARTAY Aliszt állította a kéziratár élére. A vezetést 1953 januárjában, Kovács Máté adminisztratív igazgatósága idején ismét szerző vette át. A munkatársak száma azóta hol két, hol három fő.

készültek el az átépítési tervek is.²⁴ Az építkezés mintegy félévig (1949 tavaszától őszeig) tartott. November végén vettük át a galériával bővült új helyiségeket, és decemberben költöztettük át a kéziratanyagot.

Ebben a formában azonban az átépítés nem volt teljes. A következő években még kétrendbeli kiegészítő építkezés történt. 1950-ben az első terem benyílójában egy páncélajtóval záródó tűzvédelmi kamra épült a kódexek és más nagyértékű kéziratok számára, 1953–1954-ben pedig a három helyiségből álló szobasor kiegészült egy negyedik (5,6×9,4 méretű) ugyancsak galériásan kiképzett szobával.²⁵

Az új helyiségekben férőhely, világítás és fűtés tekintetében egyaránt kedvezően alakult a helyzet. A termek olyan jelentékeny befogadóképességűek, hogy bennük nemcsak a kéziratár kapott megfelelő, új otthont, hanem a régi könyvgyűjtemény két csoportja, a régi magyar könyvtár és az ősnymtatványok is.²⁶ A megvilágítottság szintén kielégítő; az ablakok mellett — bár az udvar magasan zárt — derült időben télen-nyáron villany nélkül lehet dolgozni. Nem így a galériákon és az alattuk levő alkóvokban; itt mindenhol 4–8 mennyezeti világítótést ad fényt. A termek hőmérséklete nyáron 18–25 C°-nál nem magasabb, de ősszel 10–12 C°-ig lehűl. A fűtés kezdetben cserépkályhával történt, csak 1950–1951 fordulóján vezették be a központi fűtést.²⁷

Az 1949. évi építkezést követően a *berendezés* került napirendre. Ezt is elég gyorsan sikerült megvalósítani. Az 1950. és 1951. költségvetési évben — két galériarész kivételével — mindhárom helyiség teljesen új berendezést kapott. A bútorokat is NYIREŐ István tervezte klasszicizáló stílusban, s részint kisiparosok, részint bútorgyárak készítették el diófából műipari kivitelben.²⁸ A falak mellé 2,80 m magas, részben vagy egészen üveges ajtójú, zárt szekrények kerültek, a szobák középső részére pedig 2,30–2,50 m hosszú, 0,75 m széles asztalszekrények. A mozgatható polcokkal ellátott szekrények átlag 0,40 m mélyek. Négyszekrény közep magasságú része katalógusfiókok számára van kiképezve.

Mivel az új helyiségek nemcsak raktárnak voltak szánva, hanem kutatóteremnek és tisztviselői munkaszobának, sőt bizonyos mértékig múzeumnak is, az anyagot befogadó bútortárat egyéb berendezési tárgyakkal is ki kellett egészíteni: kutatóasztalokkal, íróasztalokkal és kiállítási tárlóval. Ezek hasonlóképpen művészi kivitelben, a szekrényekével egyező stílusban készültek.

A tűzbiztos kamrát 1953-ban hét db 1,70 m magas, 1 m széles, 0,60 m mély vaslemez-szekrénnel rendezték be. Az utólag épült negyedik szobába azonban sajnos mindmáig nem sikerült új bútortárat készíttetni.

2. A berendezkedés után elérkezett a belső reformok megindításának ideje is. Mindenekelőtt a *konzerválási és restaurálási munkákat* kellett

²⁴ NYIREŐ István 1949-től 1952-ig könyvtárunkban a könyvgyűjtemények osztályának vezetője volt. Ez az osztály három csoportból állt: a kéziratárból, a régi könyvek gyűjteményéből és a keleti könyvtárból.

²⁵ Az 1953 nyaratól 1954 őszeig tartó építkezések alatt a kéziratár kénytelen volt új helyiségeiből kiköltözködni, és a palota III. emeletén, a kiállítási termekben szállásolni. A kiköltözést a mennyezet szerkezetének kicserélése tette szükségessé.

²⁶ Ma már ezt az elhelyezést szorosnak érezzük, s a helyprobléma előreveti árnyékát.

²⁷ Csupán ugyanekkor szerelték fel a könyvtárban a telefont is számos mellékállomással. 1948-ban a könyvtárnak még csak 1 telefonállomása volt.

²⁸ A berendezés legművészibb darabjait, a kutatóterem és a lépcsőszoba alkóvjának szekrényeit néhai JUHÁSZ Lajos műasztalosmester készítette.

megkezdeni. Ennek érdekében elvi és gyakorlati tartalmú programot dolgoztunk ki az elhanyagolt, megrongálódott vagy részben tönkrement kéziratok papíryanagának és kötésének kijavítására, illetőleg a nagyobb terjedelmű kötetlen kéziratok művek bekötésére. Javaslatainkat az Akadémia illetékes tényezői elfogadták, és 1951-ben 50 000, 1952-ben pedig 24 000 Ft. hitelt bocsátottak rendelkezésünkre.²⁹

A munkálatok a kódexeknek és a XVI–XIX. század legértékesebb emlékeinek javításával kezdődtek. Elsősorban az elszakadt, elrongyolódott, szúrágta, penészes és bemocskolódott történeti értékű kötéstáblák kitisztogatásáról, reparálásáról és helyreállításáról volt szó, s egyidejűleg új egész- vagy félbörkötések készítéséről. A nagyobb szakértelmet és történeti-iparművészeti ismereteket kívánó munkákat SASVÁRI Dezsővel, az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorával végeztettük el. 1951 elejétől 1952 végéig mintegy 450 db. száz évesnél régebbi kötés kijavítására, illetőleg helyreállítására és kb. 200 új, nagyobbára félbör stílkötés elkészítésére került sor. Az utóbbiak között szerepeltek a magyar irodalom- és tudománytörténet klasszikus nagyságainak, CSOKONAINAK, BACSÁNYINAK, VERSEGHYNEK, KAZINCZYNAK, a KISFALUDYAKNAK, KÖLCSEYNEK, BELZSENYINEK, VÖRÖSMARTYNAK, SZÉCHENYINEK, ARANYNAK és másoknak művei. Könyvtárunknak ezek a nagybecsű emlékei — 80–100 éves várakozás után — csak most nyerték el azt a védelmet és a megbecsülést, amit a külső formáját, ami belső értékükhöz valamennyire méltónak tekinthető. S most jutottunk el odáig, hogy kódex- és nyelvemlék-gyűjteményünk minden darabját védőtokkal tudtuk ellátni.

Papiroskonzerválás és -restaurálás tekintetében is szép eredményeket sikerült elérni. Itt elsősorban ismét SASVÁRI Dezső, másodsorban HASZNOSNÉ SZÖLLŐS Ilona tudására és ügyességére támaszkodtunk. SASVÁRI a mállott és elrongyolódott papirosok kezelésében tűnt ki acetilcellulózzal végzett tartósító eljárásával és preparált hártypapírossal végzett kasírozó technikájával. HASZNOSNÉ a háború alatt szinte teljesen tönkrement levelesanyagunk különleges módszerű letisztogatásával, kisimításával és összeragasztásával végzett mintaszerű munkát.³⁰

A muzeális jellegű kéziratok emlékek jókarba helyezését a kizárólag tudományos jelentőségű forrásanyagról, jobbára a XIX. század második felében élt tudósok és írók kézíratairól való gondoskodás követte. A feladat

²⁹ L. a kéziratár 1952. évi jelentését: AK kéziratári adminisztratív iratok.

³⁰ A háborús sérüléseket szenvedett levélanyag (SZÉCHENYI István leveleinek egy csomója) földdel és trágyával szennyezett, nedvességtől szétmálló, szakadozott-gyűrött állapotban volt. A konzerválás-restaurálásnak tehát egészen rendkívüli feladatai voltak. Olyan kezelést kellett alkalmazni, amely a szennytől, gyűrődéstől, elrongyolódástól olvashatatlaná tett szöveget olvashatóvá teszi, ugyanakkor azonban — tekintettel arra, hogy a levelek kék fémes tintával íródtak — mellőzi a szokásos vizes mosást és — az írás halványasága miatt — a hártypapírossal való átragasztást is. A követelményeknek egy ötfázisú eljárással sikerült eleget tenni. 1. légmentesen zárt gázosító ládában 24 órás fertőtlenítés éterben párologtatott sterogennel; 2. a vastag szennyréteg mechanikus leválasztása és puha kefével való portalanítás; 3. a gyengült papiros száraz vegytisztítása fehér kenőbélbe gyúrt trichloretylén, kréta, nipagin és nátriumhypochlorid anyagokkal különböző keverési arány szerint; 4. az éles gyűrődések eltüntetése kissé nedvesített és száraz szívópapírok közötti simító préseléssel 40 °C-ra fűtött présgépben; 5. a szakadások összefogása és a papír elrongyolódott részeinek körülszegése szükség szerint lágyított, tömített, színezett Mowilith alapú műanyagoldattal, végül néhány órás hideg simító préskezelés.

itt túlnyomó részben egyszerű *félvászonkötések* készítéséből állt, de a kötetéssel mindig együtt járt a régi, gondatlanságból vagy szakszerűtlen gondozásból származott papiroskárok kijavíttatása is. Ebben a munkálathoz három-négy jónevű kisiparos könyvkötőt foglalkoztattunk. Erős ütemű dolgoztatással két év alatt (1951-ben és 1952-ben) mintegy 1200 kézirat művet köttettünk be.

Széleskörű restaurálási-kötetési programunk végrehajtásával aránylag rövid idő alatt sikerült az előző korok legkirívóbb mulasztásait helyrehozni, hibáit kijavítani és az előállt károkat részben orvosolni. A következő években az idevágó teendőket többnyire csak szűkebb keretek között és lassúbb ütemben lehetett folytatni, súlyt vetve az új szerzemények karbahelyezésére is.³¹

A kéziratállomány fenntartását célzó munkákat 1952-től kezdve kiegészítettük a kéziratok tartalmának, szövegének fennmaradását biztosítani hivatott *mikrofényképezéssel*. A mondott évben a Műszaki Dokumentációs Központ fotolaboratóriumában készítettett 31 000 felvétellel megvetettük filmarchívumunk alapját. 1953 óta ez a munkát könyvtárunk saját laboratóriumában folyik.³²

3. Az a szempont, amely a restaurálást-kötetést reformjaink előterébe állította, ti. a kedvező lehetőségeket kínáló pénzügyi helyzet, a belső megújulásnak egy másik területén, a *szerzeményezésben* is cselekvésre sarkallt.

Gyűjteményünk gyarapodása régóta pangott. A vásárlások — amelyek különben a régebbi időkben sem játszottak fontosabb szerepet — az első világháború óta szinte teljesen megszűntek, úgyhogy a szaporulat egyetlen forrása a véletlenszerű ajándékozás maradt. A kulturális felelősségérzet csökkenésével és a társadalom elszegényedésével azonban ez is mind szórványosabbá és jelentéktelenebbé vált. Igazán nagyszerű ajándék az utolsó félszázadban csak egyetlenegy akadt: az 1927. évi Vigyázó-örökség kódexgyűjteménye. A kéziratár átvételekor úgy látszott, hogy a második világháború az ajándékozás hagyományos szokását is megszüntette: 1943 és 1949 között gyűjteményünk egyáltalán nem gyarapodott.³³

1950 nyarán illetékes akadémiai tényezők figyelmét felhívtuk a *vásárlásokon* alapuló szerzeményező tevékenység bevezetésének és rendszeressé tételének jelentőségére. A megértés első jele 1000 Ft. rendes és 5000 Ft. rendkívüli hitel folyósítása volt; az utóbbit PAPP Viktor ADY-gyűjteményének megszerzésére kaptuk. Kezdeményezésünk azonban csak a következő évtől, 1951-től kezdve öltött komoly méreteket. Ekkor már több mint 60 000 Ft. állt rendelkezésünkre, s ezáltal olyan értékeknek jutottunk birtokába, mint ADY Endre 600 db-ból álló levelezése (az ún. mindsenti levelesláda), SZINNYEI Ferenc irodalomtörténeti forrásgyűjteménye, a LÁNYI Eleonora-kódex, egy XVII. századi szlovák nyelvű herbárium stb. Ez évi szerzeményi statisztikánkban 50 kéziratot könyv, 689 levél és 122 anekdota megvásárlásáról számolhattunk be. Számottevő vásárlási hitellel és szép sikerrel folyt a gyarapítás a következő években is. A könyvtár évi költségvetési keretéből 1952-ben 8500, 1953-ban 44 800, 1954-ben 32 600, 1955-ben 17 900, 1956-ban 21 900 Ft.-ot kaptunk. Ennek az ellátottságnak köszönhető, hogy 1952-től 1956-ig

³¹ Költségvetésünk 1953-tól 1956-ig évente 26 140, 11 700, 16 000, 16 000 Ft. volt; restauráltatott, illetőleg bekötött anyagunk pedig 200—360 kötet között mozgott.

³² A fotolaboratórium és mikrofilmtár a különgyűjtemények osztályának legfiatalabb csoportja.

³³ AK 1870—1949. évi növedéknapló.

összesen mintegy 500 kötetnyi kézirattal és közel 14 000 levéllel és analektával, évente tehát átlag 100 kötettel és 2 800 kis egységgel gyarapodott a gyűjtemény.³⁴

A vásárlások által ilyen módon megindított nagyarányú állományfejlesztéshez egyéb tényezők is jelentékenyen hozzájárultak.

A legfontosabb ezek közül azoknak az irat- és kéziratgyűjteményeknek a kéziratárba való *bekebelezése* volt, amelyek 1950 előtt különféle sajátos rendeltetésű akadémiai szervek és intézmények keretébe tartoztak. Ilyen volt az Akadémia *Széchenyi-múzeumának*, *Vörösmarty-szobájának* és *Goethe-szobájának* muzeális értékű kézirat- és levélangyaga, továbbá a *Történelmi Bizottság* eredeti és másolati forrásgyűjteménye, végül a *főtitkári hivatal* és a *könyvtár adminisztratív irattára*. Mindezek átvételére az Akadémiának állami intézménynyé válása adott alkalmat 1950-ben; a tudós társaság szervezetének és székháza belső rendjének átalakulásával ugyanis együttjárt az addig különböző helyiségekben őrzött anyagoknak egy helyre való összevonása. Ez a központi gyűjtőhely természetesen csak a legnagyobb állandó gyűjtemény, a kéziratár lehetett.

Számottevő gyarapodást hoztak kéziratárunknak egyes külső, az Akadémiával csak laza kapcsolatban álló vagy tőle teljesen független intézmények helyzetében, működésében előállt változások is. A szabályozott intézményeknél gyűjteményrészlegek váltak feleslegessé, a megszűnt intézményeknél az egész gyűjtemény gazdátlan lett. Az ilyen szabaddá váló anyag rendszerint valamely országos közgyűjteménybe került, olykor az Akadémiai Könyvtár kéziratárába is. A ránk szállt efféle örökségek közül legnagyobb és legértékesebb a *Kisfaludy Társaság* irattára és irodalomtörténeti kéziratgyűjteménye, amelyet a nagymúltú társaság 1952 májusában történt feloszlásakor adott át a vele mindenkor szoros kapcsolatban állt Akadémiának.³⁵ Régi intézményes kapcsolatnak köszönhetjük a széphalmi KAZINCZY-múzeumban fennmaradt *Kazinczy—Becske-levelesláda* megszerzését is 1952-1953-ban. Ez esetben a múzeum felett felügyeleti jogot gyakorló Népművelési Minisztérium rendelte el a kiállítási célra szükségtelen anyag átadását. A harmadik nagyobb ajándékgyűjteményt, *Szilády Áron hagyatékát* Bács-Kiskun-megye levéltáráról kaptuk 1952-ben Kecskemétről a levéltár gyűjteményének rendezése kapcsán, a Levéltárak Országos Központja rendeletéből.³⁶

Végül meg kell említeni, hogy új életre kelt ezekben az években a *magán-ajándékozás* is. Írók, tudósok, műgyűjtők ismét komoly értéket képviselő kéziratanyaggal gazdagították gyűjteményünket. 1951-ben KODÁLY Zoltán

³⁴ Kiemelkedő jelentőségű vásárlásaink: 1952-ben PÁKH Albert levelezése és kisebb írásai, HATVANY Lajos levelezése; 1953-ban két XV. századi livre d'heure, egy XVI. századi PARACELSUS-kötettel kolligált sebészti tárgyú kézirat, gr. LÁZÁR János XVIII. századi erdélyi költő leveleskönyve, gr. TELEKI László levelei a negyvennyolcas emigrációból, TÓTH Lőrinc epigrammái, MÓRICZ Zsigmond leveleinek egy csomója; 1954-ben BETHLEN Miklós önéletrajzáinak egy közel egykorú példánya, KEMPELEN Farkas személyi iratai, SPLÉNYI Lajos-levelek, PETŐFI Zoltán-levelek, EÖTVÖS József jegyzőkönyvei, ADY Endréné Csinszka visszaemlékezései; 1955-ben EÖTVÖS Lóránd emlékek, MÓRA-levelek és egy BARTÓK-kézirat; 1956-ben JÓSIKA Miklós-levelek, JÓKAI-kéziratok JÓKAINÉ NAGY Bella hagyatékából, MIKSZÁTH-levelek, LUKINICH Imre levelezése és GÁLOS Rezső hagyatéka.

³⁵ A Társaság feloszlását kimondó 1952. május 18-án kelt jegyzőkönyvet l. AK kéziratári adminisztratív iratok.

³⁶ AK kéziratári adminisztratív iratok.

egy régi daloskönyvet, VINCZE Géza Ady-émlékeket, özv. BALÁZS Béláné férje kéziratait, ZOLNAI Béla atyjának finn szótári céduláit, 1953-ban GYULAY Ágost ARANY János népdalgyűjteményét, HARSÁNYI Móric Goethe-gyűjteményét, 1955-ben a DOMANOVSKY-család DOMANOVSKY Sándor kézirati hagyatékát, özv. SZEKFÜ Gyuláné férje hátrahagyott írásait ajándékozta a kéziratárának. VOINOVICH Géza hagyatéka pedig 1952-ben örökségként szállt az Akadémiára.³⁷

Kéziratárunk anyagának ez a korábbi gyarapodások méreteit messze felülmúló s minőségi tekintetben is kiváló gazdagodása nagy részben tudatos, szervezett munka eredménye.

A munka elvi alapját a *gyűjtemény jellegének és a gyűjtés céljainak tisztázása* alkotta. Ebben kéziratárunknak idők folyamán kialakult karaktere, történetisége volt a kiindulópont. Értelmetlen kísérlet lett volna egy olyan gyűjteménytípus kialakítására törekedni, amelynek nincs semmilyen előzménye, amely nem szerves folytatása a réginek. Szem előtt kellett azonban tartani azt is, hogy a régi gyűjtemény nem okszerű megfontolások alapján, hanem többnyire csak tiszteletre méltó gyűjtőszenvedélyből jött létre. Szükségszerű volt tehát egy olyan szerzeményezési programot kidolgozni, amely a kéziratárnak, mint intézménynek a rendeltetésére általában, és saját kéziratárunknak, mint akadémiai gyűjteménynek a hivatására különösen figyelemmel van. Így jött létre hosszas megfontolások után kéziratárunk „*profiljának*” az a megfogalmazása, amely szerint gyűjteményünk tárgya mindennemű tudomány- és irodalomtörténeti írásos emlék, főtekintettel az Akadémia tagjainak működésére.³⁸ Eszerint gyűjtőkörünkbe tartoznak a *tudomány bármely területén — elsősorban azonban a humaniorákban — és az irodalomnak bármely ágában alkotott írásművek terjedelemre való tekintet nélkül; ezenkívül az alkotómunka előkészítő termékei: kézzel vagy írógéppel írt jegyzetek, másolatok, kivonatok, vázlatok, fogalmazványok, bibliográfiák, összegyűjtött nyomtatványrészletek és nyomtatványkivágatok, sokszorosítványok, facsimilék, metszetek, rajzok, fényképfelvételek stb.*; hasonlóképpen a *szellemi alkotómunkát kifejtő személyek magánfeljegyzései, naplói, levelezései* (szakmai, baráti, családi levelezések), valamint *életükre és működésükre tájékoztatást nyújtó bármennemű írott vagy képes emlékek* (személyi okmányok, expedált hivatalos iratok, fényképek, névjegyek stb.); egy szóval: *tudósok és írók szellemi hagyatéka a legtágabb értelmezésben*. Mindez többé-kevésbé összhangban van gyűjteményünk eddigi jellegével, és lényegében megegyezik általában a kéziratárak gyűjtőtevékenységével.

³⁷ AK 1951–1956. évi növedéknapló. VOINOVICH Géza hagyatéka szállományi örökösödéssel a magyar állam birtokába jutott; az állam azután az örökséget az Akadémiának adta át. — Tudománytörténeti gyűjteményünk mellett 1952 óta aktuális érdekű tudományos kéziratgyűjteményünk is kialakulóban van az Akadémia által jutalmazott értekezésekből s főképpen a *kandidátusi és doktori disszertációkból*. Ezeknek egy-egy példányát az Akadémia osztályai, illetőleg a Tudományos Minősítő Bizottság megőrzésre kéziratárunknak adja át. A disszertációk száma ezidőszert 460, a premizált dolgozatoké 450 körül van.

³⁸ Sokkal szűkebb volt ennél az a profil, amelyet 1953-ban a könyvtárunkat akkoriban igazgató direktórium szabott meg. Eszerint kéziratárunk csak tudománytörténeti anyagot lett volna hivatott gyűjteni, míg az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára csak irodalomtörténeti anyagot gyűjthetett volna. Ezt az elhatárolást az élet nem igazolta, s mindkét könyvtár azóta is saját történelmi meghatározottságai szerint gyűjt.

Bizonyos tekintetben azonban éles vonalat húztunk kéziratárunk múltja és jövője közé: *töröltük gyűjtőcéljaink közül az ún. archivaliát*. Sem okleveleket, sem regisztratúrába tartozó iratokat (aktákat), sem irodalmon és tudományon kívül álló személyek leveleit nem szándékoztunk többé gyűjteni.³⁹ Mindazt, ami ebből a körből kéziratárunk birtokában van, tovább nem fejlesztendő, lezárt részlegnek tekintjük, amely valamikor esetleg kicserélhető lesz az Országos Levéltárban előforduló, regisztratúrába nem tartozó kéziratokkal.⁴⁰ *Kivételnek e tekintetben csak saját intézményi levéltárainkat* (az Akadémia főtitkári iratait és az Akadémiai Könyvtár iratait), valamint a *Kisfaludy Társaság levéltárát* tekintjük, mint par excellence tudomány- és irodalomtörténeti archívumokat, amelyek a legszorosabb belső kapcsolatban vannak kéziratárunk állományával.

A szerzeményezés alapelveinek tisztázásával párhuzamosan kialakítottuk a *szervezett gyűjtés* módszereit is. A megoldás logikusan következett a gyűjtőkör megfogalmazásából. Ha akadémikusok s egyéb tudósok és írók hagyatékaival kívánjuk gyűjteményünket gyarapítani, akkor legcélszerűbb minden alkalommal, valahányszor egy-egy szellemi jelesünk elhal, az utána maradt kéziratokat és levelezést az örökösöktől megszerezni. Valóban ez lehetne a legbiztosabb gyarapítási mód. Ám a megoldás komoly nehézségekbe ütközik. Könyvtárunk nem igen tehet kezdeményező lépéseket az örökösök felé, mivel — tapasztalat szerint — azok az elhalt tudós vagy író hagyatékáért általában olyan anyagi ellenszolgáltatást kívánnak, ami a könyvtári költségvetésből nem futja; maga az Akadémia pedig csak egészen kivételes esetekben juttat fedezetet az ilyen nagyarányú vásárlásokra. Így aztán a rendszeres gyűjtés többnyire meghiúsul, s fennmarad a veszélye annak, hogy a hagyatékok évek, évtizedek múlva kegyeletlenül kezekbe kerülve, szétszóródnak, megsemmisülnek.⁴¹

E nehézségek ellenére megvalósítottuk és állandóan gyakoroljuk a megvásárolható kéziratok szervezett felkutatását. Nemcsak személyes kapcsolatok révén, hanem időnként újsághírdetések közzététele által is igyekszünk tudomány- és irodalomtörténetünk még lappangó értékeit feltárni és nemzeti kincsé tenni.⁴²

4. Az 1950-ben megindult rohamos állománygyarapodás elkerülhetetlenné tette a *kéziratár új rendszerének* kialakítását. A fő kérdés az volt: hogyan illesztessenek be a kéziratár keretébe a vásárlás vagy ajándékozás útján szerzett nagy hagyatékok, elsősorban az Akadémia egyes szerveitől

³⁹ Hogy ki tekinthető írónak, szakírónak, tudósnak, arra nézve régebbi anyag esetében SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I—XIV. k. Bp. 1891—1914. c. művét tekintjük mértékadónak; újabb eredetű anyagnál pedig GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. I—VI. k. Bp. 1939—1943. c. művét, a VÁNYI Ferenc által szerkesztett *Magyar Irodalmi Lexikont* (Bp. 1926.) és más újabb keletű lexikonokat, valamint saját könyvtárunk cédulakatalógusát.

⁴⁰ Levéltári anyagot már az elmúlt években is adtunk az Országos Levéltárnak. Ilyenek voltak: KÖVESLIGETI Román Ferenc ügyvédi irattára, a KAZINCZY—BECSKE-család (KAZINCZY Ferencet nem érintő) pörös iratai és a budapesti SZÉCHENYI-szoborra történt országos gyűjtés iratkötegei.

⁴¹ VIKÁR Béla kéziratoss hagyatékának egy részét pl. évekkel ezelőtt egészen véletlenül a zsidóvásártéren fedeztük fel. Vö. AK kéziratári adminisztratív iratok. 1955.

⁴² Újsághírdetéseket tettünk közzé pl. MIKSZÁTH Kálmán és MÓRICZ Zsigmond még lappangó leveleinek és kézíratainak felkutatására, hogy aktuális akadémiai kutató-célokat közvetlenül támogathassunk.

és a Kisfaludy Társaságtól örökölt különféle, részben nem is kézirat jellegű s többnyire igen nagy mennyiségű anyagot felölelő állagok?

Az, hogy a regisztratúra-jellegű levéltári anyag (a főtitkári, a könyvtári és a Kisfaludy Társasági irattár) a kéziratár anyagával semmiképpen nem elegyíthető, nem volt kétséges. Rögtön eldöntöttük, hogy ezek az állagok *corpus separatum*-ként lesznek kezelendők a kéziratár mellett, vagyis *gyűjteményünk ezután szabatosan kéziratárnak és levéltárnak kell nevezni*.

Nehezebb volt elhatározni, mi történjék a többi, kifejezetten kézirati gyűjteménnyel. Legegyszerűbb az lett volna, ha az elődök példájára az egész anyagot beolvasztnak a szakrendszerbe. A szakrendszer azonban a maga idejében sem volt szerencsés megoldás, mivel mesterkéltén alkotott keretek kedvéért széttépte a természetes úton, egy-egy személy tudományos irodalmi működéséből létrejött kéziratcsoportok összefüggését. A korszerű levéltári rendezés alapelve, *a proveniencia szerint való anyag-együtt-tartás feltétele alkalmazást követel a kéziratári gyakorlatban is*. De hogyan lehessen ilyen új rendet teremteni? Hogyan egyeztessük ezt össze a fennálló szakrendszerrel; járjunk el úgy, mint a könyvtárak teszik: bontsuk fel a régi szakcsoportosítást, s alakítsuk át az egészet egy modern igényű rendszerré? Ez is elhibázott lépés lett volna. Nemcsak az tartott vissza bennünket ettől, hogy a szándékolt célt az anyag eredeti összefüggéseinek megállapíthatatlansága miatt általában úgysem értük volna el, hanem az is, hogy kegyeletlenül és történetietlen cselekedetnek éreztük az elődök munkájának felforgatását.

Magától adódott az a megoldás, hogy a régi szakrendszert, mint a kéziratár kialakulásának tiszteletre méltó történeti emlékét érintetlenül fenn kell tartani, de le kell zárni, nem szabad tovább építeni; másfelől ugyanakkor el kell kezdeni egy új, a proveniencia elvén alapuló szakokra nem tagolt korszerű rend kialakítását. Elhatároztuk tehát, hogy *ezentúl a kéziratok szerzeményi eredete lesz az irányadó szempont az anyag elrendezésében, felállításában és feldolgozásában*. Egy-egy személy által létrehozott vagy gyűjtött kéziratok — ideértve intézmények gyűjteményeit is — egymástól többé el nem szakíthatók, hanem együvé tartozásuk sértetlen fenntartásával rendezendők, raktározandók és katalogizálандók. Akár több száz tételből álló hagyatékról, akár csak néhány darabból álló gyűjteményről lesz is szó, az mindig önálló szerzeményi keretként lesz kezelendő.

Az új rend a raktári felállításban a következőképpen valósult meg. A szakrendszer feladásából logikusan következett *a numerus currens-alapon való raktározás*. Nyitott volt azonban a nagyságkérdés: milyen nagyságcsoportokban legyen az anyag felállítva? Két szélső megoldás állt előttünk: a korszerű könyvtári és a korszerű levéltári eljárás. Ismeretes, hogy a könyvtárak centiméternyi nagyságkülönbségek figyelembevételével állítják össze a polc sorokat. A levéltárak ezzel szemben csak kétféle szabványmérettel dolgoznak: a kisebb formájú (XVI—XVII. századi) akták számára alkalmas 36 cm magasságú fasciculussal és a nagyobb formájú (XVIII—XIX. századi) akták tárolására szükséges 42 cm magasságú fasciculussal. A kéziratár számára egyik eljárást sem találtuk megfelelőnek; a levéltárét azért nem, mert a kéziratok nem szabványméretűek, mint az akták, hanem cédulanagyságtól ív nagyságig terjedhetnek; a könyvtári eljárást pedig azért nem, mivel új rendszerünk korlátai között nem lehet mindenféle nagyságú kéziratokból egész polc sorokat összeállítani. Így jutottunk arra az elhatározásra, hogy *két sajátos nagyságcsoportot* létesítsünk: egyet a kis- és középnagyságú, s egyet

a nagy magasságú kéziratok számára. A kettő közötti határt 29–30 cm-ben állapítottuk meg, kb. a régi kvart alak felső határánál. Mindkét nagyság-csoport számára külön számsort tartottunk fenn.

A gyakorlati elrendezés és tárolás ezek szerint tehát a következőképpen történik. A megszerzett hagyatékot vagy gyűjteményt — ha rendezetlen állapotban van — műfaji, ezen belül tartalmi és alaki szempontból csoportosítjuk. Először elkülönítjük a kéziratokat a levelektől, azután az előbbieket tárgyi alapon, az utóbbiakat levélírók szerint elrendezzük. A nagy terjedelmű, homogén műveket vagy beköttetjük, vagy tékázzuk, a kisebb terjedelmű művekből pedig csomókat, kötegeket alkotunk, s ezeket tékába foglaljuk. A leveleket minden esetben tékázzuk vagy dobozoljuk. A tékán belül levő heterogén anyag önálló részeit borítékokba rakjuk; egyes kisebb tanulmányokat vagy összetartozó bármilyen jegyzetanyagot éppúgy, mint az egyazon levélírótól, egyazon címzetthez intézett leveleket. Az ilyen módon tárgyilag logikus rendbe rakott anyagot — ideértve a levelek csomóit is —, ha formailag szükséges és tartalmilag lehetséges, 30 cm-en aluli és felüli csoportba osztjuk. Végül az így kialakuló két kötegsort külön-külön folytatólagos számozással látjuk el.

A *hagyatéki vagy gyűjteményi keretbe nem tartozó*, darabonként szerzeményezett szórvány-anyaggal kétféleképpen járunk el. A nagyobb terjedelmű kötetes vagy beköthető kéziratokat önállóan, külön szám alatt állítjuk be a numerus currens-sorba. Az egylapos vagy néhány lapnyi terjedelmű kiskéziratokat (analektákat), magános leveleket és magános képeket azonban nem illesztjük be a számsorba sem egyenként, sem csomóba gyűjtve, hanem a jól bevált régi gyakorlat szerint, egy-egy, a számsoron kívül álló, nyitott sorozatban (*Vegyes analekta, Vegyes levelestár, Vegyes képgyűjtemény*) helyezzzük el. Ezekben a vegyes eredetű gyűjteményekben az egyes darabok nincsenek sorszámokkal jelölve, hanem ábécé-rendben sorakoznak, s így közéjük az új szerzemények bármikor besorolhatók. Az egyedi jelzet szerepét a betűrenden belül a szerzői név, illetve a tárgy címszó tölti be.

Új rendszerünket — csakúgy, mint többi reformunkat — hosszabb ideig (1953–1954) tartó kísérletezés után alakítottuk ki; megvalósításához csak 1955-ben fogtunk hozzá, felhagyva a régi szakrendszer toldozgatásával.

5. Rendszerünk kialakulásával párhuzamosan elkészítettük kézirat-tárunk *új katalógusát* is. Alapalgondolásunk itt is az volt, hogy a régi katalógust, mint a szakrendszer anyagának mutatóját a maga egészében fenntartjuk, és csak az új gyarapodás számára készítünk új elvek, új formák, új felvételi szabályok szerint új katalógust.

Először a *címleírást* és a katalógus formáját reformáltuk. Kiindulási alapul az Országos Széchényi Könyvtár címleírási szabályzatát vettük, de szem előtt tartottunk más, nyomtatásban megjelent külföldi katalógusokat is. A több oldalról leszűrt tanulságokat, valamint saját rendszerünk szükségleteit mérlegelve, hosszabb ideig tartó kísérletek után 1954-ig sikerült olyan katalógizálási szabályzatot készítenünk, amely a legszélesebb körben öleli fel a vonatkozó kérdéseket.⁴³

⁴³ 1956 nyarán alkalmunk volt szabályzatunkat az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának vezetőivel részletesen megtárgyalni, és sikerült közös elhatározásra jutni egy, a kéziratgyűjtemények használatára kiadandó általános jellegű szabályzat tekintetében. Ez a szabályzat valószínűleg már a közeljövőben megjelenik.

Sokkal hamarabb, már 1951-ben tisztázódott a *katalógus új formájának* kérdése. Erre a katalógusszekrények tervezése adott alkalmat. A megoldásnak kettős irányító szemponthoz kellett igazodnia: egyrészt a kéziratkatalogizálás sajátos szükségéhez, amely a nemzetközi méretű lapnál nagyobb formát kíván, másrészt a katalógus anyagául kiválasztott cellkarton-ív maradéktalan felosztásának követelményeihez. Így adódott a 14,5×10 cm-es forma, amely — tapasztalásunk szerint — minden tekintetben jó megoldás.⁴⁴

Az új katalógus írását 1954-ben kezdtük el, — sokszorosításra nem lévén módunk — írógéppel. Ezzel az eljárással természetesen sok időbe kerül a melléklapok és utalók elkészítése, de sokkal inkább biztosítható az olvashatóság és csinosság. Rendszerét tekintve, az új katalógus eltér a szokásos típusoktól. Kísérlet a külföldön jól bevált *szótárkatalógus* meggyökereztetésére. Tulajdonképpen a szerzői és tárgyi katalógus egyesítéséből származik. Egyetlen betűrendbe állított cédulasorban egyszerre keresheti a kutató a kéziratokat címük és tartalmi vonatkozásaik szerint. A tárgyszóanyagot tartalmazó lapok a kézirat által tárgyalt tudományágról, lényeges személyekről, tárgyakról, földrajzi nevekről, történeti kor- és időszakokról adnak utalásokat magukra a kéziratokra. Efféle vezérszók alatt, mint Népköltés, Finn-ugor nyelvészet, Romantika, Török-kor, Sóbányászat, Erdély (XVII sz.), Dunai hajózás (XIX. sz.), Akadémia, Wittenberg stb. útbaigazítást kapunk a tárggyal foglalkozó kéziratokról. Bár az eligazításnak ez a módszere nyilván nem ér fel a tizedes osztályozás nyújtotta lehetőségekkel, tudománytörténeti gyűjteményeknél — aminők általában a kéziratárak — elegendőképpen támogatja a kutatást.

Katalógusrendszerünk újszerűsége más tekintetben is kifejeződik. Abban ti., hogy mindennemű gyűjteményrészleg anyagát felöleli. A régi kéziratári katalógusok rendszeren több párhuzamos részből álltak. Az újonnan feldolgozott anyagra nézve nálunk nincs többé külön kézirati és levélkatalógus, vagy a képes ábrázolások katalógusa, hanem *csak egy általános katalógus van*, amely minden gyűjteményféleségről tájékoztat. Ugy véltük, ha már amúgy is elkerülhetetlen adottság, hogy minden témának régi és új katalógusban kell utánanézni, sőt a régi katalógusban két helyen is kell keresgélni, — akkor legalább az új szerzeményű anyag adatait lehessen egy helyen feltalálni. Katalógusunk ennek a gyakorlati célkitűzésnek a szülötte.⁴⁵

Helyrajzi katalógus helyett egyelőre könyvformájú nyilvántartást vezetünk.

Ami végül katalogizálási munkánk előrehaladásának ütemét illeti, erről tájékoztatásul csak annyit, hogy három kéziratárunk évente átlag 8000—9000 kéziratári egységet (javarészen leveleket és analektákat) dolgoz fel.⁴⁶

6. Az új szerzeményű anyag feldolgozása katalogizáláson kívül *lettárba vételt* is jelent. Az előbbi a kutatást, az utóbbi a gyűjtemény megőrzését segíti.

⁴⁴ Ez a megoldás NYIREŐ Istvántól ered.

⁴⁵ A katalógus-kialakító munkában elsősorban CSAPODI Csaba, a régi könyvek gyűjteményének vezetője nyújtott elméleti és gyakorlati segítséget.

⁴⁶ L. az 1955. és 1956. évi jelentéseket, AK kéziratári adminisztratív iratok. — Itt kell megemlíteni, hogy a kéziratkatalogizálással párhuzamosan folyik a roppant gazdag s még teljesen kiaknázatlan tudománytörténeti anyagot tartalmazó főtítkári levéltár cédula-indexének elkészítése. Ehhez a név- és tárgymutatóhoz évente mintegy 8000 cédula készül.

1870 óta változatlanul egyazon kezdetleges növedéknapló volt használatban. Nyolevan év múltán, 1951 elején tettük félre ezt a szinte történelmi ereklyévé vált naplót, s nyitottunk újat. Ebben két fontos újítást vezettünk be: egyrészt igyekeztünk pontosan feltüntetni a gyarapodás darabszámát, másrészt minden fontosnak vélt szerzeményezési adatot feljegyezni kívántunk: az eladó, ajándékozó, letéteményező személy nevét és lakcímét, esetleg a korábbi tulajdonosok nevét éppúgy, mint a vételárat. A dolog eleinte nem ment simán; különösen sok nehézségbe ütközött a mennyiségek számbavétele. Amikor pl. ládányi terjedelmű hagyatékokat vettünk át, pontos adatokat nem lehetett megállapítani; ez csak jóval később, a rendezői és katalogizálási munkák elvégzése során derült ki. De különben sem lett volna kielégítő olyan naplóbejegyzés, amely csak összegezve tünteti fel valamelyik nagy hagyatékként vagy gyűjtemény darabszámát; hiszen a helyes állománynyilvántartásnak részletesen kell számot adni minden tételről. Erre pedig a *növedéknapló* — amelybe a pénzügyi szervek előírása szerint azonnal a beszerzéskor kell a birtokba vett anyagot bevezetni — nem nyújtott módot. Így került sor — az Országos Széchenyi Könyvtár példájára — 1953-ban egy második állománynyilvántartó, az ún. *leltári napló* megnyitására, s ebben az újonnan katalogizált kéziratoknak cím szerint, a leveleknek relatio és darabszám szerint való felsorolására.

Növedéknaplózási munkánk egyik fontos ténye volt 1952-ben annak a nagy mennyiségű kéziratanyagnak utólagos állományba vétele, amely 1918 és 1925 között gyülemlt fel ajándékokból és letétekből, s amely eddig az időig számbavételtenül hevert.

7. A kéziratár védelme, gyarapítása és feldolgozása mellett sort kellett keríteni a *használat szabályozására* is. Fő törekvésünk a helyben kutatásnak mindenképpen való megkönnyítésére és a kölcsönzés korlátozására irányult. A régi kéziratár sötét, zsúfolt, levegőtlen helyiségében a kutatók nem igen kívántak dolgozni; 1949-ben sokszor hetekig nem volt egyetlen vendégünk sem. A nevesebb kutatók (akadémikusok, egyetemi tanárok) úgy látszik a legrégibb idők óta kölcsönvehették a kéziratokat. Ebből folyólag azonban — mint utólag kiderült — igen sok kár származott. Az évekre szóló kölcsönzések következtében fontos kéziratok kallódtak el, s csak nagyritkán kerültek vissza gyűjteményünkbe, sokszor idegenek vagy antikváriumok révén.

Az új kéziratári kutatóhelyiség megépülése után elérkezett az ideje a *kölcsönzés megszorításának*. A tudósoknak kijáró kedvezményt nem volt könnyű megszükiteni; évek kellettek hozzá, amíg közönségünket sikerült helybenkutatásra szoktatni. A kutatóterem megnyitása (1951. február) óta szemmeláthatólag nőtt a belső forgalom, és csökkent a kölcsönzés. Az évi kutatólétszám 1954-ig 100-ról 1500-ra, a használt anyag mennyisége 3000-ról mintegy 5000—6000 egységre emelkedett. Ezzel szemben az évi kölcsönzések száma 1000-ról kb. a felére esett; megjegyzendő, hogy kölcsönzés ekkoriban már csak intézmények részére volt lehetséges. 1955 őszén megpróbáltuk még szűkebbre vonni a korlátokat. Azóta jobbra már csak a budapesti nagykönyvtáraknak és múzeumoknak kölcsönzünk; az 1956. évi kölcsönzések száma csak 15 volt. A belső használatról, a kölcsönzésekről nyilván-
tartókönyvet vezetünk.⁴⁷

⁴⁷ L. a megfelelő évi jelentéseket, AK kéziratári adminisztratív iratok.

8. Kézirattárosi munkánknak az elmúlt években kiegészítő részévé vált a gyűjteményt érintő *adminisztratív ügyek irodai kezelése* is. Ez az igazgatói ügyvitelnek 1952–1953 fordulóján végrehajtott racionalizálásából eredt. Azóta a könyvtár egyes osztályai — közöttük a kéziratár is — igazgatói rendelkezés és irányítás mellett részben maguk látják el a hivatalos levelezéssel járó teendőket. Ebből a működésből folyólag *külön kéziratári irattár* van kialakulóban.

*

Íme, előttünk állnak annak a széleskörű reformnak az eredményei, amelyeket számos tárgyi és személyi nehézség ellenére el lehetett érni. A megmutakozó előnyök ebben a pillanatban talán még nem túlságosan jelentősek, de talán nem tévedünk, ha feltesszük, hogy szerencsés körülmények között magasbaívelő fejlődéshez segíthetik a nemzet legdrágább szellemi kincseinek tekintélyes részét őrző gyűjteményt.⁴⁸

BERLÁSZ JENŐ

JENŐ BERLÁSZ: REORGANISATION DER HANDSCHRIFTENABTEILUNG DER BIBLIOTHEK DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Anlage, Einrichtung und Verwaltung der nach 1865 eröffneten Handschriftenabteilung veraltete weitgehend während der letzten Jahrzehnten. Im Jahre 1949 entschloss die Leitung der Bibliothek die gründliche Reorganisation der ganzen Abteilung. Eine ausführliche Übersicht über die Erfolge dieser Reorganisation zu geben ist der Zweck dieses Berichtes.

Die Reorganisationsarbeit wurde mit Bau und Einrichtung moderner Lokalitäten begonnen. Im Gebäude der Akademie wurden für die Zwecke der Handschriftenabteilung drei Magazinräume gebaut, die zugleich als Studien- und Diensträume dienen und mit einer feuersicherer Schatzkammer versehen sind.

In der zweiten Phase der Arbeit wurde für die Restaurierung und Konservierung der beschädigten Handschriften gesorgt. Es wurde Papiermaterial und künstlerisch wertvoller Ledereinband von Tausenden beschädigter Handschriften mit Anwendung moderner physikochemischer Verfahren verbessert.

Der Sammelkreis der Abteilung wurde prinzipiell festgelegt. Aufgabe der Abteilung ist demgemäss: die handschriftlichen Dokumente der einheimischen Wissenschafts- und Literaturgeschichte, besonders aber die Handschriften der Mitglieder der Ungarischen Akademie zu sammeln und bewahren. Ausser den streng genommen handschriftlichen Werken gehören auch die verschiedenen Nebenprodukte der geistigen Arbeit, wie Notizen, Auszüge, Kopien, erste Entwürfe, Ausschnitte aus Drucksachen, Stiche, Zeichnungen, Photos, Faksimiles etc. zum Sammelkreis der Abteilung. Ebenso werden die Aufzeichnungen privater Natur, wie Tagebücher, Korrespondenzen von Gelehrten und Schriftsteller, als wie auch alle auf ihr Leben und Tätigkeit bezüglichen schriftlichen oder bildlichen Dokumente gesammelt. Archivmaterial (Urkunden, Akten) bleibt aber aus dem Sammelkreis ausgeschlossen.

Nach der genauen Bestimmung des Sammelkreises folgte die Klarlegung der methodischen Sammelarbeit. Wesentlich ist in diesem Bereich die Aufspürung der verborgenen Handschriften längst verstorbener hervorragender Vertreter des geistigen Lebens, gleichwie die, durch Vermittlung der Akademie vollzogene, systematische Erwerbung des Handschriftnachlasses verstorbener Akademiker.

Als eine bedeutende Refom ist auch die neue Anordnung der Handschriftenaufstellung zu betrachten. Das Wesentliche in dieser Anordnung ist, dass das neue

⁴⁸ Sokszoros kísérleti számlálásra támaszkodó nemrégiben végzett becslés szerint kéziratárunk állománya — beleértve az 1950-ben bekebelezett gyűjteményeket is — mintegy 14 000 kötet (köteg) nagyobb kéziratot és mintegy 76 000 analektát, levelet és oklevelet tartalmaz. A rendezetlen kisebb-nagyobb csomagok száma 567. A főtítkári, a könyvtári és a Kisfaludy-Társasági iratanyag összesen kb. 150 000 aktából áll.

Material — abweichend von der bisherigen Praxis, die den einzelnen Wissenschaften entsprechende Fachgruppen bilden liess — nach dem Provenienzprinzip der Archiven in erwerbungsgemässen Gruppen (ohne jedoch die Einheit der Autorennachlasse und der Sammlungen zu stören) verteilt und mit laufenden Nummern versehen wird.

Zur Förderung der Forschungsarbeit wurde ein neuer Katalog errichtet. Früher stand den Forschern nur ein Autorenkatalog zur Verfügung. Jetzt werden die neuen Erwerbungen nicht nur nach Autoren, sondern auch den Themen gemäss (Wissensgebiet, Gegenstand, Person, geographische Namen, Zeitalter usw.) in einem Kreuzkatalog verarbeitet. Statt verschiedener alphabetischer, chronologischer Sach- und Sonderkataloge (von Handschriften, Briefen, Bildern) gibt es jetzt nur einen Katalog der über alle nötige Daten eine leichte Orientierung ermöglicht.

Blutfogel Boldizsár miniátor

BLUTFOGEL Boldizsár kevésbé ismert XV. század végi magyarországi kódexfestő. A külföldi szerzők összeállításában megjelent miniátor-lexikonok nem tudnak munkásságáról; művészettörténetírásunk is csupán egyetlen festett ősnymotatvány alapján tartja nyilván a magyarországi miniátorok sorában.¹ Életével és a bártfai Szent Egyed templomnak adományozott könyvgyűjteményével ÁBEL Jenő foglalkozott részletesebben.² E forrásokból BLUTFOGEL művészi tevékenységéről csak annyit tudunk meg, hogy tehetséges betűfestő, aki „kiváló gonddal és műérzékkel festette ki többé-kevésbé díszesen könyveit.”³ Ránk maradt ősnymotatványainak díszítése e szűkszavú jellemzésnél alaposabb ismertetést, behatóbb elemzést érdemel.

BLUTFOGEL életrajzi adatait rubrikátori záradékaiból ismerjük. Szilézia Canth nevű városában született. 1491-ben vágbesztercei prédikátor volt; 1494, 1495, 1496 és 1498-ban rubrikált könyveiben következetesen „predicator Bistriciensis”-nek nevezte magát. Tanulmányait Krakkóban végezte, ahol 1498-ban a bölcsészkaron baccalaureusi fokozatot, 1502-ben magisteri címet, majd nem sokkal később a hittudományok licentiatúsának címét nyerte el. 1502-ben Kisszebenben volt prédikátor, 1508-tól kezdve pedig bártfai káplánként említik a városi számadáskönyvek. 1516-ban presbiterként halt meg Bártfán, s könyveit a Szent Egyed templom könyvtárának hagyományozta.⁴

BLUTFOGEL életének fontosabb állomáshelyei — a Körmöcbánya közelében levő Vágbeszterce, Kisszeben és Bártfa — között a XV. század végén szoros gazdasági kapcsolat állott fenn. Azok a szövetségek, amelyeket Kassa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben, Bártfa, majd az alsó- és felső-magyarországi bányavárosok közös érdekeik megvédésére kötöttek egymással, természetzerűleg kihatottak e területek kulturális fejlődésére, művészetének alaku-

¹ RÖSZLER István (*Adalékok a kassai kir. jogakadémia könyvtárához*. Magy. Könyvszle. 1882. 20. l.) a kassai jogakadémiai könyvtár ősnymotatványinak felsorolásakor említi AMBROSIIUS *Operájának* (Basel, 1492?) első részét, amelyet a bejegyzés tanúsága szerint 1496-ban BLUTFOGEL rubrikált. Az ősnymotatványt a könyvtár egyik legszebb példányának mondja, s külön kiemeli a 8. lap díszítését. — RÖSZLER adatait közli: SZENDREI János — SZENTIVÁNYI Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona*. Bp., 1915. 215. l. és BERKOVITS, Elena: *Miniatori Ungheresi nel dictionnaire des miniaturistes*. Corvina, 1941. 267. l.

² ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Bp. 1885. 78–88. l.

³ *Uo.* 81. l.

⁴ *Uo.* 80–87. l.

lására is.⁵ A kölcsönhatások következtében e városok művészetében és könyvkultúrájában hasonló fejlődési folyamat, számos rokon jegy mutatkozott.

A gyorsan gazdagodó és öntudatosodó felvidéki polgárság körében korán felébredt a könyvek iránti érdeklődés. Az északi városokban már a század első felében élénk könyvkészítő tevékenység folyt. Pozsonyban, Kassán, Iglón, Eperjesen, Bártfán s még néhány bányavárosban a XV. században több név szerint ismert scriptor dolgozott.⁶ A polgárság kulturális igényeinek emelkedésével együtt nőtt a könyvek megbecsülése és gyűjtése. A XV. század végén már számos értékes polgári könyvtulajdonról, kisebb könyvgyűjteményről tudunk. A bártfai Szent Egyed templom könyvtára legjelentősebben bártfai polgárok hagyatékaival gyarapodott. E polgári hagyatékok sorában több szempontból is becses művelődéstörténeti dokumentum BLUTFOGEL gyűjteménye, amely egykori tulajdonosának öntudatos magatartása következtében számos pontosan keltezhető iniciálét és lapszédíszít őrzött meg számunkra.

ÁBEL Jenő BLUTFOGEL hagyatékaként 16 kötetben 20 ősnymtatványt sorolt fel, és valószínűnek tartotta, hogy az ő gyűjteményéből származhat még néhány olyan bártfai könyv is, amelyből kitörölték vagy kitépték a tulajdonos bejegyzését.

Ma 21 olyan ősnymtatványt ismerünk, amely az első kötetstábla belsejére írt „Domini Baltasar Slesite de Canth... 1510” bejegyzés vagy más adat szerint BLUTFOGEL tulajdona volt.⁷ E műveket rendszerint maga BLUTFOGEL rubrikálta és díszítette. Csaknem valamennyi kötetben, amelyet véleményünk szerint maga díszített, benn van BLUTFOGEL tulajdon bejegyzése és 9 műben jellegzetes rubrikátori záradéka is. Mindössze három díszítetlen ősnymtatványa volt.⁸ Két könyvből durván kivágták az iniciálékat.⁹ További három kötetből is a feltehetőleg díszített levelek hiányoznak.¹⁰

BLUTFOGEL könyveinek legszebb lapjai eshettek áldozatul a könyvcsönkítő szenvedélynek. Jól példázza e feltevést az a nagyfolio alakú kötet, amely DUNS SCOTUS *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum* (Nürnberg, Anton Koberger, 1481) és *Quaestiones quodlibetales* (Nürnberg, Anton Koberger,

⁵ RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Bp. 1955. 80. l.

⁶ PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története*. Bp. 1926. 76–78. l.

⁷ Azokból az ősnymtatványokból, amelyeket ÁBEL (78–79. l.) BLUTFOGEL hagyatékaként ismertetett, ma csupán THOMAS DE AQUINO *Super primo sententiarum* (Venezia, Antonius de Strata, 1486) című munkája hiányzik. Kétségtől kívül BLUTFOGEL tulajdona volt viszont MEFFRET *Sermones de tempore et de sanctis, alias Hortulus reginae. Pars aestivalis* (Basel, Nikolaus Kessler, c. 1486.) című műve, amelynek első kötetstábláján BLUTFOGEL szokásos bejegyzése áll: „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510.” Ezt a munkát ÁBEL csupán a Szent Egyed templom könyveinek felsorolásakor (159. l.) említi. — Végül az egri Főegyházmegyei Könyvtár állományában van egy csonka *Biblia* (Nürnberg, Anton Koberger, 1485. — HAIN-COPINGER 3166, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 4288 [csak a második rész]), amelynek 370a lapján BLUTFOGEL következő bejegyzése olvasható: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel textoris filium bartholomei nacione Slesitam de Canth pro tunc predicatorem Bistriciensis simplicissimum ipso die Ursule in primo signo Sagitarij Anno salutis 1497.”

⁸ ÁBEL: *i. m.* 79. l. 10., 13. és 14. szám.

⁹ ÁBEL: *i. m.* 79. l. 15. szám alatt leírt ősnymtatványból Pars I. a 1 a lapon hiányzik az iniciálé; az említett MEFFRET-kötetből az Aa 2a lap iniciáléja van kitépve.

¹⁰ ÁBEL: *i. m.* 78. l. 3. szám és 79. l. 5. szám alatt leírt művek.

1481) című munkáit tartalmazza.¹¹ Az első mű eleje hiányzik; a II., III. és IV. rész kezdetét és a *Quaestiones quodlibetales* 2a levelét nagyméretű iniciálékkal és lapszéldíszekkel látta el a művész. A festett díszítésből csupán három iniciálé és egyetlen lapszéldísz maradt meg. Az iniciálét és a lapszéldíszeket úgy vágták ki a könyvből, hogy a festés egyes részletei még ma is láthatók.

A kötet épen maradt festett díszai BLUTFOGELT jóízűsű, gyakorlott miniátornak mutatják. Finom kidolgozású, nagyméretű iniciáléiban az alap tömör arany; a zöld, kék, illetőleg vörös betűtestet árnyalt stilizált levelek töltik ki. A betűszárak közti teret az első iniciálénál kék, a másodiknál vörös alapon arany ornamentális díszítés borítja. A harmadik iniciálében a betűtest zöldszínű kockás mintát zár közre.

Az egyetlen megmaradt lapszéldísz (Pars II. 2a lap, I. tábla) rózsaszín zöld, szürke stilizált levelekre és virágokra ágazó indákat ábrázol. A finom kidolgozású, pasztell színű indák, levelek mellett tollrajzzal körülvett aranytallérok húzódnak.

BLUTFOGEL ezt a kötetét 1496-ban rubrikálta. Valószínűleg ekkor készült a két ösnyomtatvány festett díszítése is. Ugyanebben az évben fejezte be a művész AUGUSTINUS *Explanatio psalorum* (Basel, Johann Amerbach, 1489) című munkájának rubrikálását és feltehetőleg festését is.¹² E mű iniciáléi és lapszéldíszai a kisfolio alakú kötet méretéhez igazodva szerényebbek; az elrendezés, díszítő módor és a festői technika azonban a DUNS SCOTUS-kötet díszítéséhez hasonló.

A Pars I.a 3a lapot két iniciálé és lapszéldísz élénkíti. (II. tábla.) A nagyobb méretű B iniciálé zöld keretben, poncolt arany alapon rózsaszín, árnyalt levéldíszű betűtestet ábrázol. Az iniciáléből csigavonalba hajló levélkék nyúlnak ki a két hasáb közé, illetőleg a felső lapszélre. Az alsó és külső lapszálen nyolcasokban ívelődő, kék-zöld-szürke-rózsaszín indákból, stilizált levelekből és virágokból álló díszítés húzódik. A hosszú kelyhű virágok közé naturalisztikusan ábrázolt szekfű vegyül. A díszítés között elszórt aranytallérokat pontokból álló keret és gyakran szeszélyes tollrajz veszi körül.

Ugyanígy szellemben készült, de a lap három szélére kiterjedő lapszéldísz és egy iniciálé van a Pars III. j 2b lapján. Kevésbé tetszetős a Pars II. A 2a lap díszítése, amely a két hasáb közül kinyúló ágból terjed szét az alsó lapszélre. A stilizált virágokban végződő rózsaszín-zöld levelek között „ISTE LIBER EST DOMINI VALENTAS...” feliratú mondatzalag ívelődik.

BLUTFOGEL kódexfestői tevékenységének igen fontos emléke ANGELUS DE CLAVASIO *Summa angelica de casibus conscientiae* (Strassburg, Martin Flach, 1491) című munkája.¹³ E kötet díszítését ugyanis a művész tisztán kivehető kézjeggyel is ellátta. Az a 1a lap iniciáléjában, a zöld betűtest összekötő szárába festette be BLUTFOGEL B betűből álló kézjegyét (III. tábla 1. kép.).

BLUTFOGEL öntudatos egyéniség volt, aki értékes könyveibe nevét beírta, rubrikátori záradékaiban pedig nevén kívül származási helyét, állását, tudományos képesítését is pontosan feltüntette. Nem meglepő tehát, hogy

¹¹ Az ösnyomtatvány és a festett díszítések leírását a dolgozatunkhoz csatolt jegyzékben 1. és 2. szám alatt közöljük.

¹² L. uo. 4. sz. a.

¹³ L. uo. 3. sz. a.

művészi tevékenységét sem kívánta véka alá rejteni. Több kézjeggyel jelzett művét nem ismerjük; iniciáléinak és lapszédíszaineke azonos stílusa azonban pontosan megegyezik a mesterjeggyel hitelesített iniciálé díszítő modorával. Az iniciáléból kiinduló lapszédísz kissé módosított változata az AUGUSTINUS-kötet Pars II. A 1a lapját borító szédísznek.

Eredetibb elgondolást mutat az ANGELUS DE CLAVASIO-kötet másik lapszédísz. Itt faágból ágazik ki a szokásos ornamentika, s nyolcas alakban ívelődve, szeszélyesen visszakanyarodva, hurkolódva húzódik végig a lap alján. Ez a díszítés az AUGUSTINUS-kötet lapszédíszeinél kevésbé üde színhatást kelt.

Ugyanilyen jellegű, azonos színekkel készült s igen hasonló elrendezésű díszítés borítja AUGUSTINUS *Expositio evangelii secundum Johannem* (Basel,

Johann Amerbach, c. 1491.) című munkájának¹⁴ a 2a lapját (IV. tábla 1. kép). Az iniciálében lila keretben, poncolt arany alapon, sárgával árnyalt zöld betűtest van, amelyből barna-rózsaszín és kék levelek ágaznak szét a belső lapszélre. A lap alján két szimmetrikus elhelyezésű, stilizált virágokban végződő levél ívelődik; az ornamentális díszítést — BLUTFOGEL többi lapszédíszéhez hasonlóan — pontokkal keretelt aranytallérok veszik körül.

Néhány kötetbe csak iniciálét festett a művész. Ezekben a változatos felépítésű és díszítésű iniciálékban tükröződik leginkább BLUTFOGEL művészi képzelőereje, dekoratív hajlama. ANTONINUS FLORENTINUS *Summa Theologica, Pars Secunda* (Venezia, Nicolas Jenson, 1477—1480.) című művének¹⁵ egyetlen iniciáléja (a 5a lap) a DUNS SCOTUS-kötet nagyméretű, pompás iniciáléinak modorában készült. A matt arany keretbe foglalt iniciálé vörös alapját arany filigrán borítja; a kék betűtestben fehérrel árnyalt fodros levelek hajladoznak.

Feltűnően sok iniciáléval (36 maradt meg a csonka kötetben) látta el BLUTFOGEL GRATIANUS *Decretum*-át (Venezia, Johannes de Colonia et Johannes Manthen, 1479—1480.).¹⁶ A színes keretbe foglalt iniciálékban a betűtestet majd minden esetben árnyalt levelek töltik ki. Változatosabb az iniciálék belsejének kiképzése. Az élénk színű alapot rendszerint ornamentális díszítés vagy kötegbe fogott, hosszúszerű, erősen stilizált liliomok borítják (III. tábla 2. kép); nem ritka a hálós vagy kockás minta sem. Az iniciáléből többnyire keskeny

¹⁴ L. uo. 5. sz. a.

¹⁵ L. uo. 8. sz. a.

¹⁶ L. uo. 10. sz. a.

levelekben végződő indaszár ágazik ki és fut le a lapszélén vagy a szöveghasábok között.

A GRATIANUS-kötet iniciáléinál kezdetlegesebb kivitelű, egyszerűbb iniciálék díszítik IX. GERGELY pápa nagyfolio alakú *Decretales*-ét (Venezia, Johannes Herbort, 1481.).¹⁷

ANTONINUS FLORENTINUS *Summa Theologica. Pars III.*, 1. 2. (Venezia, Andreas de Paltascichis, 1485.) című művének¹⁸ iniciáléja és lapszéldíszé eltér BLUTFOGEL stílusától (IV. tábla 2. kép). A lap alján csigavonalba hajló, stilizált levelek karcsúbbak, plasztikusabbak és tagoltabbak BLUTFOGEL levélformáinál. Szembetűnő különbség az indaszárak erőteljesebb kidolgozása, a finom rajzú stilizált virágok árnyaltabb, részletesebb mintázása. Az indaszárak szétválásánál apró arany levélkék csillognak. Hiányoznak BLUTFOGEL lapszéldíszéinek szinte nélkülözhetetlen elemei, a pontokkal körülvett aranytallérok is.

Más jellegű az iniciálé díszítése is, bár a betűszárak között ábrázolt, kötegbe fogott stilizált lilomokat BLUTFOGEL is szívesen alkalmazta. A szürke betűtest fehérrel árnyalt levelei csipkézettebbek, nyugtalanabbak, plasztikusabbak. Az elegánsabb díszítés fémszerű hatásával is elkülönül BLUTFOGEL többi ősnymotványának iniciáléitól és lapszéldíszéitől. Ez a kötet már kifestve kerülhetett BLUTFOGEL tulajdonába.

BLUTFOGEL ősnymotványait közel egy időben — kb. egy évtized alatt — díszíthette, s így nem meglepő, hogy iniciáléinak és lapszéldíszéinek stílusában, festői gyakorlatában lényegesebb változás, fejlődési folyamat nem észlelhető. Művei többnyire csak a szerényebb vagy pompásabb kivitelenítésben, tetszetősebb vagy egyszerűbb díszítő megoldások alkalmazásában térnek el egymástól. Az iniciálék betűtesteit kitöltő és a lapszéldíszként alkalmazott levélnamentika mindvégig változatlan marad. Következetes a díszítő motívumok alkalmazásában, a részletek ábrázolásában is.

BLUTFOGEL művei a magyarországi kéziratfestés eddig viszonylag kevés figyelemre méltatott, szerényebb hajtásaihoz tartoznak. A budai reneszánsz kéziratfestés nem hatott ki művészetére. Festett díszein egyetlen reneszánsz motívum sincsen. Stílusa a magyarországi miniatúrafestészet olasz ösztönzéseket gyümölcsöztető budai műhelyétől távol érlelődött, s ennek megfelelően is alakult; iniciáléin és lapszéldíszein inkább a cseh miniátorok hatása érezhető.

A cseh kéziratfestés, francia és olasz stíluselemek kezdeti önállótlan átvétele után, a XIV. század második felében, IV. KÁROLY király idejében jutott el a sajátos nemzeti vonások kiérleléséhez.¹⁹ Az új stílus az avignoni miniatúrafestészet díszítő modorának egyéni továbbfejlesztéseként jött létre és terjedt el Csehországban.²⁰ E folyamattal párhuzamosan Közép-Európa egyéb művészeti centrumaiba is eljutott az avignoni kódexfestés hatása. A közös forrásból nyert ösztönzésekéből a XV. század első felében Csehország-

¹⁷ L. uo. 9. sz. a.

¹⁸ L. uo. 7. sz. a.

¹⁹ DVOŘÁK, Max: *Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses.* Wien, 1901. 50–60. l.

²⁰ DVOŘÁK: *i. m.* 35–43. l. — KLETZL, Otto: *Studien zur Böhmisches Buchmalerei.* Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft. Marburg, 1933. 4–5. l. — HOFFMANN Edith: *Cseh miniatúrák a Szépművészeti Múzeumban.* Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. Bp., 1918. 57. l.

ban, Ausztriában és Bajorországban igen hasonló díszítő modor alakult ki.²¹ A lapszeldíszítés rendszerint a keretnek csak egyes széleire terjedt. Főeleme a spirálisban haladó, többrészes, stilizált levélforma. Az ornamentális dísz belső mintázása ugyanazon szín különböző árnyalataival vagy finom fehér vonalak felrakásával készült. Az összhatásában hasonló díszítő modor a legtöbb helyen határozott lokális jegyekkel bővült, sokféleképpen differenciálódott. A széles körben elterjedt lapszeldíszítés különböző változatainak kialakulását a közvetlen avignoni ösztönzéseken kívül az új cseh ornamentika is befolyásolta.²²

A magyarországi kéziratfestésen a XIV. század végétől kezdve észlelhető a cseh miniátorok hatása.²³ NAGYSZOMBATI Mihály iniciáléinál a sarkokból kiinduló indadíszben, a váci ötvöscéh szerkönyvében SZENT ELIGIUS arc-típusában, más cseh befolyás alatt készült kódexeinkben leginkább a lapszeldíszek festésében mutatkozik a csehországi miniátorok stílusjegyeinek követése.

A Krakóban végzett és Bárfán megtelepedett BLUTFOGEL művein szinte magától értetődő a cseh kéziratok hatása. Iniciáléi és lapszeldíszei azonban csak rokon jegyeket mutatnak a korabeli cseh miniatúrafestészet emlékeivel, de nem azonosíthatók azokkal.

A XV. század végi csehországi miniatúrafestészet egyik figyelmet érdemlő emléke az Országos Széchényi Könyvtár gazdagon és művészen díszített *Benedictionaleja* (V. tábla 1. kép.).²⁴ E cseh kódex több iniciáléjának belsejét arannyal vagy ezüsttel festett, kötegebe fogott, stilizált liliomok díszítik. Ez a jellegzetes motívum BLUTFOGEL több iniciáléjában ismétlődik. A századvégi cseh iniciálékhoz hasonlóan BLUTFOGEL iniciáléiban is gyakori a poncolt arany háttér vagy az arany filigrán ornamens. Csaknem lényegesebbek azonban azok a különbségek, amelyek BLUTFOGEL lapszeldíszei és a cseh *Benedictionale* ornamentikája között észlelhetők. A karcsúbb, fel lazítottabb, fémszerűbben festett cseh levelekkel szemben BLUTFOGEL következetesen kevésbé tagolt, szélesebb, lágyan hajladozó levélformákat használt. Mellőzte a levelek bordáinak a cseh miniátoroktól megszokott hangsúlyozott érzékeltetését, s a levelek elágazásaiból is elhagyta az arany levélkéket; helyüket éppen csak tollrajzzal jelölte. E különbségek nem magyarázhatók azzal, hogy a *Benedictionale* feltűnően szép ornamentikáját BLUTFOGELnél tehetségesebb és képzetesebb művész festette. Ugyanezek az eltérések fennállnak akkor is, ha műveit az Országos Széchényi Könyvtár 1469-ben keltezett *Nowi zákon* című, cseh nyelvű papírkódexének (Fol. Slav. 29)²⁵ lapszeldíszjeivel vetjük össze, holott ennek az egyszerű kiállítású kéziratnak a díszjeit BLUTFOGELnél kezdetlegesebb művész készítette. Sokkal közelebb áll e cseh kéziratok díszjeihez annak az ANTONINUS FLORENTINUS-kötetnek már ismertett díszítése, amely minden bizonnyal kifestve jutott BLUTFOGELhez.²⁶

²¹ DVOŘÁK: i. m. 98. l.

²² Uo. 98. l. — DOSTÁL, E.: *Přispěvky k dějinám českého iluminátorského umění na sklonku XIV. století*. Brno, 1928. 148—149. l. — BREDT, Wilhelm: *Der Handschriften-schmuck Augsburgs im XV. Jahrhundert*. Strassburg. 1900. 63. l.

²³ HOFFMANN Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái*. Bp. 1928. 75—76. l.

²⁴ BARTONIEK, Emma: *Codices manu scripti latini*. Bp. 1940. 223—224. l. — HOFFMANN: i. m. (l. 23. j.) 62—63. l.

²⁵ HOFFMANN: i. m. (l. 23. j.) 62. l.

²⁶ L. a dolgozathoz csatolt jegyzékben 7. sz. a.

A bártfai könyvtár ősnymtatványai közül még egy csonka *Missale* díszítésén érezhető a cseh kéziratfestés hatása (V. tábla 2. kép). Ez a *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum* nem BLUTFOGEL hagyatékából került a könyvtárba. A *Missale* Petrus MAUFER vándornyomdász nyomtatta 1480-ban Veronában a magyar földön miséző papok számára.²⁷ A csonka ősnymtatványból a fametszetes kánonkép hiányzik. Festett díszítése nem sokkal megjelenése után már Magyarországon — esetleg Bártfán — készülhetett.

A *Missale*ban hat iniciálé és négy lapszéldíszítés maradt meg. A finoman kidolgozott díszítésekhez feltűnően sok aranyat és üde pasztell színeket alkalmazott az ismeretlen mester. Az iniciálék kiképzése nem túl változatos: a betűtestet többnyire árnyalt levelek töltik ki, az iniciálé alapját pedig finom ornamensek borítják. A művész tehetsége a lapszéldíszteken bontakozott ki szabadabban. A díszítés többnyire az iniciálé betűtestének meghosszabbodásaként indul ki, és indaszárakból kiágazó, erőteljesen tagolt, finom stilizált levelekből s olykor egy-két virágból áll. Az indaszárak kacsakaringókban végződnek; az elágazásokban arany levélkék csillognak. A három lapszélre terjedő díszítésnél a lap bal szélén rendszerint vékony pálcá húzódik, amelyre indák, levelek csavarodnak. Más elhelyezésben is szívesen alkalmazta a művész a pálcátagot; az alsó és felső lapszéldíszítésnél a két szöveghasáb között húzódó pálcából ágaznak szét a többé-kevésbé szimmetrikusan ívelődő levélformák.

A *Missale* lapszéldíszei a gazdag aranyozás és a lendületesen ívelődő, könnyed, csipkézett levelek üde színhatásával BLUTFOGEL műveinél pompásabb, elegánsabb benyomást keltenek; az iniciálék azonban nem érik el BLUTFOGEL iniciáléinak művészi színvonalát.

BLUTFOGEL festői modora tehát nem elszigetelt jelenség a XV. század végén Magyarországon: több felvidéki emlékekkel mutat rokon vonásokat. Az ország északi részében dolgozó miniátorok a bonyolultabb cseh és a szárazabb osztrák lapkeretelés hatása alatt alakították ki a kódexfestésnek ezt a sajátos stílusát.²⁸ A száz évvel korábban élő NAGYSZOMBATI Mihálytól kezdve jó néhány tehetséges miniátor működött közre e stílus kimunkálásában.

BLUTFOGEL az 1490-es évek végén és a XVI. század első éveiben díszítette ősnymtatványait. A XV. század végén a kéziratfestés Európa-szerte háttérbe szorult, s többnyire az ősnymtatványokon és a címeresleveleken élt tovább. Magyarországon is szembetűnő e korban a díszített kódexek megritkulása. A budai miniátor műhely II. ULÁSZLÓ uralkodása alatt szerényebb keretek között dolgozott tovább, és jóval kevesebb kódexet állított elő, mint MÁTYÁS idejében. Csupán a címereslevelek díszítése ért e korban meglepő felvirágzást.²⁹

A budai művészeti élet hanyatlását előidéző gazdasági és politikai változások az ország félreesőbb kulturális központjaiba kevésbé hatottak ki. A városi számadáskönyvekből, oklevelekből ismert művésznevek³⁰ s a mester-névhez nem kapcsolható díszített kódexek egyaránt azt tanúsítják, hogy az

²⁷ HAIN, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum*. Tübingen, 1831. 11428 szám.

— HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica*. Bp. 1938. 37. l. 1. szám.

²⁸ GEREVICH Tibor: *A régi magyar művészet európai helyzete*. Bp. 1924. 18. l.

²⁹ BERKOVITS Ilona: *Az esztergomi Ulászló-Graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 346. l.

³⁰ BERKOVITS, Elena: *Miniatori Ungheresi...* Corvina, 1941. 255–281. l.

ország északi városaiban a XVI. század elején is figyelmet érdemlő könyvmásoló és díszítő tevékenység folyt. Festett kódexeink nagy része azonban a századok során elkallódott, elpusztult.

Éppen ezért különleges jelentőségű BLUTFOGEL hagyatéka, amely egy eddig kevésbé ismert felvidéki kéziratfestő több mint félszáz iniciáléját és számos lapszéldíszét őrizte meg számunkra. Ez az emlékanyag nemcsak BLUTFOGEL művészi tevékenységének realisabb megítélését teszi lehetővé, hanem a magyarországi kéziratfestés XVI. századi fejlődésének rekonstruálását is elősegíti.

Blutfogel díszített ösnyomtatványainak jegyzéke :

1. DUNS SCOTUS, Johannes : *Quaestiones in quattuor libros Sententiarum*. Ed. Thomas Penketh et Bartholomaeus Bellatus. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. 2°

Papír. 4 rész : I. rész 130 levél (csonka) ; II. rész 82 levél ; III. rész 58 levél. IV. rész 140 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 3 iniciálé. Kötés : XV. századi sötétbarna bőr, fatáblákon (433 × 300 mm) bélyegzőkkel és görgetővel készült díszítéssel. Réz köldök- és sarokveretekkel, kapcsolókkal.

Első kötéstabla belsején : „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510 Scotus super mgfm.” — Uo. : a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise. — I. rész 130a lap : „Explicit labor rubricandi huius primi libri per me Balthazar Blutfogel predicatorem simplicissimum nacione Slesitam de Canth in signo 2° Cancrri feria sexta in die Barbare anno dominice incarnationis 1495. Cuius et liber iste est.”

Az I. rész eleje hiányzik ; a kötet kiállítása alapján valószínű, hogy a 2a lapon itt is iniciálé és lapszéldíszítés volt.

II. rész 2a lap : C iniciálé (73 × 73 mm) mályva-rózsaszínű kettős keretben, arany alapon zöld betű, sárgával árnyalt lombdíszítéssel. A betű belsejében kék alapon sárga vonaldísz. Az iniciálé jobb felső sarkából zöld száron aranytallérral díszített rózsaszín levél fut le a két hasáb közé.

A lap alján és a külső lapszélen rózsaszín-zöld-kék levéldísz ívelődik. A levelek között megnyúlt kelyhű, stilizált virágok és tollrajzzal körülvett aranytallérok.

III. rész 2a lap : C iniciálé (73 × 73 mm) világos és sötétebb kék keretben, arany alapon, barnával árnyalt levéldíszítésű kék betű. A betű belseje vörös, arany filigrán díszítéssel.

A lap alján húzódó díszítést levágták.

IV. rész 2a lapon a nagyméretű iniciálé és lapszéldísz kivágva.

HAIN 6417, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 9074, ÁBEL : i. m. 78. l. 4. sz. és 148. l. 9. szám.

2. DUNS SCOTUS, Johannes : *Quaestiones quodlibetales*. Ed. Thomas Penketh. Nürnberg, Anton Koberger, 1481. 2° (Az előző műhöz kötve.)

Papír. 52 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. I iniciálé. Kötés : l. l. szám alatt.

51b lap : „ffinit labor rubricandi libri huius per me Balthazar Blutfogel predicatorem (utolag beszúrva : Bistricienssem) simplicissimum nacione Slesitam de Canth in secundo signo Scorpionis feria quarta que erat dies decem milium martirum hora vero quasi sexta mane Anno salutis 1496. Cuius et liber iste est.”

2a lap : C iniciálé (74 × 75 mm) szürke-barna kettős keretben, arany alapon vörös betű, sárgával árnyalt levéldíszítéssel ; belsejében zöld kockás mintával.

A lap alján és a külső lapszélen húzódó díszítést levágták.

HAIN : 6435, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 9069, ÁBEL : i. m. 78. l. 4. sz. és 148 l. 9. szám.

3. ANGELUS DE CLAVASIO : *Summa angelica de casibus conscientiae*. Strassburg, Martin Flach, 1491. dec. 1. 2°

Papír. 370 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (300 × 210 mm) bélyegzőkkel és görgetővel készült díszítéssel ; réz köldökverettel és kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején : „Liber domini Baltasar de Canth.” 1b levélen a bártfa; könyvtár nyomtatott exlibrise.

Ia lap : A iniciálé (38 × 38 mm) barnás-lila keretben zöld betű, sárgával árnyalt levelekkel, B betűből álló kézjeggyel. A betű belseje kék, szürke vonaldíszítéssel. Az iniciálé bal alsó sarkából egy stilizált virágban végződő szürke és egy szürkés-lila levél ágazik szét. A levelek mellett tollrajzzal és pontokkal körülvelt aranytallérok.

A lap alján zöld, lilás-szürke, kék stilizált levelek nyolcas alakban ívelődnek. A levelek között szürke stilizált virág és több, barna körökkel keretezett aranytallér.

HAIN 5391, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 1932, ÁBEL : i. m. 79. 1. 8. sz. és 154. 1. 31. szám.

4. AUGUSTINUS, Aurelius : *Explanatio psalmorum*. Basel, Johann Amerbach, 1489. 2°

Papír. 3 rész : I. rész 164 levél (hiányos) ; II. rész 194 levél ; III. rész 192 levél (hiányos). Vörös és kék festett kezdők. 3 lapszéldíszítés, 7 iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (340 × 220 mm), fonatos és ornamentális díszítéssel ; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején : „Domini Baltasar Slesite de Canth 1510.” — III. rész 192a lap. : „Explicit labor rubricandi per me Balthazar predicatorem Bistriciensem simplicissimum nacione Slesitam in primo signo arietis Anno salutis humane 1496. Cuius et liber iste est, in die Sebastiani hora quasi tertia post prandium.”

I. rész 18a lev. (a 2a) 0 iniciálé (27 × 27 mm) fekete-szürke keretben sárga-barna levéldíszű betű, belsejében szürke alapon fekete vonaldísz.

19a lap (a 3a) 2 iniciálé és lapszéldíszítés. D iniciálé (25 × 27 mm) szürke keretben zöld betű, sárgával árnyalt levelekkel, belsejében szürke alapon fehér vonaldísz. Az iniciálé bal alsó sarkából rózsaszín-szürke levél nyúlik ki a belső lapszélre ; a stilizált levél alatt barna körökkel keretezett aranytallér.

B iniciálé (40 × 35 mm) kettős zöld keretben, poncolt arany alapon rózsaszín betű, fehér árnyalással. Az iniciáléből két kisebb levél nyúlik ki.

A lap alsó és külső szélén kék, zöld, szürke, rózsaszín stilizált levelek nyolcas alakban ívelődnek ; közöttük stilizált virágok, körökkel keretezett aranytallérok és egy naturalisztikusan ábrázolt szekfű.

II. rész A 1a lap. : P iniciálé (27 × 27 mm) rózsaszín-mályva keretben, szürke fehérrel árnyalt betű, belsejében kék alapon fehér vonaldísz. Az iniciáléből stilizált virágokban végződő kék és rózsaszín levél ágazik ki a belső lapszélre.

A 2a lap. : Q iniciálé (37 × 35 mm) szürke keretben, poncolt ezüst alapon zöld, sárgával árnyalt levéldíszű betű. Az iniciálé bal alsó sarkából vékony szürke inda nyúlik ki.

A lap alján fürtös virágokban végződő, rózsaszín-zöld levelek ívelődnek ; a díszítés és a barna körökkel keretezett aranytallérok között „ISTE . LIBER . EST . DOMINI . WALTAS” feliratú mondatzalag húzódik.

III. rész j 2a lap. : E iniciálé (26 × 26 mm) fekete keretben vörös betű, sárga árnyalt levéldísz. A betű belsejében kék alapon fekete hálózat.

j 2b lap. : E iniciálé (35 × 35 mm) barna-piros keretben, poncolt arany alapon fehérrel árnyalt szürke betű. Az iniciáléből egy zöld és egy rózsaszín levél indul ki a felső lapszélre.

A külső lapszálon zöld-rózsaszín-szürke megnyúlt stilizált levelekből, barna körökkel körülvett aranytallérokban és egy stilizált virágból álló díszítés. A lap alján kékes-szürke stilizált levelet és két naturalisztikusabb virágot ábrázoló lapszéldísz.

HAIN 1917, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2909, ÁBEL: i. m. 79. l. 7. sz. és 152. l. 19. szám.

5. AUGUSTINUS, Aurelius: *Expositio evangelii secundum Johannem*. [Basel, Johann Amerbach, nem 1491 után.] 2°

Papír. 206 levél (hiányos). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (320 × 225 mm) bélyegzőkkel készített, ornamentális díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

205b lap: „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel predicatorem Bistriciensis simplicissimum nacione Slesitam de Canth in 2° signo piscis feria sexta post dyonisi hora fere quinta anno Domini 1494. Cuius et liber est.” — Az első kötéstábla belsején az egykori tulajdonos bejegyzése kitörülve.

Ia (a 2a) lap: I iniciálé (43 × 35 mm) szürke keretben, poncolt arany alapon zöld betű, sárgával árnyalt levéldíszszel. Az iniciálé baloldali sarkaiból stilizált virágokban végződő, aranytallérokban körülvett barna-lila-kék levélinda ágazik szét a belső lapszálon.

A lap alján ugyanilyen, szürke-rózsaszín stilizált inda- és virágdísz.

HAIN-COPINGER 1982, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2912, ÁBEL: i. m. 79. l. 6. és 151. l. 18. szám.

6. CARACCIOLUS, Robertus: *Sermones de laudibus sanctorum*. Basel, Nikolaus Kessler, 1490. II. 26. 2° (Az előző műhöz kötve).

Papír. 189 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés: I. 5. szám. alatt.

189a lapon a rubrikátor bejegyzését levágták.

a 5a lap: N iniciálé (23 × 23 mm) barnás-sárga keretben, poncolt arany alapon, fehérrel árnyalt szürke betű.

HAIN 4485, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 6057, ÁBEL: i. m. 79. l. 6. sz. és 151. l. 18. szám.

7. ANTONINUS FLORENTINUS: *Summa theologica*. P. 3, l. 2. Venezia, Andreas de Paltascichis, 1485. IV. 21. 2°

Papír. 2 rész: I. rész 216 levél (csonka, a mű e 4 levéllel kezdődik), II. rész 208 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 lapszéldíszítés, 1 iniciálé. Kötés: XV. századi barna bőr, fatáblákon (310 × 220 mm), vaknyomású és bélyegzőkkel készített díszítéssel; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején: „Domini Baltasar Slesite de Canth. Tercia pars Anthonin 1510.” — Uo. a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

I. rész. A mű első — feltehetően díszített — levelei hiányoznak.

II. rész. A 2a lap: R iniciálé (40 × 40 mm) kopott lila keretben lilás-szürke betű, árnyalt levéldíszszel. A betű belsejében zöld alapon kötegbe fogott, hosszú szárú, stilizált ezüst lilomok. Az iniciálé bal alsó sarkából karcsú zöld inda nyúlik ki a belső lapszélre.

A lap alján spirális alakban haladó, karcsú lila-zöld-kék indákból és stilizált virágokból álló lapszéldísz. Az indaszár és a kiágazó levelek között kis arany levélkék.

HAIN-COPINGER 1257, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2198, ÁBEL: i. m. 79. l. 12. sz. és 157. l. 40. szám.

8. ANTONINUS FLORENTINUS: *Summa theologica*. Pars II. Venezia, Nicolas Jenson, 1477–1480. 2°

Papír. 323 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 1 iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (310×215 mm) lilomot ábrázoló bélyegzőkkel díszítve ; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején : „Domini Baltasar Slesite de Canth. Secunda pars Anthonini 1510.” — 322a lap : „Explicit labor rubricandi libri huius per me Balthazar Blutfogel predicatorem Bistriciensem simplicissimum nacione Slesitam de Canth in primo signo arietis feria quarta post festum lucie hora quasi quarta post prandium. Anno salutis 1496. Cuius et liber iste est.” — Az a 4b lapon a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

a 5a lap : F iniciálé (52×65 mm) matt arany keretben kék betű fehérrel árnyalt levéldíszítéssel. A betű belsejében vörös alapon arany filigrán.

HAHN-COPINGER 1243. P. II., *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2185. P. II., ÁBEL : i. m. 79. l. 11. sz. és 157. l. 39. szám.

9. GREGORIUS IX. papa : *Decretales*. Venezia, [Johannes Herbort] 1481. IX. 10. 2°

Papír. 314 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 3 iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (440×290 mm), bélyegzőkkel készült díszítéssel és réz kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején : „Domini Baltasar Slesite de Canth Decretales 1510.” — Uo.: a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

l 2a lap : D iniciálé (38×43 mm) rózsaszín keretben, fekete alapon kék leveleket ábrázoló betű. A betű belsejében zöld alapon kezdetleges vonaldísz.

t 9b lap : E iniciálé (40×43 mm) zöld keretben, vonaldísszel borított világosabb zöld alapon rózsaszín betű, árnyalt levéldíszítéssel.

A 7b lap : D iniciálé (33×43 mm) keret nélküli zöld betű, árnyalt levelekkel. Belsejében rózsaszín alapon mályva színű vonaldísz.

HAHN 8011, *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. London, 1924. Part V. 302. l., ÁBEL : i. m. 78. l. 1. sz. és 146. l. 2. szám.

10. GRATIANUS : *Decretum*. Venezia, Johannes de Colonia et Johannes Manthen, 1479/1480. jan. 3. 2°

Papír. 418 levél (csonka). Festett vörös és kék kezdőbetűk. 36 iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (445×295 mm), bélyegzőkkel készült díszítéssel ; réz köldök- és sarokveretekkel, kapocsvégekkel.

Első kötéstábla belsején : „Domini Baltasar Slesite de Canth Decretum. 1510.” — Uo.: a bártfai könyvtár nyomtatott exlibrise.

k 7b lap : Q iniciálé (47×45 mm) matt arany és vörös keretben, kék alapon zöld, fodros levelekkel díszített betűtest. A betű belsejében vörös alapon fekete tollrajz. Az iniciálé felső keretét ötszirmú rózsaszín virág töri át ; a bal alsó sarokból keskeny rózsaszín levélke fut le a két hasáb között.

n 2a lap : Q iniciálé (43×43 mm) kék keretben sárga-barna mintázású betűtest. A betű belseje zöld, sárga vonaldíszítéssel ; a zöld alapot ferde rózsaszín sáv osztja két részre. Az iniciálé bal alsó sarkából zöld inda nyúlik ki a két hasáb közé.

p 2b lap : az iniciálét kivágták.

q 2b lap : Q iniciálé (49×53 mm) világos és sötétebb zöld osztású keretben, fodros levelekkel díszített arany, illetőleg rózsaszín betűtest. Belsejében kék alapon kötegbe fogott, hosszúszerű, stilizált fehér lilomok. Az iniciáléből zöld levélkében végződő rózsaszín indaszár indul ki s fut le a két hasáb között.

q 5b lap : I iniciálé (53×57 mm) sárga vonaldíszítéssel borított rózsaszín alapon zöld betű, árnyalt levelekkel.

q 8b lap : D iniciálé (54×50 mm) rózsaszín keretben kék, fehérrel árnyalt betűtest ; belsejében zöld alapon sárga vonaldísz.

Hasonló szellemben festett iniciálék díszítik a következő lapokat :

r	2a lap : Q iniciálé (51×51 mm) ;	r	8a lap : Q iniciálé (50×50 mm) ;
s	1b lap : S iniciálé (54×54 mm) ;	s	4b lap : Q iniciálé (51×51 mm) ;
s	8a lap : C iniciálé (53×52 mm) ;	t	8a lap : Q iniciálé (42×42 mm) ;
v	9a lap : D iniciálé (42×46 mm) ;	x	3b lap : C iniciálé (53×53 mm) ;
x	7a lap : Q iniciálé (56×54 mm) ;	y	2b lap : Q iniciálé (53×55 mm) ;
z	9a lap : Q iniciálé (47×46 mm) ;	u	3a lap : Q iniciálé (53×50 mm) ;
u	5b lap : D iniciálé (50×43 mm) ;	u	7a lap : D iniciálé (44×40 mm) ;
u	9b lap : A iniciálé (40×40 mm) ;	o	1b lap : Q iniciálé (45×44 mm) ;
o	9a lap : Q iniciálé (43×43 mm) ;	aa	9a lap : Q iniciálé (42×40 mm) ;
bb	10b lap : S iniciálé (49×49 mm) ;	cc	4b lap : Q iniciálé (52×52 mm) ;
dd	5a lap : Q iniciálé (50×52 mm) ;	ee	7a lap : Q iniciálé (44×42 mm) ;
ff	1a lap : Q iniciálé (38×38 mm) ;	ff	2b lap : Q iniciálé (38×34 mm) ;
ff	6b lap : U iniciálé (35×35 mm) ;	gg	1a lap : Q iniciálé (51×50 mm) ;
hh	2a lap : Q iniciálé (50×48 mm) ;	M	4a lap : Q iniciálé (45×47 mm) ;
M	5b lap : Q iniciálé (45×45 mm) ;	nn	2b lap : A iniciálé (40×37 mm) ;
nn	4a lap : D iniciálé (43×43 mm).		

HAIN 7894, *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. London, 1924. Part V. 235. l., ÁBEL : i. m. 78. l. 2. sz. és 146. l. 3. szám.

11. AUGUSTINUS, Aurelius : *De civitate dei*, cum commentario Thomae Waleys et Nicolai Trivet. Basel, Johann Amerbach, 1489. II. 13. 2°

Papír. 268 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. I iniciálé. Kötés : XV. századi barna bőr, fatáblákon (325×225 mm) bélyegzőkkel készült díszítéssel ; réz köldök- és sarokveretekkel, kapcsolókkal.

264a (O 4a) lap: „Explicitus est labor rubricandi per me Balthazar blutfogel predicatorem Bystriciensem simplicissimum Nacione Slesitam de Canth in secundo signo piscis vigesima prima die februarii hora ferme tertia Cuius et liber iste est.” — ÁBEL szerint az első kötéstábla belsején BLUTFOGEL szokásos bejegyzése; ez ma már nem látható.

a 2a lap : I iniciálé (43×19 mm) arany alapon rózsaszín fehérrel árnyalt betűtest. Az iniciáléből primitív kék-zöld inda fut ki a belső lapszélre.

A díszítést feltehetőleg nem Blutfogel készítette.

HAIN-COPINGER 2064, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 2887, ÁBEL : i. m. 79. l. 5. sz. Koll. 2. és 151. l. 17 sz. Koll. 2.

12. AMBROSIIUS : *Opera*. Basel (1492?) Említi RÖSZLER István (l. l. sz. j.).

13. *Biblia*, cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. — Nicolaus de Lyra : *Contra perfidiam Iudaeorum*. Nürnberg : Anton Koberger, 1485. 2°

Papír. Csupán a II. rész : 370 levél. Festett vörös és kék kezdőbetűk. I lapszél-díszítés, számos iniciálé. Kötés : XV. századi sötétbarna bőr, fatáblákon (320 × 220 mm) bélyegzőkkel készült díszítéssel. Réz köldök- és sarokveretekkel, kapcsolókkal.

A 370a lapon bejegyzés : „Explicit labor rubricandi per me Balthazar Blutfogel textoris filium bartholomei nacione Slesitam de Canth pro tunc predicatorem Bistri-

ciensem simplicissimum ipso die Ursule in primo signo Sagitarij Anno salutis 1947."

la lap: U iniciálé (16 × 20 mm) szürke keretben zöld betű, sárgával árnyalt lombdíszítéssel. A betű belsejében mályvaszínű alapon lila vonaldísz. — Ugyanitt: U iniciálé (21 × 22 mm) kék keretben mályvaszínű betű, belsejében zöld alapon sárga vonaldísz. — A lap alján zöld-rózsaszín és kék akantusz levelekből kezdetleges kidolgozású lapsedíztetés.

A kötetben számos kisméretű, az előbbiekhöz hasonlóan díszített, egyszerűbb iniciálé van.

HAIN-COPINGER 3166, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 4288.

ÁBEL nem említi ezt a kötetet a bártfai Szent] Egyed templom könyvtárának állományában. Az ősnymtatvány ma az egri Főegyházmegyei Könyvtár tulajdona.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

ELISABETH SOLTÉSZ: DER MINIATOR BALTHASAR BLUTFOGEL

Balthasar BLUTFOGEL, Presbyter von Bártfa (Bardiov) ist ein bisher wenig bekannter, aber trotzdem interessanter Vertreter der oberungarischen Kodexmalerei des XV. Jahrhunderts. BLUTFOGEL wurde in Canth (Schlesien) geboren, studierte in Krakau, wo er 1502 den Magistergrad, später den des Lizentiats der Theologie erwarb. In den 1490-er Jahren war BLUTFOGEL in Vágbeszterce (Porazská Bystrica), 1502 in Kisszeben (Sabinov) als Prediger tätig; seit 1508 Kaplan, später Presbyter in Bártfa, wo er 1516 starb. Seine Bücher hinterliess er der Bibliothek der dortigen hl. Aegidius-Kirche.

BLUTFOGELS Bücher-Nachlass ist ein von verschiedenen Gesichtspunkten wertvolles kulturhistorisches Dokument. Der grösste Teil seiner Bücher wurde nämlich von BLUTFOGEL selbst rubriziert und illuminiert. Die Schlussformel des Rubrikators in diesen Büchern enthält, neben BLUTFOGELS Namen, punktliche Angaben über seinen Geburtsort, seine Qualifikation und Stellung. Es sind 21 Wiegendrucke bekannt, die BLUTFOGEL gehörten, was aus einer, auf die innere Seite des Einbandes angeführten Aufzeichnung „Domini Baltasar Slesite de Canth... 1510“, oder aus der Schlussformel des Rubrikators festgestellt werden kann.

BLUTFOGEL illuminierte mannigfaltig und gefällig den grössten Teil seiner Bücher. Sein Nachlass enthält mehr als 50 Initialen und viele Randverzierungen von BLUTFOGEL. Das Titelblatt der Bände ist gewöhnlich mit einer schönen Initiale und Zierleiste versehen. Im Text sind die Initialen bescheidener. In den fein ausgearbeiteten, grossangelegten Initialen ist der Hintergrund in dichtem Gold gehalten, der Buchstabe mit schattierten und stilisierten Blättern geziert. Am Rande des Blattes seiner Bücher sind Verzierungen aus stilisierten Blumen und Blättern zu sehen. In einer Zierleiste des Buches AUGUSTINUS *Explanatio Psalmorum* (Basel, 1489. Johann Amerbach) steht ein Spruchband mit den Worten: ISTE LIBER EST DOMINI WALTAS..., wonach das Buch vom Eigentümer selbst illuminiert wurde. In einer Initiale des Buches ANGELUS DE CLAVASIO *Summa angelica de casibus conscientiae* (Strassburg, 1491, Martin Flach) finden wir den verborgenen Anfangsbuchstaben des Namens „Blutfogel“.

BLUTFOGELS Stil wurde durch die gleichzeitige tschechische Kodexmalerei beeinflusst. Dieser Einfluss bedeutet eigentlich nur eine Stilverwandtschaft, die seine Initialen und Zierleisten mit den Werken der gleichzeitigen tschechischen Illuminatoren (*Benedictionale*, Budapest, Nationalbibliothek Széchényi, Cod. lat. 252. *Nový zákon*, ebenda Fol. Slaw. 29) verband. BLUTFOGEL hat die von der tschechischen Kodexmalerei bekommenen Anregungen — ebenso, wie der vor 100 Jahren tätiger Michael NAGY-SZOMBATI — zur Ausbildung seines feinen künstlerischen Sinn verratenden individuellen Stils benützt.

Prologus

¶ Dicit Aurelius Augustinus in pro-
ponens episcopus in psalmo Be-
atus vir qui non abiit de prologus
inquit.

Queris sit genera ppe-
ner: pnde cui b' vor: vt
in q persona ppe dicit
sine aut cur nulli non ba-
deat: requirant. Cetus
itaq: e quiqua agant pial-
mos esse nulla dubitatio est. Et qui pial-
mus quomodo sit: vel a quo recitat: sicut
loq: inscriptione ostendit. No est oia pial-
mi a David editi sunt. Ipe em David ex
omni popo qmior princeps spiritus mudi-
tos elegit quoy notia sunt Alap: Euan-
gelizant: Iudum: vt in quocumq: dicitur
spiritus intrasset: pmi deo caneret. Da-
uid ergo solus noue psalmos ore: ppio ce-
ditur: Reliq aut ab illis quatuor principi-
bus in tres singulor inscriptione sit dicit. Iste
aut q: nulli sicut id dicit no habet requi-
rendu nobis sit: q: rone inf ceteros sol-
no habet nulli inscriptione: vt a quo fue-
rit recitat. Na si psalmographus scdm et
temu e quantu e oia: vel in numero re-
digere: vt causas singulor ostendere possit:
cur no e huc nulli inpositus: et vtru piam
esset ostendit. Sed q: die psalmi ppiu voce
dei loquens inducit: ideo nulli no h: Ne
quid diuilo eloquio pponeret: Aut piam
diceret: qui no piam: sed ymis est apella-
tus: ideo pmiulatione habere non po-
nit nec oia: ne si habuisset vt piam
esset: melior tantu in ordine numeri non au-
toritate indicaret: Aut ne vt iam relatus
est aliquid pponeret diuilo eloquio psal-
mographi pmiulatione pposita. Na e p-
ceteris potuisset intelligi: si piam dicitur
fuisse. Et ideo sol nulli no habet: vt ppi-
cui esset quatuor vter ceteros emmeret.
Vnde iam antea dixerat debet prudens
vestra: quanta vis: quanta auctoritas: qn-
a ratio in hoc psalmo versatur: cui nec
culum ausus est scriba preponere: nec nu-
merum indicare: vt solum cum e vna: po-
tius q: primus ostenderet. Igitur quia fa-
ciens deos: et vocis auctoritas iam ostensa
est: nulli ratio demonstrata: suspexit: vt de
ipso psalmo tractemus.

¶ Explicat prologus.

¶ Eiusdem dicit Augustinus de co-
dan psalmo Tractatus inquit.

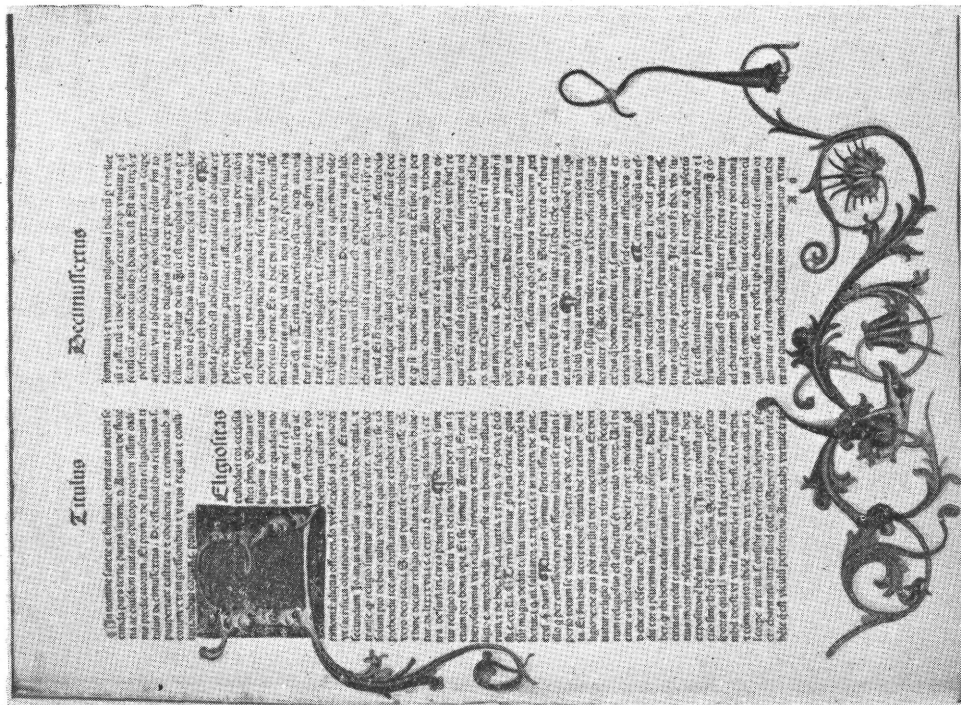
Psalmus

Beatus vir

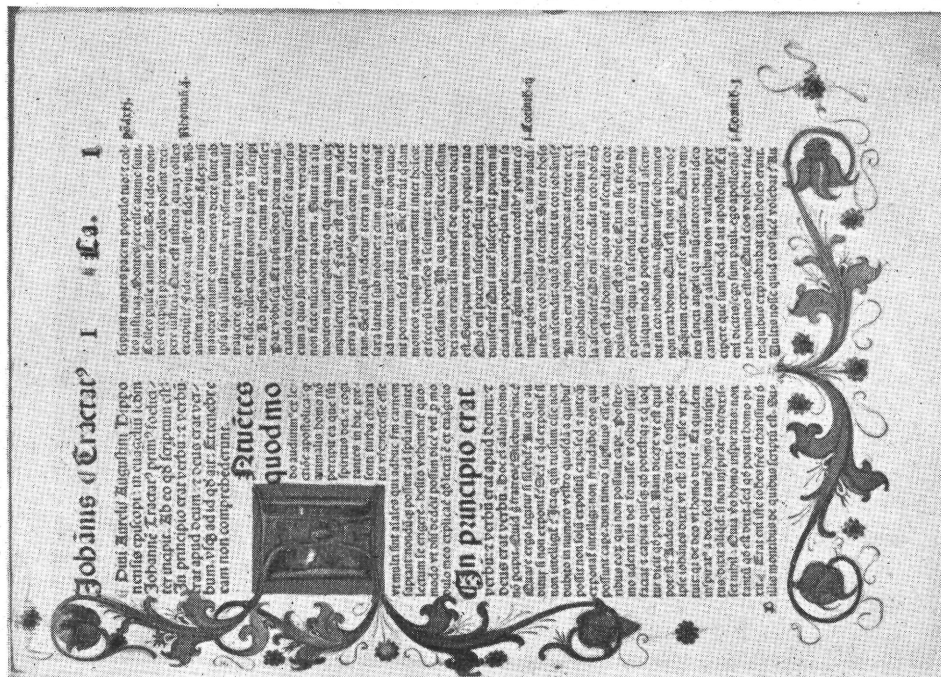
qui non abiit in
consilio impio-
rum. De domino
nostro. Iesu Chri-
sto: hoc est homine
dominico accipien-
dum est: Beatus vir

qui non abiit in consilio impiorum: sicut ho-
mo terrenus: qui vtrius consensu decepte
a serpente: vt dei precepta preteriret. Et
in via peccatorum non flectit. Quia
venit quide i via peccatorum: nascendo sicut
peccatores: sed no flectit: q: cu no tenuit il-
lecebra seculari. Et in cathedra pesti-
lentie no sedit. Noluit regnu frenu cu
supbia: Que ideo cathedra pestilencie recte
intelligit: q: no fere q: q: cu caret amo-
re dñandi: humana no appetat gloriam.
Ipsiulena est em morbi: hanc quagana: et
oia aut pene oia inuolucro: q: accomo-
dan: accipiat cathedra pestilencie: pni-
cia doctrina: cui sermo vt ceteri serpi. De
ide pñderat: e ordo ybor: abijcissent: se-
dit. Abijt em illi: cu recessit a deo. Bene-
cuz delectat: est pcto. Sed: cu in sua su-
perbia cōfirmat: redire no potuit: nisi per
eu liberat: qui neq: abiit in consilio impio-
ru: nec in via peccatorum flectit: nec in cathe-
dra pestilencie sedit. Sed in lege dñi
fuit voluntas eius: et i lege eius me-
ditabitur die ac nocte. Iusto non est lex
posita: vt die Alap. Sed aliud est esse i le-
ge: aliud sub lege. Qui e in lege: scdm legē
agit: q: est sub lege: scdm legē agit. Ille q: u-
ber est iure seru. Deinde aliud est lex que
scribit: et imponit seruiciu: aliud lex que me-
te pñcipit ab eo qui no indiget lris. Adedi-
tabit die ac nocte: Aut sine intermissione
intelligendū est: Aut die in lencia: nocte i
tribulationib. Dicit em: Abijt die meus
vidit: et gaudius est. Et de tribulatione di-
cit: In sup et visq: ad noctē emēdaungum
me renes meus. Et erit tags lignu qd
platum est scdm decursus aquar.
Id est: Aut scdm ipam sapiennā q: digna
ta est boiem suscipere ad salutē nram: vt ipe
bō sit lignu plantatu scdm decursus aq.
Ipe em b intellectui accipi qd in alio psal-
mo dñ: flum dei replet: est aq: Aut scdm
spiritualit scdm que dñ: Ipe vos bap-
tizabit in spū scō. Et illud: qm sunt: ventur
et bibat. Et illo: Si scires donu dei: qd est

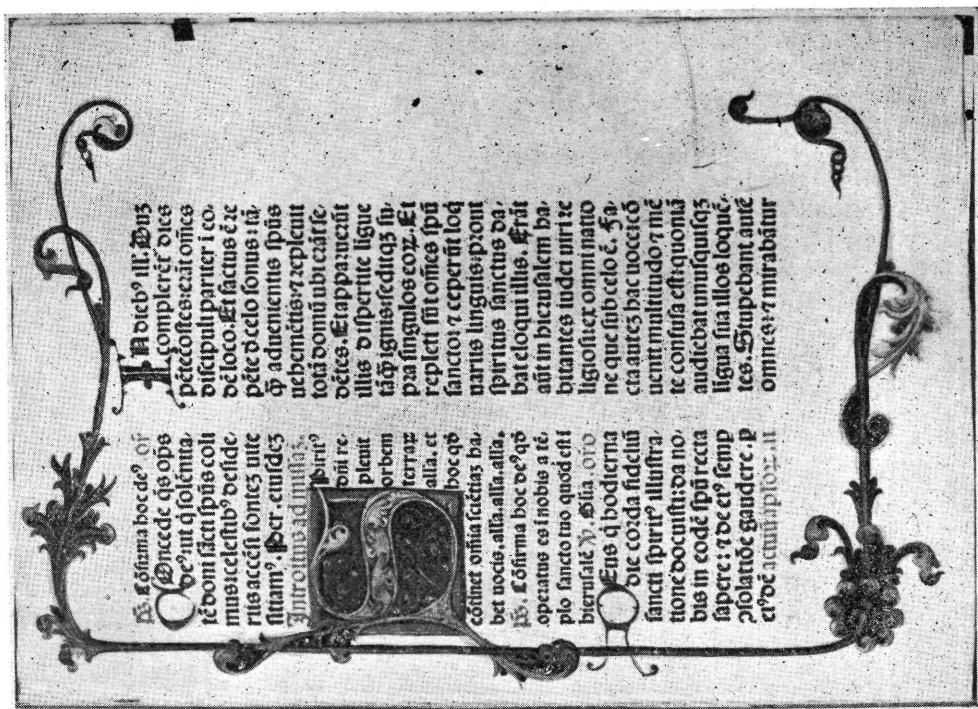
Alia gra-
T. scdm.

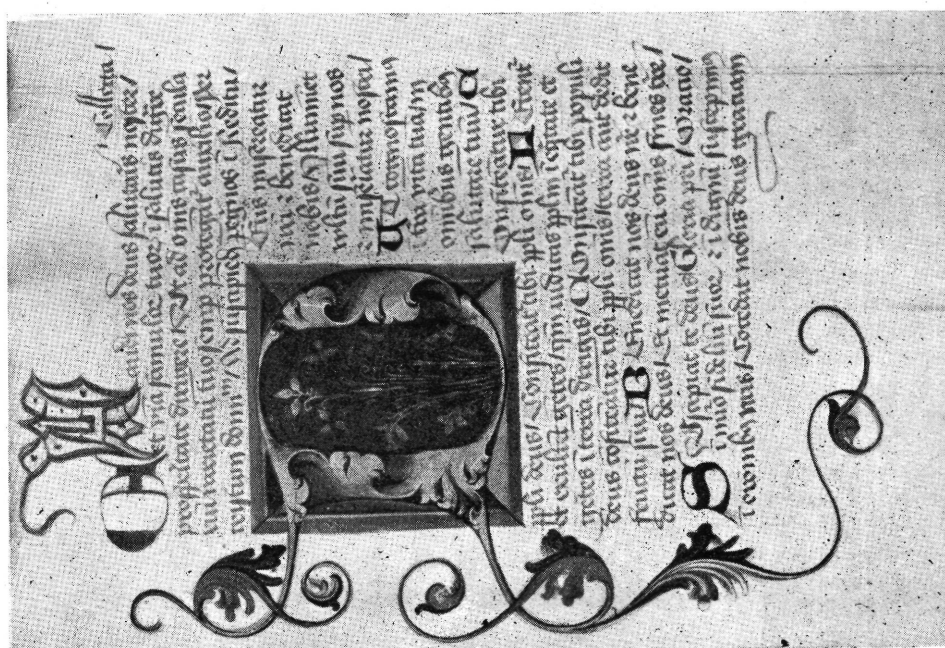
ANTONINUS FLORENTINUS: *Summa theologiae*. Pars III. 1.2. Venezia. Andreas de Paltascichis, 1845. II. rész A 2a lap.

AUGUSTINUS, Aurelius: *Expositio evangelii secundum Johannem*.
(Basel. Johann Amerbach, nem 1491 után). a 2a lap.

Missale ad usum dominorum Ultramontanorum. Verona (Petrus Mauser), 1480.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora : Juan Huarte és Aeschacius Major (= Joachim Caesar). A „habent sua fata libelli” agyonidézett frázisa mindig új színt nyer, ha a megszokott bibliográfiai kutatómunka szürke adatai mögött hirtelen éles bepillantást nyerünk elmúlt korok és elmúlt írók színes, eleven és küzdelmes életébe. Különösen áll ez akkor, ha a keresett könyv valamely oknál fogva az „üldözött könyvek” sorába tartozik : ha a haladó szerző szembekerült vagy szembefordult saját korának hivatalos, uralkodó eszméivel és a mögöttük álló hatalmakkal.

„A nyugat-európai filozófia története” c. művében G. F. ALEXANDROV foglalkozik röviden Juan HUARTEval, a spanyol reneszánsznak egy igen eredeti, haladó szellemű gondolkodójával. Ha ennek nyomán továbbiakat szeretnénk megtudni ez érdekesnek ígérkező szerzőről : meglepetéssel tapasztaljuk, hogy nem csupán műveit nem találjuk könyvtárainkban, hanem még nevét sem találjuk meg a könyvtáros legfőbb bibliográfiai forrásaiban, az UEBERWEG-féle *Grundriss* vonatkozó kötetében, ill. R. EISLER *Philosophen-Lexikon*jában és *Handwörterbuch*ja III. kötetének bibliográfiai függelékében.

Szerencsére JÖCHER *Gelehrten-Lexicon*ja 1750-ben még ismeri filozófusunkat, sőt azt is közli, hogy spanyol művét a német Äschacius MAJOR latinra fordította. Így kerül kezünkbe végre a mű — a budapesti Egyetemi Könyvtár példánya —, mely az eredeti teljes fordításának látszik : *Scrutinium ingeniorum pro iis qui excellere cupiunt; perpetua linguae Castellanae translatione latinitate donatum: interprete Aeschacio Majore* Dobrebórano. Lege : stupešces. Jenae, 1663. Exc. Samuel Krebs. 42, 743. 1. Index.

Kiderül, hogy az előszóban MAJOR megnevezi magát a szerzőt is : Janus HUARTUS Doctor Medicus Hispanus. Vagyis a lényegét — a szerzőség eltulajdonítását — illetően nem beszélhetünk plágiumról. Hogy mi lehet mégis a szokatlan eljárás mögött, arról hamarosan meggyőző az *Index librorum prohibitorum* (1940) illetékes (224.) lapja :

„Huarte, Jan. Examen de ingenios para las ciencias, donde se muestra la diferencia de habilidades que hay en los hombres y el genero de letras que a cada uno responde en particular. Decr. 11 dec. 1604.”

Vagyis a művet nem sokkal első kiadásai után a tiltott könyvek listájára helyezték, s ott van ma is. Valószínű, hogy a fordító elsősorban az inkvizícióra való tekintettel dugta el a szerzőt a címlapról ; bár Németország északi részén — ahol élt és fordítását kiadta — közvetlen veszély nem fenyegette, nyilván jobbnak látta azért az óvatosságot. Emellett szólhatott még a kiadó üzleti szempontja is : a könyv terjesztése a katolikus országokban és olvasóknál.

Bár a mű tartalmi vizsgálata már nem tartozik a bibliográfusra, annyit egykönnyen megállapíthatunk, hogy a Sanctum Officium miért helyeztette a könyvet indexre. Ha ugyanis egy szerző a XVI. század 70-es éveiben azzal kezdi művét, hogy lehet valaki bármely előkelő születésű, és járhat a legdrágább iskolákba : ha tehetsége hiányzik,

sohasem viheti semmire a tudományokban, — ezzel nyilván olyan rést próbál ütni a születési előjogok feltétlen elismerését valló feudális rendszeren, melyet nem nézhet szótlanul a feudalizmus legfőbb elméleti képviselője és védelmezője, az egyház és az inkvizíció. (A *condamatio* részletes indokolása — mely az idők folyamán változik — megtalálható az index korai kiadásaiban¹.)

A kérdést kissé tovább bonyolítja az a körülmény, melyre G. E. LESSING hívja fel figyelmünket. LESSING — mint könyvtáros is — lelkes felfedezője és kiadója volt méltatlanul elfeledett régi haladó íróknak, és — többek között — HUARTET is igyekezett kiemelni a feledés mélyéről. Művét spanyol eredetiből lefordította németre, és ki is adta. E kiadás előszavában² olvassuk, hogy az Aeschacius MAJOR név anagrammatikus változata Joachim CAESARNAK, a fordító tényleges családi nevének. CAESARRÓL az *Allg. Deutsche Biographie* nem tud, de JÖCHER számon tartja, és ismeri álnevét is és a latin fordításnak első, 1612-es kiadását is.

E rövid megjegyzéseink semmiképpen sem tartanak igényt a felfedezés jellegére. Adatközlésünknek két célja van:

1. hogy felhívja *könyvtárosaink* figyelmét a MAJOR—CAESAR-féle latin kiadás tényleges szerzőjére³;

2. hogy e bibliográfiai és könyvtörténeti adalékkal ráterelje a *filozófia és pszichológia* történészeinek figyelmét egy alaposan elfelejtett, de igen eredeti gondolkodóra, aki már a XVI. században olyan problémáknak szentelt monográfiát, melyekkel ő utána csak a majdani pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok és a képességek lélektana fog foglalkozni — jó háromszáz évvel később és az indexrehelyezés veszélye nélkül.

MÁTRAI LÁSZLÓ

Szerző és nyomdász. Szerző, íródeák, másoló, szedő, korrektor, nyomdász, a könyv alkotóinak e legfőbb képviselői együttes munkájából jött létre a könyv, a könyvnyomtatás feltalálása óta a XX. századig, amikor az íródeák, másoló szerepét átvette a gépíró(nő), s a korrektor szerepe már csak a szedésnek, a kefelevonatnak és a tördelt korrek-túrának a kéz(gép)irat szövegével való egyeztetése: annak ellenőrzése, hogy pontosan szedett-e a szedő, s a kefelevonaton végzett korrigálásokat végrehajtotta-e a tördelt levonaton?

A szavak, amelyekkel a könyv alkotóit nevezzük, nem olyan régiek nálunk, mint a magyarországi nyomtatványok, sőt az első nyomtatott magyar nyelvű könyvek-nél is jóval újabbak. A *szerző* szó — *scriptor, verfasser* jelentésben először FALUDI Ferenc *Udvari emberében* fordul elő (NySz), amely először 1750-ben jelent meg. Az *íródeák* — *grammaticus, scriba* értelemben már a *Debreceni Kódex*ben megvan, s a könyvnyomtatás korában gyakori szó. Későbbi jelentése a *notarius, város író deákja*, majd *törvényszék jegyzőkönyvvezetője*. KÁLDI *Vasárnapi prédikációiban* olvasom: „együtt léznek... a' Hamis bírák a' Prókátorokkal, és Író-deákokkal” (251. l.). A *másoló* első előfordulása

¹ *Index librorum expurgatorum*: G. Quiroga Toletani Hispan. generalis Inquisitoris iussu editus. Salmuri, 1601 (!) 93—95. lev.; vagy: *Index librorum prohibitorum et expurgandorum novissimus*. Madridi, 1667. 734—5. l.

² L.: *Johann Huart's Prüfung der Köpfe zu den Wissenschaften*. Aus dem Spanischen übersetzt von Gotthold Ephraim LESSING. 2. verb., Aufl. v. J. J. EBERT. Wittenberg-Zerbst, 1785. VII. l. — Az előző olvasható LESSING műveinek összes kiadásában is: *Kürschners Deutsche Nat. Litt.* 64. Bd. 38—42. l.

³ HOLTZMANN-BOHATTA IV. kötete *Scrutinium* alatt felfedi ugyan a szerzőt, de az Aeschacius MAJOR névvel nem foglalkozik.

— SZILY Kálmán *NyUSzT.* - a szerint — MÁRTON Józsefnél, 1803-ban. A *szedő* — *betűszedő* értelemben sem az *NySz*-ben, sem a *NyUSzT.*-ben nincs szótárazva, de SZYL Mikl s, kit az irodalomtörténet PÁZMÁNY Péterrel azonosít, a *Usepregi mestersejben*, 1614-ben azt írja: „az bötűszedű az hét helyett kettőt vetett.” (Pázmány P. Egyetem, V. 20.) A *korrektor* magyar neve, a *javítnok*, erőszakolt nyelvújítási szó, amely először az *Akadémiai Névkönyvben*, 1840-ben olvasható. A *nyomdász* 1846-ban, a *Tiszti Szt.*-ben jelenik meg először, tehát múlt századi nyelvújítási szó.

A XVI—XVIII. században több olyan könyvet ismerünk, amelyben ugyanazon szavaknak különböző nyelvjárasterületekről való változatai felváltva szerepelnek. Ilyen könyv például mindjárt az első tisztán magyar szöveget tartalmazó magyar könyv (csak a nyomdász ajánlása és a végén az Errata s a datum latin), amelyben élesen elkülönülnek egymástól az *e-ző* (ö-ző), *i-ző* és *ő-ző* nyelvjárásban írt szövegek. E könyv KOMJÁTHI Benedek *Az Zenth Paal leueley magyar nyelven* (Krakkó, 1533). A PERÉNYIEK nyalábvári kastélyából, Ugocsa megyéből közel út volt Krakkó, s a viharos politikai időjárás lelki rémei ellen PERÉNYINÉ FRANGEPÁN Katalin egy menedéket látott: a hitet. Ezt akarta erősíteni magában, udvari népében és jobbágyaiban is, amikor PÁL apostol leveleit magyar nyelvre fordítva az olvasni tudók kezébe juttatta. Ez persze nem ment olyan egyszerűen. Nem volt könnyű embereket találnia, akik ezt a nehéz feladatot el tudták volna végezni. Végre is — úgy látszik — több tudós teológus kipróbálása után, KOMJÁTHI Benedek személyében állapodik meg a nyalábvári kastély úrnője, „unszolja”, „inti” a fordításra, rendelkezésére bocsátja a Nyalábvárban már meglevő fordításrészeket. KOMJÁTHI hosszás szabadkozások után vállalja a feladatot. De — úgy látszik — PERÉNYI Gábor udvarába az ország különböző vidékeiről jöttek a papi emberek, akik magukkal hozták otthoni nyelvüket: a szegedi *ő-zést*, a szatmári *i-zést*, és PÁL apostol leveleit ezeken a nyelvjárásokon fordították le. E szövegeket KOMJÁTHI átolvasa, amelyeket jónak talált, nyelvi javítás nélkül, változatlanul átvette. Nem írta át a saját *e-ző* nyelvjárására, amivel időt takarított meg, (a költség nem számított volna egy ilyen gazdag várkastélyban). Így lett a talán akarata ellenére az ő neve alatt megjelent könyvnek nyelvi felelőse, így derülhetett ki művének nagy részéről, hogy nem az ő munkája, és ezért vádolhatta meg — a körülmények kellő mérlegelése nélkül — VISKI Károly 1909-ben „szemérmetlen plágizálással”, a *Magyar Nyelvőrben*.

Tény az, hogy az első magyar nyelvű könyvben, KOMJÁTHI Benedek: *Az Zenth Paal leueley*-ben három nyelvjárást látunk, nem keveredett formájában, hanem egymástól elkülönülten, egymástól érintetlenül: az *e-ző*, — ez KOMJÁTHI nyelvjárása, — az *i-ző* és az *ő-ző* nyelvjárást, azok nyelvét, akik Nyalábvárott már KOMJÁTHI odaérkezése előtt foglalkoztak PÁL leveleinek lefordításával. Egyes szavakban ilyen eltérések vannak a különböző fejezetek között: *kereszttyén* — *köröszttyén*, *Pétörnek* — *Pétertes*, *mindenek* — *mindönöket*, *il* — *él*, *itel* — *étel* stb. — MURMELIUS *Lexikonának* magyar értelmezésében ugyanezt a következetlenséget, azaz eltéréseket látjuk. Mindez már többször megbeszélte kérdés. (Legutóbb MNy, L. 3—4. *A régi magyar könyvek kézírata stb.* című cikkemben. Az érdeklődő itt bővebb felvilágosítást is talál.) Bennünket itt a nyelvészeti kutatásnak csak az eredménye érdekel: az a megállapítás, hogy bizonyos műveknek nem egy ember a szerzője, hogy a PESTI MIZSÉR Gábor, HELTAI Gáspár és KÁROLYI Gáspár neve alatt ismert biblia-fordítások munkaközösségben készültek, amit e fordítók a fordítás előszavában maguk közölnek az olvasóval. E könyvekben semmi ok sincs annak feltevése, hogy a korrektorok bármit is változtattak volna a kézirat szövegén. KÁROLYI *Biblia*-fordítása 1645-i, amstelodami kiadásában annál több nyomát, káros nyomát látjuk az önkéntes korrektoroknak, a „Belgiomi Académiákban tanuló Magyaroknak forgolódások által” keletkezett megszámlálhatatlan mennyiségű sajtóhibában. A sajtóhibák miatt

nemcsak a helyesírás válik zavarossá, következetlenné, hanem a nyelv is. Ez a könyv a legékesebb példája annak, miként változtattak, ebben az esetben, — hogy miként rontottak a korrektorok a szerző vagy sajtó alá rendező nyomdai kéziratán, s miként torzították el szövegét.

A korrektor, de valószínűbb, hogy már előtte a másoló változtatta meg ZRÍNYI Miklós *Obsidio Sigethiana* kéziratának szövegét a nyomdai kéziratban. Az *Obsidio Sigethiana*nak két, egymástól hangalakokban eltérő szövege maradt reánk: a kézirat szövege, melyet ZRÍNYI „maga igen gondosan és szemesen általnézett és végig javított, s ezzel nagy alkotása kétségtelen erejű szövegeként hitelesített”, írja BADICS Ferencz a *Gróf Zrínyi Miklós Költői Művei* című akadémiai kiadás elé írt bevezetésében (XXXV. l.), — és az 1651. évi első nyomtatott kiadás. A költő leveleinek nyelve az *Obsidio Sigethiana* említett kéziratának nyelvével azonos, tehát a kézirat szövegének a nyelve ZRÍNYI nyelve. BADICS megállapítása szerint a nyomtatott kiadás (Bécs, 1651) a helyesírás ingatagsága s a javítás gyakorlatlansága miatt fölötte hibás, mert tömördek hangtani, helyesírásbeli, ragozási és szóbeli eltérése van a költő tisztázott vötteai (ma zágrábi) kézirati példányától. Ezek az eltérések „szinte teljesen kivetköztetik az első magyar műeposzt a dunántúli nyelvjárás jellegéből, melyet pedig Zrínyi híven és következetesen megtart kéziratában” (BADICS: uo. 5. l.). Az akadémiai kiadásban kereken negyven lapot tesz ki a két szöveg eltéréseinek felsorolása. Ezekből az derül ki, hogy az 1651. évi kiadás szedése előtt vagy korrigálása alkalmával valaki átjavította a kéziratot. A két feltevés közül az előbbi a valószínű. A másoló más nyelv árást beszélő vidékről való, másutt, például Erdélyben iskolázott íródeák lehetett, aki önkéntelenül — szándékosan aligha mert volna változtatni ilyen hatalmas úr kéziratán — a maga nyelvének alakjait írta a kézirat szóalakjai helyett. Így látunk a kézirat *köröstyény, füstelgő, szároz, segétesz, küszikla, égbül, mikint* szóalakjai helyett a nyomtatott szövegben *keresztény, füstölő, száraz, segítesz, köszikla, égből, miként* szóalakokat. ZRÍNYI talán nem látta a korrektúrát, vagy mint tanító mestere, PÁZMÁNY, „efféle aprólékra nem viselt gondot”. Itt tehát a másoló, de esetleg mégis a bécsi magyar korrektor szórákozottságát vagy tudákoskodását kell feltételeznünk ZRÍNYI nyelve kettősségének megmagyarázására.

CZEGLÉDI István hitvitázó kálvinista pap és nyelvész, a stilisztikai trópusok értelmes magyarázója, a *Baratsaghi Dorgalas* című művében (Kassa, 1663) helyesírás szempontjából kezdetlegesebb, mint korabeli, nem nyelvész íróársai. Azt a helyesírási zűrzavart, amit e művében látunk, csak úgy lehet megmagyarázni, hogy több íródeákkal dolgozott, akik más-más helyesírást tudtak, s többen segítettek e százalmas tipográfiajú nyomtatvány szedésének korrigálásában, akik igyekeztek a nyomdai kézirat helyesírási összevisszaságán segíteni, de csak fokozták a zűrzavart, annyira, hogy egy és ugyanazon a lapon is ugyanannak a szónak más-más írását látjuk. Az egy szó írása például *egy, edgy, eggy, egygy, eg'*. Amint tehát látjuk, a helyesírás még a XVII. század második felében sem állapodott meg, még ekkor is következetlenül írták ugyanazokat a szavakat nemcsak más-más szerzők, hanem ugyanazon szerzők, illetőleg szerzők, íródeákok, szedők, korrektorok és nyomdászok is. De így is meghatározhatnók, hogy a könyv alkotóinak felsorolt együttese nem volt képes az általuk alkotott könyv egy helyesírásában megállapodni. Így volt ez nagyon sok XVII. századbeli könyvben, dunántúliban és tiszántúliban, reformátusban és katolikusban, sőt még a XVIII. században is csak a század közepén látunk megállapodott, kialakult helyesírást, kettőt is a református és katolikus helyesírást (és e kettő következtelen keverékét: a lutheránus helyesírást). A filológusok azonban nem nyugosznak: tovább bolygatják a látszólag nyugvópontra jutott kérdést: RÉVAI Miklós, a katolikus szerzetes a katolikus (fonetikus) helyesírás ellen, a református (etimologikus) helyesírás mellett foglal állást, s kitör a

harc közte és VERSEGHY Ferenc között; az írók egy része VERSEGHYt, az ypsilonistát (*láltya, keresztje, kúttya, bódullyon*), más része RÉVAIt, a jottistát követte (*látja, keresztje, kutja, bóduljon*). A Magyar Tudós Társaság az etimologikus helyesírást fogadta el, 1832-ben, és ezzel a helyesírás kérdésében egy időre nyugalom állt be.

Az 1800, helyesebben az 1830 előtti nyomtatványokban nemcsak a helyesírás volt bizonytalan, ingadozó, zűrzavaros; ez volt a helyzet a nyelvvel is. Az első nyomtatott magyar könyvekben a XVI. század első felében az *i*-ző, a század második felében az *ö*-ző és az *e*-ző (*ë*-ző) nyelvjárás volt az irodalmi nyelv, a század utolsó évtizedétől kezdve a következő két században teljesen *i*-ző és teljesen *ö*-ző szöveget nem, de részlegesen, néhány szóban *i*-ző, néhány szóban *ö*-ző szöveget nagy számban találunk, különösen dunántúli nyomtatványokban. Ilyen néhány szóban *ö*-ző szövegek: MAGYARI István, KÁLDI György, PÁZMÁNY Péter, ZRÍNYI Miklós, GYÖNGYÖSI István, az Erdélyből átköltözött ILLYÉS András és ILLYÉS István, STRAKOS Albert nógrádi lelki tanító, a nógrádi születésű SPANGÁR András, SZABÓ István (*Prédikátiók*, Sopron, 1743). PADÁNYI BIRÓ Márton, GYALOGI János (*Panegyrici*, Karsán [így!] 1754), VAJDA Sámuel (Pozsony, 1772), GYÖRFI József (*Klimius*, Pozsony, 1783), FARKAS Antal (Kassa, 1790), SZ. MIHÁLYI Mihály (egri kanonok, boczonádi plébános, kinek hívei „a Mátra között lévő helységekben... Palótzoknak neveztetnek” Pest, 1797) stb. szövegei.

A felsorolt írók a legkülönbözőbb tájakon születtek: MAGYARI Erdélyben, KÁLDI Nagyszombatban, PÁZMÁNY Nagyváradon, SPANGÁR Nógrádon, a két ILLYÉS Csíkszentgyörgyön, GYÖNGYÖSI Ung megyében, Radváncon, s valamennyien részlegesen *ö*-ző irodalmi nyelven írnak, pedig bizonyos, hogy gyermekkorukban nem ezt a nyelvjárást tanulták meg, s valószínűleg felnőtt korukban sem ezen a nyelvjáráson beszéltek. Hogyan lehetséges, hogy nyomtatott műveikben mégis ezt az *ö* anyanyelvjárástól eltérő nyelvet látjuk?

Feltehető, hogy volt olyan iskolacsoport, amelyben ezt a részleges *ö*-ző magyar nyelvet tanították, és az innen kikerült írók, korrektorok, nyomdászok ezt a nyelvet használták a nyomtatott könyvekben, mint ahogy kellett lenni olyan iskolacsoportnak, amelyben az *e*(*ë*)-ző nyelvjárást tanították, és az innen kikerült írók, korrektorok nyomdászok a nyomtatott könyvekben ezt a nyelvet használták. Volt is. A XVIII. századbeli debreceni és kolozsvári nyomtatványok nyelvében nem találtam *ö*-ző alakokat.

A több ezer 1800 előtti magyar könyv teljes áttekintése hosszú idő múlva fog befejeződni, de egyet-mást az eddigi vizsgálatok alapján is meg lehet állapítani. És pedig azt, hogy a XVII–XVIII. században gyakori, részlegesen *ö*-ző és tiszta *e*-ző nyelvjárások mellett, sok más könyvnyelvi változat is megfigyelhető. Néhányat megemlítek.

BALOG György fordításában, 1694-ben megjelent Marcus Tullius CICERÓNak négy könyve. Ennek nyelve egyedülálló a magyar könyvnyelv történetében. E könyv szövegének nyelve erősen *ö*-ző, erősen *i*-ző. Például: *böcsül, csöndes, föl, fölötte, görjed, köll, köllemetes, löltem, lölkös* stb. — *bikéltet, meg-igettük, el-irhess, irkezek, filek, kirés, pinze, rigenten, vigre, vitkem, szemilen, törtint*. De előfordul benne sok *i* — *é, í* — *é; szerént, megvérrad, lépésnyére, — ugy étélem, segét, tanét, tudósét; i — ü: üdö*. Helyesírása alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a szerző eredeti kézírata a sajtó alá rendezés közben erősen eltorzult. BALOG György különös, kevert vokalizmusú nyelve a nyomtatott szövegben igen következetlen. Ugyanazok a szavak kétféle alakban fordulnak elő: *vigre — végre, titemény — tétemény, törtint — történt, törviny — törvény* stb. Nem lehet eldönteni, hogy az íródeák-másoló, a szedő vagy a korrektor-nyomdász-e az oka e következetlenségnek.

Ilyen különös nyelvi alakulat CZEGLÉDI István már említett *Baratsaghi Dorgalasá-*nak a szövege, amely *e*-ző nyelvjárású, de *ö* helyén gyakori benne az *ü*: *bü, büjt, bür,*

fű pap, jű, küszál, tűm le, túl fel, vűd eszedben. SZATHMÁR NÉMETI Mihály *Halotti centuriájában* (Kolozsvár, 1683) is: *bű, bújt, bűr, jű* stb. MÉSZÁROS Ignác, BETLENI HARI Péter, GYÖRFI József, FARKAS Antal, BOÉR Sándor, HOLLÓSI Egyed, FELFALUSI KOVÁCS Antal *e-ző* nyelvjárású szövegeiben gyakori az *a* helyett *o*: *folyamot, szármozó, társolkodik, ábrázot, járod, rágolmaz, bágyod, fokad, rogyog, gyakron* stb.; *o* helyett *a*: *ravás, partéka, harsagó, abrants, gyászas, vakondak, barátvál, paklot, pakolrul, pakrózt* stb. Ha efféle hangjelenségeket egy ma írt és ma nyomtatott könyvben látunk, egy pillanattal sem kételkedünk abban, hogy a szerző e nyelvjárási szóalakokat szándékosan írta le, s a szedő pontosan a kézirat szerint szedte ki, a korrektor sem véletlenül hagyta benne az irodalmi nyelv szempontjából kifogásolható, az olvasók nagy része által nem is hallott e szóalakokat, mert ma a nyomdásznak már nincsenek külön irodalmi nyelvi elvei, melyeket nyomtatványaiában alkalmazottaival végrehajtat. Régen azonban más volt a helyzet. MAGYARI István *Az Országokban valo soc romlasoknac okairol . . . Niomtáttatot Sarvarat. . . Manlivs Ianos által, Anno M. D. CII. című művének*, „Ercs meg ezt Keresztien olvaso” című függelékében panaszkodik, hogy a tipografus „kedve ellen” több helyen vétket „töt” a nyomtatásban, nemcsak az accentusokban, azaz ékezetekben, hanem a szókbán is. A szövegből hol kihagyott, hol „töbetis töt hozza”, pedig ez a könyvnyomtató magyarul sem tud. MANLIUS (MANUEL János) Laibachból bevándorolt nyomdász úgy semmiesetre sem tudott magyarul, mint MAGYARI, de annyira tudott, hogy magyar szövegben hibát tudott vagy mert felfedezni, hogy bele mert javítani a nagy tudományú, nagy történelmi műveltségű, szellemes hitvitázó szerző művébe. Bármily arcátlanság vagy elbizakodottság volt is ez, megtörtént. És még inkább megtörténhetett olyan magyar könyvnyomtatóval, aki talán jobb filológus volt, mint a szerző, s azt hitte magáról, hogy magyarul is jobban tud.

HELTAI Gáspár, a XVI. század második felének magyar nyomdásza is német (szász) eredetű volt, de úgy megtanult magyarul, hogy magyar író, a század egyik legkiválóbb magyar írója lett belőle. Mint könyvnyomtató nemcsak a saját műveit adta ki, hanem más szerzők eredeti és fordított szépirodalmi és tudományos műveit is. Kiadta többek közt a VERBÖCZY *Magyar Decretvm*-át, amely előbb már Debrecenben megjelent. Kiadásának előszavában azt írja: „... el hántam á nehez Orthographiat, auagy irasnac módiat”. A neve alatt megjelent *Uj Testamentum* fordítás ajánlásában pedig ezt írja: „Silvester János a’ jámbor jó és hasznos munkát tőtt, ki az előtt . . . Szigedben az Uj Testamentumot ki nyomtatta. De mi fogyatkozás lőtt légyen abba, azt az Isten-félfő Keresztények meg-tudják ítélni, egymás mellé tartván e’ két munkát, az ővét és a miénket”. HELTAI nem volt „jámbor”, köldöknéző, anyagi javakat megvető aszkéta. SYLVESTER sem volt az, és nem nagyon értjük, miért használja HELTAI vele kapcsolatban e jelzőt. Hogy a SYLVESTER-fordítás fogyatkozásait szóvá teszi, annak az lehet a magyarázata, hogy mint nyomdász és kiadó hibának tartotta az *i-ző* nyelvjárásnak, amely csak kis területnek volt a nyelve, s amely a más nyelvjárást beszélők fülének éles, sivító és bántó, bibliafordítás nyelvétől való felhasználását. Mindenesetre érdekes, hogy egy idegen származású nyomdász és író hibásnak minősíti, és újabb fordítással helyettesítendőnek tartja egy magyarul nemcsak kifogástalanul, hanem abban a korban meglepően szépen író fordító előde munkáját.

A XVI–XVIII. században számos német nyomdász nyomtatott magyar könyveket. A XVIII. században különösen, amikor német mezőgazdasági munkások nagy tömegben telepedtek meg hazánkban, iparosok is jöttek velük, nemcsak olyanok, akik az ő szükségleteik kielégítését szolgálták, hanem akik a magyar lakosság kultúrigényeit igyekeztek kielégíteni. BREWER, LANDERER, TRATTNER, SIESS, ENDTNER, SPAISER, STREIBIG, WEBER, NOTTENSTEIN stb. bevándorolt német könyvnyomdászok a kelendőnek látszó régebbi magyar műveket újra sajtó alá rendezték, kiadták és bizonyára nem

üzleti nyereség nélkül, mert hiába nem fektették volna bele pénzüket. Akkoriban még ismeretlen volt a szerzői tulajdonjog, s nem valószínű, hogy az üzleti nyereségből az elhunyt szerző családjának juttattak volna. (L. bővebben *Magy. Könyvszemle* 1938. 158—160. l. és 1956. 244—246. l.). E kiadások a század vége felé gondosak és szépek voltak, de eleinte találkozunk olyan kiadványokkal, amelyeken rajta van az elszármazottság, felületesség s főként a takarékoság. A magyarul nem tudó német nyomdász abban a hiszemben, hogy nyomtatott idegen szöveget le tud szedni — a nyelv ismerete nélkül, újra kinyomtatta és kiadta GYÖNGYÖSI István *Porából meg-éledett Phoenix* című poémáját, amely először BREWER Sámuel kiadásában jelent meg Lőcsén. Hogy az új kiadás vállalkozója és talán szedője, LANDERER Leopold Ferenc milyen értelmetlenségeket követett el, azt kimutattam *Még egyszer a rablókiadásokról* (*Magy. Könyvszemle* 1957. 61—63. l.) című cikkemben. Ezek a szörnyűségek (Annával helyett Annyával, A' Lónyai-háznak helyett A' Lonyi házának, virág nevelő helyett virágra velő, éh madarak a szemes szérőre helyett éh madarak a szemei szürre, Aklában vezette a pásztor-is nyáját helyett Ablakán vezette a pásztor-is nyáját, setét helyett szelet, Istenek helyett igennek stb.) azt bizonyítják, hogy LANDERER, vagy a szedője, vagy korrektora sem magyarul nem tudott, sem a magyar történelmet nem ismerte. A nyomdászok között a XVI. században voltak tudós emberek (SYLVESTER, ABÁDI Benedek, HELTAI Gáspár, ifj. HELTAI Gáspár, HUSZÁR Gál), akik vigyáztak a helyesírás és a nyelv pontosságára, és szükség esetén a szerző hibáit ki tudták igazítani. Később azonban, különösen a XVIII. században voltak olyan idegen nyelvű nyomdászok, akik a szerző kéziratának szövegét pontatlanul szedték ki, sőt olykor el is torzították, értelmét megváltoztatták. Ez utóbbi ritkább eset, de annál gyakoribb az, hogy a nyomdában a kézirat nyelvi szempontból ment átalakuláson keresztül.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez. Hazánkban az első kölcsönkönyvtárak a XVIII. század végén, nemzeti kultúránk újjászületésének idején jöttek létre. E könyvtárak — vagy ahogy akkor nevezték őket „olvasó-kabinétek” (Lese-Cabinet, Lectur-Cabinet stb.) — többnyire könyvkereskedők, könyvkötők létesítményei voltak, akik nyugati példára nálunk is meghonosították a kölcsönkönyvtáraknak e kezdeti típusát. A tulajdonos egy bizonyos mennyiségű könyv birtokában (ez kezdetben mindössze 150—200 művet jelentett) kiadta kölcsönözhető könyveinek a katalógusát, amelynek alapján bárki, bizonyos összeg ellenében könyvet kölcsönözhetett. Az olvasó-kabinétek tulajdonosai legtöbbször könyvkereskedéssel is foglalkoztak.

Amit első kölcsönkönyvtárainkról tudunk, túlnyomórészt azokon a folyóirat-tudósításokon alapul, amelyek korukban megemlékeztek az olvasó-kabinétek létrejöttéről és működéséről. Főleg a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* cikkei alapján dolgozták fel eddig történetüket¹. E folyóirat kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy hazánkban is „némely jó és tehetős Hazafijak, Kalmárok, Könyvkötők vagy mások” alapítsanak olvasó-kabinéteket, mert ezek nélkül „nehezen fog boldogulni Literaturánk”. Megírták, hogy hazánkban 1787-ben, Sopronban folyamodtak először kölcsönkönyvtár megnyitási engedélyért, amikor is egy KLEINOD Antal nevű kereskedő kísérletet tett egy „Lectur-Cabineth” alapítására. Ezt követően, 1789-ben MÜLLER Ferenc Győrött, 1790-ben KLEINOD és NÉMETI Mihály sikertelen kísérletei után PFUNDNER

¹ *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 118—119, 135—137. l. és 1790. III. 247—248. l.

Mátyás Sopronban, 1793-ban pedig Mossórtzi Institoris Gábor Pesten alapított olvasó-kabinetet².

A *Mindenes Gyűjteményen* kívül e XVIII. század végi kölcsönkönyvtárakkal korabeli hírlapjaink is foglalkoztak. E hírlapi tudósítások részben újabb adatokkal gazdagítják e könyvtárakról való ismereteinket, részben pedig — tekintettel arra, hogy különböző olvasók, levelezők tollából származnak többnyire e közlemények — bepillantást engednek a kor emberének e könyvtárakról alkotott véleményébe és ítéletébe. A legtöbbet MÜLLER Ferenc győri olvasó-kabinetjéről írtak. Ezt — mint ismeretes — MÜLLER könyvkötő mintegy százötven magyar könyvvel nyitotta meg. E könyveket napi egy krajcár fejében még a szomszéd falukba is kikölcsönözték az „olvasni szeretők”. A könyvvállomány összetételére nézve, minthogy nem maradt fenn róla katalógus, csak következtetni lehetett³. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című bécsi újság, GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel lapja több ízben is ír e kölcsönkönyvtárról. E tudósítások újat is mondanak az előzőkhöz képest: fényt vetnek az olvasó-kabinet anyagára, az olvasók számára és összetételére, s valamelyest arra a hatásra is, amelyet gyakorolt a győri közönségre.

Az első cikkben⁴ „egy érdemes Hazafi” levelét közli Győrből, aki örömmel ad hírt a kölcsönkönyvtár működéséről: „Győrben is, ahol pedig már inkább el sógorosodtak Hazánkfiai, mint másutt, igen mohón kapják a Magyar Könyvek olvasását. Melly öröm, midőn az ide való Könyv Tárházatskában, ez Kasszandrát⁵, amaz, Jungnak éjtszakáit⁶; egy Magyar Nimfa az érzékeny Leveleket⁷, más Kartigámot⁸, vagy Révaynak tsiklandoztató hivsággal füszer számozott Énekeit kéri és kapja olvasásra. E szokás a Németeknél nem újság; de Hazánkban több példára alig mutathatunk, itt pedig Miller Úr állította fel e Tárházatskát, még harmadéve, özvegy nyelvünk körül hűségesen dajkálódó Férjfiaknak javallásából.” E levél írója is, akárcsak a *Mindenes Gyűjtemény* már említett cikkének szerzője, annak a kívánságának ad kifejezést, hogy „vajha leg alább minden nevezetesebb Városainkban találkozónék egygyegy buzgó Hazafi, aki e dicséretes példát követné! az elől fordul tsekély alkalmatlanságot, a Közjóért el viselhetné”. Mégcsak anyagi áldozatot sem jelentene, hiszen „a könyvekre ki adott pénz uzsorájával meg térne apródonként”. Újjászülető nemzeti irodalmunk fiatal hajtásai, az új magyar könyvek elterjesztése szempontjából pedig nagy előnyökkel járna: „Boldog Környék, ahol a Haza szeretete olly véletlen változásokat szerzett; mert önnön Miller Úr szája vallása szerint, most nem kapnak annyit a bomhérdz könyveken, mint a Magyarokon:

² A XVIII. század végi és a XIX. század eleji hazai kölcsönkönyvtárakra nézve l.: SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. c. tanulmányát. *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. l. — Az első győri kölcsönkönyvtárról: TIMÁR Kálmán: *Az első „Olvasó Kabinét” Győrött*. Győri Szle. 1930. 179—180. l. — Mossórtzi Institoris Gábor pesti olvasó-kabinetjéről: *Az első magyar kölcsön-könyvtár alakulása Pesten 1793-ban*. Corvina. 1887. 67—68. l.; SENNOWITZ Adolf: *A budai és pesti könyvkereskedelem a múlt század második felétől 1831-ig*. Corvina. 1897. 17—18. 48—50. l., KREMMER Dezső: *Könyvtári élet Pest-Budán*. Könyvt. Szle. 1916. 13—14. l. és KULCSÁR Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Bp. 1943. 26—29. l.

³ Vö.: SZEMZŐ: i. h.

⁴ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*. 1790. jan. 15. 67—68. l.

⁵ BÁRÓCZI Sándor francia regényfordítása, melynek első kiadása 1774-ben jelent meg.

⁶ PÉCZELI József 1787-ben megjelent fordítása LETOURNEUR francia átdolgozása után.

⁷ CZIRJÉK Mihály munkája, amely 1785-ben jelent meg és COLARDEAU, DORAT valamint BLIN DE SAINMORE népszerű heroidáinak fordításait tartalmazza.

⁸ MÉSZÁROS Ignác németből fordított regénye, amely 1772—1780-ig már három kiadást ért el.

tsak a kár, hogy még ezekben nem igen lehet válogatni. Lehet, hogy az alföldön, s Erdélyben külömbkülömbféle könyvetskék jövöetnek nap fényre : de mi nálunk esmeretlenek maradnak.” A levél írója azért az újságot szeretné segítségül hívni : „Az Urakat úgy nézem, mint a Haza szeretetét közönséges mozgásba hozott vezetők : leg jobban el indíthatják az Urak a Könyvek forgását is (circulátióját), ezen azokról való Jelentéseikkel, melyet meg tehetnek : mert valahol tsak Könyv nyomtató műhelyek vagynak Hazánkban, mindenütt találkozik könnyen egyegy jó Hazafi, a ki a Sajtóban lévő Könyvekről örömet hírt ad az Uraknak : mint p. o. Posenban, a T. Kis Pap Urak; Győrött, vagy Révay, vagy Rajnis, vagy magam is. — Én (Szulmán) bátorodom szolgálatomat ajánlani, akármiben tettik velem parantsolni, ami tölem ki telhetik. Kassán, a Társaságnak valamelyik Tagja; Pétsett, T. Bertits Úr”. A levélíró kérésének Görögék hírlapja a továbbiak folyamán is ezeget tett : rendszeresen hírt adott a napvilágra jövő magyar könyvujdonságokról, s ezzel, úgy látszik, az olvasókabinet tulajdonosának is segítségére volt a könyvek kiválasztásában.

A Bécsből visszatérő szent korona ünnepélyes győri fogadtatásáról szóló tudósításban, ahol a város dekorációiról számoltak be, többek között ezt olvassuk : „... Müller Könyvkötő Úrnál, a felső renden lévő közép ablakon fénylett arany színben a Korona ; felett volt ez az Irás : Rediviva Libertas ; alatta : Hungarorum Vita. Az alsó renden, hol a Magyar olvasó Könyvház vagyon, mellyről vól már ditséretes említés a Hadi Történetekben, ez az Irás olvasatott : A józan Könyv olvasás neveli a Szabadság érzését...”⁹ E felirat, amelyet MÜLLER nyilván propagandisztikus célból készített, jellemző a kor hangulataira is. Arról tanúskodik, hogy a magyar könyvek olvasását önmagában is politikának, a „szabadság érzését növelő” eszköznek tekintették a II. JÓZSEF halála utáni reményekkel és illúziókkal kísértő időkben.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790. november 12-i száma nem győri levelezőnek, hanem „egy utazó Hazafinak” a győri élményeit közli. Az utazó a város nevezetességei között beszámol a MÜLLER-féle olvasó-kabinetről is. Csalódásának ad kifejezést, mivel nagyon hiányosnak találja a könyvvállományt ; az előző tudósítás alapján többet várt tőle : „... Egyéb szemlélésre méltó ritkaság nem igen lévén, el vezettem magamat Müller könyvkötőhöz, hogy láthassam amaz olvasó könyvtárházatskát, mellyről tudósítást tett egy Hazafi, e folyó eszt. Jan. 15-dikén költ Leveleiteknek 67, s 68. lapjain : találtam benne vagy másfél százra valót a haza nyelven költ könyvekből ; de mind a régiebbeknek, mind az újabbaknak nagy híjjával vagyon, és nagyon meg ütköztem, hogy Bessenyeinek némelly darabjait nem láthattam, még annyival inkább, hogy ama mézes ajakú Czirjéknek érzékeny leveleit sem kaphattam. Kérdezni sem bátorkodtam, ha vallyon vólnának e számos Olvasók? mert véletlenül Bárótzí Kasszandrájára találtam vetni szemeimet : hát ez a magyar kints egészen bé völt szöve pókhálóval. — No! gondolám magamban, bizonnal tsak kívánságát akarta jelenteni az a Hazafi, a ki fenn említett Leveletekben olly kapósaknak írta Győrött a Magyar Könyveket...”

E bíráló hangú és a győri olvasó-kabinettel elégedetlenkedő levélre nemsokára válasz érkezik Győrből, egy névtelen levélírótól¹⁰. Ebben a győri levelező óva int attól, hogy túlzott igényeket támasszanak MÜLLER könyvtára iránt, amely szerinte az első ilyen vállalkozás Magyarországon, és éppen ezért több megértést és méltányolást érdemel. „... Müller könyvkötőnek magyar könyvtárházában, Hollói Mátyás Királynak könyvházát híjjában keresed... Nagy ditséretére szolgál Miller könyvkötőnek, hogy ő tsak ugyan az első, a ki Magyar Országban magyar könyvházat állított”. MÜLLER vállalkozása egyre fejlődik, ezt bizonyítja az is, hogy „azoltától fogva, hogy Győrben

⁹ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*. 1790. febr. 26. 269—270. l.

¹⁰ *Hadi és Más Nevezetes Történetek*. 1791. júl. 1. 5—6. l.

járt az Utazó, 227 darabra szaporodott ezen könyvtárban, a magyar könyvek száma; tsak nem 200 német forintra megy a reá tett költsége Miller Urnak". Ami az olvasókat illeti — bár e téren vannak nehézségek — mégis szép számmal látogatják az olvasó-kabinetet. Úgy látszik, főleg a tanuló ifjúság számára lehetett népszerű, mert a győri levéltár közülnék többet névszerint is megemlíti: „A' tanuló Deákok között: Budinszki Lajos, Czeglédi János és Ignátz, Ehrlinger János, Gosztonyi József, Gröszing János, Hertelendi János, Kartsi Ferentz, Magyar István, Rumi s Rába Doroszlói Rumi Ferentz, Schnupfhagen György, Szarvaskendi Zsibrik Ferentz és Mihály, Szále Antal, Vizeki Tallián Ádám, Würth József sok magyar könyveket vesznek, s olvasnak is". Ebből az is kitűnik, hogy MÜLLER Ferenc könyvkötő — mint e kor kölesönkönyvtár-tulajdonosai általában — a kölesönzésen kívül eladással is foglalkozott. Az ismeretlen levéltár, (aki jól ismerhette a győri olvasó-kabinetet) arra nézve is megadja a feleletet, hogy miért találta az a bizonyos „győri utazó" pókhálósul beszöve BÁRÓTZI *Kassandra* c. művét. Ezzel kapcsolatban ezt a választ olvashatjuk: „Hogy a *Kassandra* pókhálós, az ok, hogy eleinten igen is mohón olvasták, s a forgásban két darabja el tévelyedett: tsonka lévén tehát a munka, nem kapnak rajta az Olvasók, mikor válogathatnak az egészben is". Az ok tehát nem a részvétlenségben, hanem annak éppen az ellenkező-jében, a könyv nagy népszerűségében rejlett: „agyonolvasták", és e közben meg- csonkították.

Érdekes e levélnek az a része is, amelyben az olvasás terjedésének akadályairól ír a győri tudósító: „Kivánná ugyan minden Hazafi, hogy mennél több két kezű, és két lábú állatok olvasnának; mikor egyik Lelki Atya, a Farsangi Vasárnapon a könyvek olvasása ellen prédikált; a másik, a böjti Szeredain nyilván azt mondja, hogy a kik ilyen s ilyen könyveket szereznek, egy krajtzáron vásárollyák a poklot: nem tsuda, ha a félszegek el tántorodnak". E szerint tehát néhány egyházi ember akadályokat igyekezett górdíteni a könyvolvasás népszerűsítése elé. A leveléből az is kitűnik, hogy — úgy látszik — főleg a kölesönkönyvtár működését nem nézték jó szemmel, hisz ott lehetett „egy krajtzáron" könyvet kölesönözni. Ez érthető is a felvilágosodás ellenségei szempontjából, hiszen ezáltal olyan rétegekhez is eljuthatott a könyv, amelyek egyébként nem vásároltak volna, már csak anyagi okokból sem. Jellemző az a tipikusan jozefinista javaslat, amelyet a győri levéltár a fentiekkel kapcsolatban tesz: „Vajmi szükségesnek állítanám, hogy az ollyan népes Városokban, a melyekben nem szalma-fejű a Hallgató, az el mondás előtt egy nappal, által olvastatná a fővebb Hatalom a prédikátziót, s meg visgáltatná: az abból következő hasznot ki ki által-láthatja" — fejeződik be a győri olvasó-kabinet ügyét lelkesen támogató ismeretlen levele.

Pesten MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor könyvkötő nyitott először kölesönkönyvtárat 1793-ban. Ez az olvasó-kabinet is részben könyvkereskedés, részben pedig kölesönkönyvtár volt. Az 1793-ban kiadott könyvjegyzékének jelenleg csak a beosztását ismerjük¹¹. Az olvasó-kabinet későbbi sorsáról (1800 utánról) is vannak adataink a VITKOVICS-levelezés révén, az 1793—1800 közti szakaszra nézve most néhány adattal gazdagabbak leszünk a bécsi *Magyar Hirmondó* közleményei alapján.

Azt a körülményt, amely szerint a könyvtár megnyitása bizonyos nehézségekbe ütközött — hiszen már 1792. szept. 21-én felállítás alatt volt az olvasó-kabinet anyaga — illusztrálja az a kis hír, amely a KÁROLYI *Biblia* új kiadására toborozva előfizetőket, az „előjelentés"-t beszédök között megemlíti a *Magyar Hirmondó* 1792. szept. 21-i számában „Mosótzai Institoris Gábor könyvkötő"-t „ki most állit fel egy Magyar Olvasó Kabinétet (Lectur Cabinet) a Ketskeméti utcában..." A megnyitásra azonban csak a következő évben került sor. Erről a következőket olvashatjuk a bécsi magyar újságban:

¹¹ L. SENNOWITZ: *i. m.* 17—18. 1.

„Pestről. Mosótyz Institoris Gábor egy igen derék Hazánkfia, már fel állította ezen Városnak Ketskeméti uttzájában a Magyar Olvasó Kabinetjét, melyről az Urak Septembernek 21-dik napján 1792-dik eszt. költt Toldalék árkusokban emlékezetet tettek volt. Már is meghaladja a két százat az abban lévő külömb külömbféle Magyar könyveknek száma. Kéretteti általam a Magyar Tudósokat, ne sajnálják a most újonnan ki adott, vagy ezentúl ki adandó könyvekből leg alább is három nyomtatványokat pénzéért Kabinetje számára meg küldeni. Ajánlja szives szolgálatját, akármelly Hazánk jóvára tzéloz s munkáknak általa leendő elárulásokra. Nem sokára ki adja nyomtatásban a Kabinetjében található könyveknek Laistromát”.¹² E közleményből kiderül, hogy a pesti olvasókabinet tulajdonosa a megjelent magyar könyvekből legalább három-három példányt igyekezett üzlete, illetve kölcsönkönyvtára részére megvásárolni: egyet a helybeli olvasásra, kettőt külső kölcsönzésre. A tudósítás végén említett könyvtári katalógus valóban rövidesen megjelent.

Három évvel később, 1796-ban arról értesít Mosótyzi INSTITORIS Gábor a *Magyar Hirmondóban*, hogy olvasó-kabinetje a Kecskeméti utcából ÜRMÉNYI József házába, az evangélikus templommal szembe költözött. Ott „egy téres, és mind olvasásra szolgálándó, mind különbkülönb féle Crudában találándó, mind pediglen bé-köttetett, illendő árron el-adandó Könyveim el-rendelésére alkalmas, és Májusnak 6-dik napján legelőször felnyitandó Bóltom lészen”¹³ — írja INSTITORIS a hírlapi tudósításban. Bár könyvkereskedői jogot csak 1804-ben kapott, arra már kezdettől fogva volt engedélye, hogy az olvasók által igényelt könyvet el is adhassa. INSTITORIS e lehetőséggel élve fokozatosan át is tért a könyvkereskedésre és kiadásra.¹⁴

Az említett kölcsönkönyvtárakon kívül a XVIII. század kilencvenes éveinek elején még számos olvasókabinet működött hazánkban.¹⁵ E „Lese-kabinet”-ek egy része találkozóhelyül szolgált a reformmozgalmak résztvevői számára. Így pl. az 1792-ben BERZEVICZY Gergely által alapított budai olvasókabinet tagjai között HAJNÓCZY nevével is találkozunk.¹⁶ Ezekbe az olvasókörökbe külföldi folyóiratok is jártak, többek között a *Moniteur* is. Jelentőségük kétségtelenül nagy volt kulturális és politikai szempontból egyaránt, mint ahogy ez utóbbi szempontra már MÜLLER Ferenc győri olvasó-kabinetjének említett felirata is utalt. Megérdemlik tehát, hogy történetükkel alaposabban foglalkozzunk, hiszen ezáltal nemcsak kölcsönkönyvtáraink kialakulására nézve, hanem a korművelődés- és politikai története szempontjából is értékes ismeretekkel gazdagodhatunk.

KÓKAY GYÖRGY

A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége. Nyomdászattörténetünk, miként általában a történettudomány, s egy-egy olyan ága, mint az irodalomtörténet, alig tartotta mindeddig fő feladatának a közelmúlt tudományos vizsgálatát. Egyrészt túlságosan közelinek, még a tudományos vizsgálódásra alkalmatlannak érezték a kutatók a néhány évtizede lezajlott eseményeket, másrészt pedig nyomdánk, kiadóink történeti vizsgálata inkább a nagy, vitathatatlanul országos jelentőségű vállalkozásokra terjeszkedett ki eddig.

¹² *Magyar Hirmondó*. 1793. máj. 24. 739—780. l.

¹³ *Magy. Hirmondó*. 1796. máj. 6. 593—594. l.

¹⁴ WALDAFFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. Bp. 1935. 131. l.

¹⁵ Vö. KÓSA János: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Magy. Könyvszle. 1939. 463. l. és BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1952—1957. I., LII., LVIII., 171., 584., 746—747. l., II. 12. l. és III. 116., 122., 166., 172. l.

¹⁶ MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót iratai*. Bp. 1926. 221. l. 3. jegyz.

A következőkben e tudományos konvenciókkal ellentétben egy olyan kicsiny és kérészetű vidéki nyomda kiadói tevékenységére kívánjuk a figyelmet fölhívni, amely századunk huszas éveiben jelentős, erőfeszítéseivel és bukásával is jellemző, és immár irodalomtörténeti jelentőségű. A nyomda sorsa minden más nyomdánál inkább kapcsolódik tulajdonosa személyéhez, így mindennek előtt róla kell szólnunk.

KOROKNAY József (1888–1955) nyomdász-családból származott. Apja, szintén KOROKNAY József 1906-ban nyitott önálló nyomdai kisüzemet Szegeden. Ifjabb KOROKNAY József eleinte tőle tanulta a szakmát, majd Budapesten, a Budapesti Hírlap nyomdavállalatánál. Itt is szabadult föl 1905-ben, majd ezt követően több nyomdában dolgozott a fővárosban. 1906-ban Nagyváradon, utána ismét a fővárosban találjuk. 1911-ben Zomborban BOSNYÁK Ernővel társtulajdonosként nyomdát nyit. 1914-ben a világháború vet véget vállalkozásuknak: KOROKNAYnak be kell vonulnia a 38-as közös ezredbe, s az orosz frontra kerül. 1916-ban fogságba esik. Hamarosan megtanul oroszul, és intelligenciájánál fogva nemsokára egy cukorgyárban alkalmazták irodai munkaerőnek. Elnyeri az orosz állampolgárságot, résztvesz az Októberi Forradalomban, s már-már gyökeret ver ott, mikor édesapja halálhíre, s a honvág hazahozza. Apja 1918-ban halt meg, attól kezdve anyja maga vezette a kis műhelyt a háború és a háborút követő idők nem kis nehézségei közepette.

KOROKNAY 1918 márciusában ért haza. Egy ideig, mint bolsevista-gyanúsát megfigyelés alatt tartották, majd beosztották a csepeli „ijesztgető” századhoz, amelynek a csepeli munkásság „fékentartása” lett volna a célja. Az őszirózsás forradalomkor otthagyta a katonaságot, hazajött Szegedre, s átvette anyjától a kis nyomda vezetését.

Az azóta már lebontott Templom tér 3. számú házban levő nyomda mindaddig csupán kereskedelmi nyomtatványokat állított elő. „A nyomda — írja KOROKNAY József a JÓZSEF Attilával kapcsolatos kéziratok emlékeztéseiben —, mely ennek a könyvkiadási akarásnak a háttére és bázisa volt, két, lábbal taposott, úgynevezett „amerikai” gépparkból állt. A könyveket kétoldalanként nyomtattuk és ez akkori fogalmak szerint is lucaszékgyártás volt.”

Ekkor ismerkedett meg KOROKNAY József KECK Józseffel.¹ Imponált KOROKNAYnak ebben a romantikus, folyton tervezgető fiatalemberben, hogy a forradalmak idején mint fiatal diák, lelkesen tépdete le a Széchenyi-téri korzón a tisztek sapkáiról a császári és királyi sapkarózsákat. A szegénysorsú KECK József — apja levélkézbesítő volt — a forradalmak alatti szereplése miatt nem folytathatta kereskedelmi iskolában megkezdett tanulmányait. Munkát nem kapott, szülei tartották el, s közben lótot-futott, szervezett: irodalmi életet akart teremteni a maga nemzedékén belül Szegeden. Nagy könyvés folyóiratkiadási tervei voltak...

Így jutott el KOROKNAY Józsefhez, akiben a nagy tervekért, az irodalomért való lelkesedés terén megértő társra talált. KOROKNAYnak tetszettek a tervek, s nyomdáját az irodalom szolgálatába állította. Nem teljesen persze: a kereskedelmi nyomtatványok, meghívók, gyászjelentések e egyéb munkák jövedelmei mindig kellettek, hogy kiegyenlítyozzák az irodalmi jellegű kiadványok folytonos deficitjét.

A KOROKNAY-nyomda kiadói tevékenysége a *Mécs* címmel megindított folyóirattal, s az ennek mellékleteként kiadott kis versfüzetekkel 1922 tavaszán kezdődött. A *Mécs* két szám után megszűnvn, KECK újabb ötletet vetett föl: a fiatal szegedi költők antológiájának tervét. KOROKNAY erre is ráállt, s így jelent meg 1922 novemberének első napjaiban a *Lírai Antológia*, benne a fiatal makói diáknak, JÓZSEF Attilának négy versével,

¹ KECK-KRASZNA József később maga is nyomdát nyitott Szegeden, s Prometheus-nyomda néven kiadói tevékenységet folytatott. Nyomdájában készült a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványainak egy része is.

közte a program-adó *Fiatal életek indulójával*.² A következő kiadvány : a *Szépség koldusa*, JÓZSEF Attila első versesfüzete. S mintha jelképes is lenne ez : a KOROKNAY-nyomda — annyi más fiatal író és költő támogatása, nyilvánosságra juttatása mellett — mintha csak azért lett volna, hogy teret adjon a fiatal zseninek, a rövid, másfélévtizedes költői pályá után a világirodalom klasszikusai közé jutott JÓZSEF Attilának. Nem túlzás ez : hiszen JÓZSEF Attila első három verseskönyvét (*Szépség koldusa*, 1922., *Nem én kiáltok*, 1925.,³ *Nincsen apám, se anyám*, 1929.)⁴ KOROKNAY adta ki. Igaz, KOROKNAY nem volt tulajdonképpen kiadó : egy-egy verseskötet megjelentetéséhez a költőnek előbb kellő számú előfizetőt kellett gyűjtenie. Ám KOROKNAY nem volt merev e téren : ha csak a fele is összegyűlt a szükségesnek, csak annyi, hogy a papírt meg lehetett venni, már nyomta is a köteteket, mitsem törődve a többi költséggel (pl. villanyárammal), vagy éppen a munkadíjjal, saját munkájának anyagi értelmével. Csakis így, ilyen áldozatok árán láthattak napvilágot a fiatal költő első kötetei, mert hiszen kelendőségükre — a baráti körön, pártfogóinak makói és szegedi táborán kívül — aligha lehetett számítani.

KOROKNAY — említett visszaemlékezésében — kiadói munkásságát így jellemzi : „Minden kiadás azzal kezdődött, hogy „aláírási ívet” nyomtunk. Ezzel a szerző elindult megrendelőket gyűjteni . . . Mikor a papír ára aláírásokkal fedezve volt, hozzáfogtunk a szedéshez. Ezalatt még felszaporodott az aláírásgyűjtés, mondjuk száz példánnyal. Végre kész volt a könyv. Persze az aláírók jó része abban a hiszemben írta alá, úgy sem lesz abból könyv soha. Mikor kézbesítettük a kész könyvet, kétszer-háromszor el kellett menni a 200 koronáért vagy két pengőért. Ez volt a jobbik eset. Egy részük ugyanis egyszerűen kijelentette, esze ágában sincs könyvet venni. Kétszáz koronáért vagy két pengőért ki pörösködik ; senki. De az ötvenszer vagy százszor kétszáz koronák igen-igen hiányoztak.”

„Jellemzőül érdemes még elmondani — folytatja —, hogyan fogadták Budapesten — egy-két jómárkájú gyomai vagy békéscsabai kiadótól eltekintve — a vidéken megjelent könyveket. A budapesti könyvterjesztőkhöz intézett levelemre a Földes-cég válaszolt és bizományba kért Hegyi István „Vándor falu” c. könyvéből 100 példányt. Alapára 3 korona volt. Hat hónap múlva kellett volna a cégnek, felszólítás nélkül, elszámolnia. Eltelt egy év, hiába sürgettem az elszámolást, így felutaztam Budapestre. Mikor megmondtam, mi járatban vagyok, az egész iroda elridegült. A könyvről senki sem tudott semmit. Délutánra rendelték be újra, és ekkor elem tették a négy postacsomagot, úgy ahogy megkapták, érintetlenül. A főnök kijelentette : nem fogyott kérem, senki sem kereste . . . Arra a kérdésemre, kitétek-e legalább egy példányt a kirakatba, elolvasta-e valaki ; az volt a válasz : látja kérem, hogy fel sem bontottuk. Pedig a könyvről a Népszavában is, a Pesti Naplóban is elismerő és bő kritika jelent meg. Boy-vállalattal kellett feladatnom a költségesen és fölöslegesen megutaztatott könyveimet. *Ezért nem került pesti boltok kirakatába József Attila két első kötete.*”

KOROKNAY József és a köréje csoportosult fiatal szegedi írók, költők a második, ismét sikertelen folyóirat-kísérletük, a három számot megért *Csönd* után, 1923 őszén megvették Ur Györgytől a *Színház és Társaság* című színházi lapocska engedélyét, hogy azt az „Igen” csoport — így nevezték magukat — orgánumává tegyék. Jellemző művelődéstörténeti adalékul hadd jegyezzük meg, hogy a lapengedélyt egy öltönyre való ruha-

² Vö. PÉTER László : *József Attila Szegeden*. Irodalomtörténet, 1955. 131–134. l. (Klly. A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 34. sz. 19–22. l.)

³ Vö. PÉTER László : *i. m.* 39–40. l.

⁴ Uo. 50. l. Ez utóbbi a budapesti Génus-kiadó impresszumával, de voltaképpen éppen úgy JÓZSEF Attila és KOROKNAY költségén jelent meg, mint az előbbiek. A költő a vidékiség korlátaiból próbált ezzel kitérni. (KOROKNAY szóbeli közlése, amit az előfizetési ívek igazolnak.)

anyagért szerezték; a ruhaanyagot pedig a csoport egyik tagjának, FODOR Istvánnak textilkereskedő édesapja adta fia kedvéért az „irodalmi célra”. „Én magam voltam – írja már idézett visszaemlékezésében KOROKNAY – a *Színház és Társaság* felelős szerkesztője, kiadója, elküldője, fotoriportere, linóleumszínnyomatainak metszője, szedője, gépmestere, könyvkötője és expeditora egy személyben... a nyomásnál segített a bera-kónó feleségem, a hajtogatásnál, fűzésnél édesanyám is. A munkatársak – köztük egyetemista korában igen sokszor „JÓZSEF” Attila is – vitték a lapokat a hajnali vonathoz.”

A *Színház és Társaság* három esztendőn át (1923–1926) adott helyet JUHÁSZ Gyula és a fiatal szegedi költők és művészek, köztük elsősorban JÓZSEF Attila, majd HONT Ferenc, BERCZELI ANZELM Károly és mások verseinek, elbeszéléseinek, fordításainak, színházi, művészeti cikkeinek. KOROKNAYnak, ennek a lelkes irodalombarát nyomdásznak – aki cikkeken kívül verseket is írt és fordított oroszból – jelentőségét – kissé anarchista jellegű érvelésétől függetlenül – jól értékeli az akkori fiatal szegedi írók egyike, HONT Ferenc, amikor Párizsból hazaküldött *A magyar Independant* címmel megjelent írásában⁵ így jellemzi: „Ismerek egy embert, aki talán maga sem tudja, milyen mély vonzalom és barátság fűz hozzá. Itt Párizsban elég messze vagyok tőle, le merem írni. Szemébe még sohasem mondtam néki, nem szívesen burkolom az érzéseimet hangosan kimondott szavakba, mindig attól félek, hogy hízlegőnek vagy komédiásnak tartanak. Most sem írnám meg a véleményemet róla, ha nem érezném, hogy e vélemény írásba-foglalásával bizonyos kötelességet teljesítek. Komoly, hallgatag munkásemberről van szó, e lap szerkesztőjéről és kiadójáról: Koroknay Józsefről. Le kell írnom, mit jelent nekem és nekünk mindannyiunknak, fiatal magyar íróknak és művészeknek Koroknay József könyvnyomtató neve.

Valószínűleg hallották hírét vagy talán ismerik is a független művészek időszaki kiállítását, a párisi „Salon des Indépendants”-t. Ez a negyvenéves intézmény arról nevezetes, hogy kollektív kiállításukon minden művész részt vehet, aki képeit beküldi. Nem a dilettánsok kedvéért alakult ez a vállalkozás és nem is a tehetségtelenek malmára hajtotta a vizet. Van Goghtól kezdve Picassoig, Légerig és Osenfantiig díszes nevek sorozata tanúskodik a kiállítás magas nővéja mellett. Mi volt tehát e vállalkozás oka és célja?

Mindenkinek el kell ismernie, hogy pártatlan zsűri nem létezik. Az illetékeseket mindig befolyásolják bizonyos szempontok. És a műalkotások elbírálásánál nem a tehetség nagysága és súlya az egyedüli mérték. Az akadémikus zsűri a legértékesebb futuristát is visszadobja. A kubista zsűri nem tűri meg a klasszikus képet, sőt esetleg a másirányú újítót sem. A még kialakulatlan, kiforratlan fiatal tehetség innen is, onnan is kimarad. Az új generáció kifejlődését, a művészet szabad előrehaladását valahogyan biztosítani kell. Ezért alakult meg negyven évvel ezelőtt itt Párizsban a „Salon des Indépendants.”

Most vessünk egy pillantást a fiatal magyar írógeneráció helyzetére. Magyarországon a napilapokat és folyóiratokat klikkek tartják a kezükben. Velem és minden magyar íróval megesett már, hogy féltett, dédelgetett, sokratartott írását visszadobták a szerkesztőségek és könyvkiadók, különböző szempontokra hivatkozva, amellet, hogy a mű értékét és becsét elismerték, sőt kiemelték. Az egyik lap legitimista, a másik lap szocialista, ennek számolnia kell olvasóközönsége értelmi fejlettségével, és politikai meggyőződésével, a másinak a kiadók érdekeivel stb., stb. A legtisztességesebb szerkesztő jószándéka is összemorzsolódik a különböző érdekek malomkövei között. Következmény: a legértékesebb mondanivalók bennrekednek, érvényesülni csak az tud, aki sablont ír, gumigerincű és jó üzletember. Tisztelet a kivételes kisebbségnek, azoknak, akik éppen tántoríthatatlanságukkal, elvitázhatatlan tehetségükkel és szívósságukkal minden megpróbáltatáson keresztül fölverekedték magukat az őket megillető helyre.

⁵ *Színház és Társaság*. 1926. júl. 5. 7. évf. 27. sz. 8–9. l.

De hányan törtek le — félúton! Nincs még egy ország, ahol aránylag annyi ígéret mutatkoznék, mint Magyarországon. És nincs még egy ország, ahol olyan kevesen jutnának célhoz, mint Magyarországon. Hiszen írtak már énelőttem is a költők és írók erről a témáról éppen eleget.

Nekünk, szegedi fiatal íróknak Koroknay József könyvnyomtató műhelye a „Salon des Indépendants”-unk. Számunkra, akik a világ és a művészet más, igazabb képét hordjuk a lelkünkben, különösen az. Szabadon és korlátok nélkül — természetesen a sajtótörvény figyelembevételével — itt e kis lap hasábjain írhatunk csupán. Igaz, hogy Koroknay Józsefből talán soha életében nem lesz gazdag ember, noha ő Magyarország egyik legjobb tipográfusa. Ez nem túlzás, tekintsek meg az ízléses „Koroknay-kiadások” sorozatát és ítéljenek. Ő az az ember, aki valami érthetetlen megszállottsággal mindig kötelnek áll, ha a fiatalok reménytelennél-reménytelenebb irodalmi folyóiratokat indítanak, legyen az előkelő „l'art pour l'art” vállalkozás, amilyen a *Mécs* és a *Csönd* volt, avagy szélső konstruktivista, mint a *Fundamentum* című röpirat. Hány szegedi írónak adta ki első könyvét, számításán kívül hagyva az anyagi kockázatot! Leveszem a kalapot előtte, az új generáció becsületes kertésze előtt.

Kedves Koroknay mester, főntebb azt mondtam, hogy ez a lap a mi egyetlen szószerzőnk. Önnek respektálnia kell ezt a szabadságot a jelen esetben is és el kell szenvednie, hogy e hasábjakon az Ön személyét dicsőítő írás jelenik meg. Rólam pedig ne gondolja, hogy hízelgő vagyok, hiszen — Shakespeare szavaival élve: „Mért hízelegni egy ily szegénynek, kinek mid sincsen jókedveden kívül, mely táplál és ruház.”

És éljünk továbbra is igaz szeretetben és barátságban.”

A *Színház és Társaság*ot — ez is jellemző kultúrtörténeti adat — elsősorban a sportbarát KOROKNAY által írott sportrovat tartotta fenn: mint a vasárnapi sporteseményeket bőven és híven közlő hétfői lap maradt kelendő, s adhatott felerészben irodalmat, művészeti írásokat. Mikor azonban GÖMBÖS Gyula lapja, a *Függetlenség*, propagandacélból a *Nemzeti Sport*ot a *Függetlenséggel* kombináltan már hétfőn reggel eljuttatta a vidéki nagyvárosokba, így Szegedre is, a *Színház és Társaság* példányszáma a korábbi 1200–1500-ról 500-ra szállt le, s kiadása hamarosan már teljes deficittel járt. Megszűnése után KOROKNAY próbálkozott még a WENNER Sándor szerkesztésében megjelenő *Szegedi Újság* kiadásával (itt jelent meg folytatásokban, 1929–30-ban hadifogolyregénye *Népfelkelő János* címmel), de az adósságok már elöntötték, a bekövetkező esőd elől már nem tudott kitérni. Kiadványai nem fogytak, BERCZELI ANZELM Károly *Mise* c. kötetét pedig *teljes számban* el is kobozták. A sok önzetlen, áldozatos munka, kockázatos és anyagi bukásra vivő kiadvány, a szép, irodalombábáskodó, irodalomtörténeti jelentőségű kiadói tevékenység végül is a tönk szélére juttatta. Csupán a villamosáram hitelezett értéke 1500 pengő volt, s bár PONGRÁCZ Albert, a gázgyár liberális igazgatója, MÓRA Ferenc barátja, sokáig elnéző volt KOROKNAYval szemben, végül mégis be kellett hajtania. KOROKNAY József nyomdáját 1930-ban elárverezték. Egy másik szegedi nyomdász, KOVÁCS Henrik vette meg, s KOROKNAYt saját nyomdájában alkalmazta üzembetöltőként. De csupán egy évig maradt ott, utána 1931-ben Pestre ment, különféle nyomdákban dolgozott, majd 1933-tól 1940-ig újra Szegeden, a Bartos Lipót-féle nyomdában volt művezető. Végül 1940-től 1953-ig, egészen súlyos szív baja miatt történt nyugalomba vonulásáig különféle beosztásokban tevékenykedett a papír- és nyomdaiparban. Nemrég hunyt el Kazincbarcikán;⁶ még kevéssel halála előtt közléseivel hozzájárult kiadói tevékenységének, e jellemző vidéki kultúrhistóriai ténynek megörökítéséhez.

⁶ RÓZSA Imre: *Meghalt József Attila verseinek első kiadója*. Irodalmi Újság, 1955. nov. 12.

A Koroknay-nyomda kiadványai

Könyvek, füzetek

1. KECK József Gáspár : *Resignatio*. [Versek]. Szeged, (1922). Koroknay kiadás, (Koroknay-nyomda). 8. l.
BERCZELI ANZELM Károly bevezetőjével. Melléklet a *Mécs* 1922. márciusi számához. Szerepel a Somogyi Könyvtár nyilvántartásában, de jelenleg nem található.
2. [BERCZELI] ANZELM Károly : *Tűz van*. [Versek]. Szeged, (1922). Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). [1], 32, [1] l.
Melléklet a *Mécs* 1922. áprilisi számához. *Keck József Gáspár* bevezetőjével.
3. BORUS [BRAUSWETTER] Béla : *Alkonyatkor*. [Versek]. Szeged, (1922), Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 8. l.
BERCZELI ANZELM Károly bevezetőjével. Melléklet a *Mécs* 1922. áprilisi számához.
4. RÓZSA Imre : *Az alkímista*. Színjáték. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda), 61. l.
250 számozott példányban készült 1922. júniusában. Az illusztrációkat BÉKEFFI György rajzolta, a fedőlap KOROKNAY József linóleum-metszete.
5. SZÉPKUTI [SCHÖNBRUNN] Miklós : ? [Kérdőjel]. Versek. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 62. l. 1. t.
JUHÁSZ Gyula előszavával. Az előszó kelte : 1822. október hó.
6. *Lírai antológia szegedi költők verseiből*. Összeállította KECK J(ózsef) G(áspár). Szeged, 1922. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 71, [1] l.
A kötet szerzői : AKNAI [KORMÁNYOS] István, [BERCZELI] ANZELM Károly, BORUS [BRAUSWETTER] Béla, HAJDÚ László, HOMÁLYOS [HOLTZER] Ferenc, JÓZSEF Attila, KECK József Gáspár, Dr. NÉMEDY Gyula, RÓZSA Imre, SZABADJAI [SZÉLL] István, SZÉPKUTI Miklós, TELCS M. László, UNGVÁRI [UNGER] Elemér. A könyv fedőlapját BODZÁSSY István festőművész eredetije után KOROKNAY József metszete linóleumba. A címlapon BÉKEFFI György szignettje. Kötötte SCHMUTZLER Nándor diszkönyvkötészete. Az előszó kelte : 1922. november 1.
7. JÓZSEF Attila : *Szépség koldusa*. Versek. Szeged, 1922. Koroknay-kiadás. (Koroknay-nyomda). 48. l.
JUHÁSZ Gyula előszavával. A MÓRA Ferencnek szóló ajánlás kelte : 1922. dec. 17., a címlapon BÉKEFFI György szignettje.
8. HEGYI István : *Vándor falu*. Hegyi István novellái. Szeged, 1923, Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 70, [2] l.
A borító BODZÁSSY István festőművész tollrajza, a címlapon BÉKEFFI György szignettje.
9. BORUS [BRAUSWETTER] Béla : *Korai bánat*. Versek. Szeged, 1923. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 48. l.
MÓRA Ferenc előszavával. Az előszó kelte : 1923. június. A MÓRA-hoz intézett dedikáció pedig 1923. augusztus 16-án kelt. A címlapon BÉKEFFI György szignettje.
10. LUGOSI Döme : *Az apostolok*. Epizód egy felvonásban. Szeged, 1924. Koroknay-kiadás (Koroknay-nyomda). 60, [3] l.
A rendes kiadáson kívül 30 számozott példány merített papíron készült a szerző aláírásával. A fedőlap GEGUSS Rezső műve ; litografálta BITTERA Béla.
11. JÓZSEF Attila : *Nem én kiáltok*. [Versek]. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 110, [1] l.
A rendes kiadáson felül 100 számozott és a szerző által aláírt példány készült piros címnomással, merített papíron, I – XXV. és 26 – 100-ig, ezek könyváruai forgalombanem kerültek. A költő zárszavának kelte : 1924. karácsony szombatja [dec. 24.].
12. HEGYI István : *Szegénység*. Hegyi István novelláskönyve. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 95, [1] l.
500 számozott példányban készült, melyből 25 példányt a szerző aláírt. Egyes példányok névre szóló nyomtatott tulajdonjellel és a szerző ajánlásával vannak ellátva. Ezek a példányok számot nem kaptak. Pl. SZ. SZIGETHY Vilmosné. Az ajánlás kelte : 1925. XI. 1. Az előszó kelte : 1925. mindenszentek [nov. 1.] napján.
13. JÁVORKA [JANICSEK] Ferenc : *Családbomlás*. [Elbeszélések]. Szeged, 1925. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 117, [1] l.
Az egyik példány ajánlása 1926. január 25-én kelt.
14. [BERCZELI] ANZELM Károly : *Mise*. Versek. Szeged, 1926. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 167 l.

15. RÓZSA Imre : *Szökökút*. Versek. Szeged, 1926. Prometheus-kiadás, (Koroknay-nyomda). 92, [3] l. (Prometheus. 4.)
16. JÁVORKA [JANICSEK] Ferenc : *Életöklözöttek*. [Elbeszélések]. Szeged, 1926, Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 117, [1] l.
17. KOVÁCS Mária Olga : *Hugo von Hofmannsthal drámai művészete*. [Bölcsészdoktori értekezés]. Szeged, 1927. (Koroknay-nyomda.) 32 l.
18. BEKE Ida : *Erdély társadalmi és művelődése az Approbata Constitutiókban*. [Bölcsészdoktori értekezés]. Szeged, 1927. Koroknay-nyomda. 41, [1] l.
19. KORMÁNYOS Benő : *Megemlékezések*. Tíz év Magyarország szomorú történetéből. (1914–1924). Szeged, 1927. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 119 l.
20. RAB Géza : *Keresztúton*. [Versek]. Szeged, 1928. Koroknay-nyomda. 16, [1] l.
21. JÓZSEF Attila : *Nincsen apám se anyám*. Versek. Bp. 1929. Génius, (Koroknay-nyomda, Szeged), [1], 61, [2] l.
Készült 1929. február 17-én 1000 kézzel számozott példányban : 1–50-ig a költő kezvonásával gyűjtők számára merített papirosn ; a 901–1000 számú példányok „a költő kezéből köztulajdonba mentek át”.
22. LUGOSI Döme : *Mohácsi nász*. Humoros éposz. Szeged, 1930. Koroknay-nyomda. 27 l.
Kiadták a szerző barátai. Készült 100 példányban, a szerző aláírásával.
23. JÁVORKA [JANICSEK] Ferenc : *Földhántolók*. (Regény). Szeged, 1930. Koroknay-kiadás, (Koroknay-nyomda). 196 l.
A MÓRA Ferencnek szóló ajánlás kelte : 1930. április.

Folyóiratok, hírlapok

24. MÉCS. [Irodalmi és művészeti szemle.] Fel. szerk. KÉCK József. Kiadja a Koroknay-nyomda.
Csak két száma jelent meg : 1922. április és március.
25. CSÖND. Irodalmi, művészeti, kritikai folyóirat. 1923.
26. SZÍNHÁZ – SZÍNHÁZI UJSÁG. Színházi hetilap. 1927–1929. Fel. szerk: ÚR György.
Állandó melléklete 1929. szept. 9-től : *SPORTHIREK*. Szerk. KOROKNAY József.
27. DÉLVIDÉKI SPORT. Hétfői sportlap. Szerk. FÜRST György. 1928–1931.
Nyomja Koroknay 1928. augusztus–1929. április.
28. MAGYAR ÉLET. Sportrevü. 1919–1930. Politikai, társadalmi hetilap. Fel. szerk. LONGI István.
1929. április 8-tól (11. évf. 13. sz.) nyomja a Koroknay-nyomda. Ettől kezdve a *SPORTREVÜ*t KOROKNAY szerkeszti. A következő számtól címváltozás : *HÉTFŐI MAGYAR ÉLET*.
29. HIRDETŐ UJSÁG. Megjelenik hétfőn, szerdán és szombaton reggel. Később : Megjelenik minden nap. 1925–1932. Fel. szerk. és kiadó : BEZDÁN Sándor. Szerk. MÁK József.
Nyomja KOROKNAY 1930. május 19-től (6. évf. 117. sz.)
30. SZÍNHÁZ és TÁRSASÁG. Színházi, művészeti és szépirodalmi hetilap. 1919–1926. Fel. szerk. DANI Lajos.
1923. október 8–15. (5. évf. 1. sz.)-tól : Irodalmi és művészeti képes hetilap. Sport-Revü. Megjelenik minden hétfőn reggel. Fel. szerk. : KOROKNAY József. Koroknay-nyomda.
1926. augusztus 23 (8. évf. 34. sz.)-tól : *SPORT-REVÜ*. Délkerület sporteseményeivel foglalkozó lap. Fel. szerk. KOROKNAY József. A főlap hátoldalán, fordítva, külön címlappal és tartalomjegyzékkel, más színű papíron.
1926. november 2 (8. évf. 44. sz.)-tól : Fel. szerk. LONGI István. (KOROKNAYÉ már csak a *Sport-Revü*).

PÉTER LÁSZLÓ – REGULI ERNŐ

FIGYELŐ

Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája. A kéziratok az emberiség történetére, kultúrájára vonatkozó ismereteink legjelentősebb forrásai közé tartoznak. Keletkezésük ismeret-, hírközlő, jogi vagy egyéb funkcióra vezethető vissza. Az idők folyamán, funkciójuk betöltése közben, keletkezési helyüktől többnyire távol eső helyre kerülnek, és ezáltal sokszor szerves egységük is megbomlik, szétszakad. A legkülönbözőbb utakon-módokon jutnak el azután egyes kéziratok vagy nagyobb kézirat-csoportok olyan őrzőhelyekre, közgyűjteményekbe, ahol a tudományos kutatás és érdeklődés számára hozzáférhetőek.

A kézirat közvetlenebbül szól hozzánk a múltról, mint egy-egy nyomtatott könyv. Ez az első pillanatra talán szubjektívnek látszó megállapítás nagyon is reális alapokon nyugszik; a *Halotti Beszéd* vagy ANONYMUS krónikájának tökéletes hűségű facsimile kiadása vagy művészi reprodukciója nem jelenthet számunkra olyan közvetlen kapcsolatot a XII., ill. XIII. századdal, mint maguk az eredetiek, és ADY Endre vagy JÓZSEF Attila verseinek bármilyen vonzó, bibliofil kiadása más élményt fog kiváltani belőlünk, mint ezeknek az íróknak egy-egy sajátkezű kézírata. A kézirat elsődlegeségét a nyomtatott könyvvel szemben más tények is igazolják. Elsősorban is az, hogy a kőbe, fába vésett, majd papyrusra, pergamenre, papírra írt szövegek keletkezése több évezredre nyúlik vissza, az első nyomtatott könyv viszont mindössze öt évszázaddal ezelőtt hagyta el a sajtót. De a nyomtatott könyvhöz képest a kézirat mindig, a nyomtatás feltalálása után is az „eredeti” marad. A kritikai szövegkiadások is a legrégebbi, a leg-hitelesebb kéziratot veszik alapul, nem pedig az esetleges korábbi kiadást vagy kiadásokat. Történetileg fontos, jelentős szövegek kiadásánál, nagy írók, tudósok műveinél pedig feltűntetik a fennmaradt szövegek összes változatait, eltéréseit is, hogy a szakemberek ezekből is levonhassák a szükséges következtetéseket. Kétségtelen az is, hogy akár régebbi, akár újabb szövegről van szó, mindig a kézirat az, amely a leghívebben őriz meg a szerző eredeti elgondolását, ami esetleg a szerző saját korában a fennálló politikai rendszer vagy a cenzúra korlátozása miatt nem juthatott nyilvánosságra. Ezért van az, hogy még ma is vannak „felfedezés”-re váró kéziratok, hogy még ma is bőven akadnak olyan szövegek, szövegváltozatok, amelyek helyesbíthetők vagy gyökeresen megváltoztathatók a múlt egyes eseményeiről vagy általános képéről alkotott felfogásunkat.

Az itt eddig felsorolt tények mind a kéziratok anyag döntő fontosságát, jelentőségét bizonyítják. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy nincs olyan központi szerv vagy intézmény hazánkban, amely felvilágosítást tudna adni a magyarországi kézirat-tárakról vagy általában véve kéziratokat is őrző gyűjteményekről, és ezért nincs és nem is lehet felmérve az az anyag sem, amely ezeken az ismert és kevésbé ismert lelőhelyeken található. A magyar és magyar vonatkozású könyvanyag jobban fel van dolgozva könyvtáraink katalógusaiban, különböző szakkibibliográfiákban, mint hasonló jellegű

kézíratos forrásaink. Legfőbb ideje lenne tehát, hogy figyelmünket erre a fontos kérdésre és ennek mielőbbi megoldására irányítsuk.

Az első feladat, amelyet meg kell oldani, a kéziratok lelőhelyeinek felkutatása és ezek nyilvántartásba vétele. Erre nézve történtek már próbálkozások a múltban is és ennek nyomtatásban is maradt fenn egy dokumentuma: a *Magyar Minervának* századunk első évtizedében megjelent négy kötete. A *Magyar Minerva* tulajdonképpen a magyarországi könyvtárakat tartotta évről évre nyilván, de emellett számot adott a nagyobb könyvtárainkban és más, könyvtárral is rendelkező intézményeinkben található kézíratos anyagról. Legtöbb esetben azonban csak számszerű adatokat közöl, és sajnos ezek az adatok is ma már legfeljebb a kézírattárak történetének megírásához használhatók fel. Egyes intézményeknél az ezekre vonatkozó irodalmat is megtaláljuk a *Magyar Minerva* köteteiben, ami a kéziratokra nézve is nyújt némi tájékoztatást.

A lelőhelyek felkutatására nemrégiben az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára részéről újabb kezdeményezés történt: 1954-ben kérdőíveket küldtünk szét 113 tudományos, 76 járási, 19 megyei és 15 városi könyvtárnak; ezekre azonban csupán mintegy 25%-ban érkezett érdemleges válasz. Az aránylag csekély pozitív eredmény mellett ez a próbálkozás azért volt tanulságos, mert bebizonyította, hogy a kézírattalélőhelyeket más módszerrel kell megközelíteni. A szakembereknek személyesen kell felkutatniuk és felfedezniük a forrásértékű kézíratos anyag lelőhelyeit, a szerzett tapasztalatok alapján azután fel lehet állítani ezek központi nyilvántartását. Egyidejűleg el kellene kezdeni az anyaggyűjtést egy olyan katalógus számára, amely a különböző lelőhelyeken található kézíratos anyag címléírásait egy helyen tartalmazná. Ilyen központi katalógusa van az Országos Széchényi Könyvtárnak magyarországi könyvtárakban található könyvekről általában (Központi Címjegyzék), régi, 1711 előtt megjelent magyar és magyar vonatkozású könyvekről, és készülöben van ilyen a hazánk területén található ősnymtatványokról. Szükség van a kéziratok központi katalógusára is. Hogy ez milyen mértékben fokozná a tudományos kutatás lehetőségeit minden területen, azt talán nem is szükséges külön kiemelni. Könyvtáraink, egyéb intézményeink szakemberei legtöbb esetben csak a saját anyagukat ismerik alaposan, pedig éppen a kéziratok területén nagyon is szükséges a széleskörű ismeret, és emellett egy olyan katalógus, amely sokoldalú tájékoztatást nyújt. A különböző kézírattárakban csak nagyritkán akad azonos anyag, egy-egy másolati példány formájában: minden lelőhelynek megvan a maga speciális, szinte egyéni jellegű anyaga. Ezek nyilvántartását és ismeretét nem lehet a kézírattáros emlékezetére bízni, de a kutató feladata sem lehet, hogy egymaga járja végig az összes lelőhelyeket, amíg megtalálja a maga anyagát. Sokkal célszerűbb és gazdaságosabb mindenféle szempontból, ha van olyan központ, amely meg tudja adni a szükséges tájékoztatást. Könnyebb lenne a helyzet már jelenleg is, ha legalább nagyobb kézírattárainknak lenne nyomtatott katalógusuk, mint ahogy általában készítettek vagy készítenek ilyet a hasonló jelentősebb külföldi intézmények. A nyomtatott katalógusok és általában a modern katalógusok hiánya kézírattárainkban viszont lehetővé teszi, hogy mostantól kezdve minden lelőhelyen egységes alapelveket kövessenek a kéziratok katalogizálásában.

A központi kézíratkatalógus felállítását a lehető legegyszerűbb módon úgy lehetne megoldani, ha egy meghatározott időponttól kezdve nagyobb kézírattáraink egységes szempontokat követnének a kézíratos anyag feldolgozásában, és egyúttal minden újonnan feldolgozott vagy rekatalogizált darabról eggyel több címléírást készítenének. Ezeket a címléírásokat eljuttatnák havonta az Országos Széchényi Könyvtár kézírattárába, ahol ezekkel a problémákkal már hosszabb idő óta foglalkoznak, és amely mint a nemzeti könyvtár kézírattára egyébként is hivatott a központi kézíratkatalógus felállítására.

Nagyobb gondot okoz majd azoknak a kéziratoknak a katalogizálása, amelyeket olyan helyen őriznek, ahol nincs kéziratári szakember. Az ilyen helyen található anyag feldolgozása pedig nemcsak nagyobb feladat, de bizonyos szempontból fontosabb is, mert éppen ezeknél nagyobb az elkallódás, feledésbe merülés veszélye.

Bár az eddig elmondottakból világosan kitűnik, mégis szeretnénk külön is hangsúlyozni, hogy minden kéziratnak a jelenlegi őrzőhelyén kell továbbra is maradni, tehát szó sincs az anyag begyűjtéséről, hanem arról, hogy a központi katalógus segítségével előbbre vigyük a tudományos kutatást, hogy ezután minden kéziratot egységes elvek alapján katalogizáljunk, és hogy a kéziratári szakemberrel nem rendelkező, kéziratokat őrző intézményeket módszertanilag is tájékoztathassuk az anyag raktározása, konzerválása, használatba bocsátása tekintetében.

Szólunk kell a központi katalógussal kapcsolatban a magánkézben levő kéziratok anyagról is. Ennek központi nyilvántartásba vétele nem lehet a feladatunk már csak azért sem, mert gyakorlatilag ez az anyag a legnehezebben megközelíthető. Csupán azokat a magántulajdonban levő kéziratokat kell majd nyilvántartani, amelyek különösen nagy értékük miatt már amúgy is „védett anyag”-nak tekintendők. A magánosoknál levő hagyatékok vagy egyes kegyeleti darabok idővel — előbb vagy utóbb — úgyis bevándorolnak kisebb-nagyobb közgyűjteményeinkbe, vagy — hozzánemértés és szűkeklőség következtében — elkallódnak, elpusztulnak.

Még egy lelőhely-csoportról is meg kell emlékeznünk a központi kéziratkatalógussal kapcsolatban: a levéltárakról. A levéltárak hatalmas iratanyagából is be kell kerülnie a központi katalógusba minden olyan darab címleírásának, amelynek kéziratári jellege van; ennek a területnek a feldolgozása lesz — éppen az anyag nagy mennyisége miatt — a legnagyobb feladat, de nem megoldhatatlan ez sem.

A hazánk területén található kéziratok forrásanyag mellett, határainkon kívül, az egész világon mindenütt kereshetünk hungarikákat, magyar és magyar vonatkozású kéziratokat. Nyelvemlékek, Corvinák, diplomáciai és magánlevelezések egész tömkelegét ismerjük már eddig is, amelyeket külföldi lelőhelyeken őriznek. De ezen a területen még nagyobb eredmény reményében indulhatunk felfedező útra, mint itthon. Még a bécsi Nemzeti Könyvtárban őrzött, mintegy 20 000 kódexet sem nézte át eddig magyar kutató darabról darabra olyan szempontból, hogy mennyi benne a magyar vonatkozás, nincs-e közte eddig még ismeretlen Corvina? A múltban ugyan történtek már kezdeményezések a külföldön található magyar vonatkozású anyag feltárására, és ezek értek is el eredményeket: értékes forráskiadványok jelentek meg, és létrejött a Történelmi Társulat másolatgyűjteménye, amelyet most a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őriz. A külföldi magyar vonatkozású kéziratok anyag felkutatása azonban még óriási lehető:égeket rejt magában. Ma már minden nép és minden ország rendszeres kutatásokat folytat ilyen téren. A technika fejlődése azt is lehetővé teszi, hogy nem kell a fontos anyagokat lemásolni, hanem mikrofilmet lehet készíteni róluk, ami gazdaságosabb és tudományos szempontból is kielégítőbb.

Az eddig ismertetett feladatokat: a magyar és magyar vonatkozású kéziratok hazai és külföldi lelőhelyeinek nyilvántartásba vételét, a kéziratárakban és más intézményekben található forrásanyag központi katalógusának felállítását nem lehet sikeresen és korszerűen megoldani, ha nem ismerjük a lelőhelyeknek és maguknak az egyes kéziratoknak az irodalmát, vagyis azokat a nyomtatásban önállóan vagy folyóiratokban szétszórtan megjelent tanulmányokat, közleményeket, amelyek kéziratárakra, kéziratokra vonatkoznak. Sok kéziratnak, különösen a régebbi, értékes daraboknak megvan a maguk története. A kéziratokkal foglalkozó irodalom, a szövegközlések segítségével egy-egy elveszettnek hitt kézirat nyomára akadhatunk, vagy azonosíthatunk különbözőnek vélt darabokat, szövegrészek összefüggését állapíthatjuk meg, és mindezekből messze-

menő tudományos következtetéseket vonhatunk le. A könyvtár- és kéziratstudomány legmodernebb felfogása szerint ma már nem képzelhető el kéziratári katalóguscédula sem anélkül, hogy rajta az illető kézirat legfontosabb irodalma ne szerepelne. A kéziratokra vonatkozó könyvészeti adatok összegyűjtése a tudományos kutató- és a kéziratári feldolgozó munka számára egyaránt elengedhetetlenül szükséges, mert ha az elért eredményeket nem ismerjük, akkor könnyen megtörténhetik, hogy már korábban, esetleg többször is publikált anyagot „fedezünk fel” és közlünk újra mint „kiadatlan”-t, és megállapítunk olyan tényeket, amelyeket előttünk mások már régen tudtak. Erre a múltból számtalan példát hozhatnánk fel.

A kéziratoknak, kéziratban fennmaradt forrásoknak nyomtatásban való közzététele tulajdonképpen magával a könyvnyomtatással egykorú. Ezt dokumentálja például az első magyarországi nyomtatott könyv is: Hess Andrásnak 1473-ban megjelent *Budai Krónikája*, amely nem más, mint egyik régi krónikánk szövegkiadása. A nyomdászat történetének eddig elmúlt öt évszázada alatt számtalan más forráskiadvány, szöveggyűjtemény látott napvilágot. A XIX. század második felében több folyóirat kifejezetten azzal a céllal jelent meg, hogy a múltban keletkezett és addig még nyomtatásban meg nem jelent szövegeket közöljön. Ezáltal a kéziratokra vonatkozó irodalom egyre növekedett. Nem volt azonban és jelenleg sincs még ezekről a publikációkról olyan nyilvántartás, amely a folyóiratokban rendszertelenül, a kötetekben, sorozatokban rendszerint fedőcímek alatt megjelent szövegkiadásokról teljes, megbízható tájékoztatást nyújtana. Egy-egy kézirat esetében tehát sokszor hosszadalmas kutatómunkát kell végezni ahhoz, hogy megállapíthassuk, ki van-e már adva szövege nyomtatásban, vagy sem. A kéziratári feldolgozó munka, a vételre benyújtott anyag elbírálása közben egyre inkább felmerült az a szükséglet, hogy elsősorban tudományos folyóiratainkat a kéziratok anyag szempontjából rendszeresen átnézzük és a vonatkozó publikációkat nyilvántartásba vegyük. Néhány évvel ezelőtt, 1952-ben, a Magyar Tudományos Akadémia célhiteltámogatásával végre sikerült elindítani a kéziratbibliográfiát. Három év után a célhiteltámogatás megszűnt ugyan, de az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának dolgozói folytatták, és ma is folytatják ezt a munkát. Az eddig elért eredmény egy kb. 30 000 cédulából álló cédulakatalógus az OSZK kéziratárában, amely már jelenlegi formájában is nagy segítséget nyújt tájékoztató, felvilágosító szolgáltatunkban, feldolgozó, véleményező munkánkban. Sorra vesszük legfontosabb tudományos folyóiratainkat; elvégeztük már az *Irodalomtörténet*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Magyar Könyvszemle*, az ABAFI-féle *Figyelő* c. folyóiratokat, jelenleg cédulázzuk a *Hadtörténelmi Közleményeket*, a *Budapesti Szemlét*, a *Századokat*, a *Történelmi Tárt*. A folyóiratok feldolgozásában lehetőleg teljességre törekszünk, vagyis nemcsak a teljes vagy részleges szövegpublikációkat gyűjtjük össze, hanem minden kézirati vonatkozást és utalást. Csakis ilyen alapos munkával tudjuk ugyanis elérni azt, hogy a fedőcímek alatt megjelent kézirati vonatkozásokat is feloldjuk (pl. Ács Tivadar *Népek tavasza* című kötetében — 1943-ban — BARTFAY László naplójának egy részét és KOSSUTH Lajosnak HORVÁTH Mihály által lemásolt, az emigráció idejéből való leveleit és utasításait adta ki). Ugyancsak a teljesség kedvéért kicédulázunk minden kéziratstudományra vagy egy-egy kéziratár történetére vonatkozó adatot, kéziratok meghatározásában felhasználható segédkönyvek címeit és minden olyan folyóirat- vagy könyvcímet, amely még feldolgozandó.

Magukat a cédulákat a célszerűség, a gyakorlati használhatóság munka közben kialakult elvei alapján készítjük el. Ha több adatot találunk egy-egy kézitról, akkor részletesebb leírást készíthetünk, ha csupán utalásunk van, akkor ennek megfelelően kevesebb adat kerül a cédulára. A sorrend szerinti első helyre azonban mindig a kézirat leírása kerül. Lehetőség szerint feltüntetjük a legszükségesebb adatokat: szerző neve, mű címe, évszám, nyelv, esetleg darabszám, terjedelem. Lehetőség szerint jelezzük a

kézirat autográf vagy másolat voltát is. A második helyre a kézirat lelőhelye, ill. tulajdonosának neve kerül, ha ez forrásunkban szerepel. Harmadik helyen a cikk vagy tanulmány szerzőjének nevét, a cikk címét, a folyóirat pontos bibliográfiai adatait közöljük. Az utolsó pont rövid, magyarázó megjegyzés arról, hogy az illető kéziratról milyen jellegű felvilágosítást: szövegközlést, ismertetést, leírást, felsorolást, említést találhatunk a jelzett helyen. Néhány példa a kéziratbibliográfiai cédulára:

a) József Attila: Magyarország messzire van. (Vers.) 20. sz.

Lh.: Bálint Dénes tulajdona.

Ld.: Tarnay Kálmán: Kiadatlan József Attila vers. — Irodalomtörténet XXXVI. 1947. 110. l.

Közölve.

b) Kazinczy Ferenc levele Kazinczy Lászlóhoz, Érsemlyén, 1802. aug. 5.

Lh.: —

Ld.: Dékány Kálmán: Kazinczy Ferenc családi levelezése. — Irodalomtörténeti Közlemények. XII. 1903. 214–215. l.

Felhasználva

c) Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele.

Ld.: Pesti Hírlap 1885, 205. sz.

Egyetemes Phil. Közl. X. 1886. 626. l.

A legutóbbi példa csupán utalás, amelyről idővel majd a forrás (itt: *Pesti Hírlap*) eredetiben való megtekintésével részletes leírást kell készíteni, az első példa mintájára.

Az elmúlt öt év alatt összegyűlt és egyre növekvő cédulaanyag rendszerezését a cédulák tartalma adta meg. Először is külön kellett választani két nagyobb csoportot: a könyvnyomtatás kora előtti és utáni kéziratok céduláit. Elválasztó évszámnak magyar viszonylatban az 1526-os évet tekintjük, amelyhez azonban nem mindig lehet és nem is volna helyes mereven ragaszkodni, a határeseteknél maga a kézirat dönti el a hovatartozást. Az 1526 előtti anyag céduláinak többségét műfaj szerint (antifonálé, breviárium, Corvina, nyelvemlék stb.) kellett csoportosítani; ezek között olyan csoport is van, amely az ismert nevű szerzők betűrendjében tartalmazza a cédulákat. Már most is látszik, hogy ennél az elrendezésnél sok esetben kívánatos lenne utalások elhelyezése, pl. a *Pray-Kódex* nyelvemlék és egyben *Sacramentarium* is, vagy egy-egy Corvina szerzőjének szerepelni kellene a név szerint ismert írók csoportjában is; egyelőre azonban a cédulák mennyisége még nem olyan nagy, hogy a kutatónak különösebb fáradságot okozna esetleg két vagy több szakcsoportot átnézni. A terv szerint, ha majd teljesebb lesz a cédulaanyag, akkor majd egyszerre, egységes szempontok szerint látjuk el utalásokkal a katalógusnak ezt a részét.

A másik, jóval nagyobb csoport: az 1526 utáni — de szintén nem mereven elhatárolt — kéziratok cédulái. Ebben a szerzők, ill. a címek betűrendje a beosztás alapja, de néhol a betűrenden belül tárgyi csoportokat kellett beiktatni; ezek a katalógus használhatóságát nem zavarják. Így pl. a szerzőnélküli paszkvillusokat és a címnélküli egyéb verseket is időrend szerint osztottuk be, az első esetben *paszkvillus*, a másodikban *vers* címszó alatt. A kéziratbibliográfiának most tárgyalt csoportjában szükséges volt a cédulák beosztásával egyidejűleg az utalórendszer bevezetése is, tekintettel a cédulák nagy mennyiségére. Így pl. a verses-, ill. énekeskönyveket, a társszerzős műveket stb. megfelelő utalásokkal láttuk el.

Külön csoportba kellett elhelyezni azokat a cédulákat, amelyek a kézirtárak, kéziratlelőhelyek irodalmára vonatkoznak. Ezeket a városok nevének betűrendjébe

osztottuk be. Ide kerültek pl. a *Magyar Minerva* négy kötetének kéziratlelőhelyekre vonatkozó adatai és az OSZK már említett kérdőíveire beérkezett válaszok rövid foglalata is. Ez a csoport máris a felállítandó központi kéziratkatalógus lelőhelynyilvántartásának az alapja.

Külön csoportban gyűjtjük a kézirttudományra általában vonatkozó anyag céduláit, külön a kéziratok meghatározásához használható segédkönyvek címeit és ugyan-csak külön a még feldolgozandó könyv- és folyóiratanyag céduláit.

A kéziratbibliográfia a központi kéziratkatalógusnak nélkülözhetetlen előmunkálata és segédeszköze. Minél teljesebbé lesz, annál közelebb jutunk a célhoz: hogy egyetlen forrásértékű kézirat se maradjon ismeretlen a tudományos kutatás számára.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása enciklopédiák szerkesztésében. A dokumentációs munkában gépi adatfeldolgozás céljára nemcsak a legmodernebb elektronikus berendezések alkalmasak, hanem az évtizedek óta használatban levő elektromechanikus lyukkártya rendszerű gépek is. Ezekkel azonban eddig kizárólag könyvelési és statisztikai munkákat végeztek. A tervezett *Magyar Enciklopédia* szerkesztési munkáinál felmerült e gépek felhasználásának a gondolata. Az a tény, hogy a *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és közel 500 000 fogalmat tartalmaz, szükségessé tette az egyeztetési műveletek következetes alkalmazását, hogy ezzel az ismétlődések, átfedések elkerülhetők legyenek. Ez nemcsak helymegtakarítást jelent, hanem lehetővé teszi a sokkötetes mű által felőlelt ismeretanyag helyes koordinálását is. A 24 kötet mintegy 600 szakterületre bomló ismeretanyagának kölcsönös egyeztetése óriási időigénnyel lépett fel. A közel félmillió fogalom gépi úton történő rendezése (pl. betűrendbe állítása, a több szakterületen szereplő azonos fogalmak kimutatása, statisztikázás stb.) jelentős munkaerő-, költség- és időmegtakarítást ígért. Az első kísérleti feldolgozás 6000 lyukkártyával indult meg. Ennek eredménye azt bizonyította, hogy a hazánkban eddig még nem alkalmazott eljárás használható lexikográfiai munkánál. A kísérletet előbb 20 000 kártyára terjesztettük ki, majd feldolgoztuk a *Magyar Enciklopédia* összes címszavait és címszóvariánsait. E munka során kb. 160 000 kártyát lyukasztottunk.

Az IBM Hollerith-rendszerű gépeire készültek a kártyatervek, mivel hazánkban csak ebből van megfelelő gépállomány. A kártyák a következő adatokat tartalmazzák:

címszó (fogalom, ill. név),
 évszám (születési és halálozási),
 szakterület szákszama (főterület és több határterületé),
 térkategória jelölése (ország stb.),
 a fogalom jellege (címszó, címszóvariáns, utaló, definíciós fogalom, szövegben szereplő fogalom = bokorszó, biográfia, tudománytörténet stb.),
 tervezett cikkterjedelem,
 illusztráció,
 bibliográfia.

A munka első, előkészítő fázisa még teljesen kézi jellegű volt. Ide tartozott az összegyűjtött fogalomanyag ellátása házi decimális szákszámokkal, az anyag kártyába lyukasztása stb. A tulajdonképpeni gépi munka azzal a művelettel kezdődött, amely a kártyába lyukasztással bevitt információkat bárki számára olvashatóvá tette. Automata gép az elektromosan érzékelt adatokat a kártya felső szélére nyomtatta, így a tartalom

helyessége szemmel is ellenőrizhető lett, és a kártyák rendes kartotékként is használhatókká váltak. Az ezután következő műveletek már a gépesített feldolgozás részei, így : a kártyák különféle szempontok szerinti rendezése, leírása jegyzékszerűen : egységes betűrendben, a szakok rendjében stb., tömeges másolása, kiegészítő adatok tömeges bemásolása stb.

Lexikográfiai szempontból a gépi rendezési műveletek között a betűrendezés játssza a legnagyobb szerepet. Nem elégedhettünk meg a Hollerith-rendszer betűrendjével, hanem egyszerű fogásokkal olyan változtatásokat hajtottunk végre, mint például az A — Á és E — É betűk közötti különbség megszüntetése. Bár kifejezetten betűrendezésre alkalmas gép Magyarországon nem áll rendelkezésre, és a kártyarendező gépek kezelőszemélyzetének is szokatlanok az ilyen ritkán előforduló feladatok, mégis kifogástalanul sikerült például a *Kis Lexikon* 54 000 címszavának egyetlen betűrendbe állítása. A gépi betűrendezés sebessége és hibátlansága lényegesen nagyobb még a nem korszerű gépeken is, mint a kézi rendezése. A betűrendezés biztonságát növeli, költségeit pedig közel 1/8-ára csökkenti a betűrendi számrendszer bevezetése a kártyákon. Ezzel egyúttal a fogalmak tetszés szerinti (szokástól eltérő) abc-sorrendje is rögzíthető.

A lyukkártyarendszerű gépi feldolgozás alkalmazása nem pusztán az eddigi kézi eljárások helyettesítése géppel, hanem visszahat az egész szerkesztési műveletre, és megkívánja a szerkesztés technikájának célszerű hozzáidomítását az automata gépek által nyújtott lehetőségekhez. Csak ilyen úton használható ki teljes mértékben a gépi feldolgozás előnye, és csak így jelentkezik a lyukkártyás eljárás racionalizáló hatása.

A tapasztalat azt mutatta, hogy az új eljárás legkényesebb tervezési kérdése az ismeretanyag folytonos változása, bővülése volt. A lyukkártyás eljárás rendszerint gazdasági, statisztikai vonalon adott adattömeg sokoldalú, nagyrészt könyveléstechnikai feldolgozásával foglalkozik. Bármilyen műveletek sorozatát is hajtják végre, az alapul szolgáló adatok általában változatlanok maradnak. A dokumentációban vagy tudományos kutatási adatok feldolgozásában is a műveletek alapjául szolgáló információk végleges adatoknak tekinthetők. Nem így azonban a lexikográfiai feladatok megoldására szolgáló lyukkártyás műveletekben, ahol az ismeretanyagnak csupán egy része (főleg tulajdonnevek és klasszikus tudományágak fogalomanyaga) véglegesen adott, míg a többi címszó és adat a szerkesztés folyamán még változásnak van kitéve. Ez a változás elsősorban értékelési kérdés. Fel kell-e venni a fogalmat, vagy mint érdektelen elhanyagolható-e? Címszóképes-e a fogalom, vagy csupán változata vagy lényegtelen részletezése egy másik fogalomnak? Ha minden szakterület összes fogalmát felvennénk, akkor az elkészítendő lyukkártyák száma valószínűleg 500 000 és 1 000 000 között mozogna. Egy lexikográfiai mű még akkor is csak egy töredékét tárgyalhatja ennek a fogalommennyeségnek, ha a mű egyetemes jellegű. A *Magyar Enciklopédia* 100 000 cikket és kb. 4—500 000 fogalmat vett tervbe 24 kötetben. Ehhez az óriási mérethez képest például a *Kis Lexikon* 2 kötetben csupán 40—50 000 fogalmat tárgyal. Címszójegyzékek összeállításában tehát kétirányú követelmény léphet fel :

1. *egyetemes jellegű* mű (enciklopédia) esetén az összes rész-szakterületnek csupán a legfontosabb fogalmai szükségesek a címszójegyzékben,
2. *szakjellegű* mű (szaklexikon) esetén viszont az érintett szakterületek ismeretanyagát részletesen fel kell venni a címszójegyzékbe.

Ez a két ellentétes követelmény szükségessé teszi, hogy a lyukkártya-archívum minél nagyobb mélységig tartalmazza a szakterületek fogalomanyagát, de valamilyen jelzés segítségével fontossági osztályokba sorozva. Az ilyen módon elkészített anyagból aztán a szaklexikon tervezett méreteinek megfelelően gépi úton a kívánt mélységig rendez-

hetjük az anyagot. Előnyösebb, ha a szerkesztőhöz a kívántnál nagyobb mennyiségű anyag kerül, és ezért ajánlatosabb a gépi válogatásnál mindig a soron következő mélységi osztály ismeretanyagát is felvenni. Így a szerkesztő egyéni értékelése szerint válogathat a címszóanyag között, és a szerinte nélkülözhető, kevésbé érdekes fogalmak törlésével a tervezett méretre csökkentheti a szaklexikon anyagát. Ez gyorsabb eljárás, mint egybevetések útján kiegészíteni a gépi jegyzéket újabb fogalmakkal.

A lyukkártyás eljárás igazi értéke abban áll, hogy a kártyák tartalma gépi úton újból és újból olesón és gyorsan leírható. A kartoték-tár automatikusan reprodukálja önmagát tetszés szerinti sorrendben és annyiszor, ahányszor csak kell. Csak egyszer kell a kártyát korrigálni, a hibátlan kártyák szövege gépi leírás után is hibátlan marad. Így az ismételt leírásoknál a korrekció elmarad, ill. csak annak megállapítására szorítkozik, hogy a jegyzék összeállítása a kívánt célra megfelel-e.

Különösen gazdaságosak azok a megoldások, ahol egy bizonyos rendbe állított lyukkártyák tartalmáról normál címszóártyák, tasakok, lapok készülnek. Ezek mérete 48 cm-ig terjedhet.

A gondosan megtervezett térkategória-számok révén lehetővé vált, hogy a *Magyar Enciklopédia* anyagából gépi úton válogassuk ki és vessük össze az egyes országokat érintő összes címszóanyagot, bármely szakterületen forduljon is az elő. Így az egyes országlektorok ellenőrizhetik az anyag teljességét és arányait.

A lyukkártyás eljárás előnye a kötettervek elkészítésénél fog a legerősebben jelentkezni. Arról van itt szó, hogy a cikkek és illusztrációk összterjedelme ne lépje túl a tervezett 23×1000 oldalt, és ez kötetenként is arányosan oszolják meg. Ennek biztosítására nyomdába adás előtt össze kell számolni a betűrendbe állított cikkek és a hozzájuk tartozó illusztrációk összterjedelmét. 100 000 cikkről lévén szó, ez nem kis munka. A lyukkártyák előnye ennél a műveletnél jelentkezik a legjobban. A lyukkártyák ugyanis nemcsak a cikkek címeit, az ún. címszavakat tartalmazzák, hanem többek között ezek tervezett és valóságos (végleges) sorterjedelmét is. A kötettervek gépi úton történő előállítására kidolgozott eljárás szerint a lyukkártyákon található szakrendi és betűrendi számrendszerek kapcsolódása révén, gépi rendezés útján áll elő annak a kb. 100 000 címszónak és a hozzájuk tartozó kb. 500 000 alárendelt fogalomnak (bokorszónak) a sorrendje, amely a majd nyomtatásban megjelenő hatalmas mű hű vázlatának tekinthető. Ez a vázlat nemcsak rendkívül gyorsan készül el gépi leírás útján, hanem a listázó gép írás közben számolja a cikkek és illusztrációk terjedelmét, és megáll, valahányszor egy-egy kötet megadott terjedelmét az összegezésben elérte. Így nemcsak azt mutatja ki, hogy mennyivel léptük túl a mű tervezett és megengedhető összterjedelmét vagy maradtunk alatta, hanem megadja az egyes kötetek címszóhatárait is. A *Magyar Enciklopédia* szövegének 23 kötetét ily módon az összeszerkesztési munka idején 23 gépi úton készült kötetterv-füzet személyesíti meg, amely a munka során többször is elkészülhet. A füzeteket a gép rögtön több példányban készítheti el, így a munka egyszerre több szerkesztőségi csoportban párhuzamosan folyhat. A véglegesen kialakított kötettervek alapján történik aztán a nyomdába kerülő kézirat-kötegek helyes sorrendjének és a szedés hiánytalanságának ellenőrzése is.

A *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során alkalmazott lyukkártyás gépi adatfeldolgozás utolsó művelete az index-kötet előállítása. Ez a 24. és egyben befejező kötet egy óriási név- és tárgymutató közel félmillió adattal. Ideális feladat lyukkártyás eljárás részére. A munka az előző bekezdésben ismertetett kötettervek kártyasorrendjéből indul ki. A nyomtatásban elkészült enciklopédia-kötetek kártyaanyagába sorozatlyukasztással kerül be a kötetszám, míg az oldalszámot és a fogalom pontos helyét megjelölő egyéb adatot kézzel lyukasztják a kártyába. Ha a teljes kártyaanyag kiegészítése megtörtént, gépi betűrendezést hajtanak végre az anyagon. Leírással szabályszerű név-

és tárgymutató áll elő. Ezen a nyomdába adás előtt a lexikográfiai osztály szerkesztői végzik el a szükséges simításokat. Ha a már megjelent *Magyar Enciklopédia*-kötetekhez ideiglenes név- és tárgymutató kiadása válnék szükségessé, úgy ezeknél a költséges nyomdai szedés elkerülhető lenne, mert átmenetileg kielégítő megoldást adna a lefényképezett gépi jegyzékek kinyomtatása.

A lyukkártyás eljárás alkalmazása külföldön rohamosan terjed. Így készül például az Amerikában megjelenő fizikai szemle, a *Nuclear Science Abstracts* füzetenkénti és évi indexe is. Ezzel a módszerrel állították elő a SZENT ÁGOSTON műveiből készült filozófiai szótárt. Ugyancsak lyukkártyás eljárással rendezték táblázatokba a nemzetközi postai kiadványok (nomenclaturák) százezres adathalmazát. A tetemes szedési költségek megtakarítása érdekében is a lefényképezett listákat nyomtatták ki.

Hazánkban a *Magyar Enciklopédia* szerkesztése során került először gyakorlati alkalmazásra alfabetikus anyagok nagyméretű lyukkártyás feldolgozása. A ma már elavult hazai Hollerith gépek nehézségeit és az újszerű eljárás szokatlanságát sikerült leküzdeni. Most már tovább kell haladnunk ezen az úton, amely a szellemi tömegmunka gépesítéséhez vezet. A maradi nézetekkel ellentétben itt nem arról van szó, hogy az emberi idegrendszer bonyolult szellemi tevékenységét gépek munkájával helyettesítsük, hanem csupán arról, hogy a munka nagy tömegben mechanikusan ismétlődő és éppen ezért fárasztó részét (mint pl. a számolás stb.) végeztessük el automatikusan működő berendezésekkel. Ezek az emberi idegrendszerhez képest bámulatos gyorsasággal és hibátlanul dolgoznak. S e mellett lehetővé teszik, hogy az ember magasabbrendű, finomabb szellemi munkát végezzen, képességeit jobban értékesítse.

PATAKY ERNŐ

A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái. Különös bírói ítélet tartja izgalomban a német könyvtárosokat és dokumentációs szakembereket. Az egyik nagy német ipari vállalat dokumentációs osztályán folyamatosan készültek mikrofényképek és fényképi másolatok a vállalat által előfizetett folyóiratok egyes részleteiről, s e másolati példányokat az üzemvitel s a gyártási folyamatok tökéletesítése érdekében használták fel. A Börsenvereinen-ben tömörült nyugat-németországi kiadók panaszára a karlsruhei Bundesgerichtshof 1955. június 24-én hozott ítéletében az alperes vállalatot a mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás beszüntetésére kötelezte.¹

Bár a bíróság az ítélet indokolásában hangsúlyozta, hogy ezúttal csak ebben az egy esetben kívánt döntení s bár a német kiadók ez ideig még csak a vállalati dokumentációs osztályok és intézmények fényképi sokszorosító tevékenysége ellen szálltak síkra, a Nemzetközi Kiadói Unió, már 1954. június 25-én Zürichben tartott kongresszusán olyan határozatot hozott, amely következményeiben a könyvtárak és a tudományos kutató intézetek munkáját is érintheti. E határozat bevezető sorai így hangzanak: „A fényképi másolás és mikrofényképezés modern sokszorosító módszereinek kifejlődésével a „magáncélokra” való sokszorosítás lényegében és elterjedtségében olyan komoly változást szenvedett, ami már jelentősen sérti a szerzői jogot. Ezért az Unió úgy látja, hogy a magánhasználatra történő sokszorosítás jogi szabályozást igényel.”²

¹ *Nachrichten für Dokumentation*, 1956. VI. évf. 4. szám. 154–162.

² GEORGI A.: *Photokopie, Mikrokopie und Urheberrecht*. Börsenblatt f. d. Deutsche Buchhandel, 1954. évf. 64. sz. 457–463. l.

I. Kétségtelen, hogy a világ tudományos könyvtárai, kutatóintézetei és különböző dokumentációs intézményei munkájukban, az utolsó évtizedekben mind nagyobb mértékben alkalmazzák a mikrofényképezés és a fényképi sokszorosítás egyre tökéletesedő technikai módszereit. Ez intézmények legjelentősebbjeiben ma már külön fényképezési laboratóriumok működnek, amelyekben a kéziratok, könyvek, folyóiratok és hírlapok ezreiről készülnek mikrofényképek és fényképmásolatok azzal a céllal, hogy a romlásnak kitett értékes anyag megővését, a nagy helyet igénylő hírlapkötetek helyettesítését s a távolsági könyvtárközi kölcsönzés ésszerűbb lebonyolítását ezúton biztosítsák, vagy hogy a tudományos kutatómunkához szükséges adatok gyors és pontos rögzítését és kiszolgáltatását megkönnyítsék. Az USA-ban 1950-ben dokumentációs célokra — az 1938. évi átlag 150 000 felvétellel szemben — több mint 12 és fél millió fényképmásolatot készítettek, s ugyanabban az esztendőben Nyugat-Németországban 1 millió könyv- és folyóiratoldal került lefényképezésre.³

A fejlődés hatalmas irama érthetővé teszi, hogy arra a Nemzetközi Kiadói Unió is felfigyelt. Azonban a dokumentációs sokszorosítás szerzői jogi kérdéseinek elkerülhetetlen szabályozásánál résen kell lennünk, hogy az ne veszélyeztethesse a könyvtárakban, kutatóintézetekben és dokumentációs intézményekben folyó fontos tudományos munkát s ezzel magának a tudománynak fejlődését.

II. Azt, hogy az új jogi szabályozásra nem is annyira a szerzők és kiadók védelme, hanem inkább a tudományos munkát megkönnyítő, technikai módszerek akadálytalan felhasználása érdekében van szükség, legmeggyőzőbben azok a szerzői jogi törvények bizonyítják, amelyek ma a világ különböző országaiban érvényben vannak, s amelyek legtöbbje még olyan időből származik, amikor a dokumentációs technika mai fejlettségére aligha lehetett számítani.

Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban és Norvégiában a sokszorosítás a szerző hozzájárulásától függ, s ez alól sem a sokszorosítás célja, sem annak módja szempontjából nincs kivétel.

A német szerzői jogi törvény, amelynek alapján a karlsruhei bíróság ítéletét meghozta, 1901-ben kelt és 15. § (1) bekezdésében azt mondja ki, hogy „Tilos a művet a szerző beleegyezése nélkül sokszorosítani, s ebből a szempontból az is közömbös, hogy a sokszorosítás milyen eljárással és hány példányban készül.” Ugyane paragrafus (2) bekezdése megengedi a „személyes használatra” történő sokszorosítást, ha abból nem származik valakinek anyagi előnye. Azonban, hogy a személyes használat és az anyagi előny fogalma mennyire vitatható, azt a már ismertetett bírói ítélet is tanúsítja.

A magánhasználatra vagy személyes használatra szolgáló másolatok készítését lehetővé teszi az 1911-ben kelt és 1933-ban módosított dán és az 1922. évi svájci szerzői jogi törvény is. Ez utóbbinak 22. §-a egyértelmű a német törvény 15. §-ával.

Az 1936-ban hozott és 1953-ban módosított osztrák szerzői jogi törvény megengedi a saját célra történő sokszorosítást, azonban 42. §-ában azt is kimondja, hogy a megrendelő saját használatára harmadik személy ellenszolgáltatás ellenében csak akkor végezhet sokszorosítást más módon, mint kézírással vagy gépirással, ha nem teljes művek, illetve ha még meg nem jelent vagy már kifogyott művek kerülnek lemásolásra.

Hazánkban a szerzői jog védelméről az 1921. évi LIV. tc. szól. Ennek 5. §-a a következőképpen hangzik:

„Írói műnek többszörösítése, közzététele vagy forgalomba helyezése a szerzői jog bitorlásának tekintendő, ha a szerző beleegyezése nélkül történt. Hogy a mű többszörösítése, közzététele vagy forgalombahelyezése egészen vagy részben történt-e, az a tilalom tekintetében különbséget nem tesz.

³ Uo. (L. 290. ² jegyzetet.)

A jelen törvény alá eső többszörösítésnek tekintendő bármely eljárás útján akár egy, akár több példányban előállított többszörösítés, ideértve a házi másolást is, kivéve nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását.”

A magyar törvény szerint tehát „bármely eljárással” készülhet „nem üzletszerű használatra” egyetlen másolati példány, de a másolásnak „ingyenesen” kell történnie.

Magáról a fényképi sokszorosításról csak a svéd és az olasz szerzői jogi törvény emlékezik meg. Az 1919. évi svéd törvény szerint a fényképi úton történő sokszorosításhoz — kivéve a magánhasználat esetét — ki kell kérni a szerző hozzájárulását. Az 1941. évi olasz szerzői jogi törvény 68. §-a értelmében a könyvtárakban levő anyagról magánhasználatra vagy könyvtári felhasználásra fényképi másolatok is készíthetők. A könyvtári munkának ezzel a kedvező elbírálásával az olasz törvény egyedül áll.

Az eddig felsorolt törvényeknél egyszerűbb és nagyvonalúbb, de egyben több vitalehetőséget is tartalmazó az 1911. évi angol *Copyright Act*, amely 2. fejezetében kimondja, hogy valamely műnek „a kutatás, bírálat vagy hírlapi ismertetés céljaira való felhasználására szolgál minden „tisztességes eljárás” (fair dealing) kizárja a szerzői jog megsértésének lehetőségét”. A tisztességes eljárás fogalmát a szerzői jog egyik angol szakértője úgy határozza meg, hogy annak a törvényben előírt célokhoz (kutatás, bírálat stb.) viszonyítva természetesnek és ésszerűnek kell lennie.⁴

Minthogy a tisztességes eljárás elbírálása sok vitára adott alkalmat, a Royal Society of Scientific Information Conference tárgyalásai során az érdekeltek 1948-ban megkötötték a *Fair Copying Declaration* elnevezésű megegyezést, amelyet 130 intézmény fogadott el. A megegyezés résztvevői tisztességes eljárásnak tartják azt, ha valamely könyvtár, levéltár, múzeum vagy dokumentációs központ, amely bizonyos természet-tudományi vagy technikai folyóiratokkal rendelkezik, e folyóiratok egyes részleteiről egyetlen példányban fényképi másolatot ad ki valamely érdeklődőnek, aki írásban jelentette ki, hogy tisztességesen kíván eljárni, s a kapott másolatot sem eladásra, sem terjesztésre nem fogja felhasználni. A másolatot készítő intézmény a sokszorosításból nem húzhat hasznot, s egy-egy érdeklődőnek csak egyetlen másolati példányt szolgáltathat ki.

Az Amerikai Egyesült Államokban csak az a mű élvez szerzői jogi védelmet, amelyet arra, az előírt formaságok szerint, bejelentettek. A *Copyright Act* nem tartalmaz olyan rendelkezést, amelynek értelmében szerzői engedély nélkül lehetne a szerzői joggal védett műveket lemásolni. A *Common Law* lehetőséget ad arra, hogy kizárólag saját használatra „tisztességes eljárás” (fair dealing) esetében engedély nélkül is lehessen másolatot készíteni. Hogy valamely eljárás mikor volt „tisztességes”, azt a bíróságok döntenek el, s kedvezőtlen esetben tisztességtelen versenynek minősíthetik az engedély nélkül történt másolást.

Ez a jogi bizonytalanság itt is arra vezetett, hogy az érdekeltek 1935-ben megegyezést kötöttek. Minthogy azonban ezt az egyes dokumentációs intézmények és kiadók közötti megegyezést éppen a legfontosabb folyóiratok kiadói nem írták alá, a bizonytalanság csak még nagyobb lett.

Az utóbbi időben több szerzői jogi törvénytervezet készült, amely már részletesebb szövegezéssel próbálja megoldani a fényképi másolás és a mikrofényképezés szerzői jogi kérdéseit is. Hogy milyen sikerrel, arra talán az 1947-ben közreadott új magyar szerzői jogi törvénytervezet a legjobb példa,⁵ amelynek 62. §-a a következőket mondja :

⁴ T. A. BLANCO WHITE : *Copyright*, London, 1949. Stevens, 89. l.

⁵ BALÁS P. Elemér : *Törvényjavaslat a szerzői jogról*. Budapest, Magyar Jogászegylet Könyvtára, 24. füzet (1947.).

„Bárkinak joga van arra, hogy szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat készíthessen saját használatára.

Erre a célra mással is lehet ily tárgyakat készíttetni, ha ez nem díjazásért... történt.”

E bonyolult szöveg bennünk érdeklő értelmét a törvényjavaslat indokolása fedi fel, amikor azt mondja, hogy ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a közkönyvtárak részére lehetőséget nyisson fényképmásolatoknak magánosok részére történő kiszolgáltatására olyan könyvekről vagy zeneművekről, amelyek egyébként nehezen hozzáférhetőek.

Az 1952. évi angol szerzői jogi törvényjavaslat szerint a szerző engedélye nélküli fotomechanikai sokszorosítást törvényellenesnek kell tekinteni. E szabály alól csak a közkönyvtárak részére állapít meg kivételt. Ezek ugyanis kifejezetten tudományos kutatási célokra egyes folyóiratcikkekről szerzői engedély nélkül is készíthetnek fényképmásolatot. Könyvekről ilyen másolat csak a könyvtárközi csere céljaira készíthető, azonban kizárólag akkor, ha a szerzői jog tulajdonosát nem lehetett megtalálni, és a tényleges szükségletet hitelt érdemlően igazolták.⁶

Hasonló értelemben emlékezik meg a könyvtárak mikrofilmezési és fényképmásolói tevékenységéről az 1953. évi svájci törvénytervezet is.

Az 1954. évi nyugat-németországi szerzői jogi törvénytervezet csak annyiban változtatja meg a jelenleg is érvényben levő 1901. évi törvény szövegét, hogy 47. §-ában a „személyes használat köréből” kifejezetten kizárja a szakmai vagy ipari használatot.

A dokumentációs sokszorosítási technika korszerű fejlődésével kapcsolatos szerzői jogi kérdések könyvtári vonatkozásainak kidolgozására legutóbb a Német Demokratikus Köztársaságban történt figyelemreméltó kezdeményezés. A szükséges javaslatok kidolgozásával a Felsőoktatásügyi Államtitkárság tanácsadó szerveként működő Bibliográfiai és Dokumentációs Bizottság foglalkozik.⁷

Amikor a fentiekben rövid áttekintést adtunk egyes országok ma érvényben levő szerzői jogi törvényeiről s a jogfejlődés jövő irányát mutató, e tárgyba vágó új törvényjavaslatairól, a jogi helyzetkép teljessége érdekében foglalkoznunk kell a szerzői jog nemzetközi védelmét célzó törekvésekkel is.

Az irodalmi és művészeti művek nemzetközi szerzői jogi védelmét az egyes országok közötti kölcsönös szerzői jogi megállapodások mellett legfőképpen a Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezmény biztosítja. A mi szempontunkból döntő fontosságú az Egyezménynek az az alapelve, hogy „az Unió valamelyik országába tartozó szerző a mű származásának országán kívüli országban azokat a jogokat élvezi, amelyeket a vonatkozó törvények belföldinek, most vagy ezután megadnak, valamint azokat a jogokat, amelyeket az Egyezmény külön megad”.⁸

A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményhez több ország nem csatlakozott.⁹ A közép- és dél-amerikai országok — Brazília kivételével —, valamint a Szovjetunió

⁶ Az új angol *Copyright Bill*, amelyet jelenleg a Lordok Háza tárgyal, a szakértők szerint „megszabadítja a közkönyvtárakat attól az aggodalomtól, hogy a napi munkájuk közben szükséges fényképi másolatok elkészítésével szerzői jogsértést követnek el.” A törvénytervezet megszövegezésekor meghallgatták egyes könyvtári szervek (Aslib, Library Association, Standing Conference of National and University Libraries) véleményét is. (*Informations F. I. D.*, 1956. 6. évf. 6. szám, 31. l., *Aslib Information*, 1956. 182. szám, január.)

⁷ *Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken in der Deutschen Republik*. Leipzig 1955. Harrasowitz, 91. l.

⁸ A Berni Nemzetközi Szerzőijogi Egyezményt Magyarországon becikkelyező 1922. évi XIII. tc. 4. §-a (1) bekezdésének szövege szerint.

⁹ Lengyelország 1920, Csehszlovákia és Bulgária 1921, Magyarország 1922, Románia 1927, Jugoszlávia 1930 óta tagja a Berni Uniónak. (*Le Droit d'Auteur*. 1940. 53. évf. 1. sz. 1. l.)

nem tagjai a berni Uniónak. Az Amerikai Egyesült Államok csak 1955. szeptember 16-án ratifikálta a berni Egyezményt, s annak keretében 12 állammal létesítettek olyan szerzői jogi megállapodást, amely a megállapodó országok szerzői részére kölcsönösségi alapon biztosítja az Egyezményben meghatározott jogvédelmet.¹⁰

A nemzetközi szerzői jogi helyzetet bonyolulttá teszi az a tény, hogy egyes dél-amerikai államok olyan külön szerzői jogi egyezményt kötöttek, amely szerint, vitás esetekben, annak az országnak szerzői jogi törvénye alapján kell dönten, amelyben a mű először jelent meg.

A nemzetközi szerzői jogi helyzet tisztázásával és egy Univerzális Szerzői Jogi Egyezmény megteremtésével az UNESCO Szerzőijogi Bizottsága foglalkozik. Ennek 1951-ben Párizsban tartott ülésén az Egyezmény előzetes tervét 25 állam fogadta el. A tervet később egy Genfben megtartott államközi diplomáciai konferencia is magáévá tette.¹¹

III. Bár az irodalmi alkotásoknak fényképi vagy mikrofényképezési úton történő sokszorosítása s az ezzel kapcsolatos szerzői jogi kérdések a szerzői jog óriási területének elenyészően kis részét jelentik csak, mégis kétségtelen, hogy a dokumentációs technika mai fejlettsége és elterjedtsége mellett ez a kérdés is egyértelmű jogi szabályozást igényel. A ma érvényben levő tételes jogot a gyakorlati élet fejlődése már túlhaladta. Könnyen megeshetik azonban, hogy a jog további fejlődése — ha nem világítjuk meg ennek a kérdésnek bennünket érdeklő sajátos problémáit, — nem a közérdeket, s még csak nem is az érintett szerzők érdekeit, hanem egyedül a kiadók üzleti érdekeit fogja szolgálni.

A kiadók érdeke szólalt meg a karlsruhei per folyamán, annak adott hangot az 1953. évi svájci törvénytervezet indokolása, midőn arra utalt, hogy a fényképi másolás veszélyeztetia könyvek és újságok eladhatóságát, s az szólalt meg az 1954. évi nyugat-német törvénytervezet nyilvános vitája alkalmából is, amidőn a német kiadók érdekvéköpiselete nyíltan tette fel azt a kérdést, hogy ha engedély nélkül sokszorosíthatók a folyóirate cikkek, akkor ki fog folyóiratot vásárolni, és miből él meg a kiadó? Ugyanez az érdekvéköpiselete a karlsruhei pert követő szakmai viták során azt a javaslatot is, amely szerint a fényképi másolásra vagy mikrofényképezésre szóló engedély kiadását a kiadónak bélyegformában vagy pauszálösszegben fizetendő díj lerovásához kell kötni.¹²

A szerzők érdekvéköpiselete és a közérdeket a dokumentációs intézmények és a könyvtárak szempontjából a *Nachrichten für Dokumentation* egyik kitűnő cikkírója, dr. Arno WINTER szólaltatta meg a legjobban, amikor *Die internationale Fachdokumentation auf nationaler Grundlage* című tanulmányában¹³ az angol *Fair Copying Declaration* szövegét ismertette a következőket írta: „Azok a korlátok, amelyeket a tudományos és műszaki adatokhoz való hozzáférhetőség elé állítanak, akadályozzák a tudomány haladását, s ezért haladéktalanul eltávolítandók. Ennek a gondolatnak megvalósítása nemcsak közérdekvéköpiselete, hanem teljes mértékben szolgálja a szerzőknek azt a fontos érdekvéköpiselete, hogy eszméik mind szélesebb körben váljanak ismertekké.”

Ugyanebből az elgondolásból kiindulva írta Luther H. EVANS, a Library of Congress könyvtárosa is *Copyright and the Public interest* című tanulmányában a következőket: „Elvitathatatlan, hogy egy olyan fogalom, mint a szerzői jog, amelyet több mint 150 év gyakorlata és hagyománya formált ki, a rádió és a televízió századában nem lehet már annyira sérthetetlen, hogy ne merészelnék friss szemmel megbírálni.”¹⁴

¹⁰ *The Library of Congress Information Bulletin*. 1955. 14. évf. 25. sz. 7. l.

¹¹ James MARION: *The United States and the movement for universal copyright, 1945–52*. *The Library Quarterly*. 1955. júl. 25. évf. 3. sz. 219–234. l.

¹² BAUHUIS, Walter: *Zur Neuordnung des Fotokopierrechtes*. *Zeitschrift für Bibliothekswesen*. 1956. III. évf. 1. sz. 36–39. l.

¹³ *Nachrichten für Dokumentation*, 1950. 2. évf. 2. sz.

¹⁴ *Bulletin of the New York Public Library*. 1949. 1. sz. 3–26. l.

Nem vitás, hogy amikor Amerikában egy hírlapra vagy folyóíratra mikrofilm formájában is elő lehet fizetni, amikor egy irodalmi művet mikrokönyv formájában vásárolhat meg az olvasó, vagy amikor a csak kis példányszámban kelendő tudományos disszertációkat fényképi úton sokszorosítják, akkor a mikrofénykép vagy a fényképi másolat a mű üzletszerű terjesztésének ugyanolyan eszköze, mint a nyomtatott könyv vagy folyóirat, s azokkal teljesen azonos szerzői jogi elbírálás alá is kell, hogy kerüljön. Azonban amikor a könyvtár egy könyvet vagy hírlapot állagmegővés vagy helytakarékosság céljából mikrofilmre vesz, s olvasóinak az eredeti helyett a mikrofényképet szolgáltatja ki olvasásra, nem történik semmi, ami a kiadó vagy a szerző jogát sértené, mert lényegében a kérdéses mű továbbra is csak egyetlen példányban marad forgalomban, s „többszörösítése” — ha a gyakorlati élet mai követelményeinek már meg nem felelő jogszabályok értelmében „jogilag megvalósultnak” is látszik — valójában semmi esetre sem többszörösítés. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a könyvtárközi kölcsönzésben vagy a nemzetközi könyveszerésben a könyvek vagy folyóiratok helyett azok fényképi másolatai vagy mikrofényképei szerepelnek.

A kutató régen kézírással készítette el különböző céduláit, amelyeknek rendszerezésével tudományos művét megalkotta. Idővel a gépirás lépett a kézírás helyébe. Ma ezt a jegyzetelést a fényképi másolat és a mikrofénykép pillanatok alatt elvégzi, több időt hagyva a rendszerezésre és a tényleges alkotómunkára. Mindez a tudományt szolgálja, a tudomány érdeke, tehát közérdek, s közérdek marad akkor is, amikor a tudományos kutatás esetleg valamelyik gyár dokumentációs osztályán folyik, ahol a tudományos eredményeket a gyakorlatban is ki lehet próbálni, s közvetlenül a termelés fokozására lehet felhasználni. A fényképi másolás vagy mikrofényképezés nyújtotta technikai könnyebbségre szüksége van a kutatónak, s biztosítani is kell azt számára, akár könyvtárban dolgozik, akár valamely ipari üzem dokumentációs irodájában.

A régi szerzői jogi törvények indokolásában gyakran megtaláljuk azt a mondatot, hogy a szerzői jogvédelem célja az irodalom, a tudomány és a művészetek fejlődésének előmozdítása. A tudomány fejlődését a mai szerzői jogi törvények nem egy paragrafusa azért akadályozza, mert szövegüknek egyaránt kell vonatkoznia nemcsak a szépirodalom és a tudományos irodalom, hanem a zene és a képzőművészet alkotásaira is. Példának elég lesz, ha itt az új magyar szerzői jogi törvénytervezet már idézett 62. §-ának bonyolult fogalmazására hivatkozunk, amelyben azért kellett „szellemi alkotást többszörösítésképpen hordozó egyes testi tárgyakat” említeni, hogy a hozzájuk fűződő jogi következmények fényképekre, mikrofényképekre és hanglemezekre vagy magnetofonfelvételekre egyképpen legyenek értelmezhetők. Minthogy pedig a különböző technikai sokszorosítási módok mai fejlettségi fokán lehetetlen olyan jogi fogalmazást találni, amely az összes vonatkozásokban egyaránt megfelelő legyen, a jövő szerzői jogi törvényének differenciáltabban kell foglalkoznia a szerzői jog különböző területeivel s ezek között legelsősorban a tudományos művek problémáival. Erre annál is inkább sor kerülhetne, mert az utóbbi évtizedekben a szerzői jog reformtörekvései között egyre jobban előtérbe került a tudományos szerzői jog megalkotásának gondolata, amit jó lenne nem a tudomány fejlődésének akadályozására, hanem annak elősegítésére megvalósítani.

A szerzői jog modern fejlődésében egyre többször találkozunk a szerzők személyiségi jogainak előtérbehelyezésével.¹⁵ „A szellemi alkotás szerzőjének joga van a törvény és más jogának korlátai között arra, hogy személyiségét alkotására vonatkozóan szabadon érvényesíthesse” — írja az idézett magyar szerzői jogi törvénytervezet 1. §-a. A tudományos mű szerzőjének elsőrendű személyiségi joga, hogy azok a tudományos eredmények, amelyek művében megtestesülnek, s amelyek nevéhez fűződnek, minél jobban belekerüljenek a

¹⁵ KOHLER I.: *Urheberrecht an Schriftwerken*. Stuttgart, 1907. 439—475. 1.

köztudatba s minél hatásosabban bekapcsolódjanak a tudomány további fejlődésébe. Ezt a célt szolgálják a fejlett dokumentációs sokszorosítási technika mai eszközei, amelyeket éppen a tudományos műalkotójának személyiségi jogát érvényesítő célzattal kell, egyes esetekben még a kiadó esetleges vagyoni jogi érdekeinek rovására is, érvényre juttatni.

A tudományos művek fényképi másolásánál vagy mikrofényképezésénél teljesen közömbös, hogy ezt a munkát a kutató, a könyvtár, a dokumentációs központ vagy adott esetben harmadik személyként egy fényképezéssel iparszerűen foglalkozó olyan cég végzi el, amely szolgáltatásaiért méltányos díjazást is kér. A másolatot iparszerűen készítő harmadik személy nem a szerző és nem a kiadó kárára jut meg nem engedett kereset-hez, mert ellenszolgáltatásként nem a lemásolt szellemi műnek, hanem csupán a felhasználott anyagoknak és elvégzett munkájának ellenértékét kapja meg csakúgy, mint pl. a könyvkötő, akivel szemben eddig még senki sem kifogásolta azt, hogy számára is a kérdéses mű szerzője teremtett kereseti lehetőséget akkor, amikor munkáját megírta.

Sok félreértésre ad okot az a körülmény, hogy az idézett törvények és törvényjavaslatok nagyobb része állandóan „többszörösítésről” vagy „sokszorosításról” szól, a sokkal helyesebb és megfelelőbb „másolás” helyett. A könyvtári vagy dokumentációs célokra készülő fényképi másolat és mikrofénykép nem többszörösítése valamely műnek, mint már említettük, hanem esetenként, egyetlen példányban készülő másolata csupán, s nem a mű terjesztésére, hanem annak tudományos felhasználására szolgál.

Az idézett törvényekben és törvénytervezetekben gyakorta találkozunk a „személyes használat”, „magánhasználat”, „ipari használat” sok vitalehetőséget rejtő fogalmával. Ezek helyett helyesebb lenne, ha a törvények a szerzői engedély nélküli másolás feltételül a „tudományos használatot” kötnék ki, ami vitathatatlanul egyértelmű.

Az angol *Copyright Act*-ban szereplő „tisztességes eljárás” (fair dealing) is vitatható fogalom, mégis mintának vehetnénk, tisztességes eljárásnak minősítve minden olyan fényképi másolást és mikrofényképezést, amely könyvtári, dokumentációs vagy tudományos kutatási céllal történt.

IV. Hazánkban a könyvtári és dokumentációs fényképmásolatok és mikrofényképek készítése csak a legutolsó évtizedekben terjedt el, s mind a mai napig nem öltött még olyan méreteket, hogy jogi vitákra adhatott volna alkalmat. Magyarországon, ahol a tudomány a gyakorlatot szolgálja, s a tudományok fejlesztése elsőrendű közérdeknek minősül, nem is kerülhetne sor egy, a karlsruheihez hasonló bírói ítéletre.

A tényleges jogi helyzet azonban az, hogy szerzői jogi törvényünk a szerzői jog „bitorlásának” tekint minden többszörösítést, kivéve a „nem üzletszerű használatra szánt egyes példány ingyenes előállítását”. A „nem üzletszerű használat” fogalma lényegében ugyanolyan vitalehetőséget rejt magában, mint a külföldi „magánhasználat” vagy „személyes használat” fogalma. A példányok „ingyenes” előállításáról pedig a gyakorlatban, mint már láttuk, még a könyvtáraknál sem lehet beszélni. Elvben tehát adott esetben nálunk is sor kerülhet arra, hogy külföldi szerző vagy kiadó panaszára a Nemzetközi Szerzői jogi Egyezmény értelmében a ma érvényben levő magyar szerzői jogi törvény alapján kell döntést hozni.

Az új magyar szerzői jogi törvény megalkotásával vagy a régi törvény novelláris úton való módosításával kapcsolatban idősebbé volna nálunk is komolyan foglalkozni egy olyan jogi megoldással, amely a fényképi sokszorosítás, a mikrofényképezés és a dokumentációs sokszorosítás sok más új technikai formája gyakorlati felhasználásának kérdésében is a mai helyzetnek megfelelő álláspontra helyezkedik, s ezzel nemcsak a magyar tudományos kutatásnak s a magyar dokumentációs technika korszerű fejlesztésének ad komoly segítséget, hanem a nagyvilág felé is irányt és példát mutat e fontos tudományos és gyakorlati kérdés korszerű és ésszerű rendezésére.

MARKOS BÉLA

Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül. A *Magyar Könyvszemle* legutóbbi száma ismertetést közöl a *Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyvének* 1955. évi első kötetéről. SZABÓ Györgyné azzal vállalkozik rá, hogy ezúttal eltér a könyvismertetés szokásos műfajától. Nem elégszik meg a kötet tartalmának összefoglalásával, eredményeinek értelmezésével és értékelésével, hanem ezen túlmenően néhány fontos, a kötetben felvetett könyvtárpolitikai és könyvtártudományi kérdés megvitatását is megkísérli.

Ez a célkitűzés csak helyeselhető. Hasznos volna, ha a *Szemle* a könyvtudományi szakirodalom egy részét ezzel a magasabb igénnyel venné számba. Különösen helyén való volna ez a Debreceni Egyetemi Könyvtár esetében, amelynek szaktudományi munkájáról sem részleteiben, sem összefoglalóan kritikai értékelés mindeddig nem készült.

Mindjárt előljáróban meg kell azonban mondani, hogy — sajnos — ez a kísérlet nem sikerült. Ennek oka és magyarázata az, hogy az *Évkönyv* tanulmányait, a belőlük kiemelt problémák megvitatását nem olyan összefüggésben, nem olyan szakmai szemlélettel és színvonalon, nem olyan szándékkal és módszerrel kezdeményezte és végezte, ami az eredmények jobb megvilágítását elősegítette, az esetleges tévedések helyreigazítását lehetővé tette volna, vagy éppen az *Évkönyv* megállapításaihoz képest valami többletet nyújthatott volna. De ha csak ennyiről volna szó, a cikket nyugodtan félre lehetne tenni. Utóvégre nem ez az egyetlen könyvismertetés, amely a cikkíró helytelen felfogása, elhibázott munkamódszere miatt a maga elé tűzött célokat nem tudta elérni.

Fel kell azonban figyelni annak a szakmai szemléletnek a természetére, amely ezt a cikket szülte és közreadta, azokra a szándékokra, törekvésekre és módszerekre, amelyek a cikkből és közlésének módjából kiviláglanak. Ez a kis cikk önmagában, elszigetelten csak jelentéktelen felületi tünetnek látszik, összefüggéseiben szemlélve azonban — mint vízcseppben a tengervíz összetétele — konkrétan és élesen tükröződnek benne egyes alapvető felfogásbeli különbségek, egyes elvi és személyi ellentétek, amelyek eddig jobbára csak a felszín alatt lappangtak. Ennek következtében a cikkből kielemezhető tények, azok összefüggései és tanulságai a szükséges helyreigazításokon túl, általános jelleget is nyernek, és a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány egyes vajdó jelenségeinek a felfedésére és beható megvizsgálásának mielőbbi megindítására is hasznos segítséget nyújthatnak.

Lássuk először a *tényeket!*

A Debreceni Egyetemi Könyvtár szóbanforgó *Évkönyve* hét tanulmányt és egy részletes évi beszámoló jelentést tartalmaz a könyvtár 1955. évi munkájáról. SZABÓ Györgyné általánosságban is, a tanulmányok nagyobb részével kapcsolatban is többször elismeréssel hangsúlyozza a könyvtár tudományos kutató munkájának eredményeit s az egész kötet szaktudományi jelentőségét. Megjegyzéseiben, kritikai észrevételeiben többnyire a lényeges és időszerű problémákat érinti. Első tekintetre tehát cikke egy ügyes, eleven, az eredményeket és hiányosságokat szembeállító, s eredeti elgondolásokkal fűszerezett, inkább elismerő, módjával vitázó bírálat benyomását kelti. Ha azonban a mélyére hatolunk, s a megvitatásra kiszemelt kérdésekhez fűzött megjegyzések jellegét és irányát közelebbről is megvizsgáljuk, nyomban kiderül, hogy a kiemelt problémák megoldását nem a korszerű fejlődés irányába igyekszik lendíteni, hanem éppen ellenkezően észrevételei, megjegyzései, elgondolásai következetesen visszahúzó jellegűek, meghaladott szakmai szemléletet tükröznek. Valójában egy bizonyos konzervatív szakmai szemlélet fordul benne szembe a korszerű útkereséssel, időszerű haladással.

Legszembetűnőbb példája ennek — többek között — az a mód, ahogy az egyik központi vitatémát, a *könyvtártudomány* fogalmának körét értelmezi és a *könyvtárosok*

tudományos munkáját felfogja. A könyvtártudomány körét egyoldalúan a könyvtár-tanra, ott is lekicsinylően a könyvtári normákkal és az olvasói katalógussal való foglal-kozássra szűkíti le, s magát a könyvtártudomány kifejezést — érthetetlen ellentmondás-ként — a Könyvtártudományi Főbizottság 80 éves szakfolyóiratában idézőjelbe teszi, mintha az valami most induló tudományszak ma még alig ismert neve lenne. Sőt még ennél is tovább megy s kijelenti, hogy „Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva, más tudományágakban öregbítik a könyvtár hírnevét s akiket éppen ezért sok kérdés megoldására fel lehet használni”. Szóval szerinte a könyvtárban nem a könyvtártudományi szakkutatás a lényeges, hanem más tudományágak művelése. Nem a jó könyvtárosok és nem a könyvtártudományi szakkutatók az igazi értékek, hanem más tudományszakok kutatói. Kétségtelen, valahogy ilyenformán volt ez még nem is olyan régen. Szaktudományi kutatóintézetek és kellő számú egyetemi munkahelyek hiányában a könyvtárak nyújtottak egyes, főként humán jellegű szaktudományok kutatóinak átmeneti menedéket. Itt várták ki, amíg szakmailag alkalmasabb munkahelyre kerülhettek. De ma, amikor a Magyar Tudományos Akadémia más irányító szervekkel együtt sorra létesíti a különféle szaktudományi kutatóintézeteket, ahova e szakterületek legjobb kutatóit gyűjtik össze, s amikor ezzel párhuzamosan nagyobb könyvtáraink is egyre inkább sajátos könyvtártudományi kutatóintézetekké fejlődnek, ahol a könyv- és könyvtárkultúra elméleti és történeti problémáinak vizsgálata egyre szélesebben és sokoldalúbban bontakozik ki, ez már csak múltba visszasóhajtó merengés. Nem egyéb a korszerű fejlődésben helyét nem találó, a könyvtárból máshová kívánczozó könyvtári kényszermunkás túlhaladott ábrándjánál, amit az élet valóságos fejlődése könyörtelenül szertefoszlat.

Hasonlóképpen következetesen a szakmai maradiság szószólójának bizonyul a többi vitába vont téma esetében is. A külföldi kiadványok magyar vonatkozásainak gyűjtésével kapcsolatban főként szervezési kérdések fészegetésébe bonyolódik, s nem látja meg a tanulmány előremutató alapgondolatát. Azt, hogy ma már a korszerű könyv-tár nem elégedhet meg a dokumentum egyszerű nyilvántartásával és kézbeadásával, hanem a legfontosabb területeken a kiadványok sokrétű analitikus feltárásával igyekszik a kutató segítségére sietni, a kutatás anyaggyűjtését megkönnyíteni és meggyorsítani. Különösen nagy e tartalmi feltáró munka jelentősége, ha hungarica ismeretanyag terv-szerű gyűjtését szolgálja. S nemcsak múzeális becsű régi művek esetében szükséges, hanem akkor is, ha modern kiadványok magyar vonatkozásairól van szó. A tájbiblio-gráfiák és tájkatalógusok bonyolult problémaköréből mindössze csak egy kelti fel az érdeklődését. Az, ami az Országos Széchényi Könyvtárat érinti. A forrásanyag hozzáférhetővé tételének kérdését elemzés és érvelés helyett elintézhetőnek véli azzal, hogy a könyvtár volt vezetőjének e vitában tanusított mereven elzárkózó állásfoglalását — nem tudni milyen felhatalmazás alapján — itt újból megismétli. A könyvtári hálózatok esetében viszont óvatosabb magatartást tanusít. Úgy látszik, azzal tisztában van, hogy a szocialista könyvtárpolitika egyik legjellemzőbb célkitűzése a különféle könyvtári hálózatok tervszerű kialakítása. Ezért itt kerüli a nyílt szembefordulást. Helyette a hálózatok tervezése és szervezése során szórványosan előfordul — s időközben már jórészt meg is szűntetett — túlzások, valamint a megvalósítás során megmutatkozó nehézségek túlhangsúlyozásával próbálja megingatni a hálózati szervezés hitelét. Ezt az eredmények és hiányosságok arányainak szembeállításával, a tények és adatok összevetése nélkül pusztán stílári eszközökkel, így az ún. könyvtári tömbök, a túlzott centra-lizáció, a mindenáron szervezés vagy a túlszervezés veszélyeinek általános szólamszerű emlegetésével igyekszik elérni. Mondani sem kell: kevés sikerrel. Az általános szólások, óvatos oldalvágások nem pótolják a hiányzó érveket és adatokat, a haladó szakmai szemlélet tárgyilagos mérlegeléseinek megbízható eredményeit.

De ami ezeknél is sokkal fontosabb: továbbmenően félreérthetetlenül kiviláglik a cikkből az is, hogy ez a szakmai konzervatívizmus nem egyszerű elmaradottság, nem a kezdő szakíró jóindulatú tévedése s magánvéleménye. Olyan konzervatív szakmai felfogás jelentkezik és nyilatkozik meg benne, amely elszántan és céltudatosan érvényesülni akar, amelyik nem riad vissza attól sem, hogy a maga vélt igazát a korszerű haladó törekvésekkel és megoldásokkal szemben a nyilvánvaló tények ellenére is minden áron, minden eszközzel és módon erőltesse. Ott, ahol az célravezetőnek látszik, a tanulmányokba szemrebbenés nélkül belemagyaráz, fontos adatokat, megállapításokat elhallgat, sőt meglevőket kétségbevon vagy hiányol. A vitatott gondolatokat, megállapításokat eltorzítja, sőt az idézetek egy részét önkényesen megcsonkítja vagy átalakítja. Tisztán látszik, hogy nem a felvetett kérdések tárgyilagos megvitatása, korszerű szemlélettel való tisztázása érdekli, hanem a harcossá maradás elfogultsága és szenvedélye fűti, amely semmilyen gátlást nem ismer.

Három példa meggyőzően szemlélteti ezt a megengedhetetlen, a tudományos megbízhatóság elemi követelményeibe ütköző eljárásmodot. A Debreceni Egyetemi Könyvtár — más egyetemi könyvtárakhoz hasonlóan — évek óta rendszeresen szakirodalmi kutatásokat végez, előre megállapított tárgykörökből szakbibliográfiákat állít össze az egyetemi tanszékek tudományos kutatásaihoz. Erről az *Évkönyv* korábbi darabjaiban is, az ismertetett kötetében is (179. és 16—17. l.) részletes beszámolót ad. A cikkíró szerint mégis „Elképzелhetetlen, hogy egészséges és szakmailag kielégítő legyen ez a gyakorlat”. Vagyis jobban hisz a szándékainak, mint a tényeknek. Holott ha más nem, meggyőzhette volna a legilletékesebb szakértő, az egyetem véleménye. Mert az aztán valóban elképzелhetetlen, hogy az egyetem olyan munkát évről-évre növekvő mértékben igényeljen, ami számára szakmailag nem jár kielégítő eredménnyel. Más vonatkozásban azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha a Debreceni Egyetemi Könyvtár és annak akkori vezetője is, elég későn ugyan, de végre mégis szakítana azzal az egyidőben erőltetett gyakorlattal, amely a felsőoktatási könyvtáraknak eredeti feladatkörük háttérbe-szorításával véglegesen közművelődési feladatokat szánt volna. Holott köztudomás szerint éppen az *Évkönyv* első kötete (59—132. l.) adott legelsőnek részletes kritikai elemzést az ilyenfajta helytelen törekvésekről és tett kísérletet az egyes könyvtártípusok sajátos feladatköre korszerű kialakításának elvi megalapozására. Végül — ha lehet — még szembeszökőbben érzékelteti szándékait és módszereit az a csalafinta bujóska, amit a könyvtártudomány fogalmának körével és a könyvtárosok tudományos kutató munkájának tárgyköreivel kapcsolatban folytat. A szóbanforgó tanulmány világosan kifejti, hogy az egyetemi és főiskolai könyvtárak csak abban az esetben részesülhetnek kellő megbecsülésben az egyetemen, ill. főiskolán mint tudományos intézményen belül, ha gyakorlati könyvtári munkájuk minél magasabb színvonalra való emelése mellett, egyben minél inkább szakmai kutatóintézeté is fejlődnek; ha az anyaintézmény oktatási és kutatási igényeinek megfelelően erejükhez mérten tudatosan és tervszerűen vállalják és végzik az írás-, könyv- és könyvtárkultúra olyan elméleti problémáinak és történeti tárgyköreinek sokoldalú tudományos vizsgálatát is, amelyek a feladatkörükkel, állományukkal, a működési hely, ill. intézmény művelődési viszonyaival, művelődéstörténetével szervesen összefüggenek (46—48. l.). E félreérthetetlen megállapítások ellenére célzások és példalózások formájában igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha ez a leszűkített értelmezés nem tőle származna, hanem debreceni eredetű lenne. Nyilván azért, hogy a látványos észtorna végén megelégedéssel könyvelhesse el: lám, „akaratlanul” bár, még az *Évkönyv* is a cikkíró már ismertetett felfogásának szolgáltató igazságot a maga sokoldalú tartalmával. Vagyis, ha már az eredmények kétségbevonására nincs lehetőség, legalább a tudományos célkitűzések eltorzításával és a tudományosság elhallgatásával próbálja csökkenteni azok jelentőségét.

A példák felsorolását és a meghaladott szakmai szemléletből fakadó tévedések, szándékos torzítások helyreigazítását még folytatni lehetne. Ki lehetne s talán ki is kellene térni arra, hogy pl. a tárgyi katalógusok esetében az erről szóló tanulmány nem ad alapot olyan eltúlzott következtetésekre, mint amilyenekre a cikkíró jut, vagy arra, hogy pl. a világos elhatárolás ellenére összekeveri a könyvtáros gyakorlati munkája ellátásához szükséges magasszínvonalú és általánosabb jellegű műveltségi követelményeket és az alkotó könyvtártudományi kutatómunka kívánalmait, amelyek szorosan összefüggenek, kiegészítik egymást, mégsem azonosak. Ezek s a továbbiak egyenkénti helyreigazítása azonban mellőzhetőnek látszik, mert egyfelől az *Évkönyv* megfelelő tanulmányai mindezekre részletes és világos fejtegetéseket tartalmaznak, másfelől, mert a felhozott példák kellő módon és mértékben bemutatják a cikk szakmai szemléletét, könyvtárpolitikai szándékait és törekvéseit, tudománytalan, sőt gátlástalan vitamódszereit. Az említett példák nem hagynak kétséget az iránt, hogy a cikkíró az *Évkönyvet* s a belőle kiemelt problémák megvitatását csak ürügynek tekintette és használta arra, hogy a szakmai konzervatívizmus oldaláról helyenként nyílt, másutt némileg álcázott támadást kíséreljen meg azokkal a korszerű könyvtárpolitikai és könyvtártudományi törekvésekkel szemben, amiket a Debreceni Egyetemi Könyvtár — más könyvtárak között — ma a magyar könyvtárügyben talán a leghangsúlyozottabban képvisel.

Az összefüggések és azok tanulmányai éppen ezért messzebbre mutatnak.

Nem lehet véletlen, hogy ez a konzervatív szakmai szemlélet és torzíva támadó szándék éppen a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyvével* kapcsolatban öltött testet és került a *Magyar Könyvszemlében* közreadásra. Az a körülmény, hogy a cikk a Szerkesztő Bizottság előzetes tudta nélkül, terven felül került a *Szemlébe*, azt tanúsítja, hogy itt nem egy téves szemlélettel készült s véletlenül becsúszott írásról, hanem bizonyos konzervatív szakmai állásfoglalás tudatos rögzítéséről és ennek messzemenő, határozott támogatásáról van szó. Ezt az alábbi adatok és összefüggések teljes mértékben alátámasztják.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár — több más magyar nagy könyvtár között — immár csaknem egy évtizede egyre tudatosabban és fokozódó erőfeszítéssel törekszik arra, hogy korszerű szocialista tudományos könyvtárrá fejlődjék. A mai tényleges társadalmi szükségletek és lehetőségek elemzésével igyekezett tisztázni és meghatározni feladatkörét. Eszerint építette ki szervezetét és gyakorlati működését. E célkitűzések korszerű elméleti megalapozására s a használható történeti előzmények tudatos számbavételére szervezte meg könyvtártudományi kutatómunkáját. Ennek egyik súlypontja szükségképpen a debreceni és tiszántúli könyv- és könyvtárkultúra mai kibontakozásának és gazdag múltjának a tanulmányozása, a másik pedig a szocialista könyvtárpolitika és könyvtárügy, valamint a korszerű könyvtári munka elméleti és gyakorlati kérdéseinek a vizsgálata.

Minderről, vagy legalább is e fejlődés főbb mozzanatairól s a szakkutatás eredményeiről — egyéb kiadványain és a másutt megjelent dolgozatokon kívül — a könyvtár az *Évkönyveiben* számolt be. Az *Évkönyv* eddig közreadott 6 kötete 2148 lapon, 13 szerző 28 tanulmányát és 6 év (1950—1955) beszámoló jelentését tartalmazza. A tanulmányok nagyobb része modern könyvtárpolitikai, könyvtárügyi, könyvtártani problémákat, bibliográfiai elméleti kérdéseket dolgoz fel. Kisebb részük történeti jellegű cikk, bibliográfia vagy forráskiadvány. Lehetséges, hogy egyik vagy másik téma kiválasztása nem eléggé szerencsés. Egyik vagy másik tanulmány feldolgozásmódjához, színvonalához szó férhet. (Ezt kellene éppen a korszerű szemlélettel végzett szakszerű bírálatnak tisztáznia.) Egy azonban kétségtelen: kivétel nélkül azokról a korszerű célkitűzésekről, elméleti és gyakorlati törekvésekről, szakkutatási erőfeszítésekről, történeti érdeklődésről tanuskodnak, amelyek több-kevesebb sikerrel a szocialista könyvtár kialakítását hivatottak elősegíteni.

Annál feltűnőbb és jellemzőbb, hogy a *Magyar Könyvszemle* minderről mindeddig alig vett tudomást. Az *Évkönyv* hat kötetéből — mintha szellemi vesztegzár alatt állott volna — eddig ezzel együtt csak kettőt ismertetett. Nyilvánvalóan azért, mert az, amit a Könyvtár és *Évkönyvei* képviselnek — tehát az ún. „debreceni szellem” — nem keltette fel a szerkesztők érdeklődését. Sőt mint — e második ismertetésből és közreadásának körülményeiből — kiderült, az eddigi tudomásulvételt, ill. csendes elzárkózást most félreérthetetlen szembefordulás váltotta fel. Az nem tételezhető fel a szerkesztőkről, hogy ne lettek volna tisztában a cikk tartalmával és visszahúzó tendenciáival. Megírása és közlése tehát a magyar könyvtárpolitika és könyvtártudomány olyan jellemző jelensége, amely mindeképpen komoly figyelmet érdemel, s amely a hasonló jellegű egyéb tünetekkel együtt nyomatékosan utal a mai magyar könyvtárügy és könyvtártudomány egyes mélyebben lappangó zavaraira, egyes időnként felvillódzó elvi és személyi ellentéteinek indító okaira. Ez a magyarázata annak, amiért nem lehetett megelégedni a cikk tévedéseinek helyreigazításával, hanem rá kellett mutatni az összefüggésekre s azok tanulságaira is. Sőt e cikk s a vele rokon egyéb megnyilvánulások elengedhetetlenné teszik azt is, hogy e problémák nyílt megvitatására és megnyugtató tisztázására a *Szemle*ben mielőbb külön is sor kerüljön, s így az elvi és személyi ellentétek szövevényében ne csak tisztábban lássunk, hanem a *Szemle* szerkesztéséből és a magyar könyvtárügy fejlődéséből maguk a zavart keltő alapokok is mihamarabb kiküszöbölhetőkké váljanak.

KOVÁCS MÁTÉ

S Z E M L E

Kunze, Horst: Bibliotheksverwaltungslehre. Leipzig, 1956. VEB Otto Harrassowitz. XIII, 342 l. 24 cm. (Lehrbücher für den Nachwuchs an Wissenschaftlichen Bibliotheken. Bd. 1.)

Amint a sorozatcím is mutatja, a szóban forgó mű elsősorban a könyvtárosképzés szem előtt tartásával íródott. A szerző utal arra, hogy ehhez szükséges bizonyos történeti aláfestés, amely megmutatja, hogy a német könyvtárügy a második világháborúban elszenvedett komoly veszteségek és az azt követően előállott helyzet (az ország kettészakíttósága) ellenére is megőrizte egységét, és csak össznémet szempontból tehető vizsgálat tárgyává. Nem mulasztja el megjegyezni, hogy külföldi szakemberek tapasztalatait is felhasználta műve kidolgozásában. A kézikönyvet a szerző elsősorban a nagy általános tudományos könyvtárak munkatársainak szánta. Tudatában van annak, hogy anyagának feldolgozása korántsem kielégítő, de tekintettel a terjedelemszabta korlátokra kénytelen volt bizonyos mérséklettel, sűrítve tárgyalni feldolgozott anyagát. Kiemeli a szerző, hogy jelen kézikönyv szerkezete eltér a hasonló művekéétől, ugyanis a hagyományos tagolás: *gyarapítás, katalógizálás és olvasószolgálat* helyett két nagy egységre osztja művét: *állományfelépítés és állományfeltárás*. Ezt a szemléletet azzal indokolja, hogy ha a mai tudományos könyvtárak a dokumentációval lépést akarnak tartani, akkor egész figyelmüket célszerűen kiépített állományuk feltárásának kell szentelniök. Megjegyzi végül az előszó, hogy a kézikönyv az oktatás mindenkorai igényeihez alkalmazható, a könyvtári segéderek képzéséhez az oktató maga választhatja ki belőle a leglényegesebb anyagot, a tudományos könyvtárosok képzéséhez pedig a megadott irodalom alapján helyesen megválasztott olvasmányok nyújtják a szükséges többletet.

Az első fejezet a könyvtárkezeléshez szükséges legfontosabb kézikönyveket ismereteti, szaklexikonokat, szakszótárakat, címtárakat, majd a könyvtárügy szakfolyóiratait — külön a tudományos és külön a közművelődési könyvtárak számára —, végül a könyvtárvezetéshez nélkülözhetetlen szakkönyveket, a könyvtárüggyel foglalkozó alapvető műveket és a könyvkereskedelem legfontosabb irodalmát. Bár itt erős válogatással állunk szemben és ezért nem is tehetjük vita tárgyává a bibliográfia teljességét, mégis úgy véljük, hogy kár volt mellőzni az alapvető külföldi szakirodalmat, amely csak igen gyéren és nem is éppen a legjelentősebb művekkel szerepel; nem is beszélve a külföldi szakfolyóiratokról, amelyek közül még a leglényegesebbeket is nélkülözni vagyunk kénytelenek. Mindemellett a német anyagot illetően a szelekció szerencsés.

A kézikönyv második nagy egysége a könyvtárügyet tárgyalja két szempont szerint: *funkció és felépítés*. Az első részben a könyvtár fogalmát határozza meg és fejti ki, a könyvtárak nyilvánosságát taglalja, társadalmi funkcióikat, munkamódszereiket, végül elhatárolja egymástól a tudományos és a közművelődési könyvtárakat. A második részben történelmi áttekintést ad a könyvtárak fejlődéséről, de csak a középkortól és elsősorban a német könyvtárakra alapozva. Az arányok nem éppen reálisak: a ter-

jedelem egy hatoda esik a középkortól az 1945-ig terjedő időszakra, a fennmaradt öt hatod pedig az 1945–1956-ig nyúló időszakot öleli át. Külön foglalkozik az általános tudományos könyvtárakkal és a tudományos szakkönyvtárakkal. Kiemeli a Felsőoktatási Államtitkárság szerepét és tevékenységét. Végül röviden vázolja a könyvtári tanácsok és a könyvtárral kapcsolatos törvényhozás történetét, ugyancsak német viszonylatban.

A harmadik nagy egység a *könyvtárosi hivatással* foglalkozik. Külön-külön ismerteti a német könyvtárakban kialakult hármas tagozódásnak megfelelően a tudományos könyvtáros, a könyvtáros és a könyvtártechnikus képzését, feladatkörét és a velük szemben támasztott követelményeket. A továbbiakban a külföldi könyvtárosképzés cím alatt mintegy két prototípusként az Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtárosképzési rendszerét ismerteti. Ezután röviden érinti a szakmai és a politikai továbbképzéssel kapcsolatos kérdéseket, a Verein Deutscher Bibliothekare célját, szervezetét és funkcióit, majd a szakszervezetet mint a könyvtárosok érdekvédelmi szervét, végül a munkavédelem és munkaegészségügy követelményeit könyvtári területen.

A 4. fejezetet a szerző a *könyvtártan és a könyvtártudomány* összefüggéseinek szenteli. Miután a könyvtártan történelmileg kialakult különböző definícióit ismerteti, meghatározza J. VORSTIUS szerint a mai szemléletnek megfelelően a fogalmat, elhatárolja azt a könyvtártudománytól és megállapítja, hogy a könyvtártan annak magvát képezi, és hogy az a könyvtártudomány egyes szaktudományainak eredményeit foglalja magában, amennyiben azok gyümölcsözően hatnak ki elméletben és gyakorlatban problémái megoldására. A továbbiakban a könyvtártudomány fogalmának különböző meghatározásait adja, ismerteti a fogalom tartalmát, majd a történelem folyamán létrejött átalakulását, s az ezzel kapcsolatos viták mai állását.

Az 5. fejezet, amely az *állományfelépítés* főcímét viseli, a következő egységekre tagolódik: a gyarapítási osztály általános munkaszervezete és felépítése, a beszerzési politika alapelvei, a gyarapodás módjai, különleges formái, a leltározás és a könyvkötés adminisztrációja. Ezen a kereten belül részletesen foglalkozik a gyűjtőkör problémájával. Külön kiemelendő, hogy itt konkrétan részletezi a német tudományos könyvtárak gyűjtőkörének elhatárolását mind a Német Demokratikus Köztársaság, mind pedig a Német Szövetségi Köztársaság területén, ami tanulságos és áttekinthető képet ad a szaktudományoknak az egyes könyvtárak közötti felosztásáról, s azt jelenti, hogy a nevezett könyvtárak egyébként szélesebb gyűjtőkörükön belül az illető területen teljességre törekcsenek.

A 6. fejezet, amely az *állományfeltárás*sal foglalkozik, általános bevezetés után három nagyobb egységre oszlik: a katalógusok, az állományfeltárás egyéb módjai és az olvasószolgálat. A katalógusokat tárgyaló rész foglalkozik a katalógusszerkesztés elveivel, a helyrajzi katalógussal, az alfabetikus katalógussal, a szakkatalógusok különböző formáival (rendszerező, tárgyszó és decimális katalógus) és a keresztkatalógussal. Az állományfeltárás egyéb módjaihoz sorolja a következőket: állományfelállítás, tájékoztató szolgálat, központi katalógus, kiállítás az új beszerzésekből, új beszerzések jegyzéke, nyomtatott kötetkatalógusok, bibliográfiák, dokumentáció, folyóirataikkatalógus, kiállítások, sajtó és faliújság, a könyvtár bemutatása, előadások, könyvtárkalauz, könyvtárhasználati tájékoztató. Az olvasószolgálatot taglaló rész bevezetéseként a könyvtári szolgálat nyilvánosságával foglalkozik, majd a következő kérdéskomplexumokat teszi vizsgálat tárgyává: prézens és kölcsönző könyvtár, könyvtárhasználati rend, a raktárak, a könyvállomány gondozása, a könyvek kiadása, a fényképezés az olvasószolgálatban, a helybenolvasás és a kölcsönzőszolgálat. Ezeket a kérdéseket mind részletesen tárgyalva történeti áttekintést is ad, és a velük kapcsolatos legkorábbi, a könyvtártudomány mai állásának leginkább megfelelő tájékoztatást nyújtja

A hetedik fejezet a *könyvtárvezetésnek* van szentelve, s a következő részeket foglalja magában: munkaszervezés, munkamódszerek, könyvtáranalízis és ügyiratkezelés. A munkamódszereket tárgyaló részben célszerű figyelmet szentelni a munkaértekezletet, a munkatervet, a munkamegosztást és az olvasói értekezleteket taglaló részletezésnek. A könyvtáranalízist tárgyaló részben figyelemre méltó a könyvtári statisztika és a könyvtári munkanormák taglalása.

Az utolsó fejezet a *könyvtáráépülettel* foglalkozik, ezen belül a különböző raktári rendszerekkel, a könyvtári helyiségek berendezésével, a technikai berendezésekkel, végül pedig a könyvtáráépítés és berendezés elvi alapjaival, kiemelve a könyvtárszervezet külső és belső egységének törvényét, amelyre minden könyvtártervezésnek első-sorban kell tekintettel lennie.

Befejezésül a könyvtárak helyi hatásán túl a könyvtárközi együttműködésen keresztül hatósugaruk kiterjesztésének lehetőségét veti fel, mint a tudományos élet egyre sürgetőbb követelményét, amelynek eszközei a központosított irodalomkutatás, könyvtárközi kölcsönzés, központi katalógus, a beszerzés összehangolása stb. Majd mint megoldandó feladatot jelöli meg a német könyvtárak együttműködésének történeti feldolgozását. Végül pedig össznémet szemlélet alapján a német könyvtárügy fejlődéséből levezetve, mintegy összefoglalásként megállapítja, hogy a könyvtáros feladata lényegében, hogy segítséget nyújtson egy magasabbrendű társadalmi forma kialakításához.

A művet tipográfiaiilag is jól tagolt és áttekinthető tárgy- és névmutatató zárja le. Külön figyelmet érdemel a fejezetek megfelelő helyeihez kapcsolódó, jegyzetekben megadott szakirodalom, amely további lehetőséget kínál az érdeklődő számára a témában való elmélyedésre.

A kézikönyv széles szakirodalomra alapozva, a legmodernebb és leghaladóbb szemlélet alapján tárja föl tárgyát és a vele kapcsolatos problémákat. KRABBE és LUTHER hasonló témával foglalkozó műve óta nem jelent meg e témát tárgyaló átfogó monográfia. Kár, hogy szinte kizárólag a német szakirodalmat veszi alapul, s a külföldit mellőzi, de egyébként is a német viszonyokból indul ki, és a német igényekre van tekintettel. Mindemellett e kézikönyv komoly nyeresége a nemzetközi szakirodalomnak is.

SZABÓ MARGIT

Polzovics Iván: Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest. Leipzig. 1956. 97—101. l. (Klny. a Dokumentation-ból.)

A Német Demokratikus Köztársaság dokumentációs szakfolyóirata vezető helyen közli a budapesti Országos Műszaki Könyvtár új dokumentációs szolgáltatásának, a tárgyszavas témafigyelésnek részletes ismertetését. A cikk szerzője ezt az új eljárást először a kísérletezés időszakában, majd az első év tapasztalatai alapján ismertette a *Műszaki Könyvtárak Tájékoztatója* 1955. évfolyamában. Most megjelent cikkében a külföld szakemberei számára foglalta össze az új szolgáltatás kialakulását és eredményeit.

Az Országos Műszaki Könyvtár az elmúlt évek során széleskörű dokumentációs tevékenységet fejlesztett ki. A könyvtár a szerkesztésében megjelenő 13 referáló lap (*Műszaki Lapszemle*) mellett 1954-ben már 800 tárgykörben figyelte a műszaki folyóiratokat, és a cikkekről kartonokon küldött rövid ismertetéseket az előfizető érdeklődőknek. A Szovjetunió ún. Tehkart rendszere alapján megszervezett figyelőszolgálat legfőbb előnyének az látszott, hogy a szakjelzettel ellátott figyelőkartonok adott témakörben már viszonylag rövid idő után a témára vonatkozó irodalom szakkatalógusát adták.

A cikk szerzője — aki maga is az OMK dokumentációs részlegének munkatársa — megmutatja ennek a rendszernek hiányosságait is. Az OMK által figyelt kb. 1100 folyóiratban havonta mintegy 15–20 000 cikk jelenik meg — a dokumentációs szervezet kapacitása ebből csak 4–5000 tétel feldolgozására terjedt ki. Az ún. figyelőszolgálat voltaképpen nem „figyeli” az előfizető által megjelölt témákat a szakirodalomban, hanem az összegyűlt referátumanyagot központilag előre meghatározott tárgykörökbe soroltan küldi szét. A decimális szakjelzetek alapján történő beosztás nem vehet figyelembe határeseteket, részletkérdéseket, és sok hiba forrása lehetett. Ezenkívül a kartonszolgálat előfizetői legtöbb esetben több figyelőkartont kaptak, mint amennyire szükségük volt, és — ami még nagyobb baj — mint amennyit képesek lettek volna beosztani és rendezni.

E nehézségek és hiányosságok figyelembevételével az OMK 1955-ben olyan új rendszert dolgozott ki, amely megfordította az eddigi eljárást. A *tárgyszavas témafigyelőszolgálat* keretében a megrendelő maga jelöli ki azokat a kérdéseket, amelyek megoldására az irodalomból szeretne segítséget kapni. Az így megadott témákat a könyvtár most már valóban *figyeli* az 1100 folyóirat alapján, és előfizetőit nem kartonokon, hanem A/5 méretű, folyamatosan gépelt ún. figyelőlapokon tájékoztatja. Az új rendszer nagy előnye, hogy ily módon nemcsak a 4–5000 referált cikk, hanem minden rendelkezésre álló anyag ismeretében, személyes, egyéni szempontok figyelembevételével adja címjegyzékeit, és így valóban differenciált segítséget nyújt a kutatásnak. Ezzel a módszerrel olyan szakirodalmi anyag is feldolgozásra kerül, amely a dokumentáció egyéb módszereivel elsikkadna (összefoglaló nagyobb művekben elrejtett, részletkérdéseket tárgyaló fejezetek vagy szakaszok, kongresszusi jegyzőkönyvek stb.).

Figyelemre méltó előnye még e szolgáltatásnak gyorsasága. Míg a referáló lapokban megjelenő anyag „átfutási ideje” legalább 3–4 hónap, a tárgyszavas témafigyelőszolgálat már a cikk megjelenése után 1 hónappal tájékoztatja az érdeklődőket.

A cikk ismerteti az újfajta szolgáltatás szervezési problémáit, kialakult rendszerét, és az első esztendő tapasztalatait.

SIMON MÁRIA ANNA

Néhány szó a magyar „egyetemi” bibliográfiákról. A tudományos munka ún. „hasznossága” és értéke között igen nehéz, sőt többnyire lehetetlen az azonosságot megállapítani. Nem vitás, hogy nem mindig az a fajta tudományos munka a legértékesebb, amely a legtöbb közvetlen hasznót jelenti. A segédtudományokkal való foglalkozás azonban igazi értelmét akkor nyeri, ha valamelyik átfogóbb tudományág számára kézzelfogható segítséget jelent, vagyis gyakorlati haszna kimutatható.

A bibliográfia témaválasztása tehát szinte magától értetődően ennek a szempontnak van alávetve. Az első kérdés, amelyet minden bibliográfiával kapcsolatban fel kell vetnünk az, hogy miben segíti a mű a kutatót, vajon a bibliográfia összeállításának, elrendezésének szempontjai megfelelnek-e azoknak a követelményeknek, melyeket egy bizonyos tudományág vagy a gyakorlati élet az irodalom feltárásával kapcsolatban támaszt?

Egy egyetem vagy főiskola tanszemélyzete, tudományos munkatársai irodalmi működésének számbavétele kapcsán tehát ezt a kérdést fel kell vetnünk.

Az ún. egyetemi bibliográfia meglehetősen régi múlttal rendelkezik mind külföldön, mind hazánkban. Példaképpen említjük, hogy a genfi egyetem 1883 óta rendszeresen öt—tíz évenként közli az egyetem tudományos dolgozói irodalmi működésének bibliográfiáját¹. E sorozat utolsó kötetének előszava megállapítja, hogy e dokumentu-

¹ *Catalogue des ouvrages, articles et mémoires publiés par les professeurs et Privat-docents de l'Université de Genève*. Genève 1883—1953. (Documents pour servir à l'histoire de l'Université de Genève.)

mok hivatottak az egyetemi élet intenzitását érzékeltetni, és a bibliográfia szerkesztője annak a reményének ad kifejezést, hogy a bibliográfia hozzájárul az egyetem tudományos munkásságának megismertetéséhez és megbecsüléséhez.

A legutóbb megjelent *Debreceni Egyetemi Bibliográfia*² az egyetem által betöltött tudománytörténeti szerep ismertetését tűzi ki feladatul. A szegedi egyetemi bibliográfia³ megjelent első kötete előszavában kettős célt tűz maga elé: „egyrészt megmutatni azt a munkásságot, amely az egyetemen folyik, másrészt a professzorok szaktudományi munkásságának ismertetésével hozzájárulni a nemzetközi tudományos kapcsolatok közvetlenebbé tételéhez.”

A soproni műszaki egyetem tudományos munkatársainak irodalmi működését ismertető bibliográfia⁴ a következőkben foglalja össze célkitűzéseit: „Felszabadulásunk évfordulóján ezzel a kis füzettel elsősorban a »nagy sír« széléről visszatértek erejét, munkáját óhajtjuk bemutatni — egyik oldaláról”, vagyis az oktatók irodalmi működését.

Mint látjuk, mind a külföldi, mind a belföldi ún. egyetemi bibliográfiák célkitűzése közös. Nyilvánvalóan az egyik cél egy bizonyos magasabb szintű propaganda, mely önmagában rendkívül laza célkitűzés, a másik, segédeszközt alkotni az egyetem történet kutatói számára.

Mennyiben közelítik meg az ilyenfajta bibliográfiák e kettős célkitűzést? A konkrét célkitűzés az egyetem történeti kutatások támogatása. A három idézett magyar bibliográfia közül a debreceni egyetemi bibliográfia az, amelyik ezt a szempontot tudatosan figyelembe veszi. A megjelent első rész az egyetem természettudományi karának egyes intézeteiben folyó tudományos munkát regisztrálja. Az egyes intézetek, tanszékek rövid, tömören megfogalmazott történeti ismertetését, a tanárok rövid életrajzát, majd az intézet munkatársai tudományos értékkel bíró dolgozatainak bibliográfiáját közli. A pontos, világos, félreérthetetlen címleírások, az áttekinthető csoportosítás, a teljességre törekvés, azok a külső jegyek, amelyeknek alapján a bibliográfiát kifogástalannak kellene minősíteni. Fel kell azonban vetni a kérdést, hogy mennyiben segíti ez a bibliográfia az egyetem történet kutatóit?

Az egyetemi oktatók irodalmi működése az egyetem életének csak egyik, bár igen jelentős megnyilvánulása. Magának, az intézménynek fejlődését, sorsának alakulását, a tudományok fejlődésében betöltött szerepét csak közvetve tükrözi. Az a dokumentáció, melyre az egyetem történet kutatóinak elsősorban szüksége van, az intézmény előzményeire, megalakulására, fejlődésére vonatkozó irodalom feltárása. Debrecen szerepe a magyar oktatás és különösen a magyar felsőoktatás történetében rendkívül jelentős. A debreceni Egyetemi Könyvtár az az intézmény, mely nemcsak hivatott, de alkalmas is arra, hogy ezt a magyar művelődéstörténet számára fontos bibliográfiai feltáró munkát elvégezze. Úgy érezzük, hogy ezzel a bibliográfiával csak törleszteni kezdett egy adóságot, melyet a múltból örökségként kapott.

A debreceni egyetemi bibliográfia, mint említettük, tudatosan figyelembe vette az egyetem történet kutatóinak igényeit, — ha nem is az elsőnek jelentkező igényeket. A szegedi egyetemi bibliográfia mintha elhanyagolta volna ezt a szempontot. Öröndetes tény, hogy szép kiállítású, fejlett nyomdatechnikát tükröző, világos elrendezésű, a külföldi olvasó számára is áttekinthető bibliográfiát vehetünk kézbe. A szegedi Egyetemi

² *Debreceni Egyetemi Bibliográfia*. Első rész. Természettudományi Kar 1914 — 1955. Bp. 1956. Tankönyvkiadó 303. l. (Acta Universitatis Debreceniensis. Tom. III/3.)

³ *A szegedi Tudományegyetem dolgozóinak 1954. évi szakirodalmi munkássága*. Bibliográfia. Szeged, 1955. Egyet. Kvtár. 69 l. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Bibliothecaria Tom. 1.)

⁴ *A soproni egyetemi oktatók és tudományos dolgozók irodalmi munkássága 1945 — 1955*. Sopron, 1955. Erdőmérnöki Főisk. Műsz. egyet. karok kvtára 98 l. (Soksz.)

Könyvtár dolgozóit csak dícséret illetheti erőfeszítéseikért, hogy sikerült olyan bibliográfiát összeállítani, amelyre külföldön is felfigyeltek, aminek tudomásunk szerint kézzel fogható bizonyítékai vannak.

A bibliográfia a szegedi egyetem kutatóinak egy évi tudományos munkásságáról tájékoztat. A tudományos munkásságot a legtágabban értelmezi. Felveszi a napilapokban megjelent közleményeket, az egyetemi jegyzeteket, a középiskolai tankönyveket, amennyiben azok megírásában a szegedi egyetem valamelyik munkatársa közreműködött. Ez lényeges eltérést jelent a külföldi hasonló jellegű kiadványoktól. A többnyire jelentéktelen, napi értékű cikkek regisztrálása alig jelenthet adalékot az egyetem életének kutatói számára, propaganda jellege pedig legalábbis kétes értékű.

A három kiadvány kétségtelenül mutatja, hogy egyetemi könyvtáraink szorosabbra kívánják fűzni kapcsolataikat egyetemükkel. Az egyetemi oktatók számára bizonyára jóleső érzés látni, hogy könyvtáruk számontartja irodalmi működésüket. De vajon elég hasznot hajt-e mind a könyvtár, mind az egyetem részére a kapcsolatnak ez a szubjektív formája?

A Deutsche Bücherei a német, a baseli egyetemi könyvtár a svájci egyetemi és főiskolai vonatkozású nyomtatványok évi bibliográfiáját adja ki⁵. A svájci együttes évi bibliográfia pl. hű képét adja a svájci egyetemeken folyó tudományos munkák publikációinak. Fel kell vetnünk a kérdést, hogy különböző erőfeszítések egyesítése révén nem lehetne-e hasonló kiadványt létrehozni?

A kettős cél: az egyetemeken folyó tudományos munka eredményeinek regisztrálását és ugyanakkor a magasabb szintű propaganda érdekeit ez a kiadvány minden bizonnyal jobban szolgálná. Minden egyetemi könyvtárunk olyan cserére alkalmas kiadvány felett rendelkezne, amely méltó lenne ahhoz a tudományos munkához, mely egyetemeinken folyik.

Az ilyenfajta bibliográfia kiadását még egy szempont indokolja. A régi doktori disszertációk szerepét betöltő szakdolgozatok nyomtatásban ritkán jelennek meg. Ha a bibliográfia az önálló kutatáson alapuló szakdolgozatokat is regisztrálná, úgy a kutatómunka komoly segéd-szközzé is válhatik.

Meggyőződésünk, hogy az egyetemtörténet kutatói számára a mi kiadványaink, — a debreceni egyetemi bibliográfia kivételével — nem sok adatot tartalmaznak. Az egyetemi könyvtárak bibliográfiai feladatai közé tehát inkább az egyetem történetét megvilágító irodalom részletes feltárása tartozik. Egy korszerű magyar felsőoktatási bibliográfia megalkotása szintén közös erőfeszítéssel oldható meg legjobban.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. A sajtóbibliográfiát összeáll. BUSA Margit. Bp. 1957. Hadtörténelmi Intézet. 143 l, 2 térk.

A magyar sajtótörténeti irodalom az utóbbi évek számos biztató kezdeményezése után nem igen hallat magáról. A hallgatást részben a kiadási nehézségek, részben az indokolja, hogy az amúgy sem nagyszámú sajtótörténetész közül is csak kevés az, aki a nehézségekkel dacolva rendszeres kutatómunkát végez. Ezek közé tartozik KEMÉNY G. Gábor is, akinek több mint hét éve kész tanulmányát láthatjuk most nyomtatásban.

⁵ *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften* és *Jahresverzeichnis der schweizerischen Hochschulschriften*.

Témáját az 1848/49-es szabadságharc egyik lényeges, de eddig szinte teljesen elhanyagolt területéről meríti. Módszeresen vizsgálat alá veszi a szabadságharc színes és sokrétű laptípusainak egy jellegzetes fajtáját, a hadi lapokat, keletkezésüket, fejlődésüket és jellemző vonásaikat vizsgálja.

Mit értünk tulajdonképpen hadi lap alatt? „1849 elején a főváros ideiglenes meg szállása következtében a korabeli magyar sajtó eddig nem tapasztalt súlyos és rendkívüli helyzetbe került. A kezdetleges és elenyészően kis számú vidéki hírlapok nem tudtak megfelelni a reájuk háruló új feladatoknak”. Ekkor BEM kezdeményezésére először Kolozsvárt, később Erdély több más helyén — Brassó, Csíkszereda, Kézdivásárhely — katonai irányítás alatt álló újságok indulnak. Ezek célja mind a harcoló honvédek, mind a lakosság felé a tájékoztatás, a buzdítás. Ezért 1849 hadi sajtója nem kifejezetten katonai sajtó, még kevésbé katonai szaksajtó; érdeklődési köre sokkal tágabb, mint a szorosan vett katonai helyzet ismertetése, a kormány határozatainak közlése. Foglalkozik minden, a magyar népet akkoriban leginkább érdeklő kérdéssel, külföldi híreket közöl, kommentálja az eseményeket. Ezeken a lapokon keresztül mintegy keresztmetszetben látjuk a szabadságharc kora magyar társadalmának egy részét. Ez teszi érdekessé, de némileg veszélyessé is a velük való foglalkozást. A hadi lapok ugyanis a szabadságharc periférikus területein keletkeztek (Erdély, Komárom). Itt, elszakadva a külvilágtól — különösen áll ez az ostromlott Komáromra — más és gyakran téves szemzőgből ítélték meg a dolgokat. Nézeteiket tehát nem szabad általánosítani, az egész korabeli magyar társadalom felfogásának tekinteni. Ezt a veszélyt a szerző sikeresen el is kerülte, nem általánosít, hanem a konkrét helyet, időpontot figyelembe véve szűri le minden egyes esetben a tapasztalatait. Mégis éppen a tanulmány sikeres volta vet fel bennünk egy gondolatot. A hadi lapok mind általános hatásuk, mind szerkesztésmódjuk primitív volta következtében egyáltalán nem tartoznak a magyar sajtótörténetnek — még a szabadságharc sajtótörténetének sem — a legfontosabb, legérdekesebb kérdései közé. Számos probléma, a baloldali lapok története, a nemzetiségi sajtó kérdései stb. még feltárára vár, nem beszélve arról, mennyire szükséges volna mind a történettudomány, mind pedig az irodalomtörténeti kutatás elősegítése szempontjából 1848/49 sajtótörténetének részletes és alapos feltárása és feldolgozása.

A tanulmány szakít a sajtótörténetírás régi módszereivel. Jóllehet részletesen elemzi az egyes hadi lapok keletkezésének, fejlődésének szerkesztőinek stb. a történetét — mégis nagyobb igényekkel lép fel, mint a száraz, lexikális ismertetés. Megkísérli, és ez általában sikerül is neki, hogy bemutassa a magyar társadalom legégetőbb kérdéseit úgy, ahogy ezek a lapok hasábjain keresztül tükröződnek, természetesen figyelembe véve az előbb említett speciális körülményeket. A szerző nem vizsgálja meg és nem elemzi részletesen és összefüggően az egyes lapok történetét, hanem kiválaszt néhány szempontot — a szabadságharc legfontosabb problémáit — a köztársaság, az úr és paraszt viszonyának a kérdését, a nemzetiségi kérdést stb. — és egy-egy fejezeten keresztül azt vizsgálja, hogyan tükröződtek ezek a hadi lapokban.

Ennek a módszernek előnye, hogy a problémákat kellően csoportosítva összefüggően és áttekinthetően tárja az olvasó elé, hátránya viszont, hogy a szorosan vett sajtótörténeti mondanivaló elsikkad, az egyes lapok története nem alkot összefüggő egészet, a történet egyes fázisai elszakadnak egymástól, elmosódnak az egyes lapok közötti jellegbeli, szerkesztési stb. különbségek. Kivételt csak a két komáromi lap — a *Komáromi Értesítő* és a *Komáromi Lapok* — esetében tesz a szerző, ahol — elsősorban a MACK-ügy miatt — bővebben foglalkozik a lapok eseménytörténetével is. A hadi lapok többsége azonban annyira egy színvonalon mozog, szerkesztési módjuk annyira megegyező — emellett elsősorban történelmi szempontból érdekesek számunkra —, hogy nem lett volna értelme külön-külön foglalkozni velük.

Csak két olyan kérdést vetek fel, amelyben nem érthetek teljesen egyet a szerzővel. Az egyik a nemzetiségi kérdés. KEMÉNY G. Gábor ennek a kérdésnek egyik legjobb magyar szakembere, ebben a munkájában is a többi fejezetnél szinte még nagyobb gondnal és szeretettel készítette el ezt a részt, sok ismeretlen adatot hozott fel. Átnézve azonban a hadi lapokat, az ember némileg más képet kap erről a kérdésről, mint ha csak KEMÉNY könyvét olvassa. Különösen a leginkább érintett kolozsvári *Honvédban*, a nemzetiségi megbékélést hirdető számos cikk mellett, tömegével vannak olyan tudósítások és cikkek, melyek — különösen a románokkal és a szászokkal szemben — ellenséges hangulatúak. A másik kérdés az ún. MACK-ügy. A szerző komoly érdemeket szerzett azzal, hogy ezt a kiváló magyar hazafit és katonát kiásta a méltatlan feledés és a rosszindulat porából, és méltó, őt megillető helyére állította. Ez az egész mű egyik legnagyobb pozitívuma. De MACK szerepének egyoldalúan pozitív értékelése, a komáromi vár védelmében játszott szerepének véleményem szerint eltúlzása, MACK jellemének és tevékenységének csak a rá nézve kedvező források szerinti megítélése óvatosságra készítet. Az egész „Mack-ügy” alapos kivizsgálása, egy minden részletre kiterjedő és megbízható MACK életrajz megírása még történetírásunk adósságai közé tartozik. KEMÉNY G. Gábor könyve mindenesetre jelentős mértékben hozzájárult MACK szerepének tisztázásához.

KEMÉNY G. Gábor munkája, mint láttuk, újító kezdeményezés a sajtótörténetírás terén. Sok új problémát vet fel mind anyagát, mind módszereit illetően, ezek közül számosat megold, de többet természetsszerűleg válaszolatlanul hagy. Ezért egyre sürgetőbben várjuk a további jó sajtótörténeti tanulmányok és nagyobb lélekzetű művek megjelenését.

KEMÉNY tanulmányával együtt jelent meg BUSA Margit: *Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája* c. összeállítása, amely a kutatók régi vágyát teljesíti, közli a magyar szabadságharc eddigi legteljesebb és legjobban használható és áttekinthető sajtóbibliográfiáját. Alapos, tökéletes bibliográfiai feldolgozás, közli a melléklapokat is, és megemlékezik a lapok lelőhelyeiről. A megjelenés helye szerint is külön csoportosítja az egyes lapokat. Csak a *Somogy megyei Tudósítások* (Pécs, 1849.) c. újság nem szerepel a bibliográfiában.

Mind KEMÉNY G. Gábor tanulmánya, mind pedig BUSA Margit bibliográfiai összeállítása természetesen kitűnő bibliográfiai apparátussal rendelkezik. Név-, helymutató, valamint térképek teszik áttekinthetőbbé, használhatóbbá a könyvet.

RÁZSÓ GYULA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat beérkezett 1957. VI. 10. — Terjedelem: 9 (A/5) ív

42.630/57. Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlőczy utca 2. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Gombocz István</i> : Az UNESCO könyvtári munkája — Unesco's work in the field of librarianship	209
<i>Dezsényi Béla</i> : L'abréviation des titres de périodiques — A folyóiratcímek rövidítése	223
<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása — Reorganisation der Handschriftenabteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.....	228
<i>Soltész Zoltánné</i> : Blutfogel Boldizsár miniátor — Der Miniator Balthasar Blutfogel	247

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Mátrai László</i> : Egy elfelejtett XVI. századi pszichológus és XVII. századi pseudonym plagizátora: Juan Huarte és Aeschacius Major (= Joachim Caesar)	265
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Szerző és nyomdász	266
<i>Kókay György</i> : Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez	271
<i>Péter László—Reguli Ernő</i> : A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége ...	275

FIGYELŐ

<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája	282
<i>Pataky Ernő</i> : Gépi adatfeldolgozási módszerek alkalmazása a Magyar Enciklopédia szerkesztésében	287
<i>Markos Béla</i> : A könyvtári mikrofényképezés és fényképi sokszorosítás szerzői jogi problémái	290
<i>Kovács Máté</i> : Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül	297

SZEMLE

<i>Horst Kunze</i> : Bibliotheksverwaltungslehre (Ism. <i>Szabó Margit</i>)	302
<i>Polzovics Iván</i> : Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>) ..	304
Néhány szó a magyar „egyetemi” bibliográfiákról (<i>Szentmihályi János</i>)	305
<i>Kemény G. Gábor</i> : Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban (Ism. <i>Rázsó Gyula</i>)	307

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>I. Gombocz:</i> Le travail de l'UNESCO dans le domaine des bibliothèques (Résumé en anglais).....	209
<i>B. Dezsényi:</i> L'abréviation des titres de périodiques.....	222
<i>J. Berlász:</i> La réorganisation du département des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie. (Résumé en allemand)	228
<i>E. Soltész:</i> L'enlumineur Balthasar Blutfogel. (Résumé en allemand)	247

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>L. Mátrai:</i> Un psychologue oublié du XVI ^e siècle et son plagiaire pseudonyme au XVII ^e siècle : Juan Huarte et Aeschacius Major (Joachim Caesar).....	265
<i>Z. Trócsányi:</i> Auteurs et imprimeurs.....	266
<i>Gy. Kókay:</i> Sur les premières bibliothèques de prêt hongroises.....	271
<i>L. Péter — E. Reguli:</i> L'activité d'éditeur de l'imprimerie Koroknay à Szeged....	275

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>K. Gárdonyi:</i> Catalogue central et bibliographie des manuscrits.....	282
<i>E. Pataky:</i> Méthodes de documentation mécanique à la rédaction de l'Encyclopédie Hongroise.....	287
<i>B. Markos:</i> Les problèmes du droit d'auteur concernant la microphotographie et la reproduction photographique dans les bibliothèques.....	290
<i>M. Kovács:</i> Discussion autour de l'Annuaire de la Bibliothèque Universitaire de Debrecen	297

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Horst Kunze : Bibliotheksverwaltungslehre (<i>M. Szabó</i>)	302
Iván Polzovics : Differenzierung der Dokumentationsarbeit für spezielle Fachthemen in der Technischen Landesbibliothek Budapest. (<i>M. A. Simon</i>) ...	304
Quelques mots sur les „bibliographies universitaires”. (<i>J. Szentmihályi</i>)	305
Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. (<i>Gy. Rázsó</i>)	307

470.0

LXXIII. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1957. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: HARASZTHY GYULA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár h. igazgatója, SCHÜTZ ÖDÖN, a Történettudományi Intézet munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HEREPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatója, GERGELY PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, D. GÁL ÁGOTA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KOVÁCS MÁTÉ egyetemi tanár, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, FALENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KATUS LÁSZLÓ, a Történettudományi Intézet munkatársa, BARTA GÁBOR, a Szabványügyi Intézet munkatársa, RAU JENŐ, az Agrártudományi Egyetem munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WENDELIN LÍDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGYDÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGYNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, HAJDÚ ELEMÉRNÉ, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának munkatársa, TAUBER ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései

I.

Az 1952 végén tartott I. Könyvtáros Konferencia egyik határozataként¹ javasolta „egy általános Könyvtárügyi Tanács szervezését a Népművelési Minisztérium mellett, mely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.” Ennek eredményeképpen 1953-ban létrejött az Országos Könyvtárügyi Tanács.² Munkáját — ha madártávlatból nézzük — két síkon végezte: egyrészt a legfontosabb időszerű könyvtárügyi kérdésekben tanácsokat nyújtott az akkori Népművelési Minisztérium, illetve annak könyvtári főosztálya számára, másrészt tárgyalások és viták útján egyeztetette a különféle főfelügyeleti hatóságokhoz tartozó könyvtárak érintkező problémáit, közös ügyeit. Így tehát tanácsadó szerepén túl működésének már első éveiben az országos könyvtárügyi koordináló feladatokat látott el, s néhány megalakult albizottságával együtt (pl. könyvalapbizottság, továbbképzési szakbizottság stb.) részt vett az országos könyvtárügyre vonatkozó elvi fontosságú határozatok meghozatalában. E kétféle síkon jelentkező — egymást gyakran metsző — feladatkört azért vállalhatta, mert tagjai általában a különféle tudományos és közművelődési könyvtárak, illetve könyvtárhálózatok legjobb vezető dolgozói közül kerültek ki, s ez szakmai tekintélyét biztosította.³ Egyúttal mint összetételében, mind működésének tartalmi részében egyre inkább az *egységes* magyar könyvtárügy szakmai-társadalmi csúcsszervezetének tekintette magát, s működésének kétségtelen hiányosságai ellenére is ennek az egységnek érdekében jelentős munkát végzett.⁴

Az OKT munkája és szervezete szempontjából igen jelentős fordulat következett be 1956-ban, midőn a magyar könyvtárügyi törvénynek nevezett

¹ *Könyvbarát*. 1952. 12. sz. 27. l.

² A továbbiakban rövidítve: OKT vagy Tanács.

³ Az OKT működésének első éveit itt nem feladatunk részletezni. L. erre vonatkozóan: BARABÁSI Rezső: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai*. Magy. Könyvszle. 1955. 224—226. l., KONDOR Istvánné: *Mit végzett az elmúlt évben a Könyvtárügyi Tanács?* A Könyv, 1955. 532. l. KOVÁCS Máté: *A magyar könyvtárügyi törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége*. Magy. Könyvszle. 1956. 182—201. l.

⁴ Itt csak utalunk néhány, a magyar könyvtárügy szempontjából igen fontos témájára: a könyvtárosképzés és továbbképzés problémái, az iskolai könyvtárak helyzete, a szakszervezeti könyvtárügy, a megyei könyvtárak helyzete, a szakkönyvtárak, végül az 1956. évi könyvtári törvény előkészítése és számos fontos könyvtártípus helyzetének és feladatainak felmérése, különös tekintettel a második ötéves tervre.

jogszabályok⁵ rendezték a Tanács jogi helyzetét, feladatkörét és szervezetét is. A törvény kimondta, hogy a könyvtárak és a könyvtári hálózatok együttműködésének és a szakmai szempontok érvényesítésének érdekében a népművelési (ma művelődésügyi) miniszter mellett tanácsadó testületként Országos Könyvtárügyi Tanácsot kell létesíteni, amelynek elnökét és titkárát a művelődésügyi miniszter nevezi ki. Az OKT 25 tagból áll, akiket a könyvtári hálózatok, a hálózatokon kívüli jelentősebb könyvtárak, valamint az OKT feladatköre szempontjából számottevő intézmények képviselőiténél figyelembe vételével kell kinevezni.

A törvényes rendezés tehát — az 1919-i rendeletek óta először — a magyar könyvtárügy egységének megfelelően széleskörű tanácsadó testületet hívott létre a szakfelügyeletet ellátó minisztérium mellett. E tanácsadás a törvényerejű rendelet értelmében a magyar könyvtárak és könyvtári hálózatok együttműködésének biztosítására, eme együttműködés elvi és tartalmi kereteinek meghatározására, továbbá a legfontosabb könyvtárpolitikai, könyvtárügyi, szervezeti és szakmai kérdések egységes érvényre juttatására vonatkozik. Ezzel jogilag eldőlt az a vita, mely a törvény előkészítési periódusában szinte szenvedélyes érdeklődést váltott ki a résztvevőkben, s antagonisztikus véleményekre is vezetett.⁶ Ez a megoldás természetesen nem a szélsőséges álláspontoknak kedvezett: nem lehetett a Tanács pusztán a minisztérium könyvtári főosztályának tanácsadó szerve, de operatív módon dolgozó irányító csúcshivatal sem.

Az OKT elvi irányító munkáját ebben a helyzetben három tényező szabta meg, illetve biztosította:

a) könyvtárügyünk fejlődésének jelenlegi szakasza s e fejlődés támasztotta igények;

b) maga a törvényerejű rendelet;

c) a Tanács könyvtárpolitikai és szakmai tekintélye, mely állásfoglalásainak olyan súlyt és jelentőséget ad, amit művelődéspolitikánk és könyvtárügyünk vezető kormányzati tényezői, valamint könyvtárostársadalmunk egyaránt elismernek.

Mindennek következtében egyrészt könyvtáraink, másrészt a könyvtárügyet irányító különféle szervek és hatóságok még hatásosabban támaszkodhatnak a Tanács munkájára, s így a két tényező — az operatív állami irányítás és a legmagasabb szakmai szintet képviselő Tanács — pozitív együttműködése könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk fejlődését erőteljesen szolgálhatja. Egyúttal a hatásköri viták — melyek még a törvény előkészítése idején (1955) is néha felütötték fejüket — messzemenően elkerülhetők lesznek.

Az OKT — hogy munkájának szervezeti és adminisztratív kereteit biztosítsa — még 1956-ban kidolgozta a könyvtárügyi törvényben is előírt szervezeti szabályzatát 12 pontban, az ennek megfelelő ügyrendet pedig 13 pontban.⁷ Legfontosabb, a tanácsai munka tartalmi kereteit is érintő, a törvényes elrendezést kiegészítő megállapításai a következők: az OKT a szükség-

⁵ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. — A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. (III. 9.) számú határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. Magy. Közlöny. 1956. 19. sz.

⁶ L. Kovács Máté idézett cikkét, 190—191. l.

⁷ Az Országos Könyvtárügyi Tanács szervezeti szabályzata. Házi soksz. 2 oldal.
— Az Országos Könyvtárügyi Tanács ügyrendje. Házi soksz. 2 oldal.

hez képest, de legalább havonta egyszer tart ülést; a Tanács szótöbbséggel határoz. A tagok megbízatása személyre szóló, és tanácstagi funkciókban nem helyettesíthetők. Az OKT a működése körébe tartozó feladatok ellátására állandó vagy esetenként összeállított bizottságokat szervezhet. A Tanács üléseire és a bizottságok működésébe olyan szakemberek is bevonhatók, akik nem tagjai a Tanácsnak. Az állandó bizottságok elnökei legalább évenként egyszer, az esetenként kiküldött bizottságok elnökei pedig a bizottság működésének befejezése után 30 napon belül kötelesek beszámolni munkájukról. Az 1957 folyamán tartott szabályzat-vita eredményeképpen — a szétágazó munka hathatós összefogására és a Tanács elnöke és titkára munkájának támogatására — a Tanács elnökség szervezését határozta el, melynek tagjai az elnök, alelnök, titkár és három további tanácstag.

A könyvtári törvényben előírt feladatokkal és szervezettel, több éves gyakorlatának hagyományaira támaszkodva, voltaképpen 1957-ben kezdte meg az újjáalakított OKT⁸ társadalmunk könyvtári igényeinek korszerű kielégítését szolgáló tevékenységének második korszakát.⁹

⁸ Jelenleg a következő könyvtárak, szervezetek és könyvtári hálózatok képviselői foglalnak helyet a Tanácsban: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Egyetemi Könyvtartudományi Tanszék, Országos Műszaki Könyvtár, Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, Agrártudományi Egyetem Könyvtára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országgyűlési Könyvtár, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Gorkij Könyvtár, Budapesti Orvostudományi Egyetem Könyvtára (egyelőre meghívott taggal), megyei könyvtárak, SZOT kulturális osztálya, A Könyvtáros szakszerveisége, Művelődésiügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya. — Természetesen a hálózati központok képviselői egyúttal az intézmény vagy terület küldöttei is.

⁹ A modern könyvtárügyi egységes irányítása, elvi és szakmai összefogása nem egyedül kormányzati feladat, hanem a könyvtári szakemberek öngazgatási tevékenysége is. Ennek különféle megnyilvánulási formáit világszerte láthatjuk. Ha a rendelkezésre álló — nem mindenben kielégítő — szakirodalmat áttekintjük, nagyjából három fő típus bontakozik ki:

1. A könyvtáros egyesületek szakmai koordináló munkája. Ez elsősorban a polgári könyvtárügyre jellemző, s legtisztább, leghatásosabb megnyilvánulásait az USA-ban és Angliában látjuk.
2. Bárányugati államokban a könyvtárügy állami, kormányzati egysége nem jött létre, néhány fejlett könyvtárüggyel rendelkező országban egy-egy minisztérium mellett vagy a könyvtárügy egyes ágazataiban (pl. közművelődési könyvtárügy) létrejöttek magasfokú szakmai tanácsadó testületek (pl. Dániában, Hollandiában, Ausztriában).
3. Mivel a szocialista könyvtárszervezés művelődéspolitikailag szilárd rendszerbe foglalt, egységes könyvtárügyet tudott létrehozni, a szocialista államokban alakultak ki a könyvtárügyi tanácsok legfejlettebb, legéletképesebb formái (hazánkban kívül pl. a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia és Lengyelország könyvtárügyi tanácsai), melyek a szakbizottságokon keresztül az illető ország könyvtárórársadalmának széles rétegeit tudták aktív módon bevonni az öngazgatási és tanácsadási tevékenységbe.

Megjegyezzük, hogy e kérdés eléggé szétszóró és néhol hézagos irodalmát a magunk szempontjából is igen érdemes lenne alaposan feldolgozni. Az alábbi irodalom-felsorolás korántsem törekszik teljességre, s nem veszi tekintetbe a könyvtáregyesületek munkáját (az irodalom felkutatásáért és kiértékeléséért köszönetet mondok BÓDAY Pálnak és SZ. NÉMETH Máriának, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára tudományos munkatársainak); inkább szemelvényeket óhajtottunk adni s olyan országokra terjedt ki összeállításunk, melyeknek könyvtári viszonyaihoz — területüket és népességüket illetően — jobban és realisabban hasonlíthatjuk magunkat:

Német Demokratikus Köztársaság: *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. 1953. (67. Bd.) 226. l. — Hans BODEN: *Gesetze, Verordnungen, Richtlinien und Anweisungen*

II.

Társadalmunk könyvtári igényeinek korszerű kielégítése (egyfelől ezen igények *szakmai* feltételeinek és eszközeinek elemzése és biztosítása, másfelől a szakmailag kimunkált igények beépítése a magyar művelődéspolitikába) — ez könyvtárpolitikai és könyvtárügyi feladatunknak azon szektora, mely az OKT jelenlegi munkájának központjában áll.

Nem könnyű e tennivalóknak megfelelni két okból sem :

Ismeretes, hogy könyvtárügyünk, könyvtáraink, könyvtári hálózataink az utolsó 12 év alatt régebben elképzelhetetlen mennyiségi és minőségi fejlődésen mentek át.¹⁰ A jelenleg több mint 18 000 könyvtár főfelügyeleti (igazgatási) szempontból 20 különféle országos hatáskörű szervhez tartozik, így e fejlődés helyes elvi, szervezeti, könyvtártechnológiai és anyagi-financiális áttekintése, egységes művelődéspolitikai szempontok szerint rendezése, a fejlődés ütemének egyrészét könyvtári, másrészt népgazdasági szinten való reális egyeztetése nemcsak az illetékes kormányzati szerveknek, de az OKT-nak is a feladatok olyan bőségét jelenti, melyekkel foglalkozni s e foglal-

der Deutschen Demokratischen Republik, das Bibliothekswesen betreffend. Der Bibliothekar. 1954. 499—514. l., 606—609. l. — *Nachrichten aus dem Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik.* 1955. 10. Nr. 1. l., 12. Nr. 1. l. — *Bibliothekar*. 1956. 4. sz. 40. l.

Csehszlovákia : *Der Bibliothekar.* 1955. 8. sz. 439. l. — *Biblos.* 1955. 149. l. l. *Aktionsprogram des Zentralrats für Bibliothekswesen der ČSR.* Der Bibliothekar. 1955. 439—422. l. — *Könyvtári Tájékoztató.* 1955. 8. sz. 32. l. — HOIST KUNZE : *Eindrücke von einer Bibliotheksreise in ČSR.* Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 1955. 90. l., 108—111. l. — *Uo.* 1955. 393. l. — *Materialy ke zřízení Ustredni knihovnické rady.* Knihovna. 1955. 7. sz. 216—220. l. (OKK ford. 1521. sz.). — *Cíttel'.* 1956. 1. sz. 6—9. l.

Lengyelország : ANTONI KNOT : *Polskie prawo biblioteczne.* Wrocław—Warszawa 1947. 215. l. (OKK. ford. 1239. sz.)

Jugoszlávia : M. NABATOVA : *Néhány adat Jugoszlávia Könyvtárairól.* Könyvtári Tájékoztató. 1956. 9. sz. 58. l. — *Bibliothekar*. 1956. 7. sz. 38. l. — NADA STEVIN-NOVAK : *Les bibliothèques publiques et le Centre des Bibliothèques de Serbie.* Bulletin de l'Unesco à l'intention de bibliothèques. 1956. 1. sz. 4—6. l. — IRMGARD DRESSLER : *Das jugoslawische Bibliothekswesen.* Der Bibliothekar. 1957. 213—125. l.

Ausztria : *Biblos.* 1956. 169—170. l.

Dánia : JOHANNES LANGFELDT : *Das neue dänische Büchereigesetz.* Bücherei und Bildung. 1951. 907—913 l. — OLUF ABITZ : *Aus der dänischen Büchereiwelt.* Bücherei u. Bildung. 1955. 171—172. l.

Hollandia : HANS THIEKÖTTER : *Das niederländische Bibliothekswesen.* Bücherei u. Bildung. 1954. 163—165. l.

Svédország : JOHANNES LANGFELDT : *Anregungen von einer Schwedenreise.* Bücherei u. Bildung. 1953. 384—355. l.

Általában a nyugati helyzetre : JOHANNES LANGFELDT : *Gemeinsames und Trennendes im europäischen Büchereiwesen der Gegenwart.* Bücherei u. Bildung. 1954. 1—14., 177—190. l.

¹⁰ L. erre vonatkozóan a következő összefoglaló jellegű áttekintéseket : KÓHALMI Béla: *Könyvtárudományunk feladatai.* Magy. Tud. Akadémia Nyelv és Irodalomtud. Oszt. Közl. 6. kötet, 353—378. l. — HARASZTHY Gyula : *A magyar könyvtárügy 10 éve.* A Könyv. 1953. 3. sz. 97—104. l. — KOVÁCS Máté : *A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. 59—136. l. — KOVÁCS Máté : *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban.* Uo. 1955. 109—143. l. — KOVÁCS Máté : *A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzése és művelődéspolitikai jelentősége.* Magy. Könyvszemle. 1956. 181—201. l. — *A új magyar könyvkiadás tíz éve, 1945—1955.* Bp. 1956. 128 l. — Béla VARJAS : *Le développement des bibliothèques hongroises.* Bp. 1956. 60 l.

kozás nyomán jó eredményeket elérni csak *elvileg* céltudatos, az erőket és lehetőségeket helyes sorrendben mérlegelő munkával lehetséges.

Tudjuk azt is — e téren elsősorban Kovács Máté idézett tanulmányaira hivatkozunk —, hogy a minden tényező által elismert nagyarányú fejlődés ellenére sem foglalja el maradéktalanul könyvtárügyünk az országos művelődéspolitikában azt a kiemelkedő szerepet, amit méltán el kellene foglalnia az iskolaügy, a film, a színház, a rádió *mellett*, és nem *után*.

Ezek után feltehető a kérdés: mit, milyen szervezettséggel és milyen eszközökkel tett és tesz a Tanács az alapfeladatok megoldása érdekében? Amikor ezeket a kérdéseket felvetjük, egyúttal könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk időszerű problémáinak egy részére is pillantást vetünk.¹¹

*

Az OKT 1957. évi plenáris üléseinek programja — figyelembevée az év hátralevő részében tárgyalandó témákat is — a következő kérdéscsoportokat fogja át:

1. Az 1956-ban kiadott könyvtárügyi törvény lényegében keretet jelentett, amit különféle végrehajtási utasításoknak kell követniük. Az OKT plénuma elé egész sora került ezeknek a kiegészítő rendelettervezeteknek:

az 1.018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsi határozat egyes rendelkezéseinek módosítása (általános érdeklődésre tarthat számot a Gorkij Könyvtár világirodalmi közművelődési könyvtárrá való átszervezésének javaslata);

a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendeletének a műszaki termelési könyvtárhálózatra vonatkozó végrehajtási utasítás-tervezete;

rendelettervezet a nemzetközi kiadványcsere végrehajtási utasítása tárgyában;

rendelettervezet az általános tudományos és tudományos szakkönyvtár munkakörök képesítéshez kötéséről (itt a Tanács hangsúlyozta, hogy a képesítés mellett a *képesség* és a *rátermettség* is alapvető követelmény legyen);

javaslat a magyarországi könyvtárak egységes statisztikai adatszolgáltatási minimumára (e régóta aktuális tervezetet örömmel üdvözölte a Tanács, és azzal a módosítással fogadta el, hogy a minimum csak a hálózati központokig legyen kötelező, a hálózati központok pótkérdések formájában szerezzék majd be a hozzájuk tartozó könyvtáraktól az egyéni adatokat);

a könyvtári törvény miniszteri végrehajtási utasítás-tervezete az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak gyűjtőkori besorolására (e sok vitát és egyeztetést kívánó anyag már harmadszor került a Tanács elé, mely több órás vita után a javaslatot elfogadta. Létrejött a világirodalmi és a történelmi anyagra vonatkozó gyűjtés tervezete, döntés történt a képzőművészeti, a geofizikai és geodéziai, a bányászati, a kohászati, továbbá egyes tájékoztatói gyűjtőkörökre is).

2. A Tanács feladatai közé tartozik az is, hogy az ország legfontosabb könyvtárainak, illetve könyvtárhálózatainak helyzetét, feladatait, gyűjtő-

¹¹ L. a Tanács 1957. évi munkájával kapcsolatban a következő közléseket: HARASZTHY Gyula: *Könyvtárügyünk néhány fontos kérdése az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. évi munkájának tükrében*. A Könyvtáros. 1957. 5—7. l. — *Az Országos Könyvtárügyi Tanács második üléséről*. Uo. 1957. 7. l. — *Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. június 17-i ülése*. Uo. 95 l.

körét, szervezetét, szakproblémáit és működésük anyagi-személyi feltételeit időnként elemezze, és a maga részéről segítséget nyújtson e könyvtárak és könyvtárhálózatok fejlődéséhez, s egyúttal a velük kapcsolatos könyvtárközi koordinációs kérdésekkel szembenézzen.

Igy került a Tanács elé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár feladatainak és gyűjtőkörének a könyvtár által nyújtott értékes, minden részletre kiterjedő analízise. Különösen aktuálissá tette a problémát az a vitathatatlanul helyes intézkedés, hogy a kerületi fiókkönyvtárak ismét a központ-hoz csatoltattak. Nagy nyomatékkal mutatott rá a vita során a Tanács arra, hogy a Szabó Ervin Könyvtár *igazi* rangját a magas színvonalon végzett közművelődési könyvtári funkció adja meg. Egyhangúlag állást foglalt amellett, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közművelődési jelentősége *országos* méretű, és a fővárosnak ehhez a jelentőségéhez kell méreteznie az anyagi eszközöket. A minisztérium illetékes vezetőit felkérte, hogy a Fővárosi Tanácsnál a legnagyobb súllyal támogassák ezt az ügyet, amelyet az OKT is a magáénak tekint. A fiókhálózattal kapcsolatban a Tanács utalt arra, hogy különösen fontos önálló ifjúsági könyvtárak és művészeti (zenei) könyvtár sürgős szervezése és hatásos működtetése.

Az Országos Széchényi Könyvtár alapvető problémáit a könyvtár módszertani vizsgálatára kiküldött 21 tagú szakértői bizottság¹² részletes jelentésének rövid összefoglalása alapján vitatta meg az OKT. Mind a június hó folyamán tartott vizsgálat, mind a tanácsai vita során kiderült, hogy az OSzK ügye — közügy, az egész magyar könyvtári szervezet egyik alapvető kérdése. Nemzeti könyvtárunk jó és tervszerű működése nélkül többi könyvtárunk munkájában is zavarok, bizonytalanságok keletkezhetnek.

A Tanács nem a részletekkel foglalkozott, hanem az OSzK alapvető problémáira és gyengeségeire irányította a figyelmet: hangsúlyozta, hogy a könyvtár funkcióit és gyűjtőkörét mindenekelőtt a *nemzeti könyvtári* jellegből kell levezetni és meghatározni, az elhanyagolt hungarica-gyűjtésre és a világszerte megjelenő hungarica-anyag bibliográfiai kigyűjtésére kell erőit koncentrálnia, megszüntetve ezzel párhuzamosan az ún. általános tudományos gyűjtőkör felesleges túlzásait; ebben a keretben bibliográfiai feladatai és könyvtártudományi munkái is megfelelőbben tudnak elhelyezkedni. Javaslatot tett — hosszas vita után — a könyvtár új, feladataival és funkcióival jobban összhangban álló szervezet kialakítására, új, egyelőre átmeneti épület sürgős biztosításának fontosságára, végül az OSzK-tól oly nagy mértékben függő könyvtárközi együttműködés minél hathatósabb kiépítésére. Egyúttal felkérte az OSzK vezetőségét, hogy szeptemberre — midőn a felülvizsgálóbizottság új, összehangolt rövid jelentése elkészül — maga a könyvtár is rögzítse le elképzeléseit az adott problémákkal kapcsolatban: az önelemzést, az önvizsgálatot nem teszi feleslegessé a külső szakértői munka.

¹² A módszertani felülvizsgálat a Tanács kezdeményezésére és felkérése alapján történt. Az 1957. május 4-i ülésen KÓHALMI Béla egyetemi tanár a napirend előtt az OSzK nehéz helyzetére hívta fel a figyelmet, s javasolta, hogy a Tanács siessen az OSzK segítségére. A Tanács egyhangúan elfogadta az indítványt, és felkérte a Minisztérium könyvtári osztályát, hogy vegye igénybe az OSzK problémáinak megoldására a Tanács segítségét. A felkért bizottság vezetője MÁTRAI László lett, az egyes területeket megvizsgáló albizottságok vezetői a Tanács tagjai voltak.

Az OKT az 1957. évi munkaterv vitájánál elhatározta, hogy még az év folyamán megtárgyalja a budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtáráról, továbbá az Országos Pedagógiai Könyvtár létrehozásáról, szervezetéről és működési irányelveiről szóló javaslatokat, végül kitűzi az 1958. évben tartandó módszertani felülvizsgálatok sorrendjét. E munkálatok tulajdonképpen a könyvtárügyi törvény végrehajtásának szolgálatában állanak, s egyúttal — a feltétlenül szükséges koordináló feladatok elvégzése mellett — könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk további előrehaladását lesznek hivatva szolgálni.

3. A Tanács által már tárgyalta vagy 1957 folyamán tárgyalandó egyéb könyvtárpolitikai vagy könyvtárügyi kérdések is komoly figyelmet érdemelnek.

Megvitatta és elfogadta a Tanács a könyvtárosok továbbképzésének 1957/58-ra vonatkozó tervét, mely a legkülönbözőbb előképzettséggű és beosztású könyvtári dolgozók szakmai, szaktudományi és idegen nyelvi fejlődésének szervezeti formáit, tartalmi kereteit rögzítette le.

Foglalkozott az OKT a könyvtárak távlati (10—15 éves) fejlesztési tervezésének problémáival is. Mivel az Országos Tervhivatal a népgazdaság egyes fontosabb ágaiban és más területeken is megindította a távlati tervek előkészítését, a magyar könyvtárpolitika és könyvtárügy alapvető érdeke, hogy a kibontakozó új távlati tervezésbe idejében és kellő súllyal bekapcsolódjék.¹³ A Tanács egyetértett a javaslat alapvető megállapításaival, hangsúlyozta a távlati tervezés fontosságát könyvtárpolitikai s így művelődéspolitikai érdekből is. A vita során többen hangsúlyozták, hogy a tervezést nem szabad szűk szakmai területen, mintegy öncélúan végezni, hanem biztosítani kell, hogy az illetékes kormányzati szervek a könyvtárügyet vegyék fel a távlati tervterületek szektorába, azután történjék meg a könyvtári terv egyeztetése a vonatkozó terület vagy intézmény távlati terveivel, végül az egyes könyvtári hálózatok távlati terveit egymással is koordinálni kell. Statisztikai alapadatok, néhány fontos és egyeztetett központi mérőszám, de mindenekelőtt közösen érvényesülő irányelvek szükségesek ahhoz, hogy a könyvtárak és könyvtárhálózatok által elvégzendő *egyedi* távlati tervezés több legyen, mint jószándékú ábrándozás. Egyetértett a Tanács azzal is, hogy a magyar könyvtárügy hivatalosan elfogadott és reálisan kimunkált távlati terve a könyvtárügyet a legfontosabb művelődési tevékenységek sorába fogja emelni, s így lehetőség nyílik arra is, hogy társadalmunk tényleges szükségleteinek megfelelően részesüljön anyagi támogatásban.

Emellett az OKT több olyan fontos kérdést tűzött napirendjére, amiket 1957 folyamán fog tárgyalni. Élég a témákat felsorolnunk, hogy e kérdések könyvtárpolitikai fontosságát, könyvtárügyünk előbbrevitelében való jelentőségét mérlegelni tudjuk:

a közművelődési könyvtárak állományösszetételének elemzése és az ebből adódó sürgős tennivalók;

a dokumentáció elvi kérdései és az országban folyó dokumentációs munka felmérése, annak értékelése;

a könyvtárközi kölcsönzés kérdései;

javaslat az 1958. évben készítendő könyvtári kiadványokra.

Röviden érintenünk kell azokat a lényeges problémákat is, melyeket a fenti napirendi pontok tárgyalásánál azért nem említettük, mert nem

¹³ Kovács Máté referátumából.

önálló referátumok formájában jelentkeztek, de könyvtárpolitikai súlyuk, könyvtári jelentőségük miatt élénk vita alakult ki körülöttük.

Művelődéspolitikai és könyvtárpolitikai vonatkozásban felmerült, hogy sürgős szükség van az ország könyvtárakkal való ellátottságának, a rosszul telepített könyvtárak ügyének, a lakosság könyvvvel való ellátottságának, az ellátottság optimális fokának, a könyvtárosok arányának elemző megvizsgálására. Ezt az elemzést nemzetközi összehasonlító adatok nélkül nem szabad elvégezni. Különösen fontos a hazánkhoz hasonló kisebb országok adatainak figyelembevétele és mérlegelése. Az OSzK módszertani osztálya ilyen adatok összeállítása és rendelkezésre bocsátása útján országos jelentőségű könyvtárpolitikai munkát támogathatna.

Felmerült az a gondolat is, hogy a jól megalapozott távlati fejlesztési terv — kiegészítve az említett és nemzetközileg ellenőrzött adatokkal — hozzásegítheti könyvtárügyünket ahhoz, hogy a maga részéről sikeresen vegyen részt egy egységes művelődési törvény létrehozásában. Nagykönyvtáraink (pl. az OSzK és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), amennyiben a jelenlegi tanácsuléseken helyesen megfogalmazott funkciókat betöltik, — egyúttal művelődéspolitikai igényeket elégítenek ki.

Többen felvetették a *hálózatközi koordinálás*ok szükségességét mindenekelőtt a könyvrendelések területén. Az azonos vagy egymással érintkező gyűjtőkörű könyvtárak hozzanak létre könyvtárközi bizottságokat a rendelesek egyeztetése céljából. Ez a módszer egyes területeken (műszaki és közgazdaságtudományi vonal) már régen jól bevált, s a különböző rendeltetésű, de gyűjtőkörileg rokon hálózatok vagy hálózati tagok együttműködését segíti elő, így a magyar könyvtárügy tervszerűségét és egységét ezen az úton is szolgálja. Az ilyen könyvtárközi bizottságokba be kell vonni az adott könyvtári területet használó tudományos kutatókat is (pl. a történettudományi rendelesek koordinálásánál szükséges rendszeresen meghallgatni a Történettudományi Intézet képviselőjének véleményét is).

A *módszertani munka* tartalmának korszerű megfogalmazása, különösen az OSzK módszertani osztályának helyi és kizárólag közművelődési kérdésekre koncentrált beállítottsága is komoly vita tárgyát képezte. Mindenki egyetértett azzal, hogy a Széchényi Könyvtár módszertani osztályát könyvtárügyünk központi kérdéseinek elemző munkájába kell bevonni, a Tanács szakbizottságaiban a módszertani osztály munkatársainak aktív szerepet kell vinniök. A módszertani munka kérdéseit országos szinten kell megvitatni: a nagykönyvtárak módszertani munkatársai üljenek össze és tárgyalják meg legfontosabb problémáikat.

Ismét felmerült a *szakbibliográfiai munka* rendezetlenségének és tervszerűtlenségének problémája. A Tanács kifejezte azt az óhaját, hogy a bibliográfiai szakbizottság — az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság véleményének kikérése mellett — mérje fel a helyzetet, s tegyen javaslatokat a szakbibliográfiák országos koordinálására.

Hangsúlyozottan foglalkozott a Tanács egyes *könyvtárak* vagy *könyvtári állományrészelek* megvédésével, megóvásával is. A komoly tudományos és tudománytörténeti anyaggal rendelkező egyházi könyvtárakat éppen a kutatás érdekében jobban kellene támogatni: néhol helyi jellegű pénzügyi szűkkeblőség miatt működésük nincs megfelelően biztosítva.

Sajnos, az állományvédelem, a könyvkötés, a restaurálás, a könyvhigiénia helyzete országszerte igen rossz. Ha e területeken a könyvtárak

nem jutnak sürgős segítséghez, a legsötétebb pesszimizmussal kell a jövőbe tekinteni. Nem elég utánafutni a romló anyagnak, és kisebb „foltozásokkal” megpróbálni elhárítani a veszedelmet, hanem aktív könyvvédelem útján rá kell már térni a prevencióra is. Nemzeti értékeink könnyen veszendőbe mehetnek, a múlt keserves tanulságai elég sok szomorú példával szolgáltak már e tekintetben. Mindennél fontosabb nemzeti kézirat- és könyvkincsünk reprodukciókban (mikrofilm, mikrokártya) való megőrzése. A Tanács a leghatározottabban tette magáévá ezt az indítványt s javasolta, hogy az a program súlyponti tervfeladatként szerepeljen a könyvtárügy 3 éves, illetve távlati tervében. Természesen az is szükséges, hogy a könyvvédelem kérdéseivel necsak gyakorlati szinten, hanem tudományos fokon is foglalkozzunk.

4. Végül át kell tekintenünk azokat a kérdéseket is, amelyek a Tanács feladataival, programjával, szervezetével, működésének nagyobb hatáskörével függenek össze s valamilyen módon tükröződtek a Tanács plenumának vagy elnökségi megbeszéléseinek tárgysorozatában, illetve döntéseiben.

Eltekintve néhány szervezeti, ügyrendi és adminisztratív kérdés rendezésétől (pl. a Tanács elnökségének kibővítése, a munkaterv összeállítása és megvitatása stb.), a Tanács működésében és szervezetében bekövetkezett legnagyobb jelentőségű változásnak a könyvtárügyi *szakbizottságok* megalkotása és programjaik megállapítása mondható.

A magyar könyvtárügy gyors fejlődése az elmúlt évtizedben arra készítette a könyvtárügy vezető szerveit, hogy az egyes időszaki kérdések kidolgozására bizottságokat hozzanak létre. Ezek az állandó jellegű vagy ideiglenes bizottságok különféle könyvtárügyi szerveknél (OKT, a minisztérium könyvtári osztálya, a Széchényi Könyvtár módszertani osztálya, akadémiai Könyvtártudományi Bizottság) működtek, s bár egyenként mind hasznos célkitűzéssel indultak, sok esetben párhuzamos munkát végeztek. Maga az OKT is többször felhasználta az elmúlt évek tanácsi munkájában a szakbizottsági munka jó lehetőségeit (könyvalapbizottság, továbbképzési bizottság, dokumentációs szakbizottság, statisztikai munkaközösség), de könyvtárpolitikánk és könyvtárügyünk minden jelentős kérdését átfogó szakbizottsági rendszert csak 1957 folyamán alakított ki.

Mik ennek a rendszernek a jellemzői és mi a jelentősége?

a) A megfelelően tagolt szakbizottságok az OKT szervei lettek, irányításuk egységessé, munkaprogramjuk tervszerűvé válhatott.

b) Megszűnván a sok felesleges, és a sok erőt, energiát pazarló párhuzamos szervezés, a magyar könyvtárak legjobb szakembereit (mintegy 130 főt) az OKT 12 szakbizottságába lehetett tömöríteni.

c) Az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztályát s annak munkalehetőségeit, munkaeszközeit a szakbizottsági, így a tanácsi munka szolgálatába lehetett állítani, s fordítva, legjobb könyvtári szakértőink tudása és munkakedve az országos méretekben szervezett tervszerű módszertani munka színvonalát fogja emelni.

d) A Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztálya — mely vezetői révén a szakbizottságok szervezésében igen élénk részt vett,¹⁴ — a magyar

¹⁴ E szervezés a Tanács eddigi eredményeit felhasználva, figyelembe vette a Német Demokratikus Köztársaság rokon célú könyvtárügyi szakbizottságainak példáját is (l. : [KONDOR Istvánné]: *Beszámoló a kéttagú magyar könyvtáros küldöttség útjáról a Német Demokratikus Köztársaságban* (1956. május 26—1956. június 16.). Soksz. 28 l.).

könyvtárpolitika és könyvtárügy irányításában erőteljesen támaszkodhatik a szakbizottságok munkájára, ezen keresztül könyvtárosaink jól képzett széles rétegére.

e) A bizottságokban együtt dolgoznak a tudományos és a közművelődési könyvtári hálózatok legjobb szakemberei, ennek következtében könyvtárügyünk egysége tovább izmosodik, az elszigeteltség még jobban megszűnik, s a problémák sokoldalú, a könyvtári gyakorlatból eredő megvilágítása sokkal inkább valósággá válik.

Mindennek következtében lehetőség nyílik arra, hogy a *szakbizottságok egyszerre legyenek a könyvtárügy állami vezetése és módszertani irányítása számára legfőbb szakmai tanácsadó szervek és az egyes szakproblémákat tudományos színvonalon kidolgozó munkaközösségek.*

E munka eredményeinek általánosítása, a könyvtártudományi szakirodalom hazai fejlesztése, a fiatal könyvtárosnemzedék továbbképzésének érdeke, a publikációs lehetőségek fokozása s így a munkakedv növelése, a szellemi munka anyagi érdekeltségének előmozdítása egyaránt szükségessé teszik, hogy a Tanács — a könyvtári törvényben biztosított költségvetése segítségével — kiadványsorozat formájában közzétegye a szakbizottsági tevékenység publikációra megérett referátumait.¹⁵ A kiadványsorozatra vonatkozó tervekről már tárgyalt a Tanács elnöksége.

Természetesen a szakbizottsági munka egyéb előnyeit is érvényesíteni lehet könyvtárügyünk hasznára: egy-egy munkaközösség vagy szakbizottság vagy több szakbizottság meghívott szakértői együtt felemérhetik egy-egy megye teljes könyvtárügyét, s így követendő mintát szolgáltathatnak a magyar könyvtárügy megyei „topográfiai” teljes sorozatának elkészítéséhez; a szakbizottságok segítségével igen színvonalas tanfolyamokat, előadás-sorozatokat lehet rendezni, ahol a legjobb előadók a számukra legmegfelelőbb témákkal vehetnek részt könyvtárosaink szakismereteinek továbbfejlesztésében. E néhány példa csupán azt kívánja jelezni, hogy a megfelelően szervezett és jól vezetett szakbizottságok tevékenységi területe s így súlya és jelentősége idővel egyre jobban növekedhetik.

Az OKT vitái megfelelően rendezték a szakbizottságok szervezeti felépítését is: a nagyjából 8—12 tagú szakbizottságok elnökei általában tanácsai tagok lettek, a titkári feladatok ellátását általában — már csak a szervezetszerű kapcsolatok realizálása miatt is — az OSzK módszertani osztályának megfelelő munkatársaira bízták, tagokul az ország legjobb szakkönyvtárosait hívták meg. A Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályának munkatársai — szintén a munka sokoldalú, államigazgatási szinten is megteremtendő kapcsolatai miatt — részt vesznek a bizottságok tevékenységében. A szakbizottságok természetesen a Tanácsnak felelősek munkájukért; munkatervüket önállóan készítik el, — ez éppen a problémák gazdagságát, árnyaltságát, élettellel való kapcsolatát biztosítja. A munkatervük felülvizsgálatát, egyeztetését s jóváhagyását a Tanács elnöksége végzi el.

Az eddig elmondottak valószínűvé teszik, hogy a bizottságok munkájának összefogása, a kiadványok színvonalas gondozása miatt kis létszámú (esetleg két fő) szaktitkárság létrehozására is gondolni kell a Tanács elnök-

¹⁵ Könyvtári szakfolyóirataink is gazdag publikációs anyaghoz juthatnak a szakbizottságok megfelelően kidolgozott témái útján.

sége mellett. Ez a kicsiny, de jó könyvtári szakértőkből szervezendő apparátus biztosítja azt is, hogy a szakbizottságok működtetésének ne legyen bürokratikus vagy adminisztratív jellege.

III.

Az OKT hosszas és alapos vita után a következő szakbizottságok felállítását határozta el, felkérve egyúttal azok elnökeit és titkárait is:

1. *Könyvtárpolitikai és könyvtárügyi szakbizottság.* Elnöke Kovács Máté, titkára Fodor Zoltán. Munkatervének témái: a közművelődési könyvtárak továbbfejlesztésének problémái; a könyvtárpolitikai irányelvek kidolgozása a könyvtárak távlati fejlesztési tervének előkészítéséhez; a könyvtári szaksajtó jelenlegi állapota és továbbfejlesztésének problémái; a könyvtári állománnyal kapcsolatos egyes alapelvek kidolgozása; az ifjúság olvastatásának művelődéspolitikai kérdései; a törvényerejű rendelet és a minisztertanácsi határozat intézkedései alapján kiadandó további rendelkezések sorrendjének megállapítása, állásfoglalás az egyes alapelvek tekintetében; a könyvtárak közös propagandájának ügye; nemzetközi könyvtári kapcsolataink; módszertani felülvizsgálatok irányelvei; könyvtári szakkiadványok terve.

2. *Könyvtárigazgatási szakbizottság.* (Egyelőre két külön munkabizottságot is megalkított: a jogi és gazdasági s a statisztikait.) Elnök KONDOR Imre, titkár SALLAI István. Témák: a könyvtári statisztika minimumának kidolgozása és érvényesítése; az egységes könyvtárstatisztika kérdései; a jelentősebb könyvtári hálózatok szervezeti, illetve működési szabályzatainak ellenőrzése; a könyvtárügyi jogszabályok új szerkezetben történő kiadása; az általános tudományos és tudományos szakkönyvtári munkakörök képesítéshez kötéséről szóló átdolgozott rendelettervezet; a könyvtári munka tervezése; a könyvtárak távlati fejlesztési tervének előkészítése a könyvtárpolitikai bizottság által kidolgozott elvek alapján; a könyvtárosok bérezési és státusz-kérdéseivel kapcsolatos ügyek.

3. *Szerzeményezési szakbizottság.* Magában foglalja a régi könyvalapbizottságot, s így — figyelembe véve a modern szerzeményezés kérdéseit — két csoportban dolgozik. Elnöke MÁTRAJ László, titkára BORSA Gedeon és SEBESTYÉN Géza. Tematika: közművelődési könyvtáraink állományproblémái; az Országos Széchényi Könyvtár könyvelőosztály könyvfelajánlási jegyzékeinek jóváhagyása; a Könyvalap funkcióira és működésére vonatkozó javaslat; a hálózati elvből eredő szerzeményi feladatok; külföldi folyóiratok és könyvek rendelése és vétele; a könyvtárak profilproblémája.

4. *Katalogizálási szakbizottság.* Elnöke GORIUPP Aliz, titkára RÁCZ Aranka. Tematika: a címleírási példatár elkészülő részeinek lektorálása és megvitatása; a különleges könyvtári dokumentumok címleírási szabályainak folyamatos lektorálása és kiadása; a periodikáknak a szabványhoz mérten bővebb címleírási szabályainak kidolgozása; a tárgyszókatalógus szabályainak megvitatása és a kész szabályzat publikálása; a cikk-katalógus problémái; a tudományos könyvtárak katalógus-helyzete; a magyar testületi szerzők és névváltozásaik jegyzékének összeállítása; a közművelődési könyvtárak katalógushelyzetének felülvizsgálata; az egyes könyvtárakban készülő címfelvételi szótárak munkálatainak koordinálása.

5. *Országos osztályozó szakbizottság.* (A bizottság eddig az Országos Széchényi Könyvtár keretében dolgozott „Országos Osztályozó Bizottság” elnevezéssel.) Elnök VEREDY Gyula, titkár BABICZKY Béla. A bizottság folytatja munkáját az Egyetemes Tizedes Osztályozás magyarországi gyakorlatának egységesítésére és közvetíti a tizedes osztályozás fejlesztésére, módosítására vonatkozó hazai javaslatokat a Nemzetközi Osztályozó Bizottsághoz.

6. *Olvasószolgálati szakbizottság.* Elnöke VÉRTES György, titkára SZENTMIHÁLYI János. Tématerve: a könyvtárközi kölcsönzés; a tudományos szakkönyvtárak és az

oktatás kapcsolatainak kérdései; a könyvtárak olvasószolgálatának kapcsolatai a tudományos kutatóintézetekkel; az olvasószolgálat szervezete; az olvasószolgálat színvonalának vizsgálata, különös tekintettel a közművelődési könyvtárakra; a könyv-alap által kezelt könyvek felhasználása a könyvtárközi kölcsönzésben.

7. *A gyermek és ifjúság olvasmányaiával foglalkozó szakbizottság.* Elnöke SALLAI István, titkára RÁCZ Aranka. Tématerv: az iskolán kívüli gyermekkönyvtárügy helyzetének feltárása; az iskolai könyvtárak helyzetének és problémáinak elemzése; szervezeti kérdések; a budapesti gyermekkönyvtárosok részére rendezendő továbbképző tanfolyam programjának kidolgozása; önálló fővárosi gyermekkönyvtár felállításának terve.

8. *Bibliográfiai szakbizottság.* Elnöke KÓHALMI Béla, titkára BÉLLEY Pál. Tematikája: az 1958. évi országos bibliográfiai terv összeállítása; az ajánló bibliográfiák műfajainak és felhasználtságának elemzése országos tapasztalatok alapján; a magyar könyvtári „*Minerva*” szerkesztési szabályainak kidolgozása; a magyar bibliográfiák bibliográfiájának szerkesztési szabályzata; az UNESCO nyújtotta bibliográfiai lehetőségek felmérése.

9. *Dokumentációs szakbizottság.* Elnöke JÁNSZKY Lajos, titkára SIMON Mária Anna. Tematikája: a FID-konferencia referátumának elkészítése; a dokumentációs tevékenység felmérésére irányuló kérdőpontok szakterületenkénti kidolgozása a statisztikai albizottság közreműködésével; az OKT döntésétől függően a dokumentációs tevékenység felmérésének megkezdése; szabadalmi dokumentáció kérdése.

10. *Raktározási, állományvédelmi és mikrofilm szakbizottság.* Elnöke DOMANOVSKY Ákos, titkára RÁCZ Aranka. Tématerv: könyvtáraink nemzeti értékeinek reprodukciókban való megőrzésének terve; mikrofilm-használat a magyar könyvtárakban, központi mikrofilmlaboratórium, esetleg mikrofilmvállalat létesítése; a könyvhigiénia ügyének hazai állása, javaslatok az elvégzendő feladatokra; kötetzeti problémák, gyorsított könyvkötési eljárások alkalmazása; tömörített raktározás; raktárak védelme, technikai és munkaerő-problémák a raktárakban.

11. *Könyvtárépítési és berendezési szakbizottság.* Elnöke KÉKI Béla, titkára TOMBOR Tibor. Tématerve: a külföldi könyvtárépítési és berendezési szakirodalom nyilvántartása, képanyag gyűjtése; közreműködés az OSzK új épületére vonatkozó elhelyezési és berendezési részletes terv kidolgozásában; könyvtárépítési és berendezési általános mutatószámok összeállítása, illetve ilyen tárgyú segédlet szerkesztése a könyvtárak távlati fejlesztési tervének elkészítéséhez; esetenkénti szakvélemények és szaktanácsok nyújtása

12. *Képzési és továbbképzési szakbizottság.* Elnöke WALDAFFEL Eszter, titkára DURZSA Sándor. Tematikája: a Tanítóképző Akadémián szervezett fakultatív könyvtárosi tárgy tanterve, tematikája, a jegyzet elkészítése, megvitatása; az 1957/58. évi országos könyvtárosi továbbképzési terv megvitatása, a tanfolyamok megindítása, az ellenőrzés megvalósítása, a szakozási oktatás tervének megbeszélése az Országos osztályozó szakbizottsággal; az egyetemi oktatási tematika megvitatása.

E gazdag és sokoldalú tematika is ízelítőt ad abból, hogy a közeljövőben a Tanács és szakbizottságai — eltekintve a mindig adódó aktualitásoktól — milyen irányban, milyen tartalmi és szakmai keretben keresik könyvtárügyünk fejlesztésének következő állomásait.

Éppen az OKT eddigi tevékenysége igazolta, hogy a szakterület tanácsi formában gyakorolt önigazgatása, könyvtárügyünk valódi egységének érdekében kifejtett fáradozása, a szakma legjobbjainak tanácsadó tevékenysége nélkülözhetetlen könyvtáraink, könyvtárügyünk, a Művelődésügyi Minisztérium és annak könyvtári osztálya számára. Megmutatkozott ez abban is, hogy a Tanács és a könyvtári osztály közös elhatározással keresték az együttműködés leghelyesebb útjait (ez a múltban nem volt mindig így), közösen

hangsúlyozták az OKT működésének átfogó jelentőségét, a Tanács nagyobb súlyának követelését,¹⁶ s együtt dolgoztak azokon a terveken, melyek minden bizonnyal elősegítik majd a Tanácsnak és szakbizottságainak eredményesebb munkáját. Ennek alapvető feltétele azonban az egész magyar könyvtárostársadalom érdeklődése, segítsége, támogatása: enélkül a Tanács működése nem érheti el céljait.

HARASZTHY GYULA

GYULA HARASZTHY: LE CONSEIL NATIONAL DES BIBLIOTHÈQUES ET LES PROBLÈMES ACTUELS DE LA BIBLIOTHÉCONOMIE HONGROISE

La conférence des Bibliothécaires hongrois, tenue en 1951, a pris une délibération selon laquelle il faut organiser, auprès du Ministère des Affaires Culturelles, un Conseil des Bibliothèques ayant les fonctions d'un corps consultatif et le devoir de prêter assistance à la direction des bibliothèques publiques et scientifiques de Hongrie. Conformément à cette décision, le Conseil National des Bibliothèques fut organisé en 1953; ses membres furent choisis en général parmi les conservateurs dirigeants les plus qualifiés de nos différentes bibliothèques et réseaux de bibliothèques tant scientifiques que publiques; cette composition du Conseil garantit son autorité professionnelle et scientifique. Pendant ces dernières années, le Conseil a étudié plusieurs problèmes importants de bibliothéconomie et contribua ainsi à les rapprocher de leur solution (par exemple les problèmes de la formation et des cours de perfectionnement des bibliothécaires, la situation des bibliothèques scolaires, la question des bibliothèques syndicales, la situation des bibliothèques départementales, le problème des bibliothèques spécialisées, il a préparé la loi sur les bibliothèques codifiée en 1956, il a examiné et apprécié, en outre, la situation et les tâches de plusieurs grandes bibliothèques).

La loi sur les bibliothèques hongroises promulguée en 1956 a apporté un changement très important dans le travail et l'organisation du Conseil National des Bibliothèques en réglant sa condition juridique et en définissant ses tâches et son organisation. Conformément à la loi, le Conseil sera dorénavant un organe consultatif près le Ministère des Affaires Culturelles, le président et le secrétaire seront nommés par le ministre. Le Conseil est composé de 25 membres, ses réunions sont, en général, mensuelles et il prend ses résolutions à la majorité des voix.

En vue de faciliter et d'étendre ses activités, Le Conseil a organisé des commissions spéciales ou collaborent, en dehors des membres du Conseil, les bibliothécaires hongrois les plus éminents (le nombre total des bibliothécaires travaillant dans les 12 commissions qui fonctionnent actuellement, est d'environ 130). Les présidents des différentes commissions sont, en général, membres du Conseil et ils sont responsables des activités des Commissions qu'ils dirigent, devant le Conseil.

Les activités des Commissions fonctionnant actuellement s'étendent sur les domaines suivants: politique des bibliothèques et questions de principe, direction et administration des bibliothèques, acquisition, catalogage, classification, service public, littérature pour les enfants et pour les adolescents, bibliographie, documentation, emmagasinage, protection des fonds et microfilm, construction et aménagement de bibliothèques, formation et perfectionnement professionnels.

L'activité développée par le Conseil et de ses commissions spéciales en 1957 a montré que cette auto-administration professionnelle, sous forme de conseil, les efforts

¹⁶ Meg kell mondani, hogy a Tanács eddig nem tett sokat munkájának megismeretése és népszerűsítése érdekében sem „felfelé”, az illetékes vezető kormányzati szervek felé, sem a széles könyvtárostársadalom felé. Ez a kritika joggal hangzott el egyes tanács-tagok részéről. A Magyar Távirati Iroda, a sajtó, könyvtári folyóirataink tájékoztatása általában elmaradt. A közvélemény befolyásolására alkalmas jó grafikonokkal, adatokkal ellátott röpiratokat is ki lehetne adni. A Tanács tagjai szolgálati helyükön rendszeres tájékoztatásokat adhatnának az OKT problémáiról, vitáiról.

faits par le Conseil en vue de coordonner les activités des bibliothèques hongroises, ainsi que la collaboration effective des meilleurs spécialistes ont été profitables aussi bien pour les bibliothèques et pour la bibliothéconomie que pour le Ministère et plus spécialement pour la Direction des Bibliothèques. Ce travail coordinateur et consultateur est d'autant plus important, que les bibliothèques hongroises, dont le nombre est d'environ 18 000, appartiennent, du point de vue de leur direction (surveillance) à environ 20 organes de compétence nationale, par conséquent de bons résultats ne peuvent être obtenus qu'au moyen d'une activité basée sur des principes nettement déterminés et grâce à une appréciation juste des ressources et des possibilités dans leur ordre le plus opportun.

Nagybetű-használat a címleírásban

Címleírási szabványunk úgy rendelkezik, hogy „a nagybetűk használatában a mű nyelvének mai helyesírását kell követni, azaz a címlapon csupa nagybetűvel vagy díszítési okokból nagy kezdőbetűkkel szedett szavakat az illető nyelv helyesírása szerint kell átírni”. Ez a kevésbé feltűnő és magától értetődőnek látszó előírás egyike a szabvány legszélesebbkörű érvénnyel bíró szabályainak: a könyvek többségénél sor kerül az alkalmazására. Az első pillantásra azt gondolhatnók, hogy ez az alkalmazás nehézségekbe alig ütközhetik, — ez azonban alapos tévedés. Amíg magyar könyvekről van szó, addig nehézségek valóban kevésbé jelentkeznek: az Akadémia helyesírási szabályai részletesen intézkednek a nagybetű-használat kérdésében,¹ és ahol cserbenhagynak, ott segít a nyelvérzék. Egészen más a helyzet az idegen nyelvű könyveknél: az idevonatkozó helyesírási szabályok nehezebben hozzáférhetők, gyakran nem eléggé kimerítőek, ami igen sok esetben ingadozóvá teszi az illető nemzet helyesírási gyakorlatát, és kétely esetén nyelvtudás és nyelvérzék sem jönnek olyan mértékben segítségünkre, mint a magyarban. A konzekvenciát nagy tudományos könyvtáraink címleírói és revizorai jól ismerik: a nagybetű-használat állandó fejtörést, sok veszélyt okoz és a címleírásba belecsúszó hibáknak vitán felül legkiadósabb forrása.

A külföldi címleírási szabályzatok ebből a tapasztalati tényből kiindulva általában külön függeléket szentelnek a nagybetű-használatra vonatkozó utasításoknak. E szabályzatok gyakran jó segítséget nyújtanak idevágó nehézségeink megoldásában, — már ti. a magyar könyvtárosok ama kis töredékének, amelynek rendelkezésére állnak, — még gyakoribb azonban az az eset, hogy csődöt mondanak, mert nem elég kimerítőek.

Mindezek alapján azt hisszük, hogy nagy tudományos könyvtáraink címleíróinak és bibliográfusainak hasznos szolgálatot teszünk, ha az alábbiakban megkíséreljük a nagybetűk használatát megkönnyítő utasítás tervezetének összeállítását. Kísérletünk természetesen gyakorlati célkitűzésű: egyrészt csak azokra a nyelvekre van tekintettel, amelyek tudományos könyvtáraink többségének anyagában jelentős mértékben vannak képviselve, — tehát a magyar mellett a román, a germán és a szláv nyelvekre, — másrészt pedig e nyelvi határokon belül is természetesen csak a nagybetű-használatnak gyakoribb, a bibliográfiai és katalógusmunka szempontjából fontosabb eseteit öleli fel. A gyakorlati célkitűzésből következik, hogy összeállításunkban lehetőleg rövidsége és egyszerűsége törekedtünk, — az ilyen segédeszköznek csak akkor van értéke, ha pillanatok alatt ad választ a kereső kérdésére. Ezért igyekeztünk minél általánosabb érvényű szabályokhoz eljutni; így

¹ *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 1954. 121—140. és 220—264. 1.

például ott, ahol a nemzeti gyakorlat határozatlan, ingadozó, azt a megoldást írjuk elő, amely a figyelembe vett nyelvek többségének gyakorlatával egybeesik.

Vannak egyes pontok, ahol nem jutottunk el határozott javaslatig, hanem csak rámutattunk a nehézségekre és a megoldási lehetőségekre — abban a reményben, hogy azok a kartársaink, akik egy ilyen utasítás megszületését hasznosnak tartanak, hozzászólásaikkal segíteni fognak a kétes pontokat megoldani. Csak ezen az úton válhatik esetleg az alábbi összeállításból gyakorlatilag valóban használható segédeszköz; az ilyenfajta feladat kielégítő módon csak kollektív munkával oldható meg.

1.

A végig nagybetűvel nyomott vagy részben nagybetűs nyomással vagy nagy kezdőbetűvel díszített címlapoknak a címleírási szabvány által előírt átírásában, valamint a nem a címlapról vett címleírás-részek megszövegezésében a nagybetű-használat alábbi szabályai alkalmazandók. Ezek szerint a szabályok szerint kell eljárni akkor is, ha a nem nagybetűvel nyomott címlap nagybetű-használata az alábbiakban foglaltaktól eltér.

Azonban az olyan 1711 előtti magyarországi és 1600 előtti külföldi címlapoknak, amelyek nagy- és kisbetűt vegyesen használnak, nagybetűhasználatát a címleírásban híven kell visszaadni².

2.

A mondat első szava nagy kezdőbetűvel irandó. Tehát pont után mindig nagybetűt használunk; kérdőjel és felkiáltójel után csak akkor, ha e jelek nem állanak egyetlen mondatot alkotó összetartozó szövegen belül, pl. Ne bánts a magyart! — mondotta Zrínyi. A mondaton belül használt idézőjelben, valamint kettőspont után általában csak az oratio recta és az olyan idézeteket kezdjük nagybetűvel, amelyek nem simulnak bele az egységesen felépített mondatba annak részeként; pl. Education: intellectual, moral, physical. Ha a mondat hiányzó elejét három pont pótolja, az ezek után következő szót nem írjuk nagybetűvel, pl. Brüning, Elfriede: ... damit du weiterlebst!

A címleírás első szava mindig mondatkezdő szónak tekintendő és nagybetűvel randó, pl. Deutschen Leser, Dem — —; Vom Stein, Kari Reichsfreiherr: Briefwechsel.

3.

Mondaton belül is nagy kezdőbetűvel írjuk a könyvek, irodalmi művek, műalkotások címének első szavát, pl. A díjnyertes Hazánk földje, Aristotelis De anima libri III. Rembrandt Éjjeli őrzárata. Ha a cím élén álló névelő vagy praepositio a mondatbafoglalás következtében változást szenved, akkor az utána következő szó irandó nagy kezdőbetűvel, pl. Introduzione alla lettura del Paradiso di Dante³.

² A fenti határ-évszámok helyébe esetleg korábbiak is tehetőek.

³ Az angol és francia bibliográfiai gyakorlat ilyen esetekben a címkezdő névelő vagy praepositio helyett az utánuk következő első szót írja nagybetűvel. Tekintettel azonban arra, hogy ez nem ritkán eléggé különös megoldásokra vezet, a magyar szokás, amely ebben az esetben nem tesz különbséget névelő vagy praepositio és egyéb szavak között, megfelelőbbnek és logikusabbnak látszik, s így idegen nyelvű címekre is ez alkalmazandó. Itt említjük meg, hogy a Porosz instrukciók előírják az angol és francia címek substantivum regensének nagybetűs írását is. Ezt az előírást sem az angol, ill. francia helyesírás, sem a két nép bibliográfiai gyakorlata nem indokolja, hanem egyedül csak az a fontos szerep, amit a Porosz instrukciók a substantivum regensnek juttatnak. A Library of Congress és a Vatikáni Könyvtár címfelvételi szabályai viszont előírják a tárgyi vezérszós felvételeknél a cím élén hagyott címkezdő névelő után következő szó nagy kezdőbetűs írását. A Bibliothèque Nationale, a British Museum (de a British National Bibliography nem!) ugyanezt a gyakorlatot követik a szerzős művek címében is, a Bibliothèque Nationale ezenkívül a du, de la, valamint — nem nagyon következetesen — a latin praepositívók utáni szót is nagygyal írja, viszont a francia határozatlan névelők utánit nem. Ezek a szokások idegenek a magyar címleírási gyakorlattól, s átvételüket nem is indokolná semmi, hiszen itt nem helyesírási szabályról, hanem csak egy speciális bibliográfiai gyakorlatról van szó, amely az illető országokban sem talál általános követésre.

Az olyan címeknél, mint Petőfi legszebb költeményei vagy Leonis Allatii opera omnia a „legszebb”, ill. az „opera” szavakat nem írjuk nagybetűvel, mert az ilyen gyűjteménycímeknek a szerző neve integráns része, s így ez tekintendő a cím első szavának.

Nagy kezdőbetűvel írjuk a „vagy”, „azaz” szavak és idegen megfelelőik (seu, id est, or, being, ou, oder stb.) után következő alternatív cím első szavát is, pl. Pannóniai fénix, avagy Hamvából feltámadott magyar nyelv; Menippus, sive Dialogorum satyricorum centuria. De ha ezek a kötőszavak csak a magyarázó alcímet vagy a főcímben foglaltaknak részletesebb kifejtését vezetik be, akkor nem használunk utánuk nagybetűt.⁴

4.

Nagy kezdőbetűvel irandó minden tulajdonnév, tehát emberek, istenek, állatok, földrajzi helyek, csillagok, épületek, hajók, testületek, megszemélyesített elvont fogalmak és egyes történeti fogalmak és események *egyedi* neve.

A köznevek és mellénevek is nagy kezdőbetűvel irandók, ha tulajdonnévül, tehát egyén, ill. egyedi fogalom megjelölésére szolgálnak, pl. a Haza Bölcese, le Docteur angélique.

Vizsont kisbetűvel írjuk azokat a tulajdonneveket, amelyeket átvitt értelemben köznévként használunk, pl. a röntgen, madeira, un vrai tartufe.

5.

A *személynevek* nagy kezdőbetűvel irandók, mégpedig a család- és keresztnév mellett az állandó mellénevek, a név alkotórészeivé vált megkülönböztető jelzők is, pl. Könyves Kálán, Albertus Magnus, Pierre le Grand, Friedrich der Zweite, Hans Holbein der Jüngere.

Vizsont a „szent” jelzőt a szentek nevében általában kisbetűvel írjuk, pl. szent Erzsébet, der hl. Augustinus, san Francesco, saint Honoré, sv. Benedikt. Nagybetűvel írjuk e jelzőt az angolban (Saint Ambrose), és az S. rövidítést olaszban. Ha ellenben a szent neve egy épület, hely, ünnep stb. nevének része, akkor a „szent” szó is nagygyal irandó, pl. Szent István körút, Sankt Wolfgang-See, Castel Sant'Angelo.

A családnévvel külön írott partikulái túlnyomórészt kisbetűvel irandók, kivéve a román nyelvekben a névelőt és az angolban minden partikulát, tehát az A, O', Mac, Fitz mellett az angol szerzők idegen eredetű nevének külön írott partikuláit is, pl. De Quincey, Van Buren. A családnév külön írott tagját képező „szent” szó és idegen nyelvű megfelelői, illetve rövidítéseik (S., St., Szt.) nem partikulák, hanem összetett családnév komponensei, és nagybetűvel irandók, akár van utánuk kötőjel, akár nincsen.

A szerzetesi nevek többszavas megkülönböztető jelzőiben a névelő, kötőszó és praepositio kivételével minden szó nagy kezdőbetűvel irandó, pl. Alexius a Sancta Trinitate, Emmanuel ab Undecim Mille Virginibus.

6.

A *személynevekből képzett közfőneveket, melléneveket és ígéket* a latinban, angolban és hollandban nagybetűvel, a magyarban, a szláv, a román és a skandináv nyelvekben általában kisbetűvel írjuk.⁵

⁴ A francia és az angol bibliográfiai gyakorlat ilyenkor is a címkezdő névelő után következő szót írja nagybetűvel, — erre is állnak az előző jegyzetben mondottak.

⁵ Természetesen ez a szabály sem fedi teljesen az egyes nyelvek gyakorlatát: éppúgy találunk pl. az angolban kisbetűvel írott személynévből képzett melléneveket stb., mint az oroszban vagy a franciában nagybetűvel írottakat. Pl. az *Oxford Dictionary*-ban Marxism, Marxist, Marxian, Hegelism, Malthusian. stb. mellett mesmerism és röntgenizing áll. Ez még magyarázható azzal, hogy itt már a személynévtől elszakadt közfőnévvé vált fogalmakról van szó (l. : 4. § 3. bekezdés), — bár természetesen ez a szabály is elmosódó határvonalat ad csak; vannak azonban ennél még kevésbé magyarázható és szabályba egyáltalán nem foglalható egyedi kivételek is. Ezek a kivételek azonban elhanyagolhatók, s a fenti szabályt mint általános érvényűt kezelhetjük, tekintettel arra, hogy az említett kivételek nem nagyszámúak, és írásmódjuk többnyire saját hazájukban sem következetes.

Kivételek :

a) Ha a magyarban a többbelemű személynévből melléknévet képezünk, akkor a személynév nagy kezdőbetűjével irandó és a képző kötőjellel kapcsolandó az utolsó elemhez, pl. Kossuth Lajos-i, III. Richard-i.

b) A személynév akkor is megtartja nagybetűjét, ha a -féle, -szerű, stb. szók hozzáfűggesztésével melléknév előtagjává válik, pl. Ady-féle, József Attila-szerű, Dickens-like.

A németben a személynévből képzett közfőnevek írásmódja nem okoz problémát, — annál keményebb dió azonban a személynévekből képzett melléknévek kérdése. A német helyesírás ismer ugyan egy idevágó szabályt, de ez csak részben fogja meg a tényleges gyakorlatot. E szabály : a személynévből képzett melléknévek nagybetűvel irandók, ha már arról az egyénről, tulajdonáról vagy alkotásairól van szó, de kisbetűvel, ha fajta megjelölésére szolgálnak, pl. das Goethesche Antlitz, die Goetheschen Gedichte, — de : drakonische Strenge, der solonische Geist der Servianischen Verfassung. Viszont a német helyesírási gyakorlat nem egy olyan esetet produkál, amelynek az ellenkezője legalább ugyanolyan jól — ha nem jobban — beleférne ebbe a szabályba, pl. der pythagoreische Lehrsatz, der Farnesische Herkules. Nyilvánvaló, hogy a szabályban megadott kritérium határozatlan, és így a szabály nem egyszer csődöt mond. Kétes esetben nézzünk utána szótárban az elfogadott írásmódnak ; szükség esetén pedig döntsünk a nagybetű mellett.

Vigyázat! Ha a személynév (tehát nem a belőle képzett melléknév) alanyesete közfőnévnek vagy melléknévnek jelzője, és ezzel nincsen egybeírva, akkor persze minden nyelvben megtartja nagy kezdőbetűjét, pl. Kossuth-bankó, Árpád-kori, Diesel-engine, Röntgen-rayed.

7.

Népek, fajok, törzsek neve, ha főnévként használjuk, akár a nép, faj, törzs, akár ezek egyedeinek jelölésére, a latinban, franciában, olaszban, angolban, németben, hollandban és a szláv nyelvek nagyrésztében nagy kezdőbetűvel irandó, a magyarban, oroszban, spanyolban és portugálban viszont kisbetűvel, pl. : les Français, de : вепрепу.

Ha a nyelv megjelölésére használjuk ezeket a neveket főnévként, akkor a latinban, angolban, németben és hollandban, ha pedig bármilyen értelemben melléknévként használjuk őket, akkor csak a latinban, angolban és hollandban írunk nagybetűt, a többi nyelvekben nem ; tehát : ins Deutsche, the French language, — de : la littérature française.

8.

A *földrajzi neveket*, tehát országok, vidékek, közigazgatási területek, városok, községek, hegyek, vizek, barlangok stb. nevét nagy kezdőbetűvel írjuk.

Az egyelemű, vagyis egy szóból (amely persze lehet összetett szó is) álló neveknél ennek a szabálynak a végrehajtása egyszerű ; annál több nehézséget okoz azonban a többbelemű földrajzi nevek írása.

Végig nagybetűvel írjuk — a névelők, kötőszók és praepositíók kivételével —

1. minden nyelvben a többbelemű országneveket ;
2. az angol, német és holland nyelvben általában minden többbelemű földrajzi nevet ;
3. franciában a kötőjellel kapcsolt többbelemű neveket, pl. Aix-les-Bains, Forêt-Noir.

Egyebekben az egyes nyelvek gyakorlata nagyon különböző s emellett gyakran ingadozó is. A név első szavát általában nagybetűvel kell írni, de ha közfőnév, akkor a franciában és a szláv nyelvekben ezt az első szót többnyire kisbetűvel írják, pl. mer du Nord, mont Blanc (de Mont Blanc is), канал Москва-Волга. Ha a közfőnév nem első helyen áll, akkor általában kisbetűvel irandó, — így a magyarban is, — pl. Csendes-óceán, Heves megye, de az ellenkezője is előfordul, pl. Борецкий Лес. A többbelemű földrajzi nevek írásánál tehát óvatosság ajánlatos, — tanácsos a szó elfogadott írásmódjának

segédkönyvekben utánanézni. Ha nem találunk megnyugtató útbaigazítást, akkor írjunk nagybetűt⁶.

Vigyázat! Mindig ügyeljünk arra, hogy a nagybetűs írásmód csak a szoros értelemben vett névre vonatkozik, de nem vonatkozik az olyan összetételekre, amelyekben a tulajdonképpeni földrajzi név mellett még egy attribútum áll, amely nem integráns része a névnek, pl. state of Michigan, il monte Vesuvio.

A földrajzi nevek előtt álló s azok elmaradhatatlan tartozékát képező névelőket kisbetűvel írjuk, pl. le Havre, den Haag.

Az itt elmondottak általában a templomok és egyéb épületek, parkok, hidak nevére is állnak.

Utcák, terek nevében az „utca”, „tér”, stb. közfőnevet csak az angolban, németben és hollandban írjuk nagybetűvel, tehát: Fleet Street, — de: Невский проспект, place Louis XV., boulevard Saint-Laurent, piazza S. Trinita.

9.

A földrajzi névből képzett közfőneveket, mellékeveket és igéket általában kisbetűvel írjuk.

Kivételek:

a) A latinban, angolban és hollandban általában nagy kezdőbetűt írunk, pl. Vindobonensis, to Americanize, West Pointer, Londonian;

b) Nagybetűvel írjuk azokat a helynévből képzett mellékeveket, amelyek egy másik, összetett földrajzi névben jelzőként szerepelnek, pl. az Erdélyi érchegeység, la Sèvre Niortaise, Ростово—Суздальская земля, Нижне—Плимский район, — de: bajai járás;

c) németben az -er képzővel képzett mellékeveket, pl. Wiener;

d) a magyarban a többbelemű földrajzi névből képzett mellékevek első tagját, ha ez tulajdonnév, pl. Kaspi-tengeri, San Diego-foki, Rákóczi úti, — de: fekete-tengeri észak-erdélyi. Nagybetűvel írjuk továbbá az -i képző használata esetén a többbelemű idegen helységnevek mindkét tagját is, pl. Karlovy Vary-i.

Vigyázat! Ha a földrajzi név (de nem a belőle képzett melléknév) alanyesetű közfőnévnek vagy melléknévnek jelzője, de azzal egybeírva nincsen, akkor természetesen nagy kezdőbetűjét megtartja, pl. Budapest-szelet, Bath-metal, Locarno spirit, London blue.

10.

Az égtájak nevét eredeti értelmükben, tehát ha irányt jelentenek, kisbetűvel írjuk, pl. északon, le vent du nord, going west, — kivéve németben, pl. nach Süden. Nagybetűvel akkor írjuk az égtájak nevét, ha főnévként a Föld egy bizonyos része vagy valamely meghatározott vidék, földrajzi terület megjelölésére használjuk, pl. a Kelet népei, Estremo Oriente, le Midi royaliste, la France du Sud, the North of England.

Ugyancsak nagybetűvel írjuk az égtáj nevét összetett helynevekben, pl. Nyugat-Magyarország, North-California. De: южное Поволжье, northern California, — mert itt az égtájmegjelölés formailag nem összetett név része, hanem csak jelzője az egyelemű földrajzi névnek.

11.

A hónapoknak és a hét napjainak nevét csak a latinban, angolban, németben és hollandban írjuk nagybetűvel, pl. dies Solis. Az ünnepek nevét a fentiekén kívül a román nyelvekben is, tehát: Saturnalia, Quadragesima, Pâques, Avvento.

A francia forradalmi naptár hónapjainak nevét kisbetűvel írjuk. Ugyancsak kisbetűvel irandók a latin naptár calendae, idus, nonae, feria szavai is.

⁶ Az egyes nyelvek gyakorlatának sokfélesége miatt nagyon örvendetes volna, ha a többbelemű földrajzi neveknél valamilyen egyszerűsítő szabályt lehetne bevezetni, pl. olyant, amilyent alább a 12. pontban a testületek nevére vonatkozólag javasolunk. A földrajzi nevek írásmódját illető gyakorlat azonban a sok következetlenség ellenére is nagyobb mértékben csapódott le az egyes nyelvek helyesírási szabályaiban, mint a testületek nevét illető, s ezért az önkényes egyszerűsítés itt nem látszik megengedhetőnek. Erre vonatkozólag a nyelvészek véleményét kellene meghallgatni.

A *testületek nevééről* az Akadémia Helyesírási szabályainak 261. pontja ezt mondja : „A hivatalok, intézetek, intézmények, iskolák, szervezetek, szövetsézetek, társulatok, vállalatok és hasonló hivatalos nevében minden lényeges szót nagy kezdőbetűvel írunk”.

A magyar helyesírásnak ez a szabálya alkalmazandó minden nyelvű címleírásban, mégpedig azzal, hogy a névelők, kötőszók és praeposíciók kivételével minden szó „lényeges”-nek tekintendő, és hogy a kötőjellel az előző szóhoz kapcsolt szó is nagy kezdőbetűvel írandó, pl. Medico-Chirurgical Society⁷.

Ez a szabály alkalmazandó akkor is, ha egy bizonyos testületnek stb. nem teljes, hivatalos, hanem csak rövidített, közhasználatú nevét használjuk, pl. az Opera ez idei műsora.

⁷ Ezt a szabályt, amely általánosító jellegével nem egy nyelv speciális szabályai-val ellentétbe kerül, a következő érvekkel támasztjuk alá :

Miután testületnevek igen nagy számban fordulnak elő a címleírásokban, s miután ezek írásmódjában ez egyes nyelvek gyakorlata nagyon eltér egymástól, a címfelvevő munkáját nagyon megnehezítené, ha e sok eltérő szabályt mind tiszteletben kellene tartania. Így például az orosz szabályok szerint végig nagy kezdőbetűvel kell írni a legfőbb párt- és kormánysszervek neveit ; más testületek nevének csak az első szavát ; ha a név egy része idézőjelen van, akkor csak az idézőjelen belüli első szót (pl. *Совхоз „Путь к социализму”*) ; végül a testület hivatalos nevében bennfoglalt rövid közhasználatú nevének első szavát (pl. *Госуд. орд. Ленина академический Большой театр*) és a „Совет депутатов трудящихся” kitétel első szavát (pl. *Казанский Совет деп. трудящихся*). Az olaszban csak az első szó írandó nagygal, s a vatikáni szabályok szerint a „királyi”, „pápai” stb. melléknévek, valamint az ezeket követő szó, de az utóbbi csak akkor, ha a testületnév a testületi szerzős felvétel élén áll, vagy ha a „királyi”, „pápai” melléknévek egyetlen betűre vannak lerövidítve. Persze kivételek is vannak : Società delle Nazioni, Nazioni Unite. A *Porosz instrukció* a germán nyelvekben minden fő- és melléknévet nagygal írat ; — ez a szabály legközelebb áll a mi helyesírási szabályzatunk előírásához, viszont meglehetősen figyelmen kívül hagyja a németen kívül a többi germán nyelv helyesírási szabályait és szokásait. A British Museum katalógusa és a *British National Bibliography* a névelők, kötőszók és praeposíciókon kívül minden szót nagygal ír, vagyis pontosan azt a gyakorlatot követi, amit a magyar helyesírási szabályok előírnak, s amelynek kiterjesztését mi javasoljuk. Ezzel szemben a *Cumulative Book Index* az első szó kivételével minden szót kisbetűvel ír, sőt a Bibliographical Society of America által kiadott *International congresses and conferences 1840—1937 c.* bibliográfia odáig megy, hogy még a német főneveket sem írja nagybetűvel (pl. : Internationaler kongress für arbeiterschutz). A skandináv nyelvekben — legalább is a svédben és norvégban — viszont kétségtelenül érvényesül egy olyan szabály, hogy csak az első szó és a „királyi” melléknév után következő szó írandó nagygal.

Hogy a nemzeti gyakorlatoknak ezt a tarka sokféleségét milyen nehéz lenne, s ezért mennyire nem tanácsos figyelembe venni, arra intő példa a *World list of scientific periodicals 1952*. Ez a kiadvány kétségtelenül a nemzeti helyesírások tiszteletben tartásának elvéből indul ki, de a szabályok sokaságába teljesen belebonyolódik ; a szláv vagy a skandináv nyelveknél például nagybetűhasználatát annyira következtetlenné teszi, hogy néha még az sem állapítható meg, hogy az egymásnak ellentmondó megoldások közül melyiket kívánja szabályként alkalmazni, és melyik egyszerűen hiba, elírás. Emellett ahol következetes, ott előfordul, hogy nincs összhangban az illető nyelv gyakorlatával, — például amikor az oroszban a testületneveket végig nagybetűvel írja.

Az egyes nemzetek gyakorlata is erősen ingadozó, mégpedig annál inkább, minél jobban eltávolodik a végig nagybetűs megoldástól. Erre elég egy példa, — az Académie Française szótára a következő konkrét írásmódokat írja elő : La Société des Gens de lettres. L'Académie française. Académie Nationale de Musique. L'Institut d'Optique. L'Institut d'archéologie de la Faculté des Lettres de Paris. L'Office national du commerce extérieur. Le musée du Louvre. — Világszerte, hogy ezeket az írásmódokat közös nevezőre hozni, generális szabályt belőlük levezetni nem lehet.

Az egységesítő szabály tehát nemcsak elkerülhetetlen, de általában nem is minősíthető a nemzeti helyesírási szabályok megsértésének, mert hiszen ezek a nemzeti szabályok többnyire bizonytalanok, kialakulatlanok.

A testület stb. alosztályainak, bizottságainak, alárendelt szerveinek nevét csak akkor kell nagybetűvel írni, ha szervezetük vagy működésük bizonyos önállóságot mutat, s nem olvad bele teljesen a testület szervezetébe, működésébe; pl. a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, — de: az Oktatásügyi Minisztérium középiskolai főosztálya. Persze ez a kritérium eléggé bizonytalan, — a gyakorlat szükség-szerűen ingadozó lesz.⁸

13.

Az *újságok és folyóiratok* nevének minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk, kivéve a nem címkezdő névelőket, praepositíókat és kötőszókat. A meggondolások itt ugyanazok, mint a testületi nevek írásmódjánál. Egyébként ezt a kérdést a címleírási szabvány (MNOSz 3424—52.) 93. pontja az itt előírt módon már eldöntötte.

Kivételesen, ahol a gyakorlat ezt már szentesítette, egyes más művek — különösen nem folyóiratszerű periodikus kiadványok — címe is végig nagy kezdőbetűvel írható, pl. British National Bibliography, a Halotti Beszéd.

Sorozatok és gyűjtemények címe nem a fenti, hanem az általános szabály (l. : 3. pont) szerint irandó.

14.

A *történelmi események, korok, drámatatok, dokumentumok* nevét Akadémiánk helyesírási szabályai kisbetűvel írják, két kivétellel: a Nagy Honvédő Háború, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

A számunkra fontos idegen nyelvek gyakorlata viszont ezen a ponton olyan sok eltérést mutat egymástól, s ezenkívül az egyes nyelvek gyakorlata önmagában is annyira következtelen, hogy általános szabályok felállításáról nem lehet szó. Ennek illusztrálására íme néhány példa: Middle Ages, moyen âge (de Moyen Âge is), la Révolution française, die Französische Revolution, renacimiento, Rinascimento, World War, la Grande Guerre, la Guerre mondiale, la guerre de Cent Ans, la guerre russo-japonaise, der Russisch-Japanische Krieg, Великая Отечественная война, Trecento, les journées de Juillet (= a júliusi forradalom) stb. Itt tehát a címleírónak nem javasolhatunk mást, mint azt, hogy legyen óvatos, az ilyen egyedi történelmi fogalmak írásmódjánál esetenként nézzon utána az elfogadott írásmódnak, szükség esetén pedig vegye át a kezében levő könyv szövegének (nem a címlapjának!) írásmódját.⁹

15.

A *személyes névmás* 2. személyű magázó formái közül naggyal irandók a német Sie, Ihr, Ihnen, Euch és a régies Er, Ihn, Ihm, továbbá a norvég-dán De, Dem, Deres. A többi nyelvekben a magázó névmásokat kisbetűvel kell írni, kivéve a minket alig érdeklő levélstílusban, ahol persze még a tegező névmások is nagybetűvel irandók.

⁸ A *Helyesírási szabályok* 124. pontja az idézett rendelkezést azzal egészíti ki, hogy a kongresszusok, gyűlések, értekezletek nevét kisbetűvel kell írni. Ez a címleírás szempontjából is elfogadható lenne, ha ezek a nevek csak címben, szövegben szerepnének, s nem testületi szerzős címleírások és közreadói melléklapok élén is. Ilyen esetekben a kisbetűs írásmód kétségtelenül rosszul hatna, és így helyesebb lenne ezekre az esetekre kiterjeszteni a 261. pont érvényét, — tehát: a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. Nagygyűlése, Congrès International des Études Byzantines. Ha viszont a cédlafajet illetőleg a nagybetűs írásmód mellett döntenénk, akkor már azt is meg kellene fontolni, hogy az egyöntetűség érdekében nem lenne-e helyesebb, ha a könyvtári címleírásban a kongresszusok és gyűlések nevének írásánál is mindig a *Helyesírási szabályok* 261. pontját alkalmaznók.

⁹ A nemzeti gyakorlatok nagy eltérései egymástól természetesen következnek abból, hogy ezen a ponton a nagybetű-használatnak részben érzelmi gyökerei vannak, amelyek minden népnél mások. Az egyes nyelveken belüli következetlenségeket viszont magyarázza egyrészt az, hogy az említett érzelmi gyökerek osztályonként, politikai pártokonként stb. is változnak, másrészt pedig az, hogy csak némileg is kimerítő írott szabályozása ennek a kérdésnek úgyyszólván sehol sincsen, teljesen kimerítő pedig eleve nem is lehetséges.

Eppen ezért nagyon csábítóan látszanék a magyar szabály alkalmazása az idegen nyelvű címleírásokra is, — a testületek nevénél javasolt megoldás mintájára. Tagadhatatlan azonban, hogy ez egyes történelmi fogalmaknál nagyon meggyökeresedett nemzeti szokásokba ütköznék, s így helyesírási hibának ható megoldásokra vezetne.

16.

A megszólításként használt „*uram*”, „*asszonyom*” kifejezések nagy kezdőbetűvel irandók, kivéve a magyarban, az olaszban és a skandináv nyelvekben.

Nem megszólításban, hanem személynév előtt kisbetűvel irandók e kifejezések, kivéve a németben, valamint kivéve a francia, spanyol, angol és holland rövidített formáikat: M., Mme, Sr., Mr., Mrs. Ugyancsak nagybetűvel írjuk név előtt a „Miss” szót is.

17.

Címek, rang- és foglalkozás-megjelölések, ha megszólításként használjuk őket, nagygyal irandók, pl. Doctor, Major, Excellence, Maitre, Comte, Monsignore.

Ugyanezeket a megjelöléseket, ha személynév előtt állanak, csak az angolban németben és hollandban írjuk nagybetűvel, pl. Earl Spencer, der Wirkliche Geheime Rat Schulz. A németet kivéve, ezekben a nyelvekben is kisbetűt írunk, ha a szóban forgó megjelölések nem személynév előtt állanak, pl. Ph. D. Stanhope, earl of Chesterfield.

A fentiekben kívül nagy kezdőbetűvel irandók

- 1) az uralkodók és uralkodóházak tagjai címzésének minden szava, pl. Her Majesty, Son Altesse Royal, Sua Santità;
- 2) angolban a King, Queen, Prince megjelölések, ha meghatározott egyénre vonatkoznak, pl. the Queen, King Charles I.
- 3) oroszban a legmagasabb tisztségek viselőinek címei, pl. Маршал Советского Союза.

18.

Egyes fontosabb nyelvek néhány gyakorlatilag jelentősebb különleges szabálya:

a) A német nyelv minden főnevet nagybetűvel ír. Ez általános szabály, amely a főnevek írásmódját illetően a német nyelvben minden nehézséget és kételyt kiküszöböl.

E szabály helyes alkalmazásához meg kell jegyezni, hogy a nagybetűs írásmód kiterjed a főnévként használt más szófajtákra is, pl. der Nächste, das Wenn und das Aber, etwas Schönes, mit Zagen. Ez alól a szabály alól viszont elég számos kivétel van¹⁰, s így kétes esetekben ajánlatos szótárt használni. Az utóbbi szabály fordítottja, hogy ha a főnevek más szófajként — pl. viszonyzókként (dank, kraft, laut, trotz), határozatlan számnevekként (ein paar, ein bisschen), módhatározókként (teils, einmal) — vagy bizonyos állandó kapcsolatokban (not tun, schuld sein) szerepelnek, akkor kisbetűvel irandók.

b) A dánban régebben ugyancsak nagybetűvel írták a főneveket, az új helyesírás azonban már a kisbetűs írásmódot írja elő. — Az I (= ti) személyes névmás mindig nagybetűvel irandó.

c) Az angol nyelv általában erősen hajlik a nagybetűs kiemelés felé, ezért talán azt mondhatnók, hogy kétes esetekben tanácsos a nagybetűs megoldást választani. Persze még tanácsosabb megfelelő helyen (jó szótárban) utánanézni a kétes esetnek. — Megjegyzendő továbbá, hogy az angolban az egyes szám első személyű személyes névmás (I) mindig nagygyal irandó; ugyanígy az A. D. (= anno Domini), B. C. (= before Christ) rövidítések is, valamint az egyházak és politikai pártok tagjainak megjelölésére főnévként használt melléknevek, pl. Liberal Unionist, Bolshevik, — sőt: Bolshevik. — Viszont a tulajdonnévvel kötőjellel összekötött praefixum nem irandó nagygyal, pl. ex-President Truman, trans-Siberian.

d) Hollandban a személynevek De, Ten, Van partikulái, ha nincs előttük keresztnév, nagygyal irandók. — Ha a mondat első szava apostrophos betű ('s, 'k), ez kisbetűvel irandó, és az utánakövetkező szót írjuk nagygyal, — ez az egyetlen eset, amikor a mondatkezdő szót kisbetűvel írjuk. — Ugy mint az angolban, nagygyal írjuk az egyházak és politikai pártok tagjainak megjelölésére főnévként használt mellékneveket, pl. Lutheraan.

e) Franciában az état szó, ha államot jelent, továbbá franciában, olaszban és spanyolban az église, chiesa, iglesia szavak, ha egyházat jelentenek, nagybetűvel irandók, megkülönböztetésül e szavak egyéb jelentéseitől.

f) A szláv nyelvek — akár a magyar — általában takarékosan használják a nagybetűt; az angollal szemben ők képviselik az ellenkező végletet.

¹⁰ L. Der grosse Duden. Grammatik. 1935. 282. l.

Egyes tudományágak sajátos nomenklaturájának néhány fontosabb kérdése

19.

A *zoológiai* nomenklatura nemzetközi szabályai értelmében a latin, ill. latinositott tudományos állatrendszertani nevek első tagját mindig nagy kezdőbetűvel kell írni, a második és harmadik tagot mindig kicsivel, még akkor is, ha ez személynév főnévi **formában** (pl. *Halisarca dujardini*, *Hungarocypris madarászi*). Nagy kezdőbetűvel írjuk tehát a kéttagú (a genus és a faj nevéből álló) faj-nevek első tagját, a háromtagú (a genus, a faj és az alfaj, ill. változat nevéből álló) alfaj- vagy változat-nevek első tagját, végül a magasabb rendszertani kategóriák (család, rend, osztály, törzs) többes nominatívusban álló és nagyobb részt a-ra vagy ae-re, ritkábban i-re, vagy es-re végződő egytagú nevét.

Ha viszont az állatnév után ki van téve a névadó zoológus neve akár rövidítve, akár teljes formájában (ebben az esetben nominatívusban), akár zárójelben, akár anélkül, de nem az állatnév elengedhetetlen részeként, — ez már nagybetűvel irandó. Pl. Sprattus sprattus (L.), Clupeonella grimmii Kessler, Alosa kessleri kessleri (Grimm).

Visszont az állatok, állatnemzetségek stb. köznyelvi nevét, valamint azt a latin, rendszertani átalakított névfarmát, amely a nemzeti tudományos nyelv által átvettnek tekinthető (pl. a nemzeti nyelv saját szabályai szerint ragozott rendszertani nevet), a német főnevet kivéve mindig kisbetűvel írjuk, akár egy-, akár többtagú (pl.: közönséges hydra, wandering albatross, echinoderms, coléoptères). Persze, ha a köznyelvi névben van személynév, ez nagybetűvel irandó; pl. тинник Яковлева.

20.

A *botanikai* nevekre — mégpedig a latin tudományos nevekre és a köznyelvi nevekre egyaránt — ugyanazok a szabályok alkalmazandók, amelyeket a zoológiai nevek írásmódjára felállítottunk. Meg kell azonban itt még jegyeznünk, hogy ha a név végén ki van téve a névadó botanikus nevének kezdőbetűje vagy rövidítése, ez mindig nagy kezdőbetűvel irandó¹¹.

21.

Közetek neve mindig kisbetűvel irandó, pl. montmorillonit, böhmít. Kivétel természetesen a német nyelv.

22.

A *geológiai* idők, időszakok, korok és emeletek nevét általában kisbetűvel írjuk (triász, perm). Kivétel: angolban kötelező a nagybetűs írás, a főnévi és a melléknévi formáknál egyaránt (Chalk, Cambrian formations, Glacial period), — németben pedig a főnévi formáknál.

23.

A *föld, nap, hold* szavak és idegen nyelvű megfelelőik csillagászati vonatkozásban általában nagybetűvel irandók.

24.

A *kémiában* az elemek és vegyületek neve mindig kisbetűvel irandó; kivétel a németben a főnévi alak, ha a névben valami német elem (rag, képző stb.) is van, pl. Monochloressigsäure. A teljesen latinos formájú neveket előforduló főneveket viszont német szövegben is kisbetűvel írjuk pl. das acidum monochloraceticum. Ugyancsak a német írásmódra vonatkozólag kell még megjegyezni, hogy a kötőjellel kapcsolt több-

¹¹ A botanikában lényegesen kevésbé következetesen viszik keresztül azt az elvet, hogy csak a név első tagja irandó nagybetűvel, mint a zoológiában. A személynéveket túlnyomórészt nagyval írják (Dryandra Schrankii), és más főneveket is gyakran (Aristolochia Clematitis, Cucurbita Pepo). Miután azonban a nemzetközi gyakorlat ingadozó — az angolszászok például (így a *Chambers's Encyclopaedia*) a személynéveket is kisbetűvel írják —, megengedhetőnek látszik a gyakorlat túlkomplicálásának elkerülése érdekében a rendkívül egyszerű és világos zoológiai nevezéktani szabályok maradéktalan alkalmazása a botanikai nevekre is.

tagú vegyületnevekben csak a nevet kezdő szám vagy betűjel után következő első bármilyen szót írjuk nagygal, pl. p-Dichlor-sulfamid-benzoésäure, 1,1-Bis-(p-chlorphenil)-2-nitropropan.

A védett nevű vegyipari készítmények (pl. gyógyszerek) nevét többnyire nagybetűvel írják, kivéve a nagyon elterjedt, közkeletű cikkeket, pl. aszpirin.

DOMANOVSZKY ÁKOS

ÁKOS DOMANOVSZKY : GROSSE ANFANGSBUCHSTABEN IN DER KATALOG-ARBEIT

Jeder Bibliothekar, der jemals an einer Bibliothek mit sprachlich mannigfaltiger Akzession Titelaufnahmen revidiert hat, weiss, wie ansehnlich der Prozentsatz der Aufnahmen ist, die an Fehlern im Gebrauch der grossen Anfangsbuchstaben kränken. Die vorliegende Zusammenstellung möchte diesem Übel steuern; sie ist ein Entwurf einer Anleitung zum Gebrauch der grossen Anfangsbuchstaben, — ein Versuch gänzlich praktischen Charakters, dessen Umfang und Inhalt durchwegs durch die Bedürfnisse der ungarischen Bibliothekare an wissenschaftlichen Bibliotheken bestimmt sind, die am alphabetischen und am Schlagwortkatalog, ferner an der Zusammenstellung von Bibliographien arbeiten.

Misztótfalusi Kis Miklós szolgálata az örményeknek

A XVII. században mind a magyar, mind az örmény nép — ha történeti sorsuk részleteiben különbözőképpen alakul is — kettős elnyomás alatt sínylődik. A kulturális élet vezető rétegeinek — egyik részről az erdélyi protestáns egyháznak, másik részről az autokefál örmény egyháznak — egyik fő gondja a nemzeti kultúra felemelésének, illetve elsősorban az egyházi jellegű irodalom terjesztésének ügye. Ennek az igyekezetnek jelentős gyümölcse az 1666-ban Amszterdamban megjelent örmény és a MISZTÓTFALUSI KIS Miklós által szintén Amszterdamban kinyomtatott magyar biblia. A két esemény helyi és időbeli kapcsolata látszólag csak véletlen, de történeti háttere tekintetében mégis kapcsolatos.

MISZTÓTFALUSI KIS Miklóst (1650—1702), a híres nagyenyedi kollégium diákját, 1680-ban az erdélyi rendek, illetve a református egyház kiküldi Hollandiába, hogy egy új magyar biblia kiadására felügyeljen. MISZTÓTFALUSI Amszterdamban eredeti megbízatásán messze túlmenően három év alatt tökéletesen elsajátítja a nyomdaművészetet, és tipográfus-művészetének híre Európa-szerte vonzza a megrendelőket. Különböző európai kapcsolatainak kérdésében azonban ez ideig sokszor csak saját közlésére vagyunk utalva.¹

Az örményekkel való kapcsolatáról is csak annyit tudunk, hogy „azoknak sokat szolgáltam”, illetve „az örmény nemzetség engemet keresett-meg, és hozzám folyamodott betűkésztetésbeli boldogíttatásának okáért”.² Már DÉZSI felhívta erre a közlésre „örmény honfitársaink” figyelmét, „akik folyóiratot tartanak fent és nagy gondot fordítanak a magyar—örmény vonatkozások kutatására... Érdekes volna tudni, megemlékeznek-e az örmény írók a M. Kis „szolgálatairól””.³

Hogy eddig az örmény szakirodalomban MISZTÓTFALUSI neve nem merült fel, azt több körülmény indokolja. Az örmény szakirodalmat a könyvnyomtatás történetéből elsősorban az örmény nemzetiségű könyvnyomtatók tevékenysége érdekelte, az amszterdami örmény nyomda betűmetszőinek java pedig, mint híres holland szakemberek (pl. Christoffel van DYCK, Jan Michael FLEISCHMANN) jól ismertek a holland szakirodalomban.

Amikor MISZTÓTFALUSINAK az örmény betűk metszése terén végzett tevékenységét vizsgáljuk, ne vezessen félre bennünket az a két kijelentése, hogy „hol vagyon Amszterdamhoz képest Arménia?”, vagy hogy az örmény „nemzetségnek” szolgált. MISZTÓTFALUSINÁL az ország (ill. nemzet) említése egyéni szóhasználat. Ugyanúgy fejezi ki más országokból való megrende-

¹ *M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetinek mentsége.* Gyoma, 1940. 68—69. l.

² Uo. 68. l. DÉZSI L., *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században.* Bp. 1899. 203. l.

³ DÉZSI. 83. l. (DÉZSI nyomán: *Arménia.* 1901. 6—7. l.)

léseit is: „Lengyel Országának, Svécíának, Angliának, Német Országának, Olasz Országának szolgáltam sokat.”⁴

Mivel Örményországban a kettős elnyomatás alatt nem indulhatott meg az önálló nyomdászat, MISZTÓTFALUSINAK az örményekkel való kapcsolatát az örmény vezető rétegek által nyugatra küldött kultúrmegbízottak nyomdászati tevékenységének körében kell keresnünk.⁵

Az örmény könyvnyomtatás megindulásának történeti háttére

Az örmény nép szabadságharcjai a középkor folyamán vallási lobogó alatt folytak, illetve a nemzeti ügy összefonódott az önálló örmény keresztény egyház fenntartásának ügyével. Az örmény nép önfeláldozóan védelmezte hazáját a szaszanida, bizánci és arab hódítók vallási és egyben nemzeti belvasztó politikájával szemben. A szeldzsuk és tatár dúlás vészterhes korszaka után a XVI. századtól kezdve az oszmán és a perzsa szefevida birodalom évszázadokon át tartó viaskodása is örmény területen folyt, melynek során hol az egyik, hol a másik hódító fél került felül, és perzselte végig az országot. A szeldzsuk, tatár és török dúlás során amúgy is megfogyatkozott örmény lakosságot a hódítók tízezrével hurcolták el, telepítették ki. A középkor végére a nemesi vezető réteg már erősen megfogyatkozott (a keleti részekben úgyszólván teljesen kipusztult) és a nemzeti felszabadulás gondolatának hordozójává a keleti örmény autokefál egyház vezető rétege, a még megmaradt nemesség (a hódítók számára közigazgatási szolgálatot teljesítő melikek) és a városok jómódú kereskedőtársadalma lett.

A XVI. század derekától kezdve a keleti örmény egyház Edzsmiacinban székelő feje, a katolikosz, az ország sorsának ügyében ismételten titkos tanácskozásra hívta össze az ország nagyjait (1547, 1562). A tanácskozások eredményeképpen egyházi személyeket küldtek követségbe nyugatra, hogy segítséget kérjenek az oszmán és perzsa erőszak ellen. Ezek a követségek ugyan süket fülekre találtak a pápánál (aki a keleti örmény egyházat szakadárnak tekintette) és az európai uralkodóknál, de a követek mégis fontos missziót teljesítettek, mert az ő működésük nyomán indult meg az örmény könyvnyomtatás, amivel szétszakított hazájuk kulturális felemelkedését szolgálták.

Az első örmény nyomtatott könyv 1512-ben jelenik meg Velencében. НАКОВ (АКОР)⁶ két év alatt 5 könyvet nyomtat ki Velencében. 1565-ben az

⁴ *Mentség.* 68. l.

⁵ A történeti háttérre, ill. az örmény kereskedőknek Hollandiával való kapcsolataira lásd: *История армянского народа*, ч. 1. Под ред. Б. Н. Аракеляна и. А. Р. Юаннисяна. Ереван. 1951. 216—218, 237—238. l. MACLER Fr.: *Quatre conférences sur l'Arménie faites en Hollande.* Suivies d'une note sur la Hollande et les arméniens, Paris. 1932. 237—259. l. SZARUHAN Ar.: *Hollandian jew Hajerə XVI—XIX. dərərüm* [Hollandia és az örmények a XVI—XIX. században], Wien. 1926. 7—63. l. — A XVI—XVII. századi örmény könyvnyomtatásra l.: ZARBHANALJAN G.: *Patmutjun hajkakan tpagrutjan* [Az örmény könyvnyomtatás története], Velence, 1895. 8—152, 258—259. l. LEVONJAN G.: *Haj girke jew tpagrutjan arveszte*, Patmakan teszutjun szkizbie mincsev XX darə [Az örmény könyv és nyomdaművészet. Történeti áttekintés a kezdetektől a XX századig], Jerevan. 1946. 40—122. l. MACLER Fr.: *Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'Université d'Amsterdam.* Revue des Études arméniennes (REA). Paris, 1926 (VI) 71—148. l. MACLER Fr.: *Quatre conf.* 259—269. l. SZARUHAN, 64—89., 98—132. l.

⁶ Az örmény nevek átírásában először az ún. keleti irodalmi kiejtés szerinti átírást adjuk, utána zárójelben pedig az ún. nyugati irodalmi nyelv szerinti átírást, illetve az európai tudományos irodalomban meghonosodott kiejtést.

eredetileg a pápánál követségben járó Abgar JEWDOKIACI (Apar JEWTOKIACI—TOKATI) kinyomtatja a zsoltárokat, majd 1567-től Konstantinápolyban folytatja működését. 1616-ban Lwowban, 1623-ban Rómában, 1624-ben Milánóban, 1633-ban Párizsban, 1640-ben Új-Dzsulfában, 1643-ban Livornóban jelennek meg egyre nagyobb számban (természetesen többnyire egyházi tartalmú) örmény könyvek. 1660-ban nyitja meg kapuit az amszterdami örmény nyomda, amely tipográfiai tekintetben komoly haladást jelent az örmény könyvnyomtatás történetében.

Az örmény kereskedőkolóniák és a könyvnyomtatás

Ha az örmény könyvnyomtatás centrumait nézzük, elsősorban az ötlik szemünkbe, hogy a nyomdák nagyjából az akkori örmény kereskedelmi központokban létesültek. A világkereskedelemben e korban egyre komolyabb teret elfoglaló holland kereskedelem, amely a XVI. században vezető szerepet játszik Közel-Keleten a Hollandi Keletindiai Társaság révén, és kezében tartja Perzsia kereskedelmének jelentős részét is, az 1612-es török—holland szerződéssel Törökországban is szilárdan megveti lábát. Így válik érthetővé a holland kereskedelem és az örmény kereskedők élénk kapcsolata, hiszen Elő-Ázsia kereskedelmében a még Sah ABBASZ által 1605-ben Iszpahán elővárosába, Új-Dzsulfába, áttelepített örmény kolónia és a Konstantinápoly meghódítása után Konstantinápolyba és Kis-Ázsia nyugati tengerpartjára áttelepített örmény kereskedők foglalják el a vezető helyet az illető országok kereskedelmében.

A Hollandiával és azon keresztül a világ többi részével való kereskedelmi kapcsolat kiépítése érdekében egyre több örmény kereskedő nyit irodát Hollandiában. A Hollandiában és egyéb kereskedelmi centrumokban székelő örmény kereskedők anyagi támogatói sok esetben a XVI—XVII. században Nyugat-Európában alakult örmény nyomdáknak, és ők közvetítik a kinyomtatott könyveket a keleti örmény vidékekre. (A legtöbb esetben itt nem önzetlen támogatásról, hanem kereskedelmi jellegű társulásról volt szó; a várt haszon elmaradása miatt sok per adódott ebből.)

Az amszterdami örmény nyomdászat

Az amszterdami örmény nyomdászat története nem egy nyomdának, hanem a katolikus által Európába küldött (jobbára) egyházi személyek egymással csak laza kapcsolatban álló vállalkozásainak története.

E vállalkozásokban közös vonás, hogy a küldöttek először Olaszországba látogatnak el, és innen indulnak tovább Hollandiába. Ennek az itineráriumnak az oka nemcsak a hajózási útvonal szokványjaiban keresendő, hanem abban is, hogy a leigázott örmény nép több sikertelen kísérlet után is még mindig várt a pápától segítséget és e kultúrküldöttek csak itáliai tartózkodásuk során döbbsentek rá arra, hogy őket (az örmény gregoriánus hit követőit) szakadárnak tekintik, és még nyomdai ügyben sem várhatnak segítséget. Egy másik fontos ok az volt, hogy Itáliában a nyomdászat művészi színvonala e században már alászállt, és Hollandia lett a nyomdaművészet központja. Még az is csábította e vállalkozásokat, hogy Hollandiában gazdag

örmény kereskedőkolónia élt, nem is szólva arról, hogy e protestáns országban mentesülnek a pápai vexatúráról.

Igy indítja meg Mattheosz CARECI (DZARECI — „AVAC”) Amszterdamban az első örmény nyomdai vállalkozást.⁷ Korai halála (1661) után a nyomdát társa, egy Awetisz JEREVANSI nevű örmény kereskedő, majd ennek testvére OSZKAN vardapet vezeti tovább.⁸ OSZKAN csak részben használja fel elődei betűkészletét, mert CARECI betűi „túl nagyok és nem megfelelők”⁹ voltak, ezért saját pénzen új betűtípusokat véset. Így aztán teljes tipográfiai felkészültséggel 1666 és 1669 között 16 egyházi és világi tartalmú könyvet nyomtat ki, melyek közül a legkiemelkedőbb az 1666-ban remekbe készült biblia.¹⁰ OSZKAN anyagi nehézségei (pere) miatt elhagyja az országot, és 1673-ban Marseille-ben nyit új nyomdát, melyet halála (1674) után unokaöccse, SZOLOMON nagy anyagi nehézségekkel és a római katolikus egyház megbízottjának zaklatása közepette vezet tovább.¹¹

Mattheosz Vanandeci amszterdami nyomdája (1685–1688)

Amszterdamban az örmény nyomdászatot hosszú szünet után 1685-ben Mattheosz VANANDECI indítja el újra. Mattheosz VANANDECI életéről és munkájáról csak a kinyomtatott könyvek kolofonjaiból értesülünk.¹² Eszerint MATTHEOSZT anyai nagybátyja, Thovmasz VANANDECI (l. alább) küldte előre, hogy „előkészítse jövődő munkánkat”.¹³ MATTHEOSZ a szakma kitanulása végett 14 évig dolgozik OSZKAN, majd unokaöccse mellett, míg az örmény nyomdát Amszterdamban életre kelti.

Az amszterdami nyomda betűkészlete 1685-ben

Hogy MATTHEOSZ milyen felszereléssel indította meg újból az 1670 óta szünetelő örmény nyomdászatot, illetve hogy állottak-e rendelkezésére kész patricák, matricák és betűk, erre vonatkozólag adataink tanúsága nem egybehangzó. OSZKAN 1670-ben COLBERThez intézett leveléből nem derül ki a matricák sorsa.¹⁴ BORY szerint OSZKAN a Marseille-be való átköltözéskor a

⁷ CARRIÈRE felfedezéséből ismeretes egy szerződés, mely szerint Mattheosz CARECI számára az örmény betűtípusokat Christoffel van DYCK metszette. A szerződés szövegét lásd: *Bibliothèqueleven*. 1924. 30. l. E betűtípusokról megemlékezik OSZKAN is az Arakel TAVRIZSECI 1669-ben kiadott krónikájának kolofonjában: BROSSET: *Collection d'histoires Arméniens*. Szentpétervár. I. 1874. 599. l. Az AWETISZ nyomdájában 2.700 példányban készült zsoltároskönyv kolofonjában is olvashatjuk, hogy FUNDIK Krisztofl (Christoffel van DYCK) „nagy ügyességgel és igyekezettel készítette acélból és rézből a betűtípusokat”, ZARBHANALJAN, 101. l.

⁸ OSZKAN életéről és könyvnyomtatói működéséről: BROSSET. I. 596–600. l.

⁹ ZARBHANALJAN. 108. l. — Továbbá: BROSSET. I. 599. l.

¹⁰ OSZKAN kiadványainak felsorolását l.: ZARBHANALJAN. 254–257. l. MACLER: *Quatre conf.* 261–262., 264. l.

¹¹ A marseille-i nyomda történetére l.: BORY: *Les origines de l'imprimerie à Marseille*. Recherches historiques et bibliographiques. Marseille. 1858. 82–100. l. — Az 1683-ban SZOLOMON és a *Congregatio de propaganda fide* megbízottja közötti pereskedés okmányait l. MACLER: *Mosaïque orientale*. Paris, 1907. 47–75. l.

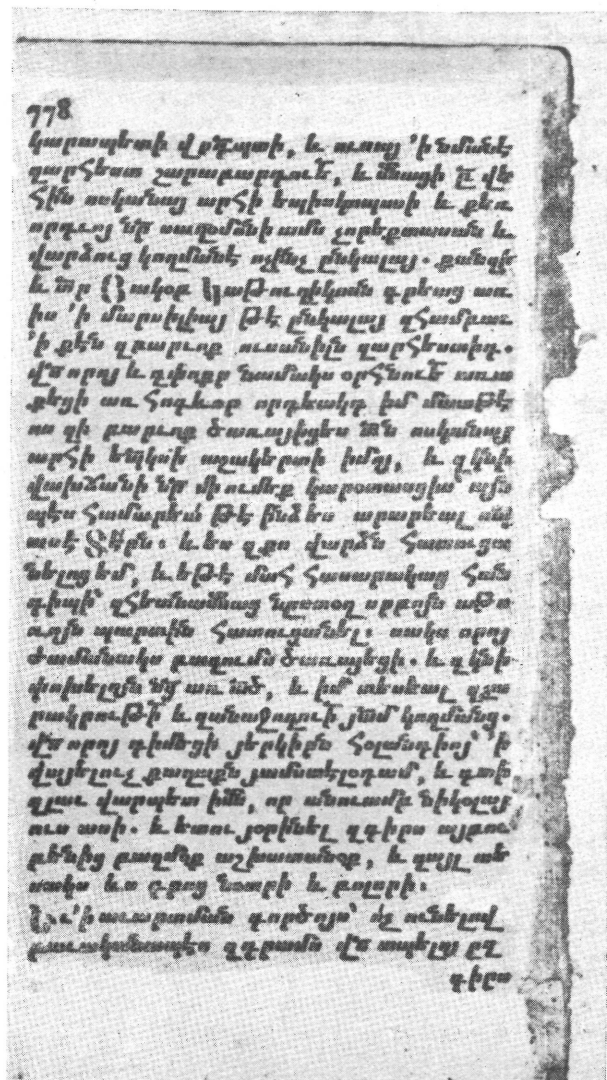
¹² ZARBHANALJAN. 119, 146–147, 150. l. REA VI. 95. l.

¹³ REA VI. 90. l.

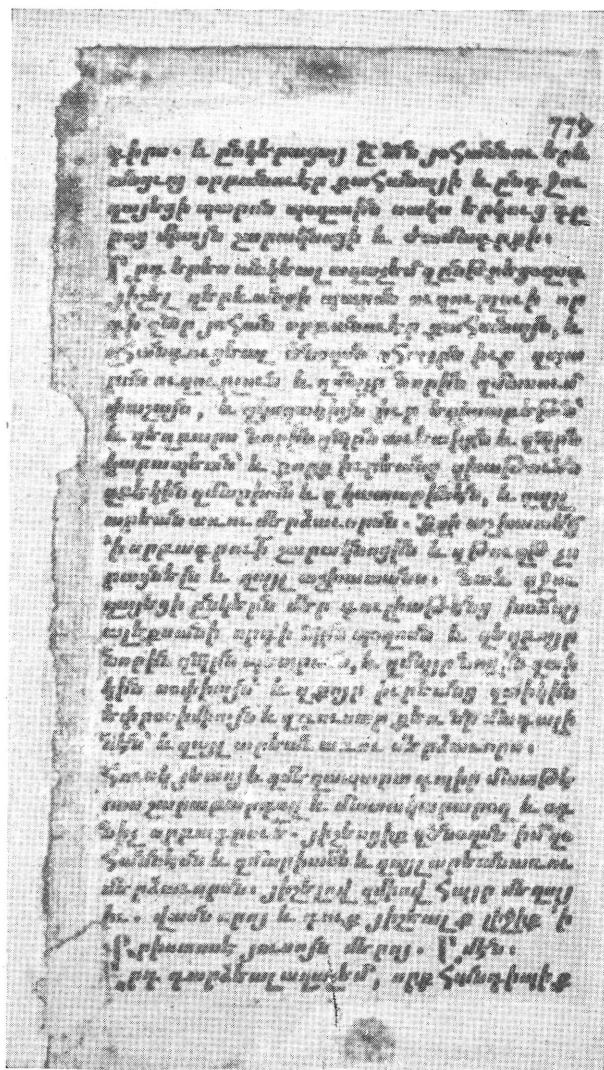
¹⁴ MACLER: *Mosaïque orientale*. 62–63. l.

Az 1865-i amszterdami örmény *Hymnarium* címlapja

Az 1685-i amszterdami örmény *Hymnarium* 778. lapja a kolofonnal

Az 1685-i amszterdami örmény Hymnarium 779. lapja a kolofonnal

„nyomdai felszerelést” magával vitte.¹⁵ MACLER egy helyen ezt írja: „Oscan monta l'imprimerie à Marseille avec une partie des caractères, qu'il avait pu emporter d'Amsterdam”. egy másik helyen viszont: „Il y emporte peut-être une partie de ces caractères typographiques.”¹⁶ ZARBHANALJAN szerint „az Oszkan-féle patricák és matricák egy része... Amszterdamban maradt és egy idő múlva mások kezébe került”.¹⁷ Megemlítenédnek tartjuk, hogy OSZKAN anyagi nehézségei miatt Marseille-ben 1673-ban társult egy THADEOSZ nevű örmény pappal. A szerződés szerint a szerződő felek 1000—1000 piasztért kötnek le a munkások fizetésére, papír vásárlására és egyéb kiadásokra. A szerződésben tehát kimondottan nyomdai felszerelés vásárlásáról nem történik említés.^{17a} Holland források szerint OSZKAN Amszterdamban maradt örmény betűit megvette Andreas ACOLUTHUS, és ezekkel nyomtatta ki 1680-ban Lipcsében *Obadius Armenusát*, az első németországi örmény könyvet.^{17b} Hogy Mattheosz VANANDECINEK vállalkozása megindításakor nemigen állottak matricák, illetve betűk rendelkezésére, azt már az 1685-ben kinyomtatott *Հարակոյն Տարակոց (Hymnarium)* kolofonja is tanúsítja; ...itt [Amszterdamban] találtam egy kiváló mestert, akit Nikolajusznak neveztek, és elkészíttettem vele nagy fáradozással az ábécé betűit és még másfajta notr [kurzív] és bolor [Rundschrift] betűket.

A munka befejeztével nem maradt pénzem könyvek kinyomtatására és ezért társul vettem Hohannesz Jerevanci felszentelt papot és a dzsulfai Poghosz urat pusztán két könyv, a Hymnarium és a Breviarium kinyomtatására...”¹⁸

Vajon ki volt a kolofonban említett NIKOLAJUSZ mester?

Nikolajusz mester = Misztótfalusi Kis Miklós

A betűkészlet eredetére, valamint NIKOLAJUSZ mester személyére vonatkozólag kétséget kizárólag tájékoztat bennünket egy Fr. TIXERAUDET amszterdami közjegyző által 1694. dec. 2-án felvett jegyzőkönyv: „2 December 1694 — Compareerden voor mij François Tixeraudet bij den Hove van Hollandt geadmittleerden openb. notaris t'Amsterdam resideerende ter presentie van de naebeschreven getuijgen SSrs. Gerrit Huijgens, oud omtrent 75 jaaren, Thomas Clapheck, oud omtrent 49 jaaren en Gaspar Steen, oudt omtrent

¹⁵ BORY. 85. l.

¹⁶ MACLER: *Quatre conf.* 264. REA VII. 90. l.

¹⁷ ZARBHANALJAN. 156. l. — LEVONJAN nem tér ki a matricák sorsára.

^{17a} BORY. 86—87. l.

^{17b} SZARUHAN. 89. l.

¹⁸ A kolofon szövegét bővebben l.: ZARBHANALJAN. 146—147. l. LEVONJAN. 115—117. l. Lásd a képmellékleten a *Saraknoc* címlapját és kolofonjának idézett 778. és 779. lapját. (A mikrofilmekhez P. N. AKINEAN és Dr. V. INGLISIAN szíves segítségével jutottam hozzá a bécsi meccharista könyvtárból.)

Nemsokára azonban egyenetlenség támadt a társak között. *Poghosz* (Paolo Alexan, alias *Fogo*) a kinyomtatott 8300 példányból 6000-et elvitt Szmirnába eladásra, de a könyvek az ottani tűzvész áldozatául estek. *Poghosz* 1694. március 3-án *Hohannesz* papot (Ovanes de *Ogorlou*), július 20-án pedig *Mattheoszt* (Mattheus di *Hovannes*) perelte be, és követelte az Amszterdamban megmaradt könyvekből a harmadrészt. Az 1695/99-ben végetért pereskedés egyik állomása a közölt 1694. dec. 4-i jegyzőkönyv. (M. M. Kleer-Kooper — W. P. Van Stockum. 1124—1126. l.)

51 jaar, alle drij bouckbinders woonende binnen dese stadt, dewelke bij waare woorden in plaatse met presentatie desnoodt van eede solemneele ter requisitie van Sr. Matteo Joannes, armener en boekdrucker tegen-woordigh alhier getuijght verclaart ende geattesteert hebben, hoe waar en warachtigh is in eerstelijck den voorsz. Sr. Gerrit Huijgen alleen, dat hij getuijge geleden omtrent acht a negen jaaren (sonder aen den juijsten tijt te willen behaalt sijn) met en neffens den voors. Matteo Joannes requirant in desen is geweest ten huijse en bij den persoon van eenen Nicolaes anders genaamt den ouger omme bij hem te besteeden en laten maaken een partije stempels, matrizen en letters omme te drucken, gelijk den requirant ook door interventie en tusschen spreken van hem eerste getuijge mette voorn. Nicolaas Kis tot het maken van de voors, stempels, matrizen en letters 't doen ter tijt finaal ge-accordeert is. Ende der voors. Thomas Clapheck verclaert dat omtrent negen jaaren geleden hij sigh neffens den requirant heeft vervoegt gehad ten huise van de wed. van Christoffel Conradus wonende op de Regelantiersgracht en hebben van hem gecocht gehad een parsse om te drucken met alle zijne toebehooren voor de somma van 150 gulden die hij tweede getuijge ook vervolgens door dat van hem requirant en met het geld hem bij denselven gelangt aen gemelte weduwe heeft betaald en voldaan en gemelte Gaspar Steen laaste getuijge verclaarde dat geleden omtrent twee jaren hij attestant is geweest ten woonhuijse en hem gevonden heeft bij den persoon van der heer Joannes de Ogourlen Armeensch priester en van hem te coop ofte te leen versochte seker druckparsse onder hem Ogourlen berustende doch dat hij Ogourlen het heeft geweigerd, seggende ik kan niet verkoopen noch leenen, zij zullen overcomen of diergelijke woorden in substantie. — Gedaan binnen Amsterdam, enz. (Not. prot. Notaris Fr. Tixeraudet, Amsterdam.)¹⁹

A kolofonból, illetve az idézett jegyzőkönyvből tehát világosan kiderül, hogy az 1685-ben indult amszterdami örmény nyomdai vállalkozás számára a betűket MISZTÓTFALUSI KIS Miklós metszette.²⁰

Az örmény betűk kivitelezéséről

A NIKOLAJUSZ mester (= MISZTÓTFALUSI K. Miklós) által metszett betűk szépsége közismert volt, hiszen ez indította MECHITAR abbét arra, hogy a velencei mechitaristák számára ezeket bármi áron megszerezze (l. alább). LA CROZE Amszterdamba akart utazni, hogy munkájában ezeket a betűket felhasználhassa.²¹

Összehasonlítás képpen hadd idézzünk néhány nyilatkozatot a korábbi időkben metszett örmény betűkről. Például az 1567-ben nyomtatott ABGAR-féle *Tagharan* (*Énekeskönyv*) tipográfiai kivitelezéséről ismertetője ezeket mondja: „Nyomdai kivitelezése igen primitív, a betűk ormótlanok, formátlanok és egyenetlenek”.²² FRANCESCO RIVOLA 1624-ben Milánóban kiadott

¹⁹ *De Boekhandel te Amsterdam*... door MM. KLEER—KOOPER, aangevuld en mitgegeven door W. P. VAN STOCKUM. s'Gravenhage, 1914. 773—774. l.

²⁰ Az ORSZÁGH László által felfedezett két fontos MISZTÓTFALUSI levél (Amszterdam, 1686. nov. 12. és 1687. jan. 17.) több érdekes részletet közöl MISZTÓTFALUSI örmény betűmetsző munkájáról. L. a. *Magy. Könyvszle* következő számában.

²¹ *Bibliotheken*. 1924. 32. l.

²² *Handesz Amszorja*. 1888, 8. sz. 1. ZARBHANALJAN. 53. l.

örmény nyelvtanának betűiről C. F. NEUMANN így nyilatkozik: „mit sehr rohen und missgestalteten Characteren gedruckt”.²³ Az URBANEAN-féle római nyomda kiadványainak betűi „silányak és durvák”, míg 1695-ben aránylag szebb betűkkel meg nem újítják betűkészletét.²⁴ MACLER szerint a kezdeti örmény nyomdatermékek „c'étaient des impressions plutôt médiocres”, az 1666-os örmény biblia az első, amely „une édition nette et réellement artistique”.²⁵

Mattheosz VANANDECI kiadványairól így nyilatkozik ZARBHANALJAN: „Kiadványaiból világosan kitetszik Mattheosz nagy szakismerete és gyakorlata ebben a szakmában, választékos ízlése lépést tart az akkori európai nyomdászat haladásával”.²⁶

Misztótfalusi Kis Miklós és Christoffel van Dyck

MITSZTÓTFALUSI amszterdami működése szempontjából fontos kérdés még Christoffel van DYCKhez való viszonya. SZENTKÚTY Pál szerint Christoffel van DYCK betűrajzoló művészetének hatása Kisre kétségtelennek látszik, amit van DYCK mintalapjának Kisére gyakorolt hatása is mutat. Megállapítása szerint Kisre nem mestere, BLAEU, gyakorolta a legnagyobb hatást, hanem az ELZEVIR nyomda, illetve ennek nagynevű betűmetszője, Christoffel van DYCK.²⁷ Fontos volna tehát a Christoffel van DYCK által Mattheosz CARECI és M. Kis Miklós által Mattheosz VANANDECI számára metszett örmény betűk összehasonlító vizsgálata.

Az amszterdami nyomda további sorsa

Még egy pillantást kell vetnünk az amszterdami nyomda további sorsára, mert — mint látni fogjuk — MISZTÓTFALUSI örmény betűi még ma is élnek.

Mattheosz VANANDECI vállalkozása után az amszterdami nyomda — anyagi nehézségek miatt — szünetelni kényszerül, míg 1695-ben mint a vanandi származású THOVMAZ goghtni püspök nyomdája kel életre. ZARBHANALJAN és utána MACLER véletlen művének tartják MATTHEOSZ és THOVMAZ püspök társulását, holott — mint fentebb láttuk — THOVMAZ MATTHEOSZT mint unokatestvérét (a katolikus utasítására) előreküldte a szakma kitanulása céljából, és MATTHEOSZ majdnem végig az amszterdami nyomda szakmai vezetője maradt.²⁸ A nyomda az 1695—1717. időszak alatt 18 mintaszerű kiadványt bocsát ki²⁹, míg 1717-ben a nyomda felszerelése — melyet betű-

²³ NEUMANN C. F.: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*. Leipzig, 1836. 241. l.

²⁴ ZARBHANALJAN. 133. l.

²⁵ MACLER: *Quatre conf.* 259. l.

²⁶ ZARBHANALJAN. 149. l.

²⁷ Magy. Könyvszle. 1942. 371, 370. l.

²⁸ ZARBHANALJAN. 151. l. MACLER: *Quatre conf.* 266. l. — A vanandiak család-fáját, ill. rokoni kapcsolatait l.: ALISAN Gh.: *Sziszakan*. Velence, 1893. 339—340. l.

²⁹ ZARBHANALJAN. 258—264. l. MACLER: *Quatre conf.* 266—268. l.

készlete tekintetében természetesen időközben felújítottak³⁰ — a felhalmozódott adósság fejében a hitelezők kezére kerül.

Az amszterdami nyomda kiadványainak híre azonban „auch wegen der Zierlichkeit der Charactere” messze túlélte a nyomda életkorát.³¹

Az amszterdami betűk utóélete

MECHITAR abbé, a velencei örmény uniált kongregáció megalapítója ismer-
vén az amszterdami kiadványokat és látva, hogy ezekhez hasonló betűket
nem tud készíttetni Olaszországban, azt az utasítást adja egy Amszterdamba
kiszülő örmény kereskedőnek, hogy „érdeklődjék és tudja meg, kinek kezébe
juttottak és kinél vannak a nyomdai betűk matricái és a hozzájuk való acél
bélyegzővasak, azután hogy azok eltávoztak, akik Oszkan püspököt felvál-
tották, és újabb matricákkal kiegészítették és gyarapították [Mattheosz
Vanandeci, Thovmasz Vanandeci és segítőársai]”.³² A mechitarista kongre-
gáció lapja 1729-ben így számol be az amszterdami örmény betűk megvásár-
lásáról: „megérkeztek hozzánk a nyomdai betűk rézmatricái és mindegyikhez
az acél bélyegzővasak... Ezekből három széria van; van nagyalakú, kis-
alakú és középnagyságú. Mindegyik szériához megvan a megfelelő nagybetű,
megvannak továbbá a pontok, nyomatékjelek és mindazon más írásjelek mat-
ricái, amelyek könyvek nyomtatásához fontosak. Mind makulátlan, hibátlan.”³³

Ezekkel a betűkkel — természetesen időközben felújítva és kiegészítve —
készültek azután a velencei mechitarista nyomda százakra menő örmény törté-
neti, filológiai és egyházi kiadványai. Ezek a betűk „sind noch heut in der
Druckerei zu St. Lazaro in Gebrauch” — írja NEUMANN 1836-ban.³⁴ „Sont
conservés encore aujourd’hui, quoiqu’ en fort mauvais état, à Venice” — írja
CARRIÈRE közlése alapján 1908-ban Ch. ENSCHEDÉ.³⁵

Tehát MISZTÓTFALUSI keze munkája kb. két évszázadon keresztül
szolgált az örmény könyvnyomtatás ügyét, és az amszterdami nyomdából
kikerült könyvek — a holland nyomdaművészet mesterei mellett — méltán
hirdetik az ő tehetséges, művészi munkáját is.³⁶

SCHÜTZ ÖDÖN

³⁰ BERG az amszterdami örmény nyomdáról írt cikkében 9 betűtípusról ír:
„Later [Mattheosz Vanandeci után] moet dit aantal vermeerderd zijn, daar we, in een
Amsterdamschen door hem bezorgden druk van het jaar 1699, negen verschillende soor-
ten lettertypen aantreffen.” *Bibliotheekleven*. 32. l.

³¹ NEUMANN. 235. l. egyebek között „diess ist der Grund, warum die Amsterdamer
Drucke so geschätzt wurden.” — „... door de artisticeit en sierlijkheid van letter, tot het
beste en kostbaarste worden gerekend...” *Bibliotheekleven*. 29. l. „Oszkan és különösen
a vanandiak... nagy hírnevet és ragyogást adtak az örmény nyomdaművészetnek és az
utánuk Konstantinápolyban, Szmírnában és Oroszországban megjelent örmény kiadvá-
nyok egészen a XIX. század elejéig, sőt még azután sem tudták utolérni”. ZARBHANALJAN.
160. l.

³² ZARBHANALJAN. 160. l. REA VI, 80. l.

³³ ZARBHANALJAN. 159. l.

³⁴ NEUMANN. 250. l.

³⁵ A közlés eleje így hangzik: „Carrière... a trouvé entre autre que les poinçons
et matrices, ayant servi à l'impression de la seule bible arménienne, qui ait été imprimée en
Amsterdam en 1666, sont conservées...” ENSCHEDÉ Ch.: *Fonderies de caractères
dans les Pays—Bas du XV au XIX siècle*. Haarlem, 1908. 215. l. (A közlés e része —
mint a fentiekből is láthattuk — téves.)

³⁶ Korrekcióra szorul tehát BERG megállapítása, mely szerint ez csak a holland
mesterek művészetét dicsérné. *Bibliotheekleven*. 1924. 29. l.

ÖDÖN SCHÜTZ: DIE ROLLE DES UNGARISCHEN TYPOGRAPHEN
MISZTÓTFALUSI KIS IN DER ENTWICKLUNG DER ARMENISCHEN
BUCHDRUCKERKUNST

Einen Höhepunkt der armenischen Buchdruckerkunst bedeutet die Tätigkeit der Amsterdamer armenischen Buchdruckerwerkstätte um die Wende des XVII—XVIII. Jahrhunderts. Die Tätigkeit der Werkstätte ist in ihren Hauptzügen wohl bekannt. Im Aufsätze wird versucht, die Person des im Kolophon des 1685 erschienenen *Scharaknoz* (*Hymnarium*) genannten Schriftschnegers „Meister Nikolaus“ festzustellen. Da der berühmte ungarische Typograph Nikolaus MISZTÓTFALUSI KIS eben in dieser Periode in Amsterdam die Buchdruckerkunst erlernt, sie zu einer besonderen Vollendung gebracht und Schriftgarnituren für mehrere Länder (Polen, Schweden, England, Deutschland, Italien, Grusien usw.) gefertigt hat, liegt es an der Hand, ihn mit „Meister Nikolaus“ zu identifizieren. Diese Vermutung wird durch einen von Notar Fr. TIXERAUDET am 2. Dezember 1694 in Amsterdam entworfenen Protokoll völlig bekräftigt. (Wortlaut im ungarischen Texte.)

Die Ermittlung dieser Tatsache ist deshalb von besonderem Belang, da eben die in dieser Zeitspanne aus der Amsterdamer armenischen Buchdruckerwerkstätte hervorgegangenen Bücher einen besonderen Ruhm erworben haben, was auch den Abt MECHITAR dazu bewog, diese Typengarnitur nach Aufhören der Amsterdamer armenischen Werkstätte (1717) für die venezianische armenische Druckerei St. Lazaro anzukaufen. Diese Lettern waren noch in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts zu St. Lazaro im Gebrauch, und sind noch am Anfange unseres Jahrhunderts — wenn auch in schlechtem Zustande — daselbst vorhanden gewesen.

Az Ephemerides Vindobonenses (1776–1785)

Időszaki sajtónk története idegen nyelvű lapokkal kezdődik. Ezek az újságok — nyelvük ellenére — szervesen hozzátartoznak a magyar sajtó történetéhez: nemcsak megelőzik, de elő is készítik nemzeti nyelvű hírlap-irodalmunk megindulását. Ezért és még egyéb meggondolások alapján (a magyar szerkesztő, a magyar érdekű hírek és számos más magyar vonatkozás kapcsán) hírlapbibliográfiáinkban és sajtótörténeteinkben kezdettől fogva szerepeltek a magyar lapok között idegen nyelvű újságok is. Egy latin újság azonban — latin és német nyelvűek voltak első hírlapjaink — mégsem szerepelt régebbi sajtótudományi műveinkben, hanem csak az utóbbi időben kezdtek foglalkozni vele. A *Mercurius Hungaricus* és a *Nova Posoniensia*, II. RÁKÓCZI Ferenc és BÉL Mátyás lapjai után régebben az időrendben következő latin újságnak az 1790-ben Budán indult *Ephemerides Budensem* tartották. Pedig éppen e budai lap volt az, amely *Nuncium* c. bevezetésében elődeivel foglalkozva, első ízben tett említést egy bécsi latin hírlapról, amelyről azonban csak annyit közölt, hogy KERESZTÚRY József szerkesztette és addig tartotta fenn, amíg II. JÓZSEF a német nyelvet be nem vezette hivatalos nyelvként. Ehhez még csak annyit fűzött hozzá a budai újság, hogy e lap, noha külföldön készült, mégsem lehet szó nélkül elmenni mellette, tekintettel arra, hogy szerkesztője magyar volt és mert országunkban „audissime legebantur.” E lap, melyre a budai újság híradása utalt, az 1776-ban Bécsben indult *Ephemerides Vindobonenses* volt. Címét nemcsak ez első róla szóló közlemény, de hosszú időn keresztül más munkák sem említik, vagy ha igen, akkor egyéb adatairól nem tudnak. Így pl. KERESZTY István *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintésében* egyáltalán nem említi. Nem szerepel FERENCZY Magyar hírlapirodalom történetében sem. DEZSÉNYI Béla *A magyar hírlapirodalom első százada* c. művének függelékében DE LUCA, WURZBACH és SZINNYEI életrajzi lexikonaira hivatkozva, említést tesz egy „ismeretlen című latin újság”-ról, amely 1776. július 1-én indult és amelynek szerkesztője KERESZTÚRY József volt. Majd ugyancsak DEZSÉNYI Béla a *Nova Posoniensia és az újságolvasók a 18. században* c. tanulmányában¹ arra a megállapításra jut, hogy KERESZTÚRY lapja nem lehet más, mint az *Ephemerides Vindobonenses*, mivel nem tartja valószínűnek, hogy Bécsben egy időben két latin nyelvű lapot adtak volna ki.² E feltételezést most már bizonyítani is tudjuk: az Egyetemi Könyvtárban ugyanis megvannak az újságnak az Országos Széchényi Könyvtárból hiányzó részei, így többek között az utolsó száma

¹ Magyar Századok. Bp. 1948. 157–158. l.

² Az *Ephemerides Vindobonenses* nevét FINÁCZY is említi „A magyarországi oktatás története Mária Terézia korában. (Bp. 1899–1902. 359–360. l.) c. munkájában.

is. Ebben — búcsúzóul — megnevezi magát a szerkesztő, aki valóban nem más, mint KERESZTÚRY József.

Ki volt KERESZTÚRY József és miért alapított 1776-ban latin nyelvű újságot? Életéről általában keveset tudunk. DEZSÉNYI Béla szerint — bár nem találjuk nevét a KOLLÁR Ádám és TERSZTYÁNSZKY Dániel köré csoportosuló aulikus-felvilágosult társaság tagjai között — munkásságának iránya mégis velük mutat rokonságot.³ Valóban életének kevés, ismert mozzanata, de főleg irodalmi működése azt bizonyítja, hogy KERESZTÚRY ahhoz a felvilágosodott eszmék iránt fogékony nemesi-értelmiségi réteghez tartozott, amely a felvilágosodott abszolutista HABSBURG-uralkodók által vélte megvalósíthatni terveit. — KERESZTÚRY a Zala megyei Stridón született 1739-ben. Tizenöt éves korában a jezsuita-rendbe lépett, majd Nagyszombatban a grammatikai osztály tanára lett. Azonban nemsokára, már 1764-ben, tehát jóval a rend feloszlása előtt, kilépett a Jézus-társaságból és Varasdon, majd Grácban folytatta tanulmányait. Előbb irodalommal foglalkozott, majd miután látta, hogy ezen a téren nincs sok reménye az érvényesülésre, áttért a jogra, és azt elvégezvén, a Dunántúlon folytatott ügyvédi gyakorlatot. Ebben az időben zajlottak le itt azok a parasztmozgalmak, melyeket az elkeseredett jobbágyok indítottak földesuraik ellen, a vállaikra nehezedő egyre nagyobb terhek miatt. A parasztság egyetlen szövetsége e harcokban a szegény vidéki értelmiség volt: falusi ügyvédek, tanítók, papok, jegyzők. Ezek beadványaikban továbbították a panaszokat, olykor el is túlozva azokat a nagyobb eredmény érdekében.⁴ KERESZTÚRY, aki ekkor a muraközi jobbágyok ügyvédje volt, szintén megtett mindent a parasztság érdekében, bár tárgyalóképes maradt a földesurak felé is, amint ezt BRUNSWICK Antal gróf megállapítja, akit MÁRIA TERÉZIA katonai karhatalommal, királyi biztosként küldött e mozgalmak lecsendesítésére.⁵ KERESZTÚRY személye tehát éppen megfelelhetett annak az udvari politikának, melynek értelmében MÁRIA TERÉZIA — a parasztmozgalmak hatására — megkísérelte a jobbágyság földesúri kizsákmányolását korlátok közé szorítani. KERESZTÚRY pedig tárgyalóképességét igyekezett a reformok megvalósítása és a nép szenvedéseinek enyhítése érdekében felhasználni.

Később Varasdon közjegyző lett, majd Bécsbe költözött, ahol udvari ágens volt hosszabb ideig. 1786-ban II. JÓZSEFTŐL nemességet és „szinerszeghi” előnevet kapott. 1794-ben halt meg.

Bécsi tartózkodása idejére esik irodalmi működése éppúgy, mint hírlap-alapítása. Eleinte alkalmi költeményeket írt JÓZSEF császár esküvője, a zágrábi püspök, majd MÁRIA TERÉZIA halála alkalmából, latin nyelven, a kor barokkos, dícsítő stílusában. (Az utóbbit a nagyváradi iskola növendékei magyar nyelvre is lefordították). A későbbiek során azonban hosszabb lélegzetű politikai és társadalmi röpiratokat, tanulmányokat írt, amelyekből megismerhetjük politikai nézeteit. Művei közül kiemelkedik az a kettő, amelyet II. JÓZSEF, illetve II. LIPÓT trónralépésekor adott közre. E két röpiratot magyarra is lefordították. Általuk a felvilágosodott abszolutista uralkodókat akarta

³ DEZSÉNYI: *I. m.* 158. l.

⁴ VÖRÖS Károly: *Az 1765—66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon.* Ep. 1952. 342. l.

⁵ „Az úriszék összes ülrökei őt szívesen hallgatják és azt mondják, hogyha Fricz (nyilván az előbbi ügyvéd) lett volna a jeltgyék ügyvédje, az egész sziget tűzben és lázadásban lenne.” — LP 1769: 152. Id. Vörös: *I. m.* 365. l.

népszerűsíteni, de elsorolja bennük KERESZTÚRY azokat a követeléseket is, amelyek a felvilágosult-aulikus réteget jellemezték.

Az elsőben⁶ a szerző álom alakjában adja elő, mit várhat a nép új uralkodójától. E vízió során a földművelés, ipar és kereskedelem képviselői elmondják, hogy nem kívánnak egyebet, mint „kevés, de jó törvényt, szabadságot, ha nem egészen határ nélkül valót, legalább messze kiterjedőt, bizonyos bátorságot, hogy a mi igaz keresményünket senki tőlünk el nem veszi, az adónak sokkal jobb elintézését.” A mű végén egy jobbágy jelenik meg, aki azért sir, mert nemcsak a fejedelem jobbágya, „mert úgy boldogok volnánk”, hanem örökös jobbágya a fejedelem némely jobbágyainak. Erre égi szózat hallatszik: „József lesz a ti szabadítótok!” Szó van a műben a vallás és az erkölcs reformjáról, s a szólás- és sajtószabadságról. Ezeket a felvilágosodás legfőbb feltételeinek nevezi, melyeket életbe kell léptetni, mert „egy oly népben, melynek nem szabad igazán kimondani, amit gondol, csakhamar szokássá válik, hogy ne is gondolkozzék.”

Csaknem egy évtizeddel később, 1790-ben II. LIPÓT uralkodásának népszerűsítése céljából hasonló műfajú röpiratot írt.⁷ Ebben az utópisztikus látomásban azokat az állapotokat festi, amelyek — szerinte — II. LIPÓT 20 évi uralkodása után lesznek majd. Jóformán nem lehet ráismerni az országra. A felekezetek között türelem uralkodik. A bírák hiába húzzák fizetésüket, nincs ki perlekedjék. „Akárhová mégy — mondja a két évtized múlva visszatérő ELEUTERINEK „egy magyar prófétának” a kalauza — már se akasztófát, se tömlőcöt, se kalodát, se láncokat, se bilincseket nem látol.” Különösen utópisztikus képet fest a jobbágy és a földesúr közötti viszonyról: „Mindnyájan, akik magyarok vagyunk, már most a mi jobbágyainkat úgy nézzük, mint házunknak egy részét, és őket, mint a fiainkat szeretjük. Viszont ők is nem rettegnek tőlünk, hanem szeretnek minket, mint atyjokat.” Gazdasági téren is nagy fejlődés lesz: fellendül a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem is.

Az említett politikai és társadalmi kérdések mellett mindkét műben felvet nevelési problémákat is. MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF idejében kezdte a köznemesség gyermekeit rendszeresen iskoláztatni. MÁRIA TERÉZIA nevelésügyi reformjának egyik leglényegesebb vonása, hogy első ízben állapítja meg nálunk az egyház korábbi monopóliumával szemben az állam érdekelttségét kulturális téren. A nevelést MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF annak a célnak a szolgálatába állította, hogy az az összpontosított hatalom számára használható hivatalnokokat, alattvalókat formáljon. E cél érdekében az addigi formális oktatás helyett tárgyi tudásra és hasznos állampolgári ismeretek elsajátítására törekedtek.

KERESZTÚRY is e felvilágosult abszolutizmus eszméinek megfelelően érinti a nevelési kérdéseket. Bírálja a jezsuita nevelési rendszert, melyet jól ismerhetett, hiszen Nagyszombatban maga is tanított. A II. JÓZSEF uralkodása elején írt műben szó van egy öreg emberről, aki „igaz magyarúl”

⁶ *Álom II. Józsefről*. Buda, 1781.; Kolozsvár, 1782. A német eredeti címe: *Ein Traum*. Wien, 1781. Névtelenül jelent meg. WURZBACH nem említi KERESZTÚRY művei között, de SZINNYEI igen. BALLAGI Géza (*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 239. l.) szerint is KERESZTÚRY műve.

⁷ *Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerint*. Pozsony, 1790. — Az eredeti címe: *Leopoldus II. in campo Rákos. Visio Eleutherii Pannonii*. 1790.

szól a felvilágosodásról, és követeli „a beszédben és írásban való szabadság határainak megtágítását, ha ugyan még kell határinak lenni.” Helyesli ezt az ifjúság, amely vádolja eddigi nevelési rendszerét, amelynek keretében értelmetlen ideákkal foglalkoztatták őket. A fiatalok azt kérik, hogy nevelőik ne csak az elme, hanem a szív képzésére is fordítsanak gondot. Főleg a leánynevelés terén van sok panaszra ok. Legrosszabb a klastromban való nevelés, ki kell ezért venni a lányokat az apácák keze alól, és nem divatbábokat, hanem jó háziasszonyokat kell belőlük nevelni. Másik idézett munkájában KERESZTÚRY szintén az egyházi nevelés háttérbeszorításáról ír, amikor örömmel állapítja meg, hogy az oktatást megosztották a tanító és a pap között, s az utóbbinak csak a vallásoktatás a feladata. Hasonló módon annak is örül, hogy a szerzetesek már nem „éjszakai mormolásban töltik idejüket, hanem a népnek tanítói és a kisdedeknek igazgatói.” Mindebből az tűnik ki, hogy KERESZTÚRYT foglalkoztatták nevelésügyi kérdések és azokról a bécsi udvari felvilágosodás szerint gondolkodott. Már ez is megerősíti azt a föltevést, amely összefüggést látott a *Ratio Educationis*ba felvett újságolvasó-kollégium megindítása és KERESZTÚRY lapjának, az *Ephemerides Vindobonenses*nek megjelenése között.⁸ De nézzük meg magát az újságot.

Az *Ephemerides Vindobonenses* 1776. július 5-én, tehát a *Ratio Educationis* megjelenése előtti évben indult 8 r nagyságú, kettős nyomdai hasábozású lapokon. Címlapján, fejlécben a császári kétfejű sas látható egy címerrel és két mitológiai alakkal. Eleinte hetenkint egyszer, később kétszer jelent meg. Időnkint, ha a lap terjedelme kevésnek bizonyult, toldalékot, *Appendixet* csatoltak hozzá. A bécsi KURZBECK-nyomdában nyomták szép tipográfiai kiállításban. Szerkesztője, mint láttuk, a lapon nem nevezte meg magát, csak akkor, amikor bejelentette az újság megszűnését.⁹

Az első szám előtt kiadott előfizetési felhívásban a szerkesztő vázolja megindítandó újságának programját és létrejöttének szükségességét. Mindenekelőtt a művelt nemzetek példájára hivatkozik, ahol már csaknem mindenütt van hírlap. Ugyanezt olvashatjuk PILLER Celestin kőszegi piarista igazgató 1776-ban írt kéziratában, melyben ÜRMÉNYI megbízása alapján a *Ratio Educationis*ba felveendő „studium novorum” módszertanát szerkesztette meg. Ő is azt írja, hogy nincs senki a művelt nemzeteknél, aki szorgalmasan és rendszeresen ne olvasna újságot.¹⁰ A továbbiak során azt ígéri KERESZTÚRY, hogy a legnagyobb hűséggel szándékozik a hírlapban beszámolni arról, ami a világban történik, de csak azokról az eseményekről, amelyeknek közlése kulturális vagy gazdasági szempontból valamiféle haszonnal jár. PILLER tervezetének is alapelve, hogy az újságolvasó-studiumnak hasznosnak és érdekesnek kell lennie. Végül arról ír KERESZTÚRY, hogy az irodalommal foglalkozó ifjúság számára milyen hasznos olvasmány az *Ephemerides Vindobonenses*. Máshol pedig azt olvassuk, hogy a lap nem a köznép, hanem a műveltek számára készült.¹¹ PILLER is leszorítja a „collegium novorum publicorum”-ban résztvevő diákok körét: egyrészt úgy, hogy csak azok számára írja elő, akik irodalmi tanulmányokat szándékoznak folytatni, másrészt pedig elvként állítja fel, hogy csak nemes származású vagy pedig egészen kiváló tanulók

⁸ DEZSÉNYI: I. m. 158. l.

⁹ E. V. 1785. 619. l.

¹⁰ Orsz. Széchényi Könyvtár. Fol. lat. 2997. 79, 90. fol.

¹¹ E. V. 1777. 166. l.

vehetnek részt az újságolvasó órákon.¹² Ezek az egyezések arra vallanak, hogy KERESZTÚRY ismerte PILLER tervezetét az újságolvasásnak a *Ratio Educationis*ba való beillesztéséről. De az újság híryanaga se tanúskodik másról.

A lap — programja szerint — a kor eseményeiről akart beszámolni, amelyek szerkesztőjének felfogása alapján, még nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, mint az elmúlt idők történései, hisz azokban magunk is benne élünk. Mint láttuk, KERESZTÚRY nem szándékozott mindenfélét, válogatás nélkül közölni, csak azt, ami haszonnal jár az olvasók számára. Megnyugtatta az aggodalmaskodókat, hogy azért így is lesz elég híryanaga, mert a politikai hírek mellett beszámol irodalmi, tudományos, művészeti és gazdasági eseményekről is. Az újságot elsősorban magyar, horvát, szlapon, dalmát, erdélyi és lengyel olvasóknak készíti, akik számára a latin második anyanyelv. Ezért elsősorban ezekre az országokra terjed ki a hírlap érdeklődési köre, és főleg ezeket a népeket érintő rendeletekről és az ezekben az országokban lejátszódó egyházi és világi eseményekről, kinevezésekről, találmányokról számol be. Éppen ebben különbözik a többi latin újságtól. Azért nem hagyja figyelmen kívül a többi népet sem, különösen nem a németeket, akiket a Római Birodalom örököseinek nevez. Az előfizetési felhívás végül felkéri az említett országok művelt férfiai, hogy segítsék a vállalkozást, és hazájuk közlésre méltó eseményeiről tudósítsák a hírlap szerkesztőjét. Ha az előfizetők száma a kétszázat eléri, a szerkesztő ígérete szerint július 5-én megindul az újság.

Úgy látszik kellő megértésre találtak e sorok, mert az újság első száma valóban megjelent 1776. július 5-én. A híreket országok, azon belül olykor városok szerint is csoportosítva hozta. Első helyen mindig a „Germaniá”-ból, s ha volt, a Bécsből származó hírek állottak. Ezután következtek a magyarországi, olaszországi, franciaországi, angliai, lengyelországi, törökországi, oroszországi, dániai, svédországi hírek. E közlemények valóban sokrétűek voltak, hisz egész Európára, sőt néha Ázsiára, Afrikára és Amerikára is kiterjedtek. (Az 1780. aug. 22-i számban pl. Irkutskból közölt hírt a Kína és Oroszország között folyó kereskedelemről.) Hangjuk a referáló hírszolgálaté: a hírek megjegyzés nélküli, többnyire más újságokból kivonatolt közlemények voltak. Hosszabb tudósításokat folytatásokban közöltek, több számon keresztül. A külföldi hírek közül csupán csak azok élénkebbek, amelyek bécsi eseményekről számoltak be. Ez érthető is, hiszen ezeket saját élményei alapján írhatta a szerkesztő. Rendszerint színes tudósításokban számol be a bécsi újévi és húsvéti ünnepségekről és egyéb látványosságokról. Hírt ad a lap MÁRIA TERÉZIA schönbrunni látogatásáról, németországi és franciaországi utazásáról is. Folytatásos cikksorozatban számol be az út részleteiről, a császárnő fogadtatásáról és ünnepléséről. MÁRIA TERÉZIA halála alkalmából az egész számot az ő emlékének szenteli. — A külföldi hírek közül különösen a magyar vonatkozásúakat kíséri figyelemmel. Így pl. rendszeresen tudósít a magyar huszárok sziléziai csatáiról. Időnkint közli az elesettek és a sebesültek névsorát is. 1778. szept. 12-én az *Appendix*ben hozza a császári sereg hadijelentését, amely elismeréssel szól a magyar huszárok vitézségéről.

A magyarországi közlemények hangján érzik, hogy azok álltak a szerkesztőhöz legközelebb. Levelezők tudósításai nyomán beszámol különböző

¹² MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. 6. 1. és DEZSÉNYI: *I. m.* 157. 1.

vidékek nevezetesebb eseményeiről: tűzvészekről, árvizekről, földrengésekről, rablókról, időjárásról és a termésről. A magyarországi események közlése során néha fel is hagy az egyszerű referáló modorral és megjegyzéseket is tesz, főleg akkor, ha valamilyen hasznos példa követésére buzdíthat. A szatmári mocsarak lecsapolásáról szóló közlemények végén, kiemelt szedéssel annak a reményének ad kifejezést, hogy e példát mások is követik, és nem engedik, hogy hazájukat továbbra is hatalmas mocsarak lepjék el.¹³ Gazdasági kérdésekről rendszeresen hírt adott *Oeconomica* című rovatában, mert — miképp a szerkesztő ezt még a lap indulása előtt írta — ez jár a legtöbb haszonnal az olvasók számára. Megemlékezik TESSEDIK Sámuel szarvasi gazdasági iskolájáról és az iskola munkájáról. Majd a következő számok egyikében ezt olvashatjuk: „Szóltunk a múltkor arról, hogy Tessedik Sámuel Szarvason gazdasági iskolát létesített. Ez az intézmény annál is inkább méltó a dicséretre, mert ez Magyarországon újdonság, és mert egyéni vállalkozásból jött létre. Bizony igen hasznos lenne, ha legalább Magyarország négy táján létesítenének ilyenféle iskolákat. Ilyenről beszél a híres Joan. Augustus Block könyvében, melyet a mezőgazdaságról írt.” Majd ismerteti e könyv fő szempontjait a gazdasági iskoláról. TESSEDIK könyvét (*Der Landmann in Ungarn*) is részletesen ismerteti és azt írja, hogy ha van könyv, mely méltó arra, hogy minden magyar gazda állandóan forgassa, TESSEDIK e műve ilyen. FESTETICS Pál halála alkalmából érdemei között azt is megemlíti, hogy a Balatonon hollandiai mintájú hajókat építtetett, melyekkel biztonságosan, veszedelem nélkül lehet hajózni.¹⁴ Gyakran találkozunk a gazdasági rovatban máshol, legtöbbször külföldön jól bevált mezőgazdasági eljárásokkal. Ezeket a szerkesztő részben külföldi újságokból, részben pedig a hozzá eljuttatott levelekből, leírásokból merítette. Részletesen beszámol pl. arról, hogy egy Paulus JUREN nevezetű gazda milyen új módszereket alkalmazott a selyemhernyó tenyésztésében. Máskor arról olvashatunk, hogy Sziléziában a szarvasmarhák tömegesen kezdtek vérhasban megbetegedni. A rebarbarával való gyógykezelés azonban segített, ez bizonyult az egyetlen orvosságnak. Csak egy gazda nem alkalmazta, de meg is bűnhődött érte: négy tehenét vesztette el. — Szászországból azt lehet megtanulni, hogy miként kell védekezni a magtárak élősdiei ellen; majd ismét Sziléziából azt, hogy a trágyát hogyan lehet hosszabb időre konzerválni. De Magyarországról is közöl a lap jó tanácsokat. Varasdon Joannes FRIEDRICH pl. kertjében eperfákat ültetett és azokat felajánlotta közhasználatra. Hozzácsatlakozott Jacobus FRICZ (akinek a nevével már találkoztunk: ő volt az, akiről BRUNSWICK azt írta, ha ő lett volna KERESZTÚRY helyett a jobbágyok ügyvédje, az „egész sziget tűzben és lázadásban lenne.”), aki akkor szenátor volt, és a közlemény szerint sokat serénykedett az eperfák termesztésében. Rövid idő alatt Horvátországban 500 000 eperfa nőtt fel a selyemhernyók táplálására. — Az újság más alkalommal Pest megyéről ír elismerően, mert az gondot fordít az utak építésére. Példaképpül állítja azokat is, akik kiveszik részüket a szegények megsegítéséből, hiszen azok száma annyira megsaporodott, hogy MÁRIA TERÉZIA 1775-ben szegényházak építését rendelte el. Örömmel értesül a szerkesztő arról, hogy Váradon elkészült a szegények háza, melyet SALAMON váradi kanonok

¹³ E. V. 1779. 397. l.

¹⁴ E. V. 1782. 603, 622. l. — 1785. 28. l.

¹⁵ E. V. 1782. 181. l.

építtetett. De mások is követik e példát. Így pl. „Berke Péter zalai plébános minden vagyonát a szegényházak építésére áldozta.” — Hozzáteszi: „Bár csak a többi plébánia is követné!” — E hírekkel kapcsolatos annak a levélnek a közlése, melyben egy francia püspök papjait a szegény földművesek megsegítésére buzdítja. KERESZTÚRY kiemelt szedéssel hozza a levélnek azt a részét, amelyben a püspök arról szól, hogy részükről, akik nem vetnek és nem szántanak, mégis bővelkednek a föld terményeiben, azckrak a szegény embereknek az adóját elfogadni, akik saját murkájuk gyümölcsét velük megosztják, nemcsak igazságtalanság, hanem rablás, nemcsak hálátlanság, hanem emberölés.¹⁶ E kemény szavak és általában a szegénységről szóló közlemények nem véletlenül kerültek az újságba. Láttuk, hogy KERESZTÚRY a Dunántúlon a jobbágyok ügyvédjeként élt, és mint ilyen megismerhette a parasztság nyomorát, kizsákmányoltságát. Azt is láttuk itteni működéséből és későbbi írásaiból, hogy egyházeni akart a parasztság súlyos helyzetén, legalábbis az uralkodók akkori jobbágypolitikájának a határain belül. E közleményekkel is az volt a célja, hogy a nemességet emberségesebb belátásra bírja.

KERESZTÚRY érdeklődése önálló műveiben gazdasági és politikai kérdések mellett kiterjedt a nevelésügyre is. Hírlapjából szintén kitérünk ez. A magyarországi hírek jó része foglalkozik a nevelésügyi reformmal és az iskolaügy átszervezésével. A *Ratio Educationis* megjelenése alkalmából részletesen, több számon keresztül ismerteti a rendelkezést, a magyar iskolaügy átszervezését és új felépítését. Azt írja, hogy az iskolareformnál sok nehézséggel járt az a körülmény, hogy hazánkban sok különböző nemzetiség és vallás van. Egyik legfőbb érdemét abban látja az új rendszernek, hogy az mindegyik nemzetnek és vallásnak egyaránt jól megfelel. Tudjuk, hogy az akkor létesült nemzeti iskolát, bár katolikus jellegét meghagyták, már úgy szervezték, hogy a protestánsok jogait is tiszteletben tartották, ellentétben a közelmúlttal. KERESZTÚRYnak vallási téren való felvilágosult gondolkodását láttuk már könyveiből vett idézetekből is. A *Ratio Educationis* megjelenése után is rendszeresen beszámolt iskolákat érintő hírekről, személyi kinevezésekről, áthelyezésekről. Hírt adott az egyetemnek Budára való költözéséről és új iskolatípusoknak, az ún. nemzeti iskoláknak a megnyitásáról. Tudósításokat olvashatunk az ezekben az iskolákban tartott vizsgákról is. Trencsénből pl. így számolnak be egy nyilvános vizsgáról: „E város főgimnáziumában tanuló diákok az új rendszernek megfelelő nyilvános vizsgán vettek részt, és a kérdésekre adott feleleteikkel nagy elismerést keltettek. Különösen azt csodálták a résztvevők, hogy csekély idő alatt a magyar és a német nyelvben oly előrehaladást tettek, hogy már mindkettőn tudnak beszélni. Leginkább annak örültek a szülők, hogy gyermekeiket már nem kell elküldeni máshova a hazai nyelv megtanulása végett.”¹⁷ A selmeci főgimnáziumról azt olvassuk, hogy ott a piaristák tanítják az ifjúságot és az irodalmi studiumok nagyon virágoznak. A retorikát tanulók márciusban nyilvános vizsgán vettek részt etikából, egyháztörténetből, klasszikus szerzők interpretációjából és aritmetikából. Nagy gondot fordítanak arra is, hogy a diákok szépen írni is megtanuljanak. De hogy még a XVIII. században vagyunk, azt olyanfajta hírek mutatják, amelyek egy-egy grófnő tanulmányairól számolnak be: „Budáról érkező levél említi, hogy vázsonkői Zichy Erzsébet grófnő, aki 16 éves, a múlt

¹⁶ E. V. 1777. 22—23. l.

¹⁷ E. V. 1779. 231. l.

évben kezdett görögül tanulni, és már oly nagy előrehaladást tett, hogy nem csak a klasszikus görög auctorokat fordítja könnyen, hanem görögül ír leveleket is.”

Az *Ephemerides Vindobonenses* programja szerint nemcsak politikai és gazdasági híreket, hanem irodalmi és tudományos vonatkozású közleményeket is szándékozott hozni. Valóban volt az újságnak egy rovata *Res literariae* címmel. Ebben túlnyomórészt a megjelent könyvekről olvashatunk rövid ismertetéseket. A könyvismertetés általában csak a mű tartalmának rövid összefoglalásából állott. Néha egyszerűen csak az előszót vagy a nyomdász által kiadott tájékoztatót közölték. Amikor mégis megkísérelték a kritikát is — noha csak enyhe formában —, azonnal tiltakozott náluk a mű szerzője, kritikai megjegyzéseiket félreértve és eltorzítva. Ez eset kapcsán kijelenti a szerkesztő: „Mi, akik az *Ephemeridest* írjuk, nem szándékozunk a közrebocsájtott könyvekről véleményt mondani. Akik így gondolkoznak, emlékezzenek arra, hogy mi nem a köznépnek szóló, hanem részben politikai, részben tudós újságot kezdtünk írni. Programunkban így szóltunk erről: Szándékunk van irodalmi dolgokat, a művészetek és a tudományok új eredményeit — főleg a gazdasági jellegűeket, amelyekből a legtöbb haszon szokott származni —, és azokat, amelyek a tehetség kifejelesztésére és az embereknek emberségre való nevelésére alkalmas, akár prózában, akár versben íródtak azok, szemmel tartani. Ezért az irodalmi újságok, miként a *Journal Encyclopedique*,^{17a} a politikai híreket irodalmiakkal keverik. És ez az oka vállalkozásunk latin nyelvűségének: mert nem a köznép, hanem csak a műveltek értenek latinul.”¹⁸ Ezután még inkább tartózkodott a lap a bírálattól, legtöbbször megelégedett a mű rövid ismertetésével.

Bár KERESZTÚRYra, mint már láttuk, sok szempontból hatott a felvilágosodás gondolkodása, a felvilágosodás filozófusait mégis „veszedelmes írók”-nak nevezi. PERCZEL Imre kegyesrendi szerzetes HOBBS-szal vitázó művével kapcsolatban ezt írja: „Hobbes, aki Spinoza, Helvetius, Voltaire, Rousseau és más ilyenféle veszedelmes írók előtt mintegy fáklyát tartott, már sokak által megcáfoltatott, de csak úgy, hogy a fő alapelvei, melyekre végül minden visszavezethető, vagy elhanyagoltattak, vagy csak néhány szóval érintettek. Ezeket e szerző határozott érvekkel cáfolja meg e hasznos és a mai idők szabadságához nagyon illő munkával.”¹⁹

Eredeti műveket is közöl az újság, de ezek még kivétel nélkül a „régii” irodalom megnyilatkozásai: latin nyelvű, dicsőítő ódák és szónoklatok, melyek még semmit se tudnak akkoriban már ébredező nemzeti irodalmunkról. Pedig — egy közleményből kiderül — KERESZTÚRY ismerte BESSENYEIT, nemzeti irodalmunk újjászületésének nagy úttörőjét. Az 1779. aug. 20-i számban ugyanis beszámol arról, hogy BESSENYEI György, aki Bécsben kiadott több magyar, részben idegenből fordított, részben eredeti művével hazájában nagy hírnévre tett szert, katolizált.²⁰ Hogy mégsem olvashatunk többször se róla, se tőle semmit, és hogy a többi nemzeti nyelven alkotó

^{17a} Pierre ROUSSEAU kiadványa, amely 1756—1759 Liegè-ben, 1760—1773 pedig Bouillonban jelent meg.

¹⁸ *E. V.* 1777. 165—166. l.

¹⁹ *E. V.* 1777. 358. l.

²⁰ *E. V.* 1799. 401—402. l. Id. WALDAFFEL József: *Bessenyei György áttérése*. Irod. tört. Közl. 1929. 227. l.

íronkról szintén hallgat az újság, annak okát csak abban kereshetjük, hogy KERESZTÚRY még nem ismerte fel a nemzeti nyelv és általában a nemzeti irányú törekvések nagy jelentőségét éppúgy, mint ahogy a felvilágosult aulikus társaság többi tagja se tette ezt, akik a reformokat a HABSBURG-uralkodóktól várták.

KERESZTÚRYnak e társasággal való kapcsolatát pontosan még nem ismerjük. Írásai alapján azonban határozott eszmei rokonságot árul el velük. Összefüggés lehet, bár még kiderítetlen, a TERSZTYÁNSZKY-féle bécsi *Anzeiger* megszűnése és az *Ephemerides Vindobonenses* indulása között. (Az előbbi 1776 júniusában szűnt meg, KERESZTÚRY lapja pedig 1776. július elején indult.) Ismeretes, hogy TERSZTYÁNSZKY lapja mögött KOLLÁR Ádám és társasága állt. E társaság nem volt formálisan megszervezve, tagjait csak a folyóiratban — rendszerint névtelenül — megjelenő cikkek fűzték össze. Céljuk a közjót szolgáló honismertetés volt, amibe belefért Magyarország földrajzi és gazdasági viszonyainak, természetrajzának, néprajzának és történetének kutatása.²¹ Tehát — nagy vonalakban — a BÉL Mátyás-féle hagyomány folytatása. KOLLÁR Ádám és KERESZTÚRY József: mindketten exjezsuiták voltak. Vallási kérdésekben mindketten elszakadtak a jezsuita iskolától: az egyházat az államnak alárendelt intézménynek tartják. Felvilágosulttan gondolkoznak társadalmi kérdésekről is, mentesek a rendi előítéletektől, de a nemzeti kultúra és a politikai függetlenség kérdései iránt közömbösek. Hogy ezek az eszmei hasonlóságok mennyire mutatkoztak meg a gyakorlatban, vagyis hogy milyen kapcsolatban voltak egymással: nem tudjuk. Az *Ephemerides Vindobonenses*-ben egy alkalommal találkozunk KOLLÁR nevével, akkor, midőn arról adnak hírt, hogy „Ófelsége Kollár Ádámnak az állam iránti érdemei elismeréséért egy nyaralót adományozott Sopron megyében.” Az *Appendix*ként hozzacsatolt *Pressburger Zeitung* február 15-i száma KOLLÁR latin versét közli és egy rövid megemlékezést KOLLÁR-ról. Tudjuk, hogy KOLLÁR ekkor a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt. Így minden okunk megvan feltételezni azt, hogy KERESZTÚRY, aki Bécsben szerkesztette lapját, személyesen is kapcsolatban volt KOLLÁRRal. A TESSEDIK Sámuelről szóló cikkek és intézményeinek méltatása szintén arra mutatnak, hogy KERESZTÚRY elsősorban azokkal rokonszenvezett, akok a felvilágosult javaslatok megvalósítását az uralkodótól várták.

A politikai és tudományos közleményeken kívül találunk a lapban kisebb híreket találmányokról, felfedezésekről is. *Inventa* cím alatt pl. egy alkalommal arról értesülünk, hogy D. PREUSSEN diaconus, aki Karlsruheban lakik, nyilvánosságra hozta azt a találmányát, amely által a térképeket is ki lehet nyomtatni a könyvekhez hasonlóan. Máskor *Medica* címmel orvosi híreket közölnek. Egy angol orvos véleményét adják hírül amely szerint az arabiai bab(kávé)-ból készült ital gyógyítja az asztmát. Időnként találkozunk hirdetésekkel is az újságban. Az egyikben egy olasz orvos fogfájás elleni szert ajánl, a másikban pedig a bécsi állatviadalhoz keresnek állatokat. Érdekes az a hirdetés is, amelyikben egy eltűnt örökös után nyomoznak: „A márc. 19-én Zágrábban elhunyt Stiller József Antal nevű fiának, aki már évek óta távol van, a jelenlétére szüksége lenne hozzátartozójának, hogy atyai örökségét

²¹ KOLLÁRRA és TERSZTYÁNSZKYRA nézve l.: FINÁCZY: *I. m.* 268. l., CSÓKA J. Lajo^s *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma, 1936. 18—19, 94—101 133, 140, 170. l. és DEZSÉNYI: *I. m.* 155—158. l.

átadhasza neki. Ezért aki az említett Stiller Antalt ismeri, vagy tudja, hol tartózkodik, kéretik, küldje el őt a zágrábi magisztrátushoz.”

Az újság nyelve is KERESZTÚRY politikai felfogásával függ össze. Miért írt latinul? Az előbb láttuk, hogy részben azért, mert az újságot a műveltek és nem a köznép számára készítette. Másik okáról az előfizetési felhívásban szólt. Amikor arról ír, hogy Bécsben kiadnak németül is és franciául is újságot, felteszi a kérdést, hogy vajon latinul miért nem? Ezen annál inkább csodálkozik, mert a Birodalom sok országot foglal magában, ahol az anyanyelven kívül leginkább latinul beszélnek. Ki ne tudna Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Erdélyben és Lengyelországban latinul? Ezekben az országokban a fő- és közrendűek latinul beszélnek, úgyhogy az a nyelv, amely a római birodalommal meghalt, itt tovább él. Újságának latinnyelvűségét tehát KERESZTÚRY részben azzal indokolja, hogy a műveltek számára írja a lapot, részben pedig azzal, hogy a latin, a HABSBURG-birodalom sok országa tanult rétegeinek nemzetközi nyelve, így nemcsak magyarokat, hanem más népeket is beszervezhet olvasótáborába. Mint láttuk, elsősorban mégis magyar olvasókra számított, és azok igényeit igyekezett kielégíteni.

Kik voltak ezek az olvasók? Nyugodtan állíthatjuk, hogy elsősorban az iskolai tanulóifjúság. Őket nevezi meg egyedül határozottan, mint olyan olvasóréteget, amelyre számít. És az eddig elmondottak is arra utalnak, hogy KERESZTÚRY lapját valóban a *Ratio Educationis* kapcsán kilátásba helyezett, majd a rendeletbe bele is foglalt újságot olvasó kollégiumok részére szánta elsősorban.²² MÁRIA TERÉZIA oktatásügyi reformjában a latin nyelv nem vesztett vezetőszerepéből. A *Ratio Educationis* szerzője tisztában volt azzal, hogy a latin nyelv Magyarországon nemcsak az egyház és az államvallás, hanem a magyar törvényhozás, bíraskodás és közigazgatás nyelve is. Már KOLLÁR Ádámnál, a *Ratio* kidolgozójánál megtaláljuk azt a gondolatot, amelyet még az 1790-ben induló budai latin újság, az *Ephemerides Budenses* is hangoztat, hogy ti. a latin nyelv tanulása az anyanyelv kiművelésének is egyik legfontosabb eszköze.²³

KERESZTÚRY ezt ugyan nem említi, de szól arról, hogy hírlapja által az ifjúság könnyebben megtanulja a jelen eseményeit latinul elbeszélni, mint a klasszikus szerzők művein keresztül. Tehát a gyakorlati, a hivatali és politikai életre — melynek nyelve a latin volt — szándékozott a nemesi ifjúságot előkészíteni. A latin nyelv nemzetközi és a Birodalom országaiban csaknem élő-nyelv jellegén kívül azért is szerkesztett latin nyelvű újságot, mert ezáltal bekapcsolódhatott az iskolai újságot olvasásba. Arra nézve, hogy ez valóban megtörtént, határozott adataink vannak.²⁴ Ez utóbbival kapcsolatos a hírlap latin nyelvűségének harmadik oka. Ez pedig abban rejlik, hogy — mint már idéztük — mind PILLER a *Ratio* tervezetében, mind pedig KERESZTÚRY korlátozta az újságot olvasók körét elsősorban a nemesi származás alapján. A latin nyelv e korlátozást önmagától is elvégzi: latinul csak a műveltek tudnak, nem kellett tehát félni, hogy az újság esetleg a parasztok kezébe jut, és általuk azok politikai és egyéb ismeretekre tesznek szert. Mint ahogy ilyen

²² DEZSÉNYI: I. m. 158. l.

²³ *Ephemerides Budenses*. 1793. márc. 5. Id. DEZSÉNYI: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magy. Könyvszle. 1940. 355. l.

²⁴ FINÁ CZY: I. m. 359—360. l.

félelem valóban jelentkezett a kormányzat részéről a század végére kifejlődő nemzeti nyelvű hírlapjainkkal kapcsolatban.

Az *Ephemerides Vindobonenses*re — mint láttuk — szerkesztőjének sikerült kétszázat meghaladó előfizetőt toborozni, hiszen ez volt a feltétele a július eleji megjelenésnek. Az előfizetők és az olvasók későbbi számáról nincsenek adataink, csak azt tudjuk, amit a budai latin újság írt róla 1790-ben. Eszerint KERESZTÚRY lapja az egész országban „audissime legebantur”. Az újság fennállásának tizedik évében, abban a számban, amelyben a szerkesztő bejelenti lapja megszüntetését, szintén azt olvassuk, hogy annak idején sok honfitársa kérésének tett eleget, amikor néhány tudós férfiú társaságában újságot alapított. Azután is sok tetszéssel találkozott itthon és külföldön egyaránt, és ez mindig örömeire szolgált. Az, hogy mégis miért szüntette meg lapját, csak részben derül ki e búcsúsorokból. Eszerint: az elismerés mellett kritikát is kapott, mert nem lehetett mindenkinek az igényét egyszerre kielégíteni. Ami egyeseknek nem tetszett, másokat éppen az érdekelte a legjobban. Hivatkozik anyagi nehézségekre is, amelyek az újság kiadásának és szállításának magas költségei miatt állottak elő. Ennek következtében se a lap íróinak, se a terjesztőknek nem tudott fizetni. Mivel látja, hogy az *Ephemerides* már nem felel meg sem az olvasók várakozásának, sem pedig az írók kívánságának, elhatározta, hogy az 1785. év végén visszavonul az újságírástól. Ha azonban új vállalkozásba kezdhet, amely nagyobb sikert ígér, vagy az olvasók közül valaki segítségére lesz, szívesen újból ráadja magát. Gondja lesz akkor arra, hogy az ország nagyobb helységeiben könyvkereskedések létesüljenek, és az újságíráshoz alkalmas férfiak akadjanak. Végül megköszöni mindazoknak a támogatását, akik segítették vállalkozását. Maga is utal azonban arra, hogy az említett nehézségeken kívül más oka is volt újságjának megszüntetésére. A különböző okokról szólva ugyanis azt írja, hogy azok mindegyikét „medium adferre non expedit”.²⁵ E ki nem mondott okát az újság megszüntetésének valószínűen II. JÓZSEF németesítő nyelvrendeletében kereshetjük. E rendelet következtében a német nyelv nyomult előre az oktatásban és ez kihatott természetesen az *Ephemerides Vindobonenses*re is, amely egyik főfeladatának a latin nyelv tökéletesítését tekintette a tanuló ifjúság körében. Hogy ez valóban így lehetett, bizonyítja a budai *Ephemerides* már többször idézett cikke. Ebben ugyanis az van, hogy KERESZTÚRY bécsi ágens lapját addig tartotta fenn, amíg az elhunyt II. JÓZSEF bevezette a német hivatalos nyelvet.

Amikor KERESZTÚRY lapja 1785-ben megszűnt, már öt éve volt magyar nyelvű hírlap is, egy év múlva pedig már Bécsben is létesült magyar újság: a *Magyar Kurir*. Lehetséges, hogy KERESZTÚRY is érzett olyasfélélt, amit az *Ephemerides Budenses* szerkesztője szavakban is kifejezett lapjában, amikor azt írta, meglepéssel veszi tudomásul a magyar nyelv olyan arányú kifejlődését, amellyel a latin már nem versenyezhet. De az is lehetséges, hogy ő idáig nem jutott el, hiszen későbbi műveit is mind latinul írta.

Határozottan tudunk tehát annyit, hogy az *Ephemerides Vindobonenses* szerkesztője valóban KERESZTÚRY József bécsi ágens volt. Arra nézve, hogy lapját miért hozta létre, sikerült megerősíteni azt a feltevést, amely szerint e lappal kezdődött a *Ratio*-kivánta újságkollégium megvalósítása. Erre mutatnak — mint láttuk — KERESZTÚRYnak a felvilágosult abszolutizmushoz közel-

²⁵ E. V. 1785. 619. 1.

álló nézetei nevelésügyi kérdésekről, az újság előfizetési felhívása és PILLER *Tervezete* között levő egyezések, a hírlap bőséges híradásai a *Ratio Educationis*-ről és a vele kapcsolatos oktatásügyi kérdésekről, és nem utolsósorban az, hogy maga a szerkesztő is a tanulóifjúság számára ajánlotta lapját. A lap megszűnésének okát az említett anyagi és egyéb nehézségeken kívül II. JÓZSEF németesítő nyelvrendeletével kapcsolatos iskolaügyi változásokban kereshetjük. E rendelet visszahatásaképpen felélénkült az a mozgalom, amely nemzeti nyelvünk kiműveléséért szállt síkra. Ennek eredménye volt az, hogy három évvel az *Ephemerides Vindobonenses* megszűnése után már hét magyar nyelvű lapunk volt, amelyek már aktívan részt vettek nemzeti nyelvünk és irodalmunk újjászületéséért folytatott küzdelemben.

KERESZTURY hírlapja idáig nem jutott el. Mégsem mehettünk mi sem el mellette szó nélkül, nemcsak azért, amiért a budai latin újság: szerkesztőjének és olvasói nagy részének magyar volta miatt, hanem azért sem, mert az *Ephemerides Vindobonenses* a magyar sajtó történetének egyik jelentős láncszeme. Folytatója és továbbfejlesztője annak a COMENIUSTól és a pietistáktól származó szellemi hagyománynak, — amelyet hazánkban BÉL Mátyás valósított meg először, — amely az újságolvasást az ifjúság nevelésének szolgálatába állította a latin nyelv, a földrajz és a jelenkor történelmének tanulásánál. KERESZTURY — mint láttuk, elítélően vélekedett ugyan a felvilágosodás nagy gondolkodóiról — lapján mégis látszik a felvilágosodás hatása is. Erre mutatnak azok a megjegyzések, amelyekkel időnkint a szerkesztő a híreket kísérte. Ezekben a szegények iránt érzett emberséget, vallási kérdésekben való türelmességet és a gazdasági reformok irányában táplált fogékonyságot ismertünk meg. Tévedései és hiányai ellenére — amelyek az aulikus felvilágosultak tévedései és hiányai — jelentősnek mondhatjuk az újság egy évtizedes fennállását, mert hozzájárult ahhoz, hogy a nemesség egy részének látóköre bővült és fogékonnyá vált a reformok irányában. Hozzászoktatta a nemességet — többnyire már az iskolában — az újságolvasáshoz, és ezzel egyengette az utat a század végére kifejlődő és nemzetivé váló hírlapirodalmunk számára, amely már nemcsak felvilágosult eszmék terjesztője, hanem nemzeti nyelvünknek is lelkes fejlesztője volt.

KÓKAY GYÖRGY

GYÖRGY KÓKAY: EPHEMERIDES VINDOBONENSES (1776—1785).

Unsere Pressgeschichte und Bibliographie hat sich bisher wenig mit der Tatsache beschäftigt, dass in Wien am Ende des 18. Jahrhunderts auch eine in lateinischer Sprache verfasste Zeitung erschien — *Ephemerides Vindobonenses* — die aus ungarischem Standpunkt volles Interesse verdient. Sogar die Person des Redakteurs der Zeitung wurde nur vermutet. Die biographischen Lexiken sagen uns von dem als Redakteur betrachteten József KERESZTURY nur so viel, dass er eine lateinische Zeitung herausgab. Der Titel der Zeitung wird nicht erwähnt. Erst aus der letzten Nummer der *Ephemerides*, die in der Budapester Universitätsbibliothek aufgefunden wurde, konnte es festgestellt werden, dass der Redakteur tatsächlich József KERESZTURY von Szinnerszegh war, der sich als Agent bei Hofe betätigte.

Die *Ephemerides* erschienen in Wien seit dem 5. Juli 1776. Mit der Gründung der Zeitung schien KERESZTURY den Zwecken der Schulverordnung MARIA THERESIAS

(*Ratio Educationis*) dienen zu wollen. Für diese Annahme sprechen: die politische und pädagogische Auffassung KERESZTÚRY's, die Bezugseinladung der Zeitung, die vielen Nachrichten die in der Zeitung über die *Ratio* erschienen wie auch die Tatsache, dass KERESZTÚRY sein Blatt der Schuljugend empfahl. KERESZTÚRY wollte mit seiner Zeitung offenbar der von COMENIUS und von den Pietisten stammenden, bei uns zuerst von Mathias BÉL angewandten Übung zu Diensten sein, die das Zeitungslesen in der Schule beim Unterricht der lateinischen Sprache, der Geographie und der Geschichte verwendete. In KERESZTÚRY's Zeitung — ebenso wie in seinen übrigen Werken — spüren wir den Einfluss der Wiener Aufklärung. KERESZTÚRY gehörte zu den Hofleuten, die sich für den aufgeklärten Absolutismus MARIA THERESIA's und JOSEPHS II. begeisterten.

Die *Ephemerides* erschienen bis Ende 1785. Ihre weitere Erscheinung wurde neben den finanziellen Schwierigkeiten, wahrscheinlich auch wegen der schulpolitischen Folgen der germanisierenden Sprachverordnung JOSEPH's II. eingestellt.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből. A mohácsi vész előtt Budán virágzó könyvkereskedelemnek egyik kiemelkedő képviselője volt PAP (PAER) János, aki egyúttal könyvkiadással is foglalkozott. Német nyelvű végrendeletének egy korabeli másolata fentmaradt a bécsi városi levéltárban, és azt eddig csak kivonatossan ismertették.¹ PAP családi körülményeire, vagyoni helyzetére stb. pedig az eddig ki nem adott részek is számos új adatot tartalmaznak.

A végrendelet teljes szövege a következő:²

„Wir Richter vnnd Rate der Stat Ofenn Bekennen mit disem Brief Vnd thun kunde Allermeniglich mit disem offenn Transsumpt vnd Vidimus, Das die Erber, Tugenthafft fraw Helena, weylennnd Hannsen pap puchfürer, Vnsers mitburger verlaßne Witibe, Auch die Ersamen Maisterr Georg Mayr Vnd Hannss Wler baide goldschmid vnserr mitboner, ain Testament Brief des benanten weylend Hannß pap puchfuerer mit seinem Aigen Vnd der Wirdigen, Ersamen vnd weisen herren Georgen Lawsitzer Caplan bey Vnserr lieben frawn pharkirchen, Wolfgangen Haimburger, Valtin Apote er, Bayde Vnserr mitgeschworen vnd Ratsfrewndt, Vnd Hanß Kreßling vnnser burger petschaten ordenlich verschlossen, den Wir von gebete wegen der benanten fraw Helena, Maister Georgen Vnd Maister Hannsen, baide goldschmidten geoffenet, gesehen vnd vleissig vberlesenn Vnd darnach von Wort zu Wort Zecopieren Vnd beschreiben, beuolhen Vnd bestellet haben, aller lautende, Wie hernach volget. *Im namen* der heiligen driualtigkait des Vater, des Sons Vnd des heiligen geistes amen. Im iar als man schreibt nach Crist gepurdtt Tawsent Funffhundert Vnd im Newnten iar, Am pfintztag Vor Erhöchung des heiligen kreitz, Hab ich Hannss pap puchfuerer Zw Ofenn, offtt vnd menigmal bedacht, das ainem yedem Menschen ain mal Ze sterben naturlichen aufgesetzt, dem todt nichts gewissers Vnd der Stund des tods nichts vngewissers ist, das auch nach abgang der menschen Vmb Ir Zeitlich hab vnd verlassen gueter Zwischen den Freuwndten oft vnd dykh Irrung Vnd Zwitteracht aufersteen Vnd erwachsen. Solhem allen in Zeit meins lebens furZekommen, Wie wol mit Blodigkait meins leibs aus Verhengnuß des almechtigen gots, Yedoch mit gantz guetter Vernufftt vnd wolbedachtem muett, Vnd mit freyem guetten willen in aller pesten mass, form Vnd maynung, Wie das Ytz vnd hernach an aller Stat Vnd Vor allen Vnd yglichen geistlichen Vnd weltlichen leyten, Reichternn vnd gerichtten, allerhochst maist Vnnnd beste Crafft vnd macht hat, haben sol vnd mag für menigcligs ansprechen Vnd widerred, Von allen meinen hab vnd gueternn, so mir

¹ *Zentralbl. f. Bibl. Wesen.* 1892. 401–402. 1. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien.* II. Abt. IV. 1. Band. Nr. 5901a és 5903.

² E középfelnémet szöveg átírásának ellenőrzéséért MOLLAY Károly docensnek mondok köszönetet. A rövidítéseket feloldottuk, a pontok és vesszők elhelyezése pedig értelem szerint történt.

got, der Herr hie Auff erden Verlyhen hat, nichts außgenommen, dits gegenwurtig testament leczten Willen Vnd ordnung, auch mein geschafft furgenomen vnd getan, geordnet vnd gemacht hab vnd thu das Ytz mit Rechten Wissen in Craft dits briefs also. Item Wan geschiecht, das ich mit todt Vergangen Vnd nit mer in leben bin, Wilich mein arme, sundige Sele got dem herren, meinem himlischen Vatter Vnd Erlo:er Ytz Vnd Zu Ewigen Zeÿtten in sein Barmhertzigkeit Vnd Gnaden Vnd meinen toden leichnam Cristenlicher begrebnuß in Vnser lieben frawen pharkirchen Vor Gotzleichnam Altar³, Wo mein Grabstain ligt, beuolhen habenn. *Item* Ich schaff vnd beuileh, das man mein leichnam Ersamlich, Wie gewonhait ist, zü der Erden bestattet mit Begrebnuss, Vnd das man nit mer hab, Wen x. wintlicht, die sollen darnach Zu der kirichen Vnd ausgetailt werden, wo es nott ist. Man schol mir auch kain Opfer halten, Sonder dem herren pharrer sol man geben fur das Opfer v. gulden, Vnd in fleissig bitten, das er sich daran genuegen laß. *Item* Den Caplan Beÿ Vnser lieben frawn, das sy darumb Seelmess lesen, schaff ich Zegeben flor. v. *Item* dem Herr Jörgen, meinem Peichtvater, das er gott für mich Bitt, schaff ich in sonderhait Zegeben flor. iij. *Item* Mein dinst diern, Dorothea soll man verhayraten Vnd Ir von meinem guett geben Vnd ausrichten byß auff flor. Lxx. *Item* Zu dem Gepew Vnser lieben frawn kirchen oder wo es Nott hin thuert, schaff ich Zegeben flor. xx. *Item* Zu Sanndt Johannis Closter⁴ flor. x. *Item* Zu sandt Niclas Closter⁵ flor. x. *Item* Zw Sannd Steffann Closter⁶ flor. x. *Item* Zw Sannd Francisco Closter Zu Etzelburg⁷ darum, Ich ain Vnwirdiger confrater bin vnd brief hab flor. x. *Item* den Armen leyten, die an dem franzenen krannkh⁸ sein Bey Zannd Elßbeten, sol man austailen flor. x. *Item* Zu dem Spital Sannd Elisabeth⁹ flor. v. *Item* Zw Sannd Anna¹⁰ flor. v. *Item* Zu Sannd Lazarus¹¹ flor. v. *Item* Zw dem Spital des Heiligen geists¹² flor. V. *Item* In der gmain sol man den Armen Leyten austailen flor. v. Vbersölhs, als beuileh ich meiner Hawsfrawn, Vnd meiner kindern nach meiner Sele guets Zethun, als vil in gott der Herr züersten gibt, ob sy mich vnd sichselbs lieb haben. *Item* Die Schuld. *Item* Zu Venedig bin ich schuldig dem Lucas Anthonÿ puechtrwker, darumb er meiner brief hat, flor. j^c Lxxx. *Item* Mer Zw Venedigen bin ich Shuldig dem Peter Liechtenstein puechdrwker flor. xx. *Item* Mer bab ich ainem Puechdrucker Nieloß Von frankfurt Zü Venedig geben hundert guldin auf puechdrwken, Nemlich Missal Vnd Breuir, ist mein Willen, das man In lass dÿ pucher drwken Vnd in bezall Vnd wan es sein Zeit hat, Mag man Im

³ A Miasszonyunk (mai Mátyás) templom Krisztus teste oltára. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 456. l.)

⁴ A sarutlan ferencesek Szent János evangélistáról elnevezett kolostora és temploma. A mai Színház utca 1–9.sz. telkeken levő volt Várszínház, ill. hadtestparancsnokság épületei. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 484. l.)

⁵ A domonkosok Szent Miklós temploma és kolostora a mai Hess András téren. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 347. l.)

⁶ Az ágostonos rend Szent István első vértanúról elnevezett temploma és kolostora. Ma a ferenceseké a Mártírok útján. (Vö. RUPP Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest, 1868. 180. l.)

⁷ A minoritáknak Óbuda északi határában volt és Szent Ferencről elnevezett temploma és kolostora. (RUPP: *i. m.* 42. l.)

⁸ A lues magyarországi előfordulásának egyik legrégebb adata ez.

⁹ Az Alsó hévízek táján (a mai Rudas fürdő vidékén) állt a Szent Erzsébet ispotály. (SOMOGYI Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Bp. 1941. 95. l.)

¹⁰ A középkori Buda területén szakirodalmunk nem ismer Szent Anna templomot. A mai Batthyány téren levő Szent Anna templomról az első adatok 1724-ből származnak. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 604. l.)

¹¹ A Szent Lázár templom a középkori Logod község területén állt, romjai ma is megvannak a Bugát utcában. (Vö. *Budapest műemlékei*. I. Bp. 1955. 762. l.)

¹² A budafelhévízi (óbudai) Szentlélek-ispotály, mely a Szentlélek rendé volt. (Vö. SOMOGYI: *i. m.* 26. l.)

schicken mer hundert guldin Vnd aber Hundert, damit das drwkhen Von stat gee. Item dem Lienhart puchfurer bin ich schuldig Funfftzig guldin, darumb hat er mein hanndt-geschriff, Wie wol die selb lawt Auf hundert vnd etlich, Yedoch hab ich im dÿ beczalt bÿß auf die bestimbten funfftzig guldin. Item dem Mert scheÿringer puchfuere Zu Wien bin ich schuldig Vngeuerlich beÿ iij oder xLiiij guldin hungarisch. Item Mein, schuld, so man mir schuldig ist, Wirt man fÿnden in Meinen Registerenn, Sol mein hawsfraw mit sambt den Testamenternn fleishaben einzepringen. *Item* Ich hab kaufft von Hanns Hufftel puchfurer am Bursen Zw Wien gelegenn, genant Leonis aurei, nachent gegen Sanndt Lorenntzen Vber, Vmb vij^e guldin Reynisch, Vnd die selb Bürsen ist purkrechtig gewesen ij^e guldin Reÿnisch, Vnnd Hundert guldin Hungrisch in gold hab ich vormals daran am purkrecht ausgericht, Dem Wirdigen herren doctor Hannss trapp Zu Wienn j^e guldin Reÿnisch, Vnd will im ÿtz aber schicken hundert guldin Reÿnisch, Bleib ich nach schuldig an dem Purkrecht abzelosen Hungrisch guldin In gold j^e, die sol mein Hawsfraw aus dem gemaÿn meinen gueternn betzallen mit der Zeit. Item Ich bekenn Vnnd sprich, das ich kain ander beraitt gelt hab, Wen ain Wenig, damit man mich Zu der Begrebnuß bestatten mag, Sonnder all mein Hab Vnd guett ligt in Vnd an den pucheren, die do sein in den Zwaÿngwelbeeen, in dem hindernn vnd vorderen, Wiewoll ich solhe lanng nit hab abgetzelt, Yedoch Wirt man die fÿnden in meinen Registerenn. *Item* Ich hab dreÿ tochter, mit Namen Lucia Helena Vnd Barbara, Vnd des Vierten kinds ist mein hawsfraw schwanger, Schaff ich vnd ist mein lezter Willen, das mein Hawsfraw Helena Vnd meine Hernachgeschribne erwelte gescheftherren aus benanten meinem guett meinen dreÿn kindernn dem Vierten, das ich von got gewartunde bin, Ir ÿglichem in sonnderhait geben vnd ausrichten Vnd des gantz Vorphlicht sein sollen, fünffhundert guldin in parem gelt Vnd welche aus meinen tochternn Zum ersten mall verheÿrat wurde, Sol man Ir ÿglicher Iren tail trewlich geraichen. Vnd ob sach Wer, das meine testamenter oder Mein Hawsfraw meinen töchterenn, so sÿ verhaÿrat werden, klaiden oder ander ding machen liessen, Sol ir ÿglicher an den fun[f]fhundert guldin, souil herab getzogen werden. *Item* Ob geschach aus Willen des almechtigen got, das das kindt, damit Mein Hawsfraw ÿtz Schwanner get, ain knablein wurde, So schaff Ich Im die obemelt Bürsen Zw Wienn gantz freÿ vnd ledig Darann er sich an Stat seines erbtail von mir genuegen sol lassenn. Ob es aber ain Maÿdlein Wirt, sol im funffhundert guldin zuestee, Wie dan oben begriffenn ist. *Item* Ob sach wer, das ains oder mer aus meinen kinderen, E, wen sÿ verhaÿrat wurden, das dann In dem Gewalt des Allmechtigen got stet, mit tod abgiengen, Alsdann sol derselben abgestorben kinder tail fallenn auff die anderenn kinder, die in leben sein Zü gleichem tail, leben sÿ aber als lanng, bÿß sÿ Verhaÿrat Werden, ist ain ÿglichen freÿ mit seinem tail Zethün Vnnd lassenn wie im wolgefelt. *Item* Ich hab auch Bedacht Vnd wol zuherczen genomen, das Meine kleine kinder mit schwarer Zerunn vnd grosser Mue erzogen müssen werden dem allen furzekomen, Damit auch mein Hawsfraw Helena fuglicher meinen letzten willen volbringen vnd ÿglichem kind seinen tail, so ich im geschafft hab, ausrichten Vnd trewlich als ain frum trewr Hueter behalten muge, Schaff ich bemelter meiner lieben Hawsfrawn Helena all ander gueter, die Vber mein Schuld vnd was ich von meiner Selseligkait wegen geschafft vnd meinen kindernn gelassenn hab, vberbeleibt mit sambt dem tail Irs vaters Hawss vnd den weingarten, Auch all Ir klaiden, so sÿ hat, vnd ich Ir hab lassenn Machenn. Item Es ist mein Rat vnd willen, das man die puecher beÿain-ander halt, vnd nem dem Steffann auff auf dreÿ oder vyer Jar, Vnd geb im ainen guetten lon, das er dest lieber beleib. Es seÿ hundert oder j^e vnd xxv. guldin, Wan in der Zeit mag man sÿ Zw gelt machenn, damit mein Hawsfraw Vnd mein geschafftherrenn, ÿglichem meinem kinde seinen tail, wan es zeit hat, raichen vnd ausrichten mügen. Item In Sonderhait ist mein letzter Willenn vnd geschafft, das ich meine kinder gantz

beuulich meiner lieben Hawsfrawn Vnd Maister Jörgen, Meinem Schwecherr Vnd maister hannsen, meinem Schwager, baid goldschmiden vnd nemlich mein tochter Lucia, das sÿ die selb in sonderhait beuolhen haben, Vnnd wil auch, das sünst Nyemant vnd gar kain mensch gwalt vber sÿ, oder ÿeren tail haben sol, wen mein Hawsfraw, Mein schweher Vnd mein Schwager, so lang, bÿß sÿ got versiecht mit ainer Heÿrat. *Demnach* Bit Ich flessig vnd trewlich durch gots Willenn meinen lieben Schweher maister Jörgen Maÿr goldschmid vnd meinen schwager, Maister Hanns goldschmid, das sÿ solhs meines letzten willen trew verweser vnd mein geschafftleit wellen sein. Ich erwelle sÿ auch hiermit in Craft dits testament Zu Rechten, Warenn testamentarij Vnd volmechtigen verweser, Schaff ich ir ÿeglichem, damit sÿ mein gedenken sollen, x. gulden, Vnd solhs meins letzten Willen Zewgen, so in gegenburtigkait gewesen sein, Hab ich gebeten den wirdigen Herren Jörgen, Caplan beÿ vnser lieben frawn, meinen peichtvater Vnd die Ersamen vnd weisen Herren Wolfgang haimburger Vnd Valtin Apoteker, baid geschworen des Rats, Vnd Hannss Kressling, die Zu vrkund in petschadt neben dem mein auf dits mein testament aufgedruckht haben. Datum vt supra. *Nach* Erpieten vnd empfangung solhs geschafftbriefts von wegen der benanten Helena, Georgen vnd Hannsen den goldschmiden, das wir der Inhalt vnd warhait vnser transumpt Vidimus vnd Zewgnuß brief Züüerleÿhen geruechen, Solher gepete vnd begerung Wir gunstlich genaigt sein gewesen Vnd die vorgeschriben geschafftbrief in Egerierter maß Von Wort Zu Worten, an Züesatz vnd abbruch Zeindriuieren beuolhen, das transumpt Vnd Vidimus gegen dem Original vnd Haubtbrief mit fleissiger vnd getreuÿr zesamen halten gegen einander Züuerhoren Vnd Züübersehen bestellet, Auch für Vnsselbs verhort Vbersehen haben Vnd Wan wir aber in solher verhorung des gegenburtigen transumpt Vnd Vidimus mit dem Original vnd haubtbrieft in allen Artickeln vnd puncten allenthalben gleich laüttende vnd das nichts dauon oder darzue gesezt, Noch dar Inn verkerrt ist. Hierumb wir disem vnsern transumpt Vnd Vidimus in gleicher massen, als dem hauptbrieft vnd Original macht vnd glauben gegeben haben. Des Zu Vrkundt mit Vnserem Klaineren Aufgedruckhten Stat Innsigel Besigelt Vnnss Vnnd gemeiner Stat an schadenn, Der Gebenn ist Am Montag negstenn Vor Lucia Zu Ofenn Funfftzehennhundert Vnnd In dem Newtenn Jar."

Kívvül más kézzel:

„Hannsen Papp puchfuerer zu Ofenn Testaments transumpt vnd Copi mit der Stat ofenn klainem Sigl gefertigt datum an montag vor Lucie 1509."

PAPRól — e végrendeletén kívül — csupán a kiadásában megjelent könyveiből tudunk. Nevét 1497 óta ismert működése első részében PAEP-nak írta, később következetesen a magyarosan is csengő PAP nevet használta¹³. (A végrendelet is így említi őt.) Származására nézve feltehetően német: végrendelete e nyelven készült, azonkívül sírköve és gyóntatótyja is a német ajkú hívek Miasszonyunk templomában volt.

Halála időpontjára meglehetősen pontos dátumot kapunk az iratból. Az eredeti végrendelet 1509. szept. 13-án kelt, és halála után, ugyanez év december 10-én erősítette azt meg a budai városi tanács. Halála tehát a két időpont közötti három hónapban következett be. Nem lehetett túl idős ember, hiszen három kiskorú leánya (Lucia, Helena és Barbara) volt, s felesége a végrendelkezés idején a negyedik gyermekét várta.

PAP jó módú ember volt, mert az akkori viszonyok között elég komoly értékekről rendelkezett. A végrendeleti tanúk tekintélyes emberek közül (káplán, aranyműves, patikus stb.) kerültek ki, így ő Buda polgárai között nyilván megbecsült helyet foglalhatott el. Felesége, Helena MAYR aranyműves családból származott. A középkori városokban az ötvösök általában a leggazdagabb és legtekintélyesebb polgárok közé tartoztak.

¹³ VÉGH Gyula: *Budai könyvtárakok jelvényei*. Bp. 1923. 16. l.

PAP végrendeletében egy bécsi ház vételével kapcsolatban említést tesz Hanns HÜFFTEL bécsi könyvkereskedőről, aki korábban Budán működött¹⁴, és kettőjük ismeretése még ebből az időből származhat. 1509-ben HÜFFTEL egyik bécsi házát, az „arany oroszlánt” (a mai Wolfengasse 4)¹⁵ kívánta PAP megvenni. A vételár jelentős részét már letétbe helyezte Bécsben dr. Hanns TRAPP-nál^{15a}. A vétel maga azonban még nem bonyolódott le, mert PAP bécsi polgárjogának ügye még nem tisztázódott. Feltehető, hogy a végrendeletnek a budai tanács által történt megerősítése a bécsi házvétel ügyében készült. Ez lehet a legkézenfekvőbb magyarázat arra, hogy ez az irat a bécsi városi levéltárba került.

Könyvkereskedői tevékenységéhez a következő adalékokat tudjuk meg az iratból. Vagyonának jelentős részét PAP könyveiben jelölte meg, melyek a két („első és hátsó”) helyiségből álló üzletében voltak. Üzletmenetéről pontos könyvelést vezetett, így — bár leltárat rég nem készített — sajnos nem tartotta szükségesnek a könyvek részletes felsorolását. Külön intézkedett PAP, hogy üzletét még 3–4 évig egy bizonyos István vezesse. Hogy ez ki lehetett, arra csak következtetni tudunk. Legvalószínűbbnek látszik HECKEL István budai könyvkereskedő személye, akinek könyvkiadói tevékenységéről az 1512–15. évek közötti időből tudunk¹⁶.

Az irat még PAP velencei és bécsi üzleti kapcsolataira ad néhány konkrét adatot. GIUNTA („Lucas Anthoni”) és Peter LIECHTENSTEIN nyomdászoknak tartozott. NICOLAUS DE FRANCFORDIÁNAK¹⁷ ellenben ő küldött már előleget egy-egy missale és breviarium kinyomtatásának költségeire és úgy rendelkezett, hogy küldjenek további összegeket is, hogy a kiadványok elkészüljenek. Mindkét könyv : *Missale* és *Breviarium Strigoniense* meg is jelent 1511-ben (RMK. III. 174. és 175.) az akkor már halott PAP nevében¹⁸.

Bécsben PAP két könyvkereskedőnek volt adósa : Leonhart ALANTSZENAK („Lienhart”) és Mert SCHEIRINGERNEK. Ez utóbbiról a bécsi polgárok névjegyzéke 1494-ben mint könyvkötőről emlékezik meg¹⁹, könyvkereskedői működéséről e végrendelet az egyetlen ismert adat.

BORSA GEDEON

Hol volt a gyulafehérvári academicum collegium papirosmalma? BETHLEN

Gábor alapítása, a gyulafehérvári könyvnyomtató műhely öregbik RÁKÓCZI György gondoskodása következtében érte el működésének legvirágzóbb szakaszát. Kiépítettségét mi sem példázza jobban, mint hogy a szorosan vett nyomdaüzem mellé betűmetsző-megöntőműhelyt, valamint könyvkötészetet létesített¹. Ezekon kívül még megvalósította azt is, amiről hat évtized múlva TÓTFALUSI KIS Miklós még mindig csak mint kíváncsi kíváncsi álmodozott²: a papírszükséglet fedezetére a nyomda mellé papirosmalmot is szervezett.

¹⁴ REICHHARDT, Gottfried : *Beiträge zur Incunabelkunde*. Leipzig, 1895. 443. l.

¹⁵ *Berichte und Mitteilungen des Wiener Alterthums-Vereins*. 8, XCIX.

^{15a} A bécsi egyetem többszörös rektora. (Vö. DENIS, Michael : *Wiens Buchdrucker-geschicht*. Wien, 1782. 316. l.)

¹⁶ HUBAY Ilona : *Missalia Hungarica*. Bp. 1938. 30. l.

¹⁷ Érdekes ez az adat NICOLAUS DE FRANCFORDIÁRÓL, mert az 1501–1511 közötti időszakból eddig nem volt adatunk róla. (Vö. *Frankfurter Bücherfreund*, III. évf. 130. l.)

¹⁸ A nyomdász, NICOLAUS DE FRANKFORDIA e missale végén PAP kiadói jelvényét (VÉGH : i. m. 7. ábra) sajátjává átalakítva használja. (Vö. KRISTELLER, Paul : *Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1525*. Nr. 248.)

¹⁹ *Zentralbl. f. Bibl. Wesen*. 1892. 398. l.

¹ HEREFEI János : *Könyvészeti tanulmányok*. 7–21. l.

² M. Tótfalusi Kis Miklósnak... *Mentsége*. Kolozsvár, 1902. 41–72. l.

RÁKÓCZI fejedelem Fehérvárról 1636. május 25-én írott levelében utasítást adott SEBESSI Boldizsár konstantinápolyi kapitihának, hogy „Nekünk egy igen jó kőműves-mester kellene, az ki az vizek fenekéről is kőfalt tudna felhozni, s egy igen jó papiros-csináló. Kegyelmed forgoldójék benne, Velenezéből vagy másunnét szerezhesse meg, igen nagy kegyelmesen vesszűk kegyelmedtől”³. Hihető, hogy ekkor határozta el a fejedelem a papirosgyártás megindítását. E levélre azután SEBESSI június 14-én azt a feleletet adta, hogy „papiroscsinálót itt nem találni, másunnan hozzák ide is a papirosat, itt csak papirossikárlók vannak”⁴.

Tíz hónappal a sikertelen kísérlet után kelt egykorú feljegyzés tanúsítja, hogy 1637 április 17-én Kolozsvárra érkezett a külföldről szegődttetett papírgyártó mester. Innen azután — a városi sáfárpolgár számadáskönyve szerint — „az melj pappiros czinalot Vrunck Slesiabol hozatot David Sinkot, vitettem Enyedre”⁵. Ennél az idézetnél mindjárt fel kell tűnnie annak a körülménynek, hogy ha a papiroscsináló Fehérvárra indul, s Enyed csak ló- és szekérváltó állomása, abban az esetben a sáfár őt csak Enyedig, nem pedig Enyedre vitette volna!

A papirosmalom létesítése s az üzemvezetőnek munkába állása után megindult a gyártás, és hihetőleg megszakítás nélkül folyt. Időközben azonban az eddigi fölötté drága papiroscsinálót valószínűleg újjal váltotta fel a fejedelem. Ezt gyanítjuk RÁKÓCZINAK 1644 augusztusában a fejedelemasszonyhoz Kassáról intézett leveléből. E szerint „... az papiros csinálóknak mi fizetések vagyon, küldd írva édesem ... papiros csinálók is jüttek volna hozzánk, s itt kinn talán olcsóbban alkudhatnánk meg velek”⁶.

Bizonyosan itt termelt papirosról szól ugyancsak a kolozsvári sáfár 1646. szeptember 29-i feljegyzése: „erkezek szekeli Andras Fejeruarrol (,) vitetett kett szeker Papyrossat az Varadi Tipographiaban.” Hasonlóképpen 1648. június 4-én Kolozsvárra „erkezenek Fejervarrol ket szeker papirossal. Varadra viszik, ket Fel Enyedi szabadosok velle.” Ezek azonban június 15-én már vissza is tértek: „erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatott papirossal, Fejervarra viszik, ket Enyedi ember velle”⁷. Ennél a két utóbbi idézetnél az a feltűnő, hogy a felenyedi szabadosok miképpen is kerülhettek a váradi papirosszállítmány kísérlőjéül.

BETHLEN GÁBOR 1629. szeptember 2-án keltezett adományleveléből értesülünk arról a helyzetről, hogy Enyed városát, Miriszló, Felenyed, Murcina, Hidas, Besenyő és Hennigfalva jószágokat minden hozzátartozandóságokkal egyetemben a fehérvári kollégium fenntartására és gyarapodására adományozta⁸. Az 1658. évi török—tatár pusztítás teljesen feldúlta Fehérvárat. A kollégium épülete minden hozzátartozandóságával együtt a tűz áldozata lett. Ezért az 1665. évben Enyeden megtelepedett fehérvári ifjúággal együtt — fejedelmi jóváhagyással — az előbbi uralkodóktól nyert külső javak és jövedelmek továbbra is az új állomáshelyre átköltözött iskola tulajdonában maradtak.

Bár legjobb tudomásunk szerint az Enyedre költözött iskola üzemének papirosgyártása a nyomda elpusztulása ellenére sem szünetelt, mégis kétség foghatna el TÓTFALUSI KIS Miklós kijelentésének olvasásakor. Ő ugyanis 1684. augusztus 15-én Amszterdamból keltezett levelében azt írja, hogy „csak a papiros csinálási mesterség közöttünk

³ BEKE Antal—BARABÁS Samu: *I. Rákóczy György és a porta*. Bp. 1888. 249. l.

⁴ *I. h.* 254. l.

⁵ *Kolozsvár-városi sáfárpolgár számadáskönyve*. 1637. 170. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁶ SZILÁGYI Sándor: *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*. Bp. 1875. 229. l.

⁷ *Sáfár-számadáskönyv*. 1646. 131. l. 1648. 208. és 220. l.

⁸ *Egyháztörténeti adalékok*. Prot. Közl. 1887. 24—25. l.

lábba kaphasson, mely is én nékem tulajdon mesterségem mellett kiváltképpen való kívánságom és igyekezetem... Találhatnánk egy jó mester embert, a ki által ott elterjedhetne ez a mesterség is”⁹. Majd az 1698-ban megjelent *Mentségében* szól arról, hogy „itt Erdélyben... nints papírcs, hanem Felső Magyarországról kelletvén szerezni”¹⁰. Pedig ekkortáiban az eléggé jó minőséget gyártó görgényi malom is működött már, hiszen UDVARHELYI Mihály szebeni nyomdásznak a fejedelemasszonyhoz 1668. augusztus 3-án intézett folyamodása szerint NADÁNYI János *Kerti dolgoknak le-írása* című munkáját 75 példányban nyomtatta, mégpedig 50-et görgényi, 25-öt pedig szepesi papirosra, melyhez a papirosat BORNEMISZA Anna fejedelemasszony maga adta¹¹. Ugyanezt bizonyítja Torda vármegyének 1677. július 26-án tartott lustrája is, amely a megjelenésre kötelezettek között felsorolja „Sáfár Miklós u[ramat,] eq[ui] l. abs.[ens]”, aminek indoklása: „papiroscsináló”¹². Éppen ezért inkább az a gyanúnk, hogy az itthoni gyártmányok minőségének színvonala idők folyamán annyira alászállott, hogy TÓTFALUSI a könyvek nyomtatására nem tartotta megfelelőnek: finom metszésű betűinek körvonala a gorombán simított papirosra csak töredezetten nyomódhatott le, s ezért a nyomtatáshoz megfelelő minőségűt kívülről kellett hozatnia. Különben a kollégium papirosmalmának XVIII. század eleji üzemből létele is valószínűvé teszi annak folyamatos működését, minthogy a közbeeső 6–7 sanyarú esztendő alatt nem is adódhatott lehetőség semmiféle kezdeményezésre.

Ismeretes, hogy az enyedivé lett fehérvári kollégiumnak átköltöztetését követő néhány évtizeden múlva, ismét mérhetetlenül nagy csapást kellett elszenvednie. A kuruc-háborúak folyamán — CSEREI Mihály históriája szerint — 1704 tavaszán „Enyed alá a német elérkezvén, a kuruczságot kihajtá, a várost, kastélyt, templomokat, collegiumokat felégetteté, a városnak minden javait elpraedaltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokat, professorokat mindenekből kifoszták, s nagy praedával megrakodván, visszamenének”¹³. A külső jószágok azonban — úgy látszik — sértetlenek maradtak.

Idézetünket az alábbi adat megértése végett szükségesnek láttam előrebocsátani. Ugyanis RÁKÓCZI Ferenc választott fejedelem erdélyi tanácsa Marosvásárhelyről 1705. február 28-án ENYEDI István nagyenyedi professzorhoz megkeresést intézett. Eszerint „... lévén itt az Secretáriának papiros dolgából szükségesek; vévén azért kegyelmed ez commissionkat, az ott helyben készített papirosbul küldjön Hadnagy atyánkfia ő kegyelme assistentiája mellett ide tiz kötés papirossát az jóvában, az árarul az commissariatusnak lészen parancsolatja, hogy in paratis megadja”. Erre a levélre azután SZENTMIHÁLYFALVI Pál a nagyenyedi kollégium nemes seniora a következő elintézetést vezette reá: „A. 1705. 5-a martii. Ezen commissionnak tenora szerint Tiszteletes Professor uramék parancsolatjából az Ill. consilium Transilvanicum kívánságára a secretaria szükségére adott számtartó Andormányi József uram négy kötés papirosat, melynek áraban semmit sem levált pro hic et nunc”¹⁴.

Pontosan ugyanebben az időben még egy másik forrásunk is megszólal. Ugyanis az enyedi kollégiumnak a nagysinkieknél levő 4000 forintnyi capitalis summa érdekének résztörlesztésében a sinkiek 1706. október 20-án 700 font rongyot 8 frt értékben

⁹ SZILÁGYI Sándor: *Egyháztörténelmi adatok*. Erdélyi Prot. Közl. 1880. 46. és 47. l.

¹⁰ *Tótfalusi... Mentsége*. 22. l.

¹¹ *Régi Magyar Könyvtár*. I. 1087. sz.

¹² ifj. BIÁS István: *Torda vármegyei lustra 1677-ből*. Geneal. Füz. 1910. 103. l.

¹³ Nagyajtai CSEREI Mihály históriája. 335. l.

¹⁴ KONC József: *Történeti apróságok*. Prot. Közl. 1888. 338. l.

beszolgáltatottak¹⁵. Ez az adat, amely a leghatározottabban a papirosgyártással van összefüggésben, egyúttal a nyersanyag beszerzésére is útmutatásul szolgál.

A felsorolt idézetek világosan mutatják, hogy az Enyedre költözött fehérvári kollégium még a XVIII. század elején is gyártotta a papirost. Ezért tehát magát a papiros-malmot nem kereshetjük a félszázaddal megelőzőleg elpusztult Fehérváron, de nem kereshetjük az 1704-ben feldúlt Enyed városában sem. Hiába mondja az Erdélyi Tanács ott helyben készített papirosnak, ellenben keresnünk kell a kollégiumnak BETHLEN Gábortól adományozott valamelyik birtokán, mégpedig Enyed közvetlen közelében. Ezt a körülményt figyelembe véve, most már nem is gondolhatunk más helyre, mint az 1630–40-es évekből idézett adatokban emlegetett Felenyedre. Ennek az elgondolásnak támogatására feltételezzük, hogy a felenyedi papirosmalom 1637. évi alapításától kezdődőleg nemcsak a kuruckorig, hanem még azon túl is gyártotta a papirost, s bár a XVIII. század további folyamán több reá vonatkozó adatunk nincsen, mégis hihető, hogy más nyomoknak is kellett fennmaradniuk. Kétségtelen azonban, hogy egy időben itt megszűnt a munka; lehetséges, hogy ez az 1700-as évek második felében következett be, okát azonban egyelőre nem tudjuk megállapítani.

HEGEDÜS Sámuel kolozsvári, majd nagyenyedi kollégiumi professzor életrajzában olvassuk, hogy 1814-től 1829-ig volt az utóbbi intézet tanára, közben pedig 1816-tól tanvezetői (paedagogarcha), 1827-től meg igazgatói tiszteletet töltött be. Ő vette reá hivatal-társait a könyvnyomda s papirosmalom létesítésére; ez az utóbbi azonban életrajzában 1867-ben való megjelenése idejéig már meg is szűnt¹⁶. Bizonyos, hogy elpusztulása Enyed feldúlását is megelőzte, ugyanis a szabadságharc legelső szörnyű vérengzése 1848. október 19-én éppen itt, Kisenyeden történt. KEMÉNY Gábor leírásából tudjuk, hogy a három napon keresztül szív san védekező, 140 főnyi maroknyi magyarságot hamis ígéretekkel megtévesztte, megadásra készítették, s azután a legembertelenebb módon legyilkolták. Tehát ez a nap vetett véget a papirosmalom mű ödésének is.

HEGEDÜS életrajzában írója különben föltétlenül téved, amikor azt állítja, hogy ez az intézmény itt egészen új létesítésű lett volna; úgy látszik, ugyanis, hogy HEGEDÜS csak életrekeltője volt ennek az időközben elsorvadt intézménynek. Újból való megindulása az 1814. és 1825. évek közötti időben történt. Ugyanis ha a múlt század első felében keletkezett irományok papirosát vizsgáljuk, egyik-másikukon csakugyan megtaláljuk a kettős vonalú írott betűkkel alakított *F. Enyed*. vízjegyet, amely egyúttal a gyártás helyét is kétség nélkül megjelöli. Erősen megcsönkült gyűjteményemből mindössze csak egy 1825, egy 1828 előtt s egy 1833 táján gyártott példányra hivatkozhatom.

Tehát a felenyedi papirosmalom volt Brassó, Szeben, Kolozsmonostor után időrendben a negyedik erdélyi papirgyártó üzem, amely az itthoni nyomdák szükségletének ellátására létesült. Így, különösen eleintén mind a brassói, mind a szebeni, mind a kolozsvári, mind pedig a fehérvári nyomdának megvolt a maga külön papiros-malma, sőt — amint már idézett adatunkból látjuk — alighanem a váradi nyomdát is a felenyedi üzem lett volna hivatva ellátni. Sajnálatos körülmény azonban, hogy különösen a kolozsmonostori s a felenyedi malom sokat szenvedett a háborús idők viszontagságai közepett, úgyhogy az előbbi el is pusztult, az utóbbi pedig színvonalában leromolhatott. Emellett nagy baj volt az is, hogy éppen a felenyedi malom sorsát intéző, üzlethez mit sem értő papok s tanárok nem mertek belevágni üzemük korszerűsítésébe. Ezért kellett

¹⁵ HORVÁTH István: *A Bethlen főtanodát érdeklő régi levelek*. Prot. Közl. 1888. 153. l.

¹⁶ *Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. 1868. 3. l.

azután TÓTFALUSINAK is a messzi Felvidékről beszereznie a nyomtatáshoz szükséges papírost, majd pedig a szükség teremtette meg a létalapot ahhoz, hogy a XVIII. század elején Kolozsvárra idegen papírkereskedő telepedhessék le, akinek raktára bizonyosan hazájában gyártott áruval volt tele. Ugyanis már az 1721. esztendei kolozsvári adóösszeírásban azt találjuk, hogy a Belső-Közép-utcában levő „T. Pater Jesuitak” házában lakott a 2 frt 40 denár adóval megrótt „Papyrosárulo Német Gaspar”¹⁷.

HEREPEI JÁNOS

Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa. (Az első magyar könyvtári nyomtatvány.) A könyvnyomtatás feltalálása után — eleinte ugyancsak nagyon gyéren — felmerült az az igény is, hogy ez az új mesterség ne csak olvasnivaló könyveket állítson elő, hanem különféle űrlapokat is, és így kímélje meg az embereket egy csomó írásbeli munkától. Ezért készültek már a XV. században a különféle búcsúlevelek, amelyeket az egyház adott bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében, és amelyek feljogosították tulajdonosukat, hogy gyóntatójuktól teljes feloldozást kapjanak. A XVI. század elején közigazgatási és egyéb célokra rovatos űrlapokat is nyomtak. A bécsi WINTERBURGER cég például 1510-ben rubrikázott emlékkönyvet készített a Gottesleichnambruderschaft nevű vallásos társaság részére.

Magyarországon a gazdasági és társadalmi viszonyok fejletlensége, valamint az állandó török háború miatt ilyen igény jóval később és jóval ritkábban jelentkezett. SZABÓ Károly a Régi Magyar Könyvtárban egyetlen űrlapfélélt sem említ. Azóta azonban TODORESZKU Gyula és mások felfedeztek, összegyűjtöttek néhány 1711 előtti, hazai nyomdában készült menedéklevelet, postai kiváltságlevelet és más hasonló nyomtatványt. Közülük legrégebb az 1689 táján készült minorita tartományfőnöki levél a konfraternitásba való felvétel igazolására.

Ezek a nyomtatványok lényegükben bizonyítványfélék. Mellettük, feltehetőleg, készültek rovatos közigazgatási űrlapok is, bár ilyen eddig nem ismerünk. Így az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa nemcsak legelső könyvtári vonatkozású nyomtatványunk, hanem egyben legelső rubrikázott űrlapunk is.

A nagyszombati jezsuita rendház könyvei közül a legrégebbeket a későbbi katalógus tanúsága szerint 1600-ban vezették be a könyvjegyzékbe. Ez azért feltűnő, mert az 1561-ben alapított nagyszombati kollégium 6 évvel később feloszlott, és csak 1615-ben telepedtek le újra a jezsuiták ebben a sok templomáról Kis-Rómának nevezett városkában. A látszólagos ellentmondás azonban könnyen megoldódik, ha kézbe vesszünk egyet ezek közül a művek közül. CAROLUS SIGONIUS *De antiquo iure populi Romani* című könyvében például az „A. 1600 Decemb. Collegii Sellicæ Soëtis Jesu” bejegyzés elárulja, hogy az eredetileg a vágsellyei kollégium tulajdona volt, és csak később került Nagyszombatba, tehát az 1600. év csak a jezsuita tulajdonba kerülés éve.

1632-ben, mikor az állomány már 1489 kötetre rúgott, a könyveket egy nagy folio alakú könyvben katalogizálták. Az évszám pontosan megállapítható, mert a régebben beszerzett és az akkor vásárolt műveket teljesen egyforma írással, egy időben jegyezték be. Ezt az első katalógust az Egyetemi Könyvtár ma is őrzi kéziratárában.

A katalogizálás — kortársi szemmel nézve is — kezdetleges volt. A besorolás abc sorrendben, az író keresztnevének első betűje alapján történt. Így, ha valaki Pécsi

¹⁷ *Városi exactorok Pénzbeli Ratiója*. 1721. 24. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

Lukácsnak *Az test környül való hét irgalmasságnak* című művét kereste, azt az L betűnél találhatta meg.¹

Noha 1635-ben, a nagyszombati egyetem alapítása után a jezsuita kollégium könyvtárából egyetemi könyvtár lett, a katalógus írásában fél évszázadig nem történt változás. A nyolcvanas évek vége felé azonban új rendszer honosodott meg. Az akkori könyvtáros megtartotta alapul az alfabetikus sorrendet, de minden egyes betűn belül felállított néhány szakot, és az új műveket már a szakbeosztás alapján vezette be.

H.							
Historici							
Cognomen, Nomen Auth.	Materia lib.	Quantitas Folij.	Locus & Annus Typi.	Quantitas Co-pae Folij.	Annus inven- tioni.		
Halicarnasus Alexandri	Antiquitates	IX vino.		sine compact.	1690.		
Herodoti Halicarnasus	Historia Graecorum	fol. ma	1592.	cor. al. cum tab.	1633.		
Eiusdem Idem		vino	Lugduni.	cor. mg.	1632.		
Herodoti & Thucydidi	Historia Chronologia	octau.	Rostochy 1589.	membran. scrip.	1632.		
Harbyfeldy Nicolai	Historia Anglicana	fol. ma	Duaci. 1622.	cor. al. cum tab.	1632.		
Hospinianus Rudolphi	De Ritibus Iudaeorum, Roma- norum, Graecorum, & Turcarum	fol. ma	Tiguri. 1592.	cor. al. cum tab.	1690.		
Halicarnasus Dionysij	Historia Latino Graeca	fol. ma	Francfurt. 1586.	cor. al. cum tab.	1632.		
Herberstein Sigismundi	Comitis de rebus Moscoviticis	folio.	Basileae. 1571.	membran. al.	1632.		
Hungarorum Cronica	Typo Veteri	quar.	Venetijs. 1483.	membran. scrip.	1632.		
Halsj Levin	Historia & effigies veterum Caesarum, & Uxorum	quar.	Francfurt. 1597.	membran. al.	1632.		

Úgy látszik, hogy a betűrendes és szakkatalógusnak ezt a szokatlan és elég ügyetlen keverékét az egyetem és a kollégium vezetősége jónak találta, mert 1690-ben eszerint írták át az egész katalógust. A munka megkönnyítésére úrlapokat nyomattak, jelentőségét pedig azzal hangsúlyozták, hogy díszes címlapot készítettek hozzá. Jóllehet a nyomda nincs megjelölve, s az akkor használatos betűtípusok, díszítő ducok annyira elterjedtek voltak az egész országban, hogy ezek alapján nem lehet meghatározni a nyomtató műhelyt, mégsem kétséges, hogy ez csak a nagyszombati jezsuita nyomda lehetett.

Az úrlapokat a könyvtár két kötetbe köttette, az elsőbe 324, a másodikba 296 levelet. Mindkettő élére ugyanaz a nyomtatott címlap került. A szöveg a barokk gondolkozásnak megfelelően igen bőbeszédű. Elmondja, hogy milyen rendszer szerint készült a katalógus, említést tesz a régi címjegyzék hiányairól, azokról a könyvekről, amelyeket nem írtak be és azokról, amelyeket bevezettek ugyan, de időközben elvesztek. Végül egy kronosztikon azt a meggyőződését fejezi ki, hogy az új katalógus a magyar ifjúság nagyobb mérvű előrehaladását fogja szolgálni.

¹ Ez a Nagyszombatban 1598-ban megjelent könyv 1690-ben még megvolt a könyvtár állományában, de azóta eltűnt. Csak az Országos Széchényi Könyvtárban van belőle egyetlen címlap nélküli példány.

CATALOGUS NOVUS LIBRORUM, COLLEGI TIRNAVIENSIS SOCIETATIS JESU.

CONSCRIPTUS ANNO DOMINI MDC XC.

SERVATO ORDINE ALPHABETICO. ET POST
HAC SERVANDO, POTIORI EX PARTE
PER COGNOMINA AVTHORVM.

VEL ETIAM

PER TITVLOS MATERIARVM NOTIORES.

Distinctis quoque, per singulas Alphabeti literas
Diversis clasibus Authorum,

Proximo folio specificatis,

Quæ omnia fieri opus erat,

Ad corrigendum disordinem veteris Catalogi,

In quo

Universim, Libri, non debito ordine hætenus inscripti sunt;

Quamplurimi non inscripti.

Nec pauciores ex inscriptis deperditi aut alienati.

CeDat CataLogi IstIVs InstaVratlo

aD Vberiores.

eX LIbrIs hVJVs CoLLeGIi tIrnaVlensIs

soCietatIs JesV,

In JVVentVte VngarIæ progræssVs.

O. A. M. D. G.

A címlapot mindkét kötetben a nyomtatott szakbeosztás követi.

Az egyes tételek bejegyzésére öt rovat van. Az első a szerző családi és keresztnévének, valamint a könyv címének bejegyzésére szolgál, a második a rétnagyságára, a harmadik a megjelenés helyére és évére, a negyedik a kötés minőségére, az utolsó pedig a katalógusba való első beírás évét tünteti fel, s így elsőrendű forrás a könyvtár állománygyarapodásának tanulmányozására. Gyakorlatlanságra vall, hogy az első rovat fejrésze üres, — itt tehát kézírással kellett pótolni azt, s csak a többi négynél nyomták ki a rovat rendeltetését.

Könyvtártörténeti szempontból igen érdekes a szakrendszer felépítése és az állománynak szakok szerinti megoszlása:

Scriptura sacra et patres	239	kötet
Concilia et scripturistae	384	"
Theologi scholasctici	507	"
Theologi morales	214	"
Canonistae	157	"
Juristae civiles	71	"
Philosophi	362	"
Medici	88	"
Mathematici	339	"
Concionatores	283	"
Cathechistae	46	"
Controversistae	221	"
Apologetici	75	"
Historici	417	"
Politici	54	"
Humanistae	570	"
Spirituales	634	"
Vitae	118	"
Graeci	71	"
Hebraei	37	"
Ungarici et Bohemici	172	"
Germanici	199	"
Italici, Gallici, Hispanici	73	"
összesen	5331	kötet

A szakok elnevezése nem mindenben fedi a mai fogalmakat. A *juristae civiles* szakba került minden olyan jogtudományi munka, amelyik nem a kánonjoggal foglalkozott. A csillagászati műveket a matematikához osztották be, a földrajziakat részben ugyancsak a matematikához, részben pedig a történelemhez. A *humanistae* szak a humanistákon kívül a latin auctorokat is magába foglalta, sőt ide került HOMÉROSZ latin fordítása is.

Az első tizennyolc szak csak latin nyelvű műveket tartalmaz, az öt utolsó pedig a görög, héber stb. nyelvűeket. Így tehát az állomány nyelvi megoszlása is kitűnik, habár a katalógusba a görög, magyar stb. könyveket is latin nyelven jegyezték be. Érdekes, hogy a Nagyszombat környékén beszélt két nyelvet, a magyart és szlovákot egy szakba foglalták össze. Ide került a szlovák és cseh nyelven kívül a lengyel is (és bizonyára az egyéb szláv nyelvű mű is, ha lett volna ilyen a könyvtárban).

A magyar és a szláv nyelveket különválasztva, a nyelvi megoszlás a következő:

Latin	4779	kötet	89,7%
Görög	71	"	1,3%
Héber	37	"	0,7%
Magyar	139	"	2,7%
Szláv	33	"	0,6%
Német	199	"	3,7%
Román nyelvek	73	"	1,3%

Az állomány szak szerinti megoszlása visszatükrözi az egyetem jellegét, amely hosszabb ideig csak két karból állott, a magasabb tanulmányokra előkészítő bölcsészettudományiból és a teológiaiból. A jogtudományi kar csak 1667-ben alakult, de ennek jelentősége is eltörpült a vallástudományi mellett. Ámbátor a 23 szak közül csak 9, illetve a kánonjoggal együtt 10 az egyházi jellegű, a vallásos tartalmú könyvek aránya ennél jóval nagyobb. Az életrajzok közül például igen sok szól a szentek életéről és a filozófia szakban is jócskán akad szentek, egyházatyák tollából származó munka. Teológiai tartalmú nagyobbára az öt nem latin nyelvű szak is. Ha mindezt figyelembe vesszük, kiderül, hogy a nagyszombati Egyetemi Könyvtár anyagának kb. 72%-a volt 1690-ben teológiai természetű. Igen magas szám ez, bár megállapítható, hogy az egyetem alapítása előtti — 1630-as — állapothoz képest haladást mutat, mert akkor 76%-os volt az arány. Ugyanekkor a természettudományi anyag 3,5%-ról 8%-ra emelkedett. Feltűnő a jogi könyvek kis száma, arányuk csak 2%, illetve a kánonjoggal együtt 4,5%.

A könyvtáros az új katalógust igen nagy gonddal vezette. Minden megállapítható adatot feltüntetett, és — amennyire ez alaposabb vizsgálat nélkül megállapítható — keveset tévedett. A betűket nem is annyira írta, hanem inkább rajzolta; annyira szépek, egyenletesek, hogy néha a nyomtatás illúzióját keltik. Az utódok már nem voltak ilyen gondosak. A XVIII. században sok rovatot, elsősorban a katalógusba való bejegyzés évét nem töltötték ki, és az írás hanyag, nehezen olvasható.

A könyvtár a katalógust 1777-ig, a Budára költözés idejéig használta. Ekkor az állományban történt nagy változás új címjegyzék készítését tette szükségessé.

A nyomtatott lapok tükrömérete 291×192 mm. A címlap szövege:

CATALOGUS NOVUS | LIBRORUM, | COLLEGII TIRNAVIENSIS | SOCIETATIS JESU. | CONSCRIPTUS ANNO DOMINI MDCXC. | SERVATO ORDINE ALPHABETICO, ET POST | HAC SERVANDO, POTIORI EX PARTE | PER COGNOMINA AVTHORVM, | VEL ETIAM | PER TITVLOS MATERIARVM NOTIORES. | Distinctis quoque, per fingulas Alphabeti literas | Divertis clasfibus Authorum, | Proximo folio specificatis, | Quae omnia fieri opus erat, | Ad corrigendum disordinem veteris Catalogi, | In quo | Univerfim, Libri, non debito ordine hactenus incripti funt; | Quamplurimi non incripti. | Nec pauciores ex incriptis deperditi aut alienati. | CeDat CataLogi IrtIVS InftaVratIo | aD VberIores. | eX LIbrIs hVJVs CoLLegII tIrnaVIensIs | soCietatIs JesV, | In JVVentVte VngarIae progrfsVs. | O. A. M. D. G.

Kézirattári jelzete: J 2.

VÉRTESY MIKLÓS

Czvittinger „Specimen“-jének egyik forrásáról. A bibliográfia-történet a XVII. sz. első felében megjelent számos *Bibliotheca* között már régebben számon tartja Johann Peter LOTICHIVS művét: Jo. Petri LOTICHII. *Bibliothecae poeticae pars prima et secunda [tertia, quarta et ultima]*... Francofurti, 1625—28., sumptibus L. Jenisii. Feltűnő azonban, hogy Magyarországon, annak ellenére, hogy a mű negyedik részének már címe is elárulja, hogy magyarországi költők méltatását is tartalmazza,¹ CZVITTINGER óta e művet nem méltatták figyelemre. APPONYI Sándor gyűjteményében nem szerepel, a mai hazai nagykönyvtáraknak a műből nincs példányuk. Nem meglepő

¹ *Pars quarta et ultima in qua diversarum nationum: videl. Galliae, Angliae, Ungariae, Daniae, Poloniae, Bohemiae etc. poetae celebriores singulis tetrastichis singuli recensuntur*...

tehát az sem, hogy pl. Huszti József JANUS PANNONIUS-könyvében,² amikor LOTICHIUS-t mint JANUS PANNONIUS leghatározottabb külföldi elismerőjére hivatkozik, az erre vonatkozó LOTICHIUS-idézetet CZVITTINGERTől veszi át.

Johann Peter LOTICHIUS a német protestáns barokk tipikus polihisztor egyénisége. 1598-ban született. Apja nauheimi lelkész. Már 16 éves korában orvosi tanulmányokat folytat a marburgi egyetemen, és ugyanabban az évben (1614) megjelenik egy latin nyelvű verse. Orvosi diplomáját 1619-ben Bázelen szerzi meg. 1620-ban költözik Hanauba, ahol 1625-ig orvosi gyakorlatot folytat, ugyanakkor az ottani gimnázium természettan tanára.³

A *Bibliotheca poetica* keletkezése hanaui tartózkodásának idejére esik.

A teljességre törekvés, az anyag gondos előkészítése nem is volt, nem is lehetett a szerző célja. A sokat olvasó ember pihenésként kedves költőiről kívánt megemlékezni. Műveik felsorolása, vagyis inkább rendszerezett olvasási napló összeállítása volt szándéka.⁴

A négy részes mű első része Thrácia és Görögország, második része Olaszország és Spanyolország, harmadik része Németország és Belgium, negyedik része a különböző nemzetek, vagyis a francia, az angol, a magyar, a dán, a lengyel, a cseh stb. költőinek ismertetését foglalja magában.⁵ E rész megjelenési éve 1628. A negyedik részt bevezető dedikáció a filozófia és költészet viszonyával foglalkozik, kiemelve a poézis nagy jelentőségét az emberi haladás történetében.

Mind a négy könyv egységes szerkezetű. Az egyes költők életrajzát egy LOTICHIUS által írt négy soros, a költőt méltató epigramma vezeti be. A magyar költőket bevezető epigrammákat CZVITTINGER hiánytalanul idézi. Az epigrammát a költő életrajza, többnyire igen szubjektív méltatása, mások véleményének közlése, majd a művek felsorolása követi.

A LOTICHIUS által ismertetett magyarországi költők a következők: (LOTICHIUS írásmódja szerint) JANUS PANNONIUS, Joannes SAMBUCUS, Joannes SOMMERUS, Georgius THURIUS, Joannes FILITZKIUS.

A költőknek ez a kiválogatása nem LOTICHIUS eredeti gondolata. Nem lehet vitás ugyanis, hogy LOTICHIUS ezeket a költőket Johannes Philippus PAREUS 1619-ben megjelent *Delitiae poetarum Hungaricorum* c. művéből ismerte meg.⁶

PAREUS nagyjelentőségű antológiája SAMBUCUS verseinek kivételével valamennyi LOTICHIUS által említett költő verseit közli, sőt csakis ezekből a költőkből közöl szemelvényeket. Ez magában is elegendő ok lenne feltételezni azt, hogy LOTICHIUS a PAREUS-féle antológiát használta fel.

Nem kerülheti el a figyelmet a következő sem. Az 1576-ban született PAREUS, aki kiterjedt filológiai munkássága mellett korának egyik leghíresebb nevelője volt, 1623-tól kezdve ugyancsak Hanauban működött, mint annak az iskolának (Gymnasium

² Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931. 292. és 448. l.

³ A. D. B. 19. k. 268—269. l. J. P. LOTICHIUS további életrajzi adatai: 1625: orvos Frankfurtban, 1629: a rintelni főiskola orvosprofesszora, 1632: császári tábori orvos, 1636: ismét Hanauban. 1639: marburgi, 1642: harborni professzor. 1669-ben bekövetkezett haláláig Frankfurt, III. FERDINÁND császár udvari orvosa és történetírója.

⁴ I. m. pars prima. 3—5. l.

⁵ Ld. l. jegyz.

⁶ PAREUS, Johannes Philippus: *Delitiae Poetarum Hungaricorum nunc primum in hac Germania exhibitae a John. Philippo Pareo*. Francofurti, 1619. Impressis haeredum Jacopi Fischeri, Excudebat Nicolaus Hoffmann. 530 l. (Apponyi 748.) Ebben 1—310. JANUS PANNONIUS, 311. Georgius THURIUS, 355. Johannes SOMMERUS, 465. Johannes FILITZKI.

illustre) rektora, melyben LOTICHIVS 1625-ig tanított.⁷ Tehát PAREUS és LOTICHIVS két évig a legszorosabb kapcsolatban állottak egymással.

Valószínűsíti PAREUS művének felhasználását még az is, hogy LOTICHIVS bibliográfia jellegű felsorolásai szinte kivétel nélkül azt a címet viselik, amelyen PAREUS művében szerepelnek, s nem változtat LOTICHIVS a PAREUS által használt sorrenden sem.

A PAREUS által közölt — tehát a LOTICHIVS-féle összeállításban szereplő — versek, illetve művek korábbi közlései többnyire ismereteseek. THURI György költeményeinek korábbi kiadását azonban sem SZABÓ Károly, sem SZINNYEI (*Magyar írók*) nem említi. SZINNYEI adatközlése erre vonatkozóan a következő: „2. Georgii Thurii Poetae Laureati Poemata Francofurti, 1619. (Kiadta Pareus Dávid [Sic!]) Deliciae Poetarum Hungaricorum cz. gyűjteményében 311—354. l.)” Míg sem tudunk olyan kiadásról mely THURI György verseit annak életében közölte volna. SZINNYEI és SZABÓ Károly nem tudnak az APPONYI-gyűjtemény 717. sz. darabjáról sem, mely PAREUS Dávid, Johann Philipp PAREUS atyjának egy művét tartalmazza.⁸ Az ebben a kötetben függelékként közölt THURI György-féle költeményeket, vagyis THURI „posthumus” verseit vette át Joh. Ph. PAREUS a maga antológiájába. Hogy vajon ez a kiadás THURI György költeményeinek editio princeps-e, még mindig nem bizonyos.

LOTICHIVS *Bibliothecája* azonban, mégha a tisztázatlan bibliográfiai problémákat nem oldja is meg, irodalomtörténészeink részéről az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez. A debreceni egyetemi könyvtár 1955-i évkönyvének II. kötetében publikálta BERTÓK Lajos KÖLESÉRI Sámuel könyvtárának címjegyzékét, mely nem csupán az egykori tulajdonos személye, de könyvtárának igen magas színvonala miatt is igen nagy figyelmet érdemel. A bevezető tanulmányt — úgy véljük — a szerző maga is csupán futó vázlatnak szánta, s így nem lenne helyénvaló érdemben fűzni hozzá tudománytörténeti észrevételeket. Mint *bibliográfiai* publikációt azonban szerzőnk igen komolyan tekintette feladatát, s a szerző és cím lehető pontos megállapítása által korszerű kiadásra törekedett.

A filozófia- és fizikatörténeti vonatkozású címeknek csak első áttekintése után is azonban meg kell állapítanunk, hogy a bibliográfiai kiegészítések mind pontosság, mind teljesség tekintetében kívánnivalókat hagynak hátra. Nem szólunk olyan apró pontatlanságokról, hogy a *német* LEIBNIZ következetesen „Godofr. Guillaume de Leibnitz”-ként szerepel, szemben a *francia* POIRET-vel, akit az index „Petrus Poirer”-ként tart nyilván: a bibliográfust az ilyesmi bosszantja ugyan, a címjegyzék és index használatát azonban mindez nem hátráltatja.

Komolyabb pontatlanságot találunk a 149. és 151. lapon, ahol BERTÓK Arnold GEULING-nek identifikálja a szerzőt, akit azután az indexben is így tart számon: az egykori jegyzék-készítők helytelen írásmódja miatt nyilván nem vette észre, hogy itt a filozófiatörténet közismert alakjáról, Arnold GEULINCX-ről van minden esetben szó, aki írta ugyan a nevét „Geulincs”-nek, „Geulinx”-nek, „Geulings”-nek, sőt „Geulinc”-nek is, de — „Geuling”-nek soha! Ugyanúgy nem veszi észre szerzőnk a 165. lapon,

⁷ A. D. B. 25. k. 169. l.

⁸ PAREUS (David). Davidis PAREI Patris, J. Philippi PAREI Filij *Mvsae Fugitivae*. In Adoptivis Parei Filij, accessit Georgii Thurii Pannonij, Poetae cultissimi Mvsa Posthuma. Neapoli, 1615. Nemetvm Excudebat Heinricus Starckius. 158. l. (Apponyi 717.)

hogy Johannes VALISIUS (akit az indexben is így tart nyilván) nem más, mint John WALLIS, aki évtizedeken át folytatott elkeseredett vitát HOBBS-szal. Viszont *ugyanazt* a szerzőt a 48. lapon „Johann Wallis”-nak minősíti, majd az indexben is így szerepelteti. Így módon a szerzők személye mindkét esetben elvész a kutató számára.

Míg e két esetben tényleges szerzők tűnnek el, a 155. lapon ezenfelül egy soha nem létező szerző jelenik meg. Itt Johannis de RÁCZY *Clavis philosophiae naturalis*-ről van szó; az index „Racius (Ratius?), Joh.”-t jelez. Hogy ilyen filozófus soha nem létezett, azt biztosan állíthatjuk. Ki hát akkor a szerző? A mű teljes címe — melyet BERTÓK is közöl — *Clavis phil. nat. Aristotelico-Cartesianae*, vagyis a szerzőt valahol a század-közép cartesiánusai között kell keresnünk. Hamarosan meg is találhatjuk DESCARTES legelső követői között, mégpedig a holland Jean DE RAEY személyében, aki 1654-ben adta ki először *Clavis* c. művét. Nyilván az ő nevéből lett „Ráczy” vagy az egykori címjegyzékélők, vagy BERTÓK hibás olvasata következtében (Raey > Raey > RÁCZY).¹

A 174. lapon ugyancsak hibás olvasat következtében tűnik el egy szerző: David GORLAEUS (GOORLE), akit BERTÓK „D. Garlaeus”-ként identifikál, s az indexben is ugyanígy (vagyis felismerhetetlenül) szerepeltet.

Ugyanez a lap — végül — felhívja figyelmünket arra is, hogy BERTÓK nem fordított kellő gondot az anonymák feloldására. Itt ugyanis az *Iter per mundum Cartesii* c. mű (1694) szerepel anonymként. A szerző minden különös fáradság nélkül megtalálható DESCARTES ellenfelei körében: nem más, mint G. DANIEL S. J. (1649—1728), aki 1690-ben adta ki *Voyage du monde de Descartes* c. névtelen gúnyíratát DESCARTES ellen; ennek latin fordítása a KÖLESÉRI hagyatékban szereplő amszterdami kiadás.

Nem feladatunk felvetni a logikus kérést, hogy vajon a filozófián és fizikán kívül, a többi szakoknál is ugyanilyen számú és jellegű hibákat találhat-e az olvasó? Annyit azonban kötelességünk megállapítani, hogy a bibliográfiai apparátus, mellyel BERTÓK dolgozik, érthetetlen módon szegényes és ötletszerű. A vizsgált szakmák körében olyan alapvető művek hiányoznak, mint ADELUNG, UEBERWEG, EISLER, SIDNEY LEE, POGGENDORF (!) stb., nem szólva a nagy nemzeti könyvtárak (Bibliothèque Nationale, British Museum) katalógusairól: megannyi olyan segédeszköz, amely nélkül tudománytörténeti bibliográfia már régóta elképzelhetetlen.

MÁTRAI LÁSZLÓ

Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből. A MÁRIA TERÉZIA-kori cenzúraügyek történetében az 1754. év nem a legjelentéktelebb. Ez az esztendő hozta meg a magyarországi könyvellenzítés újjászervezését, a HABSBURG centralizáció jegyében. Az új cenzúraszervezet ismertetését egészen rövidre foghatjuk, miután azt a magyar cenzúra történetével foglalkozók már részletesen elvégezték. Az 1754. január 7-én kelt királyi rendelet a Magyarországon megjelenő összes könyvekre vonatkozólag előírta azoknak Bécsben történő cenzurázását, a vallási szempontból történő felülbírál s jogát azonban továbbra is a püspökök kezében hagyta. A február 25-i rendelet pedig az erkölcsrontó könyvek elégetését és a vallási szempontból veszélyes, az egyház tanításával

¹ Könyvtörténeti szempontból sem érdektelen megemlítenünk itt, hogy éppen DE RAEY-nek éppen ez a könyve volt a DESCARTES filozófiája körüli hosszú, kemény harcoknak egyik középpontja. A szerző művét a leydeni egyetem tanácsának dedikálta, mire az meg is szavazott neki 100 forintot; röviddel később eszébe jutott a tanácsnak a DESCARTES tanainak terjesztését tiltó határozat: felére szállította le az összeget és *elrendelte* DESCARTES nevének törlését a még eladailan példányok címlapján. L.: THIJSSSEN-SCHOUTE, C. Louise: *Le cartésianisme aux Pays-Bas*. (Descartes et le cartésianisme hollandais. Études et documents.) Paris-Amsterdam, 1950. 211. l.

ellenkező tanokat hirdető vagy a katolikus egyházat gyalázó írárok zárt helyen való őrzését parancsolta meg.¹

Amint az elmondottakból is kitűnik, a változások, ha nem is hoztak döntő fordulatot a sok évtizedes cenzurázási gyakorlatban, mégis némileg elősegítették azt a folyamatot, amelynek egyik befejező eseményét előző közleményünkben már előadtuk.² Nyilván következik ebből, hogy azok az akták, melyek ebben az évben jöttek létre a könyvvellenőrzés bürokratainak jóvoltából, tanulságosan mutatják az új rend megvalósulásának kezdeti lépéseit. E lépések legfőbb irányítója — ugyan már bizonyos korlátok között — de még mindig a magyar primás, így érthető, hogy az év cenzúráiratai ott is megtalálhatók, ahonnan az 1792-es *Idea Plani* napvilágra került: az esztergomi gyűjtemények ún. BATTHYÁNY-kollekciójában.

1754. január 31-én a helytartótanács javaslatot tett a királynőnek több protestáns könyv eltiltására vonatkozólag, és javaslatához mellékelte Roys Ignác pozsonyi jezsuita cenzor részletes véleményét a könyvekről.

Az első ezek közül Johannes Philippus FRESENIUS³: *Evangelischen Predigers Beicht und Communion Buch*, amely a cenzor véleménye szerint túlságosan engedékeny a bűnök és bűnösök irányában.

Ugyanez okból kérte Jakob BAUMGARTEN⁴ könyvének elégetését, mely a *Von rechtmässiger Verwaltung eines Christen* címet viseli. (Halle, 1750.) — Ez a könyv ráadásul még a pápát és a szerzetesrendeket is támadja. Természetesen az sem szolgált javára, hogy VOLTAIRE a szerzőt a német tudósok koronájának nevezi.

Több mint egy sz zaddal előbb (1633-ban) Württembergben látott napvilágot Ambros HUNNEMANN latin — német luteránus énekeskönyve. *Prodromus Hymnologiae Ecclesiarum Augustanae Confessionis Germanicolatinae*. „Ezek a himnuszok — mondja a cenzor — a lutheri tanításokat úgy adják elő, hogy vagy a hiteles katolikus dogmákat, vagy a pápát támadják.”⁵ Sorsát ez a könyv sem kerülhette el.

Valamivel előbb jelent meg Lipszéban az a mű (1723), mely Johann GERHARD⁶ nevezetes luteránus prédikátor életleírását tartalmazza. A szerző — Erdmann Rudolph FISCHER⁷ — GERHARD élete eseményeinek ismertetése során a római egyház tanítását és szokásait támadja, minthogy azoknak tarthatatlanságát — a szerző szerint — Johann GERHARD sikeresen hebizonyította.

Szerző, hely és év nélkül jelent meg az a könyv, mely számos tételbe szedve a lelkiismereti kérdésekről (*De casibus Conscientiae*) tárgyal. Nem kívánunk e protestáns — katolikus kazuisztikai vitatkozás részleteibe belemenni, egy tételt mégis némi figyelemre kell méltatni. A 19. tétel ugyanis arról tárgyal, hogy még akkor is meg kell adni minden tiszteletet a császárnak, ha egyébként az Antikrisztus — azaz a protestáns szóhasználat szerint a pápa — némely tanítását elfogadja, mert hiszen a császár is ember lévén, ilyen dologban tévedhet, azonban az ilyen vallási tévelygés világi főhatalmára kihatással

¹ SCHERMANN Egyed: *Adal'kok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. 30—31. l.

² *Magy. Könyvszle.* 1955. 307—312. l.

³ FRESENIUS, Johannes Philippus P. (1705—1761) luteránus teológus. *Deutsche Allgemeine Biographie*. [D. A. B.] VII. 353—354 l.

⁴ BAUMGARTEN, Siegmund Jakob (1706—1757) „von Voltaire die Krone deutscher Gelehrten, von Andern das Orakel der Theologen genannt” a hallei egyetem teológia-professzora. *D. A. B.* II. 161. l.

⁵ „Hymi isti, ita Doctrinam Lutheranam explicant, ut in plerisque aut sincera catholicorum dogmata, aut Papam impetant...”

⁶ GERHARD Johann, (1582—1637) a luteránus orthodoxia „architheológusa”. *D. A. B.* VII. 767—768 l.

⁷ FISCHER Erdmann Rudolph (1687—1776) főszuperintendens. *D. A. B.* VII. 62. l.

nem lehet. Amiből egyszerűen következik az, hogy a császárra nem lehet sérelmes az, amit a lutheránus szerző a katolikusoknál kifogásol vagy kárhoztat. Ezek az igen elméleti, dogmatikai-morális érvek a „német-római” császárt aligha vezették volna protestáns táborba, a cenzor mégis ezt a tételt nevezi a legnagyobb mértékben sértőnek (summe injuriosa), mégpedig úgyesnek képzelt politikai színezetű érveléssel nem a katolikusokra, hanem a császárra nézve, ő ugyanis Krisztus és nem az Antikrisztus egyházának legfőbb védelmezője.

M. Eusebius BOHEMUS⁸ Jun. műve: *Az újtestamentum egyháztörténetének kivonata*, Württembergben 1616-ban jelent meg. Senkit nem lephet meg, hogy a cseh szerző WICLIFF, HUSZ és PRÁGAI JEROMOS „eretnekfőnökök (heresiarchák) szentségét, ártatlanságát, állhatatosságát hirdeti.” A cenzornak itt könnyű dolga van, mert a régi protestáns szerző könnyelműbben, mint az előző kazuista névtelen, a római egyház szokványos támadása mellett a legfőbb katolikus fejedelmekről, a császárokról is tiszteletlenül nyilatkozik.

Éppen nem volt friss könyv, mert 1695-ben jelent meg Frankfurtban és Lipszéban az ugyancsak cseh szerző munkája: *Contemplatio hominis Theologiae, das ist christliche Betrachtung des Menschen*. Alapjában jelentéktelen, megszokott katolikus-ellenes polémiával megírt munka.

A két utolsó könyvet az előzőktől különböző okok miatt javasolták elégetésre. A két könyvecske a cenzori jelentés szerint botrányos erkölcselenségeket terjeszt, és a közérkölség megrontását célozza. Az egyiknek ismeretlen szerzője *Der verliebte und galante Student* címet adta és Lübeckben meg Lipszéban jelent meg 1750-ben, a másik címe: *Der dänische Auenturier, oder des Herrn von R. wunderbare Begebenheiten*, Frankfurt und Leipzig. 1751. — A két könyv viszonylag gyorsan megtalálta útját Magyarországra is. Tartalmukról a cenzor bővebben nem nyilatkozik, de megteszi ezt helyette a helytartótanács számára készült primási előterjesztés, mely a jezsuita cenzor terjengős jelentését 10 és féloldalra rövidíti le úgy, hogy csupán a leglényegesebb és állami szempontból fontos érveket tartja meg. Így a württembergi énekeskönyvet azért tartja elítélendőnek, mert fölösleges is, hiszen „az eretnekek e hazában” könyvekkel, himnuszokkal és ritmusokkal bőven el vannak látva. A *Casus Conscientiae* szerzője az előterjesztésben már egyenesen mint lázító és felségsértő jelenik meg, aki a Roys jelentésében még világosan kivehető finom distinkciók mellőzésével, már a birodalom katolikusainak a császár ellen izgatását kísérel meg. Állami vétek ez, nem is egyszerű protestáns tévely, mely a magas referens szerint „lángokra vagy örökös gályarabságra méltó.”

A két utolsó könyvről már nyíltan megmondja, hogy számtalan erkölcselenséggel, kerítéssel és fajtalansággal van telve, ezért ezek is a lángok martalékaivá legyenek.

1754 február havának nyolcadik napján a királynő a magyarországi helytartótanácsnak elrendelte, hogy a január 31-én hozzá terjesztett könyvek közül csupán egyet lehet kiadni a tulajdonosnak, illetőleg a megrendelőnek (külföldi könyvről van szó), minthogy ez a valóban ártalmatlannak látszó „Württembergi énekeskönyv” a leirat szavai szerint „az ágostai hitvallás közönségesen ismert tanain kívül cenzurázást érdemlő dolgot nem tartalmaz” tulajdoncsának vissza lehet adni.⁹ A többi kilenc könyv azonban „jusson a maga helyére”, azaz tűnjön el a pozsonyi cenzúrahivatal raktárában, vagy — ha a javaslat szint azt érdemli — égjen el a máglyán.

⁸ BOHEMUS M. Eusebius Jun. Cynaeus zwickau — ezért Cynaeus — születési csehországi lutheránus szuperintendens, meghalt 1633-ban. JÖCHER's *Gelehrten Lexikon*. I. 1188. l.

⁹ Litt. VI. n.: »Liber in ordine 2-us Cui titulus est: Wittenbergische Gesangbuch velut praeter communem Augustanae Confessionis Doctrinam nihil censura dignum continens, conformiter etiam voto Principis Archiepiscopi Strigoniensis Possessori restituitur...«

Március 31-én ROYS Ignác megint terjedelmes cenzúrajavaslatot adott be a primási kancelláriába, mely tizenhat könyvről tartalmazott általában kedvezőtlen véleményt. A primás megint lerövidítette a jezsuita cenzornak részletekbe menő magyarázatait két oldalra. Az *Opinio primatialis* legrészletesebben a janzenisták ellen kiadott *Unigenitus* pápai bullát támadó révtelenül megjelent *Propositiók*at ismerteti és ítéli el. Különös jele annak, hogy a hivatalos egyházi felfogás ekkoriban a janzenizmust a nyíltan ellenséges protestantizmusnál éberebben megfigyelendőnek és üldözendőnek tartotta. A továbbiakban meglehetősen érdektelen protestáns könyvek és három „gáláns” könyvecske érdemli meg a cenzorok ítélete szerint, hogy „lángoknak adassanak át és elhamvasztassanak” (*flammis tradi et in cineres redigi sani promerentur*).

Ugyanabban az évben készített a pozsonyi cenzor egy négyoldalas bírálatot bizonyos SZERENCSI FODOR János kálvinista prédikátor írásáról, amelyet közelebbről nem nevez meg, de annyi a bírálatból megérthető, hogy a kálvinista szerző a kálvini ortodoxiával magára vált veszélyessé, amennyiben a szentháromság tanát nem csupán a katolikus, de a kálvinista és lutheránus tanításokkal is ellenkező módon adta elő. A két baj közül a kisebbiket választotta a jezsuita cenzor és nyomában a primási vélemény, amikor a protestantizmus radikalizálódásának e hazai jelentkezését és hirdetőjét a „szent kánonok rendelkezései szerint büntetendőnek mondotta.” Egyébként e „crisisen” kívül SZERENCSI FODOR Jánosról mitsem tudunk meg, valamint könyvének további sorsa, a kormány-szék állásfoglalása is hiányzik.

Ebből az évből a BATTHYÁNY-kollekció még négy előterjesztést őriz a reájuk érkezett királyi leiratokkal együtt. Ezek közül különösen kettő a már akkor is régmúltba nyúlik vissza, néhány erasmusi munkát tilt el a magyar olvasóközönségtől. A tilalom eredménye aligha kétséges, ha fontolóra vesszük azt az egyáltalán nem valószínűtlen tényt, hogy ROTTERDAMI ERASMUS nem ekkor, a XVIII. század közepén, és nem is a harmincadhivatal által akkor lefoglalt példányokból vált ismeretessé. Mégis érdekes a cenzurázás módszereinek megismerése szempontjából, hogy ERASMUS mely műveit tarthatta a jezsuita cenzor (ezúttal NAGY János) az előfordultak közül megengedhetőnek és melyeket nem.

A június 17-i királyi leirat ERASMUS Baselben 1533-ban megjelent *De sarcienda Ecclesiae concordia* c. munkáját (MELANCHTHON *Quaestiones aliquot explicatae*. Württemberg, 1552. c. könyvével együtt) a maga helyére juttatandónak, azaz elzárt helyre teendőnek minősítette „mert ámbár katolikus ember munkája, mégis a katolikus vallásról igen gonoszul ír” (utpote Hominis Catholici, de Religione tamen catholica pessime scribentis). Október 17-én pedig még határozottabban fordul a *resolutio* ERASMUS olvasása ellen. Tilosnak jelenti ki Erasmusnak Lorenzo VALLA műveiből készített kivonatát (*Epitome ERASMI ROTTERODAMI in Libros laurentij Vallae. Coloniae Anno 1538*). Indokolásul azt hozza fel, hogy az *Epitome* és LORENZO nem csupán a katolikus vallás, de a Magyarországon megtört kálvinizmus és lutheránizmus ellen is súlyos támadásokat tartalmaz.

ERASMUS *De Copia Verborum ac Rerum*, mely M. WELTKIRCH kommentárjaival Lipcsében 1568-ban jelent meg, a pozsonyi cenzor által ugyancsak elítéltetett, lévén „a szerzetességre és a tisztelendő világi papságra” egyaránt veszedelmes. Mármost nehéz megállapítani, hogy a cenzúra a szerző vagy a magyarázó gondolatai miatt tartotta-e veszedelmesnek a könyvet, de ezekhez a vádakhoz szükségesnek tartja még hozzátenni, hogy a könyv különféle szerelmi tanácsokat is tartalmaz az ifjúság megrontására.¹⁰ Ugyanez okból, mint az utóbb említett, de még nagyobb mértékben ítélendő el a cenzor szerint a *Parabola*, mely csupán csak erkölcstelen történeteket és taná-

¹⁰ „Sed etiam rem veneream et Uxoriam sepius Juventuti instillans et modum quaerendi et seducendi puellas proscribens.”

csokat tartalmazna. A könyv egyszerű eltiltása nem is látszik elegendő büntetésnek, a cenzor a könyv megégetését ajánlja.

A primási előterjesztés és a királyi határozat (resolutio) általában a cenzor javaslatát szokta elfogadni. Meglepő tehát, hogy ERASMUS *Parabolái* esetében nem követi az „opiniót”, és nem tartja tűzre vetendőnek ERASMUS művecskéjét. A cenzornál kegyelmesebben ezt is a másik két erasmusi könyvvel együtt „a maga helyére” juttatni kívánja.

Ilyen eltérés az előterjesztés és a királyi leirat döntése között különben ez évben még egy fordult elő, PARSCHITIUS Kristóf *Tabella Hungariae Ducum et Regum* (Würtemberg, 1702)¹¹ c. művével kapcsolatban. A cenzor a könyvnek teljes elítélését javasolta, bár az országban már úgyis több példányban közkezen forgott. Az ok: a Magyarországról száműzött szerző I. LIPÓT császár és király viselt dolgairól a legtiszteletlenebbül, sőt a legnagyobb mértékben sértő módon nyilatkozik. Sőt mi több, elismeréssel nyilatkozik a törökkel az osztrákok ellen kötött szövetségekről. A vádak ilyenformán nem voltak jelentéktelenek. Meglepő, hogy a király mégis úgy döntött, hogy a könyv, ha csak az a kifogás ellene, amit a cenzori javaslat tartalmaz, tulajdonosának visszaadandó.¹²

Az 1754-es esztendő cenzuraügyeinek e szerényigényű és futólagos áttekintése talán egy szempontból némileg érdekesnek bizonyult. A rendelet megjelenése előtt még, mint láttuk, az egyházi cenzorok javaslatának minden további nélkül történő elfogadása azt eredményezte, hogy tíz, voltaképpen nem igen ártalmas protestáns könyv közül csak egy énekes könyv talált kegyelmet. A későbbiekben, ámbár a cenzori éberség nem lankad, sőt a janzenizmus, az unitarizmus, valamint ERASMUS munkái irányában is jelentkezik, a legfőbb politikai döntések már kezdenek ritkán és meglehetősen bátortalanul az egyházi állásponttól eltávolodni. E változás mögött talán nem ok nélkül sejtjük VANSWIETENNEK, a HABSBURG birodalomban az aufklárismus kezdeményezőjének hatását.

DONÁTH REGINA

Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról. Megtaláltuk a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában a legelső Magyarországon megjelent, magyar nyelvű, orvosi és gazdasági tudósításokat közlő újság 1–2. számát¹. Lappangott 154 évig. Megjelenését csak feltételezhettük irodalmi utalásokból és egykorú újságok hirdetéseiből,² most azonban megtudtuk, hogy 1803-ban napvilágot látott Kassán, SÁNDORFFI József magyar származású, bécsi orvos szerkesztésében.

Előtte nem volt olyan magyar nyelvű újság, amely kizárólag orvosi híreket közölt volna. Magyar orvosok kezéhez csak németországi újság jutott, mint ezt a *Magyar Kurir* hirdetéseiből is olvashatjuk: „Jelentés, hogy a Salisburgi Orvosi és Seborvosi újság levelek (die Salzburger Medicinisch — Chirurgische Zeitung) 1802-dik esztendőre is Pestről, minden hónapban Magyar Ország Orvossainak és Seborvossainak el küldetik”³.

A második szám a már PETHE Ferenc gazdasági újságjával⁴ népszerűsített mezőgazdasági hírekkel és tanácsadással szolgál. SÁNDORFFI ilyen tárgyú ismertetései fontosak, mert PETHE még 1797. dec. 21-én megszüntette a *Vizsgálódó Magyar Gazda* című, gazdasági híreket terjesztő lapját. Az utolsó számban írja, hogy „a környülállások hozták magukkal, hogy ezen ... Heti számjaimat megállítsam, de tsak bizonyos ideig,

¹¹ PARSCHITIUSra I. SZINNYEI X. k. 420. h.

¹² „Si nihil amplius, quam in exhibita censura exponitur contineat, Suis Proprietariis restitatur...”

¹ Jelzete: P 677.

² DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 57. l.

³ *Magyar Kurir*. 1801. nov. 3.

⁴ *Magyar Újság*..., 1796. jún. 28: *Gazdaságot Tzélző Újság*, 1796. szept. 6: *Vizsgálódó Magyar Gazda*. Megj. Bécs. 1796. jan. 1–1797. dec. 21.

míg ti. más plánumot készíthetek hozzá . . . addig méltóztassanak a Praenumeratióval várakozásba lenni.” — Csak 1814-ben indította el újságját, a *Nemzeti Gazdát*.

Jelent-e meg SÁNDORFFI lapjából a most megismert 1—2. számon kívül több újságszám, és ezekben az orvosi és gazdasági tudnivalók számonként felváltva következtek-e, vagy egy-egy számon belül helyet kapott volna mind a kétféle érdeklődési terület, nem tudjuk. Az újság címe az egy számon belüli közös tartalmat hirdeti.

Az újság megjelenését két évig tartó hirdetés előzte meg, ezekben a szerkesztő életére és újságja történetére találunk adatokat. A SÁNDORFFI munkásságára vonatkozó irodalom nem ismerteti az orvos-író bécsi éveivel kapcsolatban újságja történetét, az újsághirdetésekből erre is fény derül.

A szerkesztő hetilapjával eredetileg nem szakfolyóiratot tervezett, hanem az akkor dühöngő járvány, a marhahimlő ellen akart küzdeni. Az első szám bevezető sorai-ban írja: „Tökéletes reménységben vagyunk, hogy nem tulajdonítják a tudósabbak bűnül, ha a gyengébbeknek kedvéért, ne hogy a Munka reájok nézve haszonvehetetlen legyen, néha kivált még eleinte, oly dolgok is . . . körül íródnak, vagy magyarázódnak . . . melyek könnyűknek . . . tetszenek”. SÁNDORFFI célja, hogy a nagyközönséget felvilágosítsa, megmentse a borzalmas betegségtől, mely „mint valami pestis egész tartományokat és országotak el borított — írja — és ezrenként ragadta ki az édesanyák öleiből kedves gyermekeiket . . .”⁵

Az újság megjelenéséről szóló első hirdetést a *Magyar Kurir* 1801. okt. 27-én megjelent számában olvashatjuk. A második hirdetés már a lap megindulását ígéri, és előfizetőket gyűjt ugyancsak a *Magyar Kurir*-ban, 1802. febr. 12-én: „ . . . már tudtára adódott az Érdemes Közönségnek az: hogy ezen Ujság formában ki adandó közhasznú munkára 10 forintot az esztendőnek akármely részében ugyan, de tsak egyszerre lehet le tenni, és akár mely hónapban érkezzen fel: az egész esztendőben ki jött árkusok mind meg fognak küldettetni. Annnyival is inkább tehát, kik már pénzeiket a Postára is fel küldötték, teljes reménységben lehetnek, hogy az említett munkát az egész 1802-re meg fogják kapni, mert bizonynyal a mivel elhaladt a dolog, azzal el nem múlt”. Az újság megjelenése bizony „elhaladt”. A *Magyar Kurir* 1802. máj. 28. számából SÁNDORFFI betegségéről értesülünk: „ . . . ezen folyó esztendő eleivel egy halálos és ragadó nyavalyában kinlódotthoz mint Orvos hívattatván, tsak kevés ideig vele lett maradásom alatt is, úgy által járta ragadó nyavalyájának ereje minden tagjaimat, hogy egy óra múlva lábaimról levervén ágyam fenekére szegezett, s olly veszedelmesen sínlődtem, hogy életem nem kevés kétségbe forgott . . . valami fontos munkához kezdenem lehetetlenség lett volna — és e vólt az esztendő eleire megígért Orvosi és Gazdasági Tudósítások mind ez ideig való meg nem indulhatásának oka. Mivel pedig már meglehetősen helyre állottam . . . bizonyoson az Orvosi és Gazdasági Tudósítások nem sokára megfognak indulni”.

Egy év múlva teljesedik SÁNDORFFI ígérete. A *Magyar Kurir* 1803. febr. 15-én és a *Magyar Hirmondó* 1803. febr. 25-én megjelent számában olvassuk, hogy az „Orvosi és Gazdasági Tudósítások, mellyeknek némely árkusi már a sajtó alól is ki szabadultak és itt már készen olvastatnak is, az elküldés módjában tett néminemű akadályok miatt a két Hazába mind ez ideig is ugyan le nem indíttathattak . . . azonnal a mi belőlle már készen itt hever, egyszerre kezekbe küldődik, s az után renddela többi hetenként”. Ugyan-ebben a jelentésben SÁNDORFFI nagy szerkesztői terveiről is beszámol: „A mely árkusok ezen munkából egy esztendő alatt hetenként kijönnek, az esztendő végivel 4 tsomóban lehet azokat öszszeszedni, mellyekhez négy külön titulusok fognak tartozni, hogy így egy esztendőben ki jött munkát négy darabba lehessen bé köttetetni, s minden negyedik

⁵ *Magyar Kurir*. 1801. okt. 13.

vagy utolsó darabnak a végére készítődik egy laistrom, melybe az ABC betűinek rendi szerént azon dolgok szorgalmasan fel fognak jegyződni, a melyekről ezen tudósításokban e vagy amaz esztendőben szó volt. Hogy így a munka, még azon esztendő tart, mintegy újságul, mivel árkusonként kapja, s egyszerre nem sok lévén az olvasni való, kiki unalom nélkül által nézheti az esztendő pedig kitelvén, egy olly hasznos könyv lehessen belőlle, melybe mintegy archivumba az Orvosi és Gazdasági új hasznos találmányokat öszszeszedve együtt lehessen találni”.

Kérdés, hogy ilyen nagy tervekkel induló újság miért szűnt volna meg a második számmal. Milyen sikere volt az előfizetők között? Elterjedt-e úgy, hogy a nagy kelendőségben szíjjelolvasták, vagy lehetséges-e hogy „az elküldés módjában tett néminemű akadályok” miatt alig került ki néhány példány a nyomdából? SÁNDORFFI életkörülményeinek megváltozása nem okozta a lap megszűnését. SZINNYEITŐL tudjuk, hogy csak 1804. jún.-ban került el Bécsből, Bihar megyébe rendes megyei orvosnak nevezték ki, 600 rhénes forint évi fizetéssel, s ekkor költözött Nagyváradra⁶. Tehát 1803-ban még a megkezdett körülmények között folytathatta volna lapja szerkesztését. A járvány sem szűnt meg, s más orvosi hírekkel és gazdasági tudósításokkal is számíthatott volna az olvasók érdeklődésére.

Az újság elterjedtségének ellentmond Veszprémben PÁPAY Sámuel, aki 1808-ban megjelent *A magyar literatura esmérete* című munkájában így ír: „Sokat és sokáig biztatta a Hazát Dr. Sándorffi József is 1801—2—3. esztendőben egy Orvosi és Gazdasági Tudós Újságnak ki botsátásával: de ezen nagy igyekezetnek nem lehete egyéb látattya a hosszas várakoztatásnál”. Ebből a megállapításból úgy látjuk, hogy a Kassán megjelent újságot nem ismerték a kortársak, az újság nem jutott el Veszprémbe PÁPAYhoz sem, akit pedig mint tudós bibliográfust és könyvgyűjtőt különösen értékelték a Magyarországon megjelent nyomtatványok.

BUSA MARGIT

Kísérletek Sopronban könyvmó-intézetek felállítására a XIX. század első felében. Sopron első könyvnyomdája 1722-ben létesül, viszont a XVII. század folyamán élénk grafikai élet van a városban. Az első három évtizedben LACKNER Kristóf polgármester maga illusztrálja könyveit: mint tanult ötvös, értett a rézmetszéshez is. A század utolsó három évtizedében pedig MICHEL Zakariás könyvkötő metsz rézbe arcképeket; ismeretes tőle a város madártávlati képe 1700-ból, állítólag könyvcímeképként jelent meg, feltehető, hogy BARTH Konrád ev. pap *Buda recepta* c. könyvének nagyszámú metszetét is 1686-ban ő véste rézbe.¹ Kortársa, SCHRAPS Mihály könyvkötő is működött rézmetszőként. Amikor azonban már van a városnak nyomdája, a grafikusoknak nincs se híre, se hamva. Az első címképes könyv, OROSZY Ferenc *Synopsis* c. műve 1747-ben jelent meg, jelzése szerint FUHRMANN, bizonyval bécsi metsző munkája. A XVIII. század folyamán kevés a címkép, a fejlécek, záródíszek fadúca valószínűleg nem soproni eredetű, többen a GRITNER jelzés olvasható.

1800 táján él Bécsben a soproni születésű STARK János Károly grafikus. Számos kisebb-nagyobb tájképes rézkarc ismeretes tőle a saját és mások munkái után. A soproni könyvnyomda azonban nem használta fel ezt a lehetőséget, csupán BREDECZKY tanító topográfiai könyveiben szerepelnek STARK rajzai a városról, de más grafikus feldolgozásában. Így érthető, hogy a szomszédos Kismartonban tevékeny Stotz Lipót nyomdász jó érvényesülést sejtett, és 1813-ban kérvényt adott be, hogy Sopronban letelepedhessék

⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók*. XII. k. 148. h.

¹ A szerző éremgyűjteményének értékesebb darabjait mutatja be.

mint könyvárus, egyúttal pedig réznyomó műhelyt is alapítana.² Ez a Stortz eléggé zilált pályafutást tett meg. A XVIII. század utolsó évtizedeiben Bécsben dolgozott, tönkre ment, engedélyét is elvesztette. 1801-ben Kismartonba tette át tevékenységének színhelyét, műhelyét azonban ESTERHÁZY herceg hamarosan megváltotta, ő azonban tovább vezette az üzemet. 1823-ban halt meg.³ A soproni tanácshoz intézett beadványában hercegi udvari nyomdásznak írja magát. Kérésének bukása is ezen múlt. Az ügy előadója ugyanis azzal kezdi, hogy ez a cím hamis, Stortz csupán fizetett szedője a hercegi nyomdának. Az óvatos tanács nagyon utánanézett efféle dolgoknak: megkérdezték a nyomdász SIESS családot, azok kívánságára elutasították Stortz Lipótot.⁴

Ekkoriban már a réznyomást kezdte háttérbe szorítani egy új grafikai eljárás, a könyomat. Sopron közvetlen közelből figyelhette Bécs előretörését. SENNEFELDER már 1801-ben próbálkozott vele, de 1816-ban végleg letelepedvén a császárvárosban nagy lépésekkel vitte előre találmányát.⁵ És ime Sopronban már 1818-ban szó esik a könyomásról: ARNOLDY Lajos jelentkezik a tanácsnál, hogy letelepednék, és könyomó intézetet alapítana. A város ismét javaslatot kér a nyomdászcsaládtól, és az az elutasítás mellett tör lándzsát. Ehhez járult, hogy ARNOLDY idegen volt, nem keltett bizalmat, s ezt azzal is tetézte, hogy felszólítás ellenére sem mutatta be próbanyomásokon, mennyire érti a mesterségét.⁶ Ilyen módon Sopron elesett attól a dicsőségtől, hogy még Pest-Budát is megelőzze,⁷ de a helyi grafika szempontjából is sok lehetőségtől ütötte el a tipikus nyárspolgári bizalmatlanság.

Évek múlnak el: már Pozsonyban is működik könyomó műhely 1832 óta, amikor Sopronban ismét törekvés mutatkozik hasonló műhely alapítására. 1836 vége felé Pórtza Ignác fordul kérrrel a városhoz, hogy könyomó intézetet nyithasson. A két évtized alatt, amióta az első jelentkezőt elutasították, a város nagyot haladt. Ebben az évben kb. 200 ember gyűlt össze a városházán és kívánta, hogy a nagy találmányt, a vasutat valahogy másként ne vezessék, mint a város érintésével, ez évben nyílt meg a gőzfürdő és gőzmalom; most már nem bízták a kérdés megoldását a nyilván ezúttal is ellenséges érületű nyomdászra, hanem kiadták a város kapitányának, hogy tudja meg a kérvényező kilétét. A jelentés még 1836-ban befutott a tanácshoz:

„Pórtza Ignácz T. N. Sopron Vármegye Levéltári Irnokának folyamodására, melyben magának egy könyomatató Intézetnek felállítását megengedtetni kéri, a N. Tanácsnak folyó 1836^{ik} esztendei September 17^{én} 3639^{ik} száma alatt hozott végzése következtében, a vizsgálatot megtévén alázatosan jelentem:

Hogy a folyamodó, Pórtza Ignácz idevaló polgári magyar Szabó Mesternek fija, 22 esztendő, az ide mellékelt Bizonyosság Levél szerint iskolai pályájának a bölcseleti tudományok kihallgatásával történt végeztével Tettes Ns. Soprony Vármegyének levéltári hivatalába az 1833^{ik} esztendei Mindszent hava 23^{ik} napjától fogva előlegessen ugyan napi írász, utóbb az 1834^{ik} évi Szent Jakab hava 20^{ától} pedig fizetésbeli rendes írásképpen szolgál, s magát mind a reá bizottaknak serény és pontos tellyesítése mind pedig erkölcsi jó viselete által ajánlhatásra érdemesítette, a könyomatást pedig tulajdon szorgalma és gyakorlása által megtanulta légyen, s ezen mesterséget, illy nemű Intézet még eddig e városban nem lévén, gyakorolni kívánná, melyre nézve a felsőbb engedelmet

² Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1813. 1581. sz. végzés.

³ MAYER: *Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1886. II. köt. 133. l. CSATKAI: *Die fürstlich Esterházyischen Druckereien in Eisenstadt*. Eisenstadt, 1936. 8. l.

⁴ Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1813. 2038. sz. végzés.

⁵ NAGY Zoltán: *A magyar litográfia története a XIX. században*. Bp. 1934. 12. l.

⁶ Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1818. 2885. sz. végzés.

⁷ NAGY: *í. m.* 20. Pest-Buda az 1810-es évek második felében ismerkedik meg a könyomással, az első vidéki város, ahol műhely nyílt, Nagyszeben volt.

[sic] magának kieszközöltetni ujonan kéri. Mellyről a folyamodó Levélnek és az ahhoz csatolt körmetszési példányoknak visszarekesztése mellett alázatos tudósítást teszem Sopronban December 5^{én} 1836.

Martiny F. J. városkapitány”⁸

A jelentés egyébként THALABÉR István megyei levéltáros és tb. főjegyző nyilatkozata alapján készült⁹ és jóakarátú, mégis a városi tanács e dologban nem dönthetett, és az ügyet a „könyörgő” folyamodásával együtt felterjesztette a helytartótanácshoz még 1836 végén. Ahogy szokás volt, a magas helyen nem nagyon siettek az elintézésrel, csak 1837. május 23-án írták meg a választ, amelyben a kormányzat nem tagadta meg magát, hiszen mindent gyanakodva fogadott, ami írással, könyvvel, általában haladás-sal volt kapcsolatos. Úgy találta, hogy nincs szükség a városban könyomó intézetre (necessitate erigendi in citte hac preli Lythographici haud subversante), a kérvényező nincs a birtokában a könyomás mesterségének, no és állásban is van, ilyennek nem adható engedély; végül három próbanyomást kellett volna bemutatnia. Egyébként is honnan van a sajtója, honnan vette, mi módon szerezte? Legyen a városnak arra gondja, hogy engedély nélkül ne dolgozhassék! A város válaszában — 1837. július 4-én — ugyan nem áll expressis verbis a kérvényező mellé, de a rokonszenv kitetszik, amikor elmondja, hogy PÓTZA Ignác sajtója Sopronban készült. DEGL János asztalos és CORIÁRY Mihály lakatos alkották meg SENNEFELDERnek 1833-ban a regensburgi REITMAYERnél megjelent könyve, a *Lehrbuch der Lythographie* alapján. Egyébként biztosítja a helytartó tanácsot, hogy az engedély nélkül való nyomást szigorúan megtiltotta Pótzának.¹⁰

Az ügyről ettől fogva nem esik több szó, csupán még 1840. január 24-én: több év után PÓTZA megunhatta a huzavonát, és visszakérte kérvényét meg THALABÉR István véleményezését, mit is a tanács kiadott számára. Mégis megvan az íráscsomóban az a három íráspróba, amelyet annak idején MARTINY városkapitány „visszarekesztése” ellenére sem mellékelte a helytartótanácsnak küldött felterjesztéshez. Persze, nem ezen múlt a dolog, de számunkra érdekes a korai kísérlet. PÓTZA kezdetlegesnek látszó gépén, úgy látszik, írásokat sokszorosított, a három példa különböző nagyságú és típusú betűkkel hozza a következő szöveget: „Mi Sopron Vármegye egyházi Fő Rendeinek Ország Fő Zászlósainak, és nemeseinek közönsége adjuk tudtára.” Két példán fent és szövegközben egyszerűbb vonaldisz, a harmadikon csak közben.

Az eddigi irodalomban nincs nyoma, hogy PÓTZA Ignác valamely más városban próbálkozott volna meg letelepedéssel, és Sopronban is el kellett múlnia egy pár évtizednek, amíg megnyílt az első könyomó intézet. 1873-ban az év elején, amikor nagyban folyt a vállalatok létesítése, két soproni bank, a Kereskedelmi és Iparbank az Építő bankkal nyomdát és könyomó intézetet kívánt létesíteni, sőt a hírlapi közlemény a házat is megnevezte, amelyben berendezik,¹¹ azonban ez év május 9-én egész Európán végigzúgott a nagy „krach”, és ezt a tervet is eltemette. 1875-ben végre megnyílt tényleg a könyomó intézet, THIRING Lajos (1845–1919) alapította, és 1895-ig működött. Nevével jelzett fejlődés üzleti levelektől kezdve arcképekig sok mindenféle tárgyú munka került ki intézetéből, amelyet 1895-ben ROMWALTER Károly neves nyomdász vett át. Officinája egyenes folytatása annak a sornak, amely 1733-tól fogva megszakítás nélkül dolgozik Sopronban. Az 1890-es évek elején HOFFMANN és GEISSE néven nyílik a második könyomó műhely, amelyet a nem kevéssé nevezetes RÖTTIG-nyomda olvasztott magába az 1900-as évek elején.

CSATKAI ENDRE

⁸ Az idevonatkozó iratok a soproni áll. levéltárban Fasc. XXIV. 2263 a–d alatt.

⁹ „Valódi Nemes Ifiúhoz illő viselettel ki tüntett” — írja róla főnöke.

¹⁰ *Soproni tanácsjegyzőkönyv*. 1837. 2473. 2606 sz. végzés.

¹¹ *Ödenburger Nachrichten*, 1873. 4. szám. A lap a maga nyomdájának érdekében a híradást elég gúnyosan írja a tervezetéről.

Arany János és az Akadémia Könyvtára. ARANY János több mint két évtizeden át a legszorosabb kapcsolatban volt az Akadémiai Könyvtárral: a könyvtár ARANY életében és ARANY a könyvtár életében történelmi fontosságú szerepet töltött be.

Lássuk előbb a kapcsolat első felét: *mit jelentett a Könyvtár ARANY számára?* Nem kevesebbet, mint költői, szerkesztői, esztétikai és irodalomtörténeti munkásságának (legyen szabad itt csak *Zrínyi és Tasso* című székfoglalójára utalnunk) egyik fontos támaszát, segítő eszközét. 1860 novemberétől, amióta ARANY Pesten élt, szinte állandó látogatója volt az Akadémiai Könyvtárnak. Az Üllői út és Erkel utca sarkán levő lakásától akkoriban alig negyedóránnyira volt ez a könyvtár, a ma is meglevő TRATTNER-KÁROLYI-házban (Petőfi S. utca 3), a II. emeleten. Ha valamilyen könyvre, folyóiratra volt szüksége, többnyire idelátogatott, mert mint akadémiai tag, sokkal könnyebben olvashatott s kölcsönözhetett itt, mint a lakásához közelébb eső Múzeumi Könyvtárban.

Szász Károllyal váltott levelezéséből tudjuk, hogy amikor SZÉCHENYI halála után emlékkódá írására kérték föl, az Akadémiai Könyvtárban tanulmányozta SZÉCHENYI kiadott és kiadatlan műveit. Adatok szólnak arról is, hogy egyik legnagyobb eposzának, a *Buda Halálának* történeti forrásait is nagyrészt könyvtárunkban gyűjtötte a különféle kiadású PRISOS, JORDANES, CALLIMACHUS-krónikák stb. anyagából. ARANY kitűnő, háromkötetes életrajzának írója, VOINOVICH Géza mondja, hogy egyetlen iramban, hihetetlenül gyorsan írta e remekművét, mintegy fél év alatt. Nem véletlen, hogy ebben a csodálatos műben a folklorista elemek a poeta doctus tudatos művészetével olvadnak össze a történelem és a hun—magyar mondavilág emlékeivel.

Mint a *Kisfaludy-Társaság* francia, angol, spanyol színműfordításainak gondozója is számos művet használt a Könyvtár anyagából. Pl. saját *Hamlet-* és *János király-*fordításai átdolgozásához, végleges formába öntéséhez is különféle angol és német jegyzetes kiadásokat tanulmányozott, mielőtt tökéletes, átdolgozott kéziratait 1866-ban nyomdába adta. Utolérhetetlenül szép s az eredeti SHAKESPEARET híven tolmácsoló fordításainak (*Szentivánéji álom!*) máig sem ér a nyomába senki.

Fia följegyzéséből tudjuk, hogy ARANY 1868 után újból elővette kedvelt klasszikusait, gyakran kikölcsönözte VERGILIUS, OVIDIUS, TACITUS, CAESAR, TERENTIUS és PLAUTUS műveit. Kivált e két utóbbit s a nagy görög író: ARISZTOPHANÉSZT kedvelte. Ennek mind a tizenegy fönmaradt vígjátékát lefordította, 1870-től kezdve, négy éven át; részben hivatalában s a mellette levő lakásán dolgozott rajtuk a kora reggeli órákban. Még nyaralására, Karlsbadba is magával vitte a különféle jegyzetes kiadásokat, — a BOTHE- és DROYSEN-féle editiókat éppen az Akadémiai Könyvtárból kérte kölcsön. Kedvelte BURNS, SHELLEY és MOORE költeményköteteit is; hosszú „hallgatag korszakában”, éppen akadémiai hivatalának tizenharmadfél éve alatt, BURNS- és MOORE-fordításokkal törte meg a költő hallgatását.

Az általa használt könyvtári könyveknél utólag bizonyára kivételt tennék a szigorú szabály alól, hogy a könyvekbe semmit sem szabad bejegyezni. Mit érnének egyes köteteink, ha bennük ARANY gyöngybetűs glosszáit olvashatnánk? Hiszen saját könyveiben, melyek közül néhányat alkalmam volt látni a VOINOVICH-villában, 1944—45 telén történt elpusztulásuk előtt, a nagy költőnek sok-sok ilyen széljegyzete volt...

Sokkal szélesebb körű és jobban felderíthető a kérdés második fele: *mit jelentett ARANY a Könyvtár számára?* Ez ugyanis ARANY akadémiai titoknokságával, illetve főtítkárságával függ össze, és megrajzolásához biztos alapot nyújt az újonnan rendezett *főtükári levéltár* óriási akta-, jegyzőkönyv- és egyéb iratanyaga.

Az *Akadémiai Könyvtár*, fennállásának első évtizedeiben nem volt autonóm szerv az Akadémián belül, s ehhez képest nem rendelkezett saját adminisztrációval sem. A 2—3 főnyi könyvtári személyzet munkaköre szigorúan a könyvtár kezelésére szorít-

kozott, az adminisztratív jellegű teendők a titoknoki, majd főtitkári ügykörbe tartoztak. Innen adódtak ARANYnak a Könyvtárral való állandó, szoros kapcsolatai.

Titoknokká választása (1865. január 26.) után legfőbb hivatali dolga az Akadémiának s a Könyvtárnak a mai Petőfi utcai régi szállásról az akkor épült új palotába való átköltöztetése volt. ARANY irodai feljegyzéséből értesülünk az átköltözés egyes mozzanatairól. Egyik aktájának (912/1865.) külzetén pillantjuk meg idevágó, szabályos, szép iktató-sorát: „Vettem a beköltözés napján, márcz. 22. 1865.” — Ettől kezdve működött e palotában az akadémiai titkárság, melyet 1870-től főtitkárságnak neveztek. Ugyancsak ARANY hivatalos ténykedéséből, HUNFALVY Pál könyvtárvezetőhöz intézett átiratából tudjuk, hogy a Könyvtár anyagának átszállítása ugyanebben az időben történt, felállítása pedig, a ma is használatban levő ún. főraktári polcokra, 1865 májusában kezdődött meg.

Az új titoknoknak ebben az időszakban a szűkebb akadémiai (nem könyvtári) ügyekkel való foglalkozás is elég dolgot adott volna.

Megválasztásakor nem számolt ARANY a hivatali ügyek egyre növekvő tömegével, amely idők folyamán mindinkább rabjává tette hivatalának. Eleinte szabódott e nagyfelelősségű tisztségtől, de aztán úgy vélte biztosítani felesége és 1865 decembereben elhunyt leánya után maradt unokája megélhetését, valamint a Földhitelintézetnél, a közeli Bálvány utcában dolgozó fia lakását, hogyha egy darabig még vállalja a titoknokságot, melyért évi kétezer forintos fizetés járt, a négyszobás szolgálati lakáson felül.

Vessünk egy pillantást ARANYnak a kezdeti időszakban kialakult hivatali munkájára. Kitűnik az aktákból, hogy az új felolvasó teremben tartott első ülésre, ápr. 24-re ő hívta meg körlevélben az akadémiai tagokat s hírlapilag a nagyközönséget. Az ő gondja volt — többek közt — az akadémikusok első ülésrendjének összeállítása is. Már rég előkerült helyrajzon látható, hogy ARANY sajátkezűleg jegyezte be a 160 helyet feltüntető rajzba *saját helyét*, JÓKAI és CZUCZOR ülései közé, a 61. szám alá.

A *főtitkári hivatal* minden ügye az ő kezébe futott össze. Az építkezések befejezésének, az üléstermek s hivatali szobák berendezésének, a díszterem és Országos Képtár (a mai Orsz. Szépművészeti Múzeum előde) megnyitásának, a nagygyűlés előkészítésének gondja megteretődött a napi postával érkezett beadványok, levelek iktatásával, a válaszok megfogalmazásával (több mint *négyezerszáz sajátkezű fogalmazványa* került elő nemrég!), továbbá a felolvasó ülések anyagának biztosításával, az akadémikusokkal s másokkal való tárgyalás és levelezés munkájával, ülési jegyzőkönyvek vezetésével, kiadványok gondozásával és évente 12—15 féle pályakérdésre érkezett pályaművek adminisztrálásával. Olykor még a kíváncsi látogatókat is ő kalauzolta a palotában, s gondoskodnia kellett az elhunyt tagok búcsúztatásáról, díszsírhelyéről is. Mindezekon felül rászakadt az *Akadémiai Évkönyvek*, *Almanach*, *Akadémiai Értesítő* szerkesztői s nyomdai gondja is. Gyakran vesződött a könyvkereskedői rafinéria és pontatlanság okozta ügyes-bajos dolgokkal is. Ezekben a „kis dolgokban” éppoly nagyszerű volt, akárcsak költészetében, de mégis — sok betegeskedése és családi gyásza, valamint a közállapotok, a haza sorsa feletti aggodás mellett — ezek a hivatali nyűgök vonták el Múzsájától. CSENGERYNEK írja: „Az elnök engem ezer mindenféle dologgal zaklatván, mindeddig nem valék képes megírni a jegyzőkönyvet . . .” (829/1865. sz. irat). — Megható az a mentegetőzés, mellyel a nagy költő-titoknok DESSEWFFY Emil elnöktől elnézést kér, hogy gyengélkedése miatt *azonnal* nem intézhetett el valamit.

Ami a *könyvtári ügyeket* illeti: ezek is rengeteg sok dolgot adtak ARANYnak. Szinte mindennapos elfoglaltságot jelentett számára a beérkező *ajándék-, csere- és kötelességpéldányok átvétele* és a könyvtárnak átadása, úgyszintén a kérő- és köszönőlevelek megírása. Pedáns munkájára, páratlan kötelességtudására jellemző, hogy a beérkezett anyagról egy-két hetenként részletes jegyzéket készített. Legelső ilyen irata 1865. febr.

8-án kelt (1290. sz.), melyben négy oldalon, nagy gondossággal sorolja fel a szokásos csoportosításban az ajándék-, csere- és kötelessművek címeit. Ezek a jegyzékek ettől kezdve évről évre hosszú sorban folytatódnak egészen lemondásáig, 1877 májusáig. Némelyik évből *száznál több ilyen könyv-átadási irata* maradt ránk, ARANYnak mint átadónak és HUNFALVY főkönyvtárnok vagy BUDENZ József alkönyvtárnok átvéőnek aláírásával. Akad köztük az írnokok által készített jegyzék is, de ARANY ezeket is mind átnézte, s ennek jeléül aláírta. 1868-tól kezdve, nyilván valamelyik könyvtáros újításaként, a könyv-leküldés részben előre nyomtatott fejléces és átvételi záradékos űrlapokon történt. Ez némi munkamegtakarítást jelentett ARANYnak.

Mindez azonban csak halvány képét mutatja annak a nagy munkának, melyet ARANY a Könyvtár gyarapítása, kezelése körül végzett. Ő intézte a kül- és belföldi cserekapcsolatok adminisztrálását, az ezzel összefüggő rengeteg levelezést és a sokféle ajánlékönyv megköszönését is.¹

Sok volt a dolga az „Állandó Könyvtári Bizottság” ügyeivel is. Őt más akadémiai bizottságon kívül ez a Könyvtári Bizottság is ülést tartott negyed- vagy félévénként. Az ülésekre való meghívás, a jegyzőkönyvek vezetése is a titoknak dolga volt az *Alapszabály* szerint. Előkerült egy ARANY által saját kezével írt meghívó is (1009/1866). Olykor azonnali intézkedést kívántak tőle. Eötvös József elnök pl. 1870. ápr. 30-án valami ismeretlen ügy miatt még aznapra kérte a Bizottság összehívását. Érdekes az 1865. áprilisi bizottsági ülés határozatából HUNFALVY Pálhoz intézett átirata (1322/1865), melyben ARANY az Egyetemi Könyvtárban már bevezetett gyakorlat szerint *kérőlapok rendszerezését* ajánlotta, valamint az olvasóteremnek naponta, egész délelőtt nyitva tartását és az 1848-ban készült nyomtatott szabályzat felfrissítését. Javaslatait el is fogadták, tehát Könyvtárunkban azóta van kérőlap-rendszer.

Mint a TOLDY Ferenc és ARANY által aláírt 1338/1865. számú iratból kiderül, június 1-én kiadták a *Könyvtár rendtartását*, az akadémikus és az ún. köz-olvasótermek, bizottsági dolgozó szobák használata irányában. Ezt valószínűleg TOLDY és HUNFALVY főkönyvtárnok szövegezte, de része lehetett benne ARANYnak is, különben nem írta volna alá. — Az 1338. sz. iratban közli ARANY a Könyvtári Bizottság elnökével a bizottságba delegált akadémikusok névsorát: TOLDY, HORVÁTH Cyrill, PAULER Tiva-

¹ A könyvtártörténeti kutatás számára nem érdektelen, ha felsoroljuk azokat a meglévő aktákat, melyek *könyvtárgyarapítási* tartalmúak. Az évszám utáni első szám az általunk adott iktatószámot jelenti, zárójelben pedig az ARANY aláírásával ellátott jegyzékek darabszámát adjuk:

1865-ben :	1074, 1049, 1118, 1290. és 1379. sz. (19 irat)
1866 "	234—243, 917. és 1674. sz. (44 irat)
1867 "	365. sz. (127 db)
1868 "	1257. és 1400. iratesomó (101 db).— Ettől fogva vegyesen a <i>nyomtatott űrlapokkal!</i>)
1869 "	1306. sz. (99 db)
1870 "	1336—39. sz. és 1500 sz. ir. csomó (107 db)
1871 "	1383. sz. (19 db)
1872 "	1201. sz. (11 db)
1873 "	1364. sz. (9 db)
1874 "	1390. sz. (9 db)
1875 "	1165., 1235. és 1429. sz. (11 db)
1876 "	1540. sz. (10 db)
1877 "	1165. sz. (7 db)

(Az 1870 utáni apadás nem valóságos csökkenés jele, hiszen éppen ettől fogva nőtt száznál többre a *külföldi cserekapcsolatok száma*, hanem a tömeges iratpusztulás által keletkezett látszat).

dar, RÓMER Flóris, WENZEL Gusztáv s a természettudósok közül JEDLIK Ányos és PETZVAL Ottó, továbbá a két könyvtárnok és ARANY titoknok. Annak is nyoma van a bizottsági ülések jegyzőkönyveiben, hogy a Könyvtár alapítói emléktáblájának felállítását ARANY szorgalmazta, de hogy a szövegezésben volt-e része, nem tudjuk megállapítani.

Az ARANY által írt s nemrég előkerült könyvtár-bizottsági jegyzőkönyveket a Könyvtár a közelmúltban beködtette és az *Akadémia Levéltárával* egyesített Kézirat-tárban, ARANY egyéb kéziratok (irodalmi és családi) emlékei között őrzi. — Az előkerült darabok közül az első 1866. márc. 27-ről kelt, az ekkor tartott ülésen a felsorolt tagok mind megjelentek. Sokféle könyvtári ügy elintézése mellett ekkor hozták azt a határozatot, hogy az ajándék- és csereküldemények megköszönése *továbbra is* a titoknok kötelessége marad. Az 1866. április 30-i ülés a DESSEWFFY elnök által korábban rendelt több ezer forint értékű könyvek számlaügyeit rendezi az első, 15 000 forintos államszegélyből. Az 1866-ból fennmaradt harmadik, június 19-i jegyzőkönyvben jórészt az akadémiai kiadványoknak nyomdákától való átvétele, fűzése és raktározása, szétküldése, továbbá a DOBOSÁNYI könyvkötő elleni panasz szerepel, végül a kiadványokat hanyagul kezelő EGGENBERGER-cég erélyes ellenőrzése. — 1867. május 18-án és dec. 6-án, majd 1868. február 21. és 1869. február 11-én csupa könyvtár- és raktárkezelési ügy, ingyen könyvek kéréseinek felsorolása a téma ARANY *sajátkezű jegyzőkönyveiben*. Fontosabb ügy csak az a kultuszminiszterhez intézett kérelem, hogy az iskoláknak ajánlódokzni szokott akadémiai könyveknek, folyóiratoknak ingyenes küldését eszközölje ki a postától. Érdekes az 1870. március 2-i bizottsági jegyzőkönyv is: egyes természettudósok felszólaltak a matematikai és természettudományi munkák nagyobb számban való rendelése, illetve az olvasóterem és kézikönyvtár hosszabb ideig való nyitvatartása érdekében. ARANY magyarázata szerint „a természettudományi művek nem az újabb beszerzések által vannak hátrányban „a humanisztikus tárgyú munkák mögött, hanem azért, mert az alapítók s adományozók könyvtárai tartalmaztak kevés természettudományi művet. Az olvasóterem szolgálatát tisztviselőhiány miatt nem lehet meghosszabbítani s a mutatkozó zsúfoltságban csak akkor remélhető javulás, ha a pesti három könyvtár (Múzeumi, Egyetemi és Akadémiai) ügyeit rendezik s „ha a nemtudományos célú közönség az Akadémiából kimarad.”

Az 1871. január 8-i ülés foglalkozik a *londoni kiállításra* küldendő muzeális kiadványok és kódexek ügyével, valamint az egyre szaporodó cserekapcsolatokkal. Ugyanezek szerepelnek a december 10-i és 1872. július 2-i ülésben is. Az 1874. március 1-i és 8-i üléseken került szóba a moszkvai archaeológiai intézet felhívása csereviszony létesítésére, s ugyanekkor MÁTRAY Gábor, a Múzeumi Könyvtár igazgatója, sok hiányos akadémiai sorozatuk kiegészítését kérte; a bizottság mindkét kéréshez hozzájárult. — Az 1875. november 22-i bizottsági ülésen jelentették be a Könyvtárat és akadémiai üléstermeket *központi fűtéssel ellátó kazánok elkészítését*. Érdekes, illetve szomorú, hogy még a fűtőberendezést felülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvének elkészítését is ARANY nyakába varrták...

A mindennapos apróságok között a könyv-vásárlási és kötetési számlák utalványozása, a könyvtári s egyéb akadémiai bútorok beszerzése, a különféle nyomdák árlejtésének lebonyolítása már szinte föl sem tűnik ARANY százféle hivatali elfoglaltságában. Sokkal fontosabb volt a szerepe egyes nagyobb könyvadományok és vásárlások lebonyolításában. Így pl. az 1865-ben megszerzett KAZINCZY Ferenc és Gábor-féle hagyaték (995. sz. iratok) és a TOLDY Ferenc-féle hatalmas *kézirat-gyűjtemény* (1439/1876. sz.) átvétele, illetőleg megvásárlása munkájában ARANY nemcsak mint utalványozó főtitkár, hanem mint átvételi bizottsági tag is közreműködött.

Rengeteg sok *könyvtári vonatkozású levélfogalmazványból* legyen szabad most néhányat megemlítenünk. — Sokat levelezett ARANY a marosvásárhelyi Teleki-tékát

kezelő tanárokkal s TELEKI Domokossal a BOLYAI-hagyaték felhozatala érdekében. (1868—69. évi iratok.) Ugyancsak ő köszönte meg ékes levélben a HADIK-családnak mintegy ezerkötetes könyv- és térképajándékát (1400/1868) és a JÁSZAY-családnak a régi akadémiai tag értékes könyvtár-hagyatékát. Éveken át kutatta ARANY a külügy-minisztérium és portugáliai követségünk útján a híres Afrika-utazó MAGYAR László *kézírtos műveit*, míg végre 1868-ban kiderült, hogy valahol Afrikában elégték a becses művek. ARANY köszönte meg a RÁTH Károly-féle nagy könyv- és kézirat-hagyatékot is.

Mindjárt hivatalba lépése után sürgette a Helytartótanácsnál a *nyomdai kötelespéldányok beküldésének* erélyesebb elrendelését és a hanyag nyomdászok megbüntetését, Évente egy-két ilyen tárgyú fogalmazványa bizonyítja, hogy a kötelespéldány-szolgáltatás akkoriban milyen rendetlen és pontatlan volt.

Érdekes a TÓTH Lőrinc akad. r. tag, pénztárnokhoz intézett irata is, 1869. április havából (1400. sz. iratesomóából a 253. sz. fogalmazvány), amelyben közli, hogy az államsegély rendszerességének reményében a fő- és alkönyvtárnokok *fizetésének javítására évente* 400, illetve 300 forint, egy fölveendő könyvtári írnok fizetésére pedig évi 300 forint fordítható. Említésre méltó még a TOLDY Ferenc bizottsági elnökhöz intézett levele is, *az olvasóterem módosított szabályzatáról* (1872. évi 1500. iratesomóából az 58. sz. fogalmazvány).

Kiemelkedő jelentőségű volt az a munka, melyet ARANY az Akadémiai Könyvtárat is érintő 1873. évi nagyszerű *nyomdatörténeti kiállítás* (a hazai nyomdászat négy-száz éve emlékére) előkészítése körül is végzett. Sokat fáradozott, levelezett ebben az ügyben, pl. ő kérte föl ünnepi előadásra TOLDYt és ismertető írására SZABÓ Károlyt. Bécsből is parkodott kézirat-, illetve könyvritkaságokat kölcsönözni a kiállítás számára (376, 495, 447 és 208/1873. sz. iratok).

Ha mindezekon felül még azt is megemlítjük, hogy az évente megtartott nagygyűléseken ARANY feladata volt a főtitkári jelentés keretében beszámolni a Könyvtár belső életéről, fejlődéséről, gyarapodásáról s nem egyszer a kutatók informálásáról, — akkor körvonalaiiban vázoltuk azt a történelmi fontosságú munkásságot, amelyet ARANY János az Akadémiai Könyvtár fejlesztése és fenntartása érdekében oly hosszú időn át kifejtett.

GERGELY PÁL

Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez. Ez év őszén nyolevan éve lesz annak, hogy hazánkban az első könyvtári kiállítást megnyitották. Könyvtári kiállításaink nyolevan éves múltja és jelenlegi fontos szerepe arra kötelez minket, hogy röviden áttekintsük és értékeljük a könyvtári munka e jelentős ágának fejlődését.

A könyvtári kiállítások eredetét régi könyvtári szokásban kell keresnünk. Már a XVII. és XVIII. században is szokás volt, hogy a könyvtárak értékesebb könyveiket kiemelték állományukból, és külön helyen, rendszerint üvegezett szekrényekben tárolták. A teremrendszerű raktározás bőséges helyet biztosított a falak mentén vagy a terem közepén a szekrények számára. A könyveket rendszerint nyitott címlappal helyezték a szekrényekbe. Megtekintésükhöz külön engedélyre volt szükség. A ritka könyvek „kiállítása”, ez a fentiekből következik, még nem tekinthető mai értelemben vett kiállításnak, mert híjával volt a legfontosabb mozzanatnak, a nyilvánosságnak. A nyilvánosság hiánya pedig egyenes következménye volt a könyvtárak feudális jellegének.

Az első nyilvános könyvtári kiállítások megrendezésére csak a XIX. század közepén került sor. A könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulóján, 1840-ben Lipcsében, az egyetemi könyvtárban rendezték meg az első nyilvános könyvtári kiállítást. A második könyvtári kiállítást ugyancsak Lipcsében, a városi könyvtár rendezte

1847-ben, a saját, valamint más könyvtáraktól kölcsönként anyagból. Ez a két kiállítás általános jellegű volt, fő céljukul a könyvnyomtatás általános fejlődésének bemutatását tűzték ki. Az első, szűkebb körű tematikus kiállítást Szentpéterváron mutatták be. A császári könyvtár 1856-ban *Biblia*-kiállítást rendezett. Ez a kiállítás, CSONTOSI János szerint, „a bibliographiában korszakot jelez”¹. Több ezer bibliát állítottak ki, s ezeket a világ minden tájáról gyűjtötték össze a kiállítás idejére.

A könyvtárak ezután a 80-as évekig nem rendeztek újabb kiállításokat, de könyvkiállítások mégis voltak. Így 1877-ben Londonban a Kensington Múzeum, az első londoni nyomdász, CAXTON William 400 éves jubileumára rendezett kiállítást. A nyomdászat jubileuma, világkiállítások és ipari kiállítások keretein belül még sok kisebb-nagyobb könyvkiállítást rendeztek, ezek azonban többnyire híjával voltak a szakértelemnek és az önállóságnak.²

Amikor nálunk a 70-es években az első könyvtári kiállítások megrendezésének gondolata felmerült, akkor a külföldi kiállításoknak már meglehetősen nagy passzív irodalmuk volt (kiállítási katalógusok, ismertető cikkek). Hazai kiállításaink megrendezéséhez azonban nem innen nyertek ösztönzést. Sokkal realisabb szükségletekből indult ki az óhaj megvalósításuk felé. A XIX. század a történelemtudomány és az irodalomtörténet szempontjából a források felkutatásának és kiadásának százada volt. Akadémiánk a század második felében adta ki a történelmi források hosszú sorozatait, a *Monumenta Hungariae Historica*, a *Nyelvemléktár*at, a *Régi Magyar Költők Tárát* stb. Ekkor jelentek meg SZABÓ Károly és PETRIK Géza első bibliográfiai munkái is. Azonban még számos írott és nyomtatott forrás teljesen hozzáférhetetlen állapotban volt az ország legkülönbözőbb helyein levő magán- és közgyűjteményekben. Ez az anyag nemcsak tartalmi szempontból volt feltáratlan, hanem bibliográfiailag is rejtett állapotban volt. SZABÓ Károly ebben az időszakban a *Régi Magyar Könyvtár* első kötetének anyaggyűjtését tudta csak befejezni; az anyag szétszórtsága miatt ez majdnem húsz évi fáradságos munkát jelentett számára. Általános óhaj volt ebben a korszakban, hogy a történelmi és irodalmi forrásanyagot szeretnék egybegyűjtve látni és így tanulmányozhatóvá tenni. Még jobban fokozta ezt az óhajt az, hogy egyes „műipari”, „történelmi” és másfajta kiállításokon időről időre felbukkant ez a forrásanyag, persze rendszertelenül és csekély számban.

Ezt az általános óhajt fejezte ki EMICH Gusztáv, amikor egy ilyen más irányú kiállításra reflektálva a következőket írta: „Visszapillantva a látott érdekes s ritka, kézirat és régi nyomatú könyvekre, melyeknek a kiállításra való beküldése inkább a szerencsés véletlennek tudható be, miben országos közintézeteink természetesen részt sem vehettek, önkéntelenül azon kívánság által leszünk meglepve, bárha az erre hivatott körök kezdeményezése folytán, mielőbb létesülne az ország fővárosában egy időleges paleographiai kiállítás, melyben a különböző helyeken őrzött e nembeli kincseket s főleg a magyar codexeket együtt láthatnánk s azok így az összehasonlító és rendszeres tanulmány tárgyául szolgálhatnának.”³ A megvalósítás már nem késett sokáig. Erre utalt a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőjének az idézett cikkhez fűzött lapalji jegyzete is: „Ezen óhajtás a jövő évben teljesülni fog.”

Az első könyvtári kiállítás megrendezését ezek szerint már 1876-ban elhatározták. FRANKÓI Vilmosnak, a Széchényi Könyvtár akkori igazgatójának a vallás- és köz-

¹ CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*, Magy. Könyvszle. 1882. 142—156. l.

² A külföldi kiállítások korai történetére vonatkozólag l. CSONTOSI i. h.

³ EMICH Gusztáv: *Irott és nyomtatott könyvek a Budapesten 1876. évi május hóban rendezett műipari- és történelmi emlékkiállításon*. Magy. Könyvszle. 1876. 272. l.

oktatásügyi miniszterhez írt 1876. évi jelentéséből értesülünk erről részletesen. A következőket írta: „Végre megemlítem a tervet, mely méltóságod jóváhagyását már bírja, és még a f. év november havában lesz keresztülvihető; értem a könyvtárhoz vezető folyosón a nevezetes nyomtatványok és kéziratok állandó kiállításának rendezését, mely a nagy közönségre nézve érdekgerjesztő és tanulságos is legyen.”⁴ Figyelemre méltó ez az idézet abból a szempontból, hogy FRAKNÓI utal benne a kiállítás céljára, „érdekgerjesztő”-nek és „tanulságos”-nak szánja. Még világosabban fogalmazta meg célját egy későbbi jelentésben: „Ennek rendezésében nem követtem más európai könyvtárak példáját, melyek a könyvtár legbecsesebb és legfeltűnőbb darabjait szokták kiállítani, úgyiszlóván csak a közönség kíváncsiságának kielégítése végett. A N. Múzeum könyvtárának kiállítása instructív, közművelődési czélt tűzött ki magának és pedig a könyvtár feladatával összhangzásban, a hazánk múltjára vonatkozó ismeretek terjesztését. Feladata: először a hazai történelemben szereplő kiváló egyéneket okleveleik, leveleik és arcképeikben a közönség elé állítani; másodsor a hazai tudományosság, irodalom és a magyar nyelv kifejlődését codexeink, nyelvemlékeink és a régi magyar irodalom legjelentékenyebb termékeiben feltüntetni.”⁵ FRAKNÓI tehát önérzetesen elutasította magától a régi könyvtári gyakorlatból továbbélő rendezési módszert, és a kiállítást határozott mondanivaló szolgálatába állította. Ennek a ténynek a fontosságát csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha a későbbi kiállítások során majd hiányát fogjuk tapasztalni.

Ez az első könyvtári kiállítás 1877. október 2-án nyílt meg ünnepélyes keretek között, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében. Mai szemmel nézve igen kicsinek és szerénynek látjuk a Széchényi Könyvtár folyosóján rendezett kiállítást. Mindössze 139 oklevelet, 133 codexet és nyomtatott könyvet, valamint 83 metszetet tartalmazott a következő csoportosításban:⁶

1. Oklevelek és levelek. (XIII.—XVII. század.)
2. Codexek. (XII.—XVI. század.)
3. Magyar nyomtatványok (1531—1707.)
4. Latin és német nyomtatványok. (1473—1686.)
5. Arcképek és csataképek.

A kiállítás állandó jellegű volt, és még 1882-ben is fennállt.

Ez a kiállítás a fentebb vázolt forrásgyűjtő-óhajt, szerény méreteinél fogva, csak igen kis mértékben tudta megvalósítani. Éppen ezért FRAKNÓI már rögtön a kiállítás megnyitása után egy nagy, országos méretű kiállítás rendezését vette tervbe. Ezen a mohácsi vész idejéig bezárólag minden magyar és magyar vonatkozású kézirat és nyomtatásos emlék be akart mutatni. Tervét azonban nem sikerült megvalósítani, mert nem volt meg rá a „praegnans alkalom, mely jogosultságát indokolta volna. Elaludt tehát...”, írja erről a tervről az országos kiállítás történetének krónikása, CSONTOSI János.⁷

Az országos kiállítás terve csak 1881-ben talált ismét pártfogóra RÁTH Györgynek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának személyében. RÁTH azonban egészen más szempontból indult ki a kiállítás tervezésénél. Ő elsősorban ipartörténeti kiállítást akart létrehozni, a hazai könyvnyomdászat és a hazai könyvkötészet 1473—1711 közötti

⁴ *Jelentés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874—76-ban.* Magy. Könyvszle. 1876. 228. l.

⁵ *Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/77-ben.* Magy. Könyvszle. 1877. 323. l.

⁶ *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának magyar történeti és irodalomtörténeti kiállítása.* Magy. Könyvszle. 1877. 261—320. l.

⁷ [CSONTOSI János:] *A jövő évi könyvkiállításról.* Magy. Könyvszle. 1881. 191. l.

fejlődését óhajtotta bemutatni. A kiállítás anyaga alapján azután meg akarta iratni a nyomdászat és könyvkötészet történetét, ipartörténeti szempontból. E terv alapján a kiállítás elsősorban a szakemberek számára készült volna. Viszont a kiállítás rendezőbizottsága attól félt, hogy így a közönséget nem fogja érdekelni. Időbelileg kibővítették tehát a kiállítás témakörét, bevonták a kódexek, valamint a legújabbkori nyomdászat anyagát is. Teret adtak ezen túlmenően egyéni gyűjteményeknek is. A kiállítás ipartörténeti jellege mellett bibliográfiai jelleget is kapott. A két szempontot azonban nehéz volt összeegyeztetni, és ez a felemás jelleg erősen rányomta bélyegét az egész kiállításra.

Az előkészítés nagy lendülettel indult meg. Az előkészítő bizottság 1881 szeptemberében körlevelet küldött a köz- és magánkönyvtárakhoz, nyomdákhoz, könyvkötők-höz, múzeumokhoz, melyben felkérte őket az „országos kiállításon” való részvételre és arra, hogy készítsék el a birtokukban levő 1711 előtti magyarországi nyomtatványok jegyzékét. Ez utóbbi munka megkönnyítése végett a Széchényi Könyvtár októberben elkészítette és kinyomtatta a birtokában levő, 1711-ig megjelent, nem magyar nyelvű, hazai nyomtatványok jegyzékét, s ezt is elküldték az érdekelteknek.⁸

A felhívás nyomán hatalmas könyváradat indult meg a rendező bizottsághoz. Nemcsak a hazai könyvtárak küldték be anyagukat, hanem számos külföldi könyvtár is. Ez utóbbiaknak volt köszönhető, hogy 70 Korvina szerepelt a kiállításon. A könyvek beküldése még a kiállítás megnyitása után is tartott (1882. március 5-én nyílt meg). Már ebből is látható, hogy a kiállítás előkészítését elsiették. De számos más jel is azt bizonyítja, hogy a rendezők maguk sem látták tisztán, mekkorára fog felduzzadni a kiállítás anyaga. Előbb a Múcsarnokban akarták elhelyezni, majd midőn az anyag szaporultával az szűknek bizonyult, az Akadémia épületében levő ESZTERHÁZY-képtár helyiségeiben helyezték el. De még ekkor sem tudták végleges formába önteni, mert a kiállítás megnyitása után is állandóan változtatták egyes részeinek összeállítását. A Magyarországon megjelenő napilapokat például az eredeti betűrendes csoportosítás helyett nyelvek szerint rendezték át; az egyetemi nyomda kiállítását négy tárlóval bővítették; a kiállítás tárlóinak feliratokkal való ellátására pedig csak március 10-e után került sor.⁹

Ezeknél a hibáknál sokkal súlyosabb hiba volt a kiállítás egészét megbontó elemeket túlsúlyra juttatni. De nézzük a kiállítás szerkezetét:¹⁰

I. Magyarországi kódexek.

1. Magyarországi könyvmásolók és könyvfestők által készített latin kéziratok. 1228—1500.
2. Magyar nyelven írt kéziratok mint nyelvemlékek. 1228—1539.
3. Hazai történeti és művelődéstörténeti kútfők. 1200—1526.
4. Korvin-kódexek.
5. Hazai könyvtárak egyéb kódexei. IX.—XV. század.

II. Ősnyomtatványok.

III. Régi Magyarországi Könyvtár.

1. Magyarországi régi nyomtatványok. 1473—1711. (Nyomdák szerint.)
2. A magyarországi nyomdászat. 1711—1848.

⁸ Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetnek. Bp. 1881.

⁹ Ezekre nézve l. a *Budapesti Hírlap* rövid híreit a kiállításról: 1882, márc. 14. 2. l. márc. 16. 2. l. márc. 17. 3. l.

¹⁰ Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás-hoz. Bp. 1882. Könyvkiállítási emlékek. A „Könyvkiállítási kalauz” 2. bőv. kiadása, Bp. 1882.

IV. Könyvkedvelők. Könyvészeti érdekességek.

1. Könyvkedvelők. (12 könyvkedvelő kiállítása.)
2. Könyvészeti érdekességek.
3. Myskovszky Viktor initiale-gyűjteménye.
4. Dankó József könyvornamentikai kiállítása.

V. Jelenkori nyomdászatunk. 1848—1882.

1. Nyomdák kiállítása.
2. Hírlap-sajtó kiállítása.

VI. Könyvkötészet.

A kiállítás szerkezetéből világosan látható, hogy a IV. rész derékban törte ketté a kiállítást, közbeekelődött a régi és a modern nyomdászat közé. E szerkezeti hibánál is súlyosabb hiba volt az, hogy ez a rész nagymértékben ismételte az előző részeket. Olyan anyagot tartalmazott, melynek helye vagy a kódexek, vagy a régi magyar nyomtatványok között lett volna, vagy pedig ott már helyet is foglalt. Helyet adtak ezek mellett a hírhedt DANKÓ-féle könyvornamentikai gyűjteménynek is, mely kódexekből és őnyomtatványokból barbár módon kimetszett díszítményeket tartalmazott. Ezek a „könyvészeti érdekességek” tették lehetetlenné a *Régi Magyar Könyvtár* teljes anyagának kiállítását, ezt fájalták legjobban a korabeli bibliográfusok. Rosszul oldották meg a korabeli nyomdászat kiállítását is. A nyomdák külön-külön állították ki termékeiket, és ezek között megint sok olyan volt, melynek a *Régi Magyarországi Könyvtár* második csoportjában lett volna a helye.

A sokféle hiányosságot helyesen bírálta CSONTOSI: „Általában hiányzott a kiállításon az egyöntetűség. Minden osztálynak, sőt kisebb csoportnak meg volt a maga rendszere, de az egész kiállítást nem hatotta át egy irányadó vezéreszme, mely a különböző osztályok közt összhangot és összekötő kapcsolatot képezett volna s az óriási anyagot egy általános, nagy arányokban átgondolt, de a részletekben összefüggő s következetesen keresztül vitt rendszerbe szerves egészévé átalakítja vala. Ezen általános vezérelv hiánya érezhető volt minden osztályban, de sehol annyira, mint a nyomtatványoknál, hol a sok csoport mindenből mutatott valamit s oly genialis quodlibetet hozott létre, hogy a szakferfiú ezt inkább érdekesnek, mint tanulságosnak találta.”¹¹

A kiállítás eredményeit azonban végső fokon ezek a hiányosságok nem kisebbíthetik. Ez a kiállítás volt, külföldi viszonylatban is, az első, lényegében nemzeti jellegű könyvkiállítás. Itt rajzolódott ki először vizuálisan is múltbeli fejlett szellemi életünk körvonalai, hiszen eddig ilyen gazdag könyvanyag sehol sem volt együtt látható. Csak a *Régi Magyar Könyvtár* anyagát több mint 200 gyűjteményből állították össze. A kiállítás tudományos kutatómunka eredménye volt. CSONTOSI János¹² és MAJLÁTH Béla¹³ (a Széchényi Könyvtár akkori igazgatója) többször is hivatkoztak arra, hogy a kiállítás nem jöhetett volna létre a *Magyar Könyvszemle* hétéves bibliográfiai tevékenysége nélkül. A kiállítás azonban maga is elősegítette a tudományos munka továbbfejlődését. A rendező bizottság által kiadott két katalógus a kor tudományos színvonalát képviselő könyvészeti munka volt, melyeket sokáig forrásként idéztek, s ma is sok haszonnal forgathatók. Végül, de nem utolsó sorban ez a kiállítás tette lehetővé SZABÓ Károly számára a *Régi Magyar Könyvtár* 2. kötetének összeállítását. SZABÓ e kötet előszavában írja, hogy az 1.

¹¹ CSONTOSI János: *A budapesti országos könyvkiállítás*. Magy. Könyvszle. 1882. 361. l.

¹² Id. cikk.

¹³ MAJLÁTH Béla: *Jelentés a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1881—2-ben*. Magy. Könyvszle. 1882. 350. l.

kötet kibocsátása után nem gondolt a mű folytatására, pusztán annak hiányait igyekezett pótolni és javítani. Folytatására csak akkor gondolt először, amikor az országos kiállítás előkészítő munkálataiba bevonták, majd felkérték, hogy készítse el a felgyűlt anyag alapján az 1711 előtt megjelent nem magyar nyelvű könyvek bibliográfiáját: „Vállalkoztam tehát a fáradságos munkára, miután a könyvkiállításon régi hazai nyomtatványaink oly nagyszerű gyűjteményét láttam egybeállítva, mely a munka sikerültét már magában is biztosította. Néhány hónap alatt ugyanis a kiállítás színhelyén a hazai könyvtárak oly nagy mennyiségű kincseit lehetett egyszerre s együtt áttekinteni, összehasonlítani és bíráltilag földolgozni, a mennyit az egyes könyvtárakban föl kutatni s ily sikerrel fölhasználni évekig tartó fáradozással sem sikerülhetett volna. Munkám létrejöttét tehát legelső sorban az 1882-dik évi könyvkiállításnak, megjelenését pedig a m. tudom. Akadémia áldozatkésztségének köszönhetem.”¹⁴

Két első könyvtári kiállításunknak, mint az előzőekben láttuk, több jelentős, továbbfejlesztésre érdemes kezdeményezése volt. Az első kiállítás a határozott mondánivaló fontosságára, az utóbbi pedig a tudományos munkával való szoros kapcsolatra hívta fel a könyvtárosok figyelmét. E kezdeményezéseknek azonban alig akadt követője a továbbiak során, annál dúsabb termést eredményeztek az elkövetett hibák.

A nagyszabású országos kiállítás bezárása után (1882. május 15.) lelohadt a könyvtárosok kiállításrendezési kedve. Erejüket lekötötte a kiállítás bibliográfiai eredményeinek feldolgozása, másrészt meg úgy látszik, hogy e nagyszabású kiállítás után nem találtak méltó témát. Talán éppen a tényezők következménye volt az, hogy a fővárostól távol eső brassói gimnáziumi könyvtár hozott újat a kiállítások tematikájába: 1883-ban, LUTHER Márton születésének 400 éves fordulójára emlékkiállítást rendezett. LUTHER, MELANCHTON, ERASMUS és a két helyi reformátor, HONTERUS és WAGNER művei szerepeltek a kiállításon. Szerzők szerint csoportosítva összesen 239 kötetet állítottak ki.¹⁵

Pesten 1885-ben rendeztek ismét könyvkiállítást a Széchényi Könyvtárban. Erről azonban MAJLÁTH Béla könyvtári jelentésében szereplő rövid utaláson kívül semmi közelebbit nem tudunk. Az okiratokból, kéziratokból és nyomtatványokból rendezett kiállítás az „országos kiállítás alkalmából rendezett történeti kongresszushoz” kapcsolódott, annak egy részét képezte.¹⁶

Annál inkább hírhedtté vált a következő, az akadémiai könyvtár által 1896-ban rendezett kiállítás. Ezen a kiállításon láthatóak voltak mindazok a hibák, amiket FRAKNÓI az 1877. évi kiállítással kapcsolatban élesen elutasított. Semmitmondó volt már a kiállítás szerkezete is:¹⁷

1. Magyar nyelvemlékek (időrendben).
2. Levelek (betűrendben).
3. Történeti emlékek.
4. Vegyes kéziratok és nyomtatványok.
5. Képek.

Már ebből is látható, hogy a kiállításnak lényegében semmi mondanivalója nem volt. Még nagyobb kaosz uralkodott azonban az egyes csoportokon belül. A legkülönbö-

¹⁴ SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. 2. köt. Bp. 1885. VI—VII. l.

¹⁵ GROSZ, Julius: *Katalog der von Kronstädter Gymnasialbibliothek bei der 400 jährigen Luther—Feier in Kronstadt ausgestellten Druckwerke aus dem Reformationszeitalter*. Kronstadt, 1883, Gött.

¹⁶ MAJLÁTH Béla: *Jelentés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884—5-ben*. Magy. Könyvszle. 1885. 170. l.

¹⁷ *Kiállítás az Akadémia könyvtárában*. Akad. Ért. 1896. 80. füz. borítólapjának 3—4. lapján.

zőbb korokból származó leveleket például betűrendben osztották egymás mellé s közéjük helyezték, nem tudni, hogy mi oknál fogva, JÓKAI Mór *Zsidó fiú* c. drámájának PETŐFI másolta példányát. A 3. csoportban minden logikus meggondolás nélkül került egymás mellé a *Chronica Hungariae*. (1488, Ratdolt) és a *Törvényhatósági tudósítások* (Kiadta Kossuth Lajos 1836–1837). A 4. rész csoportosítása pedig egyenesen derűt keltő volt, mert ilyen művek kerültek egymás mellé: „Alkonyati hangok. Török antológia. 1893. — Anthonii Koburger Biblia. Nürnberg, 1893. — Biblia. 13 század. — Dante, Comedia Divina. Velence, 1497. — Enderi történetek. Tálik írás. Török kézirat” stb. A *Magyar Könyvszemlében* ESZTEGÁR László élesen bírálta ezt a „kiállítást”.¹⁸ HELLER Ágost, a könyvtár igazgatója válaszolt a bírálatra, de ahelyett, hogy beismerte volna a helytelen rendezési módszert, igazolni próbálta az effajta kiállítások jogosultságát. Ezeket írja: „A Magyar Tud. Akadémia — kiindulva azon feltevésből, hogy az országos kiállítás alkalmából az akadémia helyiségeit, s ekként könyvtárát is számosan meg fogják látogatni — április 27-iki összes ülésében elhatározta, hogy a könyvtári szüenidő tartama alatt az oly tárgyak, melyek a nagyközönségre nézve is érdekekkel bírnak, rendes körülmények között azonban zár alatt tartva, vagy külön kívánságra bemutatathatók, vagy, melyek a könyv- és kéziratár helyiségeiben elszórva nehezen megtekinthetők, a nevezett időre üveg-szekrényekben az olvasó teremben közszemlére ki legyenek téve... Komolyabb bibliográfiai és irodalomtörténeti céloknak szolgáló kiállítás rendezése ezúttal tervbe véve nem volt.”¹⁹ Ez az érv itt a már rég idejét múlta módszert igyekezett ismét polgárjoghoz juttatni, azon a címen, hogy a könyvtár ritkaságait akarják bemutatni.

A könyvtár anyagát tükröző kiállítás speciális feladatát a következő, a Széchényi-Könyvtár jubileuma alkalmával, 1902-ben rendezett jubiláris kiállítás oldotta meg jól. A kiállítás rendezői kitűnő érzékkel *tematikus kiállítás* formájában oldották meg a feladatot. Így elkerülhették azt a gyakran fellépő veszélyt, hogy a kiállítás egymással semmi belső kapcsolatban nem levő könyvek halmazává váljék. „A Széchényi Országos Könyvtár kiállításának nem az a célja, hogy a könyvtár összes ritkaságait, minden nagybecsű darabját bemutassa. Erre nincs helyünk s a végtelen hosszú sorozat megtekintésébe befáradnak a szemlélők. Célunk csak az, hogy tárgyak és természetük szerint csoportosított szemelvényekkel fogalmunk adjunk a könyvtár gazdagságáról, anyagának változatos voltáról és arról, hogy a magyar szellem irodalmi termékeiből és a magyar történelem kútforrásszerű emlékeiből mily értékes darabokat őrzünk könyvtárunkban.”²⁰ Vagyis a könyvtár anyagát tükröző kiállítást történeti és irodalomtörténeti kiállítás formájában hozták létre, hiszen a könyvtár feladata a hungarikák gyűjtése. Nyilvánvaló, hogy éppen az ilyen tematikájú kiállítás fejezte ki legjobban a könyvtár anyagának gazdagságát.

A sorrendben következő, 1911. évi LISZT Ferenc-kiállítás fontos mérföldkövet jelent a hazai könyvkiállítások történetében. Ez volt az első országos jelentőségű tematikus kiállításunk. Az addigi könyvtári kiállítások (az 1882. évi kiállítás kivételével) egyrészt egy-egy könyvtár anyagából épültek fel, másrészt fő feladatuk az illető könyvtár anyagának tükrözése volt (még ha ezt a könyvtár gyűjtőköréből eredően tematikus kiállítás formájában oldották is meg, mint a Széchényi Könyvtár 1902-ben). Ezek a kiállítások tehát mind formailag, mind tartalmilag a könyvtár anyagához tapadó kiállítások voltak. A most jelentkező új kiállítástípus alapvetően különbözik az előző kiállításoktól. Ezek a kiállítások már nem egy-egy könyvtár anyagából épültek fel,

¹⁸ E[SZTEGÁ]R [László]: *Az akadémiai könyvtár kiállítása*. Magy. Könyvszle. 1896. 318. l.

¹⁹ HELLER Ágost: *Válasz az akadémiai kiállításról írt ismertetésre*. Magy. Könyvszle. 1896. 398–399. l.

²⁰ A *Magy[ar] Nem[zeti] Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása*. Bp. 1902. 3. l.

hanem intézmények egész sora vett részt megrendezésükben : könyvtárak, levéltárak és múzeumok egyaránt hozzájárultak a kiállítások anyagához, tehát messze túllépték a tulajdonképpeni „könyvtári kiállítások” körét. Mégis szorosan a könyvtári munkához tartoznak, mert létrejöttükben, az anyagukhoz való hozzájárulásban és rendezésükben döntő szerepük van könyvtárainknak. A kézirat, a könyv mint a téma fő tükrözője alapvető jelentőséggel bír ezeken a kiállításokon.

Ez a kiállítástípus reprezentatív típusá fejlődött a két háború között és 1945 után. Ez a tény kitűnő lehetőséget ad arra, hogy a kiállítások fejlődését e típus ismertetésén keresztül érzékeltessük. Annál inkább lehetséges ez, mert anyagi eszközeik (könyv- és kéziratanyag, tárgyi emlékek, kiegészítő anyag) nagyjából azonosak voltak, sőt, néhány kivételtől eltekintve még a kiállítás helye is azonos volt : a Nemzeti Múzeum reprezentatív helyiségei, a kupolacsarnok és a díszterem. A fejlődést elsősorban nem is az anyagi eszközökben, hanem azok felhasználási módjában, tehát a módszerben szemlélhetjük.

Már az első emlékkiállítás, a Liszt Ferenc-kiállítás eszközei is szinte teljesen azonosak voltak mai kiállításaink eszközeivel. A kiállítás rendezői nem pusztán könyveket mutattak be, ezt az anyagot képekkel és különféle tárgyi relikviákkal egészítették ki. Azonban ezeket egészen másképpen használták fel, mint ezt mai kiállításainkon láthatjuk. Kitűnik ez a kiállítás szerkezetéből is :²¹

1. Kupolaterem. Középen LISZT mellszobra. A falakon LISZT-portrék.

2. Bal-terem (tárlókban) :

Sajátkezű levelei.

LISZT-re vonatkozó újsághírek.

LISZT-ről szóló irodalom.

LISZT műveinek első kiadásai.

A falakon képek, rajzok, fotografiák és metszetek.

3. Jobb-terem :

Faust-szimfónia eredeti kézírata.

Dirigensi pálca és borostyánkoszorú.

Műveinek kéziratai.

LISZT zongorája.

Medailonok és plakettek.

Személyi tárgyak.

Megfigyelhetjük a kiállítás anyagának elrendezésénél azt, ami jellemző lesz az összes, a felszabadulás előtt rendezett emlékkiállításra : az egységes életpályára vonatkozó anyagot nem belső, az életpályát helyesen tükröző összefüggések alapján rendezték el, hanem ebből az egységből kiszakítva formai hasonlóság (pl. kéziratok, levelek, tárgyi emlékek) alapján csoportosították. A kor hivatalos állásfoglalása fejeződött ki ebben a múlt nagy alakjaival szemben. Ahogy a hivatalos történetírás és irodalomtörténetírás elhallgatta a múlt nagy alakjainak haladó törekvéseit és jelentőségüket igyekezett valami-féle elvont, időtlen formai újításra korlátozni, akként cselekedtek az általános könyvtári gyakorlatnak megfelelően a könyvtárosok is. Ha nem tudták a lényegét, a törekvéseket kifejezni, melyek fonálként kötötték össze az életmű különböző részeit, akkor nyilvánvaló, hogy az egész életmű összefüggéstelen részek halmazának tűnt fel. Ennek megfelelően tördelték szét a vonatkozó anyagot is a kiállításokon. Csak ezekkel az okokkal magya-

²¹ Isoz [Kálmán] Coloman : *Katalog der Franz Liszt Gedenkausstellung des Ungarischen Nationalmuseums*. Bp. 1911.

rázhatjuk a jubiláris PETŐFI-kiállítás semmitmondó, kaotikus elrendezését. Elrettentő példaként szolgálhat ennek a kiállításnak a szerkezete:²²

1. PETŐFI műveinek kéziratai.
2. PETŐFI az egykorú sajtóban.
3. PETŐFI gyermekkori rajzai, levelei, zsengei.
4. Magyar nyelvű PETŐFI-irodalom. I.
5. PETŐFI-ereklyék a szabadságharc idejéből. PETŐFI István.
6. Magyar nyelvű Petőfi-irodalom. II.
7. PETŐFI Zoltán.
8. PETŐFI a zeneirodalomban. I.
9. Idegen nyelvű PETŐFI-irodalom.
10. PETŐFI műveinek kiadásai. I.
11. A költő életében megjelent kiadások.
12. PETŐFI a zeneirodalomban. II. — PETŐFI az ifjúsági irodalomban.
PETŐFI a népies és ponyva-irodalomban.
13. PETŐFI műveinek kiadásai. II.
14. Bórládája, könyvtárának maradványai.
15. PETŐFI műveinek fordításai. I.
16. PETŐFINÉ, SZENDREY Júlia.
17. PETŐFI műveinek fordításai. II.
18. PETŐFI levelezése.

A kiállítás másfélszázezer látogatója sok PETŐFIRE vonatkozó könyvet és kéziratot ismerhetett meg, több mint 600 darabot mutattak be, de PETŐFIRŐL, a folyton fejlődő, az étellel szerves kapcsolatot tartó költőről helyes képet nem kaphatott.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat az 1925-ben és az 1954-ben rendezett JÓKAI-kiállítás. Mind a két kiállítás helye azonos volt, a Nemzeti Múzeum kupola- és díszterme. Nézzük meg először az 1925. évi kiállítást. A kiállítás első részében még találunk olyan törekvést, amely az anyag belső összefüggések szerint való tagolására törekszik. Ez a rész a következő:²³

1. JÓKAI ifjúkora a szabadságharcig.
2. JÓKAI a szabadságharc alatt és az önkényuralom idején.
3. JÓKAI az önkényuralom alatt.
4. JÓKAI a 60-as és 70-es években.
5. JÓKAI a 80-as évektől a századfordulóig.
6. JÓKAI a millennium táján és halála.

Ezt a részt kéziratokkal, első kiadásokkal és vonatkozó irodalommal jelenítette meg a kiállítás. Ezzel a résszel, nem tekintve most a kivitel minőségét, csak a vezér-
elvnek a szerkezetben való keresztülvitelét, megelégedhetünk. Tovább vizsgálva a kiállítást, ez a jó véleményünk tüstént eltűnik. A következő rész olyan anyagot tartalmazott, melynek az előző részből való kiszakítását semmi sem menthette:

7. JÓKAI külföldön.
8. A legteljesebb JÓKAI-kiadások.

²² Az Orsz[ágos] Széchényi Könyvtár Petőfi kiállítása. Bp. 1922. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. 1.)

²³ Jókai emlékkiállítás. Bp. 1925. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. 2.)

- 9—10. JÓKAI jegyzetkönyvei.
- 11—12. JÓKAI levelezése.
13. Testületi üdvözlőtáviratok.
14. A francia írók által 1900-ban rendezett JÓKAI-lakoma emlékei.
- 15—16. A megszállt Felvidéken tartott centenáris JÓKAI-ünnepek.
17. Színházi vonatkozású JÓKAI-kéziratok.
18. JÓKAI regény-, novella- és cikk-kéziratai.
- 19—20. JÓKAI kéziratok vegyes csoportja.
21. JÓKAI Svédországban.
22. JÓKAI a zeneirodalomban.
23. JÓKAI és LISZT.
24. Érmek, plakettek, jelvények.
25. JÓKAI-illusztrációk.
26. JÓKAI-arcképek. JÓKAI Amerikában.

Bizony ennek nagyon zavaros a szerkezete, hiába írja a katalógus előszava, hogy a „nyomtatott és írott papíros emlékek egyhangúságát minden kínálkozó alkalommal iparkodtunk lehetőleg bő képanyaggal és elvétve tárgyi relikviákkal is élénkíteni”.²⁴ Ez egy cseppet sem segített, csak növelte a zűrzavart. A szerkezeten kellett volna változtatni.

Az alapvető mondanivalót szigorúan megvalósító szerkezet jellemezte az 1954. évi JÓKAI-kiállítást. A kiállítás célja a hatalmas életpálya bemutatása volt. Ezt népszerűen, látványosan és tömören kellett megoldani. A JÓKAI-életpálya gazdagságát csak az előbbi két feltétellel lehetett érzékeltetni, tömörítésre pedig azért volt szükség, mert a teljes anyag bemutatására gondolni sem lehetett. A kiállítás jól oldotta meg feladatát. Jó példa ez a kiállítás arra is, hogy miként lehetséges az adott hely adta lehetőségeket a kiállítás célja érdekében jól felhasználni; ezt a szempontot sem vették figyelembe régebbi kiállításaink rendezői. Mindezekről KERESZTÚRY Dezső a következőket írja:

„A kiállítást a Múzeum kupolatermében és dísztermében kellett elhelyezni. Ezek hatalmas, díszes csarnokok; a magyar klasszicizáló építészet legszebb alkotásai közé tartoznak, olyan látnivalók, amelyek a kiállított tárgyakról könnyen magukra vonják a figyelmet; képek, könyvek, kéziratok, apróbb tárgyak megfelelő elhelyezésére tehát ezért is alig alkalmasak.

A rendezők szükségmegoldást alkalmaztak. A reprezentatív hatását zavartalanul érvényesítő kupolateremben JÓKAI életművének reprezentatív elemeit helyezték el. Középen virágdíszben az író mellszobrát, körül, a falakon, hazai elismertetésének és világhírének bizonyítékait. A díszteremben a világhírt indokoló életmű körvonalai és fő mozzanatai rajzolódnak a nézők szeme, képzelete elé. A két termet összekötő széles ajtónyílásban pedig a JÓKAI alkotásait mindeddig legteljesebben magában foglaló száz-kötetes jubileumi kiadás talált helyet.

Hogy a JÓKAI-művek világát felidéző igen sokrétű anyagot megfelelő módon lehessen elrendezni és megvilágítani, a díszteremben egy íves alaprajzú, fülkékre tagolt, felül nyílt „kiállító színpadot” kellett 5 méter magas, fehér molinóval bevont kulissza-falakból felépíteni. A terem közepén és az egymáshoz társuló, nyílt fülkékben JÓKAI fő-témáinak kilenc csoportja elevenedett meg: az 1848—49-i forradalom és szabadságharc; az író ifjúkora; az ifjúkor komáromi élményköreit továbbfejlesztő *Aranyember*. A régi magyar múltat felragyogtató történelmi regények; a 48-as témakör háttereként is szolgáló két fülkében a reformkort és az elnyomott népek szabadságmozgalmait ábrázoló

²⁴ I. m. 3. l.

művek; azután a múlt század második felének magyar életét leíró regények; majd a kaland, a természeti és technikai csodák, s az utópiák világa; végül a képviselő-író közéleti szerepének s élete alkonyának motívumai.”²⁵

A két kiállítás összehasonlításából világosan látható, hogy az utóbbinak szerkezetét eszmei, történeti mondanivaló szolgálatába állították. A kiállított könyvek és emléktárgyak ezt a mondanivalót segítettek kifejezni, ezért jelentőségük összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az 1925. évi kiállításon, ahol pusztán emléktárgy jellegű jutott szóhoz, de ezen túlmenően semmi összefüggő mondanivalójuk nem volt.

Az előbbiekhöz hasonló módon végig elemezhetnők a felszabadulás előtt rendezett többi tematikus kiállítást is (hogy csak a fontosabbakat megemlítsük: ZRINYI-kiállítás, 1917., KOSSUTH-kiállítás, 1924., SZENT ISTVÁN-kiállítás, 1938., TELEKI Sámuel-kiállítás 1939.), a kapott eredmény ugyanazt a képet mutatná: mindegyik magán viselte a formalizmus jegyeit. Első kiállításaink továbbfejlesztésre érdemes eredményeiről megfigyeltek, hibáik nem szolgáltak okulásul. A rendelkezésre álló anyagot külső, formai jegyek alapján rendezték el, az így keletkezett csoportok egyikét-másikat kiemelték, s eköré igyekeztek csoportosítani a kiállítás egész anyagát. Az 1923. évi PETŐFI-kiállítás katalógusának előszava szerint a kiállítás középpontját a kéziratok alkották, s eköré csoportosították a nyomtatásos anyagot. Kétségtelenül ebben a felfogásban rejtett a kiállítások alapvető hibája, hiszen a kiállítás középpontját mindig a kiállítás fő mondanivalója kell, hogy képezze, de nem képezheti egy formai alapon kiválasztott elem. A kiállításokon éppen ez az eszmei mondanivaló hiányzott, s emiatt lehetségessé, sőt szükség-szerűvé vált a könnyű megoldási lehetőség, a formai csoportosítás alkalmazása.

A tematikus kiállításokban rejlő lehetőségeket csak az utóbbi tíz esztendőben rendezett kiállításaink használták ki. Kiállítások egész sora készült ezzel az új típusú rendezési módszerrel. A legfontosabbak: RÁKÓCZI-kiállítás, 1953., BALASSI-kiállítás, 1954., JÓKAI-kiállítás, 1954., CSOKONAI-kiállítás, 1955., JÓZSEF Attila-kiállítás, 1955., BARTÓK Béla-kiállítás, 1955., VÖRÖSMARTY-kiállítás, 1955., HUNYADI-kiállítás, 1956. E kiállítások közös jellemzőit és a régi kiállításoktól eltérő jellegzetességeit helyesen fogalmazta meg KERESZTÚRY Dezső: „Régen rendszeren egy-egy intézmény vagy gyűjtemény állította ki a birtokában levő tárgyakat s ezeket úgy rendezte el, hogy a maguk egyéni érdekességében, szépségében vagy csoportjaik látványos hatásában érvényesüljenek. Mai kiállításaink viszont valamilyen mondanivaló, eszmei, történelmi szerkezet egységének rendelik alá a tárgyakat: ezeknek azontúl, hogy emlékét őrzik valaminek, élő jelentésük is van. Az effajta kiállítás rendezőinek munkája tehát sokban rokon a tanulmány-, sőt a monográfia-írókéval; nem elégedhetnek meg a kéznél levő emléktárgy többé-kevésbé hatásos elrendezésével, hanem értelmes összefüggései szerint meg kell azt világítani, esetleg ki kell egészíteniük és meg kell magyarázniuk.”²⁶

Új kiállításaink rendezői tehát nem elégednek meg az emléktárgy passzív közre-adásával, hanem a tudományos munkát egybekötve az oktató-felvilágosító tevékenységgel, magas színvonalon szolgálják a művelődés ügyét. Ezzel első kiállításaink legjobb törekvéseinek folytatóivá és megvalósítóivá váltak.

D. GÁL ÁGOTA

²⁵ KERESZTÚRY Dezső: *Magyar irodalomtörténeti kiállításainkról*. Irod.tört. Közl. 1954. 3. sz. 312. l.

²⁶ Uo.

FIGYELŐ

A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. A *Magyar Könyvszemle*, a magyar könyvtártudomány 80 éves szakfolyóirata új életre támadása óta — 1955-től kezdve — megjelent két és fél évfolyamában 29 ún. főcikket, 108 különféle kisebb közleményt és 51 könyvismertetést adott közre. A cikkek nagyobb része alapos, elmélyült, új eredményeket hozó tanulmány vagy lényeges adatközlés. Önmagukban véve — kevés kivétellel — komoly tudományos színvonalról, eredményes szakmai kutató munkáról tanúskodnak. Többségükben fontos adatok közlését, helyes megfigyeléseket, vagy megfontolásra érdemes elgondolásokat tartalmaznak. Ezeknek megfelelően a *Szemle* egyes számai egyenként, önmagukban — az 1957. évi 1. és 2. szám kivételével — színvonalas szakfolyóirat benyomását keltik.

Mást mutat azonban a mérleg, ha a két és fél évfolyamot egészében vizsgáljuk, és mérlegelés alá vont 10 számát az új magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének üteméhez és a könyvtári gyakorlat tudományosszükségeihez, valamint a könyvtártudomány korszerű törekvéseihez és eredményeihez, mai feladataihoz és lehetőségeihez viszonyítjuk. Ebből az összevetésből egyszerre kitűnik, hogy a *Szemle* — említett eredményei ellenére is — a mai magyar könyv- és könyvtárkultúra és a könyvtártudomány bekövetkezett fejlődéséhez képest a problémák felvetését és kidolgozását illetően jelentős mértékben elmaradt. A ma lényegesnek és közérdekűnek minősülő időszzerű és történeti témák kiválasztása és feldolgozása tekintetében általában kevesebbet nyújtott annál, mint amit a mai könyvtári gyakorlat tényleges szükségletei és a könyvtártudomány mai adottságai alapján nyújthatott volna és nyújtania is kellett volna. Az összkép tehát a korszerű igények tükrében jóval kevésbé kielégítő és megnyugtató, mint ahogy az az egyes sikerült számok, vagy egyes értékes és érdekes cikkek alapján várható volna.

Mi az oka és magyarázata ennek a lemaradásnak? Mi idézte elő, hogy a magyar könyvtártudomány nagymúltú folyóirata fejlődésében még nem tart ott, ahol a szakterület igényei szerint is, a magyar könyvtártudomány adottságai alapján is tartania lehetne és kellene? Akármerről közelítjük is meg a problémát, a felelet egyértelműen csak az lehet: a lemaradás oka az, hogy a szerkesztés célkitűzései, szakmai szemlélete és munkamódszerei nem tartottak lépést a szakterület fejlődésével és kívánalmaival. A szerkesztők nem határozták meg a *Szemle* mai hivatását és feladatkörét. Nem tisztázták a szakterület igényeinek és a magyar könyvtártudomány mai adottságainak megfelelően a szerkesztés célkitűzéseit, irányelveit és célravezető munkamódszereit.

Az időszzerű szerkesztési célkitűzések és a korszerű szakmai szemlélet kialakításának egyik komoly akadálya az volt, hogy a szerkesztők a *Szemle* újraindításakor nem vették számba azt a mélyreható különbséget, aminek a régi és új évfolyamok tartalmában, e tartalom összetételében és irányában szükségszerűen meg kellene mutatkoznia. Nem mérték fel és tárták fel, hogy az újraindítás nem jelentheti a 80 éves nagymúltú és nagy-

értékű folyóirat egyszerű folytatását. Pedig az elhatárolás — mint a következmények megmutatták — alapvetően szükséges lett volna.

A *Szemle* régi évfolyamai a polgári könyv- és könyvtárkultúra és a polgári könyvtártudomány szükségleteit és szemléletét tükrözik. Értékes és igényes tanulmányai, adatközlései jórészt a pozitívista kutató munka termékei. Magától értetődik, hogy a régi évfolyamok szerkesztési célkitűzéseiből és hagyományaiból meg kell tartani mindazt, ami valóban értékes, ma is használható, sőt számunkra is példamutató. Így pl. a lényeges problémák kiválasztását és feldolgozását, a tudományos alaposságra és megbízhatóságra való törekvést, a széleskörű tájékozottságot hazai és külföldi viszonylatban egyaránt. Nem lehet azonban kétséges, hogy a szocializmus útján haladó magyar társadalom könyv- és könyvtárkultúrájának beható és színvonalas vizsgálatát csak megváltozott szemlélettel és új módon lehet és szabad végezni. Az új évfolyamok szerkesztésének célkitűzéseiben, tartalmában és módszereiben teljes tudatossággal és következetességgel ennek fejlődéséhez és igényeihez és a könyvtártudomány korszerű adottságaihoz és lehetőségeihez kellett volna és kell alkalmazkodnia.

Ez annál is inkább alapvető szerkesztési követelmény, mert ma teljesen más a viszony a könyvtárpolitika és a könyvtári gyakorlat, valamint a könyvtártudomány között, mint korábban volt. A szocialista könyv- és könyvtárkultúrában — más rokonjellegű társadalmi folyamatokhoz hasonlóan — szükségképpen jóval szervezettebb és szorosabb, egyben kölcsönösen ösztönzőbb az összefüggés a gyakorlat és az elmélet között. A társadalom könyv- és könyvtár iránti igényei az élet minden területén sorra, úgyszólván egyszerre és sürögösen jelentkeznek. Ennek eredményeképpen a mai könyvtárak a társadalom életének széles területeit behálózzák. E sokezer könyvtár és a tényleges szükségletek szerint egymástól elkülönülő könyvtártípusok korszerű kialakítása és ésszerű működése országos szinten nézve is, számottevő művelődéspolitikai feladatnak bizonyul, és a népgazdaság egészéhez viszonyítva is jelentős minőségi munkaerőszükségletről és költségkeretről való rendszeres gondoskodást igényel. Ráadásul a máig elért fejlődési szint valójában csak kezdetnek, lényegében csak az alapok lerakásának tekinthető. A tényleges társadalmi igény kikerülhetetlenül a mai keretek többszörösére való bővítést teszi szükségessé. Ilyen körülmények között jelentős szellemi és gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy az új magyar könyvtárpolitika célkitűzései a tényleges könyvtárügy szervezeti keretei és működésének korszerű formái lehetőség szerint tudományos meg-alapozottak legyenek, vagyis a történeti előzmények számbavételével és a valóságos szükségletek gondos elemzésével lehetőleg minél ésszerűbben és takarékosabban készüljenek, s hogy továbbmenően az elért fejlődés eredményeinek és hiányosságainak ellenőrzése és értékelése tudományos megbízhatósággal nagyobb időközökben rendszeresen megtörténjék. Következésképpen az egész magyar könyv- és könyvtárkultúra korszerű továbbfejlődésének egyik alapkövetelménye, hogy a könyvtártudomány szerves kapcsolatban álljon és lépést tartson a könyvtári gyakorlattal. Tudatosan, tervszerűen és következetesen arra épüljön és azt szolgálja. Elméleti és történeti eredményei eleven, előre-lendítő tényezőkké válnak, s ezzel az egész szakterület fejlődése minden vonatkozásban minél előbb a tudatosság minél magasabb fokára emelkedjék.

Mindenekelőtt és fölött ebben kellett volna és kell az eddiginél jóval többet, korszerűbbet nyújtania a *Szemle* új évfolyamaiban. Főként azzal, hogy a könyvtártudományt szerves kapcsolataiban és élő, eleven funkciójában szemléli és kezeli, s a *Szemle* közleményeit az alapvető tanulmányoktól a szaktudományi hírekig következetesen e követelmények szerint válogatja össze, ill. készítteti el.

A szerkesztés szakmai szemléletének másik gyengesége, hogy nem számolt a modern könyvtártudomány tartalmának, az idetartozó ismeretágak egymásközi belső arányainak megváltozásával. Annak, hogy a modern könyv- és könyvtárkultúra társa-

dalmi jelentősége megnövekedett, szükségszerű követelménye, hogy a könyvtártudomány helye, szerepe és jelentősége is megnövekszik a társadalomtudományok sorában. Ez azonban nem egyszerű mennyiségi növekedés, hanem egyben a szaktudomány tartalmát és belső arányait illetően lényeges minőségi változásokkal is jár, aminek a követelményeit a szakfolyóirat szerkesztésében is tudomásul kell venni és lehetőség szerint érvényesíteni kell.

Mint ismeretes, a könyvtártudomány elméleti, történeti és alkalmazott (gyakorlati) ismeretágakból tevődik össze. Legkorábban a jelen és a jövő formálása szempontjából jobbra közömbös történeti kutatások voltak túlsúlyban. Majd fokozatosan a könyvtári gyakorlattal közvetlenül foglalkozó vagy azt támogató alkalmazott ismeretágak indultak fejlődésnek. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra alapkérdéseit megvilágító és rendszerező elméleti ismeretágak eleddig meglehetősen háttérbe szorultak. Ma viszont a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi jelentőségének már eddig elért s a jövőben továbbfokozódó növekedése éppen a könyvtártudomány elméleti és alkalmazott ismeretágait helyezi tudománypolitikai és könyvtárpolitikai szempontból egyformán előtérbe. Ezek avatják a könyvtártudományt szellemi és gazdasági vonatkozásokban egyformán a szocialista könyv- és könyvtárkultúra fontos tényezőjévé, a modern könyvtárpolitika és könyvtári gyakorlat nélkülözhetetlen elemévé. Természetesen nem jelenti és nem is jelentheti ez a könyvtártudomány történeti ismeretágainak háttérbeszorítását vagy éppen elsorvadását, hiszen az írás-, könyv- és könyvtárkultúra szerves társadalmi folyamat eredménye, s mint ilyen a történeti fejlődés lényeges jelenségeinek és összefüggéseinek ismeretét nem nélkülözheti. A belső arányok megváltozása tehát csak azt jelenti, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúrát létrehozó s szüntelenül fejlődő társadalmi igények s az azok kielégítésére végzett bonyolult társadalmi tevékenységek megismerésére és tudatosítására szolgáló elméleti és alkalmazott ismeretágak, valamint e társadalmi folyamat történeti fejlődését feldolgozó ismeretágak a mai szükségleteknek megfelelő helyes arányba s a jelennel bensőbb kapcsolatba, tehát korszerű egyensúlyba kerüljenek egymással. Ez az a korszerű tudománypolitikai szemlélet, amely a könyvtártudomány egyes ágait a segédtudományi állapotból kivezeti, vagy a leszűkített gyakorlatiasságból magasabb elméleti szint felé tereli. Így módon válhat a könyvtártudomány egyszerre a társadalom tudományok egyik elméletileg is fejlett, tartalmas, önálló ágává, az élő könyv- és könyvtárkultúra egyik hatékony tényezőjévé és más tudományágak hasznos társtudományává.

A könyvtártudomány korszerű arányának és távlatának tudata láthatóan nem áll a *Szemle* új évfolyamainak tartalma mögött. Világosan mutatja ezt, hogy a *Szemle* új évfolyamaiban az elmélettel és a társadalmi környezettel lazán összefüggő, mozaikszerű történeti témák — a régi évfolyamok örökségeként — továbbra is túlsúlyban vannak a modern tárgykörökről szóló feldolgozásokkal szemben.

Eleinte a történeti és a modern témák nagyjában fele-fele arányban osztozkodtak a terjedelmen. Ez az arány akkor kiindulásként elfogadhatónak látszott: azzal, hogy a *továbbiakban* a modern témák majd meghaladják a történeti tárgykörök számát és terjedelmét, illetve a jól megválasztott történeti témák is jelen- és jövőbeli könyvtárpolitikánk kialakításához szolgáltatnak elméleti alapokat. A valóságban azonban ez az arány éppen ellenkező irányt vett. Úgyannyira, hogy az említett számok már csaknem kizárólag történeti jellegű közleményekkel teltek meg.

Legalább ennyire jellemzőek és ilyen jelentőségűek azonban azok a hiányosságok, is, amik a két fő ismeretkör sajátos tartalmi összetételében tűnnek elő. Mindkét területen a közreadott közlemények között akad több is, főként néhány történeti jellegű kisebb közlemény, több figyelőközlés s egyik-másik könyvismertetés, ami sem könyvtárpolitikai, sem tudománypolitikai szempontból nem látszik sürgősnek vagy fontosnak, ill. amely a

kelleténél több helyet vesz igénybe, vagy amelyiknek szakmai színvonala jóval alatta marad az átlagosnak, esetleg a tárgynál vagy jellegénél fogva nem is tartozik a *Szemle* feladatkörébe. Ugyanakkor mindegyiken belül számos lényeges és közérdekű időszzerű, ill. történeti téma feldolgozása, adatközlés vagy beszámoló hiányzik. Nem, vagy csak alig érinti a *Szemle* az újabb könyvtártípusok, pl. a közművelődési, munkásegyleti, szakszervezeti könyvtárak, olvasóegyletek és a modern szakkönyvtárak történeti kialakulását, vagy az ún. tömegkiadványok, pl. olcsó könyvsorozatok, füzetes kiadványok, népi tömeglapok stb. történetét, valamint a dolgozó tömegek olvasási kultúrájának történeti fejlődését. Úgyiszlóván nem, vagy csak alig foglalkozik a közművelődési (állami és szakszervezeti) könyvtárak eddig elért eredményeivel és továbbfejlődésének problémáival, a szakkönyvtárak, az iskolai könyvtárak, az Országos Széchényi Könyvtár mai helyzetével, feladataival és további lehetőségeivel, a könyvtártudományi, módszertani és bibliográfiai munka mai helyzetével, korszerű feladataival és feltételeivel, a könyvtárak gyűjtőkörének időszzerű rendezésével, a mikrofilm felhasználásának mai lehetőségeivel és feltételeivel stb.

Az ilyen és hasonló alapvető problémák mellett hiányok mutatkoznak a tudományos hírszolgálat és a könyvismertetések terén is. A *Figyelő* rovatban a mainál rendszerebben kellene számot adni a könyvtárügy hazai és nemzetközi vonatkozásban fontos fejleményeiről is. A könyvismertetések során pedig a legfontosabb külföldi szakkiadványokon kívül lehetőleg minden valamennyire is figyelmet érdemlő magyar szakkiadványra feltétlenül s még idejében sort kellene keríteni. Komoly hiányosság, hogy a *Szemle* a magyar szakkiadványok közül — többek között — mindaddig nem vagy nem megfelelően foglalkozott pl. TEVAN Andor: A könyv évezredes útja és SALLAI István: A könyvtári munka c. könyvével, a *Teregazdasági bibliográfia* két kötetével, *Az új magyar könyvkiadás tíz évével*, *A könyvtári munka albumával*, M. TÓTHFALUSI KIS Miklós műveinek új antológiájával, továbbá a Debreceni Egyetemi Könyvtár kiadványainak nagyobb részével, a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, a Soproni Műegyetemi Könyvtár, továbbá egyes megyei könyvtárak stb. stb. kiadványaival, vagy dokumentációs kiadványainkkal, s a legújabb könyvtári szabványokkal. Világos, hogy valamennyi szakkiadvány ismertetését nem lehet egyforma részletességgel elvégezni. Ezt sem a kiadványok jellege nem indokolja, sem a *Szemle* terjedelme nem teszi lehetővé. Módot kell azonban találni arra, hogy a kiemelkedő művek részletes ismertetésén kívül, a többiek rövid bemutatása is megtörténjék, s szükség esetén egyes kiadványok vagy sorozatok, csoportok összefoglaló, esetleg kritikai elemzést és értékelést is nyerhessenek.

Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy az ilyen elméleti és gyakorlati szempontból fontos időszzerű vagy történeti témák tervbeiktatásához és kidolgozásához, valamint az egyes rovatok korszerű továbbfejlesztéséhez nem lett volna szükség valami különleges találékonyságra. Az elmúlt évek során az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága egész sereg fontos problémát tárgyalt meg. A könyvtárak módszertani felülvizsgálatai, az Országos Széchényi Könyvtár munkaközösségei s az egyes könyvtárak tudományos kutatásai különféle kiadványaikban számos fontos kérdést vetettek fel. A *Könyvtáros* a legkülönbözőbb területeken tett figyelemre méltó kezdeményezéseket. KÓHALMI Béla *Könyvtártudományunk feladatai* címen külön tanulmányban elemezte és foglalta össze a legsürgősebb és legfontosabb könyvtártudományi tennivalókat (1954). Mindössze csak szívvel-lélekkel benne kellett volna élni a mai kibontakozó magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének élvonalában, éber figyelemmel érzékelni kellett volna annak eseményeit, szükségleteit és fejlődési

lehetőségeit, hogy a *Szemle* tartalma a témák és arányok tekintetében szorosabban nyomon követhesse a szakterület fejlődésének irányát és ütemét, s egyben tudatosabbá tegye, töle telhetően ösztönözze és jobban kielégítse a szocialista könyv- és könyvtár-kultúra tudományos igényeit.

A *Szemle* korszerű fejlődésének további akadályai az eddigi *szerkesztési módszerekben* keresendő. A *Szemle* egyes számainak tartalma – a régi szerkesztési hagyományok ma már túlhaladott maradványaként – eddig jobbára attól függött, hogy egyes szerzők saját kezdeményezésükből mikor milyen témákat dolgoztak fel, ill. közlésre mikor mit küldtek be. Csak a cikkek kis része készült előzetes felkérés és megbeszélés alapján.

Ez a szerkesztési módszer ma már nyilvánvalóan nem elégséges. Nem válhat be akkor, ha itt-ott a szakterület egyes jelenségeivel, főként egyes új utakat kereső kezdeményezéssel szemben elvi vagy személyi indítékú egyoldalúságok vagy éppen elfogultságok is közrejátszanak, mint pl. a tájbibliográfiákról folytatott vita¹ esetében vagy SALLAI-SEBESTYÉN: A Könyvtáros Kézikönyve egyes fejezeteinek megítélésében, ill. a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyve*ivel kapcsolatos elzárkózásban, ill. állásfoglalásban.

Mindenekelőtt olyan többéves *távlati terv*, vagyis *szerkesztési program* kidolgozására van szükség, amely a magyar könyv- és könyvtárkultúra modern fejlődési távlatainak, mai tényleges tudományos szükségleteinek és múltja megismerésével kapcsolatos fontos feladatok felmérésén alapszik, s amely a leglényegesebb, leginkább időszerű és közérdekű elméleti és gyakorlati problémák elemzését, továbbá a közelebbi és távolabbi múlt legfontosabb jelenségeinek és összefüggéseinek feltárását veszi célba, s amely egyben széles körben gondosan számba veszi és alkalomadtán mozgósítja mindazokat a könyvtárosokat, akik szakmai kutató munkára alkalmasaknak mutatkoznak. Ezt követően pedig olyan szerkesztési gyakorlatot kell folytatni, amely a lehetőségekhez mérten következetesen és rugalmasan igyekszik valóra váltani a szerkesztési program célkitűzéseit.

Mindennek a *Szemle* két és fél évfolyamában kevés jelét lehet találni. Ha a szerkesztők a Szerkesztő Bizottság ismételt sürgetésére egy alkalommal össze állítottak is egy téma- és névjegyzéket, az korántsem tekinthető átgondolt, a korszerű követelményeket és lehetőségeket körültekintően számbavevő, elvileg is megalapozott szerkesztési programnak. Pedig a tervszerű munkára, az ösztönző támogatásra ugyancsak szükség lett volna mind az időszerű, mind a történeti témák kidolgozásában. Ez annál is inkább indokolt lett volna, mert rendszerint éppen az ilyen természetű témák kidolgozása komoly nehézségekkel jár, s tervszerű központi irányítás és segítség nélkül megfelelő színvonalon alig végezhető.

Kétségtelen, hogy a könyvtártudomány korszerű kibontakozásának megvalósítása, a társadalomtudományok számottevő ágává való fejlesztése és jelentős könyvtárpolitikai tényezővé való avatása nem egyedül, sőt nem is elsősorban a *Magyar Könyvszemle* feladata. Ez messze meghaladná általában is egy szakfolyóirat lehetőségeit. Még inkább abban az esetben, ha az a tényleges szükségletekhez képest szűk terjedelemben és csak nagy időközökben jelenik meg. Ezt a feladatot együttesen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának, az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak és a fokozatosan fejlődő hálózati központi könyvtáraknak, valamint a szakterület szakfolyóiratainak és más szakmai kiadványoknak együttesen, szoros együttműködésben kell elvégezniük. A maga eszközeivel, tervszerű kezdeményezéseivel, ösztönző megbízásaival és az érdekelt szervek mozgósításával vagy együttműködésének szorgalmazásával azonban sokat tehet a *Szemle* azért, hogy a könyvtártudomány fejlődését tervszerűen a korszerű könyvtárpolitikai és tudománypolitikai követelmények irányába segítse lendíteni.

Félreértések elkerülése végett világosan ki kell emelni, hogy e fejlettebb szerkesztési módszerek természetszerűen nem zárják ki azt, hogy alkalomadtán a *Szemle*ben előre

meg nem beszélt, ún. beküldött cikkek is közlésre kerüljenek. Egy szakfolyóirathoz mindig érkeznek — és érkezzenek is — ilyen spontán készült írások. Ez egyik útja-módja az egyéni kezdeményezés szabad érvényesülésének: egyes különösen időszerű témák vagy egyes új szakírók jelentkezésének. Ezek azonban csak kiegészíthetik, színezhetik a folyóiratot. Annak gerincét elsősorban a távlati program alapján készült cikkek alkothatják. Ha ez a távlati program kellő előrelátással nem alakul ki, szükségszerűen bekövetkezik az a helyzet, amikor túlsúlyba kerülnek a rögtönzések, nem egy tekintetben érezhető hiányok állanak elő, sőt itt-ott bizonyos előítéletek és személyi indítékú elfogultságok is lábra kaphatnak.

Végül, ha csak mellékesen is érinteni kell a *Szemle* terjesztésével és a szakterületre gyakorolt jelenlegi hatásfokával, valamint ennek továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdéseket is. A szerkesztésre nem közömbös, vajon a folyóirat terjedelme és példányszáma a szakterület mai tényleges szükségleteihez képest elegendő-e, s eljut-e mindenhová, ahol reá a korszerű szakmai fejlődés érdekében szükség van. Egyszerű számvetéssel meg lehet állapítani, hogy a *Szemle* terjedelme is, példányszáma is a modern magyar könyv- és könyvtárkultúra jelentőségéhez képest kevés. Ezen felül a *negyedévenkénti megjelenés is hátrányos*, mert erősen lelassítja a hatását. Éppen ezért korszerű programjának kialakításával és tervszerű szerkesztési módszerek kifejlesztésével párhuzamosan kezdeményezni kell terjedelmének és példányszámának felemelését, és gyakoribbá kell tenni a megjelenését, mert csak így, az összes szellemi, szervezési és anyagi előfeltételek birtokában küszöbölhetők ki azok a nehézségek, hiányosságok és hibák, amelyek itt — ha csak vázlatosan is — előtűntek, s csak így alakíthatja ki és láthatja el minden tekintetben valóban korszerűen a maga feladatait.

Természetesen a helyzet ilyen alakulásáért a szerkesztőkön kívül a felelősségben bizonyos mértékig magának a Szerkesztő Bizottságnak is osztoznia kell. Főként azért, mert nem volt eléggé igényes, a szerkesztőket nem szorította korszerűbb és tervszerűbb munkára. Nem végeztetett közvéleménykutatást a szakkörök véleményét és a *Szemle* szakmai hatásfokát illetően.

A következőkények világosan megmutatják, hogy nemcsak a szerkesztés célkitűzését, szemléletét és munkamódszerét kell a korszerű igények és követelmények szerint továbbfejleszteni, hanem bizonyos mértékig a Szerkesztő Bizottság munkája is változtatásra szorul, azt fokozottabban az időszerű feladatok és adottságok kívánalmaihoz kell szabni. Mindenekelőtt az elvi irányításnak és ellenőrzésnek az eddiginél jóval hatékonyabbnak kell lennie. Itt is érvényes, hogy az új feladatok és követelmények csak az irányítás új módszereivel végezhetők el sikeresen.

Az igények és követelmények további részletes felmérése és mérlegelése, a tényleges adottságok és lehetőségek tisztázása, vagyis a korszerű szerkesztési program kidolgozása és a követendő szerkesztési irányelvek és módszerek megállapítása még nem kis feladatot ró az új szerkesztőre és a Szerkesztő Bizottságra, sőt esetleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságára is. A problémák beható megvizsgálására és tisztázására jó alkalmat nyújt most a szerkesztő személyének megváltozása, és komoly lehetőséget adnak az első 10 szám már érintett és még feltárandó tanulságai. Mindenképpen helyes volna azonban, ha a kérdések megtárgyalása minél szélesebb körben történne, ha tehát ezek megvitatása során a könyvtárosok szakmai közvéleménye is hallatná és hallathatná szavát. A felelős személyek és szervek, valamint a szakmai közvélemény együttes erőfeszítése a legjobb biztosíték arra, hogy a *Magyar Könyvszemle* minél korszerűbben betölthesse könyvtár- és tudománypolitikai hivatását, s a továbbiakban legyen méltó folytatása az elért 80 esztendő értékes évfolyamainak, hogy mai modern feladatait hagyományos igényességével és az érdekeltek minél szélesebb körének tervszerű közreműködésével tudatosan vállalja és azt minél jobban el is látja.

KOVÁCS MÁTÉ

Bartoniek Emma (1894—1957). Visszavonultan, mindig csak munkájába felejtkezett élt, — csöndben, észrevétlenül távozott az élők sorából BARTONIEK Emma, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára kéziratárának egykori vezetője. Fiatal korában olyan simán és szerencsésen indult pályája, mint kevés könyvtárosé: élete vége a tragikus körülmények sorozata volt. De amint a szerencsés napokban nem érdekelt a siker, és sohasem kapott a feléje kínált elismerésen, ugyanúgy nem törte meg a mellőztetés, nem adott helyet a panasznak a súlyos csapások idején. A segítségnek föl kellett keresnie őt, mert maga nem kért semmit.

1894-ben született Budapesten. Atyja BARTONIEK Géza, az Eötvös-kollégium alapító-igazgatója, az első világháború előtti évtizedekben induló nagy magyar tudósgeneráció felejtethetetlen nevelője volt. Történelmi érdeklődése megdöbbentően korán, szinte a kisgyermek-korban jelentkezett, és soha többé nem vált kérdésessé. Egész életén át csak kettős hivatása foglalkoztatta: a könyvtári (később főleg kéziratári) feladatok és a történettudomány. Az egyetemen MARCZALI, ÁLDÁSY és FEJÉRPATAKY tanítványa volt, akiknek módszeres iskolázásából annyi kitűnő magyar történetíró került ki. Már a doktorátus előtt, 1916-ban kinevezést kapott a Széchényi Könyvtárba, ahol második otthonát találta meg. „Boldog vagyok, ha csak már a küszöbét átlépem a Múzeumnak”, volt a mondása.

Mint könyvtáros példátlan lelkiismeretesség, kötelességteljesítés, a munkaidő minden percének kihasználása, a rábízott nemzeti kincsek féltő megbecsülése, aggódoó védelmezése jellemezte. Emberi melegséggel csak azok iránt oldódott fel, akikben ugyanezt az ethoszt érezte meg. Egyébként zárkózott volt, a társaságot sem a könyvtárban, sem azon kívül nem kereste. Elveszettnek tartott minden percet, amit nem hivatására fordított volna. A kéziratárnak nála lelkiismeretesebb öre soha nem volt.

Tudományos munkássága négy pont körül csoportosult: középkori magyar történelem (főleg jog- és társadalomtörténet), bibliográfia, kodikológia és a magyar történetírás története. Több tanulmányban, majd egy összefoglaló munkában fejtegette a középkori magyar állam egységét képviselő királyság problémáit: *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Az Árpádok trónöröklési joga. A magyar királyavatáshoz. Corona és Regnum. A királyi hatalom eredete. A magyar királyválasztási jog a középkorban. A magyar királykoronázások története.* Az Árpád-kori társadalom szövevényes problémáit világítja meg egészen eredeti módon *Szociális problémák az Árpádkorban* c. tanulmányában. Írt az ÁRPÁDOK érepcsétjeiről. Facsimile kiadásban kiadta SZENT ISTVÁN törvényeinek XII. századi kéziratát, az *Admonti-kódexet*. Munkatársa volt a középkori magyar elbeszélő források nagy kritikai kiadásának, a SZENTPÉTERY-féle *Scriptores*-nak. Elkészítette teljesen töretlen úton, főleg az Országos Széchényi Könyvtár anyaga alapján a könyvészetet akkor még teljesen nélkülöző magyar történettudomány számára a történeti forráskiadványok bibliográfiáját. Olyan munkát, amely évtizedeken át kiindulópontja volt minden magyar történetíró munkájának. Főműve azonban a *Coices Latini medii aevi*, a Széchényi Könyvtár középkori latin kódexeinek leíró katalógusa. A legszebb könyvtári feladat: anyagföltárás, de egyben tudományos munka. Egyéniségéhez is legjobban illett ez: minden sora mögött tudás, alaposág, kombináló készség, fantázia, éles következtetés, logikus distinkció, finom megfigyelés, az anyaggal való szerető foglalkozás. Nem mutató eredmény, de végeredményben maradandóbb, mint sok földolgozás, amely reá támaszkodik. Folytatása, az újkori latin kéziratok katalógusa már csak kéziratban készült el, nyomtatásban nem jelent meg.

Mikor szeretett munkahelyét, a kéziratárt — melynek 1926 óta volt tisztviselője, majd mind jelentősebb irányító szerep után 1934 óta forma szerint is vezetője — el kellett hagynia, a családi kör támasza, a testvérek önfeláldozó szeretete tette lehetővé, hogy

nem kellett tehetségét aprópénzre váltania azért, hogy kenyerét megkeresse. Később segítségére sietett a Magyar Tudományos Akadémia is.

Élete utolsó három évében súlyos betegségében, egyre jobban fogyó erővel is dolgozott. Befejezte már régóta készülő munkáját: *A magyar történetírás története 1711-ig*. (A jelenkorig tervezett második rész már nem valósulhatott meg.) Boldog volt ekkor is? Talán igen. Mert a legnagyobb boldogságnak azt tartotta, ha valaki tudományos munkával foglalkozhatik. „Nem mondom, hogy a tudománynak áldoztam életemet; — írta egyik utolsó levelében, — ez nem áldozat volt, hanem a legnagyobb gyönyörűség, s a tudomány nekem sokkal többet adott, mint én a tudománynak.” Boldogságról beszélt akkor is, amikor a halála előtti hetekben legújabb megbízatásból bekapcsolódott POTTHAST *Bibliotheca historica medii aevi* nemzetközi szervezéssel készülő új kiadásának munkálataiba. Dolgozott tiszta értelemmel, de törekény erővel életének szinte utolsó napjáig, amikor a szívgyöngeség megmentette betegségének következő, legfájdalmasabb és öntudatlanságba vesző szakaszától, 1957. május 31-én.

Utolsó útjára csak legszűkebb környezete kísérte, de emlékező lélekkel fordulnak feléje mindazok, akik ismerték egyenes, hajthatatlan, elveihez mindenkor ragaszkodó egyéniségét.

CSAPODI CSABA

Néhány kiegészítő megjegyzés a hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseihez. Igen hasznos és mindnyájunk által megbecsült munkát végzett el CSÜRY István azzal, hogy elemezte és összefoglalta¹ a könyvtári módszertani felülvizsgálatok eredményeit és tennivalóit. Bár hangsúlyozta, hogy nem törekedhetett teljességre (hiszen ez monografikus feldolgozást kívánt volna meg), mégis szeretnék néhány kiegészítő megjegyzést tenni az adott témával kapcsolatban, mert úgy vélem, hogy e kiegészítések még nem a monografikus feldolgozás feltétlen velejárói.

1. Kezdem azzal, amivel teljesen egyetértek, csak igen határozottan alá kívánom húzni CSÜRY igazát éppen a jövőbeni módszertani felülvizsgálatok teljes sikere érdekében: joggal kevesli a vizsgálatok előkészítésére fordított időt (adatok, dokumentumok gyűjtése, tanulmányozása). Ezt nemcsak az 1951/53-ban folytatott vizsgálatok nem tették lehetővé, illetve nem tudatosították mint alapvető vizsgálati módszertani követelményt, hanem még 1957 nyarán, az Országos Széchényi Könyvtár szakmai felülvizsgálatában sem érvényesült eléggé; tapasztalatom szerint egyik-másik öt év előtti vizsgálatához viszonyítva e téren még visszaesés is mutatkozott, maga az OSzK is körülményesen, csak egy-egy példányban, sőt nem egy esetben hiányosan bocsátotta a 21 tagú vizsgálóbizottság rendelkezésére a szükséges dokumentumokat. Arról viszont már nem a könyvtár tehetett, hogy az anyag előzetes tanulmányozására nem volt elég idő: mi, akik elég sok könyvtári módszertani felülvizsgálatban vettünk részt, elmulasztottuk meggyőzni a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályát eme előkészítő, tanulmányozó munka kiemelkedő fontosságáról. Véleményem szerint inkább egy hónappal később következzenek be egy módszertani felülvizsgálás, de mind a szóbanforgó könyvtárnak, mind a bizottság tagjainak adjunk elég időt a rendszeres felkészülésre akár technikai szempontból (pl. a kívánt dokumentumok hiánytalan összekeresése, sokszorosítása), akár a feltárt dokumentumok elemző tanulmányozására.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1957. 1. sz. 1—13 l.

2. Egyetérttek azzal is, hogy a felülvizsgálatok eredményességéhez nagy mértékben hozzájárulhatnak az önértékelő végzett belső felmérések, a saját problémákban való elemző jellegű elmélyedés. Mivel ennek a munkának a jelentőségét és jövőbeni fontosságát jobban hangsúlyozni szeretném, mint a szóban forgó cikk kitűnő szerzője, néhány adatot szeretnék rögzíteni.

Az Akadémiai Könyvtár 1952. évi felülvizsgálatát² egész sor belső elemzés, felmérés előzte meg (feladatok, profil-kérdés, futószalag stb.); e belső vizsgáldások nemcsak „lélektanilag” készítették elő a külső szakértők munkáját, de elősegítették a valóban halaszthatatlan reformok gyakorlati végrehajtását is. Az Országos Széchényi Könyvtár is többször vette igénybe ezt a hasznos módszert. Például 1955 nyarától kezdve — az akkor folytatott KÓHALMI—MÁTRAI—HARASZTHY-féle vizsgálat nyomán — öt tagú belső szakértői bizottság foglalkozott a magyar, illetve magyar vonatkozású művek elvi meghatározásával. 1955 végén az OSZK vezetősége belső ellenőrző bizottságot küldött ki az állománygyarapítás ügyének megvizsgálására, hogy tisztázni lehessen, mi valósult meg az említett három tagú bizottság javaslataiból. Nem egyetlen részlettel, hanem működésének funkcionális szempontból vett egészével nézett szembe az Akadémiai Könyvtár 1957 márciusában végzett elemzése, mely segítséget kívánt nyújtani az Akadémia I. osztálya által felkért bizottság (KÓHALMI—MÁTRAI—PAJKOSSY) munkájához. Ismeretes, hogy több könyvtárunkban is hajtottak végre hasonló vagy rokon célú belső vizsgálatokat: e néhány példa megemlítésével csak alá akartuk húzni e téma fontosságát.

3. A Csúry által idézett külföldi szakirodalom nem egyszer emeli ki a kérdőív-módszer fontosságát (különben maga a szerző is alkalmazta ezt a bibliográfiák értékelésével és használatával kapcsolatban). Anélkül, hogy e módszer „mindenhatóságát” túlbecsülnők, igen jó kiegészítő eszköznek tartjuk az adott könyvtár működése hatásfokának felméréséhez, az adott olvasó- vagy kutatóközönség véleményének és igényeinek módszeres felkutatásához. Az elmúlt könyvtárvizsgálatok alkalmával nem egyszer beszélgetéseket folytattunk az éppen „előkeríthető” olvasókkal, de e véletlen és inkább spontán jellegű, „közvéleménykutatás” nem hozhatott komoly eredményeket. A könyvtár állandó használóinak helyesen elgondolt rendszer szerinti (írásbeli) megkérdezése — bár nem tekinthető egyedül célravezető módszernek — könyvtáraink életében, elemző munkánkban sokkal kisebb szerepet játszik, mintsem megérdemelné. Az Akadémiai Könyvtárban 1957 márciusában járt szakmai vizsgálóbizottság e kutató fontosságát különösképpen ajánlotta az Akadémia és könyvtára vezetőségének figyelmébe, — úgy vélem, e területen különös okkal és joggal.

Mindenesetre a kérdőív-módszer nem formalisztikus, hanem az adott könyvtári feladatokhoz igazított helyi változatai — maennyiben csak kiegészítik az elvi jellegű, tervszerű szakmai vizsgálatot — az előbbieken már hiányolt előkészítő munka hatásfokát nagy mértékben növelnék.

4. Végül egyetlen megjegyzés hazai könyvtárvizsgálataink fejlődésének történetéhez.

Nem kétséges, hogy eddigi felülvizsgálataink döntő többsége (különösen az 1951-1953-as periódusban) mindenekelőtt a vizsgált könyvtár szervezeti, személyi, munkaszervezési, használati, technológiai és technikai kérdéseit vetette fel, és kevésbé törődött a *tartalmi* tényezővel (pl. a funkció és a könyvtárgyarapítás összefüggése, az állomány-

² Ezt tévesen teszi a szerző 1953-ra (i. m. 2. l.). 1952 nyarán volt a MTA Könyvtárának bizottsági felülvizsgálata.

gyarapítás tartalmi elemzése, a cseretevékenység tartalmi és tudománypolitikai értékelése, az olvasóközönség összetételének analitikus vizsgálata, az olvasók által használt művek elemző értékelése, az adott terület könyvtári ellátottsága, a könyvtár „tudományos jellegének nem jelszószerű, hanem valóságos vizsgálata, az adott terület vagy intézmény szolgálatára hivatott könyvtár működésének elemzése e sajátos feladatok tükrében, általában a könyvtár társadalmi funkciójának és hatásának részletező elemzése stb.). Meg kell azonban jegyezni, hogy igazságtalanok volnánk és ahistorikus szempontokat vetnénk fel, ha a tartalmi elemek *széleskörű* vizsgálatát eme első periódustól is megköveteltük volna.

Ma már azonban más a helyzet. Társadalmi fejlődésünk, tudományos haladásunk, könyvtárpolitikai nézeteink tisztázódása, dolgozóink könyvtártechnológiai és könyvtártechnikai ismeretei, a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok, az ország könyvtárhálózatainak kialakulása, de mindenekelőtt munkánkkal szemben támasztott belső igényeink arra köteleznek bennünket, hogy mélyebbre hatoljunk, hogy elemző munkánk során a tartalmi kérdéseket részesítsük előnyben anélkül, hogy lemondanánk a szervezeti, technológiai és technikai kérdések egyidejű vizsgálatáról. Ilyen igények és szándékok már eddig is jelentkeztek nemcsak egy-egy régibb vizsgálat részleteiben, hanem elvi tudatossággal is megfogalmazódtak. Az OSzK-ban 1955 márciusában folytatott, már idézett felülvizsgálat az állománygyarapítást elsősorban *tartalmi* szempontból értékelte, s először vizsgálta meg a gyarapítás adatait nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból. Az Akadémiai Könyvtár munkájának megvizsgálására 1957 márciusában kiküldött hármás bizottság (KÖHALMI, MÁTRAI, PAJKOSSY) úgy tekintette át a könyvtár munkáját, hogy az mennyiben tudja támogatni a maga sajátos könyvtári eszközeivel az Akadémia keretein belül folyó tudományos kutatómunkát.

E tartalmi jellegű módszertani vizsgálatok természetesen hosszabb időt, mindenekelőtt alaposabb előkészítő periódust, a vizsgáló bizottság és a vizsgált könyvtár sokkal konkrétebb, mintegy alkotó jellegű együttműködését kívánják meg, mint régebbi — bár igen hasznos és jelentős — könyvtárvizsgálataink. Elsősorban azt tartjuk fontosnak, hogy könyvtáraink maguk végezzék el pl. feladataik teljesítésére és értékelésére vonatkozó közvéleménykutató munkát, maguk mérjék fel, hogy milyen eredmények, tennivalók és követelmények rajzolódnak fel funkcióik és működési területük metszópontjánál.

E néhány adat és szerény megjegyzés csak CSÜRY István cikkének időszerűségét és fontosságát óhajtotta igazolni.

HARASZTHY GYULA

Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén. 1. A könyvtárak „háborús kártörténete” évezredek óta a könyvtári kótetek milliónyi példányainak pusztulásáról számol be. A második világháború összefoglaló háborús kártörténetét még nem írták meg. Folyóiratokban, évkönyvekben, beszámolóokban stb. megjelent tanul-

³ Itt könyvtártípusonként igen sok kérdés merülhet fel, nem ártana egyszer e kérdéskomplexum módszertanával külön is foglalkozni.

mányokban azonban számos idevágó adatot találunk. E számok tükrében az egyes országok könyvtári kárai:

Anglia	1 043 000	kötet ¹
Csehszlovákia	5 337 000	kötet ²
Franciaország	2 567 700	kötet ³
Lengyelország	15 000 700	kötet ⁴
Németország (együtt).	35 000 000	kötet ⁵
Szovjetunió	100 000 000	kötet ⁶

A károk javarésze közvetlen háborús cselekmények hatásaként keletkezett (lővédek robbanása, falomlások, tüzek stb.) vagy katonai rendszabályok okozták a könyvek pusztulását. Ezek a *közvetlen károk*, amelyek fegyveres összeütközések következtében keletkeztek. Igen jelentősek azonban a *közvetett károk is*, amelyek abból a tényből adódnak, hogy a háborút megelőzőleg vagy a háború során, illetve annak következtében igen sok esetben elmaradnak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen könyvegészségügyi intézkedések, ennek nyomán pedig megindul a könyvtárlomány romlása, „megbetegedése”. Gondoljunk csak azokra a könyvtári értékekre, amelyeket külső, a könyvtártól távolos, légontalmilag biztos óvóhelyekre szállítottak, ahol a kéziratok, kötetek ezreit és tízezreit támadták meg a penészek és egyéb, állati kártevők.

2. A sok tragikus tapasztalat késztette, helyesen, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetét (UNESCO) arra, hogy 1954 tavaszán Hágába értekezletet hívjon össze. Az értekezlet résztvevői kidolgozták a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló *Egyezményt*, valamint annak végrehajtási szabályzatát, továbbá a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló jegyzőkönyvet.

Magyarország, mely az UNESCO tagja, hetedikként (tehát a tagállamok sorában az első között) ratifikálta az *Egyezményt*, mely beltörvényeink sorában mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete látott napvilágot.⁷

3. Hasonló nemzetközi egyezményt a nemzetközi jog nem ismer. Voltak ugyan törekvések már korábban is a kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való

¹ *Danni di guerra alle biblioteche inglesi*. Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro, A. VII. F. 1—4. 100—102. l. A közölt adatból a városi könyvtárak károsodása 875 000, a megyei könyvtáraké 8000, az egyetemi könyvtáraké pedig 160 000 kötet.

² JEVTEEVA, J.: *Csehszlovákia könyvtárai* (Biblioteki Csehoszlovakii.) Bibliotekar', 1949. 10. 35—43. l., ebből a népkönyvtárak vesztesége 3 337 000, a szakkönyvtáraké 2 millió kötet.

³ GALLO A.: *Danni di guerra alle biblioteche francesi*. Bollettino I. P. L. A. VI. F. 3—4. 94—96. l. Párizsban 549 700 kötet pusztult el, a városi és egyetemi könyvtárak kára együtt 2 018 000 kötet.

⁴ *Könyvtárügyi Szemle*, 1951. II. évf. 1. sz. 117—118. l., ebből a tudományos könyvtárak vesztesége 2,5 millió kötet.

⁵ P. SCHILLING bejelentése a római Nemzetközi Bibliológiai Kongresszuson. Vö.: GALLO M.: *Danni di guerra alle biblioteche tedesche*. Bollettino I. P. L., A. VII. F. 1—4. 97—99. l., ahol GALLO a károkat részletezve könyvtárak szerint a könyvkár nagyságát 5,288 619 kötetben jelöli meg.

⁶ GYENISZ'EV V. N.: *A tömegkönyvtár munkája*. Bp. 1953. 11. l. A közölt számban szerző szerint csak a tömegkönyvtárak könyvkárai szerepelnek.

⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről — Magyar Közlöny, 1957. márc 1. 25. sz. pp. 103—117.

védelmére vonatkozólag, így az 1899. évi és az 1907. évi hágai egyezményekben, valamint az 1935. évi washingtoni (ún. „Roerich-féle”) szerződésben, de ezek a megállapodások csupán néhány szűkszavú rendelkezést tartalmaztak a kérdéssel kapcsolatban. A második világháborút megelőzőleg is voltak hasonló irányú törekvések, de megvalósításukra éppen a második világháború kitörése miatt, sajnos, sor nem kerülhetett, pedig mindenki tisztában volt azzal, hogy a kulturális javak hatályos védelmét még béke idején kell megszervezni mind belső, mind nemzetközi rendszabályok útján.

4. Az *Egyezmény* I. fejezete a kulturális javak védelmére vonatkozó általános szabályokat tartalmazza s meghatározza, mit tekinthetünk besorolhatónak a „kulturális javak” csoportjába eredetre és tulajdonosra való tekintet nélkül.

Kulturális javak „a népek kulturális örökségére nézve nagy jelentőségű ingó vagy ingatlan javak, amilyenek az építészeti, művészeti vagy történeti emlékek, egyháziak vagy világiak, a régészeti lelőhelyek, oly épüle cso portok, amelyeknek meglevő összességéhez történeti vagy művészeti érdek fűződik, művészeti alkotások, kéziratok, könyvek és más művészeti, történeti vagy régészeti érdekű tárgyak, mint tudományos gyűjtemények, jelentős könyvgyűjtemények, levéltárak” (1. cikk, a) pont), valamint „azok az épületek, amelyek főképpen és ténylegesen az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javak megőrzésére vagy kiállítására szolgálnak, amilyenek a múzeumok, a nagy könyvtárak, a levéltárak őrző helyek, valamint az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való elrejtésére szolgáló óvóhelyek”. (1. cikk b) pont.)

Az *Egyezmény* fontos rendelkezése előírja, hogy a szerződő felek a kulturális javakat megkímélik azáltal is, hogy megtiltják a védelem alatt álló javaknak, valamint azok közvetlen környékének olyan célra való felhasználását, amely ezeket a javakat fegyveres összeütközés esetén megsemmisülésnek vagy megrongálódásnak tehetné ki és ezekkel a javakkal szemben minden ellenséges cselekménytől tartózkodnak.

E kötelezettségtől eltérni „csak abban az esetben lehet, ha az eltérést elháríthatatlan katonai szükségesség követeli meg”. (4. cikk, 3. pont.)

Megóvják a szerződő felek a kulturális javakat minden lopástól, fosztogatástól. Tartózkodnak e javakkal szemben minden megtorló rendszabálytól is. Megszállás esetén pedig támogatják a megszállott terület illetékes belföldi hatóságait a kulturális javak oltalmazásában.

A kulturális javakat az *Egyezmény* rendelkezéseinek megfelelően az azonosításukat megkönnyítő *ismertető jelvénnnyel* kell ellátni. A fegyveres erők személyzetét már béke idején „valamennyi nép kultúrája és kulturális javai tiszteletének szellemében oktatják,” (I. fej. 7. cikk.), s a fegyveres erők keretében már béke idején olyan szolgálatot vagy szakszemélyzetet készítenek elő vagy állítanak fel, amelynek feladata a kulturális javak kímélésére való felügyelet.

Az I. fej. 8. cikk. 6. pontja értelmében „különleges védelem” illeti a „különleges védelem alatt álló kulturális javak nemzetközi jegyzékébe” felvett kulturális javakat. E javak különleges védelmet élveznek szállítás alatt, és zárolás, elkobzás vagy zsákmányolás alól mentesülnek.

Az *Egyezmény* ismertető jelvénye „alul hegyesedő, haránt váltakozó élénk kék és fehér mezőkre osztott pajzs (egy élénk kék négyzetből formálva, melynek egyik sarka egybeesik a pajzs hegyével, a négyzet felett élénk kék háromszög; ezeket mindkét oldalról egy-egy fehér háromszög határolja).” (IV. fej. 16. cikk. A 17. cikk a jelvény használatát szabályozza.)

Az *Egyezményt* nemcsak nyílt háború, hanem bármely más fegyveres összeütközés esetében is alkalmazni kell, még akkor is, ha a hadiállapotot egy vagy több fél nem is ismeri el (VI. fej. 18. cikk).

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* (VII. fej.) előírja, hogy az összeütköző felek érdekeinek oltalmazásával megbízott védőhatalmak közreműködésével kell alkalmazni az *Egyezményt* és a *Végrehajtási Szabályzatot*.

A VII. fejezet 28. cikke a büntető rendelkezésekről szól. Eszerint a szerződő felek „kötelezettséget vállalnak arra nézve, hogy saját büntető jogrendszerük keretében minden intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy az Egyezményt megsértő vagy annak megsértését elrendelő személyeket, állampolgárságukra való tekintet nélkül, kinyomozzák és büntető vagy fegyelmi úton megbüntessék.”

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* részletes rendelkezéseket tartalmaz az ellenőrzéssel megbízott személyek nemzetközi névjegyzékéről, az ellenőrzés megszervezéséről, a megbízottak kijelöléséről, hatásköréről stb.

Az *Egyezmény*hez tartozó *Jegyzőkönyv*ben az aláíró hatalmak kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy az „Egyezmény 1. cikkében meghatározott kulturális javaknak az általa fegyveres összeütközés során megszállott területről való kivitelét” mindegyik szerződő fél megakadályozza. Zárlat alá helyezi az ő területére behozott kulturális javakat, s azokat az ellenségeskedés befejeztével visszaadja.

Az *Egyezmény*hez tartozó I–III. sz. *Határozatok* kiegészítő rendelkezéseket tartalmaznak.

Az *Egyezményt* kétségtelenül MONTESQUIEU szelleme hatja át, hiszen összhangban áll a nagy gondolkodó figyelmeztetésével: „Les peuples doivent se faire dans la paix le plus de bien et dans la guerre le moins de mal possible”. Hogy eléri-e célját, az azon is múlik, hogy a hadviselő felek hűek maradnak-e a nemzetközi egyezménynek ehhez a szelleméhez és élnek-e az *Egyezmény* idézett — fájdalom: aggályosnak mondható — 4. cikk. 3. pontja adta lehetőségekkel vagy sem. A könyvtárosok, levéltárosok és muzeológusok feladata és felelőssége ott kezdődik, ahol az *Egyezmény* utolsó mondata végződik.

TOMBOR TIBOR

Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában. Az utóbbi években igen örömdetesen újra fellendült a helytörténet iránti érdeklődés, nem utolsósorban a vidéki tudományos intézetek, múzeumok, könyvtárak munkatársainak, a helyi szakembereknek a buzgólkodása következtében. EPERJESY Kálmán hely- és településtörténetkutatási módszertani útmutatójának megjelenése óta (*Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai*. Szeged, 1955.) már olyan — s nemcsak Csongrád megyére, de általában az egész ország területére is alkalmazható — kutatási vezérfonallal rendelkezünk, mely hozzásegíti a fiatalabb érdeklődő nemzedéket is, hogy a helytörténet szakemberévé képezhesse magát, s maradandó értékű település- és helytörténeti monográfiákat készíthessen. Az említett munka azonban a helytörténet kartográfiai vonatkozásai tekintetében bizonyos fokig kiegészítésre szorul.

Tegyük fel tehát a kérdést: milyen térképekre van szüksége a helytörténettel foglalkozó szakembernek? Melyek azok a régi térképek, melyeket feltétlenül ismernie kell munkájához, s mik azok a szempontok, melyek szerint mérlegelnie kell őket?

A forráskritika, mint a történetkutatásban mindenütt, különös súllyal esik latba a régi térképek esetében. Régi térképeink — nemcsak a nagy területi egységeket ábrázolók, de a részlettérképek is — nem mindig alapultak pontos méréseken. Általában minél újabb keletű, s minél kisebb területet ábrázol a térkép, annál inkább lehet számítani megbízhatóságára: ez alól a szabály alól azonban sok kivétel van, mivel a XVIII. és XIX. század folyamán működött mérnökeink, földmérőink, kartográfusaink tudása és alapossága nem volt egyforma, s így gyakran előfordul, hogy pl. egy 1790 tájáról

való részlettérkép felette áll megbízhatóságban egy 1820–30 körül készültnek. Valamilyen forrásértéke azonban a legrégebbi, matematikailag legkevésbé pontos számítások alapján készült térképeinknek is van: ezek a helynevek, a gazdasági, közlekedési, építési adatok tekintetében nyújthatnak igen becses forrást a kutató részére. Vegyük talán egy rövid felsorolás keretében szemügyre mindazokat a térképeket, melyeket a helytörténet kutatójának munkája eredményes végzéséhez ismernie kell.

Időrendben az első ismert Magyarország-térkép LÁZÁR diáké, mely Georg TANNSTETTER átdolgozásában maradt fenn. Első kiadása 1528-ból való. Bár e korban a térképek mértékaránya teljesen megbízhatatlan, inkább csak összehasonlító mértékkel fejezhető ki, FODOR Ferenc számításai szerint ez ebben az esetben nagyjából 1 : 1 200 000-nek vehető: ebből már láthatjuk, hogy a térképnek csak a helységek fontosságának megállapítása és azok neveinek írásmódja szempontjából van jelentősége, de ebben viszont nélkülözhetetlen. E térkép 913 helynevet tartalmaz. A magyarországi helynevek jegyzéke nyomtatásban is megjelent OKOLICSÁNYINÉ HARMOS Eleonóra feldolgozásában, CSÁNKI Dénes helyneveivel összevetve, a *Térképészeti Közlöny* 1931. évi 3. számában. Mivel LÁZÁR diák térképe még a török pusztítás előtti állapotot mutatja be, helyneveiből a településtörténész megállapíthatja azt, hogy Mohács előtt melyek voltak azok a városok és községek, melyeknek a köztudat, legalábbis a művelt közvélemény valamelyes jelentőséget tulajdonított. LÁZÁR diák térképének ismerete tehát a helytörténész által feldolgozni kívánt település vagy települések fontosságára nézve — természetesen kivételek itt is vannak — a XV.—XVI. század fordulóját tekintve, nélkülözhetetlen. A helynevek írásmódja nyelvészeti, a települések sűrűsége demográfiai adatokkal szolgál. De van LÁZÁR térképének még egy, helytörténeti szempontból figyelmet érdemlő eleme: ez pedig településeinek ábrázolásmódja. Az egyes helységeket tornyokkal, épületekkel, templomokkal stb. jelzi, anélkül, hogy bármiféle rendszer volna ebből kiolvasható, akár a települések jogállása, akár nagysága tekintetében. Inkább a települések külső alakja volt az, úgy látszik, mely ábrázolásuk módját megszabta. A helytörténészre vár az a feladat, hogy más források átvizsgálásával és a helyi épületemlékek tüzetes szemügyrevételével megállapítsa: mennyiben ábrázolnak ezek a helységet feltüntető térképjelzők valóban fennállott épületeket — vagy pedig a fantázia szüleményei-e?

Másik jelentős XVI. századi Magyarország-térkép Wolfgang LAZIUSÉ, *Hungariae Descriptio* a címe, 1556-ban jelent meg. Topográfiája gyengébb, mint LÁZÁR diák térképéé, helynevet sem tartalmaz annyit: azonban a települések jelölésére ő is különböző épületek képeit használja. A látékpszerűség nála még szemléletesebb, mint LÁZÁRNál, s egyes épületek vagy épületcsoportok határozottan és jól felismerhetőek (pl. Veszprém, Tihany esetében). A helytörténész számára LAZIUS helységábrázolásai bőséges, értékesíthető anyagot nyújtanak: esetleg nyomtalanul eltűnt, már csak írásos emlékekből ismert épületek képzeletbeli rekonstrukciójához szolgáltathatnak támpontot.

Időrendben a következő figyelmet érdemlő ZSÁMBOKY János (SAMBUCUS) *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita* című térképe (1579), mely ORTELIVS atlaszában, az akkori idők egyik legkiválóbb ílynemű kiadványában is megjelent. Jó magyaros névírása, melyet a kartográfiatörténeti irodalom gyakran kiemel, azért is értékes, mert nem csupán város- és község-, de tájneveket is tartalmaz.

A XVII. század első felében sok térkép jelent meg Magyarországról külföldön, de ezek legnagyobb része LAZIUS többé-kevésbé sikerült, néha bővített, de leggyakrabban rontott másolata. Érdemleges és helytörténész számára jól használható térkép a XVII. század közepéről Martin STIER császári hadmérnöké: *Landkarten des Königreichs Ungarn und dennen andern angränzenden Königreichen*. Először 1664-ben jelent meg, majd 1684-ben és 1687-ben, 12 csatlakozó térképlaplóból áll. Helynévanyaga igen bőséges, amellett áttekinthető, világos, jól olvasható, de telve van németes elírások-

kal. A helytörténész számára jelentősége abban van, hogy elég részletesen feltünteti mindazokat a községeket, melyeknek a XVII. század közepén valamelyes fontosságot tulajdonítottak, kivált katonai szempontból. Tévedésektől nem mentes ez a térkép sem, pl. olyan alföldi községeket tüntet fel, melyek ekkor már elpusztultak, az Alföldet hegyes vidéknek mutatja be stb.

Nem sokkal későbbi a HEVENESI Gábor irányítása alatt készült *Atlas Parvus Hungariae* (Bécs, 1689). Ennek a 40 csatlakozó térképlapból álló, atlaszformában kiadott Magyarország-térképnek névmutatója is van, mely 2605, túlnyomóan magyarországi helynevet tüntet fel. 1689-ben Fabius Anton COLLOREDO főrangú bécsi diák vizsgája alkalmából adták ki, azonban nem az ő munkája, hanem HEVENESI professzor vezetése alatt többen dolgozták ki. Mivel az atlasz alkalmi kiadványként látott napvilágot, kidolgozása nagyon sietve történt, s így számos hiba van benne a települések elhelyezését és a nevek írásmódját illetően. A helytörténet kutatója számára azonban azért jelentős, mert a legjobb korabeli külföldi Magyarország-térképek nyomán készülvén, fogalmat nyújt arról, hogy mely helységek voltak akkor ismertebbek.

Ugyanilyen szempontból használható, de már topográfiai helyesség tekintetében magasabb fejlődési fokot képvisel Johann Christoph MÜLLER német matematikus Magyarország-térképe, melynek címe: *Augustissimo Romanor[um] Imperatori Josepho I. . . mappam hanc Regni Hungariae . . . nova et auctior forma ex optimis schedis collectam d[at] d[onat] d[edicat] . . . Camera Regia Hungarica* (1709). E térkép eléggé részletes, körülbelüli, összehasonlító mértékaránya 1 : 550 000. A helységek névírása is jobb, mint az *Atlas Parvusé*: van betűrendes helynévmutatója, mely külön füzetben jelent meg Bécsben 1710-ben, a XVIII. század elejéről ez hazánk egész területének legjobb kartografikus ábrázolása.

A következő időszakból már részletesebb térképeink is vannak. A Duna menti települések és a Duna vízrajzának kutatói számára nélkülözhetetlen Luigi Ferdinando MARSIGLI *La Hongrie et le Danube* című térképatlasza, mely 1741-ben jelent meg. A vízrajz is, a települések lokalizálása is megbízható, mert a térkép készítője a csillagászati helymeghatározás mellett szabályszerű háromszögelési munkálatokat is végzett.

Ugyancsak ebből a korból részletesebb, megbízhatóbb forrást jelentenek a helytörténész számára azok a kisebb területi egységeket feltüntető térképek is, melyeket MIKOVINYI Sámuel készített, s amelyek BÉL Mátyás *Notitia*-jának kötetiben jelentek meg mellékletekként. MIKOVINYI térképein — megyei és gyakran nagyobb vagy kisebb tájegységeket bemutató térképein egyaránt megfigyelhetjük ezt — igyekezett a községek alaprajzát, a települések formáját is bemutatni. E település-ábrázolások azonban nem a reális helyzetet mutatják be: az útvonal iránya a meghatározó, melyhez a házak és kertek sora csak szemléltetésként csatlakozik. Csaknem minden település soros útifalu jellegű ezeken a térképeken, ami nem felel meg a tényeknek.

A XVIII. század derekától kezdve igen sok részlettérképünk maradt fenn. Ezek — mivel jórészt vagy a kamara, vagy a magánföldesúr részére úrbéri, birtokjogi, gazdasági cézzalattal készültek, túlnyomórészt kéziratban maradtak, s az illető birtokos irattárába kerültek — ma az Országos Levéltárban, annak főleg kamarai anyagában vagy a családi levéltárak állományában lelhetők fel. E térképek részint rájuk vonatkozó iratokkal együtt vannak tárolva, részint külön, a Térképtár állományában vannak elhelyezve: az utóbbi csoportba azok tartoznak, melyek nem csatlakoznak szorosan valamely irattanyaghoz, s önállóan is forrásként szolgálnak a kutatás számára. Az Országos Levéltár állományában levő régi térképek feldolgozása jelenleg is folyik: minden egyes levéltári állagnak külön katalógusa van a Térképtárban. Sok kézíratos térkép — kiváltképpen az egykori FESSETICH-birtokban volt dunántúli községekről — az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárába került. A Széchényi Könyvtárnak körülbelül 2000

kéziratos térképe van, ebből mintegy 1000, tehát a fele, a helytörténeti kutatás részére igen nagyértékű forrás. A kéziratos térképeknek külön katalógusuk van, melyben nemcsak helységek szerint, de megyénként is meg lehet találni a keresett anyagot. A katalóguscédulán fel van tüntetve a térkép jellege (pl. mezőgazdasági, erdőgazdasági, a belterület részletessége stb.), ami a kutatást igen megkönnyíti.

Nagyon sok kéziratos részlettérkép került az egyes megyei levéltárakba is, főként olyanok, melyek valamilyen birtokper kapcsán készültek, s a felterjesztett iratok közt mellékletként találhatók meg, valamint olyanok is, melyeknek elkészítése egyenesen a megyei hatóság utasítására történt. A vidéki levéltárak, múzeumok, egyházi gyűjtemények birtokában levő kéziratos térképekről dr. BORBÉLY Andor, a Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa országos katalógust készített. Ennek a katalógusnak a vidéki levéltárakra vonatkozó részét a Levéltárak Országos Központja rendeletére az Országos Levéltárban helyezték el, itt hozzáférhető a kutatás részére. A múzeumok, egyházi gyűjtemények anyagával kibővített, teljesebb katalógus a Földrajztudományi Kutatócsoport helyiségében, az összeállítónál található (V., Nádor u. 7.), aki ebbe betekintést engedélyez.

A XVIII. század közepén sok térkép készült hazánkról külföldön, de ezek közül — mivel elég részlettérképpel rendelkezünk ebből az időből — a helytörténet kutatója számára már csak annak van jelentősége, mely bizonyos kultúrtörténeti dokumentumokat tartalmaz: mint pl. utak állapota, posták, bányák, ipartelepek stb. Gyakran csak a térkép segítségével lehet megállapítani, hogy egy-egy iparüzem, bánya, postaállomás stb. mikor létesült. Ilyen nagy jelentőségű Ignatz MÜLLER hadmérnök *Mappa geographica novissima Regni Hungariae... divisi in suos comitatus...* című, Bécsben 1769-ben megjelent térképe. LACY-féle térképnek is nevezik, mert Franz Moritz LACY-nak, az osztrák császári haditanács elnökének rendeletére készült. E térkép mértékaránya kb. 1 : 360 000. Feltünteti az utakat, a postaútvonalakat, a postahivatalokat, réveket, sőt a postaútvonalakon még két állomás egymástól való távolságát is jelzi mérföldekben. Egy helység vagy táj XVIII. századi közlekedésföldrajzi állapota ismeretéhez igen becses forrás.

A helytörténet kutatói régebben is gyakran hivatkoztak már az ún. *József császár korabeli katonai felvétel* térképlapjaira. Ez az elnevezés hibás, mert bár a Monarchia — és benne hazánk — eme első, részletes katonai térképfelvétele valóban II. JÓZSEF uralkodása alatt fejeződött be, az utasítás, az alapelvek kidolgozása nem az ő, hanem még MÁRIA TERÉZIA nevéhez fűződik. Mivel a név könnyen fogalomcsereire adhat okot, mert II. JÓZSEF is rendelt el felmérési munkálatokat, kataszteri célokra, helyesebb az előbbi *I. katonai felmérés*- vagy *felvétel*ként emlegetni. Ennek az 1 : 28 000 mértékarányban készült térképnek a forrásértéke igen nagy, mert pontos, a településeket épületekig terjedő részletességgel mutatja be. Mivel kéziratos, eredeti példánya Bécsben van, Budapesten csak fényképmásolatban lelhető fel (részint színes másolatban) a Hadtörténeti Levéltárban. Településtörténeti szempontból e térkép teljes megbízhatóságát a közelmúltig nem vonták kétségbe; legújabbán néprajzi és más kutatók azt a megfigyelést tették, hogy a községek belterülete a fényképmásolatokon nem minden esetben pontos: a településforma ugyan igen, de a házak száma nem egyezik az összeírások adataival és más, polgári kéziratos térképek számadataival. Ez alkalmasint onnan van, hogy a szakszerűtlen retussal sok lap fényképmásolatát elrontották, ami természetesen nem érinti az eredeti hitelességét. Sajnos, a kutatók részére csak ezek a fényképmásolatok érhetők el. A XVIII. század második feléből mégis ez a térkép a legmegbízhatóbb segéd-eszköz továbbra is a helytörténet, kiváltképpen a települési viszonyok kutatója részére.

Mint már Ignatz MÜLLER térképével kapcsolatban említettük, a XVIII. század végétől kezdve a helytörténet kutatójának munkáját több szaktérkép is megkönnyíti.

Ezek a gazdaságtörténet és a közlekedés fejlődésének szempontjából igen értékes adatokat tartalmaznak. Ilyenek Ignatz HEYMANN postatérképei (számos kiadásban), valamint KORABINSZKY János Mátyás *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula*-ja (1791), mely az ország ásványi lelőhelyeit, állatvilágát, ipartelepeit, főbb mezőgazdasági művelési ágait tünteti fel. KORABINSZKY készített egy kis zsebatlaszt is, az *Atlas Regni Hungariae Portatilis*-t (Bécs, 1804), mely megyénként külön lapokon mutatja be az országot: feltünteti a községek lakosságának vallási és nemzetiségi hovatartozását, a templomokat, kastélyokat, postaállomásokat, vendéglőket, némely lapon az ipari üzemeket is: a helytörténettel foglalkozó ezt felhasználhatja, bár adatait jórészt megtalálja a szerző *Lexikon von Ungarn* (Pozsony, 1786) című művében is.

A táj- és a helytörténet kutatója számára szinte nélkülözhetetlen a LIPSZKY János által készített, 1806-ban megjelent *Tabula generalis Regni Hungariae* ismerete. Mértékaránya kb. 1 : 470 000, ez az első teljesen hiteles, pontos mérések alapján készült magyar térkép az országról. Nemcsak a községek helyét tünteti fel, de — és a helytörténet kutatója számára ebben van a nagy jelentősége — a majorságokat és a pusztákat is; vízrajza részletes; feltünteti ezenkívül az erdőket, az utakat, a vendégfogadókat, postaállomásokat, réveket s azok állapotát, a malmokat, vashámorokat, üveghutákat stb. A térképet részletes helységnévtár egészíti ki, az első magyar helységnévtár, mely módszeresen a pusztákra is kiterjeszkedik.

LIPSZKYVEL egy időben készült GÖRÖG Demeter és KERESZTES Sámuel *Magyar Átlás*-a, mely vármegyénként külön lapokon mutatja be az országot. Hegyrajza szemléletesebb LIPSZKYÉNÉL, s a bányákat termékeik szerint jobban részletezi, úthálózata igen jól használható, egyébként azonban, bár gyakran eléri LIPSZKY térképének pontosságát és részletességét, általában alatta marad annak, főként a vízrajz tekintetében. Legcélzerűbben LIPSZKY térképével egybevetve használható, annál is inkább, mivel LIPSZKY maga is bőven átvett a GÖRÖG és KERESZTES szerkesztette atlasz adataiból.

A XIX. század első feléből számos kézirat és metszett részlettérkép mellett, melyek gyakran városok, sőt falvak belterületét ábrázolják, s így a helytörténet kutatója számára kiváltképpen becsesek, rendelkezünk egy olyan, az egész országot bemutató áttekintő térképpel is, melyet az, aki egy város vagy község története keretében foglalkozik a magyarországi iparosodás kezdeti idejével, haszonnal vehet szemügyre: a tájtörténet kutatója számára pedig szinte nélkülözhetetlen. Ez SCHEDIUS Lajos pesti egyetemi tanár és BLASCHNEK Sámuel mérnök munkájával készült *Magyar-ország s részei új földabrosza* (1836). Jobb a térkép 1847. évi kiadása, melynek címe: *Magyar-ország, Horvát, Tót, Dalmát, Erdély országok... földképe*. Mértékaránya 1 : 469 472. Hegy- és vízrajza szemléletes, a községek mellett a pusztákat is feltünteti, az Alföldön azok határvonalával együtt, mint LIPSZKY is. Az utak minősége, állapota, postautak, postaállomások, révek mellett nem mellőzi el a bányák bemutatását sem, és pedig termékeik szerint. Némely esetben rég felhagyott, elfelejtett, csak rövid ideig folytatott bányaművelés egyetlen emléke ez a térkép. Bemutat továbbá egyes szórványtelepüléseket, különálló épületeket és háromszögelési pontokat is. SCHEDIUS térképe kiváltképpen FÉNYES Elek földrajzi lexikonjaival együtt használható jól. Részletesebb vizsgálathoz a *II. katonai felvétel* (1805–1869) térképlapjainak fényképmásolatai vehetők igénybe, melyeket a Hadtörténeti Levéltárban őriznek éppúgy, mint az *I. kat. felvétel* fényképmásolatait.

A XIX. század közepéről a helytörténet kutatója számára igen becses forrásanyag található a kataszteri felmérési iratokban, melyeket részint az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, részint az Országos Levéltár őriz. Ezekhez (az OSZK Térképtárában megyénként, azon belül a községek betűrendje szerint raktározott) iratokhoz

községenként egy-egy a bel- és külterületet dűlőbeosztással együtt feltüntető, művelési ágak szerint színezett kis kéziratos térkép csatlakozik. Sajnos, nem mindegyik megyének az irataihoz vannak meg a térképek, s nem is minden község iratai találhatók fel. Így pl. a Széchényi Könyvtár Térképtárának állományában Bács és Bihar megyék iratai teljesen hiányoznak. Utóbbiak egy része az Orsz. Levéltárban található meg. Ezek az iratok és a hozzájuk csatlakozó térképek az 1850-es évekből származnak. Mind a két előbb említett intézmény nagy számban őriz kéziratos és nyomtatott kataszteri térképeket az 1850-es évektől kezdődően. A helytörténet kutatója számára ezek is jó forrásul szolgálhatnak.

Bár már nem számítanak a régi térképek közé, de említést érdemelnek használatosságuk miatt itt a XIX. század utolsó évtizedeiből származó, az egyes minisztériumok által kiadott, nyomtatott szaktérképek, melyek különösen az 1880-as években jelentek meg. (Út-, erdő-, kataszteri, mezőgazdasági, művelési stb. térképek.) Ezeket főleg az Állami Nyomda nyomtatta. Részint az egész országot, részint annak egyes nagyobb egységeit vagy a vármegyéket mutatják be. Ezeket az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára őrzi, melynek egyébként tervében van, a kutatás még pontosabb ellátása érdekében a vidéken található kéziratos térképek katalógusának mintájára az országban bárhol, könyvtárakban, múzeumokban stb. levő metszett és nyomtatott, sokszorosított térképek központi címjegyzékének (katalógusának) elkészítése is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, csakúgy mint az Országos Levéltár, nemkülönben a megyei és városi levéltárak, múzeumok és egyházi gyűjtemények számtalan — kéziratos, rézmetszetes vagy nyomtatott — régi részlettérképet őriz, melyek főleg a XVIII. század második feléből és a XIX. századból valók, s amelyek a hely- vagy tájtörténet kutatásával foglalkozó szakember részére értékes tájékoztatást nyújthatnak. Az előbbieken csupán a legfontosabbakról kívántam rövid áttekintést nyújtani, azokról, amelyek minden hely- és tájtörténeti kutató számára becsesek lehetnek.

Kíváncsú lenne, ha fellendülő hely- és tájtörténetkutatásunk szakemberei az eddiginél nagyobb figyelmet szentelnének régi — és újabb — térképeinknek, melyek bár — az írásos forrásokhoz hasonlóan — kritikával kezelendők, mégis becses adatokat szolgáltatnak hazánk népe és földje múltjának megismeréséhez.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatairól. Magyar részről is nagy érdeklődésre tarthat számot a zágrábi Lexikográfiai Intézet nagyarányú vállalkozása, amelynek első eredményéről, a délszláv retrospektív sajtóbibliográfiáról nemrég számoltunk be (*Magyar Könyvszemle.* 1957. 96—7. l.). Az Intézet a sajtóbibliográfia elkészítése mellett hozzáfogott a délszláv periodikákban 1945 előtt megjelent cikkek teljes visszatekintő bibliográfiájának összeállításához is. Az évtizedes vállalkozás méreteiről és problémáiról némi fogalmat alkothatunk a cikkbibliográfia nemrég megjelent első kötete alapján (*Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova.* I. Nauka o književnosti. I/1 Književnost općenito. Teorija književnosti. Usporedna književnost. I/2 Historija jugoslavenskih književnosti A—K. Zagreb, 1956, Izd. i. nakl. Leksikografskog Zavoda FNRJ. XIII, 859 l.). Nem feladatunk a munka irodalomtudományi jelentőségének méltatása, csupán bibliográfiai szakszempontról kívánunk vele foglalkozni.

Az Intézet 1951-ben határozta el a retrospektív cikkbibliográfia elkészítését. Ez a nagyarányú munka komoly szervezési problémákkal járt, mivel még a legcsekélyebb előmunkálatok sem történtek meg ezen a téren. Kidolgozták a gyűjtőmunka általános alapelveit és összeállították a legfontosabb periodikák jegyzékét (kb. 5000 cím). Jugoszlávia 12 városában gyűjtőközpontokat állítottak fel, az anyaggyűjtők és revizorok nagy-

számú gárdája számára tanfolyamokat rendeztek, s 1952-ben megindult az anyaggyűjtés, amelyet Mate UJEVIĆ igazgató és főszerkesztő vezetésével 20 tagú szerkesztőbizottság irányított.

A szerkesztők, igen helyesen, már eleve lemondtak a megvalósíthatatlan és a bibliográfiát gyakorlatilag használhatatlanná tevő abszolút teljességről, de ugyanakkor arra törekedtek, hogy semmi ki ne maradjon, ami a jelenlegi vagy jövőbeni tudományos kutatás számára fontos lehet. Ezért mindenekelőtt a gyűjtés határait kellett megállapítani. Felmérték a jugoszláv könyvtárak teljes periodika-állományát (ennek eredményét tették közzé 1955-ben az előbb említett sajtóbibliográfiában), s a több mint 10.000 címből kijelölték azt a kb. 5000 periodikát, amely tudományos szempontból fontos cikkeket tartalmazhat. A gyűjtőmunka során azonban ennél sokkal többet átnéztek ellenőrzésképpen, s ha szükséges volt, újabb és újabb címeket vettek fel a teljes egészében feldolgozandó folyóiratok listájára. A gyűjtőmunka kiterjedt minden periódikus kiadványra: újságok, folyóiratok, évkönyvek, almanachok, naptárak, évi jelentések stb.

A gyűjtőmunka után következő feladat az összegyűjtött cikkek kiválogatása és rendezése volt. Figyelman kívül hagyva a decimális rendszert, egy 44 főszakból álló szakrendszert dolgoztak ki. Az egyes szakokon belül szükség esetén alosztásokat alkalmaztak, de csak mértékkel. Pl. az először kiadásra kerülő *XIII. Irodalomtudomány* szakcsoport így oszlik fel: 1. Általános irodalomelmélet, összehasonlító irodalomtudomány. 2. Délszláv népek irodalomtörténete. 3. Fordítás-irodalom. 4. Hazai és külföldi folyóiratok. 5. Más népek irodalomtörténete. 6. Irodalmi társaságok, egyesületek és akadémiák. Maguk a szépirodalmi művek három újabb főszakban helyezkednek el: XIV. Délszláv népek irodalma (műfaji alosztással), XV. Szláv irodalmak. XVI. Nem szláv népek irodalma.

A szerkesztés és kiadás alkalmával még egy fontos szakszempontot érvényesítettek: a 44 ún. leíró szakot (popisne struke) két csoportra osztották: az ún. *nemzeti* és az *általános* szakokra (nacionalna i opća grupa predmeta), s ez a szempont szolgált a végső szelekció alapelveül. A nemzeti szakok anyagát a lehető legnagyobb teljességgel teszik közzé (délszláv népek története, irodalma, művészete, kultúrája, néprajza, földrajza stb.), s ezek időbeli elsőbbséget is élveznek. Az első 15 kötet a nemzeti szakok anyagát fogja tartalmazni: 1–3. kötet: irodalomtudomány, 4–7. köt.: délszláv irodalmak, 8–11. köt.: történelem, 12–13. köt.: filológia, nyelvészet, idegen irodalmak (délszláv ford.), 14–15. köt.: képzőművészet, színház. Ha az első kötet méreteiből kiindulva kb. 30.000 adatot veszünk egy-egy kötetre, akkor a nemzeti szakokban a bibliográfiától valóban nagyfokú — ha nem is abszolút — teljességet várhatunk.

Az ún. általános szakoknál már nagyobb szelekciót alkalmaznak. A kiemelkedő délszláv tudósok és közéleti személyiségek munkásságát teljes egészében kiadják, egyébként csak azokat a közleményeket, amelyeknek a megjelenésük idején tudományos jelentőségük volt, vagy most fontosak a tudományos (ill. tudománytörténeti) kutatás számára. A holt tudományos anyagot, amely nem szolgáltat jelentős adatokat — tehát elsősorban az egykori, ma már elavult népszerűsítő cikkeket — nem adják ki. (Ezek szükség esetén megtalálhatók az Intézet cikk-katalógusában, amely tartalmazza az egész gyűjtött anyagot.) Ennek a szelekciónak a helyességét és értékét természetesen csak az első általános jellegű szakanyagot felölelő kötet megjelenése után lehet majd eldönteni.

A gyűjtés 1945-ig terjedt (1945 óta folyamatos bibliográfiák vannak 1. *Magy. Könyvszemle*. 1956. 160–162. l.), de az első kötet csak 1941-ig hoz adatokat. A Népi Felszabadító Háború sajtóját külön dolgozzák fel, s ennek anyagát, valamint az esetleges pótlásokat a kiegészítő kötetek fogják hozni (Dodatki).

Rátérve most már az irodalomtudományi anyagot tartalmazó első kötetre, magáról a kiadásról elmondhatjuk, hogy az mind belső elrendezésében, mind tipográfiai kiállítá-

sában mintaszerű. A kötet két szakcsoportra osztja anyagát: 1. általános irodalomtudományi és irodalomelméleti művek, 2. délszláv irodalomtörténet (ennek csak első részét tartalmazza). A két szakcsoportban összesen 31 368 adatot közöl. Az egyes adatokat a szerzők nevének vagy jelének betűrendjében közli, a szerzőkön belül pedig időrendben. Igen szerencsés megoldás volt, hogy a névtelen cikkeket csak az általános részben hozza a címszavak betűrendjében, míg az irodalomtörténeti részben tárgyalt írók neve alá csoportosítja az összes velük foglalkozó névtelen cikkeket. Az egyes íróknál először egyetlen bibliográfiai egységbe foglalva közli azokat az általános jellegű cikkeket (életrajzok, nekrológok, megemlékezések), amelyeknek címe az illető író neve, utána időrendben a többi speciálisabb szempontú vagy külön címmel bíró anonim cikkeket. A bibliográfiában tehát tulajdonképpen két betűrend fut végig egymás után: először a névtelen cikke címszavainak (első szakcsoport), ill. a bennük tárgyalt írók nevének (második szakcsoport) betűrendje, ezután következnek a különböző jelekkel ellátott cikke (ahol a jel nem oldható fel), s végül a szerzős cikke a szerzők betűrendjében. A jeleket, kezdőbetűket és álneveket a lehetőség szerint feloldja, s ezeket a szerző valódi nevével közli. Minden címet latin átírásban ad, a végén külön megjelölve, ha esetleg más írásban jelent meg eredetileg (cirill, gót stb.). A lelőhelyet minden adattal meghatározza: évfolyam, év, szám, lapszám. A periodikák címeit mindig teljesen kiírja, nem alkalmaz rövidítéseket. Ezzel talán egy-két ívvel növekedett a terjedelem, de a bibliográfia használatát igen megkönnyíti. Ahol szükséges, 1–2 soros annotációval utal a cikk tárgyára, ha az a címből nem derülne ki, s közli a szerző esetleges jeleit, álneveit.

A bibliográfia használatát részletes és jól áttekinthető mutatók könnyítik meg. A tárgymutató felöleli az ismertetett cikkeken szereplő összes neveket, tárgyköröket, s mivel a bibliográfia könyvismertetéseket is közöl, a cikkeken ismertetett művek címeit is. Külön mutató közli a megfeytett szerzői jeleket és álneveket, utalva a forrásokra. Végül szerzői névmutató egészíti ki a terjedelmes (180 lap), de egyáltalán nem fölösleges indexek sorát. (Hosszú évekig elhúzódoó bibliográfiai kiadványoknál elengedhetetlen, hogy minden kötetnek legyen külön indexe. Mennyire megnehezíti pl. az indexek hiánya a *Magyar Történeti Bibliográfiát*!)

Végül meg kell emlékeznünk a kiállításról, amely különösen akkor szembetűnően igényes és irigylésre méltó, ha a mi *Történeti Bibliográfiánk* mellé fektetjük ezt az izléses, szürke félbőr-kötésű, szép betűtípussal, finom papírra nyomott kötetet. Áttekinthetőség és világosság a legfőbb jellemzői: a sorszámok jól kiemelve, a címleírások nem zsúfoltak, levegősek (annotációk külön sorban), s többféle betűtípust váltogatnak különböző részeikben. A címleírással együtt a kutató megtalál minden lényeges tudnivalót, s nem kell előre-hátra lapozgatnia, hogy a különböző utalásokat és rövidítéseket megfeytse (még a gyakran előforduló folyóiratcímeket sem rövidítik). Nemcsak a munka gondos előkészítésén és szervezésén, hanem kiállításán is meglátszik, hogy készítői és kiadói időtálló és a kutatók számos generációját a lehető legkövetkezetesebben kiszolgálni hivatott kézikönyvet kívántak alkotni.

Kritikai megjegyzéseket egy ilyen sorozatos vállalkozás első kötetére még talán korai lenne tenni. Használhatósága a gyakorlatban fog kiderülni. A szakrendszer felett kétségtelenül lehetne vitatkozni, bár jobbat ajánlani alig tudnánk. Az irodalomtudományi kötetben megfelelt ez a szakcsoportosítás, az egyes részletkérdésekre pedig a mutatók kielégítően utalnak. A jugoszláv cikkbibliográfia munkálatait érdemes továbbra is figyelemmel kísérnünk, sőt nem ártana közvetlen tapasztalatcsere sem a magyar és jugoszláv bibliográfusok között, hogy a munka gyakorlati részletkérdéseit és módszereit is megismerhessük, és saját munkánkban hasznosíthassuk.

KATUS LÁSZLÓ

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása. (ISO Recommendation 18. Sommaire de périodiques ou d'autres documents. 1956. IV.) Az ISO ajánlás-munkálatai még 1951-ben kezdődtek meg az *ISO/TC 46* — a könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottság — irányítása mellett, amelynek titkárságát a Holland Szabványügyi Intézet látja el. A szabvány rövid négy részt tartalmaz : meghatározást, a címadatok felsorolását és sorrendjét, a tartalomjegyzék elhelyezését és tipográfiai előírást. A címadatok sorrendjét a következőkben szabályozza : szerző, cím, a cikk kezdő, ill. a kezdő és befejező oldalszáma. A nem befejezett cikkeknel — lehetőleg zárójelben — közölni kell, hogy : folytatása következik, folytatás, ill. befejező rész.

Az ajánlás szerint lényeges, hogy a tartalomjegyzék a cikkek sorrendjét kövesse, és hogy minden számban azonos helyen kerüljön elhelyezésre. A tartalomjegyzék elhelyezhető a fedőlap külső vagy belső oldalán, ill. ha a folyóirat hírdetéseket is tartalmaz, akkor a hírdetések után, de mindig a szöveg előtt. A tartalomjegyzékben a folyóirat állandó rovatait tipográfiaiailag is ki kell emelni.

Az *MSZ 3405—51 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése és tipográfiája* c. magyar szabvány a fenti ISO ajánlásnál részletesebb előírásokat tartalmaz a folyóiratszám és az évfolyam tartalomjegyzékének összeállítására. Az említett magyar szabvány előírásai bár részletesebbek, de összhangban vannak az *ISO R 18* ajánlással.

BARTA GÁBOR

SZEMLE

World list of scientific periodicals published in the years 1900—1950.
3rd Edition. Edited by William Allan Smith and Francis Lawrence Kent, assisted by George Burder Stratton. London, 1952. Butterworths. 1058 l.

A periodikák jelentősége a könyvekkel szemben egyre nő. A tudományok differenciálódása következtében létrejövő újabb és újabb tudományágazatok kutatási eredményeinek publikálására szükségszerűen újabb folyóiratok látnak napvilágot, és így a könyvtárosnak hatalmas folyóirat-tömeggel kell megbirkóznia. A könyvtáros e nagy munkája elképzelhetetlen jó kézikönyvek és kalauzok nélkül. E kézikönyvek között elsőrendű helyet foglal el a *World List*.

A mű csupán a természettudományok és az alkalmazott tudományok tárgyköreit öleli fel; a társadalomtudományok nem tartoznak tárgykörébe. Harmadik kiadása két-hasábos beosztásban 50 000 folyóirat címét adja közre, míg az 1934-ben megjelent 2. kiadásban csupán 36 000 cím szerepelt. Első kiadása a kurrens periodikák regisztrálását tűzte ki céljául, de már ez a kiadás is túlnőtt eredeti célkitűzésein. A mostani kiadás felöleli az évszázad első felében élt folyóiratokat, függetlenül attól, hogy a korszak végén éltek-e még, vagy időközben megszűntek. Fellelhető tehát olyan periodika is, mely pl. 1820-ban indult, de 1931-ben megszűnt. A két kiadás közötti periódusban erősen megnövekedett címanyag beosztását oly módon oldja meg, hogy a már meglévő sorszám mellé, az interpolációnál betűjelzéseket helyez. Módszeres beosztásnál nem ragaszkodik a szoros abécéhez, hanem az egy tárgykörbe tartozó folyóiratokat igyekszik összehozni oly módon, hogy a címek mellékes vagy kiegészítő részeit figyelmen kívül hagyva, a címek lényeges szavait osztja betűrendbe. Így pl. a *royal*, *k.k.*, *imperial* stb. jelzők vagy a *publiées, über die Tätigkeit*. . . stb. kifejezések mellőzésével a címek a lényeges címrészek betűrendjében keresendők. (Kivételt képez természetesen, ha a rendsző *Royal*. . . vagy *Proceedings*. . . stb.).

A *World List* célja kétirányú: összefoglalni igyekszik a tárgykörébe tartozó összes periodikát, másrészt jelzi azok lelőhelyét Nagy-Britannia és Észak-Irország területén. A nem latin betűket használó, európai nyelveken megjelenő folyóiratokat eredeti (görög, ciril) betűkkel szedi. A címek rövidítéseit az *International Code of Abbreviations of Titles of Periodicals* (Paris, Institut Cooper. Intell. 1930.) szerint adja meg. A szerkesztők számára egzotikus nyelveknél előfordulnak kisebb-nagyobb lapsusok, mint pl. a 12612 sz. alatt felvett *Magyar Vasútas, Budapest*, rövidítése: *Ung. Metallarb.* (!) Általában igyekszik a periodikák történetét, ill. élettartamát is megadni. []-be téve a kezdő és esetleges utolsó évfolyam évét; a címváltozásokat és többnyelvű címeket utalásokkal jelzi. Itt is a lényegre nézi, mert ha egy periodika nem is vitte tovább az évfolyamszámot, akkor is utal az utóbbi, ill. előbbi címére. 1900 előtti története az ebben az időpontban élt címen található meg.

Legelsősorban az angol nyelven megjelenő folyóiratoknál érthette el a teljességet, mert a más nyelvű periodikáknál e törekvése hézagos maradt. Az olyan nemzetközi intézmények kiadványai közül, melyek több nyelven adnak ki folyóiratokat, csupán az angol nyelvűt vette fel, a franciát vagy németet nem. Így pl. a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet által kiadott *Revue Internationale d'Agriculture* vagy az *Internationale Landwirtschaftliche Rundschau* nem található, hanem csupán az angol nyelvű társalap : az *International Review of Agriculture*.

Abban az állandóan felmerülő vitában, hogy az amerikai gyakorlat szerint a testületi szerző vagy csupán a cím alatt szerepeljen-e egy folyóirat a katalógusban, az utóbbi elv mellett döntött. A mű szerkesztőit gyakorlati szempontok vezették, mivel igyekeztek az volt, hogy az egy címszóval kezdődő periodikákat egymás után sorolják fel, és a testületi szerző csak esetleg szerepel a címszövegben. E tekintetben talán bizonyos fokú túlzást is észlelhetünk, mert pl. a *Magyar Tudományos Akadémia Balkán-Kutatásának Tudományos Eredményei* is a *B* betű alatt (*Balkán-Kutatásának*) található, a *Magyar* címszónál viszont csupán utalást találunk a folyóirat sorszáma.

A könyv végén külön fejezetet szentel a nemzetközi tudományos kongresszusok időszaki kiadványainak, az angol nyelvű cím beiktatásával, ennek hiányában sorrendben a francia vagy a német címen jelezve a kiadványt. Mivel a kongresszusi időszaki lapok címei gyakran változnak, egy tárgyszó-index könnyíti meg a keresett folyóirat fellelését. Ez a rész különösen értékesé teszi a művet, mivel az ilyen periodikák különösen ki vannak téve az elkallódás veszélyének.

Bennünket, magyarokat, természetesen érdekel különösképpen, hogy a magyar folyóiratok miképpen szerepelnek. A teljességre való törekvés e téren nem sikerült. *Magyar* címszó alatt hetvennél több periodikát találunk. A Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű periodikái (*Acta*... , ill. *Hungarica Acta*...) szerepelnek, hasonlóképpen a szegedi egyetemnek a természettudományokkal foglalkozó kiadványai is. Sajnos, nem találjuk meg a debreceni egyetem kiadványait; a *Kísérletiügyi Közlemények* mellékleteként, 1932-től megjelent *Szemle*... hiányzik, ugyancsak nem találjuk meg a *Köztelek* és a *Gazdasági Lapok* címeit, viszont egyik társlapja, az *Állattenyésztési és Tejgazdasági Lapok* fellelhető. Ez annál szembeötlőbb hiányosság, mert ha a *Köztelek* esetleg agrárpolitikai lapnak minősült volna is, (s a szerkesztők tudatosan mellőzték, akkor jogosan merül fel a kérdés, vajon a Berlinben megjelent *Zeitschrift für Agrarpolitik* miért került be? A teljességre való törekvés ugyan kizárja azt, hogy rövid élettartamú vagy kisebb tudományos értékű periodikákat elmellőzzenek, viszont a *Magyar Czipész-Ujság* vagy a *Mészárosok és Hentesek Lapja* mégis nehezen nevezhető tudományos periodikának!

A fentebb vázolt hiányosságok láttán felmerül a gondolat, nem volna-e helyénvaló, ha illetékes tényezők ilyen univerzális művek szerkesztőivel — esetleg az UNESCO útján — érintkezésbe lépnének a következő kiadások helyesbítése és a magyar anyag teljesség tétele céljából?

A *World List* a felvett periodikáknál betűrövidítésekkel jelzi az Egyesült Királyság közönyvtárainak állományát, és így a könyvtárközi kölcsönzés szempontjából is igen értékes adatokat tartalmaz a lelőhelyek és az ottani állományban meglevő évfolyamok pontos feltüntetésével. Csúpan egy statisztikai adat is alátámasztja az előbb említetteket: a műben szereplő 50 000 folyóirat 88%-át megtalálhatjuk londoni könyvtárakban.

A szerkesztők, amint előszavukban írják, nem voltak „kicsinyesek”, és így nem csupán a szorosan vett folyóiratok, hanem évkönyvek és sorozatok is szerepelnek benne.

Bibliographie der Schweizer Presse. Mit Einschluss des Fürstentums Liechtenstein. Bibliographie de la Presse suisse. Bibliografia della Stampa svizzera. Bearbeitet von Fritz BLASER. I. Halbband. Basel 1956, Birkhäuser, XXX, 2,696 l. (Quellen zur Schweizer Geschichte. Herausg. von der Allgemeinen Geschichtsforschenden Gesellschaft der Schweiz. Neue Folge. IV. Abteilung : Handbücher. Band VII.)

A *Magyar Könyvszemle* 1957. évi 1. számában beszámoltunk a svájci sajtóbibliográfia elmunkálatairól, a mű összeállítójának, Fritz BLASERnek a X. Nemzetközi Történettudományi Kongresszuson tartott előadása nyomán. Időközben a mű első kötete, az egész munka fele, már meg is jelent. Ismertetése ebben a még nem teljesen befejezett formájában is időszerű, hiszen említett első beszámolónkban már rámutattunk a svájci sajtóbibliográfia úttörő jelentőségére, arra, hogy elsőként valósít meg egy immár negyedszázados törekvést, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság által még a két világháború között célul kitűzött nemzeti hírlapbibliográfiák tervét.

Az 1956-ban megjelent első kötet az összeállítónak, BLASERnek tollából származó rövid, de igen tartalmas előszó, majd a bibliográfia felépítését (beosztását, címleírási módszerét stb.) három nyelven ismertető magyarázat után egyetlen betűrendben közli a svájci sajtó címjegyzékét az A-tól az M-betűig bezárólag. A bibliográfia rendszernek és felépítésének alapja a Nemzetközi Történettudományi Bizottság által még 1934-ben kiadott szabályzat;¹ ennek az irányvonalait azonban a svájciak — a gyakorlati tapasztalatok alapján — tartalmi és formai tekintetben is részben módosították. Felvettek minden Svájcban megjelent hírlapot és folyóiratot 1803-ig; ezen az időpontra túl már csak a *politikai* lapokat (beleértve a hivatalos lapokat is) és a sajtótudósítókat, a folyóiratok közül csak a politikai és szociálpolitikai tartalmúakat. Kihagytak minden kéziratos újságot, továbbá a politikai lapok előfutárjainak tekintett újságlapokat és röplapokat (*Neue Zeitungen*), az 1803 után megjelent tudományos és irodalmi folyóiratokat, kivéve, ha azok politikai újságok melléklapjaiként láttak napvilágot, végül az összes alkalmi lapokat és kiadványokat. Felvették azonban a Svájcban nyomtatott, ill. sokszorosított külföldi sajtótermékeket, főleg a külföldi követségek és képviselők lapjait meg a menekültek és az emigránsok Svájcban kiadott periódikus orgánumait.

A címfelvétel alapja mindenkor a tárgyi cím, rendszer az első nominatívus, csak akkor a cím első szava, ha egyetlen alanyesetben álló főnév sincs a címben. Az azonos címeket a fennállás éveinek, ill. a kantonok hivatalos rövidítéseinek zárójelbe tett kiegészítésével különböztetik meg. Címváltozás esetén mindig a legrégebbi cím alatt kell keresni a kérdéses periodikát a bibliográfiában. Sokszor nehéz eldönteni, hogy valóban csak címváltozással vagy egészen új lappal állunk-e szembe: ilyenkor minden címről külön címleírás készül, de a megfelelő helyen feltüntetik az előd, ill. az utód szerepét betöltő lap címét. A címleírás 15 adatra terjed ki, tehát igen részletes és pontos. Az adatokat kis karikába foglalt arab számok vezetik be a következőképpen: (1) alcím, (2) címváltozások, (3) megelőző lap címe, (4) utódként szereplő lap címe, (5) fennállás időtartama, (6) alak, (7) időszakosság, (8) megjelenési hely, (9) melléklapok, (10) kiadó, (11) szerkesztők, (12) politikai irány, (13) a lapra vonatkozó irodalom, (14) lelőhely, (15) kiegészítő adatok (megjegyzések). Ha az alcím gyakran változik, BLASER és munkatársai csak az első és utolsó alcímet veszik fel. A megjelenés időtartamát a lehetőség szerint pontosan adják meg, a még élő lapoknál a megszűnés adata helyén a *cont.* rövidítés áll. Háromféle alakot különböztetnek meg, pontosan a magyar hírlapkezelési gyakorlattal megegyezően (8° 25, 4° 35 cm-ig, 2° azon felül). A szerkesztők felvételében az egyes helyi munkatársakra volt bízva, hogy milyen messzire mennek el a részletezésben. A politikai irány megadását attól tették függővé, hogy az a lapon fel van-e tüntetve, vagy

¹ Vö. DEZSÉNYI Béla: *Sajtó és könyvészet*. Magy. Könyvszle. 1942. 126—152. l.

ennek híján más forrásból kétségtelenül megállapítható volt-e. A lelőhelyeket a helységnév rövidítésével és a könyvtár kezdőbetűjével jelölik, pl. *Be* : *L*=Bern, Landesbibliothek.

Idegen nyelvű címeknél a cím fordítását is közlik, mégpedig a megjelenési hely hivatalos nyelvének megfelelően németül, franciául vagy olaszul. A cirillbetűs címeket a *Porosz Instrukciók* 1909-i kiadása szerint írják át. A bevezetésből egyébként megtudjuk, hogy a svájci sajtó kb. negyedévezredes fennállása alatt az állam nyelvein : a németen, francián és olaszon kívül a következő nyelveken jelentek meg újságok Svájcban : arab (5) örmény (1), bolgár (3), kínai (2), dán (2), angol (91), flamand (1), görög (2), holland (6), héber és jiddis (10), hindusztáni (1), japán (1), horvát (1), latin (3), lett (3), litván (1), norvég (1), perzsa (1), lengyel (72), portugál (5), román (2), orosz (83), svéd (1), szerb (9), sziámi (1), spanyol (12), cseh (5), török (19), ukrán (5), urdu (1) és magyar (3).

A bibliográfia módszere ellen nem lehet ellenvetésünk : jól alkalmazkodik a hírlap-címleírás történelmi követelményeihez, gondoskodik az adatváltozások pontos nyilvántartásáról. Helytelennek tartjuk azonban az első nominativust mint rendszőt : ennek helyét ma már majdnem az egész világon a cím első szava foglalja el ; még német nyelvterületen is így szólunk az újabb felvételi szabályok és szabványok, ahol pedig az első nominativus gyakorlata eddig a legmakacsabb volt.

És kár, hogy a bevezetés csak néhány adatot értekesít a bibliográfia gazdag anyagából a svájci sajtó történelmi kialakulásának megvilágítására. De a szerzők személyében a történetíró szerénységéért bőven kárpótol a bibliográfus pontossága, adatainak gazdagsága, s még bővebben fog bizonyára kárpótolni a mutatókat is tartalmazó második, befejező kötet, amelynek megjelenése elé nemcsak a bibliográfia és a könyvtártudomány, de a történettudományok is érdeklődéssel kell, hogy tekintsenek.

A svájciak elsőnek adtak példát visszatekintő nemzeti sajtóbibliográfia teljes és modern szempontú megteremtésére.

DEZSÉNYI BÉLA

Szokurova M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih knig grazdanskogo peccati. 1708—1955. Izd. 2. Leningrad, 1956, Bibl. Szaltükova—Scedrina. 283. l., 1. mell. (Bibliografija ruszszkogo bibliografii.)

Maskova M. V.—Szokurova M. V. : Obscsie bibliografii ruszszkih periodicseszkih izdanij 1703—1954 i materialü po sztatistike ruszszkogo periodicseszkoj peccati. Leningrad, 1956, Min. Kulturü RSzFSzR — Biol. Szaltükova—Scedrina. 139. l., 1. mell. (Bibliografija ruszszkogo bibliografii.)

A Szovjetunió Szaltükov—Scedrin Könyvtárának *Orosz bibliográfiák bibliográfiája* című sorozata a könyvészeti gyakorlatunkból nálunk is jól ismert *Bibliografija szovetszkogo bibliografii* című kurrens kiadvány retrospektív megfelelője, — szűkebb gyűjtőkörrel, de részletesebb tartalmi ismertetésekkel és értékelésekkel. A sorozat e két kötetével azért foglalkozunk együtt, mivel mindkettő az orosz, illetve szovjet sajtótermékek általános bibliográfiáit regisztrálja, egyik a könyvek, másik pedig a periodikák vonatkozásában.

A kötetek bevezető tanulmánya, mely P. N. BERKOV professzornak, a leningrádi Zsdanov Egyetem tanárának munkája, a bibliográfia elméleti kérdéseivel foglalkozik, válaszol röviden az orosz bibliográfiai és másodfokú bibliográfiai irodalom történetét, továbbá kitér a két kötet célkitűzéseinek ismertetésére. A célkitűzés és a megvalósítás módja azonban nem egyszer ellentmond egymásnak, amint erre a későbbiekben rámutatunk.

Ami a kötetek gyűjtőkörét illeti, összeállítóik nem teljességre törekedtek. Mint a bevezető említi, e két összeállítás nem kívánja az orosz általános bibliográfiák történeti feldolgozásának szerepét betölteni, ezért nem valamennyi idevonatkozó könyvészeti munkát vesz számba, csupán a még aktualitással bíró, gyakorlati szempontból is jelentős műveket, és ezek közül is csak olyanokat, „melyeknek anyagát hasonló jellegű, későbbi munka tartalmilag nem fedi”. Ez a válogatási elv az összeállítást ajánló jellegűvé teszi, melynek elsődleges célja a könyvtáros és a kutató munkájának segítése, nem pedig a történelmi visszatekintés.

Az előszó a gyűjtőkör elhatárolásának nehézségeivel kapcsolatban próbálja meghatározni az általános bibliográfia fogalmát is: „... általános bibliográfiának nevezzük azt (a könyvészeti összeállítást), amely az írásbeliség kialakulása óta eltelt egész időszak alatt az adott nyelven megjelent összes kiadványt gyűjti egybe”. Ez a definíció azonban, különösen ha figyelembe vesszük az előszó további fejtegetéseit is, nem pontos és több tekintetben vitatható. A meghatározás hangsúlya az „adott nyelven megjelent összes kiadvány” számbavételére esik. Ha ez a teljességre törekvés a szakbibliográfiák tudományterületek szerinti válogatásával áll szemben, úgy valóban az általános bibliográfiai műfaj egyik ismérve lehet. A definícióból azonban nem tűnik ki, hogy az általános könyvészet fogalma nem zárja ki az értékelő szelekció lehetőségét sem. Ami pedig az „adott nyelv” követelményét illeti, az szintén nem lehet az általános bibliográfiák kizárólagos meghatározója. Amennyiben az általános bibliográfia egyetemes könyvészet formájában jelenik meg, már természetesen nem korlátozza gyűjtőkörét egy bizonyos nyelvterület anyagára. De másik válfaja, a nemzeti bibliográfia sem jelenti a legtöbb esetben a csak az illető ország nyelvén megjelent kiadványok könyvészeti feltárását, amint a jelen összeállításokban szereplő bibliográfiák vizsgálatából is kitűnik. Tehát az általános bibliográfiáknak ez az ismérve szintén nem minden esetben törvényszerűen helytálló.

Nézzük meg ezek után, hogyan értelmezték feladatukat a kötetek összeállítói. A megvalósítás módja sokkal egyértelműbb és szerencsésebb a bevezetés szabta elveknél. SZOKUROVA és MASKOVA munkájuk gyűjtőkörét területi alapon határolták el: vagyis Oroszország, illetőleg a Szovjetunió politikai határain belül megjelent, bármilyen nyelvű anyagot tartalmazó általános bibliográfiák szerepelnek összeállításukban.

A gyűjtött anyag felsorolási rendje kronologikus, mégpedig — igen helyesen — nem a kiadványok megjelenése, hanem az általuk felölelt évkör alapján. Azonban, mivel a kronológiát a bibliográfiák időhatárának befejező dátuma szabja meg, így sok olyan kiadvány, amely gyűjtését az előtte felsoroltaknál korábbi évvel kezdte, az összeállításban ezért kerül mégis hátrább, mert — nagyobb időközt dolgozván fel — lezárásának ideje későbbi. Hogy csak egy példát említsünk: az orosz bibliográfiai irodalom első jelentős alkotását, V. SZ. SZOPIKOV kumulatív könyvészetét (*Opit' roszszijszkoj bibliografii* L. Obscsie bibliografii ruszszkih knig ... 75—86. l.), mely az oroszországi nyomdászat kezdetétől 1816-ig megjelent könyveket veszi számba, megelőzi igen sok, ugyanennek a korszaknak négy-ötéves periodusára vonatkozó összeállítás, csupán azért, mivel ezek befejező évszáma 1816 előtti. Ezeknek a kis, páréves részletmunkáknak a feldolgozása már önmagában véve is ellentmond az előszóban megjelölt válogatási elvnek; a két bibliográfia, véleményünk szerint nyugodtan mellőzhetné volna e páréves ciklusok bibliográfiai feldolgozásait, melyeknek anyaga csaknem teljes egészében ugyanis bennfoglaltatik a nagy, összefoglaló általános könyvészetekben. De ha már az összeállítók mégis ragaszkodtak ezek említéséhez, talán helyesebb lett volna, ha legalább munkájuk vázát az egyes alapvető, nagy periodusokat felölelő bibliográfiák időrendi egymásutánja alkotná, és a megfelelő évkör összefoglaló könyvészte után elegendőnek látszanék az adott korszakra vonatkozó kisebb ciklusok egyszerű felsorolása is. Ez a megoldás kiküszöbölte volna a kronologikus sorrend helyenkénti következetlenségét is.

Mindkét kötetnél aránylag kevés (63, illetve 62), tehát könnyen áttekinthető tételről lévén szó, a használhatóságot ez a csoportosítási rendszer nem befolyásolja. Elvi szempontból azonban hiányolnunk kellett, hogy a két összeállítás — ilyen rendezési elv mellett — nem nyújt elég áttekinthető képet az orosz nemzeti bibliográfia ciklusainak egymásutánjáról és összefüggéséről.

SZOKUROVA és MASKOVA munkájának egyik legnagyobb érdeme a címleírások precizitása és a jellemzések részletessége, alapossága mind formai, mind pedig tartalmi szempontból egyaránt. Valamennyi tétel leírása három fő részre tagolódik: 1. a szabvány által előírt könyvészeti adatok; 2. a kiadás történetére vonatkozó adatok; 3. annotáció.

A címleírást a modern könyvészeti gyakorlatnak megfelelő egységes elvek következetes keresztülvitele jellemzi. A formai ismérveknek ezt a pontos rögzítését kiegészíti a kötetek belső, tartalmi feltárása, az annotáció és a kiadás történetének ismertetése, mely kiterjed mindazoknak az adatoknak a részletes felsorolására, melyek a kutatót a bibliográfia jellegéről informálják és annak használatát elősegítik. (Többkötetes művek részletezése kötetenként, kurrens kiadványok adatváltozásai, mutatók felsorolása, az összeállítók és szerkesztők rövid életrajza, kitérve azok hivatali beosztásaira és tudományos tevékenységére is stb.) Különösen hasznos a jellemzésnek ez a részletessége a még napjainkban is létező kurrens kiadványok, mint pl. a *Letopisz periodiceszkih izdanij SzSzsZR* vagy a jelenlegi szovjet nemzeti bibliográfia, a *Knizsnaja Letopisz* esetében. Ez utóbbi feldolgozásának alaposságáról már a jellemzés terjedelméből is képet alkothatunk (43 lap).

Az egyes nagyobb korszakok könyvészeteinek ismertetése után rövid áttekintés következik az adott periódusra vonatkozó részmunkákról, a Szovjetunió egyes népeinek nemzeti bibliográfiáiról és a Russica bibliográfiákról. Az összeállítók elgondolása nagyon helyes volt, hiszen ezek a kisebb terjedelmű és jelentőségű összeállítások valóban hasznosan egészítik ki az orosz általános bibliográfia történetének képét. Nézetünk szerint e csoportokban lett volna a helye a már említett páréves ciklusbibliográfiáknak is, melyeknek anyagát más, nagyobb szabású összeállítások is regisztrálják. Ugyanakkor azonban indokolatlanul történik itt említés néhány szakbibliográfiáról, mint pl. a pedagógiai, színházi vagy földrajzi periodikák könyvészete (l. *Obscsie bibliografii ruszszkih periodiceszkih izdanij*... 70. l.), melyeknek felsorolása nem lenne az általános bibliográfiák bibliográfiájának feladata.

Ugyancsak a korszakok lezárása után közlik a szerkesztők a felsorolt könyvszettekhez vonatkozó irodalmat. Ez a többlet, melyet a bibliográfiák másodfokú regisztrálásán túlmenőleg nyújtanak, valóban elismerésre és követésre méltó. A szétszórtan közölt irodalomjegyzékek, az összefoglaló betűrendes mutató segítségével, az orosz bibliográfia elméleti és történeti irodalmának könyvészetét alkotják, és nagy segítséget nyújtanak a könyvtártudomány művelői számára. A könyvészet orosz elméleti irodalmának összefoglalása önmagában is különálló bibliográfiai összeállítás értékével bír. Minden egyes „Irodalom” címszó általában három részre oszlik: 1. az adott korszak bibliográfiai tevékenységére és a tárgyalta bibliográfiákra vonatkozó irodalom, beleértve a szerkesztők és összeállítók életének és munkásságának feldolgozásait is; 2. a tárgyalta bibliográfiák recenzióinak jegyzéke; 3. a levéltári és kéziratok anyag, mely a kiadások történetére vagy azok bírálatára vonatkozik. A csoportokon belül a művek rövidített címleírásával időrendben követik egymást, a csoport élére helyezve a legmodernebb tanulmányt. A szerző, illetve cím szerinti tájékozódást a kötetek végén közölt betűrendes irodalomjegyzék biztosítja, mely a hivatkozás helyének lapszámára utal. E nagyjelentőségű összeállításban egyedül azt érezzük felesleges többletnek, hogy a bibliográfiatörténet olyan alapvető feldolgozásait, mint pl. N. V. ZDOBNOV: *Isztorija ruszszkoj bibliografii do nacsala 20. v.* című munkáját, a két kötet összesen 45 helyen idézi; az ehhez hasonló, néhány összefoglaló művet elegendő lett volna az irodalomjegyzék élén kiemelve közölni.

Végezetül foglalkoznunk kell még a tárgyalta bibliográfiák sokirányú mutatórendszerével. A szerteágazó érdeklődésű kutatás igényeinek kielégítését csak a mutatókkal igen gazdagon felszerelt könyvészetek biztosítják. Jelen bibliográfiáink ennek a követelménynek tökéletesen megfelelnek. A mindkét kötethez mellékelt betűrendes cím- és névmutatón, valamint a már említett irodalomjegyzéken kívül a periodikabibliográfiák gyűjteményéhez külön, kiegészítő inutató is járul, mely az időszaki sajtó statisztikájára vonatkozó anyagot veszi számba, ugyancsak betűrendben. Külön ki kell emelnünk a kötetek végén, függelékben közölt kronologikus táblázatokat, melyek az áttekinthető megoldás újszerűségével méltán vonják magukra a figyelmet. A munka főrészében tárgyalta bibliográfiák periodicitását, csoportosítási elvét és ennek változásait, valamint mutatórendszereit itt egyetlen, évkörökre bontott táblázat világítja meg, grafikon-szerű ábrázolással és különféle jelzések alkalmazásával.

SZOKUROVA és MASKOVA bibliográfiái nemcsak fontos tájékoztatási segédeszközt jelentenek, de értékes tanulságul is szolgálnak számunkra. Felhívják a figyelmet egy magyar viszonylatban eddig mostohán kezelt terület művelésére: bibliográfiai irodalmunk másodfokú regisztrálásának fontosságára. De nem kevésbé példaadó a feladat megvalósításának módja, mely a fenti, kisebb észrevételek ellenére is helyes és értékes.

WENDELIN LIDIA

Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról és napilapokról. Bp. 1957. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. 58 l. (Soksz.)

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem központi könyvtárának és könyvtári hálózatának — 16 tanszéknek és intézetnek — együttesen 354, különböző nyelvű és tárgyú periodika képezi kurrens anyagát. A *Folyóiratjegyzék* célja, hogy ezt az értékes anyagot hozzáférhetőbbé tegye a tudományos kutatók, az egyetemi tanszékek és a hallgatók számára. E cél megvalósítása érdekében a folyóiratokat 3 csoportba rendszerezi:

A *betűrendi* felsorolásban közli a fontosabb bibliográfiai adatokat (cím, alcím, kiadó v. közreadó, megjelenési hely, időszakosság), és itt jelöli a címek lefolyását az egyes könyvtárakban, valamint azt is, hogy korábbi évfolyamok vannak-e ugyanott. — A kutatómunkát a *szakrendi* csoportosítás könnyíti meg. Ebben a tizedes osztályozási rendszer alapján dolgozza fel az anyagot. A gyakorlati használhatóságot még külön szakrendi — szisztematikus és tárgyköri — mutatókkal mozdítja elő. Végül a *földrajzi* felsorolás a folyóiratokat megjelenési hely szerint csoportosítja, országoként is.

A 354 megrendelt periodikából a jegyzék lezárásáig — március végéig — 333 már beérkezett a könyvtárba (azóta természetesen újabb címek is). Az anyag 14,5%-a magyarországi, a többi külföldi: legnagyobbbrészt angolai, amerikai, német, francia, szovjet, de van japán, kínai, koreai, indiai és egyiptomi is.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem első ízben ad ki ilyen jegyzéket. A törekvés nem teljesen új, mert hasonló kiadvánnyal már találkozhattunk, de tudományos életünk szempontjából igen értékesnek tartjuk és reméljük, hogy más jelentős könyvtár is szívesen teszi anyagát hozzáférhetőbbé ilyen vagy ehhez hasonló módon.

Értesülésünk szerint a *Jegyzék* csak 120 példányban jelent meg; nem nagy szám, de majd a gyakorlat és legalább egy éves tapasztalat meg fogja mutatni, hogy az ehhez hasonló kiadványoknál mennyi az a minimális példányszám, amellyel a könyvtárakkal való együttműködést és ezzel könyvtári anyagunk minél szélesebb értékesítését a legjobban szolgálni lehet.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Osborn, Andrew D.: Serial publications. Their place and treatment in libraries. Chicago, 1955. American Library Association. viii, 309 l.

„Serial” — a szerző tudatosan gyakorlati szóhasználatában — nemcsak folyóirat, hírlap és egyéb periodika, hanem sorozat és gyűjtemény is, sőt ide foglalja az időszakosan újabb és újabb kiadásban megjelenő műveket is. A könyv alap gondolata: a könyvtárosnak tudomásul kell vennie a periodikus és sorozatos kiadványok mennyiségének és egyben jelentőségének hallatlan növekedését, és — le kell vonnia a szükséges konzekvenciákat. Évtizedeinket egy következő kor könyvtár- és sajtótörténete a sorozatok korának nevezheti majd, mondja OSBORN. (A Library of Congress 1953-ban feldolgozott anyagának 75 százaléka *serial*!)

A tétel és a belőle levont következtetések az amerikai nagykönyvtárak viszonyait és időszzerű problémáit tükrözik. A szerző elsősorban az amerikai szakirodalomra hivatkozik, mindamellett jól látja az amerikai könyvtárügy egyes visszás módszereit, sablonjait az európaival szemben. A könyvnek számunkra is sok aktuális mondanivalója van. A periodikus kiadványok szerepe nálunk is rohamosan nő, a megoldandó kérdések gyűlnek. Elsősorban négy irányban dolgozza ki OSBORN alaptételének következtetéseit: a szerzeményezésre, a katalogizálásra, a dokumentációra és a raktározásra vonatkozólag.

A periodikák szerzeményezése szinte nagyobb felelősséggel járó feladat, mint a könyveké: a döntés sok évre szól, ismétlődő kiadást jelent. Kooperációt sürget, az előfizetések összeegyeztetését. Kidolgozza a központi, országos és helyi jellegű kiadványok gyűjtésének tervszerű megosztását (a helyi jellegű anyag gyűjtése elsősorban helyi feladat). Bátran állást foglal a mennyiségi gyűjtés ellen: bizonyos alapvető fontosságú folyóiratoknak meg kell lenniök tekintet nélkül arra, hogy hol vannak még meg, viszont a másodrendű anyagot már korlátozni kell (kooperációs feladat annak meghatározása, hogy ilyen anyagot több rendelő közül csak egy őrizzen meg bekötve, illetve — egyes esetekben — csak egy könyvtár rendeljen). Viszont fontos időszaki kiadványok esetében nem szabad túlzottan takarékoskodni, mert ezeket utólag alig lehet pótolni. Rendszeres és elvszerű gyűjtésre, állandó hiánypótlásra és hiánykutatásra van szükség.

A periodikus kiadványok katalogizálását illetőleg OSBORN felfogása élesen gyakorlati és újszerű. Szemléletében a hangsúly a katalogizálásról a nyilvántartásra tolódik át, főleg annak modern módszereire, a kardexre és annak sokféle változatára („visible indexing”). Ezekbe a gyorsan készülő és rugalmasan kezelhető nyilvántartásokba — természetesen — nemcsak a folyóiratok kerülnek, hanem minden egyéb *serial* is. A másik fontos nyilvántartóeszköz: a központi címjegyzék és leőhely-jegyzék. Ezek mögött elmarad fontosságban a katalogizálás, mely revízióra, egyszerűsítésre szorul, egyrészt tetemes költségeinek csökkentése érdekében, másrészt hogy a katalogizálásban a periodikának a könyvtól eltérő jellege kifejezésre jusson. Idevágó fejtegetéseit e helyen nem ismertethetjük, de remélni szeretnők, hogy szakirodalmunk feldolgozza majd ezt a számunkra is fontos kérdést.

A periodika-dokumentáció célja a figyelem felhívása, illetve a keresett anyag könnyű megtalálásának elősegítése. Az olvasó a lelőhelybibliográfia segítségével találja meg a keresett folyóiratot, indexek és lapszemlék segítségével találja meg a keresett cikket. A modern könyvtár feladata az is, hogy a folyóiratdokumentáció nemzeti és nemzetközi kooperációját kiépítse.

A raktározás (és evvel együtt a kötés, a karbantartás) az időszaki anyag — elsősorban az újságyanyag — negyedik fontos problémaköre. A szerző alapos fejtegetés után a mikrofilmezést tartja újságok esetében a legjobb megoldásnak: minden egyéb módszer összehasonlíthatatlanul drágább. Egyes könyvtáraknak meg kell őrizniök magát a bekötött újságyanyagot: ez is kooperációs feladat (a New York Public Library például

újságjait különálló kompakt-raktárban helyezte el, és olvasóinak kizárólag mikrofilmet szolgáltat).

Mint látjuk, a könyv amerikai módra gyakorlati és még elméleti fejtegetéseit is eleven, praktikus szempontok és gazdaságosságra törekvés járja át. Példák és adatok sora mutatja be az Egyesült Államok nagykönyvtárainak periodika-kezelési rendszereit. Tizennyolc fejezetben tárgyalja anyagát; az általunk kiemelt négy kérdéstömegén kívül foglalkozik az időszaki kiadványok olvasószolgálati szerepével és technikájával, a *serial*-anyag különleges fajtáival (hivatalos kiadványok, különnyomatok [!], rariora) és valamennyi kérdés szervezési vetületével.

A szerző az amerikai könyvtártudomány jeles képviselője, a nagyszabású központi címjegyzék, a *New Serial Titles* egyik közreadója. Könyve összefoglalásnak készült a nagykönyvtári gyakorlat számára. Mint ilyen, első az angolszász szakirodalomban.

PAJKOSSY GYÖRGYÉNÉ

Lingenberg, Walter : Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken. Arbeiten aus dem Bibliotheks—Lehrinstitut des Landes Nordrhein—Westfalen, Heft 9. Köln, 1955. 85 l.

Napjainkban az olvasói igények fokozottabb kielégítése, a könyvtári munka minőségének korszerű emelése elkerülhetetlenné teszik az eljárások és módszerek racionalizálását. Éppen ezért a lyukkártyák könyvtári alkalmazásának kérdése komoly érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik a könyvtári munkában szívesen élnek a modern technika nyújtotta lehetőségekkel.

A lyukkártyákat a statisztika, a könyvelés, a gazdasági élet egyéb területein már hosszabb ideje sikerrel alkalmazzák. Néhány éve az Egyesült Államokban a könyvtári munka egyes területein is bevezették a lyukkártyák használatát. Szerző tanulmányának célja, hogy áttekintést nyújtson azokról a lehetőségekről, amelyeket a lyukkártyák könyvtári munkára való felhasználása nyújt. Bevezetőben általában ismerteti a lyukkártyarendszereket (manuális peremlyukasztású és gépi feldolgozású HOLLE-RITH-kártyák) és alkalmazásukat. Minthogy a tapasztalat szerint dokumentációs célokra a lyukkártyarendszer mai formájában kissé lassúnak bizonyult, a gyorsaság fokozására alkalmazott újabb eljárások közül a fotoelektrikus berendezésen alapuló amerikai „scanning”-módszert és a SHAW-féle ún. Rapid Selector-eljárást ismerteti.

A tanulmány gerincét tévő második és (a logikus sorrendet figyelmen kívül hagyva) a negyedik fejezet a lyukkártyáknak az amerikai nagykönyvtárakban való alkalmazását taglalja részletesen. Külön szól a szerző a szerzeményezésben és a kölcsönzésben használatos manuális és gépi feldolgozásokról, valamint a lyukkártyák katalogizálási célokra történő felhasználásáról. Az amerikai könyvtárak tapasztalatait a német könyvtári viszonyokra alkalmazva, a szerző a nehézséget főleg a magas beruházási költségben találja, és az alkalmazhatóság előfeltételeként a „Rapid Selector” olcsóbb előállítását jelöli meg. Ettől eltekintve a szerzeményezésben és a kölcsönzésben a lyukkártyák alkalmazásának komoly lehetőségeit látja a szerző, míg a katalogizálásban való alkalmazásnál arra a konklúzióra jut, hogy csak egészen nagy intézmények alkalmazhatják sikerrel. Ma ugyanis még akár a betűrendes, akár a szakkatalógusból egy-egy cédulának a kikeresése manuálisan gyorsabban megy, mint gépi úton. Viszont a központi katalogizálás esetében a lyukkártyák alkalmazása rendkívül bevált. Példaként felhossa a szerző a Library of Congress *Union Catalog of Serial Holdings* c. kiadványát, amely ilyen módon kerül kiadásra.

A könyvtári munkáról szóló fejezetek közé ékelődik a lyukkártyáknak a dokumentációs munkában való felhasználásának ismertetése.

A tanulmány előnye, hogy mondanivalóit az amerikai és német könyvtárak munkájából vett példákkal bőségesen illusztrálja. A szerző komoly elmélyedését és alapos tájékozottságát mutatja a mintegy 200 könyv- és folyóirateikk-címet felölelő bibliográfia.

HAJDU ELEMÉRNÉ

Eybel, Hans-Werner : Die Technik des Leihbuchhandels. Leipzig, 1957. Verlag für Buch- und Bibliothekswesen. 47 l.

A füzet a Németországban kölcsönzéssel is foglalkozó könyvkereskedések számára készült hasznos és tömör gyakorlati útmutatás.

Bevezetésében érdekes történeti visszapillantást nyújt arra a nehéz munkára, amit a könyvkiadók, könyvkereskedők kölcsönkönyvtárai a műveltség terjesztése érdekében végeztek ; kezdve a londoni WRIGHT 1730-ban megnyitott kölcsönkönyvtárától az ugyancsak londoni MUDIÉS, a berlini BORSTELL, a lipcei BEYGANG, SEILER stb. kölcsönkönyvtárain keresztül a mai Német Demokratikus Köztársaság 850 működő kölcsönkönyvtáráig.

A kölcsönkönyvtárak múltbeli fontos szerepére érdekes módon világít rá PERTHES-nek a XIX. sz. derekán tett kijelentése, amely szerint a könyvkereskedelem csak a kölcsönkönyvtárak vásárlásaiból befolyt jövedelemre támaszkodva tudta létét biztosítani. E prosperitás alapján 1900 körül az az ötlet merült fel, hogy a kölcsönkönyvtárakat az írók javára adóztassák meg. E javaslatot Dániában még 1930-ban is felvetették. A javaslat ellen szólt azonban az a jogos ellenvetés, hogy a kölcsönkönyvtárak kedvezően befolyásolják a könyvfogyasztást, méltánytalanság lenne tehát őket még adó kivetésével is sújtani.

A füzet gyakorlati részében a kölcsönkönyvtár elhelyezésére, berendezésére, propaganda-munkájára, a címfelvételre, a könyv megvédésének módjára, a katalógusra, az olvasóval való foglalkozásra vonatkozó ismereteket foglalja össze. Mindenben, de különösen az olvasóval való foglalkozásban a kölcsönkönyvtár munkáját nagymérvű igényesség jellemzi. Hadd említsünk meg egy érdekességet : a katalóguslapok utolsó rovatában szerepel egy, a könyv tartalmára, illetve típusára vonatkozó megjegyzés, mint például : „Kalandregény”. — Közművelődési könyvtárainkban a nyomtatott katalóguscédulákat ilyen rövid annotációkkal nagy munkatöbblet nélkül el lehetne látni és ez bizonyára igen hasznos lenne.

TAUBER ANNA

Chwalewik Edward : Exlibris polskie szesznastego i siedemnastego wieku. Wrocław, Zakład Imienia Ossolinskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1955. 156 (2) l., 72 tábla.

Edward CHWALEWIK, a lengyel exlibris-szakirodalom fáradhatatlan munkása a lengyel bibliofília régi hiányát pótolta, amikor a hasonló jellegű német¹, olasz² és orosz³ kiadványok példájára vállalkozott a régi lengyel exlibris (XVI. és XVII. század) monografikus feldolgozására. A lengyel könyvkultúra, amely gyökereivel mélyen a középkorba nyúlik és amelynek magyar vonatkozásai is közismertek, a könyvtárak és könyvgyűjtők széles körét teremtette meg ; a lengyel könyvtárak és bibliofilek pedig csakhamar rátértek az exlibrisek alkalmazására is.

¹ F. WARNECKE : *Die deutschen Bücherzeichen*. Berlin, 1890.

² J. GELLI : *Gli exlibris italiani*. Milano, 1930.

³ V. VERESCAGIN : *L'exlibris russe*. Petersbourg, 1902.

A lengyel exlibris előzményei a XVI. századnál sokkal régibb időre nyúlnak vissza. Az 1025–1033 között készült illuminált kódex, az *Ordo Romanus* már exlibrisnek tekintendő bejegyzést tartalmaz. A tulajdonos megjelölését hordja Vsievobod Mstislavicz, Novgorod és Pskov hercege leányának, Anastasia WIERCHOSLAWA részére 1150 és 1157 között készült *Evangelium* ezüst kötése is. A kötéstáblákba nyomott superexlibrisek a XIV. század második felében tűnnek fel. 1516-ban pedig már megjelenik az első, mai értelemben vett, grafikus eljárással készült exlibris is, és ezt csak a bajor (1470) és a svájci (1498) exlibris előzte meg. A franciák (1529), csehek (1536), olaszok (1550), angolok (1564), svédek (1595) és a hollandok (1597) csak később tűnnek fel datált exlibriseikkel.

CHWALEWIK a XVI. századból 22 magángyűjtő és 2 nyilvános könyvtár (a wroclawi Mária Magdolna székesegyházi könyvtár és a gdanski szenátus könyvtára) 44 exlibrisét dolgozza fel, amelyek közül 42 fametszet, 2 pedig rézmetszet. Ezek a korai exlibrisek a kor általános szokásának megfelelően címeres díszítésűek, Mikolaj FIRLEJ exlibrisét kivéve. E lapok lengyel eredete kétségtelen. A XVII. századbeli anyagot már 38 magángyűjtő és 8 nyilvános gyűjtemény 60 exlibrise képviseli. A 60 exlibris közül 38 rézmetszet, 8 fametszet, 7 tipográfia, 7 pedig rézdúróról nyomott bélyegzés. A XVII. századi anyagból művészi szempontból is kívánnak Adrian ENGELKE (1661), Samuel SIERAKOWSKI (1635), JAN KASIMIR lengyel király (1672), valamint a wroclawi dominiánus kolostor és a gdanski Szent Borbála kápolna exlibrisei. Az exlibrisek ismert alkotói közül Jan ZIARNO, Jakub LINDNITZ és G. BUBIG a jelentősebbek.

CHWALEWIK a mennyiségileg nem nagy, de kultúrtörténeti szempontból igen gazdag anyagot hatalmas tudományos apparátussal, a levéltári források és a szakirodalom gondos kiaknázásával dolgozza fel, úgyhogy minden egyes exlibris-feldolgozás egy-egy kisebb tanulmánnyá szélesedik. Nemcsak az exlibrisek tulajdonosairól és esetleg ismert művészeiről közöl bő élettrajzi adatokat, hanem közli az egyes lapok méretét, feliratát, rajzának rövid leírását is, és ahol erre módja van, a rövidítéseket is feloldja, a monogramokat is megfejti. E módszer következtében a monográfia gazdag kultúrtörténeti körképpé szélesedik, amely mind könyv-, mind könyvtártörténeti szempontból rengeteg adatot halmaz föl, köztük sok eddig még publikálatlant. A könyv hiányául egyedül csak azt róhatjuk fel, hogy a szerző az egyes exlibrisek művészi értékelésére már kevesebb gondot fordít; ez azonban a hasonló monográfiákban majdnem általános jelenség. Az ok: a monográfusok között alig akad művészettörténész. Inkább csak könyvtári szakemberek vagy lelkes gyűjtők vállalkoznak erre a hangyaszorgalmat és barát-türelmet igénylő munkára.

A kötet szövegrészét orosz és angol nyelvű kivonat egészíti ki és részletes névmutató zárja be. Az illusztrációs rész (72 tábla) nyomdailag kifogástalan, és a kötet szövegrészét kellő súllyal támasztja alá.

CHWALEWIK könyvének áttanulmányozása után önkéntelenül is felmerül a magyar olvasóban a kívánság, bárha már a régi magyar exlibris hasonló feldolgozását is olvashatná. Az anyag, tudunkkal, már kész, és a könyv megjelenése kizárólag kiadó kérdése.

GALAMBOS FERENC

Fuchs, Hermann: Kommentar zu den Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. Wiesbaden, 1955, Harrassowitz. 302 l.

A magyar címleírási gyakorlatban a kezdetektől fogva erős német befolyás érvényesült. Ugyanez áll címleírási szabályzatainkra is. A *Porosz instrukciók* (a következőkben: *PI*) — tudjuk — döntően hatottak az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ katalogizálási szabályzatára s ezen keresztül címleírási szabványunkra is. A *PI* kommentárjai tehát közvetlen, gyakorlati érdekekkel bírnak a magyar címleírók számára. Dale Sass kommentárját jól ismerik könyvtáraink, s nyilván ugyanilyen jól

fogják ismerni FUCHS most megjelent jóval igényesebb és gazdagabb munkáját is. A leíró katalogizálás számos német szakembere között H. FUCHS az egyik legtekintélyesebb. A porosz kultuskormányzat még a háború idején őt és Joris VORSTIUST bízta meg azzal, hogy egymástól függetlenül dolgozzák ki a *PI* reformjának tervezetét.

Tekintettel azokra a viharokra, amelyek ma mindkét Németországban a *PI* körül dúlnak, felmerülhet a kérdés, hogy vajon érdemes volt-e még ennek a szabályzatnak a kommentárját elkészíteni és kiadni. A szerző reálisnak látszó véleménye szerint azonban Németországban a katalogizáló munka még sokáig a *PI* alapján fog folyni. Emellett munkájának zöme a címleírás általános formális kérdéseivel foglalkozik; amit itt leszögez, az semmiképpen sem lesz ellentétben a *PI* leendő új fogalmazásával, ellenkezőleg: nyilván döntően fogja befolyásolni ezt.

Címleírási szabályzat kommentátora előtt hármas feladat áll. Mindenekelőtt magyaráznia kell a szabályzat kevésbé világos pontjait, s minthogy a szabályzat általában csak egy bizonyos vázat, keretet ad, ki kell ezt töltenie a részletekre vonatkozó utasításokkal: az egyes szabályok által felölelt valóság gazdag sokféleségéből ki kell emelnie legalább a fontosabb esetszoportokat, a gyakrabban előforduló részproblémákat, és ezek megoldásához útbaigazításokkal kell szolgálnia. Másodszor rá kell mutatnia a szabályzat vitatható pontjaira, s ezeket illetőleg állást is kell foglalnia, és esetleg kritikát kell gyakorolnia. Végül pedig — de nem utolsósorban — fel kell tárnia az általában lakonikus rövideggsel megfogalmazott szabályok elvi alapjait, összefüggéseit, és indoklásukat kell adnia, mégpedig elsősorban az irányelveket, a rendszer alapjait illetőleg, azután ahol erre szükség van, az egyes szabályokat illetőleg is.

FUCHS e feladatok elvégzését nem vállalja egyforma mértékben, s a *PI* különböző részeit illetőleg is hol az egyikre, hol a másikra helyez nagyobb súlyt. Kommentárjának nagyobbik felét a *PI* első főrészének szentelte, amelynek 29 paragrafusa a címleírás általános formális szabályait adja. Ehhez függeszt egy ugyancsak terjedelmes fejezetet az utalásokról, amelyben azonban az utalásokra vonatkozó szabályok rendszerbe foglalása mellett helyet talál a *PI* második főrésze első részének, vagyis a szerző neve és a tárgyi cím alatti besorolás általános szabályai legtöbbjének kommentárja is. Ilyenformán a kommentár 261 lapjából 215 esik a *PI* első 77 paragrafusára, a 78—241. paragrafusokra viszont nem egészen 50 lap marad, a *PI*-nek a szerzős címleírások részletkérdéseivel foglalkozó 78—170. §-aira pedig pláne csak 10 lap. FUCHS ezt az aránytalanságot „külső okokra” való hivatkozással, emellett azonban azzal is menti, hogy a *PI* leghézagosabb, leginkább kommentárta szoruló része az általános bevezető rész — a legapróbb részletekig kidolgozott második rész viszont a legsikerültebb. Ez persze igaz, de nem olyan mértékben, ami igazolná a fenti arányokat. Nem vitás, hogy ha FUCHS a szerzős felvétel szabályait ugyanolyan alapossággal és részletességgel kommentálta volna, mint az általános szabályokat, ehhez a 10 lapnál sokkal nagyobb terjedelemre lett volna szüksége. Akad itt is kitöltésre váró hézag, megoldandó részletprobléma elég. Az aránytalanság valódi és egyetlen okául tehát a „külső okot” kell elfogadnunk.

Az egyes részek arányairól mondottakból következik, hogy a fent említett három feladat megoldása sem lehet egyenletes. FUCHS a harmadik feladatnak, az alapelvek elemzésének és indokolásának, aránylag kevés jelentőséget tulajdonít. Ha úgy gondolja, hogy ez mellőzhető, mert a kommentár használói könyvtárosok, s így ezekkel az elvekkel amúgy is tisztában vannak, akkor az elgondolása nem helyes, hiszen munkájára elsősorban a kezdőknek van szükségük. Az alapelveknek, az elméleti szempontoknak a legtöbb figyelmet mégis a *PI* második főrészeének a kommentárjában szenteli; ugyanitt az első és második feladat, az egyes szabályok részletes interpretálása, kiegészítése és kritikája terén lényegesen kevesebbet ad, mint az első főrész kommentárjában.

Az utóbbiban az első feladat megoldása valóban mintaszerűnek mondható. Temérdek részletre kiterjedő gazdagságán, az alaposságon, amellyel a *PI* rendelkezéseinek minden hézagos, tisztázatlan pontját felfedi, s a biztos ítéleten, amellyel a felvetett kérdéseket megoldja, mindig az egész rendszer szellemének megfelelően — meglátszik a hatalmas gyakorlattal rendelkező címfelvevő könyvtáros gazdag tapasztalata. Ahogyan például a megtartandó és elhagyandó címlap-adatok (10—18. §) vagy a címlap-adatok kiegészítésének kérdéseit (19—24. §) rendszerbe szedi, azt aligha lehetne felülmúlni. A címfelvevő könyvtáros fontosabb elvi jellegű problémáira éppoly megbízhatóan kap itt választ, mint apró — de annál gyakoribb — formai kételyeire. Kétségtelen, hogy ez az első főrészt nemcsak a német könyvtárosok részére jelent felbecsülhetetlen segítséget, hanem a magyar címfelvevők számára is komoly nyereség. Elvi útbaigazításai között például kitűnő a többkötetes művek részcíme és a címlapon szereplő tartalom-megjelölés megkülönböztetésére adott irányelv megfogalmazása (51/8. §). Egyes konkrét kérdéseknek a *PI* intézkedésein túlmenő szabályozását illetőleg nagyon jók a nem valószínűsítő különlenyomatok, a programértekezések, a disszertációk más formában történt megjelenésének a címfelvételen eszközlendő feljegyzésére vonatkozó szabályok (59/4, 60/4, 62/4. §). A modern megoldások iránti érzékét mutatja a periodikák cím- és egyéb változásainak regisztrálására ajánlott többcédulás, DOBROVOLSKÁJA-szerű megoldás (69/4, 70/5. §). A *PI*-vel szembeni kritikai állásfoglalásai közül kiemelni az egyszerűsített felvétel előnyeit illető nagyon is helytálló kételyeit, a többkötetes művek terjedelem-adatairól mondottakat (35/1. § megjegyzése), a címlapjukon a kibocsátót meg nem nevező törvények, pátensek, bullák címfelvételéről mondottakat (80/2. §), vagy a *PI* teljesen bizonytalan tartalmú 218. §-ának — amely az irányadó tárgyi cím megállapításának főszabálya alól enged meg nagyon zavartkeltő módon kivételt — az elvetését.

A *PI*-vel szembeni kritikai állásfoglalásai megítélésénél egyébként természetesen nem szabad megfeledkeznünk a kommentátor különleges helyzetéről. Ha az egyes kérdéseket egyedül saját véleménye alapján dönthetné el, nyilván FUCHS is sokszor más eredményre jutna, mint amelyet művében képvisel: kommentátori állásfoglalásának azonban a legmegfelelőbb megoldásról alkotott magánvéleménye mellett még egy alapja van, ti. a *PI* szövege, amely köti, s minden nagyobb jelentőségű változtatást eleve kizár, de a kisebb, tisztán lokális vagy formai jelentőségűeknél is megköveteli, hogy a kommentátor, mielőtt változtatást javasolna, mindig igen gondosan mérlegelje a kérdést, hogy az így elérhető pozitívum felére a minden változtatással együttjáró negatívummal: a gyakorlat állandóságában és a katalógusok egységében előidézett töréssel.

Világos tehát, hogy a *PI* kardinális problémáját: a tárgyi rendszős felvételek módját illetőleg FUCHS nem foglalt el a *PI*-étől eltérő álláspontot; másrészt viszont le kell szögeznünk, hogy alapján véve nem is védelmezi ezt a megoldást. Megállapítja róla, hogy erősen támadják; hogy bizonyos fókig igaz az, hogy a nemkönyvtáros számára érthetetlen (261. l.); hogy egyedül áll a világban; hogy a mechanikusan formális elv helyébe (az első szó rendszere) egy grammatikai-formális (grammatisch-formales) elvet állít; hogy ez az elgondolása egy elmúlt korban gyökerezik, s a mai világban, amikor „In wachsendem Massen aber verraten die Buchtitel... Unkenntnis elementarster grammatischer Grundsätze und sprachliche Verwilderung”, s amikor a könyvtárosok és a publikum körében is ijesztő mértékben kikezdett az a filológiai-historikus alapmagatartás, amelyből a *PI* megoldása fakadt — már nagyon idegenül hat; és elmondja azt is, hogy a könyvtárak mai anyagi nehézségei közepette nagyon nagy előnyt jelentene a mechanikus rend egyszerűsége, komplikátlansága. Mégis megállapítja, hogy egy ilyen reform kilátásai Németországban jelenleg nem nagyok, mert a katalógusok átalakításának, a régi anyag átdolgozásának költségei aligha lennének elviselhetők, az egységesség feláldozása pedig semmiképpen sem volna helyes. Mégis kíváncsi tartja,

hogy egy német grémium foglalkozzék a mechanikus vezérszó s a testületi szerzőség szabályainak kidolgozásával — ha másért nem, azért, hogy az ebből adódó másik rendet utalók formájában beledolgozhassák a katalógusokba (219—221. l.). — Ebben az állásfoglalásban csak egy logikai hiba van: ha a régi, nagy katalógusokat sok esetben valóban nem is lehetne átállítani az új elvre, annyit mégis ajánlhatott volna, hogy az új könyvtárak már az új alapon kezdjék el munkájukat, — ha ez a kooperatív vállalkozások elé bizonyos nehézségeket gördítene is. Ezzel legalább az első lépés meg lenne téve a substantivum regens kiküszöböléséhez.

Egy másik pont, ahol teljesen világos, hogy FUCHS nem szakíthatott a *PI*-vel, az *Anlass* fogalma, bár ez a *PI* terminológiájának egyik legzavarosabb, teljesen heterogén dolgokat közös kalap alá vonó, gyakorlati következményekkel járó pontja. Nem volt ez lehetséges azért, mert ez a fogalom túlságosan átszövi a *PI* egész rendszerét, és kiküszöbölése túl sok ponton tenne lényegbevágó változtatásokat szükségessé, amelyek már túllépnék a kommentátor hatáskörét.

Viszont nézetünk szerint feltétlenül szakítania kellett volna a *PI* egy másik terminusának: a *Titel* szónak a használatában mutatkozó feltűnő pongyolasággal. A *PI* kodifikálta azt a német szakmai terminológiában hagyományos usust, hogy *Titel* szó alatt hol a könyvcímet, a tárgyi címet, hol a címlapot, hol a címleíráshoz szükséges adatok eszmei összességét, hol pedig magát a címleírást értik, ami nemcsak megdöbbentő terminológiai hanyagság, hanem komoly gyakorlati következményekkel is jár. Hogy ezek közül csak egyet emeljünk ki: a tárgyi rendsző megválasztása egyik alapvető fontosságú szabályának, amely szerint „Für die Einordnung kommt nur der Titel selbst in Betracht” (*PI* 184. §), — a *Titel*-fogalommal való abusus miatt egyáltalában semmi értelme sincsen. FUCHS — éppúgy mint SASS — korrigálja a *PI*-nek ezt a konkrét hibáját, anélkül, hogy a hiba okához hozzányúlna, és javasolná a jelenlegi nem is két-, hanem négyértelmű szóhasználat kiküszöbölését. Ennél is meglepőbb, hogy a most készülő új katalógizálási szabályok tervezete sem hoz ebben a kérdésben lényegesebb változást.

A kiadványfajták kategorizálásánál meglehetősen indokolatlan a *Vielverfasser-schriften*, vagyis a háromnál több szerző együtműködésének eredményeképpen létrejött egyes művek külön kategóriává tétele; a *Sammelwerke* és a *Sammlungen* közötti határvonal viszont elmosódó. Itt ugyanaz a hiba, mint a *PI*-ben — és a készülő új szabályzatban is —, hogy a csoportosítás szempontja nem tisztázott: a kiadvány megszületése módjának és címleírási kezelésének szempontjai keverednek.

Egy további pont, ahol azt hisszük, FUCHS minden kellemetlen következmény nélkül túlmehetett volna a *PI*-n, a formák kérdése. A *PI* formái, „jelbeszédje”, nagyon sokszor nehézkesek, nem elég világosak, nemegyszer még könyvtárosnak is fejtörést okoz a megértésük. Vonatkozik ez az interpunkció kevésbé invenciózus használatára, egyes sztereotip megjegyzések formájára és előírt helyére, mindenekelőtt pedig a túlzott rövidítésekre és főleg az utalóknak, de nemegyszer a főfelvételnek is értelemzavaró szűkszavúságára. Ezeken a túl merev formákon, amelyeken minden veszély nélkül lehetett volna lazítani, FUCHS semmit sem változtat, sőt mivel jóval bonyolultabb lehetőségekkel számol, jóval bonyolultabb példákat ismer, mint a *PI*, a nem eléggé átlátszó formák nála nemegyszer még zavarosabb eredményekre vezetnek, mint amilyeneket a *PI* példatára beismer (pl. a 62/4. § utolsó példája, a 196. l. második példája, a 200. l. első példája, a 96/3. § első példája, a 109. l. utolsó előtti példája, a PAUL, TRENCH TRÜBNER stb. cég nevének írásmódja a 133. l-on, a FULLA-utaló a 181. l-on, az első példa a 208. l-on stb.).

A magyar katalógizálási gyakorlat standardjainak szemszögéből nézve, FUCHS-nak egyes helyeken korrigálnia kellett volna a *PI* túlzottan takarékos, a bibliográfiai pontosságnak nem megfelelő álláspontját, mindenekelőtt pedig őrizkednie kellett volna.

ezen a ponton a *PI* túlcitálásától. Így amikor a *PI* azt mondja, hogy a kiadói sorozat csak akkor kap gyűjtőlapot, ha van számozása, és a könyvtárban a teljes sorozat megvan; az utóbbi — nyilvánvalóan abszurd — feltételt FUCHS hallgatólágosan mellőzi, az előbbi viszont, amely ha logikailag nem is olyan elhibázott, mint az utóbbi, de gyakorlatilag föltétlenül az — megtartja. Sőt, érthetetlen módon kiterjesztően értelmezi, amikor azt mondja, hogy minden többkötetes mű csak akkor kap egyes darabjainak a felvétele mellett közös felvételt is, ha a köteteknek van számozásuk (103. l.). Meglepő az a szabálya is, hogy az iskolák évi jelentései többnyire csak akkor katalogizálандók, ha nincsen bennük program-értekezés, — ha van, akkor csak ez az utóbbi katalogizálандó (122. l.). Ilyen szabályt a *PI* nem ad; 24. §-ába, ha nagyon akarjuk, belemagyarázhatjuk a fenti tendenciát — de miért akarnók ezt?

Befejezésül még néhány kisebb részletkérdést érintenénk. Hiányoljuk, hogy a különlegesen részletes felvételt igénylő könyvfajták között nem említi az 1500—1525 közötti nem apró nyomtatványokat, holott itt az ősnymtatvány-formák szórványos továbbélése kétségtelenül különleges szabályokat igényel. Hiányoljuk, hogy a *libri graduales*-t, ezt a XVIII. században oly gyakori kiadványfajtát, amely valóban egészen speciális elbánást igényel, s emellett változékony formáival elég bonyolult feladatok elé állítja a könyvtárost, nem is említi. Helytelen a „tágabb értelemben vett mellékcím” (*Nebentitel*) fogalmának a bevezetése az irányadó címtől eltérő főcím lapcím megjelölésére (79. §). Nem helyes, hogy nem veti el a *PI*-nek a kolligátumok katalogizálására vonatkozó nehézkes és indokolatlan szabályait; továbbá azt a szabályt, hogy a programértekezéséknél közreadott szövegkiadások a kiadó és nem az eredeti szerző nevének veendő fel, és azt, hogy a periodikák címváltozása esetén a cím megválasztását egyoldalúan és mechanikusan egyedül attól teszi függővé, hogy a címváltozás együtt járt-e új számozás megkezdésével vagy sem. Nem értjük a fiktív cím konstruálására vonatkozó tilalmat, ill. korlátozást sem (24/2. §), — mi történjék a korlátokon kívül eső cím-nélküli művekkel? Nem helyeselhet, hogy a törvény- és rendelet-kiadások és gyűjtemények felvételénél a *PI* által előírt alternatív — szerzős, ill. tárgyi rendszős — megoldást a szerzős felvétel alkalmazását megszorítóan értelmezi (93/f. §) — az ellenkező interpretáció lett volna gyakorlatibb. Végül meglepőnek kell mondanunk a főfelvétel sokszorosítása és fejelése útján készült utalókat illető teljesen elutasító állásfoglalását (6/1. és 71/2. § megjegyzései); — ez eklatáns bizonyíték arra, hogy a könyvtárak életében és fejlődésében nagy szerepet játszó tehetetlenségi nyomaték legfőbb komponense a megszokás hatalma, amelynek, úgy látszik, még az olyan kiváló könyvtárosok is meglepő mértékben alá vannak vetve, amilyen FUCHS.

DOMANOVSKY ÁKOS

Helyreigazítás

RÁZSÓ Gyula, KEMÉNY G. Gábor: *Társadalom és nemzetség a szabadságharc hadi lapjaiban* című tanulmányáról írt bírálatának végén megemlékezik az ebben a kötetben megjelent, *Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája* című összeállításomról is. Ebben kifogásolja, hogy „Csak a Somogy megyei Tudósítások (Pécs, 1849.) című újság nem szerepel a bibliográfiában.” RÁZSÓ Gyula téved. Ez a kiadvány nem tartozik az időszaki sajtó fogalmába, mert nem egyéb, mint az akkori hivatalos rendeletek gyűjteménye, melyet nemcsak Somogy megye, hanem számos más vármegye is kiadott.

BUSA MARGIT

Hibaigazítás

A *Magyar Könyvszemle* 1957. évf. 270. lapján alólról a második sorban „... Nottenstein stb.” után beiktatandó ez a két szó: „között a”.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat érkezett: 1957. VIII. 18. Terjedelem: 11 (A/5) ív

TARTALOM

<i>Haraszthy Gyula</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy idő- szerű kérdései — Le Conseil National des Bibliothèques et les problèmes actuels de la bibliothéconomie hongroise	311
<i>Domanovszky Ákos</i> : Nagybetű-használat a címleírásban — Grosse Anfangsbuchstaben in der Katalogarbeit	325
<i>Schütz Ödön</i> : Misztótfalusi Kis Miklós szolgálata az örményeknek — Misztótfalusi Kis in der Entwicklung der armenischen Buchdruckerkunst	335
<i>Kókay György</i> : Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785)	347

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből	360
<i>Herepei János</i> : Hol volt a gyulafehérvári collegium academicum papirosmalma?	364
<i>Vértessy Miklós</i> : Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa	368
<i>Szentmihályi János</i> : Czvittinger „Specimen”-jének egyik forrásáról	372
<i>Mátrai László</i> : Néhány filozófiatörténeti adalék Köleséri Sámuel könyvtárának címjegyzékéhez	374
<i>Donáth Regina</i> : Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből	375
<i>Busa Margit</i> : Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról	379
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban könyvomintázat felállítására	381
<i>Gergely Pál</i> : Arany János és az Akadémia Könyvtára	384
<i>D. Gál Ágota</i> : Hazai könyvtári kiállításaink történetéhez	388

FIGYELŐ

<i>Kovács Máté</i> : A Magyar Könyvszemle új évfolyama és a korszerű igények tükrében	399
<i>Csapodi Csaba</i> : Bartoniék Emma (1894—1957)	405
<i>Haraszthy Gyula</i> : A hazai könyvtárvizsgálatok időszerei kérdéseiről	406
<i>Tombor Tibor</i> : Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén	408
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Régi térképek a helytörténeti kutatás szolgálatában	411
<i>Katus László</i> : A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatai	416
<i>Baria Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új ajánlása	419

SZEMLE

World List of Scientific Periodicals (Ism. <i>Rau Jenő</i>)	420
Bibliographie der Schweizer Presse (Ism. <i>Dezsenyi Béla</i>)	422
Szokurova, M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih knig — Maskova, M. V. — Szokurova M. V.: Obscsie bibliografii ruszszkih periodiceszskih (Ism. <i>Wendelin Lidia</i>)	423
Folyóiratjegyzék az 1957-ben járó folyóiratokról (Ism. <i>Nagydiósi Gézáné</i>)	426
Osborn, Andrew D.: Serial Publications (Ism. <i>Pajkossy Györgyné</i>)	427
Lingenberg, Walter: Über die Anwendung von Lochkartenverfahren in Bibliotheken (Ism. <i>Hajdu Elemérné</i>)	428
Eybel, Hans-Werner: Die Technik des Leihbuchhandels (Ism. <i>Tauber Anna</i>)	429
Chwalewik, Edward: Exlibris polskie (Ism. <i>Galamboš Ferenc</i>)	429
Fuchs, Hermann: Kommentar der Instruktionen für die alphabetischen Kataloge (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	430

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>Gy. Haraszthy</i> : Le Conseil National des Bibliothèques et les problèmes actuels de la bibliothéconomie hongroise (Avec résumé en français)	311
<i>A. Domanovszky</i> : L'emploi des majuscules dans la description des ouvrages (Avec résumé en allemand)	325
<i>Ö. Schütz</i> : Les services rendus par Misztótfalusi à l'imprimerie arménienne (Avec résumé en allemand)	335
<i>Gy. Kókay</i> : Histoire du journal Ephemerides Vindobonenses (1776—1785) (Avec résumé en allemand)	347

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>G. Borsa</i> : Le testament d'un libraire à Bude de l'an 1509	360
<i>J. Herepei</i> : L'emplacement de la fabrique de papier de Gyulafehérvár	364
<i>M. Vértessy</i> : Le catalogue de l'an 1680 de la Bibliothèque de l'Université	368
<i>J. Szentmihályi</i> : L'une des sources littéraires du Specimen de Czvittinger	372
<i>L. Mátrai</i> : Remarques à propos du catalogue de la bibliothèque de Köleséri	374
<i>R. Donáth</i> : Quelques contributions de l'an 1754 à l'histoire de la censure	375
<i>M. Busa</i> : Sur les „Orvosi és Gazdasági Tudósítások”	379
<i>E. Csatai</i> : Des tentatives faites à Sopron pour établir des imprimeries lithographiques dans la première moitié du XIX ^e siècle	381
<i>P. Gergely</i> : János Arany et la Bibliothèque de l'Académie	384
<i>A. D. Gál</i> : Données historiques sur les expositions organisées par les bibliothèques	388

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>M. Kovács</i> : Le nouvelle série de Magyar Könyvszemle	399
<i>Cs. Csapodi</i> : Emma Bartoniek (1894—1957)	405
<i>Gy. Haraszthy</i> : Remarques à propos de la révision méthodique des bibliothèques	406
<i>T. Tombor</i> : La protection des biens culturels en cas de conflit armé	408
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Les vieilles cartes au service de l'historiographie locale	411
<i>L. Katus</i> : Les travaux de la bibliographie rétrospective des articles de périodiques en Yougoslavie	416
<i>G. Barta</i> : Une recommandation récente de l'ISO à l'intention des bibliothèques	419

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

World List of Scientific Periodicals (<i>J. Rau</i>)	420
Bibliographie der Schweizer Presse (<i>B. Dezsényi</i>)	422
Сокурова, М. В.: Общие библиографии русских книг гражданской печати 1708—1955. — Машикова, М. В. — Сокурова, М. В.: Общие библиографии русских периодических изданий 1703—1954 (<i>L. Wendelin</i>)	423
Répertoire des journaux et périodiques de 1957 (<i>I. Nagydiósi</i>)	426
Osborn, Andrew.: Serial Publications (<i>O. Pajkossy</i>)	427
Lingenberg, Walter: Über die Anwendung von Lochkartenverfahren (<i>M. Hajdu</i>)	428
Eybel, Hans Werner: Die Technik des Leihbuchhandels (<i>A. Tauber</i>)	429
Chwalewik, Edward: Exlibrisy polskie (<i>F. Galambos</i>)	429
Fuchs, Hermann: Kommentar zu den Instruktionen für die Alphabetischen Kataloge (<i>A. Domanovszky</i>)	430